" यूयमपि भो भव्या ! इदं संसारिजीवचरितमनुभवागमसिद्धमवबु-
" ध्यध्व, भवबोधानुरूपं चाचरत, विरहयत कषायान्, स्थगयताश्रवद्वाराणि,
" निराकुरुतेन्द्रियगणं, दलयत सकलं मनोमलजालं, पोषयत सद्भूतगुणगणं,
" मुञ्चत भवप्रपञ्चं, यात तूर्णं शिवालयं, येन यूयमपि सुमतयो भव्यपुरुषा
" भवथ। अथ नास्ति भवतां तादृशी लघुकर्मता ततो यथा सुललिता भूयो
" भूयः प्रचोदिता सप्रणयं मुहुर्मुहुर्निर्भर्त्सिता बहुविधमुपालब्धा पुनः पुनः
" स्मारिता सती गुरुकर्मिकापि प्रतिबुद्धा तथा बुध्यध्वम् ....यथा स्वदुश्च-
" रितपश्चात्तापेन सद्भूतगुणपक्षपातसारो निखिलकर्ममलविलयकारी सदा-
" गमबहुमानस्तस्याः सुललितायाः प्रतिबोधकारणं संपन्नः तथा भवद्भिरपि
" तथैव स विधेयो येन संपद्यते भवतामपि विशिष्टस्तत्त्वावबोध इति ।

सिद्धर्षिगणि—

આ ગ્રંથ શ્રી મુંબઈમાં નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં રામચંદ્ર યેશૂ શેડગેએ
મુદ્રિત કર્યો અને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા (ભાવનગર)ના
પ્રમુખ શેઠ કુંવરજી આણંદજીએ પ્રસિદ્ધ કર્યો.

પૂજ્ય શ્રી ગિરધરલાલ આણંદજી.

વડીલશ્રી ગિરધરલાલ આણંદજી.

તીર્થસ્વરૂપ પરમ પૂજ્ય પિતાશ્રી !

આપે મને અનન્ય વાત્સલ્યભાવે ઉછેર્યો; મારામાં નીતિ, ધર્મ અને અધ્યાત્મનાં બીજ રોપ્યાં; આધુનિક શિક્ષણનાં સર્વ સાધનો મને સુલભ્ય કરી આપ્યાં; આપના નિર્મળ ચારિત્ર અને ધર્મપરાયણ જીવન વડે આદર્શ જીવનની મને ઝાંખી કરાવી; મારી પ્રસંગોપાત થતી સ્ખલનાઓ સુધારી ધર્મમાર્ગે સ્થીર રાખવા આપે નિરન્તર પ્રયત્ન સેવ્યો; અનુકૂળ સુલભતા છતાં સંતતિપરના વાત્સલ્યભાવે અને આત્મહિતાર્થે ભર યૌવનમાં બ્રહ્મચર્યનો આદર કર્યો—આવા મારી ઉપરના અગણિત ઉપકારોનાં સ્મરણોની ઋણબુદ્ધિથી નમ્ર બનતું મારૂં હૃદય આપને ભક્તિભાવે નમન કરેછે.

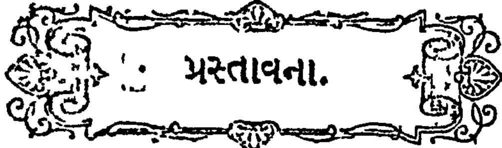
'ઉપમિતિ ભવપ્રપંચ' મૂળ ગ્રથ આપના વાંચવામાં આવતાં તે તરફ આપે મારૂં ધ્યાન ખેચ્યું, તેમાં રહેલી અલૌકિક ઘટનાનો આપે મને પરિચય કરાવ્યો અને તેનું ગુજરાતી ભાષામાં અવતરણ કરવા આપે મને પ્રેરણા કરી તેના પરિણામે ઉકત અનુવાદનો પ્રથમ ભાગ આપને અર્પણ કરી હું મારી જાતને અંશે કૃતકૃત્ય માનું છું. આશા છે કે સ્નેહભાવે મારૂં આ નૈવેધ આપ સ્વીકારશો અને આત્મશ્રેયનાં અનેક કાર્યો સાધવાનું આંતર બળ મને સવિશેષ પ્રાપ્ત થાય એવા આપના શુભ આશિર્વાદથી મને કૃતાર્થ કરશો.

આપનો સેવક

બાળ મૌક્તિક.

જબ લગ ઉપસમ નાહિ રતિ, તબ લગે જોગ ધરે ક્યું હોવે,
નામ ધરાવે જતી. જબ. ૧
કપટ કરે તું બહુ વિધ ભાતે, ક્રોધે જલે છતી,
તાકો ફલ તું કયા પાવેગો, જ્ઞાનવિના નાહિ બતી. જબ. ૨
ભૂખ તરસ ઓર ધૂપ સહતું હે, કહેતુ બ્રહ્મવ્રતી,
કપટ કેલવે માયા મંડે, મનમે ધરે વ્યકતી. જબ. ૩
ભસ્મ લગાવત ઠાઢો રહેવત, કહત હૈ હું વસતી,
જંત્રમંત્ર જડી બૂટી ભેષજ, લોભ વશ મૂઢમતી. જબ. ૪
બડે બડે બહુ પુરવધારી, જિનમે સકતિ હતી,
સોભી ઉપસમ છોડી બિચારે, પાયે નરક ગતી. જબ. ૫
કોઉ ગૃહસ્થ કોઉ હોવે વૈરાગી, જોગી ભગત જતી,
અધ્યાતમ ભાવે ઉદાસી રહેંગો, પાવેંગો તબહી મુકતી. જબ. ૬
શ્રી નયવિજય વિબુધ વર રાજે, જાને જગ કીરતી,
શ્રી જસવિજય ઉવઝાય પસાયે, હેમ પ્રભુ સુખસંતતી. જબ. ૭

જસવિલાસ.

પ્રસ્તાવના.

ઉપદેશ આપવાનું પ્રબળ સાધન કથાનુયોગ છે. કથાવાર્તા કરનાર લેખકમાં જ્યારે વિવિધવિષયગ્રાહી લોકોત્તર આદર્શોથી નિયંત્રિત અદ્‍ભુત બુદ્ધિચાતુર્ય, અસાધારણ પ્રતિભા, ઉત્તમ કાવ્યકુશળતા અને અપૂર્વ રસપોષકતા જોડાયલા હોય ત્યારે જે કાર્ય કથાનુયોગ સાધી શકે છે તે શુષ્ક ઉપદેશ કદિ પણ સાધી શકતા નથી એ નિ-સંદેહ છે. ભારતવર્ષના કથાસાહિત્યમાં જૈન કથાનુયોગ અગ્રપદ ભોગવે છે એમ ઘણા વાંચન અને વિવેચનને પરિણામે જણાતા અને સમગ્ર સમાજપર એ સાહિત્યની એકસરખી અસર નીપજાવી શકાય છે એમ નિર્ણય થતાં આ ગ્રંથ વાંચવાનો પ્રસંગ બન્યો. વધારે તપાસ કરતાં જૈન અને જૈનેતર વિદ્વાનો પાસેથી એમ પણ જણાયું કે કથાની અદ્‍ભુત સંકલના સાથે આંતર ધ્વનિમાં ઉપદેશનું અસાધારણ ગૌરવ ધરાવનાર આ ગ્રંથ આખા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પ્રથમ સ્થાન ધરાવે છે એટલે તે વારવાર વાંચ્યો અને વાંચતા ઉક્ત નિર્ણયની સાર્થકતા અને સત્યતા સમજાણી.

કથાસાહિત્ય બાળકથી માંડી વૃદ્ધ પર્યંત સર્વને ઉપકારી બને છે. દરેક પ્રાણી પછી તે સામાન્ય બુદ્ધિમાન હોય કે વિશેષ અભ્યાસી હોય તે સર્વને એ સાહિત્ય અભ્યાસ ગ્રાહકતા અને શીઘ્રવેદિત્વના પ્રમાણમાં ઓછો વધતો લાભ કરે છે, એટલા માટે આ ઘણા મોટા ગ્રંથનું ભાષામાં અવતરણ કરવા વિચાર થયો અને એ કાર્ય સંવત્ ૧૯૭૧ મા શરૂ કર્યું. એ પ્રયત્નના પરિણામનો પ્રથમ વિભાગ આજે જાહેર પ્રજા સમક્ષ ધરવામાં આવે છે. એ પ્રયત્નના શુભ પરિણામ કે લોકપ્રિયતા માટે જરા પણ શંકા નથી, કારણ કે એક અવાજે મૂળગ્રંથની વિશિષ્ટતા એનો લાભ લેનાર ગાઇ રહ્યા છે. માત્ર જો ભાષાઅવતરણમાં કાંઈ ક્ષતિઓ આવી ગઈ હોય, તદ્દન સરળ ભાષા રાખવાનો ઇરાદો રાખવા છતાં કોઇ જગોએ તે અઘરી થઇ ગઇ હોય તો તે દોષ મારો છે. મારી ભાવના ગુજરાતી પાંચ ચોપડી ભણેલી સ્ત્રી પણ આ ગ્રંથ સમજી શકે તેટલો

સરળ બનાવવાની હતી તે કેટલે દરજજે સફળ થઇ છે તે વિચારવાનું કાર્ય હવે તો વાંચકોનું છે.

આ ગ્રંથના કર્ત્તા ક્યારે થયા, એમનું જીવનવૃત્ત કેવું હતું, એમનો આદર્શ કેટલો શુદ્ધ હતો, એમણે ગ્રંથકર્ત્તા તરીકે કેટલું બુદ્ધિચાતુર્ય બતાવ્યું હતું, એમનો અનુભવ કેટલો સર્વગ્રાહી હતો, એમનુ જ્ઞાન કેટલા વિષયોમાં વ્યાપી રહેલું હતું અને એમનો જનસમાજનો અભ્યાસ, માનસશાસ્ત્રની ઊંડાઇએ ઉતારવાની શક્તિ અને ભાષાપરનો કાબુ કેટલા મજબૂત હતા તે ઉપર એક સવિસ્તર ઉપોદ્ઘાત ત્રીજા ભાગમાં આપવામાં આવશે. એમના સમયના સબંધમાં ઘણો મતભેદ છે; પ્રો. જેકોબી સાથે આ વિષયમાં ઘણો પત્રવ્યવહાર થયો હતો તે આખો પત્રવ્યવહાર શ્રી જૈન કોન્ફરન્સ હેરલ્ડના ખાસ અંકમા બહાર પાડવામા આવ્યો છે, ત્યાર પછી મને એ વિષયપર વધારે અજવાળુ પાડે તેવાં અનેક સાધનો મળ્યાં છે, તે પર સવિસ્તર વિવેચન ત્રીજા ભાગમા થશે. ગ્રથ સમજવા માટે તેની ઉપયુક્તતા તો ગણાય, પણ તે સિવાય પણ ગ્રથ સમજવામાં અગવડ નહિ આવે અને હજુ ઉપોદ્ઘાત લખાયેલ નથી, તેથી આ પ્રથમ વિભાગ માત્ર સાદી પ્રસ્તાવના સાથે જ બહાર પાડવામાં આવેલ છે. અહીં એટલુ જણાવી દેવાની જરૂર છે કે આ ગ્રંથમાં બતાવી છે તેવી સરળ ભાષામા માનસ શાસ્ત્રના ઊંડામા ઊંડા ભાવો બતાવવાની અપૂર્વતા અન્યત્ર પ્રાપ્ત થવી મુશ્કેલ છે. આ અતિ મહત્વની બાબતપર ઉપોદ્ઘાતમા વિવેચન કરવાનું છે તેથી અત્ર માત્ર તેનો નિર્દેશજ કર્યો છે.

શ્રી સિદ્ધર્ષિગણિનો ઇરાદો ઉપમિતિ દ્વારા સસારનો સર્વ પ્રપંચ બતાવવાનો છે. એક વાર્તા કહી તેની અદરના રહસ્ય તરીકે સસારમાં મનોવિકારો, દોષો અને ઇદ્રિયો કેવી રીતે કામ કરે છે તે બરાબર બતાવી તે દ્વારા સસારપરથી ચિત્તને ફેરવી એના યોગ્ય માર્ગે લઇ આવવાનો છે અને તે કાર્ય તેઓ બહુ સફળ રીતે કરી શક્યા છે. વિષયને ખીલવવાની તેમની શક્તિ અદ્ભુત છે અને પોતાને કહેવાનો આશય તેઓ બહુ સુંદર અને સચોટ રીતે કહી શક્યા છે. મનોવિકારોનુ જો માત્ર વર્ણન કરવામા આવે તો વાંચ-

નાર કે શ્રોતાને તેમાં મજા આવતી નથી અને વિષય તદ્દન લુખ્ખો લાગે છે. આથી તેમણે કથાદ્વારા મનોવિકારો વર્ણવ્યા છે, અને સાથે એમણે સુંદર એવા એવા પાત્રો રજુ કરી દીધા છે કે તેમનો કહેવાનો આશય તેઓ બહુ સારી રીતે વ્યક્ત કરી શક્યા છે.

આધુનિક પદ્ધતિએ આપણે જેમ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ઘાત મોટા ગ્રંથમા લખીએ છીએ તેમ તેમણે પણ કર્યું છે. આખા ગ્રંથમાં આઠ પ્રસ્તાવ રાખ્યા છે તે આઠ પ્રસ્તાવમા આવનારી હકીકતનો ટુંકો સાર પ્રથમ કહી દીધો છે આવા પ્રકારની ગ્રંથશૈલી આગમ-પ્રમાણયુક્ત છે તેમ બતાવ્યું છે. ગ્રંથભાષા સંસ્કૃત રાખવાનું કારણ કહી દીધું છે અને સર્વ વાતનો મેળ આઠમા પ્રસ્તાવમા મળી જશે એમ જણાવ્યું છે. આટલી પ્રસ્તાવના કરી પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં પોતાનું ચરિત્ર કહ્યું છે અને તેના પ્રત્યેક શબ્દમાં રહેલ ઊંડો આશય બતાવ્યો છે. આ સર્વ હકીકત કથાના ટુંકા સારમાં સાથે આપી છે તેથી અત્ર તેનું પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર નથી. અત્ર વક્તવ્ય એ છે કે તેઓએ આ રીતે આધુનિક પદ્ધતિ પ્રમાણે ઉપોદ્ઘાત લખ્યો છે અને પોતાની લઘુતા પોતાને 'નિષ્પુણ્યક' તરીકે બતાવી જણાવી દીધી છે, સાથે તેઓશ્રીએ આ ગ્રંથને લાકડાની પેટીમાં મૂકવા યોગ્ય ગણાવ્યો છે એટલે સોના રૂપા કે બીજી મૂલ્યવાન વસ્તુઓની પેટીને યોગ્ય ગ્રંથો તો પૂર્વાચાર્યરચિત જ હોય એમ જણાવી દીધું છે તેમના મનની કેટલી વિશાળતા હશે તે આ પ્રસગે વિચારવા જેવું છે. આવો અપૂર્વ ગ્રંથ રચી જાહેરને અર્પણ કરતા તેઓ વાંચવા માટે આમંત્રણ કરે છે અને તે પણ તેમના ઉપર ઉપકાર કરવા સારૂ વાંચવા પ્રેરણા કરે છે અહીં નમ્રતા ગુણ પરાકાષ્ઠાને પામે છે! પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં આવી રીતે તેઓ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ઘાત પૂરા કરે છે. એની રચના ચોક્કસ પ્રકારની હોવાથી મારાથી તેના પ્રકરણો પાડી શકાયા નથી અને ઉપોદ્ઘાતને પ્રકરણ હોઈ શકે પણ નહિ

બીજા પ્રસ્તાવમા ખરી વાર્તા શરૂ થાય છે. કર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિણતિ દેવીને ચીતરી તેમને ત્યાં સુમતિ નામના પુત્રને ઉત્પન્ન કરે છે, પ્રજ્ઞાવિશાલા જેવી બુદ્ધિશાળી ધાત્રીને

તેને ઉછેરવા સોપે છે અને અગ્રહીતસંકેતા જેવી સખીને ભોળી બનાવે છે, મહાન્ ચક્રવર્તીને ચોરનો આકાર આપી વધ્યસ્થાનકે લઇ જતાં તેને સદાગમ પાસે લાવી તેની પાસે ચરિત્ર કહેવરાવે છે અને તેનુ ચરિત્ર આઠમા પ્રસ્તાવ સુધી ચાલે છે. બીજા પ્રસ્તાવમાં સર્વથી નીચા નિગોદ નામના વિભાગમાંથી નીકળી વિકાસક્રમમાં તેને મનુષ્યની ગતિ સુધી ઉપર લઇ આવે છે. એ રચનામાં નિગોદ વિગેરે સ્થાનોના અદ્ભુત વર્ણન આવે છે અને તે સર્વ શાસ્ત્રશૈલીને અનુરૂપ છે.

ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં એજ સસારીજીવ રાજપુત્ર નંદિવર્ધન નામે થાય છે, તેના ઉપર ક્રોધ નામનો મનોવિકાર કેવું કાર્ય કરે છે અને પ્રાણાતિપાત–હિંસા તેને કેવી ભયકર સ્થિતિમાં મૂકે છે તેનું લંબાણ વર્ણન છે. એક મનોવિકાર અથવા દોષ પ્રાણીને કેટલો અધમ બનાવે છે તેનો વિસ્તારથી હેવાલ અત્ર આપ્યો છે. અંતર કથા તરીકે સ્પર્શેન્દ્રિયની આસક્તિ પ્રાણીને કેટલો ત્રાસ આપે છે અને તેનો ત્યાગ પ્રાણીને કેવી ઉચ્ચ સ્થિતિપર મૂકે છે તે પર બાળ મધ્યમ અને મનીષીની વાર્તા એક રાજપુરૂષના મુખમાં મૂકી છે. વિચારીને કાર્ય કરવાપર એક મિથુનદ્વયની કથા પણ કહી નાખી છે અને સ્પર્શનનું મૂળ શોધવા પ્રયત્ન કર્યો છે. એક પ્રસગે ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓપર વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે અને ખાસ પ્રસંગને પ્રાપ્ત કરીને પ્રબોધનરતિ નામના આચાર્યના મુખમાં ખાસ ઉપદેશ મૂકયો છે. એમાં અનેક પાત્રો અને સ્થાનો આવે છે તે સર્વ ગૂઢાર્થ અને બહુ વિચારીને નિર્માણ થયેલા જણાય છે. ક્રોધનાં ભયંકર પરિણામ–હિંસાના આકરા વિપાકો છેવટે કથાદ્વારા જ બતાવ્યા છે.

આ બીજા અને ત્રીજા પ્રસ્તાવની કથાનો ઉપનય બતાવ્યો નથી, પણ મૂળ વાર્તા એટલી સારી રીતે કરી છે કે દરેક વાંચનાર પોતાની યોગ્યતાના પ્રમાણમા તેની અદર રહેલો ભાવાર્થ સમજી જ જાય છે. કથાના પ્રવાહમાં તણાતાં પણ ભાવાર્થ મગજપર અસર કર્યા વગર રહે તેમ નથી અને તેની અસર જેટલે દરજ્જે હૃદયપર થાય તેટલે અંશે આ કથાવાંચન સફળ છે.

બીજા અને ખાસ કરીને ત્રીજા પ્રસ્તાવથી અંતરંગ અને બાહ્ય

સૂરિના પ્રકારો શરૂ થાય છે, તેનો તફાવત ગ્રંથકર્ત્તાએ સારી રીતે બતાવ્યો છે અને તે બહુ મુદ્દાસરનો છે. અતરગ રાજ્યને સમજવાનું છે અને તે માટે હજુ આગળના પ્રસ્તાવોમાં બહુ વિવેચન થવાનું છે. આ બાહ્ય અને અંતરંગ રાજ્યને અલગ રાખવા, સ્પષ્ટ રીતે જૂદા રાખવા અને તેનો પ્રત્યેકનો અવકાશ ક્યાં અને કેટલો છે તે સમજવું એટલે જનસ્વભાવનો ઊંડામા ઊંડો અભ્યાસ થઈ જશે. આ અતિ મહત્વની બાબત છે.

ગ્રંથકર્ત્તાએ ઉપદેશના પ્રસંગો એવી સુંદર રીતે યોજ્યા છે કે એ મગજ ઉપર દબાણ ન કરતાં શાંતિ પાથરે અને પોતાનું કાર્ય બરાબર કરી આપે.

કથા ઘણી લાંબી છે અને પાત્રો તથા સ્થાનો ઘણાં છે તેથી જરૂર પડે ત્યારે સંક્ષેપમાં પૂર્વનો ભાગ યાદ કરી લેવાય તેવી સરળ યુક્તિ માટે કથાનો સાર શરૂઆતમાં આપ્યો છે. એ બહુજ જરૂરી છે જે કથા વાંચતાં જણાશે.

સંસ્કૃત ભાષાપરનો અસાધારણ કાબુ, હકીકત કહેવાની સ્પષ્ટતા, વક્તવ્ય પદાર્થની પ્રતીતિ અને હકીકત, પાત્રો અને સ્થાનોને જરૂર પડે ત્યાં કાવ્યચાતુર્યથી અને સાહજિક વર્ણનથી શોભાવવાની કર્ત્તાની અદ્ભુત ખૂબી ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે. આથી પણ વધારે ચમત્કાર ચોથા પ્રસ્તાવમાં આવનાર છે. એમાં મામા ભાણેજ નગરચર્ચા જોવા નીકળે છે ત્યા કંઈ કઇ અદ્ભુત આશ્ચર્યો તેમણે જોયેલા વર્ણવ્યાં છે. જો આ પ્રથમ વિભાગમાં રસ પડે તો આગળના ભાગો વાંચવા તૈયાર થઇ રહેવું. આગળ હજુ પણ વધારે આશ્ચર્યો અને હૃદયદ્રાવક પ્રસંગો આવનાર છે. આ ગ્રંથમાં પ્રકરણો મેં પાડ્યા છે, મથાળાંઓ મેં બાંધ્યાં છે. એ માત્ર વાંચનારની સગવડ ખાતર છે. પાત્રો ઘણા આવ્યાં છે અને હજુ ઘણાં આવનાર છે તેથી દરેક પ્રસ્તાવની શરૂઆતમાં તેનું પત્રક આપ્યું છે. ભાષા જેમ બને તેમ સાદી રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે, જૈનેતર વાંચનાર પણ સમજી શકે તેથી અને તેટલી જરૂરી જગોએ પારિભાષિક શબ્દોપર નોટ આપી છે અને શ્લેષો સામાન્ય વાંચનારની માહિતી માટે છોડી બતાવ્યા છે. અક્ષરશ. ભાષાંતર નથી કર્યું; ભાષાસૌષ્ટવ

જળવાય અને કર્ત્તાનો આશય બરાબર બન્યો રહે તેવી લખાણમાં છૂટ લીધી છે.

આ ગ્રંથના આઠ પ્રસ્તાવો પૈકી આ વિભાગમાં પ્રથમના ત્રણ પ્રસ્તાવોનુ ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે. એક બુક ઘણી મોટી થઇ જાય તેથી ત્રણ વિભાગે બહાર પાડવા ધાર્યું છે.

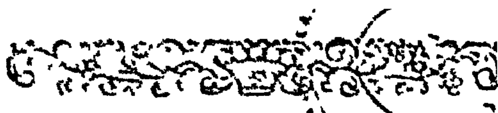
ગ્રંથ અદ્ભુત છે, શાંતિ આપે તેવો છે, ઘણીવાર વાંચવાથી દરેક પ્રસગે નવુ નવું વધારે અજવાળું પાડે તેવો છે, આખા સંસ્કૃત સાહિત્યમાં અદ્વિતીય છે અને વાંચતા મનને વિચારમાં પાડી નાખે તેવો છે. એના પર વિસ્તૃત વિવેચન હાલ મુલતવી રાખી વાંચનારને એકજ વિજ્ઞપ્તિ કરવાની છેવટે રહે છે અને તે એ છે કે આ ગ્રંથમાં જ્યાં જ્યા સ્ખલના જણાય, જ્યાં જ્યાં ક્લિષ્ટતા જણાય ત્યાં ત્યાંથી તારવીને તે તે મને લખી જણાવવા જેથી તેનો દ્વિતીયાવૃત્તિમાં ઉપયોગ થાય.

મારા કાકાશ્રી કુવરજી આણંદજીએ આખું અવતરણ વાંચી સુધારી આપ્યુ છે તેમજ ભાઇ પરમાનદ કુંવરજી કાપડીઆએ પ્રુફ જોવામાં સહાય કરી છે અને શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભાએ આ ગ્રથ જાહેરમાં મૂકવા ઇચ્છા દર્શાવી છે તે સર્વનો આભાર માની સ્ખલના માટે ક્ષમા યાચી વાંચકને ગ્રથમાં પ્રવેશ કરવા વિજ્ઞપ્તિ કરી અત્ર વિરમીશ.

સેવક

વીલાપારલા, વસંતવિહાર.
સંવત ૧૯૭૭, અક્ષયતૃતીયા. } મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ.

પ્રથમ પ્રસ્તાવ–કથાસાર.

ગ્રંથકર્તાની પ્રસ્તાવના. આદિ નમન, (પૃ. ૧). હેય, કર્તવ્ય, શ્લાઘ્ય અને ઉપેક્ષણીય વિચારણા (૩) બોલવામાં સર્વજ્ઞગમન (૪) કથાના ચાર પ્રકાર-ધર્મ, અર્થ, કામ અને સંકીર્ણ (૫). ચાર પ્રકારના શ્રોતાઓ (૬) સંકીર્ણ કથાની સાર્વજનિક સ્વાભાવિક શક્તિ (૭) સંસ્કૃત ભાષા અને સર્વજનરંજન (૮) ગ્રંથ રચનાનું કથાશરીર (૮). અંતરંગ કથાશરીર (૯). આઠ પ્રસ્તાવની અંતર કથાનો ટુંક સાર (૯-૧૧) ગ્રંથના રૂપકો (૧૧) બહિરંગ કથાશરીર (૧૨). આ કથાના અધિકારી (૧૩) પૃ. ૧ થી ૧૪

ઉપોદ્ઘાત રૂપે દૃષ્ટાન્ત કથા.

અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નામના નગરમાં નિષ્પુણ્યક નામનો એક ભીક્ષુક રહે છે, તેને શરીરે અનેક વ્યાધિઓ છે, શરીરે ફાટેલાં તૂટેલાં કપડાં છે, અને ભીખ માટે આખા નગરમાં ફરે છે તે વખતે તોફાની છોકરાઓ તેને ત્રાસ આપે છે. એકંદરે એ ભીખારી સજ્જનને દયાનું પાત્ર બની ગયો છે. ઘેર ઘેર ભીખ માગવા છતાં એને ટુકડાઓ મળતાં તે તરત જ ખાઇ જતો તેથી તૃપ્તિ થતી નહિ, ભૂખ ઉલટી વધારે લાગતી અને પેટમાં દુખાવો થતો હતો. આખા નગરમાં ફરતાં અને રખડતાં તેનો ઘણો કાળ ચાલ્યો ગયો (૧૮) સાતમે માળ રાજભુવનમાં સુસ્થિત મહારાજ બેઠેલા છે તેના હુકમથી એ રખડતા ભીખારીને સ્વકર્મવિવર નામના દ્વારપાળે રાજમંદિરમાં દાખલ કર્યો. રાજમંદિરમાં અનેક યોદ્ધાઓ, વૃદ્ધાઓ, નિયુક્તકો, ગાયકો અને લલનાઓ હતા. મંદિરમાં દાખલ થયા પછી નિષ્પુણ્યકને થયેલ આહ્લાદ અને જિજ્ઞાસા. તે વખતે સુસ્થિત રાજાએ તેના ઉપર નજર કરી તે નજર ધર્મબોધકર નામના રસોડાના ઉપરીએ પડતી જોઇ અને તે પર તર્ક કરી તેણે ભીખારીને ભીક્ષા આપવા ઇચ્છા જણાવી એટલે તોફાની છોકરાઓ જે નિષ્પુણ્યકની પછવાડે પડ્યા હતા તે નાસી ગયા. નિષ્પુણ્યકને દાન આપવાનો ધર્મબોધકરે હુકમ આપ્યો (૨૩). ધર્મબોધકરની તદ્દયા નામની દીકરી હતી, તે મહાકલ્યાણ નામનું સુંદર ભોજન ભીખારી પાસે લઇ આવી, પણ ભીખારીને વિચાર થયો કે 'મને ભોજન આપવા આ કન્યા આવી છે તેથી તેની અંતર ભાવના જરૂર મલીન હશે, પોતાનું (મારૂં) ભીક્ષાનું અન્ન લઇ લેવા સારૂ એ તેની યુક્તિ હશે' આ પ્રમાણે તે તો વિચારમાં પડી ગયો તેથી તદ્દયા ભોજન લેવાનો આગ્રહ કરે છે તે તરફ તે જરા પણ ધ્યાન આપતો નથી (૨૪) આવો અઘટિત બનાવ જોઇ વિચાર કરી ધર્મબોધકરે જોરાવરીથી તેની આંખમાં વિમળાલોક અંજન આંજી દીધું અને તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી પાઇ દીધું વ્યાધિઓ દૂર કરવાનો આ અદ્ભુત પ્રયોગ હતો. તે બન્ને વસ્તુથી ભીખારીને ઘણી શાંતિ થઇ, પણ

પોતાના ઠીકરાને છોડવાનું હજુ એને મન થયુ નહિ તેમજ તેનું ઠીકરૂં ધર્મબોધકર લઇ લેવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે એ શંકા પણ દૂર થઇ નહિ (૨૭). ધર્મબોધકરે ભોજન લેવાનો આગ્રહ કરવાનુ કામ ચાલુ રાખ્યું અને તેના ખરાબ અન્નને તજી દેવાની સમજાવટ પણ ચાલુ રાખી નિષ્પુણ્યક છેવટે એક શરતે ભોજન સ્વીકારવા તૈયાર થયો અને તે શરત એ હતી કે 'પોતાનુ તુચ્છ ભોજન પોતાની પાસે રહે અને ધર્મબોધકરનુ સુંદર ભોજન પણ થોડું થોડુ તે લે' ધર્મબોધકરે તેને સમજાવ્યુ કે 'તેના શરીરમા સર્વ વ્યાધિઓ એ ખરાબ ભોજનને અંગે થયેલા છે અને તે તદ્દન તજી દેવા યોગ્ય છે.' ભીખારીની દરેક શંકાઓનો જવાબ ધર્મબોધકરે આપ્યો, પણ નિષ્પુણ્યક એકનો બે થયો નહિ. આખરે ધર્મબોધકરે વિચાર કર્યો કે એ શરતે પણ એને ભોજન લેવા દેવું, આગળ જતાં એ ભોજનના લાભ સમજશે ત્યારે સર્વ સારા વાના થશે. પછી તદ્દયાને સંજ્ઞા કરતા તેણે ભીખારીને તે શરતે સારૂ ભોજન–**મહાકલ્યાણક** આપ્યુ. એ ભોજન ખાતાં ભીખારીને અપૂર્વ શાંતિ થઇ (૩૧). ધર્મબોધકરે ત્યાર પછી ભોજનનો મહિમા વિસ્તારથી કહ્યો અને તદ્દયા પાસેથી વારંવાર ભોજન લેવા સૂચના કરી, અને ભોજન, જળ અને અંજનનો ઉપાય તેના વ્યાધિનાશ માટે કેટલો અસરકારક છે તે જણાવ્યુ. નિષ્પુણ્યક પોતાના તુચ્છ ભોજનનો આગ્રહ કોઇ રીતે તે વખતે છોડી શક્યો નહિ અને અસ્તવ્યસ્ત જવાબ આપવા લાગ્યો એટલે ધર્મબોધકરે એને ખાતરી આપી કે 'તેઓ કાંઇ તેનુ (ખરાબ) અન્ન લઇ લેવા માંગતા નથી' આટલી ખાતરી મળતા નિષ્પુણ્યકે જણાવ્યુ કે 'આખી વાત દરમ્યાન તેની વિચારશ્રેણી પોતાના (તુચ્છ) ભોજન ઉપડી જવાના ભય તરફ હતી તેથી તે ધર્મબોધકરની વાત સમજ્યો જ નથી' એટલે પોતાના કર્તવ્યની સૂચના કરવા ધર્મબોધકરને વિજ્ઞપ્તિ કરતાં ધર્મબોધકરે ત્રણે ઔષધોનો મહિમા ફરીવાર વિસ્તારથી કહ્યો, ઔષધના અધિકારી પ્રાણીઓના ત્રણ વિભાગો પાડ્યા, સુસ્થિતરાજના આદેશો કહી બતાવ્યા, પ્રયાસ વગર ઔષધ લેનારને **સુસાધ્ય**ની કક્ષામાં મૂકયા, ધીમે ધીમે ઔષધ વાપરનારને **કૃચ્છ્રસાધ્ય**ના વિભાગમા મૂકયા, અને ઔષધ વાપરનાર પર દ્વેષ કરનારને **અસાધ્ય**ની ગણનામા મૂકયા. નિષ્પુણ્યકને તેમણે વચલા વર્ગમા મૂકયો અને તેને સુસ્થિતરાજની ભક્તિ કરવાનુ કહી વારંવાર ઔષધોનો ઉપયોગ કરવા સૂચવ્યુ અને તદ્દયાને તેની પરિચારિકા બનાવી (૩૬). નિષ્પુણ્યકે સર્વ વાત કબૂલ કરી, પણ તે સારૂ ભોજન થોડું લેતો હતો અને ખરાબ ભોજન વધારે લેતો હતો. આથી તેના ભોજનમાં વધારો થતો ગયો પણ તે શાથી થાય છે તે તે સમજી શકયો નહિ. તેના વ્યાધિઓ ભોજન, જળ અને અંજનના પ્રયોગથી ઓછા થતા ગયા, પણ મૂળમાંથી ગયા નહિ (૩૭) એક વખત તેણે તદ્દયાને હજુ પણ વ્યાધિઓ તદ્દન ઓછા ન થવાનું કારણ પૂછ્યુ એટલે તદ્દયાએ જણાવ્યુ કે 'અપથ્ય સેવવાનું એ પરિણામ છે' નિષ્પુણ્યકની ખાતરી થતા તેણે ધીમે ધીમે કુભોજનનો ત્યાગ કરવા શ્રદ્ધા જણાવી અને તદ્દયાને તે માટે જાગૃતિ રાખ્યા કરવા સૂચના કરી તદ્દયા રાજી થઇ વિશેષ પ્રકારે સારા ભોજનના ઉપયોગથી વ્યાધિઓ ઘટતા ચાલ્યા, છતાં તદ્દયા જરા દૂર જાય એટલે પાછો નિષ્પુણ્યક પોતાનુ તુચ્છ અન્ન ખાવા લાગી જતો (૩૮). તદ્દયાને ઘણા માણસો સંભાળવાના હતા તેથી જ્યારે નિષ્પુણ્યકે ધર્મબોધકર પાસે માગણી કરી ત્યારે તેની પાસે નિરંતર હાજર રહી શકે અને

સલાહ આપી શકે એવી એક **સદ્બુદ્ધિ** નામની પરિચારિકા તેને આપી. સદ્બુદ્ધિની હાજરી પછી નિષ્પુણ્યકમા બહુ ફેર પડી ગયો અને તુચ્છ ભોજનપરની આસક્તિ ઘટી ગઇ ત્રણે ઔષધોનો પ્રયોગ એણે મોટા પ્રમાણમા કરવા માંડ્યો અને તેને પરિણામે એના વ્યાધિઓ ઓછા થતા ગયા પછી તો એણે સદ્બુદ્ધિ સાથે વાતો કરવા માડી સદ્બુદ્ધિએ વ્યાધિના કારણોમાં ભીખારીનું તુચ્છ ભોજન અને તેનો ઉપયોગ જણાવ્યો એટલે તુરત નિષ્પુણ્યક ઠેકાણે આવ્યો અને તુચ્છ ભોજનનો સર્વથા ત્યાગ કરી દેવા ઇચ્છા જણાવી (૪૨) સદ્બુદ્ધિએ એને જણાવ્યું કે 'સર્વથા ત્યાગ કરવા પહેલાં પાકો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે, એક વાર ત્યાગ કર્યા પછી તેના પર મન જાય તો બેવડુ નુકશાન થાય' એટલે વળી નિષ્પુણ્યક વિચારમા પડી ગયો છેવટે એણે કુભોજન ત્યાગ કરવાનો પાકો નિર્ણય કર્યો ત્યારે તેને મક્કમ જોઇને સદ્બુદ્ધિએ તે સબધમા ધર્મબોધકરનો અભિપ્રાય લેવાની સલાહ આપી (૪૩) સદ્બુદ્ધિ અને નિષ્પુણ્યક ધર્મબોધકર પાસે ગયા, ધર્મબોધકરે સંમતિ આપી પણ નિશ્ચય પાકો કરવાની જરૂરીઆત પર વધારે ભાર મૂક્યો આખરે ભીખારીનુ ઠીંકરૂં ફેંકાવી દીધુ અને તેનામા સુદર પરમાન્ન સારી રીતે ભર્યું તે દિવસે ધર્મબોધકરને ઘણો આનદ થયો, તદ્દયા હરખઘેલી થઇ ગઇ, સદ્બુદ્ધિ રાજી થઇ ગઇ અને આખું રાજમદિર ખુશી થઇ ગયુ તે દિવસથી તેનુ નામ ફેરવીને **સપુણ્યક** કરવામા આવ્યું (૪૪) પછી સપુણ્યક રાજમદિરમાં જ રહેવા લાગ્યો, તદ્દયા અને સદ્બુદ્ધિના પ્રતાપ અને પરિચયથી આખો વખત ત્રણે ઔષધોનો ઉપયોગ કરતો રહ્યો અને તેની અસર તેની તદુરસ્તી પર ઘણી સારી થઈ, તેના વ્યાધિઓ ઘટી ગયા અને તેનો આકાર સુદર થયો (૪૫) સદ્બુદ્ધિને પૂછતાં એને જણાયુ કે 'ત્રણે ઔષધો કે જેના ઉપયોગથી પોતાને ઘણો લાભ થયો હતો તેનુ ઘણુ દાન દેવાને પરિણામે તે દરરોજ મળ્યા કરશે' એટલે જે માગે તેને ત્રણે ઔષધોનુ દાન કરવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો એ સપુણ્યક જેવા ત્રણે ઔષધનો ઉપયોગ કરનાર અને દેનાર તે મદિરમા ઘણા હોવાથી તેની પાસે કોઇ ઔષધ લેવા આવતુ નહિ, તેથી વળી તેણે સદ્બુદ્ધિને પૂછતા તેણે જણાવ્યુ કે 'જાહેર રીતે તેણે જણાવવું કે જે માગે તેને ઔષધો આપવામા આવશે' તેણે તે પ્રમાણે ઘેર ઘેર ફરી આઘોષણા કરી, પણ પૂર્વનુ તેનુ દરિદ્રીપણુ યાદ કરી કોઇ તેની પાસે લેવા આવતુ નહિ (૪૬) પોતાની ભાવના ઘણાને દાન આપવાની હતી તે આ રીતે ભગ્ન થતી જોઇ તેણે સદ્બુદ્ધિને પૂછ્યું એટલે જવાબમા તેણે ત્રણે ઔષધો લાકડાની પેટીમા ઠાસી ઠાસીને ભરી વગર નામે બજારમા તે પેટી મૂકી દેવા જણાવ્યું અને કહ્યુ કે જ્ઞાનમય પાત્ર તારા ઔષધનો ઉપયોગ સ્વયમેવ કરશે સંક્ષિપ્ત ઉપનયમા દરેક સ્થાન અને પાત્રનો ત્યાર પછી નિર્દેશ કરવામા આવ્યો છે પૃ ૪૮થી ૪૯ પૃષ્ટ ૫૦

દાર્ષ્ટાન્તિક યોજના અને કથાનો ઉપનય.

પૃષ્ટ ૫૧ થી ઉપરની કથાના દરેક શબ્દનો વિસ્તારથી ઉપનય બતાવવામાં આવ્યો છે, આખું પોતાનુ ચરિત્ર સર્વ પ્રાણીને લાગુ પડે તેવા આકારમાં સમજાવવામા આવ્યુ છે, એમા નીચેની ખાસ બાબતો લક્ષ્ય ખેંચવા યોગ્ય છે.

અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગરપર વિવેચન (૫૨) નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી (૫૩) તોફાની છોકરાઓ (૫૫) ચાર ગતિના દુઃખો (૫૭) રોગોનાં ઉપાદાન કારણો (૬૦).

૨

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ—કથાસાર.

પ્રકરણ ૧ લું—મનુજગતિ નગરી. સર્વ મનોરથ પૂરનાર અનેક આશ્ચર્યો અને બનાવોથી ભરપૂર મનુજગતિ નામની અદ્ભુત નગરીનુ વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ નગરીના મહોલ્લા પરા વિગેરે વિસ્તારથી બતાવવામાં આવ્યા છે અને છેવટે એ નગરીની અદ્ભુતતા વર્ણવી છે પૃ. ૨૫૨–૨૫૭

પ્રકરણ ૨ જું—કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ. એ મનુજગતિ નગરીનો રાજા કર્મપરિણામ નામનો છે. એનો હુકમ ત્રણે લોકમા ચાલે છે, એ ઘણો બળવાન છે અને એનુ શાસન પ્રચડ છે એને નાટકો જોવાનો ઘણો શોખ છે અને લોકોને (જીવોને) તેથી તે નવા નવા વેશો લેવરાવે છે અને અનેક પ્રકારના નાચ તેમની પાસે કરાવે છે એનુ સસારનાટક અતિ વિચિત્ર પ્રકારનુ છે અને એના નાટકનો સાજ આખો સમજવા યોગ્ય છે રાજકાર્યમા સલાહ આપનાર, લાવણ્યનો નમુનો અને રાજાની અત્યત પ્રીતિ સંપાદન કરનાર કાળપરિણતિ નામની તેની રાણી છે, તે પતિની બાજુમા રહી નાટકના હુકમો આપે છે અને લોકો મુંગે મ્હોઢે રાણીના હુકમો અમલમા મૂકે છે પૃ ૨૫૮–૨૭૦

પ્રકરણ ૩ જું—ભવ્યપુરૂષ સુમતિજન્મ. રાણીને પુત્ર નથી તે બાબતનુ દુઃખ થાય છે. પતિનો મત મળતા પુત્ર જરૂર થશે એમ રાણીની ખાતરી થાય છે શુભ સ્વપ્ન આવ્યા પછી યોગ્ય કાળે પુત્રનો જન્મ થાય છે, જન્મનો સુદર મહોત્સવ આખા નગરમાં થાય છે અને ત્યાર પછી તેનુ ભવ્યપુરૂષ નામ પાડવામા આવે છે, રાણી તેને સુમતિ (ડાહ્યો) એવુ ઉપનામ આપે છે પૃ. ૨૭૧–૨૭૪

પ્રકરણ ૪ થું—અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાલા. એજ નગરીમા અગૃહીતસકેતા નામની બ્રાહ્મણી રહેતી હતી તેણે પોતાની સખી પ્રજ્ઞાવિશાલાને પૂછ્યું કે રાજા અને રાણી વંધ્ય કહેવાય છે છતા તેને પુત્ર કેમ થયો? પ્રજ્ઞાવિશાલાએ જણાવ્યુ કે રાજાની નિર્બીજતા તો તેના અવિવેક વિગેરે મત્રીએ હેતુપૂર્વક જાહેર કરી છે, બાકી તો સર્વ પ્રાણીઓ તેનાજ પુત્ર છે છતા પુત્રજન્મનો આવડો મહોત્સવ થવાનુ કારણ પૂછતા પ્રજ્ઞાવિશાલાએ જણાવ્યુ કે આ નગરમાં એક સદાગમ (શુદ્ધ જ્ઞાન) નામનો ડાહ્યો પુરૂષ છે, તે રાજા રાણીના મર્મ જાણનાર છે, તેણે એ વાતનું રહસ્ય પોતાને કહ્યુ છે, તેમા રાણીના ખાસ આગ્રહથી વધ્યાપણાનું મ્હેણુ ટાળવા પુત્રજન્મ થયો છે એમ તેમનુ કહેવું થયું છે એ પુત્રના જન્મથી સદાગમ પણ રાજી થયા છે બજારમા સદાગમે એના જન્મથી આનંદ જણાવ્યો તે વાત અગૃહીતસકેતાએ સાભળી હતી તેથી તેણે પણ તે વાતમાં સમતિ બતાવી વળી અગૃહીતસકેતાએ જણાવ્યુ કે લોકો એના જન્મથી બહુ રાજી થયા છે સદાગમ કોણ છે તેના સમાચાર મેળવવાની અને રાજપુત્રના જન્મથી તેના આનંદનુ કારણ જાણવાની તેને ઘણી ઇચ્છા હતી તે સબધી તેણે પછી પ્રજ્ઞાવિશાલાને સવાલ કર્યા. પૃ. ૨૭૪–૨૮૦

પ્રકરણ ૫ મું—સદાગમપરિચયઃ પ્રજ્ઞાવિશાલા જવાબમાં સદાગમની

ઓળખાણ આપતાં બોલી કે તે મહાપુરૂષ છે અને સર્વ ભાવને કહેનારા છે સદાગમ સાચો ઉપદેશ આપનાર છે છતાં લોકો તેને બરાબર ઓળખતા નથી હાલ જન્મેલ રાજપુત્ર તેને બરાબર ઓળખશે અને અનુસરશે તેવા જ્ઞાનથી સદાગમને આનંદ થયો છે સદાગમનુ માહાત્મ્ય જબરૂ છે ઘણાને તેણે કર્મપરિણામ રાજાની જાળમાથી છોડાવ્યા છે બધાને કેમ છોડાવ્યા નથી? તેના વિસ્તારથી તેઓ કારણો બતાવે છે સદાગમના સ્વરૂપનો અદ્ભુત હેવાલ સાભળતાં અગૃહીતસંકેતાને પણ તેના દર્શન કરવાનું મન થાય છે પૃ ૨૮૦-૨૯૨

પ્રકરણ ૬ ઠું-સંસારીજીવતસ્કર. ઉપરની વાતને પરિણામે મહાવિદેહ બજારમા સદાગમ મહાત્મા અનેક જનોથી વેષ્ટિત બેઠા હતા ત્યાં બન્ને સખીઓ ગઇ. તેને નજરે જોતાં અગૃ૦ રાજી થઇ ગઇ અને પોતાને ત્યા લઇ આવવા માટે સખીનો આભાર માન્યો અને તેને પણ સદાગમની આરાધના કરવા તીવ્ર ઇચ્છા થઇ ત્યાર પછી સખીઓ અવારનવાર સદાગમ પાસે આવવા લાગી સદાગમે એક દિવસ પ્રજ્ઞાવિશાલાને રાજપુત્રની ધાવ થવાનું કહ્યુ તે તેણે કબુલ કર્યું ત્યારપછી તે રાજપુત્રને સદાગમ પાસે લાવી અને અધ્યાપક તરીકે તેમની નિમણુક કરી રાજકુમાર સદાગમ પાસે અભ્યાસ કરે છે એક વખત અગૃહીતસંકેતા સદાગમ પાસે આવી અને પ્રજ્ઞાવિશાલાના કુશળ પુછયા તેવામાં રસ્તાપર મોટો કોળાહળ થયો અને જણાયુ કે કોઇ ચોરને ફાસી દેવા લઇ જાય છે. ચોરે સદાગમનો આશ્રય લીધો સદાગમે તેને અભય આપ્યુ, એટલે તે છૂટો થઇ ગયો અગૃહીત સકેતાએ ચોરને પૂછયુ કે ક્યા ગુન્હાને અંગે તેને ફાસીની સજા થઇ હતી? જેના જવાબમાં ચોર પોતાના ગુન્હાની વાર્તા વિસ્તારથી કહે છે જે અગૃહીતસકેતા, પ્રજ્ઞાવિશાલા સુમતિ અને સદાગમ સાંભળે છે હવે પછીની આખી વાર્તા ચોરે (જેનુ નામ સંસારીજીવ છે તેણે) કહેલી છે પૃષ્ટ ૨૯૩ થી ૨૯૯

પ્રકરણ ૭ સું-અસંવ્યવહાર નગરે. અસંવ્યવહાર નગરમા મહારાજા કર્મપરિણામના તાબાનો અત્યતઅબોધ નામનો સેનાપતિ અને તીવ્રમોહોદય નામનો સરસુબો રહે છે ત્યાંના લોકોને તેઓ તદ્દન અધકારમાં રાખે છે, નિગોદ નામના ઓરડામા તેમને ભરી રાખે છે. ત્યાં સંસારીજીવ પણ વસતો હતો એક વખત તત્પરિણતિ પ્રતિહારીએ કર્મપરિણામ રાજાના દૂત તન્નિયોગને પેલા બે અધિકારીઓની રાજસભામાં દાખલ કર્યો. તેણે જણાવ્યુ કે 'મહારાજાની બહેન લોકસ્થિતિ જેનુ કામ સદાગમે નિવૃત્તિનગરીએ મોકલેલા લોકોની ખાલી પડેલી જગા પૂરવાનું છેતુ તેણે મને અહીં મોકલ્યો છે' તીવ્રમોહોદયે પોતાના નગરની વિશાળતા અને જીવોની બહોળતા બતાવવા સારૂ દૂતને નગરમાં ફેરવ્યો અને મહારાજાને ભય દૂર કરવાનું કહેવા જણાવ્યુ. અનેક ગોળાઓ અને પ્રાસાદોમાં ઠાસી ઠાસીને ભરેલા જીવો બતાવ્યા અને સદાગમની મશ્કરી કરી પછી ત્યાથી કોને મોકલવો તે કાર્ય ભવિતવ્યતા જે સંસારીજીવની સ્ત્રી થતી હતી તેને સોપ્યુ ભવિતવ્યતાનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું. તેણીએ સંસારીજીવને એકાક્ષનિવાસનગરે મોકલવાની ભલામણ કરી. પૃષ્ટ ૩૦૦-૩૧૨

પ્રકરણ ૮ સું-એકાક્ષનિવાસનગરે. ભવિતવ્યતા પણ સસારીજીવ સાથે ચાલી. એકાક્ષનિવાસનગરના પહેલા પાડા 'વનસ્પતિ'માં પ્રથમ તે પો-

તાના પતિને લઇ ગઇ ત્યાં સાધારણ અને પ્રત્યેક-બને વિભાગોમાં ખૂબ ફેરવ્યો. પ્રત્યેક થયા પછી એક એક ગોળી આખા ભવ સુધી ચાલે તેવી આપવા માંડી. ગોળીની અસરથી આખા જીવમા સંસારીજીવને અનેક નાટકો કરવા પડતા. ગોળી પૂરી થાય ત્યારે ભવિતવ્યતા નવી ગોળી આપી નવો વેશ કઢાવતી. પછી તેને પૃથ્વીકાય નામના બીજા પાડામાં લઇ ગઇ, ત્યાં તે પથ્થર આદિ પાર્થિવ ઘણીવાર થયો ત્રીજા અપ્કાય નામના પાડામા અપ્કાયજીવોના ઘણા વેશો તેણે લીધા. ચોથા તેજસ્કાય પાડામા અગ્નિનાં રૂપો અનેક લીધાં અને પાંચમા વાઉકાય પાડામા પવનના રૂપો લીધા આ દરેક પાડામા વારંવાર નવી નવી ગોળીઓ તેને ભવિતવ્યતા આપતી રહી પૃ૦ ૩૧૩-૩૨૦

પ્રકરણ ૯ મું-વિકલાક્ષનિવાસનગરે. ત્યાર પછી ભવિતવ્યતા સંસારીજીવને વિકલાક્ષનિવાસ નગરે લઇ ગઇ ત્યા તેને ત્રણ પાડામા ખૂબ ફેરવ્યો અને તેની પાસે નવાં નવા રૂપો લેવરાવ્યા પ્રથમ દ્વિરૂપીક (બેઇદ્રિય) પાડામા કૃમિ બનાવી મળમાં નાખ્યો. આ આખા નગરના સુબા ઉન્માર્ગોપદેશે અને તેની સ્ત્રી માયાદેવીએ તેને ઘણો રખડાવ્યો. બીજા ત્રિકરણ (તેઇદ્રિય) પાડામા માકડ જૂ થયો ત્રીજા ચતુરક્ષ (ચૌરિંદ્રિય) પાડામા માખી ડાસ વિગેરે થયો. આમ તેને ખૂબ રખડાવ્યો પૃ ૩૨૦-૩૨૩

પ્રકરણ ૧૦ મું-પંચાક્ષપશુસંસ્થાને. પછી ભવિતવ્યતાએ સસારીજીવને પંચાક્ષપશુસસ્થાનનગરે આણ્યો ત્યા ગર્ભજ/સમુર્છમપણે તેને જળચર, સ્થળચર અને ખેચર બનાવ્યો, અનેક રૂપો આપ્યા. છેવટે હરણ બનાવ્યો, ગીતો સભળાવ્યા પછી હાથી બનાવ્યો અને દાવાનળ વખતે કુવામાં પાડ્યો ત્યા કર્મની (અકામ) નિર્જરા થઇ, પુણ્યોદય નામનો મિત્ર પ્રગટ થયો અને દેવીએ તેને વધારે સારી નગરીમાં લઇ જવાનુ વચન આપ્યુ (અહીં સસારીજીવ સબધી કેટલાક જરૂરી ખુલાસા અગૃહીતના પૂછવાથી પ્રજ્ઞાવિ૦ કરે છે.) ઉપસહાર પૃ ૩૨૪-૩૩૧

નિગોદ સ્વરૂપ-પરિશિષ્ટ પૃ ૩૩૨-૩૩૫

તૃતીય પ્રસ્તાવ-કથાસાર.

પ્રકરણ ૧ લું-નંદિવર્ધન અને વૈશ્વાનર. હવે સંસારીજીવ નવી ગોળી લઇને મનુજગતિ નામની નગરીના ભરત નામના મહોલ્લામા જયસ્થળનગરે પદ્મરાજા અને નંદારાણીને ત્યા પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો તેનુ નંદિવર્ધન નામ પાડ્યું પુણ્યોદય તેનો સહચારી મિત્ર થયો અસવ્યવહાર નગરથી સસારીજીવ ચાલ્યો ત્યારથી તેની સાથે અતરગ અને બાહ્ય એમ બેવડો પરિવાર હતો. અતરગ પરિવારમાથી અવિવેકિતા બ્રાહ્મણીએ તે જ દિવસે વૈશ્વાનર નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો તેનુ આખું શરીર અનેક દુર્ગુણોથી જ ભરેલુ હતુ વૈશ્વાનર અને નંદિવર્ધનને ઘણી દોસ્તી થઇ-જામી-તે જોઇ પુણ્યોદયને ઘણો ખેદ થયો એ દોસ્તીને પરિણામે નંદિવર્ધન તેના મિત્રોને પણ ઘણો ભારે થઇ પડ્યો. પિતાએ તેને અભ્યાસ કરવા

બુદ્ધિસમુદ્ર નામના કળાચાર્ય પાસે મૂકયો જ્યાં તેના રાજમિત્રોને પણ તે સતાવતો રહ્યો અને ગુરૂ ઉપર પણ તેણે પોતાનો ધાક બેસાડી દીધો. વૈશ્વાનર ઉપર તેનો પ્રેમ વધતો જ ચાલ્યો એટલે વૈશ્વાનરે એને ક્રૂરચિત્ત નામના વડાં ખાવા આપ્યાં અને જરૂર પડે ત્યારે પ્રસાદ આરોગવા જણાવી દીધું. રાજાએ એક વખત વિદુર નામના વફાદાર સેવકને કુમારના અભ્યાસ સંબંધી ખબર લાવવા આજ્ઞા કરી. વિદુર તો કુમારનો ધમધમાટ અવલોકી આભો જ બની ગયો અને પદ્મરાજાને બધી હકીકત જણાવી. રાજાએ કળાચાર્યને બોલાવ્યા અને સત્ય હકીકત જણાતાં વૈશ્વાનરનો સંગ મૂકાવવાના ઉપાયની ચિંતવના કરી કળાચાર્યે જિનમતજ્ઞ નામના નિમિત્તિઆની એ બાબતમાં સલાહ લેવા સૂચના કરી, તે રાજાએ સ્વીકારી

પૃષ્ટ. ૩૪૪–૩૬૦

પ્રકરણ ૨ જું–ક્ષાંતિકુમારી. જિનમતજ્ઞ નિમિત્તકને ઉપાય પૂછતાં તેણે જણાવ્યુ કે 'ચિત્તસૌંદર્ય નામના અતિ પવિત્ર નગરમાં એક બહુ ભલો શુભપરિણામ નામે રાજા રહે છે, તેને અતિ પવિત્ર નિષ્પ્રકંપતા નામની રાણી છે, એ રાણીને ગુણોનું ધામ **ક્ષાંતિ** નામની દીકરી છે, એની સાથે જો નંદિવર્ધનના લગ્ન થાય તો તેને વૈશ્વાનરનો સંગ મટે–' રાજાને તે વાત ગળે ઉતરી એટલે કન્યા માટે કહેણુ મોકલવા વિચાર કર્યો નિમિત્તિએ જણાવ્યું કે 'એ નગર, રાજા અને પુત્રી અંતરંગ છે, ત્યા આપણો પ્રવેશ નથી, ત્યા તો કર્મપરિણામ રાજા જે સર્વનો ઉપરી છે તેનુ જોર ચાલે છે અને તે પોતાની બહેન લોકસ્થિતિ, ભાર્યા કાળપરિણતિ અને સ્વભાવ તથા ભવિતવ્યતાની સલાહ પ્રમાણે કામ કરે છે તે રાજા જ્યારે પ્રસન્ન થઇ ફક્ત કન્યા પરણાવશે ત્યારે નંદિવર્ધન ઠેકાણે આવશે' રાજા તે વાત સાંભળીને નિરાશ થયો પણ કળાચાર્યનો અને નિમિત્તિઆનો આભાર માન્યો રાજાએ આમ છતા પણ બનતો પ્રયત્ન કરવા વિદુરને ફરી કુમાર પાસે મોકલ્યો વિદુરને કુમારે એક દિવસ વચ્ચે ન આવવાનુ કારણ પૂછતા પોતે સાંભળેલી વાત કહેવા માંડી. તે વાર્તા ઘણી લાંબી છે. નીચેની વાર્તા વિદુર કહે છે અને સંસારીજીવ (નંદિવર્ધન) સાભળેછે.

પૃ. ૩૬૧–૩૭૩.

સ્પર્શન–કથાનક.

પ્રકરણ ૩ જું–મનીષી અને બાળ. ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં કર્મવિલાસ નામનો રાજા હતો, તેને શુભસુંદરી અને અકુશળમાળા નામની રાણીઓથી અનુક્રમે મનીષી અને બાળ નામના પુત્ર-થયા હતા સ્વદેહ નામના બગીચામાં બન્ને ભાઇઓ એક વખત રમતા હતા ત્યાં કોઇ પુરૂષ ફાંસીએ લટકવાની તૈયારીમાં દેખાયો. બાળે ઝટ દોડીને દોરડું કાપી નાખ્યું અને આપઘાત કરવાનું કારણ પૂછ્યુ તે પુરૂષે જણાવ્યું કે તેનું નામ સ્પર્શન હતું, તેને એક ભવજંતુ નામનો મિત્ર હતો, તેનાપર બહુ પ્રીતિ રાખતો હતો અને પોતે કહે તેમ કરતો

હતો, પણ તેને એક **સદાગમ** નામના માણસે બ્હેંકાવ્યો; પછી તો ભવજંતુએ તેનો પરિચય ઓછો કર્યો અને આખરે તેનો સંગ તદ્દન છોડી દઇને તે નિર્વૃત્તિ નગરીએ ચાલ્યો ગયો તેના વિરહે પોતે આપઘાત કરે છે. **સ્પર્શનને** બાળે દિલાસો આપ્યો અને પોતાની સાથે મૈત્રી જોડવા કહ્યું. **સ્પર્શને** તે વાત કબૂલ કરી વાતચીત દરમ્યાન **મનીષી** તો વિચાર જ કર્યા કરતો હતો પણ લોકરૂઢિ ખાતર તેણે પણ સ્પર્શન ઉપર પ્રેમ દેખાડ્યો. ત્રણે જણા નગરમાં પાછા ફર્યા અને સ્પર્શનની ઓળખાણ થયાની વાત કરવા લાગ્યા તે હકીકતથી કર્મપરિણામ રાજા રાજી થયા, **અકુશળમાળા** પણ ખુશી થઇ પણ **શુભસુંદરી** તો વ્યાકુળ થઇ ગઇ પૃષ્ઠ ૩૭૪-૩૮૩

પ્રકરણ ૪ થું-સ્પર્શનમૂળશુદ્ધિ. **સ્પર્શન** તો હવે બન્ને રાજપુત્રોનો મિત્ર થયો, પણ મનીષીને તેની સાથે બરાબર ઘાટ બેઠો નહિ પછી એ **સ્પર્શન** કોણ છે તેની બરાબર બાતમી મેળવવા પોતાના અંગરક્ષક **બોધને** મનીષીએ આજ્ઞા કરી બોધે પોતાના માણસ **પ્રભાવને** આજ્ઞા કરી એટલે તેણે પરદેશમાં ફરી તપાસ કરી આવી નીચે પ્રમાણે અહેવાલ કહ્યો —

અંતરંગમાં **રાજસચિત્ત** નગરે **રાગકેશરી** રાજા રાજ્ય કરે છે. તેને **વિષયાભિલાષ** નામનો અમાત્ય છે. તે નગરે હું ગયો ત્યાં મોટો ખળભળાટ જોયો ત્યાં **વિપાક** નામના એક રાજપુરૂષને તેનું કારણ પૂછતાં તેણે કહ્યું કે 'અમારા રાજાને આખી દુનિયાપર જય મેળવવાની ઇચ્છા થઇ છે, તેથી મંત્રીએ પોતાના **સ્પર્શન** વિગેરે પાંચ પુત્રોને બધે મોકલી આપ્યા છે તેઓ વિજય મેળવતા ચાલ્યા પણ માર્ગમાં એક **સંતોષ** નામનો તેમનો દુશ્મન મળ્યો તે કેટલાકને **નિર્વૃત્તિપુરીએ** મોકલી આપે છે **રાગકેશરીરાજાને** એ વાતની ખબર પડતાં પોતે લડાઇમાં જવા તૈયાર થયા ચાલતી વખત પોતાના વૃદ્ધ પિતા **મહામોહને** પગે પડવા ગયા એ **મહામોહ** બહુ જબરો સત્તાધારી છે પણ ઘડપણને લઇને તેણે પુત્રને રાજ્ય સોંપ્યું છે. તેણે **રાગકેશરી** પુત્રની વાત સાંભળી એટલે પોતે પણ લડવા તૈયાર થઇ ગયો. અંતે એમ ઠર્યું કે પિતા અને પુત્ર બન્નેએ સાથે લડવા જવું-તેનું લશ્કર લડવા જવાનું છે તેની તૈયારીનો આ અવાજ છે, એમ કહી **વિપાક** વિદાય થયો આ પ્રમાણે સ્પર્શનનું ઉત્પત્તિસ્થાન જાણીને **પ્રભાવે બોધને** જણાવ્યું અને **બોધે** તે વાત **મનીષીને** કહી બતાવી. પૃષ્ઠ ૩૮૩-૩૯૬

પ્રકરણ ૫ મું-સ્પર્શનની યોગશક્તિ. વાતનો મેળ મેળવવા એકવાર **મનીષીએ** સ્પર્શનને પૂછ્યું કે 'ભવજંતુ સાથે કોણ હતું?' તેના જવાબમાં કેટલીક આનાકાની પછી **સ્પર્શને** જણાવ્યું કે 'તેની સાથે **સંતોષ** હતો.' **મનીષીએ** તે વખતે મનમાં નિર્ણય કર્યો કે '**સ્પર્શનનો** વિશેષ પરિચય સારો નથી, ઉપર ઉપરથી સ્નેહ કરવા યોગ્ય જ તે છે' એકવાર **સ્પર્શને** ચાલાકી કરવા માંડી, સુખ આપવાને બ્હાને યોગશક્તિનો આવિર્ભાવ કર્યો અને સમાધિનો ડોળ કરી બન્નેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો બાળ તો સ્પર્શસુખમાં રાચી ગયો, ઊંડો ઊંડો ઉતરતો ચાલ્યો અને તેમાં સુખ માનવા લાગ્યો. **મનીષી** તો પ્રથમથી ચેતેલો હતો તેથી ઉપરથી હેત બતાવે પણ **સ્પર્શનને** મચક આપે નહિ બાળ **સ્પર્શન** ઉપર વધારે આસક્ત થતો ગયો, પણ **મનીષી** તો તેની ગૂઢ રીતે મશ્કરી જ કર્યા કરતો હતો બાળની

મૂર્ખાઇમા તેની માતા અકુશળમાળાએ વધારો કર્યો અને સ્પર્શનની સોબત વધારે કરવા સૂચના કરી વિચક્ષણ શુભસુંદરીએ પોતાના પુત્ર મનીષીને તેનાથી સાવધ રહેવા ભલામણ કરી અને વખત આવ્યે તેનો સંબંધ તદ્દન તોડી નાખવા ભલામણ કરી બાળનો વિલાસ દરરોજ વધતો ચાલ્યો અને તેથી શિખામણને તે અવગણવા લાગ્યો પૃ. ૩૯૭-૪૦૭

પ્રકરણ ૬ ઠું-મધ્યમબુદ્ધિ. કર્મવિલાસ રાજાને ત્રીજી સામાન્યરૂપા નામની રાણી હતી, તેનો પુત્ર મધ્યમબુદ્ધિ પરદેશ ગયો હતો તે પાછો આવતાં તેનાપર સ્પર્શને જાળ પાથરવા માંડી, પણ મનીષીએ તેને ચેતાવ્યો તેથી પોતાની માતા સામાન્યરૂપાને પૂછતા તેણે કહ્યુ કે 'એવી સશયવાળી બાબતમા કાળક્ષેપ કરવો સારો.' તેનાપર તેણે એક નાની વાર્તા કહી તે આ પ્રમાણે—

મિથુનદ્વય અંતરકથા-તથાવિધ નગરમા ઋજુ રાજા અને પ્રગુણા રાણી હતા તેને મુગ્ધ નામનો પુત્ર હતો તેની સ્ત્રીનું નામ અકુટિલા હતું મુગ્ધ અને અકુટિલા એકવાર બગીચામા ક્રીડા કરવા ગયા ફુલની છાબડી પ્રથમ કોણ ભરે છે તે પર હોડ કરતા બન્ને જૂદી જૂદી દિશાએ ગયા હવે તે વખતે આકાશમાં કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણા નામના વ્યતર અને વ્યતરી આવ્યા તેમને અનુક્રમે અકુટિલા અને મુગ્ધ કુમાર તરફ રાગ થયો. પરસ્પર એક બીજાથી તે હકીકત છાની રાખવા ખાતર બ્હાના કાઢી બન્ને છૂટા પડ્યા કાળજ્ઞે મુગ્ધકુમારનું રૂપ લીધુ અને અકુટિલા પાસે ગયો, ત્યારે વિચક્ષણાએ અકુટિલાનું રૂપ લીધુ અને મુગ્ધકુમાર પાસે ગઇ. બનાવ એવો બન્યો કે લતામંડપમાં બન્ને જોડલાં એકઠા થઇ ગયાં. બન્ને જોડલાને ઘણુ આશ્ચર્ય થયુ અને મુગ્ધકુમારે તો માન્યું કે દેવકૃપાથી પોતે અને ભાર્યા એકના બેવડા થઇ ગયા છે ત્યાંથી પિતા પાસે ગયા, વાત કરી, એટલે સર્વને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયુ કાળજ્ઞને પોતાની સ્ત્રીનુ બેવફાપણુ જોઇ ઘણો ગુસ્સો થયો પરતુ પોતાનો પણ દોષ હોવાથી તે મૌન રહ્યો. વિચક્ષણા પણ એવા જ નિર્ણય ઉપર આવી, ઘણુ શરમાણી, પણ મનને સમજાવી ત્યાંજ રહી

પૃષ્ટ ૪૦૮-૪૧૯.

પ્રકરણ ૭ મું-અંતરકથા ચાલુ-પ્રતિબોધકાચાર્ય. તથાવિધ નગર બહાર મોહવિલય નામના ઉદ્યાનમા પ્રતિબોધક નામના આચાર્ય પધાર્યા. ઋજુ રાજા આખા પરિવારને અને બન્ને પુત્ર તથા પુત્રવધૂઓને લઇને વદન કરવા ગયા આચાર્યે મોક્ષસુખપર દેશના આપી તે વખતે કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણાને ઘણો પસ્તાવો થયો અને તે વખતે તેમના શરીરમાથી એક કદરૂપી સ્રી બહાર નીકળી દૂર જઇને બેઠી કાળજ્ઞે બહુ પસ્તાવો કર્યો એટલે ભગવાને એના કારણ રૂપે પેલી કદરૂપી સ્રી જેનું નામ ભોગતૃષ્ણા હતુ તેને ઓળખાવી અને તેનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી કહ્યું, તેમજ તેને સર્વ પાપોનું કારણ જણાવી. એના પાસમાથી છૂટવાનો ઉપાય પૂછતાં આચાર્યે સમ્યગ્દર્શનરૂપ મુદ્ગરનો ઉપયોગ કરવા સૂચવ્યું આ વાત સાંભળતાં રાજા રાણી અને કુમાર તથા વધૂને બહુ ખેદ થયો, અકાર્યે થઇ જવા માટે પશ્ચાત્તાપ થયો તે વખતે તેમના શરીરમાથી એક સુંદર બાળક બહાર નીકળ્યું અને જાનવાન્ સાથે બેશી ગયું, તેની પછવાડે બીજું કાળું બાળક બહાર નીકળ્યું. તેના બાળકમાંથી ત્રીજુ ઘણુ ખરાબ બાળક બહાર નીકળતું અને વધતુ જતું

જણાયું. પેલા પ્રથમના રૂપાળા બાળકે વધતા જતા ત્રીજા બાળકના માથામાં મુઠ્ઠી મારી વધતું અટકાવી દીધુ એટલે બન્ને બેડોળ બાળકો સભામાથી બહાર નીકળી ગયાં. આચાર્યે જણાવ્યુ કે પ્રથમનું સુદર બાળક આર્જવ હતું, બીજું અજ્ઞાન હતુ અને ત્રીજું પાપ હતુ આર્જવ પાપને વધતું અટકાવી અજ્ઞાનને ધકેલી દે છે. આ સર્વે ગોટાળો કરનાર અજ્ઞાન છે પોતાના કર્તવ્યનો યથાર્થ ઉપદેશ સાંભળી ચારેએ આચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી, વ્યંતરવ્યંતરીએ તેમના શરીરમાથી નીકળી જઇ પ્રગટ થઇ સમ્યકત્વ આદર્યુ અને અરસ્પરસ ખુલાસા કર્યા અને કાળવિલંબથી કેટલો લાભ છે તે પર વિચાર કર્યો (અંતરકથા સપૂર્ણ.)

આ વાત કહીને સામાન્યરૂપા મધ્યમબુદ્ધિ પુત્રને કહે છે કે એવી ઘુંચવણ થાય ત્યારે વખત કાઢવો, હકીકત તપાસવી અને પછી નિર્ણયપર આવવુ મધ્યમબુદ્ધિએ માતાની આજ્ઞા માથે ચઢાવી પૃ ૪૧૭–૪૩૧

પ્રકરણ ૮ મું–મદનકંદળી. બાળ તો સ્પર્શનના સબધમા વધતો જ ચાલ્યો. ઓદામાં પૂરૂ એની માતાએ એને પોતાની યોગશક્તિ બતાવી એના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો અને જ્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે યોગશક્તિ બતાવવા વચન આપ્યુ ત્યાર પછી હલકી જાતની સ્ત્રીઓને પણ બાળ ભોગવવા લાગ્યો, વિવેકભ્રષ્ટ થયો અને લોકમા મોટા અપયશને પાત્ર થયો મધ્યમબુદ્ધિની સલાહ એણે અવગણી નાખી અન્યદા વસંતસમય આવ્યો લીલાધર ઉદ્યાનમા લોકો ક્રીડા કરવા ગયા. બાળ પણ મધ્યમબુદ્ધિને સાથે લઇ બગીચામા ગયો તેરસનો દિવસ હતો કામદેવના મંદિરમા દાખલ થયો બાજુમા વાસભુવન હતુ તેમા અતિ કોમળ કામદેવની શય્યા હતી તે પર સુતો દેવશય્યા ઉપર આળોટી સ્પર્શનુ સુખ અનુભવવા લાગ્યો હવે તેજ નગરમા બહિરગ રાજ્યમા શત્રુમર્દન રાજા હતો, તેની મદનકંદળી નામની અત્યત સૌંદર્યવાળી રાણી હતી, તે ત્યા કામદેવની પૂજા કરવા આવી તેને બાળનો સ્પર્શ થઇ ગયો બાળને તેનાપર અત્યત મોહ થયો રાણી વિદાય થઇ ગઇ, પણ બાળ તો વિરહના નિસાસા નાખતો રહ્યો મધ્યમબુદ્ધિ મંદિરના દ્વારપર અત્યાર સુધી ઊભો હતો તે હવે અંદર આવ્યો, બાળને કામશય્યાપર જોયો, તેને ઠપકો આપ્યો, પણ બાળે તેને જવાબ ન આપ્યો તે વખતે મદિરનો અધિષ્ઠાયક વ્યંતર ત્યા આવી પહોંચ્યો, તેણે બાળને ખૂબ ફટકાવ્યો, બહાર ધકેલી મૂક્યો અને તિરસ્કર્યો લોકોમા તેની ગેરઆબરૂ થઇ મધ્યમબુદ્ધિ વચ્ચે પડયો ન હોત તો બાળના આજે બાર વાગી જાત બાળે મધ્યમબુદ્ધિ પાસેથી એ સૌંદર્યવાન સ્ત્રીનુ નામ જાણ્યુ અને તેની પાછળ ગાડો થઇ ગયો મધ્યમબુદ્ધિએ એને ઘણી સલાહ આપી પણ બાળ તો મદનકદળી પાછળ ઘેલો જ થઇ ગયો પૃ. ૪૩૨–૪૪૨

પ્રકરણ ૯ મું–બાળમધ્યમમનીષી અને સ્પર્શન. મદનકદળીપર આસક્ત થયેલો બાળ તેજ રાત્રે તેના મહેલમા જવા નીકળ્યો મધ્યમબુદ્ધિ બંધુપ્રેમથી તેની પછવાડે ગયો રસ્તામા કોઇ આકાશચારી પુરૂષે બાળને અદ્ધર ઉપાડયો મધ્યમબુદ્ધિ જમીનપર તેની શોધ માટે તેજ દિશાએ ગયો, સાત દિવસ ફર્યો પણ બાળનો પત્તો લાગ્યો નહિ આખરે બંધુસ્નેહથી કુવામા પડી આપઘાત કરવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો ત્યા નંદન નામના વણિકે તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો અને બાળનો

પત્તો આપ્યો. ત્યાના રાજા હરિશ્ચન્દ્રનો તે નોકર હતો તે રાજાએ વિદ્યા સાધવા રતિકેલિ વિદ્યાધર મારફત બાળનુ હરણ કરાવ્યું હતુ અને તેના લોહી માંસથી સાત રાત હવન કર્યાં અને હવે બાળ તો તદ્દન શુષ્ક અને લોહી માસવગરનો નિર્જીળ થઇ ગયો છે. બાળને ખાધપર ઉપાડી મધ્યમબુદ્ધિ રાજભયથી જગલોમાં ચાલ્યો. બાળને જે દુ ખનો સાત રાત અનુભવ થયો હતો તે તેણે ઘરે આવ્યા પછી વિસ્તારથી કહી સભળાવ્યો, મનીષી પણ લોકાચાર અનુસાર ખબર પૂછવા આવ્યો. તેણે બાળને સ્પર્શનનો સગ મૂકવા કહ્યુ બાળે સલાહ માની નહિ. મધ્યમબુદ્ધિએ ત્યાર પછી મનીષીની વાત વિચારી, બાળની અધમ દશાના કારણ તરીકે સ્પર્શનનો સગ જાણી લીધો અને લોકોમા તેની કેટલી માનહાનિ થઇ છે તે સમજતાં બાળનો સમાગમ તજી દેવાનો નિર્ણય કર્યો. પૃ. ૪૪૩-૪૫૫

પ્રકરણ ૧૦ મું-બાળના હાલહવાલ. માતા અકુશળમાળા બાળ ઉપર પોતાની ખરાબ અસર જમાવતી રહી. આગલુ દુ ખ બાળ તે અસરમા ભૂલી ગયો. રાત્રે ચોરીથી મદનકદળીના વાસભુવનમા દાખલ થઇ ગયો. શયનગૃહમાં જઇ શય્યા ઉપર સુતો સભા વિસર્જન કરી થોડી વારમાં શત્રુમર્દન રાજા તે તરફ આવ્યા સત્વહીન બાળ શય્યામાથી જમીનપર પડી ગયો, અવાજ થયો, પકડાઇ ગયો વિભીષણ નામના સેવકે રાજાના હુકમથી તેને આખી રાત બહુ ત્રાસ આપ્યો. તેના આક્રંદથી લોકો સવારે આવી પહોંચ્યા, તેને ઠાર કરવાની માગણી કરી. રાજાએ બાળને ફાસીએ ચઢાવવાનો હુકમ કર્યાં ગધેડે બેસાડી નગરમા ફેરવી તેને ફાસીએ લટકાવ્યો દૈવયોગે ફાસીનુ દોરડુ તૂટી ગયુ અને બાળ લપાતો છુપાતો ઘેર આવ્યો અને ગુપ્તપણે રહ્યો. મધ્યમબુદ્ધિએ દયાથી તેને આશ્રય તો આપ્યો પણ તેનો પરિચય છોડી દીધો પૃ. ૪૫૬-૪૬૨

પ્રકરણ ૧૧ મું-પ્રબોધનરતિ આચાર્ય. હવે તે વખતે નગર બહાર નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા પ્રબોધનરતિ નામના આચાર્ય પધાર્યાં ત્રણે ભાઇઓ -મનીષી, મધ્યમબુદ્ધિ અને બાળ-પણ ઉદ્યાનમા જોવા આવ્યા અને આચાર્યની નજીક ગોઠવાઇ ગયા શત્રુમર્દન રાજા પોતાના સુબુદ્ધિ મંત્રી અને રાણી મદનકંદળી સાથે ત્યાં વદન કરવા આવ્યા નજીકમાં આદિનાથનો પ્રાસાદ હતો તેમા સુબુદ્ધિએ પૂજા કરી અને શુદ્ધ ભાવે અદ્ભુત સ્તુતિ કરી પછી સર્વ આચાર્યની દેશના સાભળવા બેઠા. આચાર્યશ્રીએ કર્મબંધના કારણો અને નિર્વાણપર વિદ્વત્તાભરેલુ વિવેચન કર્યું. પૃ. ૪૬૩-૪૭૩

પ્રકરણ ૧૨ મું-ચાર પ્રકારના પુરૂષો. સામાન્ય ધર્મદેશના થઇ રહ્યા પછી રાજા શત્રુમર્દનના સવાલના જવાબમા આચાર્યશ્રીએ ધર્મઆચરણ અને સુખના સબધ બતાવ્યો. ધર્મારાધનને અગે ઇંદ્રિયજયની મુખ્યતા બતાવી અને ઇંદ્રિયનું સ્વરૂપ બતાવતાં તેનું દુર્જયપણુ બતાવ્યુ પછી પાંચમાથી એક સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય લઇ તેને અગે ચાર પ્રકારના પુરૂષોનુ વર્ણન કર્યું. ઉત્તમોત્તમ ઇંદ્રિયસંગ ત્યાગ કરી સંતોષની સાથે સબંધ કરે છે, દીક્ષા લેછે અને નિર્વૃત્તિનગરીએ જાય છે. આવા જીવો બહુજ થોડા હોય છે મનીષી સમજી ગયો કે આ કક્ષામા મૂકવા યોગ્ય તો ભાવજીવ જણાય છે અને જે ઇંદ્રિયનું વર્ણન કર્યું તે સ્પર્શન જણાય છે.

મધ્યમબુદ્ધિને તેણે આ અર્થ સૂચવી દીધો બાળ તો આચાર્યની વાત પણ સાંભળતો ન હોતો, તે તો મદનકંદળીને રાગદૃષ્ટિથી નીહાળી રહ્યો હતો વિચારની આકુળતામાં તે તો મૂઢ જેવો થઇ ગયો. બીજા વિભાગમાં ઉત્તમ પુરુષો હોય છે, તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયથી ચેતતા રહે છે, તેની જાળમાં ફસાતા નથી એમ આચાર્યશ્રીએ જણાવ્યું. આ વિભાગનું વર્ણન મનીષીને મળતું આવ્યું. ત્રીજા વિભાગના પ્રાણીઓને આચાર્યશ્રીએ મધ્યમ કહ્યા: તેવા પ્રાણીઓ કાળક્ષેપ કરે છે, મોટા પાપ કરતા નથી અને સંદેહમાં રહે છે, વળી કોઇ સત્ય શિખામણ આપે છે ત્યારે ચોંકે છે, હલકાની સોબત કરે છે તેથી સુખદુઃખ પામ્યા કરે છે, પ્રસંગ મળતાં તેઓ ઠેકાણે પણ આવે છે મધ્યમબુદ્ધિને લાગ્યું કે આ વર્ણન પોતાને લાગુ પડે છે ચોથા જઘન્ય પ્રકારના પુરુષો તો ઇંદ્રિયને તાબે રહે છે, સર્વ પ્રકારનાં પાપો કરે છે, ઉપદેશ આપનાર તરફ કાન પણ આપતા નથી, સંસારમાં ઊંડા ઉતરતા જાય છે આવો પ્રાણી બાળ છે એમ સમજવામાં આવ્યું.

ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓ જુદા જુદા વિભાગમાં કર્મની વિચિત્રતાથી આવે છે. પ્રથમ સિવાયના ત્રણે વિભાગના પ્રાણીઓની માતા તેમને તે પ્રકારે પ્રેરે છે. પ્રથમના વર્ગવાળા તો પોતાના સ્થાનમાં સ્થિત રહે છે બાકીના ત્રણે વિભાગવાળા સંયોગ પ્રમાણે એક બીજા વર્ગમાં જાય છે અને આવે છે પ્રાણી પોતાના વીર્યથી જ પ્રથમ વર્ગમાં સ્થિત થાય છે એના ઉપાય તરીકે આચાર્યશ્રીએ દીક્ષા બતાવી મનીષી તે માટે તૈયાર થઇ ગયો, મધ્યમબુદ્ધિ તેની રીત પ્રમાણે કાળક્ષેપ કરતો રહ્યો અને ગૃહસ્થધર્મ આદરવાના વિચારવાળો થયો પૃ. ૪૭૪-૪૯૨

પ્રકરણ ૧૩ મું-બાળનું અધમ વર્તન-તેપર વિચારણા. આચાર્યના આખા ઉપદેશ દરમ્યાન બાળ તો મદનકંદળી સામુ જ જોઇ રહ્યો હતો એણે દેશનાનો એક શબ્દ પણ સાંભળ્યો નહિ સર્વની સમક્ષ સ્પર્શનની અસરતળે આવી બાળે મદનકંદળીપર સભામાં જ ધસારો કર્યો એને જોઇ ઓળખી રાજાએ હોકારો કર્યો એટલે બાળનો મદનજ્વર ઉતરી ગયો અને તે પાછે પગે પાછો હટ્યો સ્પર્શન તેના શરીરમાંથી બહાર નીકળી દૂર બેઠો રાજાને એનાપર દયા આવી આચાર્યે જણાવ્યું કે સ્પર્શન અને અકુશળમાળાએ બાળની એ દશા કરી હતી કેટલાંક કર્મો એવાં આકરાં હોય છે કે જે મહાત્મા પુરુષોની હાજરી છતાં પણ દબાઇ જતાં નથી, તેઓ તો ખૂદ તીર્થંકર ઉપર પણ ઉપદ્રવ કરે છે 'બાળનું શું થશે?' તેના જવાબમાં ભગવાને કહ્યું 'અહીંથી નાસીને દૂર એક સરોવર પાસે જશે, તેમાં ન્હાવા પડશે, અંદર ચંડાળની સ્ત્રીનો સ્પર્શ થશે, તેના ઉપર તે લંપટ થશે, તેનાપર બળાત્કાર કરશે, કાંઠાપર રહેલો ચંડાળ બાળને બાણથી વીંધશે અને મરીને નરકમાં જઇ ત્યાં અને ત્યાર પછી બીજી ગતિઓમાં મહા દુઃખ પામશે' પૃ. ૪૯૩-૫૦૦

પ્રકરણ ૧૪ મું-અપ્રમાદયંત્ર-મનીષી. શત્રુમર્દન રાજાએ પછી આચાર્યને પૂછ્યું કે એ સ્પર્શન અને અકુશળમાળાની શક્તિ બાળપર જ ચાલતી હશે કે બીજા પ્રાણી ઉપર પણ ચાલે છે? તેના જવાબમાં આચાર્યે કહ્યું કે એની શક્તિ સર્વ પ્રાણીઓપર ચાલે છે; એટલે રાજાએ સ્પર્શન અને અકુશળમાળાને દેહાન્ત કરવાનો હુકમ કર્યો. ત્યારે આચાર્યે જણાવ્યું કે એ બન્ને તો અંતરંગ નગરના રહે-

વાશી છે તેથી તેની ઉપર તમારો હુકમ ચાલતો નથી એટલે રાજાએ તેના નાશનો ઉપાય પૂછતાં આચાર્યશ્રીએ તેના નાશ માટે અપ્રમાદયંત્રનુ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું અને છેવટે મનીષીને જણાવ્યુ કે 'અપ્રમાદયત્ર અને ભાવ દીક્ષા એક જ છે' એટલે મનીષીએ પોતાને દીક્ષા આપવા આચાર્યશ્રીને વિજ્ઞપ્તિ કરી આચાર્યે કર્મવિલાસના રાજ્યનો પરિચય કરાવ્યો અને એના અખંડ સામ્રાજ્યનો વિસ્તાર બતાવ્યો. મધ્યમબુદ્ધિને રાજાની ઇચ્છાથી આચાર્યે ગૃહસ્થધર્મ બતાવ્યો અને તેની પાસે તે સ્વીકારાવ્યો પૃ. ૫૦૧-૫૧૨

પ્રકરણ ૧૫ મું-શત્રુમર્દનાદિનો આંતર પ્રમોદ. શત્રુમર્દન રાજાએ ઉત્સવ કરવા નિમિત્તે મનીષીને જરા ઢીલ કરવા વિજ્ઞપ્તિ કરી દીક્ષા લેનાર મનીષીએ દાક્ષિણ્યથી તે માગણી સ્વીકારી રાજાએ દેવવિમાનની જેવી ઉત્તમ અદ્ભુત રચના કરાવી સ્નાન કરીને મનીષીને અગ્રસ્થાન આપી શ્રી જિનબિંબને મહા અભિષેક તેની પાસે રાજાએ કરાવ્યો રાજાએ મનીષીના પ્રભુતાસ્થાનની ઉદ્ઘોષણા કરાવી અને મોટા આડંબર સાથે તેને નગરમા પ્રવેશ કરાવ્યો આખા નગરમાં ચોમેર આનંદ પસરી રહ્યો મનીષીના સ્નાન, ભોજન વિગેરે માટે બહુ સુંદર વ્યવસ્થા થઇ, પણ મનીષીનુ મન એમા જરા પણ આસક્ત બન્યુ નહિ. રાજાએ આજનું કાર્ય સુદર કરી આપવા માટે અને આચાર્યનો યોગ સાધી આપવા માટે સુબુદ્ધિમત્રીને અભિનદન આપ્યુ. પૃ. ૫૧૩-૫૨૩

પ્રકરણ ૧૬ મું-નિજવિલસિત ઉદ્યાનપ્રભાવ. હવે સુબુદ્ધિ મંત્રીને ઘરે સ્નાનાદિ કરી મધ્યમબુદ્ધિ પણ રાજા પાસે આવી પહોંચ્યો અને રાજા સાથે પોતાની મધ્યમ રૂપતાપર વિચાર ચલાવી રહ્યો રાજાને મત્રીએ પ્રમોદશેખર ચૈત્યનો અને નિજવિલસિત ઉદ્યાનનો પ્રભાવ કહી સભળાવ્યો, બાળ જીવોપર ક્ષેત્રની અસર થતી નથી તે વાત પણ તેણે જણાવી દીધી; ક્ષેત્રપ્રભાવમા સહકારી કારણો કયાં કયા છે તે પર વિવેચન કર્યું અને કર્મવિલાસ રાજાના આખા પરિવારપર દૃષ્ટિપાત કરી નાખ્યો મનીષીપર રાજાને બહુ પ્રેમ થયો, એને દીક્ષા સમય લબાવવા ફરી માગણી કરી પણ સુબુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો કે દીક્ષાની મહત્તા અદ્ભુત છે અને તે લેવાની ઇચ્છાવાળા આ સસારના કાચડમા રગદોળાતા નથી રાજાએ દીક્ષાનો પ્રભાવ વિચારી અવસરયોગ્ય મહોત્સવ કરવા નિર્ણય કર્યો પૃ ૫૨૪-૫૩૪

પ્રકરણ ૧૭ મું-નિષ્ક્રમણોત્સવ- દીક્ષા-દેશના. મનીષીની દીક્ષાનુ મુહૂર્ત જોવરાવ્યું, આઠ દિવસ સુધી તન્નિમિત્તે મોટો ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો. મોટી સવારી અને આખા રાજ્યના સરજામની સાથે મનીષી બહાર નીકળ્યા. નગર નરનારીઓ ટોળાબંધ જોવા આવ્યા સવારી નિજવિલસિત ઉદ્યાન તરફ ચાલી. એક પણ આનદ કે આકર્ષણ પ્રસગની અસર મનીષીના ઉદાત્ત મનપર થઇ નહિ રાજા પણ આ વાત ધારી ધારીને જોયા કરતો હતો, તેને વિર્યોલ્લાસ થયો અને અરસપરસ વાતચીત થઇ ગયા પછી યોગ્ય વિચારણાને પરિણામે શત્રુમર્દન રાજા, મદનકદળી, સુબુદ્ધિ મંત્રી અને અનેક નગરજનો દીક્ષા લેવા તૈયાર થઇ ગયા રાજપુત્ર સુલોચનને રાજ્યચિહ્નો આપી સર્વ આચાર્ય પાસે આવ્યા આચાર્ય પણ અવસરોચિત દેશના આપી. પછી શુભસુંદરીના છોકરાઓને ઓળખાવ્યા, મધ્યમબુદ્ધિ

પ્રકરણ ૨૦ મું–વિમલાનના અને રત્નવતી. ઉપરની વાત થયાને દશ દિવસ થયા ત્યાં તો કનકશેખરને તેડવા તેના પિતાના માણસો આવ્યા. નંદિવર્ધન અને કનકશેખર પદ્મરાજા પાસે આવ્યા. ત્યા તો સુમતિ, વરાગ અને કેશરિ-કનકશેખરના પિતાના પ્રધાનો બેઠા હતા તે કનકશેખરને નમ્યા. પછી વાત ઉપરથી સમજાયુ કે કનકશેખરના વિદાય થયા પછી રાજા કનકચૂડ બહુ દુ ખી થયા, ચતુ-રના કહેવાથી કુમાર ગયાના સમાચાર જાણ્યા અને અનુમાનથી તે જયસ્થળે ગયેલ હશે એમ ધાર્યું માતાએ ભોજનનો ત્યાગ કર્યો. રાજાએ દુર્મુખને દેશવટો આપ્યો તે વખતે વળી એક બીજી વાત બની વિશાળાનગરીના નંદનરાજા તરફથી એક દૂત કુશાવર્તપૂરે આવ્યો એ નદનરાજાને બે રાણીઓ હતી તેમાં પ્રભાવતીથી વિ-મલાનના પુત્રી થઇ અને બીજી પદ્માવતીથી રત્નવતી પુત્રી થઇ એ પ્રભાવતી રાણીને પ્રભાકર નામનો ભાઇ હતો જે કનકપુરનો રાજા હતો એ ભાઇ બહેને સતતિ થયા પહેલા નિર્ણય કર્યો હતો કે જો તેમને પુત્ર પુત્રી થાય તો તેમને વિવાહ સબધથી જોડવા એ હિસાબે વિમલાનના અને વિભાકર (પ્રભાકરના પુત્ર)નો સબંધ થવો જોઇએ. હવે બન્યુ એમ કે વિમલાનનાએ કનકશેખરનુ નામ જાણ્યુ ત્યારથી તેનાપર પ્રેમમા પડી ગઇ અને તેનેજ વરવાનો નિશ્ચય કરી બેઠી હતી તેના પિતાએ જોયુ કે પુત્રી તેના ધારેલા પતિને વર્યા સિવાય જીવે તેમ નથી તેથી તેણે વિમલાનનાને કુશાવર્તપુરે મોકલી આપી તેની સાથે તેની બહેન રત્નવતી પણ ત્યા આવી ત્યા તો કુમાર ન હોતા એટલે કુમારના પિતા કનકચૂડને ચિંતા થઇ તેથી પોતાના ત્રણે મુખ્ય પ્રધાનોને તેડવા સારૂ જયસ્થળ નગરે મોકલ્યા હતા

પદ્મરાજા સમક્ષ આ વાત ત્રણે પ્રધાનોએ કરી હતી અને કનકશેખરને મોકલવા તેમજ તેની સાથે નંદિવર્ધનને પણ રત્નવતીનું પાણિગ્રહણ કરવા માટે મોકલવા વિજ્ઞપ્તિ કરી કુવરોની સમતિ લઇ પદ્મરાજાએ એ વાત સ્વીકારી અને બન્નેને કુશાવર્તપુરે મોકલ્યા પૃ ૫૬૪–૫૭૦

પ્રકરણ ૨૧ મું–રૌદ્રચિત્તે હિંસા લગ્ન. નંદિવર્ધન ચાલ્યો ત્યારે તેની સાથે પુણ્યોદય અને વૈશ્વાનર પણ ગયા હવે રૌદ્રચિત્ત નગરમા દુષ્ટાભિસન્ધિ નામના રાજા અને નિષ્કરૂણતા નામની રાણીથી હિંસા નામની પુત્રી થઇ હતી. નંદિવર્ધનના મિત્ર વૈશ્વાનરની માતા અવિવેકિતા હતી તે દ્વેષગજેન્દ્રની સ્ત્રી થાય અને દ્વેષગજેંદ્ર મહામોહનો પુત્ર થાય નંદિવર્ધન કહે છે કે એ મારા મિત્રની માતા પોતાનુ તામસચિત્ત નગર છોડી રૌદ્રચિત્તપુરે થોડા વખતને માટે આવી હતી. તે મારા મિત્રની માતાના આગ્રહથી મારૂ હિંસાદેવી સાથે રસ્તામા લગ્ન અવિવેકિતા એ કરાવી આપ્યુ. હિંસાની સાથે પ્રેમ વધારવાના હેતુથી વૈશ્વાનરે નંદિવર્ધનને સલાહ આપી કે ગમે તેને વિના કારણે પણ મારી નાખવામા સંકોચ ન કરવો જેથી હિં-સાદેવી વધારે પ્રેમ રાખશે–વૈશ્વાનરની આ સલાહ નંદિવર્ધને માન્ય કરી અને શિકાર કરવા દ્વારા તે સલાહને અનુસરવાની શરૂઆત કરી પૃ. ૫૭૧–૫૭૮

પ્રકરણ ૨૨ મું–અંબરીષ બહારવટીઆનો નાશ અને લગ્ન. નંદિવર્ધન અને કનકશેખર આગળ ચાલ્યા કનકશેખરના ગામ કુશાવર્તપુરના સિમાડામાં અંબ-રીષ જાતિના બહારવટીઆઓ સાથે મોટી લડાઇ થઇ. તેમનો આગેવાન પ્રવરસેન

આખરે નંદિવર્ધન સાથે લડતા પટ્યો અને એ વિજયનુ માન પુણ્યોદયને ઘટતુ હતું છતાં નંદિવર્ધને તો એ સર્વ માન દેવી હિંસાને આપ્યુ બન્ને કુમારો આનંદ પૂર્વક કુશાવર્તનગરમાં દાખલ થયા વિમલાનનાનું લગ્ન કનકશેખર સાથે થયુ અને રત્નવતી નંદિવર્ધન સાથે પરણી પૃ ૫૭૬-૫૮૨

પ્રકરણ ૨૩ મું-વિભાકર સાથે મહાયુદ્ધ. ઉપરના બનાવને ત્રણ દિવસ થયા પછી વિમલાનના અને રત્નવતી નગર જોવા માટે બહાર નીકળ્યા બગીચામાં ફરતા બન્નેનુ કોઇએ હરણ કર્યુ મોટો ગોરબકોર થઇ રહ્યો નંદિવર્ધન અને કનકશેખરનું લશ્કર તેની પુઠે પડયુ જણાયુ કે એ કન્યાઓને હરી જનાર પ્રભાકર રાજાનો પુત્ર વિભાકર છે વળી તેની સહાયમા કલિંગ દેશનો રાજા સમરસેન અને વંગદેશનો રાજા દ્રુમ છે. બન્ને લશ્કર ભેગાં થતા ભયંકર લડાઇ થઇ, કનકચૂડના લશ્કરમાં ભંગાણ પડવાની તૈયારી હતી તે વખતે નંદિવર્ધન ધુમ્યો, સમરસેનને શક્તિવડે ઠેકાણે પાડી દીધો, દ્રુમને અર્ધચંદ્ર બાણવડે ઠાર કર્યો અને બીજી બાજુએ કનકશેખરે વિભાકરને હરાવ્યો પણ જીવતો પકડી લીધો વિજયનું આખું માન નંદિવર્ધનને મળ્યુ નંદિવર્ધને તે માન હિંસાદેવીની ક્રૂરતાને અને વૈશ્વાનરને આપ્યું અને મોટા વિજયના ભવ્ય દેખાવ સાથે તેનો નગરપ્રવેશ થયો. પૃ ૫૮૨-૫૮૮

પ્રકરણ ૨૪ મું-કનકમંજરી. નગરપ્રવેશપ્રસંગે જ્યારે નંદિવર્ધનનો રથ રાજગઢ પાસે આવ્યો ત્યારે તેણે ઝરૂખામા કનકચૂડરાજાની પુત્રી-કનકશેખરની બહેન-કનકમંજરીને જોઇ અને જોતા જ તે તેના ઉપર આસક્ત થઇ ગયો ચતુર સારથિ ગેતી ગયો-સમજી ગયો અને શેઠની ફજેતી ન થાય માટે રથને હકારી ગયો. નંદિવર્ધન મુકામે પહોંચ્યો અને એણે આખી રાત બહુ વ્યાકુળપણે ગુજારી કનકમંજરીની સૌંદર્યલાવણ્યમય મૂર્તિ એના હૃદયપર ચોંટી રહી અને તેણે એને ગાંડો બનાવ્યો સવારે સારથિ આવ્યો અને નંદિવર્ધને ઘણા ગોટા વાળ્યા પણ એણે ચતુરાઇથી નંદિવર્ધન પાસેથી વાત કઢાવી તેણે છેવટે કહ્યુ કે એ દુઃખનું ઔષધ તે જાણે છે એટલે નંદિવર્ધનની આતુરતા વધી પડી સહજ મશ્કરી કરીને પછી સારથિએ વાત કરી કે જ્યારે તે કુંવર પાસે આવતો હતો ત્યારે તેને એક વૃદ્ધ દાસી કપિંજલા મળી, તેની પાસેથી તેની શેઠાણી દેવી મલયમંજરી અને કુંવરી કનકમંજરીના સબંધમાં ગઇ રાત્રે શુ બન્યું હતુ તે પોતાના જાણવામાં આવી ગયું વાત એમ બની કે સવારી પૂરી થતી વખત તે દાસીએ કનકમજરીને તદ્દન મુગી અને એકાગ્ર ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમા જોઇ તેને બોલાવવા પ્રયત્ન કર્યો આખરે થાકીને તેણે દેવી મલયમંજરીને ત્યાં બોલાવ્યા અનેક બાહ્ય ઉપચારો કર્યા પણ કનકમંજરીની સ્થિતિ વધારે બગડતી ચાલી, એનો દાહજ્વર વધતો જ ચાલ્યો અને એ વધારે દુ:ખી થતી જણાઇ છેવટે એને ઠંડક માટે અગાશીમાં લઇ ગયા પણ એની સ્થિતિ વધારે વધારે બગડતી ચાલી રાણીએ કનકમજરીની આ પ્રકારની સ્થિતિનું કારણ શોધવા માડ્યુ. નંદિવર્ધનને જોયા પછી એ સ્થિતિ કુંવરીની થઇ ગઇ છે એમ તેને બીજી દાસીએ કરેલા અવલોકનની વાતથી જણાયુ હવે તેજ વખતે ત્યાં કનકમંજરીની મોટી બહેન મણિમજરી આવી પહોંચી, તે હરખાતી દેખાઇ અને હરખનુ કારણ પૂછતા જણાયું કે તે તે વખતે કનકચૂડમહારાજા અને ભાઇ કનકશેખર પાસેથી આવી હતી, પિતાપુત્રે વાતચીત દરમ્યાન ગઇ કાલે નંદિ-

વર્ધને દેખાડેલા શુરાતનના બદલા તરીકે કનકમજરીને નંદિવર્ધન સાથે પરણાવવાનો ઠરાવ કર્યો હતો અને તેને પોતાને નંદિવર્ધનના સેનાપતિ શીલવર્ધન સાથે પરણાવવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. આથી તેને આનંદ થયો હતો. કનકમંજરીએ આ વાત સાભળી પણ માની નહિ. કપિંજલા આટલી વાત સારથિને કરી રહી અને છેવટે બન્નેનો જલ્દી મેળાપ કરવાની જરૂર બતાવી. સારથિ આ વાત નંદિવર્ધનને કરી રહ્યો અને જણાવ્યુ કે એ દુ:ખનુ ઔષધ છે—મતલબ એને કનકમંજરીના વિરહરૂપ દુ:ખ છે, એનું ઓસડ બન્નેના મેળાપમાં છે અને હાલ તુરત બગીચામાં બન્નેએ મળવું એવો તે સકેત કરી આવ્યો છે નંદિવર્ધન તો તૈયાર જ હતો. રતિમન્મથ બગીચામા તે ગયો ત્યા શોકગ્રસ્ત સુદરી (કનકમજરી)ને જોઇ આખરે બન્નેનો મેળાપ થયો અને અત્યત શોકથી આપઘાત કરતી સુંદરીને નંદિવર્ધને અણીને વખતે બચાવી લીધી, પ્રેમવચનથી એને શાંત કરી તે વખતે ત્યા કપિંજલા દાસી અને સારથિ પણ આવી પહોંચ્યા આનદ થયો કુવરી પિતાને ઘરે ગઇ. વિરહ તો થયો પણ બહુ ટુકો વખત ચાલ્યો કનકચૂડરાજાએ તે જ દિવસે પુત્રી કનકમંજરીને નંદિ૦ સાથે પરણાવી દીધી અને વિજયની બીજી રાત્રે નંદિવર્ધન દેવી કનકમજરી સાથે રાત્રી આનંદમાં પસાર કરવા ભાગ્યશાળી થયો. પૃ. ૫૯૯–૬૧૩

પ્રકરણ ૨૫ મું–હિંસાની અસરતળે. વિભાકરને લડાઇમાં ઘા વાગ્યા હતા તે હવે રૂઝાઇ ગયા. તેને માનપૂર્વક તેને દેશ વિદાય કર્યો ચોરોને યોગ્ય માન આપ્યુ, તેઓ દાસ થઇ ગયા અને તેમને પણ વિદાય કર્યા. કનકમજરી રત્નવતી સાથે નંદિવર્ધને કુશાવર્તનગરમાં રહી આનદ કરવા માડ્યો પોતાના માન અને ઉત્કર્ષના કારણ તરીકે તે તો વૈશ્વાનર અને હિંસાને જ માનવા લાગ્યો અને તેની સાથે સ્નેહ વધારવા માડયો પ્રથમ વૈશ્વાનરે ખૂબ વડા આપી તેને ક્રૂર બનાવ્યો અને પછી હિંસાદેવીએ તેને શિકારને વ્યસને ચઢાવ્યો. કનકશેખર સહૃદય હતો, તેને આ વૈશ્વાનર હિંસા સાથેનો સબંધ ઘણો ખરાબ લાગ્યો અને તેના ઉપાય તરીકે પિતા પાસે નંદિવર્ધનને સલાહ અપાવવાનુ યોગ્ય ધાર્યું રાજસભામા એકવાર તાગડો માડ્યો, પિતાજી પાસે નંદિવર્ધનના વખાણુ કર્યા અને પછી એના પરિચયથી વૈશ્વાનરહિંસાની નિંદા કરી રાજા કનકચૂડે નંદિવર્ધનને એ સંબધ છોડવા સૂચના કરી એટલે નંદિવર્ધનનો ક્રોધ ઉછળી પડ્યો અને તુચ્છ ભાષા સાથે બે ચાર ચોપડી દીધી. કનકશેખરે મ્હોં મલકાવ્યુ એટલે ક્રોધમા રાજસભા વચ્ચે નંદિવર્ધને તરવારપર હાથ નાંખ્યો વાત તે વખત તો એટલેથી પતી પણ કનકશેખર અને નંદિવર્ધન વચ્ચેનો સંબધ તે દિવસથી તૂટી ગયો પૃષ્ઠ. ૬૧૪–૬૧૮

પ્રકરણ ૨૬ મું–પુણ્યોદયથી વંગાધિપતિપર વિજય તે વખત પછી તુરતમાં જ પિતાના જયસ્થળ નગરથી એક દૂત આવ્યો. તેણે જણાવ્યુ કે જયસ્થળ નગરપર વંગરાજ યવનરાજાએ ઘેરો ઘાલ્યો છે અને પ્રધાનોના મત પ્રમાણે કુમારે ત્યા જઇ પરાક્રમ બતાવવુ જોઇએ, પદ્મરાજા મુઝાય છે પણ પુત્રસ્નેહથી તેને બોલાવતા નથી વિગેરે નંદિવર્ધન ઉપડ્યો, કનકચૂડ કે કનકશેખરને ચાલતી વખત મળવા પણ ન ગયો યવનરાજા સાથે મોટી લડાઇ કરી. પ્રથમ તો હારી જતો હતો, પણ પછી અંદ વગના રાજા સાથે લડતા તેણે તેનુ માથું ઉડાવી દીધુ. માતાપિતાને ખબર પડી. તેમના આનદનો પાર રહ્યો નહિ અત્યત માન આનંદ સાથે નંદિ-

ધનનો જયસ્થળ નગરમાં પ્રવેશ થયો અને તે બનાવથી વૈશ્વાનરહિંસાપર નંદિ૦નો પ્રેમ વધ્યો પુણ્યોદયનો ખરો પ્રતાપ નંદિવર્ધને ઓળખ્યો નહિ. પૃ ૬૧૮–૬૨૪

પ્રકરણ ૨૭ મું–દયાકુમારી. જયસ્થળ નગરમાં નંદિવર્ધન આવ્યો, વિદુરના કહેવાથી પદ્મરાજાને ખબર પડી કે હિંસાને પરણ્યા પછી કુમાર શિકારને વ્યસને ચઢી ગયો છે અને આખો વખત જીવને મારવામાં મજા માને છે વૈશ્વાનર સાથે હિંસા પણ આવી છે એ જાણી રાજાને ખેદ થયો અને એનો ઉપાય શોધવા સારૂ ફરીવાર જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિઆને બોલાવ્યો તેણે કહ્યુ કે ચિત્તસૌંદર્યનગરે શુભપરિણામ રાજા છે, તેની એક બીજી ચારૂતા રાણી છે, તેની દયા નામની દીકરી છે, તેની સાથે કુમારના લગ્ન થાય તો હિંસાની અસર જાય, પણ સાથે જણાવ્યું કે એ સર્વ અંતરંગ રાજ્યના પાત્રો છે અને લગ્ન તો જ્યારે કર્મપરિણામરાજાની કૃપા થાય ત્યારે થાય તેમ છે. કમને રાજાએ મૌન ધારણ કરવાની અને થાય તે જોયા કરવાની સલાહ માન્ય કરી. પૃ ૬૨૫–૬૩૨

પ્રકરણ ૨૮ મું–વૈશ્વાનર હિંસાની ભયંકર અસરતળે. કેટલાક દિવસ પછી પદ્મરાજાએ નંદિવર્ધનને યુવરાજપદે સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો શુભ દિવસે સર્વ તૈયારીઓ થઇ રહી. બરાબર તેજ વખતે એક દૂત આવ્યો તેણે જણાવ્યુ કે શાર્દૂલપુરના અરિદમન રાજાને મદનમંજૂષા નામની દીકરી છે તેના નંદિવર્ધન સાથેના વેવીશાળનુ કહેણ દેવા તે આવ્યો હતો રાજાએ મંત્રીઓની સલાહથી કહેણ સ્વીકાર્યુ ત્યાં નંદિવર્ધન અને દૂત સ્ફુટવચન વચ્ચે જયસ્થળ અને શાર્દૂલપુરના અંતરની વાત થઇ. સ્ફુટવચને ૨૫૦ યોજન કહ્યા અને નંદિવર્ધને એક ગાઉ ઓછુ કહ્યુ દૂતે જાતે અંતર માપ્યુ હતુ તેથી તે મક્કમ રહ્યો. નંદિવર્ધનને એથી અપમાન લાગ્યુ પોતે તો કોઇ પાસે સાંભળ્યુ હતુ તે વીસરી ગયો અને વૈશ્વાનરની અસર તળે આવી ગયો તે વખતે પુણ્યોદય રીસાઇ ચાલ્યો ગયો નંદિવર્ધને તરવારના એક ઝટકાથી દૂતના બે કટકા કરી નાખ્યા, પિતા વચ્ચે પડ્યા તેને પણ તરવારથી મારી નાખ્યા, રડતી માતાપર તેજ તરવારનો ફટકો મારી તેને દેવલોક પહોંચાડી દીધી, મણિમંજરીને તેના પતિ શીલવર્ધનને અને દેવી રત્નવતીને એક પછી એક વચ્ચે પડવા માટે ઠાર કર્યાં અને છેવટે દેવી કનકમંજરીનુ પણ ખૂન કર્યું રંગમાં ભંગ પડ્યો, યૌવરાજ્ય મહોત્સવ તો દૂર રહ્યો પણ બીજા અનેક ખૂન કર્યા, લોકોએ પકડી તેને આખરે કેદખાનામાં નાખ્યો એક માસ ત્યા રહ્યો, ભૂખ્યા તરસ્યા દિવસો કાઢ્યા, રાત્રે અકસ્માત્ બંધ ઉંદરવડે તૂટ્યા, બહાર આવી આખા નગરને સળગાવી મૂક્યુ અને ચોતરફ કળકળાટ રાડો અને બૂમો વચ્ચે નંદિવર્ધન ભાગ્યો

પૃ. ૬૩૩–૬૪૧.

પ્રકરણ ૨૯ મું–ખૂની ક્રોધીનો રખડપાટો. નંદિવર્ધને નાસતા નાસતાં જંગલમા આગળ ચલાવ્યુ ભૂખથી થાકથી આખરે તે પડ્યો, બેભાન થયો, ભીલ લોકોએ તેને હૃષ્ટપુષ્ટ જાણીને વેચવા માટે ઉપાડ્યો અને કનકપુર નજીકની પલ્લીમાં તેને ઉપરી પાસે આણ્યો. ઉપરીએ તેને એક ભીલને સોંપ્યો અને તેને સારી રીતે ખવરાવી પીવરાવી વેચવા સારૂ જાડો બનાવવા કહ્યું તે ભીલ તેને ઘરે લઇ આવ્યો એટલે પાછો એ (નંદિવર્ધન) તો ગાળો કાઢવા લાગ્યો પરિણામે ખૂબ માર ખાધો.

હવે કનકપુરથી ભીલોપર તવાઇ આવી તેથી ઘણા ભાગી ગયા અને બીજા પકડાઇ ગયા પકડાયલા સાથે નંદિવર્ધન પણ હતો. સર્વ વિભાકર રાજાપાસે આવ્યા. રાજાએ નંદિવર્ધનને ઓળખ્યો અને પિતા જેટલું સન્માન આપ્યું. આવી દશાનુ કારણ પૂછતા નંદિવર્ધનનો વૈશ્વાનર ઉછળ્યો જ્યારે વિભાકરે તેને માતાપિતાના ખૂન માટે વાર્યો ત્યારે તો તેના ક્રોધની સિમા ન રહી રાત્રે વિભાકર વિવેક બતાવતાં સાથે સુતો તે વખતે તેને જમીનપર પટકી મારી નાખ્યો રાતોરાત ત્યાથી નંદિવર્ધન ભાગ્યો અને કુશાવર્તનગરે આવ્યો. સુજ્ઞ કનકશેખરે તો તેનો આદર કર્યો અને આવી સ્થિતિનુ કારણ પૂછ્યુ એ કંટાળાભરેલા સવાલથી ઉશ્કેરાઇ નંદિવર્ધને કનકશેખરની કેડમાથી છરી ખેંચી તેનાપર તાકી. કનકચૂડ દોડી આવ્યા દેવતાએ નંદિવર્ધનને થભી દીધો અને આકાશમાર્ગે ઉપાડી દેશપારની હદપર મૂકી દીધો. તે અંબરીષ ચોરોની પલ્લીમા જ આવ્યો, ચોરાના નાયક વીરસેને તેને ઓળખ્યો, એ સ્થિતિનું કારણ પૂછ્યુ એટલે ભાઇશ્રી ઉછળી પડ્યા. ચોરોએ તેને મજબૂત બાધ્યો, ગાડા સાથે જકડ્યો અને દૂર આવેલ શાર્દૂલપુરને શીમાડે ગામબહાર મૂકી ચાલ્યા ગયા. આવી રીતે ખૂનીક્રોધી નંદિવર્ધનની રખડપાટી થઇ.

પૃ. ૬૪૧–૬૫૦

પ્રકરણ ૩૦ મું–મલવિલય ઉદ્યાનમાં વિવેક કેવળી. શાર્દૂલપુરને પાદરે **મલવિલય** નામનુ ઉદ્યાન હતુ. ત્યા અત્યત ઓજસ્વી **વિવેક** નામના કેવળી પધાર્યા તે વખતે તેમને વંદન કરવા અનેક દેવો અને મનુષ્યો આવ્યા. રાજાએ અપૂર્વ શબ્દોમા સ્તુતિ કર્યા પછી આચાર્યશ્રીએ સુદર દેશના આપી જેમાં તેમણે ધર્મપ્રાપ્તિની દુર્લભતા બહુ સારી રીતે બતાવી પછી રાજાએ પ્રસંગ જોઇ નંદિવર્ધન સબધી અનેક સવાલો પૂછ્યા આચાર્યે જણાવ્યું કે બધાયલા શરીરવાળો પુરૂષ પર્ષદાની બહાર છે તેજ નંદિવર્ધન છે, તેણેજ જયસ્થળ બાળી મૂકયુ હતુ અને તેના હીન કાર્યની પ્રેરણા કરનાર પેલા વૈશ્વાનર અને હિંસા હતા પછી વિસ્તારથી એ બન્ને દુષ્ટાત્માઓની ઓળખાણ આપવામાં આવી, અને તે બન્નેએ બાળપણથી છેવટ સુધી નંદિવર્ધનપર કેટલી ખોટી અસર કરી હતી તેનુ વર્ણન કર્યું, અગાઉ પુણ્યોદયનો સહચાર હતો તેથી તેમની અસર જણાતી ન હોતી, બાકી એનો સબધ તો ઘણો જુનો હતો એમ જણાવ્યું ભવપ્રપચ કેવી રીતે થાય છે તે જાણવાની રાજાએ અત્ર જિજ્ઞાસા બતાવી.

પૃષ્ટ ૬૫૦–૬૬૩

પ્રકરણ ૩૧ મું–ભવપ્રપંચ અને માનુષ્યધર્મદુર્લભતા. અરિદમન રાજાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા આચાર્યશ્રીએ આખો સંસારનો પ્રપચ બતાવ્યો· અસંવ્યવહાર નગરથી માંડીને રખડપાટી થતાં પ્રાણી કેટલો હેરાન થાય છે તેનો વિસ્તાર કરી બતાવ્યો અને ધર્મપ્રાપ્તિ કેટલી મુશ્કેલ છે અને મનુષ્યપણુ કેટલું દુર્લભ છે તેપર લંબાણ વિવેચન કર્યું, ક્રોધહિંસામાં આસક્ત પ્રાણીઓ એવી સુદર જોગવાઇને કેવી ખોટી રીતે ફેંકી દે છે તેનો વિસ્તાર સમજાવ્યો અને એને વશ પડેલા પ્રાણીઓ સંસારમાં કેવી રીતે ડુબી જાય છે તે સ્પષ્ટ કર્યું. વૈશ્વાનર એકલો નંદિવર્ધનનો જ મિત્ર થાય છે એમ નથી પણ બીજા પ્રાણીઓને પણ તેવી જ રીતે અનેક વાર ફસાવે છે એમ જણાતાં રાજાએ વળી અનેક સવાલો કર્યા એટલે આચાર્યશ્રીએ ત્રણ કુટુંબનો હેવાલ નીચે પ્રમાણે કહી સભળાવ્યો. પૃ ૬૬૪–૬૬૯

પ્રકરણ ૩૨ મું–ત્રણ કુટુંબો. ક્ષમા માનત્યાગ વિગેરે પ્રથમ અતરગ કુટુબ છે, ક્રોધ, રાગદ્વેષાદિ બીજું અતરગ કુટુબ છે અને બાહ્ય માતપિતાદિનુ ત્રીજું બાહ્ય કુટુંબ છે. પ્રથમ કુટુબ સ્વાભાવિક છે, બીજું આગતુક છે પણ દોર એવો ચલાવે છે કે સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી બેસે છે અને ત્રીજું કુટુબ તો તદ્દન અસ્થિર છે. પ્રથમ કુટુબ દબાયલી સ્થિતિમાં રહે છે ત્યા સુધી પ્રાણી ઊંચો આવતો નથી, બીજાને હઠાવી પ્રથમનો જય થાય ત્યારે પ્રાણી પ્રગતિ કરે છે અને આખરે સિદ્ધ થાય છે બન્ને અંતરગ કુટુબના ગુણદોષના જ્ઞાનની અત્યત જરૂર છે અને તે જ્ઞાન સાથે વર્તન હોય ત્યારે સાધ્ય સાધી શકાય છે. બન્ને અતર કુટુબો વચ્ચે અનાદિ કાળથી યુદ્ધ ચાલ્યા કરે છે, તેમાં નિર્દય સહાર ચાલે છે અને પરિણામો જાણવા જેવા નિપજાવી શકાય છે બીજા અંતર કુટુબને ઓળખી તેનો નિર્દયપણે નાશ કરવાની ખાસ જરૂર છે. ત્યાગ પહેલા તૈયારી કરવાની જરૂર છે અને પોતાની શક્તિ માટે બરાબર ખ્યાલ રાખવાની જરૂર છે. બીજા કુટુબના વિજય વગર બાહ્ય કુટુબનો ત્યાગ નકામો છે. પૃષ્ઠ ૬૭૦–૬૭૯.

પ્રકરણ ૩૩ મું–અરિદમનનું ઉત્થાન. ત્રણ કુટુબની વાત સાંભળી અરિદમન રાજાને તો વિચાર થઇ પડયો તે સહૃદય હતો આચાર્ય પણ વખત જોઇને વાત આગળ ચલાવતા રહ્યા હતા તેઓશ્રી પ્રથમ કુટુબનો સ્વીકાર, બીજા પરનો વિજય અને ત્રીજાના ત્યાગની વાત નવા નવા આકારમાં કરતા ચાલ્યા પછી તેમણે તત્ત્વજ્ઞાનની જરૂરીઆત સવિશેષપણે કરી અને તે વગર ત્યાગ કે વિજયની અશકયતા જણાવી રાજા અરિદમન જાગ્યો, દીક્ષા લેવા ઉદ્યુક્ત થયો, સાથે બુદ્ધિશાળી પ્રધાન વિમળમતિ પણ તૈયાર થઇ ગયો અને અત પુરની સન્નારીઓ, અન્ય રાજપુરૂષો અને જનસમાજનો કેટલોક ભાગ પણ ત્યાગ કરવા–દીક્ષા લેવા તૈયાર થઇ ગયો. પ્રસંગાનુરૂપ આત્મમહોત્સવ થયો અને અનેક લઘુકર્મી જીવો સાથે રાજાની દીક્ષા થઇ. પૃ. ૬૮૦–૬૮૩

પ્રકરણ ૩૪ મું–નંદિવર્ધન મરણ–ઉપસંહાર. નંદિવર્ધન–સસારીજીવ તો તે નો તે જ રહ્યો એને તો વિવેક કેવળીની વાતો ટાયલા જેવી લાગી, પોતાની વગોવણી કરનાર આચાર્ય તરફ ધૃણા ઉત્પન્ન થઇ અને સભા વિસર્જન થતાં તે ત્યાથી વિજયપુરને માર્ગ નિકળ્યો. રસ્તે વિજયપુરનો રાજકુવર ધરાધર મળ્યો તે પણ ક્રોધી હતો બન્નેને નજીવી બાબતમા બોલાચાલી થતા લડાઇ થઇ, પરસ્પર ઘા માર્યા અને આખરે કપાઇ મુઆ. નંદિવર્ધન અને તે મરીને છઠ્ઠી નરકે ગયા. ત્યા પણ ખૂબ લડ્યા. પછી નંદિવર્ધન સર્પ થયો, પાંચમી નરકે ગયો પછી સિંહ થયો, ચોથીએ ગયો પછી બાજ થયો, ત્રીજી નરકે ગયો નોળીઓ થયો, બીજી નરકે ગયો. અને દરેક સ્થાને અને ખાસ કરીને નારકી તરીકે બહુ દુ ખ પામ્યો હિંસાવૈશ્વાનરના વિપાક અનુભવી આખરે શ્વેતપુરે જાહેર થયો, ત્યા કાંઇક અકામ નિર્જરા થઇ અને ગુણપ્રાપ્તિ થઇ ગઇ. દેવી ભવિતવ્યતાએ આખરે સસારીજીવને સિદ્ધાર્થપુરે જવા આદેશ આપ્યો અને પુણ્યોદયને તેનો સહચર બનાવ્યો. સિદ્ધાર્થપુરનુ તેનું જીવન ચોથા પ્રસ્તાવમાં વિસ્તરાશે. પૃ ૬૮૪–૬૮૨.

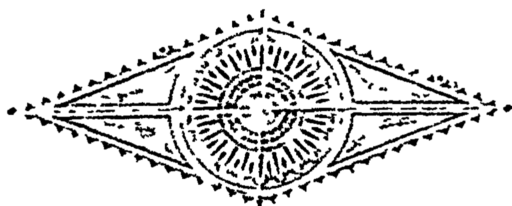

પ્રસ્તાવ પ્રથમ.

પ્રસ્તાવ બીજો.

પ્રસ્તાવ ત્રીજો.

[illegible] સ્પર્શન કથા

किं हारैः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णावतंसैरलं,
केयूरैर्मणिकुण्डलैरलमलं साडम्बरैरम्बरैः ।
पुंसामेकमखण्डितं पुनरिदं मन्यामहे मण्डनं,
यन्निष्पीडितपार्वणामृतकरस्यन्दोपमाः सूक्तयः ॥

"ગળાના હારથી શું અને હાથના કંકણોથી શું? નાનાં મોટાં "કાનના ઘરેણાથી શું અને બાજુબંધથી શું? હીરાના કુંડળથી શું અને "ભારે ભારે કપડાઓથી શું? એ સર્વથી સર્યું! અમારી માન્યતા પ્રમાણે "તો પુરૂષોનું અખંડ ઘરેણું એકજ છે અને તે અમૃતકિરણથી ભરેલા "પૂર્ણચંદ્રને દાબીને કાઢેલા રસના ઝરણા સાથે સરખાવી શકાય તેવી "પંડિતની ઉક્તિ (વાણી) છે —સુભાષિત.

खिन्नं चापि सुभाषितेन रमते स्वीयं मनः सर्वदा,
श्रुत्वान्यस्य सुभाषितं खलु मन श्रोतुं पुनर्वाञ्छति ।
अज्ञान्ज्ञानवतोऽप्यनेन हि वशीकर्तुं समर्थो भवेत्,
कर्तव्यो हि सुभाषितस्य मनुजैरावश्यकः सङ्ग्रहः ॥

"મન ગમે તેટલું નારાજ થયેલું હોય કે થાકી ગયેલું હોય પણ "સુભાષિતવડે તે રમવા-આનંદ કરવા મંડી જાય છે, અન્ય સુંદર વાત "કરે તો વારંવાર સાંભળવા ઇચ્છા થયા કરે છે, એનાથી જ્ઞાની અને "અજ્ઞાની વશ થઇ જાય છે; તેટલા માટે માણસે સુભાષિત (સારા "લેખ કે કાવ્ય)નો જરૂર સંગ્રહ કરવો. —સુભાષિત.

सत्यं तपो ज्ञानमहिंसता च, विद्वत्प्रणामं च सुशीलता च ।
एतानि यो धारयते स विद्वान्न केवलं यः पठते स विद्वान् ॥

"જે પ્રાણી સત્ય બોલે છે, તપ આચરે છે, જ્ઞાન ધારણ કરે છે, "અહિંસા પાળે છે, વિદ્વાનને (નમ્રતાથી) નમે છે, ઉત્તમ વર્તન રાખે "છે તે વિદ્વાન છે, માત્ર જે ભણી બોલી જાય તે ખરો વિદ્વાન નથી.

—પ્રાચીનાઃ

मानुष्यं विफलं वदन्ति हृदयं व्यर्थं वृथा श्रोत्रयो-
र्निर्माणं गुणदोषभेदकलना तेषामसंभाविनी ।
दुर्वारं नरकान्धकूपपतनं मुक्तिं बुधा दुर्लभा,
सार्वज्ञसमयो दयारसमयो येषां न कर्णातिथिः ॥

"સર્વજ્ઞ આગમ જે દયા રસથી ભરપૂર છે તે જેના કર્ણગોચર "થતો નથી તેનો મનુષ્યજન્મ ડાહ્યા માણસો નકામો ગણે છે, તેના "કાનો નિરર્થક છે, તેવાને સારા ખરાબનો વિવેક અસંભવીત છે, "તેઓને નરકના અંધ કુવામાં પડવું અનિવાર્ય છે અને મુક્તિ તેઓને "માટે દુર્લભ છે" —સિંદુરપ્રકર.

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

પ્રથમ પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

જયજયવંતી (રાગ)

ધર્મકે વિલાસ વાસ, જ્ઞાનકે મહા પ્રકાસ
દાસ ભગવંત કે, ઉદાસભાવ લગે હૈ.
સમતા નદી તરંગ, અંગહી ઉપંગ ચંગ;
મજજન પ્રસંગ રંગ, અંગ ઝગમગે હૈ. ધર્મકે. ૧
કર્મકે સંગ્રામ ઘોર, લરે મહામોહ ચોર;
જોર તાકો તોરવેકું, સાવધાન જગે હૈ.
શીલકો ધરી સન્નાહ, ધનુષ મહા ઉત્સાહ,
જ્ઞાન ધ્યાન કે પ્રવાહ, સબ વેરી ભગે હૈ. ધર્મકે. ૨
આયોહે પ્રથમ સેન, કામકો ગયો હે રેન,
હરિ હર બ્રહ્મ જેણે, એકલેને ઠગે હૈ.
ક્રોધ માન માયા લોભ, સુભટ મહા અખોભ;
હારે સોચ છોડ શોભ, મુખ દેઇ ભગે હૈ. ધર્મકે. ૩
નોકષાય ભયે ખીન, પાપકો પ્રતાપહીન;
ઉરભટ ભયે દીન, તાકે પગ ઠગે હૈ.
કોઉ નહિ ભયે ઠાઢે, કર્મ જો મિલે તે ગાઢે;
ચરનકો જીહાં કાઢે, કરવાલ નગે હૈ. ધર્મકે. ૪
જગત્રય ભયો પ્રતાપ, તપત અધિક તાપ;
તાતે નહિ રહી ચાપ, અરિ તગતગે હૈ.
સુજસ નિસાન સાજ, વિજય વધાઇ લાજ;
એસે મુનિરાજ, તાકું હમ પાય લગે હૈ. ધર્મકે. ૫

શ્રી યશોવિજય.

અવધુ નટ નાગરકી બાજી, જાણે ન બાંભણ કાજી. અવધુ.
થિરતા એક સમયમેં ઠાને, ઉપજે વિણસે તબહી;
ઉલટ પુલટ ધ્રુવ સત્તા રાખે, યા હમ સુની ન કબહી. અવધુ. ૧
એક અનેક અનેક એક કુની, કુંડળ કનક સુભાવે;
જલતરંગ ઘટ માટી રવિકર, અગનિત તાહી સમાવે. અવધુ. ૨
હે નાંહિ હે વચન અગોચર, નયપ્રમાણ સતભંગી;
નિરપખ હોય લખે કોઇ વિરલા, કયા દેખે મતજંગી. અવધુ. ૩
સર્વમયી સરવંગી માને, ન્યારી સત્તા ભાવે;
આનંદઘન પ્રભુ વચન સુધારસ, પરમારથ સો પાવે. અવધુ. ૪

યોગી આનંદઘન.

ॐ परमात्मने नमः

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.*

ગુજરાતી અવતરણ.

સિદ્ધર્ષિ ગણિની પ્રસ્તાવના.

†નમસ્કાર અને મંગળાચરણ.

"જે પરમાત્માએ મહામોહની સર્વ ઠંડી[1] પીડાઓનો નાશ કર્યો છે અને જે લોકાલોકનાં વિશુદ્ધ દર્શન કરાવવા માટે સૂર્ય સમાન છે તે પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ. જે પરમાત્મા શુદ્ધ ધર્મમાં રત છે, જેઓ સ્વરૂપસ્વભાવની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી ગયા છે અને જે મહાસત્ત્વોની મૂર્ત્તિ સાંસારિક[2] વિકારના વિસ્તારથી દૂર થઇ ગયેલી છે એટલે કે જેમના સર્વ વિકારો નાશ પામી ગયા છે તે પરમાત્માને નમસ્કાર થાઓ.

"નાભિ રાજાના પુત્ર શ્રી આદિનાથ ભગવાન્ (ઋષભદેવ સ્વામી) જેઓએ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળના જીવોને ત્રાસ આપનાર

---

* જે કથામા સંસાર (ભવ)ની ઘુચવણોનો અદરથી રહસ્ય તરીકે સમજાવટ નીકળે છે તે કથા પ્રથમ પ્રસ્તાવ ઉપોદ્ઘાત રૂપે છે, તેમા પણ પ્રથમનો ભાગ પ્રસ્તાવના જેવો છે ભાષાન્તર અક્ષરે અક્ષર કર્યું નથી, પણ અવતરણરૂપ છે આ સબંધી વિશેષ હકીકત માટે જુઓ અવતરણકારનો ઉપોદ્ઘાત

† ગ્રથની નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ માટે મગળાચરણ કરવાનો સપ્રદાય પ્રથમથી ચાલ્યો આવે છે

૧ મોહની પીડાને ઠડી પીડા ગણવામા આવી છે, કારણ કે પ્રેમથી ત્યાં પીડા થાય છે પરિણામે પીડામા તો ઉકળાટજ થાય છે, પણ તેનુ કારણ ઠંડુ છે યાદ રાખવું જોઇએ કે ઠડી પીડા હમેશા વધારે સખ્ત હોય છે અને તે બહુ ત્રાસ આપે છે ગરમીના હજારો ઉપાય છે, શરદીનો ઉપાય નથી

૨ મોક્ષમાં ગયા પછી–પરમાત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયા પછી ઇદ્રિયના કે મનના કોઇ પણ પ્રકારના વિકારો રહેતા નથી એ ભાવના હૃદયમા સ્થિત કરવા જે પરમ પુરુષોએ પોતાના વિકારો દૂર કર્યા છે તેમને શરૂઆતમા નમસ્કાર કર્યો છે

'રાગ' [1]કેશરી સિંહનો નાશ કરી નાખ્યો છે અને જેઓ શાંતરસ અમૃતપાનથી તૃપ્ત થયેલા છે તેઓશ્રીને મારો નમસ્કાર હો.

"બીજા શ્રી અજિતનાથથી ત્રેવીશમા શ્રી પાર્શ્વનાથ પર્યંતના પવિત્ર તીર્થંકર મહારાજાઓ જેઓએ દ્વેષ નામના [2]હાથીરૂપ શત્રુનાં કુંભસ્થળોને ભેદી નાખ્યા છે તે સર્વને નમસ્કાર થાઓ.

"ચરમ તીર્થંકર શ્રી વીર પરમાત્મા જેમણે પોતાના સર્વ દોષોને દળી નાખ્યા છે, જેમણે મિથ્યા દર્શનને કાપી નાખ્યુ છે, જેમણે કામદેવનો નાશ કરીને તેના પર વિજય મેળવ્યો છે અને જેમના શત્રુઓ નાશ પામ્યા છે [3]તેમને નમસ્કાર થાઓ.

"અતરગ મહાસૈન્ય[4] (જેનું વર્ણન આ ગ્રથમાં આગળ બહુ વિસ્તારથી આવવાનું છે) જે સર્વ પ્રાણીઓને સતાપ આપનાર થાય છે તેને લીલામાત્રથી—રમતમા જે કોઇ [5]મહાત્માએ હણી નાખ્યું હોય તેને નમસ્કાર કરૂ છું.

"જિનેશ્વર ભગવાનની વાણી જે [6]સર્વ વસ્તુઓ (પદાર્થો)નો

---

૧ મોક્ષમા જવામા પ્રત્યવાય કરનાર 'રાગ'—મોહનો મુખ્ય આવિર્ભાવ છે વીતરાગત્વને અગે તેના પર જય મળે છે અને તે વાત મુખ્યપણે બતાવવા આ વિશેષણ અહીં મૂક્યુ જણાય છે

૨ ગજેંદ્રારિનો અર્થ સિંહ થાય, પરતુ તેને કુભસ્થળો હોતા નથી અથવા સામાન્ય હોય તો તે પર ઉક્તિ હોતી નથી, તેથી હાથીરૂપ શત્રુ–એવો અર્થ કરવો વધારે સમીચીન જણાયો છે દ્વેષને ગજેંદ્રની ઉપમા અન્યત્ર પણ આપેલી છે

૩ દોષો દૂર કરવાથી પોતાને લાભ થયો છે, મિથ્યા દર્શન દૂર કરવાથી અનેક પ્રાણી ઉપર ઉપકાર થયો છે, કામદેવ પર વિજય મેળવવો એ સર્વથી વધારે મુશ્કેલ બાબત છે અને તીર્થંકર મહારાજના શત્રુઓ હતા તે નાશ પામવાની વાતથી તીર્થંકરઋદ્ધિ બતાવી છે આ ચારે વિશેષણો બહુ ઉપયોગી છે

૪ અતરગ મહા સૈન્યમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, વિકાર, રાગ આદિ અનેક વિભાવોનો સમાવેશ થાય છે એને ઓળખાવવા એ આ ગ્રંથનો ખાસ વિષય છે અહીં નમસ્કાર સામાન્ય કેવળીને કર્યો છે (જિન શબ્દથી તે ઓળખાય છે)

૫ ગ્રથકર્ત્તાની આદર્શ ભાવના શું છે તે આ વાક્ય બતાવે છે જે કોઇ મહાત્માએ જય કર્યો હોય તેને નમસ્કાર કરી તેવા થવા અથવા તે સ્થિતિએ પહોંચવાની અત્ર ભાવના બતાવે છે પરમાત્મભાવનુ આ અતિ વિશિષ્ટ આદર્શ છે

૬ એવો કોઇ પણ પદાર્થ નથી, એવી કોઇ વસ્તુ નથી, એવો કોઇ વાચ્ય ભાવ નથી કે જે જિનેશ્વરની વાણીનો વિષય થઇ ન શકે અમુક ભાવ કહી શકાય નહિ એ સમયને આધીન વાત છે આવા વાચ્ય ભાવોને બતાવનાર વાણીને અહીં નમસ્કાર કરવાથી પોતે પણ ઘણા વાચ્ય ભાવો બતાવી શકે તે માટે બળ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જણાવી છે.

[illegible] ભવસમુદ્રના પારને કાંઠા સુધી પહોંચી [illegible] છે તેને હું નમસ્કાર કરું છું.

[1]સરસ્વતી દેવી [illegible] ચંદ્ર જેવા મુખ અને ગોળ [illegible] તેજથી [illegible] [illegible] તેને નમસ્કાર કરું છું.

[illegible] ગુરુ મહારાજના [illegible] તે ગુરુ મહાત્માને [illegible] નમસ્કાર [illegible]

[2]આવી રીતે નમસ્કાર-મંગળાચરણ કરવાથી ગ્રંથ પૂર્ણ કરવામાં [illegible] [3]અનુકૂળતાના રહિત [illegible] માટે કરવાની જરૂરનો પ્રસ્તાવ જણાવું છું.

[illegible] આમ થઈ [illegible] દુર્લભ મનુષ્યભવ પામીને તેમજ શુભ કર્મોના ઉદયથી કુળ વિગેરે સારી 'અનુકૂળતાઓ પ્રાપ્ત કરીને ભવ્ય પ્રાણીઓએ તજવા યોગ્ય બાબતોના ત્યાગ કરવો જોઈએ. કરવા યોગ્ય કર્મો કરવા જોઈએ. પ્રશંસા કરવા યોગ્ય બાબતો અથવા ભાવોના વખાણ કરવા જોઈએ અને સાંભળવા યોગ્ય બાબતો સાંભળવી જોઈએ. (આ પ્રમાણે હેય. કર્તવ્ય, શ્લાઘ્ય અને શ્રોતવ્ય એ ચાર બાબત પર ધ્યાન ખેંચવાનું કરી તે ચારનું કાંઈક વિશેષ વર્ણન કરે છે. આ ચારે બાબતો મુમુક્ષુએ બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે.)

જે કાંઈ ચિત્તની મલિન પણ મલિનતા કરે તેવું હોય અને મોટાને અટકાવે તેવું હોય-પછી તે મન સબંધી હોય, વચન સબંધી હોય કે શરીર સબંધી હોય-તે સર્વને જે પ્રાણી પોતાનું હિત કરવા ઈચ્છતો હોય તેણે તજી દેવું જોઈએ. (આ હેય ભાવ વિચારણા થઈ.)

---

1 સરસ્વતીને વાણીની દેવી ગણવામાં આવેલ છે, તેના હાથમાં પદ્મ-કમળ રાખવામાં આવેલ હોય છે. ચંદ્ર જેવા ગોળ અને આકર્ષક મુખમાંથી તે દેવીનું તેજ હાથમાં રહેલ કમળ પર પડે છે તે ભાવ અત્ર બતાવ્યો છે

2 આવી રીતે તીર્થંકર મહારાજ, સિદ્ધના જીવો, વાગ્દેવી અને ગુરુને નમસ્કાર કરી ગ્રંથની શરૂઆત બહુ સારી રીતે કરવા માટે પ્રથમ મંગળાચરણ કરે છે. આ શિષ્ટાચાર બહુ આદરણીય અને અનુકરણીય છે

3 અનુકૂળતાઓ અનેક પ્રકારની છે આર્યક્ષેત્ર, ઉત્તમ કુળ, શરીર નીરોગ, ઇન્દ્રિયપટુત્વ, બુદ્ધિ, શ્રદ્ધાશક્તિ, સદ્ગુરુનો જોગ, તત્ત્વ શ્રવણેચ્છા, આળસાદિ કાઠિયાનો નાશ વિગેરે વિગેરે.

જે કર્મ કરવાથી મન [1]મોતીની માળા, બરફ, ગાયનું દુધ, ડોલરનું પુષ્પ કે ચંદ્ર જેવું નિર્મળ થાય તેવું કર્મ બુદ્ધિવાન્ માણસોએ કરવું જોઇએ (આ કર્તવ્ય વિચારણા થઇ.)

વિશુદ્ધ અંતરાત્માવડે ત્રણ લોકના નાથ, તેમનો બતાવેલો સદ્ધર્મ અને તેને આદરનાર મહાસત્ત્વોનાં નિરંતર વખાણ કરવાં, તેઓની વારંવાર પ્રશંસા કરવી. (સુદેવ,[2] સુગુરુ અને સુધર્મની પ્રશંસા કરવાની અત્ર જરૂર બતાવી શ્લાઘ્ય વિચારણા કરી.)

સર્વ દોષોનો નાશ કરવા માટે શ્રદ્ધાથી શુદ્ધ થયેલ બુદ્ધિપૂર્વક સર્વજ્ઞ મહારાજના કહેલાં વચનો ભાવપૂર્વક સારી રીતે સાંભળવાં. (અત્ર શ્રોતવ્ય વિચારણા થઇ.)

આ ચારમાંથી શ્રોતવ્ય હકીકત સાંભળવી જોઇએ, કારણ કે તેથી જગતના પ્રાણીઓનું હિત થાય છે, તેથી સર્વજ્ઞ મહારાજનું વચન અત્ર શ્રોતવ્ય વિભાગમાં પ્રસ્તુત ગણવામાં આવ્યું છે. એ પ્રમાણે હોવાથી મહામોહ વિગેરે અંતરંગ શત્રુનો નાશ કરનારી અને આ સંસારનો વિસ્તાર બતાવનારી આ કથા કહેવામાં આવે છે.

શ્રોતવ્યમાં સર્વજ્ઞવચન

શ્રોતવ્ય વિભાગમાં સર્વજ્ઞવચન કેવા ભાવ બતાવે છે તેનો વિચાર કરતા જણાશે કે તે પાંચ આશ્રવના[3] મહાદોષો, પાંચ ઇંદ્રિયો,[4] મોહના આવિર્ભાવરૂપ ચાર કષાયો[5] તથા મિથ્યાત્વ અને રાગદ્વેષરૂપ અંતરંગ લશ્કરના દોષોને બતાવે છે. એ આશ્રવ ઇંદ્રિય, કષાય વિગેરે અંતરંગમાં રહી આ પ્રાણીને કેટલો સંસારમાં રખડાવે છે તેનું સ્વરૂપ 'સર્વજ્ઞ-

---

૧ मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः સંસારબંધન અને મોક્ષનું કારણ મન હોવાથી તે બહુ અગત્યનો ભાગ કર્તવ્ય વિચારણામાં બજાવે છે એને પવિત્ર કરવાની અને તેના પર અંકુશ રાખવાની બહુ જરૂર છે અને તેને જ્યાં ત્યાં ચપળપણે ભટકતું અટકાવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે

૨ સમ્યક્ત્વની યોજનામાં સુદેવ, સુગુરુ અને સદ્ધર્મની જરૂરીઆત મુખ્યપણે છે એને બરાબર ઓળખવા, આદરવા અને સદ્દહવા એ સમ્યક્ત્વ છે કે જે યોગમાં બહુ આગળ પડતો ભાગ લે છે

૩ અન્ય જીવને દુ:ખ ઉપજાવવું, તેનો પ્રાણનાશ કરવો તે પ્રાણાતિપાત; અસત્ય વચન બોલવું તે મૃષાવાદ; પારકી વસ્તુ લઇ લેવી તે અદત્તાદાન, પર રમણીમાં વિષયાસક્તિ તે મૈથુન અને વસ્તુ, ધન, હવેલી પર મૂર્છા તે પરિગ્રહ. આ પાંચ આશ્રવ કહેવાય છે અને તેથી બહુ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે. કર્મ ગ્રહણ કરવાના માર્ગો-પ્રણાલિકા-ગરનાળાને આશ્રવ કહેવાય છે

૪ સ્પર્શન, રસ (જિહ્વા), નાસિકા, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર-એ પાંચ ઇંદ્રિયો છે અને તેના વિષયો કેટલા અને કેવી રીતે કામ કરનારા છે તે સર્વજ્ઞવચન બતાવે છે.

૫ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો છે, સંસારને વધારનાર છે અને બહુ રીતે ત્રાસ આપનાર છે. આ પાંચ આશ્રવ, પાંચ ઇંદ્રિય અને ચાર કષાય પર બહુ વિસ્તારથી વાતો આ ગ્રંથમાં આવશે.

વચન' સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે. તેમજ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સંતોષ, પ્રશમ, તપ, સંયમ, સત્ય વિગેરે કરોડો લડવૈયાવાળું બીજું અંતરંગ લશ્કર છે તેના ગુણસમૂહની શ્રેષ્ઠતા પણ 'સર્વજ્ઞવચન' પગલે પગલે બતાવે છે. એક બાજુએ જ્યારે તે વચન મોહ મિથ્યાત્વરૂપ અંતરંગ લશ્કરના દોષો બતાવે છે ત્યારે બીજી બાજુએ શમ સંયમરૂપ અંતરંગ લશ્કરના ગુણો બતાવે છે. આ ભવ (સંસાર)નો પ્રપંચ એકેંદ્રિય આદિ જાતિમાં કેવા પ્રકારનો થાય છે, તે કેવી રીતે દુઃખરૂપ છે અને કેવી રીતે અનંત કાળ સુધી ચાલ્યા કરે છે તે સર્વ હકીકત પણ સર્વજ્ઞ-વચન બહુ સારી રીતે બતાવે છે. આવી મહાન્ મહાન્ ભીંતનો સુંદર ટેકો મેળવીને મારા જેવો કાંઇ બોલે (લખે) તે સર્વજ્ઞસિદ્ધાન્તનાં નિઝરણાં છે એમ સમજવું. (આ વાર્તા શ્રોતવ્યમાં સમાય છે એમ અત્ર બતાવ્યું.)

* * *

'કથા' સંબંધી વિચારો

લોકમાં અર્થ સંબંધી, કામ સંબંધી, ધર્મ સંબંધી અને સંકીર્ણ (અર્થ, કામ અને ધર્મ મિશ્ર) એમ ચાર પ્રકારની કથા કહેવાય છે સામાદિ[1] નીતિ સંબંધી, ધુસ્તર વિદ્યા ને કૃષિ વિદ્યાના વિષયોને બતાવનારી અને ધન ઉપાર્જન કરવાની બાબતોથી ભરેલી કથાને અર્થકથા કહેવામાં આવે છે; એ કથા મનને ખરાબ કરનારી હોવાથી પાપ સાથે સંબંધ કરાવનારી છે અને તેટલા માટે તેને દુર્ગતિના માર્ગ પર લઇ જનારી ગણવામાં આવે છે. વિષયતું ગ્રહણ થાય એવો અર્થ જેમાં સમાયલો હોય તે, વય[2] અને દાક્ષિણ્યતું સૂચવન કરનારી અને પ્રેમ તથા ચેષ્ટાથી ઉત્પન્ન થતી કથાને કામકથા કહેવામાં આવે છે, એ કથા પણ અત્યંત મલિન વિષયો ઉપર રાગને વધારનારી અને વિપર્યાસ (ઉલટાપણું) કરાવનારી હોવાથી દુર્ગતિની હેતુ થાય છે જે કથા, દયા, દાન, ક્ષમા આદિ ધર્મનાં અંગોમાં ખ્યાતિ પામેલી હોય છે અને જેમાં ધર્મ

---

૧ વ્યવહારમાં ફત્તેહ મેળવવા માટે કેટલીક નીતિઓ ઉપયોગી ગણવામાં આવી છે મુખ્ય ચાર નીતિ ગણાય છે સામ (અન્યને મીઠા વચને સમજાવવું), દામ (પૈસા સંબંધી લાલચ આપવી), દંડ (શિક્ષાનો ભય બતાવવો-દમ આપવો) અને ભેદ (શિક્ષા કરવી)

૨ વય-ઉમર સ્થાને પાઠાંતરે વચન શબ્દ પણ છે. વચન અથવા વયને કામ-કથા સાથે ખાસ સંબંધ શું છે અને તે વયનું દાક્ષિણ્ય બતાવે છે કે અન્ય અર્થમાં ગ્રંથકારે એ વાક્ય વાપર્યું છે તે બરાબર સ્પષ્ટ થતું નથી

કેવી રીતે આદર કરવા યોગ્ય છે તે હકીકતનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હોય છે તે કથાને ડાહ્યા માણસો ધર્મકથા કહે છે; આ કથા ચિત્તને નિર્મળ કરનારી હોવાથી પુણ્યનો બંધ અને કર્મની નિર્જરાને[1] કરે છે, તેથી તેને સ્વર્ગ અને મોક્ષના કારણભૂત સમજવી. જે કથા અનેક પ્રકારના [2]રસ યુક્ત ધર્મ, અર્થ, કામ એ ત્રણે વર્ગના સાધનભૂત ઉપાયોનુ પ્રતિપાદન કરનારી હોય છે તેને સંકીર્ણ કથા કહેવામાં આવે છે વિચિત્ર પ્રકારના અભિપ્રાયને બતાવનાર આ કથા અનેક પ્રકારનાં જૂદાં જૂદા ફળ આપનારી છે અને પ્રાણીઓને વિદ્વાન્ બનાવવામાં હેતુભૂત થાય છે

* * *

શ્રોતાના પ્રકાર

આ કથાઓના સાંભળનાર શ્રોતાઓ પણ ચાર પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે તેનુ લક્ષણ ટુંકામા કહુ છું તે સાંભળો· માયા, શોક, ભય, ક્રોધ, લોભ, મોહ અને મદથી યુક્ત જે પ્રાણીઓ 'અર્થકથા' સાંભળવા ઇચ્છે છે તેને તામસી પ્રકૃતિવાળા અધમ મનુષ્યો જાણવા. જે પ્રાણીઓનું મન રાગમા રાચી માચી રહેલું છે અને જેઓ વિવેકથી રહિત છે તેવા રાજસી પ્રકૃતિવાળા પુરુષો 'કામકથા' સાંભળવા ઇચ્છે છે તેને **મધ્યમ** મનુષ્યો સમજવા. જે સાત્વિક પ્રકૃતિવાળા મહા પુરુષોની ઇચ્છા મોક્ષ મેળવવા માટે એક તાન થઇ રહી હોય છે અને તે સારૂ જેઓ અંત:કરણપૂર્વક શુદ્ધ 'ધર્મકથા'જ સાભળવાને ઇચ્છે છે તેને **ઉત્તમ** પ્રાણીઓ જાણવા. જેઓ આ લોક અને પરલોક બન્નેની અપેક્ષાવાળા હોય છે અને કાંઇક સત્ત્વવાળા (તેજી) હોય છે તે 'સકીર્ણ કથા' સાંભળવા ઇચ્છા રાખે છે તેવા પ્રાણીઓને 'વર મધ્યમ' મનુષ્યો ગણવા.

રાજસી અને તામસી પ્રકૃતિવાળા પ્રાણીઓ ધર્મશાસનને ચલાવનાર અને કામ અને અર્થકથાનું નિવારણ કરનાર મહાપુરુષોની અવગણના કરીને પોતે અર્થ અને કામકથા કરવામાં આનદ માને છે. એવા પ્રાણીઓના રાગ, દ્વેષ અને મહામોહરૂપ અગ્નિ અર્થ કામકથારૂપ

---

૧ પુણ્ય વિશિષ્ટ દૃષ્ટિએ સોનાની સાંકળ છે, તેનાથી સ્વર્ગ મળે છે, સુખ મળે છે, સગવડ મળે છે. ભોગવ્યા વગર કર્મને બારોબાર દૂર કરી દેવા તેને નિર્જરા કહેવામા આવે છે તે બાહ્ય અને અભ્યંતર તપથી થાય છે એ તપ ધર્મકથાનો વિષય છે, તેથી ધર્મકથા પુણ્ય અને કર્મનિર્જરા કરે છે એમ અત્ર કહ્યુ

૨ રસ નવ છે શૃગાર, હાસ્ય, કરુણ, રૌદ્ર, વીર, ભયાનક, બીભત્સ, અદ્ભુત અને શાંત. સકીર્ણ કથામાં આ નવે રસ હોય છે

ઘૃતની[1] આહુતિથી ઘણો વૃદ્ધિ પામે છે. જેમ મયૂરના ટહુકા શરીરના રોમરાજીને વધારે વિકસિત કરે છે તેમ કામ અને અર્થકથા પાપકાર્યમાં ઉદ્યમોની વૃદ્ધિ કરે છે. તેટલા માટે કામકથા અને અર્થકથા કદાપિ પણ કરવી નહિ. કયો ડાહ્યો માણસ [2]ક્ષત ઉપર ક્ષાર નાખવાનો વિચાર કરે? પરોપકાર કરવામાં તત્પર વિચક્ષણ પ્રાણીઓએ સર્વ પ્રાણીઓનું ભલું થાય તેવું કામ કરવું જોઈએ કે જેથી પોતાનું ભલું પણ આ ભવ અને પરભવમાં જરૂર થાય. આ પ્રમાણે હોવાથી લોકોને કામકથા અને અર્થકથા સારી લાગે છે તોપણ સમજુ પ્રાણીએ તેનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો ઉચિત છે, કારણ કે તે બન્ને પ્રકારની કથાઓ જો કે કરતી વખતે જરા ઠીક લાગે છે પણ પરિણામે બહુ ભયંકર છે. પરિણામે દુઃખ આપનારી વસ્તુ કોઈ પણ રીતે આદરવી ઉચિત ગણાય નહિ. આ પ્રમાણે હકીકત સમજીને ભાગ્યવાન્ પ્રાણીઓ આ લોક અને પરલોકના સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરવાની ઈચ્છાથી અમૃત જેવી શુદ્ધ ધર્મકથા કરે છે.

સંકીર્ણ કથાનો આશય

કેટલાક આચાર્યો ધર્મ-અર્થ-કામ મિશ્ર સંકીર્ણ કથા આકર્ષણ કરનારી હોવાથી અને માર્ગ પર લઈ આવનારી હોવાથી તેને પણ સારી માને છે. જે કોઈ પ્રકારે પ્રાણીને બોધ આપી શકાય તે પ્રકાર આદરીને તેને ઉપદેશ આપવાનો પ્રયત્ન હિતેચ્છુઓએ કરવો યોગ્ય છે. સંસારરસિક મોહાસક્ત મુગ્ધ પ્રાણીઓનાં મનમાં શરૂઆતમાં ધર્મ ભાસમાન થતો નથી, ઝળકતો નથી, તેના તરફ આકર્ષણ થતું નથી અને તેમ હોવાથી કામ અને અર્થ સંબંધી વાતો કરીને તેઓના મનનું આકર્ષણ કરી શકાય છે. એક વખત આવી રીતે કામ અને અર્થની કથા દ્વારા તેઓને ધર્મકથા તરફ દોર્યા હોય તો પછી તેઓ ધર્મ ગ્રહણ કરવાને શક્તિવાન્ થાય છે. આવી રીતે [3]વિક્ષેપદ્વારથી સંકીર્ણ કથાને પણ સત્કથા કહેવામાં આવે છે. તેટલા માટે

---

૧ અગ્નિમાં ઘી પડવાથી જેમ તે વધારે જોસથી બળવા માંડે છે, પ્રજ્વલિત થાય છે તેમ રાગ, દ્વેષ ને મોહરૂપ અગ્નિ ઉપરોક્ત કથાઓ જે ઘી જેવું કામ કરે છે તેનાથી બહુ સખ્ત થઈ વધારે આકરો થઈ પડે છે.

૨ ક્ષત=ઘા, ગુમડું. ક્ષાર=ખાર, મીઠું. ઘા ઉપર મીઠું નાખવાથી બળતરા બહુ વધી જાય છે.

૩ વિક્ષેપદ્વારથી એટલે આડકતરી રીતે, ઉપચારથી. પરિણામે સુંદર હોવાથી આશય ધ્યાનમાં રાખી વિશિષ્ટ હેતુને અંગે ઉપચારથી સંકીર્ણ કથાને શુદ્ધ કથા ગણવામાં આવે છે, પણ જ્યાં તેવો હેતુ ન હોય ત્યાં સંકીર્ણ કથા સત્કથા થતી નથી એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

આ (ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા) શુદ્ધ ધર્મકથાજ છે, પણ કોઇ કોઇ જગોએ તે સંકીર્ણ રૂપ લે છે ત્યાં ત્યાં તે ધર્મકથાના ગુણની અપેક્ષા રાખે છે એમ સમજવું.

* * *

ભાષાવિચારણા.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત બન્ને ભાષાઓ પ્રાધાન્યને યોગ્ય છે. તેમાં પણ દુર્વિદગ્ધ[1] મનુષ્યોનાં હૃદયમાં સંસ્કૃત ભાષા તરફ વલણ વધારે હોય છે. પ્રાકૃત ભાષા જો કે બાળજીવોને સુંદર બોધ કરનારી અને કાનને સુંદર લાગે તેવી છે, છતાં દુર્વિદગ્ધ પ્રાણીઓને તે (પ્રાકૃત) ભાષા તેવી લાગતી નથી. ઉપાય જો વિદ્યમાન હોય તો સર્વનાં મનનું રંજન કરવું યોગ્ય છે તેટલા માટે તેઓની ખાતર આ કથા સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવી છે. અહીં સસ્કૃત ભાષા વાપરવામાં આવી છે, પણ તે મોટાં મોટાં વાક્યો અને અપ્રસિદ્ધ અર્થથી અતિગૂઢ અર્થવાળી નથી અને તેથી તે સર્વ પ્રાણીઓને ઉપયોગી થાય તેવી (લોકપ્રિય) છે.

* * *

કથાશરીર.

કથાશરીર આ કથાના નામથીજ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે. આ કથાનું નામ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા છે તેનો એવો આશય છે કે કોઇ પ્રકારના બ્હાનાએ કરીને આ સસાર (ભવ)નો વિસ્તાર (પ્રપંચ) બતાવવો એટલે કે કોઇક હકીકત દ્વારા આ સંસારનો વિસ્તાર કેવો છે, કેમ થાય છે અને કેવી રીતે થાય છે તેનું ઉપમાન થઇ શકે તેવી સર્વ હકીકત શ્રોતા સમક્ષ રજુ કરવી. આ સસારનો પ્રપચ-વિસ્તાર જો કે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે, સર્વ પ્રાણીઓ તેને અનુભવે છે તોપણ જાણે તે પરોક્ષ હોય, જાણે તેની સામે પોતાને કાંઇ સબધ ન હોય તેવો લાગે છે અને તેટલા માટે તેના પર વિસ્તારથી વર્ણન કરવાની અને તેના સબધમાં વ્યાખ્યાન કરવાની જરૂર લાગે છે. કોઇ પણ પ્રકારની ભ્રાન્તિ કે ગેરસમજુતી ન થાય અને યાદશક્તિ-સ્મૃતિ-રૂપ બીજ તાજું રહે તેટલા માટે આ કથાના નામનો અર્થ વિચારી

---

૧ અધકચરા, પંડિતમન્યો. ભાષાપાંડિત્યનું અભિમાન કરનારા પર આ આક્ષેપ હોય તેમ જણાય છે સિદ્ધર્ષિ ગણિના સમયમાં ભાષા સંબંધી જૈન વિચાર કેવો હતો તે બતાવવા માટે આખો પેરેગ્રાફ ઉપયોગી છે આના સંબંધમાં જુઓ ઉપોદ્ઘાત

હવે આ કથાના વિષયો પર ટુંકામાં વિવેચન પ્રસ્તાવનારૂપે કરૂં છું. આ કથા બે પ્રકારની છે: અંતરંગ અને બહિરંગ. આ બે પ્રકારમાંથી અતરંગ કથાશરીર શું છે તે પ્રથમ કહું છું.

અતરંગ કથાશરીર

આ કથાના આઠ પ્રસ્તાવો (વિભાગો) સ્પષ્ટ રીતે પાડવામાં આવશે. તે પ્રત્યેકમાં જે હકીકત કહેવામાં આવશે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે તે ધ્યાનમાં રાખશો. **પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં** જે હેતુથી આ કથા આ પ્રકારે અને આ આકારમાં રચવામાં આવી છે તે હેતુનું સ્પષ્ટપણે પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે. આખો પ્રથમ પ્રસ્તાવ ઉપોદ્ઘાત જેવોજ છે.

બીજા પ્રસ્તાવમાં એક 'ભવ્યપુરુષ' સુદર મનુષ્યપણું પામીને આત્મહિત કરવા તત્પર થઇ 'સદાગમ'ની સોબત મેળવે છે અને તેની પાસે રહે છે. સદાગમના સૂચવવાથી 'અગૃહીતસકેતા'ને ઉદ્દેશીને તેના બ્હાનાથી સદાગમની સમક્ષ રહીને એક સસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર કહે છે અને 'પ્રજ્ઞાવિશાલા'[1] સહિત ભવ્યપુરુષ તે સાંભળે છે. આ બીજા પ્રસ્તાવમાં [2]તિર્યંચ ગતિમાં બનેલા સસારીજીવના અનેક ભાવો પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યા છે, તે સર્વ પર તે વિચાર કરે છે તેનું અત્ર પ્રતિપાદન કરવામા આવશે.

ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં હિંસા અને ક્રોધને વશ થવાથી તેમજ સ્પર્શેંદ્રિયમાં મૂઢ થવાથી અનેક દુઃખો પ્રાપ્ત થવાને લીધે અત્યત પીડા પામવાથી સસારી જીવ મનુષ્યજન્મથી ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે તે સર્વ હકીકત સસારી જીવના[3] મુખથીજ નિવેદન કરવામાં આવશે. અહીં

---

૧ 'સદાગમ' શુદ્ધ શ્રુતજ્ઞાન 'અગૃહીતસકેતા'–ભોળા લોક, દીર્ઘ વિચાર વગરના, ગતાનુગતિક વ્યવહારૂ પ્રાણીને બતાવનાર પાત્ર 'પ્રજ્ઞાવિશાલા' તીવ્ર દીર્ઘ વિચાર કરનાર વિચક્ષણ પાત્ર. આ સર્વ પાત્રો બીજા પ્રસ્તાવમા આવશે ત્યારે તેનુ સ્વરૂપ બરાબર સમજાશે. એ બીજા પ્રસ્તાવથી ખરેખરી ભવપ્રપચની કથા ચાલે છે. પ્રથમ પ્રસ્તાવમા ઉપોદ્ઘાત છે

૨ એકથી ચાર ઇદ્રિયવાળા સર્વ જીવો તથા જળચર, સ્થળચર અને ખેચર જનાવરો, પશુઓ, પક્ષીઓ અને પ્રાણીઓને જૈન પરિભાષામા **તિર્યંચ** કહે છે એકેન્દ્રિયપણાથી ઉત્ક્રાતિમા પાચ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ થતા સુધી કેવી સ્થિતિ થાય છે તે બીજા પ્રસ્તાવમા બતાવે છે ત્રીજા પ્રસ્તાવથી મનુષ્યગતિની ઉત્ક્રાન્તિ બતાવે છે અને અતિમ ઉત્ક્રાન્તિ આઠમા પ્રસ્તાવમા બતાવે છે.

૩ પાઠ છાપેલ બુકમા તથા પ્રતમા છે તે પ્રમાણે અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે. તે સર્વ સંસારીજીવ સુખથી જણાવે છે' સુખેન એવો પાઠ જોઇએ એમ સબધ પરથી મને લાગે છે. ભા. ક.

પ્રથમ અવ્રત હિંસા, પ્રથમ કષાય ક્રોધ અને પાંચ ઇંદ્રિયમાંથી પ્રથમ ઇંદ્રિય સ્પર્શે ઇંદ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તેનો પ્રપંચ બતાવવામાં આવશે.

ચોથા પ્રસ્તાવમાં માન, જિહ્વા ઇંદ્રિય અને અસત્યમાં આસક્ત થઇ સસારીજીવ કેવો દુ:ખથી પીડા પામે છે અને અનેક દુખોમાં ડૂબેલો તે અપાર, અનત સસારમાં કેવી રીતે વારંવાર રખડે છે તે સર્વ બતાવવામાં આવશે. અહીં દ્વિતીય અવ્રત અસત્ય, દ્વિતીય કષાય માન અને પાંચ ઇંદ્રિયમાંથી બીજી ઇંદ્રિય રસેદ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તે સર્વનો પ્રપચ બતાવવામાં આવશે.

પાંચમા પ્રસ્તાવમાં ચોરી, માયા તથા ઘ્રાણેંદ્રિયનો વિપાક સસારી જીવ વિસ્તારથી કહેશે. અહીં ત્રીજા અવ્રત સ્તેય, ત્રીજા કષાય માયા અને પાંચ ઇંદ્રિયમાંથી ત્રીજી નાસિકા ઇંદ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તે સર્વનો પ્રપચ બતાવવામાં આવશે

છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં લોભ, મૈથુન અને ચક્ષુ ઇંદ્રિયનું પરિણામ સંસારી જીવ કહેશે. અહીં ચોથા અવ્રત મૈથુન (સ્ત્રીસગ), ચોથા કષાય લોભ અને પાંચ ઇંદ્રિયમાંથી ચોથી ચક્ષુ (આખ) ઇંદ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તે સર્વનો પ્રપંચ બતાવવામાં આવશે.

સાતમા પ્રસ્તાવમાં મહામોહનો પરિગ્રહ અને શ્રવણ ઇંદ્રિયને લઇને કેવો પ્રપચ થાય છે તે બતાવવામાં આવશે. અહી પાચમા અવ્રત પરિગ્રહ (વસ્તુઓ પર માલીકપણું) અને પાંચ ઇંદ્રિયમાંથી છેલ્લા શ્રવણેન્દ્રિય પર સ્પષ્ટ વિવેચન થશે અને તે બન્નેનો પ્રપચ બતાવવામાં આવશે.

આ પ્રમાણે ત્રીજાથી સાતમા મળીને પાંચ પ્રસ્તાવમાં હિંસા, અસત્ય, ચોરી, મૈથુન તથા પરિગ્રહ એ પાંચ આશ્રવોથી તથા શરીર, જિહ્વા, નાસિકા, ચક્ષુ અને કાન એ પાંચ ઇંદ્રિયોથી અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયોથી તથા મહામોહના વશવર્તીપણાથી સસારી જીવ ઉપર અનેક દુખો પડે છે તેનું વર્ણન કરવામાં આવશે. એ સર્વે હકીકતમાની કેટલીક સંસારીજીવે પોતે અનુભવેલી છે અને તેને પોતાને તેવીજ રીતે પ્રાપ્ત થયેલી છે અને કેટલીક બીજાઓએ તેની પાસે નિવેદન કરેલી છે, પણ તે સર્વે તેણે પોતે સ્વીકારેલી હોવાથી તે સર્વે સંસારીજીવની પોતાની છે એમ અત્ર કહેવામાં આવશે.

આઠમા પ્રસ્તાવમાં પૂર્વે સૂચવેલી સર્વ હકીકતનો મેળ મળે છે અને સંસારીજીવ પોતાના આત્માનુ હિત કરે છે. તેમજ ત્યાં કહેવામાં

આવશે કે સસારીજીવનું સસાર પર અત્યંત વિરાગ ઉત્પન્ન કરે તેવું ચરિત્ર સાંભળીને ભવ્યપુરુષ બોધ પામે છે. સસારીજીવે વારંવાર પ્રેરણા કરેલી અગૃહીતસકેતા ઘણી મુશ્કેલીથી બોધ પામે છે એમ પણ ત્યાં જણાવવામાં આવશે. કેવળજ્ઞાનરૂપ સૂર્યથી ભાસમાન નિર્મળાચાર્યને પૂર્વ ભવમાં મળેલ તે વખતે સસારીજીવે પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત પૂછીને સારી રીતે સમજી રાખ્યો હતો અને સદાગમે સસારીજીવને વારંવાર સ્થિર કરવાથી તેનો અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું હતું, તેથી આ સર્વ વાત તેણે પ્રતિપાદન કરી છે.

* * *

આ રૂપક કથાનો આગમથી બચાવ.

આ કથામાં અતરંગ લોકોનાં જ્ઞાન, અરસ્પરસ બોલચાલ, ગમન આગમન, વિવાહ, સગપણ વિગેરે સર્વ લોકસ્થિતિ કહેવામાં આવી છે, તેને કોઇ પણ પ્રકારે ગેરવાજબી ન ધારવી; કારણ કે ગુણાન્તરની અપેક્ષા રાખીને ઉપમા દ્વારથી બોધ કરાવવા માટે તેનું નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે. વિદ્વાનો કહી ગયા છે કે 'પ્રત્યક્ષથી કે અનુભવથી જે સિદ્ધ થતું હોય અને યુક્તિથી જેમાં કોઇ પણ પ્રકારનો દોષ આવતો ન હોય તે [1]સત્કલ્પિત ઉપમાન કહેવાય છે અને સિદ્ધાન્તમાં પણ એવાં ઉપમાન ઘણી જગોએ કરેલાં જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે **શ્રીઆવશ્યક સૂત્રમાં** મગશેળીઆ પાષાણ અને પુષ્કરાવર્તકના વરસાદની સ્પર્ધા-હરીફાઇ બતાવવામાં આવી છે અને તેજ સૂત્રમાં નાગદત્તના ચરિત્રમાં ક્રોધ વિગેરેને સર્પનું ઉપમાન આપવામાં આવ્યું છે. તે ઉપરાંત પિંડૈષણા અધ્યયનમાં માછલાએ પોતાનું ચરિત્ર કહ્યું છે અને **શ્રીઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં** સૂકાં (ખરી જતાં) પાદડાંઓએ સદેશો કહ્યો છે. મૂળ સિદ્ધાન્તમાં આ પ્રમાણે હોવાથી આ કથામાં જે હકીકત કહેવામાં આવશે તે યુક્તિયુક્ત છે એમ સમજવું અને ઉપમાનથી સર્વ કહેવામાં આવેલ છે એમ જાણવું.* આ પ્રમાણે અત-

---

૧ કલ્પના પર આધાર રાખનાર સુદર અનુમાન ઉપમાન દ્વારા આ કાર્ય બહુ ક્લેહમદીથી થાય છે.

* ઉપમા દ્વારા ઉપદેશ આપવાની પદ્ધતિ આગમસમત છે તે બતાવવા આ ચાર દાખલાઓ ગ્રંથકર્ત્તાએ આપ્યા છે આ ચારે દાખલાઓ ઘણા સુદર છે, મૂળ સૂત્રમાથી છે, અત્ર નોટમાં તે લખતા નોટ બહુ લાંબી થઇ જાય તેથી તે ચારે પરિશિષ્ટમાં આપ્યા છે મતલબ આ પ્રકારની કથા કરવી તે શાસ્ત્રસંમત છે એમ બતાવવાનો ગ્રંથકારનો આશય છે. વિસ્તાર માટે પુસ્તકને છેડે આપેલ પરિશિષ્ટ ૪ જુઓ.

રંગ કથાશરીર આ ગ્રંથનું શું છે તે કહેવામાં આવ્યું, હવે બહિરંગ કથાશરીર કહીએ છીએ.

* * *

બહિરંગ કથાશરીર

મેરૂ પર્વતની પૂર્વ દિશાએ આવેલા મહાવિદેહ[1] ક્ષેત્રમાં સુકચ્છ નામનો એક વિજય છે. તે વિજયમાં ક્ષેમપુરી નામની એક નગરી છે જે તે વિજયની રાજધાનીનું શહેર છે. આ વિશાળ નગરમાં સુકચ્છ વિજયના પ્રભુ અનુસુંદર નામે ચક્રવર્તી ઉત્પન્ન થયા. એ અનુસુંદર ચક્રવર્તી પોતાના આયુષ્યના છેવટના ભાગમાં પોતાનો દેશ જોવાની ઇચ્છાથી આનદ કરતા બહાર નીકળી પડ્યા. એ પ્રમાણે ફરતાં ફરતાં તે એક વખત શંખપુર નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યા. તે નગરની બહાર મનને અત્યંત આનંદ ઉપજાવે તેવું ચિત્તરમ નામનું ઉદ્યાન-સુંદર બગીચો છે. તે સુદર બગીચાની વચ્ચે મનોનંદન નામનો એક સુદર જૈન પ્રાસાદ છે. આ બગીચામા આવેલા સુદર પ્રાસાદમાં એક વખત સમન્તભદ્ર નામના મહા ધુરધર આચાર્ય પધાર્યા. તેમની પાસે મહાભદ્રા નામની પવિત્ર સાધ્વી, સુલલિતા નામની અતિ ભોળી અને પવિત્ર રાજકુવરી, પુંડરિક નામનો રાજપુત્ર અને બીજા અનેક લોકોની મોટી સભા મળી છે. અનુસુદર ચક્રવર્તીએ મહાપાપ કર્યું છે એમ જ્ઞાનદૃષ્ટિવડે જોઇને તે વખતે તે વિદ્વાન્ સમન્તભદ્ર સૂરિએ આ પ્રમાણે કહ્યું. "બહાર લોકોમાં જેનો મોટો કોળાહળ અત્યારે સંભળાય છે તે સંસારીજીવ નામનો ચોર છે અને તેને [2]વધ્ય સ્થાનકે લઇ જવામાં આવે છે." આચાર્ય મહારાજનું આવું વચન સાંભળીને મહાભદ્રા સાધ્વીએ વિચાર કર્યો કે જે જીવનું સૂરિ મહારાજે આવી રીતે વર્ણન કર્યું તે કોઇ નરકગામી જીવ હોવો જોઇએ. આવા વિચારથી તે સાધ્વીને તે જીવ ઉપર કરૂણા ઉત્પન્ન થઇ, તેથી તે વધ્ય સ્થાનકે લઇ જવાતા તે જીવની પાસે ગયા. સાધ્વીના દર્શનથી તે જીવને સ્વગોચર જ્ઞાન[3]

---

૧ જૈન ભૂગોળ પ્રમાણે મેરૂ પર્વત પાસે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર શ્રીજંબૂદ્વીપમા આવેલ છે તે ક્ષેત્રમા સર્વદા ચોથા આરાના ભાવો વર્તે છે. તેના ૩૨ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે, જેને વિજયના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. ચક્રવર્તી આખા વિજય પર જય મેળવી તેના પર સામ્રાજ્ય ચલાવે છે.

૨ મારી નાખવાનું સ્થાન, ફાસી દેવાની અથવા શૂળીએ ચઢાવવાની જગાને વધ્ય સ્થાન કહેવામાં આવે છે.

૩ જાતિસ્મરણજ્ઞાન. આ જ્ઞાન મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે, એનાથી પૂર્વ ભવનો વૃત્તાંત યાદ આવે છે.

થયું. પછી તેણે સાધ્વી પાસેથી આચાર્ય મહારાજે કહેલી હકીકત સાંભળી એટલે વૈક્રિય લબ્ધિથી[1] તેણે ચોરનો વેષ ધારણ કર્યો અને સાધ્વી સાથે આચાર્ય મહારાજ સમક્ષ તે આવ્યો.[2] રાજપુત્રી સુલલિતા જે આચાર્ય સમક્ષ બેઠી હતી તેણે આ નવા આવનાર તસ્કર (ચોર)નો અને તેની કુલ ચોરીનો વૃત્તાંત પૂછ્યો. સૂરિ મહારાજે તેને તે જણાવવા કહ્યું, તે ઉપરથી તે ચોરે આ રાજપુત્રીને બોધ થવા માટે તીવ્ર સંવેગ ઉત્પન્ન થાય તેવું પોતાનું ભવસ્વરૂપ ઉપમા દ્વારવડે કહી બતાવ્યું. રાજપુત્ર લલિતાંગ જે બાજુએ બેઠો બેઠો પ્રસગને લઇને આ અહેવાલ સાંભળતો હતો તે લઘુકર્મી હોવાથી તુરત બોધ પામી ગયો. પેલી ભોળી રાજપુત્રી સુલલિતામાં પૂર્વનો અજ્ઞાન (કર્મ) દોષ બહુ હતો, તેથી વારવાર તેને ઉદ્દેશીને વાત કહેવામાં આવતી હતી તોપણ તે બોધ પામતી નહોતી, તેને વિશેષ પ્રેરણા થતાં આખરે ઘણી મુશ્કેલીએ તે પણ બોધ પામી; ત્યારપછી તે સર્વેએ તેઓના આત્માનું હિત કર્યું અને આખરે સર્વ મોક્ષે ગયા. આ કથાશરીર મનમાં બરાબર ધારણ કરી રાખવું, લક્ષ્યમાં રાખવું. આ સર્વ બાબતનો વિગતવાર ખુલાસો અને સ્પષ્ટીકરણ આઠમા પ્રસ્તાવમાં થશે.

* * *

આ ગ્રંથના અધિકારી

સર્વજ્ઞ મહારાજના નિરૂપણ કરેલા સિદ્ધાન્તરૂપ સમુદ્રના બિન્દુ તુલ્ય આ કથા તે મહાસમુદ્રમાંથી ખેંચીને બહાર કાઢવામાં આવી છે એમ સમજવું. દુર્જન માણસ તેટલા માટે આ કથા સાંભળવાને યોગ્ય નથી. અમૃતબિન્દુ અને કાળકૂટ ઝેરનો સંયોગ કોઇ પણ રીતે પસંદ કરવા લાયક નથી. દુર્જન-અધમ મનુષ્યના દોષોની વિચારણા પણ કરવી નહિ. એવી પાપને પેદા કરનારી પાપી મનુષ્યોની કથા કરવાની પણ શી જરૂર છે? કદાચ દુર્જનની સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય તોપણ તે કાવ્યમાંથી તે દોષોજ શોધી કાઢશે અને તેને વિશેષ જાહેરાત આપશે અને તેઓની નિંદા કરવામાં આવી હોય તો ઉલટો વિશેષે કરીને તે પ્રમાણે કરવા પ્રયત્ન કરશે. આ પ્રમાણે હોવાથી એવા પ્રાણીઓ તરફ બેદરકારી રાખવી એજ ઉચિત છે.

---

૧ આ એક એવા પ્રકારની લબ્ધિ છે કે તેનાથી મનુષ્ય મનમાં ઇચ્છે તેવું રૂપ કરી શકે છે (Power of Personation)

૨ કોળાહળ જેનો સંભળાતો હતો અને ચોરનું રૂપ લઇ ગુરૂ પાસે આવ્યો તે ચક્રવર્તી પોતે છે એમ સમજવું.

" અધમ દુર્જન પ્રાણીની નિંદા કરવામાં પોતામાં કાંઇક દુર્જનપણું આવે છે અને તેઓની સ્તુતિ કરવામાં અસત્ય ભાષણ થાય છે, માટે તેઓના સંબંધમાં તો આંખ આડા કાન કરવા તેજ વધારે યોગ્ય છે," તેટલા માટે ક્ષીર સમુદ્ર જેવા નિર્મળ અને વિશાળ મન-વાળા, ગંભીર હૃદયવાળા, લઘુકર્મી, ભવ્ય સજ્જનો આ કથાના અધિ-કારી છે. આવા અધિકારી સજ્જન પ્રાણીઓની નિંદા કરવી નહિ, તેમજ તેની પ્રશંસા કરવાની જરૂર નથી, તેઓના સબંધમાં મૌન ધારણ કરવું તે હિત કરનાર છે. એનું કારણ એમ છે કે એવા અનેક ગુણથી ભરેલા મહા પુરુષોની નિંદા કરવી એ તો મહા પાપ છે અને મારા જેવો જડબુદ્ધિ તેઓનું યોગ્ય સ્તવન કરી શકે, તેઓની પૂરતી પ્રશસા કરી શકે તે તદ્દન અશક્ય છે. આવા સજ્જન પુરુષોની ખા-સીઅત એ હોય છે કે તેઓની સ્તુતિ કરવામાં આવી ન હોય તો-પણ કાવ્યમાં જો ગુણ હોય છે તો તે તેઓ પોતાની જાતે જોઇ શકે છે, સમજી શકે છે અને કોઇ દોષો હોય તો તેને ઢાંકી દે છે, એટલે પ્રકૃતિથી તેઓ દુધને ગ્રહણ કરી પાણીને ફેંકી દેનારા હોય છે અને તેમ કરવામા પોતાની પ્રશસાની તેઓ રાહ જોતા નથી. તેઓની સ્તુતિ કરવાની તેટલા માટે ખાસ જરૂર નથી, માત્ર આવા વિશાળ બુદ્ધિવાળા સજ્જનોને વિજ્ઞપ્તિ કરવાની છે કે તેઓએ આ કથા બરાબર સાંભળવી અને એટલી વાત કરવા માટેજ આટલી હકીકત અહીં કહેવામાં આવી છે.

હે ભવ્ય પ્રાણીઓ! તમારૂં મન સ્થિર કરી કાન દઇ મારા ઉપર કૃપા કરી હું જે કહેવા માગુ છું તે થોડી વાર બરાબર સાંભળશો.[1]

ગ્રંથકર્તાની પ્રસ્તાવના.

૧ મગળ, વિષય, પ્રયોજન, સંબંધ અને અધિકારી એ પાચ બાબત ગ્રંથની શરૂઆતમાં જણાવવાનો વિશિષ્ટ સમ્પ્રદાય આવી રીતે અમલમાં મૂકી ગ્રંથકર્તા ઉપો-દ્ઘાત કરે છે. પ્રસ્તાવના વર્તમાન શૈલી અનુસારે છે તે માટે વિવેચન શા. ક. ની ઉપોદ્ઘાતમાં જુઓ.

ઉપોદ્ઘાતરૂપે દષ્ટાન્ત[1] કથા.

અદષ્ટમૂલ-પર્યંત નગર

લોકમાં અનત પ્રાણીઓથી ભરેલું અને સનાતન[2] એક અદૃષ્ટ-મૂલપર્યન્ત નામનું નગર છે. એ નગર આકાશ જેટલાં ઊંચાં અને મનોહર શ્વેત ઘરોની હારોથી વ્યાપી રહેલુ છે; જેની શરૂઆત કે છેડો મળી શકે નહિ એવાં અનેક બજારોથી તે સુશોભિત છે; અપાર અને અતિ વિસ્તારવાળા જૂદા જૂદા પ્રકારનાં [3]કરિયાણાંથી તે ભરેલું છે અને કરિયાણાંને ખરીદી શકાય એવા મહામૂલ્યવાળાં કરોડો રત્નોથી ભરપૂર છે. તે નગરીમાં અનેક દેવાલયો સુંદર રીતે શોભી રહ્યાં છે, એ દેવાલયોમાં અનેક પ્રકારનાં જૂદી જૂદી જાતનાં ચિત્રો ચિતરવામા આવ્યાં છે અને તેને એવી સુંદર રીતે આળેખવામાં આવ્યાં છે કે બાળકો તેના ઉપર આંખો નિશ્ચળ કરીને તેને જોયાંજ કરે છે. ક્રીડામાં કલકલ કરતા વાચાળ બાળકોના સુંદર અવાજથી તે નગર ગાજી ઉઠ્યું છે, અલંઘ્ય[4] અને તુંગ[5] કિલ્લાઓથી તે વીટાયેલ છે. તે શહેરની રચના એવી છે કે તેનો મધ્ય ભાગ અતિ ગંભીર હોવા સાથે પ્રાપ્ત થઇ શકે નહિ એટલે એને મેળવવો અતિ મુશ્કેલ પડે તેવો છે અને તે નગરની ચોતરફ મોટી ખાઇઓ હોવાથી તે નગર [6]દુર્ગમ છે. તે નગરમાં અવાજ કરતાં ચપળ કલ્લોલવાળા અનેક નાના મોટાં સરોવરો છે તેનાથી તે સર્વને વિસ્મય પમાડે છે. તે નગરના કિલ્લાની બાજુમાં

---

૧ આખો પ્રથમ પ્રસ્તાવ ઉપોદ્ઘાત જેવો છે આ દષ્ટાન્તના દરેકે દરેક વાકયનો ઉપન્યાસ ગ્રંથકર્ત્તાએ પોતે કર્યો છે અને તે આગળ વિસ્તારથી બતાવવામા આવશે ગ્રથ સમજવાની ચાવી જેવો આ વિભાગ છે. દરેક વિશેષણ બે અર્થવાળા હોવાથી ભાષાન્તરમાં અસલ શબ્દ રાખી નોટમાં તેનો અર્થ આપ્યો છે તેના શ્લેષ અર્થો ઉપનય પ્રસંગે વિચારવામાં આવશે. શબ્દો અને તેના અર્થ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે

૨ કાયમી, નિરંતરનુ, નિશ્ચળ. ૩. વેપાર કરવાની સર્વ વસ્તુઓ, પણ્ય. ૪ ઓળગી ન શકાય તેવા. ૫ ઊંચા. ૬ અતિ મહેનતે જઇ શકાય તેવું.

અથવા નજીકમાં એવા મોટા ઘોર ભયંકર કુવાઓ છે કે જે શત્રુઓને મોટા ત્રાસનું કારણ થઇ પડે છે. ચોતરફ ભમતા ભમરાઓના ઝણુઝણાટ કરતા અવાજના તારરૂપ સંગીતથી સુંદર લાગતા અને જૂદાં જૂદાં અનેક પ્રકારનાં ફુલ ફળથી ભરપૂર અનેક દેવવનો[1] તે નગરની બહાર શોભી રહ્યાં છે. આ પ્રમાણે અનેકાનેક આશ્ચર્યોવાળું અને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવું અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નામે મોટું નગર છે.

નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી.

તે નગરમાં નિષ્પુણ્યક નામનો એક ગરીબ માણસ રહે છે. તે નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી મોટા પેટવાળો છે, સગા સબંધી વગરનો છે, મહા દુર્બુદ્ધિ છે, તેની પાસે કાંઇ પણ દ્રવ્ય નથી, કોઇ પણ વસ્તુ મેળવવાને માટે પુરુષાર્થ[2] કરવાની તેનામાં શક્તિ નથી, ભુખથી તેનું શરીર તદ્દન લેવાઇ ગયું છે, અને હાડપિંજર જેવો તે દેખાય છે. તે ભાંગેલું ઠીકરૂ લઇને ભિખ લેવા માટે રાત દિવસ ઘેર ઘેર ભટકે છે, ત્યાં સર્વત્ર તેની નિંદા થાય છે અને તેથી તે રાંક-ગરીબડો દેખાય છે. તે અનાથ છે, જમીન પર સુવાથી તેના પડખાનાં હાડકાંઓ બહુ ઘસાઇ ગયાં છે, ધૂળથી તેનું આખું શરીર મલિન થઇ ગયું છે અને ફાટેલાં તૂટેલાં વસ્ત્રથી તેનું શરીર નહિ જેવું ઢંકાયલું જણાય છે.

આ દરિદ્રીને જોઇને અનેક દુર્દાન્ત[3] છોકરાઓ વારવાર તેને મારતા હતા અને તેઓના લાકડી, મુઠી, અને માટીનાં ઢેફાંના પ્રહારથી તે અધમુઓ થઇ ગયો હતો. આવી રીતે તેના સર્વ અવયવો પર ઘા લાગવાથી તે બહુ દુ:ખી થઇ ગયો હતો અને 'ઓય મા! મરી ગયો, મને બચાવ, બચાવ' એવા એવા શબ્દો તે વારવાર બોલતો હતો. તેને ઉન્માદ[4] થયેલો હતો, તેના શરીરમાં સખ્ત તાવ રહેતો હતો, તેના અંગ ઉપર કુષ્ઠ રોગ[5] થયો હતો, આંગળાંઓ ઉપર ખસ થઇ હતી, હૃદય ઉપર શૂળની પીડા થતી હતી અને જાણે તે સર્વ રોગોનું ધામ હોય તેવો થઇ ગયો હતો. તેને એટલી બધી વેદના થતી હતી

---

૧ આરામ બગીચાઓ

૨ જાતમહેનત—જેને લોકોમા પુરુષાતન કહેવામાં આવે છે તે.

૩ તોફાની, જેઓને કબજમા રાખવામાં ઘણી મહેનત પડે તેવા. આ સર્વ વિશેષણો શ્લેષ છે તે ઉપનયથી જણાશે.

૪ સનેપાત વખતે જે સ્થિતિ થાય છે તે.

૫ કોઢ અનેક પ્રકારના થાય છે

કે તેના જોરથી તે મુંઝાઇ ગયો હોય એમ લાગતું હતું. તેને ઠંડીની, ગરમીની, ડાંસની, મચ્છરની, ભુખની, તરસની-એમ અનેક પીડાઓ થતી હતી અને તેથી હેરાન થતો, દુઃખ પામતો, ત્રાસ પામતો નારકીના જીવોના જેવી વેદનાઓ તે સહન કરતો હતો.

એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને જોઇને સજ્જન પુરુષોને મોટી દયા આવે તેવું હતું, અભિમાની પુરુષોને તે મશ્કરી કરવાનું સ્થાન થઇ પડ્યો હતો, બાળકોને તે રમત કરવાનું રમકડું થઇ પડ્યો હતો અને પાપ કરનારાઓને એક દાખલો પૂરો પાડે તેવો થઇ ગયો હતો.[1]

આ અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરમાં બીજા પણ ઘણા દરિદ્રીઓ વસતા હતા, પણ એ નિષ્પુણ્યક એટલો દુઃખી હતો કે તેના જેવો નિર્ભાગી બહુધા તે આખા શહેરમાં બીજો કોઇ નહિ હોય એમ લાગતું હતું.

ભિખારીનાં હવાતીઆં.

તે નિષ્પુણ્યક મનમાં અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા કરતો હતો, રૌદ્રધ્યાન[2] ધ્યાતો હતો અને વારવાર વિચારતો હતો કે 'મને આ ઘરમાંથી ભિખ મળશે, ત્યાંથી મળશે' એવી રીતે આખો વખત દુર્ધ્યાન કર્યા કરતો હતો. એ પ્રમાણે કરવા છતાં તેને કાંઇ પણ મળતું નહિ, માત્ર પરિતાપજ પામતો હતો. કોઇ જગોએ માગતાં ભિખતાં જરા એઠું જુઠું અન્ન મળી જાય તો જાણે પોતાને રાજ્ય મળી ગયું હોય એમ માની તે મનમાં રાજી રાજી થઇ જતો હતો. અનેક પ્રકારે અપમાન કરીને આપેલ એઠું જુઠું અન્ન જે જથામાં બહુજ થોડું હતું તે ખાતાં જાણે કોઇ બળવાન્ મારૂં આ અન્ન લઇ જશે એમ[3] શક્રથી પણ વધારે ભયમાં રહ્યા કરતો હતો. વળી તે બાપડાને એવા ભોજનથી કોઇ દિવસ તૃપ્તિ થતી નહોતી અને ઉલટી તેની ભુખ વધારે વધારે જોર પકડતી જતી હતી. તે અન્ન પચતાં પચતાં વળી તેના

---

૧ અહીં જે પેરેગ્રાફ પાડવામા આવ્યા છે તે ઉપનય સાથે સબંધ ધરાવે છે, તેથી પારાઓમા અવ્યવસ્થા હાલ જણાય તો તેનો ખુલાસો આગળ ઉપનય વાચવાથી સ્પષ્ટ થઇ જશે બીજા પ્રસ્તાવથી તો બરાબર નિયમસર પેરેગ્રાફ અને પ્રકરણો પાડવામા આવ્યાં છે

૨ ક્રૂર આશયથી ઉત્પન્ન થનાર દુર્ધ્યાનને રૌદ્રધ્યાન કહેવામા આવે છે એનાથી હિંસાના, અસત્ય બોલવાના, ચોરી કરવાના અને વસ્તુરક્ષણના નકામા વિચારો થયા કરે છે

૩ ઇંદ્ર. ઇંદ્રને તેનુ ઇંદ્રાસન કોઇ વિશેષ તપ કરીને લઇ જશે એવી બીક બહુ રહે છે આ દરિદ્રીને પણ શક્ર જેટલોજ અથવા તેથી વધારે ભય રહે છે એમ કહેવાનો આશય જણાય છે.

શરીરમાં વાતવિસૂચિકા[1] ઉત્પન્ન કરીને તેને બહુ પીડા ઉપજાવતું હતું વળી તે ભોજન સર્વ રોગોનું કારણ હતું અને પૂર્વે થયેલા સર્વ વ્યાધિઓને વધારનાર હતું. આ પ્રમાણે હકીકત હોવા છતાં તે નિષ્પુણ્યક તો તેનેજ સારૂ માનતો હતો અને તેથી વધારે સુંદર ભોજન તરફ નજર પણ કરતો નહોતો. આથી થયુ એમ કે ખરેખરા સુંદર અને લીજત આપનાર ભોજનનો સ્વાદ ચાખવાનો તેને પ્રસંગ પણ કદિ આવ્યો નહિ અને તેનો સ્વાદ કેવો હશે તેનું તેને સ્વપ્ન પણ આવ્યું નહિ. આવી રીતે ભિખ માગતો અને ત્રાસ પામતો અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરનાં ઊંચાં નીચાં ઘરોમાં, જૂદા જૂદા આકારવાળી શેરીઓમા અને ગલીઓમાં જરા પણ થાક ખાધા વગર બહુ વખત તે દરિદ્રી ભટક્યો. એ મહા દુર્ભાગી જીવને એવી રીતે રખડતાં રખડતાં કેટલો કાળ ગયો તેની પણ ખબર પડતી નથી.

સુસ્થિત રાજા–
સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ–
ધર્મબોધકર મંત્રી.

હવે તે નગરમાં સુસ્થિત નામે એક અતિ પ્રખ્યાત રાજા છે. તે પોતાના સ્વભાવથી સર્વ પ્રાણીસમૂહ પર બહુ પ્રેમ રાખે છે. એકદાં પેલો નિષ્પુણ્યક ભિખારી રખડતો રખડતો તે સુસ્થિત મહારાજાના મંદિર પાસે જેમ તેમ કરીને આવી પહોંચ્યો. હવે તે મંદિરના દરવાજા પર [2]સ્વકર્મવિવર નામનો દ્વારપાળ છે. તે દ્વારપાળે અત્યંત કરૂણા ઉપજાવે તેવા આ ભિખારીને જોઇને તેના પર અત્યત કૃપા કરી અને તેને અપૂર્વ રાજમંદિરમાં દાખલ કર્યો.

રાજમંદિરનો વૈભવ

અનેક રત્નોની પ્રભાના તેજથી તે મંદિરમાં કોઇ જગાએ અંધકારનું તો નામજ નહોતું, કટિમેખલા (કેડનો કંદોરો) અને પગનાં ઝાંઝરમાંથી અનેક સુંદર રાગો તે રાજમંદિરમાં ઉત્પન્ન થયા કરતા હતા; ઝુલતી મુક્તાફળની[3] માળાઓથી શોભી રહેલાં દૈવી વસ્ત્રોના ચંદરવાઓ ઠેકાણે ઠેકાણે તે મંદિરમાં બાંધી દીધા હતા, મંદિરમાં રહેનાર લોકો તાંબુલ ચાવવાથી મનોહર મુખવાળા થયેલા હતા અને તેના વડે તે મંદિર બહુ શોભતું હતું. જે પુષ્પની માળાઓમાં ચિત્રવિચિત્ર વિભાગો

---

૧ પેટનો દુખાવો, દસ્તનો કોલેગ જેવો વ્યાધિ.

૨ કર્મ જ્યારે વિવર એટલે માર્ગ આપે ત્યારેજ જીવની ઉત્ક્રાન્તિ થાય છે. સુસ્થિત અને સ્વકર્મવિવર વિગેરે પાત્રોના ભાવ ઉપનય પરથી બરાબર સ્પષ્ટ થશે. હાલ તો વાર્તા અને નામો ધ્યાનમાં રાખી આગળ વધવું. ૩ મોતી.

પાડવામાં આવ્યા હતા, જેમાંથી સુગંધી પસર્યા કરતી હતી, જેનો રંગ સોના જેવો આકર્ષક દેખાતો હતો અને જે કલરવ કરતા ભમરાઓના [1]ગીતથી ગાજી રહી હતી તેવી અનેક માળાઓ આ અતિ સુંદર રાજમંદિરના આંગણામાં આવી રહી હતી. શરીર પર વિલેપન કરવાની સુંદર વસ્તુઓ જમીન પર એટલી બધી પડી હતી કે તેનો જાણે કાદવ થઇ ગયો હોય એમ લાગતું હતું. તે રાજમંદિરમાં રહેનારા સર્વે પ્રાણીઓ હર્ષથી સંતુષ્ટ થયેલા હોવાથી નિરંતર આનંદનાં વાજિત્રો વગાડતા હતા. અનેક રાજપુરુષો જેઓનાં અંતરમાં બળતા તેજથી તેઓના શત્રુઓ પલાયન કરી ગયા હતા અને જેઓના બાહ્ય વ્યાપારો સર્વે શાંત થઇ ગયા હતા એવાઓ વડે આ રાજમંદિર વસાયલું હતું. અનેક મંત્રીઓ જેઓને આખા જગતની ચેષ્ટા સાક્ષાત્ જણાઇ રહેલી હતી, જેઓએ પોતાની બુદ્ધિથી પોતાના શત્રુઓને પણ બરાબર ઓળખી લીધા હતા અને જેઓ સર્વે નીતિશાસ્ત્રનો પાર પામી ગયા હતા તેવાઓ આ અતિ વિશાળ રાજમંદિરમાં વસતા હતા. જેઓ પોતાની આગળ યમ[2]ને લડાઇના મેદાનમાં જોઇ જરા પણ ગભરાતા નહોતા તેવા અસંખ્ય યોધાઓ એ રાજમંદિરમાં રહેતા હતા.

એ વિશાળ રાજમંદિરમાં અનેક નિયુક્તકો[3] હતા જેઓ જરા પણ વ્યાકુળતા વગર કરોડો નગરોનું તથા અસંખ્ય ગામ અને ખાણોનું પરિપાલન કરતા હતા અને તેનો સર્વે પ્રબંધ ચલાવતા હતા. સાં સ્વામી ઉપર અત્યંત પ્રીતિવાળા અને ઘણા બળવાન્ તેમજ ખરેખરા ડહાપણવાળા તલવર્ગિકો[4] અનેક રહેલા હતા. તે મંદિરમાં અનેક સ્થવિરા[5] રહેતી હતી કે જેમણે પોતે વિષયનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો હતો અને જેઓ મદોન્મત્ત[6] થયેલી યુવાન સ્ત્રીઓને યોગ્ય અંકુશમાં રાખવાને શક્તિવાન્ હતી. તે રાજમહેલની ચોકી કરવા માટે અનેક સુભટો ચારે તરફ વીંટાઇને રહેતા હતા. વિલાસ કરતી અનેક રમણીય સુંદર સ્ત્રીઓથી તે મંદિર દેવલોકને પણ જીતી લેતું હતું.

આ રાજમંદિરમાં[7] સુંદર કંઠવાળા, પ્રયોગ જાણનારા ઉસ્તાદ ગાયકો વીણા વેણુ સાથે સુંદર આલાપોવડે મધુર રાગ ગાઇ શ્રોત્રે-

---

૧ ભમરાઓ ફુલની આસપાસ ગુંજારવ કર્યા કરે છે તેના પર આ રૂપક જણાય છે.
૨ મરણનો દેવ જેને 'જમ' કહેવામા આવે છે તે. ૩ કામદાર, રાજસેવકો.
૪ કોટવાળ. ૫ વૃદ્ધ-ઘરડી સ્ત્રીઓ ૬ જુસ્સાવાળી, વિષયી ૭ સર્વે ઇંદ્રિયને આનંદ થાય-તૃપ્તિ થાય તેવા સાધનો આ રાજમંદિરમા હતા તે યુક્તિપુર સર બતાવે છે

દ્રિયને અનેક પ્રકારે શાંતિ પમાડતા હતા. મનને આકર્ષણ કરે તેવાં અનેક સુદર જૂદી જૂદી જાતનાં ચિત્રો એવી સુંદર રીતે ત્યાં ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં કે જેને જોઇને આંખો તેના પર સ્થિર થઇ જતી હતી અને ત્યાંથી તેને ખસેડવી ન ગમે તેવી રીતે તે નિશ્ચળ થઇ જતી હતી. ત્યાં ચંદન, અગર, કપૂર, કસ્તૂરી વિગેરે સુગંધી દ્રવ્યો એટલાં બધાં ચારે તરફ પડી રહેલાં હતાં કે તેનાથી નાસિકાને ઘણી તૃપ્તિ મળતી હતી. કોમળ વસ્ત્ર, કોમળ શય્યા અને સુંદર લલનાઓના[1] યોગથી તેને યોગ્ય સર્વ જનોની સ્પર્શેંદ્રિય ત્યાં પ્રસન્ન થતી હતી. ત્યાં મનને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર અને જીભને સ્વાદિષ્ટ લાગે તેવાં અતિ ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજનથી સર્વ પ્રાણીઓ સ્વસ્થ થઇ જતા હતા.

મદિરદર્શનથી સ્ફુરણા.

સર્વ ઇંદ્રિયોને તત્ત્વથી [2]નિર્વાણનુ કારણ એવા તે રાજમદિરને જોઇને 'આ શું હશે?' એમ તે રંક આશ્ચર્યપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો. તેનામાં હજુ ઉન્માદ ઘણો હતો તેથી આ રાજમદિર સંબધી વિશેષ તાત્ત્વિક હકીકત તે જાણતો નહોતો, પરંતુ હવે તેને ચેતના પ્રાપ્ત થવા માંડી તેથી વિચાર કરતાં કરતાં તેના મનમાં આ પ્રમાણે સ્ફુરણા થવા લાગી. તે વિચાર કરેછે કે 'જે રાજમદિરમાં નિરંતર ઉત્સવ થઇ રહ્યા છે અને જે મદિર દ્વારપાળની કૃપાથી હું આજેજ જોઉં છું તે અત્યાર સુધી મારા જોવામાં કદિ પણ આવ્યુ નહોતું! આ રાજમદિરના દરવાજા પાસે અગાઉ પણ હું ઘણી વાર રખડતો રખડતો આવી પહોંચ્યો હતો એમ મને યાદ આવે છે, પણ હજુ તેની નજીક આવું ન આવું ત્યાં તો મહાપાપી દ્વારપાળો મને ત્યાંથી હાંકી મૂકતા હતા. ખરેખર મારૂં નામ નિષ્પુણ્યક છે તે પ્રમાણે હું પુણ્ય વગરનોજ છું, જેને લઇને આવું દેવોને પણ મળવું મુશ્કેલ સુંદર રાજમંદિર મેં અત્યાર સુધી અગાઉ કદિ જોયું પણ નહિ અને તેને જોવાનો ઉપાય પણ કર્યો નહિ!! મોહને લીધે મારી વિચારણાશક્તિ એટલી બધી મદ પડી ગઇ હતી કે આ રાજમંદિર કેવું હશે તે જાણવાની મને જિજ્ઞાસા[3] પણ અત્યાર સુધી ઉત્પન્ન થઇ નહિ! ચિત્તને અત્યત આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરનાર આ સુંદર રાજમદિર બતાવનાર અને મારી ઉપર મોટી કૃપા કરનાર આ દ્વારપાળ

---

૧ સ્ત્રીઓ. ૨ શાંતિ. પાંચે ઇંદ્રિયોને તૃપ્તિ થવાની બાબત બહુ યુક્તિસર લખી છે, તેનાથી ઇંદ્રિયનું નિર્વાણ થઇ જાય છે એ ધ્યાનમા રાખવાનુ છે. એનો આધ્યાત્મિક ભાવ વિચારવા યોગ્ય છે. નિર્વાણનો અર્થ વિશ્રાંતિ થાય છે અને વિનાશ પણ થાય છે એ બરાબર લક્ષ્યમાં લેવું ૩ નવું જાણવાની ઇચ્છા, હોંશ.

મારો ખરેખરો બંધુ છે. હું નિર્ભાગી છું છતાં મારી ઉપર આ ભાઇએ ઘણી મોટી કૃપા કરી છે. સર્વ પ્રકારના [1]સંશયથી રહિત થઇને અને ચિત્તમાં પરિપૂર્ણ હર્ષ લાવીને આ મંદિરમાં રહેવાનો આનંદ જેઓ ભોગવે છે તેઓ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે.

સુસ્થિત મહારાજની નજર.

એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને કાંઇક ચેતના પ્રાપ્ત થવાથી ઉપર પ્રમાણે પોતાના મનમાં તે વિચાર કરે છે તે વખતે ત્યાં એક બનાવ બન્યો તે સાંભળોઃ આ સુંદર રાજમંદિરના સાતમા માળ ઉપર સર્વથી ઉપરની ભૂમિકાએ લીલામાં લીન થઇ સુસ્થિત મહારાજા બિરાજમાન થયા છે. ત્યાં બેઠા બેઠા પોતાની નીચે આવી રહેલ આખા નગરના લોકો જૂદા જૂદા વ્યાપાર કરી રહ્યા છે અને અનેક પ્રકારના આનંદોમાં મચી રહ્યા છે તે સર્વ એકી વખતે એક સાથે જોઇ રહ્યા છે. તે નગરની બહાર અથવા નગરમાં એવી કોઇ વસ્તુ કે એવો કોઇ ભાવ નથી કે જે સાતમી ભૂમિ ઉપર બેઠેલા પરમ ઐશ્વર્યવાળા સુસ્થિત રાજાની નજર બહાર હોય અથવા જેના ઉપર તેઓશ્રીની નજર ન પહોંચી શકતી હોય. અત્યંત ભયંકર દેખાવવાળા, અનેક રોગોથી ભરેલા શરીરવાળા અને સારા માણસોને અત્યંત દયા ઉપજાવે તેવા તે વખતે મંદિરમાં દાખલ થયેલા નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી ઉપર તે મહારાજાની નિર્મળ નજર કરૂણાપૂર્વક પડી અને તેની દૃષ્ટિ પડવા માત્રથીજ તે દરિદ્રીનાં પાપ કેટલેક અંશે ધોવાઇ ગયાં.[2]

ધર્મબોધકરની વિચારણા

એ સુસ્થિત મહારાજે રસોડાના ઉપરી તરીકે ધર્મબોધકર નામના રાજસેવકની નિમણુક કરેલી છે તેણે તે વખતે એ દરિદ્રી ઉપર મહારાજાની કૃપાદૃષ્ટિ થઇ છે એમ જોયું; એટલે તે વખતે તે કાંઇક આશયપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો કે 'અહો! હું શું અદ્ભુત નવાઇ ઉપજાવે તેવી હકીકત જોઉં છું! જેના ઉપર આ રાજાની નજર-દૃષ્ટિ ખાસ કરીને પડે છે તે તુરતજ ત્રણ લોકનો રાજા થઇ જાય છે અને આ નિષ્પુણ્યક

---

૧ દ્વંદ્વનો અર્થ શીતઉષ્ણ જેવાં વિરોધદ્વન્દ્વો થાય છે, કલેશ પણ થાય છે. અહીં તેનો અર્થ સશય બંધબેસતો આવે છે એ પણ તેનો અર્થ છે. સશય હોય ત્યાંસુધી મંદિરમા પ્રવેશ થઇ શકતો નથી.

૨ પાપ તદ્દન ધોવાઇ જવાને હજુ વખત લાગવાનો છે, પણ ધોવાઇ જવાના માર્ગ પર ચડી જવાની શરૂઆત થઇ અને સુસ્થિત મહારાજાની કૃપા થઇ એ વાતનું મહત્ત્વ બતાવવા આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

તો ભિખારી છે, રાંકડો છે, આખા શરીરે રોગથી ભરેલો છે, લક્ષ્મીને અયોગ્ય છે, મૂર્ખ છે અને આખા જગતને અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગ કરાવે તેવો છે. એવા દીન રાંક ઉપર મહારાજાની દૃષ્ટિ પડી તે આગળ પાછળનો વિચાર કરતાં કેમ બેસતું આવી શકે? એવાની તરફ પરમાત્મા નજર કેમ કરે? અરે હા! પણ બરાબર છે! એની તરફ નજર કરવાનો એજ હેતુ જણાય છે કે એને સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળે અહીં દાખલ કર્યો છે. એ સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ બહુ ચોકસાઇથી પરીક્ષા કરીને પછીજ કોઇ પણ પ્રાણીને મંદિરમાં દાખલ કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી રાજાએ [1]સમ્યગ્દૃષ્ટિથી તેના તરફ જોયું હોય એમ જણાય છે. વળી એમ પણ જણાય છે કે જે પ્રાણીનો આ રાજભુવન તરફ પક્ષપાત થાય છે તે મહારાજ સુસ્થિતરાજને વહાલો થઇ પડે છે. આ દરિદ્રી નિરંતર આંખોની પીડાથી હેરાન થતો હતો તે મહેલના દર્શનથી પોતાની આંખો સારી રીતે ઉઘાડે છે; અત્યાર સુધી તે દરિદ્રીનું મોઢુ અત્યંત ભયંકર દર્શનવાળુ દેખાતું હતું તે અત્યારે સુંદર રાજમંદિરના દર્શનથી ઉત્પન્ન થયેલા પ્રમોદને લઇને કાંઇક સારૂં થઇ ગયુ જણાય છે, તેનાં ધૂળથી ખરડાયલાં અંગો વિકસ્વર થઇ ગયાં છે અને તેને વારંવાર રોમાંચ થયા કરે છે, તેથી તેને આ રાજભુવન ઉપર ખરેખરી પ્રીતિ થઇ હોય એમ જણાય છે. આટલા ઉપરથી એમ લાગે છે કે જો કે એ દરિદ્રી ભિક્ષુકનો આકાર ધારણ કરે છે, પરંતુ હમણાં તેના ઉપર મહારાજાની કૃપાદૃષ્ટિ થઇ છે તેથી તે [2]વસ્તુપણાને પામી જશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ધર્મબોધકર મંત્રી પેલા દ્રમક ઉપર કરૂણા કરવામાં તત્પર ચિત્તવાળા થયા. લોકોમાં વાસ્તવિક રીતે કહેવાય છે કે 'યથા રાજા તથા પ્રજા,' રાજાનું જેવું વર્તન એક પ્રાણીના સબંધમાં થાય તેવું સાધારણ રીતે પ્રજાનું પણ તેની તરફ થઇ જાય છે. આવી રીતે વિચાર કરીને તેના ઉપર આદર ભાવ લાવી ધર્મબોધકર મંત્રી તેની નજીક ગયા અને 'આવ, આવ! તને (ભિક્ષા) આપીએ'—એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા. તે વખતે પેલા નિષ્પુણ્યકને અનેક પ્રકારની પીડા કરવા માટે તોફાની છોકરાઓ પાછળ પડ્યા હતા તે ધર્મબોધકર મંત્રીના

---

૧ સારી નજર. સમ્યગ્દૃષ્ટિ એ પારિભાષિક શબ્દ છે છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાં જ્યારે ગ્રંથિભેદ થાય ત્યારે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય છે તે વખતની સ્થિતિને–તે યોગ બળને સમ્યગ્દૃષ્ટિ કહેવામા આવે છે. આ બાબત ઉપર આગળ વધારે વિવેચન આવશે. સમ્યક્ શબ્દ અહીં શ્લેષ છે.

૨ ધનાઢ્યપણુ, રાજાપણું. વસ્તુપણાને પામવું તેનો બીજો અર્થ સમ્યગ્ બોધ થઇ છેવટે અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરવું એમ પણ થાય છે. એ શ્લેષ છે.

આવા શબ્દો સાંભળીને તુરત નાસી ગયા. પછી ધર્મબોધકર મંત્રી ભિક્ષા લેવા આવનારને બેસવા યોગ્ય જગ્યાએ તે દ્રમકને લઇ ગયા અને તેને યોગ્ય દાન આપવા માટે પોતાના સેવકોને તેણે હુકમ કર્યો.

તદ્દયા.

ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને એક તદ્દયા[1] નામની અતિ સુંદર સુશીળ દીકરી છે. પોતાના પિતાનાં ઉપર જણાવેલાં વચનો સાંભળીને તે તુરતજ ઉભી થઈ અને મહાકલ્યાણક[2] નામનું સુંદર પરમાન્ન[3] લઇને પેલા દ્રમકને તે ભોજન આપવા માટે જલદી તેની પાસે આવી પહોંચી. આ મહાકલ્યાણક ભોજન સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે તેવું, શરીરના વર્ણ (રૂપ), શક્તિ અને પુષ્ટિને વધારનાર, સુગધી, સારા રસવાળુ, દેવતાઓને પણ મળવું દુર્લભ અને અત્યંત મનોહર હતું. હવે તે દરિદ્રીના વિચારો હજુ ઘણા હલકા છે અને તેના મનમાં હજુ અનેક પ્રકારની શંકાઓ છે તેથી જ્યારે તેને ભોજન લેવા માટે આ પ્રમાણે બોલાવવામાં આવ્યો ત્યારે તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'મને જાતે ચાલી ચલાવીને-બોલાવીને આ માણુસ ભિક્ષા આપવા માટે આટલો બધો પ્રયત્ન કરે છે તે વાત મને કોઇ પણ રીતે ઠીક (લાભકારી) લાગતી નથી. મને લાગે છે કે આ મારૂ ભિખ માગવાનું ઘડાનું ઠીકરૂ ભિક્ષાના અન્નથી ભરેલું છે તે આ (ધર્મબોધકર) મને કોઇ એકાંત જગોએ લઇ જઇને તોડી નાખશે, ભાંગી નાખશે અથવા તેને પોતે ઉપાડી જશે. ત્યારે શું હું અહીંથી નાસી જઉં? કે અહીં એક સ્થાને બેસીને મારૂં ભોજન કરી લઉં? અથવા મારે કાંઇ ભિક્ષાની જરૂર નથી એમ કહીને ચાલ્યો જઉં? આવા આવા અનેક સંકલ્પ વિકલ્પોથી તેના ભયમાં વધારો થતો ગયો અને તેને લઇને પોતે કયાં આવ્યો છે અને કયાં બેઠો છે તેનુ પણ તે ભાન ભૂલી ગયો. પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને એવી ગાઢ મૂર્ચ્છા આવી ગઇ કે તેના સરક્ષણ નિમિત્તક રૌદ્રધ્યાનમાં[4] તે પડી ગયો અને

મહાકલ્યાણક ભોજન.

---

૧ તેના ઉપરની દયા-કરૂણા આ તદ્દયા નવીન પાત્ર છે એનું કામ પ્રત્યેક પ્રાણી તરફ પ્રેમ બતાવવાનુ છે એના સંબધી હકીકત યોજના વખતે સ્પષ્ટ થશે.

૨ અત્યત મોટા કલ્યાણને કરનાર, ભવિષ્યમાં બહુ સારૂ કરનાર

૩ ક્ષીર, ખીર એનો અર્થ પકવાન્ન પણ થાય છે. બન્ને અર્થ અહીં લાગુ પડે છે

૪ પોતાની વસ્તુઓ જાળવવા માટે દુર્ધ્યાન થાય તે રૌદ્રધ્યાનનો ચોથો ભેદ છે. એના વધારે વિસ્તાર માટે 'જૈન દૃષ્ટિએ યોગ' (પ્ર વિ) પૃ. ૧૩૭ જુઓ.

તે દુર્ધ્યાનમાં તેની બન્ને આંખો મીંચાઇ ગઇ. તેના મન પર આ વિચારની એટલી બધી અસર થઇ ગઇ કે તેની સર્વ ઇંદ્રિયોના વ્યાપારો જાણે થોડો વખત તદ્દન બંધ થઇ ગયા અને લાકડા જેવો ચેતના વગરનો તે થઇ ગયો અને તે જરા પણ હાલતો ચાલતો પણ બંધ થઇ ગયો. પેલી તદ્દયા તેની પાસે ઊભી ઊભી વારંવાર 'આ ભોજન લે, આ ભોજન લે' એમ કહેતી કહેતી થાકી ગઇ, પણ નિષ્પુણ્યક દ્રમક તો તેના તરફ જરા ધ્યાન પણ આપતો નથી અને પોતાની પાસે રહેલું તુચ્છ ભોજન આખી દુનિયામાં કોઇ જગોએ થવું નથી-મળવું નથી એવા વિચારમાં ગુંચવાઇ ગયેલો તે દરિદ્રી તદ્દયાએ આણેલા અમૃતભોજનની કિંમત પણ સમજતો નથી.

ત્રણ ઔષધોની વિચારણા.

આવો તદ્દન અસંભવિત બનાવ બનતો જોઇને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વર પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'આ રાંકને આવું પ્રત્યક્ષ સુંદર ભોજન આપીએ છીએ તોપણ તે લેતો નથી અને કાંઇ ઉત્તર પણ આપતો નથી તેનું કારણ શું હશે? ઉલટું તેનું મોઢું ઝાંખુ પડી ગયું છે, તેની આંખો મીંચાઇ ગઇ છે અને મોહથી જાણે તેનું સર્વસ્વ લુંટાઈ ગયું હોય નહિ તેમ લાકડાની ખીલી જેવો તે ચેષ્ટા વગરનો થઇ ગયો છે! એટલા ઉપરથી આ પાપાત્મા આવા સુંદર ભોજનને લાયક હોય એમ લાગતું નથી. અથવા બીજી રીતે જોઇએ તો તેમાં એ બાપડાનો કાંઇ પણ દોષ નથી. એ બાપડો શરીરની અંદરના અને બહારના એટલા બધા વ્યાધિઓથી ચોતરફ ઘેરાઈ ગયેલો છે અને તેની પીડાથી એટલો બધો મુઝાઇ ગયો છે કે તે કાંઇ પણ જાણી શકતો નથી, સમજી શકતો નથી, વિચારી શકતો નથી. જો એમ ન હોય તો તે પોતાના અત્યંત હલકા તુચ્છ ભોજન પર એટલી બધી પ્રીતિ શામાટે કરે? અને જો તેનામાં જરા પણ સમજણ હોત તો આવું અમૃતભોજન શામાટે ગ્રહણ ન કરે? ત્યારે હવે એ બાપડો નીરોગી કેવી રીતે થાય તેને માટે મારે કાંઇ ઉપાય કરવો જોઇએ. અરે હા! બરાબર છે, તેને નીરોગી કરવા માટે મારી પાસે ત્રણ સુંદર [1]ઔષધો છે:-

---

૧ આ અંજન, જળ અને ક્ષીર ત્રણે બરાબર સમજવા યોગ્ય ઔષધો છે. એના પર વિવેચન દાર્ષ્ટાન્તિક યોજનામાં થશે એના પર અનેક જગોએ વિવેચન આવે છે, તેથી તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખવા.

વિમળાલોક અંજન:
તત્ત્વપ્રીતિકર જળ:
મહાકલ્યાણક ભોજન.

'તેમાં પ્રથમ તો મારી પાસે વિમળાલોક નામનું મજાનું [1]આંજણ છે. તે આંખના સર્વ વ્યાધિઓ દૂર કરવાને શક્તિમાન છે. તેને બરાબર વિધિપૂર્વક આંખમાં આંજ્યું હોય તો સૂક્ષ્મ રીતે ગોઠવાયલા અતીત અને અનાગત એટલે ભૂત કાળના અને ભવિષ્ય કાળના સર્વે ભાવોને જોઇ શકે તેવી સુંદર આંખો તે બનાવી શકે છે.

'વળી મારી પાસે બીજું તત્ત્વપ્રીતિકર નામનું તીર્થજળ[2] છે, તે સર્વ રોગોને એકદમ ઓછા કરી શકે છે, ખાસ કરીને શરીરમાં જે કાંઇ ઉન્માદ હોય તેનો એકદમ તે નાશ કરે છે અને પંડિત પુરુષો કહે છે કે સમ્યગ રીતે જોવામાં તે મજબૂત કારણરૂપ થાય છે.

'વળી આ તદ્દયા અહીં લઇ આવી ઢાંકીને મૂકી ગઇ છે તે મહાકલ્યાણક નામનું પરમાન્ન છે, તે સર્વ વ્યાધિઓનો મૂળમાંથી નાશ કરવાને શક્તિમાન છે. તેને બરાબર વિધિપૂર્વક સેવવામાં આવ્યું હોય તો તે શરીરનો વર્ણ વધારે છે. પુષ્ટિ કરે છે, ધૃતિ આપે છે, બળ પ્રાપ્ત કરે છે, મનને આનદમાં રાખે છે, પરાક્રમીપણું લાવી આપે છે, નિરતર યુવાવસ્થા ટકાવી રાખે છે, વીર્યમાં વધારો કરે છે અને અજરામરપણું પ્રાપ્ત કરે છે એમાં જરા પણ શક જેવું નથી. એ પરમાન્ન એટલું બધું સારૂં ઔષધ છે કે તેના કરતાં વધારે સુદર ઔષધ આ દુનિયામા બીજું હોય એમ હું માનતો નથી.'

આંજણનો અદ્ભુત પ્રભાવ

'આ પ્રમાણે હોવાથી આ બાપડાને આ ઔષધોવડે ઉપચાર કરીને તેને સમ્યગ્ રીતે વ્યાધિથી છોડાવું '—આ પ્રમાણે ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો. પછી તે મંત્રીશ્વરે શલાકા[3] આણીને અંજન ઉપર મૂકી, તેમાં જરા અંજન લીધું અને પેલો દ્રમક તો માથું ધુણાવતો રહ્યો છતાં જોરાવરીથી તેની આંખમાં તે અંજન આંજી દીધુ. તે અંજન અત્યંત આનંદને ઉત્પન્ન કરે તેવું હોવાથી, બહુ ઠંડું હોવાથી અને ન સમજી શકાય તેવા અનેક ગુણવાળું હોવાથી પેલા ભિખારીને જેવું તે આંજ્યું કે તેની ચેતના-સમજશક્તિ ચાલી ગઇ

---

૧ આખમાં આંજવાની દવા. ૨ પવિત્ર ભૂમિનુ પાણી. ૩ અંજન આંજવાની સળી.

હતી અને તેથી તે જડભરત જેવો થઇ ગયો હતો તે ચેતના પાછી આવવા માંડી. પરિણામ એ થયુ કે થોડી વારમાં તેણે આંખો ઉઘાડી, તેના વ્યાધિઓ જાણે નાશ પામી ગયા હોય તેવા થઇ ગયા અને તેના મનમાં પણ જરા આનદ થયો. તેને પોતાને પણ એમ થવા માંડ્યું કે આ તે શું થઇ ગયુ ? આટલો લાભ જણાયો છતાં પણ પોતાના ભિખના ઠીકરાને જાળવી રાખવાનો તેનો વિચાર પૂર્વ કાળના લાંબા અભ્યાસને લઇને હજુ જતો નથી, હજુ તેને સરક્ષણ કરવાનો વિચાર વારવાર થયા કરે છે. આ એકાંત સ્થાન છે, તેથી પોતાનું ભિક્ષા-પાત્ર કોઇ ઉપાડી જશે એવો હજુ પણ વારંવાર તેને વિચાર આવ્યા કરે છે અને નાસી જવા સારૂ લાગ શોધવા ચારે તરફ તે નજર નાખ્યા કરે છે.

જળનો અદ્ભુત પ્રભાવ.

દ્રમકને અજન આંજવાથી કાંઇક ચેતના પ્રાપ્ત થઇ છે એમ જોઇને ધર્મબોધકર મત્રી હવે મીઠાં વચનોથી તેની સાથે વાત કરવા લાગ્યા. તેણે વાત શરૂ કરતાં કહ્યું "ભાઇ ! તારા સર્વ તાપોને શમાવી દેનાર આ પાણી જરા પી. આ પાણી પીવાથી તારા આખા શરીરમાં સમ્યગ્ પ્રકારની સ્વસ્થતા થઇ જશે." ધર્મબોધકર મત્રી આ પ્રમાણે તેને પ્રેરણા કરે છે ત્યારે પેલો ભિખારી પોતાના મનમાં શકા હોવાથી વિચાર કરે છે કે એ પાણી પીવાથી શું થશે તેની કાંઇ ખબર પડતી નથી-એવા એવા વિચાર કરીને તે પાણી પીવાની ઇચ્છા કરતો નથી. ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરે આવી તેની સ્થિતિ જોઇ ત્યારે તેને તેની ઉપર વધારે દયા આવી અને દયાને લઇને તે ભિક્ષુકનું એકાંત હિત કરવાની બુદ્ધિથી તેની મરજી નહોતી તોપણ તેનું મોઢુ જોરથી ઉઘાડીને તેમાં પાણી રેડી દીધું. તે પાણી (જળ) તદ્દન ઠંડુ હતું, અમૃતના જેવું સ્વાદિષ્ટ હતું, ચિત્તને અત્યત આહ્લાદ ઉપજાવે તેવું હતું અને સર્વ સંતાપ દૂર કરે તેવું હતુ. તેને પીવાથી તે તદ્દન સ્વસ્થ જેવો થઇ ગયો, તેને જે ઉન્માદ હતો તે લગભગ નહિ જેવો થઇ ગયો, તેના વ્યાધિઓ નરમ પડી ગયા અને તેના શરીરમાં દાહની પીડા થતી હતી તે સર્વ શમી ગઇ, તેમજ તેની સર્વ ઇંદ્રિયો પ્રસન્ન થઇ. આવી રીતે તેનો અંતરાત્મા સ્વસ્થ થવાથી કાંઇક વિમળ ચેતનાવાળો થઇને તે પોતાના મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો:—

'અહો ! આ અત્યત કૃપાળુ મહાત્મા પુરુષને મે મહામોહના જોરથી મૂર્ખાઇને અંગે ઠગારા ધાર્યા હતા. એ મહાપુરુષે મારા ઉપર

મોટો ઉપકાર કરીને મારી આંખો પર અંજનનો પ્રયોગ કર્યો, મારી આંખો તદ્દન સારી બનાવી દીધી અને મારી ટુંકી નજર હતી તે દૂર કરી! વળી તેણે મને પાણી પાઇને અત્યંત સ્વસ્થ બનાવી દીધો. ખરેખર તે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કરનારા છે. મેં તો અત્યાર સુધીમાં તેઓ ઉપર શું ઉપકાર કર્યો છે? તેઓએ મારા ઉપર આટલો ઉપકાર કર્યો તેમાં તેઓના મહાનુભાવપણા સિવાય બીજું કાંઇ પણ કારણ નથી.

ભોજન લેવાનો આગ્રહ.

આવા આવા સારા વિચાર તે દરિદ્રી કરે છે તોપણ પોતાની સાથે લાવેલા તુચ્છ ભોજન ઉપર તેનું ચિત્ત ઘણું લાગી રહેલું હતું, તેથી તેના ઉપરની તેની [1]મૂર્છા કોઇ પણ રીતે નાશ પામતી નથી અને પોતાની નજર વારંવાર તે (પેલા તુચ્છ ભોજન)ની ઉપર નાખ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે તેને તુચ્છ વસ્તુ ઉપર નજર નાખતો જોઇ તેના મનનો આશય સમજી જઇને ધર્મબોધકર તેને કહેવા લાગ્યા કે "અરે મૂર્ખ દ્રમક[2]! આ કન્યા તને અતિ સુંદર ભોજન આપે છે તે શું તું જોતો નથી? આ દુનિયામાં પાપી ભિખારીઓ ઘણા હોય છે, પણ મને તો નિશ્ચય થાય છે કે ઘણે ભાગે તારા જેવો નિર્ભાગી તો બીજો કોઇ નહિ હોય, કારણ કે તને તારા તુચ્છ ભોજન ઉપર એટલું બધું લંપટપણું છે કે જેથી આ મારૂં ભોજન અમૃત જેવું છે તે તને આપી દેવામાં આવે છે છતાં તેને તું લેતો નથી. તને એક બીજી વાત કહું. આ રાજમહેલની બહાર અનેક દુઃખી માણસો રહે છે, પરતુ તેમને આ મહેલ જોઇને આનંદ થયો નથી અને અમારા મહારાજાની તેના ઉપર મીઠી દૃષ્ટિ પડી નથી, તેથી અમારો તેઓ તરફ ખાસ આદર હોતો નથી, અમે તેની વાત પણ પૂછતા નથી; તારે માટે તો અહીં પ્રવેશ થયા પછી આ રાજભુવન જોઇને તારા મનમાં આહ્લાદ થયો અને અમારા રાજાની તારા ઉપર દૃષ્ટિ પડી તે કારણથી અમારો તારા પ્રત્યે આદર છે. પોતાના સ્વામીને જે પ્રિય હોય તેનું હિત સ્વામિભક્ત સેવકોએ કરવું જોઇએ એ ન્યાયથી અમે તારા તરફ દયાળુ નજરથી જોઇએ છીએ. અમને અત્યાર સુધી ચોકસ વિશ્વાસ હતો કે અમારા રાજા યોગ્ય પ્રાણી શોધીને તેના ઉપરજ પોતાની દૃષ્ટિ નાખે છે અને તેના લક્ષ્યમાં કોઇ મૂઢ આવતોજ નથી એવી અમને ખાતરી હતી તે વિશ્વાસ પણ આજે તું ખોટો પાડે છે. તારા અત્યંત તુચ્છ ભોજન ઉપર તારૂં મન ચોંટ્યું છે, તેથી તું આ અતિ સુંદર અમૃત જેવા

---

૧ પ્રેમ, ગાઢતા ૨ ભિખારી દરિદ્રી.

સ્વાદવાળા પરમાન્નને લેતો નથી, પણ તેમાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે. એ ભોજન સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરે તેવું છે અને મધુર તેમજ સ્વાદિષ્ટ છે તેને તું શામાટે લેતો નથી? માટે દુર્બુદ્ધિ દ્રમક! તારી પાસેનુ કુભોજન તજી દે અને આ સુંદર સ્વાદિષ્ટ ભોજન જેના પ્રતાપથી આ રાજમદિરમાં રહેલા પ્રાણીઓ લહેર કરે છે તેને સારી રીતે વિશેષ પ્રકારના આદર સહિત ગ્રહણ કર અને તે અન્નના માહાત્મ્યથી થયેલો આ મદિરમાં રહેતા પ્રાણીઓનો આનંદવૈભવ જરા અવલોકન કરીને જો."

તુચ્છ ભોજન પર દૃઢ પ્રેમ

ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરનાં આવાં વચનો સાંભળી તેને કાંઇક વિશ્વાસ આવ્યો અને મનમાં કાંઇક નિર્ણય પણ થયો કે આ પુરુષ મારૂ હિત કરનાર છે તોપણ પોતાની પાસેના ભોજનના ત્યાગની વાતથી તેના મનમાં ખેદ થવા લાગ્યો. આખરે તેણે જવાબમાં ધર્મબોધકર મંત્રીને કહ્યું, "આપ સાહેબે જે વાત કહી સંભળાવી તે સર્વ તદ્દન સાચી હોય એમ મને લાગે છે, પણ મારે આપને એક બાબતની પ્રાર્થના કરવી છે તે આપ બરાબર સાંભળો: આ મારા ઠીકરામાં ભોજન છે તે સ્વાભાવિક રીતે મને મારા પ્રાણથી પણ વધારે વહાલું છે, એને મેં બહુ મહેનત કરીને મેળવેલું છે અને ભવિષ્યમાં એના ઉપર મારો નિર્વાહ થશે એમ હું ધારૂ છું. વળી આપનું ભોજન કેવું છે તે ખરેખર હુ જાણતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી હે સ્વામિન્! મારૂં પોતાનું ભોજન છે તે તો કોઇ પણ રીતે છોડવું નહિ એવો મારો નિશ્ચય છે, માટે મહારાજ! જો આપને આપનું ભોજન મને આપવાની ઇચ્છા હોય તો મારૂ ભોજન મારી પાસે રહે અને આપનું ભોજન મને મળે એવી ગોઠવણ કરી આપો."

પ્રતીતિ માટે દૃઢ પ્રયત્ન.

ધર્મબોધકર મંત્રી તેનાં આવાં વચનો સાંભળીને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા-'અહો! અચિંત્ય શક્તિવાળા મહામોહની ચેષ્ટા તો જુઓ! એ બિચારો દ્રમક સર્વ વ્યાધિ કરનાર પોતાના તુચ્છ ભોજનમાં એટલો બધો આસક્ત થઇ ગયો છે કે તેના મનમાં મારા ઉત્તમ ભોજનની એક તૃણ જેટલી પણ કિંમત કરતો નથી, છતાં હજુ પણ બની શકે એટલાં એ બાપડા રાંક જીવને શિક્ષાવચન કહી સંભળાવું; કદાચ એનો મોહ તેથી નાશ પામશે કે ઓછો થશે તો એ બાપડાનું હિત થશે.' આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે ભિખારી નિષ્પુણ્યકને કહ્યું, "અરે ભાઇ! તું એટલું

પણ જોતો નથી કે આ તારે શરીરે હજારો વ્યાધિઓ છે તે સર્વ તારી પાસેના તુચ્છ ભોજનના સબંધથી થયેલા છે? તારી પાસે જે ભોજન છે તેને વધારે ખાવામાં આવે તો તેથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ એકદમ વધી જાય તેમ છે, તેથી સારી બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓએ તેનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ. તારા ભોજન ઉપર તને અત્યારે પ્રેમ આવે છે અને તેને તું સારૂ ગણે છે, પણ તેમાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે. તને વસ્તુ અત્યારે ઉલટી સમજાય છે, તેથી તું એમ માને છે; પરંતુ જ્યારે મારા ભોજનનો એક વાર બરાબર તત્ત્વથી સ્વાદ લઇશ ત્યારે તને અટકાવવામાં આવશે તોપણ તારી પોતાની ઇચ્છાથી આ તારૂં કુભોજન તું તજી દઇશ. અમૃત પ્રાપ્ત કરીને પછી તે કોણ એવો મૂર્ખ હોય કે જે ઝેર પીવાની ઇચ્છા કરે? વળી હું તને પૂછું છું કે તેં મારા અંજનની શક્તિ અને પાણીનો મહિમા શું હમણાજ જોયાં નથી? છતાં તને મારા વચન ઉપર પૂરતો વિશ્વાસ કેમ નથી આવતો? તું એમ કહે છે કે 'તે ભોજન તે બહુ મહેનતે મેળવ્યુ છે તેથી તારાથી તેનો ત્યાગ કરી શકાય તેમ નથી' તેના સબધમાં હું તને ખુલાસો કરૂં છું તે ધ્યાન રાખીને સાંભળ. એ ભોજનને મેળવવામાં બહુ ક્લેશ થાય છે, એ પોતે ક્લેશરૂપ છે અને એનાથી ભવિષ્યમાં પણ અનેક પ્રકારના ક્લેશ ઉત્પન્ન થાય છે તેટલા માટેજ તેનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં આવે છે. તે ત્યારપછી એમ કહ્યુ કે 'ભવિષ્યમાં તારો તેના ઉપર નિર્વાહ[1] છે, તેથી તું તેનો ત્યાગ કરી શકતો નથી' તેનો ખુલાસો પણ મનની ઘુંચો છોડી દઇને સાભળ એ ભવિષ્યમાં અનેક દુ ખનો નિર્વાહ[2] કરે તેવું ભોજન છે, તેથી કદાચ તું માને છે તેમ તેના ઉપર તારો ભવિષ્યનો આધાર હોય તોપણ દુ ખમા ડૂબેલો તું તેને સર્વદા રાખી શકીશ? (રાખી શકીશ નહિ) વળી તે કહ્યુ કે 'આ મારૂં સુંદર ભોજન તને આપવામા આવે છે તે કેવું છે તે તું જાણતો નથી' તે બાબતમા હુ તને ખુલાસો કરૂ છુ તે બરાબર ધ્યાન રાખીને વિશ્વાસ લાવીને સાંભળ.[3] તને કોઇ પણ જાતનો ક્લેશ ન થાય તેવી રીતે હમેશાં તારી જેટલી ઇચ્છા હશે તેટલું આ સુંદર ભોજન હું તને આપ્યા કરીશ, માટે તું જરા પણ મુઝવણુ રાખ્યા સિવાય આ પરમાન્નને ગ્રહણ કર. આ સુંદર ભોજન તારાં સર્વ દરદોને મૂળમાંથી

---

૧ ભરણપોષણ ૨ પોષણ, પ્રેરણા

૩ અહીંથી બેંગાલ એશીઆટિક સોસાયટિવાળા મૂળ પુસ્તકનું પૃ. ૨૬ શરૂ થાય છે.

દૂર કરી નાખે તેવું છે અને ઉપરાંત શરીરને અને મનને સંતોષ આપે છે, પુષ્ટ કરે છે, બળ વધારે છે, શરીરનો વર્ણ સુધારે છે અને વીર્યમાં વૃદ્ધિ કરે છે. એ ભોજન સારી રીતે ખાવાથી અનત આનંદથી ભરપૂર થઇ અક્ષય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી જેવી રીતે અમારા રાજા સુસ્થિત મહારાજ સુખમાં રમણ કરે છે તેવી રીતે તેના જેવો તું પણ થઇ જઇશ, તેટલા માટે હે ભદ્ર! તું આગ્રહ તજી દઇને તારૂં ભોજન જે અનેક રોગોનું કારણ છે તેને છોડી દે, તજી દે, મૂકી દે અને આ પરમ ઔષધ જેવું મહા આનદનું કારણ સુંદર ભોજન લે, ગ્રહણ કર અને તેનો ઉપયોગ કર."

શરત અને સ્વીકાર

ધર્મબોધકર મંત્રીએ આટલો લબાણ ખુલાસો કર્યો તે સાંભળીને નિષ્પુણ્યકે જવાબ આપ્યો "ભટ્ટારક મહારાજ! મને મારા ભોજન ઉપર એટલો બધો સ્નેહ છે કે તેનો ત્યાગ કરવા માત્રથી તેના પ્રેમના ગાંડપણમાં હું મરી જઇશ એમ મને લાગે છે, માટે મહારાજ! આ ભોજન મારી પાસે રહેવા દઇને આપ મને આપનું ભોજન આપો." તેનો આ પ્રમાણે અત્યંત આગ્રહ જોઇને ધર્મબોધકરે મનમાં વિચાર કર્યો કે આ બિચારાને સમજણ આપવાનો હાલ તો બીજો કાંઇ ઉપાય નથી, માટે તે તેનું ખરાબ ભોજન તેની પાસે ભલે રાખે અને આ આપણું ભોજન તેને આપીએ, પછી જ્યારે તેને આ સુંદર ભોજનનો રસ લાગશે ત્યારે તે પોતાની મેળેજ પેલા ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરી દેશે. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરે તેને કહ્યુ, "ભાઇ! તારૂ ભોજન તારી પાસે રહેવા દઇને આ સુંદર ભોજન હાલ તું લે અને લઇને તેનું ભક્ષણ કર." દરિદ્રીએ જવાબ આપ્યો "ભલે, તેમ કરીશ." આવો તેનો જવાબ સાંભળીને ધર્મબોધકરે તદ્દયાને સંજ્ઞા કરી એટલે તેણીએ દરિદ્રીને ભોજન આપ્યુ. તે ભોજન દરિદ્રીએ તુરત ગ્રહણ કર્યું અને ત્યા બેઠા બેઠાજ તેનું ભક્ષણ કર્યું. આ ભોજન કરવાથી તેની ક્ષુધા શાંત થઇ ગઇ, તેના શરીર ઉપર અનેક વ્યાધિઓ થયા હતા તે લગભગ નાશ પામવા જેવા થઇ ગયા. અગાઉ આંખમાં અંજન આંજવાથી અને પાણી પીવાથી જે સુખ તેને થયું હતું તેના કરતાં હજારો ગણું સુખ આ સુંદર ભોજન કરવાથી તે નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને થયું. આ પ્રમાણે થવાથી તે દરિદ્રીને ધર્મબોધકર મંત્રી ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ, તેના મનમાં જે શંકા હતી તે દૂર થઇ ગઇ અને તે હર્ષ પામીને બોલ્યો, "હું ભાગ્યહીન છું, સર્વ પ્રાણી કરતાં ઘણો અધમ છું અને આપના ઉપર

કોઇ પ્રકારનો મેં ઉપકાર કર્યો નથી છતાં આપ મારા ઉપર આટલી બધી દયા દેખાડો છો તેથી તમારા સિવાય હે પ્રભો! મારો બીજો કોઇ નાથ નથી."

ઔષધ સેવનનો ઉપદેશ.

તેને આ પ્રમાણે બોલતો સાંભળીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વર બોલ્યા. "જો એ પ્રમાણે છે તો હું જે કહું તે થોડી વાર અહીં બેસીને બરાબર સાંભળ અને સાંભળીને તે પ્રમાણે આચરણ કર." દરિદ્રી વિશ્વાસ લાવીને ત્યાં બેઠો એટલે તેનું હિત કરવાની ઇચ્છાથી તેના મનને આનંદ પમાડે તેવા સુંદર શબ્દોમાં ધર્મબોધકર બોલ્યા, "તેં કહ્યું કે તારો મારા સિવાય બીજો કોઇ નાથ નથી, પણ એવું તારે બોલવું યોગ્ય નથી, કેમકે આપણા રાજાના રાજા મહા ઉત્તમ ભૂપાળ શ્રીસુસ્થિત મહારાજ તારા સ્વામી છે. એ મહારાજ સ્થાવર અને જંગમ સર્વ પ્રાણી અને પદાર્થોના નાથ છે, ધણી છે, સરદાર છે, અને તેમાં પણ આ રાજભુવનમાં જે પ્રાણીઓ રહે છે તેના તો તેઓશ્રી ખાસ કરીને નાથ છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ એ મહારાજાનું દાસપણું સ્વીકારે છે તેઓની સાથે આખુ ભુવન થોડા કાળમાં દાસની જેમ વર્તે છે એટલે કે આ ભુવનના સર્વે લોકો તેના દાસ થઇ જાય છે. જે પ્રાણીઓ અત્યંત પાપી હોય છે અને ભવિષ્યમાં પણ જેનો ઉદય થવાનો સંભવ નથી તેઓ બાપડા આ મહારાજાનું નામ પણ જાણતા નથી. જે ભાવિભદ્ર[1] મહાત્માઓ આ રાજભુવનમાં દેખાય છે તેને પ્રથમ તો સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ અંદર પ્રવેશ કરાવે છે અને તેઓ કોઇ પણ પ્રકારની શંકા વગર આ રાજાને વસ્તુતઃ સ્વીકારે છે. અંદર દાખલ થનારમાં કોઇ મુગ્ધ (મોહને વશ પડેલા, સામાન્ય બુદ્ધિવાળા) હોય છે તેઓને અંદર પ્રવેશ કરાવ્યા પછી જ્યારે હું તેને બધી વાત કહું છું ત્યારે વિશેષ હકીકત તેઓ સમજે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તારા સદ્ભાગ્યને યોગે આ વિશાળ રાજમંદિરમાં જ્યારથી તારો પ્રવેશ થયો છે ત્યારથી આ સુસ્થિત મહારાજા તારા સ્વામી થયેલા છે. હવે તારે મારા વચનથી શુદ્ધ આત્માવડે જ્યાંસુધી જીવ ત્યાંસુધી આ રાજાને તારા મહારાજા તરીકે-નાથ તરીકે સ્વીકારી લેવા. જેમ જેમ તું તેઓના ગુણોનો ઉપભોગ કરતો જઇશ તેમ તેમ તારા શરીરમાં જે અનેક વ્યાધિઓ થયેલા છે તે નરમ પડતા જશે. તને જે રોગો થયેલા છે તેને ઘટાડવાનો અને

---

૧ ભવિષ્યમાં જેમનું કલ્યાણ થવાનું છે તેવા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ.

તેનો છેવટે સર્વથા નાશ કરવાનો ઉપાય સદરહુ ત્રણે ઔષધોનો વારંવાર ઉપયોગ કરવો એજ છે, તેથી હે ભાઇ! સર્વ પ્રકારના સશયને છોડી દઇને આ રાજભુવનમાં નિરાંતે રહે અને દરેક વખતે વારંવાર અંજન, જળ અને અન્નનો ઉપયોગ કર. એવી રીતે એ ત્રણે ઔષધનો ઉપયોગ વારવાર કરવાથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ મૂળમાંથી નાશ પામી જશે અને તું એ મહારાજાની વિશેષ સેવા કરતાં કરતાં આખરે પોતે પણ નૃપોત્તમ (મહારાજા) થઇ જઇશ. આ તદ્દયાને હું ભલામણ કરૂં છુ, તે તને દરરોજ ત્રણે ઔષધો આપતી રહેશે. હવે મારે તને વધારે તો શું કહેવું? પણ તને ફરીવાર પુનરાવર્તન કરીને કહું છું કે તારે ત્રણે ઔષધનો બરાબર ઉપયોગ નિરતર કર્યા કરવો."

દરિદ્રીનો આગ્રહ

ધર્મબોધકર મત્રીની ઉપરની વાત સાંભળીને દરિદ્રી ખુશી થઇ ગયો અને મનમાં વિચાર કરીને બોલ્યો, "સ્વામિન્! આપે આટલી બધી વાત કહી તોપણ હજુ હું મારૂં તુચ્છ ભોજન તજી શકતો નથી, એ સિવાય મારે જે કરવાનું હોય તે આપ મને ઘણી ખુશીથી ફરમાવો."

ઉપદેશકની ગભીરતા

દરિદ્રીનો આવો વિચાર સાભળીને ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરને મનમાં વિચાર થવા લાગ્યો કે આને તો ત્રણ ઔષધનો ઉપયોગ કરવાની વાત કહેવામાં આવી તેના જવાબમાં આ શું બોલવા મડી ગયો છે? પણ અરે! હવે સમજાય છે કે અત્યારે તેના મનમાં એવોજ વિચાર ચાલે છે કે હુ હાલ તેની સાથે જે વાત કરૂં છું તેમાં મારો ઉદ્દેશ ગમે તેમ કરીને તેની પાસેથી તેના ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરાવવાનો છે. આ વિચાર તે તુચ્છપણાને લીધે કરે છે ક્લિષ્ટ[1] ચિત્તવાળા પ્રાણીઓ આખા જગતને દુષ્ટ માને છે અને શુદ્ધ વિચારવાળા પ્રાણીઓ આખા જગતને પવિત્ર માને છે. આવી રીતે પોતાના પ્રયત્નનો ખોટો અર્થ દરિદ્રીને કરતો જોઇ ધર્મબોધકર જરા હસ્યા અને તેને કહ્યું, "ભાઇ! તું જરા પણ ગભરાઇશ નહિ. હું તારી પાસેથી તારૂં અન્ન હાલ છોડાવવા માગતો નથી, તારે ગભરાયા વગર તારા ભોજનનો ઉપયોગ કરવો. હું તને પહેલાં તે ખરાબ ભોજન તજી દેવાનું વારવાર કહેતો હતો તે માત્ર તારૂ ભલું કરવાની ઇચ્છાથીજ કહેતો હતો. પણ હવે જ્યારે તને તે વાત પસદ આવતી નથી તો હાલ હું એ બાબતમાં તદન ચુપ રહીશ, પણ વારૂ, તારે શું કરવા

---

૧ મલિન, મેલવાળા.

યોગ્ય છે તે સંબંધી મે તને અગાઉ અહીં ઉપદેશ આપ્યો હતો તેમાંથી કાંઇ તે તારા હૃદયમાં ધારણ કર્યું છે કે નહિ ?”

ભિખારીની કબુલાતો.

દરિદ્રીએ કહ્યું—“આપે કહ્યુ તેમાંની કોઇ પણ હકીકત મે ધ્યાનમાં રાખી નથી. માત્ર તમે તે વખતે કાનને પસંદ આવે તેવું બોલતા હતા તે સાંભળીને હું મારા મનમાં રાજી થતો હતો. સજ્જન પુરુષોની વાણીનો આશય સમજાયો ન હોય તોપણ તે વાણી જાતેજ અતિ સુંદર હોવાથી મનુષ્યોનાં ચિત્તને પ્રસન્ન કરે છે. બીજું જ્યારે આપ બોલતા હતા ત્યારે મારી આંખો આપની સન્મુખ રહેતી હતી, પણ મારૂં મન બીજી જગોએ ભટકતું હતું, તેથી આપ જે બોલતા હતા તે એક કાનમાં પેસીને બીજે કાનેથી બહાર નીકળી જતું હતું. મારા મનની એવી તદ્દન ખરાબ સ્થિતિ થવાનું તે વખતે એક કારણ હતું. તે વખતે મને જે બીક લાગતી હતી તેનો હવે નાશ થઇ જવાથી તે વખતે એવી સ્થિતિ મારા મનની થઇ હતી તેનું જે કારણ હતું તે આપને કહેવામાં મને કાંઇ વાંધો નથી. મારા મનની ચંચળ સ્થિતિનું કારણ આપ સાંભળો: આપે મારા ઉપર અત્યંત કરૂણા કરીને મને ભોજન આપવા માટે પ્રથમ બોલાવ્યો ત્યારે મારા મનમાં એમ થવા માંડ્યું કે આ માણસ ભોજન આપવાને બહાને મને કોઇ જગો પર લઇ જઇને મારૂં ભોજન લઇ જશે. આવા વિચારને વશ થઇને હું તે વખતે તદ્દન મુંઝાઇ ગયો હતો. આપે ત્યારપછી મારા ઉપર પ્રેમ લાવી મારી આંખમાં અંજન આંજી જ્યારે મને જાગ્રત કર્યો અને મારી મુંઝવણ કાઇક દૂર કરી ત્યારે અહીથી કેવી રીતે જલદી નાસી જઉં એવો વિચાર કરવા લાગ્યો હતો. ત્યારપછી આપ સાહેબે જ્યારે જળ પાઇને મારા શરીરને શાંત કર્યું અને મારી સાથે વાતચીત કરી ત્યારે મને કાંઇક તમારો વિશ્વાસ આવ્યો. તે વખતે મે વિચાર કર્યો કે જે પ્રાણી મારા ઉપર આટલો બધો ઉપકાર કરે છે અને જેની પાસે આટલી મોટી વિભૂતિ (દોલત) છે તે મારી પાસેથી મારા અન્નને ચોરી જનાર કે મૂકાવી દેનાર કેમ હોઇ શકે? ત્યારપછી જ્યારે આપે ‘આ (મારૂં ખરાબ ભોજન) છોડી દે અને આ (તારૂં સારૂં ભોજન) ગ્રહણ કર ’ એમ કહ્યું ત્યારે વળી પાછું શું કરવું એવા વિચારની ઘુંચમાં પડીને હું મુંઝાઇ ગયો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે તે પોતે તો મારૂં ભોજન લઇ લેતા નથી, પણ મારી પાસેથી તેનો ત્યાગ કરાવે છે; પણ મારાથી તો તેનો ત્યાગ થઇ શકે તેમ નથી ત્યારે હવે તેમને ઉત્તર શું આપવો? છેવટે મારૂં

ભોજન મારી પાસે રહે અને આપનું ભોજન મને મળે એવી મે આપને વિજ્ઞપ્તિ કરી. આપે તે સ્વીકારી સુંદર ભોજન મને આપવા હુકમ કર્યો અને તેનો જ્યારે મે સ્વાદ ચાખ્યો ત્યારે મને વિશેષ પ્રતીતિ થઇ કે આપ મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમવાળા છો. તે વખતે વળી મને વિચાર થવા લાગ્યો કે 'આપના કહેવાથી મારા ભોજનનો ત્યાગ કરી દઉં? પણ ના, જો હું તેને છોડી દઇશ તો તે ભોજન પરની મૂર્છાથી આકુળ વ્યાકુળ થઇને હુ જરૂર મરી જઇશ. આ ધર્મબોધકર વાત કરે છે તે તત્ત્વથી ખરેખરી છે, પણ હું તેનો ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી, અરે! આ તો મારે માથે મોટું ધર્મસંકટ આવી પડ્યું!' આવા આવા અનેક વિચારો મારા મનમાં થયા કરતા હતા, તેથી આપ તે વખતે જે બોલતા હતા તે જેમ ભરેલા ઘડા ઉપરથી પાણી ચાલ્યું જાય તેમ ઉપર ઉપરથી ચાલ્યું જતું હતું. આપ સાહેબે મારૂં મન જાણી લઇને મારા ભોજનનો ત્યાગ કરાવવામાં આવશે નહિ એમ ફરમાવ્યુ ત્યારે કાંઇક સ્વસ્થતા થવાથી આપના કહેવાનો આશય મારા જાણવામાં સહજ આવ્યો છે. મારૂં ચિત્ત આવું અસ્થિર છે અને હું પાપી છું, તેથી મારે શું કરવું જોઇએ તે આપ સાહેબ હવે મને જણાવો કે જેથી આપની કહેલી હકીકત હું મારા મનમાં ધારણ કરૂં."

ઔષધના અધિકારીનુ લક્ષણ.

નિષ્પુણ્યકની આ સર્વ હકીકત સાંભળીને દયાના સમુદ્ર ધર્મબોધકરે પ્રથમ જે વાત ટુંકામાં સમજાવી હતી તે પાછી ફરીવાર અતિ વિસ્તારથી સમજાવી. ત્યારપછી પોતાનાં વિમળાલોક અંજન, તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી અને મહાકલ્યાણક અન્નની અને ખાસ કરીને સુસ્થિત મહારાજ સબધી અને તેના અનેક ગુણો સબધી હકીકતથી તેને અજાણ્યો જાણીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું, "હે ભાઇ! મને મહારાજ સાહેબે અગાઉ હુકમ કર્યો છે કે તેનાં ત્રણે ઔષધો મારે યોગ્ય માણસોનેજ આપવાં. જો એ ત્રણે ઔષધો કોઇ અયોગ્યને આપવામાં આવશે તો તે ઉપકાર નહિ કરે એટલુંજ નહિ, પણ ઉલટા અનેક પ્રકારના અનર્થોને ઉત્પન્ન કરશે. અમારા મહારાજનો આવો આદેશ સાંભળીને અમુક પ્રાણી પાત્ર છે કે નહિ તેને કેવી રીતે ઓળખવો એવી મુશ્કેલીનો મે સવાલ પૂછ્યો હતો તેના જવાબમાં મહારાજાધિરાજે આ ઔષધને યોગ્ય પ્રાણીનાં લક્ષણો બતાવ્યાં તે આ પ્રમાણેઃ—

"'જે રોગી પ્રાણીઓ આ ઔષધ લેવાને હજુ સુધી યોગ્ય થયા નથી તેને સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ આ રાજમંદિરમાં દાખલજ કરતો નથી. મેં સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળને હુકમ આપી રાખ્યો છે કે તેણે જે આ

ત્રણે ઔષધને યોગ્ય હોય તેવા પ્રાણીનેજ રાજભુવનમાં દાખલ કરવા અને જેઓ એ ઔષધને યોગ્ય ન હોય તેને દાખલજ કરવા નહિ. તેમ છતાં કોઇ પ્રાણી આ મંદિરમાં દાખલ થઇ ગયેલ હોય, પણ જે મારો મહેલ જોઇને આનંદ પામે નહિ તેઓના ઉપર મારી દૃષ્ટિ મોટે ભાગે પડતી નથી. તેથી એવા પ્રાણીઓને કોઇ બીજા દ્વારપાળે ગમે તેમ કરીને અંદર દાખલ કરેલા છે એમ તારે તેઓનાં ચિહ્ન ઉપરથી સમજી લઇને તેઓનો સંભાળથી ત્યાગ કરવો. જેઓ મારૂં મંદિર લેઇને પોતાનાં મનમાં આનંદ પામે છે-હર્ષમાં આવી જાય છે અને જેઓના આત્મા વિકસ્વર થાય છે તેવા રોગીઓનું ભવિષ્યમાં સારૂં થવાનું હોવાથી તેવાઓ ઉપર હું ખાસ કૃપાદૃષ્ટિ કરૂં છું. સ્વકર્મવિવરે જેને મંદિરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો હોય અને જેના ઉપર મારી કૃપાદૃષ્ટિ પડતી હોય તે પ્રાણીઓ આ ત્રણે ઔષધને યોગ્ય છે એમ તારે સમજવું. આ ત્રણે ઔષધો તે પ્રાણીઓની કસોટી કરનારાં છે. એ ઔષધ પ્રાણીઓને આપવાથી તેનો તે પ્રાણી ઉપર કેવો ગુણ થાય છે તે જાણવા ઉપરથી તે આ મંદિરમાં રાખવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની ખબર પડી આવે છે. આ ઔષધ ઉપર જે પ્રાણીઓનાં મનમાં પ્રેમ થાય અને તેનો ઉપયોગ કરવાથી ગુણ કરનાર થાય અને તેમ થવામાં પ્રયાસ કરવો ન પડે તે પ્રાણીઓને સુસાધ્ય[1] વિભાગના જીવો તારે સમજવા. જેઓ શરૂઆતમાં ઔષધોને ગ્રહણ કરે નહિ, પરંતુ જેઓને પ્રયાસ કરીને ઔષધો વાપરવા માટે સમજાવવામાં આવે અને જેઓ વખતના વહેવા સાથે ધીમે ધીમે ઔષધો વાપરે તે કૃચ્છ્રસાધ્ય[2] વિભાગના પ્રાણીઓ છે એમ તારે સમજવું. જેઓને આ ઔષધ ઉપર જરા પણ પ્રેમ ન થાય, જેઓને ઔષધ આપવાની ગોઠવણ કરવામાં આવે તે પડી ભાંગે અને જેઓ ઔષધ આપનાર ઉપર ઉલટા દ્વેષ કરે તેઓને અસાધ્ય[3] વિભાગના પ્રાણીઓ સમજવા.'

"આ પ્રમાણે અમારા મહારાજાધિરાજ સુસ્થિતરાજે મને [4]સંપ્રદાયથી કહી રાખ્યું છે તે ઉપરથી તું વચલા કૃચ્છ્રસાધ્ય વર્ગનો પ્રાણી છે એમ તારાં લક્ષણ ઉપરથી જણાય છે. બીજી પણ તને એક વાત કહું તે સાંભળ. મારી આ ઔષધ કરવાની ક્રિયા જે અનંત શક્તિથી ભરપૂર છે અને જે સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે તેવી છે તે

૧ સહેલાઇથી સમજી શકે તેવા પ્રાણીઓ.
૨ કૃચ્છ્ર=મુશ્કેલી. પ્રયાસ કરવાથી મહેનતે સમજી શકે તે કૃચ્છ્રસાધ્ય પ્રાણીઓ.
૩ ન સમજી શકે તેવા પ્રાણીઓ.
૪ ઘણા કાળથી ચાલતા આવેલા પ્રવાહથી, ઉત્તરોત્તર ઉતરી આવેલ હકીકતથી.

જે પ્રાણીઓ અમારા મહારાજાને પોતાની આખી જીંદગી સુધી ખાસ કરીને ભાવથી રાજા તરીકે સ્વીકારે છે અને તે સંબંધમાં પોતાના મનમાં કોઇ પણ પ્રકારની શકા રાખતા નથી તેનેજ ગુણ કરે છે, ફાયદો કરે છે, લાભ કરે છે; તેથી તું અમારા મહારાજાને તારા નાથ તરીકે સ્વીકાર, કારણ કે મહાત્મા પુરૂષો ભાવપૂર્વક ભક્તિથીજ પોતાના થાય છે. અનેક રોગી પ્રાણીઓ અગાઉ આ મહારાજાનો નાથ તરીકે ભક્તિપૂર્વક સ્વીકાર કરીને આનંદ પામ્યા, રોગ રહિત થઇ ગયા અને પોતાનું કામ સાધી ગયા તેના દાખલાઓ મોજુદ છે. તારા રોગો ઘણા આકરા છે, તારૂં મન તુચ્છ ભોજન ઉપર હજુ લાગેલું છે, તેથી મને એમ લાગે છે કે તારા સબધમાં અસાધારણ પ્રયત્ન કર્યા સિવાય તારા વ્યાધિઓ નાશ પામી જશે નહિ. તેટલા માટે હે ભાઇ! સાવધાન થઇ યત્ન કરી તારૂ મન સ્થિર કરી આ વિશાળ રાજભુવનમા રાજી ખુશીથી રહે અને આ મારી દીકરી તને વારવાર ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરે તે લઇને તારા આત્માનું આરોગ્ય[1] કર.”

અલ્પ સ્વીકારનો મોટા લાભ.

ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરે આટલી વિગતથી જે લંબાણ વાત કહી તે તેણે બરાબર સ્વીકારી લીધી અને મત્રીશ્વરે પોતાની દીકરી તદ્દયાને તેની પરિચારિકા[2] બનાવી. નિષ્પુણ્યકે પોતાના ભિક્ષા માગવાના પાત્રને એક સ્થાનકે હમેશને માટે મૂકી દીધું અને તેની પાલના-જાળવણી કરતાં તેનો કેટલોક કાળ એ પ્રમાણેની સ્થિતિમાં ત્યાં નીકળી ગયો. તદ્દયા-મત્રીશ્વરની દીકરી તેને રાત દિવસ ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરે છે, પરતુ આ નિષ્પુણ્યકને પોતાના કુભોજન ઉપર હજુ આસક્તિ ઘણી છે, તેથી તેના ઉપર જોઇએ તેટલો પ્રેમ થતો નથી. મોહથી પોતાની પાસેનું તુચ્છ ભોજન તે વધારે ખાતો હતો અને તદ્દયાએ આપેલ ભોજન બહુ થોડું ખાતો હતો, તદ્દયા તેને સભારી આપે ત્યારે કોઇ વખત જરા અજન આખમાં આંજતો હતો અને તીર્થજળ પણ તદ્દયા વારંવાર કહે ત્યારે કોઇ વખત જરા પીતો હતો. તદ્દયા એને હોંશથી મહાકલ્યાણક ભોજન બહુ સારી રીતે આપતી હતી ત્યારે તેમાંનું જરા ખાઇને બાકીનું અન્ન તે પોતાના ભિક્ષાપાત્રમાં નાખી દેતો હતો. તેના તુચ્છ ભોજનની સાથે આ સુંદર ભોજન મળવાથી તેના અન્નમાં નિરતર વધારો થયા કરતો હતો અને તેથી તેનું અન્ન દરરોજ રાત દિવસ ખાધા કરે તોપણ પૂરૂ થતું નહોતું.

---

૧ તદુરસ્તી અન્ન આત્મિક આરોગ્ય કરવાનું છે તે ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે. ૨ સેવા કરનારી, ચાકર દાસી.

પોતાના ભોજનમાં આવી રીતે વધારો થતો જોઇને તે મનમાં બહુ ગર્વ થતો હતો, પણ કોના પ્રતાપથી અને શા કારણથી પોતાના ભોજનમાં વધારો થાય છે તેનું કારણ તે કદિ વિચારતો નહોતો. પોતાના ભોજનમાં આગળ ગયેલો નિષ્પુણ્યક સુંદર ભોજન તરફ ઓછા ઓછા આદરવાળો થતો જતો હતો અને પોતે કાંઇક સમજતો હતો છતાં જાણે તદ્દન અજાણ્યો હોય તેમ સાંસારિક મોહમાં કાળ ગાળતો હતો. પોતાનું તુચ્છ ભોજન તે રાત દિવસ ખાતો હોવાથી શરીરે હૃષ્ટપુષ્ટ થતો ગયો. પણ ત્રણે ઔષધો આદર વગર માત્ર જરા જરા કોઇ વખત વાપરતો હતો તેથી તેના વ્યાધિઓનો સમૂળો નાશ થયો નહિ. એટલું મહાકલ્યાણક અન્ન તે થોડું થોડું લેતો હતો તેનાથી પણ તેને ફાયદો તો ઘણો થયો અને તેના વ્યાધિઓ તેથી ઓછા તો થતા ગયા, પણ વસ્તુસ્વરૂપનું બરાબર ભાન ન હોવાને લીધે અને અપથ્ય ભોજનનું જોર વધારે હોવાને લીધે તેના શરીર ઉપર કુભોજનનો વિકાર વારંવાર દેખાતો હતો: અપથ્ય ભોજનના વિશેષ ઉપયોગથી કોઇ વાર તેને શૂળ[1] નીકળતું હતું, કોઇ વખત શરીરે દાહ થઇ આવતો હતો, કોઇ વાર તેને મુંઝવણ[2] થઇ આવતી હતી, કોઇ વખત તાવ આવી જતો હતો, કોઇ વાર શરદી થઇ આવતી હતી, કોઇ વાર જડપણું[3] જણાતું હતું, કોઇ વાર છાતીમાં અને પડખાંમાં વેદના થઇ આવતી હતી, કોઇ વાર [4]ઉન્માદની પીડા થઇ આવતી હતી અને કોઇ વાર શરીરને પથ્ય વસ્તુ ઉપર [5]અરૂચિ થઇ આવતી હતી. આવી રીતે એ સર્વ રોગો તેના શરીરમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરીને કોઇ કોઇ વાર તેને ત્રાસ આપતા હતા.

વસ્તુવિચારણા તદ્દયાઆવિરીકરણ.

આવી રીતે વ્યાધિઓની પીડાથી ઘેરાયલા અને રડતા નિષ્પુણ્યકને એક વખત દયાળુ તદ્દયાએ જોયો અને તેના સંબંધમાં વિચાર કરીને તે બોલી, "ભાઇ! પિતાજીએ તને પ્રથમથીજ કહ્યું છે કે તારા શરીરે આ સર્વ વ્યાધિઓ છે તે ખરાબ ભોજન ઉપર તને પ્રીતિ છે તેને લઇનેજ છે. અમે આ તારી સર્વ હકીકત જોઇએ છીએ, સમજીએ છીએ, પણ તને આકુળતા ન થાય તેટલા સારૂ તને તારા ખરાબ ભોજનનુ ભક્ષણ કરવાથી વારતા નથી. આ સુદર ત્રણે ઔષધો

---

૧ બન્ને બાજુના પડખામા ચસકા આવે તેને શૂળ કહે છે.
૨ મૂર્છા આવી જાય તેને હીસ્ટીરીઆનો વ્યાધિ કહે છે
૩ જડપણુ જાડ્ય. એનાથી સુસ્તી જણાય છે, કાર્ય પર અરૂચિ થાય છે.
૪ સનેપાત જેવું ગાડાપણુ ૫ મદવાડમા શરીરને લાભ કરે તેવા ભોજન ઉપર અરૂચિ-અનિચ્છા થવી એ બહુ સાધારણ છે. માદાને અપથ્ય ઉપરજ બહુધા રૂચિ થાય છે

જે મહા શાંતિ કરનારા છે તેના ઉપર તારી શિથિળતા છે! અને આ સર્વ પ્રકારના સંતાપને કરનારા ભોજન ઉપર તારી રૂચિ છે! ખરેખર તારી સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર છે. તું અત્યારે રડે છે, પણ તને શાંતિ આપે તેવી બાબત કોઇ અત્યારે તો વિદ્યમાન જણાતી નથી. બીજી એમ પણ વાત છે કે જેને અપથ્ય ઉપર બહુ પ્રેમ હોય છે તેને ઔષધ લાગુ પડી શકતાં નથી. હુ તારી પરિચારિકા હોવાથી મને પણ આ બાબતમાં અપવાદ[1] આવે છે. હું તને આટલી વાત સમજાવું છું, પણ તને સારૂ કરવાની હાલ મારામાં શક્તિ નથી.”

આ પ્રમાણે તદ્દયાની વાત સાંભળીને નિષ્પુણ્યક બોલ્યો, “જો તેમજ હોય તો તમારે મને હવેથી તુચ્છ ભોજનનો ઉપયોગ કરતાં વારવાર વાર્યા કરવો, કારણ કે એ ભોજન કરવાની મને એટલી બધી પ્રેમપૂર્વક ઇચ્છા રહ્યા કરે છે કે મારી પોતાની મેળે તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ મારામાં આવે એમ મને લાગતું નથી. તમારા પ્રભાવથી એ ખરાબ ભોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ કરતાં સર્વનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ પણ મારામાં આવશે.” તદ્દયાએ હર્ષના આવેશમાં આવી જઇને કહ્યું કે “શાબાસ છે, શાબાસ છે! તારા જેવાને એ પ્રમાણે કરવું તે યોગ્યજ છે.” આ પ્રમાણે કહીને પછી તેને વધારે ખરાબ ભોજન લેતાં વારંવાર તે વારવા લાગી. આવી રીતે વારવાર કહેવાથી તે અપથ્ય ભોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ પણ કરવા લાગ્યો, તેમ તેમ તેના વ્યાધિઓ ઓછા પણ થવા લાગ્યા, વિશેષ પીડા થતી હતી તે અટકતી ગઇ અને ઔષધો શરીર પર અસર કરવા લાગ્યાં.

જ્યારે તદ્દયા નજીકમાં હોય ત્યારે નિષ્પુણ્યક સુંદર ભોજન કરે અને અપથ્ય ભોજન થોડુ લે, તેથી વ્યાધિઓ ઓછા થાય, પરતુ તે જરા દૂર જાય એટલે હજુ તેનામાં અપથ્ય ભોજન ઉપર લંપટપણું ઘણું હોવાથી તે ખાવા મંડી જાય અને ઔષધો જરા પણ લે નહિ, તેથી વળી પાછો અજીર્ણવિકાર થઇ આવે.

સદ્બુદ્ધિ.

તદ્દયાના અનેક વ્યવસાયનુ પરિણામ.

ધર્મબોધકરે પોતાની દીકરી તદ્દયાને આખા લોકના પાલક તરીકે અગાઉથી નીમેલી હતી, તેથી તેને તો અનત લોકની સંભાળ રાખવાના કામમાં રોકાઇ રહેવાનું હતું, તેને લઇને તે આ નિષ્પુણ્યક પાસે તો કોઇ કોઇ વાર આવી શકતી એટલે બાકીનો બધો વખત તે તદ્દન છૂટો રહેતો હતો. એવા વખતમાં અપથ્ય ભોજન ખાવાથી તેને કોઇ

૧ ઠપકો, લોકમાં અપ્રિયપણું.

બારણું બંધ કરીને કોઈ જગાએ ગંધાતા વિકારો પાછા ઉદરમાંથી નીકળતા હતા એટલે બાકીનું એ ભાજનમાં એના એઠાના જેવું થઇ જતું હતું. એ તો પછી રોજ આગળ જાવે તેજ મેંઢાંવાળી વાત થતી હતી.[1]

આવી રીતે વ્યાધિઓથી તેને પીડા પામતો ધર્મબોધકરે એક વખત જોયો. તે વખતે ધર્મબોધકરે તેને આ પ્રમાણે હજુ પણ પીડા પામવાનું કારણ પૂછ્યું. એ સવાલના જવાબમાં નિષ્પુણ્યકે પોતાની સર્વ હકીકત તેને જણાવી અને પછી કહ્યું, "સાહેબ! આપની દીકરી તદ્યા મારી પાસે દરરોજ રહી શકતી નથી અને તેની ગેરહાજરીમાં આ મારા વ્યાધિઓ વધી જાય છે. તેટલા માટે પ્રભુ! આપ મારે માટે પ્રયાસ કરીને કાંઇ એવી ગોઠવણ કરો કે મને સ્વપ્નમાં પણ જરાએ પીડા થાય નહિ."

ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે જણાવ્યું, "ભાઇ! તને શરીરે વારંવાર પીડા થઇ આવે છે તેનું કારણ અપથ્ય ભોજનનું સેવન છે. આ તદ્દયાને ઘણાં કામો સોંપેલાં હોવાથી તે તો આખો વખત કામમાં અને કામમાં વ્યાકુળ રહે છે. તેથી તને અપથ્ય સેવતાં વારંવાર વારે એવી કોઇ સ્ત્રી હોય તો તેને તારી પરિચારિકા નીમી આપું. તું તારા આત્માને હિત શું કરવાથી થાય છે તે જાણતો નથી. પથ્ય ભોજન કરવાથી દૂર નાસતો ફરે છે અને તારૂં તુચ્છ ભોજન કરવામાં નિરંતર પ્રેમ રાખ્યા કરે છે. તેથી મારે તારા સબંધમાં શું કરવું?" નિષ્પુણ્યક ધર્મબોધકરનાં આવા વચન સાંભળી ઉત્તરમાં બોલ્યો, "પ્રભુ! આપ આવું હવે કદિ બોલશો નહિ. આપનો હુકમ હવે કદિ ઉલ્લંઘીશ નહિ, ફેરવીશ નહિ. આપની આજ્ઞા બરાબર માન્ય કરીશ."

સદ્બુદ્ધિને પરિચારિકાપદ

નિષ્પુણ્યકનું ભલું થાય તેના ખ્યાલમાં થોડો વખત ધર્મબોધકરે તેની વાત સાંભળ્યા પછી વિચાર કર્યો અને પછી તેઓ બોલ્યા "એક સદ્બુદ્ધિ[2] નામની મારા હુકમમાં રહેનારી છોકરી છે તેને બીજું બહુ કામ નથી, મારો વિચાર તેને તારી[3]પરિચારિકા (દાસી) બનાવવાનો છે. તે મારી બાલિકા તારી પાસે નિરંતર રહેશે અને તને પથ્ય-

---

૧ સાંજે ગોવાળ બૂમ મારે તો બકરા એકઠા થઇ જાય છે, પણ મેંઢા ચાલ્યા આવતાં નથી; પણ મેંઢાની ખાસીઅત એવી હોય છે કે તે દરરોજ અમુક ખાડામાંજ બેસે છે અને સાંજે ગોવાળ તેને હાંકી લેવા ત્યાંજ જાય છે. મતલબ એ છે કે તેજ ખાડા તરફ મેંઢાં જાય છે જેવા-તેવા એ રીતે આ અર્થ જોડવાનો છે.

૨ આ સદ્બુદ્ધિ તે Conscience છે. એના પર બરાબર ખ્યાલ કરવો

૩ નોકર, હાજરીમા રહેનાર, પાસે રહેનાર, a female attendant

હિત કરનાર શું અને અપથ્ય શું છે તેનો વિચાર બતાવશે. આવી સારી દાસી હું તને આપુ છું તેથી હવે તારે તારા મનમાં જરા પણ ગભરાવું નહિ, પરતુ તે ઘણી જાણકાર હોવાથી તેનાથી ઉલટી રીતે ચાલનાર અને આદર વગરના પ્રાણી ઉપર જરા પણ ઉપકાર કરતી નથી, તેથી જો તને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય અને દુઃખથી તને ભય ઉત્પન્ન થયેલ હોય તો તે જે કહે તે પ્રમાણે તું દરરોજ કરજે, એ પ્રમાણે હું તને ખાસ હુકમ કરૂ છું, ભલામણ કરૂં છું અને તને ભાર દઇને કહું છું કે તારે તેના કહેવા પ્રમાણેજ કરવું. તેને જે પસદ ન આવે તે મને પણ પસદ નથીજ એમ તારે સમજી લેવું. તદ્દયાને અનેક જગોએ કામ હોય છે તોપણ વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઇ વાર તે પણ તારી પાસે આવી જઇને તને જાગ્રત રાખ્યા કરશે. માત્ર તારૂં હિત કરવાની બુદ્ધિથી અમે તને ટુંકામાં સારભૂત વાત કહીએ છીએ કે જો તારે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો સદ્‌બુદ્ધિને રાજી રાખવા માટે તારાથી બની શકે તેટલો પ્રયત્ન તું કર્યા કરજે. જે મૂર્ખ પ્રાણીઓ સારી રીતે આરાધના-સેવા કરીને સદ્‌બુદ્ધિને પ્રસન્ન કરતા નથી તેના ઉપર આપણા મહારાજા, હું પોતે કે આ મંદિરમાં રહેનાર બીજું કોઇ પ્રસન્ન થતું નથી. જેના ઉપર તે સદ્‌બુદ્ધિની અવકૃપા થાય છે તે પ્રાણીઓ દુઃખ ભોગવવાને લાયક ગણાય છે. એના પ્રસાદ સિવાય લોકમાં સુખ આપનાર બીજું કોઇ પણ કારણ નથી. મારી જેવા તો તારાથી છેટા રહેનારા હોય છે, પણ આ સદ્‌બુદ્ધિ તો દરરોજ આખો વખત તારી પાસેજ રહેશે, માટે તારા પોતાના સુખ માટે તારે તેની આરાધના કરવી સર્વ રીતે ઉચિત છે” નિષ્પુણ્યકે આ બાબતમાં સંમતિ આપવાથી ધર્મબોધકરે સદ્‌બુદ્ધિને તેની પરિચારિકા બનાવી અને ત્યારથી ધર્મબોધકર નિષ્પુણ્યકના સબંધમાં નિશ્ચિંત થયા.

સદ્‌બુદ્ધિનુ પરિણામ.

હવે થોડા દિવસ સદ્‌બુદ્ધિ પેલા દ્રમકની પાસે રહી તેટલા વખતમાં તેના સંબધમાં જે બન્યું તે ખાસ જાણવા લાયક હોવાથી અહીં કહેવામા આવે છે તે સાંભળો. અત્યાર સુધી તે દરિદ્રી બહુ રાગપૂર્વક તુચ્છ ભોજન ઘણું ખાતો હતો છતાં ધરાતો નહિ તેટલું બધું તુચ્છ ભોજન હવે તે ખાતો નહિ અને તેના સબંધની ચિંતા પણ જે તેને બહુ રહેતી હતી તે હવે નાશ પામી હતી. ઘણા કાળથી તેને ટેવ પડી ગઇ હતી તેથી કોઇ કોઇ વાર હજુ પણ તુચ્છ ભોજન કરતો હતો, પરતુ તે તૃપ્તિ પૂરતુંજ કરતો હતો, અને તે પણ બહુ ગૃદ્ધિ-આસક્તિથી કરતો નહોતો, તેથી તેના મનની શાંતિનો નાશ થતો નહોતો.

અત્યાર સુધી બહુ આગ્રહ કરવામાં આવે ત્યારે ત્રણે ઔષધોનો ઉપયોગ તે કરતો હતો તેને બદલે હવે તે પોતાની મેળે રાજીખુશીથી ત્રણે ઔષધો વાપરવા લાગ્યો અને તે લેવામાં તેને હોંશ પણ વધારે વધારે થવા લાગી. પોતાની જાતને નુકશાન કરે તેવા અપથ્ય ભોજન ઉપર તેની પ્રીતિ ઓછી થવાને લીધે અને પોતાની જાતને લાભ કરે તેવી ત્રણે વસ્તુઓ ઉપર તેની પ્રીતિ વધવાને લીધે તેને જે લાભ થયો તે હવે કહેવામાં આવે છે. અગાઉ જે વ્યાધિઓનાં નામો ગણાવ્યાં હતાં તે હવે તેના શરીરને પીડા કરતા નહોતા અને કાંઇ કાંઇ નરમ પણ પડવા લાગ્યા હતા. તેને કદાચ કોઇ વખત સહજ પીડા થઇ આવતી તો તે પણ થોડા વખતમાં ઓછી થઇ જતી અને આખરે મટી જતી હતી. એ દરિદ્રીને હવે ખરા સુખનો રસ કેવો છે તેનો સ્વાદ આવવા લાગ્યો, તેનું ભયકર રૂપ હતું તે દૂર થતું ગયું અને તેનામાં શાતિ આવી ગયેલી હોવાથી તેના મુખ ઉપર સતોષ પણ બહુ દેખાવા લાગ્યો.

સદ્બુદ્ધિ સાથે વાતચીત.

એક દિવસ એકાન્તમાં રહેલો તે પોતાના મનમાં અત્યંત રાજી થઇને નિરાકુળપણે સદ્બુદ્ધિ સાથે વાત કરવા લાગ્યો, "ભદ્રે! મારા શરીરમાં આ શું બધું નવાઇ જેવું લાગે છે! તું જો તો ખરી, અત્યાર સુધી જે શરીર સર્વ દુઃખથી ભરપૂર હતું તેજ શરીર હવે સુખથી ભરપૂર થઇ ગયું જણાય છે."

સદ્બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો, "ભાઇ! સારી રીતે પથ્ય સેવવાથી અને તારા શરીરને નુકશાન કરનાર વસ્તુ ઉપરના રાગને દૂર કરવાથી એ સર્વ લાભ થયો છે. લાંબા વખતની ટેવથી ખરાબ ભોજન કદાચ કોઇ વાર તું કરે છે ખરો, પણ તે વખતે હું નજીકમાં હોવાથી તને તેમ કરતાં બહુ શરમ આવે છે. એ ખરાબ ભોજનનો ઉપયોગ જ્યારે શરમ સાથે કરવામાં આવે છે ત્યારે તેની અસર નહિ જેવી થઇ જાય છે, ઉપરાત તેના ઉપર તિરસ્કાર હોવાથી–ગૃદ્ધિ નહિ હોવાથી વારવાર તે ખાવાની ઇચ્છા પણ થયા કરતી નથી. આવા પ્રકારની વૃત્તિ થઇ ગયા પછી તેવું ખરાબ ભોજન કદાચ થોડુ ખાઇ લીધું હોય તો તેથી શરીરે વ્યાધિઓને વધારનાર તે થઇ જતું નથી. તારા મનમાં આનદ અને સુખ થાય છે તે આ કારણથી થયેલ છે."

નિષ્પુણ્યકે કહ્યું, "જો એમજ હોય તો તે ખરાબ ભોજનનો હું

સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં કે જેથી મને ઊંચા પ્રકારનું સુખ સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય.”

સર્વથા ત્યાગને અંગે સાવચેતી.

સદ્દબુદ્ધિએ જવાબમાં કહ્યું, “વાત તો તદ્દન યોગ્ય છે, પરંતુ તેનો ત્યાગ બરાબર વિચાર કરીને કરજે, કારણ કે તજ્યા પછી તેના ઉપરના પૂર્વ પ્રેમને લઇને અગાઉના જેવી આકુળ વ્યાકુળતા તને થવી ન જોઇએ. એક વાર એનો ત્યાગ કર્યાં પછી વળી ફરીવાર તેના ઉપર સ્નેહ થઇ આવે તેના કરતાં તો ત્યાગ ન કરવો એજ વધારે ઠીક ગણાય, કારણ કે એ તુચ્છ ભોજન ઉપર સ્નેહ રાખવાથી વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે. ખરાબ ભોજન થોડુ થોડું કરવાથી અને ત્રણે ઔષધનો વધારે વધારે ઉપયોગ કરવાથી તારા વ્યાધિઓ નરમ પડ્યા છે અને તને શાંતિ થયેલી છે તેટલું થવું પણ અત્યંત દુર્લભ છે. એક વાર સર્વથા ત્યાગ કર્યાં પછી તેવા તુચ્છ ભોજનની ઇચ્છા કરનારા તો મહામોહના પ્રતાપથી વ્યાધિઓની લાઘવતા[1] પણ જલદી મેળવી શકતા નથી. આ બાબતનો સારી રીતે વિચાર કરીને મનમાં જો ખરેખર ત્યાગ કરવા યોગ્ય ભાસે તોજ ઉત્તમ મનુષ્યોએ તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો ઉચિત છે.”

સર્વથા ત્યાગનો નિશ્ચય.

સદ્દબુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને તેનું મન જરા ગભરાટમાં પડી ગયું તેથી શું કરવું? તેનો બરાબર નિશ્ચય તે કરી શક્યો નહિ. ત્યારપછી એક દિવસ એમ બન્યું કે મહાકલ્યાણક ભોજન ખૂબ સારી રીતે ખાધા પછી લીલામાત્રથી તેણે ખરાબ ભોજન જરા લીધું. તે વખતે સુંદર ભોજન ખાવાથી તે ધરાઇ ગયેલો હોવાને લીધે અને સદ્દબુદ્ધિ તેની પાસે હોવાને લીધે સુંદર ભોજનના ગુણો તેના મન ઉપર બહુ અસર કરવા લાગ્યા, તેથી તે વિચાર કરવા લાગ્યો–‘આ મારૂં પોતાનું તુચ્છ ભોજન છે તે અત્યત ખરાબ થઇ ગયેલું, શરમ ઉપજાવે તેવું, મેલથી ભરેલું, કંટાળો ઉપજાવે તેવું, ખરાબ રસવાળું, નિંદવા યોગ્ય અને સર્વે દોષોનું સ્થાન છે. આવું હું જાણું છું છતાં તેના ઉપરનો મોહ હજુ નાશ કેમ પામતો નથી? મને એમ લાગે છે કે એનો સર્વથા ત્યાગ કર્યાં વગર મને સપૂર્ણ સુખ કદિ મળશે નહિ. હું એનો ત્યાગ કરી દઉં અને અત્યાર સુધીના તેના પરના રાગથી કદાચ પાછો હું તેને ત્યારપછી યાદ પણ કરૂં તો તે પણ દુ:ખનું કારણ છે

---

૧ ઓછાશ

એમ સદ્દબુદ્ધિએ મને કહ્યું છે અને જો તેનો એકદમ ત્યાગ નથી કરતો તો દુઃખના દરિયામાં હું હમેશાં પડ્યોજ રહું છું: ત્યારે મારે શું કરવું? હું તદ્દન શક્તિ વગરનો નિર્ભાગી છું. અથવા તો મોહને લીધે આવા સંકલ્પ મને થયા કરે છે; પણ તેમ કરવાની જરૂર શું છે? હું તો આ કુભોજનનો સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં. પછી જે થવાનું હશે તે થશે! અને વાસ્તવિક રીતે એમાં બીજું થવાનું પણ શું છે? ત્યાગ કર્યા પછી તુચ્છ ભોજનનું મને નામ પણ યાદ આવશે નહિ. રાજ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી પોતાનું અગાઉનું ચંડાળપણું તે કોણ યાદ કરે?' આ પ્રમાણે મનમાં નિશ્ચય કરીને તેણે સદ્દબુદ્ધિને કહ્યું. "આ મારૂં ભોજન ભરવાનું વાસણ લે અને તેમાથી ખરાબ ભોજન ફેંકી દઇને તેને ધોઇને સાફ કરી આપ." સદ્દબુદ્ધિએ તેને જવાબમાં કહ્યું, "આ બાબતમાં તારે ધર્મબોધકરને પૂછવું વધારે સારૂ છે. સારી રીતે વિચાર કરીને કરેલાં કામમાં પાછળથી ફેરફાર કરવો પડતો નથી."

નિષ્પુણ્યક–સપુણ્યક.

૯૬ નિશ્ચય ત્યાગ-આનંદ.

પછી તે દ્રમક પોતાની સાથે સદ્દબુદ્ધિને લઇને ધર્મબોધકરની પાસે ગયો અને ત્યાં જઇને તેની પાસે પોતાની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. ધર્મબોધકરે કહ્યું. "તે બહુ સારો વિચાર કર્યો છે અને વાત બહુ સારી છે. માત્ર જે કરવું તે ચોક્કસ નિશ્ચય કરીને કરવું કે જેથી ભવિષ્યમાં કોઇ પણ દિવસ લોકોમાં હાંસીને પાત્ર થવાનો વખત આવે નહિ." દરિદ્રીએ જવાબ આપ્યો, "નાથ! વારંવાર તેને તેજ વાત મને શામાટે કહ્યા કરો છો? મારો હવે એ બાબતમાં એટલો નિશ્ચય થઇ ગયો છે કે કુભોજન ખાવા તરફ મારૂં મન જરા પણ જતું નથી." તેનો આવો જવાબ સાંભળીને વિચક્ષણ ધર્મબોધકરે બીજા ડાહ્યા માણસો સાથે વિચાર કરી તે દ્રમકની પાસે ઠીકરાનું વાસણ હતું તે તજાવી દીધું, તેને ચોખા પાણીવડે સારી રીતે સાફ કર્યું અને તેમાં મહાકલ્યાણક ભોજન સારી રીતે ભર્યું. પેલા દ્રમકને તેમાં પ્રમોદ થવાથી તે દિવસથીજ તેમાં વધારો થવા માંડ્યો. આ પ્રમાણે થવાથી ધર્મબોધકર બહુ રાજી થયા, તદ્દયા હરખઘેલી થઇ ગઇ, સદ્દબુદ્ધિના આનંદમાં ઘણો વધારો થયો અને આખું રાજમંદિર ખુશી ખુશી થઇ ગયું. તે વખતે લોકો આ પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા.—"આ નિષ્પુણ્યક જેના ઉપર સુસ્થિત મહારાજાની કૃપાદૃષ્ટિ થઇ હતી, જે ધર્મબોધકરને પ્રિય હતો, જેનું તદ્દયા લાલનપાલન

કરતી હતી, જે સદ્બુદ્ધિથી દરરોજ અધિષ્ઠિત હતો અને થોડો થોડો અપથ્ય ભોજનનો જે ત્યાગ કર્યા કરતો હતો તે ત્રણ ઔષધના સેવનથી અત્યારે અનેક વ્યાધિઓથી રહિત જેવો થઇ ગયો છે અને તેથી હવે તે નિષ્પુણ્યક નથી, પણ સપુણ્યક છે." ત્યારપછીથી લોકો તેને નિષ્પુણ્યકને બદલે સપુણ્યકના નામથી ઓળખવા લાગ્યા. પુણ્ય વગરના પ્રાણીઓને આવી અનુકૂળતાઓ અને સગવડો ક્યાંથી મળી શકે? જે જન્મથી દરિદ્રી અને **ઓછા નશીબવાળો હોય છે તે ચક્રવર્તીપણાને યોગ્ય થતોજ નથી.**

રાજમદિરમા સપુણ્યકસ્થિતિ

ત્યારપછી તે સપુણ્યક સદ્બુદ્ધિ અને તદ્દયાની સાથે રાજમંદિરમાં રહેવા લાગ્યો. ત્યારથી તેની જે સ્થિતિ બની તે હવે કહીએ છીએ. તે શરીરને નુકશાન કરે તેવું અપથ્ય ભોજન કરતો નહિ હોવાથી તેના શરીરે પ્રગટપણે મોટી પીડા ઘણું ખરૂ તો થતીજ નહોતી અને કદાચ પૂર્વના દોષથી સહજ પીડા થઇ આવતી તો તે બહુ થોડી અને થોડા વખત સુધી રહે તેવી થતી હતી. એને હવે કોઇ પ્રકારની ઇચ્છાઓ રહેલી ન હોવાથી તે લોકવ્યાપારનો વિચાર પણ કરતો નહિ અને અત્યંત આનંદમાં આવીને પૂર્ણ હોંશથી **વિમળાલોક** અંજન પોતાની આંખોમાં વારંવાર આંજતો હતો, જરા પણ થાક્યા વગર **તત્ત્વપ્રીતિકર** પાણી દરરોજ પીતો હતો અને પેલું સુંદર **મહાકલ્યાણક** ભોજન દરરોજ સારી રીતે ખાતો હતો. આ અંજન, જળ અને ભોજનના ઉપયોગથી દરેક મીનિટે તેના બળમાં વધારો થવા લાગ્યો, સુખમાં વધારો થવા લાગ્યો, શાંતિમાં વૃદ્ધિ થવા લાગી, તેમજ રૂપમાં, શક્તિમાં, પ્રસન્નપણામાં તેમજ બુદ્ધિની અને ઇંદ્રિયોની પટુતામાં ઘણો વધારો થવા લાગ્યો. તેના શરીરમાં રોગો બહુ હોવાને લીધે હજુ સુધી તેને તદ્દન આરામ થયો નહોતો, છતાં તેના શરીર પર ઘણો મોટો ફેરફાર થયેલો દેખાતો હતો. અત્યાર સુધી જે ભૂત પ્રેત જેવો અત્યત ભયંકર અને કદરૂપો લાગતો હતો અને કોઇને તેના સામું જોવું પણ ગમતું નહોતુ તે હવે મનુષ્યનો સુંદર આકાર ધારણ કરનાર થઇ ગયો હતો. અગાઉ દરિદ્રીપણામાં તુચ્છતા, અધૈર્ય, લોલુપતા, શોક, મોહ, ભ્રમ વિગેરે હલકા ભાવો તેનામાં બહુ હતા તે ત્રણ ઔષધના આસેવનથી લગભગ નાશ પામવા જેવા થઇ ગયા અને તે તેને જરા પણ પીડા કરતા ન હોવાથી તે નિરતર આનદી મનવાળો થઇ ગયો.

ઔષધદાન નિર્ણય. કલ્પનાની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ.

એક દિવસ અત્યંત આનંદમાં આવી જઇને સદ્બુદ્ધિને તેણે પૂછ્યું. "ભદ્રે! આ સુંદર ત્રણે ઔષધો મને કયા કર્મના યોગથી મળ્યા?" સદ્બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો, "ભાઇ! અગાઉ જે આપ્યું હોય છે તેજ પાછું મળે છે એમ લોકોમાં કહેવાય છે. તેથી એમ જણાય છે કે અગાઉ તેં કોઇ વખત અન્યને એ વસ્તુઓ આપી હશે."

[illegible]

સદ્બુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને સપુણ્યક વિચાર કરવા લાગ્યો 'જો કોઇને દીધેલું હોય તેજ પાછું મળતું હોય તો અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરનાર આ ત્રણે ઔષધો હું યોગ્ય પાત્રોને સારી રીતે આપું કે જેથી ભવિષ્યમાં-અન્ય જન્મમાં તે ન ખૂટે તેટલાં મને મળ્યાં કરે.' તેના મનમાં આવા પ્રકારનો નિશ્ચય થયો તે સુસ્થિત મહારાજે સાતમે માળે બેઠા બેઠા જોયો, ધર્મબોધકરને તે બહુ પસંદ આવ્યો, તદ્દયાએ તેને વધાવી લીધો, સર્વ લોકોએ તેની પ્રશંસા કરી અને સદ્બુદ્ધિને તો તે બહુજ ગમી ગયો. આ હકીકત તેના જાણવામાં આવવાથી તેને પોતાને (સપુણ્યકને) પણ એમ લાગવા માંડ્યું કે 'હું ગુણવાન્ હોવાથી લોકોમાં બહુ ઉત્તમ સ્થાન ભોગવું છું. હવે કોઇ મારી પાસે આવીને આ ત્રણે ઔષધો માગશે તો તેને હું જરૂર આપીશ' એવા વિચારથી આપી દેવાની ઇચ્છાપૂર્વક તે દરરોજ લેવા આવનારની રાહ જોઇને બેસી રહેતો હતો. પ્રાણી પોતે અત્યંત નિર્ગુણી હોય, પણ મહાત્મા પુરુષો જો તેની મોટાઇ વધારે તો તે આ અધમ દરિદ્રીની પેઠે અભિમાની થઇ જાય છે.

ઔષધદાન કરવા નિર્ણય.

હકીકત એમ હતી કે મંદિરમાં જે લોકો રહેતા હતા તે દરરોજ ત્રણે ઔષધોનો સારી રીતે ઉપયોગ કરનારા હતા અને તેના જોરથી કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા પીડા વગરના હોઇને પરમ ઐશ્વર્યવાળા થઇ ગયેલા હતા. જેઓએ તુરતમાંજ એ રાજમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને જેઓ દ્રમકની જેવા (પોતાનું ત્રણ ઔષધરૂપ ધન જેઓ પાસે કાંઇ ન હોય તેવા નિર્ધનીઓ) હતા તેઓ બીજા પાસેથી ત્રણે ઔષધો સારી રીતે મેળવી શકતા હતા. આ પ્રમાણે હોવાથી મંદિરમાં ઘણા કાળથી આવી રહેલા અથવા નવા આવનારામાંથી કોઇ પણ ઔષધો લેવા માટે તેની પાસે આવતા નહિ અને તે સપુણ્યક ચોતરફ

લોકનો નિરાદર.

યાચના કરનારની રાહ જોતો ચક્ષુ ફેરવતો બેસી રહેતો હતો. આવી રીતે ઘણો વખત રાહ જોઇને બેસી રહેવા છતાં જ્યારે ઔષધનો ખપી કોઇ તેની પાસે આવ્યો નહિ ત્યારે વળી તેણે એક દિવસ સદ્બુદ્ધિને આ પ્રમાણે થવાનું કારણ પૂછયું. સદ્બુદ્ધિએ કહ્યું, “ભાઇ! તારે બહાર આવીને ઘોષણાપૂર્વક આ ત્રણે ઔષધો પોકારી પોકારીને જે કોઇ લે તેને આપવાં અને એમ કરતાં જો કોઇ લેનાર મળી આવશે તો બહુ સારૂં થશે.” સદ્બુદ્ધિની આવી સલાહથી “ભાઇઓ! મારી પાસેથી આ ઔષધો ગ્રહણ કરો, ગ્રહણ કરો” એ પ્રમાણે ઊંચા સ્વરથી બોલતો તે ઘરે ઘરે ફરવા લાગ્યો. તેની આવી આઘોષણા સાંભળીને જે અત્યંત હલકા પ્રાણીઓ હતા તે કોઇ કોઇ વખત જરા જરા ઔષધ તેની પાસેથી લેતા હતા અને બીજા તેવાજ હલકા પ્રાણીઓ મનમાં વિચાર કરતા હતા કે ‘અહો! અગાઉ આ ભિખારીને આપણે જોયો હતો તે અત્યારે ગાંડો થઇ ગયો હોય એમ જણાય છે. જુઓ તો ખરા! રાજસેવક પાસેથી ઔષધ મેળવીને હવે તે આપણને આપવા નીકળી પડ્યો છે!’ આવો વિચાર તેના સંબંધમાં કરીને તે માણસો તેની મશ્કરી કરતા હતા, કેટલાક તેને ઉડાવતા હતા અને કેટલાક તેના તરફ બેદરકારી બતાવી તેના તરફ તદ્દન નિરાદર બતાવતા હતા.

સદ્બુદ્ધિએ કરેલ સમાધાન.

આવી રીતે સપુણ્યકને અન્ય પ્રાણીઓને દાન આપવાની થયેલી રૂચિ તેમજ તેના ઉત્સાહને ભાંગી નાખે એવી તુચ્છ લોકોની વર્તણુક જોઇને તે સદ્બુદ્ધિને કહેવા લાગ્યો, “ભદ્રે! મારૂ ઔષધ તો જે ભિખારીઓ હોય છે તેજ માત્ર ગ્રહણ કરે છે, કોઇ મોટા માણસો તો મારી પાસેથી લેતા નથી અને મારી ઇચ્છા તો એવી છે કે સર્વ લોકો મારાં ઔષધનો ઉપયોગ કરે. વિશુદ્ધ દર્શન કરનાર મહાશયા! ભૂત ભવિષ્યની વિચારણા કરવામાં તું ઘણી પ્રવીણ છે, તો મહાત્મા પુરૂષો મારી પાસેથી ઔષધો ગ્રહણ કરતા નથી તેનું કોઇ કારણ હોવું જોઇએ તે તું શોધી આપ.”

દાનનો માર્ગ અને લેવાની પ્રાર્થના.

આવો સપુણ્યક તરફનો પ્રશ્ન સાંભળીને સપુણ્યકે મને મોટા કામમાં જોડી એવો વિચાર કરતી વિચક્ષણ સદ્બુદ્ધિએ મહા ધ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો અને એ પ્રમાણે કામ બનવામાં અંતરંગ કારણ શું છે તેનો પોતાના મનમાં નિર્ણય કરીને તે બોલી, “સર્વ પ્રાણીઓ તારાં ઔષધોને ગ્રહણ કરે તેવો એકજ ઉપાય છે અને તે એ છે કે જે

રાજમાર્ગમાં લોકોની આવજા બહુ થતી હોય ત્યાં લાકડાના વિશાળ પાત્રમાં આ ત્રણે ઓષધો મૂકીને પછી પોતાના મનમાં વિશ્વાસ રાખીને તારે દૂર બેસી રહેવું. તારૂં અગાઉનું દરિદ્રીપણું સંભારીને જે લોકો આ ઔષધો તારા હાથથી ગ્રહણ કરતા નથી તેઓમાંથીજ કોઇ કોઇ તેના અર્થી હશે તે ત્યાં કોઇને નહિ દેખવાથી પોતાની મેળેજ પાત્રમાંથી ઔષધો ગ્રહણ કરશે. તેમાંથી કોઇક ખરો ગુણવાન્ પ્રાણી પણ તારૂં ઔષધ લેનારો નીકળી આવે તો તું તરી ગયો (તારો મનોરથ પૂર્ણ થઇ જશે) એમ હું માનું છું, કારણ કે કોઇ જ્ઞાનમય પાત્ર આવશે, કોઇ તપમય પાત્ર આવશે એમાં જે જ્ઞાનપાત્ર આવશે તે તને તારશે[1]." સદ્બુદ્ધિના આવા કુશળ જવાબથી સપુણ્યકના આનંદમાં સારી રીતે વધારો થયો અને સદ્બુદ્ધિએ તેને જે પ્રમાણે કહ્યું તે પ્રમાણે તેણે કર્યું. તેટલા માટે આ હકીકત કહેવામાં આવી છે કે એ દરિદ્રીએ બતાવેલાં ઔષધને જે પ્રાણીઓ ગ્રહણ કરશે તે સર્વ રોગ વગરના થઇ જશે, કારણ કે નીરોગી થવાનાં કારણભૂત તે ત્રણે ઔષધોજ છે. જે હકીકત અહીં કહેવામાં આવી છે તે તમામને માટે (જે આવે તે સર્વેને માટે) કહી છે અને તે ગ્રહણ કરવાથી રચનાર ઉપર ઉપકાર થાય તેમ છે, માટે તે વિષયમાં મારી ઉપર દયા (કૃપા)વાળા સર્વેએ તે (ત્રણે વસ્તુઓ) લેવાની કૃપા કરવી, સર્વ તે લેવાને યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે દૃષ્ટાન્ત આપની પાસે ટુંકામાં કહી સંભળાવ્યું, હવે તેનો ઉપનય (ગર્ભિત આશય-રહસ્ય-સાર) કહેવામાં આવે છે તે સાંભળો.[2]

---

૧ જ્ઞાન અને તપ (જ્ઞાન અને ક્રિયા) જ્ઞાનનો ઇચ્છક પાત્ર હશે તે તારે યોગ્ય છે એ અત્ર બતાવવાનો આશય છે ખુલાસો આગળ થશે

૨ અહીં સુધી ઉપોદ્ઘાતરૂપે સિદ્ધર્ષિ ગણિએ પોતાની વાર્તા કહી. એ વાર્તાનો દરેક શબ્દ અર્થગર્ભિત છે તે ઉપનયની યોજનાથી જણાશે આ ઉપોદ્ઘાત તેવી રીતે અર્થવિચારણાથી પૂર્ણ કરી આ પ્રાથમિક વિષય બંધ કરવામાં આવશે અને તેવી રીતે શ્રોતાઓને તૈયાર કરી પછી વિષયની શરૂઆત કરવામાં આવશે આ પદ્ધતિ ચાલુ ઉપોદ્ઘાતની પદ્ધતિને કેટલી મળતી છે તે માટે ઉપોદ્ઘાત જુઓ. ભા ક

સંક્ષિપ્ત ઉપનય.

અહીં જે અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નામનું નગર કહેવામાં આવ્યું તે આ સંસાર જેની શરૂઆત અને છેડો કાંઇ દેખાતો નથી તે છે એમ સમજવું. ત્યાં એક દરિદ્રીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તે મહામોહથી હણાયલો, અનંત દુ:ખથી ભરેલો અને પુણ્ય વગરનો પૂર્વ કાળનો મારો જીવ સમજવો. ભિક્ષા લેવા માટે તેની પાસે એક વાસણ છે એમ જે અગાઉ બતાવવામાં આવ્યું હતું તે ગુણ અને દોષના આધારરૂપ આયુષ્ય[1] સમજવું. તે નિષ્પુણ્યકને તોફાની છોકરાઓ ત્રાસ આપતા હતા તે કુતીર્થીઓ સમજવા, તેને વેદના થાય છે એમ કહ્યું તે તેના મનની ખરાબ સ્થિતિ સમજવી, રાગ વિગેરે રોગો સમજવા અને અજીર્ણ-અપચો તેને થતો કર્મનો સંચય[2] સમજવો. ભોગોની ત્યાં વાત કરવામાં આવી છે તે સ્ત્રી પુત્ર વિગેરે સમજવા. તે જીવની અત્યંત આસક્તિનું નિમિત્ત હોવાથી સંસાર વધારનાર ગણાય છે અને તેથી તેને કદન્ન-તુચ્છ અધમ ભોજન તરીકે ઓળખવામાં આવ્યું છે. ત્યાં સુસ્થિત મહારાજ રાજમંદિરના ઉપરના માળ ઉપર બેઠા છે એમ કહેવામાં આવ્યું તેને પરમાત્મા સર્વજ્ઞ શ્રીજિનેશ્વર ભગવાન્ સમજવા. આનંદને ઉત્પન્ન કરનાર અને અનેક પ્રકારની રાજલક્ષ્મીથી ભરપૂર રાજમંદિરનું ત્યાં વર્ણન કર્યું તે જિનશાસન સમજવું. એ રાજમંદિરમાં સ્વકર્મવિવર નામે દ્વારપાળ છે તે પોતાનો કર્મોનો ઉચ્છેદ-નાશ સમજવો તે કર્મવિવર સિવાય અન્ય દ્વારપાળો પણ ત્યાં છે એમ કહેવામાં આવ્યું તે મોહ, અજ્ઞાન, લોભ વિગેરે છે એમ તત્ત્વવિચારકોએ સમજી લેવું.

તે રાજભુવનમાં રાજાઓ તે આચાર્યો સમજવા, મંત્રી ઉપાધ્યાય સમજવા, યોધાઓ તે ગણની ચિંતાનું કાર્ય કરનાર વિદ્વાન્ ગીતાર્થો સમજવા, [3]મૂલવર્ગિક (ભાયાત ગરાસદારો) તે સામાન્ય સાધુઓ સમજવા, શાંત પ્રકૃતિની વૃદ્ધ સ્થવિરાઓ તે આર્યા-સાધ્વીઓ સમજવી, સેનાનીઓ તે રાજભુવનનું રક્ષણ કરવા માટે પ્રાણ આપે તેવા શ્રાવકો સમજવા. ત્યાં વિલાસિનીઓ બહુ છે એમ કહ્યું તે ભક્તિ કરવાની રૂચિવાળી શ્રાવિકાઓ સમજવી. એ રાજભુવનમાં શબ્દ વિગેરે

---

૧ Span of Life ૨ સંચય=એકઠું કરવું તે

૩ આ શબ્દનો અર્થ કોઇ કોષમાંથી મળતો નથી, સંબંધ પરથી અર્થ કર્યો છે: આનંદસાગર મહારાજે તેનો અર્થ કોટવાળ-તળાટી કહ્યો છે.

વિષયમાં બહુ આનંદ થાય છે એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવીજ હકીકત વિશુદ્ધ ધર્મના પ્રભાવથી સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. મને પ્રતિબોધ કરનાર સૂરિ મહારાજ તે ધર્મબોધકર મત્રી સમજવા અને તેઓની મારા ઉપર કૃપા થઇ તે તદ્દયા સમજવી. વિમળાલોક અજનની વાત કરી તે જ્ઞાન સમજવું, તત્ત્વપ્રીતિકર જળ તે સમ્યક્ત્વ સમજવુ અને (વિદ્વાન્ માણસોએ) મહાકલ્યાણક ભોજન તે ચારિત્ર સમજવું, સદ્દબુદ્ધિને પરિચારિકા બનાવી તે સારે માર્ગે પ્રવર્તાવનારી સારી બુદ્ધિ[1] સમજવી અને એ ત્રણે વસ્તુઓને ધારણ કરનાર કાષ્ઠનુ પાત્ર કહેવામાં આવ્યું તે આ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા સમજવી. આ પ્રમાણે સામાન્ય રીતે યોજના કરી બતાવી. હવે એજ હકીકત [2]વિસ્તારથી કહેવામાં આવે છે.

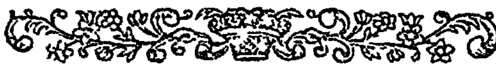
૧ નેકી

૨ મૂળ ગ્રથમા અહીં સુધી પદ્ય છે, હવેથી ગદ્ય આવે છે અને પ્રથમ પ્રસ્તાવના બાકીના આખા, વિભાગમા ગદ્ય છે આ ગ્રથનુ ખરેખરૂ ગૌરવ શું છે તે આ ઉપોદ્દ્ઘાત જેવા પ્રથમ વિભાગથીજ જણાય છે આ વિશેષાર્થ યોજના અગાઉની વાર્તા સાથે રાખીને વાચવાથી બહુ આનદ આવશે સગવડ માટે પછવાડેના પૃષ્ઠોના અંક આપ્યા છે એટલે તે પાના પરનો પેરેગ્રાફ વાંચી લેવો આ પ્રથમ પ્રસ્તાવ વાચ્યા પછી આખો ગ્રથ સમજવો એકદમ સહેલો થઇ જશે ભા. ક.

દાર્ષ્ટાન્તિક યોજના-કથાનો ઉપનય.

અવતરણ:—તત્ત્વવેદી પુરુષોનો એ માર્ગ છે કે અન્યનું કલ્યાણ કરવામાં જોડાયલા હોવાથી કારણ વગર તેઓ કાંઇ વિચાર[1] કરે નહિ, કદાચ અજાણપણામાં તેઓનાં મનમા કોઇ વિચાર પ્રયોજન વગર આવી જાય તોપણ તેઓ નિમિત્ત વગર કાંઇ બોલે[2] નહિ, તત્ત્વને નહિ જાણનાર માણસોની વચ્ચે તેઓ રહેતા હોય અને કદાચ કાંઇ બોલે તો તેઓ હેતુ વગર ચેષ્ટા[3] તો કરેજ નહીં, તેઓ જો કારણ વગર ચેષ્ટા કરે તો પછી તત્ત્વ નહિ જાણનારમાં અને તેઓમાં કાંઇ તફાવત રહેતો ન હોવાથી તેઓનું તત્ત્વજાણપણું નાશ પામી જાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી જેઓ પોતાની ગણતરી તત્ત્વના જાણકાર પ્રાણીઓમાં કરાવવા ઇચ્છતા હોય તેઓએ દરેક વખતે પોતાના વિચાર, વાણી અને વર્તનનું સાર્થકપણુ[4] વારવાર વિચારવું અને આ હકીકત જેઓ સમજી શકતા હોય તેઓની પાસે તે કહી સભળાવવી. આવા તત્ત્વવેદી પુરુષો નકામા વિચાર, ઉચ્ચાર અને વર્તનમાં ખોટી રીતે સાર્થકપણું માનનારાઓને તેમ કરતાં કૃપા કરીને વારે છે-અટકાવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી હું પણ મારી પ્રવૃત્તિનું સાર્થકપણું પ્રથમથી જણાવું છું. મારી ઇચ્છા ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથાનો આરભ કરવાની છે તે તમે જાણો છો, તે વાત મે બીજું દૃષ્ટાંત આપીને તમને બતાવી છે તે હકીકત જો તમારા ધ્યાનમાં આવી ગઇ હોય તો હે ભવ્ય પ્રાણીઓ! મારા ઉપર કૃપા કરી બીજા વિક્ષેપોનો ત્યાગ કરીને આ કથાનો આંતરગ અર્થ સાંભળો કે જેથી તેનો આશય-અભિપ્રાય શું છે તે આપના ધ્યાનમાં આવે.

૧ સંકલ્પ આ મનયોગની પ્રવૃત્તિ થઇ.
૨ આ વચનયોગની પ્રવૃત્તિ થઇ.
૩ આ કાયયોગની પ્રવૃત્તિ થઇ.
૪ યોગ્ય બાબતમા મન, વચન અને કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિ.

અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગર.

દૃષ્ટાન્તમાં અનેક પ્રાણીઓથી ભરપૂર અને સદા સ્થિર રહેનારૂં એક અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નામનું નગર કહ્યું તે આ આદિ અને અંત વગરનો, અવિચ્છિન્ન રૂપવાળો અને અનતા પ્રાણીઓના સમૂહથી ભરેલો સંસાર સમજવો.

આ સંસારનુ નગરપણું[1] કલ્પ્યું છે તે બરાબર છે. એ નગરમાં ધોળાં ઘરોની હાર બતાવી છે તે આ સસાર નગરમાં દેવલોક વિગેરે સ્થાનો સમજવાં; બજારના માર્ગો તે નગરમાં કહ્યા છે તે આ સસાર નગરમાં એક જન્મમાંથી બીજા જન્મમાં અવતાર લેવાની પદ્ધતિ સમજવી; જૂદા જૂદા વેપાર કરવાનાં કરિયાણાંરૂપ નાના પ્રકારનાં સુખદુઃખો સમજવાં; તેની (ચીજોની) કિમત સમાન અહીં અનેક પ્રકારનાં પુણ્ય પાપ[2] સમજવા, તે નગરમાં વિચિત્ર પ્રકારનાં ચિત્રોથી ઉજળાં લાગતાં અનેક દેવકુળો કહેવામાં આવ્યાં છે તે આ સંસારનગરમાં સુગત,[3] કણભક્ષ,[4] અક્ષપાદ,[5] કપિલ[6] વિગેરેએ

---

૧ પૃ. ૧૫ પરનો આખો પેરા અહીં વાચી લેવો.

૨ બજારમા વસ્તુ ખરીદવા માટે જેમ પૈસાની જરૂર પડે છે તેમ અહીં પુણ્ય અને પાપથી સુખ અને દુઃખ અનુક્રમે ખરીદી શકાય છે

૩ બુદ્ધદેવ. આ બૌધ વિગેરે સર્વ મતોનુ સ્વરૂપ **આનંદઘન પદ્યરત્નાવલી** (પ્રથમ ભાગ)માં પૃ ૩૯૧ પર વિસ્તારથી આપ્યુ છે બૌધો ક્ષણિકવાદી છે, આ મતના સ્થાપક બુદ્ધદેવને **સુગત** કહેવામા આવે છે આ મતો પર પાચમા પ્રસ્તાવમાં પુષ્કળ વિવેચન આવશે

૪ **કણભક્ષ. વૈશેષિક** દર્શનના સ્થાપનારને કણભક્ષ અથવા કણાદ કહેવામા આવે છે સદર પુસ્તકના પૃ ૩૯૮ પર આ સબધમા વિશેષ હકીકત બતાવવામાં આવી છે એ મત **પરમાણુવાદીના** નામથી ઓળખાય છે

૫ **અક્ષપાદ.** ન્યાયદર્શનના પ્રણેતા તે **ગૌતમ**ના નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે. નૈયાયિકો સાત પદાર્થ માને છે, વૈશેષિકો સોળ માને છે જુઓ સદર પુસ્તક પૃ. ૩૯૨.

૬ **કપિલ. સાંખ્ય**દર્શન બતાવનાર કપિલના નામથી ઓળખાય છે. આ દર્શન ૨૫ તત્ત્વ માને છે આ ઉપરાત પાચમુ **જૈમિનીય** દર્શન આવે છે આ દર્શન સબધી વિસ્તારથી હકીકત **શ્રીષડ્દર્શનસમુચ્ચય** ગ્રથમા શ્રી **હરિભદ્ર** સૂરિએ બતાવી છે છએ દર્શન તથા બીજા સપ્રદાયોની હકીકત એકતાળીશમા પદના વિવેચનમા અવતરણરૂપે કરી છે

બતાવેલાં કુદર્શન-કુમતો સમજવાં; એ રાજમંદિરમાં ક્રીડામાં કલકલ અવાજ કરનારા બાળકોની વાત કહેવામાં આવી છે તે આગળ પાછળની હકીકતનો વિચાર નહિ કરનારા મોહથી ભ્રમમાં પડી જનારા બાળ લોકો-ભોળા અજ્ઞાની જીવો સમજવા, બીજી રીતે એ કુમત પોતે પણ કલકલ કરતા બાળક જેવી ચેષ્ટા કરે છે અને આગળ પાછળનો સંબંધ વિચાર્યા વગર જેમ આવે તેમ પરસ્પરવિરોધી વાક્યો પણ કહી દે છે.

નગર વર્ણન વિવેક

એ નગરમાં ઊંચા ઊંચા કોટ-કિલ્લાઓ કહ્યા તે આ સંસાર નગરમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ ચારે કષાયો છે, એને કિલ્લા જેવા ગણવાનું કારણ એ છે કે જેમ કિલ્લાઓથી ઘેરો ઘાલવા આવનાર શત્રુઓનાં મનમાં ઉદ્વેગ થાય છે તેમ આ ચારે કષાયો વિવેકી મહાપુરુષોનાં મનમાં પણ ઉદ્વેગનું કારણ ઉત્પન્ન કરે છે. તે નગરની આસપાસ ઓળંગી ન શકાય એવી ખાઇ કહેવામાં આવી છે તે રાગ દ્વેષરૂપ તૃષ્ણા સમજવી, કારણ કે જેવી રીતે સાધારણ ખાઇ ચોર વિગેરેથી ઓલંઘી શકાતી નથી, માત્ર પ્રબળ શત્રુજ તેના પર સામ્રાજ્ય મેળવી તેને ઓલંઘી શકે છે તેમ આ તૃષ્ણારૂપ ખાઇ સંસાર નગરને બરાબર ચોતરફ વીંટાઇ રહી તેનું રક્ષણ કરે છે અને મહામોહમાંજ એટલું સામર્થ્ય છે કે તે તેને ઓલંઘી જાય છે, એટલે એ ખાઇ કરતાં પણ મહામોહનું જોર વધારે છે. તે નગરમાં મોટાં સરોવરો છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તે શબ્દ વિગેરે વિષયો સમજવા, કારણ કે તે વિષય જળથી કદિ ભરાઇ શકાતા નથી અને ઘણા ગભીર છે. એટલે જેમ મોટાં સરોવરો જળથી કદિ પૂરાં ભરાઇ શકાતાં નથી તેમ આ ઇંદ્રિયોના વિષયો પણ વિષયરૂપ જળથી કદિ પૂરા ભરાઇ શકાતા નથી એટલે એને ભોગવનાર કદિ તૃપ્ત થઇ શકતા નથી અને સરોવરોની પેઠે તે બહુ ઊંડા હોય છે એટલે તેનાં મૂળ સુધી પહોચવામા બહુ મુશ્કેલી પડે છે. તે નગરમાં શત્રુને ત્રાસ કરે તેવા મોટા ભયકર કુવાઓ કહ્યા તે આ સસાર નગરમાં પ્રિય[1] (વસ્તુ અથવા વહાલા)-નો વિયોગ, અનિષ્ટ (પસંદ ન પડે તેવા પદાર્થો અથવા સંબધીઓ)નો સયોગ, સબધીનું મરણ, ધનનું હરણ વિગેરે ભાવો સમજવા, કારણ કે

---

૧ પ્રિયવિયોગ, અનિષ્ટસયોગ એ આર્તધ્યાનના ભેદો છે એનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ જાણવાના ઇચ્છકે જૈન દૃષ્ટિએ યોગ (પ્ર ભાગ) પૃ ૧૩૧–૧૩૩ ની હકીકત વિચારણાપૂર્વક મનન કરવી.

અંધ કૂપોમાં જેમ પાણીના કલ્લોલ થયા કરે છે અને અનેક પક્ષીઓ ત્યાં આવીને વસે છે તેવી રીતે આ સંસાર પણ ઇષ્ટવિયોગ અનિષ્ટ-સંયોગ વખતે પડેલાં આંસુઓથી ભરપૂર રહે છે અને મિથ્યાત્વવાસિત પ્રાણીઓના તે આધારભૂત હોય છે એટલે ઇષ્ટવિયોગ અનિષ્ટસંયોગ વખતે જે અપધ્યાન થાય છે તે બહુધા મિથ્યાત્વઅવસ્થામાં બહુ જોરમાં હોય છે તેવા મિથ્યાત્વવાળા પ્રાણીરૂપ પક્ષીઓ આવા અંધ કૂપમાં આવીને પોતાના માળા નાખે છે. તે નગરમાં ફળ ફૂલથી ભરપૂર અનેક વનો છે એમ કહ્યુ છે તે આ સસાર નગરમાં પ્રાણીઓનાં શરીર સમજવાં, કારણ કે જેમ વનો-જગલો ભમરાના ગુંજારવથી અનેક પ્રકારનો ત્રાસ આપે છે અને તેનું મૂળ શોધી કાઢવું અશક્ય થઇ પડે છે તેવી રીતે શરીરરૂપ વનમાં ઇંદ્રિયો અને મનરૂપ ભમરા નિરતર ગુંજારવ કર્યા કરે છે અને ત્રાસ આપ્યા કરે છે તેમજ પોતાનાં કર્મરૂપ જૂદા જૂદા પ્રકારનાં ઝાડો, ફૂલ અને ફળના ભારથી ભરેલ હોવાને લીધે તે દુ:ખનું કારણ થાય છે અને તેના મૂળનો પત્તો લાગતો નથી; એટલે જીવનો અને શરીરનો સબધ ક્યારથી શરૂ થયો તે સબધી સમજણ એકદમ પડી શકતી નથી. આવી રીતે જેમ તે અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગર અનેક આશ્ચર્યોથી ભરપૂર કહ્યું છે તેવી રીતે આ સંસારનગરમાં પણ અનેક પ્રકારનાં આશ્ચર્યો થયાં કરે છે.

નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી.

એ અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગરમાં [1]નિષ્પુણ્યક નામનો ભિખારી છે એમ કહ્યું છે તે આ સસારમાં [2]સર્વજ્ઞ શાસનની પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં અહીં તહીં ચારે ગતિમાં રખડનારો મારો જીવ[3] જાણવો. તે પુણ્ય વગરનો હોવાથી તેનું નિષ્પુણ્યક નામ આપવામાં આવ્યુ છે તે યોગ્યજ છે. તે દરિદ્રીને મોટા પેટવાળો કહેવામાં આવ્યો છે તેમ આ જીવ વિષયરૂપ કુભોજનથી કદિ ધરાતો ન હોવાને લીધે ઘણું ખાવાથી મોટા પેટવાળો છે એમ સમજવુ. એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી સગા સંબંધી વગરનો છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ આ જીવના સબંધમાં પણ બરાબર સમજવું એટલે કે તે અનાદિ કાળથી સંસારની રખડપટ્ટીમાં એકલો

---

૧ જુઓ આ પુસ્તકનું પૃષ્ઠ ૧૬ આનો સંબધ તે પૃષ્ઠ સાથે છે ૨ જૈનશાસન

૩ આ ગ્રંથના કરનાર સિદ્ધર્ષિ ગણિ આ આખા પ્રસ્તાવમા પોતાની વાત કરે છે તેઓ માર્ગ પર આવ્યા પહેલાં પોતાની જાતને કેટલી નિંદે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે દરેક જીવે એ હકીકત તેટલેજ દરજ્જે પોતાની જાતને લાગુ પડે છે એમ સમજી લેવું નિષ્પુણ્યકની આખી હકીકત ખાસ મનન કરી વિચારવા યોગ્ય છે.

ઉત્પન્ન થાય છે, એકલો મરણ પામે છે, અને પોતાનાં કર્મ પ્રમાણે એકલો સુખ અથવા દુઃખ અનુભવે છે અને તે પ્રમાણે હોવાથી પરમાર્થથી કોઇ તેના સગા કે સંબધી નથી. તે નિષ્પુણ્યક ભિખારી દુર્બુદ્ધિ છે એમ કહ્યું તેમ આ જીવ પણ ઘણો મૂર્ખ છે, કારણ કે અનેક દુ.ખ આપનાર ઇંદ્રિયના વિષયોને પ્રાપ્ત કરીને તે રાજી થાય છે, પરમાર્થથી તેના ખરા દુશ્મનો કષાયો છે તેની તે સેવા કરે છે અને ભાઇઓની જેમ તેની સાથે વર્તે છે, મિથ્યાત્વ (અજ્ઞપણું) જે ખરેખરી રીતે અધપણું છે તેને શુભ દષ્ટિરૂપ ગણી તેનો આદર કરે છે, નરકમાં પડવાના કારણરૂપ [1]અવિરતિપણામાં આનદ માને છે, અનેક પ્રકારના અનર્થોને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રમાદસમૂહ (આળસ વિગેરે) રૂપ શત્રુઓ તરફ જાણે તેઓ પોતાના અતિ વહાલા મિત્ર હોય તેમ વહાલથી જુએ છે, મન, વચન, કાયાના અશુભ યોગો તેના ધર્મધનને લુંટનાગ હોવાથી ખરેખરી રીતે ચોર જેવા છે તેને તે બહુ પૈસા પેદા કરનાર કમાઉ દીકરા જેવા ગણે છે અને પુત્ર સ્ત્રી ધન સુવર્ણ વિગેરે સસારમાં આકરાં બધન જેવાં છે છતાં તેને અત્યત આનંદનાં કારણ માને છે- આ પ્રમાણે હોવાથી આ જીવ અત્યંત દુર્બુદ્ધિ છે.

દારિદ્રય-મૂર્તિ.

પેલા ભિખારીને પૈસા વગરનો દરિદ્રી બતાવ્યો તેમ આ જીવની પાસે શુદ્ધ ધર્મની એક કોડિ પણ ન હોવાથી તે દારિદ્રયની મૂર્તિજ છે. જેમ તે દરિદ્રીને પુરુષાર્થ વગરનો કહેવામા આવ્યો તેમ આ જીવ પણ પોતાના કર્મબધનના [2]હેતુઓનો નાશ કરવાની શક્તિ વગરનો હોવાથી પુરુષકાર[3] વગરનો છે એમ સમજવું. જેમ તે ભિખારીનું શરીર ભૂખથી લેવાઇ ગયું હતું એમ કહેવામાં આવ્યુ છે તેમ વિષય-સેવનની ઇચ્છારૂપ આ જીવની ક્ષુધા કદિ પણ શાંત થતી નહિ હોવાને લીધે ભૂખથી લેવાઇ ગયેલા શરીરવાળો તેને સમજવો. તે દ્રમકને અનાથ કહ્યો તેમ આ જીવને પણ સર્વજ્ઞરૂપ નાથ-સ્વામી મળેલા નહિ હોવાને લીધે તે અનાથજ છે. તે ભિખારીનાં હાડકાં જમીન ઉપર શયન કરવાથી છોલાઇ ગયાં હતાં તેમ અત્યંત ખરાબ આકરાં પાપોની ભૂમિ

---

૧ ત્યાગભાવને વિરતિપણું કહેવામા આવે છે, તેથી વિરૂદ્ધ અવસ્થા-ત્યાગ નહિ કરવાપણાના ભાવને અવિરતિપણું કહેવામાં આવે છે

૨ કર્મબધનના હેતુ ચાર છે. મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન), અવિરતિ (ઉપર જુઓ) કષાય અને યોગો એને નાશ કરવામા પુરુષાર્થ-આત્મવીર્યની બહુ જરૂર પડે છે.

૩ શક્તિ, તાકાત.

પર આળોટતો હોવાથી આ પ્રાણીનાં સર્વ અંગો અને ઉપાંગો જાણે દગાઈ ગયાં હોય એવો તે દેખાય છે. જેમ તે ભિખારીનું આખું શરીર ધૂળથી મલિન થઈ ગયેલું હતું તેમ નિરંતર બધાતાં પાપકર્મોનાં પરમાણુરૂપ ધૂળથી આ જીવનું આખું શરીર મલિન છે. જેમ ફાટેલ તૂટેલ કપડાથી તે ભિખારીનું શરીર નહિ જેવું ઢંકાયલું હતું તેમ આ જીવની આકૃતિ પણ મોહની [1]કળાઓને સૂચવનારી નાની નાની ધજાઓથી વીંટાયલી છે અને મહા ભયંકર રૂપ ધારણ કરે છે. તે દરિદ્રીને નિંદનીક અને દીન (ગરીબડો-રાંક) કહેવામાં આવ્યો તેમ આ જીવ પણ વિવેકના સ્થાનભૂત સજ્જનોથી નિંદા પામે છે અને ભય શોક ઉત્પન્ન કરનારાં તુચ્છ કર્મોથી ભરેલો હોવાને લીધે અત્યંત દીન-રાંક છે એમ સમજવું.

ભિક્ષાપાત્ર અને અન્ન

પેલો નિષ્પુણ્યક ભિખારી અદૃષ્ટમૂલપર્યંત નગરમાં આખો વખત ભિખ લેવા માટે ઘેર ઘેર ભટકે છે એમ કહ્યું તેમ આ જીવ પણ સંસારનગરમાં વિષયરૂપ તુચ્છ ભોજન મેળવવાની આશાના પાશમાં વીંટાળાઈ રહી એક જન્મમાંથી બીજામાં અને બીજામાંથી ત્રીજામાં એમ ઉંચાં નીચાં ઘરોમાં આખો વખત ભટક્યા કરે છે. ભિખ લેવા માટે તેની પાસે ભાંગેલું-ખોખરૂં ઠીકરૂં છે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે વાસણને સ્થાનકે આ જીવનું આયુષ્ય સમજવું. કારણ કે તે વાસણજ વિષયરૂપ કુત્સિત અન્નને અને ચારિત્રરૂપ મહાકલ્યાણ કરનાર ભોજનને લેવાનો આધાર છે અને તે શરીરને લઈનેજ આ જીવ વારંવાર સંસાર નગરમાં ભટકે છે.

તોફાની છોકરાઓ

તે રાંક ભિખારીને દુર્દાન્ત છોકરાઓ વારંવાર મારતા હતા અને તેના પગ થયેલા લાકડી, મુઠી અને માટીના પ્રહારથી તે અધમુઓ થઈ ગયો હતો એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે આ જીવના ખોટા વિકલ્પો, શુષ્ક તર્કો, તેને ઉત્પન્ન કરનાર ગ્રંથો અને તેવા ગ્રંથના ઉપદેશક કુતીર્થીઓ સમજવા. તેઓ જ્યારે આ બાપડા જીવને જુએ છે ત્યારે તેના તરફ સરકટો ખોટા હેતુરૂપ મુદ્ગરોના ઘા કરીને તેના તત્ત્વાભિમુખ [2]શરીરના ટુકડે ટુકડા કરી નાખે છે. આવી રીતે પોતાનું શરીર જર્જરિત થઈ ગયા

---

૧ મોહના જુદા જુદા આવિર્ભાવો.

૨ શુષ્ક તર્કો આ જીવને ખોટી દલીલ પૂરી પાડે છે અને સત્ય માર્ગથી દૂર રાખે છે, એથી એના તત્ત્વાભિમુખ શરીરને ઘા લાગ્યા કરે છે એટલે તે સત્ય તત્ત્વ પામી શકતો નથી.

પછી આ પ્રાણી કાર્ય કે અકાર્યના વિચાર કરી શકતો નથી, અમુક વસ્તુ ખાવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનું સ્વરૂપ કળી શકતો નથી, અમુક પ્રવાહી પીવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનું સ્વરૂપ જાણી શકતો નથી, અમુક વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે કે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે તે સમજી શકતો નથી, પોતાને અને પારકાને ગુણ અને દોષના નિમિત્ત કારણ શું છે તે લક્ષ્યમાં લઇ શકતો નથી. પછી તે ખોટા તર્કથી વિચારશક્તિને ભરી દઇને વિચારે છે કે-'પરલોક ન હોવો જોઇએ, સારાં ખરાબ કર્મનું ફળ હોઇ શકેજ નહિ, આત્મા જેવી કોઇ વસ્તુ હોવાનો સંભવ લાગતો નથી, કોઇ પ્રાણી સર્વજ્ઞ હોઇ શકે નહિ, હોવાનો દાવો કરી શકે નહિ અને સર્વજ્ઞે બતાવેલો મોક્ષમાર્ગ હોઇ શકે નહિ–વિગેરે વિગેરે.' આવા આવા વિચાર કુતીર્થીના પરિચયથી અને માઠા સકલ્પોથી વારંવાર થયા કરે છે તે સર્વ આ જીવને પીડા આપનાર દુર્દાન્ત-તોફાની છોકરાઓ સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે. શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનથી ઉલટી દિશાએ પોતાનું વલણ રાખીને પછી અતત્ત્વમાં પોતાનું મન લગાડે છે અને તેને પરિણામે તે પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે, ખોટું બોલે છે, પારકાનું ધન ચોરી લે છે, પરસ્ત્રી સાથે વિષયસેવન કરે છે, [1]પરિગ્રહનો સચય કરે છે, પોતાની ઇચ્છાનુ માપ કરતો નથી, હદ બાંધતો નથી, માંસ ખાય છે, દારૂ પીએ છે, કોઇ સારો ઉપદેશ આપે તે ગ્રહણ કરતો નથી, ખોટા માર્ગનો પ્રકાશ કરે છે, નમસ્કાર કરવા યોગ્ય મહાત્મા પુરુષોની નિંદા કરે છે, નમસ્કાર ન કરવા યોગ્ય હોય તેની સેવા કરે છે, પોતાના અને પારકાના ગુણ દોષના નિમિત્ત કારણ[2] તરફ દોડે છે અને બીજા માણસોની નિંદા કરે છે અને એવી રીતે સર્વ પાપો આચરે છે.

પાપાચરણથી થતા દુખો.

એવી રીતે અનેક પાપો આચરવાને લીધે તે પ્રાણી આકરાં કર્મો બાંધે છે, તેને લઇને તે નરકમાં પડે છે. ત્યાં (નરકમાં) તે [3]કુંભીપાકવડે રધાય છે, કરવતવડે વેરાય

---

૧ ધન, ધાન્ય, ઘર વિગેરે વસ્તુઓનુ એકઠુ કરવુ તેને પરિગ્રહ કહેવામા આવે છે.

૨ અમુક બાબત સારી છે કે ખરાબ છે તે જાણે, પણ તેમ થવાનું કારણ પોતાનાં કર્મ વિગેરે છે તેને ધ્યાનમાં લેતો નથી શુદ્ધ પાઠ गच्छति स्वपरयोर्न विभेदम् પોતાનુ ખરેખરૂ અને પારકુ તે બે વચ્ચે તફાવત સમજતો નથી गच्छति स्वपरयोर्गुणदोषनिमित्तम् એવો પાઠ હોય તો એનો અર્થ એમ કરવો કે ગુણ દોષના નિમિત્તો–બાહ્ય કારણો તરફ ધ્યાન આપે છે, અંદર પ્રવેશ કરી શકતો નથી સુજ્ઞ મનુષ્યો નિમિત્ત કારણ તરફ જતા નથી પણ ઉપાદાન કારણને શોધે છે

૩ નરકનો ભયકર અગ્નિ

લાગે છે કે આખી દુનિયાનાં સર્વ પુદ્‌ગલો ખાઇ જવાથી પણ તે ભૂખની શાંતિ થાય નહિ; તેને તરસ એટલી આકરી લાગે છે કે આખી દુનિયાના સર્વ સમુદ્રોનાં પાણી એક સાથે પીવાથી પણ તે છીપે નહિ; ત્યાં તે [1]ઠંડા ક્ષેત્રની ઠંડીથી મહા પીડા પામે છે, ઉષ્ણ-ગરમ ક્ષેત્રમાં ગરમીથી મહા હેરાનગતિ ભોગવે છે, અને એ ઉપરાંત બીજા નારકીના જીવો[2] તેને અનેક પ્રકારે દુઃખ આપે છે. તે વખતે આ પ્રાણી મહા દુઃખથી આકુળવ્યાકુળ થઇ 'હે માતા! રક્ષણ કર, હે તાત! હે નાથ! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો,' એમ રાડો પાડીને બોલ્યા કરે છે, પણ તેના શરીરનું રક્ષણ કરનાર કોઇ ત્યાં હોતું નથી અને આવા ભયંકર દુઃખમાંથી કોઇ તેને બચાવી શકતું નથી.

નારકીના આવા ભયંકર દુઃખમાંથી કદાચ મહા મુશ્કેલીએ તે છૂટે તો તિર્યંચ[3] ગતિમાં જન્મ લઇને ત્યાં અનેક પ્રકારની પીડા પામે છે અને દુઃખો સહન કરે છે તેની પાસે પુષ્કળ બોજો ઉપડાવવામાં આવે છે, લાકડીવડે તેને કુટવામાં આવે છે, એનાં કાન, પૂછડાં વિગેરે છેદી નાખવામાં આવે છે, હજારો કીડાઓ વિગેરે એનું લોહી પીધા કરે છે, તેને ભૂખ સહન કરવી પડે છે, તે તરસથી મરી જાય છે અને જૂદી જૂદી અનેક પ્રકારની પીડાઓથી દુઃખી થાય છે.

ત્યારપછી વળી કોઇ વાર આ જીવ મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત કરે છે તો ત્યાં પણ અનેક દુઃખોથી પીડા પામે છે. હજારો પ્રકારના રોગો તેને દુઃખ ઉપજાવે છે, ત્રાસ આપે છે, હેરાન કરે છે, ઘડપણના વિકારો તેને શિથિલ કરી નાખે છે, નીચ દુર્જનો તેને દુઃખ આપે છે, વહાલાના વિયોગો તેને મુંઝવી નાખે છે, અનિષ્ટ વસ્તુઓ કે પ્રાણીઓ સાથેના સંયોગો કે પ્રસંગો મન ઉપર ખરાબ અસર કરે છે, બીજાએ તેનું ધન હરણ કરીને તેને રાંક બનાવી દે છે, સગા સંબંધીઓનાં અકાળ મરણો આકુળવ્યાકુળ કરી નાખે છે અને જૂદા જૂદા પ્રકારના અધ્યવસાયો તેને વિહ્વળ કરી નાખે છે.

કદાચ એ જીવ દેવગતિમાં જન્મ લઇ દેવતા થાય છે તો ત્યાં

---

૧ આ ક્ષેત્રવેદના કહી. ૨ આ અન્યોન્યકૃત વેદના કહી.

૩ દેવતા, મનુષ્ય અને નારકી સિવાયના સર્વ જીવોને તિર્યંચ સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે તેમા એકથી પાંચ ઇંદ્રિયવાળા (દેવ, મનુષ્ય અને નારક સિવાયના) સર્વ જીવોનો સમાવેશ થાય છે. પંચેંદ્રિય તિર્યંચમા જળચર, સ્થળચર, ખેચર આદિ જીવોનો સમાવેશ થાય છે. અહીં ખાસ કરીને તિર્યંચ પચેંદ્રિય જીવોનો નિર્દેશ છે એમ સંબન્ધ પરથી જણાય છે.

પણ જૂદા જૂદા પ્રકારની વેદનાઓ સહન કરે છેઃ ઇંદ્ર કાંઇ પણ હુકમ તેને ફરમાવે તો પરવશ થઇને તે હુકમ તેને ઉઠાવવો પડે છે, અન્ય દેવોનો વૈભવ જોઇને તેને વારંવાર અદેખાઇ આવ્યા કરે છે, પૂર્વ ભવમાં પોતે ભૂલો કરી હોય તેનું સ્મરણ[1] થવાથી દુઃખ થાય છે એટલે શુભ ક્રિયા કરવામાં ગયા ભવમાં અમુક અમુક કચાશ રાખી તેથી આ ભવમાં પૂર્ણ ઋદ્ધિ, અધિકાર કે મહત્તા મળ્યાં નહિ એવી કલ્પના વારંવાર થયા કરે છે. અન્ય દેવોની સુંદર યુવતીઓ કે જે પોતાને વશ થાય તેમ ન હોય તેની પ્રાર્થના કરવાને પરિણામે નાસીપાસી થવાથી અથવા તેઓ પોતાની પ્રાર્થના કરે તો તેને તૃપ્ત કરવાની પોતાની શક્તિ ન હોવાથી મનમાં બળી જાય છે, તેનો સયોગ કેવી રીતે થાય તેના વિચારો વારવાર થતા હોવાથી મનમાં શલ્ય રહ્યા કરે છે, મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવતાઓથી વારવાર નિંદા પામે છે, પોતાને મરવાનો (ચ્યવવાનો) સમય નજીક જાણી અત્યત વિલાપ કરે છે અને છેવટે સર્વ પ્રકારના અશુચિના સ્થાનકભૂત ગર્ભના કાદવમા પડે છે.

દરિદ્રીના દીન શબ્દો.

આવા પ્રકારની સ્થિતિ હોવાથી[2] તે દરિદ્રીના વર્ણનમાં સર્વ અંગો ઉપર મોટા મોટા ઘા વાગવાથી થયેલ તાપને લીધે આકુળવ્યાકુળ થઇને તે બહુ હેરાન થઇ ગયો હતો અને “ઓય મા! મરી ગયો, મને બચાવ, મને બચાવ, એવા એવા શબ્દો તે વારવાર બોલતો હતો” એ મતલબની હકીકત કહેવામાં આવી હતી તે આ જીવને સર્વ બરાબર બંધબેસતી આવે છે, કારણ કે નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો અનુભવતો વારવાર તે નિસાસા મૂકે છે, તેના શરીરમાં તાપ આવ્યા કરે છે અને તે વારવાર રાક-બાપડો-બિચારો થઇ જાય છે. આ સર્વનુ કારણ તેના પોતાના જૂદા જૂદા પ્રકારના માઠા વિકલ્પો, તેને સપાદન કરાવનાર કુદર્શનગ્રંથો (અન્ય ધર્મનાં પુસ્તકો) અને તે પુસ્તકોના બનાવનાર અને મત ચલાવનાર કુગુરુઓ છે.

---

૧ દેવતા અવધિજ્ઞાન કે વિભંગજ્ઞાનથી પોતાના પૂર્વ ભવ સબધી હકીકત ઉપયોગ મૂકીને જાણી શકે છે. જેઓને સમ્યગ્ બોધ થયો હોય છે તેને અવધિજ્ઞાન હોય છે અને બાકીનાને વિભગજ્ઞાન હોય છે. આ ગતિ આશ્રયી જ્ઞાન હોવાથી સર્વ દેવોને હોય છે,

૨ જુઓ આ પુસ્તકનુ પૃષ્ઠ ૧૬ મુ (નિષ્પુણ્યકનુ વર્ણન) બેંગાલ રૉ. એ. સોસાયટિના મૂળ પુસ્તકનુ અહીંથી ૫૧ મું પૃષ્ઠ શરૂ થાય છે

ભિખારીના રોગો

આગળ તે ભિખારીના શરીરમાં ઉન્માદ વિગેરે રોગો બતાવવામાં આવ્યા તે આ જીવના સબંધમાં મહામોહ વિગેરે સમજવા. ઉન્માદ સનેપાત જેવો વ્યાધિ છે, જેની અસર તળે પ્રાણી અનેક પ્રકારનાં અકાર્યો કરે છે, તેવી રીતે મોહ-મિથ્યાત્વ અજ્ઞાનથી અનેક પ્રકારનાં ન કરવા યોગ્ય કાર્યોની પરંપરા આ પ્રાણી કરે છે તેથી ઉન્માદ તે મોહ સમજવો. તાવ આવવાથી આખા શરીરે ગરમી થાય છે તેવી રીતે રાગ (પરવસ્તુ વિગેરે તરફ પોતાપણાના આકર્ષણ)ને લીધે સર્વ અવયવોમાં એક જાતની ગરમી આવે છે, તેથી તાપ તે રાગ સમજવો જેમ શૂળનો વ્યાધિ થવાથી હૃદય ઉપર અને પાસળાંઓમાં સખ્ત પીડા થાય છે તેમ દ્વેષ (અન્ય વસ્તુ અને પ્રાણી તરફ તિરસ્કારની લાગણી)ને લીધે હૃદયમા વૈરની સખ્ત વેદના ચાલે છે અને મનમાં ગ્લાનિ રહ્યા કરે છે, તેથી શૂળ તે દ્વેષ સમજવો. જેમ ખસ થવાથી સર્વ અવયવોમા ખુજલી આવે છે તેમ કામ (વિષયસેવનઇચ્છા)થી વિષયસેવનરૂપ તીવ્ર અભિલાષા ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાં મન વળગેલુજ રહે છે, તેથી ખસ તે કામ સમજવો. જેમ ગળતા કોઢના વ્યાધિવડે માણસ લોકો તરફથી નિંદાય છે અને મનમા અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગો થયા કરે છે તેવી રીતે ભય, શોક અને અરતિ (અપ્રીતિ)થી થયેલી દીનતાથી પણ લોકોનાં મનમાં આ દીન પ્રાણી માટે ખરાબ વિચારો આવે છે અને દીન પ્રાણીને પોતાને પણ અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગો થયા કરે છે, તેથી દીનતા તે ગળતા કોઢનો વ્યાધિ સમજવો. આંખના વ્યાધિથી જેમ દેખવાની શક્તિનો નાશ થાય છે તેમ અજ્ઞાન (અંધકાર-જ્ઞાનનુ આચ્છાદન)થી વિવેકદૃષ્ટિ-સાચુ ખોટુ પારખી લેવાની શક્તિનો નાશ થાય છે, તેથી તે દરિદ્રીના નેત્રરોગને સ્થાને અજ્ઞાન સમજવું. જળોદરના વ્યાધિથી[1] જેમ કાર્ય કરવાના ઉત્સાહનો નાશ થઇ જાય છે તેમ પ્રમાદથી ધર્મનાં શુભ અનુષ્ઠાનો (ક્રિયા-પ્રતિક્રમણ વિગેરે) કરવા તરફ જે ઉત્સાહ હોય છે તેનો નાશ થઇ જાય છે અને પ્રાણી મંદ ઉત્સાહવાળો થઇ જાય છે, તેથી જળોદરની સાથે પ્રમાદની સરખામણી કરવી.

રોગોનાં ઉપાદાન કારણો

આ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ, રાગ દ્વેષ, કામ, દીનતા, અજ્ઞાન અને પ્રમાદ વિગેરે ભાવ રોગોથી આ પ્રાણી હેરાન હેરાન થયાજ કરે છે અને તેની મુઝવણથી પોતે શુભ વિચાર કરી શકતો નથી, તેટલા માટે હાલ તેને ખાવા યોગ્ય ન ખાવા યોગ્યનો વિવેક (ભક્ષ્યાભક્ષ્યના સ્વરૂપનુ

૧ આ વ્યાધિમા પેટ મોટુ થઇ જાય છે અને કોઇ કામ કરવાની હોંશ થતી નથી.

જ્ઞાન) પીવા યોગ્ય ન પીવા યોગ્યનો વિવેક (પેયાપેય વિચાર) ન હોવાથી તેના પોતાના સબધમા મોટો અંધકાર પ્રવર્તતો હતો અને તે અંધકારમા તે મુંઝાઇ ગયો હતો એમ હકીકત દરિદ્રીના વર્ણનમાં અગાઉ બતાવી હતી અને પરલોક નથી, શુભ અશુભ કર્મનું ફળ નથી એવા અને એવી જાતના અનેક કુવિકલ્પો તેને થતા હતા. આ અજ્ઞાન અને કુવિકલ્પ બન્નેને ઉત્પન્ન કરનાર સહકારી કારણ તરીકે બાહ્ય કારણોમા કુતર્કના ગ્રથો અને તેને પ્રવર્તાવિનારા તેના ઉપ-દેશકો છે એમ સમજવું અને રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરે ઉપાદાન કારણ તરીકે આંતરંગ કારણ પૂરાં પાડે છે એમ વિચારવુ અને તે ઉપરથી આ પ્રાણીને અનેક પ્રકારની પીડાઓ થાય છે તેને ઉત્પન્ન કરનાર અને ફેલાવનાર પરમાર્થથી એ રાગ, દ્વેષ ને મોહ છે એમ સમજવું. [1]એમાં એટલી હકીકત લક્ષ્યમાં રાખવાની છે કે કુશાસ્ત્રના સસ્કાર તો કોઇ કોઇ વખત થાય છે અને એ પીડાઓને ઉત્પન્ન કરવામા કારણભૂત રાગ, દ્વેષ ને મોહ વિગેરે તો પોતાનો ભાગ સર્વ વખત ભજવ્યા કરે છે, નિરંતર આ પ્રાણીને અનર્થપરપરા ઉત્પન્ન કરે છે અને હમેશ તેને અજ્ઞાનદશામાં રાખે છે. એ ઉપરાંત એમા બીજી પણ એક વાત છે અને તે એ કે કુદર્શનના અભિપ્રાયોનુ શ્રવણ કરવામા આવે છતાં તે અનર્થપરપરાનું કારણ થાય અને ન પણ થાય, એટલે અન્ય મતના દર્શન ગ્રંથોના વાચન મનનથી અનર્થપરપરા કોઇ પ્રાણીઓને થાય અને કોઇને ન પણ થાય એવો તેમાં વિકલ્પ છે, એક સરખો નિયમ નથી; પરતુ રાગ દ્વેષ વિગેરે આંતર કારણો જે ઉપર બતાવ્યા છે તે સેવવામાં આવે તો જરૂર અનર્થપરપરા થાયજ છે, એમાં કોઇ જાતની શકા કે કોઇ પ્રકારનો વિકલ્પ નથી. એ રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરેને વશ પડેલો અને તેઓના જોરથી દબાઇ ગયેલો પ્રાણી અજ્ઞાનરૂપ મહાન્ અધકારમાં પ્રવેશ કરે છે, મનને વિપરીત કરી નાખે તેવા ખોટા વિકલ્પો કરે છે, સેંકડો ન કરવા યોગ્ય અકાર્યો કરે છે અને તેને લઇને મહા આકરા કર્મોનો સમૂહ એકઠો કરે છે. આવાં આકરા કર્મો એકઠાં કરવાને પરિણામે કોઇ વખતે તે દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કોઇ વખત મનુષ્યગતિમાં જન્મ લે છે, કોઇ વખત પશુભાવ ધારણ કરે છે અને કોઇ વખત નરકમાં પડે છે અને ઉપર ચારે ગતિઓના

---

૧ અહીં આ પ્રાણીના સંબંધમા અનર્થપરપરા કરનાર કારણોમા બાહ્ય અને આતર કારણનો ભેદ પાડવામા આવ્યો છે તે બરાબર સમજવો અન્ય ગ્રંથો બાહ્ય કારણ છે, ઉપાદાન કારણ તો મોહ-અજ્ઞાનજ છે એ બરાબર ધ્યાનમા રાખવું

દુઃખનું વર્ણન [1]આપ્યું છે તે પ્રમાણે ત્યાં અનંત વાર અરઘટ્ટઘટ્ટી ન્યાયે[2] મહા દુઃખોને વારંવાર જાતે અનુભવે છે અને ચારે તરફ ભટક્યા કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ભિખારીના વર્ણનમાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે "તેને ઠંડીની, ગરમીની, ડાંસની, મચ્છરની, ભૂખની, તરસની–એમ અનેક પીડાઓ થતી હતી અને તેથી હેરાન થતો, દુઃખ પામતો, ત્રાસ પામતો નારકીના જીવોની જેવી વેદનાઓ તે સહન કરતો હતો." તે સર્વ આ પ્રાણીના સબધમાં બરાબર મળતું અને બંધબેસતું આવે છે એમ સમજવું.

ભિખારીની વિવિધ પાત્રતા

ત્યારપછી તે દરિદ્રીના સબધમા કહેવામાં આવ્યું હતું કે "એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીની સ્થિતિ જોઇને સજ્જન પુરુષોને મોટી દયા આવે તેવું હતું, અભિમાની પુરુષોને તે મશ્કરી કરવાનું સ્થાન થઇ પડ્યો હતો, બાળકોને રમત કરવાનું રમકડુ થઇ પડ્યો હતો અને પાપ કરનારાઓને એક દાખલો પૂરો પાડે તેવો થઇ ગયો હતો"–એ સર્વ હકીકતની યોજના આ જીવના સબધમાં પણ બરાબર કરવી તે આ પ્રમાણે–આ પ્રાણી નિરતર અશાતા વેદનીયરૂપ કર્મના કાદવમાં દબાયલો રહે છે તેને જ્યારે અત્યત પ્રશમ સુખમાં આસક્ત થયેલા અને નિરતર વિશિષ્ટ આત્મસુખનો અનુભવ કરનારા મહાત્મા સાધુઓ જુએ છે ત્યારે તેઓના ચિત્તમાં સર્વદા કરૂણાભાવ જાગ્રત રહેતો હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે આ પ્રાણી ઉપર તેઓને ઘણી દયા આવે છે. કેટલાક **સરાગસંયમી**[3] સાધુઓ-યતિઓ વીર રસના જોરથી તપસ્યા કરે છે, તેઓને ધર્મ ઉપર રાગ હોય છે, પણ તેઓનો તે રાગ એક પ્રકારની ઘેલછા જેવો હોય છે અને તપસ્યા વિગેરે જે તેઓ આદરતા હોય છે તેને માટે તેઓનાં મનમાં બહુ અભિમાન હોય છે. આવા સરાગસયમી[3] યતિઓને આ પ્રાણી મશ્કરી કરવાનું સ્થાન પૂરૂ પાડે છે. તેઓ પોતાનાં મનમાં આ જીવ સબધી

---

૧ જુઓ અગાઉ પૃષ્ઠ ૫૭ થી ૫૯.

૨ અરઘટ્ટઘટ્ટી એટલે રેંટ એ કુવાઓ ઉપર યોજવામાં આવે છે. અને તેમા ઘડાઓ એવી રીતે ગોઠવ્યા હોય છે કે ઉપર આવતા ઘડા ઠલવાય છે ત્યારે નીચેના ભરાતા જાય છે, મતલબ કાઇ વખત તદ્દન સર્વ ઘડા ખાલી થતા નથી અને પ્રાણીની મુક્તિ થતી નથી. દેહધારણ અને કર્મગ્રહણ એ ઘડાના જળ સાથે બરાબર સરખાવવા યોગ્ય છે

૩ ત્યાગ ઉપર રાગવાળા, ત્યાગની ખાતર ત્યાગ કરનાર નહિ, પણ મોહથી ત્યાગ કરનારાને **સરાગસંયમી** કહેવામા આવે છે.

વિચાર કરે છે કે ધર્મ, અર્થ. કામ અને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થમાંથી ધર્મ નામના મુખ્ય પુરુષાર્થના સાધન વગરના આ પ્રાણીમાં માણસાઇજ કેમ સંભવે? એવો ખ્યાલ કરી તેના તરફ અનાદરની નજરથી તેઓ જુએ છે-આવા પ્રાણીઓનું આ જીવ હાસ્યસ્થાન થઇ પડે છે. વળી કેટલાક પ્રાણીઓ જેઓનાં મનમાં મિથ્યાત્વ પેસી ગયું છે અને જેઓને કોઇ પ્રકારે થોડું થોડુ વિષયસુખ મળી ગયું છે તેઓને આ જીવ ક્રીડા કરવાનું રમત કરવાનું-સ્થાન થઇ પડ્યો છે. આપણે દુનિયામા જોઇએ છીએ કે પૈસાના મદમાં અંધ થઇ ગયેલાઓ બીજા સામાન્ય માણસો તરફ અનેક પ્રકારની પીડાઓ-હેરાનગતીઓ કરે છે અને તેઓ તરફ તિરસ્કારની નજરથી જોઇ તેઓ જાણે તદ્દન મૂર્ખા-અક્કલ વગરના કે ઠેકાણા વગરના હોય તેમ તેઓને બનાવે છે. દુનિયામાં પાપી પ્રાણીઓ કેવી રીતે પાપ એકઠું કરે છે અને તેનાં કેવાં ફળ થાય છે તે હકીકત બતાવવાની હોય છે ત્યારે તે બાબતનો દાખલો આ પ્રાણી પૂરો પાડે છે તે આ પ્રમાણે. પાપ કાર્યોની હકીકત જ્યારે ભગવાન્ બતાવે છે ત્યારે ભવ્ય પ્રાણીઓને સસાર પર વૈરાગ્ય થાય તેટલા માટે આ પ્રાણીઓના જેવા જીવનુ દૃષ્ટાન્ત આપે છે. આવી રીતે આ જીવ કૃપા, હાસ્ય અને ક્રીડાનું સ્થાન થાય છે અને પાપીઓનું દૃષ્ટાન્ત પૂરૂં પાડે છે.

દરિદ્રીની સરખામણી.

વળી તે દરિદ્રીના વર્ણનમાં આગળ કહેવામા આવ્યું છે કે "આ અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરમાં બીજા પણ ઘણા દરિદ્રીઓ વસતા હતા, પણ એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી એટલો દુ ખી હતો કે તેના જેવો નિર્ભાગી બહુધા તે આખા શહેરમાં બીજો કોઇ નહિ હોય એમ લાગતું હતું" તે મારા પોતાના જીવનુ અત્યંત વિપરીત વર્તન જોઇને અને અનુભવીને મે કહ્યું છે, કારણ કે જન્મથી અંધપણાને પણ હલકો પાડી નાખે તેવો[1] તેને મહામોહ છે, નારકીના તાપને પણ હસી કાઢે તેવો તેને રાગ છે, જેને કોઇ સાથે સરખાવી ન શકાય તેવો એને અન્ય ઉપર દ્વેષ છે, વૈશ્વાનરને[2] પણ હસી કાઢે એવો તેનો ક્રોધ છે, મેરૂ પર્વતને પણ નાનો બતાવે તેવું તેને માન છે, નાગણી (સર્પણી)ની ગતિને પણ

---

૧ તેને મહામોહ એટલો આકરો થાય છે કે કોઇ પ્રાણી જાત્યંધ-જન્મથી અંધ હોય તેનું વિકળ ચક્ષુપણુ પણ તેની પાસે કાંઇ હિસાબમાં નહિ. જન્માધપણાથી પણ આકરો તેનો મહામોહ છે એવી રીતે બાકીના ભાવો માટે પણ સમજી લેવું. ૨ મોટા અગ્નિ.

જીતી જાય તેવી તેને માયા છે, [1]સ્વયમ્ભૂરમણ સમુદ્રને પણ નાનો દેખાડે તેવો તેને લોભ છે અને સ્વપ્નામાં[2] લાગેલી તૃષા (પાણી પીવાની ઇચ્છા) જેવું તેનું વિષયલંપટપણું છે. ભગવાનના શાસનની પ્રાપ્તિ થયા પહેલાં આ પ્રમાણે સર્વ મારા જીવના સબંધમાં હતું અને તે મેં જાતે અનુભવેલું હતું અને મને પોતાને એમ લાગે છે કે અન્ય પ્રાણીઓમાં દોષોની આવી [3]ઉત્કટતા નહિ હોય. આ વાત મારા જીવના સંબંધમાં યુક્તિથી કેવી રીતે બંધબેસતી આવે છે તે આગળ મને પ્રતિબોધ થાય છે તે વખતે વિસ્તારથી કહી બતાવીશ.

ભિખારીનાં હવાંતીઆં.

ત્યારપછી તે દરિદ્રીના વર્ણનમાં કહેવામાં આવ્યુ છે તેની મતલબ [4]આ પ્રમાણે છે. “ તે ભિખારી અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરના દરેક ઘરમાં ભિક્ષા માટે રખડતો રખડતો વિચારતો હતો કે ‘ મને અમુક દેવદત્તના અથવા બધુમિત્રના અથવા જિનદત્તના ઘેરથી રસકસવાળી, સ્વાદિષ્ટ, પુષ્કળ અને સારી રીતે રાંધેલી ભિક્ષા મોટા પ્રમાણમાં મળશે, તે ભિક્ષાને એકદમ લઇને બીજા ભિખારીઓ ન જુએ તેમ એકાંત જગા પર હુ ચાલ્યો જઇશ. પછી એવી રીતે માગીને આણેલી ભિખની વસ્તુઓમાથી થોડી હું ખાઇ લઇશ અને બાકીની બીજા દિવસ માટે ઢાંકી મૂકીશ. બીજા ભિખારીઓ કદાચ કોઇ પણ કારણથી મને ભિક્ષા સારી રીતે મળી છે એમ જાણી જશે તો તેઓ મારી પાસેથી તેમાંથી લેવાની માગણી કરશે અને મને એક પ્રકારે ત્રાસ આપશે, પરતુ હુ મરીશ તોપણ તેઓને મારી ભિક્ષામાંથી એક જરા ભાગ પણ આપીશ નહિ. જ્યારે તેઓ જબરજસ્તી કરી મારી પાસેથી મળેલી ભિક્ષા છોડાવવા યત્ન કરશે ત્યારે હું તેઓ સાથે લડાઇ કરવા માડીશ. જ્યારે તેઓ મને લાકડીવડે, મુઠીવડે અને પથરાવડે મારવા લાગશે ત્યારે હું એક મોટો મુદ્દગર લઇ આવીને તેનાવડે તે એકે એકના ચૂરેચૂરા કરી નાખીશ. તે લુચ્ચાઓ મારી પાસેથી નાસીને ક્યા જશે ?’ આવા આવા અનેક પ્રકારના માઠા વિ-

---

૧ સર્વથી મોટા છેલ્લો સમુદ્ર સ્વયંભૂરમણ નામનો છે એનાથી વધારે વિસ્તારવાળો કોઇ સમુદ્ર નથી આ તીર્છા લોકના અર્ધ ભાગને તે રોકે છે અને તેનું પ્રમાણ અર્ધરાજનુ છે એમ શાસ્રકાર કહે છે

૨ સ્વપ્નમા લાગેલી પાણી પીવાની તરસ છીપી શકતી નથી અથવા ઘણી મુશ્કેલીથી છીપે છે તોપણ ફરીવાર લાગે છે, તેમજ આ જીવની વિષયસેવનની ઇચ્છા કદિ તૃપ્ત થતી નથી અને કદિ થાય છે તો તુરત ફરીવાર જન્મ લે છે.

૩ બહોળતા, સખ્તપણું ૪ જુઓ વાર્તા પ્રસગ પૃષ્ઠ ૧૭.

કલ્પોથી તે દરિદ્રીના મનમાં વ્યાકુળતા રહ્યા કરે છે અને દરેક ક્ષણે નકામું રૌદ્રધ્યાન કર્યા કરે છે. તે ભિખારી તે નગરમાં દરેક ઘરે રખડે છે, પણ તે બાપડાને જરા પણ ભોજન મળતું નથી, એટલે ઉલટો તેના હૃદયનો ખેદ વધ્યા કરે છે અને પ્રતિદિવસ અનેક ગણો વધારે વધારે થયા કરે છે. કદાચ કોઇ વખત દૈવવશે તેને જરા તુચ્છ ભોજન મળી જાય છે તો જાણે પોતાને મોટુ રાજ્ય મળ્યુ હોય તેમ તે આખી દુનિયાને પોતાથી હલકી માને છે.” દરિદ્રીના સબંધમાં ઉપર પ્રમાણેની મતલબની હકીકત કહી હતી તે સર્વે મારા જીવના સબંધમાં બરાબર યોજવી તે આ પ્રમાણેઃ—

ભોજનનો આતર ભાવ

આ સસારમાં હમેશાં પરિભ્રમણ કરતાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગધ અને સ્પર્શ એ પાચે ઇંદ્રિયના વિષયો, સગા સબધીઓનો સમૂહ, ધન કનક વિગેરે તથા કામ, ક્રીડા ને વિકથા[1] વિગેરે સંસારવૃદ્ધિનાં કારણો હોવાથી અને અજીર્ણ કરનાર હોવાથી તેને કદન્ન, તુચ્છ–અધમ ભોજન તુલ્ય સમજવાં; કારણ કે તે સસારવૃદ્ધિનાં કારણો હોવાથી અને કર્મસચયરૂપ અજીર્ણ કરનાર હોવાથી ભોજનની સાથે બરાબર સરખાવી શકાય તેવાં છે. મહામોહમાં આસક્ત થયેલો આ જીવ વિચાર કરે છે તે ઉપર બતાવેલા દરિદ્રીના રૌદ્રધ્યાન સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે. આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે ‘હું ઘણી સ્ત્રીઓને પરણીશ; તે મારી સ્ત્રીઓ એટલી રૂપવત હશે કે પોતાના રૂપમા તેઓ સ્વર્ગ મૃત્યુ પાતાળની સર્વ સ્ત્રીઓને હરાવી દેશે, એટલી સૌભાગ્યવાળી હશે કે તેમાં તેઓ કામદેવ(ની સ્ત્રી રતિ)ને પણ હઠાવી દેશે, એટલી વિલાસવતી હશે કે તેવડે તેઓ મોટા મોટા મુનિઓનાં મનને પણ ક્ષોભ પમાડશે, એવી કળાવાળી હશે કે તેમાં તેઓ બૃહસ્પતિને પણ હસી કાઢશે અને વિજ્ઞાન (કળા કૌશલ્ય)મા એટલી પ્રવીણ હશે કે તેવડે તેઓ પોતાની જાતને પડિત માનનારાઓનાં ચિત્તને પણ રીઝવી શકશે. આવી ગુણ લક્ષણવાળી સુંદર આકર્ષક સ્ત્રીઓનાં હૃદયનો વલ્લભ પતિ હું થઇશ. એ મારી વહાલી સ્ત્રીઓ પારકા પુરુષની ગધને પણ સહન કરશે નહિ, મારી આજ્ઞાને કદિ પણ લોપશે નહિ, મારા મનને તેઓ દરરોજ અત્યત આનદ આપશે, હુ તેઓ ઉપર જરા ઉપર ઉપરનો ખોટો કોપ બતાવીશ ત્યાં તો તેઓ મને રાજી કરવા મડી જશે, કામક્રીડાની પોતાની ઇચ્છા પૂરી પાડવા માટે તેઓ મારી અનેક

---

૧ રાજકથા, દેશકથા, સ્ત્રીકથા અને ભોજનકથા.

પ્રકારે ખુશામત કરશે, ઇસારા કરીને અને તેવીજ બીજી નિશાનીઓ કરીને તેઓ મારા તરફ પ્રેમ બતાવ્યા કરશે, જૂદા જૂદા પ્રકારના બિબ્બોક ભાવો[1] ધારણ કરીને મારા મનને પોતાના તરફ તેઓ ખેંચશે અને અરસપરસ એક બીજાની ઈર્ષ્યાને લઇને તેઓ મારા ઉપર કટાક્ષનાં બાણ ફેંકીને મને વારંવાર અભિલાષપૂર્વક ઘાયલ કરશે. વળી મારે ઇંદ્રના પરિવારને પણ હસી કાઢે તેવો, વિનયવાન્, ચતુર, શુદ્ધ ચિત્તવાળો, સુંદર વેશવાળો, અવસર જાણનાર, મનને પસદ આવે તેવો, મારા પર પ્રેમ રાખનાર, સર્વ પ્રકારના ઉપાય કરવામાં કુશળ, શૂરવીર, ઉદાર, સર્વ કળામાં કુશળતાવાળો, સેવાભક્તિ કરવામાં હુશિયાર પરિવાર[2] થશે. વળી ઇંદ્રના આવાસને પણ હસી કાઢે એવા સાત માળના મારે અનેક મહેલો થશે, જે પોતાના યશરૂપ ચળકતા અમૃતને લીધે ધોળાપણું પામેલા હોવાથી મારા ચિત્તના જેવા નિર્મળ[3] હશે, જે ઘણા ઊંચા હોવાથી હિમાલય પર્વત હોય એવો ખ્યાલ કરાવે તેવા હશે, જેમાં નાના પ્રકારનાં ચિત્રો મૂકવામાં આવેલાં હોવાથી જે જોવા લાયક લાગશે, જે ચદ્રવાથી સુંદર લાગશે, જે આંખોને આનદ આપનારી પુતળીઓ તેમજ બીજા જૂદી જૂદી જાતના આકારોથી શોભાયમાન લાગશે, જેમાં ભોજનશાળા, ગૌશાળા, કામશાળા આદિ અનેક શાળાઓ-ઓરડાઓ હશે, જે અત્યત વિશાળ હશે, જેમાં અનેક પ્રકારના ચોકો મૂકવામાં આવ્યા હશે, જેમાં લાંબા પહોળા અને જૂદા જૂદા આકારના અનેક સભામંડપો કરવામાં આવ્યા હશે, જેની ચોતરફ મોટો કિલ્લો આવી રહ્યો હશે અને જે એકદર રીતે બહુ આકર્ષક, આનંદદાયક અને રહેવા લાયક હશે—આવા અનેક રાજમહેલો—પ્રાસાદો મારે થશે. તથા મારા રાજમહેલોમાં [4]મરકત, [5]ઇંદ્રનીલ, [6]મહાનીલ, [7]કર્કેતન, [8]પદ્મરાગ,

---

૧ પતિ તરફ ઉપર ઉપરથી અનાદર બતાવી તે દ્વારા તેને પોતા તરફ ખેંચાણ કરવાના હાવભાવને વિબ્બોક અથવા બિબ્બોક કહેવામાં આવે છે.

૨ કુટુબી સબધી નોકર ચાકર વર્ગના સમૂહને પરિવારનુ નામ આપવામાં આવે છે.

૩ મેલ વગરના, કલક વગરના.

૪ લીલું મણિ

૫ પન્નું, પાનું

૬ શનિની એક જાત sapphire.

૭ રત્નની એક જાત

૮ માણેક (લાલ રંગનો મણિ)

[1]વજ, [2]વૈડૂર્ય, [3]ચંદ્રકાન્ત, [4]સૂર્યકાન્ત, [5]ચૂડામણિ, [6]પુષ્પરાગ વિગેરે અનેક જાતિનાં રત્નો હમેશાં પ્રકાશ કરશે, સોનાના ઢગલાઓ મારા મહેલમાં ચારે તરફ પીળા રંગનો પ્રકાશ બતાવશે, મારા ઘરમાં ધાન્ય, ચાંદી અને બીજી ધાતુઓ એટલી બધી વધી પડશે કે લોકો તેટલી બધી વસ્તુઓ મારા ઘરમાં છે એ વાત માનશે પણ નહિ. વળી મુગટ, [7]બાજુબંધ, [8]કુંડળ, [9]પ્રાલંબ વિગેરે અનેક જાતનાં ઘરેણાંઓ મારા હૃદયને બહુ આનદ આપશે. તથા ચીનના વસ્ત્ર (રેશમી કાપડ), સુતરનાં વસ્ત્ર તથા દેવદૂષ્ય (દેવતાનાં આપેલાં કપડાં) વિગેરે વસ્ત્રો મારા ચિત્તને આનદ ઉપજાવશે. વળી મારા મહેલની સામે આવેલા ક્રીડા કરવાના બગીચાઓ મારા મનના આનદમાં ઘણો વધારો કરશેઃ એ બગીચાઓ એવા સુંદર હશે કે તેમાં રત્ન અને સોનાવડે જૂદી જૂદી જાતના વિભાગોથી શોભી નીકળેલા અનેક બનાવટી પર્વતો દીપી રહ્યા હશે, તેમાં વાવ, ગુંજાલિકા[10] અને ફુવારા વિગેરે અનેક જળાશયો આવી રહેલ હોવાથી તે અત્યંત મનોહર લાગતા હશે, તેમાં બકુલ,[11] પુન્નાગ,[12] નાગ,[13] અશોક, ચપક વિગેરે અનેક જાતનાં સુંદર ઝાડોનો વિસ્તાર આવી રહેલો હશે, પાંચ જાતનાં સુગધી અને મનોહર ફૂલના ભારથી જેની [14]શાખાઓ નમી ગઇ છે

---

૧ હીરો.

૨ વિદૂર પર્વતમાંથી ઉત્પન્ન થયેલ રત્ન જેને Lapis lazuli ના નામથી ઓળખવામા આવે છે

૩ મણિનો પ્રકાર જે ચદ્રદર્શનથી ઓગળવા માડે છે.

૪ મણિનો પ્રકાર જે સૂર્યદર્શનથી ઓગળવા માડે છે.

૫ માથાના મુગટમાં રાખવાનો મોટો હીરો.

૬ પોખરાજ, હીરો

૭ હાથે બાંધવાનું ઘરેણુ બાજુના નામથી ઓળખાય છે

૮ કાનમાં પહેરવાનુ ઘરેણુ

૯ ગળાથી નીચે લટકતી હૃદય સુધી પહોંચતી માળા (સોનાની અથવા મોતીની).

૧૦ ગુંજાલિકા કયા પ્રકારનુ જળાશય છે તે સમજાતુ નથી સબધ પરથી તેની આસપાસ ઘણા ભમરાઓ મધમાખીઓ ફરતી હોય તેવુ પાણીનું સ્થાન જણાય છે.

૧૧ કેશરનું ઝાડ સ્ત્રી એને સ્પર્શ કરે ત્યારે તે વિકાસ પામે છે.

૧૨ સોરગીનુ ઝાડ.

૧૩ નાગ કેશરનુ ઝાડ.

૧૪ અંત ભાગો.

એવા કુમુદ[1] તથા [2]કોકનદથી તે અતિ સુંદર હશે અને ગુંજારવ કરતા ભમરાઓના અવાજથી સુંદર ગીતો તેમાં ચાલ્યાં કરતાં હશે–આવા અનેક સુંદર બગીચાઓ મારા મહેલની પાસે હશે. સૂર્યના રથની સુંદરતાને પણ જીતી લે તેવા અનેક રથો મને પ્રમોદ કરાવશે. ઇંદ્રના ઐરાવત હાથીની મોટાઇને પણ બાજુએ મૂકી દે એવા મારા કરોડો હાથીઓની શ્રેણી મારો હર્ષ વધારશે. દેવતાના પતિ ઇંદ્રના ઘોડાઓની ચાલને પણ હલકી દેખાડે એવા અનેક-કરોડો ઘોડાઓ મારી જાતને સંતોષ આપશે. મારી આગળ દોડતા, મારા ઉપર પ્રીતિ ભક્તિવાળા, બીજાઓને હઠાવી દેવામાં કુશળ, પરસ્પર એક ચિત્તવાળા (ભિન્ન વૃત્તિ વગરના) અને સ્વાર્થ વગરના[3] ન ગણી શકાય તેટલા પાળાઓ (પાયદળ લશ્કર) મારા મનનો ઉલ્લાસ વધારશે. મને નમવાની ઇચ્છાવાળા અનેક રાજાઓ પોતાના મુગટમાં રહેલાં મણિરત્નોથી મારા પગને લાલ કરશે. હું મોટી પૃથ્વીનો સ્વામી માંડલિક રાજા થઇશ! બુદ્ધિમા દેવતાઓના મત્રી (બૃહસ્પતિ)ને પણ હસી કાઢે તેવા મારા મોટા પ્રધાનો[4] મારા રાજ્યનો સર્વ કારભાર ચલાવશે.' આ સર્વ વિચારો (અભિલાષાઓ) સારી ભિક્ષા મેળવવાના લાભની જે ઇચ્છા પેલા દરિદ્રીને થયા કરતી હતી તેની બરાબર સમજવા.

શરીરપુષ્ટિના વિતર્કો.

વળી આ જીવ આગળ વિચાર કરે છે–' આવી રીતે હું મોટો ધનદોલતવાળો થયેલો હોવાથી અને મને કોઇ જાતની ચિંતા ન હોવાને લીધે તેમજ મારાં સર્વ સાધન પૂરાં થઇ ગયેલાં હોવાથી હું [5]કુટીપ્રાવેશિક નામનું રસાયણ સિદ્ધ કરીશ–સાધીશ. એ રસાયણના ઉપયોગથી મારૂ શરીર વળીઆ, ધોળા વાળ, માથામાં તાલ તેમજ કોઇ પણ પ્રકારની

---

૧ કમળ, પદ્મ, પોયણુ

૨ રાતુ પોયણુ

૩ એટલે અંદર અંદર મળી જઇ રાજ્ય વિરૂદ્ધ બળવો ઉઠાવે નહિ તેવા–દુર્યોધનના યોધાઓ માટે કિરાતાર્જુનીયમાં આવાજ વિશેષણોવાળો શ્લોક છે, જુઓ કિરાત પ્રથમ સર્ગ–(શ્લોક ૧૯)

महौजसो मानधना धनार्चिता, धनुर्भृतः संयति लब्धकीर्तयः ।
न संहतास्तस्य न भिन्नवृत्तयः, प्रियाणि वांछन्त्यसुभिः समीहितुम् ॥

ન સહતાનો અર્થ ટીકાકાર સ્વાર્થનિષ્ઠ ન થાય તેવા એમ કરે છે. તેઓ ભિન્ન વૃત્તિવાળા નથી એટલે અંદર અંદર લડી મરે તેવી વૃત્તિવાળા નથી અને તેમ હોવાથી તેઓ પોતાના સ્વામીનુ કામ કરનારા છે એવો ભાવ સમજવો

૪ અમાત્ય, Councillors

૫ આ નામનુ રસાયણ તૈયાર થાય છે જે બરાબર વિધિપૂર્વક થયુ હોય તો તે ખાવાથી શરીર તદ્દન નીરોગી રહે છે.

પોઃ ખાપણું નગરનું. ઘડપણ અને મરણના વિકારથી રહિત, દેવકુમારોથી પણ વધારે કાંતિ તેજવાળું, સર્વ પ્રકારના વિષયો ભોગવવાને સમર્થ અને આવું શરીરવાળું મળે.' પ્રાપ્ત થયેલી ભિક્ષાને એકાંત સ્થાનમાં લઇ જવાના મનોરથ તે ભિખારી ભિક્ષા પ્રાપ્ત થયા પહેલાં અગાઉથી કર્યા કરતો હતો તેની સાથે આ હકીકત સરખાવવી.

ભોજનમાં ભિક્ષા ને ખાવાને વિચાર

પછી તે રંક પોતાના મનમા વિચાર કરે છે–'ત્યારપછી આવું સુંદર શરીર મળવાથી મારા મનમા અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત થશે. પછી ગંભીર પ્રેમસમુદ્રમાં ડૂબીને મારી ઉપર વાર્યુંથી તેવી અનેક સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે આવી રીતે ક્રીડા કરીશઃ–કોઇ વખત નિરંતર પ્રવર્તતા મદનરસને વશ પડીને ઘણા વખત સુધી [1]સુરતક્રીડા કરી સ્પર્શેન્દ્રિયને તૃપ્ત કરીશ; કોઇ વખત રસેંદ્રિયને તૃપ્ત કરવા માટે જે મનને પસંદ આવે તેવા રસો આપીની સર્વ ઇંદ્રિયોને પણ સ્વસ્થ કરનાર હોય તેનો સ્વાદ લઇશ. કોઇ વખત ઘણી સુગંધીવાળા કપૂરથી મિશ્ર કરેલ સુખડ ટેગર કસ્તૂરી વિગેરેનું વિલેપન કરીને તેમજ પાંચે સુગંધી [2]પદાર્થોથી ભરપૂર તાંબુલ (પાન) ખાઇને ઘ્રાણેંદ્રિય (નાસિકા–નાક)ને તૃપ્ત કરીશ; વારંવાર વાગતા મૃદંગ (ઢોલ)ના અવાજથી યુક્ત, જાણે દેવતાઓની સુંદરીઓ (દેવાંગનાઓ) નૃત્ય કરતી હોય એવો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવી સુંદર સ્ત્રીઓના કટાક્ષના જેમાં પાઠ આવતા હોય અને જે નાટકોમાં અનેક પ્રકારના શરીરના આકાર કરવામાં આવે તેવા [3]અંગહાર નામના નાચો આવતા હોય તેવા સુંદર નાટકો જોઇને કોઇ વાર ચક્ષુઇંદ્રિયને આનંદ આપીશ, કોઇ વખત મધુર કંઠવાળા અને ગાયનવિદ્યા (સંગીત)ના પ્રયોગમાં સારી રીતે પ્રવીણ થયેલા ગાંધર્વોનાં વેણુ, વીણા, મૃદંગ, કાકલી આદિ વાજિત્રો સાથે ગાયનોનો સ્વર સાંભળીને શ્રોત્રેંદ્રિયને આહ્લાદ આપીશ, કોઇ વખત સર્વ કળાઓમાં કુશળ, સરખી વયના, પોતાના હૃદયની ગુપ્ત વાત એક બીજા પાસે કહે તેવા, શૌર્ય, ઔદાર્ય અને વીર્યથી શ્રેષ્ઠ અને રૂપમાં કામદેવને પણ હસી કાઢે તેવા મિત્રો સાથે જૂદા જૂદા પ્રકારની ક્રીડા કરતો સર્વ ઇંદ્રિયોને સામટી–એક સાથે તૃપ્ત કરીશ' પેલા ભિખારીને પોતાની ભિક્ષા એકાંત સ્થાનમાં લઇ જઇને ત્યાં ખાવાની ઇચ્છા થતી હતી તેની બરાબર આ સર્વ હકીકત સમજવી.

---

૧ સ્ત્રીસયોગ. ૨ તજ, એલચી, લવીંગ, જાઇફળ, જાવત્રી ૩ એક જાતનો નાચ. આ નાચમા આંગળી અને શરીરના બીજા અવયવોના લટકાઓ બહુ કરવામા આવે છે.

કુભોજન-
નો સંગ્રહ

વળી આ જીવ વિચાર કરે છે–'હું આવી રીતે ઘણા વખત સુધી બહુ ઉત્તમ પ્રકારનું સુખ ભોગવીશ. એવી રીતે સર્વોત્તમ સુખ ભોગવતાં મારે દેવકુમારના આકારને ધારણ કરનાર, શત્રુઓની સ્ત્રીઓનાં હૃદયમાં ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરનાર, સર્વ સગા સબંધીઓ તથા વહાલા સ્નેહીઓના જૂદા જૂદા સ્વભાવને એક સરખી રીતે રાજી રાખનાર અને મારા જેવાજ સેંકડો પુત્રો થશે. આવી રીતે મારા મનના સર્વે મનોરથો પૂર્ણ થશે, મારા સર્વ શત્રુઓ અસ્ત પામી જશે અને તેવી રીતે અનતો કાળ હું મારી મરજી આવશે તે પ્રમાણે રહીશ–વિહાર કરીશ.' પોતાની પાસેનું કદન્ન (ખરાબ ભોજન) ઘણા દિવસ સુધી રાખી મૂકવાની–ઢાંકી મૂકવાની ઇચ્છા તે ભિખારીને થયા કરતી હતી તેની બરાબર આ સર્વે મનોરથો સમજવા.

રૈદ્ર ધ્યાન અ-
ને ભિખારી.

વળી પેલો દરિદ્રી જીવ વિચાર કરે છેઃ–'મારી પાસે આટલી અને આવી સંપત્તિ છે એ બાબતની હકીકત ત્યારપછી કોઇ વાર બીજા રાજાઓ સાંભળશે ત્યારે તેઓ મારી ઉપર ઈર્ષ્યા કરીને સર્વ એકઠા થઇને મારા દેશ ઉપર ચઢી આવશે અને ધમાધમ મચાવવાની શરૂઆત કરશે. એ હકીકત જાણીને હું મારી ચતુરંગિણી[1] સેના સાથે તેઓ ઉપર ચડાઇ કરી તૂટી પડીશ ત્યારે તેઓ પોતાના બળ ઉપર મુસ્તકીમ રહીને મારી સાથે લડાઇ કરશે. તે વખતે લાંબા વખત સુધી ચાલે તેવો મોટો–મહાભારત વિગ્રહ થશે. સર્વ શત્રુઓ એક બીજા સાથે મળી ગયેલા હોવાથી અને સખ્યામાં વધારે હોવાથી તથા તેઓનાં સાધનો મારા કરતાં ઘણાં વધારે હોવાથી તેઓ મને જરા પાછો હઠાવશે. તે વખતે પછી મારો ગુસ્સો ઘણો વધી જશે અને મારામાં લડાયક જુસ્સો પણ ઘણો ઉશ્કેરાઇ જશે, તેના આવેશમાં સામી બાજુના દરેક રાજાને અને તેના લશ્કરને હું મારી નાખીશ, તેઓના ચૂરેચૂરા કરી નાખીશ, તેઓના ઘાણ કાઢી નાખીશ.[2] મારાવડે અટકાવાયલા–કેદી તરીકે પકડાયલા સર્વ શત્રુસેનાનીઓ કદિ પાતાળમાં જશે તોપણ તેઓનો છુટકારો થશે નહિ.' અગાઉ દરિદ્રીની હકી-

---

૧ હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ, એ ચાર અંગવાળી સેનાને ચતુરંગિણી સેના કહેવામાં આવે છે.

૨ આવા આવા અનેક વિચાર આ જીવ મનમાં કરે છે તે વખતે તેની પાસે કાંઇ પણ હોતું નથી, ખાલી રૌદ્રધ્યાન કરી કર્મબંધ કરે છે.

કૃતમાં તે કારણ વગર અકાળે લડાઇ કરવા તત્પર થઇ ગયો એમ કહ્યું હતું તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી.

સંસારદશામાં ભિખારીપણું.

વળી આ જીવ વિચાર કરે છેઃ—'આવી રીતે આખી પૃથ્વી પરના સર્વ રાજાઓને મેં જીતી લીધેલા હોવાથી મારા ઉપર ચક્રવર્તીપણાનો અભિષેક કરવામાં આવશે. ત્યારપછી સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળલોકમાં એવી કોઇ પણ વસ્તુ નહિ રહે કે જે મને પ્રાપ્ત ન થઇ હોય.' રાજપુત્ર વિગેરે અવસ્થામાં વર્તતો આ જીવ આવી રીતે કારણ વગર નકામા હજારો સંકલ્પ વિકલ્પ કરી પોતાની જાતને વારવાર આકુળ-વ્યાકુળ કર્યા કરે છે અને રૌદ્રધ્યાન કરે છે, તેને લઇને મહા આકરાં કર્મ બાંધે છે અને તેને લઇને નારકીમાં પડે છે. આવી રીતે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો અને માનસિક વેદનાઓ તેને થાય છે છતા પૂર્વ ભવમાં પુણ્ય રહિત હોવાથી પોતાના હૃદયના તાપ સિવાય તે બીજો કોઇ પણ અર્થ પ્રાપ્ત કરતો નથી, તેનું કાંઇ વળતું નથી. આટલા ઉપરથી સમજવાની હકીકત એ છે કે જ્યારે આ જીવ રાજાના પુત્ર જેવી સુંદર સ્થિતિમાં હોય છે કે જે વખતે હૃદયની વિશાળતાને લીધે ખરાબ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાનો તો તેને મનોરથ પણ ઘણે ભાગે થતો નથી અને ઘણા માણસો તેની પાસે ધનની પ્રાર્થના કરતા હોવાથી જ્યારે તેનું મન ઘણું ઉદાર વિચારનું પોતાની બુદ્ધિથીજ હોય છે તે વખતે પણ સાધુ પુરુષો—મહાત્માઓ કે જેઓએ શાંત રસરૂપ અમૃતનું પાન કરેલું હોવાથી તેના રસની કિંમત જેઓ સમજે છે અને જેઓ વિષય ભોગવવાનાં ભયંકર પરિણામો જાણી રહ્યા છે અને જેઓએ સિદ્ધિ (મોક્ષ) સ્ત્રીને પ્રાપ્ત કરવામાં પોતાના અધ્યવસાયો બરાબર જોડી દીધા છે તેમને આ જીવ ભિખારી-દરિદ્રી-રાંક જેવો લાગે છે તો પછી બીજી અવસ્થામાં જ્યારે આ પ્રાણી વર્તતો હોય ત્યારે તેઓ એને માટે શું ધારે? (રાજપુત્રને સર્વ પ્રકારની સગવડો હોય છે, પાણી માગે ત્યાં દુધ હાજર થતું હોય છે, સેવકો સેવામાં હાજર હોય છે, ધનના લાલચુ લોકો બિરૂદાવળી બોલતા હોય છે અને ખમા ખમા થતી હોય છે તેવા ઉત્તમ મનુષ્યજન્મને માટે જો ખરેખરા સતપુરુષનો અભિપ્રાય પૂછ્યો હોય, જે સતો સસારનું બરાબર અવલોકન કરી શક્યા હોય તેનો આશય જાણવાની દરકાર કરી હોય તો તેમના તરફથી તમને એકજ જવાબ મળશે કે રાજપુત્રની સ્થિતિ ચોક્કસ ભિખારી જેવીજ છે. રાજપુત્ર જેવા ઉત્તમ જન્મ માટે તેઓ

આવો અભિપ્રાય આપે તો પછી સાધારણ ઘરે જન્મ થયો હોય તેવા મનુષ્ય માટે તો તેઓ કેવો અભિપ્રાય આપે તે વિચારી લેવું!) આ હકીકત ઘણી અગત્યની હોવાથી તે અત્ર વધારે સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.

જીવનના ખેદ પ્રસંગો.

તત્ત્વમાર્ગ (શુદ્ધ-સાચા ધર્મ)ને નહિ જાણનારો આ રાંક જીવ બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, આભીર[1] કે અત્યજ (અસ્પર્શ્ય વર્ગ-ઢેઢ ભંગી વિગેરે) જાતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનો વિચારમાર્ગ બહુ ટુંકો અને તુચ્છ હોવાને લીધે તેને કદિ બે ત્રણ નાનાં ગામોનો લાભ થાય છે તો જાણે પોતે ચક્રવર્તીપણુ પામી ગયો હોય એમ માને છે; પોતે એકાદ ખેતરના ટુકડાનો સ્વામી થઇ જાય તો જાણે પોતે મોટો મ-ડલિક રાજા થઇ ગયો હોય એમ ગણે છે; કોઇ વ્યભિચાર કરનારી કુલટા સ્ત્રી તેને મળી જાય તો જાણે પોતે દેવાંગનાને પ્રાપ્ત કરી હોય એમ કલ્પના કરે છે; પોતાના શરીરનાં અમુક અવયવો તદ્દન બેડોળ હોય તોપણુ જાણે પોતે કામદેવ જેવો રૂપાળો છે એમ ધારી લે છે, કોઇ વખત બળેલા ઢેઢના પાડામાં રહેનારની જેવા આત્મ પરિજનને (પોતાના પરિવારને) શક્ર (ઇંદ્ર)ના પરિવાર જેવો ગણે છે; કોઇ વખત ત્રણ ચાર હજાર, ત્રણસો ચારસો અથવા તો ત્રણ ચાર કોડિ રૂપી-આનો લાભ થાય તો જાણે પોતે કરોડાધિપતિ થઇ ગયો એમ ગણે છે, કદાચ તેને પાંચ છ દ્રોણુ[2] અનાજની ઉત્પત્તિ થાય તો જાણે પોતે મોટો કુબેર ભંડારી થઇ ગયો હોય એમ સમજે છે; કોઇ વખત પો-તાના કુટુંબનું સુખે ભરણ પોષણ કરવું તેને મહાન્ રાજ્ય પ્રાપ્ત થયા બરાબર માને છે, કોઇ વખતે મુશ્કેલીથી ભરી શકાય તેવા પોતાના પેટનું પૂર કરવાના કામને મોટા ઉત્સવ જેવું ગણે છે; કોઇ વખત ભિક્ષા મળવી તે જાણે જીવન મળ્યુ હોય તેમ ગણી લે છે; કોઇ વખત રાજાને અથવા બીજા કોઇને શબ્દ, સ્પર્શ કે બીજી કોઇ ઇંદ્રિયના ભોગો ભોગવતો જોઇને તેના સબંધમાં એ વિચાર કરે છે કે અહો! એ શક્ર (ઇંદ્ર) છે! દેવ છે, વાંદવા યોગ્ય છે, પુણ્યવાન્ છે, મહાત્મા છે!! ખરેખર તે બહુ ભાગ્યશાળી મનુષ્ય છે; મને પણ જો એવા વિષયો ભોગવવા માટે કદાપિ મળી જાય તો હુ પણ તેની પેઠે વિલાસ કરૂં-આવા પ્રકારના નકામા નકામા વિચારો કરીને વારંવાર ખેદ પામે છે.

---

૧ ગોવાળ, આહેર. ૨ બત્રીશ શેરના વજનનુ માપ (શેર અહીં એંશી રૂપીઆભારનો સમજવો).

વળી આવા આવા વિચારોથી હેરાન થઇને તેવી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાના ઇરાદાથી તે રાજસેવા ઉઠાવે છે, રાજાની ઉપાસના (ચાકરી) કરે છે, તેના તરફ વિનય બતાવે છે, તેને અનુકૂળ લાગે તેવું બોલે છે, તેની ખુશામત કરે છે, પોતે દિલગીરીમાં હોય તોપણ તે રાજાને હસતો દેખીને પોતે હસે છે, પોતાને ઘરે પુત્રજન્મ થવાથી ઘણો આનંદ થતો હોય ત્યારે પણ રાજાને રડતો જોઇને પોતે પણ રડવા લાગી જાય છે, રાજાના માનીતા લોકો પોતાના દુશ્મન હોય તોપણ તેનાં વખાણ કરે છે, રાજાના દુશ્મનો પોતાના ઇષ્ટ મિત્ર હોય તોપણ તેની નિંદા કરે છે, રાજાની આગળ રાત દિવસ દોડે છે, પોતે તદ્દન થાકી ગયો હોય તોપણ રાજાના પગ ચાંપવા બેસી જાય છે, રાજાનાં અપવિત્ર સ્થાનો[1] પોતાને હાથે ધુએ છે, રાજાની આજ્ઞાથી ગમે તેવું હલકુ કામ ઉપાડી લે છે, યમનાં મ્હોં જેવા રણમેદાનમાં જાતે પ્રવેશ કરે છે, તરવાર ભાલાના ઘા સહન કરવા માટે પોતાની છાતી આગળ ધરે છે અને ધનની ઇચ્છાવાળો આ રાંક જીવ આવી રીતે દુ:ખો ભોગવીને પોતાની ધનપ્રાપ્તિ વિગેરેની ઇચ્છા પૂરી થયા અગાઉજ મરણ પામે છે.

રાજસેવા અને ધનપ્રાપ્તિ.

વળી આ જીવ કોઇ વખત ખેતી કરવાનો આરભ કરે છે તો ત્યાં રાત દિવસ હેરાન થાય છે, હળ જોડે છે, જંગલમાં રહીને પશુની જીદગીનો અનુભવ કરે છે એટલે જાણે પોતેજ પશુ હોય તેવી જીંદગી વહન કરે છે, નાના પ્રકારના સખ્યાબંધ જીવોનો ઘાત કરે છે, વરસાદ ન થાય તો સંતાપ પામે છે અને બીજનો નાશ થઇ જાય તો દુ:ખી થાય છે.

ખેતી.

વળી આ પ્રાણી કોઇ વખત વેપાર કરે છે તો તેમાં સાચું ખોટું બોલે છે, વિશ્વાસુ અને ભોળા લોકોને ઠગે છે, પરદેશ જાય છે, ઠડીની પીડા સહન કરે છે, ઉનાળાની ગરમી ખમે છે, ભૂખ વેઠે છે, તરસની બાબતમાં બેદરકાર રહે છે, અનેક પ્રકારના ત્રાસ અને પરિશ્રમથી થતાં સેંકડો દુ:ખો અનુભવે છે. ધનપ્રાપ્તિ માટે મોટા સમુદ્રોની સફર કરે છે, વહાણ ભાંગી જવાથી અથવા ડૂબી જવાથી પોતે નાશ પામવાની સ્થિતિ પર આવી જાય છે અને પોતે પાણીમાં રહેનારા જીવોનું ભક્ષ્ય

વ્યાપારાદિ.

૧ લઘુશંકા, વડીશકા કરવાનાં સ્થાનો-જગાઓ.

થઇ પડે છે. ધનપ્રાપ્તિ માટે કોઇ વખત પર્વતની ગુફાઓમાં ભમે છે, રાક્ષસોની ગુફાઓમાં જાય છે, રસકૂપિકા[1] શોધે છે અને તે વખતે (કૂપિકાનું) રક્ષણ કરનાર રાક્ષસો તેનું પોતાનુંજ ભક્ષણ કરી જાય છે. વળી કોઇ વાર મોટું સાહસ ઉપાડે છે, રાત્રે શ્મશાનમાં જાય છે, મરેલાં મનુષ્યોનાં શરીર (મડદાંઓ)ને ઉઠાવે છે, તેનું માંસ ચુથે છે, ભયંકર વૈતાળોની સાધના કરે છે અને સાધનામાં કાંઇ ભૂલચૂક થતાં તે વૈતાળ તેના પરજ ગુસ્સે થઇ આખરે તેને મારી નાખે છે. કોઇ વાર ખન્યવાદનો[2] અભ્યાસ કરે છે, એનાવડે જે જમીનમાં ભંડારો દટાયલા હોય તેનાં લક્ષણો જુએ છે, તેમ કરતાં કોઇ જગોએ નિધાન મળી જાય તો તે દેખવાથી રાજી રાજી થઇ જાય છે, તેને ગ્રહણ કરવા માટે રાત્રિએ જીવોનું બળિદાન આપે છે અને એવી રીતે બળિદાન આપીને બહાર કાઢેલા નિધાનના વાસણમાં પાછા કોલસા જોઇને અત્યંત ખેદ પામે છે. વળી આ જીવ કોઇ વખત ધાતુવાદ[3]નો અભ્યાસ કરે છે, ધાતુવાદ જાણુનારની સેવા ઉઠાવે છે, તે જે કાંઇ કહે છે તે માન્ય રાખે છે, અનેક જાતની જડીબુટ્ટીઓ એકઠી કરે છે, ધાતુની માટી[4] લઇ આવે છે, પારાને નજીક લાવી રાખે છે, તે પારાને ગરમ કરવો, ઉડાવવો અને મારવો-એ સર્વ કામમાં રાત દિવસ અનેક પ્રકારે ખેદ પામે છે, અહોરાત્ર તેને ધમે છે, દરેક ક્ષણે તેને ફુંકે છે, પીળા કે સફેત રંગની જરા પણ સિદ્ધિ થવાના દેખાવથી જાણે હવે સોનું કે રૂપુ જરૂર થઇ જશે એવા વિચારથી રાજી રાજી થઇ જાય છે, દરરોજ આશાના લાડવાઓ ખાધા કરે છે, પોતાની પાસે થોડા ઘણા પૈસા હોય છે તે પણ આવી સિદ્ધિઓ મેળવવાની ખાતર ખરાબ કરે છે અને આખરે કોઇ પણ પ્રકારની સિદ્ધિ ન થવાથી નિરાશ થઇને મરણ પામે છે.

ભોગ સારૂ ધનની શોધમા

વળી આ પ્રાણી પોતાને વિષયભોગ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેટલા સારુ પૈસા મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે અને તેને માટે ચોરી કરે છે, જુગટું રમે છે, જક્ષણીની આરાધના કરે છે, મંત્રોનો જાપ કરે છે, જ્યોતિષની ગણુતરી કરે છે, નિમિત્તનો યોગ મેળવે છે, લોકોનાં ચિત્તનું પોતા

---

૧ એના રસથી લોઢાનુ સોનું થઇ જાય છે એવી માન્યતા હતી

૨ Minerology. જમીનમા કઇ જગ્યાએ કઇ ધાતુ નીકળશે તે ભુસ્તરવિદ્યા (Geology) નો પણ આ ખન્યવાદમાં સમાવેશ થાય છે.

૩ Metallurgy. ધાતુનો ખાસ અભ્યાસ એ પણ ભુસ્તરવિદ્યાનો એક વિભાગ છે ૪ જેમકે તેજમતુરી વિગેરે.

તરફ આકર્ષણ કરે છે, સર્વ પ્રકારની કળાઓનો અભ્યાસ કરે છે, વધારે શું કહેવું? ટુંકામાં કહીએ તો ધન મેળવવા ખાતર એવું કોઇ કામ નથી કે જે તે ન કરતો હોય, એવું કોઇ વચન નથી કે જે તે બોલતો ન હોય, એવો કોઇ વિચાર નથી કે જે તે પોતાના વિચારપથમાં લેતો ન હોય; આવી રીતે પૈસાની ખાતર અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં ભમ્યા કરે છે, રખડ્યા કરે છે, દોડાદોડ કર્યા કરે છે, છતાં તેની પાસે પૂર્વ ભવનાં પુણ્યનો જથ્થો નહિ હોવાથી તેની ઇચ્છા જેટલું પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે તેના પ્રમાણમાં તેને તલના ફોતરાનો ત્રીજો ભાગ પણ મળતો નથી, માત્ર આથી કરીને તેના ચિત્તમાં મોટો સંતાપ નિરંતર રહ્યા કરે છે અને તેને લઇને તેને કર્મનો મોટો ભારો મળે છે, જેના પરિણામે પોતાની દુર્ગતિમાં જવા યોગ્ય સ્થિતિમાં તે અત્યંત વધારો કરે છે.

વાસ્તવિક ભિખારીપણું

કદાચ પૂર્વ પુણ્યનો જરા ઉદય થઇ આવે અને તેથી કોઇ વખતે તેને હજાર કે લાખ રૂપીઆની પ્રાપ્તિ થઇ જાય અથવા પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રી, સુંદર શરીર અથવા વિનયી કુટુંબ પરિવાર મળી જાય અથવા તો તેને ધાન્યનો સંગ્રહ અથવા થોડાં ગામોનું સ્વામીપણું અથવા નાનું સરખું રાજ્ય મળી જાય તો પછી જેમ પેલા દરિદ્રીને જરા તુચ્છ કુભોજન મળતું હતું તે વખત તેના લાભથી તે રાજી રાજી થઇ જતો હતો તેમ આ જીવને મદ (અહંકાર)રૂપ સન્નેપાત થઇ જાય છે અને ત્યારે તે એવો મીજાશમાં આવી જાય છે કે ત્યારપછી કોઇ તેને કાંઇ વિનતિ કરે તો તે સાંભળતો નથી, બીજા લોકોની સામે નજર પણ કરતો નથી, પોતાની ડોક જરા પણ નમાવતો નથી, મીઠાં વચન બોલતો નથી, હેતુ કે કારણ વગર દમમાં ને દમમાં આંખો મીચે છે અને વૃદ્ધ વડિલોનું પણ અપમાન કરે છે. આવી રીતે અતિ હલકા અભિપ્રાયથી જેનું મૂળ સ્વરૂપ નાશ પામી ગયું છે એવો આ જીવ જ્ઞાનરત્નથી પરિપૂર્ણ મહાત્મા ભગવાન્ મુનીશ્વરોને અતિ ક્ષુદ્ર દરિદ્રીથી પણ વધારે અધમ લાગે તેમાં નવાઇ શું છે? સાધારણ વસ્તુને મોટી માનનાર, અલ્પસ્થાયી વસ્તુની વાસ્તવિક કિંમત નહિ સમજનાર, પરવસ્તુની પ્રાપ્તિના અહંકારમાં ઉદ્ધત થઇ અધર ચાલનાર આ જીવને જ્ઞાની મહાત્માઓ યથા સ્વરૂપમાં દેખે છે અને તેની મૂર્ખતા પર વિચાર કરી તેને આત્મદ્રવ્યને અંગે ભિખારી જેવો ગણે છે તે તદ્દન યોગ્ય છે.

જ્યારે આ પ્રાણી પશુભાવ (તિર્યંચગતિમાં) અથવા નરકઅવસ્થા ધારણ કરતો હોય છે ત્યારે તેને ભિખારીની ઉપમા વધારે બંધબેસતી આવે છે અથવા વધારે સ્પષ્ટ રીતે કહીએ તો તે ભિખારીની ઉપમાથી પણ આગળ વધી જાય છે; કારણ કે અનેક પ્રકારની મોટી ઋદ્ધિસિદ્ધિવાળા, અતિ આકર્ષક તેજ કાંતિવાળા, અતિ ઉચ્ચ પ્રકારનાં પાંચે ઇંદ્રિયોનાં અનેક પ્રકારનાં સુખ ભોગવવાને યોગ્ય અને ઘણી લાંબી સ્થિતિ સુધી સુખી કહેવાતી અવસ્થામાં રહેનારા શક્ર વિગેરે દેવતાઓ પણ જો સમ્યગ્ દર્શનરૂપ રત્નથી રહિત હોય તો વિવેકરૂપ ધનવાળા મહર્ષિઓની નજરમાં તો મહાદરિદ્રતાની મૂર્ત્તિ જેવા અને વિજળી જેવા ચપળ જીવિતવ્યવાળા લાગે છે તો પછી સંસારના પેટામાં રહેનારા બીજા જીવોના સંબંધમાં તો શું કહેવું? સાધારણ દૃષ્ટિએ દેવતાઓનો અને ખાસ કરીને ઇંદ્રનો વૈભવ બહુ, બહુ વખત રહેનારો અને આકર્ષક લાગે છે તેવું સુખ ભોગવનાર પણ જ્ઞાનીની નજરે તદ્દન સાચી રીતે ભિખારી અને ચપળ લાગે છે, ત્યારે પછી સાધારણ જીવન માટે મજુરી કરનાર મનુષ્યો, મુંગો માર ખાનારા પશુઓ અથવા એકાંત દુઃખ સહન કરનારા નારકો તો તેઓને કેવા લાગતા હશે તેનો ખ્યાલ કરી લેવો!

ધનીના કુવિકલ્પો.

લોકોએ તેને તિરસ્કારથી આપેલું કુભોજન ખાતાં ખાતાં જેમ પેલો ભિખારી મનમાં શંકા રાખતો હતો કે કદાચ કોઇ બળવાન્ પ્રાણી તે ભોજન લઇ જશે તે પ્રમાણે મહામોહમાં પડી ગયેલો આ પ્રાણી ધન, સ્ત્રી કે બીજો તેનો માની લીધેલો વૈભવ જેને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેણે અત્યંત ક્લેશ સહન કરેલ હોય છે તેને ભોગવતી વખતે મનમાં બહુ ભય રાખ્યા કરે છેઃ તે ચોરથી બીહે છે, રાજાથી ત્રાસ પામે છે, પિત્રાઇઓ તરફના ભયથી ધ્રૂજે છે, ભિખ માગનારના વિચારથી ઉદ્વેગ પામે છે, વધારે તો વાત શું કરવી પણ અત્યંત નિઃસ્પૃહ મુનિ મહારાજાઓથી પણ શંકા રાખ્યા કરે છે. એ બાપડો એમ સમજે છે કે આ મુનિ મહારાજાઓ મને ઉપદેશ આપી, ઉપર ઉપરથી મીઠી લાગતી વાતોથી મને આંજી દઇ અથવા મને છેતરીને મારી પાસેથી પૈસા લુંટી લેવા અથવા ઉડાવી દેવરાવવા ઇચ્છા રાખે છે. આવા આવા કુવિચારના ઝેરથી મૂર્છામાં પડી જઇ તે બાપડો વિકલ્પો કરે છે કે અરે! મારી માલ મિલ્કત અગ્નિથી બળી જશે, અથવા પાણીના પ્રવાહમાં તણાઇ જશે અથવા ચોરોથી ચોરાઇ જશે, માટે એને સુરક્ષિત કરવી જોઇએ. પછી કોઇના ઉપર વિશ્વાસ ન

હોવાથી કોઇની મદદ વગર રાત્રિએ ઉઠીને તે એકલો જમીનમાં બહુ ઉંડો ખાડો ખોદે છે, ધીમે પગલે ચાલીને જરા પણ ઘરમાં સંચાર કરતો હોય તો તેને છુપાવી દઇને પોતાની પુંજી ખાડામાં ધીમે રહીને મૂકે છે, પછી ખાડો પૂરી દઇને જમીનના તળીઆને સરખુ કરે છે, તેના ઉપર ધૂળ કચરો વિગેરે નાખે છે, તેને તદ્દન ન ઓળખી-પારખી શકાય તેવું બનાવે છે. વળી તે ધન દાટેલ સ્થાન કદાચ પોતે પણ ભૂલી જાય તો મોટો ગોટાળો થઇ જાય તેથી અનેક પ્રકારનાં ચિહ્નો (એંધાણો) રાખી મૂકે છે (જેને લઇને અમુક જગાએ પોતે ધન દાટ્યું છે એમ જાણી શકાય). કોઇ કામ સારૂ આવેલો બહારનો કોઇ માણસ જે વિભાગમાં પોતે ધન દાટ્યું હોય તે તરફ અથવા ત્યાં જાય આવે છે તો તેને વારવાર જોયા કરે છે, તે પ્રદેશ ઉપરજ પેલા માણસની વારંવાર નજર પડતી જોઇને આ ભાઇશ્રીને શકા થાય છે કે જરૂર પોતે ધન ઘરમાં કઇ જગાએ દાટ્યું છે તેની આ માણસને ખબર પડી ગઇ છે, આવા વિચારથી ગભરાઇ જઇ રાત્રે ઉંઘી પણ શકતો નથી, ચિંતામાં તેની ઉંઘ ઉડી જાય છે, વળી ચિંતામાં ને ચિંતામાં રાત્રે ઉઠીને પાછો ખાડો ખોદે છે, તેમાં દાટેલ ધનને બહાર કાઢે છે અને બીજી જગો પર તેને મૂકે છે અને બીકમાં ચોતરફ પોતાની નજર નાખતો આમતેમ ભયમાં જોયા કરે છે, રખે કોઇ પોતાને જોઇ જશે એવા ભયથી પોતે હાલવા ચાલવાની ક્રિયા કરે છે તે પણ શરીર માત્રથીજ કરે છે, પણ તેનું મન તો પેલા ધનના બંધનમાં એવું બંધાઇ ગયેલું હોય છે કે તે સ્થાનથી એક ડગલું પણ આગળ પાછળ જતું નથી. આવી રીતે હજારો પ્રયત્નોથી જાળવી રાખેલું ધન કોઇ વખત કોઇ જોઇ જાય અને પછી લઇ જાય તો તે વખતે અકાળે જાણે તેને વજ્રનો ઘા લાગ્યો હોય નહિ એવો તે થઇ જઇ 'હે ભાઇ! હે મા! હે બાપ! એવા એવા નિ:શ્વાસના શબ્દો બોલી દયાળુ માણુસોની લાગણી ઉશ્કેરે છે, અથવા અત્યંત મૂર્છારૂપ વાઘણે તેનો નાશ કરેલો હોવાથી કોઇ વખત ધનનાશના આઘાતથી તે મરણ પણ પામે છે. આ પ્રમાણે લેશ માત્ર ધનમાં આસક્ત પ્રાણીઓ પોતાનું વર્તન કેવા પ્રકારનું રાખે છે તેની ચેષ્ટાઓનું સંક્ષેપમાં દિગ્-દર્શન કરી બતાવ્યું.

સ્ત્રી આસક્ત-ની ચેષ્ટાઓ.

એવીજ રીતે પોતાની સ્ત્રીના પ્રતિબંધમાં લેવાઇ ગયેલો આ જીવ અન્ય પુરુષોની ઈર્ષ્યા કરીને બીજા માણસો પોતાની સ્ત્રી સામી નજર પણ ન કરી શકે એવા વિચારથી પોતાના ઘરની બહાર પણ નીકળતો નથી, રાતે ઉંઘતો પણ નથી, માત પિતાનો ત્યાગ કરે છે, સગા સંબંધીઓના સ્નેહને શિથિળ કરી નાખે છે, પોતાના ખાસ ઇષ્ટ મિત્રોને પણ ઘરે આવવાનું આમત્રણ આપતો નથી, ધર્મનાં કાર્યોનો તિરસ્કાર કરે છે, લોકોમાં પોતાની નિંદા થાય છે તેની પણ દરકાર કરતો નથી, માત્ર સ્ત્રીનું મુખ વારંવાર જોઇને તેજ જાણે પરમાત્માની મૂર્ત્તિ હોય અને પોતે જાણે એક જોગી હોય તેમ બીજું સર્વ કામ-કાજ છોડી દઇ તેનુજ ધ્યાન કરતો અને તેનીજ ચિંતવના કરતો પોતે ઘરમાંજ રહે છે; તે સ્ત્રી જે કરે છે તે એને સારૂ લાગે છે, તે જે બોલે છે તે એને આનંદ આપનાર લાગે છે અને તે પોતાના મનમાં કોઇ વસ્તુ મેળવવાનો વિચાર કરે તે તેની બાહ્ય ચેષ્ટા અને આકારથી જાણી લઇ તે મેળવવા યોગ્ય છે એમ માની લે છે. વળી મોહને લીધે તે પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે એ ખરેખર મારા ઉપર પ્યાર રાખનારી છે, મારામાં આસક્ત છે, મારૂ હિત કરનારી છે, એના જેવી સુંદર ઉદાર સૌભાગ્યવાળી બીજી કોઇ પણ સ્ત્રી આખી દુનિયામાં હોય એમ તેને લાગતું નથી. કોઇ માણસ તેની સ્ત્રીને મા, બ્હેન કે દેવી અથવા દીકરી તરીકે ગણીને પણ તેના સામું જુવે તો આ ભાઇ સાહેબ તેના ઉપર ક્રોધ કરે છે, આકુળવ્યાકુળ થઇ જાય છે અને મરી જવા જેવો થઇ જઇ શું કરવું તેનો ખ્યાલ પણ કરી શકતો નથી. કોઇ કારણથી તેની સાથે પોતાનો વિયોગ થાય અથવા તે મરણ પામે તો આ જીવ રડવા લાગે છે, શોક કરવા મંડી જાય છે અને કદાચ મરણ પણ પામે છે. ખરાબ ચાલચલગતવાળી તે સ્ત્રી હોય અને તેથી તે પરપુરુષ સાથે પ્રેમ રાખનારી થાય અથવા પરપુરુષો બળાત્કારે તેને લઇ જાય તો મહામોહમાં આસક્ત આ પ્રાણી જીવે ત્યાંસુધી હૃદયના દાહથી બળ્યા કરે છે અથવા ઘણા દુઃખથી કદાચ પ્રાણ પણ મૂકી દે છે-એવી રીતે એક એક વસ્તુના પ્રતિબંધમાં આ-સક્ત થયેલો આ જીવ અનેક દુઃખો ખમે છે, છતાં પણ વિપરીત નિર્બુદ્ધિઓના યોગથી તે વસ્તુઓનું રક્ષણ કરવા તત્પર રહે છે અને મારી આ વસ્તુ કોઇ ઉઠાવી જશે એવી શંકા નિરંતર રાખ્યા કરે છે.

તૃપ્તિનો અભાવ

"વળી તે બાપડાને એવા ભોજનથી કોઇ દિવસ તૃપ્તિ થતી નહોતી અને ઉલટી તેની ભૂખ વધારે વધારે જોર પકડતી જતી હતી" એ પ્રમાણે અગાઉ નિષ્પુણ્યકની વાર્તાના પ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે આ જીવને પણ પૈસા, સ્ત્રી કે વિષયભોગો જે સર્વ લગભગ કુભોજન જેવા છે તે પેટ ભરીને પૂરતાં મળે તોપણ તેની ઇચ્છાનો નાશ થતો નથી, પણ તે નિરંતર વધ્યા કરે છે; તે આવી રીતેઃ કોઇ વખત કદાચ સો રૂપીઆ મળી જાય છે તો હજાર મેળવવાની ઇચ્છા રાખે છે. કદાચ હજાર પણ મળી જાય છે તો લાખ રૂપીઆ મેળવવાની વાંછા તેને થાય છે. કદાચ લાખ રૂપીઆ મળી જાય તો કરોડ મેળવવાની તેને અભિલાષા થાય છે, કદાચ કરોડ રૂપીઆનો લાભ થઇ જાય તો રાજ્ય મેળવવાની ઇચ્છા કરે છે, કદાચ તે રાજા થઇ જાય તો ચક્રવર્તીપણાની શોધ કરે છે, કદાચ ચક્રવર્તીપણું મળી જાય તો દેવપણાની હોંશ રાખે છે, કદાચ દેવપણું મળી જાય તો શક્રપણું[2] શોધે છે અને કદાચ શક્રપણું મળી જાય તો તેનાથી ઉપર ઉપરના દેવલોકનું સ્વામીપણું મેળવવાના વિચારથી તેના મનમાં આકુળતા રહ્યા કરે છે—આવી રીતે તેના મનોરથો[3] કદિ પૂરા થતા નથી. જેવી રીતે સખત ઉનાળામાં જેનું શરીર ચારે તરફથી લાગતી ગરમીથી બળી રહ્યુ હોય, જેને સખત તૃષા લાગી હોય અને જેને મૂર્છા આવી ગઇ હોય એવો કોઇ મુસાફર સ્વપ્નામાં જળતરંગથી સુંદર લાગતાં મોટાં જળાશયોમાથી ગમે તેટલું પાણી પીએ તેથી તેની તૃષા છીપતી નથી તેવીજ રીતે આ જીવને ધન વિષયોના સબંધમાં સમજવુંઃ અનાદિ સંસારમાં રખડપટ્ટી કરતાં આ પ્રાણીને અનેક વખત અતિ સુંદર પાંચે ઇંદ્રિયોના વિષયભોગો ભોગવવા માટે મળ્યા, મહા-

---

૧ જુઓ અગાઉનો નિષ્પુણ્યક કથાપ્રસંગ પૃ ૧૭.

૨ પ્રથમ દેવલોકનો ઇન્દ્ર, દેવોનો સ્વામી

૩ આવોજ વિચાર ઉપાધ્યાયજીએ લોભની સઝાયમા બતાવ્યો છે—

જીરે મારે નિર્ધનને શત ચાહ, શત ચાહે સહસેં લોડીએં, જીરેજી
જીરે મારે સહસ લહે લખ લોભ, લખ લાભે મને કોડીએં, જીરેજી
જીરે મારે કોટીશ્વર નૃપઋદ્ધિ, નૃપ ચાહે ચક્રીપણું, જીરેજી
જીરે મારે ચક્રી ચાહે સુરભોગ, સુર ચાહે સુરપતિ સુખ ઘણું, જીરેજી.
જીરે મારે મૂળ લઘુ પણ લોભ, વાધે આવ પરે સહી, જીરેજી.
જીરે મારે ઉત્તરાધ્યયને અનંત, ઇચ્છા આકાશ સમી કહી. જીરેજી.

મૂલ્યવાન્ અનેક રત્નો તેને પ્રાપ્ત થયાં, કામદેવની સ્ત્રી રતિના વિભ્રમને પણ બાજુએ મૂકે એવી સુંદર યુવાન સ્ત્રીઓ સાથે તેણે અનેક પ્રકારના વિલાસો ભોગવ્યા અને સ્વર્ગ, મૃત્યુ તથા પાતાળલોકમાં અતિ સુંદર ગણાતી ઊંચા પ્રકારની ક્રીડાઓ તેની સાથે તેણે કરી તો-પણ ઘણી ભૂખ લાગવાથી જેમ પેટ પાતાળમાં પેસી ગયું હોય નહિ તેમ અગાઉના દિવસોમાં ભોગવેલ વિષય કે ખાધેલ ભોજનની વાત પણ તે જાણતો નથી, યાદ પણ લાવતો નથી, માત્ર નવા નવા વિષયભોગ મેળવવાના મનોરથો કરી કરીને નકામો સુકાયા કરે છે.

પેટનો દુઃખાવો.

વળી પૂર્વે કથાપ્રસગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે આવી લોલતાથી ખાધેલું અન્ન તેને પચતું નહોતું અને "પચતાં પચતાં વળી તેના શરીરમાં વાતવિસૂચિકા (પેટનો દુઃખાવો) ઉત્પન્ન કરીને તેને બહુ પીડા ઉપજાવતું હતું" તે આ પ્રાણીના સંબંધમાં આવી રીતે યોજવું: રાગ મોહમાં લેવાઇ ગયેલો આ પ્રાણી કુભોજન જેવાં ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેનો સ્વીકાર કરી લે છે અને તેમાં આનંદ માની તેનો ભોગ ઉપભોગ કરે છે ત્યારે તેને કર્મસંચયરૂપ અજીર્ણ થાય છે; પછી જ્યારે ઉદય દ્વારા એ કર્મોને પચવે છે-નિર્જરે છે ત્યારે નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય કે દેવગતિમાં રખડવારૂપ તેને ચૂકો આવે છે, પેટનો દુઃખાવો થાય છે અને એવી રીતે સદરહુ કર્મો તેને અત્યંત પીડા આપે છે, તેને ત્રાસ પમાડે છે અને તેને હેરાન કરે છે. "વળી તે ભોજન સર્વે રોગોનું કારણ હતું અને પૂર્વે થયેલા સર્વ વ્યાધિઓને વધારનાર હતું" એમ જે અગાઉ કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પણ યોગ્ય છે, કારણ કે એ કુભોજનની સાથે સરખાવેલ ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેનો ભોગ ઉપભોગ આ જીવ રાગપૂર્વક કરે છે ત્યારે તેને લઇને મહામોહના લક્ષણવાળા અનેક નવા વ્યાધિઓ તેને થાય છે અને પૂર્વના હોય છે તેમાં વધારો પણ થાય છે. આથી સર્વે વ્યાધિઓને ઉત્પન્ન થવાનું અને તેમાં વધારો થવાનું કારણ એ કુભોજન છે. નવીન કર્મો આથી બહુ બંધાય છે અને પૂર્વે કર્મોના સ્થિતિ અને અનુભાગ (રસ) વધારે તીવ્ર બને છે.

સુંદર ભોજનના સ્વાદથી બેનશીબ.

"આ પ્રમાણે હકીકત હોવા છતાં તે નિષ્પુણ્યક તો તેનેજ (ખરાબ ભોજનનેજ) સારૂં માનતો હતો અને તેથી વધારે સુંદર ભોજન તરફ નજર પણ કરતો નહોતો. આથી થયું એમ કે ખરેખરા સુંદર લીજત આપનાર ભોજનનો સ્વાદ ચાખવાનો તેને

પ્રસંગ પણ આવ્યો નહિ અને તેનો સ્વાદ કેવો હશે તેનું તેને સ્વપ્ન પણ આવ્યું નહિ.” આ પ્રમાણે નિષ્પુણ્યકના સબધમાં કથાપ્રસગે કહેવામાં આવ્યુ છે તે આ જીવના સબધમાં બરાબર મળતું આવે છે. આ જીવની ચિત્તવૃત્તિ મહામોહથી હણાયલી હોવાને લીધે અનેક દોષોનાં કારણભૂત ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે તેને હેરાન કરનાર–ત્રાસ આપનાર હોવા છતાં તેને પોતાની જાતને સુખ આપનાર અને આત્માને હિતકારી માને છે અને પોતે ઇચ્છે ત્યારે મેળવી શકે તેવું સ્વાધીન, અતિ ઉચ્ચ પ્રકારના વિશિષ્ટ આનંદને આપી શકે તેવું મહાકલ્યાણ કરનાર ચારિત્રરૂપ ક્ષીરભોજન છે તેને એ બાપડો કદિ અડકતો પણ નથી, કારણ કે મહામોહની નિદ્રામાં પડેલા તે જીવનાં વિવેકરૂપ નેત્રો મીચાઇ ગયેલા છે, તેથી જેમ ઉઘમાં પડેલા માણસને સારાસારનો વિવેક રહેતો નથી તેમ પોતાને કઇ વસ્તુથી લાભ છે અને કોનાથી નુકશાન છે તેનો વિચાર આ પ્રાણીને મહામોહની નિદ્રામાં પડ્યા પછી રહેતો નથી. અનત કાળ સુધી આ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરતાં કદાચ કોઇ વખત તે સુંદર ભોજન આ પ્રાણીને મળેલ હોત તો સર્વ ક્લેશનો નાશ કરનાર મોક્ષ આ પ્રાણીને ક્યારનુ મળી ગયું હોત, આટલો બધો કાળ એ સસારમાં રખડતો હોતજ નહિ અને મારો જીવ તો સસારમાં હજુ પણ રખડ્યા કરે છે, તેથી એમ નિશ્ચય થાય છે કે આ જીવે સચ્ચારિત્રરૂપ સુભોજન પૂર્વે કદિ પણ મેળવ્યુ નથી.[1]

અનંત કાળથી રખડપટ્ટી

“આવી રીતે ભિખ માગતાં અને ત્રાસ પામતાં અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરનાં ઊંચાં નીચાં ઘરોમાં, જૂદા જૂદા [2]આકારવાળી શેરીઓમાં અને ગલીઓમાં જરા પણ થાક લીધા વગર બહુ વખત તે દરિદ્રી ભટક્યો.” આ પ્રમાણે હકીકત નિષ્પુણ્યકના કથાપ્રસંગમા કહેવામા

---

૧ આવોજ વિચાર કલ્યાણમદિરમા બતાવ્યો છે તે સરખાવો.

अस्मिन्नपारभववारिनिधौ मुनीश ! मन्ये न मे श्रवणगोचरतां गतोऽसि;
आकर्णिते तु तव गोत्रपवित्रमन्त्रे, किं वा विपद्विषधरी सविध समेति.

“હે પ્રભુ! આ અપાર સસારસમુદ્રમા તારૂ નામ પણ મેં સાભળ્યુ નહિ હોય એમ મને લાગે છે, કેમકે કાનને પવિત્ર કરનાર તારા નામનો મત્ર સાંભળ્યા પછી વિપત્તિરૂપ સર્પણી કદિ આવે ખરી?” આની પછીના બે કાવ્યો પણ લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય છે.

૨ જૂદા જૂદા આકારવાળી શેરીઓ તે ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર આદિ સમજવા એક જગો પર ત્રણ રસ્તા મળે તેને ‘ત્રિક’ કહેવામા આવે છે, ચાર રસ્તા સાથે એકઠા થાય તેને ‘ચતુષ્ક’ કહેવામા આવે છે શહેર વચ્ચે ચોક હોય તેને ‘ચત્વર’ કહેવામા આવે છે.

આવી છે તે બરાબર મારા જીવના સબંધમાં મળતી આવે છે; કારણ કે કાળની આદિ નહિ હોવાથી આ જીવે પણ અનંત પુદ્ગળપરાવર્તો[1]

---

૧ 'પુદ્ગળપરાવર્ત' સબંધી હકીકત ખાસ સમજવા યોગ્ય છે. અસખ્ય વર્ષોએ એક '**પલ્યોપમ**' થાય છે એનો સામાન્ય ખ્યાલ આપવા માટે ચાર ગાઉ લાંબો, ચાર ગાઉ પહોળો અને ચાર ગાઉ ઊંડો ખાડો કલ્પી તેમાં યુગળીઆના બારીક વાળના નાનામા નાના ટુકડાઓ ઠાસી ઠાસીને ભરવામાં આવે છે અને તેમાંથી સો સો વર્ષે એક એક વાળ કાઢતાં ખાડો પૂરો થાય ત્યારે 'બાદર અદ્ધા પલ્યોપમ' થાય છે તે વાળના ટુકડાને અસખ્યાત ગુણા કલ્પી પછી સો સો વર્ષે એકેક ટુકડો કાઢતા તે ખાલી થાય ત્યારે 'સૂક્ષ્મ અધ્ધા પલ્યોપમ' થાય છે અને એવા દશ કોડાકોડિ પલ્યોપમે એક સૂક્ષ્મ અધ્ધા **સાગરોપમ** થાય છે સાગરોપમનુ વિશેષ સ્વરૂપ ચોથા કર્મગ્રથમા તેમજ લોકપ્રકાશ વિગેરેમા બતાવવામા આવ્યુ છે તે જિજ્ઞાસુએ ત્યાથી જાણવા યોગ્ય છે આવા દશ કોટાકોટિ સાગરોપમનો એક **ઉત્સર્પિણી** અને દશ કોટાકોટિ સાગરોપમનો એક **અવસર્પિણી** કાળ થાય છે (કોટાકોટિ અથવા કોડાકોડિ એટલે કરોડને કરોડે ગુણીએ તેટલા, મતલબ કે એકડા ઉપર સોળ મીંડા ચઢાવવાથી કોડાકોડિ થાય છે.) અવસર્પિણી કાળના છ આરા હોય છે. ભરત ને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પહેલા ત્રણ આરામાં જુગલીઆ હોય છે, જેઓને કલ્પવૃક્ષ સર્વ વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે અને ઉપાધિ-વ્યવહાર કોઇ પ્રકારનો હોતો નથી. ચોથા આરામા દુ ખ થવા માડે છે, પણ ત્રીજા આરાના પ્રાત ભાગથી ચોથા આરાના પ્રાત ભાગ સુધીમા ચોવીશ તીર્થંકર થાય છે. પાચમા આરામા પાછો મોક્ષમાર્ગ બધ થાય છે, પણ ધર્મ રહે છે અને છઠ્ઠા આરામા તો ધર્મનો પણ લોપ થાય છે આવા અવસર્પિણી કાળનો પ્રથમ આરો ચાર કોડાકોડિ સાગરોપમનો, બીજો ત્રણ કોડાકોડિ સાગરોપમનો, ત્રીજો બે કોડાકોડિ સાગરોપમનો અને ચોથો બેંતાળીશ હજાર વર્ષે ન્યૂન એક કોડાકોડિ સાગરોપમનો અને પાંચમો તથા છઠ્ઠો દરેક એકવીશ હજાર વર્ષના હોય છે. એવી રીતે દશ કોડાકોડિ સાગરોપમથી એક 'અવસર્પિણી કાળ' થાય છે તેમા ક્રમે દુઃખ વધતું જાય છે અને સ્થિતિ સર્વ બાબતમા વધારે વધારે ખરાબ થતી જાય છે ઉત્સર્પિણી કાળ પણ એવી રીતે દશ કોડાકોડિ સાગરોપમનો હોય છે, પણ એમા સ્થિતિ સુધરતી જાય છે, તેથી એની સ્થિતિ અવસર્પિણીના પ્રત્યેક આરાથી ઉલટી સમજવી' એટલે ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ આરાની સ્થિતિ એકવીશ હજાર વર્ષની, બીજાની એકવીશ હજાર વર્ષની, ત્રીજાની બેંતાળીશ હજાર વર્ષે ન્યૂન એક કોડાકોડિ સાગરોપમની, ચોથા, પાચમા અને છઠ્ઠા આરાની સ્થિતિ અનુક્રમે બે, ત્રણ અને ચાર કોડાકોડિ સાગરોપમની હોય છે તેના ત્રીજા આરામાં ૨૩ અને ચોથા આરાના પ્રારભમાં ૧ એમ ૨૪ તીર્થંકરો થાય છે આ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી બે મળીને એક કાળ-ચક્ર કહેવાય છે આવા અનત કાળચક્ર આ પ્રાણીએ કર્યા પુદ્ગળપરાવર્તના કાળનુ જ્ઞાન બહુ ઉપયોગી છે, કારણ કે આ પ્રાણીએ અનત પુદ્ગળપરાવર્ત કર્યાં છે. વળી એને છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમા મોટા ફેરફાર થાય છે જે પ્રગતિને અગે અન્યત્ર વિચારેલ છે. (જુઓ જૈન દૃષ્ટિએ યોગ પૃ. ૧૭ પ્રથમ વિભાગ). આ

કર્યા છે એટલે અનંત પુદ્ગળપરાવર્ત જેટલો કાળ સંસારમાં રખડ્યો છે. "એ મહા દુર્ભાગી જીવને (તે નગરમાં) એવી રીતે રખડતાં રખડતાં કેટલો કાળ ગયો તેની પણ ખબર પડતી નથી" એમ અગાઉ કહ્યું છે. આ જીવના સંબંધમાં પણ તે બરાબર સમજી લેવું એટલે કે આ સંસારમાં તે કેટલો કાળ રખડ્યો તેનો નિર્ણય થઇ શકે એમ નથી, કારણ કે કાળની આદિ-શરૂઆત ન હોવાથી તેની હદ બાંધવી અશક્ય છે.

આવી રીતે મારો રાંક જીવ આ સંસારનગરમાં માઠા સંકલ્પ વિકલ્પ, સાચી ખોટી દલીલો અને ખોટાં દર્શનોરૂપ તોફાની છોકરાઓના ટોળાથી દરેક ક્ષણે તત્ત્વ સન્મુખ સુંદર શરીર પર ભ્રાંતિ (મિથ્યાત્વ)-રૂપ માર ખાતો હોવાથી મહામોહ વિગેરે રોગવાળા શરીરવાળો થઇ ગયો છે અને તેવા ખરાબ વ્યાધિઓને તાબે થઇને નરક વિગેરે સ્થાનોમાં અત્યંત પીડા સહન કરવાથી સ્વરૂપભ્રષ્ટ થઇ ગયો છે. તેની આવી સ્થિતિ થઇ ગયેલી હોવાથી જે પ્રાણીઓનાં ચિત્ત વિવેકબુદ્ધિથી નિર્મળ થયેલાં છે તેમને તેના પર અત્યંત દયા આવે છે. આટલું છતાં આગળ પાછળનો વિચાર તે નહિ કરતો હોવાથી તત્ત્વબોધ (સમ્યગ્જ્ઞાન)થી બહુ છેટો રહે છે. આ સર્વ બાબતોને લીધે તે લગભગ સર્વ જીવોથી અધમ-હલકો છે અને એવી સ્થિતિનો તે થઇ ગયેલો હોવાથી ધન વિષય સ્ત્રી પુત્રાદિ પ્રાપ્ત કરવાની ખોટી આશારૂપ તુચ્છ ભોજનનો લોલુપી થઇ કદાચ જરા તુચ્છ ભોજન મળે તો તેથી કાંઇક સંતોષ (તૃપ્તિ) પામી જાય છે, પણ તે તૃપ્તિ ટકતી નથી તેથી કદિ પણ તે ધરાતો નથી અને તેવી સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓ કેમ વધારે

પ્રમાણે હોવાથી પુદ્ગળપરાવર્તની હકીકત ખાસ સમજવા યોગ્ય છે એના પર વિસ્તારથી નોટ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના દશમા પ્રસ્તાવની સાતમી ગાથામા આપવામાં આવી છે તે વાચવાથી જણાશે કે તેના બાદર અને સૂક્ષ્મ એવા બે વિભાગ પાડી તે પર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની યોજના કરી દરેક પર સૂક્ષ્મ અને બાદર પરાવર્તની ગોઠવણ બતાવવામા આવી છે, બધી રીતે વિચારતા બહુ લાંબો કાળ દરેક પુદ્ગળાવર્ત લે છે એમ જણાઇ આવે છે અને એ કાળ એટલો લાંબો છે કે તેનો વિચાર કરતા આ દુ ખનો છેડો કોઇ પણ રીતે લાવવો જોઇએ એમ સહજ વિચાર આવ્યા વગર રહેતો નથી પુદ્ગળપરાવર્ત સબધી હકીકત બરાબર સ્પષ્ટ રીતે સમજવાની ખાસ જરૂર છે એ સબંધી વધારે હકીકત વિસ્તારપૂર્વક શ્રીપ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રથમા બતાવવામા આવી છે. (જુઓ પ્રકરણ રત્નાકર ત્રીજો ભાગ પૃ. ૪૧૧ સહેલથી વાચી શકાય તે સારૂ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમની મારી નોટ પરિશિષ્ટમાં ઉતારી લીધી છે. જુઓ પરિશિષ્ટ ન.)

મેળવવી, તેને કેવી રીતે વધારવી, તેનું કેવી રીતે સંરક્ષણ કરવું તે બાબતનો નિરંતર વિચાર કર્યા કરે છે, જેને પરિણામે તે મહા આકરાં આઠ કર્મોરૂપ નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય ઘણે કાળે પણ ખપે નહીં તેવું અને ન પચી શકે તેવું ભાતું બાંધી લે છે અને તેવું અપથ્ય ભોજન ખાવાથી તેના રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે; એમ એ સર્વ અનુભવે છે છતાં પણ તે સર્વ વ્યાધિનું કારણ શું છે તેની તપાસ કરવામાં વિપરીત બુદ્ધિવાળો હોવાથી ઉલટો અપથ્ય વધારે ખાય છે અને સચ્ચારિત્રરૂપ પરમાન્ન–અતિ સુંદર, પચે તેવું અને દુઃખ માત્રનો નાશ કરે તેવું સુંદર ભોજન ચાખતો નથી અને તેવી રીતે અનંત પુદ્ગળપરાવર્ત સુધી અરઘટ્ટઘટ્ટી યત્રના ન્યાયથી[1] સર્વ ઉત્પત્તિસ્થાનોમાં રખડ્યા કરે છે, ભટક્યા કરે છે, ફર્યા કરે છે.[2] હવે આગળ તે દરિદ્રીના સબંધમાં શું બન્યું તે અત્ર કહેવામાં આવે છે.

સુસ્થિત મહારાજા.
સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ.
ધર્મબોધકર મંત્રી.

તે નગરમાં સ્વભાવથી સર્વ પ્રાણીઓ તરફ અત્યંત પ્રેમાળ વૃત્તિ-

---

૧ રેંટ.

૨ આ કથાનો વિષય ત્રણ કાળનો છે, તેથી ક્રિયાપદના કાળના જૂદા જૂદા પ્રયોગો આ કથામા કહેવામાં આવ્યા છે તેનો આશય એક સરખોજ છે એમ સમજી લેવુ વ્યાકરણવેત્તાઓ કહે છે કે विवक्षानुसारेण कारकप्रवृत्ति' એટલે કહેનારની ઇચ્છા પ્રમાણે કારકની પ્રવૃત્તિ થાય છે અને કારક પ્રમાણે કાળની પ્રવૃત્તિ થાય છે તેઓ સ્પષ્ટ રીતે કહે છે કે કારકની પેઠે કાળ પણ એક સ્વરૂપવાળી વસ્તુમા તે વસ્તુની સ્થિતિના ફેરફારથી જૂદા જૂદા પ્રકારના કહેવામાં આવે છે એમ અમે જોયેલ છે અને તે અમને અભીષ્ટ છે એનો દાખલો બતાવતા તેઓ કહે છે કે પાટલીપુરથી શરૂ થતા આ માર્ગમાં એક કુવો હતો, હોતો હવો, થયો, થશે, હશે વિગેરે કાળના રૂપો એકજ કુવા માટે છે, તોપણ તે માટે જૂદી જૂદી વિવક્ષા થઇ શકે છે અને તે સર્વ ઉચિત છે ભાષાન્તરમાં આ મુશ્કેલી મને વારંવાર જણાઇ છે. ભૂત અને વર્તમાન કાળનો પ્રયોગ કરવામા ઘણી વખત અગવડ લાગે છે અને તેનો ખુલાસો ઉપર પ્રમાણે છે ત્રણ કાળ (ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન)ને લગતી આ વાર્તા હોવાથી જ્યા અનુકૂળ પડે ત્યા કથાને અનુરૂપ કાળનો પ્રયોગ કર્યો છે. આ બાબતમાં અત્ર કરેલો ખુલાસો સુજ્ઞ વાચનાર વિચારી જશે તો હકીકતનો મુદ્દો અને કથાશરીર કાળપ્રયોગનુ કારણ બરાબર બતાવી આપશે. ભા ક.

વાળા સુવિખ્યાત સુસ્થિત[1] નામના મહારાજા છે એમ પૂર્વે કહ્યું છે તે આ સંસારનગરમાં પરમાત્મા જિનેશ્વર ભગવાન્ સમજવા. તેમના સર્વ ક્લેશે। નાશ પામી ગયેલા હોવાથી, અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય યુક્ત હોવાથી તેમજ ઉપમા રહિત સ્વાધીન અતિશય અનત આનંદસ્વરૂપ હોવાથી વાસ્તવિક રીતે તેજ સુસ્થિત નામને યોગ્ય છે. (સુસ્થિત એટલે સારી રીતે સ્થિત થયેલા, રહેલા). અવિદ્યા (અજ્ઞાન) આદિ ક્લેશમાં રચી પચી પડેલા બીજા કોઇ પણ સુસ્થિત નામને યોગ્ય નથી, કારણ કે મિથ્યાત્વને લીધે એવા બીજાએ ખરાબ રીતે (દુ-સ્થિત) રહેલા છે અને અજ્ઞાન અથવા અલ્પ જ્ઞાન સાથે સુસ્થિતપણુ સંપૂર્ણ અશે કદિ પ્રાપ્ત થતું નથી. એ પ્રભુ સર્વ પ્રાણીઓનું અતિ સૂક્ષ્મપણે રક્ષણ કરવાને ઉપદેશ આપનારા હોવાથી (અહિંસા પરમો ધર્મનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી બતાવનારા હોવાથી) અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવી આપે એવો કુશળ સિદ્ધાન્તમાર્ગ [2]આક્ષેપ દ્વારા કહેનારા હોવાથી સ્વાભાવિક રીતેજ તે અત્યત પ્રેમાળ હૃદયવાળા છે. નર અને દેવોના નાયક ચક્રવર્તી અને ઇંદ્રથી પણ તેઓ વધારે પ્રખ્યાત હો-વાથી તેમને સુવિખ્યાત કહેવામાં આવ્યા છે, કારણ કે દેવો અને મનુષ્યો પ્રશસ્ત મન વચન કાયાના યોગમાં પ્રવૃત્ત થઇ નિરતર તેમની સ્તુતિ કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સર્વજ્ઞ જિનેદ્ર ભગવાન્ ‘મહારાજ’ શબ્દ ધારણ કરવાને યોગ્ય છે.

દ્વારપાળ અને મદિરપ્રવેશ.

“ પેલો નિષ્પુણ્યક ભિખારી રખડતો રખડતો તે સુસ્થિત મહા-રાજાના મદિર પાસે જેમ તેમ કરીને આવી પહોચ્યો. હવે તે મદિરના દરવાજા પર સ્વકર્મવિવર નામનો દ્વારપાળ છે. તે દ્વારપાળે અત્યંત કરૂણા ઉપજાવે તેવા આ ભિખારીને જોઇને તેના પર અત્યત કૃપા કરી અને તેને અપૂર્વ રાજમદિરમાં દાખલ કર્યો.” આ પ્ર-માણે વાત અગાઉ કથાપ્રસગમાં ત્યારપછી કહેવામા આવી છે તેની આ પ્રમાણે યોજના કરવીઃ કોઇ વખત આ જીવ [3]ઘર્ષણ-

---

૧ અહીં મૂળ કથાશરીર પૃષ્ઠ ૧૮ જુઓ એ પારિગ્રાફ સાથે આ ઉપનયને સબધ છે ૨ આક્ષેપથી ઉપદેશ આપવાની પદ્ધતિ ગ્રંથકર્ત્તાએ આ ગ્રથમા પ્રથમ-થીજ સ્વીકારી છે સકીર્ણ કથાને અગે શરૂઆતમા આ વાત કરી છે જુઓ પૃષ્ઠ ૭

૩ નદીમા અથવા સમુદ્રમા પથ્થર એક બીજા સાથે અથડાઇ પછડાઇને તદ્દન ગોળ બની જાય છે. એવા પથ્થરને જોયો હોય તો એમ લાગે કે તેને ગોળ બના-વતા ઘણી મહેનત પડી હશે, પણ તે અથડાઇ કુટાઇનેજ એવી સ્થિતિએ પહોંચેલ હોય છે એને ‘ઘર્ષણઘૂર્ણન’ ન્યાય કહેવામાં આવે છે. આ પ્રાણી પણ સસા-રમા રખડતો અથડાતો કુટાતો આગળ જણાવેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે

ઘૂર્ણન ન્યાયથી [1]યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કરે છે ત્યારે આયુષ્ય કર્મ

---

૧ યથાપ્રવૃત્તિ કરણ: અનાદિ સસારમા પરિભ્રમણ કરતા આ પ્રાણી મિથ્યાત્વમા-અજ્ઞાનદશામાં અનત કાળ સુધી રહ્યા કરે છે તે વખતે તેનું સ્વરૂપ જોયુ હોય તો રાગ દ્વેષમા આસક્ત, ધર્મથી વિપરીત વર્તન કરનાર, અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક ઉપાધિઓ સહન કરનાર અને ચારે ગતિમાં રખડનાર હોય છે. કોઇ વખત તે નારક તિર્યંચગતિમા એકાંત દુ.ખો ખમે છે, કોઇ વાર દેવગતિમાં સુખો ભોગવ્યાં એમ માને છે, પણ તે એક સ્થાનકે ઠરીને બેસતો નથી અને તેનું સ્વરૂપ જોયુ વિચાર્યું કે જાણ્યુ હોય તો તે બહુ ખેદ ઉત્પન્ન કરે તેવું હોય છે. આ ગ્રથમા ઉપર આપણે તે સ્વરૂપ કાઇક જોઇ ગયા છીએ જ્યાસુધી તેને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય નહિ, શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરૂ અને શુદ્ધ ધર્મની ઓળખાણ પડે નહિ, ઓળખાણ પડ્યા પછી અંત કરણપૂર્વક તે દેવ ગુરૂ ધર્મને શુદ્ધ સ્વરૂપે આદરે નહિ ત્યાસુધી તેને કદાચ કોઇ વખત સહજ સુખ જેવું લાગે છે તોપણ અતે ચક્રભ્રમણમા તો તેને પડવુજ પડે છે, તેથી તેવી સ્થિતિનો છેડો લાવવા માટે તેણે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવુજ જોઇએ. આ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેણે ઉત્ક્રાન્તિમાથી પસાર થવું પડે છે તે ઉત્ક્રાન્તિ કેવા પ્રકારની છે તે અત્ર બતાવ્યુ છે. સમ્યક્ત્વ આ જીવનાં સર્વ દુ ખોનો છેડો લાવનાર હોવાથી પ્રત્યેક પ્રાણી જે પોતાની આ રખડપટ્ટીની સ્થિતિનો છેડો લાવવા ઇચ્છતા હોય તેની પ્રબળ વાંછા સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરવાની રહેવીજ જોઇએ એ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં કર્મની નિવિડ ગાઠનો ભેદ-છેદ થાય છે તેને ગ્રથિભેદ કહે છે. એ ગ્રંથિભેદ કરવાની સ્થિતિનો વિચાર જરા વિસ્તારથી કરવા યોગ્ય છે તે આપણે આ પ્રસગે કરી જઇએ

અતિમ-છેલ્લા પુદ્ગળપરાવર્તમાં મિથ્યાત્વની મંદતા થાય તે વખતે આ પ્રાણી ઓઘ દૃષ્ટિ મૂકી યોગ દૃષ્ટિમા પ્રવેશ કરે છે એ સબધમાં વિશેષ વિચાર ‘જૈન દૃષ્ટિએ યોગ’ પ્રથમ ભાગના પૃ. ૧૬ થી કરવામાં આવ્યો છે તે પર અત્ર ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે. જૈનનો ઉત્ક્રાન્તિવાદ સમજવા માટે આ સર્વ બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે સાધારણ લોકોની દૃષ્ટિ તજી યોગ દૃષ્ટિમાં આ પ્રાણી પ્રવેશ કરે છે ત્યારપછી તે આગળ વધતો જાય છે, આત્મવિચારણા, નિયંત્રણા અને યોગ્ય માર્ગ આદરી નીતિને પંથે વિચરી પોતાની યોગ્ય કરજો અધિકાર, ઇચ્છા અને અનુકૂળતા પ્રમાણે બજાવી અનેક ગુણો પ્રાપ્ત કરે છે, વ્યવહારકુશળ અને આત્માર્થી થાય છે સમકિત પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં જીવ ત્રણ કરણ કરે છે. આ ત્રણ કરણ તે સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિનાં કારણો છે વૈરાગ્યવાસનાથી ઉદાસીન વૃત્તિરૂપ પ્રથમ કરણને યથાપ્રવૃત્તિ કરણ નામ આપવામાં આવ્યુ છે. અહીં પ્રાણીની પ્રવૃત્તિ પૂર્વે હતી તેવીજ રહે છે, તેની અનાદિની ચાલ હોય છે તેમા ફેરફાર થતો નથી, પરતુ તેની પ્રગતિ વિશેષ થયેલી હોવાથી અને સાતે કર્મોની સ્થિતિ ઘટેલી હોવાથી મિથ્યાત્વનુ જોર મદ થતુ જાય છે પ્રાણી કર્મને રોકી દેવા માટે-દૂર કરવા માટે સકામ અને અકામ નિર્જરા કરે છે. ઇચ્છાપૂર્વક શુભ આત્મસંયમવડે થાય તેને ‘સકામ નિર્જરા’ કહેવામાં આવે છે-જેમકે તપસ્યા, વાંચન, ધ્યાન, વિચારપૂર્વક, ઇરાદાપૂર્વક કરવાં તે. ઇચ્છા વગર

સિવાય બીજાં સાતે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઓછી કરી સર્વ

પણ ઘણી વાર નિર્જરા થઇ જાય છે. જેમકે બે ત્રણ ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો મન વગર દુઃખો સહન કરે છે તેનો અકામ નિર્જરા કરે છે પશુઓ અને મનુષ્યો પણ પરાધીનપણે દુઃખ સહન કરે છે. એવી રીતે પોતાનાં છેદન ભેદનથી પણ પ્રાણી નિર્જરા ઉપયોગ વગર થઇ આવે છે; સ્વાભાવિક રીતે કષાયની મંદતા પણ કેટલીક વાર થઇ જાય છે આવી સ્થિતિ થતા પ્રાણી ઘણા કર્મોને ખપાવી દે છે અને નવીન ઓછાં થોડાં કરે છે. એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતા સુધીમા આ પ્રાણીને કેટલાક ગુણો એવા સારા પ્રાપ્ત થઇ જાય છે કે તેને નિર્જરા કરવાની સકામવૃત્તિએ પણ કોઇ વખત બની આવે છે આવી રીતે યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કરે તે વખતે આયુષ્ય કર્મ સિવાય સાતે કર્મની વધારેમાં વધારે સ્થિતિ એક કોડાકોડિ સાગરોપમથી કાંઇક ઓછી રહે છે એની હકીકત એમ છે કે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અંતરાય એ ચારે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીશ કોડાકોડિ સાગરોપમની છે સાગરોપમનો સ્થિતિકાળ આપણે સમજી ગયા છીએ (જુઓ પૃ ૮૨ ની નોટનં. ૧) એવા એકડા ઉપર પંદર મીંડા ચડે ત્યારે કોટાકોટિ થતા સાગરોપમો ૩૦ વખત થાય ત્યારે જેટલો કાળ જાય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉપરના ચાર કર્મોની હોય છે એટલે એક વખત બાંધેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો વધારેમા વધારે ઉદયકાળ ઉપર જણાવ્યું તેટલો થાય છે એટલે તેટલા વખત સુધી તે પોતાનુ પરિણામ-ફળ બતાવી શકે છે એવા એવા બીજા અનંત ભવમા બાંધેલા જ્ઞાનાવરણીય કર્મો આત્મા સાથે લાગેલા હોય છે, પણ તે પ્રત્યેકની સ્થિતિ વધારેમા વધારે ઉપર કહી તેટલી જ હોય છે—એવી રીતે સર્વ કર્મ માટે સમજી લેવુ એવી રીતે નામ અને ગોત્ર કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વીશ કોડાકોડિ સાગરોપમની હોઇ શકે છે અને મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડિ સાગરોપમની હોઇ શકે છે. આવી રીતે સાતે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિચારી આઠમા આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ ભવ આશ્રયી હોય છે તેથી અત્ર તે સબંધી કાંઇ વિચાર કરવાનો નથી. આ રીતે સાત કર્મની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવી છે તે પ્રત્યેક જાતના ગમે તેટલા કર્મો હોય તે દરેકની કાંઇક ઓછી એક કોડાકોડિ સાગરોપમની સ્થિતિ આ પ્રાણી કરી નાખે છે (કાંઇક ઓછી એટલે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગે ન્યુન સમજવી) આવી રીતે સર્વ કર્મની સ્થિતિનો રોગ થઇ આવે અથવા પ્રાણી પોતે પુરુષાર્થ વાપરી કરે તેને યથાપ્રવૃત્તિ કરણ કહેવામાં આવે છે પ્રમાણમા અહીં કર્મસ્થિતિ ઘણી ઓછી છે, છતાં આવું કરણ તો ભવસ્થિતિમાં પ્રાણી અનેક વાર કરે છે, કારણ કે કોઇ વાર તે પુરુષાર્થ વાપરી–વીર્યોલ્લાસ દાખવીએ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે અને કોઇ વાર તેમ સંયોગબળે થઇ આવે છે. આવી સ્થિતિ થાય છે ત્યારે તે ગ્રંથિ (મિથ્યાત્વની ગાંઠ)નો ભેદ કરવાની નજીકની સ્થિતિમાં આવે છે, પરંતુ શુભ પરિણામ વિશેષ આગળ ન વધવાથી કાંઇ પ્રગતિ કર્યા સિવાય પાછો ચાલ્યો જાય છે અને વધારે સ્થિતિવાળાં કર્મો બાંધે છે. આવી રીતે ઘણી વાર પ્રાણી ગ્રંથિની નજીક આવી જાય છે અને અનંતી વખત આવીને પાછો ચાલ્યો જાય છે આત્મપ્રગતિનુ સ્વરૂપ સમજનાર અહીં સમજી શકશે કે આદરેલ પ્રગતિને વળગી રહેવામાં ચીવટ રાખવામાં ન આવે તો

[1]કર્મોને એક કોડાકોડિ સાગરોપમની સ્થિતિ સુધી લઇ આવે

પ્રગતિને બદલે પશ્ચાદ્ગતિ થઇ જાય છે જેઓ પુરુષાર્થ કરી આગળ વધવાની ઇચ્છા રાખતા હોય છે તેઓ ગ્રંથિભેદ કરવા માટે ત્યારપછી **અપૂર્વ કરણ** કરે છે. આ બીજુ કરણ છે. અહીં રાગ દ્વેષની ગાઠ (ગ્રંથિ)ને કાપી નાખવારૂપ (ભેદ) ગ્રંથિભેદ કરે છે કરણ આત્માના અધ્યવસાયરૂપ છે અને પ્રત્યેક કરણમાં આગળ વધતા જવાય છે તેમ પરિણતિની નિર્મળતા વિશેષ થાય છે. આખા સસારપર્યટનમા પૂર્વે કોઇ વખત નહિ થયેલા એવા આત્મકન્નતિના અહી અધ્યવસાય થતા હોવાથી આ કરણને 'અપૂર્વ' કરણ કહેવામા આવે છે. જે પ્રાણીઓની ભવસ્થિતિ પરિપાક પામેલી હોતી નથી તેઓ આ અપૂર્વ કરણ કરી શકતા નથી અને જે પ્રાણી અભવ્ય હોય છે (કે જેઓ યોગ્ય સામગ્રી મળે તોપણ કદિ મોક્ષ જવાના નથી) તેઓ આ કરણ કરી શકતા નથી. એવા બન્ને પ્રકારના પ્રાણીઓ યથાપ્રવૃત્તિ કરણની સ્થિતિ સુધી અનેક વાર આવી ઉપર જણાવ્યુ તેમ પાછા ચાલ્યા જાય છે રાગ દ્વેષની ગ્રંથિનુ સ્થાનક પ્રત્યેક કર્મની (આયુષ્ય સિવાય) એક કોડાકોડિ સાગરોપમથી કાઇક ઓછી સ્થિતિ રહે ત્યાજ છે. ગ્રંથિભેદ કરવો એ બહુ મુશ્કેલ છે અને જ્યાસુધી સાતે કર્મોના સબધમા સ્થિતિ ઉપર જણાવી તેટલી થઇ જતી નથી ત્યાસુધી અપૂર્વ કરણ થઇ શકતુ નથી. એક કર્મની પણ સ્થિતિ વધારે રહે તો સર્વ પ્રયાસ નિષ્ફળ થાય છે અપૂર્વ કરણથી રાગ દ્વેષ મિથ્યાત્વરૂપ ગ્રંથિનો ભેદ કરી પ્રાણી તુરતજ **અનિવૃત્તિ કરણ** કરે છે અહીં વિશેષ વિશુદ્ધ પરિણામના જોરથી મિથ્યાત્વ મોહનીયના પુજની બે સ્થિતિ પ્રાણી કરે છે. એક અંતર્મુહૂર્ત (સમયથી માંડીને ૪૮ મીનિટથી કાઇક ઓછુ)ની અને બીજી કોડાકોડિ સાગરોપમમા કાઇક ઓછી આ બન્ને સ્થિતિમાથી પ્રથમના અતર્મુહૂર્તની નાની સ્થિતિમા રહેલા કર્મદળનો ક્ષય કરે છે અને બન્ને વચ્ચે અંતર-આતરો પાડે છે. આનું નામ **અંતર કરણ** કહેવાય છે અંતર કરણમા મિથ્યાત્વના ઉપર જણાવેલા બે પુંજમાથી નાના પુજનો ક્ષય કરેલો હોય છે તેથી તેનો વિપાક કે પ્રદેશઉદય હોતો નથી અને મોટા પુજને ઉપશમાવેલ હોય છે તેથી તે વખતે પ્રાણીને ઉપશમ સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે. આ ત્રણ કરણ સંબધી હકીકત આત્મપ્રબોધ વિગેરે અનેક જૈન ગ્રંથોમા છે ત્યાથી બરાબર સમજવા યોગ્ય છે. નોટમાં વિસ્તારભયથી અતિ પ્રસગ દૂર કરવા માટે વધારે લખી શકાય નહિ, પણ આત્મપ્રગતિને અગે એ અગત્યનો વિષય હોવાથી તેનો ખાસ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે સર્વ પ્રવૃત્તિનો ઉદ્દેશ આત્માની પ્રગતિ કરાવવાનો છે, તેથી આત્માની પ્રગતિ કેમ થાય છે, કેવી રીતે થાય છે અને તેમા શું શુ થાય છે તે વિચારવું એકદરે સર્વ રીતે જરૂરી છે

૧ આયુષ્ય કર્મની સ્થિતિ ભવ આશ્રયી છે, મનુષ્ય ને તિર્યંચનુ ત્રણ પલ્યોપમથી વધારે આયુષ્ય હોય નહિ, દેવ અને નારકીના જીવોનું આયુષ્ય તેત્રીશ સાગરોપમથી વધારે ન હોય, એમાં પણ જઘન્ય ને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યના અનેક પ્રકાર જીવ વિષયના ગ્રંથોમા બતાવ્યા છે અને તે ઉપરાંત આયુષ્ય કર્મની બીજી ખાસીઅત એ છે કે એ આવતા એક ભવ માટેજ આ ભવમા મુકરર થાય છે, ઘણા ભવ માટે બંધાઇ જતું નથી. આથી કરણવિચારણાગા આયુષ્ય કર્મને બાદ કરવામા આવ્યુ છે. આયુષ્ય કર્મનો સ્વભાવ વિચારતાં આ હકીકત બરાબર બધબેસતી જણાય છે.

છે અને તે સર્વ કર્મોની ઉપરની સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે. એ એક કોડાકોડિ સાગરોપમની સાતે કર્મોની સ્થિતિમાંથી પણ થોડી[1] સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે ત્યારે આચારાંગથી માંડીને દૃષ્ટિવાદ પર્યંત [2]બાર અંગ-આગમરૂપ અથવા તેના આધારભૂત

---

૧ અહીં થોડી સ્થિતિનો ક્ષય કરે છે તે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલી સમજવી

૨ બાર અંગ. પીસ્તાળીશ આગમના પ્રથમ વિભાગમા અગ્યાર અંગ આવે છે તે સબંધી કાંઇક હકીકત અહીં બતાવીએ અત્યારે બારમુ અંગ દૃષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું છે, બાકીનાં ૧૧ અંગો ઓછે વધતે અંશે ઉપલબ્ધ છે

(૧) **આચારાંગ સૂત્ર.** આમાં ૨૫ અધ્યયન છે, મૂળ શ્લોક ૨૫૦૦ છે એની ઉપર શીલાંગાચાર્યકૃત ૧૨૦૦૦ ટીકા છે પૂર્વાચાર્યકૃત ચૂર્ણિ અને ભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્યુક્તિ પણ તેના ઉપર છે એનાં ભાષ્ય તથા લઘુવૃત્તિ મળી શકતાં નથી સર્વ મળીને એ ગ્રંથના કુલ ૨૩૨૫૦ શ્લોક હાલ ઉપલબ્ધ છે મૂળ ગ્રથનું અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રો જેકોબીએ કર્યુ છે.

(૨) **સુયગડાંગ સૂત્ર.** એના ૨૩ અધ્યયન (પ્રકરણ) છે. પાખંડ મતોનો એમાં વિચાર છે અને દલીલો મુદ્દાસર બતાવી છે તેમજ આચાર વિચારની હકીકત તેમા બતાવી છે મૂળ શ્લોક ૨૧૦૦, શીલાગાચાર્યની ટીકા ૧૨૮૫૦ અને ચૂર્ણિ ૧૦૦૦૦ છે એના પર ભદ્રબાહુસ્વામીની નિર્યુક્તિ છે. સર્વ મળીને એ ગ્રંથના ૨૫૨૦૦ શ્લોકો છે. આ ગ્રથ દ્રવ્યાનુયોગનો છે. આ ગ્રથનું અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રો. જેકોબીએ કર્યું છે.

(૩) **ઠાણાંગ સૂત્ર.** એનાં દશ સ્થાનો (અધ્યયનો) છે. મૂળ સ્લોક ૩૭૭૦ છે એના પર શ્રીઅભયદેવ સૂરિની ટીકા છે જેનું પ્રમાણ ૧૫૨૫૦ શ્લોક છે. સરવાળે એ ગ્રંથના ૧૯૦૨૦ શ્લોક છે.

(૪) **સમવાયાંગ સૂત્ર.** મૂળ શ્લોક ૧૬૬૭ છે એના પર અભયદેવ સૂરિની ૩૭૭૬ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા છે સરવાળે એના ૫૮૪૩ શ્લોક ઉપલબ્ધ છે

(૫) **ભગવતી સૂત્ર અથવા વિવાહપન્નતિ.** એનાં ૪૧ શતક (અધ્યયનો) છે. એમાં ગૌતમસ્વામીએ શ્રી મહાવીર પરમાત્માને છત્રીશ હજાર સવાલો પૂછ્યા છે તેના ઉત્તર છે. મૂળ ગ્રંથ ૧૫૭૫૨ શ્લોક પ્રમાણ, તેના પર અભયદેવ સૂરિની ટીકા ૧૮૬૧૬ શ્લોકની છે. એના પર ૪૦૦૦ શ્લોકની ચૂર્ણિ છે. એકંદરે એ ગ્રંથ ૩૮૩૬૮ શ્લોક પ્રમાણ હાલ ઉપલબ્ધ છે ૨૫૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીપ્પણ પણ પ્રાચીન છે.

(૬) **જ્ઞાતાધર્મકથા.** અગાઉ આ ગ્રથના ધર્મકથાભાગમાં નવીન સાડાત્રણ ક્રોડ કથાઓ હતી આ ગ્રંથ કથાનુયોગનો છે. હાલ તેમા ૧૯ જ્ઞાતો અને ૧૦ કથાઓ બાકી રહી છે, જેનું પ્રમાણ ૫૫૦૦ શ્લોકનુ છે. અભયદેવ સૂરિએ તે પર ૪૨૫૨ સ્લોક પ્રમાણ ટીકા લખી છે.

(૭) **ઉપાસકદશાંગ.** આમાં શ્રીવીરના મુખ્ય દશ શ્રાવકોનો અધિકાર છે.

[1]ચાર પ્રકારના સંઘલક્ષણવાળું સદરહુ સુસ્થિત મહારાજાનું મંદિર પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાં સર્વજ્ઞશાસનરૂપ મંદિરમાં પ્રવેશ કરાવવાને તત્પર પોતાના કર્મનો વિવર (વિચ્છેદ–વિનાશ) તેને મુખ્ય સાધનભૂત થાય છે અને તેથી સર્વજ્ઞમદિરના દ્વારપાળ તરીકે કાર્ય કરનાર 'સ્વકર્મવિવર' એવું પોતાનું નામ બરાબર સાર્થક કરે તેવો તે દરવાન છે. ત્યાં રાગ, દ્વેષ, મોહ વિગેરે પણ દ્વારપાળ તરીકે કામ કરે છે, પરંતુ ખરેખરી રીતે તેઓ આ પ્રાણીને રાજમદિરમાં દાખલ કરનારા નથી, પણ તેના માર્ગમાં મુશ્કેલી નાખનારા છે અને તેને અટકાવનારા છે. સર્વજ્ઞ મહારાજના મંદિરના દરવાજા નજીક આ જીવ અનતી વાર આવી ગયો અને આવ્યા કરે છે, પણ તે રાગ દ્વેષ મોહાદિ દ્વારપાળો તેને વારંવાર રોકી પાડે છે, તેને અદર દાખલ થવા દેતા નથી. કદાચ કોઇ વખત એ રાગ દ્વેષાદિ દ્વારપાળો આ પ્રાણીને સર્વજ્ઞમદિરમાં દાખલ કરે છે, પરતુ તેઓવડે એ મદિરમાં દાખલ થયેલો પ્રાણી વાસ્તવિક રીતે દાખલ થયોજ નથી એમ જણાઇ આવે છે, કારણ કે જેઓનું ચિત્ત રાગ દ્વેષથી આકુળ વ્યાકુળ રહેલુ હોય તેઓ કદાપિ બહારથી યતિ કે શ્રાવકનાં

એમાં મૂળ શ્લોક ૮૧૨ અને તેના પર અભયદેવ સૂરિની ટીકા ૯૦૦ શ્લોક લગભગ છે. આ ગ્રંથનું અંગ્રેજી ભાષાંતર પ્રો. બુલરે કર્યું છે.

(૮) **અંતગડદશાંગ.** એના ૩ વર્ગ અને બધાં મળી ૯૦ અધ્યયન છે. મૂળ શ્લોક ૯૦૦ અને તેના ઉપર શ્રી અભયદેવ સૂરિની ટીકા ૩૦૦ છે

(૯) **અનુત્તરોવવાઇ સૂત્ર.** એનાં તેત્રીશ અધ્યયન છે. મૂળ શ્લોક ૨૯૨ છે. એના ઉપર શ્રી અભયદેવ સૂરિ મહારાજની ટીકા ૧૦૦ શ્લોક પ્રમાણ છે.

(૧૦) **પ્રશ્નવ્યાકરણ.** એનાં દશ અધ્યયન છે. મૂળ સૂત્ર ૧૨૫૦ શ્લોક પ્રમાણ છે. અભયદેવ સૂરિ મહારાજે તેના ઉપર ૪૬૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ટીકા લખી છે.

(૧૧) **વિપાકસૂત્ર.** તેના બે વિભાગ છે સુખવિપાક ને દુ ખવિપાક. દરેકનાં દશ દશ હોવાથી આ સૂત્રનાં વીશ અધ્યયન છે એના મૂળ શ્લોક ૧૨૧૬ છે. એના ઉપર અભયદેવ સૂરિ કૃત ટીકા ૯૦૦ શ્લોકની છે.

સર્વ મળીને અગ્યાર અંગની મૂળ સંખ્યા ૩૫૬૫૯, ટીકાના શ્લોક ૭૩૫૪૪, ચૂર્ણિ ૨૨૭૦૦, નિર્યુક્તિ ૭૦૦. કુલ શ્લોક ૧૩૧૬૦૩ પ્રથમના બે સૂત્રો પર શીલાગાચાર્યની ટીકા છે, બાકીનાં નવે ઉપર શ્રી અભયદેવ સૂરિની ટીકા છે, તેથી તેમને નવાંગવૃત્તિકારના નામથી ઓળખવામા આવે છે. બારમુ દૃષ્ટિવાદ અગ જે અતિ વિસ્તારવાળું હતુ અને જેના એક વિભાગ તરીકે ચૌદ પૂર્વ હતા તે તદ્દન વિચ્છેદ ગયુ છે, અત્યારે તેનો નાનો ટુકડો પણ મળતો નથી

૧ સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકારૂપ ચાર પ્રકારનો સંઘ.

ચિહ્નો ધારણ કરે તોપણ તેઓ સર્વજ્ઞશાસનની બહારજ છે એમ સમજવું. આવા બાહ્ય દૃષ્ટિથી સાધુ કે શ્રાવકનો આડંબર રાખનારા મોક્ષપ્રાપ્તિરૂપ કાર્ય સાધી શકતા ન હોવાથી તેઓ વસ્તુતઃ સર્વજ્ઞ-શાસનની બહારજ છે એમ માનવું બરાબર યોગ્ય લાગે છે, તેથી સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ જે પ્રાણી રાજભુવન સુધી આવી પહોંચ્યા હોય છે તેને ગ્રંથિભેદ કરાવીને રાજભુવનમાં પ્રવેશ કરાવે છે એમ હકીકત કહી છે તે બરાબર ઉચિત જણાય છે.

રાજમંદિરનો વૈભવ.

નિષ્પુણ્યકની કથામાં એવી મતલબની હકીકત જણાવી હતી કે તે દરિદ્રીએ અગાઉ કદિ પણ નહિ જોયેલું, અનેક પ્રકારની વિભૂતિઓથી ભરેલું, રાજા, પ્રધાનો, મોટા યોદ્ધાઓ. કામદારો અને કોટવાળોથી અધિષ્ઠિત, સ્થવિર (વૃદ્ધ, ઘરડી) સ્ત્રીઓથી યુક્ત, લશ્કરી સુભટોથી ભરપૂર. વિલાસ કરતી અનેક સુંદર સ્ત્રીઓથી સનાથ, અતિ ઉત્તમ પ્રકારના અને ઉપમા વગરના શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિયના ભોગોથી સુંદર અને જ્યાં દરરોજ ઉત્સવ થઇ રહ્યો છે એવું રાજમદિર દેખ્યું તે પ્રમાણે આ જીવે સસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરતા અત્યાર સુધી કર્મની નિવિડ ગાંઠનો ભેદ કર્યો હોતો નથી તેને સ્વકર્મવિવર પ્રાપ્ત થવાથી જ્યારે ક્લિષ્ટ કર્મગ્રંથિનો ભેદ થાય છે અને તેથી સર્વજ્ઞ-મદિરમાં તે પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તેને પણ આ રાજમદિર (સર્વજ્ઞ-શાસન) એવાંજ વિશેષણોથી જોડાયેલ જણાય છે. મતલબ એ છે કે કર્મવિવર મળ્યા પછી ઉપર જે વિશેષણો મદિરને લગાડ્યાં તે જૈન શાસનને લાગુ પડતાં બરાબર જોઇ શકાય છે તે આ પ્રમાણેઃ—

આ [1]મૌનીંદ્ર શાસનમાં અજ્ઞાનરૂપ અધકારનાં પડળોને દૂર કરનાર, જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રત્નના સમૂહના આકારને ધારણ કરનાર, ચળકતા નિર્મળ પ્રકાશથી ત્રણ ભુવનના સર્વ ભાગોને પ્રકાશિત કરનાર ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન (પાંચમુ કેવળજ્ઞાન જેનાથી લોક અલોકના સર્વ ભાવો જણાઇ આવે છે તે) દેખાય છે. વળી આ ભગવાનના પ્રવચનમાં મહાત્મા મુનિઓનાં શરીરને શોભાવનાર હોવાથી સુદર રત્નોથી જડેલાં ઉત્તમ ઘરેણાંઓના સુદર આકારને ધારણ કરનાર આમર્ષઔષધિ[2]

---

૧ મૌનિન્ અટલે મુનિ, તેને વિષે ઇન્દ્ર એટલે શ્રેષ્ઠ મુનિએ બતાવેલા.

૨ તપના પ્રભાવથી અનેક શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. ઔષધિનું કામ કરે તેને આમર્ષઔષધિ નામની લબ્ધિ કહે છે.

વિગેરે અનેક પ્રકારની લબ્ધિઓ દેખાય છે. વળી આ જિનમતમાં અતિ સુંદર હોવાને લીધે વિચિત્ર વસ્ત્રોના આકારને ધારણ કરનાર અનેક પ્રકારનાં તપો સજ્જન પુરુષોનાં હૃદયનું આકર્ષણ કરી રહ્યા છે. વળી આ [1]પારમેશ્વર મતમાં સુંદર રચનાને લીધે સારી રીતે ગોઠવાયલા હોવાથી ચપળ ઉજ્જવળ વસ્ત્રોના ચંદરવામાં લટકાવેલા મોતીના ગુચ્છાઓના રૂપને ધારણ કરનાર [2]ચરણ કરણના મૂળ ઉત્તર ગુણો મનને અત્યંત આનદ ઉપજાવે છે.

મંદિરમાંના પ્રાણીઓની શાતિ

આવા જૈન શાસનમાં વર્તનારા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓનાં 'સત્યવચન' તાંબૂલ (પાન) જેવાં છે, કેમકે જેમ તાંબૂલ મોઢાનું સારાપણું, સુગંધીપણું અને મનનું આનંદિતપણું આપે છે તેમ તે સત્યવચન પણ સારાપણાની સુગધી ફેલાવે છે અને મનને પ્રસન્ન રાખે છે. આ ભગવાનના મતમાં મનોહર ફુલના ઢગલાના આકારને ધારણ કરનાર '[3]અઢાર હજાર શીલાંગો' પોતાની સુગધી ચારે દિશામાં તથા વિદિશામાં ફેલાવે છે, કારણ કે ફુલનો સમૂહ જેમ ભમરાઓને આનંદ આપે છે તેમ આ શીલાંગો મુનિ મહાત્માઓરૂપ ભ્રમરોને અત્યંત પ્રમોદ આપે છે અને ફુલોને જેમ ગુથવામાં આવે છે તેમ આ શીલાંગોને વિચિત્ર

---

૧ પરમ ઐશ્વર્ય-જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સપત્તિથી યુક્ત તીર્થંકર ભગવાને બતાવેલ મોક્ષમાર્ગમા

૨ ચારિત્ર અને ક્રિયા જેમા વર્તનનો સમાવેશ થાય છે તે. ચારિત્રના મૂળ ગુણો તે પાચ આશ્રવના ત્યાગરૂપ સમજવા. હિંસા ન કરવી, અસત્ય ન બોલવું, ચોરી ન કરવી, મૈથુન ન સેવવું અને પરિગ્રહ ન રાખવો—આ પાચ મૂળ ગુણો છે. વળી ચરણ અને કરણના સિત્તેર સિત્તેર ઉત્તર ગુણો છે જેને **ચરણસિત્તરી** અને **કરણસિત્તરી**ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. એ બન્ને જાતના ગુણોનું વિસ્તારથી સ્વરૂપ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમના વિવેચનમા લખ્યુ છે, તેથી અત્ર તે પુનઃ નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યુ નથી જુઓ સદર ગ્રથ (પ્રથમાવૃત્તિ) પૃષ્ઠ ૩૯૯ થી ૪૦૨ સુધી આવી રીતે સર્વજ્ઞશાસનમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર અતિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારન છે એમ આ પારિગ્રાફમા બતાવવામા આવ્યું છે.

૩ **શીલાંગ** એટલે શીલ-શુદ્ધ વર્તન, અત્યુત્તમ ચારિત્રના અગો. એના અઢાર હજાર વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે અને તેનો રથનો આકાર ચિતરવામાં આવ્યો છે. તે આકાર બરાબર સન્મુખ રાખવાથી અઢાર હજાર ભેદ રથના આકારમા બતાવી શકાય છે ત્રણ યોગ, ત્રણ કરણ, ચાર સજ્ઞા, પાચ ઇન્દ્રિય, પૃથ્વીકાય વિગેરે દશ અને દશ સાધુધર્મ-યતિધર્મ-એના મેળાપથી અઢાર હજાર શીલાંગ થાય છે તેનુ વિવેચન શ્રીપ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથ (પ્રકરણ રત્નાકર-ભાગ ત્રીજો-પૃષ્ઠ ૩૩૯) માં

પ્રકારની ¹ભક્તિ (રચના)થી ગોઠવવામાં આવે છે. આ પારમેશ્વર

કર્યું છે અને ત્યાં એક કોષ્ટક આપ્યુ છે જે જોવાથી ૧૮૦૦૦ શીલાગના અઢાર હજાર શ્લોક બનાવી શકાય તેવું છે. જિજ્ઞાસુએ આ ભાગ તે પુસ્તકમાથી જરૂર વાચી જવા યોગ્ય છે. એ લેખકની વિશિષ્ટ શક્તિનુ ભાન કરાવે છે પ્રસ્તુત અઢાર હજાર ભેદ કેવી રીતે પડે છે તે આપણે અહીં વિચારી જઇએ:—

યોગ ત્રણ છે મનયોગ, વચનયોગ, કાયયોગ.

કરણ ત્રણ છે: કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું

સજ્ઞા ચાર છે આહારસંજ્ઞા, ભયસજ્ઞા, પરિગ્રહસંજ્ઞા અને મૈથુનસંજ્ઞા.

ઇન્દ્રિય પાચ છે સ્પર્શેન્દ્રિય, રસેન્દ્રિય, ધ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિંદ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિય

પૃથ્વીકાયાદિ દશનો આરંભ થાય છે. પૃથ્વીકાય આરભ, અપ્કાય આરભ, તેઉકાય (અગ્નિ) આરંભ, વાઉકાય આરભ, વનસ્પતિકાય આરભ, બેઇન્દ્રિય આરભ, તેઇન્દ્રિય આરંભ, ચૌરિન્દ્રિય આરભ, પચેન્દ્રિય આરભ અને અજીવ આરભ

યતિધર્મ દશ પ્રકારે છે ક્ષમા (ક્રોધત્યાગ), માર્દવ (માનત્યાગ), આર્જવ (માયાત્યાગ), મુક્તિ (લોભત્યાગ), તપ, સયમ, સત્ય, શૌચ (પવિત્રપણું-અદત્તત્યાગ), અકિંચન (ધન પર નિ સ્પૃહતા) અને બ્રહ્મચર્ય

આ છમાથી દરેકના એક વિભાગ લેવાથી એક શીલાંગ થાય છે દાખલા તરીકે પ્રથમ ભેદ આવી રીતે થાય: "મને કરી આહારસંજ્ઞા રહિત થઇ શ્રોત્રેન્દ્રિયનો સવર કરી ક્ષમા યુક્ત રહી પૃથ્વીકાયનો આરભ કરે નહિ" હવે આ વાક્યમાથી બીજુ બધું કાયમ રાખી 'ક્ષમા યુક્ત' શબ્દને બદલે 'માર્દવ યુક્ત' એ શબ્દ મૂકવાથી બીજો ભેદ શીલાગનો થાય, તેવી રીતે 'આર્જવ યુક્ત' શબ્દ મૂકવાથી ત્રીજો શીલાગનો ભેદ થાય. આવી રીતે દશ યતિધર્મના ભેદને ઉપર બતાવવામા આવ્યા છે તેના દશ વાક્યો કરી દશ શીલાગો કરવાં આ દશ વાક્યો લખી રાખવાં. એ સર્વ પૃથ્વીકાયના આરભને અંગે થયા એ દશે વાક્યોને પ્રથમથી વારાફરતી લઇ 'પૃથ્વીકાયનો આરભ કરે નહિ' એટલા વાક્યને સ્થાને અનુક્રમે 'અપ્કાયનો આરંભ કરે નહિ', 'તેઉકાયનો આરભ કરે નહિ' એવા દશ પ્રકારના આરભને બદલતા સો શીલાગ થાય. એવી રીતે સો વાક્યો લખાયા તે સર્વ શ્રોત્રેન્દ્રિયના સવરને અગે થયા એને સ્થાને અનુક્રમે ત્યારપછી સ્પર્શ, રસ, ધ્રાણ અને ચક્ષુના સંવરની હકીકત લખવાથી પાચસેં શીલાગો થાય આ સર્વ 'આહારસજ્ઞા રહિત' ને અગે ભેદો ગણ્યા છે તે પાચસેં વાક્યો સાથે ત્યાર-પછી ભયસજ્ઞા, મૈથુનસજ્ઞા અને પરિગ્રહસંજ્ઞા રહિત હોવાની હકીકત લખવાથી બે હજાર ભેદ થાય. આ બે હજાર વાક્યો અનુક્રમે લખી જવા આ સર્વ ભેદ 'મને કરી'ને થયા તેને 'વચને કરી' અને 'કાયાએ કરી' એમ લખવાથી છ હજાર ભેદ થાય એ છ હજાર ભેદમા 'કરે નહિ' એમ જણાવેલ છે, તેની સાથે બીજા 'કરાવે નહિ' અને 'અનુમોદન કરે નહિ' એવા છ છ હજાર ભેદ લખવાથી અઢાર હજાર શીલાગો થાય છે. આવી રીતે યોગ, કરણ, સંજ્ઞા, ઇન્દ્રિય, આરભ અને યતિધર્મનો પરસ્પર યોગ કરવાથી અઢાર હજાર શીલાગ થાય છે. આવી રીતે ૧૮૦૦૦ શીલાગ બીજી પણ બહુ રીતે થાય છે જુઓ, તેની બુક બહાર પડેલી છે તે. પ્રકાશક ભીમશી માણેક.

૧ વિભાગ, ભેદ. ફુલને ગોઠવવામાં આવે છે તેમ શીલાંગના ભેદો ગોઠવવામાં આવે છે.

મતમાં 'સમ્યગ્દર્શન' ગોરૂ (ગોશીર્ષ) ચંદનના વિલેપનનું કાર્ય કરે છે, કારણ કે ગોરૂચંદન જેમ મનુષ્યનાં શરીરને લગાડવાથી શાંતિ આપે છે તેમ આ સમ્યગ્દર્શન મિથ્યાત્વ અને કષાયના સંતાપથી બળી રહેલા ભવ્ય જીવોનાં શરીરને અત્યંત શાંતિ આપે છે તે આવી રીતેઃ–સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલા જૈન દર્શનમાં સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્ચારિત્રની મુખ્યતા છે એ વાત સુપ્રસિદ્ધ છે. હવે જે ભાગ્યવાન્ પ્રાણીઓ એ દર્શનમાં વર્તતા હોય છે તેઓએ નરકનો મહા અંધકારમય કૂપ પોતાને માટે બંધ કરી દીધો છે,[1] તિર્યંચ ગતિરૂપ બંદિખાનાને ભાંગી નાખ્યું છે,[2] [3]અધમ મનુષ્યપણામાં થતાં દુ:ખોને દળી નાખ્યાં છે, હલકી જાતના (તુચ્છ) દેવોનાં મનમાં થતા અનેક સંતાપોનું મર્દન કર્યું છે, મિથ્યાત્વરૂપ વૈતાળનો નાશ કરી નાખ્યો છે, રાગ વિગેરે શત્રુઓને હીલચાલ વગરના કરી નાખ્યા છે, કર્મને એકઠાં કરવારૂપ અજીર્ણને જીર્ણ કરી નાખ્યું છે, વૃદ્ધાવસ્થાના વિકારોને તિરસ્કારી નાખ્યા છે, મરણભયને હસી કાઢ્યો છે તથા દેવલોક અને મોક્ષનાં સુખને કરતલવર્ત્તી (હાથમાં આવેલાં) કરી મૂક્યાં છે અથવા તો એ દર્શનમાં વર્તતા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ સાંસારિક સુખની જરા પણ દરકારજ કરતા નથી, તેઓ આ આખા સંસારના પ્રપંચને ત્યાગ કરવા યોગ્યપણાની બુદ્ધિથીજ જુએ છે, તેઓ એમ સમજે છે કે આ ભવપ્રપંચમાં કાંઇ પણ આદરવા યોગ્ય નથી, સર્વ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેઓએ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે એક તાન લગાવી પોતાનાં અંતઃકરણને તેમાં જોડી દીધેલાં હોય છે અને પોતાને મોક્ષ મળવાનું છે એ સંબંધમાં તેઓનાં મનમાં કદિ જરા પણ શંકા હોતીજ નથી, કેમકે [4]ઉપાય અને ઉપેય[5] પરસ્પર વિરૂદ્ધ હોતાં નથી. તેઓ સમજે છે કે પરમપદ જે મોક્ષ છે તેની પ્રાપ્તિ માટે સદ્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ માર્ગ છે તે અપ્રતિહત શક્તિવાળો છે–કદિ પણ પાછો પડે તેવો નથી, સીધો, સરળ અને પ્રેરણા કરનાર છે અને એવો મોક્ષપ્રાપ્તિનો ઉપાય અમને મળી ગયો છે. આવા સુંદર માર્ગનો તેઓને લાભ થવાથી તેઓનાં મનમાં નિશ્ચય થયેલો હોય છે કે આથી વધારે

૧ એટલે એવા પ્રાણીઓ કદિ નરકગતિમાં જાય તેવો સંભવ નથી. તેઓને માટે નારકી બંધ છે

૨ તિર્યંચગતિગમન પણ તેને માટે બંધ છે

૩ જ્યાં આનંદ ભોગ નહિ એવું તુચ્છ મનુષ્યપણું, દરિદ્રીગૃહમાં જન્મ વિગેરે.

૪ મેળવવાનાં સાધનો.

૫ મેળવવાની વસ્તુ, સાધ્ય. (અત્ર મોક્ષ ઉપેય છે).

સુંદર વસ્તુ હવે કોઇ પ્રાપ્ત કરવાની બાકી રહેતી નથી. આ સંસારમાં જે સારામાં સારી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે તે તેઓને મોક્ષમાર્ગે પ્રાપ્ત કરવામાં મળી ચૂકી છે. આથી તેઓનું મન તૃપ્ત થઇને સંપૂર્ણ મનોરથવાળુ થયેલું હોય છે અને તેથી તેઓને શાંતિ થયેલી હોય છે તેને શરીરે લગાડેલા ગોરૂચદનથી થયેલી શાંતિ સાથે યોગ્ય રીતે સરખાવવામાં આવેલ છે.

મંદિરમાં નિરંતર ઉત્સવ.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત હોવાથી મહાત્મા જિનેશ્વર દેવના મતમાં વર્તતા પ્રાણીઓને શોક કદિ હોતોજ નથી, તેઓમાં દીનતા દેખાતી નથી, તેઓની આતુરતા સતાઇ ગયેલી હોય છે, કામદેવનો વિકાર છુપાઇ ગયેલો હોય છે, અન્ય વસ્તુ કે પ્રાણી તરફ ચીડ (દુગંચ્છા) આવવાની હકીકત ઉપર તેમને ચીડ આવે છે, તેઓના સબંધમાં મનનો ઉદ્વેગ તદ્દન અસંભવિત છે, તૃષ્ણા તેઓથી ઘણે દૂર નાસી ગયેલી હોય છે અને ત્રાસને તેઓએ મૂળથીજ ત્રાસ પમાડેલો–દૂર કરેલો હોય છે, તેઓનાં મનમાં ધીરતા રહે છે, ગભીરતા ઘર કરીને વાસો કરે છે, ઉદારપણું અત્યંત પ્રબળ થતું જાય છે અને આત્મવિશ્વાસ ઘણો વધી જાય છે. સ્વાભાવિક શાંતિ સામ્રાજ્યરૂપ સુખના અમૃતનો તેઓ વારંવાર સ્વાદ લેતા હોવાથી તેઓનાં હૃદયમાં નિરંતર [1]ઉત્સવ ચાલ્યાજ કરતો હોય છે અને તેને લીધે તેઓનો પ્રબળ રાગ મંદ થઇ ગયો હોય છે તોપણ તેઓનાં ચિત્તમાં રતિનો પ્રકર્ષ[2] વૃદ્ધિ પામે છે, તેઓનો [3]મદરૂપ વ્યાધિ નાશ પામ્યો હોય છે તોપણ

---

૧ આ આખો પારિગ્રાફ સુસ્થિત રાજાના મદિરમાં ચાલતા ઉત્સવની હકીકત સાથે યોજવાનો છે. એ મદિરમાં નિરંતર મહોત્સવ કેવી રીતે ચાલે છે તે અત્ર બતાવ્યુ છે.

૨ રતિનો પ્રકર્ષ એટલે શુભ રાગ સમજવો રાગ વિના રતિ હોય નહિ છતાં તેઓને શુભ રાગ હોય છે. અહીં રતિ શબ્દ શ્લેષ છે. રાગ વગરના છે તોપણ રતિવાળા છે એ વિરોધાભાસ છે. રાગનો પ્રથમ અર્થ મોહ અને બીજો અર્થ ગુણાનુરાગ સમજવો.

૩ મદ–અહકાર, અભિમાન તેઓ ગર્વ રહિત છે તોપણ તેઓના મનમાં હર્ષ વર્તે છે. સારા ગુણો જોઇને તેઓને પ્રમોદ થાય છે, મદનો અર્થ હર્ષ પણ થાય છે. તેથી અહીં વિરોધ બતાવતાં કહે છે કે તેઓ મદ (ગર્વ) રહિત છે તોપણ તેઓ મદ (હર્ષ) વાળા છે.

તેઓનાં મનમાં હર્ષ-આનંદ વર્તે છે અને તેઓ [1]ચંદનની પાસે રહેવાવાળા હોવા છતાં તેઓના આનંદનો નાશ થતો નથી.

આ જિનેશ્વર મહારાજાના શાસનમાં રહેલા પ્રાણીઓ પોતાના સ્વાભાવિક હર્ષથી રાજી થઇને પાંચ પ્રકારના [2]સ્વાધ્યાય કરવાને બહાને આખો વખત ગાયા કરે છે, આચાર્ય વિગેરે [3]દશનું વૈયાવચ્ચ[4] કરવારૂપ અનુષ્ઠાન કરીને તદ્રૂપ નાચ કરે છે, તીર્થંકર મહારાજના જન્મને અવસરે તેઓનો મેરૂ પર્વત પર થતો અભિષેક કરવા માટે તેઓનું સમવસરણ રચવા માટે તથા પૂજા રથયાત્રા આદિ મહોત્સવો કરવા માટે અનેક પ્રકારની ધામધુમ કરવામાં કુદે છે, પર દર્શનના વાદીઓ સાથે વાદવિવાદ કરતાં મોટા સિંહનાદો કરે છે અને ભગવાનનાં ચ્યવન (માતાની કુક્ષિમાં અવતરણ), જન્મ, દીક્ષા, કૈવલ્યજ્ઞાનપ્રાપ્તિ અને મોક્ષગમન એ પાંચ કલ્યાણકને પ્રસગે હર્ષમાં આવી જઇ તેઓ સારાં વાજિત્રો વગાડે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ જિનેશ્વર મહારાજનું શાસન જેમાં નિરંતર આનંદ આનદ થયા કરે છે અને જેમાં રહેવાથી સર્વે સંતાપો નાશ પામી જાય છે તે આ જીવને ભાવપૂર્વક કદિ પણ મળ્યું હોય એમ લાગતું નથી. એમ ધારવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રાણીનુ સસારમાં ભટકવાનું હજી ચાલુજ છે. ભગવાનનું શાસન ભાવપૂર્વક[5] પ્રાપ્ત કરીને અને તેમના ફરમાનને બહુ સારી રીતે અનુસરીને વિશુદ્ધ વર્તન કરવામાં આવેલ હોત તો ઘણા વખત અગાઉ આ જીવને મોક્ષપ્રાપ્તિ થઇ ગઇ હોત અને તેના સસારભ્રમણનો છેડો આવી ગયો હોત.

---

૧ એવો નિયમ છે કે ચદનનું વૃક્ષ સારી રીતે ઉગે તે માટે તેની આજુબાજુ નજીકમા બીજા વૃક્ષો હોય છે તેને કાપી નાખવામા આવે છે અને જેને કાપી નાખે તેઓના દુ ખનો પાર રહેતો નથી. આ સમકિતી પ્રાણી ચંદન જેવા સુગધી-અતિ સુદર ગુણોવાળા મહાત્મા પાસે રહે તોપણ તેના આત્મિક આનદનો નાશ થતો નથી.

૨ વાચના-વાંચવું તે, પૃચ્છના સવાલ પૂછવા તે, પરાવર્તના ભણેલ સભારી જવું તે, અનુપ્રેક્ષા ભણેલ બાબત પર વિચાર કરી જવો તે અને ધર્મકથા ધર્મોપદેશ આપવો તે. આ પાચ પ્રકારનો સ્વાધ્યાય છે. જૈન શાસનમાં આસક્ત પ્રાણીઓએ આ પાંચ સ્વાધ્યાયમા નિરંતર ઉદ્યત રહેવું એવો આદેશ છે.

૩ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિર, તપસ્વી, ગ્લાન (રોગી), નવ દીક્ષિત મુનિ, સામી (સ્વધર્મી), કુળ, ગણ અને સઘ.

૪ ઉપર જણાવેલ દશને આહારાદિ લાવી આપી, જરૂરીઆતો પૂરી પાડી તેઓની સેવા કરવી તેને 'વૈયાવચ્ચ' કહેવામા આવે છે.

૫ આને માટે જુઓ ઉપરનું પૃષ્ઠ—૮૨

મંદિરમાં રાજાઓ.

અગાઉ કહેલી કથામાં રાજભુવનનાં બે વિશેષણ કહેવામાં આવ્યાં હતાંઃ એક તો તે અદૃષ્ટપૂર્વ હતું (એટલે તેને અગાઉ કદિ જોયેલું નહોતું) અને બીજું અનેક સંપત્તિઓથી તે ભરપૂર હતું (એટલે તેમાં અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ સિદ્ધિઓ ભરેલી છે) એ વિશેષણુને લગતી સર્વે હકીકતનો ઉપર બરાબર ખ્યાલ આપ્યો છે. ત્રીજું વિશેષણ ત્યારપછી તે રાજભુવનના સબંધમાં એવું કહેવામાં આવ્યુ હતું કે તેમાં અનેક રાજાઓ, પ્રધાનો, મોટા યોધાઓ, મત્રીઓ, કામદારો વિગેરે રહેતા હતા તે વિશેષણનો ઉપનય અત્ર હવે સ્પષ્ટ કરીએ.–ત્યાં [1]કથાનકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "અનેક રાજપુરુષો જેઓનાં અંતરમાં બળતા તેજથી તેઓના શત્રુઓ પલાયન કરી ગયા હતા અને જેઓના બાહ્ય વ્યાપારો સર્વ શાંત થઇ ગયા હતા એવાઓવડે આ રાજમદિર વસાયલું હતું." આ રાજાઓ તે સર્વજ્ઞશાસનના આચાર્યો સમજવા. તેઓનાં અતરમાં મહા તપસ્યાનું તેજ ઝળઝળાયમાન હોવાથી તેઓના રાગ દ્વેષ મોહ વિગેરે શત્રુઓ પલાયન કરી ગયા હોય છે અને બહારના સર્વે વ્યાપારો શાંત થઇ ગયેલા હોવાથી તેઓ આખા જગતને આનદ આપવાના હેતુભૂત હોય છે. જેમ સ્થૂળ રાજાઓ રત્નથી ભરપૂર હોય છે અને પ્રભુત્વવાળા હોય છે તેમ તેઓ (આચાર્યો) ગુણરત્નથી ભરપૂર હોવાને લીધે અને પ્રભુતાની સાથે જોડાઇ ગયેલા હોવાને લીધે 'રાજા' શબ્દને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે.

મંદિરમાં મંત્રીઓ.

"અનેક મંત્રીઓ જેઓને આખા જગતની ચેષ્ટા સાક્ષાત્ જણાઇ રહેલી હતી, જેઓએ પોતાની બુદ્ધિથી પોતાના શત્રુઓને પણ ઓળખી લીધા હતા અને જેઓ સર્વે નીતિશાસ્ત્રોના પાર પામી ગયા હતા તેવાઓ આ અતિ વિશાળ રાજમદિરમાં વસતા હતા"–આ પ્રમાણે અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે. અહીં સર્વજ્ઞશાસનમાં મત્રીને સ્થાને ઉપાધ્યાય સમજવા. તેઓને વીતરાગ ભગવાનના આગમનો સાર સારી રીતે જણાયલો હોવાથી તેઓને આખા જગતની ચેષ્ટા જણાયલી છે એમ કહ્યું છે. તેઓએ પોતાની બુદ્ધિના જોરથી રાગ મોહ વિગેરે પોતાના ખરા શત્રુઓ કોણ છે તેને ઓળખી લીધેલા હોય છે અને શાસ્ત્રનું ખરૂ રહસ્ય બતાવનાર ચાવી જેવા ગ્રંથોનું તે-

---

૧ જુઓ અગાઉ પૃષ્ઠ ૧૯.

ઓને બહુ સારી રીતે જ્ઞાન થયેલું હોવાથી અને તેને વિચારવામાં તેઓએ મોટી કુશળતા પ્રાપ્ત કરેલી હોવાથી તેઓ સર્વ નીતિશાસ્ત્રને જાણનારા છે. જેમ રાજમંત્રીઓ બુદ્ધિવડે આખા રાજ્યનાં સર્વ અંગોની તુલના કર્યા કરે છે તેમ આ ઉપાધ્યાયો પોતાના અસાધારણ બુદ્ધિવૈભવથી આખા સર્વજ્ઞશાસનનાં સર્વ અંગોની તુલના કર્યા કરે છે, તેથી તેઓ 'મંત્રી-અમાત્ય' શબ્દને યોગ્ય રીતે ધારણ કરતા શોભી રહ્યા છે.

મંદિરમાં યોધાઓ.

"જેઓ પોતાની આગળ યમને પણ લડાઇના મેદાનમાં જોઇ જરા પણ ગભરાતા નહોતા તેવા અસંખ્ય યોધાઓ એ રાજમંદિરમાં વસતા હતા"–આ પ્રમાણે અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે. મહાયોધાઓ તે અત્ર [1]ગીતાર્થો સમજવા. તેઓનાં અંતઃકરણમાં તત્ત્વની વિશિષ્ટ ભાવના હોવાથી દેવતાઓ કદિ મહા ભયંકર [2]ઉપસર્ગો કરે તો-પણ તેનાથી તેઓ જરાએ ક્ષોભ પામતા નથી અને ઘોર [3]પરિષહોથી જરા પણ ડરતા નથી. તેઓના સબંધમાં વધારે વાત શી કરવી ? કદાચ તેઓ પોતાની સામે યમ જેવા ભયંકર ઉપદ્રવ કરનારને જુએ એટલે કે પોતાને મરણાંત ભય પ્રાપ્ત થાય તોપણ તેઓને તેનો જરા પણ ત્રાસ થતો નથી. જેમ મહાયોધાઓ લડાઇનો છેડો વિજયમાં લાવી શકે છે તેમ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવ પ્રમાણે [4]ગચ્છ, કુળ, ગણ અને સંઘોને મોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવવા દ્વારા તેઓના સંસારનો તેઓ છેડો લાવનાર હોવાથી આ ગીતાર્થ વૃષભોને 'મહાયોધા' કહેવામાં આવ્યા છે.

મંદિરમાં કામદારો

"એ વિશાળ રાજમંદિરમાં અનેક નિયુક્તકો (કામદારો) હતા જેઓ જરા પણ વ્યાકુળતા વગર કરોડો નગરોનું તથા અસંખ્ય ગામ અને ખાણોનું પરિપાલન કરતા હતા અને તેનો સર્વ પ્રબંધ ચલાવતા હતા" એમ અગાઉ જણાવવામાં આવ્યું છે. તેમાં કામદારો તે આ સર્વજ્ઞ-

---

૧ જૈન મતનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન ધરાવનાર હોય, ષટ્શાસ્ત્રમાં નિપુણ હોય અને નિર્યંત્રણા કરાવવામાં કુશળ હોય તેને 'ગીતાર્થ' સાધુ કહેવામાં આવે છે

૨ કોઇએ કરેલાં–નીપજાવેલાં દુઃખ. અન્યકૃત અનુકૂળ પ્રતિકૂળ સત્ત્વપરીક્ષાનાં કાર્યને ઉપસર્ગ કહેવામાં આવે છે.

૩ ક્ષુધા તૃષા સહન કરવી તે તેના બાવીશ પ્રકાર છે તે માટે જુઓ નવ તત્ત્વ-સંવરતત્ત્વ.

૪ સાધુઓના નાના મોટા વિભાગને કુળ, ગણ અને ગચ્છ કહેવામાં આવે છે, આખા સમુદાયને સંઘનું નામ આપવામાં આવે છે.

'શાસનમાં ગણચિંતકો[1] સમજવા. કુળ, ગણ અને સંઘમાં રહેલા [2]બાળ, વૃદ્ધ, રોગી અને અતિથિ[3]રૂપ પાલન કરવા યોગ્ય અનેક પુરૂષોથી તેઓ પરવરેલા હોય છે અને કરોડો નગર જેવા [4]કોટિ ગચ્છોરૂપ અસંખ્ય ગામ અને આકરોમાં રહીને તેઓ ગીતાર્થ હોવાથી અનેક પ્રકારના ઉત્સર્ગ[5] અને [6]અપવાદમાર્ગના તેઓ જાણનાર હોય છે અને યોગ્ય સ્થાનકે યોગ્ય પુરુષોને જોડી દેવામાં અત્યંત કુશળ હોય છે; તેમજ [7]પ્રાસુક અને એષણીય ભક્ત, પાન, ઔષધ, ઉપકરણ[8] અને [9]ઉપાશ્રય મેળવી આપવા સંબંધી કાર્ય તેઓ જરા પણ આકુળ વ્યાકુળ થયા વગર નિરંતર કર્યા કરે છે. ઉત્સર્ગમાર્ગમાં સ્પષ્ટ આદેશો હોય છે અને અમુક સંયોગોમાં અપવાદ સેવવાની રજા આપવામાં આવી હોય છે. અમુક સ્થાનકે, અમુક પદ પર કે અમુક દેશમાં આ સાધુ યોગ્ય કામ કરશે એવી યોજના કરવી, સર્વેની સભાળ રાખવી, તેઓ માટે દોષ વગરના આહાર પાણીની યોજના કરવી, તેઓને માટે સ્થાન અને વસ્ત્ર પાત્રાદિ ઉપકરણોની વ્યવસ્થા કરવી–એ રીતે આખી રાજ્યવ્યવસ્થા કરવાનુ કાર્ય ગણચિંતકો કરે છે. સર્વે રીતે યોગ્ય અને અનુકૂળ સમજીને આ સ્થાન પર તેમની નિમણુક આચાર્ય મહારાજે કરેલી હોવાથી તેઓ 'નિયુક્તક' (કામદાર–સ્થાન પર યોજેલ) નામને બરાબર યોગ્ય છે.

"ત્યાં સ્વામી ઉપર અત્યંત પ્રીતિવાળા અને ઘણા બળવાન્

---

૧ ગણ–ગચ્છ સબંધી ચિંતા કરનાર સાધુઓ

૨ બાળ એટલે નાની વયના, વૃદ્ધ અને રોગી એ ત્રણે અન્ય પાસેથી સભાળ રખાવવાની અપેક્ષા રાખે છે તેની સાથે તપસ્વી શબ્દ જૈન ગ્રંથોમાં આવે છે તેથી પ્રાઘૂર્ણકનો તે અર્થ હોવો જોઇએ, પણ કોશમા તે અર્થ મળતો નથી તપસ્વી શબ્દ મુનિ વાચક છે આ પ્રાહુણા મુનિ તેના સૂચક હોય તેમ જણાય છે

૩ સાધુ 'અતિથિ' કહેવાય છે 'અતિથિ કહ્યા અણગારને.' એક સાધુ ઉતરેલા હોય તે સ્થાન પર બીજા સાધુ આવે તો તે પણ અતિથિ કહેવાય છે

૪ કોટિ ગચ્છ એટલે કરોડો ગચ્છ એ અર્થ કરવા કરતા કોટિ ગચ્છ નામનો ગચ્છ જે સર્વથી વિશાળ ગચ્છ હતો તે અર્થમા તે શબ્દ સમજવો વધારે ઠીક લાગે છે.

૫ મૂળ માર્ગ.

૬ સંયોગને લઇને તેમાં કરવો પડતો ઘટતો ફેરફાર

૭ 'પ્રાસુક' એટલે જીવ વગરનું. એષણીય એટલે સાધુને ખાવા યોગ્ય.

૮-સાધુને રાખવાના વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ 'ઉપકરણો' કહેવાય છે.

૯ સાધુને-વસવાના સ્થાનને 'ઉપાશ્રય' કહે છે

તેમજ ખરેખરા ડહાપણવાળા કોટવાળો રહેલા હતા.”

મંદિરમાં કોટવાળ.

એમ પ્રથમ કહ્યું છે. આ તલવર્ગિક–કોટવાળો તે સર્વજ્ઞરાજમંદિરમાં રહેલા સામાન્ય સાધુઓ સમજવા. તેઓ લક્ષ્યપૂર્વક આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞાને ઉઠાવી લે છે, ઉપાધ્યાયના હુકમોને અમલમાં મૂકે છે, ગીતાર્થનો વિનય કરે છે, ગણુચિંતક જે મર્યાદા–હદ બાંધી આપે તેનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી, ગચ્છ કુલ ગણ કે સંઘનાં કામમાં પોતાની જાતને જોડી દે છે અને ગચ્છ કુલ ગણ કે સંઘ ઉપર કોઇ પણ પ્રકારની ઉપાધિ આવી પડે તો પોતે પોતાની જીંદગીને જોખમે પણ તે વિપત્તિને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તેઓમાં શુરાતન, ભક્તિ અને વિનય એટલાં બધાં હોય છે કે તેઓ ‘કોટવાળ’ની સાથે સરખામણી કરવા યોગ્ય છે, કારણ કે કોટવાળનું કામ પણ શુરાતનથી ભરપૂર હોય છે. તેઓને સ્વામી ઉપર અત્યંત ભક્તિ હોય છે અને તેઓ પોતાના ઉપરી અધિકારી તરફ બહુ વિનયપૂર્વક વર્તે છે. એવી રીતે જે જૈન શાસનને અત્ર રાજ્યભુવન તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યુ છે તેમાં આચાર્ય મહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે ઉપાધ્યાય તેનું ચિંતવન કરે છે, ગીતાર્થો તેનું રક્ષણ કરે છે, ગણુચિંતકો તેની પુષ્ટિ કરે છે અને સાધુ મહાત્માઓ ચિંતા વગરના થઇને નિર્ણીત થયેલા માર્ગને યથાયોગ્ય રીતે અનુસરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સદરહુ રાજ્યભુવન આચાર્ય આદિથી વ્યાપ્ત છે એમ સમજવું.

મંદિરમાં વૃદ્ધાઓ.

“તે મંદિરમાં અનેક સ્થવિરા (વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ) રહેતી હતી કે જેમણે પોતે વિષયનો ત્યાગ કર્યો હતો અને જેઓ મદોન્મત્ત થયેલી યુવાન સ્ત્રીઓને યોગ્ય અંકુશમાં રાખવાને શક્તિમાન્ હતી.” એ પ્રમાણે અગાઉ નિષ્પુણ્યકની કથામાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેની યોજના સર્વજ્ઞશાસનમાં આ પ્રમાણે કરવી. સ્થવિરા (વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ) તે આ રાજમંદિરમાં આર્યા (સાધ્વીઓ) સમજવી. સ્થવિર સ્ત્રીઓને માટે ઉપર બે વિશેષણો કહ્યાં છે. એક તો તેઓ મદોન્મત્ત સ્ત્રીઓનું નિવારણ કરનાર છે એમ કહ્યું છે અને પોતે ઇંદ્રિયો સબંધી વિષય ભોગોથી નિવૃત્ત થયેલી છે એમ કહ્યું છે; આ બન્ને વિશેષણો ‘આર્યા’–સાધ્વીને બરાબર મળતાં આવે છે. તેઓના પોતાનો શિષ્યવર્ગ અને શ્રમણોપાસક (તીર્થંકરના ભક્ત શ્રાવક) વર્ગની સ્ત્રીઓ જ્યારે પ્રમાદ (આળસ)ને વશ થઇ ધર્મકાર્યમાં આળસ કરતી હોય છે ત્યારે પોતે પરોપકાર કરવામાં તત્પર થઇને અને ભગવાનના આગમમાં બતાવેલ

મહાનિર્જરાનું કારણ સાધર્મિકવાત્સલ્યને[1] જાણીને વારંવાર તેઓને તેમના કર્તવ્યની યાદી આપે છે (સ્મારણા), અયોગ્ય કામ કરતાં વારે છે (વારણા), શુભ કાર્ય કરવા પ્રેરણા કરે છે (ચોયણા), સારાં કામો માટે વારવાર પ્રેરણા કર્યા કરે છે (પડિચોયણા) અને તેમ કરીને પોતાના શિષ્યવર્ગને તેમજ શ્રાવિકાવર્ગને ખોટે રસ્તે જતાં વારંવાર અટકાવે છે અને સારે માર્ગે તેઓને લઇ આવે છે. વળી તેઓને [2]વિષય વિષના વિષમ વિપાક વિદિત હોવાથી વિષયભોગથી નિવૃત્ત વૃત્તિવાળા થઇને સંયમમાં તેઓ રહે છે, અનેક પ્રકારની તપસ્યા કરવામાં ક્રીડા કરે છે, નિરતર સ્વાધ્યાય (અભ્યાસ અને મનન) કરવામાં આનંદ માને છે, પ્રમાદોને જરા પણ સેવતી નથી અને કોઇ પણ પ્રકારની શકા ઉઠાવ્યા વગર આચાર્ય મહારાજના આદેશને ઉઠાવી લે છે.

મદિરમાં સુભટો.

" તે રાજમહેલની ચોકી કરવા માટે અનેક સુભટો ચારે તરફ વીંટાઇને રહેતા હતા " એ પ્રમાણે અગાઉ કહ્યુ છે. આ સુભટો તે ભગવાનના શાસનમાં શ્રમણોપાસક શ્રાવકો સમજવા. તેઓની સંખ્યા મોટી હોવાથી તેઓ રાજમંદિરની ચોતરફ વ્યાપ્ત થઇને રહેલા છે, કારણ કે દેવગતિમાં અસખ્ય [3]શ્રાવકો હોય છે, મનુષ્યગતિમાં સખ્યાતા હોય છે, તિર્યંચગતિમાં બહુ પ્રકારના હોય છે અને નારકગતિમાં પણ બહુ હોય છે. તેઓ શુરાતન, ઉદારતા અને ગભીરતા આદિ અનેક ગુણવાળા હોવાથી ભગવાનના શાસનના દુશ્મનો જેઓનાં હૃદયમાં મિથ્યાત્વે વાસ કરેલો હોય છે તેને ઉખેડી નાખવામાં ઘણી ચતુરાઇ ધારણ કરનારા હોય છે અને આવી અનુપમ પ્રવૃત્તિ માટે તેઓ 'સુભટ'ના ઉપમાનને બરાબર રીતે યોગ્ય છે. તેઓ સર્વદા સર્વજ્ઞ મહારાજનું ધ્યાન કરે છે, આચાર્યરૂપ રાજાઓની આરાધના કરે છે, ઉપાધ્યાયરૂપ અમાત્યનો ઉપદેશ આચરે છે, ધર્મધુરધર ગીતાર્થની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ ધર્મકાર્યમાં જોડાય છે, સાધુવર્ગ ઉપર અનુગ્રહ કરનાર ગણચિંતકો જેમને કામદારનું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે તેઓને વસ્ત્ર, પાત્ર, ભાત, પાણી, ઔષધ, આસન, સથારો, ઉપાશ્રય વિગેરે વિધિપૂર્વક આપે છે, કોટવાળ જેવા સાધુ પુરુષોમાં આ સાધુ આજનો દીક્ષિત છે-આ ઘણા વખતનો છે એવો કોઇ પ્રકારનો

---

૧ પોતાના ધર્મબધુઓનુ હિત કરવું તે.

૨ ઇંદ્રિયના વિષયરૂપ ઝેરનું ભયંકર પરિણામ તેઓ જાણતા હોવાથી.

૩ આ શ્રાવકો ચતુર્થ ગુણસ્થાનકે સ્થિત થયેલા સમજવા.

ભેદ પાડ્યા વગર સર્વ સાધુઓને મન વચન કાયાથી વંદન કરે છે, સ્થવિરા જનને ઠેકાણે ગોઠવાયલી આર્યા-સાધ્વીઓને ભક્તિપૂર્વક નમે છે, વિલાસિનીને સ્થાનકે ગોઠવાયલી શ્રાવિકાઓને સર્વ ધર્મના કામોમાં ઉત્સાહ આપે છે અને તીર્થંકર મહારાજનો જન્માભિષેક[1], નદીશ્વર દ્વીપની યાત્રા[2] અને મનુષ્યલોકનાં પર્વસ્નાત્ર વિગેરે સર્વ ધ્યાન રાખી યથાયોગ્ય કરે છે. મતલબ કે તે દેવ હોય તો દેવતાને યોગ્ય અને મનુષ્ય હોય તો મનુષ્યને યોગ્ય સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે. ટુંકામાં જૈન શાસનમા બતાવેલી [3]નિત્ય ક્રિયાઓ તથા નૈમિત્તિક[4] ક્રિયાઓ તેઓ ઉચિત રીતે કરે છે. તેઓના સબધમાં વધારે કેટલી હકીકત કહેવી? તેઓ જૈન શાસન સિવાય ભાવપૂર્વક બીજું કાંઇ પણ જોતા નથી, સાંભળતા નથી, જાણતા નથી, અનુસરતા નથી, અન્ય ઉપર પ્રીતિ કરતા નથી, અન્યનું પરિપાલન કરતા નથી, માત્ર જૈન શાસનજ મહાકલ્યાણનું કરનાર છે એમ અતઃકરણથી માને છે. તેઓને સર્વજ્ઞ મહારાજ તરફ ઘણી ભક્તિ હોય છે તેથી તેઓ સર્વજ્ઞ મહારાજને પણ વહાલા લાગે છે એટલે તેઓ સર્વજ્ઞમંદિરની અદર રહેનારા વિનયી ઋદ્ધિવાળા મોટા કુટુંબીઓ જેવા છે એમ સમજવું. રાજમંદિરમાં પણ એવા આશ્રિત ભાયાતો જેમ મહારાજાના અગરક્ષકની જેવું કામ કરી રાજ્ય પર પ્રેમ રાખીને રહે છે તેમ આ વિનીત શ્રાદ્ધોના સંબધમાં પણ સમજવું. આવી શુભ દૃષ્ટિ સિવાય અન્ય દૃષ્ટિવાળા જીવોનો તો આ સર્વજ્ઞભુવનમાં વસવાટજ ક્યાંથી હોય?

મંદિરમાં રમણીઓ.

ત્યારપછી મૂળ કથાનકમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે "વિલાસ કરતી અનેક રમણીય સુંદર સ્ત્રીઓથી તે મદિર દેવલોકને પણ જીતી લેતું હતું." તેની યોજના સર્વજ્ઞમદિરમા આવી રીતે કરવી વિલાસ કરતી સ્ત્રીઓ તે અત્ર [5]સમ્યગ્દર્શન ધારણ કરવું, [6]અણુવ્રતોને

---

૧ મેરૂપર્વત ઉપર.

૨ પંચ કલ્યાણક પ્રસગે તથા નિત્ય અઠ્ઠાઇમાં દેવો નંદીશ્વર દ્વીપની યાત્રા કરે છે.

૩ દરરોજ કરવાની ક્રિયા આવશ્યક, પૂજા વિગેરે.

૪ અમુક પ્રસગે કરવાની ક્રિયા. પ્રતિષ્ઠા, કલ્યાણકમહોત્સવ વિગેરે.

૫ જૈન દર્શન તરફ રૂચિ

૬ હિંસાત્યાગ, સત્ય વચનોચ્ચાર, પરવસ્તુગ્રહણત્યાગ, સ્રીસબંધત્યાગ અને પરવસ્તુ પર માલીકીનુ અસ્થાપન એ પાચ વ્રતોને સર્વથા આદરવા તે મહાવ્રત કહેવાય છે, જ્યારે તેને દેશથી આદરવાં તેને 'અણુવ્રત' કહેવામાં આવે છે.

ગૃહસ્થાશ્રમમાં અને તીર્થંકર મહારાજ તથા સાધુની ભક્તિ કરવી—એ બાબ-તમાં જેઓનું મન લાગી રહ્યું છે એવી શ્રાવિકાઓ સમજવી. તેઓ પણ શ્રમણોપાસક (શ્રાવક)ની પેઠે સર્વજ્ઞ મહારાજની આરાધના કરવામાં તત્પર રહીને નિરંતર આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરે છે, (આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે છે). વિશુદ્ધ શ્રદ્ધા (દર્શન)માં પોતાના આત્માને વિશેષ દૃઢ કરે છે, અણુવ્રતોને ધારણ કરે છે, [2]ગુણવ્રતોને ગ્રહણ કરે છે, [3]શિક્ષા-વ્રતોનો અભ્યાસ કરે છે, જુદા જુદા પ્રકારના [4]તપો કરે છે, સ્વાધ્યાય કરવામાં રમણ કરે છે, સાધુઓને પોતાને ખપે તેવું ઉપકરણ વિગેરેનું દાન આપે છે, સદ્ગુરુ મહારાજના પાદમાં વંદન કરીને હર્ષ પામે છે, સાધ્વી સાધુને નમસ્કાર કરીને સંતોષ પામે છે, સુંદર ધર્મ-કથા કરવામાં મોજ માને છે, સ્વધર્મી બંધુઓને પોતાના નજીકના સગા સંબંધી કરતાં પણ વધારે માને છે, જે દેશમાં સ્વધર્મી બહુ ન હોય ત્યાં રહેવું પડે તો મનમાં ખેદ પામે છે, સાધુ મહાત્માને વહો-રાવ્યા સિવાય પોતાને ભોજન લેવું પડે તો તે તેમને પસંદ પડતું નથી અને ભગવાનના મંદિરની સેવા કરવાથી જાણે પોતાનો આત્મા આ સંસારરૂપ દુઃખસમુદ્રનો પાર પામી ગયો હોય એમ અંતઃકરણપૂર્વક માને છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તેઓ પણ સર્વજ્ઞશાસનમંદિરના મધ્ય ભાગમાં પૂજનનાં [5]ઉપકરણોનો આકાર ધારણ કરનારી હોઇ શ્રમ-ણોપાસકો સાથે બંધાઇને (તેઓની સ્ત્રી તરીકે—ગૃહસ્થ સ્ત્રી તરીકે) અથવા તેઓથી જુદી[6] (વિધવા અથવા કુમારી શ્રાવિકાઓ તરીકે) રહીને વર્તે છે. જે સ્ત્રીઓ આવા પ્રકારની ન હોય તે પણ કદાચ તે રાજમંદિરના મધ્ય ભાગમાં રહેતી બહારથી જણાય તોપણ પરમાર્થથી

---

૧ જે દેવની આરાધનનો ઉપાય તેની આજ્ઞાનો અભ્યાસ કરવો તેજ છે.

यस्य चाराधनोपायः सदाज्ञाभ्यास एव हि.

હરિભદ્ર સૂરિ—પ્રથમ અષ્ટક શ્લોક ૬ઠો.

૨ દિક્પરિમાણ, ભોગોપભોગપ્રમાણ અને અનર્થદંડત્યાગ.

૩ સામાયિક, દેશાવકાશિક, પૌષધ અને અતિથિસંવિભાગ.

૪ તપના અનેક પ્રકાર છે: બાહ્ય અને અભ્યંતર—તે પ્રત્યેકના પણ બહુ ભેદ છે.

૫ મંદિરમાં જઇએ ત્યાં કાંઇ કેશર બરાસ ફુલ તૈયાર રાખે ત્યારે જાણે તે પૂજનનાં ઉપકરણોનો આકારજ ધારણ કરનાર હોય તેવી લાગે છે. પાઠાંતરે—પૂજનનાં ઉપકરણ હાથમાં લઇ જાણે કહેતી હોય કે આવો, પધારો, પૂજા કરો—એવી શ્રાવિકાઓ ત્યાં છે. પાઠાંતર पूजोपकरणकरा એમ છે.

૬ ગૃહસ્થી ન હોય તેવી સ્ત્રીઓ એટલે જેઓ કુમારી અથવા વિધવા હોય છે તે પણ શ્રાવિકા નામને યોગ્ય છે (જો તેનામાં શ્રાવિકાપણાના ગુણો હોય તો).

એવી સ્ત્રીઓ તે રાજમંદિરની બહારજ છે એમ સમજવું. આ સર્વજ્ઞશાસનરૂપ મંદિર ભાવવડેજ ગ્રહણ કરવાનું છે, તેથી બહારની છાયામાત્રથી તેમાં દાખલ થઇ ગયેલા છે એમ દેખાતા પ્રાણીઓને પરમાર્થથી તેમાં દાખલ થયેલા સમજવા નહિ.

મંદિરમાં વિષયો.

તે રાજમંદિરમાં પાંચે ઇંદ્રિયના અનેક પ્રકારના ઉપભોગ થઇ શકે તેવા અનુપમ વિષયો હતા અને તેથી તે મંદિર બહુ સુંદર લાગતું હતું એમ કહીને તે પર વિવેચન કથાપ્રસંગમાં ત્યારપછી કરવામાં આવ્યું છે તેની યોજના આ પ્રમાણે કરવી: સર્વ ઇંદ્રો તે રાજમંદિરના મધ્ય ભાગમાં વસે છે. એ સિવાય બીજા પણ [1]મહર્દ્ધિક દેવતાઓ પણ ઘણું કરીને ભગવાનના મતરૂપ રાજમંદિરની બહાર [2]હોતા નથી. આવી રીતે જ્યાં વિમાનના સ્વામી દેવતાઓ અને ઇંદ્રો વસતા હોય ત્યાં શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિયના અનુપમ વિષયોપભોગની સુંદરતા હોય એમાં કાંઇ નવાઇ લાગતી નથી. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચે ઇંદ્રિયના વિષયોની પ્રાપ્તિના સબંધમાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે કે વિષયભોગ પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. એ પુણ્ય બે પ્રકારનું હોય છે: [3]પાપાનુબંધી અને પુણ્યાનુબંધી. તેમાં પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિયના વિષયોને અનુપમ વિશેષણ ઘટે છે, કારણ કે સારી રીતે રાંધેલાં મનોહર ભોજનની પેઠે તેનું પરિણામ સુંદર આવે છે. જેમ સારી રીતે તૈયાર કરેલું ભોજન ખાતી વખત સુંદર લાગે છે અને ત્યારપછી શરીરમાં અજીર્ણ કર્યા વગર શરીરની તુષ્ટિ અને પુષ્ટિ કરે છે તેમ પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા ભોગો પ્રાણીના અધ્યવસાય[4]ને વિશેષ ઉજળા કરે છે અને આવી રીતે તે પ્રાણીનો આશય ઉદાર થવાથી તે

---

૧ મોટી ઋદ્ધિવાળા.

૨ ઇન્દ્રો તથા મહર્દ્ધિક દેવતાઓના જીવો પ્રાયે ભવ્ય અને સમકિતી હોય છે, ઘણુ ખરૂ મિથ્યાદષ્ટિ જીવો અને અભવ્ય એ સ્થાન પામતા નથી.

૩ જે પુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે પુણ્યનો બંધ થાય તે પુણ્યાનુબંધી, જે પુણ્યનો ઉદય થાય ત્યારે પાપનો બંધ થાય તે પાપાનુબંધી. બન્ને પુણ્ય છે, પણ એકમાં અનુબંધ પુણ્યનો અને બીજામાં પાપનો છે. બન્નેના ઉદય વખતે તો ભોગ મળે છે, પણ આગળના પરિણામને લઇને આ ભેદ પાડ્યા છે. આ આખો પેરા વાંચવાથી તે વાત સ્પષ્ટ થશે

૪ આત્માના વ્યક્ત આવિર્ભાવો (વિચારને મળતું બાહ્ય સ્ફુરણ).

વિષયોમાં પ્રતિબંધ કરતો નથી એટલે તે વિષયોમાં અંધ લોલુપી થઇ અતિ આસક્ત થઇ જતો નથી. એ પ્રમાણે વિષયભોગ ઉપર અત્યંત રાગ ન હોવાને લીધે વિષયો ભોગવતા પણ પ્રાણી પૂર્વે બાંધેલ પાપ પરમાણુઓના બંધને શિથિલ કરે છે અને સુંદર ફળ આપે તેવાં પુણ્યનાં પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે. આવા પુણ્યનો જ્યારે વળી ઉદય થાય છે ત્યારે સંસાર પરથી આ પ્રાણીને વિરાગ ઉત્પન્ન કરાવે છે, સુખની પરંપરા આપે છે અને છેવટે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવે છે—તેટલા માટે પુણ્યાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ વિગેરે વિષયોના ઉપભોગનેજ સુંદર પરિણામવાળા કહેવામા આવ્યા છે અને પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી જે વિષયભોગો પ્રાપ્ત થાય છે તે એકદમ મારી નાખે તેવા ઝેરથી લેપ કરાયલા લાડવા (લડ્ડુ)ની પેઠે ભયકર પરિણામ ઉપજાવનાર હોવાથી વાસ્તવિક રીતે 'ભોગ' નામનેજ ઉચિત નથી, કારણ કે મરૂ ભૂમિ (મારવાડ)ની મૃગતૃષ્ણા (ઝાંઝવા)માં દેખાતા પાણીના કલ્લોલોની પેઠે તેને માટે દોડનાર પુરુષોનો શ્રમ તદ્દન નિષ્ફળ હોવાથી તે તૃષ્ણાને વધારી મૂકે છે, પણ મનધાર્યા વિષયો કદિ પ્રાપ્ત થતા નથી. (ઝેરી લાડવા ખાવાથી તુરત પ્રાણ લે છે અને ભયકર પરિણામ લાવે છે તેવા તે વિષયો છે. ઉજડ જગલમા ઝાંઝવાનુ જળ પીવા માટે ગમે તેટલુ દોડવામાં આવે તે સર્વ પ્રયાસ નકામો જાય છે અને પાણી મળતું નથી તેમ આવા વિષયો તૃષ્ણા વધારે છે અને પોતે મળતા નથી). કદાચ મહામુશ્કેલીએ મળી જતાં તેને ભોગવવામાં આવે તો તે વખતે તે ક્લિષ્ટ આશયોને વધારે છે અને તેથી અધમ વિચારોથી વ્યાપ્ત થઇ જઇ પ્રાણી પોતાની બુદ્ધિ ઉપર અંધી ચઢાવે છે અને વિષયો ઉપર બહુ રાગ-પ્રીતિ આસક્તિ કરે છે. આવી રીતે થોડા દિવસ રહેનાર વિષયોને ભોગવતી વખત તેને પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર અલ્પ પુણ્યને પ્રાણી ખપાવી દે છે, વાપરી નાખે છે અને તીવ્ર પાપકર્મના ભારથી પોતાના આત્માને ભારે કરે છે. એવી રીતે બાંધેલાં પાપકર્મો જ્યારે ઉદયમા આવે છે અને તેનાં પરિણામો ભોગવવા પડે છે ત્યારે આ પ્રાણી અનંત દુ ખથી ભરેલા સસારસમુદ્રમા અનતો કાળ ભટક્યા કરે છે, તેટલા માટે પાપાનુબંધી પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિયના ભોગોને ભયંકર પરિણામવાળા કહેવામાં આવ્યા છે.

[1]સંસારમાં રહેલા કેટલાક પ્રાણીઓને પ્રાપ્ત થયેલા શબ્દાદિ વિ-

---

૧ બેંગાલ રોયલ એશીઆટિક સોસાયટીએ છપાવેલ મૂળ ગ્રથનુ પૃ. ૭૬ અહીંથી શરૂ થાય છે

ષયો સુંદર પરિણામ લાવે તેવા હોય છે. આવા પ્રાણીઓ ઉપર જણાવેલી હકીકત પ્રમાણે ભગવાનના શાસનની બહાર હોતા નથી, તેટલા માટે બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરનારે (વિદ્વાને) અવશ્ય શીઘ્ર મોક્ષ અપાવનાર આ ભગવાનના શાસનમાં ભાવપૂર્વક રહેવું ઉચિત છે. આ ભગવાનના શાસનમાં જે પ્રાણી રહે છે તેઓને તો અવશ્ય સુંદર ભોગો પ્રયાસ વગર પ્રાપ્ત થાય છે, તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર બીજો કોઇ હેતુજ નથી એ હકીકત ઉપર જણાવી છે. મતલબ એ છે કે જે કારણોથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેજ કારણથી વિષયભોગોની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી આ શાસન સર્વ રીતે બુદ્ધિમાનને પસંદ આવે તેવું છે. આવી રીતે અપ્રતિપાતી[1] સુખને પ્રાપ્ત કરાવી આપવાનું કારણ હોવાથી આ પરમેશ્વરનુ રાજમદિર નિરતર ઉત્સવવાળું છે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું. ઉપરનાં સર્વ વિશેષણોથી યુક્ત રાજમંદિર જેમ કથાનકમાં કહેલા દરિદ્રીએ જોયું તેવી રીતે તે સર્વ વિશેષણોથી યુક્ત સર્વજ્ઞશાસન આ જીવ જુએ છે.

મંદિરદર્શનથી સ્ફુરણા.

"[2]સર્વ ઇંદ્રિયોને તત્ત્વથી નિર્વાણનું કારણ એવા તે રાજમંદિરને જોઇને 'આ શું હશે?' એમ તે રંક આશ્ચર્યપૂર્વક વિચારવા લાગ્યો. તેનામાં હજુ ઉન્માદ ઘણો હતો તેથી આ રાજમદિર સબંધી વિશેષ તાત્ત્વિક હકીકત તે જાણતો નહોતો." આ પ્રમાણે અગાઉ નિષ્પુણ્યકની કથામાં કહેવામાં આવ્યુ છે. તેવીજ રીતે આ જીવને કર્મ વિવર (માર્ગ) આપે છે ત્યારે મહામુશ્કેલીએ જૈન શાસન પામીને 'એ શું હશે!' એમ જાણવાની જિજ્ઞાસા કરે છે, પરતુ ઉન્માદની સાથે સરખાવવા યોગ્ય મિથ્યાત્વ (અજ્ઞાન)ના અંશો તેનામાં હજુ બહુ હોવાથી તેવી અવસ્થામાં હોય ત્યાસુધી જિનમતના વિશેષ ગુણો તે તત્ત્વથી જાણતો નથી. ત્યારપછી તે કથાનકમાં કહેલા નિષ્પુણ્યકને "હવે ચેતના પ્રાપ્ત થવા માડી છે તેથી વિચાર કરતાં કરતાં તેના મનમાં આ પ્રમાણે સ્ફુરણા થવા લાગી. તે વિચાર કરે છે કે 'જે રાજમંદિરમાં નિરંતર ઉત્સવ થઇ રહ્યો છે અને જે રાજમંદિર દ્વારપાળની કૃપાથી હું આજેજ જોઉં છું તે અત્યાર સુધી મારા જોવામાં કદિ પણ આવ્યું નહોતું! આ રાજમંદિરના દરવાજા પાસે અગાઉ પણ હું

---

૧ સુખની પાછળ દુખ ન થાય તેવુ, પાત ન થાય તેવું, અત વગરનુ સુખ આવું સુખ મોક્ષમા પામે છે.

૨ આ હકીકતનો સબંધ પૃષ્ઠ. ૨૦ પ. ૧૧ થી શરૂ થતા પારિગ્રાફ સાથે છે.

રખડતો રખડતો ઘણી વાર આવી પહોંચ્યો હતો એમ મને યાદ આવે છે. પણ તેની નજીક આવું ન આવું ત્યાં તો મહાપાપી દ્વારપાળો મને ત્યાંથી હાંકી મૂકતા હતા'' આ પ્રમાણે પ્રથમ કહેવામાં આવ્યું છે તે સર્વ આ જીવના સંબંધમાં બરાબર મળતું આવે છે; તે આવી રીતે-

રસ્તે ચડનારના હૃદ્‌વિચારો

થોડા સમયમાં જેઓનું કલ્યાણ થવાનું છે એવા ભવ્ય પ્રાણીઓ મહા મુશ્કેલીએ જ્યારે સર્વજ્ઞશાસનને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે જો કે તે વખતે તેઓ સર્વજ્ઞશાસન સંબંધી વિશેષ હકીકત જાણતા નથી તોપણ તેઓ [1]માર્ગાનુસારી થયેલ હોવાથી તેઓનાં મનમાં એવો વિચાર થાય છે કે અહો! આ અર્હન્ ભગવાનનું દર્શન અત્યંત અદ્ભુત છે! અહીં જે લોકો વસે છે તેઓ જાણે ભાઈઓ હોય, મિત્રો હોય, એક અર્થ સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા હોય, હૃદય અર્પણ કરી દેનારા હોય, એક આત્માવાળા હોય તેમ અરસપરસ વર્તે છે; તેઓ જાણે અમૃતનું પાન કરીને ધરાઇ ગયા હોય તેવા જણાય છે. તેઓને કોઇ પણ પ્રકારનો ઉદ્વેગ હોયજ નહિ તેવા દેખાય છે. તેઓને કોઇ પ્રકારની ચિંતા બાળતી નથી. તેઓ ઉત્સાહથી ભરપૂર દેખાય છે, તેઓનાં મનના સર્વ મનોરથો જાણે પૂરા થઇ ગયા હોય તેવા તે જણાઇ આવે છે અને તેઓ સર્વ વખત આખી દુનિયાના સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરવામાં તત્પર દેખાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ સર્વજ્ઞમંદિર ઘણું સુંદર છે. પણ અગાઉ કદિ બરાબર વિચાર કરેલો ન હોવાથી તે મંદિર આવું સુંદર છે એમ કદિ જાણ્યું નહોતું. આ જીવ ગ્રંથિપ્રદેશ સુધી અનેક વખત આવી ગયો, પરતુ તે ગાંઠનો ભેદ કરીને તેણે કદિ પણ સર્વજ્ઞશાસનનું અવલોકન કર્યું નહોતુ, કારણ કે રાગ દ્વેષ વિગેરે ક્રૂર દરવાનો વારંવાર તેને ત્યાંથી હાંકી મૂકતા હતા તેથી તેણે મંદિરના અગ્રને કદાચ જોયો હોય, પરંતુ જે વિભાગમાં સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ થાય છે તે તેણે અત્યાર સુધી કદિ પણ જોયો નહોતો અને તે સંબંધમાં તેણે કદિ કાંઇ વિચાર પણ કર્યો નહોતો.

અગાઉ કથાપ્રસંગમાં કહ્યું કે તે દરિદ્રીને વારંવાર વિચારણા

---

૧ રસ્તાપર આવી ગયેલને 'માર્ગાનુસારી' કહે છે એના ૩૫ ગુણો-બાહ્ય ચિહ્નો બતાવ્યા છે તે માટે જુઓ યોગશાસ્ત્ર (ભી. મા ભાષાંતર) પૃષ્ઠ ૯૨-૩ (પ્રથમ પ્રકાશ.)

જિજ્ઞાસાઃ સ્ફુરણા

કરતાં એવી સ્ફુરણા થઇ આવવા લાગી કે "ખરેખર, મારૂં નામ નિષ્પુણ્યક છે તે પ્રમાણે હું પુણ્ય વગરનોજ છું, જેને લઇને આવું દેવોને પણ મળવું મુશ્કેલ સુંદર રાજમંદિર મેં અત્યાર સુધી અગાઉ કદિ જોયું પણ નહિ અને તેને જોવાનો ઉપાય પણ કર્યો નહિ!! મોહને લીધે મારી વિચારણાશક્તિ એટલી બધી મંદ પડી ગઇ હતી કે આ રાજમંદિર કેવું હશે તે જાણવાની મને જિજ્ઞાસા પણ અત્યાર સુધી ઉત્પન્ન થઇ નહિ! ચિત્તને અત્યંત આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરનાર, આ સુંદર રાજમંદિર બતાવનાર અને મારી ઉપર મોટી કૃપા કરનાર આ દ્વારપાળ મારો ખરેખરો બંધુ છે. હું નિર્ભાગી છું છતાં મારી ઉપર આ ભાઇએ ઘણી મોટી કૃપા કરી છે. સર્વ પ્રકારના સંશયથી રહિત થઇને અને ચિત્તમાં પરિપૂર્ણ હર્ષ લાવીને આ મંદિરમાં રહેવાનો આનંદ જેઓ ભોગવે છે તેઓ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે." આ પ્રમાણે હકીકત અગાઉ કહી છે તે સર્વ મારા (આ) જીવના સંબંધમાં બરાબર ઘટાવવી. કોઇ વખત તીર્થંકર મહારાજના [1]સમવસરણનાં દર્શનથી, જિનેશ્વર મહારાજના મોટા સ્નાત્રમહોત્સવનું અવલોકન કરવાથી, વીતરાગ ભગવાનના બિંબને દેખવાથી, શાંત તપસ્વીઓના સાક્ષાત્કારથી અથવા શુદ્ધ શ્રાવકની સોબતથી અથવા તો તેમનાં કરેલાં સારાં અનુષ્ઠાનો જોવાથી આ પ્રાણીના અધ્યવસાયો શુભ ધ્યાનથી વિશુદ્ધ થઇ જાય છે તે વખતે તેનો મિથ્યાત્વભાવ ખસી જાય છે અને મનનું વલણ નમ્ર થઇ જાય છે તે પ્રસંગે સર્વ બાબત જાણે સર્વજ્ઞદર્શનને ગોચર હોય એવો તેને વિચાર આવે છે, આવા વિચારથી તેજ વિચારો ઉપર આ પ્રાણીને પ્રીતિ થાય છે અને અત્યાર સુધી એવા સુંદર વિચાર કરવાની પોતાને તક મળી નહિ તે માટે તેના મનમાં દિલગીરી થાય છે, જૈન માર્ગના ઉપદેશ કરનારનો તે પછી તુરત આશ્રય શોધે છે અને જૈન ધર્મમાં રહેલ બીજા લોકોને માટે અંતઃકરણપૂર્વક બંધુબુદ્ધિથી માન લાવે છે. આ સર્વ હકીકત જે લઘુકર્મી જીવો સન્માર્ગની નજીક આવ્યા હોય છે અને જેઓએ ગ્રંથિભેદ કર્યો હોય અથવા ન કર્યો હોય પણ જેઓ સમ્યગ્દર્શન પામવાની નજીક આવી ગયા હોય છે અને જેઓ કેટલાક વખત સુધી ભદ્રકભાવે વર્તતા હોય છે તેઓની છે એટલે અહીં જે વાત કરવામાં આવી તે ઉત્કા-

---

૧ તીર્થંકર મહારાજ વિચરે છે ત્યાં દેવતાઓ સુંદર કામચલાઉ રચના કરે છે તેને 'સમવસરણ'ના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. એના વિવેચન માટે જુઓ ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર ભાષાન્તર પ્રથમ પર્વ-ત્રીજો સર્ગ પૃ. ૧૨૧ થી ૧૨૩ (બીજી આવૃત્તિ)

ન્તિમાં આગળ વધી- ગ્રંથિભેદના પ્રદેશની નજીક આવી ગયેલાની છે એમ સમજવું. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થતાં પહેલાં પ્રાણીની આવી દશા થાય છે એમ વિસ્તારથી જણાવવાનો અત્ર પ્રયત્ન કર્યો છે. સમ્યક્ત્વ વિમળા દશા સૂચવે છે, પણ તે પ્રાપ્ત થયા પહેલાં ચેતનની પ્રગતિ ઘણી થાય છે અને તે કેવી રીતે થાય છે તે આ નિષ્પુણ્યકના દૃષ્ટાન્તથી બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે.

સુસ્થિત મહારાજની નજર.

ત્યારપછી સર્વ કલ્યાણના કારણભૂત પરમાત્માની નજર આ પ્રાણી ઉપર પડે છે તેને અંગે કથાનકમાં કહેલો દરિદ્રી ચેતના પ્રાપ્ત કરીને ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે વિચાર કરે છે ત્યારથી તે મહારાજની તેના ઉપર નજર પડી ત્યાંસુધીની હકીકત પર વિચારણા કરવાની છે. તેને માટે મૂળ કથાનકમાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે "એ નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને કાંઇક ચેતના પ્રાપ્ત થવાથી ઉપર પ્રમાણે પોતાના મનમા તે વિચાર કરે છે તે વખતે ત્યાં એક બનાવ બન્યો તે સાંભળો આ સુંદર રાજમદિરના સાતમા માળ ઉપર સર્વથી ઉપરની ભૂમિકાએ લીલામાં લીન થઇ સુસ્થિત મહારાજા બિરાજમાન થયા છે. ત્યાં બેઠા બેઠા પોતાની નીચે આવી રહેલ આખા નગરના લોકો જૂદા જૂદા વ્યાપાર કરી રહ્યા છે અને અનેક પ્રકારના આનદોમા મચી રહ્યા છે તે સર્વ એકી વખતે એક સાથે જોઇ રહ્યા છે. તે નગરની બહાર અથવા નગરમાં એવી કોઇ વસ્તુ કે એવો કોઇ ભાવ નથી કે જે સાતમી ભૂમિ ઉપર બેઠેલા પરમ ઐશ્વર્યવાળા સુસ્થિત મહારાજાની નજર બહાર હોય અથવા જેના ઉપર તેઓશ્રીની નજર ન પહોચી શકતી હોય. અત્યંત ભયકર દેખાવવાળા, અનેક રોગોથી ભરેલા શરીરવાળા અને સારા માણસોને અત્યત દયા ઉપજાવે તેવા તે વખતે મદિરમાં દાખલ થયેલા નિષ્પુણ્યક દરિદ્રી ઉપર તે મહારાજાની નિર્મળ નજર કરૂણાપૂર્વક પડી અને તેની દૃષ્ટિ પડવા માત્રથીજ તે દરિદ્રીનાં પાપ કેટલેક અંશે ધોવાઇ ગયાં" આ સર્વ હકીકત આ જીવના સંબંધમાં બરાબર વિચારવી. અહીં પણ જ્યારે તેના કર્મ જરા હલકાં થાય છે અને ભદ્રકભાવમાં વર્તતો આ પ્રાણી જ્યારે માર્ગસન્મુખ વધારે થતો જાય છે[1] તે વખતે તેના સબધમાં પરમાત્માની તેના પર દૃષ્ટિ પડવારૂપ અતિ સુંદર બનાવ બને છે ત્યાં રાજમદિરમાં સાતમા માળની સર્વથી ઉપરની ભૂમિકા ઉપર બેઠેલા, પોતાની નીચે આવી

---

૧ તેનામા માર્ગાનુસારીપણાના ગુણો વધારે વધારે આવતા જાય છે

રહેલા અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત નગરને સર્વ કળાથી યુક્ત સર્વ કાળે[1] જોઇ રહેલા તેમજ તેની બહાર રહેલા [2]દ્રવ્યને જોવામાં પણ સંપૂર્ણ શક્તિવાળા નિરંતર આનંદવાળા અને લીલામાં મગ્ન મહાનરેન્દ્ર આવી રહેલા છે એમ બતાવ્યું છે તે નિરાકાર (કર્મરહિત-શરીરરહિત) અવસ્થામાં વર્તનારા પરમાત્મા ભગવાન્ શ્રીસર્વજ્ઞ દેવ સમજવા. તે પરમાત્મા આ [3]મર્ત્યલોકની અપેક્ષાએ એક બીજાની ઉપર આવી રહેલા માળ જેવા [4]સાત રાજલોકરૂપ લોકપ્રાસાદના શિખર ઉપર રહેલા છે. સિદ્ધશિલા પર બિરાજમાન મહાત્મા સર્વજ્ઞ મહારાજ જૂદા જૂદા પ્રકારના તે નગરના વ્યાપાર સાથે સરખાવવા યોગ્ય આખા સંસારનો વિસ્તાર એકી વખતે જોઇ શકે છે એટલે આખા સંસારમાં શું થયું, થશે અને થાય છે તે બરાબર જ્ઞાનથી જાણી શકે છે એટલું જ નહિ પણ ચૌદ રાજલોકની બહાર અલોકમાં રહેલ આકાશ દ્રવ્યને જોવાની પણ તેનામાં શક્તિ હોય છે, તેઓને લોકાલોકના સર્વ ભાવો પ્રત્યક્ષ કરનાર પાંચમું કેવળ-જ્ઞાન થયેલું હોવાથી તેઓ તે નગરના અને નગરની બહારના સર્વે ભાવો હાથમાં રહેલા આમળાની પેઠે જોઇ શકે છે. તેઓને અનંત વીર્યરૂપ સુખ સંપૂર્ણ અનુભવાતું હોવાથી તેઓ નિરંતર આનંદ કરતા જણાય છે અને તદ્રૂપ લીલામાં મગ્ન છે. સંસારમાં રહેલા પ્રાણીઓ સાથે અથવા તેઓને ભોગે આનંદ ભોગવવો એ પરમાર્થથી વિડંબના-રૂપ હોવાને લીધે એવો આનંદ તે આનંદ નથી અને તેને ભોગવનાર ખરા આનંદનું સ્વરૂપ સમજતા નથી. આ ભગવાન્ પોતાના અચિંત્ય વીર્યથી પોતામાં રહેલ સુખનો અનુભવ કરે છે અને તેના વિલાસમાં આનંદ પામે છે.

ભગવાન-ની કૃપા.

એવા મહાત્મા સર્વજ્ઞ મહારાજે અનેક રોગોથી પીડાતા અને ભયંકર દર્શનવાળા પેલા નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને કરૂણા-પૂર્વક જોયો તેવી રીતે આ પ્રાણી પણ પોતાની તથા-ભવ્યતા પાકી જવાથી આગળ પ્રગતિ કરે છે અને ઉન્નતિના માર્ગ પર આગળ આગળ પ્રયાણ કરતો જાય

---

૧ અતીત, અનાગત અને વર્તમાન-સર્વ કાળના સર્વ ભાવો કોઇ પણ વખતે જોઇ રહેલા સર્વજ્ઞપણાથી આ પ્રમાણે બને છે

૨ અદૃષ્ટમૂલપર્યન્ત તે આખો સંસાર છે તેની બહાર અલોકમાં માત્ર આકાશ દ્રવ્ય છે તેને જોવાની પણ સર્વજ્ઞની શક્તિ છે.

૩ મનુષ્ય રહે છે તેને વચ્ચેનો મર્ત્યલોક અથવા તીર્છાલોક કહે છે.

૪ આ મર્ત્યલોક ઉપર સાત રાજલોક વૈમાનિક દેવોના નિવાસના છે અને તેને છેડે સિદ્ધશિલા આવી રહેલી છે જે પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન છે.

છે ત્યારે તેના ઉપર પણ ભગવાનની કૃપા થાય છે, કારણ કે ભગવાનની કૃપા વગર માર્ગાનુસારીપણું પણ પ્રાપ્ત થતું નથી. આ મહાત્માની કૃપા હોય તોજ ભાવપૂર્વક ભગવાનમાં બહુ માન થાય છે, તે વગર થતું નથી; કારણ કે આ બાબતમાં કર્મનો ક્ષય અથવા ઉપશમ અથવા તો તેવા બીજા હેતુઓ મુખ્ય ભાગ ભજવી શકતા નથી. પ્રગતિ કરવા માટે કર્મના ક્ષય અથવા ઉપશમની જરૂર છે, પણ તેથી થયેલી ઉત્ક્રાન્તિ ટકી શકતી નથી એટલે વાસ્તવિક રીતે તેવી ઉપર ઉપરની પ્રગતિ કામની નથી, જ્યારે ભગવાનની કૃપા થાય ત્યારેજ ખરી ઉત્ક્રાન્તિ થાય છે. આ હકીકત લક્ષ્યમાં રાખીને આ પ્રાણી ઉપર ભગવાને વિશેષે કરીને નજર નાખી-દૃષ્ટિ કરી એ પ્રમાણે હકીકત ઉપરની કથામાં કહી છે. એ પરમાત્મા-પરમેશ્વરમાં અચિંત્ય શક્તિ હોવાને લીધે અને અન્ય ઉપર ઉપકાર કરવાનું તેઓને તાન લાગેલું હોવાથી આ પ્રાણીની મોક્ષ સન્મુખ અથવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રવૃત્તિનું પરમ કારણ તેઓજ છે એમ લક્ષ્યમાં રાખવું. આ પરમાત્માનું નિરાકાર સ્વરૂપ આખા જગતના સર્વ જીવોનું કલ્યાણ કરી શકે એટલી શક્તિવાળું છે એટલે તેઓ રૂપ રહિત છે છતાં તેઓની કૃપાથી સર્વ પ્રાણી ભાવપૂર્વક મોક્ષે જઇ શકે એ બરાબર હકીકત છે, તોપણ તે પ્રાણીનું ભવ્યપણું, કર્મ, કાળ, સ્વભાવ અને નિયતિ વિગેરે [1]કારણોની અપેક્ષાપૂર્વક ભગવાનની કૃપા જગત્ ઉપર ઉપકાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે તેથી ભગવાનમાં ભાવપૂર્વક સર્વને મોક્ષ લઇ જવાની શક્તિ છે, છતાં એક સાથે સર્વ પ્રાણીઓ મોક્ષ જઇ શકતા નથી. જે પ્રાણીનાં કાળ સ્વભાવ વિગેરે કારણો પરિપાકદશાને પામે તેજ પ્રાણી આગળ વધે છે અને તેના ઉપર ભગવાનની દૃષ્ટિ પડે છે. જે જીવનું કલ્યાણ થવાનું હોય છે અને જે ભદ્રકપરિણામી હોય છે તેના ઉપરજ

---

૧ પાંચ સમવાયી કારણ કહેવાય છે: કાળ (સમય, વખત), સ્વભાવ, નિયતિ (ભવિતવ્યતા), કર્મ અને ઉદ્યોગ (પુરૂષાર્થ). આ પાંચે કારણો એકઠાં થાય ત્યારેજ કોઇ પણ કાર્ય બને છે સર્વ પ્રાણીઓનો એક સાથે મોક્ષ થઇ શકતો નથી તેનું અત્ર કારણ બતાવ્યું પ્રભુની કૃપા તો સર્વને મોક્ષ લઇ જાય તેવી છે, પણ બીજાં સમવાયી કારણોની મોક્ષ જવામાં અપેક્ષા રહે છે એ ધ્યાનમાં રાખવું. શાશ્વત ભાવ સિદ્ધોનો અને ગુણોનો આવશ્યક નિર્યુક્તિમાં બતાવ્યો છે તે અહીં સ્પષ્ટ કર્યો છે આનંદઘન મહારાજ પણ સિદ્ધને વર્ણવતાં છેવટે કહે છે કે "શાશ્વત ભાવ વિચારકે, પ્રાણી ખેલો અનાદિ અનંત; નિશાની કહા બતાઉં રે." સિદ્ધનું ઉપકારીપણું શાશ્વત ભાવને લઇને છે

તેટલા માટે ભગવાનની દષ્ટિ-નજર પડે છે એમ હકીકત કહી છે તે હકીકત આગમાનુસાર સમજવી.

ધર્મબોધકરની વિચારણા.

"એ સુસ્થિત મહારાજે રસોઇ ખાતાના (રસાડાના) ઉપરી તરીકે ધર્મબોધકર નામના રાજસેવકની નિમણુક કરેલી છે, તેણે તે વખતે તે દરિદ્રી ઉપર મહારાજાની કૃપાદષ્ટિ થઇ છે એમ જોયું." આ પ્રમાણે અગાઉ કથાપ્રસગમાં કહેવામાં આવ્યું છે. ધર્મનો બોધ કરવામાં તત્પર હોવાથી ધર્મબોધકરના નામને યોગ્ય એવા મને માર્ગનો ઉપદેશ કરનાર આચાર્યે મહારાજે મારા ઉપર પરમાત્માની કૃપાનજર થતી જોઇ એમ તે હકીકત ઉપરથી સમજવું. જે મહાત્મા યોગીઓનો આત્મા વિશુદ્ધ ધ્યાનથી નિર્મળ થયેલ હોય છે અને જેઓનું મન હંમેશા પારકાનું હિત સાધવા તરફ લાગેલું હોય છે તેઓ દેશ કાળથી દૂર રહેલા પ્રાણીની યોગ્યતા પણ જાણી શકે છે. જેઓ [1]છદ્મસ્થ-અવસ્થામાં વર્તતા હોય છતાં જો તેઓની બુદ્ધિ જૈન આગમથી વિશુદ્ધ થયેલી હોય છે તો તેઓ ઉપયોગ મૂકીને પોતાની પાસે રહેલા પ્રાણીની યોગ્યતા કહી[2] શકે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાની પણ યોગ્યતા અયોગ્યતા માટે ઉપયોગપૂર્વક વિચાર કરી નિર્ણય આપી શકે છે તો પછી વિશેષ જ્ઞાની માટે તો શી વાત કરવી? મને ઉપદેશ દેનાર આચાર્ય મહારાજ તો વિશિષ્ટ જ્ઞાનવાળા હતા, કારણ કે ભવિષ્યમાં મારા સંબધમાં બનનારો સર્વ બનાવ તેઓ અગાઉથી જાણી ચુક્યા હતા. એમણે જાણેલો કેટલોક વૃત્તાંત તો મેં જાતે અનુભવ્યો છે તેથી એ સર્વ વાત મારા મનમાં સિદ્ધ થયેલી છે.

ધર્મબોધકરને શંકા

"તે વખતે તે (ધર્મબોધકર મંત્રી) કાંઇક આશયપૂર્વક વિચારવા લાગ્યા કે 'અહો! હું શું અદ્ભુત નવાઈ ઉપજાવે તેવી હકીકત જોઉં છું! જેના ઉપર આ રાજાની દષ્ટિ ખાસ કરીને પડે છે તે તુરતજ ત્રણ લોકનો રાજા થઇ જાય છે અને આ નિષ્પુણ્યક તો ભિખારી છે, રાંકડો છે, આખા શરીરે રોગથી ભરેલો છે, લક્ષ્મીને અયોગ્ય છે, મૂર્ખ છે અને આખા જગતને અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગ કરાવે તેવો

---

૧ છદ્મ એટલે ઘર. સંસારદશામા રહેલા કૈવલ્યજ્ઞાન ન થાય ત્યાસુધીની અવસ્થાને છદ્મસ્થદશા કહેવામા આવે છે.

૨ બહુશ્રુત હોય તે શ્રુતજ્ઞાનના ઉપયોગથી કહી શકે છે.

છે. એવા દીન–રાંક ઉપર મહારાજાની દૃષ્ટિ પડી તે આગળ પાછળનો વિચાર કરતાં કેમ બેસતું આવી શકે? એવાના તરફ પરમાત્મા નજર કેમ કરે?' ” વિશેષમાં તેને વિચાર થવા લાગ્યો કે અત્યંત કમનશીબ માણસોનાં ઘરમાં અમુલ્ય રત્નની વૃષ્ટિ થતી નથી, ત્યારે અહીં આ પ્રમાણે કેમ બન્યું હશે એમ તેને વિચાર કરતાં આપણે કથા-પ્રસંગમાં જોયા, તેવી રીતે આ જીવના સબંધમાં વિશુદ્ધ ધર્મ બતાવનાર આચાર્ય મહારાજના મનમાં વિચાર થાય છે તેની યોજના આ પ્રમાણે કરવીઃ પ્રથમ અવસ્થામાં વર્તતા આ જીવને ભારે કર્મો લાગેલાં હોવાથી તે સર્વ પ્રકારનાં હિંસાદિ પાપો કરતો હોય છે, સર્વ પ્રકારનાં અસત્ય અને ખોટાં વચનો બોલતો હોય છે, રૌદ્રધ્યાન આખો વખત કર્યા કરતો હોય છે, તેજ જીવ એકાએક સારા નિમિત્તને પામીને સારા વર્તનવાળો, સત્ય અને પ્રિય બોલનારો અને શાંત ચિત્તવાળો દેખાવા લાગે છે તે વખતે આગળ પાછળનો લાંબો વિચાર કરનાર ચતુર પુરુષના મનમાં સાધારણ રીતે વિચાર થાય છે કે 'કોઇ પણ શુભ ધર્મને સાધી આપનારી આવી સુંદર મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ ભગવાનની કૃપા વગર કોઇ પ્રાણીની થતી નથી અને અમે આ પ્રાણીની મન વચન કાયાની પ્રવૃત્તિ તો આ ભવમાંજ અતિ અધમ જોઇ છે, તેથી આ બાબતમાં આગળ પાછળનો વિચાર કરતાં ઘણો વિરોધ દેખાઇ આવે છે! વળી એવો પણ વિચાર તેમને થાય છે કે એવા પાપથી હણાયલા પ્રાણી ઉપર ભગવાનની કૃપા કેવી રીતે થઇ કે હોઇ શકે? કારણ કે ભગવાનની કૃપા એક વખત થઇ તો પછી તે પ્રાણીને મોક્ષ અપાવીને થોડા વખતમાં તેને ત્રણ ભુવનનો નાથ બનાવી દે છે; તેટલા માટે ભગવાનની કૃપા આ પ્રાણી ઉપર થઇ હોય અથવા ભગવાને તેના ઉપર નજર કરી હોય એ વાત તો સભવતી નથી. વળી એવો પણ વિચાર થાય છે કે આ પ્રાણીમા હાલ જે મન વચન કાયાની થોડી થોડી સુંદર પ્રવૃત્તિ દેખાય છે તેનું બીજું કાઇ કારણ ન હોવાથી ભગવાનની તેના ઉપર સુંદર નજર પડી હોય એમ માનવાનો નિશ્ચય પણ થઇ શકે છે. આવી રીતે સંદેહને દૂર કરવાનુ એક કારણ તો મળી જાય છે તોપણ હજુ “આ કેવી નવાઇ જેવી બાબત છે?” એવા એવા વિચારો મનમાં આવ્યા કરે છે.'

દૃષ્ટિપાત-નાં કારણો.

આવી રીતે વિચાર કરતાં અને તેનો સાર શોધતાં ધર્મબોધકરે નિશ્ચય કર્યો કે 'મહારાજ રાજરાજેંદ્ર શ્રીસુસ્થિત મહારાજની આ ભિખારી ઉપર નજર પડવાનાં બે કારણો સભવે છે, તેથી તે રંક ઉપર ઐશ્વર્યવાળી ભગવાનની દૃષ્ટિ પડી છે એમ નિર્ણય થઇ શકે છે

તે યુક્તિયુક્ત છે. સારી રીતે બરાબર પરીક્ષા કરીને દાખલ કરનાર સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળે તેને અહીં પ્રવેશ કરાવ્યો છે અને તેથી તે ભગવાનની વિશેષ દૃષ્ટિ અને કૃપાને યોગ્ય છે તે પ્રથમ કારણ છે. બીજું આ રાજમદિર જોઇને જેને મનમાં આનદ થાય છે તે પ્રાણી મહારાજાને બહુ વહાલો થાય છે એમ તો અગાઉથી નક્કી કરી રાખેલું છે. આ રક જીવને રાજ્યભુવન દેખવાથી બહુ આનંદ થયો હોય એમ જણાય છે, કારણ કે તેની આંખો અનેક રોગોથી ભરપૂર હોવા છતાં આ રાજ્યભુવનના દર્શનથી દરેક ક્ષણે ઉઘડે છે, ઊંચી નીચી થાય છે, તેનુ ભયકર દેખાવવાળુ મુખ પ્રભુકૃપાની સંપત્તિથી સુંદર થયેલું જણાય છે અને ધુળથી ખરડાયલાં સર્વ અગો અને [1]ઉપાંગો રોમરાય વિકસ્વર થવાથી પુલકિત[2] થયેલાં દેખાય છે. આ સર્વ બાબતો અદરના હર્ષ–આનંદ વગર બની શકતી નથી, તેથી રાજભુવન તરફ પક્ષપાતરૂપ રાજેંદ્ર દૃષ્ટિપાતનું બીજું કારણ છે.' (એક સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળે તેને અહીં પ્રવેશ કરાવ્યો છે તે અને બીજું તેના પોતાના મનમાં સર્વજ્ઞમદિર તરફ પ્રમોદ થયો છે તેઃ આ બન્ને કારણોને લઇને ભગવાનની તેના ઉપર દૃષ્ટિ પડી છે એમ ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે નિશ્ચય કર્યો.) આવી રીતે શુદ્ધ ધર્માચાર્યો પણ આ જીવના સબધમાં વિચાર કરે છે તે આ પ્રમાણેઃ વિચારપૂર્વક જ્યારે આ જીવ ઉપર તેઓ લક્ષ્ય આપે છે ત્યારે તેમને જણાય છે કે આ પ્રાણીનાં કર્મે વિવર (માર્ગ) આપ્યુ છે તેથી ભગવાનનું શાસન પ્રાપ્ત કરીને તેને મનમાં આનદ બહુ થયો છે તેથી વારવાર આંખો ઉઘાડવા મીચવારૂપ જીવ અજીવ આદિ પદાર્થો તરફ જિજ્ઞાસાબુદ્ધિથી તે નજર કરે છે, શાસ્ત્રના થોડા પદાર્થો સમજવામાં આવતાં સુદર મુખાકૃતિરૂપ સવેગ તે બતાવે છે અને ધુળથી ખરડાયલાં અગોમાં રોમાંચના આકારને ધારણ કરનાર સુદર અનુષ્ઠાનની થોડી થોડી પ્રવૃત્તિ તેનામાં દેખાય છે, તેથી ભગવાનની સુદર દૃષ્ટિ તેના ઉપર પડી છે એમ નિશ્ચય થાય છે. {અહીં આંખો ઉઘાડવા મીંચવાને 'તત્ત્વજિજ્ઞાસા' સાથે સરખાવેલ છે, સુદર મુખાકૃતિને 'સવેગ' (વૈરાગ્ય) સાથે સરખાવેલ છે અને રોમાંચને સદનુષ્ઠાન સાથે સરખાવેલ છે તે ત્રણે અનુક્રમે સદ્જ્ઞાન, સદ્દર્શન અને સચ્ચારિત્રનો વિષય છે અને सम्यक्ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्गः એ પ્રસિદ્ધ હકીકત છે.} આ પ્રમાણે

---

[1] અવયવો-શરીરવિભાગો.

[2] શરીર પર લાગણી થતાં રોમ ઊભા થઇ આવે છે તે.

ધર્માચાર્યને આ જીવના સંબધમાં નિર્ણય કરવામાં પણ ઉપર જણાવ્યાં તેજ બન્ને કારણો સાધનભૂત છે એટલે કે સ્વકર્મે આપેલ વિવર અને ભગવાનના શાસન તરફ પક્ષપાત અથવા તેના તરફ મનનો પ્રસાદ એ બન્ને કારણોને લઇને પ્રાણી શાસનસન્મુખ થાય છે.

પ્રગતિ-નિર્ણય

ત્યારપછી તે ધર્મબોધકર મંત્રીએ આ જીવના સંબધમાં વિચાર્યું કે "આટલા ઉપરથી એમ લાગે છે કે જો કે એ દરિદ્રી ભિક્ષુકનો આકાર ધારણ કરે છે, પરંતુ હમણાં તેના ઉપર મહારાજાની કૃપાદૃષ્ટિ થઇ છે તેથી તે વસ્તુપણાને પામી જશે" આ પ્રમાણે દરિદ્રીના કથાપ્રસગમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવીજ રીતે ધર્માચાર્યો પણ ભગવાનની નજર આ જીવ ઉપર પડી છે એમ નિશ્ચય કરીને ત્યારપછી આગામી કાળે ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ થતાં છેવટે તેનું પરમ કલ્યાણ થશે એવો તેના સબધમાં સદેહ વગરનો નિર્ણય કરે છે. તેઓને આ જીવ હવે પોતાના આત્માની પ્રગતિ કરી આગળ વધી અતે સર્વ દુ:ખથી નિવૃત્ત થવાના માર્ગ પર આવી ગયો છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા રહેતી નથી.

પ્રાણી તરફ કરૂણા

"આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે ધર્મબોધકર મત્રી પેલા દ્રમક ઉપર કરૂણા કરવામા તત્પર ચિત્તવાળા થયા. લોકોમાં વાસ્તવિક રીતે કહેવાય છે કે 'યથા રાજા તથા પ્રજા'. રાજાનું જેવું વર્તન એક પ્રાણીના સબધમા થાય તેવું સાધારણ રીતે પ્રજાનુ પણ તેના તરફ થઇ જાય છે" આ પ્રમાણે અગાઉ દરિદ્રીના દૃષ્ટાન્તમા કહેવામાં આવ્યુ છે તે પ્રમાણે વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર આચાર્ય મહારાજ જ્યારે જુએ છે કે પરમાત્માની આ પ્રાણી ઉપર કૃપા થઇ છે ત્યારે તેઓ પોતે પરમાત્માની આરાધના કરવામાં તૈયાર હોવાથી આ પ્રાણી તરફ કરૂણાભાવથી જુએ છે. ભગવાનની જેના ઉપર મીઠી દૃષ્ટિ થઇ હોય તેના તરફ કરૂણાભાવ દેખાડવો એ તેઓના સબંધમાં ભગવાનની આરાધનાજ છે.

ભિક્ષા આપવાની સન્મુખતા.

ત્યારપછી નિષ્પુણ્યકના કથાપ્રસંગે કહેવામાં આવ્યું છે કે "આવી રીતે વિચાર કરીને તેના ઉપર આદરભાવ લાવી ધર્મબોધકર મત્રી તેની નજીક ગયા અને 'આવ, આવ, તને (ભિક્ષા) આપીએ,' એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા" તેની આ જીવના સબંધમાં આવી

રીતે યોજના કરવી:-અગાઉ બતાવેલી હકીકત પ્રમાણે અનાદિ સંસારમાં રખડતાં જ્યારે આ જીવની ભવિતવ્યતા પાકી જાય છે, તેનાં કિલષ્ટ (આકરાં) કર્મો જ્યારે લગભગ નાશ પામવા જેવાં થઇ જાય છે, માત્ર તેમાંથી થોડાંજ બાકી રહે છે, તે બાકી રહેલાં કર્મો પણ માર્ગ આપે છે, મનુષ્યભવ વિગેરે સુંદર સામગ્રી તેને મળી આવે છે, તે સર્વજ્ઞશાસનનું દર્શન કરે છે, તે શાસન અતિ સુદર છે એવો તેના મનમાં નિર્ણય થાય છે, પદાર્થનું જ્ઞાન મેળવવાની પ્રબળ ઇચ્છા થાય છે અને જ્યારે તેને સારાં કર્મો (પુણ્યકાર્ય) કરવાની કાંઇક બુદ્ધિ થઇ હોય છે-આવે વખતે આવા સુદર ભદ્રકભાવમાં વર્તતાં જો કે સહજ પાપકળાઓ હજુ પણ વર્તતી હોય છે તોપણ તેના ઉપર તીવ્ર કરૂણા લાવીને તેનામાં વિશુદ્ધ માર્ગ પર આવી જવાની યોગ્યતા છે એમ નિર્ણય કરી આચાર્ય મહારાજ અથવા ઉપદેશકો તેની સન્મુખ થાય છે એવા મહાત્માઓ જુએ છે કે આ પ્રાણી હજુ પાપકર્મો આચરતો હોય છે, તોપણ તેની વૃત્તિ માર્ગસન્મુખ થઇ ગઇ છે અને ભગવાનની તેના ઉપર કૃપા થઇ છે. આથી એવા જીવ પર કરૂણા લાવીને ધર્માચાર્યો તેની સન્મુખ થાય છે એ ભાવને અહીં ધર્મબોધકર દરિદ્રી સન્મુખ જાય છે તેની સાથે સરખાવવો. ત્યારપછી કૃપા લાવીને આચાર્ય તેને આ પ્રમાણે કહે છે "હે ભદ્ર[1] આ લોક "અકૃત્રિમ[2] છે. કાળ અનાદિ અનત છે. આપણો આત્મા શાશ્વત "છે, અવિનાશી છે. આ સસારનો આખો પ્રપચ કર્મનો કરેલો "છે. પ્રવાહથી આત્માનો અને કર્મનો સંબધ અનાદિ છે અને મિ- "થ્યાત્વ અવિરતિ કષાય અને યોગ કર્મબંધનાં "કારણો છે. સંસારપ્રપચને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ બે "પ્રકારનાં છે' કુશળરૂપ અને અકુશળરૂપ અથવા "શુભ અને અશુભ. તેમાં કુશળરૂપ શુભ કર્મો તે "પુણ્ય અથવા ધર્મ કહેવાય છે અને જે અકુશળરૂપ અશુભ કર્મો "તે પાપ અથવા અધર્મ કહેવાય છે. પુણ્યના ઉદયથી પ્રાણીને સુખનો "અનુભવ થાય છે, પાપના ઉદયથી પ્રાણીને દુ:ખનો અનુભવ થાય છે. "ઓછાં વધતાં પાપ અને પુણ્યના અનંત ભેદો થાય છે અને તેવા "જૂદા જૂદા ભેદથી પ્રાણી અધમ મધ્યમ ઉત્તમ વિગેરે અનત પ્ર- "કારના રૂપો પામે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ વિચિત્ર સ્વરૂપવાળો

ભિક્ષાદાન-તત્ત્વાનુસધાન

---

૧ શિષ્ય.

૨ કોઇનો બનાવેલો નહિ તેવો.

"આખો સંસારપ્રપંચ કર્મજનિત છે." વિશુદ્ધ ધર્મના ઉપદેશક ધર્માચાર્યનાં આવાં વચનો સાંભળીને પૂર્વ કાળની અનાદિ કુવાસનાઓને લીધે આ પ્રાણીને અત્યાર સુધી જે અનેક પ્રકારના કુવિકલ્પો થયા કરતા હોય છે જેવા કે [1]'આ જગત્ [2]ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થયું હશે? કે તેને [3]ઇશ્વરે બનાવ્યું હશે? કે બ્રહ્માએ[4] તેને કર્યું હશે? અથવા તે [5]પ્રકૃતિનો વિકાર છે? અથવા તે [6]દરેક ક્ષણે નાશ પામનારૂં છે? વળી પાંચ [7]સ્કંધરૂપ આ જીવ [8]પંચ મહાભૂતમાંથી ઉત્પન્ન થયો હશે? અથવા તો [9]જ્ઞાન માત્રજ છે કે આ સર્વ [10]શૂન્ય છે? કર્મ[11] એવી કોઇ વસ્તુ હશે કે નહિજ હોય? કે [12]મહેશ્વરને લીધે આ સર્વ જૂદાં જૂદાં રૂપો ધારણ કરે છે?–આવા આવા અનેક પ્રકારના વિકલ્પો તેના મનમાં થયાં કરતા હોય છે તે ભયકર રણસંગ્રામમાં બળવાન્ શત્રુસમૂહને જોઇને જેમ બીકણ મનુષ્યો નાસી જાય છે તેમ (તે સર્વ કુવિકલ્પો) દૂર હઠી જાય છે. એ વખતે આ જીવની ખાતરી થાય છે કે આ મહાત્મા ધર્માચાર્ય જે વાતો મને કહે છે તે સર્વ ખરેખરી છે અને સત્યાસત્યની પરીક્ષા કરવામાં તેઓ મારાથી વધારે શક્તિવાળા છે અને વસ્તુનું ખરૂં સ્વરૂપ તેઓજ જાણે છે. આ પ્રમાણે

---

૧ દરેક દર્શનમાં જીવ, જગત્ અને ઈશ્વર એ ત્રણે પ્રશ્નો ખાસ મુદ્દાના હોય છે આ સંબધમાં ષડ્દર્શનસમુચ્ચય ગ્રંથ વાંચવો સાધારણ સમજણ માટે જુઓ આનંદઘન પદ્યરત્નાવલી પ્રથમ ભાગ પૃષ્ઠ ૩૮૭ થી ૪૧૦

૨ ઇંડામાંથી જગતની ઉત્પત્તિ પુરાણમાન્યતા પ્રમાણે છે. એને સ્માર્ત મત કહેવામાં આવે છે.

૩ ઈશ્વરકૃત સૃષ્ટિનો વિચાર સેશ્વર સાંખ્ય અને જૈમિનીય દર્શનનો છે.

૪ બ્રહ્માકૃત ઈશ્વરનો વિચાર પુરાણમાન્યતા પ્રમાણે છે દ્વૈતના સર્વ પ્રકારોનો અહીં સમાવેશ થાય છે

૫ આ જગત્ પ્રકૃતિનો વિકાર છે એમ વૈશેષિક દર્શન માને છે.

૬ દરેક ક્ષણે નાશ પામવાની માન્યતા બૌધ દર્શનની છે

૭ રૂપ, વેદના, વિજ્ઞાન, સંજ્ઞા અને સંસ્કાર આ પાચ સ્કંધ છે. (જુઓ આ સર્વ હકીકત માટે આનંદઘન પદ્યરત્નાવલી પૃષ્ઠ ૩૯૧)

૮ પચ ભૂતમાંથી ઉત્પન્ન થઇ તેમા મળી જવાની માન્યતા બૌધ મતની છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ એ પંચ ભૂત છે

૯ જ્ઞાન માત્ર જગતની માન્યતા સૌતાન્ત્રિક બૌધ દર્શનની છે

૧૦ શૂન્ય ભાવ બૌધનો એક પ્રકાર છે. આ છેલ્લા ત્રણે અભિપ્રાયો બૌધ મતના છે.

૧૧ આ ચાર્વાક-નાસ્તિકનો મત છે તેને લોકાયતીક પણ કહે છે.

૧૨ આ મતનુ નામ ઔલૂક્ય દર્શન કહેવાય છે.

હકીકત બની તે વખતે કથાપ્રસગમાં જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે “તે વખતે પેલા નિષ્પુણ્યકને અનેક પ્રકારની પીડા કરવા માટે તોફાની છોકરાઓ પાછળ પડ્યા હતા તે ધર્મબોધકર મત્રીના આવા શબ્દો સાંભળીને તુરત નાસી ગયા.” તે હકીકતની પણ અહીં યોજના થઇ ગઇ, કારણ કે મનમાં સાચા ખોટા વિકલ્પો થયા કરે છે તે તોફાની છોકરાઓ સમજવા. એ કુવિકલ્પોજ આ જીવને અનેક પ્રકારનો ત્રાસ આપે છે અને ગુરુ મહારાજના શુભ યોગ અને સબંધથી તે કુવિકલ્પો દૂર થઇ જાય છે. એવી રીતે સર્વ કુવિકલ્પો જ્યારે નાશ પામી જાય અને જ્યારે ગુરુ મહારાજનાં સુંદર વચનો સાંભળવાની ઇચ્છાથી પ્રાણી સન્મુખ થાય ત્યારે એવા ધર્માચાર્ય ગુરુ મહારાજ કે જેઓ પારકાનુ હિત કરવામાંજ આનદ લેનારા છે તેઓ શુદ્ધ માર્ગનો ઉપદેશ આપી આ પ્રાણીને કહે છે કે “હે ભદ્ર! સાંભળ. “સસારમાં રખડતાં આ ભવનો જો “ખરેખર પ્રેમાળ[1] અત.કરણવાળો પિતા કોઇ હોય “તો તે ધર્મજ છે, ધર્મજ અત્યત સ્નેહથી ભરેલ “માતા છે, પોતાના હૃદયના વિચારથી જરા પણ ભિન્ન ભાવ (જૂદાઇ) “ન બતાવે તેવો ધર્મજ ખરેખરો ભાઇ છે, એ ધર્મજ એક સરખો “સ્નેહ રાખનારી ભાઇને ‘ખમા’ કહેનારી બહેન છે, ધર્મજ સર્વ “સુખોની ખાણ જેવી પતિમાં અત્યત પ્રેમ રાખનાર અનુરક્ત અને “ગુણવાન્ ભાર્યા છે, ધર્મજ વિશ્વાસનું સ્થાન સર્વદા એક સરખા રસથી “પ્રીતિ રાખનાર અનુકૂળ અને સર્વ કળામાં કુશળ મિત્ર છે, ધર્મજ “દેવકુમાર જેવી સુદર આકૃતિ ધારણ કરનાર અને મનને અત્યંત “આનદ આપનાર પુત્ર છે, ધર્મજ શીળ, સૌંદર્ય અને ગુણોએ કરીને “જયપતાકા મેળવનારી અને કુળની ઉન્નતિ કરનારી પુત્રી છે, ધર્મજ “સદાચરણી બંધુવર્ગ છે, ધર્મજ વિનયી પરિવાર[2] છે, ધર્મજ રાજ્ય “છે, ધર્મજ ચક્રવર્તીપણું છે, ધર્મજ દેવપણું છે, ધર્મજ ઇંદ્રપણું છે, “ધર્મજ જરા મરણના વિકારથી રહિત, વજ્રના આકારને ધારણ કર“નાર અને સુદરતામા ત્રણ ભુવનને હસી કાઢનાર શરીર છે, ધર્મજ “સર્વ શાસ્ત્રોના અર્થરૂપ શુભ શબ્દોને ગ્રહણ કરવામા ચતુર કાન છે,

ધર્મનો શુદ્ધ ઉપદેશ

---

૧ પિતાને પોતાના પુત્ર ઉપર જેમ અત્યંત વાત્સલ્યભાવ રહે છે તેમ આ જીવ તરફ પિતા તુલ્ય ધર્મ વર્તે છે આ પ્રમાણે માતા, સ્ત્રી, પુત્ર આદિ સર્વ સાથે યોજના કરવી એમાં પિતા, પુત્ર, માતા, સ્ત્રી, મિત્ર વિગેરેની ફરજો પણ આડકતરી રીતે જણાવી દીધી છે

૨ નોકર ચાકર વર્ગ

"ધર્મજ ત્રણ ભુવનને જોવા સમર્થ કલ્યાણદર્શી આંખો છે, ધર્મજ "મનને પ્રમોદ ફગવનાર અમૂલ્ય રત્નના ઢગલા છે, ધર્મજ ચિત્તને "આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરનાર અને વિષઘાતાદિ આઠ ગુણને ધારણ કર-"નાર સોનાનો [1]ઢગલો છે, ધર્મજ શત્રુને હરાવવામાં પ્રવીણ [2]ચતુરંગ "સેના છે, ધર્મજ અનંત રતિસાગરમાં અવગાહન કરાવનાર વિ-"લાસસ્થાનો છે; વધારે શું કહેવું? અનંત કાળ પર્યંત કોઇ પણ "પ્રકારના અંતરાય વગર એકાંત સુખને પ્રાપ્ત કરાવનાર ધર્મજ છે, તેને "સુખને પ્રાપ્ત કરવાનું બીજું કોઇ પણ કારણ નથી."

વિશેષ ઉપદેશ.

મધુર બોલનાર મહાત્મા ધર્માચાર્ય એ પ્રમાણે ઉપદેશ આપે છે ત્યારે આ પ્રાણીનું ધ્યાન કાંઇક ભગવાન્ તરફ ખેંચાય છે અને તેથી તે પોતાની આંખો કાંઇક ઊંચી કરે છે, મ્હોં ઉપર પ્રસન્નતાનાં ચિહ્નો બતાવે છે, રાજ-કથા, સ્ત્રીકથા આદિ નકામી વાતોના વિક્ષેપો તજી દે છે અને કોઇ વખત હૃદયમાં શુભ ભાવ આવવાથી મુખેથી હસે છે, હાથે ચપટી વગાડે છે—આવી રીતે આ પ્રાણીને ધર્મની બાબતમાં કાંઇ કાંઇ રસ પડવા માંડ્યો છે એવી ધર્માચાર્યને ખબર પડતાં તેઓ વળી આ પ્રમાણે આગળ કહે છેઃ—

"હે ભાઇ! ઉપર મેં જે ધર્મની આટલી બધી પ્રશંસા કરી તે "ધર્મ ચાર પ્રકારનો છે. દાનમય, શીલમય, તપમય અને ભાવનામય. "હે ભાઇ! જો તને સુખ મેળવવાની બહુ ઇચ્છા હોય તો એ ચારે "પ્રકારનો ધર્મ તારે કરવા યોગ્ય છે. તું યોગ્ય પાત્રને તારી શક્તિ "પ્રમાણે દાન આપ (દાન), સર્વ પાપોને તું છોડી દે (સર્વવિરતિ થા) "અથવા સ્થૂળ પાપોનો ત્યાગ કર (દેશવિરતિ થા) અથવા અને તે "પ્રમાણમાં પ્રાણાતિપાતથી, અસત્ય વચનથી, ચોરી કરવાથી, પર-"દારા ગમનથી, અપરિમિત વસ્તુસંચયથી, રાત્રિભોજનથી, મદ્ય-"પાનથી, માંસભક્ષણથી, સચિત્ત (જીવવાળાં) ફળો ખાવાથી, "મિત્રદ્રોહથી, ગુરુપત્ની સાથે વિહાર કરવાથી અને તેવી બીજી "તારાથી તજી શકાય તેવી બાબતોથી નિવૃત્ત થા (શીલ), તારી

---

૧ સોનાના આઠ ગુણો માટે જુઓ દશવૈકાલિક નિર્યુક્તિ ગાથા ૩૫૧ (પૃ. ૨૬૩). વિષઘાત, રસાયણ, મંગળ, વાળી શકાવાપણું, જમણો આવર્ત પડે તે ગુણ, ભારેપણું, ન બળે તે ગુણ અને કોહાય નહિ તે ગુણ સોનાના એ ગુણો છે.

૨ હાથી, ઘોડા, રથ અને પાયદળ લડનારા. એવા લશ્કરને ચતુરંગી સેના કહે છે.

"શક્તિ પ્રમાણે કાંઇક તપસ્યા કર (તપ) અને તું વારંવાર સારી "ભાવના (ભાવના) ભાવ. આ પ્રમાણે કરવાથી તને જરા પણ શંકા "વગર સર્વ કલ્યાણ આ ભવમાં અને પરભવમાં જરૂર પ્રાપ્ત થશે."

તદ્દયા.

મહાકલ્યાણક ભોજન.

અગાઉ નિષ્પુણ્યકની [1]કથાનકમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "પછી ધર્મબોધકર મંત્રી ભિક્ષા લેવા આવનારને બેસવા યોગ્ય જગ્યાએ તે દ્રમકને લઇ ગયા અને તેને યોગ્ય દાન આપવા માટે પોતાના સેવકોને તેણે હુકમ કર્યો. ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને એક તદ્દયા નામની અતિ સુંદર સુશીલ દીકરી છે. પોતાના પિતાનાં ઉપર જણાવેલાં વચનો સાંભળીને તે તુરતજ ઊભી થઇ અને મહાકલ્યાણક નામનું સુંદર પરમાન્ન લઇને પેલા દ્રમકને તે ભોજન આપવા માટે તેની પાસે આવી પહોંચી." આ સર્વ હકીકતની ઉપર યોજના થઇ ગઇ છે તે આવી રીતે. ચાર પ્રકારના ધર્મનું ઉપર વર્ણન કરવામાં આવ્યું તે જીવને બોલાવવા તુલ્ય સમજવું; તે દરિદ્રીનું ચિત્ત તે તરફ ખેંચાયું તે ભિક્ષાચરને યોગ્ય જગ્યા તરફ તેને લઇ જવા તુલ્ય સમજવું; ધર્મના ભેદ પાડીને તેના ઉપર ધર્માચાર્યે જે વ્યાખ્યાન કર્યું તે પોતાના સેવકોને ભિક્ષા આપવાના હુકમ તુલ્ય સમજવું અને તેજ ગુરુ મહારાજ ધર્માચાર્યની આ જીવ ઉપરની કૃપા તે તદ્દયા (तस्मिन् जीवे दया–कृपा तद्दया) નામની મંત્રીશ્વરની પુત્રી સમજવી; દાન, શીલ, તપ અને ભાવરૂપ ચાર પ્રકારના ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવું તે સુંદર પરમાન્ન (ઉત્કૃષ્ટ ભોજન, ક્ષીર, દૂધપાક)ના ભોજન તુલ્ય સમજવું. એ ધર્મરૂપ પરમાન્ન ધર્માચાર્યની કૃપાથીજ પ્રાણી મેળવે છે, બીજા કોઇ પણ કારણથી મેળવી શકતો નથી એમ લક્ષ્યમાં રાખવું.

દરિદ્રીને આશંકા.

મહાકલ્યાણક ભોજનનું સામાન્ય વર્ણન કર્યા પછી અગાઉ કથાપ્રસગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "તે દરિદ્રીના વિચારો હજુ ઘણા હલકા છે અને તેના મનમાં હજુ અનેક પ્રકારની શંકાઓ છે તેથી જ્યારે તેને ભોજન લેવા માટે આ પ્રમાણે બોલાવવામાં આવ્યો ત્યારે તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે 'મને જાતે ચાલી ચલાવીને–બોલાવીને આ માણસ ભિક્ષા આપવા માટે આટલો બધો પ્રયત્ન કરે છે તે વાત મને કોઇ પણ રીતે ઠીક (લાભકારી) લાગતી નથી. મને

1 આ હકીકતનો સંબંધ અગાઉ પૃ. ૨૩ સાથે છે.

લાગે છે કે આ મારૂં ભિખ માગવાનું ઘડાનું ઠીકરૂં ભિક્ષાના અન્નથી ભરેલું છે તે આ (ધર્મબોધકર) મને કોઇ એકાંત જગ્યોએ લઇ જઇને તોડી નાખશે, ભાંગી નાખશે અથવા તેને પોતે ઉપાડી જશે. ત્યારે હું શું અહીંથી નાસી જઉં? કે અહીં એક સ્થાને બેસીને મારૂં ભોજન કરી લઉં? અથવા મારે કાંઇ ભિક્ષાની જરૂર નથી એમ કહીને ચાલ્યો જઉં?'–આવા આવા અનેક સકલ્પ વિકલ્પોથી તેના ભયમાં વધારો થતો ગયો અને તેને લઇને પોતે ક્યાં આવ્યો છે અને ક્યાં બેઠો છે તેનું પણ તે ભાન ભૂલી ગયો. પોતાની વસ્તુ ઉપર તેને એવી ગાઢ મૂર્ચ્છા આવી ગઇ કે તેના સરક્ષણ નિમિત્તક રૌદ્રધ્યાનમાં તે પડી ગયો અને તે દુર્ધ્યાનમાં તેની બન્ને આંખો મીંચાઇ ગઇ. તેના મન પર આ વિચારની એટલી બધી અસર થઇ કે તેની સર્વે ઇંદ્રિયોના વ્યાપારો જાણે થોડો વખત તદ્દન શાંત થઇ ગયા અને તે લાકડા જેવો ચેતના વગરનો થઇ ગયો અને તે જરા પણ હાલતો ચાલતો પણ બંધ થઇ ગયો. પેલી તદ્દયા તેની પાસે ઊભી ઊભી વારંવાર 'આ ભોજન લે, આ ભોજન લે' એમ કહેતી કહેતી થાકી ગઇ, પણ નિષ્પુણ્યક દ્રમક તો તેના તરફ જરા ધ્યાન પણ આપતો નથી અને પોતાની પાસે રહેલું તુચ્છ ભોજન આખી દુનિયામાં કોઇ જગ્યોએ થતું નથી–મળતું નથી એવા વિચારમાં ગુચવાઇ ગયેલો તે દરિદ્રી તદ્દયાએ આણેલા અમૃતભોજનની કિંમત પણ સમજતો નથી." આ શબ્દોમાં દરિદ્રીના સંબંધમાં અગાઉ વાત કરવામાં આવી છે તે સર્વ આ જીવના સબંધમાં બરાબર યોજાય છે, તેની યોજના નીચે પ્રમાણે કરવી.

મૂર્ચ્છિતના અધમ વિચારો.

જ્યારે આ પ્રાણીનું એકાંત હિત કરવાની બુદ્ધિથી ધર્માચાર્ય વિસ્તારથી ધર્મના ગુણનુ વર્ણન કરીને પછી ચાર પ્રકારના ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તે વખતે આ જીવનાં વિવેકચક્ષુ મહા અંધકારમય મિથ્યા જ્ઞાનરૂપ [1]કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ વિગેરે વ્યાધિઓથી જોવાની શક્તિને અંગે નરમ પડી ગયેલાં હોવાથી, અનાદિ સંસારભ્રમણના અભ્યાસથી મહામિથ્યાત્વના સંતાપ તથા ઉન્માદવડે તેનું હૃદય ભ્રમિત થઇ ગયેલું હોવાથી તેમજ પ્રબળ [2]ચારિત્ર મોહનીયરૂપ

---

૧ કાચ, પટલ, તિમિર, કામલ એ સર્વ આંખના વ્યાધિઓનાં નામ છે, પ્રત્યેકથી જોવાની શક્તિ ઘટતી જાય છે

૨ કષાય, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોકાદિ તથા વેદોદયને ચારિત્ર મોહનીય કહેવામાં આવે છે.

રોગથી તે વિહ્વળ ચેતનાવાળો હોવાથી વિષય ધન સ્ત્રી વિગેરે ઉપર ગાઢ મૂર્ચ્છાવડે તેની ચિત્તવૃત્તિ પરાભવ પામી જવાથી તે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે કે હું પહેલાં ધર્મ અધર્મના વિચારોની શોધખોળ કરતો નહોતો ત્યારે કોઇ કોઇ વખત કદાચ આ સાધુ મહારાજ પાસે આવી ચઢતો તો તેઓ મારી વાત પણ પૂછતા નહોતા, મારો ભાવ પણ પૂછતા નહોતા અને કદાચ મને કાંઇક ધર્મપ્રાપ્તિ થશે એમ ધારીને કાંઇક બોલતા તોપણ બેદરકારીથી એક બે વચન કોઇ વાર બોલતા હતા; અત્યારે તો હવે મને ધર્મ અને અધર્મ શી વસ્તુ છે તે જાણવાની હોંશવાળો જોઇને તેઓ મને પોતાના આદેશમાં (હુકમમાં) રહેલ માને છે અને તેથી ભવિષ્યમાં તેમના ધર્મનો અનુયાયી થઇશ એમ ધારીને હું તેઓને કાંઇ પૂછતો નથી તોપણ પોતાના ગળાને ગમે તેટલું ખેંચવું પડે અથવા તાળવાને શોષ પડે તેની પણ દરકાર કર્યા વગર ઊંચા સ્વરથી અને ઘણી સુંદર વચનરચનાવડે આખા લોકનું સ્વરૂપ પ્રકાશ કરનાર આ મહારાજ ધર્માચાર્ય મારી પાસે ધર્મના ગુણોનું વર્ણન કરે છે અને ત્યારપછી મારૂ એવી બાબતોમાં મન દોરાયલું જાણીને મારી પાસે દાન દેવરાવે છે, શીલ ગ્રહણ કરાવે છે, તપસ્યા કરાવે છે અને ભાવનાઓનુ ચિંતવન કરાવે છે. આવી રીતે આ ગુરુ મહારાજ એકદમ મારા તરફ આટલો બધો ભાવ બતાવે છે અને મને દાન આપવા વિગેરેની વાતો કહે છે તો આવા પ્રસંગ વગરના વિચિત્ર વચનઆડંબરનું કારણ શું હોવું જોઇએ? અરે હા! તે કારણ બરાબર સમજાય છે! મારે સુંદર સ્ત્રીઓ છે, મારી પાસે બહુ ધનનો સંગ્રહ છે, જૂદા જૂદા અનાજના મોટા કોઠારો છે અને ગાય, ભેંસ, ઘોડા વિગેરે ચાર પગવાળાં જનાવરો તથા વાસણ કુસણો (ઘરવકરી) મારી પાસે બહુ છે, તેથી તેઓ મને ખાસ તક લઇને અને ઉદ્દેશીને ઉપદેશ આપે છે તેનો હેતુ એ હોવો જોઇએ કે મારી પાસે શું છે તે સર્વ તેઓ જાણી ગયા છે અને તે જાણપણાનો લાભ લઇ તેઓ મને જણાવે છે કે–તને દીક્ષા આપીએ, તારાં પાપો કાપી નાખીએ, તારાં કર્મબીજનો નાશ કરીએ, તું અમારો વેશ ધારણ કર, ગુરુના ચરણકમળની પૂજા કર, તારાં ધન, સ્ત્રી વિગેરે તારૂં સર્વસ્વ ગુરુચરણમાં સમર્પણ કર–આ તેઓના કહેવાનો તાત્પર્યાર્થ જણાય છે. વળી તે વિચારે છે કે "અમારા કહેવા પ્રમાણે કરવાથી તું પિંડપાત કરીને એટલે શરીર છોડી દઇને શિવ થઇ જઇશ, તારૂં કલ્યાણ થઇ જશે અને તું પરમાત્મા સાથે એક રૂપ થઇ જઇશ."

ઉપદેશક પર વહેમ.

આવી આવી સુંદર વચનરચના કરીને એ જૈન ધર્માચાર્ય મને શૈવાચાર્ય પેઠે ઠગશે અને મારી પાસેની વસ્તુઓ ઉઠાવી જશે અથવા બ્રાહ્મણો જેમ દુનિયાને કહે છે કે-“ સોનાનું દાન આપવું તે મહાફળ આપનાર છે, ગાયનું દાન આપવાથી મહા ઉદય થાય છે, પૃથ્વીનું દાન આપવાથી અવિનાશી થવાય છે, [1]પૂર્ત ધર્મનું અતુલ્ય ફળ છે, વેદનો પાર પામેલા હોય તેને દાન આપવું તે અનંત ગુણ કરનાર છે, તેમજ દુઝતી, તરતની વીઆયેલી, વાછડાવાળી, વસ્ત્ર ઓઢાડેલી, સોનાનાં શીંગડાવાળી, રત્નોથી મંડિત અને ઉપચાર કરાયલી ગાય જો બ્રાહ્મણને દાનમાં આપવામાં આવે તો તેને ચાર સમુદ્રની વચ્ચે આવી રહેલી અનેક નગર અને ગામોથી ભરેલી અને પર્વતો તથા જંગલોથી યુક્ત પૃથ્વીનુ દાન આપવા જેટલું ફળ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ફળ અક્ષય છે-” આ પ્રમાણે મિથ્યા શાસ્ત્રોમા ખોટાં બનાવીને દાખલ કરેલા મૂર્ખ પ્રાણીઓને છેતરનારાં શ્લોકો તથા વાક્યોથી જેમ બ્રાહ્મણો આખી દુનિયાને છેતરે છે તેમ આ જૈનાચાર્ય પણ જરૂર મારા પૈસા હરી જશે. અથવા “ અતિશય સુંદર વિહાર (બૌધ સાધુઓને રહેવાનું સ્થાન) બંધાવો, બહુશ્રુત (પંડિત) સાધુઓનો તેમાં વાસ કરાવો, [2]સંઘની પૂજા કરો, બૌધ સાધુ (ભિક્ષુ)ઓને દક્ષિણા આપો, સંઘના કોશ (ભંડાર) માં તમારૂ ધન મેળવી દો, સંઘના કોઠારમાં તમારૂં ધાન્ય (અનાજ-દાણા) મેળવી દો, સંઘના ગોકુળમાં[3] તમારો ચતુષ્પદ વર્ગ-સર્વ ચોપગા જનાવરો આપી દો, બૌધ ધર્મને અનુસરનારા થાઓ-એવી રીતે કરવાથી તમને થોડા વખતમાં મહાત્મા ભગવાન્ બુદ્ધનું પદ પ્રાપ્ત થશે ” આવી રીતે પોતાના વાચાળપણાનો ઉપયોગ કરીને [4]રક્ત ભિક્ષુ પોતાની માયાજાળ ફેલાવીને પોતાનાં શાસ્ત્રો બતાવીને જેમ પ્રાણીઓને છેતરે છે તેમ આ શ્રમણ સાધુ પણ મારૂ સર્વસ્વ ઉપાડી લેવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય એમ જણાય છે. અથવા “ સંઘને જમણ આપો, ઋષિઓને જમાડો, સારા

---

૧ યજ્ઞ કરવા અથવા તળાવ, કુવા ખોદાવવા તે

૨ બૌદ્ધ ધર્માનુયાયીનો સમૂહ. પ્રતમાં સંયતની પૂજા કરો એવો પાઠ છે. સંયત એટલે ઇંદ્રિય વશ કરનાર

૩ ‘ સંજ્ઞાતિ ’ એવો શબ્દ છે. તેનો અર્થ ગોકુળ લાગે છે. પાંજરાપોળ જેવા ‘ સજ્ઞાતિ ’ બૌધો કરતા હશે એમ અનુમાન થાય છે.

૪ બુદ્ધ ધર્મના ભિક્ષુઓ લાલ રંગનાં કપડાં પહેરે છે તેથી રક્ત ભિખ્ખુના નામથી ઓળખાય છે.

સારા ખાવાના પદાર્થો આપો, મુખવાસ માટે સારી સારી વસ્તુઓ ભેટ કરો, દાન આપવું એ ગૃહસ્થનો મુખ્ય અને મોટો ધર્મ છે, દાનથી સંસારનો પાર પમાય છે" આવી રીતે મને લોભમાં નાખીને-છેતરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરનાર [1]દિગંબરની પેઠે આ જૈન શ્રમણને મારૂં ધન હરણ કરવું તો નહિ હોય? જો એમ ન હોય તો સંસારનો પ્રપંચ તેઓ આટલો બધો પ્રયાસ લઇને મારી પાસે શા માટે કહેતા હોય? આ બધી વાતનો સાર મને તો એટલો જણાય છે કે આ સર્વ સાધુઓ (શ્રમણો) ત્યાંસુધી સારા છે કે જ્યાંસુધી આપણે તેઓની પાસે જઇએ નહિ અને તેઓને વશ પડીએ નહિ; તેઓને વશ થઇ રહેનાર કોઇ શ્રદ્ધાળુ માલુમ પડ્યો એટલે એ માયાવી સાધુઓ નાના પ્રકારના વચનઆડંબરથી તેને ભોળવીને તેનું સર્વસ્વ લુંટી લેવાનો પ્રયાસ કરે છે અને અત્યારે તેઓ મારી સાથે પણ એજ ધોરણસર વર્તે છે એ બાબતમાં મારા મનમાં શંકા રહેતી નથી. આ ધર્માચાર્યે તો પોતાની વાત શરૂ કરી દીધી છે ત્યારે મારે હવે શું કરવું? હું તો એ બાબતમાં વધારે વધારે વિચાર કરતાં વધારે વધારે મુંઝાતો જઉં છું. તેઓએ આવો સવાલ પૂછ્યો તેનો કાંઇ પણ જવાબ આપ્યા વગર ચાલ્યો જઉં? અથવા ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરવાની મારામાં શક્તિ નથી એમ સાફ કહી દઉં? અથવા તો ચોર વિગેરે મારૂં ધન લુંટી ગયા છે, મારી પાસે હવે કાંઇ બાકી પૈસા રહેલા નથી કે જે હુ પાત્રને આપી શકું એવો ઉત્તર આપી દઉં? અથવા મારે કાંઇ તમારા ધર્માનુષ્ઠાનનું કામ નથી અને આપે મને તે બાબતમાં કદિ કાંઇ પણ કહેવું નહિ એમ કહીને ધર્માચાર્યને ઉડાવું? અથવા આપે હાલ જે વાત કરી છે તે અકાળે કહી છે એમ બતાવવા માટે ક્રોધથી ભવાં ચઢાવું? ટુકામાં હવે આ સાધુ મારાં કહેલાં વચનને સમજી જઇને મને છેતરવાનો પોતાનો વિચાર કેવી રીતે છોડી દેશે અથવા મને આ પંચાતમાંથી કેવી રીતે છોડશે તે સમજાતું નથી.

ઉપર જણાવ્યા તેવા અને તેને મળતા બીજા અનેક માઠા વિ-

---

૧ અહીં 'દિગંબર' શબ્દોથી જૈનનો દિગંબર સંપ્રદાય લેવો કે વેદાનુયાયી પરમહસ આદિ દિગંબર–નગ્ન રહે છે તે મત લેવો તે સ્પષ્ટ નથી. સંઘ શબ્દ જૈન વિભાગ સૂચવે છે જ્યારે ઋષિ શબ્દ જૈનેતર સૂચવે છે. કહેવાની મતલબ કોઇ મત ઉપર આક્ષેપની છેજ નહિ, પણ પ્રાણીના મનમાં આવા વિચાર થાય છે એવો અન્ન ભાવ છે દિગબર સાધુઓને પણ 'ઋષિ' કહેવામાં આવતા હતા, તેઓ શ્રાવકને ત્યાં ભોજન કરતા હતા. જૈન દિગબર સંપ્રદાય વધારે સંભવિત છે.

સાધુની નિઃસ્પૃહતા.

ચારો પોતાના મનમાં આ પ્રાણી ક્રર્યા કરે છે, પણ તેનો અતરાત્મા મૂઢ થયેલ હોવાથી તે બાપડાને ખબર પડતી નથી કે એ ધર્માચાર્ય અત્યંત જ્ઞાનવાન્ હોવાથી સંસારમાં રહેલા સર્વ પદાર્થો અને ભાવોને ફોતરાંની મુઠી જેવા સમજી રહ્યા છે એટલે મુઠી ભરીને ફોતરાં હોય તેની કાંઇ કિંમત નથી અને તે પવનની ફુક લાગતાં ઉડી જાય તેવાં હોય છે તેમ સંસારના પદાર્થો અને ભાવો કિંમત વગરના અને ઉડી જનારા (નાશ પામનારા) છે એમ તેઓ જ્ઞાનબળથી જાણે છે; તે જૈન ધર્માચાર્યો માપ ન કરી શકાય તેવા સંતોષરૂપ અમૃતના પાનથી ધરાઇ ગયેલા હોય છે; તેઓ વિષયરૂપ ભયંકર ઝેરનું તીવ્ર દુ:ખ આપનાર પરિણામ જાણે છે, તેઓ સર્વ વસ્તુ ઉપર સમભાવ રાખતા હોવાથી અને જાતે અત્યંત નિઃસ્પૃહી હોવાથી અને તેઓનું મન મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની બાબતમાં એક તાનથી લાગેલું હોવાથી તેઓ જ્યારે ઉપદેશ દેવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યારે તેઓનાં મનમાં ઇંદ્ર કે ભિક્ષુક વચ્ચે જરા પણ તફાવત હોતો નથી, મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવો કે નિર્ધન પુરુષ વચ્ચે તેઓ જરા પણ આંતરો રાખતા નથી, મોટા ચક્રવર્તીમાં અને રંક પ્રાણીમાં કાંઇ અંતર દેખતા નથી, તેમજ ઉદાર પૈસાદાર તરફ કે કૃપણ માણુસ તરફ આદર કે અનાદરની નજરથી જોતા નથી; તેઓના વિચારમાં મોટું ઐશ્વર્ય અને દરિદ્રતા સમાન છે, મોટા રત્નના ઢગલા કઠોર પથ્થરના ઢગલા જેવા છે, તાવેલ સોનાનો ઢગલો માટીનાં ઢેફાંઓ જેવો છે, રૂપાનો સંચય ધૂળના ઢગલા જેવો છે, ધાન્યના કોઠારો ખાર (મીઠા)ના ઢગલા જેવા છે અને ચોપગાં જનાવરો અને બીજી ધાતુઓ વિગેરેમાં અને બીજી સાર વગરની વસ્તુઓમાં તેઓને કાંઇ તફાવત જણાતો નથી, તેમજ કામદેવની સ્ત્રી રતિના રૂપને પણ હસી કાઢે એવી સુંદર સ્ત્રીઓમાં અને લાકડાના જીર્ણ થાંભલામાં તેઓ કાંઇ ફેર જોતા નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી પ્રાણીને ઉપદેશ દેવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પરોપકાર કરવાની તેઓની વિશુદ્ધ વૃત્તિ સિવાય બીજું કાંઇ પણ કારણ નથી. તેઓ પોતાનો સ્વાર્થ સાધે છે તે પણ સ્વાધ્યાય (વાંચન, અભ્યાસ, મનન આદિ) ધ્યાન તપશ્ચર્યા વિગેરે કરીને સાધે છે અને તેથી સ્વાર્થની ખાતર પણ તેઓની ઉપદેશ આપવામાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી. તેઓ આ પ્રાણી તરફથી કોઇ પણ પ્રકારની આશા રાખતાજ નથી અને અન્ય કોઇ પણ પ્રકારના લાભની તેઓનાં મનમાં આશા હોવી તે તો તદ્દન અસંભવિતજ છે. આ સર્વ હકીકત બરાબર છે, પણ આ પ્રાણીની બુદ્ધિ

અત્યત બહેર મારી ગયેલી હોવાથી તે આ સર્વ હકીકત સમજતો નથી, તેથી જે ગુરુ મહારાજ અત્યંત ઉદાર આશયવાળા હોય છે તેમને પણ પોતાની અત્યંત તુચ્છ વૃત્તિને લઇને પોતાના જેવા હલકા ધારી લે છે અને મહામોહને વશ પડીને પેલા તત્ત્વને નહિ બતાવનાર શૈવાચાર્ય, બ્રાહ્મણ કે બૌધના ભિક્ષુની જેવા તેમને પણ ગણે છે. ગ્રંથિનો ભેદ કર્યો હોય તોપણ તેણે દર્શન મોહનીયના ત્રણ પુંજ[1] (શુદ્ધ, અર્ધ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ) કરેલા હોવાથી જ્યાંસુધી મિથ્યાત્વ પુંજમાં આ પ્રાણી વર્તતો હોય છે ત્યાંસુધી ઉપર જણાવેલા સર્વ કુવિકલ્પો તેને સંભવે છે.

મિથ્યાત્વની પ્રબળ અસર.

મિથ્યાત્વ પુંજના ઉદયથી પ્રાણીમાં મિથ્યાત્વનું ઝેર વધારે ફેલાતું જાય છે અને હૃદયમાં વ્યાકુળપણું સ્પષ્ટ જણાય છે અને તેના પરિણામે તેનામાં વળી પાછું મિથ્યાત્વનું ઝેર વધારે પ્રસરે છે. આ મિથ્યાત્વને વશ પડેલો પ્રાણી વળી પાછો સંસાર તરફ વધારે સરતો જાય છે, તેને અત્યાર સુધી જૈન દર્શન ઉપર પક્ષપાત થયો હોય છે તે વળી પાછો શિથિળ થઇ જાય છે, તેને નવા નવા પદાર્થો સંબંધી જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા થઇ હોય છે તેને તે છોડી દે છે, અન્ય પ્રાણીઓ વિશુદ્ધ ધર્મનું આચરણ કરતા હોય છે તેમને જોઇને તેઓનો આ ભાઇશ્રી તિરસ્કાર કરે છે, વિચાર વગરના પ્રાણીઓ (અન્ય ધર્મી) હોય છે તેને એ બહુમાન આપે છે, અગાઉ પોતે થોડું થોડું સારૂં કામ કર્યા કરતો હતો તેમાં પણ આળસ–પ્રમાદ કરે છે, ભદ્રકભાવ છોડી દે છે, નિરતર વિષયમાં રાચ્યો માચ્યો રહે છે અને તેમાં આનદ પામે છે, વિષયને મેળવી આપનાર સાધનો–ધન અને સુવર્ણ વિગેરેને સર્વ બાબતનાં તત્ત્વ જેવાં ગણે છે, જે ગુરુ મહારાજ પોતાને અનુકૂળ આવે તેવો અને વિષયનાં સાધન મેળવી આપવાની હકીકતને પુષ્ટિ આપનારો ઉપદેશ આપે તેને ગુરુ તરીકે ગ્રહણ કરે છે, એવા ગુરુઓ ઉપદેશ આપે છે તે છેતરવા સારૂ આપે છે એમ ન સમજતાં તે વાસ્તવિક ઉપદેશ આપે છે એમ પોતાની જાતને મનાવી લે છે, પોતે ધર્મની નિંદા કરે છે, ધર્મગુરુનાં મર્મસ્થાનો ઉઘાડાં પાડે છે, ખોટા

---

૧ મોહનીય કર્મના ત્રણ પુંજ (ઢગલા) કરે છે. તેમાંના અશુદ્ધ ઢગલાને મિથ્યાત્વ મોહનીય કહેવામાં આવે છે. તેનો ઉદય વર્તતો હોય ત્યારે પ્રાણી મોહમાં મુગ્રાઇ જાય છે. શુદ્ધ પુંજને પણ ભોગવી લેતાની સાથે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થાય છે પ્રથમ કર્મગ્રથની ચઉદમી ગાથાની ટીકામાં આ ત્રણ પુંજની હકીકત બહુ સુંદર રીતે આપવામાં આવી છે તે જુઓ.

વિવાદ ઊભા કરે છે, પ્રતિકૂળ બાબતોમાં ધ્યાન લગાડે છે અને તેને લઇને ગુરુ મહારાજ તરફથી ડગલે અને પગલે અપમાન પામે છે. આવી રીતે ગુરુ મહારાજ તરફથી અપમાન પામે છે ત્યારે વળી આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે આ સાધુઓ માયાવીપણાને લીધે પોતાની પાસે સારી રીતે પ્રયત્નથી રચીને તૈયાર કરેલા ગ્રંથો રાખતા હોવાથી તેઓને વાદવિવાદમાં હરાવવા એ મારા જેવા માટે મુશ્કેલ છે. હવે તેઓ પોતાની માયાજાળ વધારે જોરથી ફેલાવી મને ખોટી સાચી વાતો સમજાવી સાચા ખોટા વિકલ્પો ઉઠાવીને મારા આત્માને પોતાનું ભક્ષ્ય બનાવશે, માટે એવા ધર્માચાર્યને તો આપણે દૂરથીજ નમસ્કાર કરવા. તેઓને છોડી દેવા, તેઓ ઘરે આવતા હોય તો અટકાવી દેવા અને તેઓનું નામ પણ સહન કરવું નહિ એટલે જો કોઇ તેઓનું નામ બોલે કે મને સંભળાવે તો તેમ કરનારને જોસ કરીને અટકાવવો. આ પ્રમાણે મહામોહને વશ પડેલો આ પ્રાણી ખરાબ અન્ન જેવા ધન, વિષય, સ્ત્રી વિગેરે ઉપર મૂર્ચ્છા કરીને અને તેઓના રક્ષણમાં અહર્નિશ તત્પર થઇને સારો અને સાચો ઉપદેશ આપનાર ગુરુ મહારાજને છેતરનાર તરીકે ગણી લે છે અને તેમ કરીને પછી આખો વખત નકામું દુર્ધ્યાન કરે છે. આવી રીતે જ્યારે આ પ્રાણીની સારી ખોટી વસ્તુ તપાસવાની વિવેકબુદ્ધિ નાશ પામી હોય છે ત્યારે તેને આચાર્ય મહારાજ જમીનમાં નાખેલા ઊભા લાકડાના ખીલા જેવો ગણે છે. આવી દશામાં તે વર્તતો હોય છે તેથી ગુરુ મહારાજ ધર્માચાર્યની દયા સુંદર ભોજન તુલ્ય સારાં સારાં અનુષ્ઠાનો કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તેને એ બાપડો સમજતો નથી. આવી હકીકત જોઇને વિવેકી પ્રાણીઓને ઘણી નવાઇ લાગે છે કે વિષય ધન આદિ જે મહા નરકમાં પાડનારા છે તેના ઉપર આસક્તિ રાખી ગુરુ મહારાજ દયા કરી મોક્ષનાં સુખ ઉત્પન્ન કરી આપે તેવાં સુંદર અનુષ્ઠાનો બતાવે છે તેનો આ પ્રાણી તિરસ્કાર કરે છે, તેની અવહેલના કરે છે અને તેના તરફ વિરોધ સ્પષ્ટ રીતે બતાવે છે તે શું? આ પ્રમાણેની વિચિત્ર હકીકત જોઇ વિવેકી પ્રાણીને ખેદ થાય છે કે આ પ્રાણી જે પોતાનું અહિત કરે તેને આદરે છે અને હિત કરનારને હાંકી કાઢે છે. આ હકીકત તેઓને નવાઇ ઉપજાવનારી લાગે છે.

ત્રણ ઔષધોની વિચારણા.

ત્યારપછી નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીના કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું

નિરર્થક પ્રયત્ન.

છે કે "આવો તદ્દન અસંભવિત બનાવ બનતો જોઇને ધર્મબોધકરં મંત્રીશ્વર પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે 'આ રાંકને આવું પ્રત્યક્ષ સુંદર ભોજન આપીએ છીએ તોપણ તે લેતો નથી અને કાંઇ ઉત્તર પણ આપતો નથી તેનું કારણ શું હશે? ઉલટું તેનું મોઢું ઝાંખું પડી ગયું છે, તેની આંખો મીંચાઇ ગઇ છે અને મોહથી જાણે તેનું સર્વસ્વ લુંટાઇ ગયું હોય તેમ લાકડાની ખીલી જેવો તે ચેષ્ટા વગરનો થઇ ગયો છે! એટલા ઉપરથી આ પાપાત્મા આવા સુંદર ભોજનને લાયક હોય એમ લાગતું નથી.'" આ જીવના સંબંધમાં આ સર્વ હકીકત બરાબર બંધબેસતી આવે છે. ગુરુ મહારાજ એવી રીતે વિસ્તારથી ધર્મની દેશના આપે અથવા બીજી રીતે પ્રયત્ન કરે છતાં પણ જ્યારે તેઓ આ પ્રાણીનો ભદ્રકભાવ નાશ પામતો જુએ અને તેને ઉલટો વિપરીત માર્ગે પ્રવર્તતો જુએ ત્યારે તેઓના મનમાં સ્વાભાવિક રીતે વિચાર થાય છે કે આ જીવનું કલ્યાણ થવાનુ નહિ હોવાથી તે ભગવન્તના ધર્મને લાયક નથી, તે સારી ગતિમાં જવાને યોગ્ય જણાતો નથી, ખરાબ ગતિમાં જનારો જણાય છે. વળી એના મનમાં અનેક માઠા કુવિકલ્પો ઉઠતા હોવાથી ધર્માત્માઓવડે સત્કારિત થવાને તે યોગ્ય જણાતો નથી. આવા મોહથી હણાયલા પ્રાણી પર મારે પ્રયાસ કરવો તે નકામો છે, તેને માટે પરિશ્રમ ઉઠાવવો તે ફળ વગરનો છે, તેની ઉપર મહેનત લેવી નિરર્થક છે.

દોષનું ઉત્પત્તિ કારણ.

ત્યારપછી વધારે વિચાર કરીને આપણે કથાપ્રસંગમાં ધર્મબોધકરને નક્કી કરતાં જોયા કે "'અથવા બીજી રીતે જોઇએ તો તેમાં એ બાપડાનો કાંઇ પણ દોષ નથી. એ બાપડો શરીરની અંદરના તથા બહારના એટલા બધા વ્યાધિઓથી ચોતરફ ઘેરાઇ ગયેલો છે અને તેની પીડાથી એટલો બધો મુંઝાઇ ગયો છે કે તે કાંઇ પણ જાણી શકતો નથી, સમજી શકતો નથી, વિચારી શકતો નથી. જો એમ ન હોય તો તે પોતાના અત્યંત હલકા તુચ્છ ભોજન પર એટલી બધી પ્રીતિ શા માટે કરે? અને જો તેનામાં જરા પણ સમજણ હોય તો આવું અમૃત ભોજન શા માટે ગ્રહણ ન કરે?'" તેવીજ રીતે આચાર્ય મહારાજના મનમાં પણ એવોજ વિચાર ચાલતો હોય છે. તેઓ વિચારે છે કે આ જીવ વિષયોમાં ગૃદ્ધિ રાખે છે, ખરાબ માર્ગે જાય છે, સાચો ઉપદેશ આપતાં છતાં ગ્રહણ કરતો નથી તેમાં એ બાપડાનો કાંઇ દોષ નથી, પરતુ તેમ થવામાં દોષ મિથ્યાત્વ વિગેરે ભાવ રોગોનો છે. એવા

રોગોથી તેની ચેતના હણાયલી હોવાને લીધે તે કાંઇ જાણી શકતો નથી, સમજી શકતો નથી, વિચારી શકતો નથી. જો તે રોગોથી મુક્ત હોય તો પોતાની જાતને (આત્માને) હિત કરનારી પ્રવૃત્તિ છોડી દઇને પોતાની જાતને નુકશાન કરે તેવી બાબતમાં શા માટે પ્રવૃત્તિ કરે ?

વિમળાલોક અંજન:
તત્ત્વપ્રીતિકર જળ:
મહાકલ્યાણક ભોજન.

વળી તે ધર્મબોધકર મન્ત્રીશ્વરે [1]વિચાર કરવા માંડ્યો કે "'સારે હવે એ (નિષ્પુણ્યક) બાપડો નીરોગી કેવી રીતે થાય તેને માટે મારે કાંઇ ઉપાય કરવો જોઇએ. અરે હા ! બરાબર છે, તેને નીરોગી કરવા માટે મારી પાસે ત્રણ સુદર ઔષધો છે. તેમાં પ્રથમ તો મારી પાસે વિમળાલોક નામનુ મજાનુ આંજણ છે, તે આખના સર્વ વ્યાધિઓ દૂર કરવાને શક્તિમાન્ છે તેને બરાબર વિધિપૂર્વક આખમાં આજ્યુ હોય તો સૂક્ષ્મ રીતે ગોઠવાયલા અતીત અને અનાગત એટલે ભૂત કાળના અને ભવિષ્ય કાળના સર્વ ભાવોને જોઇ શકે તેવી સુદર આખો તે બનાવી શકે છે. વળી મારી પાસે બીજું તત્ત્વપ્રીતિકર નામનું તીર્થ-જળ છે તે સર્વ રોગોને એકદમ ઓછા કરી શકે છે, ખાસ કરીને શરીરમા જે કાંઇ ઉન્માદ હોય તેનો એકદમ તે નાશ કરે છે અને પંડિત પુરુષો કહે છે કે સમ્યગ્ રીતે જોવામા તે મજબૂત કારણરૂપ થાય છે. વળી આ તદ્દયા અહીં લઇ આવી ઢાંકીને મૂકી ગઇ છે તે મહાકલ્યાણક નામનુ પરમાન્ન છે તે સર્વ વ્યાધિઓને મૂળમાંથી નાશ કરવાને શક્તિમાન્ છે. તેને બરાબર વિધિપૂર્વક સેવવામાં આવ્યુ હોય તો તે શરીરનો વર્ણ વધારે છે, પુષ્ટિ કરે છે, ધૃતિ આપે છે, બળ પ્રાપ્ત કરે છે, મનને આનદમાં રાખે છે પરાક્રમીપણુ લાવી આપે છે, નિરતર યુવાવસ્થા ટકાવી રાખે છે, વીર્યમાં વધારો કરે છે અને અજરામરપણુ પ્રાપ્ત કરે છે એમાં જરા પણ શક જેવું નથી. એ પરમાન્ન એટલુ બધું સારૂ ઔષધ છે કે તેના કરતાં વધારે સુદર ઔષધ આ દુનિયામાં બીજું કોઇ હોય એમ હું માનતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી આ બાપડાનો આ ઔષધોવડે ઉપચાર કરીને તેને સમ્યગ્ રીતે વ્યાધિથી છોડાવું.' આ પ્રમાણે ધર્મબોધકરે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો.'

ધર્માચાર્ય પણ આ જીવના સંબધમાં એવીજ રીતે વિચાર કરે છે

---

૧ આનો સંબંધ અગાઉના પૃષ્ઠ ૨૫ સાથે છે

રોગનો ઉપાય.

તેની યોજના આ પ્રમાણે કરવીઃ આ જીવની અત્યાર સુધીની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ જોઇને ધર્માચાર્યના મનમાં જ્યારે નિર્ણય થાય છે કે આ જીવ [1]ભવ્ય છે, માત્ર આકરાં કર્મોથી હેરાન થયેલો હોવાને લીધે તેનું મન વ્યાકુળ રહે છે અને તેથી તે ખરા રસ્તાને ચૂકી ગયેલો છે, ત્યારે તેઓનો એવો અભિપ્રાય થાય છે કે આ બાપડાનો રોગરૂપ કર્મસમૂહથી કેવી રીતે છુટકારો થાય? આ બાબતનુ તાત્પર્ય શોધતાં શોધતાં અને લબાણુ વિચાર કરતાં કરતાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ ત્રણ ઔષધો આ પ્રાણીને રોગથી મૂકાવવાના ઉપાય છે અને એ સિવાય બીજો કોઇ ઉપાય ધ્યાનમાં આવતો નથી કે જેથી એ કર્મરોગની પીડાથી મુક્તિ પામે એ પ્રમાણે તેઓશ્રીને જણાય છે.

અંજનની યોજના

અહીં જ્ઞાન તે અંજન સમજવું. એ સર્વ વસ્તુઓને સ્પષ્ટપણે બતાવતું હોવાથી તેનુ નામ વિમળાલોક કહેવાય છે. આંખની અદર થતા વ્યાધિઓના સમૂહરૂપ અજ્ઞાનનો નાશ જ્ઞાનજ કરે છે, તેમજ થઇ ગયેલા, થનારા અને થતા સર્વ સ્વભાવોને પ્રગટ કરનાર વિવેકચક્ષુને તે સંપાદન કરી આપે છે.

તીર્થજળની યોજના

દર્શન તે તીર્થજળ સમજવું જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવાનું તે હેતુભૂત હોવાથી તેનું નામ તત્ત્વપ્રીતિકર આપવામાં આવ્યુ છે. આ દર્શનનો જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે [2]સર્વ કર્મોની સ્થિતિ ઓછી થઇ એક કોડાકોડિ સાગરોપમમાં પણ કાંઇ ઓછી[3] બાકી રહે છે અને તે વખતે દર્શન (દેખવું-તત્ત્વશ્રદ્ધાન) પ્રાપ્ત થઇને એ કર્મસ્થિતિમા ધીમે ધીમે ઘટાડો કરતું જાય છે. કર્મોને અહીં રોગનું રૂપક આપ્યુ છે તેથી સર્વ રોગોને ઘટાડવાનુ એ દર્શન કારણુ થઇ પડે છે. વળી દષ્ટિને નિર્મળ કરનાર જ્ઞાનમા પણ યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણુ કરવાની ચતુરાઇ આ દર્શન પ્રગટ કરે છે એટલે જ્ઞાનથી ઘણી હકીકત જણાય છે, પછી યોગ્ય હકીકતને જાણવાનુ અને અયોગ્યને રદ કરવાનુ કાર્ય દર્શન કરે છે. આ ઉપરાત મહા ઉન્માદ તુલ્ય મિથ્યાત્વનો એ દર્શન નાશ કરે છે એટલે અજ્ઞાનદશાનો દર્શનપ્રાપ્તિથી છેડો આવે છે અને સન્માર્ગ તરફ આદર થાય છે.

---

૧ અનુકૂળ સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય તો મોક્ષમા જવાની યોગ્યતાવાળો જીવ.
૨ આયુષ્ય સિવાય બાકીના સાતે કર્મની.
૩ જુઓ નોટ પૃષ્ટ ૮૨.

ચારિત્ર તે પરમાન્ન સમજવું. સારાં અનુષ્ઠાનો, ધર્મ, સામાયિક, વ્રત વિગેરે એના સમાનઅર્થવાચી પર્યાયો છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું તે પ્રબળ કારણ હોવાથી અને મોક્ષપ્રાપ્તિમાં પ્રાણીનું વધારેમાં વધારે કલ્યાણ રહેલું હોવાથી તેનું નામ મહાકલ્યાણક કહેવાય છે. રાગ

ભોજનની યોજના.

વિગેરે મહા આકરા વ્યાધિઓનો એ પરમાન્ન મૂળથી નાશ કરે છે. એ પરમાન્ન (ક્ષીરભોજન) વર્ણ, પુષ્ટિ, ધૃતિ (ધીરજ), બળ, મનની પ્રસન્નતા, શક્તિ, યુવાવસ્થાનું ચાલુ રહેવાપણું અને પરાક્રમ-એના જેવા આત્માના ગુણોને પ્રગટ કરે છે. પ્રાણીમાં એ પ્રમાણે વર્તતુ સચ્ચારિત્ર ધૈર્યનું ઉત્પત્તિસ્થાન, ઉદારતાનું કારણ, ગંભીરતાની ખાણ, પ્રશમ ભાવનું શરીર વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ, આંતર વીર્યની સ્ફુરણાનું મોટું કારણ, ઉદાસ ગણિત સ્થિતિનું આશ્રમ, ચિત્તની શાંતિનું મુખ્યસ્થાન અને દયા વિગેરે ગુણરત્નોનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે. વળી તે પરમાન્ન (ચારિત્ર) અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય અને આનંદથી પરિપૂર્ણ, અક્ષય, અવ્યય અને અવ્યાબાધ સ્થાનને આ પ્રાણી માટે મેળવી આપે છે, અને તેથી આ પ્રાણીને માટે અજરામરપણું પણ તેજ ઉત્પન્ન કરે છે, તેટલા માટે આ જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનો પ્રયોગ આ બિચારા કર્મરોગથી ઘેરાયલા પ્રાણી ઉપર કરી તેને રોગમુક્ત કરૂં. આ પ્રમાણે સદ્ધર્મગુરુ પોતાના મનમાં આ પ્રાણી માટે વિચાર કરે છે.

આંજણનો અદ્ભુત પ્રયોગ.

ત્યારપછી પેલા નિષ્પુણ્યકના [1]કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "પછી તે મંત્રીશ્વરે શલાકા (સળી) આણીને અંજન ઉપર મૂકી, તેમાં જરા અંજન લીધું અને પેલો દ્રમક તો માથું ધૂણાવતો રહ્યો છતાં જોરાવરીથી તેની આંખમાં તે આંજી દીધું. તે અંજન અત્યંત આનંદને ઉત્પન્ન કરે તેવું હોવાથી બહુ ઠંડું હોવાથી અને ન સમજી શકાય તેવા અનેક ગુણવાળું હોવાથી પેલા ભિખારીને જેવું તે આંજ્યું કે તેની ચેતના-સમજશક્તિ ચાલી ગઇ હતી અને તેથી તે જડભરત જેવો થઇ ગયો હતો તે ચેતના પાછી આવવા માંડી. પરિણામ એ થયું કે થોડી વારમાં તેણે આંખો ઉઘાડી, તેના વ્યાધિઓ જાણે નાશ પામી ગયા હોય તેવા થઇ ગયા અને તેના મનમાં પણ જરા આનંદ થયો. તેને પોતાને પણ એમ થવા માંડ્યું કે આ તે શું થઇ ગયું?" આ પ્રમાણે જે વાર્તા કરી હતી તે આ પ્રાણીના સંબંધમાં આવી રીતે

---

૧ જુઓ અગાઉ પૃષ્ઠ ૨૫ સુ

અનધિકારીને ઉપદેશ.

યોજવી: પહેલાં તો આ જીવ ભદ્રકભાવ ધારણ કરે છે, જિનેંદ્ર ભગવાનના ધર્મમાં રૂચિ બતાવે છે, અર્હત્ પરમાત્માની પ્રતિમાની પૂજા કરે છે, સાધુલોકની સેવા કરે છે, ધર્મતું વસ્તુસ્વરૂપ જાણવાની જિજ્ઞાસા બતાવે છે, દાન શીલ તપ ભાવમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને ધર્મગુરુના દિલમાં પોતાને માટે પાત્રબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે; પરંતુ ત્યારપછી અશુભ કર્મના ઉદયથી વિસ્તારવાળી ધર્મદેશના સાંભળવાના પ્રસગને અથવા બીજા કોઇ નિમિત્તને પામીને ઉપર જણાવેલાં સુદર પરિણામોથી ભ્રષ્ટ થાય છે[1] એટલે તે દેવમદિરે જતો નથી, સાધુના ઉપાશ્રયમાં પ્રવેશ પણ કરતો નથી, સાધુઓને જુએ તોપણ તેઓને વદના સરખી પણ કરતો નથી, સ્વધર્મી બધુઓને આમત્રણ પણ કરતો નથી, પોતાને ઘરે દાન આપવાની પ્રવૃત્તિ હોય છે તે પણ બધ કરી દે છે, ધર્મગુરુને દૂરથી દેખીને નાસવા લાગે છે, તેઓની પુંઠે તેઓની નિંદા કરે છે–આવી રીતે આ પ્રાણીની વિવેકરૂપ ચેતના નાશ પામી ગયેલી જોઇ ગુરુ મહારાજ પોતાની બુદ્ધિશલાકામાં આ પ્રાણીને પ્રતિબોધ કરવાના ઉપાયરૂપ અંજન લે છે (એટલે પોતાની બુદ્ધિવડે તેને પ્રતિબોધ કરવાનો ઉપાય ચિંતવે છે) અને તે માટે જૂદી જૂદી તકો હાથ ધરે છે. કોઇ વખત ગુરુ મહારાજ બહાર ગયા હોય અને ત્યા માર્ગમાં આ પ્રાણી સાથે મેળાપ થઇ જાય તો તેઓ તેની સાથે પ્રિય ભાષણ કરે છે, તેની ઉપર પોતાની હિતબુદ્ધિ છે એમ બતાવે છે, પોતાનો સરળ ભાવ તેની પાસે વ્યક્ત કરે છે, પોતે તેને કોઇ પણ પ્રકારે ઠગવાનો ઇરાદો રાખતા નથી એવી ખાતરી આપે છે અને અમુક વ્યક્તિને (પોતાને) અગે તેનામાં કાંઇક સારો ભાવ ઉત્પન્ન થયો છે એમ જોઇને તેઓ કહે છે કે " ભાઇ! સાધુ મહારાજના ઉપાશ્રયે તું કેમ આવતો નથી? તારા આત્માનુ કલ્યાણ કેમ કરતો નથી? આ મનુષ્યનો ભવ કેમ તદ્દન નકામો કરી નાખે છે? શુભ અને અશુભના તફાવતને તુ કેમ જાણતો નથી? તું પશુભાવનો કેમ અનુભવ કરે છે? અમે તને વારવાંર જણાવીએ છીએ કે આ (ઉપદેશ) તારૂ ખરેખરૂ હિત કરનારો છે એ વાત પર તારે વિચાર કરવો જોઇએ " આ સર્વ હકીકત સળી (શલાકા) ઉપર અજન સ્થાપન કરવા તુલ્ય સમજવી. અહીં ઉપદેશરૂપ કારણમાં સમ્યગ્-

---

૧ વધારે પડતી ધર્મદેશના સાંભળે એટલે તેના પરિણામ ભગ્ન થઇ જાય છે અધિકાર વગર આપેલા ઉપદેશનુ આવુ પરિણામ આવવુ સભવિત છે બાળને બાળ યોગ્ય દેશના અપાય, વધારે પડતી આપે તો ઉલટું તેને વિપરીત પડે છે

જ્ઞાનરૂપ કાર્યનો ઉપચાર કર્યો છે એમ સમજવું. એનો આશય એમ સમજવો કે વાસ્તવિક રીતે તો સમ્યગબોધ-જ્ઞાન એ આ પ્રાણીને પ્રાપ્ય છે તેને બદલે તે જ્ઞાનને પ્રગટ કરવાનું કારણ ગુરુ મહારાજનો ઉપદેશ છે તેમાં અહીં પ્રાપ્યપણાનો ઉપચાર કરવામાં આવ્યો છે.

નિર્ગુણ ઉત્તર

ગુરુ મહારાજનાં આવાં વચન સાંભળીને આ પ્રાણી આડ ઉત્તર આપવાની સફળના કરીને બોલ્યો "મહારાજ! મને બિલકુલ ફુરસદ મળતી નથી (૧). ભગવાનની સમીપે આવવામાં મારું કાંઇ વળતું નથી એટલે મને કોઇ પ્રકારનો લાભ થતો નથી (૨), કામ ધંધા વગરના પ્રાણીઓ ધર્મની ચિંતા કરે છે એટલે નવરા હોય તેને એક જાતનું એ કામ મળે છે (૩): મારા જેવા જો આમ જ્યાં ત્યાં રખડ્યા કરે તો બાયડી છોકરાં ભૂખ્યા મરે (૪). મારે ઘરના ઘણા કામો છે તે બધાં કર્યા વગરના રહી જાય (૫). વેપાર બંધ કરવો પડે (૬). રાજસેવા થઇ શકે નહિ (૭), ખેતીવાડીનું કામ ચઢી જાય એટલે કરવું બાકીમાં રહે (૮)." આ હકીકતને પેલો દ્રમક મારું ધુણાવ્યા કરતો હતો તેની સાથે સરખાવવી. તે નિષ્પુણ્યકના આવા વચન સાંભળી કરૂણા હૃદયવાળા ગુરુ મહારાજ પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે આ બાપડા પ્રાણીએ શુભ કર્મ-પુણ્ય વિશેષ કરેલ નહિ હોવાથી તે જરૂર દુર્ગતિમાં ચાલ્યો જશે. માટે મારે કોઇ પણ રીતે ઉપેક્ષા કરીને તેના તરફ બેદરકારી બતાવવી ન જોઇએ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પછી ગુરુ મહારાજ તેને કહે છે "ભાઇ! તું કહે છે તેમજ હશે એટલે તને ધર્મ કરવાનો અવકાશ નહિ મળતો હોય એ વિગેરે તે ઉપર વાત કહી તે પ્રમાણેજ હશે તોપણ મારી ખાતર-મારા આગ્રહથી હું કહું તેટલું તું કબૂલ રાખ. તારે રાત અને દિવસમાં થઇને એક વખત ઉપાશ્રયે આવીને

વ્યવહારથી ધર્મસેવન

સાધુનાં દર્શન કરી જવાં. માત્ર ચોવીશ કલાકમાં તારી સગવડે તને અનુકૂળ આવે તે વખતે એક વખત સાધુ પાસે આવી જઇ ચાલ્યા જવું એવો નિર્ણય કર અને એ માટે તું અભિગ્રહ લે એ ઉપરાંત વિશેષ નિયમ કાંઇ પણ લેવાનું હું તને કહેતો નથી" તે વખતે આવી ભરાણા તેનો ઉપાય શું? એટલે માર્ગમાં મહારાજ મળી ગયા એટલે તેમની કહેલી આટલી સામાન્ય વાત ન કરીએ તો ઠીક ન લાગે તેથી મન ન હોવા છતાં પણ ગુરુ મહારાજના અનુરોધથી જીવે એટલો નિયમ ગ્રહણ કર્યો. ગુરુ મહારાજનું આ એક વચન અંગીકાર કર્યું તે દ્રમકની આંખમાં અંજન પડવા તુલ્ય સમજવું ત્યારપછી પેલો દ્રમક દરરોજ

ઉપાશ્રયે જવા લાગ્યો. દરરોજ સાધુ મહારાજના સંબંધમાં આવવાથી, તેમનાં [1]સ્વાભાવિક શુભ અનુષ્ઠાનો દેખવાથી, તેઓના નિ:સ્પૃહતા વિગેરે ગુણો તેના જોવામાં આવવાથી અને તેનાં પાપપરમાણુઓનો નાશ થતો જતો હોવાથી તેને જે વિવેકકળાની પ્રાપ્તિ થઇ 'તે તેની નાશ પામેલી ચેતના તેને ફરીવાર પ્રાપ્ત થઇ' એમ પૂર્વે કહ્યું છે તેની બરાબર સમજવું, વારંવાર તેને ધર્મ પદાર્થને જાણવાની ઇચ્છા થયા કરે છે તે આંખો ઉઘાડવા મીચવાના બનાવ તુલ્ય સમજવું, અને દરેક ક્ષણે તેની અજ્ઞતાનો નાશ થતો જતો હતો તે તેની આંખની પીડાના ઉપશમરૂપ સમજવું. એટલે જેમ તેના આંખના રોગો ઓછા થતા હતા તેમ તેની અજ્ઞતા દૂર થતી હતી. આવી રીતે બોધ થવાથી મનમાં જે જરા જરા સતોષ થતો હતો તે તેને વિસ્મય-આશ્ચર્ય થવા તુલ્ય સમજવું.

ઠીકરા ઉપરનો પ્રેમ

ત્યારપછી આગળ કથાપ્રસગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "આટલો લાભ જણાયો છતાં પણ પોતાના ભિખના ઠીકરાને જાળવી રાખવાનો તેનો વિચાર પૂર્વકાળના લાબા અભ્યાસને લઇને હજી જતો નથી, હજી તેને સરક્ષણ કરવાનો વિચાર વારવાર થયા કરે છે. આ એકાંત સ્થાન છે તેથી પોતાનુ ભિક્ષાપાત્ર કોઇ ઉપાડી જશે એવો હજી પણ વારવાર તેને વિચાર આવ્યા કરે છે અને નાસી જવા સારૂ લાગ શોધવા માટે ચારે તરફ તે નજર નાખ્યા કરે છે." આ પ્રાણીના સબધમા પણ તેવીજ હકીકત બને છે તે આ પ્રમાણે સમજવી: જ્યાંસુધી આ પ્રાણી [2]પ્રશમ, સવેગ, નિર્વેદ, આસ્તિક્ય અને અનુકપાના લક્ષણથી યુક્ત [3]અધિગમ સમકિત પ્રાપ્ત કરતો નથી ત્યાંસુધી સામાન્ય ઉપર ઉપરનો બોધ થયા છતાં પ્રાણીમાં વિવેકની અલ્પતા હોવાને લીધે તેને ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેમાં પરમાર્થબુદ્ધિ ઓછી થતી નથી એટલે ધન વિષય સ્ત્રી જે વસ્તુત ખરાબ ભોજન જેવા છે તે પોતાનું બહુ સારૂ કરનારા છે એમ જે પ્રાણીમાં બુદ્ધિ હોય છે તે વિવેક વગર દૂર થતી નથી. આવી તુચ્છ વિચારણાવાળો પ્રાણી અતિ

---

૧ બનાવટ વગરના, સાચા અંતરનાં, કૃત્રિમ નહિ.

૨ સમકિતના આ પાંચ લિંગ છે. પ્રશમ=શાતિ સવેગ=વૈરાગ્ય નિર્વેદ=સસાર પર કંટાળો આસ્તિક્ય=આસ્થા અને અનુકપા=દયા

૩ અન્યના ઉપદેશથી સમ્યક્ત્વદર્શન થાય તેને અધિગમ સમ્યક્ત્વ કહેવામા આવે છે

નિગ્રહ કરવાના સંબંધમાં મુનિ મહાત્માઓને પોતાના અધમ મનને સમજાવીને ઉપદેશ કરવા પાડે છે અને લોકોની પાસે વધારે વખત રહેવાથી આવી પ્રતિકૂળ થઈ જાય તેથી વારંવાર જાગ્રત રહેવા કહે છે. આવા હેતુથી જ આ આત્મા મનુષ્યોના સંબંધ પરિચય કરવા નહિ અને લોકોની પાસે વધારે વખત આ પાળી શકાતો હોય નહિ.

જળનો અદ્ભુત પ્રભાવ.

જ્ઞાતાધર્મકથામાં આવ્યું છે કે 'ઉદકને ઉજ્જવળ બનાવવાથી પ્રકૃતિ ઉજ્જવળ પ્રાપ્ત થાય છે, જિતશત્રુ રાજાને ધર્મબોધક મંત્રી હવે મીઠાં વચનોથી તેની સાથે વાત કરવા લાગ્યા. તેણે વાત શરૂ કરતાં કહ્યું આવું' ખાઈ પીને બાકી રહેલા આ પાણી જગ પી. આ પાણી પીવાથી તારા આખા શરીરમાં અદ્ભુત પ્રકારની સ્વસ્થતા થઈ જશે.' ધર્મબોધક મંત્રી તેને આ પ્રમાણે પ્રેરણા કરે છે, ત્યારે પેલો ભિખારી પોતાના મનમાં ઘણા લાંબાથી વિચાર કરે છે કે એ પાણી પીવાથી શું થશે તેની કાંઈ ખબર પડતી નથી—એવા એવા વિચાર કરીને તે પાણી પીવાની ઇચ્છા કરતો નથી. ધર્મબોધક મંત્રીશ્વરે જ્યારે તેની સ્થિતિ જોઈ ત્યારે તેને તેની ઉપર વધારે દયા આવી અને દયાને લઈને તે ભિખારીનું એકાન્ત હિત કરવાની બુદ્ધિથી તેની મરજી નહોતી તોપણ તેનું મોઢું જોરથી ઉઘાડીને તેમાં પાણી રેડી દીધું. તે પાણી (જળ) તત્ત્વ રૂપે હતું અમૃતના જેવું સ્વાદિષ્ટ હતું, ચિત્તને આહ્લાદ ઉત્પન્ન કરે તેવું હતું અને સર્વ સંતાપ દૂર કરે તેવું હતું. તેને પીવાથી તે તરત સ્વસ્થ હૃદયવાળો થઈ ગયો, તેને જે ઉન્માદ હતો તે લગભગ નહિ જેવો થઈ ગયો તેના વ્યાધિઓ નરમ પડી ગયા અને તેના શરીરમાં દાહની પીડા થતી હતી તે સર્વ શમી ગઈ તેમજ તેની સર્વ ઇન્દ્રિયો પ્રસન્ન થઈ આવી રીતે તેનો અંતરાત્મા સ્વસ્થ થવાથી કાંઈક વિમળ ચેતનાવાળો થઈને તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો આ પ્રાણીના સંબંધમાં સર્વ એજ પ્રમાણે ઘણું ખરું બને છે. તેની યોજના આ પ્રમાણે સમજવી

કોઈ વખતે જરા વખત મેળવીને આ ભાઈસાહેબ સાધુ મહારાજને ઉપાશ્રયે આવે છે તે વખતે સાધુ મહારાજના સબંધથી તેને ઉપર ઉપરનું કેટલુંક જ્ઞાન (દ્રવ્યશ્રુત) થાય છે અને તેવા દ્રવ્યશ્રુતને લઈને કાંઈક સહજ વિવેકબુદ્ધિ પણ પ્રગટ થાય છે, તોપણ

સમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્તિની મુશ્કેલી

તેનામાં વિશિષ્ટ શ્રદ્ધા હોતી નથી અને ધન વિષય સ્ત્રીને તે પરમાર્થ-બુદ્ધિથી ગ્રહણ કરતો હોય છે અને તેનામાં અત્યત આસક્ત બુદ્ધિ રાખતો હોય છે, વળી તેના ઉપરની પોતાની અત્યત મૂર્ચ્છા (વિચાર વગરના પ્રેમ)ને લીધે મહાત્મા સાધુઓ પણ તેનેજ શોધતા હશે એવી આશકા મનમા તે રાખતો હોય છે અને તેથી કરીને ધર્મની કથા વાર્તા ચર્ચા ચાલતી હોય તેનો ઇરાદાપૂર્વક ત્યાગ કરતો હોય છે-આવી સ્થિતિમાં આચાર્ય મહારાજ આ જીવને મળે છે. તે વખતે ગુરુ મહારાજ પોતે અત્યત દયાળુ હોવાથી આ પ્રાણીને વધારે ગુણોનું ભાજન કરવા તેમને વિચાર થાય છે આવા સંયોગોમાં જ્યારે કોઇ વખત તે ગુરુ મહારાજ પાસે આવી ચઢે છે ત્યારે તેના સાંભળતાં બીજા પ્રાણીને ઉદ્દેશીને સમ્યગ્દર્શનમા કેટલા ગુણો છે તેનુ ગુરુ વર્ણન કરે છે, સાથે જણાવે છે કે એને પ્રાપ્ત કરવું તે બહુ મુશ્કેલ છે અને કહે છે કે જે પ્રાણીઓ એને (સમગ્દર્શનને) આદરે છે તે સ્વર્ગ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે અને વળી વિશેષમાં જણાવે છે કે પરલોકમાં ઉપર જણાવ્યુ તેવું સુદર ફળ થવા ઉપરાંત આ ભવમા પણ તેનાથી મનની અપૂર્વ શાતિ થાય છે આ પ્રાણીને ચેતના આવ્યા પછી ગુરુ મહારાજ તેને પાણીનો ઉપયોગ કરવાનુ આમંત્રણ કરે છે તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી.

ઉપદેશકનો અનાદર

ગુરુ મહારાજનાં આવાં વચન સાંભળીને આ પ્રાણીનુ મન વધારે હીડોળે ચઢે છે અને તેથી તે વિચાર કરે છે કે 'આ સાધુ મહારાજ સમ્યગ્દર્શનના બહુ વખાણ કરે છે, પણ જેવુ હું તે સમ્યગ્દર્શન અગીકાર કરીશ કે તેઓ જાણી જશે કે હુ તેઓને વશ પડેલો છું અને પોતાને કબજે થયેલો મને જાણી જરૂર તેઓ મારી પાસે પૈસાની, અન્નની અને બીજી મારી વસ્તુઓની માગણી કરશે. ત્યારે મારે તે આવી આત્મવચના (છેતરપીંડી)નુ શું કામ છે? આમા તેઓનો ઊંડો આશય શું છે અને મારી પાસે તેઓ શેનો શેનો કેટલો ત્યાગ કરાવશે તેની પણ કાઇ ખબર પડતી નથી.' આવો વિચાર કરીને ગુરુ મહારાજ બોલ્યા તે સાંભળ્યુ ન સાંભળ્યું કરીને તેમણે કહેલી વાતમાથી કાઇ પણ અંગીકાર કરતો નથી. આ નિષ્પુણ્યકના સબધમાં તેને પાણી પીવાની નિમત્રણા કર્યા છતા પણ તે પીવાની તેને ઇચ્છા થતી નથી તેની બરાબર સમજવુ.

આ પ્રમાણે હકીકત જોઇને ગુરુ મહારાજ આ પ્રાણીને બોધ કર-

વાનો શો ઉપાય કરવો તેનો વિચાર કરે છે. એ બાબતમાં અનેક પ્રકારની વિચારણા કરતાં તેઓ ત્યારપછી આ પ્રમાણે કરે છે: કોઇ વખતે આ પ્રાણી સાધુના ઉપાશ્રયે આવવાનો છે એમ જાણીને અન્ય પ્રાણીઓને ઉદ્દેશીને તેના આવવા પહેલાં ગુરુ મહારાજ માર્ગદેશના[1] આપવાની શરૂઆત કરી દે છે: "હે ભવ્ય પ્રાણીઓ! તમે સર્વ પ્રકા-"રના વિક્ષેપ તજી દઇને હુ જે હકીકત તમને કહુ છું તે બરાબર "સાંભળો આ સસારમા ચાર પકારના [2]પુરુષાર્થ હોય છે ધર્મ, અર્થ, "કામ અને મોક્ષ. કેટલાક પ્રાણીઓ આ ચાર પુરુષાર્થમાથી અર્થનેજ "પ્રધાન (મુખ્ય) પુરુપાર્થ ગણે છે" આટલી પ્રસ્તાવના થઇ રહે છે તે વખતે આ પ્રાણી આવી પહોચે છે પછી તેના સાભળતાં ગુરુ મહારાજ વ્યાખ્યાન આગળ ચલાવે છે. "પૈસાના ભડારથી શોભતા પુરુષનુ શરીર "ઘરડપણથી જીર્ણ થઇ ગયેલું હોય તોપણ પચીશ વર્ષની વયવાળા "જુવાન પુરુષ જેવો તે ગણાય છે, અત્યત બીકણ હોય તોપણ જાણે 'મોટી મોટી લડાઇઓમા તેણે સાહસ કરી બતાવ્યુ હોય અને જાણે તે "અતુલ્ય બળ પરાક્રમવાળો હોય એવા તેનાં ગીતડાં ગવાય છે, પૂરા 'ક ખ ગ ઘ પણ ન આવડતા હોય અને પાટી ઉપર જરા ધૂળ પણ ન "નાખી હોય છતા જાણે ભાઇ સાહેબ સર્વ શાસ્ત્રોનુ અવગાહન કરી શકે "તેવા અને ભણી ચૂકેલા (પારંગત થયેલા) હોય એવી તીવ્ર બુદ્ધિવાળા "છે એ પ્રમાણે ભાટ લોકો તેની સ્તુતિ કરે છે; પોતે એટલો કદરૂપો 'અને બેડોળ હોય કે કોઇને તેની સામે જોવુ પણ ગમતું ન હોય તો-"પણ ખુશામત કરનારા તેના સેવકો તે રૂપમા કામદેવને પણ હરાવી "નાખે તેવો છે એ પ્રમાણે તેની સ્તુતિ કરે છે, તેનામાં પ્રભાવ (રોક)-"ની એક જરા ગધ સરખી પણ ન હોય તોપણ સર્વ વસ્તુઓ સાધ-"વામા તેનો પ્રભાવ સમર્થ હોય એમ તેના ધનના લાલચુ લોકો જણાવે "છે, નીચ અધમ પાણી ભરનારીનો દીકરો હોય છતાં જાણે તે કોઇ "પ્રખ્યાત મોટા વંશમાં ઉત્પન્ન થયો હોય એમ તેના ધનની ઇચ્છા કર-'નારાઓ તેને કહે છે, સાત પેઢી સુધીમા કોઇ જાતનું સગપણ ન હોય "તોપણ જાણે તે પોતાનો સગો ભાઇ હોય એવી રીતે સર્વ લોકો "તેની સાથે સબધ રાખે છે-આ સર્વ ભગવાન્ અર્થ-ધન-દેવની લીલા "છે વળી પુરુષત્વ સર્વ પ્રાણીઓનુ એક સરખું હોવા છતા અને આખ "કાન નાક હાથ પગ એક સરખા અને સરખી સંખ્યાવાળાં છતાં લો-

માર્ગદેશના અર્થપુરુષાર્થ

1 ધર્મોપદેશ
2 ઉદ્યોગથી પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધ્ય મનુષ્યયત્ન

"કોમાં કેટલાક પ્રાણીઓ (દાન) આપનાર હોય છે અને કેટલાક યાચક "હોય છે, કેટલાક રાજા હોય છે અને કેટલાક પાળા[1] હોય છે, કેટલાક "ઊંચા પ્રકારના ઇંદ્રિયના સુંદર વિષયો ભોગવવાને યોગ્ય હોય છે અને "કેટલાક દુઃખે કરીને પૂરી શકાય તેવું પેટ ભરવાને પણ અસમર્થ હોય "છે, કેટલાક અન્યને પોષનારા હોય છે અને કેટલાક બીજાવડે પોષાય "છે. આવા આવા અનેક તફાવતો જે દુનિયામાં જણાય છે તે ધન- "અર્થના [2]સદ્‌ભાવ અને અસદ્‌ભાવથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે "હોવાથી અર્થ મુખ્ય પુરુષાર્થ છે. એને લઇને કહેવામાં આવે છે કે,

अर्थाख्यः पुरुषार्थोऽयं, प्रधानः प्रतिभासते ।
तृणादपि लघुं लोके, धिगर्थरहितं नरम् ॥

"અર્થ નામનો પુરુષાર્થ સર્વથી મુખ્ય લાગે છે, તેથી ઘાસના તર- "ણાથી પણ હલકા જેવા ધન વગરના મનુષ્યને આ લોકમાં ધિક્કાર છે."

અર્થ દ્વારા આક્ષેપ.

આચાર્ય મહારાજે આ પ્રમાણે વાત કરી તે સાંભળીને વ્યાખ્યાનની શરૂઆત થઇ ગયા પછી મોડો આવેલો આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે મહારાજે હાલ તો બહુ સારી વાત કહેવા માંડેલી જણાય છે! એટલો વિચાર કરીને તે બહુ ધ્યાન રાખીને વાત સાભળવા લાગી જાય છે, સાંભળીને જાણે સમજતો હોય એમ બતાવે છે અને જાણે પોતે સમજતો હતો એમ બતાવવા માટે પોતાની ડોક પણ હલાવ્યા કરે છે, આંખો ઉઘાડે મીંચે છે, અને મુખ વિકસ્વર કરે છે અને મુખે ધીમે ધીમે બોલતો જાય છે કે 'અહો! મહારાજશ્રીએ વાત તો બહુ સારી કરી!' તેનાં અવયવો ઉપર આવી નિશાની જોઇને ગુરુ મહારાજ સમજી જાય છે કે આ પ્રાણીને વાત સાંભળવાનું કુતૂહળ ઉત્પન્ન થયુ છે. આટલું અવલોકન કરી લઇ ગુરુ મહારાજ વ્યાખ્યાન આગળ ચલાવે છે.

કામ પુરુષાર્થ પર વિવેચન.

"વળી કેટલાક પ્રાણીઓ કામ (ઇંદ્રિયભોગ-વિષયસુખના અનુ- "ભવ)ને પ્રધાન પુરુષાર્થ માને છે. તેઓ વિચાર કરે "છે કે લલિત લલનાના મુખકમળમાં રહેલ મધુનું "પાન કરવામાં ચતુર ભમરાઓના ગુંજારવનુ આચરણ "કરવામાં ન આવે અથવા જ્યાંસુધી નવ યૌવના "સ્ત્રીના મુખકમળના મધ્યમાં આવેલ અધરોષ્ઠમાથી અમૃતનું પાન

---

૧ પગે ચાલનાર, રાજસેવક.
૨ હોવાપણુ અને નહિ હોવાપણુ.

"કરવામાં ન આવે ત્યાંસુધી પુરુષમાં વાસ્તવિક રીતે પુરુષપણું ઘટતું "નથી; કારણ કે પૈસાના સગ્રહનુ, કળામાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરવાનું, ધર્મ "પ્રાપ્ત કરવાનુ કે આ મનુષ્યજન્મ પામવાનુ વાસ્તવિક ફળ તો 'કામ'જ "છે અને એ સર્વ સુંદર સામગ્રીઓ પ્રાપ્ત થઇ હોય પણ કામનાં સા- "ધનો તરીકે તેનો ઉપયોગ ન થાય તો તે સર્વે નકામુ છે. જે પ્રા- "ણીઓ કામભોગની સેવના કરવામાં તત્પર હોઇ તેના ભોગી હોય છે "તેઓને ભોગનાં સાધનભૂત ધન, સ્ત્રી, સુવર્ણ વિગેરે પોતાની મેળે "આવીને મળે છે. संपद्यन्ते भोगीना भोगा (એટલે ભોગીને ભોગ મળી "રહે છે) એ વાત બાળ ગોપાળ અને સ્ત્રીઓ પણ જાણે છે. કહ્યુ છે કે-

स्मितं न लक्षेण वचो न कोटिभि-
र्न कोटिलक्षैः सविलासमीक्षितम् ।
अवाप्यतेऽन्यैरदयोपगूहनं,
न कोटिकोट्यापि तदस्ति कामीनाम् ॥

"'બીજા પુરુષોને લાખ સોનામહોર ખરચવાથી પણ જે મંદ "હાસ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી, કરોડ સોનામહોર ખરચવાથી પણ જે વચન "સાંભળવાનું બની શકતું નથી, લાખ કરોડ સોનામહોર ખરચવાથી પણ "તેની સામે જે કટાક્ષ ફેંકાતું નથી અને કરોડ કરોડ સોનામહોર ખરચ- "વાથી પણ નિષ્ઠુરતાપૂર્વક જે આલિંગન પ્રાપ્ત થતુ નથી તે સર્વે કામી "પુરુષોને સહજ પ્રાપ્ત થાય છે.' ત્યારે કામી પુરુષોને તે કઇ વાતની "કમીના છે? તેટલા માટે કામજ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે. આથી લોકોમા "કહેવાય છે કે:

कामाख्यः पुरुषार्थोऽयं, प्राधान्येनैव गीयते ।
नीरसं काष्ठकल्पं हि, धिक्कामविकलं नरम् ॥

"'આ કામ નામનો પુરુષાર્થજ દુનિયામાં પ્રધાનપણે ગવાય છે, તેથી રસ વગરના અને લાકડા જેવા કામરહિત પુરુષને ધિક્કાર છે.'"

આ કામ પુરુષાર્થની વાત સાભળીને આ પ્રાણીનો હર્ષ તેના હૃદયમાં ન સમાઇ શકવાથી અંદર ઉછળવા લાગે છે, તેથી તે પ્રકટ-પણે બોલવા લાગે છે કે "અહો! મહારાજ સાહેબે બહુ સારી વાત કરી! ઘણા વખત પછી મહારાજશ્રીએ આજે બહુ સારૂં વ્યાખ્યાન કરવા માંડ્યુ છે, આવુ વ્યાખ્યાન આપ સાહેબ દરરોજ આપ્યા કરશો તો જો કે અમારે સસારનાં કામોમાથી પાણી પીવાની પણ ફુરસદ નથી તોપણ ગમે તેમ કરી વખત કાઢી બરાબર ધ્યાન રાખી આપ સાહેબનું વ્યાખ્યાન સાભળવા માટે આવવાનો નિર્ણય કરશુ." ગુરુ

મહારાજે પોતાના સામર્થ્યથી તે નિષ્પુણ્યકનું મોઢું ઉઘાડ્યું હતું તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી.

મોહરાયની અસર ગુરુનું પર્યાલોચન.

જ્યારે પેલો પ્રાણી ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે બોલતો હોય છે ત્યારે ગુરુ મહારાજના મનમાં એવો વિચાર થાય છે કે 'અહો મહામોહની ચેષ્ટા તો જુઓ! એ મહામોહની અસર તળે આવી રહેલા પ્રાણીઓ પ્રસગોપાત્ત કહેલી અર્થ અને કામની કથાથી રીઝ પામે છે અને ખાસ યત્ન કરી કહેલી ધર્મની કથા સાંભળીને જરા પણ રીઝ પામતા નથી. અર્થ અને કામમાં પ્રતિબદ્ધ ચિત્તવાળા ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓના મનમાં કેવા અભિપ્રાયો વર્તતા હોય છે તેનું અમે અત્રે વર્ણન કરી બતાવ્યું ત્યારે આ બાપડો તો તેમાંજ સુંદરપણાની સ્થાપના કરીને બેસી ગયો છે! આટલું કરવાથી તે અમે જે કહીએ તે સાંભળવા તત્પર થયો છે તેથી એ રીતે પણ અમે જે પરિશ્રમ કર્યો અને જે જેહમત ઉપાડી તે એક રીતે સફળ થઇ છે. આ પ્રાણીને બોધ પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયો કરવા માટે મે જે બીજ વાવવાની વિચારણા કરી રાખી હતી તે બીજને આજે કાંઇક અંકુરો ફુટ્યા છે. આને લઇને હવે એ પ્રાણી રસ્તા ઉપર આવી જશે.' આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરી ગુરુ મહારાજ તેનો જવાબ આપતાં બોલ્યા કે "રે ભદ્ર! અમે તો વસ્તુ જેવી હોય તેવા પ્રકારની કહી બતાવીએ છીએ, અમને ખોટું બોલતાં આવડતું નથી." ગુરુ મહારાજના આવાં વચન સાંભળીને તે પ્રાણીને ગુરુ ઉપર વધારે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો તેથી તે ફરી વાર બોલ્યો "હે ભગવન્! આપ કહો છો તેમજ સર્વ હકીકત છે, એમા કોઇ પ્રકારનો શક નથી." ત્યારે ગુરુ મહારાજ કહે છે "ભદ્ર! જો એમ છે તો કહે, અર્થ અને કામનુ માહાત્મ્ય મે હમણાં કહી સભળાવ્યુ તે તારી સમજણમાં આવી ગયુ?" પેલો [1]પ્રાણી જવાબ આપે છે કે "હા, મહારાજ! બહુ સારી રીતે મારા ધ્યાનમાં અર્થ અને કામની સર્વ હકીકત આવી ગઇ." ગુરુ મહારાજે કહ્યુ "ભાઇ! અમે ચાર પુરુષાર્થનુ માહાત્મ્ય કહેવાનો આરંભ કર્યો હતો, તેમાથી અર્થ અને કામ એ બે પુરુષાર્થ સબધી હકીકત કહી સભળાવી. હવે અમે ત્રીજા પુરુષાર્થની વાત કરીએ છીએ તે પણ તારે બરાબર ચિત્ત લગાડીને સાંભળવી" પેલો પ્રાણી જવાબમાં કહે છે "મહારાજ! મારૂ બરાબર ધ્યાન છે, આપ વાત આગળ ચલાવો."

---

૧ પ્રો. જેકોબી (બેંગાલ રો એ સો.)વાળા મૂળ ગ્રથનુ પૃ ૧૦૧ અહીંથી શરૂ થાય છે

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી ગુરુ મહારાજે વ્યાખ્યાન આગળ ચલાવ્યું "વળી કેટલાક પ્રાણીઓ ધર્મનેજ પ્રધાન "પુરુષાર્થ માને છે. સર્વ પ્રાણીઓનું જીવિતવ્ય સરખું "હોવા છતા કેટલાક પ્રાણીઓ એવા કુળમા ઉત્પન્ન "થાય છે કે જ્યાં ઘણી પેઢી સુધી પરપરાગત દ્રવ્ય "ચાલ્યુંજ આવતું હોય છે, જે કુળો મનને અનેક પ્રકારના આનદ ઉપ- "જાવવાના સ્થાન હોય છે અને જે કુળનુ આખો સસાર સારી રીતે "માન જાળવે છે. વળી કેટલાક એવા કુળમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે જ્યાં "ધનની ગધનો પણ સબધ વર્તતો ન હોય, આખી દુનિયાનાં સર્વે દુ ખો "જ્યાં આવીને વસી રહેલાં હોય અને જે કુળની સર્વે પ્રાણીઓ નિંદાજ "કર્યા કરતા હોય—આવો તફાવત શા માટે પડતો હશે? તથા એક "માબાપથી જૂદે જૂદે વખતે જન્મ પામેલા ભાઇઓ અથવા જોડલાના "(સાથે જન્મેલા) ભાઇઓમા મોટો તફાવત જોવામાં આવે છે તે "એવી રીતે કે તેમાંનો એક રૂપમા કામદેવ[1] જેવો હોય છે, શાતિમાં "મુનિ મહારાજ જેવો હોય છે, બુદ્ધિના વૈભવમાં અભયકુમાર[2] જેવો "થાય છે, ગભીરતામાં ક્ષીર સમુદ્ર જેવો થાય છે, સ્થિરપણામા મેરૂ પર્વ- "તના શિખર જેવો થાય છે, શૂરવીરપણામાં ધનંજય[3] જેવો થાય છે, "ધનની બાબતમા કુબેર ભડારી જેવો થાય છે, દાન દેવામા કર્ણ જેવો "થાય છે, નીરોગીપણામા વજ્ર જેવા સખ્ત શરીરવાળો થાય છે, દર- "રોજ પ્રસન્ન રહેવાની બાબતમા મોટી ઋદ્ધિવાળા દેવતાઓ જેવો થાય "છે, આવી રીતે સર્વે ગુણ અને કળાના સમૂહથી અલકૃત થયેલો તે "ભાઇ સર્વે પ્રાણીઓના મનને આનદનુ કારણ થાય છે અને આખોને "ઠડક આપનાર થાય છે, ત્યારે તેજ માબાપનો બીજો પુત્ર પોતાના "ભયકર દર્શનથી સર્વે લોકોને ઉદ્વેગ પમાડે છે, પોતાનુ ચિત્ત અત્યત "દુષ્ટ હોવાથી પોતાનાં માતા પિતાને પણ સતાપ આપે છે, મૂર્ખશિરો- "મણિ હોવામાં આખી પૃથ્વીને [4]જીતી લે છે, તુચ્છપણાએ કરીને "આકડાના[5] તેમજ [6]શાલ્મલી વૃક્ષના રૂથી પણ વધારે હલકો હોય છે,

ધર્મ પુરુષાર્થ-નુ સ્પષ્ટ વર્ણન.

---

૧ કામદેવનુ રૂપ સર્વથી સુદર ગણાય છે

૨ અભયકુમાર–શ્રેણિક રાજાનો પુત્ર બુદ્ધિમા બહુ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. તેને ઉત્પાતિકી બુદ્ધિ હતી તેને માટે જુઓ, અભયકુમાર ચરિત્ર

૩ અર્જુન પાચ પાડવોમાથી એક

૪ એટલે તેના જેવો આખી પૃથ્વીમા કોઇ મૂર્ખ હોતો નથી.

૫ આકારાના રૂને અકોલીયુ કહેવામા આવે છે.

૬ સીમળાનુ ઝાડ તેના રેસા થાય છે.

"ચપળપણામાં વાંદરાની લીલાને પણ હસાવે છે, બીકણપણામાં ઉંદરને "પણ પાછા પાડે છે, નિર્ધન હોવાને લીધે દરિદ્રીનો આકાર ધારણ કરે "છે, કૃપણપણામાં [1]ઢક્ક વાજિંત્ર વગાડનાર અધમ મનુષ્યોને પણ ઉલ્લંઘી "જાય છે, આખા શરીરમાં રોગો ભરેલા હોવાથી અને તેમાંના ઘણા "તેના શરીર પર પ્રગટ દેખાતા હોવાથી તે પોકાર કરતો અને રાડો "પાડતો આખા જગતને પોતાની ઉપર કરૂણા ઉપજાવે છે, તેનુ ચિત્ત "દીનપણું, ઉદ્વેગ અને શોકથી ભરપૂર હોવાથી તેને મહા ભયકર ઘોર "નારકી જેવો સતાપ થયા કરે છે, અને તે પ્રમાણે એ સર્વ દોષનુ "સ્થાન હોવાથી લોકો એને પાપિષ્ઠ અને અદર્શનીય (નહિ જોવા લાયક) "કહી તેની વારંવાર નિંદા કરે છે–આવી રીતે એક માબાપના બે "પુત્રોમાં પણ આટલો મોટો તફાવત પડે છે તેનું કારણ શું હશે?

તફાવત અને નુકશાન.

"વળી બીજો પણ વિચાર કરવો જોઇએ કે એવા બે પુરુષો કે "જે ઊંચા પ્રકારનાં બળ, બુદ્ધિ, ઉદ્યોગ અને પરાક્- "મની બાબતમાં જરા પણ તફાવત વગરના હોય "એટલે જેઓની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ "સરખી હોય અને ઉદ્યોગમાં પણ એક સરખો પ્રયાસ "કરનારા હોય અને ટુકામા સર્વ બાબતમાં સરખા દેખાતા હોય, તેઓ "પૈસા પેદા કરવાની બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારે તેઓમાંનો એક ખેતી- "વાડીનો આરભ કરે, પશુ પાળવાનુ કાર્ય કરે, વેપાર કરવા લાગે, "રાજાની સેવા કરવાનું કામ હાથ પર લે કે બીજું કોઇ પણ કામ કરવા "લાગે તે સર્વમા ફત્તેહ પામે છે અને ઇચ્છિત મેળવે છે ત્યારે બીજો "તેવાંજ કોઇ કર્મો કે વ્યાપારો શરૂ કરે તેમા સફળ થતો નથી કે "ઇચ્છિત મેળવતો નથી એટલુજ નહિ પણ પોતાના વડીલો તરફથી "તેને જે થોડું ઘણુ દ્રવ્ય મળેલું હોય છે તે પણ ઉલટો આપત્તિઓ "દ્વારા ગુમાવી બેસે છે. એમ શા માટે થતું હશે?

વિશેષતાનાં કારણની શોધ.

"વળી પણ વિચાર કરવો જોઇએ કે બે પુરુષોને સ્પર્શ, રસ, "ઘ્રાણ, ચક્ષુ કે કર્ણના ઉચ્ચ પ્રકારના વિષયો એક સાથે "પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેઓમાંનો એક એ સર્વ વિષ- "યોને પ્રબળ શક્તિવાળો અને વધારે વધારે પ્રીતિ- "વાળો થઇને વારવાર ભોગવે છે અને બીજાને અકાળે "કૃપણતા અથવા કોઇ પ્રકારનો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી પરિણામ

---

૧ ઢક્ક નામનું એક વાજિંત્ર થાય છે તે અધમ જાતિના ચડાળો વગાડે છે. એ જાતિના લોકો બહુ કૃપણ હોય છે એમ અત્ર બતાવેલી હકીકતથી જણાય છે.

"એ થાય છે કે તેને તે સર્વ ભોગો ભોગવવાની ઇચ્છા હોય તોપણ તે "ભોગવી શકતો નથી—આ પ્રમાણે બનતું ઘણી વાર જોવામાં આવે છે "તેનું કારણ શું હશે? સઘળા પ્રાણીઓમાં ઉપર જણાવી તેવી અને "બીજી અનેક પ્રકારની વિશેષતાઓ (જુદાપણું) વારવાર જોવામાં "આવે છે તેનું ઉપર ઉપરથી જોતાં કોઇ કારણ દેખાતું નથી અને કોઇ "પણ બાબત કારણ વગર તો થઇ શકે નહિ. જો એવા પ્રકારના તફા- "વતો કારણ વગરજ બનતા હોય તો આકાશની પેઠે હમેશાં બન્યા કરવા "જોઇએ અથવા તો તે સસલાનાં શીંગડાની પેઠે કોઇ દિવસ પણ ન "હોવા જોઇએ [1] તે તફાવતો કાં તો હોવાજ જોઇએ અને કાં તો નજ "હોવા જોઇએ. પણ આ તો બને છે એમ કે એવા તફાવતો કોઇ "વખત દેખાય છે અને કોઇ વખત બિલકુલ દેખાતા નથી. માટે એ "તફાવતો કારણ વગરના નથી એમ ચોક્કસ જણાય છે અને તેથી સ- "હજ અનુમાન થાય છે કે એ તફાવતોનું કાંઇ પણ કારણ જરૂર હોવું "જોઇએ."

ધર્મનું કારણપણું.

આટલી હકીકત સાંભળીને પેલા પ્રાણીને આ વાત કાંઇક સમજાણી હોય તેવી રીતે તે ગુરુ મહારાજને પૂછે છે "હે ભગવન્! ત્યારે એવા તફાવતો જોવામાં આવે છે તેનું કારણ શું હશે?" ગુરુ મહારાજ તેને પ્રત્યુત્તર આપતા કહે છે "ભદ્ર! સાંભળ. સર્વ પ્રાણીઓને જે સુંદર વિશે- "ષતાઓ પ્રાપ્ત થાય છે એટલે ઉપર જે જૂદી જૂદી હકીકત પ્રાણી- "ઓની બતાવી અને તેમા તફાવત રહેતો બતાવ્યો એમ જે અવ- "લોકન કરતાં જોવામાં આવે છે તેનું અંતરંગ (છુપું) કારણ ધર્મ "છે. એ મહાત્મા ધર્મ પ્રાણીને સારા કુળમા ઉત્પન્ન કરે છે, તેજ તેને "સારા ગુણોનું સ્થાન બનાવે છે. એનાં સર્વ અનુષ્ઠાનોને તે સફળ કરે "છે, પ્રાપ્ત થયેલા ભોગોને તે વારવાર ભોગવાવે છે અને બીજા અનેક "પ્રકારના શુભ વિશેષોને તે પ્રાપ્ત કરાવે છે અર્થાત્ એ ધર્મના પ્રતા- "પથી પ્રાણી એવા સુંદર સયોગોમાં મૂકાય છે કે એ જે કાર્ય હાથમાં "લે તેમાં તે સફળ થાય છે અને તેને ઇચ્છિત સર્વ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત

---

૧ એટલે આકાશને ઉત્પન્ન થવાનું કાંઇ કારણ નથી તેથી તે સદા છેજ પછી એ નથી એમ કદિ થતું નથી અને સસલાનાં શીંગડા થવાનું કારણ નથી તો તે કદિ થતાંજ નથી તેમા કદાપિ થઇ જાય છે એવું બની શકતું નથી તે નિયમ પ્રમાણે એવા તફાવતો કાં તો હમેશા હોવાજ જોઇએ અથવા કદિ પણ નજ હોવા જોઇએ

"થાય છે. એવીજ રીતે આ પ્રાણીઓમાં નહિ પસંદ આવે તેવા તફા-
"વતો વારંવાર જોવામાં આવે છે તેનું કારણ અધર્મ છે: એ ખરાબ
"પરિણામ ઉત્પન્ન કરનાર અધર્મ આ પ્રાણીને અધમ કુળમાં ઉત્પન્ન
"કરે છે, સર્વ દોષોનુ જાણે તે સ્થાન હોય એવી ખરાબ સ્થિતિ તેને
"પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે, તે પ્રાણી જે જે ધંધાઓ કે વ્યવસાયો આદરે
"તે તે સર્વ નિષ્ફળ બનાવી દે છે અને પ્રાપ્ત થયેલા ભોગ ન ભોગવી
"શકાય તેવી નિર્બળતાને ઉત્પન્ન કરે છે. આવા આવા ન પસદ પડે તેવા
"અનેક તફાવતો આ પ્રાણીમા તે અધર્મ ઉત્પન્ન કરે છે, તેટલા માટે
"જે ધર્મના પ્રભાવથી આ સર્વ સપત્તિઓ પ્રાણીઓને આવી મળે છે
"તેજ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે. અર્થ અને કામની પ્રાણી ગમે તેટલી વાંછા
"કરે, પરંતુ ધર્મ વગર તે પ્રાપ્ત થતા નથી અને ધર્મ જે પ્રાણીમાં હોય
"છે તે એવી કોઇ પણ વસ્તુની ઇચ્છા કરે કે ન કરે તોપણ પોતાની
"મેળે સર્વ સુદર વસ્તુઓ તેને આવી મળે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી
"જે પ્રાણીઓ અર્થ કામ પુરુષાર્થ સાધવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમણે
"પણ ધર્મ પુરુષાર્થ સાધવાની ખાસ જરૂર છે, તેટલા માટે ધર્મ પ્રધાન
"પુરુષાર્થ છે. અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત વીર્ય, અનત આનંદરૂપ
"આત્માની મૂળ અવસ્થા પ્રગટ કરનાર મોક્ષ નામનો ચોથો પુરુષાર્થ
"જો કે છે અને તે સર્વ પ્રકારના ક્લેશસમૂહને કાપી નાખનાર હોવાથી
"અને સ્વાભાવિક આનદ પોતે સ્વતંત્રપણે ભોગવી શકે એવી અતિ
"આહ્લાદજનક સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી મુખ્ય પુરુષાર્થ તેજ છે,
"પરંતુ ધર્મ પુરુષાર્થનુ તે કાર્ય હોવાથી એટલે ધર્મ પુરુષાર્થ સાધવાને
"પરિણામે મોક્ષ પુરુષાર્થ પરપરાએ [1]સાધ્ય થતો હોવાથી જ્યારે એ
"પુરુષાર્થ સર્વથી મુખ્ય છે એમ કહેવા લાગીએ ત્યારે પણ તેને પ્રાપ્ત
"કરાવનાર ધર્મજ પ્રધાન પુરુષાર્થ છે એમ અર્થ બતાવાય છે. ભગવાન્
"તીર્થંકર મહારાજ પણ તેટલા માટે કહી ગયા છે કે—

धनदो धनार्थिनां धर्मः, कामार्थिनां च कामदो ।
धर्म एवापवर्गस्य, पारम्पर्येण साधकः ॥

"ધર્મ ધનની ઇચ્છાવાળાને ધન આપે છે, કામની ઇચ્છાવાળાને
"કામ આપે છે, અને પરપરાએ ધર્મ મોક્ષને પણ અપાવે છે,' તેટલા

---

૧ મોક્ષમા જવા માટે ધર્મની રાશિની પ્રથમ જરૂર પડે છે. જો કે સર્વ કર્મના નાશથીજ મોક્ષ થાય છે તોપણ શુભ રસ્તે ચઢવા માટે ધર્મની આવશ્યકતા છે આથી ધર્મ મોક્ષનુ કારણ બને છે અને તેથી મોક્ષ પુરુષાર્થને પ્રાધાન્ય આપવામા આવે તે પણ તેના સપાદક ધર્મના ઉત્કર્ષમાં વધારો કરનાર છે

માટે ધર્મથી કોઇ વધારે મોટો પુરુષાર્થ નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી તેઓ કહે છે'–

धर्माख्यः पुरुषार्थोऽयं, प्रधान इति गम्यते।
पापग्रस्तं पशोस्तुल्यं, धिग् धर्मरहितं नरम्॥

'ધર્મ નામનો આ પુરુષાર્થ છે તે સર્વથી મુખ્ય છે એમ જણાય છે. એવા પાપમાં પચી રહેલ અને ધર્મ વગરના તેમજ જનાવરની જેવા જીવતરવાળાને ધિક્કાર છે.'"

ધર્મના કારણ, સ્વભાવ, કાર્ય

ગુરુ મહારાજની આવી ધર્મદેશના સાંભળી પેલો પ્રાણી કહે છે "મહારાજ! અર્થ અને કામ તો સાક્ષાત્ જોવામાં આવે છે અને આપ સાહેબે હમણાં ધર્મનું વર્ણન કરી બતાવ્યુ તે તો અમે કોઇ જગોએ હજુ સુધી જોયો નથી, તેથી આપ સાહેબ તેનું સ્વરૂપ અમને બતાવો." આ પ્રશ્નના જવાબમાં ધર્માચાર્યે કહે છે "ભદ્ર! "જે પ્રાણીઓ મોહથી અંધ થઇ ગયા હોય છે તેઓ ધર્મને જોઇ શકતા "નથી, પરતુ જે પ્રાણીઓમાં વિવેક હોય છે તેઓની નજરમાં ધર્મ "પ્રત્યક્ષ દેખાય છે સામાન્ય રીતે ધર્મનાં ત્રણ સ્વરૂપ આપણે વિચારી "જઇએ કારણ, સ્વભાવ અને કાર્ય. તેમા સારાં સારાં અનુષ્ઠાનો કરવાં "તે ધર્મનું કારણ છે એ તો સર્વના જોવામા આવે છે. દાખલા તરીકે "સામાયિક, પૌષધ, દેવપૂજા, ગુરુવંદના વિગેરે. ધર્મનો સ્વભાવ બે "પ્રકારનો છે' સાશ્રવ અને અનાશ્રવ. સાશ્રવ સ્વભાવ પ્રાણીમા શુભ "પરમાણુઓના સંગ્રહરૂપ છે અને અનાશ્રવ સ્વભાવ તે પૂર્વે એકઠાં "કરેલાં કર્મપરમાણુઓના નાશરૂપ છે. (આશ્રવ દ્વારા સર્વ કર્મો આવે "છે અને અનાશ્રવ અથવા સંવર દ્વારા તે આવતાં અટકે છે અને "નિર્જરા દ્વારા તેનો નાશ થાય છે. અનાશ્રવમા સંવરનો અને નિર્જરાનો "સમાવેશ થાય છે.) આ બન્ને પ્રકારના ધર્મનો સ્વભાવ યોગીઓ "તો બરાબર (પ્રત્યક્ષ) જોઇ શકે છે અને અમારા જેવા અનુમાનથી "જોઇ શકે છે. ધર્મનું કાર્ય તો પ્રત્યેક જીવમાં જે તફાવતો છે તે સ્પષ્ટ "રીતે દેખાઇ આવતા હોવાથી સર્વને ઉઘાડી રીતે દેખાય છે આ પ્ર"માણે ધર્મનાં કારણ, સ્વભાવ અને કાર્ય એ ત્રણે તું દેખે છે છતા તેં "ધર્મ જોયોજ નથી એમ શા માટે બોલે છે? આ ધર્મના કારણ, સ્વ"ભાવ અને કાર્ય એ ત્રણે બતાવ્યાં તેમાંથી ધર્મનાં કારણ છે તેને ધર્મ "શબ્દથી લોકો ઓળખે છે. તેમાં જાણવા જેવું એ છે કે સુંદર અનુ"ષ્ઠાનરૂપ કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી તેને પણ કોઇ વખત ધર્મ "કહેવામાં આવે છે. જેમકે આપણે એમ બોલીએ છીએ કે વરસાદ

"ચોખા વરસે છે-અહીં વરસાદ તો પાણીજ વરસાવે છે, પણ તે પા-
"ણીના પડવાથી કાર્યરૂપે ભાતનો પાક નીપજશે, તે કારણમાં કાર્યનો
"આરોપ કરીને વરસાદ ચોખા વરસે છે એમ કહેવામાં આવેછે-તે પ્ર-
"માણે સુંદર અનુષ્ઠાન એ ધર્મનુ કારણુ છે તેને ધર્મ કહેવામાં આવે છે.
"ધર્મનો સાશ્રવ સ્વભાવ ઉપર કહેવામાં આવ્યો તે પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય-
"રૂપ સમજવો. જે સ્વભાવ ઉદયમાં આવતાં વિપાકકાળે વિશેષ
"નવીન પુણ્યનો બંધ કરાવે તેને પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય કહેવામાં આવે
"છે, અને જે સ્વભાવ વિપાકકાળે આગળનાં બાંધેલાં શુભ કે અશુભ
"કર્મોનો નાશ કરે છે તેને અનાશ્રવ સ્વભાવ કહેવામાં આવે છે. જૈન
"પરિભાષામા આ અનાશ્રવ કર્મસ્વભાવને નિર્જરા કહેવામાં આવે છે.
"નિર્જરાનો સામાન્ય અર્થ આત્મપ્રદેશથી કર્મોનું ખરી જવું એવો થાય
"છે આ સાશ્રવ અને અનાશ્રવ બન્ને પ્રકારના સ્વભાવને કોઇ પણ
"પ્રકારના ઉપચાર વગર સાક્ષાત્ ધર્મ નામથી ઓળખવામાં આવે છે.
"પ્રાણીઓમા આરોગ્ય, સૌભાગ્ય, યશ, કીર્તિ, ધનપ્રાપ્તિ વિગેરેને અગે જે
"મોટા તફાવતો દેખાય છે તે કાર્યમાં કારણનો આરોપ કરીને લોકો તેને
"પણ ધર્મ નામથી ઓળખે છે એટલે કે એવા જે તફાવતો દેખાય છે
"એટલે કોઇને ધનવાન્ અને કોઇને ગરીબ, કોઇને કીર્તિમાન્ અને કોઇને-
"કીર્તિ વગરના વિગેરે વિગેરે અનેક પ્રકારના તફાવતો જોવામાં આવે છે
"તે ધર્મનું કાર્ય-પરિણામ છે, છતાં તે કાર્યમાં કારણનો આરોપ કરી
"તેને પણ લોકો ધર્મના નામથી ઓળખે છે. દાખલા તરીકે આપણે
"લોકોને એમ બોલતાં સાભળીએ છીએ 'આ મારૂ શરીર પૂર્વ કર્મ છે.'
"અહી શરીરરૂપ કાર્યનુ કારણ પૂર્વકૃત કર્મ છે, છતાં શરીરરૂપ કાર્યમાં
"કારણનો આરોપ કરી તેનેજ ધર્મ કહેવામાં આવે છે." એ વાત સાં-
ભળીને આ પ્રાણી બોલે છે-"ભગવન્! આપે ધ-
ર્મનાં કારણ, સ્વભાવ અને કાર્ય એ ત્રણ વસ્તુઓ
બતાવી તે ત્રણમાં પ્રાણીએ આદરવા યોગ્ય શું છે?"

સદનુષ્ઠાન આદરવા યોગ્ય

ધર્મગુરુ—"એ ત્રણમાં સદનુષ્ઠાનરૂપ કારણ જે પ્રથમ કહેવામાં
"આવ્યુ હતું તે ખાસ આદરવા યોગ્ય છે, કારણ કે તે બાકીના બન્નેને
"એટલે ધર્મના સ્વભાવને અને કાર્યને મેળવી આપનાર છે."

પ્રાણી—"એ સદનુષ્ઠાન કયા કયાં છે?"

ધર્મગુરુ—"સદનુષ્ઠાનના મુખ્ય બે પ્રકાર છે. સાધુધર્મ અને
"ગૃહસ્થધર્મ. આ બન્ને પ્રકારના ધર્મનુ મૂળ સમ્યગદર્શન છે."

પ્રાણી—"આપ સાહેબે પ્રથમ મને એક વખત સમ્યગ્દર્શન
સંબધી કાઇક ઉપદેશ કર્યો હતો એવુ મને યાદ આવે છે, પરંતુ તે

વખતે એ વાત ઉપર મે કાંઇ ધ્યાન આપ્યુ નહોતું, માટે કૃપા કરીને હવે એ સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ શું છે તે મને કહી બતાવો."

સામાન્ય સમ્યગ્દર્શનસ્વરૂપ.

આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને ગુરુ મહારાજ [1]પ્રથમ અવસ્થાને ઉચિત સમ્યગ્દર્શનનું સ્વરૂપ કહી બતાવે છે તેઓ કહે છે–"ભદ્ર! જે પરમાત્મા રાગ. દ્વેષ અને મોહ "વિગેરેથી રહિત હોય જે અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય 'આનદસ્વરૂપ હોય. જે આખી દુનિયાના સર્વ પ્રા-"ણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા તત્પર હોય. જે [2]સકલ અને નિ:કલરૂપ "હોય એવા અનેક ગુણ યુક્ત પરમાત્મા છે તેજ ખરેખરા દેવ છે એવી "બુદ્ધિથી અંતઃકરણપૂર્વક તેઓની ભક્તિ કરવી (દેવતત્ત્વ) અને તે રાગ "દ્વેષ રહિત ભગવાને બતાવેલા જીવ. અજીવ (જડ), પુણ્ય (સુખનો "અનુભવ), પાપ (દુ ખનો અનુભવ), આશ્રવ (કર્મ ગ્રહણ કરવાના "માર્ગો), સંવર (કર્મને રોકવાના દ્વારો), નિર્જરા (કર્મને ખેરવી નાખવા), 'બધ (કર્મ અને આત્માનું જોડાણ) અને મોક્ષ (સર્વ કર્મથી આત્માને 'મુક્ત કરવો) એ નવ પદાર્થોને બરાબર સમજવા, કબૂલ કરવા અને "તેમાં વિશ્વાસ રાખવો (ધર્મતત્ત્વ) અને તે પરમાત્માએ બતાવેલા "જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગમા જે પ્રવૃત્તિ કરે તેજ ખરા સાધુઓ 'અને તેજ ગુરુ થવાને અને વંદન કરવાને યોગ્ય છે એવી બુદ્ધિ થવી "(ગુરુતત્ત્વ) એનું નામ સમ્યગ્દર્શન કહેવાય છે. પ્રાણીમાં આ "સમ્યગ્દર્શન છે કે નહિ તે જાણવા માટે પાંચ લક્ષણ અથવા બાહ્ય "ચિહ્નો બતાવવામાં આવ્યાં છે જેને સમકિતનાં પાંચ લિંગ કહેવામાં 'આવે છે તે આ પ્રમાણે· ૧ પ્રશમ એટલે શાંતિ–ક્રોધનો ત્યાગ; ૨ સંવેગ "એટલે મોક્ષ મેળવવા યોગ્ય છે એવા નિર્ણયપૂર્વક તેને પ્રાપ્ત કરવાની "અંત કરણની અભિલાષા: ૩ નિર્વેદ એટલે સાંસારિક સર્વ પદાર્થો ઉપર "ખેદ–તે તરફ અરૂચિ; ૪ આસ્તિક્ય એટલે ઉપર જણાવેલા શુદ્ધ દેવ, "શુદ્ધ ગુરુ અને શુદ્ધ ધર્મતત્ત્વ ઉપર શ્રદ્ધા અને ૫ અનુકંપા એટલે દીન "દુ:ખી પ્રાણી ઉપર દયા. આવા સમ્યગ્દર્શનને અંગીકાર કરીને પ્રાણી "સાત્વિક ગુણોથી પણ અધિક વિનય ગુણવડે યુક્ત થઇને સર્વ પ્રાણીઓ

---

૧ શરૂઆતમા બહુ ઊંડી હકીકત બતાવવા જતાં પ્રાણી રહસ્ય સમજી શકે નહિ તેથી તે વખતે સામાન્ય સ્વરૂપ બતાવવાની યોગ્ય પદ્ધતિ ગુરુ મહારાજ અત્ર સ્વીકારે છે

૨ સકલ એટલે સપૂર્ણ એટલે પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થાય છે અને નિષ્કલ એટલે વિભાગ વગરના 'સપૂર્ણ અશે એકરૂપ' એવો બન્નેનો અર્થ સાથે થાય છે સિદ્ધદશામાં દરેક આત્માનું અસ્તિત્વ રહે છે એવો ભાવ અત્ર બતાવવાનો આશય છે

"ઉપર પ્રેમ ભાવ રાખે છે (મૈત્રી), ગુણવાનને જોઈ દિલમાં બહુ રાજી "થાય છે (પ્રમોદ), દુ:ખી પ્રાણી ઉપર દયા લાવે છે (કરૂણા) અને "પોતાનો અવિનય કરનાર કે અપમાન કરનાર અથવા પાપથી હણાયલા "ઉપર માધ્યસ્થ ભાવ રાખે છે (ઉપેક્ષા). આવી રીતે ચાર પ્રકારની "ભાવનાઓ ભાવવા ઉપરાંત તેનામાં પાંચ ભાવો એવા સુંદર હોય છે "કે તેનાથી સમ્યગ્દર્શન વધારે દીપી નીકળે છે તે પાંચ ભાવો આ "પ્રમાણે છે (૧) 'સ્થિરતા,' (૨) 'ભગવાનના મદિરની સેવના' "એટલે ત્યાં જવું, તેની સંભાળ રાખવી વિગેરે, (૩) 'આગમકુશળતા' "(શાસ્ત્રાધ્યયન, શ્રવણ, વાંચન વિગેરે), (૪) 'ભક્તિ' અને (૫) "'શાસનની પ્રભાવના' આ સમકિત દર્શનને બીજા પાંચ ભાવો (દૂષણો) "દૂષિત કરે છે, તેને અતિચાર લગાડે છે તેથી તે ભાવોનો સમકિતી જીવ "અવસ્ય ત્યાગ કરે છે, તે સમ્યક્ત્વનાં પાચ દૂષણો આ પ્રમાણે છે. "શંકા એટલે તીર્થંકર મહારાજના બતાવેલા વિશુદ્ધ તત્ત્વમાર્ગમા શકા "કરવી, સદેહ લાવવો, આકાંક્ષા એટલે કોઇ પણ પ્રકારની આ ભવની "કે પરભવની અપેક્ષા રાખી ધર્માચરણા કરવી એટલે અમુક ક્રિયાનુ "મને અમુક ફળ મળો એવી મનમાં ધારણા કરવી; વિચિકિત્સા ધર્મના "ફળના સબધમાં સદેહ રાખવો, મનમાં વિચાર કરવો કે આ વીતરાગ "તે શું ફળ દેવાના હતા વિગેરે, પાખંડીપ્રશંસા એટલે મિથ્યાદષ્ટિ- "ઓની અને તેના ગુરુની પ્રશસા કરવી અને સંસ્તવ એટલે તેવા પા- "ખડીઓ સાથે પરિચય કરવો. આટલા ઉપરથી તને જણાયુ હશે કે "એ સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણનાં સ્થાન અને દર્શન મોહનીય કર્મના "ક્ષયોપશમથી પ્રકટ થયેલ આત્માના પરિણામને વિશુદ્ધ સમ્યગ્- "દર્શન કહેવામા આવે છે. કહેવાની મતલબ એ છે કે એ સમ્યગ્દર્શ- "નમાં સર્વ પ્રકારનુ કલ્યાણ થાય એવા વિશુદ્ધ ગુણો છે અને જ્યારે "દર્શન મોહનીય નામના કર્મની પ્રકૃતિનો ક્ષયોપશમ થાય એટલે "કેટલીક ખપી જાય અને બીજી દબાઇ જાય તે વખતે જે શુદ્ધ આત્મ- "પરિણામ જાગ્રત અવસ્થાને પામે છે અને ત્યારે જે સ્થિતિ ઉત્પન્ન "થાય છે તેને સમ્યગ્દર્શન કહેવામાં આવે છે."

સમ્યગ્ જળથી વ્યાધિની શાતિ

ભગવાન્ ધર્માચાર્યે આ પ્રમાણે કહ્યુ ત્યારે તે પ્રાણીના મનમાં સારી રીતે ધર્મના સબધમા ખાતરી થઇ અને તેને લઇને તેના આકરાં કર્મો નાશ પામી ગયા તેથી તે વખતે આ પ્રાણીને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયુ. સુંદર તીર્થના જળ જેવુ આ તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી ગુરુ મહારાજે તેને બળાત્કારે પાયુ એમ જે હકીકત ઉપર જણાવવામાં આવી

હતી તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી, કારણ કે તે પ્રાણીને ઉપર પ્રમાણે જ્યારે સર્વ બાબતમાં સામાન્ય પ્રકારે પ્રતીતિ થઇ ત્યારે તેને જે મિથ્યાત્વ ઉદયમાં હતુ તે સર્વ ક્ષીણ થઇ ગયુ અને જે ઉદયમાં નહોતું આવ્યું તે ઉપશાંત અવસ્થાને પામી ગયુ એટલે ઉદયમા નહિ આવેલું તે હવે પછી પ્રદેશ ઉદયથી અનુભવવું બાકી રહ્યુ, તેટલા માટે અગાઉ એમ કહેવામા આવ્યુ હતું કે આ પ્રાણીમા જે ઉન્માદ હતો તે લગભગ નાશ પામી ગયો, પણ ઉન્માદનો સર્વથા નાશ થઇ ગયો એમ કહેવામાં આવ્યુ નહોતું તેનુ એ કારણ સમજવું. એ તીર્થજળ પીવાથી આ પ્રાણીના બીજા વ્યાધિઓ પણ નરમ થઇ ગયા એમ કહેવામાં આવ્યુ હતું તેનું કારણ એ કે કર્મો વ્યાધિઓ જેવા છે અને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થતાં કર્મો હલકા પડવા માડે છે આ સમ્યગ્દર્શન પ્રાણીને થાય છે ત્યારપછી ચર (ત્રસ) અને અચર (સ્થાવર) સર્વ પ્રાણીઓને દુ:ખ દેવારૂપ દાહને તે દળી નાખે છે અને તેને સર્વ જતુ ઉપર દયાભાવ પ્રગટ થાય છે, તેથી તે (દર્શન)ને અત્યત શીતળ કહેવામાં આવ્યુ છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ પ્રાણીના શરીરમાં અગાઉ જે દાહની (જ્વર–તાપની) પીડા યતી હતી તે નાશ પામી ગઇ અને તેના મનમા સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઇ–એવી સુદર સ્થિતિ તેને સમ્યગ્દર્શનપ્રાપ્તિથી થઇ એ પ્રમાણે સમજવું. અન્ય પ્રાણીઓને દુ ખ દેવાથી તે પ્રાણીને દુ ખ થાય છે એટલુજ નહિ પણ દુ ખ આપનારના શરીરમાં પણ એક જાતનો દાહ થઇ આવે છે. તે સર્વ બાબતમા આ સમ્યગ્દર્શન શાતિ કરી આપે છે તેથી તે અત્યત શીતળ છે એ પ્રમાણે હકીકત સ્પષ્ટ રીતે સમજવી.

ધર્મબોધકરની મહાનુભાવતા

આ પ્રમાણે પેલા દ્રમકનો અતર આત્મા સ્વસ્થ થવાથી તેણે મનમાં વિચાર કરવા માંડ્યો. તે વિચારો કેવા પ્રકારના હતા તે બતાવતા[1] કથાપ્રસગમાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે "'અહો! આ અત્યત કૃપાળુ મહાત્મા પુરુષને મે મહામોહના જોરથી મૂર્ખાઇને અગે ઠગારા ધાર્યા હતા. એ મહાપુરુષે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કરીને મારી આંખો પર અજનનો પ્રયોગ કર્યો, મારી આંખો તદ્દન સારી બનાવી દીધી અને મારી ટુકી નજર હતી તે દૂર કરી! વળી તેણે મને પાણી પાઇને અત્યત સ્વસ્થ બનાવી દીધો. ખરેખર, તે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર છે. મે તો અત્યાર સુધીમાં તેઓ ઉપર શું ઉપકાર કર્યો છે? તેઓએ મારા ઉપર આટલો ઉપકાર કર્યો તેમા તેઓના

૧ આનો સબધ પૃષ્ઠ ૨૬ સાથે છે ત્યાથી આ વિભાગ જોઇ લેવો.

મહાનુભાવપણા સિવાય બીજું કાંઇ પણ કારણ નથી.' " તેજ પ્રમાણે આ પ્રાણીને જ્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય છે ત્યારે તેના સંબંધમાં પણ તેવોજ પ્રકાર બને છે. એ વખતે આ પ્રાણી આચાર્ય મહારાજના સબંધમા વિચાર કરે છે. વસ્તુનું યથાસ્થિત સ્વરૂપ આ પ્રાણીના જાણવામાં આવેલું હોવાથી તે વખતે આ પ્રાણી રૌદ્ર પરિણામનો ત્યાગ કરે છે (ક્રોધત્યાગ), મદથી અંધ થઇ જવાની પોતાની પદ્ધતિ છોડી દે છે (માનત્યાગ), કાવાદાવા કરીને કામ લેવાની ટેવને દૂર કરે છે (માયાત્યાગ), બહુ લોભ કરવાની રીતિને દેશવટો આપે છે (લોભત્યાગ), રાગવડે જ્યાં ત્યાં માથુ મારતો હોય છે તે ચાલને મંદ પાડી દે છે, અન્ય પ્રાણી ઉપર દ્વેષનો ઝપાટો મારતો હોય છે તેને દૂર કરી દે છે અને મહામોહના દોષોને કાપી નાખે છે. આ પ્રમાણે થવાથી આ પ્રાણીનું મન પ્રસન્ન થાય છે, અતરાત્મા નિર્મળ થાય છે, બુદ્ધિનું ચાતુર્ય વધે છે, ધન, કનક અને સ્ત્રીમાં સર્વસ્વપણાની બુદ્ધિ હોય છે તે નિવૃત્ત થાય છે, જીવ અજીવ વિગેરે પદાર્થોના જ્ઞાન તરફ આકર્ષણ અને આગ્રહ થાય છે અને તેના સર્વે દોષો કાંઇક ઓછા થાય છે, પાતળા પડે છે. આ પ્રમાણે થવાથી આ પ્રાણી પારકા ગુણોને સમજી શકે છે, પોતામાં કેવા કેવા અને કયા કયા દોષો છે તે તેના લક્ષ્યમાં આવે છે, પોતાની પ્રાચીન (પહેલાંની–અસલ) અવસ્થા સંભારે છે, તે વખતે ગુરુ મહારાજે પોતાને માટે કેવા કેવા પ્રયત્નો કર્યા હતા તે યાદ કરે છે, પોતાની અત્યારે કાંઇક યોગ્યતા થઇ છે તેનું કારણ એ ગુરુ મહારાજનો પ્રયત્નજ છે એમ તેને જણાય છે અને પછી તે વખતે જે પ્રાણી મારા જેવો અગાઉ અત્યત તુચ્છ પરિણામને લીધે ધર્મગુરુની બાબતમાં પણ અનેક પ્રકારના સાચા ખોટા વિકલ્પો ઉઠાવનારો હોય છે તેને પણ કાંઇક વિવેકદૃષ્ટિ જાગ્રત થવાથી તે પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે–' અહો મારી પાપિષ્ઠતા ! અહો મારી મહામોહાંધતા ! ધિક્કાર છે મારા ભાગ્ય ઉપર ! તિરસ્કાર છે મારી કૃપણતા ઉપર ! મારૂ અવિચારીપણુ તો જુઓ ! થોડા ઘણા પ્રાપ્ત થયેલા ધનાદિ ઉપર પ્રતિબંધ રાખી તેના પર તીવ્ર પ્રીતિ કરીને અને તેમાં દૃઢ રાગ લાવીને મે કેવા ખોટા વિચાર કર્યા કે આ મહાત્મા પુરુષ જેઓ નિરંતર પારકાનું હિત કરવા માટેજ તૈયાર રહેનાર છે, જેઓ કોઇ પણ પ્રકારના દોષ રહિત હોઇ સતોષથી પોતાના શરીરનું પોષણ કરનારા છે, જેઓ મોક્ષસુખરૂપ ધન પેદા કરવામાજ પોતાના અતઃકરણની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, જેઓ આ સસારના વિસ્તારને ફોતરાંની સુદી જેવો નિઃસાર (નકામો, ફોકટ, કિમત વિગરનો) સમજી રહ્યા છે,

જેઓ પોતાના શરીરને પણ પીંજરારૂપ ગણીને તેના ઉપરની કોઇ પણ પ્રકારની મમત્વબુદ્ધિનો ત્યાગ કરી રહ્યા છે, તેવાઓને માટે મેં મારા મનમાં ધાર્યું હતું કે તેઓ મારી પાસે આ ધર્મકથાનો પ્રપંચ કરીને કે બીજી કોઇ રીતે મને છેતરીને મારી પાસે જે થોડું ઘણું દ્રવ્ય છે તેને શું લુંટી જશે કે હરી જશે કે પડાવી જશે? આવા આવા અત્યાર સુધીમાં મેં અનેક વખત વિચાર કર્યા—આવા મારા તુચ્છથી પણ તુચ્છ મહા અધમ વિચારો પર ધિક્કાર પડો! જો આ ધર્માચાર્ય મહાત્મા મારા ઉપર માત્ર પરમ ઉપકાર કરવામાં તત્પર ન હોત તો મારી ગતિરૂપ નગરમાં જવાના સુંદર અને નિર્દોષ માર્ગને બતાવતાં સમ્યગ્જ્ઞાનનું દાન આપવાને બ્હાને મહા નરકમાં જવા યોગ્ય મારી ચિત્તવૃત્તિને તેઓ શા માટે રોકે? તેમજ વિપર્યાસભાવથી (મિથ્યાદર્શનથી) ભરેલા મારા મનને પોતાની બુદ્ધિવડે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરાવીને પછી પોતાના ખાસ પ્રયત્નથી શા માટે જેમ બને તેમ મારા સર્વ દોષો મૂકાઇ જાય એવી સ્થિતિ મારે માટે ઉત્પન્ન કરે? એ મહાત્માને અન્ય પદાર્થની સ્પૃહા એટલી ઓછી છે કે તેઓ લોઢા અને સોના તરફ એક સરખી બુદ્ધિ રાખનારા છે, એ નિસ્પૃહી મહાત્માને પારકાનું હિત કરવાનુ વ્યસન લાગી રહ્યુ છે અને તેને લઇનેજ તેઓ સર્વ પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓમા ખરેખરી ખુબી તો એ છે કે જે પ્રાણી ઉપર તેઓ ઉપકાર કરે છે તેની તરફથી બદલામાં કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રત્યુપકાર થાય એટલે પોતાને કોઇ પણ પ્રકારે બદલો મળે તેવી તેઓ જરા પણ આશા રાખતા નથી. આવા પારકુ હિત કરનારા મહાત્માઓના ઉપકારનો બદલો મારા જેવા સાધારણ પ્રાણીઓ પોતાના પ્રાણથી પણ વાળી શકે નહિ, તો પછી પૈસા કે ધાન્યથી તો એવા ઉપકારનો બદલો વાળવાની વાતજ શી કરવી?' આ પ્રાણીને સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ થવાથી તે હવે અત્યાર સુધીનું પોતાનુ ચરિત્ર યાદ કરીને પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો અને સમ્યગ્દર્શનનો બોધ કરનાર ગુરુ મહારાજ ઉપર જે ઉલટો વહેમ તેને પડ્યા કરતો હતો તે દૂર થવા લાગ્યો અને તેને પરિણામે તે પ્રાણીના મનમા ઉપર જણાવ્યા તેવા સારા વિચારો થવા લાગ્યા એમ સમજવું.

કુવિકલ્પના પ્રકાર

અહીં પ્રથમ જણાવ્યા તેવા કુવિકલ્પો (માઠા વિચારો) બે પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છેઃ એક તો કુશાસ્ત્ર (મિથ્યાશાસ્ત્ર)-ના શ્રવણથી જે મિથ્યા વાસનાઓ બંધાઇ જાય તેને લઇને ઉત્પન્ન થાય છે. દાખલા તરીકે આ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળરૂપ સૃષ્ટિ ઇંડામાંથી ઉત્પન્ન થયેલ

છે,[1] બ્રહ્માદિ દેવે તેને બનાવેલ છે,[2] તે પ્રકૃતિના વિકારરૂપ છે[3] ક્ષણમાં નાશ પામે તેવા છે,[4] વિજ્ઞાન માત્ર છે[5], શૂન્યરૂપ છે,[6] વિગેરે વિગેરે. આવાકુવિકલ્પોને આભિસંસ્કારિક એટલે બહારના સસ્કારથી ઉત્પન્ન થયેલા સમજવા. બીજા પ્રકારના કુવિકલ્પો—માઠાં ચિંતવનો સુખની અભિલાષા કરતાં અને દુઃખને ધિક્કારતાં, પૈસા સ્ત્રી આદિમાં સર્વસ્વબુદ્ધિ રાખનારા અને તે ધન સ્ત્રી આદિનું રક્ષણ કરવાના ચિત્તવાળા પ્રાણીઓ જેઓએ તત્ત્વમાર્ગ શું છે તે દેખ્યો જાણ્યો હોતો નથી તેમને થાય છે. એને લઇને પ્રાણી જે બાબતમાં કદિ પણ શકા ન કરવી જોઇએ તેના સબધમાં શકા કરે છે, પોતાના વિચારપથમાં ન લાવવા યોગ્ય બાબતો પર વિચાર કરે છે, ન બોલવાનું બોલે છે અને નહિ આચરણ કરવા યોગ્ય કાર્યો આચરે છે. આવા કુવિકલ્પોને સહજ સમજવા. આ બન્ને પ્રકારના કુવિકલ્પોમા પ્રથમના આભિસસ્કારિક કુવિકલ્પો તો સદ્‌ગુરુના સબધથી કદાચ નાશ પામે છે, પણ બીજા સહજ કુવિકલ્પો કહેવામા આવ્યા તે તો જ્યાસુધી આ પ્રાણીની બુદ્ધિ મિથ્યાત્વથી હણાયલી રહે છે ત્યાંસુધી કદિ પણ નાશ પામતા નથી. જ્યારે અધિગમ સમ્યક્ત્વ આ પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારેજ એ સહજ કુવિકલ્પો દૂર થઇ શકે છે.

---

૧ મનુસ્મૃતિના મત પ્રમાણે પરમાત્માએ પ્રથમ અનાદિ તિમિરનો નાશ કર્યો, પછી પાણી બનાવ્યુ અને તેમા બીજ મૂક્યુ, આ બીજનુ સુવર્ણઇંડુ થયુ અને તેમાંથી બ્રહ્મા ઉત્પન્ન થયા (જુઓ મનુસ્મૃતિ–અધ્યાય પ્રથમ, શ્લોક ૫ થી ૧૦).

૨ ઉત્પન્ન થયેલા બ્રહ્માએ સર્વ વસ્તુઓ બનાવી. સૃષ્ટિનુ કારણ બ્રહ્મા માનવામાં આવે છે.

૩ સૃષ્ટિના મૂળ તત્ત્વોનુ નામ પ્રકૃતિ છે, એ પ્રકૃતિ ઈશ્વરજન્યા નથી, પણ છેજ. એનામા વિકાર થવાથી આ જગત્ થાય છે એમ સાંખ્ય દર્શન માને છે. નિરીશ્વર સાખ્ય ઈશ્વરને કર્તા તરીકે સ્વીકારતા નથી અને સેશ્વર સાખ્ય તેને સ્વીકારે છે તેઓ પણ આ પ્રકૃતિમા વિકાર કરવાની ઇચ્છારૂપ માત્ર ઈશ્વરનું કાર્ય સ્વીકારે છે

૪ બૌદ્ધ લોકો ક્ષણિકવાદી છે, તેઓ પ્રત્યેક વખતે આત્માનો નાશ માને છે. એના અનેક પ્રકાર સમજવા યોગ્ય છે

૫ વિજ્ઞાન એટલે ઐહિક (આ લોકનુ) જ્ઞાન જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો તફાવત શ્રીભગવદ્ ગીતાના સાતમા અધ્યાયમા બતાવવામાં આવ્યો છે આ લોકના જ્ઞાનને વિજ્ઞાન કહે છે અને પરલોકના જ્ઞાનને જ્ઞાન કહે છે.

૬ શૂન્યવાદી આ જગતને સ્વપ્નવત્ કહે છે આ સર્વ મતો સબધી કાંઇક હકીકત શ્રી આનદઘન પદરત્નાવલીના એકતાળીસમા પદમા પૃ ૩૯૨ થી લખી છે તે મને સમજવા યોગ્ય છે આ હકીકત જિજ્ઞાસુએ ત્યાંથી વાચી લેવી

તુચ્છ ભોજન પર મૂર્ચ્છા.

[1]પૂર્વે કથાપ્રસંગમાં ત્યારપછી કહેવામા આવ્યુ છે કે તે દરિદ્રીને પોતાની આંખમાં અજન આંજનાર અને પોતાને પાણી પાનાર મહાત્મા પુરુષ ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો અને તે પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરે છે એમ તેને લાગ્યુ તોપણ તેને પોતાના તુચ્છ ભોજન ઉપર જે તીવ્ર મૂર્ચ્છા અત્યાર સુધી હતી તે ઓછી થઇ નહિ–દૂર થઇ નહિ–આ બાબતની આ જીવના સબધમા આવી રીતે યોજના કરવી.–

ત્યાગની ખી ક.

જો કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો અને દર્શન મોહનીયનો ક્ષયોપશમ થવાને લીધે આ પ્રાણીને સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને લઇને તેને સસારના પ્રપંચ ઉપર અત્યાર સુધી જે તત્ત્વબુદ્ધિ હતી એટલે આ સસારને અને તેના પદાર્થોને તે અત્યાર સુધી પોતાના માનતો હતો તે બુદ્ધિ તેની નાશ પામે છે, આ દુનિયામાં જીવ અજીવ વિગેરે કેટલા પદાર્થો છે તેનું તેને જ્ઞાન થાય છે અને તેના ઉપર આસ્થા થાય છે, અને સમ્યગ્ જ્ઞાનદર્શનને આપનાર ગુરુ મહારાજ પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર છે એમ તે કબૂલ કરે છે, તોપણ જ્યાસુધી આ પ્રાણીને [2]બાર કષાયો ઉદયમાં વર્તે છે અને નવ નોકષાય[3] જ્યાસુધી પ્રબળપણે વર્તતા હોય છે ત્યાંસુધી અનાદિ અભ્યાસની વાસનાઓથી પરવશ થયેલ હોવાને લીધે ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે જે ખરાબ ભોજન સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે તેના ઉપર થતી મૂર્ચ્છાને અટકાવવાને તે શક્તિવાન્ થતો નથી એનું

---

૧ આ પૃ ૨૬ છેલ્લી બે પક્તિ અને પૃ. ૨૭ ની શરૂઆતની હકીકતનો ભાવાર્થ છે

૨ કષાય ચાર છે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એની તરતમતા પ્રમાણે દરેકના ચાર ચાર વિભાગ પાડવામા આવેલ છે અતિ તીવ્ર ક્રોધ માન માયા લોભને અનંતાનુબંધિ કહેવામાં આવે છે ત્યારપછી ઓછા ઓછા વટતા હોય તેમને અપ્રત્યાખ્યાની, પ્રત્યાખ્યાની અને સંજ્વલન કહેવામાં આવે છે સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શન થયા પહેલા અનતાનુબધિ કષાયની ચોકડી નાશ પામે છે, પણ બાકીની ત્રણ ચોકડી એટલે બાર કષાય બાકી રહે છે તે કષાયની અહીં વાત ચાલે છે.

૩ હાસ્ય, રતિ (આનદ), અરતિ (પસદ ન આવે તે), શોક, ભય, દુગછા (ચીઢ), સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ આ નવ કષાયને ઉત્પન્ન કરનાર અને તેના સહચારી હોય છે તેમને નોકષાયના નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

કારણ એ છે કે આ પ્રાણીને મિથ્યા શાસ્ત્રો સાંભળવાથી જે ખોટા સસ્કારો પડેલા હોય છે તેને લઇને 'મહા અડ (ઇંડા)માંથી આ ત્રણ ભુવનની ઉત્પત્તિ થઇ છે' એ અને એવા એવા જે કુતર્કો થયા કરે છે તેને સંસ્કારજા એટલે સસ્કારથી થયેલા વિતર્કો કહેવામાં આવે છે અને ધન સ્ત્રી એજ પરમ અર્થ છે અને ખાસ મેળવવા યોગ્ય છે એવા વિચારથી તેનું સરક્ષણ કરવાના વિચારો આ પ્રાણીને થાય છે તેને લઇને જેના ઉપર કદિ શકા લાવવી ન જોઇએ એવા ગુરુ મહારાજ તરફ તે વહેમની નજરથી જુએ છે-આવા સહજ અભિપ્રાયો અને કુતર્કો મિથ્યા દર્શનના ઉદયથી તેનામાં પ્રવર્તે છે તે મારવાડ દેશમાં જણાતા ઝાંઝવામાં દેખાતી જળકલ્લોલની માળા (મોજા) જેવા ખોટા હોય છે, આ બન્ને પ્રકારના-સસ્કારથી થયેલા અને સહજ વિકલ્પો તેનાથી વિરૂદ્ધ હકીકત અને દલીલો મળવાને લીધે અને તે સબધમાં યથાયોગ્ય પ્રમાણ મળવાને લીધે જ્યારે સમ્યગ્દર્શન થાય છે ત્યારે નાશ પામી જાય છે, પરતુ ધન વિષય સ્ત્રી ઉપર મૂર્ચ્છા આવવારૂપ જે મોહ (આસક્તિ) પ્રાણીમાં હોય છે તે તો ઘણો જબરો છે અને તેનામાં એટલું બધું જોર હોય છે કે તત્ત્વબુદ્ધિ થયા છતાં પણ જાણે દિશામોહ થયો હોય નહિ તેમ તે પ્રાણી સાથે ચોંટયો રહે છે, એટલે કુવિકલ્પો નાશ પામે, વસ્તુસ્વરૂપ સમજવામાં આવે તોપણ મોહ જતો નથી. એ મોહને લઇને આ પ્રાણી ડાભને છેડે લાગેલા પાણીના બિંદુ જેવુ સર્વ ચપળ છે એમ જાણતા છતાં પણ જાણે તે કાંઇ નજ જાણતો હોય, ધનનો નાશ સગા સંબધી સ્નેહીનાં મરણ દેખતાં છતાં પણ જાણે તે નજ દેખતો હોય એમ વર્તે છે, અત્યત વિશાળ બુદ્ધિવાળો વિચક્ષણ હોવા છતાં જડ જેવું વર્તન કરે છે અને સર્વ શાસ્ત્રમા પડિત હોવા છતા જાણે પોતે મૂર્ખનો સરદાર હોય તેમ વર્તે છે. આવી સ્થિતિને પરિણામે એ ભાઇશ્રીને સ્વતત્રપણુ પસદ આવે છે, વર્તનમાં પોતાની મરજી આવે તેવી ચેષ્ટા કરવી ગમે છે, કાંઇ વ્રત નિયમ લેતાં બીહે છે અને તેની એવી સ્થિતિ થઇ જાય છે કે વધારે તો શું પણ કાગડાનું માંસ[1] ભક્ષણ કરવાની બાબતથી પણ નિવૃત્ત થઇ શકતો નથી, મતલબ કે એક સામાન્યમા પણ સામાન્ય ત્યાગની બાબત પણ સ્વીકારી શકતો નથી.

ભોજન લેવાનો આગ્રહ.

ત્યારપછી નિષ્પુણ્યકના કથાપ્રસગમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે

---

૧ કાગડાનું માંસ ઘણુ તુચ્છ ગણાય છે છતા એનો ત્યાગ કરવાનો નિયમ આ પ્રાણી કરી શકતો નથી

કે " આવા આવા સારા વિચાર તે દરિદ્રી કરે છે તોપણ પોતાની સાથે લાવેલા તુચ્છ ભોજન ઉપર તેનું ચિત્ત લાગી રહેલું હતું તેથી તેના ઉપરની તેની મૂર્ચ્છા કોઇ પણ રીતે નાશ પામતી નથી અને પોતાની નજર વારવાર તે (પેલા તુચ્છ ભોજન)ની ઉપર નાખ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે તેને તુચ્છ ભોજન ઉપર નજર નાખતો જોઇ તેના મનનો આશય સમજી જઇ ધર્મબોધકર તેને કહેવા લાગ્યા કે 'અરે મૂર્ખ દ્રમક! આ કન્યા તને અતિ સુંદર ભોજન આપે છે તે શું તું જોતો નથી? આ દુનિયામાં પાપી ભિખારાઓ ઘણા હોય છે, પણ મને તો નિશ્ચય થાય છે કે ઘણે ભાગે તારા જેવો નિર્ભાગી તો બીજો કોઇ નહિ હોય, કારણ કે તને તારા તુચ્છ ભોજન ઉપર એટલું બધું લપટપણુ છે કે જેથી આ મારૂ ભોજન અમૃત જેવું છે અને તે તને આપી દેવામાં આવે છે છતા તેને તું લેતો નથી તને એક બીજી વાત કહુ. આ રાજમહેલની બહાર તો અનેક દુ ખી માણસો રહે છે, પરતુ તેમને આ મહેલ જોઇને આનદ થયો નથી અને અમારા મહારાજાની તેના ઉપર મીઠી દૃષ્ટિ પડી નથી તેથી અમારો તેઓ તરફ આદર હોતો નથી, અમે તેની વાત પણ પૂછતા નથી, તારે માટે તો અહીં પ્રવેશ થયા પછી આ રાજભુવન જોઇને તારા મનમાં આહ્લાદ થયો અને અમારા રાજાની તારા ઉપર દૃષ્ટિ પડી તે કારણથી અમારો તારા પ્રત્યે આદર છે. પોતાના સ્વામીને જે પ્રિય હોય તેનું હિત સ્વામિભક્ત સેવકોએ કરવું જોઇએ એ ન્યાયથી અમે તારા તરફ દયાળુ નજરથી જોઇએ છીએ. અમને અત્યાર સુધી ચોક્કસ વિશ્વાસ હતો કે અમારા રાજા યોગ્ય પ્રાણીને શોધીને તેના ઉપરજ પોતાની દૃષ્ટિ નાખે છે અને તેના લક્ષ્યમાં કોઇ મૂઢ આવતોજ નથી એવી અમને ખાતરી હતી તે વિશ્વાસ પણ આજે તુ ખોટો પાડે છે. તારૂ તારા અત્યત તુચ્છ ભોજન ઉપર મન ચોટ્યુ છે તેથી તું આ અત્યત સુદર અમૃત જેવા સ્વાદવાળા પરમાન્નને લેતો નથી, પણ તેમાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે. એ ભોજન સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરે તેવુ છે અને મધુર તેમજ સ્વાદિષ્ટ છે તેને તું શા માટે લેતો નથી? માટે દુર્બુદ્ધિ દ્રમક! તારી પાસેનુ કુભોજન તજી દે અને આ સુદર સ્વાદિષ્ટ ભોજન જેના પ્રતાપથી આ રાજમદિરમાં રહેતા પ્રાણીઓ લહેર કરે છે તેને સારી રીતે વિશેષ પ્રકારના આદર સહિત ગ્રહણ કર અને તે અન્નના માહાત્મ્યથી થયેલો આ મદિરમા રહેતા પ્રાણીઓનો આનદવૈભવ જરા અવલોકન કરીને જો.' ' ગુરુ મહારાજ પણ આ જીવના સબધમા આવીજ રીતે આચરણ કરે છે તેની વિગત આપણે હવે તપાસી જઇએ.

ગુરુનો સ્નેહ-પૂર્વક ક્રોધ.

આ પ્રાણીમાં રહેલ જ્ઞાન અને દર્શન પ્રગટ થયા પછી પણ જ્યારે કર્મની સત્તા તળે પોતે દબાઇ ગયેલ હોવાથી એક લગાર માત્ર પણ ત્યાગભાવ (વિરતિ) કરી શકતો નથી ત્યારે તેને ગુરુ મહારાજ એવી સ્થિતિમાં આવી પડેલો અને વિષયભોગમાં આનદ પામતો જોઇ પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે કે 'અહો! આત્માની સાથે આ પ્રાણીનું કેવું દુશ્મનપણું છે! રત્નદ્વીપમાં કોઇ ભાગ્ય વગરનો પુરુષ ગયો હોય અને જેમ અમૂલ્ય રત્નો તેને મળતાં હોય તેનો સ્વીકાર ન કરતાં કાચના કટકા લઇને પાછો આવે તેમ આ પ્રાણીને અમૂલ્ય રત્ન જેવાં વ્રત નિયમ મળી આવ્યાં છે તેની અવગણના કરીને તૂટેલા કાચના કટકા જેવા વિષયભોગ ઉપર તે પ્રેમ લાવે છે અને તેનો સ્વીકાર કરે છે!' આવા વિચારથી પ્રમાદ કરનાર આ પ્રાણી ઉપર ગુરુ મહારાજને સ્નેહપૂર્વક ક્રોધ થઇ આવ્યો હોય તેમ તેને કહે છે "અરે "જ્ઞાન દર્શનને દોષ લગાડનાર! તારી તે કેવી અનાત્મજ્ઞતા[1]! અમે "પ્રત્યેક ક્ષણે બુમ પાડી પાડીને તને કહીએ છીએ તે તું શું સાંભળતો "નથી? અમે બીજા ઘણાએ પોતાનું અકલ્યાણ કરનારા પ્રાણીઓ જોયા છે, "પણ તે સર્વમા તુ તો ખરેખરો મૂર્ખશિરોમણિ જણાય છે! કારણ "કે તું પરમાત્મા ભગવાન્ વીતરાગનુ વચન જાણે છે, જીવ અજીવ "આદિ જે પદાર્થો ભગવાને બતાવ્યા છે તે ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે, મારા "જેવા તને ઉત્સાહ આપનાર અને પ્રેરણા કરનાર છે, આવી સર્વ સા-"મગ્રીઓ મળી આવવી અત્યત મુશ્કેલ છે એમ તું સમજે છે, સસારનો "છેડો આવવો અત્યત મુશ્કેલ છે એવી ભાવના તુ ભાવ્યા કરે છે, "કર્મનુ કેવું ભયકર પરિણામ આવે છે તે તારા ધ્યાનમાં છે, રાગ દ્વેષનું "કેવું ભયકરપણુ છે તે તું અનુભવે છે, છતા પણ આ વિષયો જે સર્વ "પ્રકારના અનર્થોને પ્રવર્તાવનારા છે-થોડાક દિવસજ રહેનારા છે અને "મુઠીભર ક્રોતરા જેવા સાર વગરના છે તેના ઉપર તું પ્રીતિ કરે છે, "તેના વડે રજિત થાય છે અને તેમા સુખ માને છે! અમે તને મહા "અનર્થના કુવામા પડતો જોઇ તારી ઉપર દયા લાવી સર્વ ક્લેશ દોષોનો "નાશ કરનારી સર્વ પાપથી વિરતિ (ત્યાગભાવ)નો ઉપદેશ આપીએ "છીએ તેના તરફ તું તિરસ્કારની નજરથી ભૂલ ભૂલમાં પણ નજર "નાખતો નથી! અમારો તારા તરફ આટલો આદર શા માટે થયો છે 'તેનું કારણ તું જાણતો નથી તો તે તને હુ કહી સભળાવું છું તે બરા-'બર ધ્યાન દઇને સાંભળ તુ જ્ઞાન દર્શન યુક્ત હોવાને લીધે સર્વજ્ઞ-

[1] આત્માના હિતને નહિ સમજવાપણું.

"શાસનમાં દાખલ થયો છે તેથી અમે તારા તરફ આટલું ધ્યાન ખાસ
"કરીને આપીએ છીએ. પ્રથમ તો ભગવાનનો મત પહેલી વાર તે
"જોયો ત્યારે તારા મનમાં આનંદ થયો હતો, તું ભગવાનના મતનું
' દર્શન કરતો હતો ત્યારે ભગવાનની દૃષ્ટિ તારા ઉપર પડી એમ અમે
"જોયું હતું અને તેથી અમને જ્યારે એમ જણાયું કે ભગવાનની આના
' ઉપર કૃપા થઇ છે ત્યારે અમને પણ તારી ઉપર આદર થયો. ભગ-
"વાનના સેવકોએ જે પ્રાણી ભગવાનને વહાલા હોય તેના તરફ
"પ્રેમ રાખવો એ ઉચિત છે. જે પ્રાણીઓ અત્યાર સુધી સર્વજ્ઞશાસન-
"રૂપ મંદિરમાં દાખલ થયા નથી અને જેઓ કોઇ પણ પ્રકારે દાખલ
"થઇ ગયા હોય પણ અંદર આવ્યા પછી જેઓને મંદિરના દર્શનથી
"આનંદ થતો નથી અને તેથીજ એવા પ્રાણીઓ ઉપર ભગવાનની
"કૃપાદૃષ્ટિ થઇ હોય એમ અમને જણાતું નથી એવા પ્રાણીઓને અમે
"દેખીએ છીએ તોપણ તેઓ તરફ ઉદાસીન ભાવ રાખીએ છીએ
' એટલે એવા પ્રાણીઓનાં કર્મ માટે અને તેઓની અધમ સ્થિતિ માટે
' અમે દિલગીર થઇએ છીએ-એવા પ્રાણીઓ અમારા આદરને કોઇ
"પણ રીતે યોગ્ય નથી. અમારા મનમા આ બાબતમા અત્યાર સુધી
"વિશ્વાસ હતો અને સારા માર્ગે લઇ જવા યોગ્ય જીવો કયા કયા છે
' તેનો આ ઉપાયથી અમે નિર્ણય કરતા હતા અમે આ પરીક્ષા કરવાનો
"ઉપાય અત્યાર અગાઉ બહુ પ્રાણીઓ ઉપર અજમાવ્યો હતો, પરતુ તે
' નિયમમાં અત્યાર સુધી જરા પણ વાધો આવ્યો નહોતો. આવી રીતે
"તપાસ કરીને પ્રયોગ કરીને નિર્ણય કરેલો અમારો ઉપાય તું ઉલટા
"પ્રકારનું આચરણ કરીને ખોટો પાડે છે. પરીક્ષા કરીને નિર્ણય કરવાની
"અમારી રીતિ જે સર્વત્ર એક સરખી સાચી માલૂમ પડી છે તે તારા
"સંબંધમા ખોટી પડે છે, તો હે દુર્મતિ! તું એ પ્રમાણે કર નહિઃ હજુ
"પણ હું તને કહું છું તે પ્રમાણે કર: આ તારૂં ખરાબ વર્તન તજી દે,
"દુર્ગતિ નગરીના માર્ગ જેવી અવિરતિનો ત્યાગ કર અને એક સરખો
' આનંદ આપનારી સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલી સમ્યગ્જ્ઞાન દર્શનનું ફળ
"આપનારી વિરતિને ગ્રહણ કર. એ પ્રમાણે તું નહિ કરીશ તો તારાં
"જ્ઞાન દર્શન પણ નિષ્ફળ થશે, કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શનનુ ફળ વિરતિ-
"ત્યાગભાવ છે અને ચારિત્ર વગર-વિરતિભાવ આદર્યા વગર એકલા
' જ્ઞાન દર્શનથી મોક્ષ મળી શકતું નથી. ભગવાન્ તીર્થંકર દેવે બતાવેલી
"આ વિરતિને આદરવાથી અને સમ્યક્ પ્રકારે તેનુ પરિપાલન કરવાથી
"તે સર્વ કલ્યાણપરંપરાને આપનાર થાય છે અને પરલોકમા એ વિ-
"રતિભાવ ગ્રહણ કરવાથી લાભ થાય છે તે વાતને હાલ કદાચ બાજુ

"ઉપર રાખ તોપણ ભગવાને બતાવેલી એ વિરતિ ઉપર પ્રેમ રાખ-
"નાર અને તેને આદરનાર સાધુઓ આ લોકમાં કેવી મોજ માણે છે
"તે તું શું જોતો નથી? જાણે સારી રીતે અમૃત રસનુ પાન કર્યું હોય
"તેવા તેઓ સ્વસ્થ દેખાય છે, વિષયની ઇચ્છાથી અને કામને પરવશ
"થવાથી જે ઉત્સુકપણુ પ્રિયવિરહવેદના વિગેરે અનેક દુખો પ્રાણીને
"થાય છે તે તેઓના (સાધુનાં) મનને જરા પણ અસર કરતાં નથી અને
"તેઓને એવી કોઇ ઉપાધિ ભોગવવીજ પડતી નથી, તેઓમાં કષાય
"ન હોવાથી લોભના નાશને લીધે ધન પેદા કરવામાં, રક્ષવામાં અને
"તેના નાશમાં જે અનેક દુખો દુનિયાદારીવાળા પ્રાણીઓને થાય છે
"તેને તેઓ જાણતા પણ નથી, ત્રણ ભુવન તેવા સાધુઓને નમસ્કાર
"કરે છે અને મહાદુખથી ભરેલા સસારસમુદ્રથી પોતાના આત્માને
"પાર પામેલો માનનારા એ સાધુઓ કેવો શ્રેષ્ઠ આનંદ કરે છે? આ
"ભવમા કેટલું માનસિક અને આત્મિક સુખ સાક્ષાત્ અનુભવે છે? આ
"સર્વે સુદર સ્થિતિ તેઓ વિરતિભાવ આદરવાથી અનુભવે છે તો
"આવી અનેક ગુણથી ભરેલી વિરતિ શું તું તારા આત્મવૈરીપણાથી
"આદરતો નથી?

તુચ્છ ભોજન પર દૃઢ પ્રેમ.

ત્યારપછી કથાપ્રસગમાં [1]કહેવામાં આવ્યુ છે કે "ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરનાં આવાં વચનો સાભળી તેને કાંઇક વિશ્વાસ આવ્યો અને મનમાં કાંઇક નિર્ણય પણ થયો કે આ પુરુષ મારૂ હિત કરનાર છે તો-પણ પોતાની પાસેના ભોજનના ત્યાગની વાતથી તેના મનમાં ખેદ થવા લાગ્યો. આખરે તેણે જવાબમાં ધર્મબોધકર મંત્રીને કહ્યું 'આપ સાહેબે જે વાત કહી સંભળાવી તે સર્વે તદ્દન સાચી હોય એમ મને લાગે છે, પણ મારે આપને એક બાબતની પ્રાર્થના કરવી છે તે આપ બરાબર સાંભળો. આ મારા ઠીકરામાં ભોજન છે તે સ્વભાવિક રીતે મને મારા પ્રાણથી પણ વધારે વહાલું છે, એને મેં બહુ મહેનત કરીને મેળવેલુ છે અને ભવિષ્યમાં એના ઉપર મારો નિર્વાહ થશે એમ હુ ધારૂં છું. વળી આપનું ભોજન કેવું છે તે ખરેખર હું જાણતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી હે સ્વામિન્! મારૂં પોતાનુ ભોજન મારી પાસે છે તે તો કોઇ રીતે છોડવુ નહિ એવો મારો નિશ્ચય છે, માટે મહારાજ! જો આપને આપનું ભોજન મને આપવાની ઇચ્છા હોય તો મારૂ ભોજન મારી પાસે રહે અને આપનું ભોજન મને મળે એવી રીતે ગોઠવણ કરી આપો'" આ પ્રમાણે અગાઉ જે હકીકત કહી છે તેનો આશય હવે વિચારી જઇએ.

[1] આ કથાપ્રસગનો સંબંધ અગાઉની નિષ્પુણ્યકકથાના પૃષ્ઠ ૨૮ સાથે છે

આ પ્રાણીને ચારિત્ર આદરવાનાં પરિણામ હોય છે તોપણ કર્મને પરવશ હોવાથી ગુરુ મહારાજ પાસે ઉપર કહ્યુ તેવીજ રીતે તે બોલે છે. તેને ગુરુ મહારાજ ઉપર સપૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે અને જ્ઞાન દર્શનથી કેટલો લાભ છે તે સબધમાં તેને પૂર્ણ પ્રતીતિ પણ થયેલી હોય છે,

આસક્તની રંક વિનતિ

પરન્તુ ત્યાંસુધી તેને ધન સ્ત્રી વિગેરે ઉપરની મૂર્ચ્છા જરા પણ ઓછી થયેલી હોતી નથી અને ગુરુ મહારાજ તો તેને એકદમ ધન સ્ત્રી આદિ તેણે પોતાની માનેલી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાનુ અને ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાનું કહે છે તે વખતે આ પ્રાણી એકદમ ગરીબ-રંક જેવો બની જાય છે અને ગુરુ મહારાજને કહે છે. "આપ સાહેબ જે આજ્ઞા કરો છો-જે વાત ફરમાવો છો તે બરાબર છે. પરતુ મારે આપ સાહેબને એક નાની સરખી વિનતિ કરવી છે તે આપ જરા સાંભળવાની મહેરબાની કરો મારો આત્મા ધન વિષયની બાબતમાં અત્યત ગાઢ થઇ ગયો છે, તેમાં અત્યત આસક્ત બની ગયો છે. અને તેમાંથી નિવર્તવાનુ કોઇ પણ રીતે બની શકે તેમ નથી એ ધન વિષયના ત્યાગથી તો હું મરી જઉં! એ ધન વિષયો તો મહારાજ! મેં બહુ મહેનત કરીને એકઠાં કર્યાં છે, એને સંપાદન કરવામાં મારે કઇ કઇ જાતનાં કષ્ટ વેઠવાં પડ્યાં છે તો હવે અકાળે તેનો તે સાહેબ! કેવી રીતે ત્યાગ કરી શકુ? મારા જેવા પ્રમાદી પ્રાણીઓ આપે બતાવેલી વિરતિનુ સ્વરૂપ કદિ બરાબર સમજતા નથી બીજી પણ એક વાત આપને કહુ આ ધન વિષયો વિગેરે આજે મેળવી રાખ્યા હોય તો મારા જેવાને આગળ ભવિષ્યમાં પણ ચિત્તને આનદ આપવાનુ કારણ થઇ પડે અને આપ સાહેબ જે અનુષ્ઠાનો ફરમાવો છો તે તો 'રાધાવેદ'ની પેઠે મેળવવા અત્યત મુશ્કેલ છે, તેથી આપ મારા જેવા ઉપર આટલો બધો પ્રયાસ કરો છો તે અસ્થાને હોય એમ મને તો લાગે છે. કહ્યુ છે કે-

[1]महतापि प्रयत्नेन, तत्त्वे शिष्टेऽपि पण्डितैः,
प्रकृतिं यान्ति भूतानि, प्रयासस्तेषु निष्फलः।

'પડિતો દ્વારા મોટા પ્રયત્નથી પ્રાણીએ તત્ત્વ જાણ્યુ હોય તોપણ પ્રાણી પોતાની પ્રકૃતિ તરફ ખેંચાઇ જાય છે અર્થાત્ પોતાની પ્રકૃતિ છોડતો નથી, જેવો હોય તેવો ને તેવો રહે છે આવા પ્રાણીના સબંધમાં જે કાઇ પ્રયત્ન કરવામા આવે તે સર્વ નિષ્ફળ છે' આ પ્રમાણે હકીકત છે, છતાં આપ સાહેબનો મને વિરતિ-ચારિત્ર આપવાનો ખાસ

---

૧ પ્રતમા આ પ્રમાણે પ્રથમ પક્તિ છે. महतापि प्रयत्नेन, तत्त्वे उक्तेऽपि पण्डितै.।

આગ્રહજ હોય તો મારાં ધન વિષય વિગેરે મારી પાસે છે તે રહે અને આપનું ચારિત્ર આપ મને આપી શકતા હો તો આપો, નહિ તો મારે આપના ચારિત્રથી સર્યું! કાંઇ નહિ, તેના વગર હું ચલાવી લઇશ."

પ્રતીતિ માટે દૃઢ પ્રયત્ન.

પ્રાણીએ-આ જીવે જ્યારે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે વિશુદ્ધ હિતકારી સુંદર ભોજન ગ્રહણ કરવાના સબંધમાં આ પ્રાણીને વિમુખ (બેદરકાર) જાણીને કથાપ્રસંગમા ધર્મબોધકરને ત્યારપછી આપણે વિચાર કરતા જોઇએ છીએ તેઓ વિચારે છે કે 'અહો! અચિંત્ય શક્તિવાળા મહામોહની ચેષ્ટા તો જુઓ! એ બિચારો દ્રમક સર્વે વ્યાધિ કરનાર પોતાના તુચ્છ ભોજનમા એટલો બધો આસક્ત થઇ ગયો છે કે તેના મનમાં મારા ઉત્તમ ભોજનની એક તૃણ જેટલી પણ કિમત કરતો નથી, છતાં હજુ પણ બની શકે એટલાં એ બાપડા રાંક જીવને શિક્ષાવચન કહી સભળાવું, કદાચ એનો મોહ એથી નાશ પામશે કે ઓછો થશે તો એ બાપડાનુ હિત થશે.' વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ કરનાર ગુરુ મહારાજ પણ આ પ્રાણીના સબંધમાં એવાજ પ્રકારના વિચારો કરે છે. તેઓ વિચારે છે, 'અહો! આ પ્રાણીનો મહામોહ તો કોઇ અપૂર્વ પ્રકારનો જણાય છે! એ મહામોહના પ્રતાપથી અનંત દુઃખના હેતુભૂત અને રાગાદિ ભાવ રોગને વધારી મૂકનાર ધનાદિ વિષય ઉપર પોતાનું મન સ્થાપિત કરી દઇને ભગવાનનાં વચનોને જાણુતા છતા એક તદ્દન અજાણ્યા પ્રાણીની પેઠે તે વર્તે છે, જીવ અજીવાદિ તત્ત્વ ઉપર તેને શ્રદ્ધા થયેલી હોવા છતાં એક નાસ્તિકની પેઠે આચરણ કરે છે અને તેને લઇને સર્વ દોષ અને ક્લેશનો નાશ કરનાર મારી બતાવેલી વિરતિને ગ્રહણ કરતો નથી, આદર કરતો નથી, તેના ઉપર પ્રીતિ કરતો નથી, પરતુ વધારે વિચાર કરતા મને જણાય છે કે એમાં આ બાપડાનો કાંઇ દોષ નથી, સર્વ દોષ તેનાં કર્મોનો છે. એ કર્મો આ જીવના સારા અધ્યવસાયોને છિન્ન ભિન્ન કરી નાખે છે. હું તો તેને પ્રતિબોધ આપી ઠેકાણે લાવવાના કામમાં જોડાયલો છું અને તે તેનો લાભ લઇ શકતો નથી તેથી એ પ્રાણી કાંઇ વિરતિ અંગીકાર કરવાનો નથી એમ ધારી લઇને મારે તેના તરફ વિરક્ત થઇ જવું ન જોઇએ-એના સબંધનો પ્રયત્ન છોડી દેવો ન જોઇએ.'

ઉપદેશકની માનસિક સ્થિરતા

अनेकशः कृता कुर्याद्देशना जीवयोग्यताम् ॥
यथाचस्थानमाधत्ते, शिलायामपि मृद्धटः ॥ १ ॥

यः संसारगतं जंतुं बोधयेज्जिनदेशिते;
धर्मे हितकरस्तस्मान्नान्यो जगति विद्यते ॥ २ ॥
विरतिः परमो धर्मः सा चेन्मत्तोऽस्य जायते;
ततः प्रयत्नसाफल्यं किं न लब्धं मया भवेत् ॥ ३ ॥

अन्यच्च महान्तमर्थमाश्रित्य यो विधत्ते परिश्रमम्;
तत्सिद्धौ तस्य तोषः स्यादसिद्धौ वीरचेष्टितम् ॥ ४ ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुनः प्रत्याय्य पेशलैः;
वचनैर्बोधयाम्येनं गुरुश्चित्तेऽवधारयेत् ॥ ५ ॥

ગુરુ મહારાજ પોતાના મનમાં આગળ વિચાર કરે છે 'પ્રાણીને અનેક વાર દેશના આપી હોય તો તે તેનામાં યોગ્યતા ઉત્પન્ન કરે છે. જેમકે સખ્ત પથ્થર ઉપર માટીનો ઘડો વારવાર રાખવામાં આવે તો ધીમે ધીમે તે પોતાનું સ્થાન ત્યા કરી લે છે. (પથ્થરના ચોરસા ઉપર દરરોજ જળનો કુભ-ઘડો મૂકવામાં આવે તો ત્યાં ઘસાઇ ઘસાઇને પથ્થરમાં એક નાનું ગાળુ પોતાને માટે તે બનાવી લે છે. એવીજ રીતે કુવા ઉપરના કાળા પથ્થરાઓમાં દોરડી નીચે ઉપર જવા આવવાનો માર્ગ કરી લે છે.) આથી જો હુ તેના ઉપર મારો પ્રયત્ન ચાલુ રાખીશ તો જરૂર મારો માર્ગ આગળ જતાં સરળ થઇ જશે. પ્રાણીને તીર્થંકર મહારાજનો બતાવેલો ધર્મ કહેવો તેનાથી વધારે ઉત્તમ આ પ્રાણીનું હિત કરનાર બીજો કોઇ ઉપાય આ દુનિયામાં નથી, કારણ કે એ ધર્મ આદરવાથી વિરતિભાવને અગે છેવટે સર્વ દુ ખથી મુક્તિ થાય છે અને દુ ખથી મુક્તિ એ પ્રાણીનુ પરમ સાધ્ય છે. તેને મુક્તિ અપાવવાનું કારણ એ ઉપદેશ આપનાર ગુરુ બને છે, તેથી આ પ્રાણીનુ ઉત્કૃષ્ટ હિત સાધનાર એને શુદ્ધ માર્ગનો ઉપદેશ આપનાર છે એમ લાગે છે. વિરતિ-ત્યાગભાવ એ સર્વથી ઊંચા પ્રકારનો ધર્મ છે, એ જો હુ કોઇ પણ પ્રકારે આ પ્રાણીને અપાવી શકુ એટલે એ વિરતિભાવ આદરે એવું કોઇ પણ રીતે હુ તેને સમજાવી શકું તો પછી મારે બીજું શું કરવાનુ બાકી રહે? વિરતિભાવને આદરે એટલે પછી એ રસ્તા પર બરાબર આવી જાય અને તેવા ઉત્તમ સાધન સાથે તેને જોડવાનો મારા મનમા સતોષ થાય તો તો બહુ ઠીક થયુ કહેવાય. જો કોઇ મોટું કામ ઉપાડી લઇ તેને માટે મહેનત કરવામાં આવે તો કામ કરનારને તો બન્ને રીતે આનંદ છે; કામ સિદ્ધ થાય તો તેને મનમાં મોટો સંતોષ થાય છે અને કદાચ કોઇ કારણથી કાર્યસિદ્ધિ ન થઇ તોપણ તેણે બહાદુરીનું કામ તો હાથમાં લીધુંજ

કહેવાય, માટે હજુ પણ સર્વ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરી સુંદર વચનોથી આ પ્રાણીને સમજાવીને તેને મારા ઉપર વિશ્વાસ પમાડી બોધ કરૂં અને સુંદર માર્ગ બતાવી તેનુ સ્વરૂપ, ફળ અને આદેયતા સમજાવીને તેને માર્ગ પર લઇ આવું.' આ પ્રમાણે ગુરુ મહારાજ પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે.

એક વિશેષ મહા પ્રયત્ન.

[1]કથાપ્રસગમાં ત્યારપછી કહેવામાં આવ્યું હતું કે "આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે ભિખારી નિષ્પુણ્યકને કહ્યુ "અરે ભાઇ! તું એટલું પણ જોતો નથી કે આ તારે શરીરે હજારો વ્યાધિઓ છે તે સર્વ તારી પાસેના તુચ્છ ભોજનના સબંધથી થયેલા છે? તારી પાસે જે ભોજન છે તેને વધારે ખાવામાં આવે તો તેથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ એકદમ વધી જાય તેમ છે, તેથી સારી બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓએ તેનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઇએ. તારા ભોજન ઉપર તને અત્યારે પ્રેમ આવે છે અને તેને તું સારૂં ગણે છે, પણ તેમાં તારી મોટી ભૂલ થાય છે, તને વસ્તુ અત્યારે ઉલટી સમજાય છે તેથી તુ એમ માને છે, પરતુ જ્યારે મારા ભોજનનો એક વાર બરાબર તત્ત્વથી તું સ્વાદ લઇશ ત્યારે તને અટકાવવામાં આવશે તોપણુ તારી પોતાની ઇચ્છાથી આ તારૂ કુભોજન તું તજી દઇશ. અમૃત પ્રાપ્ત કરીને પછી તે કોણ એવો મૂર્ખ હોય કે જે ઝેર પીવાની ઇચ્છા કરે? વળી હુ તને પૂછુ છું કે તે મારા અંજનની શક્તિ અને પાણીનો મહિમા શું હમણાજ જોયાં નથી? છતાં તને મારાં વચન ઉપર પૂરતો વિશ્વાસ કેમ નથી આવતો? તું એમ કહે છે કે 'તે ભોજન તે બહુ મહેનતે મેળવ્યુ છે તેથી તારાથી તેનો ત્યાગ કરી શકાય તેમ નથી' તેના સબધમાં તને ખુલાસો કરૂ છુ તે ધ્યાન રાખીને સાભળ. એ ભોજનને મેળવવામાં બહુ કલેશ થાય છે, એ પોતે ક્લેશરૂપ છે અને એનાથી ભવિષ્યમાં પણ અનેક પ્રકારના કલેશ ઉત્પન્ન થાય છે, તેટલા માટેજ તેનો ત્યાગ કરવાનુ કહેવામાં આવે છે. તેં ત્યારપછી એમ કહ્યુ કે 'ભવિષ્યમાં તારો તેના ઉપર નિર્વાહ છે તેથી તું તેનો ત્યાગ કરી શકતો નથી' તેનો ખુલાસો પણ મનની ધુચો છોડી દઇને સાભળ. એ ભવિષ્યમાં અનેક દુ:ખોનો નિર્વાહ કરે તેવું ભોજન છે, તેથી કદાચ તું માને છે તેમ તેના ઉપર તારો ભવિષ્યનો આધાર હોય તોપણ દુ:ખમાં ડૂબેલો તું તેને સર્વદા

[1] જુઓ પૃષ્ઠ ૮૮, પક્તિ ૩૨.

રાખી શકીશ? (રાખી શકીશ નહિ) વળી તે કહ્યું કે 'આ મારૂં સુંદર ભોજન તને આપવામાં આવે છે તે કેવું છે તે તું જાણતો નથી' તે બાબતમાં હું તને ખુલાસો કહું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને વિશ્વાસ લાવીને સાંભળ' તને કોઇ પણ જાતનો કલેશ ન થાય તેવી રીતે હમેશાં તારી જેટલી ઇચ્છા હશે તેટલું આ સુંદર ભોજન હું તને આપ્યા કરીશ. માટે તું જરા પણ મુંઝવણ રાખ્યા શિવાય આ પરમાન્નને ગ્રહણ કર. આ સુંદર ભોજન તારાં સર્વે દરદોને મૂળમાંથી દૂર કરી નાખે તેવું છે અને તે ઉપરાત તે શરીરને અને મનને સંતોષ આપે છે. પુષ્ટ કરે છે. બળ વધારે છે, શરીરનો વર્ણ સુધારે છે અને વીર્યમા વૃદ્ધિ કરે છે. એ ભોજન સારી રીતે ખાવાથી અનંત આનંદથી ભરપૂર થઇ અક્ષય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી જેવી રીતે અમારા રાજા સુસ્થિત મહારાજ સુખમાં રમણ કરે છે તેવી રીતે તેના જેવો તું પણ થઇ જઇશ, તેટલા માટે હે ભદ્ર! તું આગ્રહ તજી દઇને તારૂં ભોજન જે અનેક રોગોનુ કારણ છે તેને છોડી દે, તજી દે, મૂકી દે અને આ પરમ ઔષધ જેવુ મહા આનદનું કારણ સુંદર ભોજન લે, ગ્રહણ કર અને તેનો ઉપયોગ કર.' " આવી રીતે રસવતીપતિએ ખરાબ ભોજનના દોષો તે નિષ્પુણ્યકને સમજાવ્યા, તે તજવા યોગ્ય છે એ વાત સ્પષ્ટ કરી બતાવી, કાળાંતરે એ ભોજન ઉપર તેનો નિર્વાહ થવાનો છે એવી તેની જે માન્યતા હતી તે ખોટી હતી એમ બતાવી આપ્યુ, પોતાની પાસેના સુંદર ભોજનનાં વખાણ કર્યાં. તે આ પ્રાણીને દરરોજ મળ્યા કરશે એમ જણાવી દીધું અને અગાઉ તેને જળ અને અંજનથી કેવો ફાયદો કર્યો હતો તેનો દાખલો આપી છેવટે કુભોજન છોડી દેવાનો અને પોતાનું સુદર ભોજન લેવાનો આગ્રહ કર્યો. વિશુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર ગુરૂ મહારાજ પણ આ જીવના સંબંધમાં એવીજ રીતે કામ લે છે તે હવે આપણે જોઇએ.

ચારિત્ર રસના સ્વાદનુ વર્ણન

ગુરુ મહારાજ પણ ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે રાગનાં કારણ છે એમ નિવેદન કરે છે, કર્મ સચય થવાનું કારણ છે એમ તેને સમજાવે છે, દુખે કરીને પાર પહોંચી શકાય તેવા અનંત સસારનાં તે નિમિત્ત કારણ છે એમ સ્પષ્ટ કરે છે અને પછી તેને કહે છે "ભદ્ર! ધન "વિષય વિગેરે ક્લેશથી મેળવાય છે, એનો અનુભવ કરતી વખતે- "તેનો ભોગ ભોગવતી વખતે અનેક પ્રકારના ક્લેશ થાય છે અને "ભવિષ્યમાં તે અનેક ક્લેશો ઉત્પન્ન કરે છે-આ પ્રમાણે ધન વિષયથી "આગળ અને પાછળ સર્વ રીતે અનેક પ્રકારના ક્લેશ થતા હોવાથી તે

"ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. હે ભદ્ર! મોહને લીધે તારૂં મન અત્યારે ફરી "ગયેલું છે તેથી તે વિષયો બહુ સારા છે એવી તારી બુદ્ધિ થાય છે, "પરંતુ જ્યારે તું એક વાર ચારિત્રનો રસ ચાખીશ ત્યારે તો અમારા "કહ્યા વગરજ તું એ ધન વિષયની જરા પણ સ્પૃહા-ઇચ્છા કરીશ "નહિ. कोऽहि सकर्णकोऽमृतं विहाय विषममिलषति મતલબ એવો કોણ "બુદ્ધિમાન્ પ્રાણી હોય કે જે અમૃતનો ત્યાગ કરીને ઝેરની ઇચ્છા "કરે! અમે જે ચારિત્રપરિણામનો ઉપદેશ આપીએ છીએ તે તને "કોઇ કોઇ વારજ પ્રાપ્ત થનાર હોવાથી તેના ઉપર તારો નિર્વાહ થઇ "શકશે નહિ એમ તું ધારે છે અને ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરે પ્રકૃતિ-"ભાવમાં રહેનાર હોવાથી હમેશાં તારી પાસે રહેનારાં છે તેથી તેના "વડે તારો નિર્વાહ થઇ શકશે એમ તું માને છે તે પણ બરાબર નથી, "કારણ કે ધન સ્ત્રી વિષયો વિગેરે પણ ધર્મ રહિત પ્રાણીઓની પાસે "સર્વદા રહેતાં નથી અને કદાચ રહે તોપણ બુદ્ધિમાન્ પુરુષ એને "પોતાનો નિર્વાહ કરનાર તરીકે કદાપિ સ્વીકારે નહિ, કેમકે સર્વ "પ્રકારના રોગોને વધારી દેનાર અપથ્ય ભોજન હોય તે કદાચ સર્વ "કાળ પ્રાપ્ત થયાં કરે તોપણ તે નિર્વાહ કરનાર છે એમ કોઇ માને "નહિ. આ ધન સ્ત્રી વિષયો વિગેરે જેના ઉપર તારી આટલી બધી "પ્રીતિ છે તે સર્વ અનર્થપરંપરાનાં કારણ છે, માટે તે સુંદર છે કે "તારો નિર્વાહ કરનારાં છે એવો વિચાર તેઓના સબંધમાં લાવવો "ઘટતો નથી. વળી તું એમ કહે છે કે તે ધન વિષયાદિ પ્રકૃતિભા-"વમાં રહેનારાં છે તે પણ તારી માન્યતા તદ્દન ખોટી છે. આ પ્રાણી "અનંત જ્ઞાન દર્શન વીર્ય આનંદરૂપ છે, તેથી જ્ઞાન દર્શન વિગેરે તેની "સ્વાભાવિક પ્રકૃતિ છે અને આ ધન સ્ત્રી વિષય વિગેરે ઉપર જે રાગ "થાય છે, તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે અને તેમાં આ પ્રાણી બંધાઇ "રહે છે તે તો માત્ર કર્મને લીધે થયેલા વિભ્રમ (વિભાવ)નું પરિ-"ણામ છે એ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે. ચારિત્રનાં પરિણામ "આ પ્રાણીને થાય છે તે કોઇ કોઇ વખત થનાર તરીકે (અલ્પ-"કાલીન) માત્ર ત્યાંસુધીજ રહે છે કે જ્યાંસુધી "આ પ્રાણી પોતાના વીર્ય (શક્તિ)ને ફોરવતો નથી, "એક વખત વીર્યસ્ફુરણા આ પ્રાણીએ કરી એટલે "ચારિત્રપરિણામ દીર્ઘ કાળ સુધી નિરંતર બન્યાં "બન્યાં રહે છે અને તેજ આ પ્રાણીનો ખરેખરો નિર્વાહ કરનાર થાય "છે. આટલા માટે ડાહ્યા માણસોએ તો એ ચારિત્રપરિણામને માટેજ "પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે. એ ચારિત્રપરિણામના બળથીજ મહા

વિષયો વિ૦
ચારિત્રભાવ

"પુરુષો અનેક પ્રકારના પરીષહ અને ઉપસર્ગો (અન્ય તરફથી અનુ-
"કૂળ પ્રતિકૂળ સંસાર તરફ ખેંચનારાં વિરૂદ્ધ વર્તનો) ઉત્પન્ન થાય
"તેને સહન કરે છે, ધનાદિનો તિરસ્કાર કરે છે, રાગ દ્વેષ વિગેરેને દળી
"નાખે છે, કર્મની જાળને ઉખેડી નાખે છે, સંસારસમુદ્રને તરી જાય
"છે અને અનંત કાળ સુધી સતત આનંદવાળા મોક્ષસ્થાનમાં નિવાસ
"કરે છે. વળી જે જ્ઞાન મેં તને આપ્યું તેને લીધે શું તારા અજ્ઞાનનો
"અંધકાર દૂર થઇ ગયો નથી? મેં જે દર્શન તને બતાવ્યુ તેને લઇને
"તારા વિપર્યાસ (સાચા ખોટા વિચારો–મિથ્યાત્વ)રૂપ દૈત્યનો નાશ
"થઇ ગયો નથી? ત્યારે હવે તું શા માટે મારાં વચન ઉપર જરા
"પણ અવિશ્વાસ લાવે છે? તને લાભ તો સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપ્યો
"છે અને તે લાભ તને નિરંતર મળ્યા કરશે તે તને બરાબર સમ-
"જાવી પણ આપ્યું છે, માટે હે ભદ્ર! આ સસારને વધારનાર ધન
"સ્ત્રી વિષય વિગેરેને છોડી દે અને મારી દયાએ (દીકરીએ) લાવેલું
"આ પરમાન્ન (ચારિત્ર) ગ્રહણ કર, એ પ્રમાણે કરવાથી તારા સર્વે
"ક્લેશો નાશ પામી જશે, કપાઇ જશે, હમેશને માટે દૂર થઇ જશે
"અને તું શાશ્વત સ્થાનમાં જઇને નિવાસ કરી શકીશ."

શરત અને સ્વીકાર.

"ધર્મબોધકર મંત્રીએ આટલો લંબાણ ખુલાસો કર્યો તે સાંભળીને નિષ્પુણ્યકે જવાબ આપ્યો "ભટ્ટારક મહારાજ! મને મારા ભોજન ઉપર એટલો બધો સ્નેહ છે કે તેનો ત્યાગ કરવા માત્રથી તેના પ્રેમના ગાંડપણમાં હું મરી જઇશ એમ મને લાગે છે, માટે મહારાજ! આ ભોજન મારી પાસે રહેવા દઇને આપ મને આપનું ભોજન આપો."" આ પ્રમાણે મૂળ કથાપ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે આ પ્રાણીને ગુરુ મહાગજ વારવાર પ્રેરણા કરે છે ત્યારે ગળીઆ બળદની જેમ પગ પસારીને તે ગુરુને ઉત્તર આપે છે "મહારાજ! મારાં ધન વિષયાદિક છે તેને હું કોઇ રીતે છોડી શકું તેમ નથી, તેથી આ મારા ધન વિષયાદિક મારી પાસે રહે અને તમારૂં કોઇ પ્રકારનું ચારિત્ર મને અપાય તેવું હોય તો તે આપો."

ત્યારપછી આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે "તેનો આ પ્રમાણે અત્યંત આગ્રહ જોઇને ધર્મબોધકરે મનમાં વિચાર કર્યો કે આ બિચારાને સમજણ આપવાનો હાલ તો બીજો કાંઇ ઉપાય નથી, માટે તે તેનું ખરાબ ભોજન તેની પાસે ભલે રાખે અને આ આપણું

ભોજન ગ્રહણ

ભોજન તેને આપીએ, પછી જ્યારે તેને આ સુંદર ભોજનનો રસ લાગશે ત્યારે તે પોતાની મેળેજ પેલા ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરી દેશે. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરે તેને કહ્યુ "ભાઇ! તારૂ ભોજન તારી પાસે રહેવા દઇને આ સુંદર ભોજન હાલ તું લે અને તેનું ભક્ષણ કર." દરિદ્રીએ જવાબ આપ્યો "ભલે, તેમ કરીશ." આવો તેનો જવાબ સાંભળીને ધર્મબોધકરે તદ્દયાને સંજ્ઞા કરી એટલે તેણીએ દરિદ્રીને ભોજન આપ્યું. તે ભોજન દરિદ્રીએ તુરત ગ્રહણ કર્યું અને ત્યાં બેઠા બેઠાજ તેનું ભક્ષણ કર્યું. આ ભોજન કરવાથી તેની ક્ષુધા શાંત થઇ ગઇ, તેના શરીર ઉપર અનેક વ્યાધિઓ થયા હતા તે લગભગ નાશ પામવા જેવા થઇ ગયા. અગાઉ આંખમાં અંજન આંજવાથી અને પાણી પીવાથી જે સુખ તેને થયુ હતું તેના કરતાં હજારો ગણું સુખ આ સુદર ભોજન કરવાથી તે નિષ્પુણ્યક દરિદ્રીને થયું. આ પ્રમાણે થવાથી તે દરિદ્રીને ધર્મબોધકર મત્રી ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ, તેના મનમાં જે શકા હતી તે દૂર થઇ ગઇ અને તે હર્ષ પામીને બોલ્યો "હુ ભાગ્યહીન છું, સર્વ પ્રાણી કરતા ઘણો અધમ છું અને આપના ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો મેં ઉપકાર કર્યો નથી છતાં આપ મારા ઉપર આટલી બધી દયા દેખાડો છો તેથી તમારા સિવાય હે પ્રભો! મારો બીજો કોઇ નાથ નથી.""

સર્વવિરતિ વિ દેશવિરતિ.

આ પ્રાણી ચારિત્ર ગ્રહણ કરે એટલે ગુરુ પાસેથી પરમાન્ન ગ્રહણ કરે તેનો ક્રમ આવા પ્રકારનો હોય છે તે આપણે વિચારીએ.--જ્યારે આ જીવને બહુ પ્રકારે ઉપદેશ આપવા છતાં તે બહુઆગ્રહપણાને લીધે ધન વિષયાદિનો ત્યાગ કરી શકતો નથી ત્યારે ધર્માચાર્ય તેના સબધમા વિચાર કરે છે કે આ પ્રાણી હાલ તુરત સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરી ધન વિષયાદિનો સર્વથા ત્યાગ કરી દે એમ તો લાગતું નથી, માટે એને હાલ દેશવિરતિ (અમુક અંશે ત્યાગભાવ) આપીએ. એને (દેશવિરતિને) પાળવાથી તે પ્રાણીમાં વિશેષ ગુણો ઉત્પન્ન થશે અને ત્યાગભાવની મહત્તા તે સમજશે એટલે પછી પોતાની મેળેજ સર્વસગનો ત્યાગ કરી દઇ તે સર્વવિરતિ અંગીકાર કરશે. આ પ્રમાણે લબાણુથી દીર્ઘ દૃષ્ટિપૂર્વક વિચાર કરીને આ પ્રાણી બ્હાનુ કાઢી છટકી ન જાય તેટલા સારૂ તેને દેશવિરતિ ગુરુ મહારાજ આપે છે. (મહાવ્રતને સર્વવિરતિ કહેવામાં આવે છે જેમાં સર્વથા ત્યાગ કરવામાં આવે છે, જ્યારે અણુવ્રતને દેશવિરતિ કહેવામાં આવે છે જેમા થોડો થોડો ત્યાગભાવ સર્વ વ્રતોને અગે હોય છે.)

ઉપદેશ-
નો ક્રમ.

અહીં ઉપદેશ દેવાનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે-સર્વથી પહેલાં તો સર્વવિરતિનો ઉપદેશ આપવો, પરતુ જ્યારે એમ માલૂમ પડે કે આ પ્રાણી સર્વવિરતિ ગ્રહણ કરવાથી પરાઙ્મુખ (વિમુખ) છે, તેને તે ગ્રહણ કરવાનુ અને સર્વથા ત્યાગ કરવાનુ મન થતું નથી ત્યારે તેને દેશવિરતિનો ઉપદેશ આપવો અને તે તેને આપવી. જો શરૂઆતમાં પહેલેથીજ દેશવિરતિનો ઉપદેશ આપવામાં આવે તો આ પ્રાણી તેમાજ પ્રતિબંધ કરી દે અને તેમાં રક્ત થઇ જાય અને ગુરુ મહારાજ સૂક્ષ્મ (સ્થાવર) પ્રાણીઓના નાશના સંબંધમાં સંમતિ આપે છે તેવો તેને ખ્યાલ બેસી જાય. વળી આ પ્રાણીને જો જરા લાગ મળે તો તેને છટકી જવાની ટેવ હોય છે તેથી છટકી પણ જાય, માટે શરૂઆતમાં સર્વવિરતિનો બોધ આપવો અને તે લેવાને શક્તિમાન્ ન હોય તો પછી દેશવિરતિનો ઉપદેશ આપવો. આવી રીતે કરવાથી આ પ્રાણી દેશવિરતિ આદરે છે તે થોડું થોડું પરમાન્નસુંદર ભોજન ભક્ષણ કરે છે તેની બરાબર સમજવુ. એ થોડા ભોજનનો ઉપયોગ કરવાથી આ પ્રાણીને વિષયભોગો ભોગવવા સંબંધી જે તીવ્ર ક્ષુધા રહેતી હતી તે જરા શાત થાય છે, રાગ વિગેરે ભાવરોગો કાંઇક ઓછા થાય છે, જ્ઞાન દર્શનની પ્રાપ્તિથી જે સુખ થયુ હતું તે કરતાં અત્યત વધારે સ્વાભાવિક શાતિરૂપ પ્રશમસુખ હવે તેને બહુ સારી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે,[1] સારી ભાવનાના યોગથી મનમાં આનંદ આનંદ થઇ જાય છે, આવી સુદર દેશવિરતિ બતાવનાર ગુરુ મહારાજ પોતાની ઉપર ઘણો મોટો ઉપકાર કરનાર છે એવી ભાવનાને લઇને તેના ઉપર તેને ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી આ પ્રાણી ગુરુ મહારાજને કહે છે "આપજ મારા ખરેખરા નાથ છો. હું દુષ્ટ કાષ્ઠ જેવો તદ્દન નાલાયક હોવા છતાં આપે પોતાના જોરથી મને લાયક બનાવીને ગુણોનુ પણ ભાજન કર્યો, તેથી આપનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે.'

ઔષધસેવનનો ઉપદેશ.

ત્યારપછી કથાપ્રસગમાં [2]આગળ કહેવામાં આવ્યુ તે હવે વિચારીએ. "તેને (ભિખારીને) આ પ્રમાણે બોલતો સાંભળીને ધર્મ-

---

૧ જ્ઞાન દર્શનથી થતાં સુખ કરતાં પણ ચારિત્રથી વધારે આત્મસુખ થાય છે, કારણ કે તેમા આત્મરમણતા છે

૨ જુઓ પૃષ્ઠ ૩૧.

બોધકર મંત્રીશ્વર બોલ્યા "જો એ પ્રમાણે છે તો હું જે કહું તે થોડી વાર અહીં બેસીને બરાબર સાંભળ અને સાંભળીને તે પ્રમાણે આચરણ કર." દરિદ્રી વિશ્વાસ લાવીને ત્યાં બેઠો એટલે તેના ઉપર હિત કરવાની ઇચ્છાથી તેના મનને આનંદ પમાડે તેવા સુંદર શબ્દોમાં ધર્મબોધકર બોલ્યા "તેં કહ્યું કે મારા સિવાય બીજો કોઇ નાથ નથી, પણ એવું તારૂં કથન યોગ્ય નથી, કેમકે આપણા રાજાના રાજા મહા ઉત્તમ ભૂપાળ શ્રીસુસ્થિત મહારાજ તારા સ્વામી છે. એ મહારાજ સ્થાવર અને જંગમ સર્વ પ્રાણી અને પદાર્થોના નાથ છે, ધણી છે, સરદાર છે; અને તેમાં પણ આ રાજભુવનમાં જે પ્રાણીઓ રહે છે તેના તો તેઓશ્રી ખાસ કરીને નાથ છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ એ મહારાજાનું દાસપણું સ્વીકારે છે તેઓની સાથે આખું ભુવન થોડા કાળમાં દાસની જેમ વર્તે છે એટલે કે આ ભુવનના સર્વ લોક તેના દાસ થઇ જાય છે. જે પ્રાણીઓ અત્યંત પાપી હોય છે અને ભવિષ્યમાં પણ જેનો ઉદય થવાનો સંભવતો નથી તેઓ બાપડા આ મહારાજાનું નામ પણ જાણતા નથી. જે ભાવિભદ્ર મહાત્માઓ (ભવિષ્યમાં જેમનું કલ્યાણ થવાનું હોય છે તેવા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ) આ રાજભુવનમાં દેખાય છે તેને પ્રથમ તો સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ અંદર પ્રવેશ કરાવે છે અને તેઓ કોઇ પણ પ્રકારની શંકા વગર આ રાજાને વસ્તુતઃ સ્વીકારે છે. અંદર દાખલ થનારમાં કોઇ મુગ્ધ (મોહને વશ પડેલા, સામાન્ય બુદ્ધિવાળા) હોય છે તેઓને અંદર પ્રવેશ કરાવ્યા પછી જ્યારે હું તેને બધી વાત કહું છું ત્યારે વિશેષ હકીકત તેઓ સમજે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તારા સદ્‌ભાગ્યને યોગે આ વિશાળ રાજમંદિરમાં જ્યારથી તારો પ્રવેશ થયો છે ત્યારથી આ સુસ્થિત મહારાજા તારા સ્વામી થયેલા છે. હવે તારે મારાં વચનથી શુદ્ધ આત્માવડે જ્યાંસુધી જીવ ત્યાંસુધી આ રાજાને તારા મહારાજા તરીકે-નાથ તરીકે સ્વીકારી લેવા. જેમ જેમ તું તેઓના ગુણોનો ઉપભોગ કરતો જઇશ તેમ તેમ તારા શરીરમાં જે અનેક વ્યાધિઓ થયેલા છે તે નરમ પડતા જશે. તને જે રોગો શરીરે થયેલા છે તેને ઘટાડવાનો અને તેનો છેવટે સર્વથા નાશ કરવાનો ઉપાય-સદરહુ ત્રણે ઔષધોનો વારંવાર ઉપયોગ કરવો એજ છે, તેથી હે ભાઇ! સર્વ પ્રકારના સંશયને છોડી દઇને આ રાજભુવનમાં નિરાંતે રહે અને દરેક વખતે વારંવાર અંજન, જળ અને અન્નનો ઉપયોગ કર. એવી રીતે એ ત્રણે ઔષધનો ઉપયોગ વારંવાર કરવાથી તારા સર્વ વ્યાધિઓ મૂળમાંથી નાશ પામી જશે અને તું એ મહારાજાની વિશેષ સેવા કરતા

કરતાં આખરે પોતે પણ નૃપોત્તમ (મહારાજા) થઇ જઇશ. આ તદ્દયાને હું ભલામણ કરૂ છું, તે તને દરરોજ ત્રણે ઔષધો આપતી રહેશે. હવે મારે તને વધારે તો શું કહેવું? પણ તને ફરી વાર પુનરાવર્તન કરીને કહું છે કે તારે ત્રણે ઔષધનો બરાબર ઉપયોગ નિરંતર કર્યા કરવો.''" આવી રીતે મૂળ કથાપ્રસંગમાં ધર્મબોધકર મંત્રીએ મધુર વચનથી પેલા ભિક્ષુકને બોલાવ્યો, તેનુ મન હર્ષિત કર્યું, તેની પાસે મહારાજના ગુણોનુ વર્ણન કર્યું, તે પોતે એ મહારાજાના સેવક છે એમ બતાવ્યું, તે મહારાજાનું દાસપણું સ્વીકારવાનો તેને આગ્રહ કર્યો, મહારાજાના વિશેષ ગુણો જાણવાનું તેના મનમા કુતૂહળ ઉત્પન્ન કર્યું, એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરવાનો હેતુ વ્યાધિઓ ઘટાડવાનો છે તે કહી સંભળાવ્યું, એ વ્યાધિઓ ઘટાડવાનું કારણ ત્રણે ઔષધો છે તે સમજાવી આપ્યું, એ ત્રણે ઔષધોનો વારવાર ઉપયોગ કરવાની સૂચના કરી, તે ઔષધોનો વારવાર ઉપયોગ કરવાથી મહારાજાની આરાધના થાય છે તે સ્પષ્ટ કર્યું અને એ મહારાજાની આરાધના કરનારાઓને મહારાજા જેવુંજ મોટુ રાજ્ય મળે છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું. આ પ્રાણીએ દેશવિરતિ આદરેલી હોય છે તે અવસ્થામાં ગુરુ મહારાજ તેને તેમાં વિશેષ સ્થિરતા પમાડવા માટે અને તેની પ્રગતિ કરાવવા માટે એજ પ્રમાણે આચરણ કરે છે તે આવી રીતે—

આરાધના અને મહારાજ્યપ્રાપ્તિ

આ પ્રાણીને ગુરુ મહારાજ કહે છે, "ભાઇ! તેં કહ્યુ કે 'તમેજ મારા નાથ છો' તે બોલવું તારા જેવાને માટે તો ઉચિત છે (કારણ કે તું ઉપકારના બદલામાં એમ બોલતો હોઇશ), પણ સાધારણ રીતે એ પ્રમાણે બોલવું ન જોઇએ, કારણ કે મારા અને તારા પરમ નાથ તો સર્વજ્ઞ ભગવાન્ છે. ત્રણ ભુવનમાં રહેલા સર્વ સ્થાવર (સ્થિર) અને ત્રસ (ચર) જંતુઓનુ પ્રતિપાલન કરતા હોવાથી સર્વના નાથ થવાને તે સર્વજ્ઞ મહારાજાજ યોગ્ય છે. વળી એમાં પણ જે પ્રાણીઓ એ સર્વજ્ઞ મહારાજના બતાવેલા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર પ્રધાન દર્શનમાં વર્તતા હોય છે તેઓના એ મહારાજા ખાસ કરીને નાથ છે. કેટલાએક મહાત્મા પ્રાણીઓ એ મહારાજાનુ દાસપણુ સ્વીકારીને [1]કેવળજ્ઞાનરૂપ રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી આ આખા ભુવનને પોતાના દાસ બનાવે છે એટલે આખો સંસાર તેવા મહાત્માઓનો સેવક બની જાય છે. બાકી જે પાપી પ્રાણીઓ હોય છે તેઓ તો આ મહારાજાનું

---

૧ સંપૂર્ણ જ્ઞાન, સર્વજ્ઞપણુ

નામ પણ જાણતા નથી. ભવિષ્યમાં જેઓનું કલ્યાણ થવાનું હોય છે તેવા ભાવિભદ્ર પ્રાણીઓજ તેઓનાં કર્મો વિવર આપે તે માર્ગે આ દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે એટલે આ દર્શનાલયમાં સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળ તેને પ્રવેશ કરાવે છે. તું આ સીડી પર ચઢ્યો છે અને તને સ્વકર્મવિવરે અહીં દાખલ કરાવ્યો છે, તેથી તે ભાવથી આ ભગવાનને આદર્યા છે એમ ધારી શકાય છે. એ ભગવાનને મેળવવાનાં અને મેળવ્યા પછી આગળ વધવાનાં અનેક સ્થાનો છે જેના ભેદો તરતમતાને અંગે પડે છે. તને વધારે સારૂં સ્થાન પ્રાપ્ત થાય અને તું પોતે આગળ પ્રગતિ કરે તેને માટે અમારો આ સર્વ પ્રયત્ન છે. હકીકત એમ છે કે પ્રાણીઓ સામાન્ય રીતે એ ભગવાનને કદાચ ઓળખતા હોય છે તોપણ સદ્‌ગુરૂ દ્વારા સંપ્રદાયના જ્ઞાન વગર તેને વિશેષ પ્રકારે જાણી શકતા નથી.” આવી રીતે ગુરુ મહારાજ આ જીવ પાસે ભગવાનના ગુણોનું વર્ણન કરે છે, પોતે પણ એ ભગવાનના સેવક છે એમ બતાવે છે, ભગવાનને વિશેષે કરીને નાથ તરીકે સ્વીકારવાનું તેને સમજાવે છે, ભગવાનમાં વિશેષ ગુણો કયા છે તે બતાવીને તે સંબંધી વધારે જ્ઞાન મેળવવા માટે આ પ્રાણીમાં કૌતુક ઉત્પન્ન કરે છે, ભગવાનના ગુણો જાણવાનો ઉપાય રાગ દ્વેષાદિ ભાવરોગોને ઓછા કરવા તે છે એમ તેને જણાવે છે, એ રાગાદિ ભાવરોગોને ઓછા કરવાનો ઉપાય જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની ત્રિપુટીરૂપ ત્રણ ઔષધો છે એમ બતાવે છે, વારવાર બની શકે તેટલુ એ ત્રણે ઔષધોનું સેવન કરવું બહુ જરૂરનુ છે એમ તેને ઉપદેશ આપે છે, એ ઔષધનુ સેવન કરવું (ઉપયોગ કરવો) એ ભગવાનની આરાધના છે એમ નિવેદન કરે છે અને એવી રીતે ભગવાનની આરાધના કરવાથી મહારાજ્યપ્રાપ્તિ જેવી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે.

વિશેષ સ્થિરતા અને પ્રગતિ.

જે ગુણો પ્રાણીએ આદરેલા—સ્વીકારેલા છે તેમાં વિશેષ સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરાવવા માટે સૂરિ મહારાજ આ પ્રમાણે હિત કરવાના હેતુથી પ્રાણીને કહે છે, પરંતુ જેવી રીતે પેલો દરિદ્રી રસોઇઆનું વચન સાંભળીને બોલી ઉઠે છે “સ્વામિન્! આપે આટલી બધી વાત કરી તોપણ હજુ હું મારૂં તુચ્છ ભોજન તજી શકતો નથી. એ સિવાય મારે જે કરવાનું હોય તે આપ મને ઘણી ખુશીથી ફરમાવો” તેવીજ રીતે આ પ્રાણી ચારિત્ર મોહનીય નામના કર્મથી વિહ્વળ થઇને આવી રીતે વિચાર કરે છે. ‘અહો! આ ગુરુ મહારાજ મને વારંવાર ધર્મદેશના આપવા મંડી ગયા છે તેમાં જરૂર તેઓનો આશય આ મારી પાસે

આનાં ધન સ્ત્રી વિગેરે છે તેનો ત્યાગ કરાવવાનો હેતુ જોઇએ, પરંતુ હું કોઇ પણ રીતે તેનો ત્યાગ કરી શકું તેમ નથી, માટે હવે તો તેમને જેવી રીતે તેની આગળ મનની ચોખ્ખી વાત કરી દઉં કે 'સાહેબ! તમે નકામા તમારૂ ગળુ ખેંચી રહ્યા છો." આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પોતાના મનમાં જે વિચારો ચાલતા હતા તે ગુરુ મહારાજને આ પ્રાણી કહી જણાવે છે.

ઉપદેશકની ગંભીરતા.

"[1]દરિદ્રીનો આવો જવાબ સાંભળીને ધર્મબોધકર મંત્રીશ્વરને વિચાર થવા લાગ્યો કે આને તો ત્રણે ઔષધોનો વારંવાર ઉપયોગ કરવાની વાત કહેવામાં આવી તેના જવાબમાં આ શું બોલવા મંડી ગયો છે? પણ અરે! હવે સમજાય છે કે અત્યારે તેના મનમાં એવાજ વિચાર ચાલે છે કે હું હાલ તેની સાથે જે વાત કરૂં છુ તેમા મારો ઉદ્દેશ ગમે તેમ કરીને તેની પાસેથી તેના ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરાવવાનો છે. આ વિચાર તે તુચ્છપણાને લીધે કરે છે. ક્લિષ્ટ ચિત્તવાળા પ્રાણીઓ આખા જગતને દુષ્ટ માને છે અને શુદ્ધ વિચારવાળા પ્રાણીઓ આખા જગતને પવિત્ર માને છે. આવી રીતે પોતાના પ્રવચનનો ખોટો અર્થ દરિદ્રીને કરતો જોઇને ધર્મબોધકર જરા હસ્યા અને તેને કહ્યું "ભાઇ! તું જરા પણ ગભરાઇશ નહિ. હું તારી પાસેથી તારૂ અન્ન હાલ છોડાવવા માંગતો પણ નથી. તારે ગભરાયા વગર તારા ભોજનનો ઉપયોગ કરવો. હુ તને પહેલાં તે ખરાબ ભોજન તજી દેવાનુ વારંવાર કહેતો હતો તે માત્ર તારૂ ભલુ કરવાની ઇચ્છાથીજ કરતો હતો. પણ હવે જ્યારે તને તે વાત પસંદ આવતી નથી ત્યારે તો હાલ હુ એ બાબતમાં તદ્દન ચુપ રહીશ, પણ વારૂ, તારે શું કરવા યોગ્ય છે તે સબંધી મેં અગાઉ ઉપદેશ આપ્યો હતો તેમાથી કાંઇ તેં તારા હૃદયમાં ધારણ કર્યું છે કે નહિ?"" ગુરુ મહારાજ પણ જ્યારે જાણે છે કે પોતે આ પ્રાણીને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અંગીકાર કરવાનો ઉપદેશ આપે છે તેને આ પ્રાણી પોતાના વિચારમાં આકુળ રહી ધનાદિ ત્યાગના અર્થમા સમજી જાય છે ત્યારે તેને ગભરાઇ ન જવાનું કહી ગુરુ પૂછે છે કે અગાઉ તારી પાસે મહારાજના ગુણોનું મેં વર્ણન કર્યું હતું તે તેને યાદ છે કે નહિ? આ સર્વ હકીકત સમજાઇ જાય તેવી છે, બુદ્ધિમાન વાચનારે તેની યોજના જીવ અને ગુરુના સબધમાં યોગ્ય રીતે કરી લેવી.

---

૧ જુઓ કથાપ્રસગ પૃષ્ટ ૩૨

ભિખારીની કબુલાતો (Confessions).

ગુરુ મહારાજનો આવો પ્રશ્ન સાભળી પેલા દરિદ્રીએ લંબાણથી જવાબ આપ્યો હતો તે આપણે[1] કથાપ્રસંગમાં વાંચી ગયા છીએ. ત્યાં તેણે જવાબમાં જણાવ્યુ તેની મતલબ એ હતી કે "હે નાથ! આપે જે કહ્યું તેમાંનું કાંઇ પણ મેં ધારણ કર્યું નથી, પણ સજ્જનની વાણી સમજાણી ન હોય તોપણ તેના કોમળપણાથી આનંદ થાય તેવા પ્રકારનો આનદ આપને બોલતાં સાંભળીને મને થયો હતો." ત્યારપછી જૂદી જૂદી વાત ધર્મબોધકરે કરી ત્યારે પોતાનું મન ક્યાં રખડતું હતું તેની સર્વ હકીકત દરિદ્રીએ કહી સભળાવી. છેવટે જ્યારે ગુરુ મહારાજે તેને ખાત્રી આપી કે તેની પાસેનું ભોજન તેઓ ત્યાગ કરાવવા માગતા નથી ત્યારે તેના મનમાં ભય અને આકુળતા હતાં તે દૂર થઇ ગયાં અને પોતાની સર્વ વાત ફરી વાર કહી સભળાવી છેવટે દરિદ્રીએ ધર્મબોધકરને કહ્યુ "મહારાજ! આ પ્રમાણે મારી સ્થિતિ છે અને આવી મારી હકીકત છે! મારૂ ચિત્ત આવું અસ્થિર છે અને હું પાપી છું તેથી મારે શું કરવું જોઇએ તે આપ સાહેબ હવે મને જણાવો કે જેથી આપની કહેલી હકીકત હુ મારા મનમાં ધારણ કરૂ." આ પ્રમાણે સર્વ હકીકત આ જીવના સંબંધમાં બને છે તે હવે આપણે જોઇએ.

ઉપદેશકનો સીધો પ્રશ્ન.

અહી ગુરુ મહારાજ પણ આ પ્રાણીના મનનો અભિપ્રાય જાણીને તેને કહે છે "હે ભાઇ! તું સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરવાને શક્તિવાન્ નથી તો અમે તારી પાસે સર્વ સગનો ત્યાગ હાલ કરાવવા પણ માગતા નથી; હાલ તો તને સ્થિર કરવા માટે તારી પાસે ભગવાનના ગુણો અમે અનેક પ્રકારે કહી સંભળાવ્યા છે અને તે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર થોડુ થોડુ આદરેલું છે તેને વારવાર-વધારે વખત સુધી આદરવા માટે ઉપદેશ આપીએ છીએ. એવી રીતે અને એ માટે તને હકીકત કહી સભળાવી તે તારી ધારણામાં બરાબર આવી છે કે નહિ?"

બમતાનો નમુનો.

ગુરુ મહારાજ આવો સીધો પ્રશ્ન પૂછે છે તેનો આ પ્રાણી જવાબ આપે છે "આપ સાહેબે ઘણી વાર કહ્યું પણ તેમાંની કોઇ પણ બાબત મારી ધારણામાં બરાબર આવી નથી. આપ સાહેબ જ્યારે જ્યારે એવી વાતો કરો છો ત્યારે ત્યારે આપના અતિ પ્રિય શબ્દોથી મારા

---

1 જુઓ અગાઉ પૃષ્ઠ ૩૩ પંક્તિ ૩ થી શરૂ થતા પારિગ્રાફમા આવેલો દરિદ્રીનો જવાબ. લંબાણ ન થાય તે માટે તેનો ભાવાર્થ અહીં દાખલ કર્યો છે

મનમાં આનંદ પામું છું અને વિચારૂં છું કે ભગવાનની (ગુરુની) કહેવાની ઢબ બહુ સારી છે[1] ! આપ તેથી જ્યારે કાંઇ બોલતા હો છો ત્યારે મારૂં હૃદય જો કે તદ્દન શૂન્ય હોય તોપણ આંખો વિકસ્વર કરીને જાણે અત્યંત બુદ્ધિમાન્ હોઉં અને આપ બોલતા હો છો તે સર્વે સમજીને હૃદયમાં ઉતારતો હોઉં એવો ઉપર ઉપરનો ડોળ કરીને સાંભળું છું, પરંતુ સાહેબ ! મારા જેવા પ્રાણીમાં તત્ત્વજ્ઞાન સ્થિરતા તો કેવી રીતે પામી શકે? મને તેનુ જાણપણું કેવી રીતે થાય? કારણ કે આપ સાહેબ જ્યારે તત્ત્વના ગૂઢ પ્રદેશોના સંબંધમાં અસાધારણ પ્રયાસ લઇ વ્યાખ્યાન કરતા હો છો ત્યારે જાણે હું ઉંઘતો હોઉં, પીધેલ હોઉં, ઉન્મત્ત (ગાંડો) હોઉં, મન વગરનો હોઉં, શોકથી લેવાઇ ગયેલો હોઉ અથવા તો જાણે મૂર્ચ્છા પામેલ હોઉં તેની પેઠે હુ કાઇ પણ ધ્યાન આપતો નથી, આપનુ બોલેલુ મારા હૃદયમાં ઉતારતો નથી અને તે પર કદિ જરા લક્ષ્ય પણ આપતો નથી. મારા મનની આવી ખરાબ સ્થિતિ થયેલી છે તેનુ કારણ પણ આપની સમક્ષ હું ખુલ્લા દિલથી કહી બતાવું છુ તે આપ સાંભળો.” આવી રીતે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક સર્વે બાબતની કબૂલાત કરતો આ પ્રાણી ગુરુ મહારાજ પાસે પોતાના ખરાબ વર્તનની નિંદા કરે છે, પોતાનાં ખરાબ ભાષણો માટે ખેદ કરે છે, અગાઉ પોતાને ગુરુ મહારાજ સબંધી, પોતા સંબધી, સંબધીઓ સંબધી અને વસ્તુઓ સબંધી કેવા કેવા ખોટા કુવિકલ્પો થતા હતા તે કહી સંભળાવે છે અને પ્રથમથી શરૂ કરીને અત્યાર સુધીનું પોતાનુ સપૂર્ણ ચરિત્ર ગુરુ મહારાજ સમક્ષ નિવેદન કરે છે. ત્યારપછી તે જણાવે છે કે “આપ સાહેબ મારૂં એકાંત હિત કરવાની ઇચ્છા રાખો છો એ વાત હું જાણું છુ મને એટલી પણ ખબર છે કે આપ વિષયાદિકની નિંદા તેટલાજ માટે કરો છો, એજ હેતુથી વસ્તુસંગનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપો છો, એવી રીતે ત્યાગ કરનારના મનમાં કેવું શાંતિસામ્રાજ્ય પથરાય છે તેનું આપ વર્ણન કરો છો અને એવા સુદર જીવનના પરિણામે પ્રાપ્ત થતું પરમ પદ (મોક્ષ) છે તેનાં આપ મારા હિત સારૂ વખાણ કરો છો,

---

૧ વ્યાખ્યાન કરનાર ગુરુના સંબધમાં આવીજ ટીકા અને વાતો કરતાં આપણે લોકોને અનુભવીએ છીએ. મુદ્દા કરતાં મહારાજની કહેવાની ઢબ પરજ વિવેચન વધારે થાય છે સારગ્રહણને અંગે શ્રોતાનો મોટો વર્ગ તો શાહુકારી રાખે છે ગુરુ પાસેથી કાંઇ પણ લઇ જતો નથી આસક્તિનુ અને પરભાવરમણનુ આ પરિણામ છે, જરા અવલોકન કરવાથી ગ્રાહ્ય થાય તેવું છે અને પરિણામે શોચનીય દશામાં લઇ જનાર છે

છતાં જેવી રીતે કોઇ માણુસે રીંગણાં અને ભેંસનું દહીં વધારે ખાધ હોય તો તે જેમ ઉંઘ (નિદ્રા)નું નિવારણ કરી શકતો નથી અથવા તો જેમ કોઇએ મત્રથી પવિત્ર નહિ કરેલું આકરૂં ઝેર[2] પી હોય તે પોતાની અવ્યવસ્થિત સ્થિતિનો–વિહ્વળતાનો ત્યાગ કરી શકતે નથી તેવી રીતે કર્મની પરતંત્રતાને લીધે ધન વિષય ઉપર અનાદિ કાળથી થતી મૂર્ચ્છાને (અજ્ઞાનજન્ય પ્રીતિરાગને) કોઇ પણ પ્રકારે રોકવાને હું શક્તિવાન્ થતો નથી. ઘણા વખતના અભ્યાસથી એ વસ્તુ ઉપરની મૂર્ચ્છાનુ બહુજ જોર મારા પર ચાલ્યા કરે છે અને તેનાથ વિહ્વળ થયેલો હોવાથી જેમ કોઇ બહુ ઉંઘમાં પડી ગયેલા માણુસને કોઇ રાડો પાડી પાડીને જગાડે તેના શબ્દો આકરાં બાણુ જેવાં લાગે તેમ આપની ધર્મદેશના મને ઉદ્વેગ કરાવતી હતી. આપ જે હકીકત બોલતા હતા તે હું સાંભળતો હતો અને તેમાં રહેલી મધુરતા, ગંભીરતા, ઉદારતા અને પરિણામસુદરતા વિચારતાં વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઇ વાર મને આનદ પણુ થતો હતો. પછી 'તુ અશક્ત છે તેથી અમે સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરાવવા પ્રયત્ન કરતા નથી' એ પ્રમાણે જ્યારે આપ સાહેબે જણાવી દીધુ ત્યારે મારા મનમાં જે ઊંડી બીક પેસી ગઇ હતી તે દૂર થઇ અને તેથીજ આટલી વાત ખુલ્લા મનથી આપની સમક્ષ હુ કહી શક્યો છું. નહિતર તો જ્યારે જ્યારે આપ સાહેબ દેશના (ઉપદેશ) દેવા પ્રવૃત્ત થતા ત્યારે ત્યારે મારા મનમાં એવાજ સકલ્પ વિકલ્પ થયા કરતા કે–આ સાહેબ પોતે પૈસા કે વિષયની કોઇ પણુ પ્રકારની સ્પૃહા (ઇચ્છા) કરનાર ન હોવાથી મારી પાસેથી પણ બધું છોડાવવા યત્ન કરે છે અને એ ધન વિષય વિગેરેનો ત્યાગ કરવાને હું શક્તિવાન્ નથી, મારાથી તેનો કોઇ પણુ પ્રકારે ત્યાગ થઇ શકે તેમ નથી, તેથી એઓ મારે માટે જે પ્રયાસ કરે છે તે સર્વથા નકામો છે–આ પ્રમાણે વિચાર મારા મનમાં ચાલતા હોવાથી બીકને લીધે મારા મનના વિચારો આપની સમક્ષ કહી પણુ શકતો નહોતો. મારામાં આટલી તાકાત છે એ આપને મેં નિવેદન કર્યું, હવે મારે શું કરવું યોગ્ય છે તે આપ કૃપા કરીને ફરમાવો."

---

૧ માદક પદાર્થો વધારે ખાવાથી ઉંઘ બહુ આવે છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે. દૂધપાક કે કેરીનો રસ ખાધા પછી બપોરે ઝોકાં આવવા સભવિત છે તેવી રીતે દહીં અને રીંગણાંથી પણુ ઉંઘ બહુ આવે છે એમ તેના ખાનારા કહે છે

૨ મત્રથી પવિત્ર કરેલું–મન્ત્રિત ઝેર વિહ્વળતા કરતુ નથી, મત્રથી પવિત્ર નહિ કરેલુ–સામાન્ય ઝેર તેના પ્રમાણુમા વિહ્વળતા જરૂર કરે છે.

ઔષધના અધિકારીનું લક્ષણ.

મૂળ કથાપ્રસંગમાં [1]ત્યારપછી કહેવામાં આવ્યું તે આ પ્રમાણે છે. "નિષ્પુણ્યકની આ સર્વ હકીકત સાંભળીને દયાના સમુદ્ર ધર્મબોધકરે પ્રથમ જે વાત ટુંકામાં સમજાવી હતી તે પાછી ફરી વાર અતિ વિસ્તારથી સમજાવી. ત્યારપછી પોતાનાં વિમળાલોક અંજન, તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી અને મહાકલ્યાણક અન્નની અને ખાસ કરીને સુસ્થિત મહારાજ સબંધી અને તેના અનેક ગુણો સબંધી હકીકતથી તેને અજાણ્યો જાણીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું "હે ભાઇ! મને મહારાજા સાહેબે અગાઉ હુકમ કર્યો છે કે તેનાં ત્રણે ઔષધો મારે યોગ્ય માણસોનેજ આપવાં. જો એ ત્રણે ઔષધો કોઇ અયોગ્યને આપવામાં આવશે તો તે ઉપકાર નહિ કરે એટલુંજ નહિ, પણ ઉલટાં અનેક પ્રકારના અનર્થોને ઉત્પન્ન કરશે. અમારા મહારાજાનો આવો આદેશ સાંભળીને અમુક પ્રાણી પાત્ર છે કે નહિ તેને કેવી રીતે ઓળખવો એવી મુશ્કેલીનો મેં સવાલ પૂછ્યો હતો તેના જવાબમાં મહારાજાધિરાજે આ ઔષધને યોગ્ય પ્રાણીનાં લક્ષણો બતાવ્યાં હતાં તે આ પ્રમાણેઃ– 'જે રોગી પ્રાણીઓ આ ઔષધ લેવાને હજું સુધી યોગ્ય થયા નથી તેને કર્મવિવર દ્વારપાળ આ રાજમંદિરમાં દાખલજ કરતો નથી. મેં સ્વકર્મવિવર દ્વારપાળને હુકમ આપી રાખ્યો છે કે તેણે જે આ ત્રણે ઔષધોને યોગ્ય હોય તેવા પ્રાણીનેજ રાજભુવનમા દાખલ કરવા અને જેઓ એ ઔષધને યોગ્ય ન હોય તેને દાખલજ કરવા નહિ. તેમ છતાં કોઈ પ્રાણી આ મંદિરમાં દાખલ થઇ ગયા હોય પણ જે મારો મહેલ જોઇ આનંદ પામે નહિ તેઓના ઉપર મારી દૃષ્ટિ મોટે ભાગે પડતી નથી, તેથી એવા પ્રાણીઓને બીજા કોઇ દ્વારપાળે ગમે તેમ કરીને અંદર દાખલ કરેલા છે એમ તારે તેઓનાં ચિહ્ન ઉપરથી સમજી લઇને તેઓનો સભાળથી ત્યાગ કરવો. જેઓ મારૂં મંદિર જોઇને પોતાના મનમાં આનદ પામે છે–હર્ષમા આવી જાય છે અને જેઓના આત્મા વિકસ્વર થાય છે તેવા રોગીઓનું ભવિષ્યમાં સારૂં થવાનું હોવાથી તેવાઓ ઉપર હું ખાસ કૃપાદૃષ્ટિ કરૂં છું. સ્વકર્મવિવરે જેને મદિરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો હોય અને જેના ઉપર મારી કૃપાદૃષ્ટિ પડતી હોય તે પ્રાણીઓ આ ત્રણે ઔષધને યોગ્ય છે એમ તારે સમજવું. આ ત્રણે ઔષધો તે પ્રાણીઓની કસોટી કરનારાં છે એ ઔષધ પ્રાણીઓને આપવાથી તેનો તે પ્રાણી ઉપર કેવો ગુણ થાય છે તે જા-

---

૧ આ આખી હકીકત અહીં અગાઉ પૃ ૩૪ થી દાખલ કરી છે, તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. મૂળ ગ્રથમા તેનો સારજ આપ્યો છે

ણુવા ઉપરથી તે આ મદિરમાં રાખવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની ખબર પડી આવે છે. આ ઔષધ ઉપર જે પ્રાણીઓનાં મનમાં પ્રેમ થાય અને તેનો ઉપયોગ કરવાથી ગુણુ કરનાર થાય અને તેમ કરવામા પ્રયાસ કરવો ન પડે તે પ્રાણીઓને સુસાધ્ય વિભાગના જીવો તારે સમજવા. જેઓ શરૂઆતમાં ઔષધોને ગ્રહણુ કરે નહિ, પરંતુ જેઓને પ્રયાસ કરીને ઔષધો વાપરવા માટે સમજાવવામાં આવે અને જેઓ વખતના વહેવા સાથે ધીમે ધીમે ઔષધો વાપરે તે કૃચ્છ્રસાધ્ય વિભાગના પ્રાણીઓ છે એમ તારે સમજવું. જેઓને આ ઔષધ ઉપર જરા પણુ પ્રેમ ન થાય, જેઓને ઔષધ આપવાની ગોઠવણુ કરવામાં આવે તે પડી ભાગે અને જેઓ ઔષધ આપનાર ઉપર ઉલટા દ્વેષ કરે તેને અસાધ્ય વિભાગના પ્રાણીઓ સમજવા'—આ પ્રમાણે અમારા મહારાજાધિરાજ સુસ્થિતરાજે મને સપ્રદાયથી કહી રાખ્યું છે તે ઉપરથી તું વચલા કૃચ્છ્રસાધ્ય વર્ગનો પ્રાણી છો એમ તારાં લક્ષણુ ઉપરથી જણાય છે. બીજી પણુ તને એક વાત કહું તે સાંભળ. મારી આ ઔષધ કરવાની ક્રિયા જે અનત શક્તિથી ભરપૂર છે અને જે સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે તેવી છે તે જે પ્રાણીઓ અમારા મહારાજાને પોતાની આખી જીદગી સુધી ખાસ કરીને ભાવથી રાજા તરીકે સ્વીકારે છે અને તે સબંધમાં પોતાના મનમાં કોઇ પણુ પ્રકારની શંકા રાખતા નથી તેનેજ ગુણુ કરે છે, ફાયદો કરે છે, લાભ કરે છે, તેથી તું અમારા મહારાજાને તારા નાથ તરીકે સ્વીકાર, કારણુ કે મહાત્મા પુરુષો ભાવપૂર્વક ભક્તિથીજ પોતાના થાય છે. અનેક રોગી પ્રાણીઓ અગાઉ મહારાજાને નાથ તરીકે ભક્તિપૂર્વક સ્વીકાર કરીને આનંદ પામ્યા, રોગ રહિત થઇ ગયા અને પોતાનુ કામ સાધી ગયા તેના દાખલાઓ મોજુદ છે. તારા રોગો ઘણુા આકરા છે, તારૂ મન તુચ્છ ભોજન ઉપર હજુ લાગેલું છે, તેથી મને એમ લાગે છે કે તારા સંબધમાં અસાધારણુ પ્રયત્ન કર્યા સિવાય તારા વ્યાધિઓ નાશ પામી જશે નહિ, તેટલા માટે હે ભાઇ! સાવધાન થઇ, યત્ન કરી, તારૂ મન સ્થિર કરી આ વિશાળ રાજભુવનમાં રાજીખુશીથી રહે અને આ મારી દીકરી તને વારવાર ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરશે તેને લઇને તારા આત્માનું આરોગ્ય કર.” ” આ લખાણુ હકીકતની આ જીવના સંબધમાં યોજના નીચે પ્રમાણે કરવી.

કૃપા કરીને ગુરુ કથન.

ઉપર વિસ્તારથી હકીકત જણાવી તે પ્રમાણે જ્યારે આ પ્રાણી ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પોતાનો સર્વ વૃત્તાંત કહી દે છે અને ત્યારપછી તેમની પાસેથી પોતે હવે શું કરવું તે સંબધમાં સલાહ માગે છે ત્યારે ગુરુ મહારાજ તેના ઉપર અનુકંપા (દયા) લાવીને અગાઉ પોતે જે

હકીકત કહી ગયા હતા અને મોહને લીધે જે સર્વ હકીકત આ પ્રાણીએ ધ્યાનમાં રાખી નહોતી તે સર્વ વાત ફરી વાર તેને કહી સંભળાવે છે. ત્યારપછી ધર્મ સંબંધી બાબતમાં તેને એવો પક્કો બનાવવો કે જેથી ભવિષ્યમાં પણ તે આચારભ્રષ્ટ થઇ ન જાય, તેટલા માટે તેની પાસે ગુરુ ધર્મની સામગ્રી મેળવવી કેટલી મુશ્કેલ છે તેનું દિગ્દર્શન કરાવે છે, રાગ વિગેરે અંદરના ખરેખરા ભાવરોગો કેવા પ્રબળ છે તે પર વ્યાખ્યાન આપે છે અને આવી બાબતમાં પોતે પણ સ્વતંત્ર નથી, આજ્ઞાનુસાર કામ કરનારા છે એ હકીકત રજુ કરે છે. આ સર્વ બાબતનું પ્રતિપાદન કરતાં ગુરુ મહારાજ આ પ્રાણીને કહે છે "હે
"ભદ્ર! તને જેવી સામગ્રી હાલ મળી આવેલી છે તેવી નશીબ વગરના
"(અધન્ય) પ્રાણીઓને કદિ પણ મળતી નથી; વળી અમે અપાત્ર પ્રા-
"ણીઓના સંબધમાં પ્રયાસ પણ બનતાં સુધી કરતા નથી; કારણ કે
"અમને સુસ્થિત મહારાજે આજ્ઞા કરી છે કે એમનાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર
"યોગ્ય પ્રાણીઓનેજ આપવાં અને અયોગ્ય પ્રાણીઓને આપવાં નહિ.
"અયોગ્ય પ્રાણીને આપવાથી તે (જ્ઞાનાદિ) સ્વાર્થ સાધન કરી આપતા
"નથી એટલું જ નહિ, પણ ઉલટું વિપરીતપણું કરી અનેક ઉપાધિઓ
"અને દુઃખો ઉત્પન્ન કરે છે અને વધારી મૂકે છે.

धर्मानुष्ठानवैतथ्यात्प्रत्यपायो महान् भवेत् ।
रौद्रदुःखौघजनको, दुःप्रयुक्तादिवौषधात् ॥

"'મતલબ એ છે કે જેમ ઔષધને યોગ્ય રીતે આપ્યું ન હોય
"તો લાભ થવાને બદલે તેનાથી હેરાનગતિ થાય છે તેવી રીતે ધર્માનુ-
"ષ્ઠાનનું વિતથપણે આચરણ કરવાથી–અયોગ્યને ઉપદેશવાથી તે
"ભયંકર દુઃખોને ઉત્પન્ન કરનાર થઇ પડે છે.'

ગુરૂપરંપરા અધિકારી વર્ણન.

"હે ભાઇ! ભગવાનની કૃપાથી આ જીવ યોગ્ય છે કે યોગ્ય નથી તે
"જાણવુ અમને ગુરુપરપરાથી બની આવ્યુ છે અને
"તેથી ભગવાનનો એ સબધમાં હુકમ શું છે તે અમે
"જાણીએ છીએ. આ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એવી વસ્તુ
"છે કે એ અમુક જીવ સાધ્ય છે કે અસાધ્ય છે, યોગ્ય
"છે કે અયોગ્ય છે તે બરાબર બતાવી આપે છે અમુક જીવને બોલાવી
"તેની પરીક્ષા કરવાનું સાધન તે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર દ્વારા બહુ સારૂ
"પ્રાપ્ત થાય છે એમ ભગવાને પ્રતિપાદન કર્યું છે. જે પ્રાણીઓ પહેલી
"અવસ્થામાં વર્તતા હોય છતાં તેમની પાસે એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સબધી
"વાતો કહેવામાં આવે તો તે જેઓને બહુ પસંદ આવતી હોય, જેને

"તેવી હકીકત પર બહુ પ્રીતિ થતી હોય, એ ઔષધો સેવન કરનાર "પ્રાણીઓ જાણે કોઇ જૂદાજ હોય એવો જેઓનાં મનમાં પ્રતિભાસ "પડતો હોય, જેઓ સુખે સુખે એ ઔષધો ગ્રહણ "કરતા હોય અને જેઓ એ ઔષધો સેવવા માંડે કે "તુરતજ પોતામાં કાંઇ મોટો ફેરફાર બતાવી શકતા "હોય તે પ્રાણીઓ લઘુકર્મી હોઇને થોડા વખતમાં મોક્ષે જનાર છે "અને સુંદર લાકડાની પેઠે યોગ્ય રૂપ આળેખવાને લાયક છે એમ સમ- "જવું. ભાવરોગ મટાડવાની હકીકતને અંગે તેઓ સુસાધ્ય[1] વર્ગમાં "આવે તેવા છે એમ જાણવું એટલે જેના ભાવરોગો જલદી નાશ "પામી જવાના છે એવા તે પ્રાણીઓ છે એમ સમજવું.

સુસાધ્ય

"જે પ્રાણીને એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયી આપવામાં આવે "ત્યારે તેને તે બહુ સારી ન લાગે, જે પ્રાણીઓ એ "રત્નત્રયનુ આરાધન કરવા તત્પર થયેલા બીજા પ્રા- "ણીઓ તરફ આદરવાળી નજરથી ન જુએ, જેઓ "ગુરુ મહારાજના બહુ સખ્ત પ્રયાસ પછીજ કાંઇક બોધ પામે, જેઓ "એ રત્નત્રયરૂપ ઔષધનુ સેવન કરે તોપણ બહુ વખત જાય ત્યારે "તેનો કાંઇ ફેરફાર પોતામાં સહેજસાજ બતાવી શકે અને જેઓ "અતિચાર – દોષો કેવા છે અને કેમ લાગે છે તેનો સ્પષ્ટ નિર્ણય કર્યા "વગરના હોવાથી અવ્યવસ્થિત રીતે કામ કરે તેઓ ભારે કર્મી છે "અને લાંબે કાળે મોક્ષમાં જનારા છે એમ જાણવું અને જેમ મધ્યમ "પ્રકારનું લાકડુ રૂપ આળેખવાના સબંધમાં સારા શિક્ષકની જરૂર બતાવે "છે તેમ તેવા પ્રકારના પ્રાણીઓ સદ્ગુરુ તરફથી વારંવાર પ્રેરણા થયા "પછીજ યોગ્યતા પામતા જાય છે એમ સમજવું. ભાવરોગની શાંતિને "માટે આવા પ્રકારના પ્રાણીઓને કૃચ્છ્રસાધ્ય (મુશ્કેલીથી ઠેકાણે લાવી "શકાય તેવા) વર્ગના સમજવા.

કષ્ટસાધ્ય.

"જે પ્રાણીઓને એ ઔષધના સબંધમાં કહેલી વાત પર પ્રીતિજ "થતી નથી, જે પ્રાણીઓના સબંધમાં સેંકડો પ્રયત્ન "કરીને એ ઔષધો આપવામાં આવે તોપણ જેઓ "એ ઔષધોને અંગીકારજ કરતા નથી અને એ ઔષધ "સેવવાનો ઉપદેશ આપનાર ઉપર ઉલટા દ્વેષ કરે છે તેવા મહાપાપી "અભવ્ય[2] પ્રાણીઓ એ રત્નત્રયરૂપ ઔષધને માટે તદ્દન અયોગ્ય

અસાધ્ય.

૧ સુખે-વગર મહેનતે આરામ થઇ શકે તેવા પ્રાણીઓ.
૨ જેઓમાં મોક્ષમા જવાની યોગ્યતા નથી તેવા પ્રાણીઓ.

"છે એમ સમજવું. ભાવવ્યાધિને અંગે તેઓ અસાધ્ય વર્ગના છે એમ "સમજવું.

ચેષ્ટાથી વ્યાધિપ્રકાર નિર્ણય.

"ભદ્ર! આ ભગવાનની સેવા કરવાથી અમુક પ્રાણી સુસાધ્ય "છે, કષ્ટસાધ્ય છે કે અસાધ્ય છે તેનુ લક્ષણ અમે "આવી રીતે જાણી શક્યા છીએ. અમે કોઇ પણ પ્રા- "ણીની ચેષ્ટા જોઇને તેની ઉપર ઉપર જણાવેલી બા- "બતનો પ્રયોગ અજમાવી જોઇએ છીએ તેથી અમને "તરતજ માલુમ પડે છે કે ત્રણમાંથી કયા વર્ગમાં એ પ્રાણી આવી "શકે છે. એવી પરીક્ષા અમે કરી જાણીએ છીએ તેથી અને અત્યારે "તું તારૂં પોતાનું આત્મસ્વરૂપ કહે છે તે ઉપરથી તેમજ અમે અત્યારે "તારૂ સ્વરૂપ જોઇ રહ્યા છીએ તે ઉપરથી અમને એમ લાગે છે કે તું "[1]પરિશિલનાને યોગ્ય છે એટલે તારા ઉપર ઔષધોના વારંવાર પ્રયોગ "કરવાની જરૂર છે. તુ ઉપર જણાવેલા કષ્ટસાધ્ય નામના વચલા વર્ગનો "પ્રાણી છો. આ પ્રમાણે હોવાથી જ્યાંસુધી તારા રાગ વિગેરે વ્યાધિ- "ઓનો નાશ કરવા માટે અમે અસાધારણ પ્રયાસ નહિ કરીએ ત્યાં- "સુધી તારા તે વ્યાધિઓ નાશ પામી જાય અથવા ઘટી જાય એમ "અમને લાગતું નથી. હવે ભાઇ! જો સર્વ પ્રકારના સબંધનો ત્યાગ થઇ "શકે એટલી તારામાં અત્યારે શક્તિ ન હોય તો હાલ તો તું આ ભગ- "વાનના શાસનમા ભાવપૂર્વક નિશ્ચળ મન કરી સર્વ બહારની આકાંક્ષા "(એટલે ગમે તે દર્શનને અનુસરવાની ઇચ્છા) છોડી દે અને અચિંત્ય "વીર્યના અતિશયથી જે ભગવાન્ સર્વ દોષોનો નાશ કરવાને શક્તિમાન્ "છે તેઓને પરિપૂર્ણ ભક્તિથી તારા મનમાં સ્થાપન કર અને દેશ- "વિરતિપણામાં (થોડો થોડો ત્યાગ કરવો તે અવસ્થાને દેશવિરતિ- "પણું કહે છે. દેશ એટલે ખંડ) સ્થિર થઇ જા. તારે આ જ્ઞાન દર્શન "ચારિત્રને દરરોજ વધારે વધારે પ્રમાણમાં સેવ્યા કરવાં, આજે સેવ્યાં "હોય તેથી વધારે આવતી કાલે સેવવાં અને એવી રીતે ઉત્તરોત્તર "તેની આસેવનામાં આગળ વધતા જવું. એ રીતે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની "વિશેષ વિશેષ સેવના કરવાથી તારા ભાવરોગો શાંત પામતા જશે. તે "સિવાય બીજી કોઇ પણ રીતે તારા આ ખરેખરા આકરા વ્યાધિઓ "નાશ પામે એમ તું માનીશ નહિ."

આવી રીતે ઉપદેશ આપવાને તૈયાર થયેલા ગુરુ મહારાજના મનમાં આ જીવ માટે જે દયા ઉત્પન્ન થાય છે તેને તદ્દયા નામની

---

૧ નિયન્ત્રણા દેખરેખ અને આજ્ઞાનુસાર વર્તવાની ફરજ.

આ પ્રાણીની પરિચારિકા કહી છે એમ સમજવું. ગુરુ મહારાજના મનમાં જે લાગણી થાય છે તે આ પ્રાણી પાસે આવી તેની પરિચારિકા–દાસી તરીકે કામ કરે છે એમ ઉપનય સમજવો.

ઉપર પ્રમાણે હકીકત બન્યા પછી આ પ્રાણી ગુરુ મહારાજનું વચન અંગીકાર કરે છે, મારે આ ભવમાં જ્યાંસુધી જીવું ત્યાંસુધી આ પ્રમાણેજ કરવું એવો નિશ્ચય કરે છે,[1] ભગવાનના મંદિરમાં કેટલોક કાળ દેશવિરતિ તરીકે રહે છે અને ધન વિષય કુટુંબ વિગેરેના આધારભૂત ભિક્ષાપાત્ર જેવા પોતાના જીવિતવ્યને પાળે છે (ભિક્ષાપાત્ર તે સાંસારિક અપેક્ષાવાળુ જીવન ઉપમાન કરાયલું છે એમ અત્ર સમજાય છે). આ પ્રમાણે હકીકત ચાલતી હતી તે વખતે એક બનાવ બન્યો તે સબંધી હકીકત હવે આપણે વિચારીએ.

અલ્પ સ્વીકારનો મોટો લાભ.

મૂળ કથાપ્રસગમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે "તદ્દયા–મંત્રીશ્વરની દીકરી તેને રાત દિવસ ત્રણે ઔષધો આપ્યા કરે છે, પરતુ એ નિષ્પુણ્યકને પોતાના કુભોજન ઉપર હજુ આસક્તિ ઘણી છે તેથી તેના ઉપર જોઇએ તેટલો પ્રેમ થતો નથી." આ પ્રાણીના સબધમાં પણ તેમજ બને છે. ગુરુ મહારાજની દયા આ પ્રાણીને વારંવાર જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર મેળવી આપે છે એટલે ગુરુ મહારાજ આ પ્રાણી ઉપર દયા લાવીને વારવાર તેને જ્ઞાનાદિ આપવા પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ આ પ્રાણીને ધન વિષય કુટુંબ સ્ત્રી આદિ ઉપર ઘણી પ્રીતિ હોવાને લીધે અને કર્મની સત્તા તળે તે દબાયલો હોવાને લીધે એ હકીકતને તે પોતાના મનમાં કોઇ મોટી વાત તરીકે માનતો નથી અને ગુરુ મહારાજની દયાનો વધારે લાભ લઇ શકતોન થી.

ગાઢ આસક્તિ–સહજ ત્યાગ

જેવી રીતે પેલો દરિદ્રી "મોહથી પોતાની પાસેનું તુચ્છ ભોજન વધારે ખાતો હતો અને તદ્દયાએ આપેલ ભોજનને બહુ થોડું ખાતો હતો" તેવી રીતે આ પ્રાણી પણ મહામોહને વશ પડીને પૈસા પેદા કરવાની બાબતમાં, વિષયોના ઉપભોગ કરવાની બાબતમાં અને તેવાં બીજાં સાંસારિક કાર્યોમાં ગાઢપણે આસક્ત રહે છે, તે તે કાર્યો બહુ હોંશથી કરે છે અને ગુરુ મહારાજે દયાપૂર્વક બતાવેલાં વ્રત નિ-

1 આવા નિશ્ચયને પચ્ચખ્ખાણ કહેવામા આવે છે અને તેથીજ પ્રાણી વિરતિ ગ્રહ્યુ પામ્યો કહેવાય છે. નિશ્ચયપૂર્વક ત્યાગ ન કરે ત્યાસુધી વિરતિ થતી નથી.

યમો વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઇ વાર જરા જરા સેવે છે અથવા બિલકુલ સેવતો નથી. જેમ "તદ્દયા તેને સંભારી આપે ત્યારે કોઇ વખત જરા અંજન આંખમાં આંજતો હતો" તેમ આ પ્રાણીને ગુરુ મહારાજ વારંવાર પ્રેરણા કરે ત્યારે ગુરુ મહારાજની ખાતરજ તેમાં જાણે પ્રવૃત્તિ કરતો ન હોય તેમ જ્ઞાનનો થોડો થોડો અભ્યાસ કરે છે, પરતુ તે પણ કોઇ વખતજ કરે છે, દરરોજ તો કરતોજ નથી. "અને તીર્થજળ પણ તદ્દયા વારંવાર કહે ત્યારે કોઇ વખત જરા પીતો હતો" તેવી રીતે આ પ્રાણી પણ પ્રમાદને વશ થઇને જ્યારે ગુરુ મહારાજ ખાસ પ્રેરણા કરે છે ત્યારે સમ્યગ્દર્શનને વધારે વધારે પ્રદીપ્ત કરતો આગળ વધતો જાય છે, પરતુ તે માત્ર ગુરુ મહારાજની ખાતર અને તેમની પ્રેરણાને અગેજ કરે છે, પણ પોતાના અતઃકરણના ઉત્સાહથી કરતો નથી.

તુચ્છ ભોજનમા વધારો

[1]ત્યારપછી નિષ્પુણ્યકની વાતમાં જરા વિસ્તારથી આ પ્રમાણે હકીકત કહેવામાં આવી છે કે "તદ્દયા એને હોશથી મહાકલ્યાણક ભોજન બહુ સારી રીતે આપતી હતી ત્યારે તેમાનું જરા ખાઇને બાકીનુ અન્ન પોતાના ભિક્ષાપાત્રમાં તે નાખી દેતો હતો. તેના તુચ્છ ભોજનની સાથે આ સુંદર ભોજન મળવાથી તેના અન્નમાં નિરતર વધારો થયા કરતો હતો, તેથી તેનુ અન્ન દરરોજ રાત દિવસ ખાધા કરે તોપણ તે કદિ પૂરૂ થતું નહોતું (ઘટતું નહોતું). પોતાના ભોજનમાં આવી રીતે વધારો થતો જોઇને તે મનમા બહુ રાજી થતો હતો, પણ કોના પ્રતાપથી અને શા કારણથી પોતાના ભોજનમાં વધારો થાય છે તેનું કારણ તે કદિ વિચારતો નહોતો. પોતાના ભોજનમાં આસક્ત થયેલો નિષ્પુણ્યક સુંદર ભોજન તરફ ઓછા ઓછા આદરવાળો થતો જતો હતો અને પોતે કાંઇક સમજતો હતો છતાં જાણે તદ્દન અજાણ્યો હોય તેમ સાંસારિક મોહમાં કાળ ગાળતો હતો. પોતાનું તુચ્છ ભોજન તે રાત દિવસ ખાતો હોવાથી શરીરે હૃષ્ટપુષ્ટ થતો ગયો, પણ ત્રણે ઔષધો આદર વગર માત્ર જરા જરા કોઇ વખત વાપરતો હતો તેથી તેના વ્યાધિઓનો સમૂળો નાશ થયો નહિ એટલે મહાકલ્યાણક અન્ન તે થોડુ થોડું લેતો હતો તેટલાથી પણ તેને ફાયદો તો ઘણો થયો અને તેના વ્યાધિઓ તેથી ઓછા ઓછા તો થતા ગયા, પણ વસ્તુસ્વરૂપનું બરાબર ભાન ન હોવાને લીધે

---

૧ જુઓ કથાપ્રસંગ અગાઉ પૃષ્ઠ ૩૯.

અને અપથ્ય ભોજનનું જોર વધારે હોવાને લીધે તેના શરીર ઉપર કુભોજનનો વિકાર વારવાર દેખાતો હતો: [1]અપથ્ય ભોજનના વિશેષ ઉપયોગથી કોઇ વાર તેને શૂળ નીકળતું હતું, કોઇ વખત શરીરે દાહ થઇ આવતો હતો, કોઇ વાર તેને મુંઝવણ થઇ આવતી હતી, કોઇ વખત શરીરે તાવ આવી જતો હતો, કોઇ વાર શરદી થઇ આવતી હતી, કોઇ વાર જડપણું જણાતું હતું, કોઇ વાર છાતીમાં અને પડખામાં વેદના થઇ આવતી હતી, કોઇ વાર ઉન્માદની પીડા થઇ આવતી હતી અને કોઇ વાર શરીરને પથ્ય વસ્તુ ઉપર અરૂચિ થઇ આવતી હતી. આવી રીતે એ સર્વ રોગો તેના શરીરમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરીને કોઇ કોઇ વાર તેને ત્રાસ આપતા હતા.” આ પ્રાણીના સબંધમાં પણ એવાજ પ્રકારની સર્વ વાત બને છે તે આપણે હવે જોઇએ.

અનુવ્રતનું માહાત્મ્ય.

કોઇ વખત ચોમાસાની શરૂઆતમાં દયા તત્પર થઇ ગુરુ મહારાજ આ પ્રાણી ઉપર વિશેષ દયા લાવીને તેને વધારે પ્રમાણમાં વિરતિ (ત્યાગભાવ) ગ્રહણ કરાવવા સારૂ તેની પાસે અણુવ્રતનો વિધિ કહે છે. મહાવ્રતમાં સર્વ ત્યાગ કરવાની હકીકત હોય છે અને અણુવ્રતમાં દેશથી (અંશથી) બની શકતી બાબતમા ત્યાગભાવ કરવાનો હોય છે તે સર્વ હકીકત ગુરુ મહારાજ તેને સમજાવે છે અને એવાં અણુવ્રતો વિશેષ પ્રકારે લેવાનો વિધિ કેવો છે તે સર્વ બાબત પર વિસ્તારથી વિવેચન કરે છે ત્યારે આ જીવને સંસાર પર સવેગ તો ઘણો આવી જાય છે અને ત્યાગ કરવાની વૃત્તિ થઇ આવે છે તોપણ ચારિત્રાવરણીય કર્મના અત્યંત જોરને લઇને અને તેના મદ વીર્ય (ઓછી તાકાત)પણાને લઇને માત્ર કોઇ કોઇ વ્રત નિયમ જરા જરા તે લે છે એ સર્વ તદ્દયા તેને ઘણું ભોજન આપે અને જોઇએ તેટલુ લેવા તેને કહે, પણ તે તેમાંથી થોડુ ગ્રહણ કરે તેની જેવું સમજવું. વળી ગુરુ મહારાજની ખાતર કોઇ કોઇ વ્રત આ પ્રાણી, તેમાં પોતાનું મન ન હોય તોપણ, લઇ લે છે તે પોતાના કુત્સિત ભોજનમાં સુદર ભોજન નાખવા-ભેળવવા બરાબર સમજવું. જેવી રીતે પેલો દરિદ્રી સારૂ અને ખરાબ ભોજન ભેળવી દેતો હતો તેમ આ ભાઇ પણ સમજપૂર્વક લીધેલાં વ્રતોની સાથે પોતાની અનિચ્છાથી આદરેલાં વ્રત નિયમોને ભેળવી દે છે. પોતાની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ ઓછા સંવેગથી વ્રત નિયમો લીધાં

---

૧ રૉયલ. એ. સોસાયટી બેંગાલ છાપવાળી આવૃત્તિના મૂળ ગ્રંથનુ પૃષ્ઠ ૧૨૬ મુ અહીંથી શરૂ થાય છે.

હોય તોપણ તે આ ભવમાં અથવા પરભવમાં જરૂર ધન વિષયનાં સાધનો વધારી આપે છે તે આ સુંદર ભોજનના સંબંધથી તુચ્છ ભોજનનો વધારો થાય છે એ બાબતની બરાબર સમજવું. મંદ સંવેગથી ગ્રહણ કરેલાં વ્રત નિયમોના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થયેલાં ધન વિષય વિગેરેનો વારંવાર ઉપભોગ કરવામાં આવે તોપણ પેલાં વ્રત નિયમો મજબૂત કારણ હોવાને લીધે ધન વિષય ખૂટતાં નથી એટલે જેમ ધન વિષય વપરાતાં જાય છે તેમ વ્રત નિયમના પ્રભાવથી બીજાં મળતાં જાય છે. આ પ્રાણી તો મનુષ્યપણામાં અથવા દેવગતિમાં પોતાની સંપત્તિ વારંવાર વધતી જતી જોઇને બહુ આનદમાં આવી જાય છે; પરંતુ એ બાપડાને એમ માલૂમ પડતું નથી કે એ ધન વિષય વિગેરે પોતાને વધારે પ્રાપ્ત થતાં જાય છે તે તો માત્ર ધર્મના પ્રભાવથીજ થાય છે તેમાં આનંદ પામવા જેવું શું છે? વાસ્તવિક રીતે તો જે ધર્મના પ્રભાવથી એ વધે છે તેજ કરવો યુક્ત છે-પણ આવી હકીકત તેના ધ્યાન પર આવતી નથી. આવા વસ્તુસ્વરૂપના જ્ઞાન ઉપર લક્ષ્ય નહિ આપતાં તે ધન વિગેરે ઉપર વધારે આસક્તિ રાખે છે અને જ્ઞાન દર્શન અને દેશથી ચારિત્ર તે ગ્રહણ કરતો હોય છે તેના તરફ વધારે શિથિળતા બતાવે છે. વળી આવી રીતે વસ્તુસ્વરૂપ જાણતાં છતાં અજાણ્યા મનુષ્યની પેઠે મોહના દોષને લીધે તે નકામો વખત ગાળે છે. આવી રીતે જ્યાંસુધી તેનું ધન વિષય ઉપર મન ઘણું ચોંટેલું રહે છે અને ધર્માનુષ્ઠાન કરવા તરફ ઓછો આદર રહે છે ત્યાંસુધી ગમે તેટલો વખત તે ગાળી નાખે પણ તેના રાગ વિગેરે ભાવરોગો નાશ પામતા નથી. ગુરુ મહારાજના આગ્રહથી મન્દ ભાવે પણ થોડાં થોડાં સારાં અનુષ્ઠાનો કરે છે તેથી તેને થોડો ઘણો ગુણ થાય છે. મતલબ એ છે કે તેના ભાવરોગો તેથી તદ્દન શાત પડતા નથી, કારણ કે એનામાં હજુ ધર્મ માટે અંત કરણનો આદર નથી, ગુરુ મહારાજના આગ્રહથીજ સારી પ્રવૃત્તિ જરા જરા કરે છે તેથી વ્યાધિઓ શાંત રહે છે, પણ ક્ષય પામી જતા નથી.

ભાવરોગમાં વધારો.

હવે આ પ્રાણીને પોતાના આત્મસ્વરૂપનુ જ્ઞાન ન હોવાથી તે ધન વિષય ઉપર બહુ આસક્તિ રાખે છે, ઘણો પરિગ્રહ (ધન ધાન્ય વસ્તુઓને સંગ્રહવી, તેઓ ઉપર પોતાપણુ સ્થાપન કરવું તે) રાખે છે, મોટી જાળ પાથરી હોય તેવો મોટા પાયા ઉપર વ્યાપાર શરૂ કરે છે, ખેતીવાડીનો ધંધો આદરે છે અને આવા પ્રકારના બીજા અનેક આરંભો શરૂ કરે છે. આ પ્રમાણે થવાથી રાગ વિગેરે ભાવ-

રોગોને વધી જવાનું મજબૂત કારણ મળી જાય છે. વ્યાધિઓને વધી જવાનું એક વાર કારણ મળી આવે એટલે તે જેમ વધી જાય છે અને પ્રાણીને હેરાન કરે છે તેમ તેઓ આ પ્રાણી ઉપર પોતાની અસર બરાબર બતાવે છે, પોતાના અનેક પ્રકારના વિકારોની અસર આ પ્રાણી ઉપર કરી મૂકે છે, તે વખતે આદર વગર કરેલાં સહેજ-સાજ સારાં અનુષ્ઠાનોથી આ પ્રાણીનો બચાવ થઇ શકતો નથી. એટલે પછી અકાળે જેમ શૂળની પીડા થઇ આવે તેના જેવી ધન (પૈસા) ના ખરચની ચિંતાથી કોઇ વખત તે પીડાય છે, કોઇ વખત પારકાની ઈર્ષ્યાના દાહ (બળતરા)થી બળી જાય છે, કોઇ વખત તેનું સર્વસ્વ નાશ પામી ગયું હોય ત્યારે જાણે મરવાની અણી પર આવી ગયો ન હોય તેમ મૂર્ચ્છા પામી જાય છે, કોઇ વખતે કામજ્વરથી થતી પીડાને લીધે તરફડે છે, કોઇ વખત લેણદારો તેનું ધન લઇ જાય તેની પીડાથી જાણે શરદીથી ઠરી ન ગયો હોય તેવો થઇ જાય છે, 'અહો આ તો જાણ-કાર છે છતાં કેવો ઉલટે રસ્તે ચાલે છે' એ પ્રમાણે લોકોમાં કહેવાતી મૂર્ખતાવડે હૃદયમાં ખેદાય છે, કોઇ વખત ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ અને અનિષ્ટ વસ્તુનો સયોગ જેને બન્ને પડખાંમાં અને હૃદયમાં થતી શૂળની વેદના સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે તેનાથી હેરાન થયાં કરે છે, કોઇ વખત તે પ્રમાદી (આળસુ, સુસ્ત) પ્રાણીને ફરીવાર [1]મિથ્યાત્વરૂપ ઉન્માદનો સંતાપ ઉત્પન્ન થાય છે, સારાં અનુષ્ઠાન કરવાં એ વ્યાધિ મટાડવા માટે પથ્ય-પચે તેવું ભોજન છે તેના તરફ અરૂચિ થવા-રૂપ ઉપાધિ કોઇ વખત તેને થઇ આવે છે-આવી રીતે અપથ્ય સેવ-વામાં આસક્ત થયેલો આ જીવ દેશવિરતિની કોટિ પર ચઢવા લાગેલો હોય છે તોપણ એવા એવા વિકારોથી હેરાન થયાં કરે છે.

વસ્તુવિચારણા-તદ્દયા સ્થિરીકરણ.

ત્યારપછી [2]કથાપ્રસંગમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે "આવી રીતે વ્યાધિઓની પીડાથી ઘેરાયલા અને રડતા નિષ્પુણ્યકને એક વખત દયાળુ તદ્દયાએ જોયો અને તેના સબંધમાં વિચાર કરીને તે બોલી "ભાઇ! પિતાજીએ તને પ્રથમથીજ કહ્યુ છે કે તારા શરીરે આ સર્વ વ્યાધિઓ છે તે ખરાબ ભોજન ઉપર તને પ્રીતિ છે તેને લઇનેજ છે. અમે આ તારી સર્વ હકીકત જોઇએ છીએ, સમજીએ છીએ, પણ તને આકુળતા ન થાય તેટલા સારૂ તને તારા ખરાબ ભોજનનું ભક્ષણ

૧ પાત થવાથી મિથ્યાત્વમાં ચાલ્યો જાય ત્યારે એ પ્રમાણે થાય છે.

૨ જુઓ કથાપ્રસંગ પૃ ૩૭

કરવાથી વારતા નથી. આ સુંદર ત્રણે ઔષધો જે મહા શાંતિ કરનારા છે તેના ઉપર તારી શિથિળતા છે! અને આ સર્વ પ્રકારના સતાપને કરનાર ભોજન ઉપર તારી રૂચિ છે! ખરેખર તારી સ્થિતિ ઘણી વિચિત્ર છે. તું અત્યારે રડે છે પણ તને શાતિ આપે તેવી બાબત કોઇ અત્યારે તો વિદ્યમાન જણાતી નથી. બીજી એમ પણ વાત છે કે જેને અપથ્ય ઉપર બહુ પ્રેમ હોય છે તેને ઔષધ લાગુ પડી શકતાં નથી. હુ તારી પરિચારિકા હોવાથી મને પણ આ બાબતમાં અપવાદ આવે છે. હું તને આટલી વાત સમજાવું છુ પણ તને સારૂ કરવાની હાલ મારામા શક્તિ નથી." આ પ્રમાણે તદ્દયાની વાત સાભળી નિષ્પુણ્યક બોલ્યો "જો તેમજ હોય તો તમારે મને હવેથી તુચ્છ ભોજનનો ઉપયોગ કરતાં વારવાર વાર્યા કરવો, કારણ કે એ ભોજન કરવાની મને એટલી પ્રેમપૂર્વક ઇચ્છા રહ્યા કરે છે કે મારી પોતાની મેળે તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉત્સાહ મારામાં આવે એમ મને લાગતું નથી. તમારા પ્રભાવથી એ ખરાબ ભોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ કરતા સર્વનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ પણ મારામા આવશે." તદ્દયાએ હર્ષના આવેશમા આવી જઇને કહ્યું "શાબાશ છે, શાબાશ છે! તારા જેવાને એ પ્રમાણે કરવું તે યોગ્યજ છે.' આ પ્રમાણે કહીને પછી તેને વધારે ખરાબ ભોજન લેતા તે વારવાર વારવા લાગી. આવી રીતે વારવાર કહેવાથી તે અપથ્ય ભોજનનો થોડો થોડો ત્યાગ પણ કરવા લાગ્યો તેમ તેમ તેના વ્યાધિઓ ઓછા પણ થવા લાગ્યા, વિશેષ પીડા થતી હતી તે અટકતી ગઇ અને ઔષધો શરીર પર અસર કરવા લાગ્યાં. જ્યારે તદ્દયા નજીકમાં હોય ત્યારે નિષ્પુણ્યક સુંદર ભોજન કરે અને અપથ્ય ભોજન થોડુ લે તેથી વ્યાધિઓ ઓછા થાય, પરતુ વળી તે જરા દૂર જાય એટલે હજુ તેનામા અપથ્ય ભોજન ઉપર લપટપણું ઘણુ હોવાથી તે ખાવા મડી જાય અને ઔષધો જરા પણ લે નહિ તેથી વળી પાછો અજીર્ણવિકાર થઇ આવે ધર્મબોધકરે પોતાની દીકરી તદ્દયાને આખા લોકના પાલક તરીકે અગાઉથી નીમેલી હતી તેથી તેને તો અનત લોકની સભાળ રાખવામાં રોકાઇ રહેવાનુ હતું અને તેને લઇને તે આ નિષ્પુણ્યક પાસે તો કોઇ કોઇ વાર આવી શકતી એટલે બાકીનો બધો વખત તે તદ્દન છૂટો રહેતો હતો. એવા વખતમા અપથ્ય ખાવાથી કોઇ તેને વારતું નહિ, તેને લીધે વ્યાધિ સંબધી વિકારો પાછા ઉદ્દભવી નીકળતા હતા, જેથી પાછુ 'એ ભગવાન્ એના એ'–એના જેવુ તેને થઇ જતું હતું. એ તો પછી તેજ ખાડા અને તેજ મેઢાવાળી વાત થતી હતી."

આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ એવીજ હકીકત લગભગ બની આવે છે. એમાં ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય હકીકત એ છે કે ગુરુ મહારાજને આ જીવ ઉપર દયા આવે છે તે મુખ્ય કાર્યે કરનારી છે તે વાત પર રૂપક કરીને પ્રધાનપણે તેને 'કર્તા' બતાવી છે. આશય એવો છે કે ગુરુ મહારાજ પોતેજ કર્ત્તા છે, પરતુ તેમની આ પ્રાણી ઉપરની દયા મુખ્ય ભાગ ઉપદેશને અગે ભજવે છે તે હકીકતને સ્પષ્ટપણે સન્મુખ રાખવા માટે દયાને રૂપક આપી જાણે તે જૂદુ પાત્ર હોય તેવી સભાવના કરી છે. વાસ્તવિક રીતે તો આ સર્વ ઉપદેશ ગુરુ મહારાજ પોતેજ આપે છે અને ઔષધ આપનાર અને માર્ગ બતાવનાર તેજ છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી.

તદ્દયાની સભાવના

ગુરુ મહારાજ જેમના ચિત્તમાં દયા ભરેલી છે તેઓ આ આળસુ–પ્રમાદી જીવને ફરી વાર મળે છે ત્યારે તેને સાંસારિક અનેક ઉપાધિઓથી આકુળ વ્યાકુળ થતો જોઇ તેને ઠપકો આપતાં કહે છે "હે ભાઇ! જે પ્રાણીઓ વિષયમાં આસક્ત હોય છે તેઓને મનમાં અનેક પ્રકારના સતાપ થવા એ કાંઇ દુર્લભ બાબત નથી એમ અમે તને અગાઉથીજ કહ્યુ હતું, એટલે જેઓ વિષયમા આસક્ત હોય છે તેઓને મનના સતાપો થયાજ કરે છે વળી અમે તને વિશેષમાં કહ્યું હતું કે જે પ્રાણીઓ પૈસા પેદા કરવાની બાબતમાં અને તેનું રક્ષણ કરવાની બાબતમાં મચ્યા રહે છે તેઓથી આપત્તિઓ બહુ દૂર રહેતી નથી (એવા પ્રાણીઓની નજીક દુ:ખો–પીડાઓ રહ્યા કરે છે અને ઘણા ટુંકા વખતમાં તેની સાથે મળી જાય છે). આ પ્રમાણે હકીકત અમે તને કહી હતી છતા તને તો તેના ઉપરજ વધારે વધારે પ્રેમ થતો જાય છે. વળી એક બીજી પણ વાત છે તે એ કે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર જે સર્વ ક્લેશરાશિરૂપ મહા અજીર્ણનો નાશ કરનાર છે અને તેમ કરીને જે પરમ શાતિ આપનાર છે તેના ઉપર તું અનાદરની નજરથી જુએ છે, ત્યારે અમે તે હવે શું કરીએ? જો અમે ત્યાગ કરવાના સંબંધમા કાંઇ બોલીએ છીએ તો તું આકુળ વ્યાકુળ થઇ જાય છે; આથી તારા ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવો થયા કરે છે તે અમારી પોતાની આખથી અમે જોયા કરીએ છીએ તોપણ તને ખરાબ રસ્તે જતાં વારીએ તો તું આકુળ વ્યાકુળ થઇ જા તે ભયથી અમે ચૂપ બેસી રહીએ છીએ. જે પ્રાણીઓને એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ઉપર આદર હોય છે, જેઓ વિરૂદ્ધ કર્મોનો ત્યાગ કરતા જતાં હોય છે અને જેઓ

સમજ આપવાની એક વધારે રીતિ

એ રત્નત્રયનું અનુષ્ઠાન કરતાં હોય છે તેના વિકારોનું નિવારણ થઇ શકે તો બસ છે; જેઓને એ રત્નત્રયી ઉપર મનમાં જરા પણ આદર નથી તેઓને રોકવાની અમારે કાઇ જરૂર પણ નથી. જ્યારે તું અમારા દેખતાંજ રાગાદિ ભાવરોગોથી પીડા પામે છે ત્યારે લોકો પણ અમને તારા ગુરુ જાણીને ઠપકો આપવા લાગે છે અને અમારી નિંદા પણ કરે છે" તદ્દયાએ નિષ્પુણ્યકને ઉપર કથાપ્રસંગમાં જે ઠપકો આપ્યો હતો તેની બરાબર આ હકીકત સમજવી.

ઇચ્છા, આસક્તિ અને ભાવના

ગુરુ મહારાજ તરફથી આ પ્રમાણે ઠપકો સાંભળીને આ પ્રાણી ગુરુ મહારાજને પ્રત્યુત્તર આપતા કહે છે કે "અનાદિ કાળથી અભ્યાસ પડી ગયેલો હોવાને લીધે તૃષ્ણા લોલુપતા વિગેરે ભાવો મને મુંઝવે છે. એ તૃષ્ણા-લોલુપતાને તાબે થઇને કરેલા આરંભ[1] અને પરિગ્રહનું પરિણામ કેવું ખરાબ આવે છે તે જાણવા છતાં તેને હુ છોડી શકતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી આપ સાહેબે મારા સબંધમાં ઉપેક્ષા ન કરવી, બેદરકારી ન બતાવવી, મને ખોટે રસ્તે પ્રવૃત્તિ કરતો જોઇને આપે મારૂ યોગ્ય નિવારણ કરવું, તેથી કદાચ એમ પણ બને કે હાલ હુ દોષોનો થોડો થોડો ત્યાગ કરૂ છુ તે આપ સાહેબની મહેરબાનીથી પરિણતિના ફેરફારને અંગે મારામાં સર્વ દોષનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ પણ આગળ જતાં આવે-તેવી શક્તિ હુ પ્રાપ્ત કરૂં."

તદ્દયાના વ્યવસાયો.

આ પ્રાણી ઉપર પ્રમાણે ગુરુ મહારાજને કહે છે તેની તે સર્વ વાત ગુરુ મહારાજ સ્વીકારી લે છે અને તે પ્રમાદ કરતો હોય છે ત્યારે ગુરુ મહારાજ તેનુ કોઇ કોઇ વાર નિવારણ પણ કરે છે. ગુરુ મહારાજ કહે છે તે પ્રમાણે કરવાથી અત્યાર સુધી પ્રાણીને અશુભ પ્રવૃત્તિ કરવાને લીધે જે પીડા થતી હતી તે ઉપશાંત થાય છે, જ્ઞાન દર્શન વિગેરે ગુણો વધારે વિકાસ પામે છે અને એને લઇને આ પ્રાણીમાં તદ્દયાનાં વચન પ્રમાણે અનુકરણ કરવાથી આરોગ્ય થવારૂપ થોડો થોડો ફેરફાર થયો એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તેને બરાબર મળતું આવે છે. માત્ર હકીકત એ બને છે કે આ પ્રાણીમા વધારે જ્ઞાન અને દીર્ઘ દૃષ્ટિ ન હોવાને લીધે જ્યારે ગુરુ મહારાજ તેને પ્રેરણા કરે છે ત્યારેજ માત્ર તે પોતાનું ખરૂ હિત કરનારી બાબતમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે,

---

૧ કોઇ પણ સાંસારિક બાબતની શરૂઆત કરવી. જેમકે ઘર બાંધવું, મીલ ચલાવવી વિગેરે

પરતુ જેવી ગુરુ મહારાજની પ્રેરણા બધ થાય છે અથવા ગુરુ મહારાજનો જોગ બનતો નથી કે તરતજ પોતાનુ વાસ્તવિક કર્તવ્ય કરવામાં તે શિથિળ થઇ જાય છે અને પાછો આરભ પરિગ્રહની ધમાલમાં પડી જાય છે. જેવો તે આરભ પરિગ્રહની જજાળમાં પડી જાય છે કે પાછા રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ ઉછળી પડે છે અને તેને મનની અને શરીરની અનેક પ્રકારની પીડાઓ ઉત્પન્ન કરે છે. આવા પ્રકારની પ્રાણીની અવસ્થા થાય છે તે તેની વિહ્વળતા છે એમ સમજવું. એટલે કથાપ્રસંગમાં એમ કહેવામાં આવ્યું હતું કે આ પ્રાણીને વિહ્વળતા થાય છે તે તેને રાગ દ્વેષને લીધે થયેલ માનસિક અને શારીરિક વ્યથા તુલ્ય સમજવી. એ ગુરુ મહારાજ જેવી રીતે વારવાર પ્રેરણા કરીને આ જીવને શુદ્ધ માર્ગ પર લઇ આવે છે તેવી રીતે પ્રેરણા કરીને ઠેકાણે લાવવાના બીજા અનેક જીવો હોય છે. સર્વ પ્રાણીઓ ઉપર કૃપા કરવાની બાબતમાં તત્પર રહેલા તે ગુરુ મહારાજા તો કોઇ કોઇ વખત જે જીવના સબધમાં હાલ વાત ચાલે છે તેને પ્રેરણા કરી શકે છે, પણ બાકીના વખતમાં આ જીવ છૂટો રહેતો હોવાથી પોતાનું અહિત કરતો હોય તેનાથી તેને કોઇ વારતું નથી. એને લઇને ત્યારપછી ઉપર કહ્યો તેવો અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે. તદ્દયા પાસે ન રહી શકે અને તેની ગેરહાજરીમા પ્રાણી અપથ્ય ભોજન ખાવા મડી જાય તેથી તેના રોગો વધી પડે અને વિકાર જણાવે તેની બરાબર આ સર્વ સમજવું.

સદ્બુદ્ધિ.

ત્યારપછી મૂળ કથાપ્રસંગમાં[1] એવી મતલબની હકીકત કહેવામાં આવી હતી કે આવી રીતે વ્યાધિથી પીડા પામતો ધર્મબોધકરે આ પ્રાણીને જોયો ત્યારે તેવી પીડાનું કારણ તેણે તેને પૂછ્યુ. એના જવાબમાં નિષ્પુણ્યકે પોતાની સર્વ હકીકત જણાવી અને પછી કહ્યુ 'સાહેબ! આપની દીકરી તદ્દયા મારી પાસે દરરોજ રહી શકતી નથી અને તેની ગેરહાજરીમાં મારા વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે. તેટલા માટે પ્રભુ! આપ મારે માટે પ્રયાસ કરીને કાંઇ એવી ગોઠવણ કરો કે મને સ્વપ્નામાં પણ જરાએ પીડા થાય નહિ.' ધર્મબોધકર મત્રીશ્વરે જવાબમાં જણાવ્યુ 'તદ્દયાને ઘણા કામો સોપેલાં હોવાથી તે તો આખો વખત કામમાં ને કામમાં વ્યાકુળ રહે છે, તેથી તને અપથ્ય ભોજન સેવતાં વારંવાર વારે તેવી કોઇ સ્રી હોય તો તેને તારી પરિ-

---

[1] જુઓ પૃષ્ઠ ૩૯ થી. આ હકીકત લબાણ હોવાથી તેનો સારજ અહીં આપ્યો છે. આખી હકીકત માટે ઉપરના પૃષ્ઠની પક્તિ ૪ થી શરૂ થતી હકીકત વાંચો.

ચાકિકા નીમી આપું. તું તારા આત્માને હિત શું કરવાથી થાય તે જાણતો નથી. પથ્ય ભોજન કરવાથી દૂર નાસતો ફરે છે અને તારૂં તુચ્છ ભોજન કરવામાં નિરંતર પ્રેમ રાખ્યા કરે છે તેથી મારે તારા સબંધમાં શું કરવું? નિષ્પુણ્યક બોલ્યો 'આપ આવું કદિ હવે પછી બોલશો નહિ. આપનો હુકમ હું હવે કદિ પણ ઉલ્લંઘીશ નહિ. ફેરવીશ નહિ. આપની આજ્ઞા બરાબર માન્ય કરીશ' ધર્મબોધકર ત્યારપછી વિચાર કરી બોલ્યા 'એક સદ્‌બુદ્ધિ[1] નામની મારી છોકરી છે તેને બીજું બહુ કામ નથી. મારો વિચાર તેને તારી પરિચારિકા બનાવવાનો છે. તે મારી બાલિકા તારી પાસે નિરંતર રહેશે અને તને પથ્ય અને અપથ્ય શું છે તેનો વિચાર બતાવશે. આવી સારી દાસી હું તને આપું છું તેથી હવે તારે તારા મનમાં જરા પણ ગભરાવું નહિ, પરંતુ તે ઘણી જાણકાર હોવાથી તેનાથી ઉલટી રીતે ચાલનાર અને આદર વગરના પ્રાણી ઉપર તે જરા પણ ઉપકાર કરતી નથી, તેથી જો તને સુખ મેળવવાની ઇચ્છા હોય અને દુઃખથી તને ભય ઉત્પન્ન થયેલ હોય તો તે જે કહે તે પ્રમાણે તું દરરોજ કરજે... ..તદ્દયાને અનેક જગોએ કામ હોય છે તોપણ વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઇ વાર તે તારી પાસે આવી જઇને તને જાગ્રત રાખી જશે. જો તારે સુખ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો સદ્‌બુદ્ધિને રાજી રાખવા માટે તારાથી બની શકે તેટલો પ્રયત્ન કર્યા કરજે . .. મારા જેવા તો છેટા રહેનારા હોય છે, પણ આ સદ્‌બુદ્ધિ તો દરરોજ આખો વખત તારી પાસેજ રહેશે, માટે તારાં પોતાના સુખ માટે તારે તેની આરાધના કરવી સર્વ રીતે ઉચિત છે.' નિષ્પુણ્યકે આ બાબતમાં સમતિ આપવાથી ધર્મબોધકરે સદ્‌બુદ્ધિને તેની પરિચારિકા બનાવી.... .થોડા દિવસ સદ્‌બુદ્ધિ દ્રમકની પાસે રહી તેટલા વખતમા તેના સબંધમા ઘણા ફેરફાર થઇ ગયા. તેના ઉપદેશથી દ્રમકની અપથ્ય ભોજન ઉપર પ્રીતિ હતી તે ઉડી ગઇ, આથી અગાઉ જેટલું તુચ્છ ભોજન તે ખાતો નહિ. વળી હવે તે ત્રણે ઔષધો વધારે પ્રમાણમાં રાજી ખુશીથી ખાવા લાગ્યો. આ બન્ને કારણને લઇને તેને જે વ્યાધિઓ થયેલા હતા તે ઓછા થવા લાગ્યા અને રોગના વિકારો તો લગભગ નાશ પામી ગયા. એ દરિદ્રીને હવે સુખનો રસ કેવો છે તેનો સ્વાદ આવવા લાગ્યો, તેનું ભયંકર રૂપ હતું તે દૂર થઇ ગયું અને તેનામાં શાંતિ આવી ગયેલી હોવાથી તેના મુખ ઉપર સંતોષ પણ બહુ દેખાવા લાગ્યો." આ પ્રમાણેની મતલબની હકી-

---

૧ આ સદ્‌બુદ્ધિને Conscience કહી શકાય.

કત કથાપ્રસંગમાં કહેવામાં આવી હતી. આ પ્રાણીના સંબંધમાં પણ લગભગ એનેજ મળતી હકીકત બને છે તે આપણે હવે વિચારી જોઇએ.

ખુલ્લા દિલના એકરારો.

જેમ કોઇ આંધળો માણસ દોડતાં દોડતાં ભીંત અથવા થાંભલા સાથે અફળાઇ જવાથી પીડા પામે અને તેને કેટલી પીડા થાય છે તે વાત જેમ તે બીજા માણસને કહી સંભળાવે તેવી રીતે ગુરુ મહારાજે જે આચરણો કરવાની મના કરી હોય તેવાં આચરણ કરવાથી વિપત્તિઓ આવે છે તે જાણીને અને અનુભવીને ગુરુ મહારાજ ઉપર આ પ્રાણી વિશ્વાસ મૂકે છે અને માને છે કે ગુરુ મહારાજ જે વાત કહેતા હતા તે બરાબર હતી અને ત્યારપછી ગુરુ મહારાજ સમક્ષ એ વિપત્તિઓ અને કષ્ટો કેવી રીતે આવે છે અને તે વખતે પ્રાણીની શી સ્થિતિ થાય છે તે કહી સંભળાવે છેઃ “ભગવન્! આપ સાહેબના સદુપદેશથી જ્યારે હું ચોરીથી કોઇ પણ પદાર્થ લેતો નથી, રાજ્યવિરૂદ્ધ કોઇ પણ કાર્ય કરતો નથી, વેશ્યા અથવા પારકી સ્ત્રી તરફ દૃષ્ટિ કરતો નથી અને એવું ધર્મવિરૂદ્ધ અથવા લોકવિરૂદ્ધ કોઇ પણ આચરણ આપના ઉપદેશ પ્રમાણે કરતો નથી અને મહા આરંભ અને મહા પરિગ્રહમાં રીઝી જતો નથી ત્યારે લોકો મને સાધુ (સારા માણસ) તરીકે ગણે છે, મારામાં વિશ્વાસ મૂકે છે અને મારાં વખાણ કરે છે. એ વખતે શરીરને મહેનત પડવાથી કદાચ કાંઇ થોડું થોડું દુઃખ થાય તો તે મને જણાતું નથી અને હૃદય તદ્દન સ્વસ્થ થઇ જાય છે. આવા પ્રકારનાં શુભ આચરણ કરનારને ધર્મ સારી ગતિ અપાવનાર થાય છે એટલે એવાં સુકૃત્યને પરિણામે પ્રાણી સદ્ગતિમાં જાય છે એ વિચારથી મનમાં બહુ આનંદ થઇ આવે છે અને જ્યારે આપ સાહેબ તરફથી કોઇ પણ પ્રકારની નિવારણા[1] થતી નથી અથવા આપના તરફથી થયેલી નિવારણાની દરકાર ન કરતાં ધન વિષય વિગેરે ઉપર અત્યંત આસક્તિ હોવાને લીધે ગુરુ મહારાજ કાંઇ જાણી જવાના નથી એમ ધારી લઇને પૈસા ઉપરની મૂર્ચ્છાને લઇને હું ચોરીથી ધન ઉપાડવા માંડું છુ, વિષયલોલુપતાને લીધે વેશ્યા કે પરસ્ત્રીગમન કરૂં છું અને તેવું બીજું કાંઇ પણ ભગવાને નિવારણ કરેલું આચરણ કરૂં છું ત્યારે લોકો તરફથી નિંદા, રાજ્ય તરફથી શિક્ષા અને સર્વ ધનહરણ, શરીરનો ખેદ, મનનો તાપ અને બીજા અનેક પ્રકારના અનર્થો આ લોકમાંજ પ્રાપ્ત કરૂં છું. આવી રીતે વર્તનારાઓને દુર્ગતિરૂપ મહા ઊંડા ખાડામાં ફેંકી દેનાર પાપ થાય છે એવા વિચારથી મારૂં હૃદય બળી

૧ અટકાવવું તે, અમુક કાર્ય ન કરવાનો ઉપદેશ.

જાય છે અને એક મીનિટ પણ મને સુખ મળતું નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી હે કૃપાનાથ! આપ કાંઇ એવું કરી આપો કે જેથી આપના કહેવા પ્રમાણે આચરણ કરવારૂપ બખતર પહેરીને અનર્થોરૂપ ભાલાંના સમૂહથી રક્ષણ કરાયલો હું રહુ."

જીવના આ પ્રમાણેનાં વચન સાંભળીને ગુરુ મહારાજે તેને કહ્યું:

સ્વાયત્તતા-
નું મહત્ત્વ.

"ભદ્ર! બીજાના નિવારણ કરવાથી અને તેના પરના "વિશ્વાસથી અકાર્ય વર્જવાનુ બની આવે છે તે તો "કોઇ કોઇ વખતજ બની શકે છે. આ પ્રમાણે અન્યના "ઉપદેશથી કોઇ કોઇ વાર અકાર્ય વર્જવાનું પરિણામ "તને પોતાને અને બીજાને કેવું સારૂ આવે છે તે તે જોયું અને તેમ "કરવાથી તને કેટલો મોટો ફેર પડી જાય છે તે તેં અનુભવ્યુ. અમારે "તો અનેક પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવાનો હોય છે, તેઓને ઉપદેશ "આપવાનો હોય છે અને તેઓને યોગ્ય રીતે સમજાવવાના હોય છે "તેથી તારી પાસે આખો વખત રહીને દરેક બાબતમા તને નિવારણ "કરવાનું અમારાથી બની શકે નહિ. આ પ્રમાણે હોવાથી જ્યાંસુધી "તારી પોતાની સદ્બુદ્ધિ જાગ્રત નહિ થાય ત્યાસુધી જે આચરણોનું "અમે નિવારણ કરવાનો તને ઉપદેશ આપીએ છીએ તે આચરણ "ઉપર તારી આસક્તિ હોવાને લીધે તેનાથી થતી અનર્થપરપરા રોકી "શકાશે નહિ; તે અનર્થપરપરા એ ને એ પ્રમાણે થયાજ કરશે. સદ્બુ- "દ્ધિરેવ हि परप्रत्ययमनपेक्ष्य स्वप्रत्ययेनैव जीवमकार्यान्निवारयति સદ્બુદ્ધિજ "એક એવી વસ્તુ છે કે જે અન્ય તરફની પ્રેરણાની અપેક્ષા રાખ્યા "વગર પોતાના પ્રયત્નથી—જાતપ્રેરણાથીજ જીવને અકાર્ય કરતાં "નિવારણ કરે છે અને અસરકારક રીતે નિવારણ કરી શકે છે. "એના પ્રતાપથીજ પ્રાણી અનર્થોથી બચી શકે છે"

સદ્બુદ્ધિ-
ની મહત્તા

આ પ્રમાણે સાભળીને જીવે કહ્યુ "ભગવન્! તે કદાચ મને મળવાની હશે તો તે પણ આપના પ્રસાદથીજ મળશે, બીજી કોઇ રીતે મળી શકવાની નથી." ગુરુ મહારાજે ઉત્તરમા જણાવ્યું "વારૂ, તો હું તને સદ્બુદ્ધિ "આપું છું. અમારા જેવાને તો તે (સદ્બુદ્ધિ) વચન- "નેજ તાબે રહે છે, પરતુ તારે આ સંબંધમાં આટલુ ધ્યાનમાં રાખવાનું "છે કે સદ્બુદ્ધિ આપવામાં આવી હોય તોપણ જે પ્રાણીઓ પુણ્ય- "શાળી હોય છે તેઓનેજ તે સારી રીતે [1]પરિણમે છે, બીજાઓને તે

---

૧ પરિણામ ઉપજાવવું.

"સારી રીતે પરિણમી શકતી નથી. એનું કારણ એ છે કે પુણ્યશાળી "પ્રાણીઓ હોય છે તેઓનેજ તેના ઉપર આદર થાય છે, બીજા પ્રાણીઓને "તેના ઉપર જોઇએ તેવો આદરજ થતો નથી. શરીર ધારણ કરનાર "પ્રાણીઓને જેટલાં કષ્ટ થાય છે-જેટલા અનર્થ થાય છે એ સર્વ સદ્-"બુદ્ધિ નહિ હોવાને લીધે થાય છે અને આ સંસારમાં જેટલાં કલ્યાણ "છે-જેટલાં સુખો છે તે સર્વનો આધાર સદ્બુદ્ધિ ઉપરજ છે. જે મહાત્મા "સદ્બુદ્ધિના સબંધમાં પ્રયત્ન કરે છે, તેને પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયાસ કરે "છે અને તેના સબંધમા નિર્ણય કરવા યત્ન કરે છે તેઓજ સર્વજ્ઞ મહા-"રાજની ખરેખરી આરાધના કરે છે અને જેઓ તેમ કરતા નથી તેઓ "સર્વજ્ઞ મહારાજની આરાધના કરી શકતા નથી. હું તારી પાસે આટલી "બધી વાત કરૂ છુ, ઉપદેશ આપું છુ અને યોગ્ય માર્ગે લઇ આવવા "પ્રયત્ન કરૂ છું તે સર્વ પ્રયત્ન તને હરકોઇ પ્રકારે સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરા-"વવા માટેજ છે. સદ્બુદ્ધિ વગરના પ્રાણીઓને કદાચ વ્યવહારથી-ઉપર "ઉપરથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઇ જાય છે તોપણ તેમા અને જ્ઞાન પ્રાપ્ત ન "થાય તેમાં કાઇ મોટો ફેર પડતો નથી, કારણ કે એવા પ્રકારનુ જ્ઞાન "પોતાનુ કામ કરતું નથી અથવા આવી રીતે માત્ર વ્યવહારથી જેઓને "જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ પોતાનુ સ્વકાર્ય (મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાનું અથવા "આત્મ કલ્યાણ કરવાનુ કાર્ય) કરી શકતા નથી અને પરિણામ વગરનું "જ્ઞાન તે લગભગ નકામા જેવું છે. વધારે તો શુ કહેવુ ? પણ સદ્-"બુદ્ધિ વગરના મનુષ્યમાં અને પશુમાં કાંઇજ તફાવત નથી અને "તેવો પ્રાણી જનાવરથી કોઇ પણ બાબતમાં ચડતો હોય એમ લાગતું "નથી, તેટલા માટે જો તારે સુખ મેળવવાની ઇચ્છા-હોશ હોય અને "જો તને દુ ખથી ખરેખરો ભય થયો હોય તો અમે આજે તને જે "સદ્બુદ્ધિ આપીએ છીએ તેને તું યત્ન કરીને જાળવી રાખજે અને "તેના ઉપર પૂર્ણ આદરભાવ બતાવજે. તેના ઉપર જો તું આદર "કરીશ અને તે સબધમાં જો બરાબર યત્ન કરીશ તો તેમ કરવાથી તેં "અમારૂ વચન આરાધ્યુ, ભુવનના માલેક પરમાત્માને બહુ પ્રકારે માન "આપ્યું, અમને સંતોષ પમાડ્યો, મોક્ષ પહોંચાડનાર વાહનનો સ્વીકાર "(અગીકાર) કર્યો, લોક[1]સજ્ઞાનો ત્યાગ કર્યો, ધર્મઆચરણ કર્યું અને "સસારસમુદ્રથી આત્માને તારી દીધો એમ અમે ધારી લેશું અને એમ "તારે સમજી લેવું."

ગુરુ મહારાજના આવા વચનામૃતના પ્રવાહથી તે પ્રાણીનું હૃદય

---

૧ પ્રાકૃત લોકોની રૂચિને અનુસરીને કામ કરવુ તે.

પ્રફુલ્લિત થયું અને તેથી તેણે ગુરુ મહારાજના વચનને સ્વીકાર્યું. ત્યારપછી ગુરુ મહારાજ આ પ્રાણીને સદુપદેશ આપે છે "ભદ્ર ! હું તને એક ખાસ ગુહ્ય[1] "હકીકત કહું છું તે તારે બરાબર ધ્યાન રાખીને 'ધારણ કરવી' જ્યાંસુધી આ પ્રાણી વિપરીત જ્ઞાનને લઇને દુઃખથી "ભરેલાં ધન વિષય વિગેરેમાં સુખનો આરોપ કરે છે અને સુખથી 'ભરેલા વૈરાગ્ય તપ સંયમ વિગેરેમાં દુઃખનો આરોપ કરે છે ત્યાં- "સુધીજ એને દુઃખની સાથે સબંધ થાય છે, જ્યારે એને જણાય છે "કે ઇંદ્રિયના વિષયોમાં અથવા વિષય સારૂ પ્રવૃત્તિ કરવી તેમાં 'દુઃખ છે અને ધન વિગેરે પદાર્થોની આકાંક્ષા દૂર કરવી એજ સુખ 'છે ત્યારે એની સર્વ ઇચ્છાઓનો વિચ્છેદ થયેલો હોવાથી તેને કોઇ 'પણ પ્રકારની આકુળતા વગર સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટ થાય છે અને "નિરંતર તે આનંદમાં રહે છે. વળી તને એક બીજી પણ મુદ્દાની 'વાત કહું તે તારા હૃદયપટ પર આળેખી રાખજે જેમ જેમ આ "પ્રાણી સ્પૃહા (ઇચ્છા પારકી આશા) વગરનો થતો જાય છે તેમ "તેમ તેનામાં પાત્રતા આવતી જતી હોવાથી તેને સર્વ સંપત્તિઓ "મળતી જાય છે અને જેમ જેમ એ સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા- "વાળો-અભિલાષાવાળો થતો જાય છે તેમ તેમ તેની અયોગ્યતા 'વિચારીને સંપત્તિઓ તેનાથી વધારે ને વધારે દૂર નાસતી ફરે છે. "આ પ્રમાણેનો તારા મનમાં નિશ્ચય કરીને તારે સાંસારિક પદાર્થો "મેળવવાને માટે કે ભોગવવાને માટે અભિલાષા કરવી નહિ જો તું "એ પ્રમાણે કરીશ તો સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ તને મનની કે શરીરની "પીડાની ગંધ પણ આવશે નહિ એટલે જાગ્રતાવસ્થામાં તો શું પણ "સ્વપ્નામાં પણ તને કોઇ પ્રકારની માનસિક કે શારીરિક પીડા થશે 'નહિ.' ગુરુ મહારાજ આ પ્રમાણે પ્રાણીને ઉપદેશ આપે છે તેને અમૃતની જેમ આ પ્રાણી ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રાણીને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ છે એમ ધારીને ગુરુ મહારાજ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરે છે કે હવે પછી એ પ્રાણી ઉલટા માર્ગે કદિ પણ જશે નહિ આવા વિચારથી ગુરુ મહારાજ એ પ્રાણીના સબંધમાં નિશ્ચિન્ત[2] થયા.

સુખપ્રાપ્તિ ઉપાય ઉપદેશ.

આ પ્રાણીને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થયા પછી તે શ્રાવકઅવસ્થામાં

---

૧ સાંભળનારને લાભ કરે તેવી, ઘણા ન જાણે તેવી ખાનગી હકીકત અન્યથી નહિ સમજાયલું ગુપ્ત રહસ્ય

૨ ચિન્તા રહિત, ફીકર વગરના.

પીડા ગુણ અને પ્રમોદ

વર્તતો હોય અને તેથી ઇંદ્રિયના વિષયોનો ઉપભોગ કરતો હોય, ધન સ્ત્રી વિગેરે તે ગ્રહણ કરતો હોય તોપણ તેની સાથે તેને એવો સબંધ થતો નથી કે જેથી તે કદિ તૃપ્ત ન થાય, મનમાં સતોષ પામે નહિ અને નિરતર વધારે મેળવવાની અભિલાષા કર્યા કરે. વળી તેના મનમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ઉપર ઘણી પ્રીતિ હોવાને લીધે તેને ધનભોગના વિષયો જેટલા મળે તેટલામાં તેને સંતોષ રહે છે. વળી તે ઉપરાંત તે સદ્‌બુદ્ધિના પ્રભાવથી જેટલો જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર મેળવવા માટે યત્ન કરે છે તેટલો યત્ન ધન અથવા ભોગના પદાર્થો મેળવવા માટે કરતો નથી. આને પરિણામે અગાઉ ન થયા હોય તેવા રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ નવીન વધતા નથી અને અગાઉ જે થયા હોય તે ઓછા ઓછા થતા જાય છે. એ વખતે પણ પૂર્વે (અગાઉના વખતમા) ઉપાર્જન કરેલાં કર્મના ફળ તરીકે જો કે કોઇ કોઇ વખતે શરીર અને મનની પીડા થઇ આવે છે તોપણ તેના ઉપર આ પ્રાણીનો તીવ્ર અનુબધ[1] થતો નહિ હોવાથી તે લાંબો વખત ટકતી નથી, ત્યારે પછી આ પ્રાણીને સતોષ અને અસતોષમાં ગુણ દોષનો કેટલો તફાવત છે તે માલૂમ પડે છે. અને [2]ઉત્તરગુણોની પ્રાપ્તિને લીધે તેના મનમાં પ્રમોદ પણ બહુ થવા લાગે છે.

સદ્‌બુદ્ધિ સાથે વાતચીત.

[3]આગળ કથાપ્રસંગમાં વાત કરી તે આપણે હવે વિચારીએ. "એક દિવસ એકાન્તમાં રહેલો તે (નિષ્પુણ્યક) પોતાના મનમાં અત્યત રાજી થઇને નિરાકુળપણે સદ્‌બુદ્ધિ સાથે વાત કરવા લાગ્યો "ભદ્રે! મારા શરીરમા આ શું બધુ નવાઇ જેવુ લાગે છે! તું જો તો ખરી, અત્યાર સુધી જે શરીર સર્વે દુ:ખથી ભરપૂર હતુ તેજ શરીર હવે સુખથી ભરપૂર થઇ ગયુ છે!" સદ્‌બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો "ભાઈ! સારી રીતે પથ્ય સેવવાથી અને તારા શરીરને નુકશાન કરનાર વસ્તુ ઉપરના રાગને દૂર કરવાથી એ સર્વે લાભ થયો છે. લાંબા વખતની ટેવથી ખરાબ ભોજન કદાચ કોઇ વાર તું લે છે ખરો,

---

૧ આસક્તિ, ચાલુ પ્રવાહ. બીજો અર્થ કરવો હોય તો વાક્ય આ પ્રમાણે વાંચવુ. "તેનો ચાલુ પ્રવાહ નહિ રહેતો હોવાથી." બન્ને અર્થ ઘટે છે.

૨ શ્રાવકના ૨૧ ગુણો વધારે ઉંચા આકારમાં અહીં પ્રાણી પ્રાપ્ત કરી આગળ પ્રગતિ કરતો જાય છે તે ઉત્તરગુણો પર સૂચવન જણાય છે.

૩ જુઓ મૂળ કથા માટે અગાઉનુ પૃષ્ઠ ૪૧.

પણ તે વખતે હું નજીકમાં હોવાથી તને તે બાબતમાં શરમ બહુ આવે છે. એ ખરાબ ભોજનનો ઉપયોગ જ્યારે શરમ સાથે કરવામાં આવેછે ત્યારે તેની અસર નહિ જેવી થઇ જાય છે અને તે ઉપરાંત તેના ઉપર તિરસ્કાર હોવાથી-ગૃદ્ધિ નહિ હોવાથી વારવાર તે ખાવાની ઇચ્છા પણ થયા કરતી નથી. આવા પ્રકારની વૃત્તિ થઇ ગયા પછી તેવું ખરાબ ભોજન કદાચ થોડુ ખાઇ લીધુ હોય તો તેથી શરીરે વ્યાધિઓને વધારનાર તે થઇ જતુ નથી. તારા મનમાં આનદ અને સુખ થાય છે તે આ કારણથી થયેલ છે''" આવી રીતે પોતાના મનમાં અને શરીરમાં પ્રમોદ થતો હતો તેનુ કારણ સદ્‌બુદ્ધિ સાથે પ્રાણીએ વિચાર્યું અને તેના જવાબમા સદ્‌બુદ્ધિએ કદન્ન પર લોલુપતાનો કરેલો ત્યાગ અને ત્રણે આષધોનુ કરેલુ સેવન કારણ તરીકે બતાવ્યુ અને તેમ કરવાની યુક્તિનુ પણ પ્રતિપાદન કર્યું તે પ્રમાણે આ પ્રાણીના સબધમાં પણ બને છે

સદ્‌બુદ્ધિથી પ્રશમ સુખ.

સદ્‌બુદ્ધિની સાથે વિચાર કરવાથી આ પ્રાણીના ધ્યાનમાં આવે છે કે શરીરમાં અને મનમા નિવૃત્તિરૂપ સુખ હાલમાં પોતાને પ્રાપ્ત થયું છે તેનુ કારણ વિષય વિગેરે પર વસ્તુ પર આસક્તિનો ત્યાગ અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તરફ આદર અને તેની આચરણા છે પૂર્વ અભ્યાસથી કદાચ આ પ્રાણી વિષયાદિકમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તોપણ તેનામાં સદ્‌બુદ્ધિ જાગ્રત થયેલ હોવાને લીધે તે વારવાર એવો વિચાર કર્યા કરે છે કે તેના જેવાને તે પ્રમાણે કરવુ કોઇ પણ રીતે ઉચિત નથી. આવા વિચારને પરિણામે તેને વિષયો ઉપર આસક્તિ થતી નથી, તેથી તેના પર તીવ્ર લાલસા થતી નથી અને તેને લઇને આ પ્રાણીને પ્રશમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે સદ્‌બુદ્ધિએ આવી રીતે આ પ્રાણીને યુક્તિપૂર્વક સમજાવ્યો એમ સમજવુ.

સર્વથા ત્યાગ.

સર્વથા ત્યાગને અગે સાવચેતી

પ્રાપ્ત થયેલા સુખના રસમાં આનદ પામી તેણે સદ્‌બુદ્ધિને જે કહ્યુ તે હકીકત ત્યારપછી કથાપ્રસગમા કહેવામા આવી છે. "નિષ્પુણ્યકે કહ્યુ કે 'જો એમ હોય તો તે ખરાબ ભોજનનો હું સર્વથા ત્યાગ કરી દઉ કે જેથી મને સુદર સુખ સારી રીતે પ્રાપ્ત થાય.' સદ્‌બુદ્ધિએ જવાબમાં કહ્યુ 'વાત તો તદ્દન યોગ્ય છે, પરતુ તેનો ત્યાગ

બરાબર વિચાર કરીને કરજે, કારણ કે તજ્યા પછી તેના ઉપરના પૂર્વે પ્રેમને લઇને અગાઉના જેવી આકુળ વ્યાકુળતા તને થવી ન જોઇએ. એક વાર એનો ત્યાગ કર્યા પછી ફરી વાર તેના ઉપર સ્નેહ થઇ આવે તેના કરતાં તો ત્યાગ ન કરવો એજ વધારે ઠીક ગણાય, કારણ કે એ તુચ્છ ભોજન ઉપર સ્નેહ રાખવાથી વ્યાધિઓ બહુ વધી જાય છે. ખરાબ ભોજન થોડુ થોડુ કરવાથી અને ત્રણે ઔષધોનો વધારે વધારે ઉપયોગ કરવાથી તારા વ્યાધિઓ નરમ પડેલા છે અને તને શાંતિ થયેલી છે તેટલુ થવું પણ અત્યત દુર્લભ છે. એક વાર સર્વથા ત્યાગ કર્યા પછી તેવા તુચ્છ ભોજનની ઇચ્છા કરનાર મહામોહના પ્રતાપથી વ્યાધિઓની લાઘવતા (ઓછાશ) પણ જલદી મેળવી શકતા નથી. આ બાબતનો સારી રીતે વિચાર કરીને મનમા જો ખરેખર ત્યાગ કરવા યોગ્ય ભાસે તોજ ઉત્તમ મનુષ્યોએ તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો ઉચિત છે.' સદ્‌બુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને તેનું મન જરા ગભરાટમાં પડી ગયુ તેથી પોતે શું કરવુ તેનો બરાબર નિશ્ચય તે કરી શક્યો નહિ ” આ પ્રાણીના સબધમાં પણ એવીજ હકીકત બને છે તે આપણે વિચારીએ.

સર્વસંગત્યાગ માટે કરેલ પર્યાલોચના

ગૃહસ્થઅવસ્થામાં વર્તતા આ પ્રાણીને જ્યારે સાસારિક પદાર્થો પરની લાલસા તૂટી જાય છે અને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની આચરણા કરવા પર અત્યત પ્રેમ થાય છે ત્યારે ખરેખરૂ સુખ શું છે અને ક્યાં છે તે તેના જાણવામાં આવે છે. પછી તેને પરમ શાતિનું-પ્રશમનું સુખ અવિચ્છિન્નપણે પ્રાપ્ત થાય એટલે એક વાર તે સુખ થયા પછી નિરતર બન્યુ ને બન્યુ રહે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તેની ઇચ્છા તેના મનમા જાગ્રત થાય છે અને તેને પરિણામે તેના મનમા સર્વ પરભાવનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ થઇ આવે છે. તે વખતે તે પોતાની સદ્‌બુદ્ધિ સાથે પોતે સર્વસંગનો ત્યાગ કરવાને સમર્થ છે કે નહિ તે સબધમા લબાણુ પર્યાલોચના (વિચાર) કરે છે સદ્‌બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવાથી એને માલૂમ પડે છે કે અનાદિ સસારમાં દીર્ઘ અભ્યાસથી આ પ્રાણી વિષયો ઉપર રસપૂર્વક ગૃદ્ધિ રાખ્યા કરે છે અને તે રસ જાણે પોતાનો હોય તેમ માનીને વિષયો સાથે કામ લે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સર્વ પ્રકારના દોષોથી નિવૃત્તિરૂપ ભગવાને બતાવેલી દીક્ષા અંગીકાર કરીને વળી પાછો અનાદિ કાળથી કર્માએ કરેલી પોતાની વિભાવસ્થિતિમાં જો ચાલ્યો જાય અને પૂર્વ પ્રકૃતિને અનુસરવા લાગે

તો પોતાના આત્માને ઉલટો વિડંબના[1] કરે. આ પ્રમાણે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને વિષયાદિ પર આસક્તિ થાય અને મન લોલુપી રહે તેના કરતાં તો દીક્ષા પહેલેથી ન ગ્રહણ કરવી તે વધારે સારૂ, કારણ કે તીવ્ર અભિલાષા વગર વિષય વિગેરે સેવતો ગૃહસ્થ (શ્રાવક) પણ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રમા આચરણ કરવારૂપ [2]દ્રવ્ય સ્તવનો આશ્રય કરીને કર્મ-રૂપ અજીર્ણનો નાશ કરતો જાય છે અને તેથી રાગાદિ ભાવરોગને ઓછા કરીને કર્મને હલકાં કરી નાખે છે આવી ભાવરોગની ઓછાશ પણ અનાદિ કાળથી સસારમા રખડતાં આ જીવને અગાઉ કદિ પ્રાપ્ત થઇ હોતી નથી અને તેવી ઓછાશ પ્રાપ્ત થવી એ પણ ઘણી મુશ્કેલ બાબત છે. આ પ્રમાણે હોવાથી દીક્ષા લઇને પણ ત્યારપછી જો વિષ-યની અભિલાષા થાય તો પછી જે બાબતની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તે નહિ કરવાથી મનમાં ઘણોજ આકરો ક્લેશ થાય છે અને તેથી મનમાં વધારે વધારે રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ વૃદ્ધિ પામતા જાય છે. પરિણામે જે ભાવરોગોની ઓછાશ તેને ગૃહસ્થાવસ્થામા (દેશવિરતિને અગે) પ્રાપ્ત થઇ શકી હતી તેટલી પણ તે મેળવી શકતો નથી.

ચારિત્ર મોહ-નીયનો ઉદય

જે વખતે પ્રાણી ઉપર પ્રમાણે નરમ નરમ વિચાર કરે છે તે વખતે સર્વસગનો ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિને [3]ચારિત્ર મોહનીય કર્મના અશો વારવાર હચમચાવ્યા કરતા હોય છે તેથી એને અત્યારે જે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ હોય છે તે પાછી ડોળાઇ જાય છે, ત્યારપછી ત્યાગબુદ્ધિ ડોળાવાને લીધે તેના વીર્યની હાનિ થાય છે અને તેથી નીચે જણાવ્યા છે તેવાં અને તેને મળતા ખોટા બ્હાનાંઓનો તે આશ્રય લે છે તે ચારિત્ર મોહનીયને લીધે વિચાર કરે છે અથવા જણાવે છે કે "જો હુ દીક્ષા લઉં તો આ મારા મોઢા સામુ જોઇને જીવનાર મારા કુટુબનુ શું થાય? મારા વિરહથી આખુ કુટુબ સીદાય[4] અને જરૂર જીવેજ નહિ ત્યારે અવસર વગર અત્યારે મારા નિરાધાર કુટુબને કેવી રીતે છોડી દઉ? આ મારા છોકરામા હજુ કોઇ પ્રકારની તાકાત આવી નથી, આ મારી છોકરીને હજુ પરણાવી નથી, મારી બ્હેનનો પતિ

---

૧ હેરાનગતી, ત્રાસ

૨ વ્યવહારથી આચરણા કરવી તે

૩ કષાય મોહનીય અને નોકષાય મોહનીય કર્મો પ્રાણીને ચારિત્ર આવવા દેતા નથી તેવા પ્રકારના કર્મોને ચારિત્રમોહનીય કર્મ કહેવામા આવે છે

૪ હેરાન થાય.

પરદેશ ગયો છે અથવા તે બિચારી વિધવા છે, તેથી મારે તેનું ભરણ-પોષણ કરવું જોઇએ. વળી આ મારો ભાઇ ઘરનો બોજો ઉપાડવાને શક્તિવાન્ થયો નથી, આ મારા મા બાપ ઘડપણથી અર્ધા ખોખરાં થઇ ગયેલા છે અને મારા ઉપર તેઓનો ઘણોજ સ્નેહ છે, મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખનારી આ મારી સ્ત્રી અત્યારે ગર્ભવતી છે અને મારા વગર એક ક્ષણ પણ જીવી ન શકે તેવી છે. આવા વિસંસ્થુળ[1] કુટુંબનો હું કેવી રીતે ત્યાગ કરૂં? મારી પાસે મોટો ધનનો સમૂહ છે, ઘણા માણસો પાસે મારૂં મોટી રકમનું લેણું છે તે ઉઘરાણી મારા વગર કોણ લાવે? અને તે ઉઘરાણી મારા વગર તકડકે થઇ જાય, અને મારૂં કુટુંબ અને ભાઇઓ સારી રીતે ભક્તિ કરનારા અને મોટી સંખ્યામાં છે તે સર્વનું મારે ભરણપોષણ કરવું જોઇએ તેથી લોકોની પાસેથી ઉઘરાણી વસુલ કરીને અને તે રોકડ નાણું મારા કુટુંબીઓને અને ભાઇઓને યોગ્ય રીતે વહેંચી દઇને પછી તેમાંથી કેટલાક દ્રવ્યનો ધર્મની બાબતમાં સખાવત દ્વારા ખરચ કરીને, પોતાની હોંશથી માતા પિતા પાસેથી રજા મેળવીને અને મારા ગૃહસ્થ તરીકેનાં સર્વ કાર્યો પૂર્ણ કરીને પછી દીક્ષા લઇશ. ઉઘરાણી વસુલ થઇ નથી, કુટુંબની વ્યવસ્થા હજુ કરી નથી તેથી આ દીક્ષાનો વખત ન હોવાથી આ દીક્ષાના વિચારોથી અત્યારે શું?

કાયરનાં બહાના

"[2]વળી દીક્ષા લેવી અને પાળવી એ તો સાક્ષાત્ હાથવડે મોટા "[3]સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રને તરવા જેવું છે, ગંગાના "પૂર જોરથી ચાલતા પ્રવાહની સામે તરવા જેવું છે, "લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું છે, લોઢાના લાડુ ભક્ષણ "કરવા જેવું છે, છિદ્રવાળી (મોકળી) કામળને[4] "સૂક્ષ્મ પવનથી ભરવા જેવું છે. મેરૂ પર્વતને પોતાના માથાથી ભેદી 'નાખવાના પ્રયત્ન જેવું છે, સમુદ્રનું ડાભના અગ્ર ભાગથી માપ લેવા "જેવું છે, તેલથી સંપૂર્ણ ભરેલા પાત્રને હાથમાં લઇને સો યોજન

---

૧ અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં, ટગધડા વગરના, પોતાની મેળે વ્યવસ્થા ન ચલાવી શકે તેવા

૨ આ આખું વાક્ય નિર્બળ-સંસારરસિક અથવા બહાના કાઢનારના દૃષ્ટિબિન્દુથી બોલાયલું છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

૩ સર્વથી મોટો દરિયો તેનું પ્રમાણ બહુ મોટું છે અને તે સર્વથી છેલ્લો આવેલો છે.

૪ અથવા ગધેડા ઉપર નાખવાની ગુણો.

"દોડતાં દોડતાં તેમાંથી તેલનું એક પણ ટીપું બહાર નહિ પડવા દેવા
"જેવું છે, જમણાં અને ડાબાં ફરતાં આઠ ચક્રોના વચલા ભાગથી
"પસાર થનાર બાણવડે તે આઠે ચક્રની ઉપર રહેલી પુતળીની ડાબી
"આંખમા બાણ મારવા જેવુ છે અર્થાત્ રાધાવેધ સાધવા જેવુ છે,
"પગ ક્યાં પડે છે તેની દરકાર કર્યા વગર તીક્ષ્ણ તરવારની ધાર પર
"ચાલવા જેવું છે, કારણ કે અહીં[1] પરિષહો સહન કરવા પડે છે,
"દેવતાઓ વિગેરેની તરફથી ગમે તે પ્રકારના ઉપસર્ગો થાય તેની
"સામુ થવું પડે છે, સર્વ પ્રકારનાં પાપના સબંધથી નિવૃત્તિ કરવી
"પડે છે, યાવત્જીવ (જીવે ત્યાસુધી) મેરૂ પર્વત જેટલો ભારે શીલનો
"ભાર વહન કરવો પડે છે, નિરતર પોતાના આત્માને માધુકરી[2]
"વૃત્તિથી વહન કરવો પડે છે, તેમા શરીરને ભારે તપથી તપાવવું
"જોઇએ, સંયમને આત્મભાવમા લઇ આવવો જોઇએ, રાગ વિગેરે
"ભાવશત્રુઓને મૂળથી ઉખેડી નાખવા જોઇએ અને અતરમા રહેલા
"અજ્ઞાનરૂપ અંધકારના પ્રસારનો રોધ કરવો જોઇએ વળી વિશેષ
"શું કહેવું ? કોઇ પણ પ્રકારનો પ્રમાદ કર્યા વગર મહામોહરૂપ વૈતા-
"ળનો નાશ કરવો જોઇએ.

"આવી રીતે દીક્ષા લેવી અને પાળવી એ તો બહુ ભારે કામ છે અને મારા શરીરનુ તો અત્યાર સુધી કોમળ શય્યા- વડે, સારાં સારા ભોજનવડે લાલન પાલન કર્યું છે અને મારા મનના સસ્કારો પણ એવાજ પ્રકારના છે, તેથી દીક્ષાનો આવો મોટો ભાર ઉપાડવાની હજુ મારામા શક્તિ આવી નથી સાથે એ વાત પણ બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે જ્યાસુધી સર્વ પ્રકારના મનના અને અતરના ગોટાળા દૂર કરીને ભગવાનની દીક્ષા લેવામા ન આવે ત્યાસુધી સપૂર્ણ શાતિસામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવનાર અને સર્વ ક્લેશનો છેડો આણનાર મોક્ષ પણ પ્રાપ્ત ન થાય આમ છે તેથી મારે હવે શું કરવુ તેની કાઇ ખબર પડતી નથી " પોતાને શું કરવુ યોગ્ય છે તે બાબતનો નિર્ણય નહિ કરી શકવાને લીધે સદેહરૂપ હીંડોળા પર ચઢેલો આ પ્રાણી કેટ- લોક વખત આવા આવા વિચાર કરવામા કાઢી નાખે છે

વધારે બ્હાનાં

---

૧ જુઓ અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ પૃષ્ઠ ૩૯૪-૫ (પ્રથમાવૃત્તિ)

૨ સાધુ આહાર લેવા જાય તેને **માધુકરી વૃત્તિ** કહે છે મધમાખ જેમ ફુલ પર બેસી ફુલને પીડા ઉપજાવ્યા વગર તેમાથી રસ ચૂસે તેમ સાધુ કોઇને બોજારૂપ થયા વગર અન્ય પાસેથી આહાર ગ્રહણ કરે છે.

નિષ્પુણ્યક-સપુણ્યક.

ત્યારપછી[1] મૂળ કથાપ્રસંગમાં આગળ હકીકત કહેવામાં આવી હતી તે ધ્યાનમાં હશે. તેનો આશય એ હતો કે સદ્બુદ્ધિનો ઉપર પ્રમાણે જવાબ સાંભળી આ પ્રાણી જરા ગભરાટમાં પડી ગયો. એક દિવસ ત્યારપછી એમ બન્યુ કે મહાકલ્યાણક ભોજન ખુબ સારી રીતે ખાધા પછી લીલામાત્રથી તેણે ખરાબ ભોજન જરા લીધું. તે વખતે સુંદર ભોજન ખાવાથી તે ધરાઇ ગયેલો હોવાને લીધે અને સદ્બુદ્ધિ તેની પાસે હોવાને લીધે સુંદર ભોજનના ગુણો તેના મન ઉપર બહુ અસર કરવા લાગ્યા તેથી પેલા ખરાબ ભોજનનુ તુચ્છપણું, વિરસપણું અને નિંદનીકપણું તેની નજર આગળ ખડુ થયુ એ વિચારને પરિણામે તેને પોતાના તુચ્છ ભોજન ઉપર બહુ કટાળો આવ્યો, અને તેથી એનો ગમે તે પ્રકારે હવે જરૂર ત્યાગ કરવો એવો તેણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરીને તેણે સદ્બુદ્ધિને આદેશ કર્યો કે 'આ મારૂ ભોજન ભરવાનુ વાસણ લે અને તેમાથી ખરાબ ભોજન ફેંકી દઇને તેને ધોઇને સાફ કરી આપ.' સદ્બુદ્ધિએ તેને જવાબમા કહ્યુ 'આ બાબતમા તારે ધર્મબોધકરને પૂછવુ વધારે સારૂ છે. સારી રીતે વિચાર કરીને કરેલા કામમાં પાછળથી ફેરફાર કરવો પડતો નથી ' ત્યારપછી નિષ્પુણ્યક અને સદ્બુદ્ધિ બન્ને સાથે ધર્મબોધકર પાસે ગયાં અને ત્યાં જઇને નિષ્પુણ્યકે ધર્મબોધકર સમક્ષ પોતાનો સર્વ વિચાર જણાવ્યો. ધર્મબોધકરે આ પ્રાણીને બરાબર કસી જોવા માટે પ્રથમ તેને ખૂબ વિચાર કરવા માટે ભલામણ કરી અને જ્યારે સર્વસગત્યાગ કરવાનો તેનો દૃઢ નિશ્ચય જણાયો ત્યારે પછી તેમણે એ નિષ્પુણ્યકની પાસેથી ખરાબ ભોજનનો ત્યાગ કરાવ્યો, વિમળ (પવિત્ર–શુદ્ધ) જળથી તેના વાસણને સાફ કર્યુ અને તેમાં સુંદર ભોજન સારી રીતે ભર્યું આ પ્રમાણે જે દિવસે ધર્મબોધકરે કર્યું તે દિવસે મોટો મહોત્સવ થયો અને લોકોમા અત્યાર સુધી જેનુ નામ નિષ્પુણ્યક હતું તે હવે સપુણ્યકના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો—આવી મતલબની વાત અગાઉ કરી હતી. આવીજ હકીકત ગૃહસ્થઅવસ્થામાં વર્તતા આગળ વધવાની હોંશ રાખતા પણ નિભાવિક ભાવોથી પાછા ખેંચાતા દોલાયમાન બુદ્ધિવાળા જીવોના સંબધમા ઘણી વાર બને છે તે આપણે હવે વિચારીએ.

---

૧ જુઓ મૂળ કથા માટે અગાઉનું પૃષ્ઠ ૪૩. અહીં તેનો ભાવાર્થ આપવામાં આવેલ છે

વિશેષ શુદ્ધ અનુષ્ઠાન.

જ્યારે આ પ્રાણીને શાંતિમાં પ્રશમ સુખ કેવા પ્રકારનું પ્રાપ્ત થાય છે તેની બરાબર ખબર પડે છે અને આ સંસારના પ્રપંચ ઉપરથી જ્યારે તેનું મન ઊંચું થઇ આવે છે છતાં પણ કોઇ કોઇ બ્હાનાનો આશ્રય કરીને તે ઘરમાં પડ્યો રહે છે, સંગત્યાગ કરતો નથી ત્યારે કોઇ વિશિષ્ટ પ્રકારનાં તપ અથવા બીજા નિયમો ધારણ કરીને તે કાંઇ કાંઇ પ્રગતિ કર્યા કરે છે—આ સુંદર ભોજનનો તે પ્રાણી વધારે વધારે ઉપયોગ કરે છે તેની બરાબર સમજવું. એવી અવસ્થામાં વર્તતો હોય ત્યારે પણ તે અર્થ ઉપાર્જન કરે છે અને કામનું સેવન કરે છે; તેમાં જો કે તેનો બહુ આદર હોતો નથી તોપણ તેવાં કાર્યો કરે છે તે લીલા માત્રથી ખરાબ ભોજન ખાવા બરાબર સમજવું.

વૈરાગ્યના પ્રસંગો

આવી રીતે ગૃહસ્થાવસ્થામાં વર્તતો હોય જ્યારે કોઇ વખત સ્ત્રી (ભાર્યા, પત્ની) કાંઇ વિરૂદ્ધ આચરણ કરે, છોકરો બાપાનું (પોતાનું) કહ્યું ન કરે, દીકરી યોગ્ય મર્યાદાની હદ ઓળંગી જાય, બહેન વિપરીત આચરણ કરે, પોતે ધર્મની બાબતમાં પૈસા ખરચતો હોય તે ભાઇઓને બહુ પસંદ ન આવે, આ ભાઇ તો હવે ઘરની બાબતમાં તદ્દન ઠંડા થઇ ગયા છે એમ પોતાનાં મા બાપ બીજાની પાસે ફરિયાદ કરે, ભાઇઓ પોતાની સાથે દગો રમે, નોકરવર્ગ આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરે—હુકમ ન માને, પોતાના શરીરની અનેક પ્રકારે લાલના પાલના કરવામાં આવે તોપણ તે કૃતઘ્ન માણસની પેઠે રોગ વિગેરેના વિકારો બતાવે અથવા જ્યારે પૈસાનો ભંડાર વિજળીના ઝબકારાની પેઠે અચાનક નાશ પામી જાય—વિસરાળ થઇ જાય તે વખતે આ પ્રાણી જે સુંદર ભોજન ખાઇને ધરાયલો હોય છે તેને જણાય છે કે એ સર્વ ખરાબ ભોજન છે અને ટુંકા વખતમાં નાશ પામે તેવું છે; તે વખતે આખા સંસારનો વિસ્તાર તેના યથાસ્થિત સ્વરૂપે આ પ્રાણીના લક્ષ્યમાં આવે છે અને તેનો ખરેખરો ભાસ થાય છે. આ સંસારના સ્વરૂપનો બરાબર ભાસ થવાથી તેનું મન સસારથી જૂદું પડી જાય છે અને અત્યંત વિરાગ થવાથી તેના મનમાં સંવેગ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારપછી તે પોતાના મનમાં વિચાર કરે છે—'અહો! મારૂં પોતાનું ખરૂં હિત ક્યાં છે અને કેવી રીતે સાધી શકાય તેમ છે તે સંબંધી સર્વ પરમાર્થ જાણવા છતાં જેની ખાતર હું મારા પોતાના કામની દરકાર ન કરતાં ઘરમાં પડ્યો રહ્યો છું (સસારમાં રહું છું—દીક્ષા લેતો નથી) તેજ ધન, સગા, સંબંધી

વિગેરેનું પરિણામ તો આવું છે! આ પ્રમાણે વારંવાર બને છે, પણ હું તે બાબતનો બરાબર વિચાર કરતો ન હોવાથી મને એના ઉપર સ્નેહને લીધે મોહ થયા કરે છે અને તે ઓછો થતો નથી. ખરેખર, હું મારા કુટુંબીઓને વળગતો જાઉં છું અને તેઓ તો સ્વાર્થસંઘટ્ટ વખતે મારી દરકાર પણ કરતા નથી અને ધન પણ નાશ પામી જાય છે ત્યારે મારે કોની ખાતર આ બધું મારા આત્માના ભોગે કરવું? એ ધન કે કુટુંબ પર સ્નેહ કરી સંસારમાં પડ્યા રહેવું તે અજ્ઞાનનું પરિણામ છે. આવી રીતે જેના પરિણામે ચોક્કસ નુકશાન થવાનું છે એવું જાણતાં છતાં અનર્થને લઇને જાણે મારૂં હૃદય બહેર મારી ગયું હોય તેમ મારા આત્માને શા માટે હુ છેતરૂં છું? માટે આ અંતરંગ અને બાહ્ય સગનો સમુદાય જે સર્વ કચરા જેવો છે અને જે [1]કોશેટો કરનાર કીડાની જેમ આત્માને બંધન માત્ર કરાવવારૂપ ફળ આપે છે તેનો સર્વથા ત્યાગ કરી દઉં. જો કે જેમ વધારે વધારે વિચાર કરવામાં આવે છે તેમ તેમ વિષય સેવવાના રસમાં લીન થયેલા મનને

મનની મજબૂતી.

વિષયભોગનો ત્યાગ કરવો વધારે વધારે મુશ્કેલ લાગતો જાય છે, છતાં મારે એ સર્વસંગનો ત્યાગ કરવોજ જોઇએ, પછી જે થવાનું હશે તે થશે અને એમાં થવાનું પણ શું છે? મને કાંઇ થવાનું નથી. આ ખરાબ પદાર્થોનો ત્યાગ કરવામાં મારૂં શું ખોટું થવાનું છે? અરે! એના ત્યાગથી તો ઉલટો અત્યાર સુધી કદિ નહિ થયેલ અને જેને કોઇની ઉપમા આપી ન શકાય એવો મનનો પ્રમોદ પ્રાપ્ત થશે. જ્યાંસુધી આ પ્રાણી વિષયકીચડમાં હાથીની પેઠે ખુચેલો રહે છે ત્યાંસુધી આ સર્વ વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો તેને આકરો લાગે છે, જ્યારે આ પ્રાણી એ વિષયકાદવમાથી બહાર નીકળી આવે છે ત્યારે આ જીવમાં વિવેક આવી જવાથી તે ધન વિષય ઉપર નજર પણ નાખતો નથી. को हि नाम सकर्णको लोके महाराज्याभिषेकमासाद्य पुनश्चाण्डालभावमात्मनोऽभिलषेत् અર્થાત્ એવો કોણ ડાહ્યો મનુષ્ય હોય કે જેને એક વખત મોટું રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યારપછી પોતાના અગાઉના ચંડાળપણાની ઇચ્છા રાખે? વાત એમ છે કે કોઇ ચંડાળને પ્રયાસ કરવાથી મોટું રાજ્ય મળી જાય ત્યારે પછી જો તેનામાં ડહાપણ હોય તો તે કદિ રાજ્યને છોડીને પાછું ચંડાળપણું ગ્રહણ કરવાનો વિચાર કરેજ નહિ,

---

૧ રેશમનો કીડો પોતાના શરીરમાથી તાતણા કાઢી પોતાની જાતને બંધનમા નાખે છે અને પરિણામે મરણનું દુઃખ પોતાને હાથે કરીને વહોરી લે છે.

તેવી રીતે સર્વસંગત્યાગરૂપ મહારાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી કચરા જેવા વિષયો કે જે ચંડાળપણા સાથે સરખાવવા યોગ્ય છે તેને ભોગવવાની કયા ડાહ્યા પ્રાણીને ઇચ્છા થાય ? માટે મારે એ સર્વ ધન વિષય સ્ત્રી વિગેરેનો ત્યાગ કરવોજ જોઇએ. એને તજી દેવામા કોઇ પ્રકારની મુશ્કેલી આવવાની નથી.' આવી રીતે પોતાના મનમાં આ પ્રાણી ચોક્કસ નિર્ણય કરે છે.

પ્રગતિની ભાવનાની કસોટી.

ત્યારપછી તે સદ્‌બુદ્ધિ સાથે વિચાર કરીને નિર્ણય કરે છે કે આ ઘણી મહત્ત્વની બાબત છે તેથી તે સબધમાં સદ્‌ગુરુ મહારાજને પણ પૂછવુ ઠીક છે. ત્યારપછી ગુરુ મહારાજની પાસે જઇને તે નિષ્પુણ્યક પોતાનો સર્વ વિચાર વિનયપૂર્વક તેમને જણાવે છે. ગુરુ મહારાજ નિષ્પુણ્યકે બતાવેલા સર્વ વિચારો ધ્યાન આપીને સાંભળે છે, પછી તેને કહે છે "ભદ્ર ! બહુ સારૂં ! તારો વિચાર ઘણો ઉત્તમ છે, પરતુ તારે એટલુ ધ્યાનમાં રાખવાનુ છે કે આ રસ્તેથી મોટા પુરુષો પસાર થઇ ગયા છે અને બીકણ માણસોને એ રસ્તે જતા ભય ઉત્પન્ન થાય છે. તારી આ રસ્તે ચઢવાની ઇચ્છા થઇ છે તો તારે ખૂબ ધૈર્ય ધારણ કરવું. જે પ્રાણીઓને અતિ ઊંચા પ્રકારના ચિત્તનો આશ્રય મળી શકતો નથી તેઓ આ માર્ગના બીજા છેડા સુધી પહોચી શકતા નથી, માટે તારે જો આ માર્ગ આદરવો હોય તો પ્રથમ પરિપૂર્ણ વિચાર કરજે." આવા પ્રકારના વિચારો ગુરુ મહારાજે બતાવ્યા તે દરિદ્રીની કસોટી કરવા બરાબર સમજવા. તે હકીકત સાભળીને આ પ્રાણી ગુરુ મહારાજનાં વચન ભાવપૂર્વક અંગીકાર કરે છે. ત્યારપછી ગુરુ મહારાજ આ પ્રાણીની સારી રીતે પરીક્ષા કરે છે, પોતાની સાથે બીજા ગીતાર્થ સાધુઓ હોય છે તેઓની સાથે આ પ્રાણીની યોગ્યતાના સબધમા વિચાર ચલાવે છે અને ત્યારપછી તેને દીક્ષા આપે છે આ પ્રમાણે સર્વ વસ્તુસબંધનો ત્યાગ કરવો તે પેલા નિષ્પુણ્યકના ખરાબ ભોજનના સપૂર્ણ ત્યાગ બરાબર સમજવુ. આ ભવમા આ પ્રાણીએ જે જે પાપો કર્યાં હોય તે સર્વ શોધી શોધીને તે દરેકને માટે ત્યારપછી ગુરુ મહારાજ તેને [1]પ્રાયશ્ચિત્ત આપે છે તે શુદ્ધ પ્રાણીથી આ પ્રાણીનું ભિક્ષાપાત્ર સાફ કરવા બરાબર સમજવુ. ભિક્ષાપાત્ર તે જીવિતવ્ય (મનુષ્યભવ) છે એમ અગાઉ જણાવી દીધું છે. ત્યારપછી ચારિત્ર આપવુ–દીક્ષા આપવી તે ભિક્ષાપાત્રને સુદર ભોજનથી

---

૧ આલોચણા, પાપની શિક્ષા.

ભરવા-પૂરવા બરાબર સમજવું. જ્યારે ગુરુ મહારાજના ઉપદેશથી આ પ્રાણી દીક્ષા લે છે ત્યારે અનેક ભવ્ય પ્રાણીઓનાં ચિત્તને આહ્લાદ થાય તેટલા માટે સંઘપૂજા, ચૈત્યપૂજા વિગેરે શુભ પ્રવૃત્તિના કારણ-ભૂત મોટો મહોત્સવ થાય છે. 'આ પ્રાણીને અમે સંસારઅટવીથી પાર ઉતાર્યો' એવા વિચારથી ગુરુ મહારાજના મનમાં પણ સંતોષ થાય છે. એને લઇને આ પ્રાણી તરફ ગુરુ મહારાજની દયા વધારે વૃદ્ધિ પામે છે, એ દયાના પ્રભાવથી આ પ્રાણીની સદ્બુદ્ધિ વધારે નિર્મળ થાય છે. એનાં આવાં સુદર અનુંષ્ઠાનો જોવાથી લોકોમા પણ તેને વિષે કાંઇક સારા વિચારો બંધાય છે અને જૈન શાસનની ઉન્નતિ થાય છે. આ સર્વ હકીકત કહી તે મૂળ કથામાં કહેલા નીચેના શ્લોક બરાબર સમજવી.

દીક્ષાથી આનદ-નુ વાતાવરણ

धर्मबोधकरो हृष्टस्तद्दया प्रमदोद्धुरा,
सद्बुद्धिर्वर्धितानन्दा मुदितं राजमन्दिरम् ।

'આ બનાવથી ધર્મબોધકર ખુશી થયા, તદ્દયા હર્ષઘેલી થઇ ગઇ, સદ્બુદ્ધિનો આનદ વૃદ્ધિ પામ્યો અને આખુ રાજમદિર ખુશી થયુ.' એ બાબતનો આશય આવી રીતે વધારે સ્પષ્ટ થાય છે. ત્યારપછી આ પ્રાણીએ મેરૂ પર્વત જેવડો વિરતિનો મોટો ભાર ઉપાડ્યો તે જોઇને ભક્તિના ઉભરાથી ઉભરાઇ જઇને અને આખા શરીરે રોમાંચ યુક્ત થઇને ભવ્ય પ્રાણીઓ તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા "અહો! આ ભાઇને ધન્ય છે! એ ખરેખરો [1]કૃતાર્થ થયો છે! એ મહાત્મા પોતાના જન્મને ખરેખર સાર્થક કરે છે! એ ભાઇશ્રીની સારી પ્રવૃત્તિ જોવાથી એમ ખાત્રીપૂર્વક જણાય છે કે ભગવાને એના ઉપર કૃપાનજર કરી છે, એના ઉપર શુદ્ધ ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર ગુરુ મહારાજની મહે-રબાની થઇ છે, એના પરિણામે એનામાં સારી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ છે, એ સદ્બુદ્ધિને પરિણામે એણે બાહ્ય અને અતરંગ સગનો ત્યાગ કર્યો છે એટલે બહારથી વિષય ધન આદિ પદાર્થોનો અને અતરંગથી ક્રોધ માન વિગેરે કષાયનો ત્યાગ કર્યો જણાય છે, એણે જ્ઞાન દર્શન ચારિ-ત્રનો સ્વીકાર કર્યો છે અને રાગ દ્વેષ વિગેરે વિકારી ભાવોને દળી નાખ્યા છે. મહા પુણ્યશાળી પ્રાણી હોય તેનેજ આ પ્રમાણે થવું સભવે છે!" ત્યારપછી લોકો તેનું નિષ્પુણ્યક નામ બદલીને સપુણ્યક એવા નામથી

૧ જેણે પોતાનું કામ સાધ્યું છે તેવો.

ઓળખવા [1]લાગ્યા અને લોકોમાં તેનું એવું નામ થયું તે બરાબર યુક્તિયુક્તજ હતું.

રાજમંદિરમાં સ્થિતિ.

ત્યારપછી કથાપ્રસગમાં આગળ[2] કહેવામાં આવ્યુ છે કે "ત્યારપછી સપુણ્યક સદ્બુદ્ધિ અને તદ્દયાની સાથે રાજમંદિરમાં જ્યારથી રહેવા લાગ્યો ત્યારથી તેની જે સ્થિતિ બની તે હવે કહીએ છીએ. શરીરે નુકશાન કરે તેવું અપથ્ય ભોજન તે કરતો નહિ હોવાથી તેના શરીરે પ્રગટપણે મોટી પીડા ઘણું ખરૂં થતીજ નહોતી અને કદાચ પૂર્વના દોષથી સહજ પીડા થઇ આવતી તો તે બહુ થોડી અને થોડા વખત સુધી રહે તેવી થતી હતી. એને હવે કોઇ પ્રકારની ઇચ્છાઓ રહેલી ન હોવાથી તે લોકવ્યાપારનો વિચાર પણ કરતો નહિ અને અત્યત આનદમાં આવીને પૂર્ણ હોંશથી વિમળાલોક અંજન પોતાની આંખમાં વારવાર આંજતો હતો, જરા પણ થાક્યા વગર તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી દરરોજ પીતો હતો અને પેલું સુદર મહાકલ્યાણક ભોજન દરરોજ સારી રીતે ખાતો હતો. આ અજન, જળ અને ભોજનના ઉપયોગથી દરેક મીનિટે તેના બળમા વધારો થવા લાગ્યો, સુખમા વધારો થવા લાગ્યો, શાતિમાં વધારો થવા લાગ્યો, તેમજ રૂપમાં, શક્તિમાં, પ્રસન્નપણામાં તેમજ બુદ્ધિની અને ઇંદ્રિયોની પટુતામા ઘણો વધારો થવા લાગ્યો. તેના શરીરમાં રોગો બહુ હોવાને લીધે હજુ તેને તદ્દન આરામ થયો નહોતો છતાં તેના શરીર પર ઘણો મોટો ફેરફાર થયેલો દેખાતો હતો. તેટલા માટે કહ્યું છે કે—

> यः प्रेतभूतः प्रागासीद् गाढं बीभत्सदर्शनः ।
> सा तावदेष संपन्नो मानुषाकारधारकः ॥

'અત્યાર સુધી જે ભૂત પ્રેત જેવો અત્યંત ભયકર અને કદરૂપો લાગતો હતો અને કોઇને તેના સામું જોવું પણ ગમતું નહોતું તે હવે મનુષ્યનો સુંદર આકાર ધારણ કરનારો થઇ ગયો હતો' અગાઉ દરિદ્રીપણામાં તુચ્છતા, અધૈર્ય, લોલુપતા, શોક, મોહ, ભ્રમ વિગેરે હલકા ભાવો તેનામાં બહુ હતા તે ત્રણ ઔષધના આસેવનથી લગભગ નાશ પામવા જેવા થઇ ગયા હતા અને તે તેને જરા પણ પીડા કરતા ન હોવાથી તે નિરંતર આનદી મનવાળો થઇ ગયો."

---

૧ દીક્ષાઅવસરે નામ ફેરવવામાં આવે છે તે હકીકતનું સૂચક આ વાક્ય સમજવું

૨ જુઓ કથા માટે અગાઉ પૃષ્ઠ ૪૪

આત્મભાવ રમણતા.

આ સર્વ હકીકત આ જીવના સબંધમાં પણ એવીજ રીતે બને છે તે આવી રીતે ધ્યાનમાં લેવીઃ ઘર વિગેરે [1]દ્વંદ્વોનો ભાવપૂર્વક ત્યાગ કરેલ હોવાથી રાગ વિગેરેથી ઉત્પન્ન થતી પીડા આ પ્રાણીને થતી નથી, કારણ કે કારણ વગર કોઇ કાર્ય થતું નથી અને અહીં દ્વંદ્વના ત્યાગથી સમાનભાવ આવી જાય છે એટલે રાગ દ્વેષ વિગેરે વિકારો કોઇ પ્રકારે જોર કરી શકતા નથી. કદાચ પૂર્વ કર્મોના ઉદયથી કોઇ વખત સહેજસાજ પીડા થઇ આવે છે તો તે બહુ થોડો વખત ટકતી હતી, તે બહુ લાંબો વખત કદિ ચાલતી નહિ. વળી આ પ્રાણી લોકવ્યાપારની કોઇ પણ પ્રકારની અપેક્ષા, ઇચ્છા કે દરકાર રાખતો નહિ હોવાથી તે તો આખો વખત વાચના (વાંચન), પૃચ્છના (પ્રશ્નો પૂછવા–જવાબ લેવા દેવા વિગેરે ચર્ચા), પરાવર્તના (પાછળનું ભણેલું યાદ કરી જવું–રીવીઝન), અનુપ્રેક્ષા (અભ્યાસ કરેલી બાબત પર વિચાર કરવો–તેના પર ચર્વણ કરવું) અને ધર્મકથા (ધર્મની બાબતમાં જ્ઞાનગોષ્ઠિ અને જ્ઞાનચર્ચા કરવી) કરવામા રોકાઇ રહીને પોતાના જ્ઞાનમાં વધારો કરે છે, જૈન શાસનની શોભા વધારે અને ઉન્નતિ કરે એવા શાસ્ત્રના વિશાળ અને વિસ્તીર્ણ અભ્યાસથી પોતાના દર્શન ગુણને સારી રીતે સ્થિર કરે છે અને ઉત્તમ પ્રકારનાં તપ નિયમ વિગેરેથી પોતાની જાતને સુદર પ્રવૃત્તિમાં સારી રીતે રોકી ચારિત્રને પણ પોતાના આત્માની સાથે એક કરી નાખે છે એટલે પોતે ચારિત્રમય બની જાય છે. આ હકીકત ભાવપૂર્વક ત્રણે ઔષધોને સેવવા બરાબર સમજવી. ત્યારપછી એ પ્રાણીની એ પ્રકારની પરિણતિ થવાથી તેનામાં બુદ્ધિ, ધીરજ, સ્મૃતિ (યાદશક્તિ), બળ વિગેરે ગુણો પ્રગટ થાય છે. માત્ર અગાઉના ભવમાં સચય કરેલાં કર્મોના જોરથી તેનામાં હજુ કોઇ કોઇ વખત રાગ દ્વેષાદિ ભાવરોગો જોર કરી આવતા હતા અને તેથી તે તદ્દન નીરોગી થયો નહોતો તોપણ તેના વ્યાધિઓ ઘણા નરમ (હલકા) પડી ગયા હતા. પરિણામ એ થયું કે અત્યાર સુધી તેને અનાર્ય (ખોટું) કાર્ય કરવામાં પ્રીતિ

---

૧ શીત અને ઉષ્ણ, સુખ અને દુઃખ એ સર્વને દ્વંદ્વ કહેવામા આવે છે. આ પ્રાણીને સુખ દુ ખ પર કે એવા પરસ્પર વિરોધી બાબતો પર સમાનભાવ થાય તે દશા બહુ પસદ કરવા યોગ્ય–આદરવા યોગ્ય છે. ઘરની બાબતમા પોતાનુ અને પારકુ પર એવો ભાવ લઇ શકાય, પણ અહીં તે ઘટતો નથી. અહીં ગૃહપતિપણું અને પરરહિતપણું–ગૃહપતિપણું તજેલું તે સમજવું. અથવા દ્વંદ્વ એટલે ક્લેશ

ઉત્પન્ન થતી હતી તેને બદલે હવે ધર્મઆચરણ કરવામાં પ્રીતિનો અનુભવ થતો હોવાથી તેમાં મજા આવતી હતી.

રોગનાશ.

ત્રણે ઔષધોના આસેવનના પ્રભાવથી તે દરિદ્રીના જેમ બહુ કાળથી થયેલા તુચ્છતા, કલીબતા (મંદપણું), શોક, મોહ, ભ્રમ વિગેરે ભાવો નાશ પામી ગયા અને તે રંક કાંઇક ઉદાર ચિત્તવાળો થયો તેવીજ રીતે આ જીવ પણ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને આદરવાથી પોતાને અનાદિ કાળથી જેની સાથે પરિચય થયેલો હતો એવા તુચ્છતા વિગેરે વિકારી ભાવોને દૂર કરીને થોડો થોડો ઉજ્જવળ મનવાળો થયો. આવી રીતે આ પ્રાણીને ભાવરોગો નવા ઉત્પન્ન થતા બંધ થઇ ગયા અને પૂર્વ કર્મના જોરથી કોઇ ઉદય આવતા તો તેને તે વધારે વધવા દેતો નહોતો, ઔષધના સેવનથી તરતમાંજ મટાડી દેતો હતો. એકંદરે ઔષધના પ્રભાવથી તેના શરીરે ઘણી સ્વસ્થતા થઇ આવી.

ઔષધદાન-ગ્રંથઉત્પત્તિ.

દાન કરવાનો નિર્ણય

ત્યારપછી કથાપ્રસંગમાં આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે "એક દિવસ અત્યંત આનંદમાં આવી જઇને સદ્બુદ્ધિને તેણે પૂછયું 'ભદ્રે! આ સુંદર ત્રણે ઔષધો મને કયા કર્મના યોગથી મળ્યા?' સદ્બુદ્ધિએ જવાબ આપ્યો 'ભાઇ! અગાઉ જે આપ્યું હોય તેજ પાછું મળે છે એમ લોકોમાં કહેવાય છે તેથી એમ જણાય છે કે અગાઉ તેં કોઇ વખત અન્યને તે વસ્તુઓ આપી હશે.' સદ્બુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને સપુણ્યક વિચાર કરવા લાગ્યો 'જો કોઇને દીધેલું હોય તે પાછું મળતું હોય તો અનેક પ્રકારે કલ્યાણ કરનાર આ ત્રણે ઔષધો યોગ્ય પાત્રને સારી રીતે ખૂબ આપું કે જેથી ભવિષ્યમાં અન્ય જન્મમાં તે ન ખૂટે તેટલાં મને મળ્યાં કરે." આ જીવના સંબંધમાં પણ તેવુંજ બને છે તે આપણે હવે જોઇએ.

દાન અને પ્રાપ્તિનો સંબંધ

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના વિશેષ વિશેષ સેવનથી આ પ્રાણીના મનમાં શાંતિનું સુખ થાય છે તેનો અનુભવ કરતાં સદ્બુદ્ધિના પ્રભાવથી આ પ્રાણીને જણાય છે કે સર્વ પ્રકારનાં કલ્યાણોની પરંપરાને મેળવી આપનાર અને સાધારણ રીતે મળવાં પણ મુશ્કેલ આ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર સર્વને બહુ મુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થાય છે તે મને મળી ગયાં છે

તેમ થવું મારા પૂર્વ કાળનાં શુભ આચરણો વગર સંભવે નહિ, એટલે મે અગાઉ એને મળતાં કોઇ સારાં આચરણો કર્યાં હશે તેના પરિણામે આ સર્વ જ્ઞાન દર્શનાદિ મને અત્યારે પ્રાપ્ત થયાં છે. આ વિચારને પરિણામે વળી તેને વધારે વિચારો થાય છે. હવે ભવિષ્યમાં પણ એ જ્ઞાન દર્શન મને અવિચ્છિન્નપણે (ચાલુપણે–આંતરા વગર) કેવી રીતે મળી શકે એનો પણ વિચાર કરીને નિર્ણય કરવો જોઇએ. વિચાર કરતાં કરતાં એવો નિર્ણય થાય છે કે મને અત્યારે જે પ્રાપ્ત થયેલ છે તે અગાઉ મે કોઇને તેનુ દાન કરેલું હોવું જોઇએ અને એ દાનના કારણથીજ મને અહીં તે મળ્યા છે. આ વિચારને પરિણામે તે આગળને માટે વિચાર કરે છે કે જો એમજ છે તો પછી હું સત્પાત્રને (યોગ્ય પ્રાણીને–અધિકારીને) એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનું હાલ દાન કર્યા કરૂં કે જેથી મારાં ઇચ્છિત સર્વ કાર્યની સિદ્ધિ થાય એટલે એ મને ભવિષ્યમાં ચાલુ નિયમિતપણે મળ્યા કરે.

લોકોનો નિરાદર.

આગળ કથામા કહેવામાં આવ્યું હતું કે "તેના (સપુણ્યકના) મનમાં આવા પ્રકારનો નિશ્ચય થયો તે સુસ્થિત મહારાજે સાતમે માળે બેઠા બેઠા જોયો, ધર્મબોધકરને તે બહુ પસદ આવ્યો, તદયાએ તેને વધાવી લીધો, સર્વ લોકોએ તેની પ્રશસા કરી અને સદ્બુદ્ધિને તો તે બહુજ ગમી ગયો. આ હકીકત તેના જાણવામાં આવવાથી તેને પોતાને (સપુણ્યકને) પણ એમ લાગવા માંડ્યુ કે 'હુ પુણ્યવાન્ હોવાથી લોકોમાં બહુ ઉત્તમ સ્થાન ભોગવું છું. હવે કોઇ મારી પાસે આવીને આ ત્રણ ઔષધો માગે તો તેને જરૂર આપીશ.' એવા વિચારથી આપી દેવાની ઇચ્છાપૂર્વક તે દરરોજ લેવા આવનારની રાહ જોઇને બેસી રહેતો હતો. પ્રાણી પોતે અત્યંત નિર્ગુણી હોય પણ મહાત્મા પુરુષો જો તેની મોટાઇ વધારે તો તે આ અધમ દરિદ્રીની પેઠે અભિમાની થઇ જાય છે. હકીકત એમ હતી કે એ મંદિરમાં જે લોકો રહેતા હતા તે દરરોજ ત્રણે ઔષધોનો સારી રીતે ઉપયોગ કરનારા હતા અને તેના જોરથી કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા પીડા વગરના હોઇને પરમ ઐશ્વર્યવાળા થઇ ગયા હતા. જેઓએ તુરતમાંજ એ રાજમંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને જેઓ દ્રમકની જેવા (પોતાનુ ત્રણ ઔષધરૂપ ધન જેઓ પાસે કાંઇ ન હોય તેવા નિર્ધનીઓ) હતા એતો બીજા પાસેથી ત્રણે ઔષધો સારી રીતે મેળવી શકતા હતા. આ પ્રમાણે હોવાથી મંદિરમાં ઘણા કાળથી આવી રહેલા અને નવા આવ-

નારામાંથી કોઇ પણ ઔષધો લેવા માટે તેની પાસે આવતા નહિ અને તે સપુણ્યક ચાતરક યાચના કરનારની રાહ જોતો ચક્ષુ ફેરવતો બેસી રહેતો હતો આવી રીતે ઘણો વખત રાહ જોઇને બેસી રહેવા છતાં ઔષધનો ખપી કોઇ તેની પાસે આવ્યો નહિ”—આ પ્રાણીના સબંધમાં આવીજ હકીકત બને છે તે આપણે જોઇએ.

મિથ્યાભિમાન અને પરિણામ

બીજા પ્રાણીઓને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નોનુ-ઔષધોનુ દાન કરવાની ઇચ્છાવાળો પ્રાણી વિચાર કરે છે ‘અહો! ભગવાને મારા ઉપર કૃપાદૃષ્ટિ કરી છે, આચાર્ય મહારાજ મારે માટે મોટું માન ધરાવે છે, તેમની દયા મારા ઉપર મહેરબાની કરવા માટે નિરંતર તૈયાર રહે છે, મારા મનમા સદ્‌બુદ્ધિનો કાઇ કાંઇ વિકાસ થઇ ગયો છે અને સર્વ લોકો મારા વખાણ કરે છે-આટલા ઉપરથી મારો પુણ્યોદય વધારે થયેલ હોવાને લીધે હું જનસમૂહમાં બહુ ઉત્તમ થઇ ગયો લાગુ છું’ આવા વિચારને પરિણામે તે પ્રાણી પોતે પુણ્યશાળી હોવાનું અને લોકોમાં ઉત્તમ હોવાનુ મિથ્યા અભિમાન ધારણ કરે છે. પ્રાણી પોતે અત્યંત નિર્ગુણી (ગુણ વગરનો) હોય પણ મોટા માણસો તેનું માન સન્માન વધારે તો તેની મગરૂબી વધી પડે છે તેનુ આ દરિદ્રી સાક્ષાત્ ઉદાહરણ છે. જો એમ ન હોય તો આ પ્રાણી પોતાની જાતની સર્વ પ્રકારની લઘુતા ભૂલી જઇને આવી રીતે ખોટું અભિમાન શા માટે કરે? આવા મિથ્યાભિમાનથી લેવાઇ ગયેલો આ પ્રાણી વિચાર કરે છે કે ‘જો કોઇ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો અર્થી પ્રાણી પોતાની ઇચ્છાથી મારી પાસે આવી વિનયપૂર્વક જ્ઞાનાદિ સબધી સવાલ મને પૂછશે તો તેની પાસે હું આ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનું સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરીશ, એવી રીતે જાતે આવીને વિનયપૂર્વક નહિ પૂછે તો આપણે કાઇ કહેવા જવાના નહિ’ આવા પ્રકારના વિચારમાં તણાયેલો તે પ્રાણી જિનેંદ્રશાસનમાં ઘણો વખત રહે છે, પણ તેની ઇચ્છા પ્રમાણે પૂછનાર તેની પાસે કોઇ આવતું નથી. એનું કારણ એ હતું કે જે પ્રાણીઓ આ જિનરાજના ભુવનમાં પોતાના ભાવથી વર્તતા હોય છે તેઓ તો પોતે સ્વતત્રપણે જોઇએ તેટલા પ્રમાણમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રને ધારણ કરનારા હોય છે અને તેઓ વળી વધારે ઊંચા પ્રકારનાં સુંદર જ્ઞાનાદિ મેળવી શકતા હોય છે તેથી તેઓ આવા પ્રકારના બહારના ઉપદેશની અપેક્ષા રાખતા નથી અને કેટલાક પ્રાણીઓ જેઓ તુરતમાંજ કર્મનું વિવર (માર્ગ) પામીને આ શાસનમાં દાખલ થયેલા હોય છે અને જેઓની વૃત્તિ સન્માર્ગ તરફ સન્મુખ ભાવે થયેલી

હોય છે પણ જેઓ ઊંચા પ્રકારનાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રથી રહિત હોય છે તેઓ પણ આ પ્રાણી (જે ઉપર પ્રમાણે મિથ્યાભિમાનને લીધે મગરૂબીથી ટટાર રહે છે તે)ની સામું પણ જોતા નથી, કારણ કે ભગવાનના મતમાં બીજા અનેક મહા બુદ્ધિશાળી સદ્બોધ આપવામાં કુશળ મહાત્મા પુરુષો હોય છે કે જેઓની પાસેથી આવા તુરતમાં રાજમંદિરમાં દાખલ થયેલા પ્રાણીઓ જ્ઞાનાદિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે જોઇએ તેટલા કોઇ પણ પ્રકારના કલેશ વગર મેળવી શકે છે. આવી રીતે પોતાની પાસેનાં જ્ઞાનાદિના ખપવાળો કોઇ પણ પ્રાણી પ્રાપ્ત ન થવાથી પોતાની જાતને મોટી માનવાના ગર્વમાં નકામો તણાઇ જઇને લાંબો વખત સપુણ્યકની પેઠે આ પ્રાણી બેસી રહે છે, પણ પોતાના સ્વાર્થને તે કોઇ પણ પ્રકારે સાધી શકતો નથી.

લોકોનો નિરાદર.

મૂળ કથાપ્રસંગમાં[1] ત્યારપછી આગળ કહેવામાં આવ્યું છે કે "જ્યારે પોતાનાં ઔષધને લેનારો (ખપી) જીવ તેની પાસે કોઇ આવ્યો નહિ ત્યારે વળી એક દિવસ તેણે સદ્બુદ્ધિને આ પ્રમાણે થવાનું કારણ પૂછ્યું. સદ્બુદ્ધિએ કહ્યું 'ભાઇ! તારે બહાર આવીને ઘોષણાપૂર્વક આ ત્રણે ઔષધો પોકારી પોકારીને જે કોઇ લે તેને આપવાં અને એમ કરતાં જો કોઇ લેનાર મળી આવશે તો બહુ સારૂ થશે.' સદ્બુદ્ધિની આવી સલાહથી 'લોકો! ભાઇઓ! મારી પાસેથી આ ઔષધો ગ્રહણ કરો, ગ્રહણ કરો' એ પ્રમાણે ઊંચા સ્વરથી બોલતો તે ઘરે ઘરે ફરવા લાગ્યો. તેની આવી આઘોષણા સાંભળીને જે અત્યંત હલકા પ્રાણીઓ હતા તે કોઇ કોઇ વખત જરા જરા ઔષધ તેની પાસેથી લેતા હતા અને બીજા તેવાજ હલકા પ્રાણીઓ મનમાં વિચાર કરતા હતા કે 'અહો! અગાઉ આપણે આ ભિખારીને જોયો હતો તે અત્યારે ગાંડો થઇ ગયો હોય એમ જણાય છે. જુઓ તો ખરા! રાજસેવક પાસેથી ઔષધો મેળવીને હવે તે આપણને આપવા નીકળી પડ્યો છે!' આવો વિચાર તેના સંબંધમાં કરીને તે માણસો તેની ઘણી મશ્કરી કરતા હતા, કેટલાક તેને ઉડાવતા હતા અને કેટલાક તેના તરફ બેદરકારી બતાવી તેના તરફ તદન નિરાદર બતાવતા હતા. આવી રીતે સપુણ્યકને અન્ય પ્રાણીઓને દાન આપવાની થયેલી રૂચિ તેમજ તેના ઉત્સાહને ભાંગી નાખે એવી તુચ્છ લોકોની વર્તણૂક જોઇને તે સદ્બુદ્ધિને કહેવા લાગ્યો 'ભદ્રે! મારૂ ઔષધ તો જે ભિખારીઓ હોય છે તેજ માત્ર આદર કરે છે, કોઇ મોટા માણસો તો મારી પાસેથી લેતા નથી

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૪૬.

અને મારી ઇચ્છા તો એવી છે કે સર્વે લોકો મારાં ઔષધોનો ઉપયોગ કરે. વિશુદ્ધ દર્શન કરનાર મહાશયા! ભૂત ભવિષ્યની વિચારણા કરવામાં તું ઘણી પ્રવીણ છે, તો મહાત્મા પુરુષો મારી પાસેથી ઔષધો ગ્રહણ કરતા નથી તેનું કાંઇ કારણ હોવુ જોઇએ તે શોધી આપ.' આવો સપુણ્યક તરફનો પ્રશ્ન સાંભળીને સપુણ્યકે મને મોટા કામમાં જોડી એવો વિચાર કરતી વિચક્ષણ સદ્બુદ્ધિએ મહા ધ્યાનમાં પ્રવેશ કર્યો અને એ પ્રમાણે કામ બનવામા અતરગ કારણ શું છે તેનો પોતાના મનમાં નિર્ણય કરીને તે બોલી 'સર્વે પ્રાણીઓ તારાં ઔષધોને ગ્રહણ કરે તેવો એકજ ઉપાય છે અને તે એ છે કે જે રાજમાર્ગમાં લોકોની આવજા બહુ થતી હોય ત્યાં લાકડાના વિશાળ પાત્રમા આ ત્રણે ઔષધો મૂકીને પછી પોતાના મનમા વિશ્વાસ રાખીને તારે દૂર બેસી રહેવું. તારૂં અગાઉનું દરિદ્રીપણું સભારીને જે લોકો આ ઔષધો તારા હાથથી ગ્રહણ કરતા નથી તેઓમાથીજ કોઇ કોઇ તેના અર્થી હશે તે ત્યા કોઇને નહિ દેખવાથી પોતાની મેળેજ પાત્રમાથી ઔષધો ગ્રહણ કરશે. તેમાંથી કોઇ એકાદ ખરો ગુણવાન્ પ્રાણી તારૂં ઔષધ લેનારો નીકળી આવશે તો તારો મનોરથ પૂર્ણ થઇ જશે એમ હું માનું છું, કારણ કે કોઇ જ્ઞાનમય પાત્ર આવશે, કોઇ તપમય પાત્ર આવશે, એમાં જે જ્ઞાનપાત્ર આવશે તે તને તારશે.' સદ્બુદ્ધિના આવા કુશળ જવાબથી સપુણ્યકના આનદમાં સારી રીતે વધારો થયો અને સદ્બુદ્ધિએ તેને જે પ્રમાણે કહ્યુ તે પ્રમાણે તેણે કર્યું તેટલા માટે આ હકીકત કહેવામાં આવી છે કે એ દરિદ્રીએ બતાવેલાં ઔષધોને જે પ્રાણીઓ ગ્રહણ કરશે તે સર્વે રોગ વગરના થઇ જશે, કારણ કે નીરોગી થવાનાં કારણભૂત એ ત્રણે ઔષધોજ છે. જે હકીકત અહીં કહેવામાં આવી છે તે તમામને માટે કહી છે અને તે ગ્રહણ કરવાથી રચનાર ઉપર ઉપકાર થાય તેમ છે, માટે તે વિષયમા મારી ઉપર દયાવાળા સર્વેએ તે ત્રણે વસ્તુઓ લેવાની કૃપા કરવી, સર્વે તે લેવાને યોગ્ય છે." મારા જીવના સબધમાં પણ એજ પ્રકારે હકીકત બની છે તે આપણે હવે છેવટે વિચારી જઇએ—

દાનનો ઉપાય

આ પ્રાણીને દાન આપવાની ઇચ્છા થતાં તેનાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર લે તેવું કોઇ પાત્ર ન મળવાથી તે સદ્બુદ્ધિપૂર્વક નિરાંતે વિચાર કરે છે ત્યારે તેને માલૂમ પડે છે કે મૌન ધારણ કરીને બેસી રહેવાથી કોઇને જ્ઞાન દર્શન આપવાનુ બની શકે તેમ નથી અને બીજા પ્રાણી-

પરોપકાર અને સકોચ

ઓને જ્ઞાન દર્શન સપાદન કરાવવારૂપ ઉપકાર કરવો એજ પરમાર્થથી પરોપકાર છે, તેના જેવો અન્ય પરોપકાર કોઇ હોય એમ સંભવતું નથી. પ્રાણીને જો સન્માર્ગ પ્રાપ્ત થઇ ગયો હોય તો તે સન્માર્ગ જન્માન્તરમાં પણ પોતાને આંતરા વગર કે અગવડ વગર મળી શકે એવી જેની અભિલાષા હોય તેણે ઉપર જણાવ્યો છે તેવા પ્રકારનો પરોપકાર કર્યા કરવો, કારણ કે પરોપકારનો સ્વભાવ એવો છે કે એ પુરુષોના ગુણોના ઉત્કર્ષને સારી રીતે પ્રગટ કરી આપે છે. વળી જો પરોપકાર બરાબર સારી રીતે કર્યો હોય તો તે ધીરતામાં વધારો કરે છે, દીનતા (ગરીબાઇ, રાંકાંત)-ને દૂર કરે છે, ચિત્તને ઉદાર બનાવે છે, સ્વાર્થીપણું તજાવી દે છે, મનને નિર્મળ કરે છે અને પ્રભુતા પ્રગટ કરે છે. આ પ્રમાણે થવાથી તે પરોપકારપરાયણ પુરુષને વીર્યનો ઉલ્લાસ થાય છે એ-ટલે પરોપકાર તરફ વધારે વૃત્તિ થાય છે અને તેનાં મોહનીય કર્મો નાશ પામે છે તેથી જન્માંતરમાં ઉત્તરોત્તર વધારે સારા માર્ગનો આદર તે કરે છે અને ત્યાંથી પાછો પડી જતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી પોતે જ્ઞાન દર્શનાદિ જાણતા હોય તોપણ અન્યની પાસે તેનું સ્વરૂપ પ્રકાશ કરવાને માટે બની શકતો સર્વ પ્રયત્ન જરૂર કરવો અને તે સંબંધમાં અન્ય પ્રાણી આપણી પાસે માગણી કરશે ત્યારે જ્ઞાનસ્વરૂપ તેને બતાવશું એવી અપેક્ષા રાખવી નહિ. એ-ટલે વગર માગવે જ્ઞાનાદિ આપવાથી આપનારની હલકાઇ ગણાશે એવો વિચાર કદિ કરવો નહિ. એ આપવાથી એકાંત લાભજ છે અને તેમાં કોઇ પણ પ્રકારની હલકાઇ થતી નથી એ ચોક્કસ ખ્યાલમાં રાખવું.

ભગવાનના મતમાં મહાવ્રતીના રૂપમા વર્તતો આ પ્રાણી યોગ્ય દેશ અને યોગ્ય સમય (કાળ)ની રાહ જોતો જૂદાં જૂદાં સ્થાનમાં ફરે છે અને અનેક દષ્ટાંતો આપીને અતિ વિસ્તારપૂર્વક ભવ્ય પ્રા-ણીઓને જ્ઞાન દર્શનનો માર્ગ બતાવે છે સપુણ્યકે ઘોષણા કરી ઓષધો આપવા ઇચ્છા બતાવી તેની તુલ્ય આ હકીકત સમજવી.

જ્ઞાનાદિના અ-પીના પ્રકાર.

આ પ્રાણી ઉપર પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રના માર્ગનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે તે ઉપદેશ આપનાર પ્રાણીના કરતાં ઓછી બુદ્ધિવાળા જીવો હોય છે તેઓ કદાચ તેના ઉપદેશનિપુણ કરેલાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તેની પાસેથી ગ્રહણ કરે છે, પરંતુ જેઓ મોટી બુદ્ધિવાળા પુરુષો હોય છે તેઓને તો આ પ્રાણીના પૂર્વ અવસ્થાના દોષો સ્મરણમાં

હોવાથી તેનો સર્વ ઉપદેશ હસવા જેવો લાગે છે. આ પ્રાણી જો કે તેઓ તરફના સર્વ પ્રકારના તિરસ્કારને યોગ્ય છે છતાં તે મહાત્માઓ આ પ્રાણીને ધિક્કારતા નથી તેમાં તે મહાત્માઓનુ મોટું મન છે, એમાં આ પ્રાણીની કાંઇ વિશેષતા નથી અથવા તેવો તેનામાં અપૂર્વ કોઇ ગુણ નથી.

ગ્રથવ્યવસ્થા.

આ પ્રમાણે પોતાનો ઉપદેશ તદ્દન મંદ બુદ્ધિવાળાજ ગ્રહણ કરે છે એવી સ્થિતિ જોઇ પોતાનો ઉપદેશ સર્વ પ્રાણીઓ ગ્રહણ કરે એવો અનુકૂળ તે કેવી રીતે થઇ શકે તે માટે આ પ્રાણી વિચાર કરે છે. વિચાર કરતાં અને સદ્બુદ્ધિ સાથે અભિપ્રાય મેળવતાં આ પ્રાણીને આ પ્રમાણે રસ્તો સૂજે છે. 'અહો ! હું સર્વ પ્રાણીઓને આવી રીતે સાક્ષાત્ ઉપદેશ આપું છું તે એ સર્વ લોકો લે એમ જણાતું નથી (કારણ કે તેઓ મારી જાત તરફ નજર કર્યા કરે છે અને મારી યોગ્યતા તરફ જુએ છે), માટે હવે હું એમ કરૂં કે આ ભગવાનના મતનાં સારભૂત જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર જે હું સર્વ લોકોને બતાવવા ઇચ્છું છુ તેના જાણવા યોગ્ય ('જ્ઞેય-જ્ઞાનનો વિષય), શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય (શ્રદ્ધેય-દર્શનનો વિષય) અને આદરવા અથવા આચરવા યોગ્ય (અનુષ્ઠેય-ચારિત્રનો વિષય) અર્થની એક ગ્રથના આકારમાં રચના કરૂં અને તેમાં વિષય[1] અને [2]વિષયીનો અભેદ છે એમ બતાવી આપુ. એવી વ્યવસ્થા એ ગ્રંથમાં કરી તે ગ્રથને આ જૈન શાસનમાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ ખુલ્લો મૂકી દઉં. આ પ્રમાણે કરવાથી તેમાં રહેલાં જ્ઞાનાદિ સર્વ જીવોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય થશે. હું જે ગ્રથ બનાવું છું તે સર્વને ઉપયોગી થાય અને બોધ આપે તો બહુ સારૂં, પણ છેવટે સર્વ જીવોમાંથી એક જીવને પણ તે ભાવપૂર્વક પરિણમશે તો મારો કરેલો સર્વ પ્રયત્ન સફળ થયો એમ હું [3]માનીશ'. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને યથાનામ તથા ગુણવાળી આ ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા કે જેમાં આખા સંસારના પ્રપંચનું ઉપમાન કરવામાં આવ્યુ છે તેની રચના કરી. એ કથામાં ઊંચા પ્રકારના શબ્દાર્થ ન હોવાથી તે સુવર્ણપાત્રમાં મૂકેલી ન કહી

---

૧ ગ્રંથનો વિષય-જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર

૨ જ્ઞાનાદિવાન્ જીવ જીવ અને જીવના ગુણોનો અભેદ છે.

૩ આ વિચારો કેટલા સુંદર છે અને ઉપોદ્ઘાત તરીકે કેવા અર્વાચીન પદ્ધતિ અનુસાર લાગે છે તે માટે જુઓ ઉપોદ્ઘાત

શકાય, પરંતુ કાષ્ઠના વાસણમાં મૂકવા યોગ્ય[1] ગણાય એવી તેની ઘટના કરી છે અને તેમાં જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ ત્રણે ઔષધોને મારા સાધારણ શબ્દોમાં બતાવવા મે પ્રયત્ન કર્યો છે. મારી રચના સુવર્ણ કે રત્નપાત્રને યોગ્ય નથી, પણ કાષ્ઠપાત્રને યોગ્ય છે તે હું અત્ર સ્પષ્ટ રીતે જણાવી દઉં છું.

પ્રાર્થના

હકીકત આ પ્રમાણે હોવાથી હવે હું જે પ્રાર્થના કરૂં છું તે હે ભવ્ય પ્રાણીઓ ! તમે ધ્યાન રાખીને સાંભળો. પેલા ભિખારીએ (સપુણ્યકે) રાજ્યદ્વારમાં કાષ્ઠના પાત્રમાં મૂકેલાં ત્રણે ઔષધોને ગ્રહણ કરીને જે રોગીઓ તેને સારી રીતે સેવે છે તેઓ નીરોગીપણુ પ્રાપ્ત કરે છે, એ ઉપરાંત તેણે કાષ્ઠપાત્રમાં મૂકેલાં ઔષધો ગ્રહણ કરવા તે ઉચિત છે, કારણ કે તેમ કરવાથી તે સપુણ્યક (ભિખારી-અગાઉનો) ઉપર પણ ઉપકાર થાય છે. મારી જેવા પ્રાણી ઉપર ભગવાનની કૃપાનજર થવાને પરિણામે ગુરુ મહારાજના પ્રસાદથી અને તેને લઇને થયેલ અનુભવને પરિણામે પ્રગટ થયેલી સદ્બુદ્ધિના આવિર્ભાવથી આ કથામાં જે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની રચના કરવામાં આવશે તેને જે ભવ્ય સત્ત્વો ગ્રહણ કરશે તેઓના રાગ વિગેરે ભાવરોગો જરૂર નાશ પામી જશે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી, કારણ કે न वक्तुर्गुणदोषावपेक्ष्य वाच्याः पदार्थाः स्वार्थसाधने प्रवर्तन्ते કારણ કે કહેવાની જે બાબત હોય છે તે કહેનારના ગુણ દોષની અપેક્ષા રાખીને પોતાના ઇચ્છિત સાધ્યની પ્રાપ્તિમાં પ્રવર્તતી નથી; એટલે કહેવાની બાબત સારી, યોગ્ય અને યથાસ્થિત હોય તો બસ છે, કહેનાર ઉપર કાંઇ તેની સાધ્યપ્રાપ્તિને સબંધ હોતો નથી. (કોઇ વિષય ઉપર લખાણુ કે ભાષણ કર્યું હોય તો તે લખાણુ અથવા ભાષણના શબ્દોજ ખાસ કરીને અસર કરે છે અને પરિણામ નીપજાવે છે. સુંદર પરિણામ લાવવા માટે ખાસ કરીને લખનાર કે વક્તાના પોતાના ગુણ દોષો ઉપર બહુ આધાર રહેતો નથી.) દાખલા તરીકે કોઇ શેઠનો નોકર તદ્દન ભૂખ્યો હોય અને તે એટલો બધો ભૂખ્યો હોય કે ભૂખથી તેનું શરીર તદ્દન દુબળું થઇ ગયું હોય તે પોતાના શેઠના હુકમથી શેઠના પરિવારને માટે તૈયાર કરેલી સુંદર રસોઇ તેઓ તે આરોગે તેટલા માટે પીરસી આપે તો એ ક્ષુધાતુર સેવકની પીરસેલી રસવતી પણ શેઠના પરિવારની ભૂખ મટાડે છે

---

[1] મારી રચના સામાન્ય પ્રકારની છે. અહીં ગ્રંથકર્તા પોતાની લઘુતા બતાવે છે. આ બાબત પર જુઓ ઉપોદ્ઘાત.

એમ આપણે દુનિયામાં દરરોજ જોઇએ છીએ અને ભોજનમાં ભૂખને શાંત કરવાની જે શક્તિ છે તે ભોજન બનાવનાર અથવા પીરસનારના ક્ષુધાદોષથી ચાલી જતી નથી અથવા નાશ પામી જતી નથી એ આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવીએ છીએ, આવી રીતે હું તો જો કે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રથી અધુરો છું છતાં આ ગ્રંથમાં ભગવાનના આગમમાં જેવી રીતે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર બતાવવામાં આવ્યાં છે તેને મે તેવા આકારમાં નિવેદન કર્યાં છે તેને જે ભવ્યસત્ત્વો ગ્રહણ કરશે તેઓના રાગ દ્વેષાદિ ભાવરોગો જરૂર ઓછા થશે અને છેવટે નાશ પામી જશે, કારણ કે રાગાદિ દોષનો સર્વથા નિરતરને માટે ક્ષય કરવો એ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનું કાર્ય છે. આ ઉપરથી જણાયું હશે કે વક્તાના અંગત દોષથી વક્તવ્ય વિષયના સ્વરૂપને જો તે યથાસ્થિત રૂપે કહેવામાં આવેલ હોય તો કોઇ પણ પ્રકારે હાનિ થતી નથી.

આત્મલઘુતા—નિવેદન.

જો કે ભગવાનના સિદ્ધાન્તમાં કહેલું એક પદ પણ ભાવપૂર્વક સાંભળવામાં આવ્યું હોય તો તે સમસ્ત રાગાદિ ભાવરોગનો નાશ કરવાને સમર્થ છે અને તે સાંભળવું તમારાથી સહજ (વગર પ્રયાસે અથવા અલ્પ પ્રયાસે) બની શકે તેમ છે અને વળી પૂર્વ કાળના મહાપુરુષોએ રચેલી કથાઓ તથા પ્રબંધોનું ભાવનાપૂર્વક શ્રવણ કરવાથી રાગ વિગેરે વ્યાધિઓ વધારે સારી રીતે નાશ પામી શકે તેવો સંભવ છે, તોપણ આ ઉપાયથી સસારસમુદ્ર તરવાની ઇચ્છાવાળા મારા ઉપર મહેરબાની કરીને—મારા ઉપર દયા લાવીને સર્વ સજ્જન પુરુષો આ મારી કથા સાંભળવા કૃપા કરશે[1] એવી મને પૂર્ણ આશા છે.

૧ અહીં ગ્રંથકર્ત્તા પોતાના પુસ્તકને વાચવાનો આગ્રહ કેવા મુદ્દા ઉપર કરે છે અને કેવી નમ્ર ભાષામા કરે છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે તેઓ પોતાનાં વખાણ નથી કરતા, પણ જાણે વાચનાર પુસ્તક વાચે અથવા કથા સાભળે તે કર્ત્તા ઉપર ઉપકાર કરવા માટે હોય એવા આશયથી અતિ નમ્ર લખાણ સિદ્ધર્ષિ ગણિએ કર્યું છે. આ મુદ્દા પર વિશેષ હકીકત માટે જુઓ ઉપોદ્ઘાત

* * * *

* * * *

ઉપસંહાર.

[1]આ પ્રમાણે અગાઉ જે નિષ્પુણ્યકનું દૃષ્ટાન્ત લખવામાં આવ્યું હતું તેના લગભગ દરેકે દરેક પદનો ઉપનય-કહેવાનો તાત્પર્યાર્થ અહીં વિસ્તારપૂર્વક બતાવ્યો છે, છતાં વચ્ચે વચ્ચે કદાચ કોઇ પદનો ઉપનય ઉતારવો રહી ગયો હોય અથવા ન ઉતાર્યો હોય તો તેની આગળ પાછળના સબંધથી પોતાની બુદ્ધિવડે યોજના કરી લેવી. જેઓ સકેત સમજી ગયા હોય છે તેઓને ઉપમાન બતાવવાથી ઉપમેય સમજવું મુશ્કેલ પડતું નથી એટલે જેઓ કથાની અદરનો આશય જાણતા હોય (સકેત) તેઓને પછી ઉપમાન એટલે જે વસ્તુ સાથે ઉપમા કરવામાં આવે તે બતાવ્યું હોય તો તે ઉપરથી રહસ્યાર્થ (ઉપમેય-તાત્પર્યાર્થ)માં શું સમજવાનું છે તે તેઓ સમજી જાય છે, તેને ઉપમેય સમજવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. આ હકીકત બતાવવા માટે આ ગ્રંથની શરૂઆતમાં ઉપમાનરૂપ કથાની રચના કરવામાં આવી છે. હવે જે કથા રચવામાં આવે છે તેમાંનું એક પણ પદ બનતાં સુધી ઉપમેય વગરનું નહિ આવે, પરંતુ એવી બાબતનો વિસ્તારથી ઉપનય કેવી રીતે ઉતારવો તે બાબતમાં આપ સર્વે આ કથાથી શિક્ષિત થઇ ગયા છો તેથી હવે પછી લખવાની [2]ઉપમિતિ ભવપ્રપચા કથામાં તમારી સર્વેની સુખે પ્રવૃત્તિ થઇ શકશે. હવે આ બાબતમાં ઉપોદ્ઘાતરૂપે વધારે વિસ્તાર કરીને લખવાની જરૂર રહી નથી.

* * * *

* * * * *

---

૧ પ્રથમ પ્રસ્તાવ લખવાનો હેતુ શું છે તે અત્ર ગ્રંથકર્તા પોતેજ સ્પષ્ટ કરે છે. આખા ગ્રંથનો ઉપનય ઉતારતાં લાખો શ્લોકો લખવા પડે, તે વાંચવાનો સમય મળે નહિ તેમજ તેટલી ધીરજ રહે નહિ તેથી તેના બચાવ ખાતર આ સર્વ પ્રયત્ન યોગ્ય રીતે કર્યો છે. હવે જે ગ્રંથ શરૂ થાય છે તેનો અત્ર ઉપોદ્ઘાત થયો. એ પર વિશેષ હકીકત માટે જુઓ મારો ઉપોદ્ઘાત

૨ અહીં સ્પષ્ટ થાય છે કે ખરેખરો ગ્રંથ બીજા પ્રસ્તાવથી શરૂ થાય છે અને આ આખો પ્રથમ પ્રસ્તાવ તેના ઉપોદ્ઘાતરૂપે છે

इह हि जीवमपेक्ष्य मया निजं,
यदिदमुक्तमदः सकले जने;
लगति संभवमात्रतया त्वहो[1],
गदितमात्मनि चारु विचार्यताम्.

'મેં મારા જીવની અપેક્ષાએ અહીં જે જે કહ્યું છે તે તે સર્વ ઘણે ભાગે બધા જીવોને લાગુ પડે તેવું છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ઉપર જે હકીકત કહેવામાં આવી છે તે તમને પોતાને લાગુ પડે છે કે નહિ તેનો સારી રીતે વિચાર કરશો.'

निन्दात्मनः प्रवचने परमः प्रभावो,
रागादिदोषगणदौष्ट्यमनिष्टता च;
प्राक्कर्मणामतिबहुश्च भवप्रपञ्चः,
प्रख्यापितं सकलमेतदिहाद्यपीठे.

' આ પીઠબંધરૂપ પ્રથમ પ્રસ્તાવમાં મારી (પોતાની) નિન્દા, જિનશાસનનો પરમ પ્રભાવ, રાગ દ્વેષ વિગેરે દોષોની દુષ્ટતા, પૂર્વ ભવમાં કરેલાં કર્મોની અનિષ્ટતા (ન ઇચ્છવા છતાં પણ ન ઇચ્છવા યોગ્ય પરિણામ નીપજાવવાની પદ્ધતિ) અને બહુ પ્રકારનો સંસારનો પ્રપંચ બતાવવામાં આવ્યો છે.'

संसारेऽत्र निरादिके विचरता जीवेन दुःखाकरे,
जैनेन्द्रं मतमाप्य दुर्लभतरं ज्ञानादिरत्नत्रयम्;
[2]लब्धे तत्र विवेकिनादरवता भाव्यं सदा वर्धते,
तस्यैवाद्य कथानकेन भवतामित्येतदावेदितम्.

---

૧ ततो એ પ્રમાણે પ્રતમાં પાઠ છે.

૨ लब्धा પ્રતમાં પાઠાંતર

'આ દુઃખની ખાણરૂપ અનાદિ સસારમાં રખડતા પ્રાણીને જિનેંદ્ર ભગવાનના ધર્મની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યક્ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થવી બહુ મુશ્કેલ છે. વિવેકી અને આદરવાળા પ્રાણીને રત્નત્રય પ્રાપ્ત થયા પછી તેનું ભવ્યત્વ હમેશાં વિશેષપણે આગળ પ્રગતિ પામતું જાય છે, વધારો કરતું જાય છે–આ કથાનકના પ્રથમ પ્રબંધમાં આપની પાસે આ બાબત નિવેદન કરવામા આવી છે.'

* * *

* * * *

इति श्रीसिद्धर्षिगणिकृतायां उपमितिभवप्रपञ्चायां
कथायां पीठबन्धो नाम प्रथमः प्रस्तावः

આ પ્રકારે શ્રીસિદ્ધર્ષિગણિની બનાવેલી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથાનો
પીઠબંધ નામનો પહેલો પ્રસ્તાવ અસલ સસ્કૃત ભાષામાં
હતો તેનું ગુજરાતી અવતરણ પૂર્ણ થયું.

પ્રથમ પ્રસ્તાવ.

પરિશિષ્ટ. અ.

સંબંધ માટે જુઓ પૃ. ૧૧ ની નોટ.

અંતરંગ લોકોના જ્ઞાન, અરસ્પરસ બોલચાલ, ગમનાગમન, વિવાહ, સગપણ વિગેરે બતાવવાનાં છે તેનો આગમથી બચાવ કરતા ગ્રંથકર્ત્તા કહે છે કે ગુણાતરની અપેક્ષા રાખીને ઉપમા દ્વારથી બોધ કરાવવાની પદ્ધતિ આગમને સંમત છે; તેના ચાર દૃષ્ટાન્તો તેમણે ત્યાં આપ્યા છે. એ ચારે દૃષ્ટાન્તો બીજી અનેક રીતે બોધદાયક હોવાથી આગમના ખાસ અભ્યાસીઓને પૂછીને અત્ર ઉતારી લેવામાં આવ્યા છે તે મનન કરવા યોગ્ય છે. ચારે દૃષ્ટાન્તો હેતુ અર્થ સાથે નીચે પ્રમાણે છે.

* * *

* * *

(૧)

[1]આવશ્યક સૂત્રમાં મગશેળીઆ પાષાણ અને પુષ્કરાવર્ત્ત મેઘની સ્પર્ધા.

આવશ્યક સૂત્ર ઉપર હરિભદ્રસૂરિની વૃત્તિ છે તેમા વિષય ઉદ્દેશ વિગેરે જણાવી ત્યારપછી વ્યાખ્યાનવિધિ પર વિવેચન કરતા જણાવ્યુ છે કે સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરનાર આચાર્ય ગુણવાન્ હોવા જોઇએ અને તેને સમજનાર શિષ્ય પણ ગુણવાન્ અને ખપી હોવો જોઇએ. એ પર સાત દૃષ્ટાન્તો આપ્યા છે, તેમાનું એક દૃષ્ટાન્ત આપણે વિચારી જઇએ.

ગોદૃષ્ટાન્ત· કોઇ ગામમાં એક ધુતારે રોગવાળી ગાયને વેચી, એ ગાય એટલી બધી રોગથી ભરપૂર હતી કે ઊભી પણ થઇ શકે તેવી નહોતી. ખરીદનાર મૂર્ખ હોવાથી તેણે તપાસ કર્યા વગર બેઠેલી હતી તેવી ને તેવી ગાયને ખરીદી લીધી. પછી તે ગાયને બજારમા વેચવા નીકળ્યો. ખરીદનારા કહેવા લાગ્યા કે અમે ગાયને તપાસીને ખરીદીએ ત્યારે તે બોલ્યો કે 'મેં જમીન પર બેઠેલી ગાયનેજ ખરીદી છે, માટે તમે પણ તેને તેવીજ

---

૧ જુઓ આવશ્યક વૃત્તિ પ્રથમ વિભાગ પૃ ૧૦૦ (આગમોદય સમિતિ તરફથી છપાયેલ ગ્રંથ.)

ખરીદ કરી લો, તમારે લેવી હોય તો લો, નહિ તો તમારી ઇચ્છા!' આવી રીતે આચાર્યને કાંઇ સવાલ પૂછવામાં આવે ત્યારે તે જવાબ આપે કે 'મેં પણ એમજ સાંભળ્યું છે, માટે મેં સાંભળ્યું છે તેવું તમે સમજો, સ્વીકારો.' આવો જે આચાર્ય જવાબ આપે તેની પાસેથી અભ્યાસ ન કરવો, સંશય પડે તો મિથ્યાત્વ લાગી જાય, આવી જાય અથવા મિથ્યાત્વમાં ઉતરી જવાનો સંભવ રહે તે માટે. બાકી જે સારી ગાય તપાસ કરવા દઇને વેચનાર હોય, મતલબ જે શંકાઓનું સમાધાન કરે તેવા આચાર્ય હોય તેની પાસેથી સૂત્રનો અભ્યાસ કરવો. પ્રથમ ખરીદનારની પેઠે જે તપાસ કર્યા વગર બેઠેલી ગાયને ખરીદ કરે તેવો શિષ્ય હોય તે ભણવાને માટે અયોગ્ય છે, પછવાડેના ખરીદનારની પેઠે જે તપાસ કરીને ભણનાર હોય તે ભણવાને-અભ્યાસને યોગ્ય છે. આવાં આવા બીજાં ઉદાહરણો આપીને ગુરુ અને શિષ્ય થવાને યોગ્ય કોણ છે તે સંબંધી ચર્ચા કરવામાં આવી છે જ્યાં ઉત્સર્ગમાર્ગની જરૂર હોય ત્યાં અપવાદમાર્ગની પ્રરૂપણા કરે એવાને ગુરુ કરવાની ત્યાં ના પાડી છે, જે નકામો વિસંવાદ ઊભો કરે તેવા આચાર્ય હોય તેને પણ અયોગ્ય ગણ્યા છે, જે સૂત્ર ઘણી વાર ભણે છતાં સ્મરણમાં રાખી શકે નહિ તે શિષ્ય થવાને યોગ્ય નથી અને તેવાને ગુરુપણું તો કદિ અપાયજ નહિ, સવાલ કાંઇ પૂછવામાં આવે અને જવાબ કાંઇ આપે તે ગુરુપણાને યોગ્ય નથી, મુદ્દાસર જવાબ આપે તેજ ગુરુપણાને યોગ્ય છે, સાંભળે કાંઇ અને બોલે કાંઇ તે શિષ્યપણાને યોગ્ય નથી.

આગળ ચાલતાં શિષ્ય ગુરુ થવાનો હોવાથી અયોગ્યને શિષ્ય પણ ન કરવો એવી સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે. ગુરુનો ઉપકાર ન સમજનાર અને પોતાની મરજીમાં આવે તેમ વર્તનારને શિષ્ય કરવાની મનાઇ કરવામાં આવી છે. વિનયવાન્ હોય, વારંવાર જિજ્ઞાસાપૂર્વક સવાલ પૂછનાર હોય, પૂછતી વખત યોગ્ય વિવેક જાળવનાર હોય અને ગુરુનો અભિપ્રાય સમજી તે પ્રમાણે વર્તનાર હોય તેને ગુરુ શ્રુત આપે છે. હવે બીજી રીતે શિષ્યપરીક્ષા કરવાના દાખલાઓ ત્યારપછી બતાવવામાં આવ્યા છે તેમાં પ્રથમ પુષ્કરાવર્ત મેઘ અને મગશેળીઆ પાષાણનો આપ્યો છે તે દાખલો આ પ્રમાણે:—

મગશેળીઓ પથ્થર મગ જેવડો હોય છે, તેને ગમે તેટલો પાણીમાં ભીંજવે, પણ તેને પાણી લાગતું નથી, પાણીમાંથી બહાર નીકળે ત્યારે જેવો ને તેવો હોય છે. સુકો, ભીનાશ પોચાશ વગરનો, નાનો રેતી જેવો પથ્થર આ હોય છે. પુષ્કરાવર્તનો મેઘ ઠંડો, સુંદર, ચાલુ, શાંત પણ અસરકારક હોય છે, સર્વને નવપલ્લવ કરનાર હોય છે, શાંતિ આપનાર હોય છે અને

આખા વિશ્વને આનદ આપનાર હોય છે. આખા જંબૂદ્વીપ પ્રમાણમા વરસનાર આ પુષ્કરાવર્તના મેઘને એક દિવસ મગશેળીઆ પાષાણ સાથે હરીફાઇ થઇ. પુષ્કરાવર્ત મેઘ કહે 'હુ સર્વને શાંતિ આપનાર–ભીંજવનાર છું.' મગશેળીઓ બોલ્યો 'હવે તારૂ નામ જવા દે.' પુષ્કરાવર્ત મેઘ કહે 'અરે તને તો એક ધારામાં ભીંજવી દઉં! તારામાં દમ શા છે?' મગશેળીઓ કહે 'અરે! મારા એક વિભાગના નાનામાં નાના ભાગને પણ જો તું ભીનો કરે તો હું મારૂ નામ છોડી દઉ–મૂકી દઉં.'

આવી વાત સાંભળીને પુષ્કરાવર્ત મેઘ તો બહુજ ગુસ્સે થયો, અને ખૂબ જોરથી વરસવા માંડ્યો, બને તેટલી મોટી ધારાએ વરસવા લાગ્યો અને સાત રાત અને સાત દિવસ ચાલુ વરસ્યો અને મનમા ધારી લીધુ કે હવે તો મગશેળીઓ તદ્દન ભીંજાઇ ગયો હશે એટલે વરસતો બધ રહ્યો. પાણી ચાલ્યું ગયું એટલે મગશેળીઓ તો ઉલટો વધારે દીપતો પણ તદ્દન લુખો થઇને હતો તેવો ને તેવોજ રહ્યો અને વ્યગ્યમા મુખેથી બોલવા લાગ્યો 'ભાઇ સાહેબ! જુહાર! (પ્રણામ!)'. મેઘ તો તેની આવી ચેષ્ટા જોઇને શરમાઇ ગયો.

આવી રીતે જે શિષ્યને એક પદ પણ લાગતુ ન હોય તેને કોઇ આચાર્ય ગર્જના કરીને કહે કે હું એને અભ્યાસ કરાવીશ, ત્યારપછી તેને ભણાવવા માડે, પણ તેને એક પદ પણ લાગે નહિ અને અતે આચાર્ય પણ લજ્જા પામે–આવા શિષ્યને જ્ઞાન આપવુ નહિ. એનું કારણ એ છે કે આચાર્ય અને સૂત્રને સંબધ હોય છે, લોકમા અપવાદ થાય છે, સૂત્રાર્થમા વિઘ્ન થાય છે અને બીજા અભ્યાસીઓને પણ તેથી હાનિ થાય છે. વધ્યા ગાયને દોહવામાં કોઇ જાતનો લાભ થતો નથી.

આવી રીતે શિષ્યની પરીક્ષા કરવાના અનેક ઉપાયો ત્યારપછી બતાવવામા આવ્યા છે. એ હકીકત શરૂ કરતાજ કહેવામા આવ્યુ છે કે આવા ચરિત્ર અર્થ સમજાવવા માટેજ યોજેલા છે, જેવી રીતે ચોખા રાધવા માટે છાણા, કીટા કે કોલસાની જરૂર પડે તેમ અત્ર દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સાધ્ય અર્થ સમજાવવાનો છે. દૃષ્ટાન્ત સત્કલ્પિત છે અને તેમ કરવુ યુક્ત છે, કારણ કે હેતુસર છે. ગ્રથકર્ત્તા ઉપમાન દ્વારથી ગ્રંથ કરવાની જે પદ્ધતિ આદરે છે–સ્વીકારે છે તેનો આધાર મૂળ સૂત્રોમાંથી આવી રીતે મળી આવે છે.

* * * *

* * * * *

(૨)

આવશ્યકમાં નાગદત્તકથા.[1]

પ્રતિક્રમણ સબંધી હકીકત ચાલે છે તેના દેવસી વિગેરે ભેદો બતાવી પ્રથમ અને છેલ્લા તીર્થંકરના સાધુઓને તે અવશ્ય કરવાના છે એમ જણાવ્યું અને મધ્યના બાવીશ તીર્થંકરના સાધુઓને પ્રસંગ પડે ત્યારે કરવાના એમ જણાવ્યું. કઇ બાબતોનું પ્રતિક્રમણ કરવું તે બતાવી પછી ત્યાં કહે છે કે મિથ્યાત્વનું પ્રતિક્રમણ કરવુ, અસયમનું પ્રતિક્રમણ કરવુ, કષાયનુ પ્રતિક્રમણ કરવુ અને અપ્રશસ્ત મન વચન કાયાના યોગોનુ પ્રતિક્રમણ કરવુ. પરિપાટીથી 'સસારપ્રતિક્રમણ' ચાર પ્રકારનુ થાય છે—નરકગતિમાં લઇ જાય તેવા મહા આરંભ વિગેરે કર્યાં હોય—જાણીને કે અજાણતાં કર્યાં હોય અને કોઇ અન્યથા પ્રરૂપણા કરી હોય તેની ક્ષમાપના કરવી તે પ્રથમ પ્રકાર છે, એવીજ રીતે તિર્યંચગતિમાં લઇ જાય તેવા દોષો સેવ્યા હોય તેની ક્ષમાપના કરવી, નરગતિમાં લઇ જાય તેવા દોષો કર્યા હોય તેની ક્ષમાપના કરવી, દેવગતિમાં લઇ જાય તેવા દોષો આચાર્યા હોય તેની ક્ષમાપના કરવી એ ચાર પ્રકારનાં સંસારપ્રતિક્રમણ છે.

ભાવપ્રતિક્રમણ ત્રણ પ્રકારે ત્રિવિધ થાય છે·—અન્ય ધર્મ તરફ મનથી જાય નહિ, વચનથી બોલે નહિ અને પ્રયોજન વગર શરીરથી તેની સાથે સયોગ ન કરે તથા અન્યને મનથી તેવી રીતે પ્રવર્તાવે નહિ, વચનથી પ્રેરણા કરે નહિ, શરીરથી સબધ કરાવે નહિ તેમજ એમ કરનાર સબધી મનમાં અનુમોદના કરે નહિ, વચનથી અનુમોદના કરે નહિ, શરીરથી ઇસારો વિગેરે કરે નહિ. એવીજ રીતે અસંયમ કષાય યોગ વિગેરેમાં સમજવુ હવે આ સસારનુ મૂળ કષાયો છે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે **ક્રોધ અને માનનો જો નિગ્રહ ન કર્યો હોય તથા માયા અને લોભને વધતાં અટકાવી દીધાં ન હોય તો એ ચારે મહાભયંકર થઇ પડે છે અને સંસારવૃક્ષનાં મૂળોમાં જળ સિંચન કરે છે.** આ કષાયપ્રતિક્રમણના સબધમા એક ઉદાહરણ કહે છે:—

નાગદત્તકથા.

બે સાધુઓ હતા, બન્ને સારી રીતે ચારિત્ર પાળતા હતા, બન્નેએ અંદર અંદર સકેત કર્યો કે તેઓમાંથી જે દેવલોકે જાય તેણે બીજાને પ્રતિબોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. બન્ને કાળ કરીને દેવલોકે ગયા. હવે એક નગ-

---

૧ જુઓ આવશ્યક સૂત્ર ઉત્તરાર્ધ-પૂર્વ ભાગ (આગમોદય સમિતિ) પૃ. ૫૬૪ થી ૫૭૦. આ સબંધી હકીકત માટે જુઓ શ્લોક ૧૨૫૧ થી ૧૨૭૦.

રમા એક શેઠ વસતો હતો, તેને એક પત્ની હતી. એને મોટી ઉમર થયા છતાં છોકરાં નહોતાં થયાં, તેથી તેણે નાગદેવતાની પૂજા કરી, નાગદેવ તેના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને તેને આશીર્વાદ આપ્યો કે તેને દેવલોકથી આવીને એક પુત્ર થશે.

હવે પેલા બે મિત્રો દેવલોકમાં ગયા હતા તેમાંથી એક ત્યાંથી ચ્યવીને એ શેઠની ભાર્યાની કુખમાં પુત્રપણે ઉત્પન્ન થયો યોગ્ય સમયે શેઠે એનું નાગદત્ત નામ પાડ્યું. મોટો થતા અનુક્રમે એ પુરુષની ૭૨ કળામાં પ્રવીણ થયો. એને ગાયનકળાનો અદ્ભુત શોખ હતો, ગાયનકળા શીખવામાં, ગાયન ગાવામાં અને ગાયન સાંભળવાના પ્રસગો શોધવામાંજ તેનો આખો વખત જતો હતો અને તેથી લોકોમા એ ગંધર્વ નાગદત્ત નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. ઘરનો ઘણો સુખી હોવાથી અને અનેક મિત્ર તથા સબધીઓથી યુક્ત હોવાથી અનેક પ્રકારના આનદમા કાળ પસાર કરતો હતો અને ઇંદ્રિયસુખો ભોગવવામાં લીન થઇને રહેતો હતો. હવે તેનો મિત્રદેવ તેને જૂદે જૂદે પ્રકારે બોધ આપવાના અનેક પ્રસંગો શોધતો હતો, પણ નાગદત્તને કોઇ રીતે બોધ લાગતો નહોતો.

(ગાયનનુ સુખ અનુભવવા સાથે નાગદત્ત સર્પોને પણ બહુ રમાડતો હતો. સર્પોને ગાયન સાંભળવાનો અત્યત શોખ હોય છે, સુદર મોરલી વાગે તો સર્પો બીજી વાત ભૂલી જઇ ડોલવા મડી જાય છે, ગાયનમા લીન થઇ જાય છે, ગધર્વ નાગદત્ત પાસે તેટલા સારૂ સર્પો પણ ઘણા હતા). હવે પેલા મિત્રદેવે એક વખત તેને બોધ કરવાનો નિર્ણય કર્યો, પોતે ગુપ્ત વેશ લીધો, અંદરથી સાધુનો વેશ કરી લીધો, સાથે એક કરડીઓ લીધો અને તેમા સર્પો લીધા. બધી રચના એવી કરી કે નાગદત્ત એને જરા પણ પીછાની શકે નહિ હવે નાગદત્ત નગરની બહાર બગીચામા પોતાના સર્પોને લઇને ખેલવા નીકળી પડ્યો હતો તે વખતનો લાભ લઇને મિત્રદેવ તેનાથી જરા દૂર આવી પોતાની રમત કરવા લાગ્યો તે વખતે નાગદત્ત સાથે તેના દોસ્તો હતા તેમણે તેને કહ્યુ કે "ભાઇ! અહીં નજીકમાં કાઇ ચતુર ગારૂડી આવ્યો જણાય છે, એના હાથમા કરડીઓ છે તેથી એ સર્પને રમાડનાર હશે એમ જણાય છે."

આ હકીકત સાંભળીને નાગદત્ત તુરતજ એ દેવગારૂડી પાસે આવ્યો અને તે વખતે તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ

નાગદત્ત—'અરે કેમ અહીં આવ્યો છે? શુ લાવ્યો છે?'

દેવ—'સર્પો લાવ્યો છુ'

નાગદત્ત—'તો ચાલ, આપણે સર્પોવડે રમીએ, હું તારા સર્પોને રમાડુ અને તુ મારા સર્પોને રમાડ.'

દેવે એ વાત કબૂલ કરી, પ્રથમ પોતે નાગદત્તના સર્પો સાથે રમવા માંડ્યુ, નાગદત્તના સર્પોએ એને ડખ મારવાના ઘણા પ્રયત્ન કર્યા, પણ એની તેના ઉપર જરા પણ અસર ન થઇ. એણે નાગદત્તના સર્પો ખાધા તો-પણ તેના ઉપર અસર ન થઇ. નાગદત્તે આ સર્વ હકીકત જોઇ અને કાંઇક અસૂયાપૂર્વક તેના ઉપર ગુસ્સે થયો.

નાગદત્ત—'હવે લાવ તારા સર્પો. હું તેની સાથે રમીશ.'

દેવ—'અરે ભાઇ! જવા દે, તું મારા સર્પો સાથે રમી શકીશ નહિ. એ સર્પો બહુ આકરા છે. જો તું એનું ભક્ષણ કરીશ તો તુરતજ મરણ પામીશ.'

નાગદત્તે આ વાત કબૂલ ન કરી, તે તો દેવસર્પોની મશ્કરી કરવા લાગ્યો અને અત્યંત આગ્રહપૂર્વક સર્પોને પોતાને સોંપવાનું કહેવા લાગ્યો. દેવતાએ અત્યત આગ્રહ જોઇને એક મોટા મડળની રચના આળેખી, એ મડળની ચારે દિશાએ કરડીઆઓને સ્થાપી દીધા. પછી નાગદત્તના આખા પરિવારને સગાં સ્નેહીઓને એકઠાં કરીને તેમની સમક્ષ સર્વ સાંભળે તેમ કહેવા માડ્યુઃ—

"જુઓ! આ નાગદત્ત મારા સર્પો સાથે ક્રીડા કરવાની ઇચ્છા કરે છે, મારા સર્પો મહાભયકર છે, માટે જો ક્રીડા કરતાં નાગદત્તનું મારા સર્પો ભક્ષણ કરી જાય, મારા સર્પો જો એને ખાઇ જાય તો તમારે એ બાબતમા મારો વાક ન કાઢવો. મારા ચારે દિશાએ સ્થાપન કરેલા સર્પોની વિગતવાર હેવાલ તમે સાંભળો એટલે તમારા લક્ષ્યમાં પણ મારી સૂચ-નાઓ રહેઃ—

"આ મહાનાગ છે, તેની આંખો તરૂણ સૂર્ય જેવી લાલ છે, એની જીભ વિજળીના ચમકારા જેવી ચચળ છે, મહાભયંકર ઝેરથી ભરેલી એની દાઢો છે અને એનો મિજાસ ઉલ્કાપાતના ભયંકર અગ્નિ જેવો છે. જે પ્રાણીને એ સર્પ ડંસે છે તે કાર્ય કે અકાર્યને જાણતો નથી, આ કરડી-આમાં હાથ નાખે ત્યા પ્રાણી મરણ પામે છે તો હે ભાઈ! તું આવા મહા-નાગને કેવી રીતે ગ્રહણ કરીશ? (આ પ્રથમ ક્રોધ સર્પ છે, મનુષ્ય ઉપર તેની યોજના કરી લેવી—જેમ કે ક્રોધ કરનારની આંખો તરૂણ સૂર્ય જેવી પ્રચડ થાય છે વિગેરે).

"ત્યારપછી દક્ષિણ દિશામાં જે કરંડીઓ સ્થાપન કર્યો છે તેમાં મેરૂ પર્વતના શિખર જેટલો મોટો આઠ ફેણવાળો સર્પ છે, જમને બોલાવી લાવે તેવી તેને બે જીભો છે. એ જેને કરડે છે તે પ્રાણી સ્તબ્ધ થઇ જાય છે અને દેવોના પતિ ઇંદ્રને પણ તે ગણતો નથી. આવા મેરૂ પર્વત જેટલા ઊંચા નાગને તુ કેવી રીતે ગ્રહણ કરીશ ? એ તુ વિચારી લેજે. (આ આઠ ફેણવાળો સર્પ માન છે. જાતિ (વૈશ્ય બ્રાહ્મણ ઢેઢ વિગેરે), કુળ (ગોત્ર વિગેરે), રૂપ (ખરાબ રૂપ સુરૂપ વિગેરે), બળ (સેન્ડો અથવા હાડપિંજર), લાભ (ધન સ્ત્રી વિલાસ), બુદ્ધિ (નજર પહોંચાડવી તે), તપ (તપસ્યા), શ્રુત (જ્ઞાન) એ આઠ બાબતનાં અભિમાન થાય છે, તેથી આ સર્પને આઠ ફેણો બતાવવામાં આવી છે. મેરૂ પર્વત વિગેરે ઉપમા સમજાય તેવી છે.)

"આ સુલલિત અને સુદર દેખાતી નાગણી જેની ફણા ઉપર સાથીઆનુ ચિહ્ન છે તે આતરના વિકારો અને વેશપરિવર્તન વિગેરે કરનારી માયા નામની છે, તે છેતરપીંડીના કામમાં ઘણીજ કુશળ છે આવી એ નાગણી છે અને તારે સર્પને હાથમા લઇને રમવાની ટેવ છે, સાથે વળી તારી પાસે સર્પને વશ કરવાની ઔષધિનુ કોઇ પણ પ્રકારનુ બળ નથી અને તુ તદ્દન ગાફેલ માણસ છો અને એણે (સાપણે) તો બહુ ઝેરનો સચય કરી રાખેલો છે અને કાર્યના જાળા જેવા મોટા વનમા તે રહેનારી છે. તુ જો એની દાઢમા આવી પડ્યો તો તારી પાસે તો ઔષધિનુ બળ પણ નથી તેથી તારા આત્માની દવા કોણ કરશે ? (આ માયા નામની નાગણી છે. એની હકીકત સ્પષ્ટ છે એ પ્રપચથી પ્રચ્છન્નપણે કામ કરનાર છે)

"સર્વ વસ્તુઓને હઠાવી દેનાર, સર્વ જગોએ જનાર હોવાથી મોટા મદિર જેવો, પુષ્કરાવર્તના મેઘ જેવા અવાજવાળો ઉત્તર દિશામા લોભ નામનો સર્પ છે. જે પ્રાણીને એ ડસે છે તે મોટા સમુદ્ર જેવો થઇ જાય છે, ગમે તેટલી વસ્તુ તેમા આવે તો તેથી તે ભરાતો નથી, ધરાતો નથી, પૂરો થતો નથી. આવા સર્વ દુ ખના રાજ્યમાર્ગ જેવા સર્પને તું કેમ રમાડીશ ? (આ ઉત્તર દિશામા સ્થાપેલ નાગ તે લોભ છે. એ વધતોજ જાય છે અને સમુદ્રની જેમ દુષ્પુર છે.)

"આ ક્રોધ માન માયા અને લોભરૂપ સર્પો આખી દુનિયાને હમેશાં તપેલ–ગરમાગરમ રાખે છે. આ ચાર સર્પોવડે જે ખવાય છે, આ ચાર સર્પો જેનુ ભક્ષણ કરે છે, જેને ડસે છે તે જરૂર નરકમા પડે છે અને તે જ્યારે નરકમા પડે છે તે વખતે તેને કોઇનો ટેકો થતો નથી, કોઇનો આશ્રય મળતો નથી, કોઇ તેને આલંબનભૂત થતુ નથી."

આ પ્રમાણે સર્વ સ્વજનની દેખતાં વાત કરીને એ દેવમિત્રે સર્પોને છોડી મૂક્યા. સર્પો તુરતજ એને ખાઇ ગયા, નાગદત્ત જમીન પર ઢળી પડ્યો અને મૃત્યુ પામ્યો.

દેવે પછી તેને કહ્યું "કેમ? કેમ થયું? જો હું તને વારતો હતો પણ તું થંભાણો નહિ. આ તારી ધૃષ્ટતાનું પરિણામ જો." પૂર્વે કહ્યા હતા તે મિત્રો તેના તરફ કાંઇ કાંઇ ઔષધો ફેંક્યા કરે છે, પણ તે ઔષધોનો તેને જરા પણ ગુણ થતો નથી. આખરે એ નાગદત્તનાં સગાંઓ દેવમિત્રને પગે પડ્યા અને કોઇ પણ પ્રકારે એને જીવાડવા વિનતિ કરી ત્યારે આ મિત્રદેવ કહેવા લાગ્યો કે "અરે! અગાઉ મને પણ એ સર્પો ખાઇ ગયા હતા. એ તો જે આવા પ્રકારની ચર્યા કરે તેજ જીવે, બીજાનુ જીવવાનુ કાંઇ ગજું નથી. જો એ આ પ્રમાણે ચર્યા નહિ કરે અને હું કહું છું તેમ પાલના નહિ કરે તો પછી કદાચ તેને જીવાડવામાં આવે તોપણ આખરે તે જરૂર મરશેજ હવે એણે ચર્યા અને પાલના કેવા પ્રકારની કરવાની છે તે હુ જરા વિસ્તારથી કહું છુ તે સાંભળો:—એ ચારે સર્પો અગાઉ મને પણ ખાઇ ગયા હતા તેના ઝેરને દૂર કરવા માટે હું પણ વિવિધ પ્રકારનાં તપો કરૂ છું, પર્વત, જગલ, શ્મશાન, શૂન્ય ઘર અને વૃક્ષનાં મૂળોનો હુ આશ્રય શોધું છું, એ પાપી સર્પોનો એક જરા પણ વિશ્વાસ કરતો નથી, વધારે પડતો જરા પણ આહાર કરતો નથી, વધારે સ્નિગ્ધ આહાર કરવાથી ઘી વિગેરે વધારે ખાવાથી વિષયો પાછા ચાલ્યા આવે છે, જોર પકડે છે, તેથી સયમયાત્રા સુખે થઇ શકે તેટલોજ આહાર લઉં છું અને તે પણ બહુ હોંશથી તો કાંઇ ખાતોજ નથી, લગભગ જાણે આહાર નજ કરતો હોઉં તેમ રહું છુ, વિગય[1] વગરનો આહાર કરૂ છુ, બહુ અલ્પ આહાર કરૂ છું. એના સબંધમા જે લાભ થાય છે તે પણ તમને બતાવું છું જે પ્રાણી થોડો આહાર કરે છે, થોડું બોલે છે, થોડુ ઉંઘે છે અને થોડી ઉપધિ રાખે છે તેને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે. સિદ્ધ (મુક્તો) અને કેવળી અથવા ચૌદપૂર્વી જેઓ મહા વૈદ્ય છે તેમને નમસ્કાર કરીને સર્વ વિષનું નિવારણ કરનારી વિદ્યા હુ કહું છુ. એ વિદ્યાનો પાઠ આ પ્રમાણે છે:—

सव्वं पाणाइवायं पच्चक्खाईमि अलियवयणं च,
सव्वमदत्तादाणं अब्बंभ परिग्गहं स्वाहा ।

હું સર્વ જીવવધને ત્યાગ કરૂ છુ, અસત્ય વચનનો ત્યાગ કરૂં છુ, પારકી વસ્તુ લેવાનો ત્યાગ કરૂં છુ, કોઇ પણ સ્ત્રી અથવા તો સર્વ અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરૂં છું, સર્વ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરૂ છું.

[1] ઘી તેલ ગોળ દૂધ વિગેરેને 'વિગય' કહેવામાં આવે છે.

"એ પ્રમાણે એ (નાગદત્ત) જ્યારે સર્વ પાળશે અને મારા જેવો તે થશે ત્યારે તે ઉઠશે."

સંબંધીઓ કહેવા લાગ્યાં કે " એટલું કરવાથી પણ જો તે જીવતો હોય તો ભલે, તે એમ કરશે."

પૂર્વ દિશા તરફ નજર કરી ઉપર જણાવેલી વિદ્યા—ગારૂડીવિદ્યા—વિષઘાતવિદ્યાનો મન્ત્ર મિત્રદેવ ભણી રહ્યો એટલે તે (નાગદત્ત) ઊભો થયો.

ઊભો થતાંજ માત પિતાએ તેને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી, પણ તેને તે વાત ઉપર ખરી શ્રદ્ધા બેઠી નહિ અને પાછો સર્પને રમાડવા દોડ્યો, વળી પડ્યો, ફરી વિજ્ઞપ્તિ થતાં દેવે તેને ઉઠાડ્યો, વળી દોડ્યો, ફરી પડ્યો. હવે દેવની ત્રીજી વાર તેના પર કૃપા કરવા ઇચ્છા નહોતી છતા વિજ્ઞપ્તિ બહુ થવાથી વળી તેને ફરી વાર ઉઠાડ્યો મા બાપ પાસે હકીકત જાણીને ત્યાંથી નાઠો. એક મોટા વનખંડમાં પૂર્વ ભવની હકીકત સાંભળી એટલે પ્રબુદ્ધ થયો, જાગ્યો, સમજ્યો, ઠેકાણે આવી ગયો.

દેવતા ત્યારપછી પોતાને સ્થાનકે ગયો.

પછી નાગદત્તે સર્પોને ઓળખી લીધા એટલે એ સર્પોને એણે કરડીઆમા નાખી દીધા અને તેમાથી તેમને જરા પણ બહારજ આવવા દેતો નહિ આવી રીતે ઉદયભાવમાજ જે કષાયોને ન આવવા દે તે ખરૂં પ્રતિક્રમણ કરે છે ત્યારપછી ઘણો વખત શ્રમણ (સાધુ)પણું પાળીને તે સિદ્ધ થયો. આનુ નામ **ભાવપ્રતિક્રમણ** કહેવાય

અહીં સવાલ એ થાય છે કે વારવાર આવી રીતે પ્રતિક્રમણ કરવાનો હેતુ શો? મધ્યમ તીર્થંકરોના વખતમા પ્રસગ હોય ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરવાની વાત તો સમજાય છે, પણ નહિ તો વારવાર પ્રતિક્રમણ કરવાનુ કારણ શું? તે પર **વૈદ્યની કથા** કહે છે. એક રાજાને છોકરો ઘણોજ વહાલો હતો, તેને એવો વિચાર થયો કે આ છોકરાને કદિ રોગજ ન થાય એવી દવા કરાવુ! પછી રાજાએ ઠામઠામથી કાબેલ વૈદ્યોને બોલાવ્યા અને તેઓને ફરમાવ્યું કે મારા પુત્રને કદિ વ્યાધિજ ન થાય એવી દવા કરો, વૈદ્યોએ તેમ કરવા હા પાડી.

પછી રાજાએ તેમની દવાનો યોગ કેવા પ્રકારનો છે એ સબંધી સવાલ કર્યો એટલે એક વૈદ્ય કહેવા લાગ્યો કે " મારી દવા એવી છે કે જો રોગ હશે તો મટાડશે, જો રોગ નહિ હોય તો તે છોકરાને ઘરડો બનાવી મારી નાખશે" બીજા વૈદ્યે કહ્યું "જો રોગ હશે તો મારી દવા તેને મટાડી દેશે, જો રોગ નહિ હોય તો તે ગુણ પણ નહિ કરે અને નુકશાન પણ નહિ કરે." ત્રીજા વૈદ્યે કહ્યું "મારી દવા એવી છે કે એ રોગ હશે તો તેને મટાડી

દેશે, જો રોગ નહિ હોય તો એના શરીરનું તેજ વધારશે, રૂપ વધારશે, યુવાવસ્થા સ્થિર કરશે, લાવણ્ય લાવશે.”

પહેલા વૈદ્યને રાજાએ તિરસ્કારી નાખ્યો, બીજાને આંખથી દૂર કર્યો અને ત્રીજા વૈદ્ય પાસે પુત્રની દવા કરાવી, આ પ્રતિક્રમણ પણ એવું છે કે ત્રીજા વૈદ્યની દવા પેઠે દોષો હોય તો તેને દૂર કરે છે અને દોષ ન હોય તો શુદ્ધ ચારિત્રને વધારે શુદ્ધ બનાવે છે.

(આ નાગદત્તની કથામાં ચાર સર્પોને રમાડવાની જે વાત આવી અને તેઓ પાસે જે જૂદી જૂદી ક્રિયાઓ બતાવવામા આવી તે ઉપમા દ્વારાએ છે, બોધ કરવા સારૂ યોજાયલી છે એમ અત્ર સમજવુ અને તેમ છે એમ મૂળ સૂત્રકાર પણ કહે છે સિદ્ધર્ષિગણિ આ બાબતનો આશ્રય લઇને ઉપમાન દ્વારાએ બોધ આપવા કથાશરીરની રચના કરે છે અને તેવી રીતે હેતુસર કલ્પિત ઉપમાન કરવામા તેમને આગમ–મૂળ સૂત્રોનો ટેકો છે.)

(૩)

[1]પિંડનિર્યુક્તિમાંથી મત્સ્યચરિત્ર.

દોષ વગરનાં આહાર પાણી ખાસ કરીને સાધુએ કેવી રીતે લેવાં, આહાર ગોચરીના દોષો કેવા પ્રકારના હોય છે તે સબધી વિસ્તારથી હકીકત પિંડનિર્યુક્તિમા બતાવવામાં આવી છે ત્યાં ગ્રાસૈષણા–વસ્તુઓ ખાવાના સબધમા વિવેચન ચાલતાં તેના દ્રવ્ય અને ભાવ એવા બે પ્રકાર બતાવી દ્રવ્યગ્રાસૈષણા પર ઉદાહરણ બતાવે છે. ત્યાં પણ ખાસ સ્પષ્ટતા કરી છે કે કહેલ હકીકત સ્પષ્ટ કરવા સારૂ ઉદાહરણ આપવામાં આવે છે તેના બે પ્રકાર હોય છેઃ એક ‘ચરિત્ર’ (બનેલી હકીકતનુ નિરૂપણ) અને બીજો પ્રકાર ‘કલ્પિત’ ઉદાહરણનો હોય છે. ‘રાંધવા સારૂ જેમ બળતણ હોય છે’ તેમ આવાં ઉદાહરણો હેતુ સમજાવવા સારૂ નિર્માણ કરેલાં હોય છે. દ્રવ્યગ્રાસૈષણા સમજાવવા સારૂ એક માછલાની વાર્તા ત્યાં કહી છે તે આ પ્રમાણેઃ–

એક માછીમાર માછલાને પકડવા સારૂ એક સરોવરને કાંઠે ગયો. સરોવરમાંથી માછલા પકડવા સારૂ તેણે એક દોરડાને છેડે આંકડો નાખી

---

૧ જુઓ પૃ. ૧૭૦. દેવચંદ લાલભાઇ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ગ્રંથ નં૦ ૪૪ (ગ્રંથ–પિંડનિર્યુક્તિ.)

તેમાં માંસનો ટુકડો વળગાડ્યો અને દોરડાને પાણીમાં નાખ્યું અને પોતે કાંઠા ઉપર ઊભો રહ્યો. હવે સરોવરમાં એક અનુભવી વૃદ્ધ માછલો રહેતો હતો તે ઘણો કાબેલ હતો. માંસનો ટુકડો અંદર આવતાં પેલા વૃદ્ધ માછલાને ગંધ આવી એટલે તુરતજ તે માંસ ખાવા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. એણે યુક્તિપૂર્વક આજુબાજુથી માંસ ખાઇ લીધુ, પણ આંકડામાં પોતાની જાતને ભોંકાવા દીધી નહિ અને પછી પોતાની પૂછડીવડે દોરડાને ધક્કો મારી પોતે ત્યાંથી ખસી ગયો જેવો દોરડાને ધક્કો લાગ્યો એટલે માછીમાર સમજ્યો કે એમાં માછલુ જરૂર આવ્યું હશે એટલે તેણે ઉપર દોરડુ ખેંચ્યુ ત્યારે તેને જણાયું કે દોરડુ તો માંસના ટુકડા વગરનું છે, માંસ તેમાથી ખવાઇ ગયુ છે અને કોઇ માછલુ તેમાં પકડાયુ નથી. ત્યારે વળી માછીમારે બીજો માંસનો ટુકડો આંકડામાં ભરાવ્યો અને દોરડુ પાણીમા નાખ્યું. બીજી વાર પણ આજુબાજુથી માસ ખાઇને, પૂછડીવડે દોરડાને ધક્કો મારી પેલો અનુભવી માછલો ત્યાથી ખસી ગયો. વળી ત્રીજી વાર માંસનો ટુકડો માછીમારે લટકાવીને આકડાને અદર નાખ્યો તો ત્રીજી વાર પણ બુદ્ધિશાળી માછલાએ તેમજ કર્યું અને માંસ ખાઇ ગયો અને માછીમારનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ કર્યો.

પછી માંસને અંદર નાખતાં માછીમારને વિચાર કરતો જોઇ માછલો બોલ્યો "તુ શુ વિચાર કરે છે? તું તો લાજ શરમ વગરનો છે! મારી વાત સાભળ. એક વખત તો હું ત્રણ વાર બગલીના મુખમાથી નીકળી આવ્યો છું. તે આ પ્રમાણે બન્યુ હતું મને એક વાર બગલીએ ગ્રહણ કર્યો હતો, પછી મને ગળી જવા સારૂ બગલીએ મુખ ઊંચુ કર્યું અને મને ઉપર ઉડાડ્યો. મેં તે વખતે વિચાર કર્યો કે જો હું ઉછાળેલ હોઇ સીધો સીધો પાછો પડીશ તો તો જરૂર બગલીના મ્હોંમા પડીશ અને મારા પ્રાણ જશે, માટે આડો પડી જઉં[1]—આવો વિચાર કરી યુક્તિપૂર્વક હું આડો પડ્યો એટલે બગલીના મુખમાથી હું છટકી ગયો; વળી બગલીએ મને ગટ કરવા બીજી વાર ઊંચે ફેંક્યો, બીજી વાર પણ હું છટકી ગયો અને ત્રીજી વાર જ્યારે બગલીએ તેમજ કર્યું ત્યારે જોર વાપરી આડો થઇ હું પાણીમાં પડ્યો અને પસાર થઇ ગયો વળી ત્રણ વાર સમુદ્રકાંઠે સુકી જમીન પર આવી ગયો ત્યારે સંભાળથી બચી જઇ જ્યારે ભરતી આવી ત્યારે પાણીમાં પાછો દાખલ થઇ ગયો. એકવીશ વાર હું માછીમારોની જાળમાં આવી

---

૧ બગલા માછલાને પકડી તેમ ઉપર ફેંકે છે અને નીચે પડે ત્યારે ચાચ ઉઘાડી તેમાં અધર ઝીલી ગટ કરે છે તેના ગળાની રચના એવી છે કે એ પ્રકારેજ તે માછલાને ખાઇ શકે છે. ડોક નીચી રાખીને તેનાથી માછલુ સીધું ખાઇ શકાતું નથી.

ગયો, પણ જે રસ્તે જાળમાં આવતો તેજ રસ્તે પાછો બહાર નીકળી જતો; પણ એક વાર પણ હું જાળમાં ફસાયો નથી. વળી એક વાર તો સરોવરનુ પાણી ખાલી કરી બધા માછલાઓને પકડવા માછીમારે પ્રયત્ન કર્યો, સરોવરમાં પાણી ન રહેવાથી હું બીજા માછલાઓ સાથે ફસાઇ ગયો, પકડાઇ ગયો. માછીમારે તો બધા માછલાઓનો પિંડો કરી એક સખ્ત લોઢાની સળીમાં સર્વને પરોવ્યા તે વખતે મેં યુક્તિ કરી એ લોઢાની સળી મારા મુખ આગળ રાખી મૂકી, પણ મારા શરીરમાં પેસવા ન દીધી અને પછી બધા માછલાઓ ઉપર કચરો લાગેલો હતો તેને ધોવા સારૂ બીજા સરોવરમાં માછીમાર ગયો ત્યારે તુરતજ કુદકો મારીને હું પાણીમાં પેસી ગયો. આવી મારી ચતુરતા છે! આવી મારી ઘટના છે! અને હવે તુ મને પકડવા ઇચ્છે છે? તને કાંઇ લાજ શરમ હોય તેમ લાગતુ નથી!!"

આ દ્રવ્યગ્રાસૈષણા પર દૃષ્ટાન્ત કહ્યું. મત્સ્યસ્થાનકે સાધુ સમજવા, માંસસ્થાનકે આહાર પાણી સમજવા, માછીમારસ્થાનકે રાગ વિગેરે દોષોનો સમૂહ સમજવો. સેંકડો ઉપાયથી પણ પેલો માછલો છેતરાયો નહિ તેવી રીતે સાધુ પણ જ્યારે તેને ભાત પાણી આપવામાં આવે ત્યારે આત્માને અનુશાસન કરે છે અને તેમા ફસાઇ જતા નથી અનુશાસન કેવી રીતે કરે છે તે ત્યારપછી વિસ્તારથી બતાવવામાં આવ્યું છે. હવે આવી રીતે માછલાઓ કદિ બોલતા નથી, પણ હકીકત સમજાવવા માટે આવા દૃષ્ટાન્તની યોજના–કલ્પના આગમમા પણ કરી છે એમ બતાવવાનો અત્ર ઉદ્દેશ છે.

* * * *

* * * * *

(૪)

ઉત્તરાધ્યયનમાં દ્રુમપત્રક અધ્યયન

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં દશમુ અધ્યયન દ્રુમપત્રક નામનુ છે તેમાં પાંદડાંઓ શિખામણ આપતા હોય તેમ બતાવી તે પરથી સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવો નહિ એવી શિખામણ આપી છે. આખુ અધ્યયન ઘણુ ઉપયોગી હોવાથી શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા અનુસારે ઉપરના અધ્યયનનો સાર અહીં લખ્યો છે તે વિચારી જવો—

એક પૃષ્ઠચંપા નામની નગરી હતી. તે નગરીનો શાલ નામનો રાજા હતો, મહાશાલ નામનો યુવરાજ હતો. એ શાલ મહાશાલ નામના ભાઇ-

ઓની યશોમતી નામની એક બહેન હતી જેને કાંપિલ્ય નગરના પીઠરની સાથે પરણાવવામાં આવી હતી. એ યશોમતી અને પીઠરનો ગાગલિ નામનો પુત્ર થયો હતો. હવે એક વખત પૃષ્ટચંપા નગરીની બહાર સુંદર ઉદ્યાનમા ભગવાનશ્રી મહાવીરસ્વામી સમોસર્યા. તેમની દેશના સાંભળીને શાલ રાજાને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો અને તેથી તેણે પોતાના યુવરાજ ભાઇ મહાશાલને રાજ્ય આપી દીક્ષા લેવાનો નિર્ણય કર્યો અને મહાશાલને તે નિર્ણય જણાવ્યો. મહાશાલે તેને જણાવ્યુ કે 'ભાઇ! જેમ તમે સસારથી વૈરાગ્ય પામી દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા છો તેવી રીતે હુ પણ તમારી સાથેજ સસારથી નીકળવા ઇચ્છુ છુ. સસારમાં આપ મારા વડીલ છો તેમ દીક્ષા લીધા પછી પણ આપ મારા વડીલજ રહો.' મહાશાલનો આવો વિચાર સાભળી કાંપિલ્ય નગરથી પોતાના ભાણેજ ગાગલિને તેમણે તેડાવ્યો અને પટ્ટ બાંધીને તેનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. મોટો મહોત્સવ કરીને બન્ને ભાઇઓએ દીક્ષા લીધી. યશોમતી પરમ શ્રાવિકા થઈ.

શાલ મહાશાલે અગ્યાર અગનો અભ્યાસ કર્યો. ભગવાન્ તો ત્યારપછી જૂદી જૂદી જગોએ વિહાર કરતા રહ્યા અને લોકો ઉપર ઉપકાર કરતા રહ્યા. એક વખત વિહાર કરતાં કરતાં ભગવાન્ રાજગૃહ નગરે પધાર્યા, ત્યાંથી ચંપા નગરીએ આવ્યા. તે વખતે તેમની સાથે રહેલ શાલ મહાશાલે ભગવાનને પૂછ્યુ "જો કોઇને બોધ થાય તેમ હોય, કોઇના ઉપર ઉપકાર થઇ શકે તેમ હોય તો સાહેબ! અમે પૃષ્ટચપા નગરીએ જઇએ. આપ જ્ઞાનબળથી ઉપકારનુ કારણ જાણી શકો છો. જો તેમ હોય તો અમને આજ્ઞા આપો." ભગવાને તેમની સાથે ગૌતમસ્વામીને જવાની આજ્ઞા કરી. ત્રણે પૃષ્ટચપા નગરીએ ગયા ત્યારપછી ત્યા (ચપા નગરીમાં) સમવસરણ થયું. ત્યાં (પૃષ્ટચપામાં) પ્રેરણાથી ગાગલિ, પીઠર અને યશોમતી આવ્યાં. ગૌતમસ્વામીએ સર્વને ધર્મ સભળાવ્યો ધર્મ સાભળીને સર્વ પ્રતિબોધ પામ્યા. ગાગલિએ પોતાના માતા પિતાને પૂછ્યુ કે 'મને સસારથી વૈરાગ્ય થયો છે તેથી આપ રજા આપો તો મોટા છોકરાને ગાદીએ બેસાડી હુ દીક્ષા લઉં.' જવાબમા પીઠર અને યશોમતીએ કહ્યુ કે 'તારી પેઠે અમે પણ સસારથી ત્રાસ પામી ગયા છીએ.' ત્યારપછી ગાગલિએ પોતાનાં માતા પિતા સાથે દીક્ષા લીધી. ગૌતમસ્વામી તેમને સર્વને સાથે લઇને પાછા ચપા નગરી તરફ ચાલ્યા.

હવે પાછા ચાલતા રસ્તે શાલ અને મહાશાલને ઘણો આનદ થયો. પોતાની પ્રેરણાથી આ ત્રણ મનુષ્યો સસારથી તર્યા એ વિચારથી તેઓને બહુ હર્ષ થયો અને તે હર્ષના આવેગમા અધ્યવસાયો અત્યત શુદ્ધ થતાં

તેમને બન્નેને રસ્તામાંજ કેવળજ્ઞાન થયું. વળી ગાગલિ, પીઠર અને યશોમતીને પણ વિચાર થયો કે અહો! આ શાલ મહાશાલે તો આપણને ખરા રાજ્ય પર સ્થાપન કર્યાં અને સંસારબંદીખાનામાંથી છોડાવ્યાં! આવો વિચાર કરતાં શુભ ધ્યાને તે ત્રણેને પણ રસ્તામાં કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. આવી રીતે આ પાંચે કેવળજ્ઞાનીઓ ચંપા નગરીએ ગૌતમસ્વામી સાથે આવી પહોંચ્યા. મહાવીર ભગવાનને પ્રદક્ષિણા કરી તીર્થને પ્રણામ કરી તેઓ તો કેવળીઓને બેસવાની જગા (પર્ષદા) તરફ ચાલ્યા. ગૌતમસ્વામીએ પણ ભગવાનને પ્રદક્ષિણા દઇ વંદન કર્યું, પોતે ભગવાનને પગે પડ્યા અને ઊભા થઇ બોલ્યા 'અરે તમે ક્યાં જાઓ છો ? આવો અને આ તીર્થંકર મહારાજને વંદન કરો.' તે વખતે ભગવાન્ બોલ્યા 'ગૌતમ! કેવળીઓની [1]આશાતના કર નહિ.' ગૌતમસ્વામી તુરતજ સમજી ગયા કે એ પાંચે કેવળી છે એટલે તુરતજ પોતે તેઓની માફી માગી.

તે વખતે પોતાથી દીક્ષિતોને કેવળજ્ઞાન થયું અને પોતે રહી ગયા એ વિચારથી ગૌતમસ્વામીને ખેદપૂર્વક સવાલ થયો, શંકા થઇ કે શું ત્યારે હું પોતે સંસારથી તરીશ નહિ! ગૌતમસ્વામીના મનમાં આવી ચિંતા ચાલતી હતી તે વખતે દેવતાઓનો ધ્વનિ થયો કે જે મનુષ્ય અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચઢી જાય અને ત્યાં રહેલા મંદિરોનાં દર્શન કરે, વંદન કરે તે તેજ ભવમાં સિદ્ધ થાય.

ભગવાન્ તો ગૌતમસ્વામીનું મન જાણી રહ્યા હતા, વળી તેમણે જોયું કે ગૌતમના જવાથી તાપસોને પણ બોધ થવાનો છે એટલે ગૌતમને પોતાના સંબંધમાં ખાત્રી થશે અને તાપસોને બોધ થશે એ બેવડા લાભનું કારણ જાણીને જ્યારે તુરતજ ગૌતમસ્વામીએ અષ્ટાપદ પર જવાની રજા માગી ત્યારે ભગવાને કહ્યું 'અષ્ટાપદને અને ચૈત્યોને વંદન કર.' અત્યંત આનંદપૂર્વક ગૌતમસ્વામી અષ્ટાપદ તરફ ચાલ્યા.

હવે લોકોમાં પણ વાત ચાલતી હતી કે જે મનુષ્ય હોઇ અષ્ટાપદ પર પહોંચી જાય અને ત્યાં રહેલાં ચૈત્યોનું વંદન કરે તે તેજ ભવમાં મોક્ષ જાય તેને અનુસરીને પંદરસે તાપસો ત્રણ વિભાગે તેની ઉપર ચઢવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા. પાંચસો કૌડિન્ય પરિવારના હતા, પાંચસો દત્ત પરિવારના હતા અને પાંચસો સેવાલ પરિવારના હતા. કૌડિન્ય પરિવારના હતા તેઓ એક એક ઉપવાસ કરીને ઉપવાસને પારણે જીવવાળાં (સચિત્ત) વૃક્ષનાં મૂળો અને કંદનું ભક્ષણ કરતા હતા. અષ્ટાપદ પર્વતની પેલી મેખલા (હારો)-

---

૧ કેવળીને કહેવું કે તમે બીજાને વંદન કરો એ તેમનું અપમાન છે અને આ અપમાનદોષને આશાતના કહેવામાં આવે છે.

પ્રથમ શ્રેણિમાં તેઓ રહ્યા હતા. (અજ્ઞાન કષ્ટના પરિણામો અત્ર ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે.) બીજી મેખલામાં દત્ત પરિવ્રાજકો હતા તેઓ બે દિવસ તદ્દન ઉપવાસ કરતા હતા અને ત્રીજે દિવસે ઝાડો પરથી પડેલા પાકાં પીળાં થઇ ગયેલા પાદડાઓનોજ માત્ર આહાર કરતા હતા. તેઓ સર્વ અષ્ટાપદની બીજી શ્રેણિ સુધી પહોંચી શક્યા હતા અષ્ટાપદની ત્રીજી શ્રેણિ (મેખલા) સુધી શૈવાલ નામના તાપસો પહોંચ્યા હતા, તેઓ એક સાથે ત્રણ ત્રણ ઉપવાસ કરતા હતા અને પારણાને દિવસે અત્યત મલિન ગદી લીલ (શેવાળ મીઠા પાણી ઉપર થાય છે તે) ખાઇ પાછા તે ઉપર ત્રણ ઉપવાસ કરતા હતા આ સર્વ તાપસો અષ્ટાપદ પર્વતના શિખર સુધી પહોંચવા મથી રહ્યા હતા, પણ તેમના તે કાર્યમા તેઓ ફત્તેહ પામતા નહોતા.

મનુષ્યના શરીરવાળા (દેવશરીર—વૈક્રિય શરીર વગરના) ગૌતમસ્વામીને દૂરથી આવતા તેઓએ જોયા, તેનુ અગ્નિ, વીજળી અથવા મધ્યાહ્નના સૂર્ય જેવા તેજવાળુ શરીર જોયુ, એટલે તેઓ અદર અદર વાત કરવા લાગ્યા "અરે આપણે તપ કરી કરીને તદ્દન પાતળા થઇ ગયા તોપણ આપણો પત્તો ખાતો નથી અને આ જાડો સાધુ શું અષ્ટાપદ પર ચઢી જશે?" ગૌતમસ્વામીને તો જઘાચારણ લબ્ધિ હતી તેથી તેઓ તો જે વસ્તુ હાથમા આવી તેનો આશ્રય લઇને ઉપર ચઢતા ગયા, [1]કરોળીઆની જાળના એક સાધારણ તાંતણાને આશ્રયીને પણ ઉપર ચઢતા ગયા તાપસો તો એમને આવતા પણ જોઇ રહ્યા, ચઢતા પણ જોઇ રહ્યા અને આખરે તેઓની નજરથી દૂર થઇ ગયા ત્યાસુધી જોઇ રહ્યા અને સ્વામી તો આગળ વધતાજ ગયા તાપસોને ઘણી નવાઇ લાગી, પોતાના કષ્ટતપનુ ભાન થયુ અને પાછા સ્વામી આવશે ત્યારે આપણે સર્વે તેના શિષ્ય થશુ એમ સર્વેએ ચોક્કસ નિર્ણય કર્યો

ગૌતમસ્વામી તો અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર ચઢી ગયા, ત્યા જઇને સર્વ ચૈત્યોને વદન કર્યું ઉત્તર પૂર્વ દિશાએ એક સુદર અશોક વૃક્ષ હતુ ત્યા રાત્રીવાસો રહેવા માટે આવી પહોંચ્યા. હવે તે વખતે એવો બનાવ બન્યો કે શક્રઇંદ્રની સભાનો લોકપાળ નામનો એક દેવ હતો તે પણ તેજ વખતે અષ્ટાપદ ઉપરના ચૈત્યોને વદન કરવા ત્યા આવ્યો તે લોકપાળે ચૈત્યોને વદન કરીને ગૌતમસ્વામીને વંદન કર્યું અને પછી ત્યા સ્વામી સમક્ષ બેઠો. સ્વામીએ તેને ધર્મ કહેવા માંડ્યો ધર્મદેશના કરતા ગૌતમસ્વામીએ અણગાર (સાધુ)ના ગુણોનુ વર્ણન કરવા માડ્યુ અને તેમ કરતા તેમણે જણાવ્યું

---

૧ જનકથા—સૂર્યકિરણને અવલબી સ્વામી ચઢી ગયા એમ છે, પણ મૂળમા તેમ નીકળતુ નથી વિચારવા યોગ્ય છે

કે સાધુઓ તદ્દન સુકો આહાર લે છે, તદ્દન રસકસ વગરનો આહાર લે છે વિગેરે વિગેરે. હવે તે લોકપાળ દેવ ગૌતમસ્વામીના શરીર તરફ જોઇજ રહ્યો, તેમના શરીરની સુકુમારતા જોઇ તેને શકા થઇ કે સુકા નિરસ આહાર લેનારના શરીરમાં આવી સુકુમારતા કેમ હોઇ શકે? તે વખતે તેના મનમાં થતી શકા સ્વામી સમજી ગયા એટલે તે શંકા ટાળવા માટે સ્વામીએ તેને **પુંડરીક અધ્યયન** કહી સભળાવ્યું તે આ પ્રમાણેઃ—

પુંડરીક અધ્યયન.

મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં પુષ્કલાવતી નામનુ એક વિજય છે, તે વિજયમાં **પુંડરીકિણી** નામની એક નગરી છે, તે નગરીમા એક નલિનીગુલ્મ નામનો બગીચો (ઉદ્યાન) છે. તે ઉદ્યાનમા **મહાપદ્મ** નામનો એક રાજા થયો. એ રાજાની પટ્ટરાણીનુ નામ **પદ્મમાવતી** દેવી હતુ એ મહાપદ્મ રાજા અને પદ્માવતી રાણીને **પુંડરીક** અને **કુંડરીક** નામના બે પુત્રો થયા. બન્ને પુત્રો ઘણાજ સુકોમળ શરીરવાળા અને માત પિતાની બરાબર છાયા જેવાજ હતા. પુંડરીક કુમાર મોટો હોવાથી યુવરાજ થયો હતો

હવે ત્યારપછી એક પ્રસગે એવી હકીકત બની આવી કે એ નલિનીગુલ્મમા કોઇ મોટા વિદ્વાન્ સ્થવિર આચાર્ય આવી પહોંચ્યા તેમની દેશના સાંભળવા સારૂ મહાપદ્મ રાજા બહાર નીકળી પડ્યા. દેશના સાભળીને તેમને ઘણોજ પ્રતિબોધ થયો, ઉપદેશની અસર થઇ અને એ અસર તળે તેમણે જણાવ્યુ કે 'પ્રભો! પુડરીક કુમારને રાજ્યે સ્થાપન કરી હું સંસારથી નીકળી જવા ઇચ્છુ છુ.' ગુરુ મહારાજે જવાબમાં જણાવ્યુ 'જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો, સસારમાં પ્રતિબધ કરવો નહિ' છેવટે પુંડરીકને રાજ્યગાદીએ બેસાડી મહાપદ્મ રાજાએ તુરતજ દીક્ષા લઇ લીધી અને ભૂમિ પર વિહાર કરવા માંડ્યો હવે પુંડરીક રાજા થયો અને કુંડરીક યુવરાજ થયો. મહાપદ્મ રાજા તો ચૌદ પૂર્વનો અભ્યાસ કરી ગયા, તેમણે ઘણાં વર્ષો સુધી મહા તપ કર્યાં, છઠ્ઠ અઠ્ઠમ (બે ત્રણ ઉપવાસ) સેંકડો કર્યા અને બહુ સુદર રીતે ચારિત્ર પાળીને છેવટે એક માસની સલેખના (અતઆરાધના) કરી બે ઉપવાસને અને સિદ્ધ થયા, તેમની સર્વ ઇચ્છાઓ સફળ થઇ, તેઓ અજરામર થઇ ગયા.

પુંડરીક રાજાને પોતાના પિતાના સિદ્ધ થવાના સમાચાર મળતાં તે ઘણોજ રાજી થયો. આ હકીકત વિગતવાર તેના જાણવામાં આવવાનો પ્રસંગ તેજ સ્થવિર સાધુઓથી થયો. એ સ્થવિરો વિહાર કરતાં કરતા પુંડરીકિણી નગરીએ એક વખત આવ્યા ત્યારે તેનાથી સર્વ હકીકત પુંડરીક રાજાના જાણવામાં આવી. એ ધર્મકથાને પરિણામે પુંડરીક પરમ શ્રાવક થયો, શ્રાવક

યોગ્ય સર્વ વ્રતો તેણે આદર્યાં અને ગુરુસેવામાં લયલીન થયો. હવે તે સર્વ વાત બની તે વખતે કુંડરીક યુવરાજ પણ હાજર હતો, તેને પણ ધર્મ સાંભળીને ઘણો આનંદ થયો અને સાધુઓને કહેવા લાગ્યો કે 'મારે તો પુંડરીક રાજાની રજા લઇ પિતાની પેઠે સાધુ (અણગાર) થવું છે, તો વડિલ ભાઇને પૂછીને પછી હું આપની પાસે આવું.' સ્થવિર સાધુઓએ જવાબમા કહ્યું 'તને જેમ સુખ ઉપજે તેમ દીક્ષા લે.' સ્થવિર સાધુઓને પ્રણામ કરીને ત્યાથી કુંડરીક પોતાના વડિલ ભાઇ પાસે જવા નીકળ્યો, ચાર ઘોડાવાળા અને અવાજ કરતા સુંદર રથમા બેઠો અને સ્થાન પાસે આવી રથમાથી ઉતર્યો છેવટે જ્યાં પુંડરીક હતો ત્યા પોતે આવી પહોંચ્યો અને જમીન સુધી નીચા નમી પ્રણામ કરી સ્થિત થયો. તે વખતે મોટા અને નાના ભાઇ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ—

કુંડરીક—"ભાઇ! મેં આજે સ્થવિર સાધુઓ પાસે ધર્મ સાભળ્યો, એ ધર્મ મને બહુ પસંદ આવ્યો, મને તેના ઉપર બહુ રૂચિ થઇ; તેટલા માટે ભાઇ! સંસારના ભયથી હુ તો બહુજ કંટાળી ગયો છું, જન્મ અને ઘડપણના ભયથી હુ તો બહુ બી ગયો છુ, જો તમે રજા આપો તો હું તો સ્થવિરોની પાસે જઇ દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા રાખું છુ"

પુંડરીક—"ભાઇ! તુ હાલ સ્થવિર પાસે દીક્ષા લે નહિ! મારી ઇચ્છા તારા ઉપર રાજ્યનો અભિષેક કરવાની છે."

પુંડરીકે અત્રે ઇચ્છા બતાવી તેની સાથે કુંડરીક સમત ન થયો, તેનો ભાવ જાણે સમજ્યોજ ન હોય તેમ ચૂપ બેસી રહ્યો, તે બાબતનો જવાબ પણ ન દીધો, માત્ર ત્રણ વાર ફરી ફરીને એકજ વાત કહેતો રહ્યો કે "ભાઇ! મારી ઇચ્છા દીક્ષા લેવાની છે." ત્યારપછી પુંડરીકે સાસારિક વિષયોમાં રસ ઉત્પન્ન કરે તેવી અનેક વાતો કરી, અનેક કથાઓ કરી, અનેક સૂચવનો કર્યાં, અનેક પ્રકારે વિજ્ઞાપના કરી, પણ તેથી કુડરીક કુમાર જરા પણ વિચારમા ડગ્યો નહિ ત્યારે તેણે વિષયો તરફ પ્રતિકૂળ પણ સયમનો ભય ઉત્પન્ન કરે તેવી વાતો કરવા માડી. તેણે કહેવા માડ્યુ "ભાઇ! નિર્ગ્રંથપ્રવચનમા અનુત્તર "વૈમાનનાં સુખો મળે છે, કેવળજ્ઞાન થાય છે, છેવટે સર્વ દુઃખોનો હમેશ "માટે નાશ થાય છે એ સર્વ વાત ખરી, પણ ભાઇ! એની દીક્ષામા સર્પની "જેમ એક નજરે રહેવાનું છે, ધનુષના ભાલાની તીક્ષ્ણ અણી પર રહેવાનુ છે, "લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું છે, એ નદીની વાલુકા (રેતી)ની જેવી તદ્દન "સ્વાદ વગરની છે, ગંગા જેવી મોટી નદીને સામે કાંઠે જવા જેવી તે "અતિ મુશ્કેલ છે, મોટા સમુદ્રની પેઠે બે હાથવડે તે તરી ન શકાય "તેવી છે, એમા અતિ ઝીણી ઝીણી બાબતો કરવી પડે છે, અતિ ભારે

" બાબતોને ઉલઘવી પડે છે, તરવારની ધાર જેવા મહા આકરા તપ તપવાં
" પડે છે જે ભાઇ! જૈન સાધુથી કોઇ જીવનો ઘાત થઇ શકતો નથી,
" મિથ્યાદર્શન સબધી એક જરા પણ શલ્ય મનમા રખાતુ નથી, તેને માટે
" તૈયાર કરેલો આહાર લેવાતો નથી, જરા પણ દોષવાળો આહાર તેનાથી
" ખવાતો નથી, સહજ મિશ્ર દોષ થઇ જાય તેવો આહાર તેના ઉપયોગમાં
" લઇ શકાતો નથી, ઇંદ્રિયને પોષે તેવો આહાર લેવાતો નથી, ખરીદ કરેલો
" આહાર લઇ શકાતો નથી, રાખી મૂકેલો આહાર લેવાતો નથી, ફેંકી-તજી
" દીધેલો આહાર લેવાતો નથી, ચોરેલો આહાર લેવાતો નથી, સ્થાપન કરી
" રાખેલ આહાર લેવાતો નથી, સડેલો આહાર લેવાતો નથી, દુકાળીઆ-
" ઓને માટે યોજાયલો આહાર લેવાતો નથી, માંદા માણસ માટે તૈયાર
" કરેલો અથવા માદા સારૂ આણેલો આહાર લેવાતો નથી, મહેમાન સારૂ
" આણેલો આહાર લેવાતો નથી, ઘરના માલિકની પાસેથી લીધેલો આહાર
" લેવાતો નથી, રાજાને ઘરેથી વહોરેલો આહાર લેવાતો નથી, મૂળીઆ-
" વાળો આહાર લેવાતો નથી, કદ કોઇ પ્રકારના ખવાતા નથી, ફળ
" (ફ્રુટ્સ) ખવાતાં નથી, બીજનુ ભોજન થતુ નથી, લીલોતરી જીવમિશ્ર
" ખવાતી નથી, તેવીજ રીતે પીવાની બાબતમા પણ ઘણી બાબતો જાળ-
" વવી પડે છે અને ભાઇ! તું તો સુખમા ઉછર્યો છે, તુ ઠડીની પીડા સ-
" હન કરી શકીશ નહિ, ગરમીનો પરિભવ સહી શકીશ નહિ, ભુખની પીડા
" વેઠી શકીશ નહિ, તરસ્યો રહી શકીશ નહિ, ચોરનો ઉપદ્રવ ખમી શ-
" કીશ નહિ, હાથીનો પરાભવ ખમી શકીશ નહિ, ડાસ મચ્છરના ડસો
" સહી શકીશ નહિ, ચાંચડની પીડા વહોરી શકીશ નહિ, વાત પિત્ત કફ
" સાથે ઉત્પન્ન કરે તેવી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરી શકીશ નહિ, અનેક રો-
" ગોની પીડા ભોગવી શકીશ નહિ, રસ્તે ચાલતા કાંટાઓ પગમાં ભોંકાશે
" તેને શાતિથી વેઠી શકીશ નહિ. આવા આવા બાવીશ પ્રકારના પરીષહો
" થશે તેને તું સહન કરી શકીશ નહિ વળી ભાઇ! અમે એક પણ દિવસ
" તારો વિયોગ સહન કરી શકીએ તેમ નથી, તેથી તું આ રાજ્યલક્ષ્મી
" હાલ તો ભોગવ, પછી તારી મરજી થાય તો આગળ ઉપર દીક્ષા લેજે."

કંડરીક—" ભાઇ! નિગ્રથપ્રવચન (જૈન માર્ગ) નપુસકો માટે નથી,
" બીકણ પુરુષો માટે નથી, દુર્જન મનુષ્યો માટે નથી, આ ભવમાં ખાઇ
" પી લહેર કરવાવાળા માટે નથી, પરલોક માટે બેદરકાર રહેનાર માટે
" નથી, ઇંદ્રિયવિષયોના તરસ્યા માટે નથી, સાધારણ માણસોથી આદરી
" શકાય તેવુ નથી, બાકી જે માણસ ધીરજવાળો હોય, એક નિર્ણયવાળો
" હોય, વ્યવસ્થાવાળો હોય તેનાથી ન થઇ શકે તેવુ એ પ્રવચનમાં કાઇ
" નથી, માટે ભાઇ! હું દીક્ષા લેવાની ઇચ્છા રાખુ છુ."

કોઇ પણ રીતે સમજાવટથી કે ભયથી કંડરીકનો વિચાર ફરે તેમ ન લાગવાથી અનિચ્છાએ પુંડરીકે તેને દીક્ષા લેવાની રજા આપી પછી પુંડરીકે પોતાના કુટુંબીઓને એકઠા કર્યા અને તેમને કહ્યુ કે કંડરીક દીક્ષા લેવાનો છે તો અત્યત ઠાઠમાઠ સાથે તેનો નિષ્ક્રમણમહોત્સવ સર્વેએ કરવો. મહોત્સવ થયા પછી છેવટે કંડરીકે દીક્ષા લીધી. અનુક્રમે તે અગીઆર અંગ ભણી ગયો અને એક બે ત્રણ ચાર ઉપવાસ કરતો અને મોટી તપસ્યાઓ કરતો તે પૃથ્વીતળ પર વિહાર કરવા લાગ્યો

હવે એક વખત તદ્દન નિરસ સુકા આહારને લીધે કંડરીકને શરીરે રોગો થઇ આવ્યા અને આખા શરીરે આકરો દાહ થઇ આવ્યો, તોપણ તેણે વિહાર કરવાનુ તો ચાલુજ રાખ્યુ. હવે સર્વ સ્થવિર સાધુઓ જેમની સાથે એ કંડરીક પણ હતો તેઓ સર્વ ગામેગામ અને શહેરેશહેર વિહાર કરતા એજ નલિનીગુલ્મ વનમા એક વખત આવી પહોંચ્યા પુંડરીક રાજાને સાધુઓ આવી પહોંચવાના સમાચાર મળતા તે તુરતજ સાધુઓને વદન કરવા આવ્યો અને આવીને સર્વની સેવા બરદાસ્ત કરી આચાર્ય પાસે ધર્મદેશના સાંભળ્યા પછી પોતાનો દીક્ષિત ભાઇ કંડરીક જ્યા હતો ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો પોતે કંડરીકને નમ્યો, કંડરીકને પ્રણામ કર્યા તે વખતે તેને જણાયુ કે કંડરીકના શરીરમા વ્યાધિએ પ્રવેશ કર્યો છે ત્યારપછી પુંડરીક તુરતજ સ્થવિર સાધુઓ પાસે આવ્યો અને તેમને જણાવ્યું કે સાહેબ! કંડરીકના શરીરમાં વ્યાધિ થઇ ગયેલ છે તો આપની રજા હોય તો શુદ્ધ વાપરવા યોગ્ય નિર્જીવ ઔષધોથી તેના વ્યાધિઓનો ઉપાય કરૂ વળી તેના વ્યાધ મટી જાય તેવા ભોજન પાન તેને કરાવું. તેટલા માટે ભગવન્! આપ સર્વ મારી વાહનશાળામા પધારો પુંડરીક રાજાએ જે વાત કરી તે સ્થવિરોએ સાભળી અને પછી સર્વ યાનશાળામા આવી પહોંચ્યા. ત્યારપછી પુંડરીકે પોતાના ભાઇની દવા કરાવવા માડી, તેને ભાવે તેવી વસ્તુઓ ખવરાવવા માડી, તેના વ્યાધિઓ મટી જાય તેવો ખોરાક આપવા માડ્યો એટલે તુરતજ તેના વ્યાધિઓ નાશ પામી ગયા, તેને ઘણો આનદ થયો, શરીર નીરોગી થયુ અને દેહમા ચેતન વધારે આવ્યું

હવે આવી રીતે તેના વ્યાધિઓ ઓછા થઇ ગયા, દૂર થઇ ગયા તોપણ મનપસદ ભોજન મળતુ હતુ તેના ઉપરની મૂર્ચ્છાને લઇને વિહાર કરવો તેને ગમતો નહોતો પુંડરીકને આ હકીકતની ખબર મળતા તે કંડરીક પાસે આવ્યો, ત્રણ પ્રદક્ષિણા કરી તેને નમસ્કાર કર્યો અને પછી કહેવા લાગ્યો "દેવાનુપ્રિય! તુ ખરેખરો પુણ્યશાળી છે! ખરો ભાગ્યશાળી છે! ખરો સારા લક્ષણવાળો છે! તારો મનુષ્યભવ ખરો સફળ છે!

" અહાહા! તેં રાજ્યનો અને અતઃપુરનો ત્યાગ કરીને આવી દીક્ષા લીધી!
" હું તો ખરેખર કમનશીબ છું, પુણ્યહીન છું, કારણ કે આ મનુષ્યનો ભવ
" અનેક પ્રકારના ઉપદ્રવોથી, ઘડપણથી, મરણથી, રોગોથી, શારીરિક દુઃ-
" ખોથી, માનસિક દુઃખોથી, ઊભાં કરેલાં દુઃખોથી, વેદનાથી, હેરાનગતી-
" ઓથી આક્રમણ થયેલો છે, જાતે અનિત્ય છે, અચોક્કસ છે, સંધ્યાના
" રંગ જેવો ક્ષણવિનાશી છે, પાણીના પરપોટા જેવો છે, કુશ ઘાસના
" છેડા પર વળગેલા પાણીના ટીપા જેવો છે, સ્વપ્નના દેખવાની ઉપમાને
" યોગ્ય છે, વિજળીના ચમકારા જેવો ચચળ છે, સડવુ પડવુ નાશ પા-
" મવુ વિગેરે ધર્મોથી યુક્ત છે, આગળ અને પાછળ અવશ્ય તજવો પડે
" તેવો છે; મનુષ્યનું શરીર પણ દુઃખનુ ઘર છે, અનેક વ્યાધિઓનુ સ્થાન
" છે, હાડકાનો માળો હોય તેવુ છે, આંતરડાં, સ્નાયુ અને નાડીઓથી
" આહુંઅવળુ બધાયલુ છે, માટીના ઠામ જેવુ કાચુ છે, અપવિત્ર પદા-
" ર્થોથી ભરેલુ છે, તદ્દન ન ગમે તેવુ છે, છતાં આખો વખત ખમા ખમા
" કરીને પપાળવું પડે તેવુ છે, ઘડપણથી ધ્રુતરાયલુ છે, ખરખર ઓરડી ઘરની
" પેઠ સડવા પડવા નાશ પામવાના ધર્મવાળુ છે, આગળ પાછળ અતે જરૂર
" તજવુ પડે તેવુ છે; વળી મનુષ્યભવમા ભોગવવાના કામભોગો પણ
" અપવિત્ર છે, અનિત્ય છે, વાયુથી ભરેલા છે, પિત્તથી ભરેલા છે, કફથી
" ભરેલા છે, શુક્રથી ભરેલા છે, લોહીથી ભરેલા છે, વિષ્ટા મૂત્ર શ્લેષ્મ
" પિત્ત શુક્ર લોહીથી ઉત્પન્ન થાય છે, મનને જરા પણ ન ગમે તેવા તુચ્છ
" વાત પદાર્થો મૂત્ર વિષ્ટા પરૂ આદિથી ભરેલા હોય છે, મરેલાની ગંધ આવે
" તેવા ઉશ્વાસ નિશ્વાસથી ભરપૂર હોય છે, તદ્દન ગંદા હોય છે, બહુ થોડો
" વખત રહેનારા હોય છે, પ્રમાણમાં બહુ ઓછા હોય છે, અદર ગોટાળાથી
" ભરેલા હોય છે, બહુ દુઃખથી ભરેલા હોય છે, બહુ જનને ભોગે પડે
" તેવા હોય છે, મહા મહેનતે જરા તરા મળે તેવા હોય છે, મૂર્ખ માણસોથી
" ખાસ કરીને સેવાયલા હોય છે, સાધુ પુરુષોથી નિરતર નિંદાયલા હોય છે,
" અનંતો સસાર વધારી દે તેવા હોય છે, મહા આકરૂં ભયકર પરિણામ
" નીપજાવનારા હોય છે, ચુડેલની જેમ એક વાર વળગ્યા પછી પીછો ન
" મૂકે તેવા હોય છે, દુઃખમા પરિણામ પામનારા હોય છે, મોક્ષગતિમાં
" જવામાં અતરાય કરનારા હોય છે અને આગળ અને પાછળ જરૂર
" તજવા પડે તેવા પ્રકારના હોય છે; વળી રાજ્ય અથવા સોના રૂપાની કે
" બીજી માલેકીઓ (શેઠાઇઓ) પણ અગ્નિને તાબે રહે છે, ચોરને તાબે
" રહે છે, રાજાઓને તાબે રહે છે, સગાંસંબધીઓને તાબે રહે છે, અનિત્ય
" છે, અસ્થિર છે, અશાશ્વત છે અને આગળ અને પાછળ જરૂર તજવી
" પડે તેવી છે—આવા પ્રકારના રાજ્ય ઉપર, એવા પ્રકારના અંતઃપુર ઉ-

"પર, એવા મનુષ્યભવ ઉપર, એવા કામભોગો ઉપર મૂર્છા પામીને હું "દીક્ષા લઇ શકતો નથી—ત્યારે તુ તો ખરેખર ભાગ્યશાળી છે અને તારો "જન્મ ખરેખર સફળ છે કે તું આવી સુદર દીક્ષા લઇ શક્યો છે."

પુંડરીકે આટલા લબાણ વખાણ કર્યા તે સાભળીને કુંડરીક તો મૌન ધારણ કરીને ઊભો રહ્યો ત્યારે વળી પુંડરીક એ ત્રણ વાર ફરી ફરીને બોલ્યો કે "અહો તુ ધન્ય છે, અને અહો! હુ હીણભાગી છુ" પુંડરીકે આવી રીતે બે ત્રણ વાર કહ્યુ એટલે કુંડરીક મરજી ન છતા શરમાઇ ગયો, લાજમા લેવાઇ ગયો અને પુંડરીકની હામાં પોતાની હા ભેળવી દીધી.

ત્યારપછી લાજમાં ને લાજમા કુંડરીકે ત્યાથી વિહાર કર્યો સ્થવિરોની સાથે ઉગ્ર વિહાર કરતા કુંડરીકનુ મન દીક્ષા ઉપરથી વધારે ને વધારે ઓછુ થતુ ગયુ, આખરે એને સાધુપણા ઉપર તિરસ્કાર આવ્યો, શ્રમણપણામાં જે ગુણ હતો તે તેના ખ્યાલમાથી છેવટે ખસી ગયો અને આખરે તે સ્થવિરો પાસેથી પણ ખસી ગયો.

આખરે ત્યાથી થાકીને તે પુંડરીક રાજાના નગરમા આવ્યો, પુંડરીકના રાજ્યભુવન તરફ આવ્યો, અશોકનુ ઉદ્યાન હતુ ત્યાં આવી પહોંચ્યો, તેમા પણ જે અશોક નીચે પોતે દીક્ષા લીધી હતી ત્યા આવી પહોંચ્યો, પૃથ્વી પર જ્યાં શિલાપટ્ટ હતો તે સ્થાન પર આવી પહોંચ્યો હવે તે શિલા પર બેસવા જાય છે અને મન પાછુ પડી જવાથી સકલ્પ વિકલ્પ કરે છે તે વખતે પુંડરીકની ધાવમાતા ત્યા આવી પહોંચી, તેની એ અવસ્થા જોઇ ગઇ અને સર્વ હકીકત તેણે તુરતજ પુંડરીકને જણાવી આખા અત પુર અને પરિવારને લઇ પુંડરીક તુરતજ ત્યા આવી પહોંચ્યો અને પૂછ્યુ "ભાઇ! ભોગની ઇચ્છા છે?" જવાબ હકારમા મળ્યો કુટુબીઓને બોલાવી તેજ વખતે તેણે કુંડરીકને રાજ્યાભિષેક કર્યો તેજ વખતે પુંડરીકે પોતાને હાથે પચમુષ્ટિ લોચ કર્યો, ચાર પ્રકારના યમવાળો (પ્રાણાતિપાતત્યાગ, અસત્યત્યાગ, અદત્તત્યાગ, પરિગ્રહત્યાગ) નિયમ આદર્યો, કુંડરીકના ઓઘા પાત્રા વિગેરે સર્વ ઉપકરણો પોતે ગ્રહણ કરી લીધા અને તે વખતે અભિગ્રહ લીધો કે સ્થવિરની પાસે જઇ ધર્મ લઇને ત્યારપછીજ પોતે આહાર લેવો આવો નિયમ લઇને પોતે સ્થવિરો તરફ ચાલ્યો.

કુંડરીકે એક વખત તજેલ પાન ભોજન કરવા માડ્યુ તે પચ્યુ નહિ, મહા વેદના થઇ, વધતી ચાલી, આખરે અસહ્ય થઇ પડી, વેદનાની સાથે અત પુર અને રાજ્ય ઉપર મૂર્છા પણ વધતી ચાલી, મહા પીડામાં જાતે પડી ગયો અને તેની આલોચના કર્યા વગર કાળ કરી સાતમી નારકીએ ગયો અને ત્યા તેત્રીશ સાગરોપમ સુધી મહા પીડાઓ તેણે ભોગવી.

પુંડરીક તો સ્થવિરો પાસે તુરત પહોંચી ગયો, તેઓની પાસે ફરીવાર ચાર યમનો નિયમ કર્યો, ત્રણ ઉપવાસ થયા હતા તેને પારણે જરા પણ દીનતા લાવ્યા વગર આહાર કરવા લાગ્યો. હવે આવુ વખતના ઠેકાણા વગરનુ, સુકુ, નિરસ અને ઠંડું ખાવાથી તે ભોજન તેને પચ્યું નહિ, તેની તેને ઘણી વેદના થઇ આવી, તેને એમ લાગ્યું કે એ વેદના પોતાથી વધારે વખત સહન થઇ શકશે નહિ એટલે હાથ જોડી માથે લગાવી णमोऽत्थुण अरिहन्ताण भगवंताण ઇત્યાદિ અરિહંત અને સ્થવિરોને નમસ્કાર કરીને બોલ્યો કે અહો! મેં અગાઉ સ્થવિરો પાસે સર્વ પ્રાણાતિપાતત્યાગ વિગેરે ચારે યમ લીધા હતા, હવે અત્યારે એ ચારે યોગો સર્વથી લઉં છુ, સર્વ પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરૂ છુ, સર્વ ન કરવા યોગ્ય યોગોનો ત્યાગ કરૂ છુ અને આ મારા શરીરનો પણ છેલ્લો ઉશ્વાસ અને નિઃશ્વાસ લઇ ત્યાગ કરૂં છુ એમ આલોચના કરી સર્વપ્રતિક્રમણ કર્યું અને સમાધિ આદરી. એક માસમાં કાળ કરી સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાને દેવ થયો અને ત્યા તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યમા આનદ કર્યો. ત્યાથી ચ્યવન કરી મહાવિદેહમા મનુષ્યદેહ ધારણ કરી મોક્ષ જશે.

આ પ્રમાણે વાત કરી ગૌતમસ્વામી દેવતાને કહે છે કે "તારે બહારની નજરે દુર્બળપણુ કે સબળપણુ જોવાનુ નથી. એ કંડરીક ઘણો દુબળો થઇ ગયો હતો, પણ મનમાં ઉપાધિ રહ્યા કરતી હતી તેથી સાતમી નારકીએ ઉત્પન્ન થયો, જ્યારે પુંડરીક જાડો મજબૂત ભરેલ ગાલવાળો હતો છતાં સર્વાર્થસિદ્ધે ગયો એવી રીતે દેવાનુપ્રિય! બળ અથવા દુર્બળનુ અત્ર કાંઇ કારણ નથી, અહીં તો ધ્યાન ઉપર અંકુશ મેળવવો જોઇએ, ધ્યાનનો નિગ્રહ કરવો એ પરમ પ્રમાણ છે."

દેવતાએ સ્વામીના જ્ઞાનની પ્રશંસા કરી, સ્વામીને વંદના કરી અને અત્યંત સંવેગ રસમા લીન થઇ પોતાને સ્થાનકે ગયો.

(કોઇ એમ કહે છે કે આ દેવ તિર્યક્જૃંભક[1] હતો)

તાપસોને બોધ.

સવારે ગૌતમસ્વામીએ ચૈત્યોને વંદના કરી અને પછી અષ્ટાપદ પર્વત પરથી પાછુ ઉતરવા માંડ્યુ. જે તાપસોએ ગૌતમસ્વામીને ઉપર જતા આગલે દિવસે જોયા હતા તે કહેવા લાગ્યા 'સ્વામિન્! તમે અમારા આચાર્ય છો, અમે તમારા શિષ્યો છીએ' ગૌતમસ્વામીએ જવાબ આપ્યો

---

[1] દેવતાઓની સેવા કરનારા હલકી જાતિના દેવો તિર્યક્જૃંભક કહેવાય છે

'એમ નહિ, તમારા અને અમારા પોતાના આચાર્યશ્રી ત્રણ જગતના ગુરુ વીર પરમાત્મા છે!' તેઓને વધારે નવાઇ લાગી કે 'શુ વળી તમારે પણ માથે બીજા આચાર્ય છે?'

આખરે સર્વ તાપસોએ ગૌતમસ્વામી પાસે દીક્ષા લીધી. હવે ભિક્ષા લઇ આવવાનો વખત થયો એટલે આચાર્યશ્રી ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યુ 'કેમ! ભિક્ષામાં શુ લાવશું?' તેઓએ જવાબ આપ્યો કે 'ખીર.' હવે ગૌતમસ્વામી પોતે તો મ્હા લબ્ધિવાળા હતા. એક પાત્રા (ભિક્ષાના વાસણ)માં ખીર ભરીને વહોરીને લઇ આવ્યા પછી સર્વને એક પક્તિમાં બેસી જવા કહ્યું. હવે સ્વામીને અક્ષીણમહાનસ લબ્ધિ હતી તેનો એવો ચમત્કાર છે કે જે વસ્તુ પર પોતે હાથ મૂકે તે કદિ ખૂટે નહિ એકજ પાત્રામા આણેલી ખીરથી સર્વને તૃપ્ત કરી દીધા, પછી પોતે આહાર કર્યો હવે પાચસો શિષ્યો જે શૈવાલ નામથી જાણીતા થયેલા હતા તેમને ખીરનુ ભોજન કરતા કરતાજ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ સર્વે શિષ્યો સાથે સ્વામી ભગવાન્ જ્યા રહેલા હતા તે તરફ ચાલ્યા દૂરથી સમવસરણની રચના જોઇને દત્ત નામના પાચસો શિષ્યોને કેવળજ્ઞાન થયું બાકીના પાંચસેં કૌડિન્ય નામના હતા તેમણે ભગવાનને નજરે જોયા એટલે તેમને પણ કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું

હવે ગૌતમસ્વામીને આગળ કરીને સર્વેએ ભગવાનને પ્રદક્ષિણા કરી, ત્યારપછી તેઓ કેવળીઓને બેસવાની જગા તરફ ચાલવા લાગ્યા એટલે ગૌતમસ્વામીએ તેમને કહ્યું 'આ આપણા સ્વામી છે! આપણા આચાર્ય છે, તેને તમે વદના કરો, તેમને નમો' ભગવાન્ પોતે કહેવા લાગ્યા 'ગૌતમ! કેવળીઓની આશાતના કર નહિ.[1]' ગૌતમસ્વામી હકીકત સમજ્યા અને માફી માગી (મિથ્યાદુષ્કૃત દીધું)

હવે આ બનાવથી ગૌતમસ્વામીને વધારે અધીરજ ઉત્પન્ન થઇ, પોતે હજુ કેવળી કેમ ન થયા તેને માટે ચિંતા થવા લાગી. ત્યારપછી ભગવાને તેને પૂછ્યુ 'ગૌતમ! દેવોનુ વચન પ્રમાણ કે જિનવરનુ?' ગૌતમસ્વામીએ જવાબમા કહ્યુ 'ખચીત, જિનવરનુજ' પછી ભગવાને તેને કહ્યુ કે 'ત્યારે હવે તારા મનમાં અધીરજ કેમ થાય છે? તુ મારા તરફ રાગવાળો છે! પણ ગૌતમ! આગળ જતા આપણે એક સરખા થઇ જશું, જરા પણ તફાવત વગરના થઇ જશુ!' આ હકીકત કહીને પછી ભગવાને આખું દ્રુમપત્રી અધ્યયન કહી સભળાવ્યુ તે આ પ્રમાણે—

૧ કેવળી તીર્થંકરને નમતા નથી, માત્ર તીર્થનેજ નમે છે.

" પીળાં પાંદડાંઓને જુનાં થઇ જતાં જોઇ નવીકુંપળીઓ (કિસલયો)
" તેના તરફ હસે છે, તેને પડતાં જોઇ તેની મશ્કરી કરે છે ત્યારે ખરી
" પડતાં પીળાં પચ થઇ ગયેલાં પાદડાંઓ લીલી લીલી કુંપળીઓને કહે
" છે કે 'જેવી અત્યારે તમે છો તેવા એક દિવસ અમે પણ હતા, તમારા
" પણ એક દિવસ અમારા જેવાજ હાલ થવાના છે અત્યારે તમે અભિ-
" માન શામાટે કરો છો ? કિસલય (કુંપળીઓ)નો સુંવાળા હોવાનો ગર્વ
" વધારે વખત ટકવાનો નથી, ચિર કાળ રહેવાનો નથી અને તે હકીકત
" સમજનાર પાંદડાંઓ તેના ગર્વ તરફ ટીકા કરતા આ પ્રમાણે કહે છે,
" માટે આવી સ્થિતિ સમજીને હે ગૌતમ ! એક સમય પણ આળસ કરવુ
" નહિ, પ્રમાદ કરવો નહિ.

અહી નિર્યુક્તિકાર કહે છે કે ખરી પડતાં પાદડાંઓ કદિ બોલતાં નથી, પણ ભવ્ય પ્રાણીઓને પ્રતિબોધ આપવાને માટે આ એક પ્રકારની ઉપમા છે દેશી ભાષામા પણ એ ઉપમા પ્રચલિત છે તે જાણવામાં હશે.–

પીપળપાન ખરત, હસતી કુપળીઆં,
અમ વીતી તમ વીતશે, ધીરી બાપુડીઆ !

આગળ વીર ભગવાન્ કહે છેઃ—

" શરદ્ ઋતુમાં ઘાસના છેડા પર ઝાકળના પાણીનુ ટીપુ હોય તે
" જેમ બહુ થોડો વખત ટકે છે તેવી રીતે મનુષ્યનું જીવન પણ બહુ થોડો
" વખત ટકે છે એમ સમજી હે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો
" નહિ

" આવી રીતે મનુષ્યભવના આયુષ્યને અનેક પ્રકારે ઉપક્રમ (ધક્કાઓ)
" લાગે છે અને જીવન ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપઘાતો લાગ્યા કરે છે, માટે
" ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

" મનુષ્યપણું પામવું મહા દુર્લભ છે, સર્વ પ્રાણીઓને ચિર કાળે તે
" મેળવવુ અત્યુત મુશ્કેલ છે અને કર્મના વિપાકો બહુ આકરા છે એમ
" સમજી હે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

" પૃથ્વીકાયમા પ્રાણી અસખ્ય કાળ રહે છે, પણ જલદી મનુષ્યભવ
" પાછો મેળવી શકતો નથી, માટે ગૌતમ ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો
" નહિ

" તેવીજ રીતે પ્રાણી અપ્કાયમાં અસંખ્ય કાળ (અનંત ઉત્સર્પિણી
" અવસર્પિણી સુધી) રહે છે તેજ પ્રમાણે તેઉકાયમાં, વાઉકાયમાં અસંખ્ય
" કાળ રહે છે, વનસ્પતિમાં અનંતો કાળ કાઢી નાખે છે, તેવીજ રીતે બેઇંદ્રિય-

" પણામાં, તેઇદ્રિયપણામાં, ચૌરિંદ્રિયપણામા અસખ્ય કાળ કાઢી નાખે
" છે, તેમજ પંચેંદ્રિયપણામાં મનુષ્ય તિર્યંચના સાત આઠ ભવ કરી નાખે
" છે, નરક દેવગતિમા મોટા તેત્રીશ સાગરોપમના આયુષ્યો કાઢી નાખે
" છે, માટે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

" પ્રમાદથી ભરેલો જીવ એ પ્રમાણે સસારમા શુભ અશુભ કર્મોથી
" રખડ્યા કરે છે, માટે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

" કદાચ મહા મુશ્કેલીએ મળવુ દુર્લભ મનુષ્યપણુ મળી જાય તો-
" પણ આર્ય દેશમા જન્મ થવો ઘણો મુશ્કેલ છે, શક યવન મ્લેચ્છ દેશમાં
" જન્મ થાય તો મળેલુ મનુષ્યપણુ વ્યર્થ થાય છે, માટે ગૌતમ! એક
" સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

" કદાચ મહા મુશ્કેલીએ આર્ય દેશમા જન્મ થાય તોપણ પાચે
" ઇદ્રિયો સુદર હોય, કોઇ પણ પ્રકારની ખોડખાપણ વગરની હોય એમ
" થવુ ઘણું મુશ્કેલ છે એ હકીકત જાણી ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ
" કરવો નહિ

" કદાચ ખોડખાપણ વગરની ઇદ્રિયો મળી જાય તોપણ મિથ્યા-
" ત્વમાં લપટાયલા પ્રાણીને વિશુદ્ધ ધર્મ સાભળવાનુ બનતુ નથી, માટે ગૌ-
" તમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

" કદાચ વિશુદ્ધ ધર્મ સાભળવાની તક અથવા તકો મળી આવે તો-
" પણ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થતી નથી, માટે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ
" કરવો નહિ

" ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા થાય તોપણ શરીરે કરીને સ્પર્શઇદ્રિયે કરીને
" કામની બાબત તરફ (વિષયસેવન તરફ) મન વધારે જાય છે, ધર્મ
" કરવાનુ શરીરથી બનતુ નથી, માટે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ
" કરવો નહિ.

" શરીર જીર્ણ થતુ જાય છે, વાળ ધોળા થતા જાય છે અને કાનની
" સાભળવાની શક્તિ ઘટતી જાય છે, માટે સમય માત્ર પણ હે ગૌતમ!
" પ્રમાદ કરવો નહિ

" તેવીજ રીતે આખનુ બળ ઘટતુ જાય છે, સુઘવાની શક્તિ મદ
" પડતી જાય છે, જીભની ચાખવાની સત્તા ઓછી થતી જાય છે, ચામડીની
" સ્પર્શશક્તિ ઘટતી જાય છે અને એમ સર્વ પ્રકારના બળ શક્તિઓ
" ઓછા થતા જાય છે, માટે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

"વાત પિત્તનો ઉદ્વેગ શરીરમાં ભોંકાયા કરે છે, શરીરમાં આંકડીઓ "આવ્યા કરે છે, વિવિધ પ્રકારના ઉપદ્રવો શરીરને ત્રાસ આપ્યા કરે છે "અને હેરાન હેરાન કરી મૂકે છે, માટે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ "કરવો નહિ

"જેવી રીતે કમળ જળમાં પ્રથમ ડૂબેલુ હોય છે, પણ પાછળથી "જળની ઉપર આવી જાય છે, તેવી રીતે ચિર કાળથી વળગેલા પરિચિત "વિષયોમાં તુ ડૂબેલ હો તોપણ તેની ઉપર આવી જવુ કમળ પેઠે તને "યોગ્ય છે—એમ જાણી હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

"ઘર અને સ્ત્રીનો એક વાર ત્યાગ કર્યા પછી અને અણગારપણુ આ- "દર્યા પછી વળી પાછો વમન કરેલ વસ્તુઓને ખાવાનો કે ચાટવાનો વિ- "ચાર કરવો તે અયોગ્ય છે એમ સમજી હે ગૌતમ! એક સમય માત્ર "પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

"મિત્ર બાંધવને તેમજ મોટા ધનના ઢગલાઓને છોડી દઇને ફરી- "વાર તેને શોધવા જવું યોગ્ય નથી એમ સમજી હે ગૌતમ! એક સમય "પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

"આજે જિનવર દેખાતા નથી, માત્ર તેમનો ઉપદેશેલો માર્ગજ "દેખાય છે એમ ધારી એટલે આજ માર્ગ દેખાય છે પણ મોક્ષ દેખાતો "નથી—સદેહ વગરના મનમા આવા માર્ગ સબંધી સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોવા છતાં "મોક્ષ મળી ન જાય તેટલા સારૂ હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ "કરવો નહિ

"રસ્તામાં જે જે કાંટાઓ હોય તેને શોધીને તું મોટા મદિરમાં "દાખલ થયો છે અને હવે મોટે માર્ગે પડી ગયો છે, તેની બરાબર શો- "ધમાં છે તો હે ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરીશ નહિ

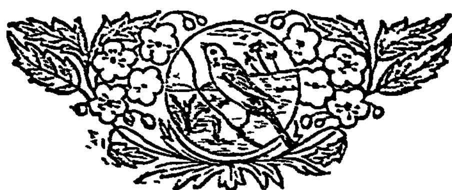
"કોઇ નિર્બળ બોજો ઉપાડનાર આખે રસ્તે બોજો ઉપાડીને આવે "અને જ્યાં જવાનું હોય તેની તદ્દન નજીક આવે ત્યારે બોજો છોડી દે "અને તેમ કરીને પછી આખરે બહુજ પસ્તાય તેમ ન થવુ જોઇએ; માટે "ગૌતમ! જરા પણ પ્રમાદ ન કરવો

"તુ તો મોટો દરિયો તરી ગયો છે, હુ તારો ગુરુ છું અને હવે "લગભગ કાંઠે આવીને નરમ પડી જવા જેવી કેમ સ્થિતિ થાય છે? માટે "ગૌતમ! એક સમય પણ પ્રમાદ કરવો નહિ

"મહાન્ શ્રેણિએ ચઢી ઉત્તરોત્તર શિવસ્થાને પહોંચીશ, માટે એક "સમય પણ પ્રમાદ કર નહિ.

"તજવા યોગ્ય બાબતો સમજી લે, કષાય અગ્નિથી દૂર થા, સંયમની "આસેવના કર અને તેવી રીતે ગામ અને નગરમાં રહી સર્વ પાપસ્થા- "નોથી દૂર રહે, શાંતિમાર્ગે પ્રયાણ કર અને તેમા વધારો કર અને ગૌતમ! "એક સમય પણ પ્રમાદ કર નહિ"

મહાબુદ્ધ શ્રીવીર પરમાત્માની આવી સુદર પદલાલિત્ય યુક્ત ભાષા સાભળી ગૌતમના રાગદ્વેષો છેદાઇ ગયા અને છેવટે તે ઇંદ્રભૂતિ ગણધર મોક્ષ ગયા.[1]

૧ શાંત્યાચાર્યે ટીકા પરથી અર્થ સમજી આ આખુ અધ્યયન ઘણુ ઉપયોગી લાગવાથી અત્ર ઉતારી લીધુ છે, એમા દ્રુમપત્રની હકીકત ઉપમાન બતાવવા સારૂ આપી છે તે ખાસ પ્રાસ્તાવિક છે, બાકીનો ભાગ ઉપદેશક છે પુરંગીક ટંકનીક અધ્યયનની વાત ખાસ જાણવા જેવી છે જિજ્ઞાસુને ઉપયોગી ધારી આખું અધ્ય- યન અત્ર રજુ કર્યું છે

પરિશિષ્ટ. બ.

જુઓ નોટ પૃ ૮૩

પુદ્‌ગળપરાવર્તનું સ્વરૂપ.[1]

*પુદ્‌ગળપરાવર્તનું સ્વરૂપ જાણવા જેવુ છે. તેના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી પ્રત્યેકના બાદર અને સૂક્ષ્મ ભેદ કરતા આઠ પ્રકાર થાય છે.

ઔદારિક, વૈક્રિય, તેજસ, કાર્મણ, ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ અને મનોવર્ગણાપણે ચૌદ રાજલોકના સર્વ પુદ્‌ગળો પરિણમાવે એટલે પ્રત્યેક વર્ગણારૂપે દરેક પુદ્‌ગળ પરમાણુ પરિણમાવે ત્યારે **દ્રવ્યથી બાદર પુદ્‌ગળપરાવર્ત** થાય. (કોઇક આચાર્યો પ્રથમની ચાર વર્ગણારૂપે સર્વ પુદ્‌ગળ પરિણમાવવાનુ કહે છે.) એજ પુદ્‌ગળ પરમાણુને પ્રથમ ઔદારિક વર્ગણારૂપે ભોગવે, ત્યારપછી અનુક્રમે વૈક્રિય વર્ગણારૂપે ભોગવે, યાવત્ મનોવર્ગણારૂપે ભોગવે, તેમાં એક પરમાણુને ઔદારિક તરીકે ભોગવ્યા પછી વચ્ચે વૈક્રિયાદિરૂપે ગમે તેટલા ભોગવે તે ગણવા નહિ એવી રીતે અનુક્રમે સાતે વર્ગણાપણે સર્વ પુદ્‌ગળો ભોગવાય ત્યારે **દ્રવ્યથી સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગળપરાવર્ત** થાય છે.

લોકાકાશના અસખ્ય પ્રદેશો છે, તે દરેક પ્રદેશને મરણથી સ્પર્શે ત્યારે **ક્ષેત્રથી બાદર પુદ્‌ગળપરાવર્ત** થાય છે અને લોકાકાશના સર્વ પ્રદેશોને ક્રમસર એક પછી એક પ્રદેશે સ્પર્શી મરણ પામે, એમ સર્વ પ્રદેશોને અનુક્રમે સ્પર્શ થાય ત્યારે **ક્ષેત્રથી સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગળપરાવર્ત** થાય છે. આમા એટલુ ધ્યાનમાં રાખવાનુ છે કે કોઇ પણ એક પ્રદેશે મરણ થયા પછી તેના અનતર પ્રદેશે મરણ થાય તેજ પ્રદેશ ગણવો, બાકી અન્ય પ્રદેશોએ વચ્ચેના વખતમાં ગમે તેટલા મરણ થાય તે પ્રદેશો ગણવા નહિ.

ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના સર્વ સમયો આડાઅવળા મરણથી સ્પર્શે ત્યારે **કાળથી બાદર પુદ્‌ગળપરાવર્ત** થાય છે અને ઉપર બતાવેલી રીત પ્રમાણે એક કાળચક્રના પ્રત્યેક સમયને અનુક્રમે મરણવડે સ્પર્શે ત્યારે

---

[1] અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ દ્વિતીયાવૃત્તિની પૃ ૨૫૬-૮ ની નોટ અહીં નોંધી લીધી છે.

* આ વિષય વધારે પારિભાષિક (technical) છે. એ બરાબર સમજવા માટે ગુરૂગમની જરૂર પડશે.

કાળથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્ત થાય છે. કોઈ ઉત્સર્પિણીમાં પ્રથમ સમયે મરણ પામ્યો પછી તેજ ઉત્સર્પિણીના બીજા સમયે બીજી કોઈ પણ ઉત્સર્પિણીમાં મરે. એ રીતે ક્રમે મરણ કરે, વચ્ચેના મરણસમયો ગણાતા નથી.

કષાયના કારણથી જે અધ્યવસાય થાય તેને લીધે કર્મબંધ થાય છે. એ કર્મબંધમાં રસ તરતમતા હોય છે. કષાય મંદ કે તીવ્ર હોય તેમ કર્મના રસબંધમાં ફેર પડે છે. કષાયનાં અસંખ્ય સ્થાનો છે અને તેની અનુબંધસ્થાન પણ અસંખ્ય છે. પ્રાણીને જેવી જેવી જુદી જુદી ભાવના તેટલા તેટલા જુદા જુદા અધ્યવસાય થાય છે અને તે પ્રત્યેકમાં તરતમતા હોય છે તેથી પ્રત્યેકનું સ્થાન જુદું પડે છે તે અનુભાગસ્થાન અસંખ્ય સમજવા. એ સર્વ અનુભાગબંધસ્થાનક આગળ પાછળ ફરસીને પૂરાં કરે ત્યારે ભાવથી બાદર પુદ્ગળપરાવર્ત થાય છે: અને પ્રથમ અલ્પ કષાયોદયરૂપ અધ્યવસાયે વર્તતા મરણ પામે, તે વાર પછી બીજા ગમે તેવાં સ્થાનકોએ મરણ પામે તે ગણાય નહિ, પણ ત્યારપછી તેની અનંતર અધ્યવસાયસ્થાનકે મરણ પામે તેજ ગણાય, એવી રીતે સર્વ અધ્યવસાયસ્થાનકોએ અનુક્રમ પ્રમાણે ચાલતો મરણ કરે ત્યારે ભાવથી સૂક્ષ્મ પુદ્ગળપરાવર્ત થાય છે

આ સ્વરૂપમાં બાદર પુદ્ગળપરાવર્તના ચાર ભેદ કહ્યા છે એ જરા ઠીક લાગશે, કારણ કે એમાં બહુ ગોટા વાળો કરવા પડે છે (પ્રમાણમાં), પરન્તુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે એ બાદરના ચાર ભેદ તો સમજવા માટેજ બતાવ્યા છે, તેનો બીજો ઉપયોગ નથી એ સમજવાથી સૂક્ષ્મ ભેદ સમજવામાં આવે તે માટે બતાવ્યા છે, બાકી અમુક જીવે જે અનંત પુદ્ગળપરાવર્ત કર્યાં અને હજુ કરશે તે તો સૂક્ષ્મ સમજવાં.

શ્રી

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ.

સ્થાન.	મુખ્ય પાત્રો.		સામાન્ય પાત્રો.	
મનુજગતિ નગરી.	કર્મપરિણામ.	મનુજગતિનો મહારાજા.		
	કાળપરિણતિ.	કર્મપરિણામની પટ્ટરાણી.	પ્રિયનિવેદિકા.	દાસી, પુત્રજન્મની વધામણી આપનાર
	ભવ્યપુરુષ. સુમતિ	કર્મપરિણામનો પુત્ર.	અવિવેક.	કર્મપરિણામ રાજાનો મંત્રી
	અગૃહીતસંકેતા. પ્રજ્ઞાવિશાલા.	બે સખીઓ		
	સદાગમ.	ગુરુમહારાજ		
અસંવ્યવહાર નગર.				
ગોળકપ્રાસાદ.	અત્યંતઅબોધ.	અસંવ્યવહારનો સરસુબો	તત્પરિણતિ-	પ્રતિહારી.
નિગોદશૈખર.	તીવ્રમોહોદય.	અસંવ્યવહારનો સેનાપતિ.	તન્નિયોગ.	કર્મપરિણામનો દૂત.
	સંસારીજીવ.	કથા કહેનાર વ્યક્તિ.		
	લોકસ્થિતિ.	કર્મપરિણામની મોટી બ્હેન.		
	ભવિતવ્યતા.	સંસારીજીવની ભાર્યા		

એકાક્ષનિવાસ નગર.

પાચ પાડા

(૧) વનસ્પતિ
(૨) પૃથ્વીકાય
(૩) અપ્કાય
(૪) તેજસ્કાય.
(૫) વાયવીય

વિકલાક્ષનિવાસ નગર. ત્રણ પાડા

(૧) દ્વિહૃષીક
(૨) ત્રિકરણ
(૩) ચતુરક્ષ

ઉન્માર્ગોપદેશ. વિકલાક્ષનિવાસ તથા પચેંદ્રિય પશુસસ્થાનનો સરસુબો

માયા. ઉન્માર્ગોપદેશની ભાર્યા

પંચાક્ષપશુસંસ્થાન.

જળચર, સ્થળચર, ખેચર | સમૂર્ચ્છિમ, ગર્ભજ.

ઉર પરિ
ભુજપરિ

પુણ્યોદય. શુભ મિત્ર અને બધુ મનુજગતિએ જતા સહાયી

હરણ
હાથી

ॐ परमात्मने नमः

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

દ્વિતીય પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

તિર્યગ્ગતિ વર્ણન.

પ્રકરણ ૧ લું.

મનુજગતિ નગરી.

આ લોકમાં સુમેરૂ પર્વતની પેઠે અનાદિ કાળથી[1] પ્રતિષ્ઠિત, સમુદ્રની પેઠે [2]મહાસત્ત્વોથી સેવિત, [3]કલ્યાણશ્રેણીની પેઠે મનોરથોને પૂરનારી, તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલી [4]પ્રવ્રજ્યાની પેઠે સારા માણ-

---

૧ મનુજગતિના સર્વ વિશેષણો શ્લેષથી ભરપૂર છે બે અર્થ એક શબ્દના થતા હોય તે શ્લેષ કહેવાય છે. પ્રતિષ્ઠિત (૧) મેરૂ પર્વત સાથે 'દૃઢપણે ઊભો રહેલ'; (૨) નગરી સાથે 'સ્થપાયેલ' જેમ મેરૂ પર્વત અનાદિ કાળથી દૃઢ રહેલ છે તેમ આ નગરી અનાદિ કાળથી સ્થપાયલી છે એમ શ્લેષ સર્વ ઘટાવવા

૨ મહાસત્ત્વ શબ્દ અહીં શ્લેષ છે (૧) મહાસત્ત્વ એટલે મોટા જનાવરો-મગરમચ્છ, વ્હેલ આદિ સમુદ્રને અંગે; અને (૨) મહાસત્ત્વ એટલે મોટા માણસો-મહાત્માઓ, આસન્નસિદ્ધ જીવો-એવો અર્થ મનુજગતિ નગરીને અંગે કરવો.

૩ કલ્યાણપરંપરા એટલે સારા કર્મોનો સમૂહ તે જેમ મનોરથને પૂરા પાડે છે તેમ આ નગરી પણ ઇચ્છિત વસ્તુઓ મેળવી આપે છે. લગભગ સરખા અર્થ બતાવનાર 'મનોરથ' શબ્દ ઉપર અહીં શ્લેષ છે

૪ પ્રવ્રજ્યાઃ દીક્ષા, સંસારસંબંધત્યાગ અને પંચમહાવ્રતનું આચરણ-સંયમ

ગોને [1]પ્રમોદ ઉપજાવનારી, સમરાદિત્યની[2] કથા પેઠે અનેક વૃત્તાંતોથી[3] ભરપૂર, ત્રણે ભુવન જીતેલાની પેઠે જેણે [4]નામના મેળવી છે તેવી અને સુસાધુ પુરુષોની[5] ક્રિયાની પેઠે પુણ્ય વગરના પ્રાણીને મળવી અતિ મુશ્કેલ એવી એક મનુજગતિ નામની નગરી છે. એ નગરી ધર્મની [6]ઉત્પત્તિભૂમિ છે, અર્થનું મંદિર છે, કામનુ ઉત્પત્તિસ્થાન છે, મોક્ષનું કારણ છે, અને પંચ કલ્યાણક વિગેરે પ્રસંગ પર થતા અને બીજા અનેક મહોત્સવ આડંબરનુ સ્થાન છે. તે નગરીમાં વિચિત્ર પ્રકારનાં [7]સુવર્ણ અને રત્નોની ભીંતોથી સુંદર લાગતાં, અતિ મનોહર હોવાને લીધે જેમાં અનેક દેવો[8] રહેલા છે તેવાં, [9]મેરૂ પર્વતરૂપ ઊંચાં અને વિશાળ અનેક [10]દેવકુળો છે. ત્યાં અનેક આશ્ચર્યજનક વસ્તુ-

મનુજગતિ નગરી

---

૧ **પ્રમોદ** શબ્દ અહીં શ્લેષ છે (૧) આનદ-દીક્ષા સાથે, (૨) સપૂર્ણતા-સિદ્ધિ-એ અર્થ નગરી સાથે કરવો

૨ **સમરાદિત્ય ચરિત્ર** માટે જુઓ ' સમરાઇચ્ચ કહા ' હરિભદ્ર સૂરિ રચિત છપાઇને બહાર પડી છે તે ઉપરાત રા કેશવલાલ મોદીએ ' સમરાદિત્ય સક્ષેપ ' છપાવેલ છે અને 'સમરાદિત્યનો રાસ' શ્રીપદ્મવિજયજીનો કરેલો બહુ સુદર છે તે પણ છપાઇ બહાર પડેલ છે એ કથા સુદર છે અને બહુ બનાવોથી ભરપૂર છે ખરો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવી છે

૩ **વૃત્તાંત** શબ્દ અહીં શ્લેષ છે (૧) વાર્તા-અતરવાર્તાઓ સમરાદિત્ય કથામાં બહુ છે અને ચરિત્ર પણ ઘણી વાતોથી ભરપૂર છે, (૨) બનાવો-નગરી સાથે નગરીમા અનેક વૃત્તાતો બન્યા કરે છે

૪ **નામના** શબ્દ પર અહી શ્લેષ છે (૧) વખાણ-ત્રણ ભુવન જીતનારનાં બહુ થાય છે (૨) આબરૂ-મનુષ્યગતિ ત્રણે ભુવનમા શ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે તે મોક્ષનુ દ્વાર છે તેથી તેની આબરૂ-ખ્યાતિ બહુ છે

૫ ભાગ્ય વગરના પ્રાણીઓ જેમ સત પુરુષોની ક્રિયા મેળવી શકતા નથી, કરી શકતા નથી તેમ શુભ કર્મ વગરના પ્રાણીઓ આ નગરીને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

૬ અહીં ચારે પુરુષાર્થ-ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ-પ્રાપ્તવ્ય છે એમ બતાવે છે.

૭ મેરૂ પર્વત સુવર્ણ રત્નમય છે, દેવકુળોની ભીંત પર સુવર્ણ જડેલ છે.

૮ **'દેવો'** શ્લેષ છે (૧) મેરૂપક્ષે-દેવતાઓ, (૨) દેવાલયમા-જિનેશ્વર દેવો.

૯ **પાંચ મેરૂ** પર્વત છે એક જબૂદ્વીપના મધ્યમા, બે ધાતકીખડમા અને બે પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમા

૧૦ દેવાલયો, મંદિરો મનુજગતિમા અનેક દેવકુળો હોય તે તદ્દન સ્વાભાવિક અને સમજી શકાય તેવી બાબત છે.

ઓના સ્થાનરૂપ હોવાથી દેવતાઓનાં સ્થાનોને હસી કાઢે તેવા અને [1]ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત આદિ અનેક [2]પુરોથી સુશોભિત ભરત વિગેરે નાના પ્રકારના[3] મહોલ્લાઓ છે અને તે મહોલ્લા આજુબાજુ ઘણા ઊંચા હોવાને લીધે [4]કુલશૈલનો આકાર ધારણ કરનારા મહોલ્લાઓના નાના નાના [5]ગઢો છે. તે નગરીના મધ્ય ભાગમાં લબાકૃતિવાળી, જૂદા જૂદા [6]વિજયરૂપ દુકાનોથી શોભતી, અનેક મહાત્મા પુરુષોના ટોળાથી ગીરદીવાળી [7]મહાવિદેહરૂપ મોટી બજાર છે, જ્યાં કિમત આપીને શુભ અશુભ વસ્તુઓની ખરીદી કરી શકાય છે. તે નગરીની ચોતરફ પર્વતના આકારને ધારણ કરનાર માનુષોત્તર[8] નામનો મોટો ગઢ છે જે

---

૧ **ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત** ભરત ક્ષેત્રમા આવેલું એક જાણીતુ શહેર હતુ જ્યારે આખી મનુષ્યગતિને એક નગરી ગણવામાં આવે ત્યારે ભરત ક્ષેત્ર તેનો એક મહોલ્લો-શેરી થાય છે અને અયોધ્યા-ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત આદિ શહેરો ઘરો થાય છે કલ્પના બહુ સુદર છે

૨ **પુર** શ્લેષ છે. (૧) પુર એટલે નગર એ ભરતની અપેક્ષાએ, અને (૨) ઘર એ મહોલ્લાની અપેક્ષાએ પુરનો અર્થ ઘર થાય છે એ કોઇ પણ કોષ જોવાથી જણાશે.

૩ ભરત આદિ ક્ષેત્રો એટલે **ભરત ઐરવત મહાવિદેહ** પ્રત્યેક પાંચ પાચ છે તે સર્વ મનુજગતિ નગરીના મહોલ્લાઓ છે.

૪ છ **કુળાચલ** પર્વતો છે જે ત્રણે ઉપરોક્ત ક્ષેત્રોની બે બાજુએ છે ક્ષેત્રોને જૂદા પાડનારને વર્ષધર કહે છે. વર્ષધર પર્વતો ૭ છે હિમવત, મહાહિમવંત, નિષધ, નિલવંત, રુક્મી, શિખરી–મેરુ કુળાચળમાં કે વર્ષધરમા ગણાતો નથી જૈનેતર ગ્રંથોમાં **સાત વર્ષધર** કહ્યા છે હિમવાન્, હેમકૂટ, નિષધ, મેરુ, ચૈત્ર, કર્ણી અને શૃગી (આપ્ટે ડીક્શનેરી) વળી અન્ય ગ્રંથોમા કુલશૈલ પણ સાત કહ્યાં છે. મહેંદ્ર, મલય, સહ્ય, શક્તિમાન્, ઋક્ષ, વિંધ્ય, પારિયાત્ર આ સાતને કુળપર્વત કહે છે. જૈન પરિભાષામા ઉદયાચળ અને અસ્તાચળ કુળપર્વતમા આવે છે 'કુળપર્વતો' એ અન્ય મતની અપેક્ષાએ લખેલ શબ્દ હોય એમ જણાય છે

૫ જેમ મહોલ્લાના નાના ગઢ હદ બાધનારા હોય છે તેની પેઠે આ ભરતાદિ પરાઓની બાજુમા **કુલશૈલ પર્વતરૂપ** ગઢો છે

૬ મહાવિદેહ ક્ષેત્રના બત્રીશ વિભાગ છે જેને **વિજય** કહેવામાં આવે છે. આ વિજયને દુકાનોનુ રૂપક આપવામાં આવ્યુ છે

૭ **મહાવિદેહ ક્ષેત્ર** જબૂદ્વીપની મધ્યમા આવેલુ છે ત્યાં નિરતર ચોથા આરાના ભાવ વર્તે છે. એમા અનેક મહા પુરુષો જન્મે છે અને કાર્ય સાધે છે. આ મહાવિદેહને બજારની ઉપમા આપીને તેમા સર્વ વસ્તુ ખરીદી શકાય છે અને તેમા દુકાનો છે એ રૂપક આપ્યુ છે ધાતકીખંડ અને પુષ્કર દ્વીપમા પણ બે બે મહાવિદેહો છે

૮ **માનુષોત્તર પર્વત** પુષ્કરાર્ધ દ્વીપની ફરતો ગઢરૂપે છે. અઢી દ્વીપનો નકશો જોવાથી આ જોઇ શકાશે.

એટલો ઊંચો છે કે તેને લીધે ચદ્ર અને સૂર્યની ગતિ પણ રોકાઇ ગ-યેલી છે, તેને લીધે દુશ્મનો પોતાનું લશ્કર લાવી શકે એવો ભય તો ત્યાં તદ્દન નાશ પામી ગયો છે. તે અતિ ઊંચા ગઢથી દૂર તેની ફરતી મોટા વિસ્તારવાળા સમુદ્રરૂપ મોટી ખાઇ[1] આવી રહેલી છે તેથી તે નગરીનુ બચાવકામ ઘણું સુદર પ્રકારનુ છે. તે નગરીમાં [2]વિબુધથી વસાયલા [3]ભદ્રશાલ વનરૂપ અનેક બગીચાઓ છે. એ નગરીમાં અ-નેક પ્રકારના પ્રાણીસમૂહરૂપ જળના પ્રવાહને વહન કરનાર મોટી [4]નદીઓરૂપ મોટા મોટા જળમાર્ગો છે તે નગરીમાં અનેક નદી-ઓના સગમના આધારભૂત અનેક રસ્તાઓને મળનારા લવણ અને કાળોદધિ સમુદ્રરૂપ[5] બે મોટા રાજમાર્ગો છે.[6] તે નગરીમાં સદરહુ બે રાજમાર્ગેથી જૂદા પડી ગયેલા[7] (ત્રણ વિભાગમાં વહેચાઇ ગયેલા) [8]જંબૂદ્વીપ, ધાતકીખંડ, પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધરૂપ ત્રણ મોટા વિભાગો છે (મોટા મહોલ્લાઓ છે) એ નગરીમાં લોકોના સુખનું કારણ, પોત-પોતાને યોગ્ય સ્થાનકે રહેવાવાળા અને કલ્પવૃક્ષ જેવા [9]સ્થાનાંતર રાજાઓ છે.

---

૧ નગરને ગઢ જોઇએ અને ગઢ સાથે **ખાઇ** જોઇએ. મનુજગતિને માનુ-ષોત્તર પર્વતરૂપ ગઢ છે અને તેની આગળ પુષ્કરવર સમુદ્રરૂપ ખાઇ છે

૨ **વિબુધ** શ્લેષ છે (૧) ભદ્રશાળ પક્ષે–દેવતા, (૨) મનુજગતિ પક્ષે–વિદ્વાન્ મનુષ્યો

૩ **ભદ્રશાળ વન** મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા આવેલુ છે

૪ **ગંગા સિન્ધુ** વિગેરે નદીઓ પર રૂપક છે

૫ રસ્તાઓ પર માણસો જાય છે તેમ મનુજગતિમા નદીઓનો પ્રવાહ ચાલ્યા કરે છે અને તે સમુદ્રને જઇને મળે છે

૬ નદી જેમ સમુદ્રને મળે છે તેમ નાની નાની શેરીઓ મોટા રાજમાર્ગને મળે છે.

૭ શહેરની વચ્ચે નદી હોય તેથી જેમ વિભાગ પડી જાય છે તેમ આ નગ-રીના ત્રણ મોટા ભાગ પડી ગયા છે જબૂદ્વીપમા એક ભરત, એક ઐરવત અને એક મહાવિદેહ ક્ષેત્ર હોય છે, જ્યારે ધાતકીખડ અને પુષ્કર દ્વીપમા તે પ્રત્યેક બે બે હોય છે

૮ જંબૂદ્વીપ સર્વની વચ્ચેનો દ્વીપ છે, તેની ફરતો લવણ સમુદ્ર છે, ત્યારપછી ધાતકીખડ દ્વીપ છે, તેની ફરતો કાળોદધિ સમુદ્ર છે, ત્યારપછી પુષ્કરવર દ્વીપ આવે છે આવી રીતે ત્યારપછી અસખ્ય દ્વીપ અને સમુદ્રો છે મનુષ્યની વસ્તી માત્ર જબૂદ્વીપ, ધાતકીખડ અને પુષ્કરદ્વીપના અર્ધ ભાગમાંજ છે

૯ સ્થાન સ્થાનના નાના નાના રાજાઓ છે તે બતાવવા આ રૂપક લખ્યું છે. એ નગરીમાં કલ્પવૃક્ષ પણ બહુ છે એમ પણ આ રૂપકથી જણાય છે સ્થાનાંતર

નગરની અદ્ભુતતા.

કોઇ માણસને કરોડો જીભો હોય તોપણ તે આ નગરીનું બરાબર વર્ણન કરવાને શક્તિવાન્ થઇ શકે એમ નથી, તો પછી મારા જેવા સામાન્ય બુદ્ધિવાળાનું તો ગજું શું? તે નગરીમાં અનતા તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ,[1] વાસુદેવો અને બળદેવો થયા છે, થશે અને કેટલાક અત્યારે પણ વિદ્યમાન છે તે નગરી અનત ગુણોથી ભરેલી હોવાને લીધે આ લોકમા અને પરલોકમાં દુર્લભ છે. એ પ્રમાણે સર્વે શાસ્ત્રગ્રંથોમાં તેને માટે ગાન કરવામાં આવ્યુ છે. [2]ઊંચાં નીચાં સ્થાનમાં ચાલીને જ્યારે પ્રાણી થાકી જાય છે ત્યારે આ નગરીમાં આવીને નિર્વૃત્તિ[3] મેળવે છે તે નગરીના લોકો નમ્ર, બુદ્ધિશાળી, પવિત્ર અને ભાગ્યશાળી છે અને તેથી ધર્મને છોડીને બીજું કાઇ પણ તેઓનાં મનમા હોતું નથી. તે નગરીની સ્ત્રીઓ હલકાં કામો છોડી દેવાને સર્વદા તૈયાર રહે છે અને પુણ્યશાળી હોઇને જિનેશ્વર મહારાજે બતાવેલો ધર્મ નિરંતર સારી રીતે સેવે છે. એ નગરીનું વધારે શું વર્ણન કરવું? ટુંકામાં કહીએ તો સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ-ત્રણે ભુવનમાં એવી કોઇ પણ ચીજ નથી કે જે એ નગરીમા સારી રીતે રહેનાર પ્રાણીને મળી શકે તેવું ન હોય: તે નગરી [4]રત્નાકરથી પરિપૂર્ણ છે, વિદ્યાની ઉત્તમ ભૂમિકા છે, મન અને નેત્રને આનદ આપનારી છે, દુ:ખના સમૂહનો નાશ કરનારી છે, સર્વ પ્રકારનાં આશ્ચર્યોથી ભરપૂર છે, ઉત્તમોત્તમ વિશેષ વસ્તુઓથી ભરેલી છે, મહાત્મા મુનિઓથી વસાયલી છે, સારા શ્રાવકોથી અલકૃત છે, તીર્થંકર મહારાજના જન્મસમયે થતા અભિષેક

રાજાઓ એટલે ભાયાત રાજાઓ સ્થાનાતર રાજાઓ એ કલ્પના દેવોની હોય તો સર્વ વિશેષણો ઘટે છે. તે લોકોના સુખનુ કારણ છે, પોતપોતાને સ્થાને રહેનારા છે અને કલ્પવૃક્ષ જેવા છે મનુજગતિમા તેમની સભાવના કરવી એ મને ઉચિત જણાતુ નથી, જો કે ભદ્રશાળ વિગેરે વનોમા ઉપમાન દ્વારા દેવતાઓને આ નગરીમા દાખલ કરેલા જણાય છે

૧ છ ખંડ પૃથ્વી સાધે તે ચક્રવર્તી કહેવાય છે, ત્રણ ખંડ સાધે તે વાસુદેવ કહેવાય છે અને વાસુદેવના ભાઇને બળદેવ કહે છે પ્રતિવાસુદેવે સાધેલી ત્રણ ખંડ પૃથ્વીને તેની પાસેથી જીતીને વાસુદેવ ભોગવે છે.

૨ ઊંચાં સ્થાન-સ્વર્ગ-દેવલોકાદિ. નીચાં સ્થાન-નરક વિગેરે

૩ નિર્વૃત્તિ શ્લેષ છે (૧) થાક પક્ષે શ્રમ ઉતારવો, શાતિ; (૨) નગરી પક્ષે મોક્ષ.

૪ રત્નાકર શ્લેષ છે (૧) નગરી પક્ષે સમુદ્ર; (૨) મનુજગતિ પક્ષે રત્નાદિક મહાત્મા પુરુષો રત્ન જેવા પુરુષો-પુરુષરત્નો.

વિગેરેથી ભવ્ય પ્રાણીઓને સંતોષ આપનારી છે, ભવ્ય પ્રાણીઓને મોક્ષનું કારણ બને તેવી છે અને પાપી પ્રાણીઓને સંસાર વધારવાનું કારણ થાય તેવી છે. [1]જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ આદિ તત્ત્વો છે કે નહિ, હોય તો કેવા આકારમાં છે, શામાટે છે વિગેરે બાબતના દલીલસર વિચારો મોટે ભાગે એ નગરીમાંજ થાય છે. જે અધમ પ્રાણી આ નગરીમા આવીને પણ સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણો સાથે જોડાતો નથી તેને લોકો કમનશીબ-ભાગ્યહીન કહે છે. એ નગરીને છોડીને બીજું એવું કોઇ પણ સ્થાન સ્વર્ગ, મૃત્યુ કે પાતાળમા નથી કે જ્યાં ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષરૂપ ચારે પુરુષાર્થો સપૂર્ણપણે સાધી શકાય તેમ હોય.

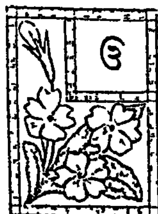

૧ જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ (કર્મનુ આવવું), સવર (કર્મનું રોકવુ), નિર્જરા (કર્મનું ઝેરવવુ-ફેંકી દેવુ), બધ (કર્મને બાધવા) અને મોક્ષ (કર્મનો સર્વથા ત્યાગ) એ **નવ તત્ત્વ** છે એ સબધી ચર્ચા બહુધા મનુષ્યગતિમાજ થાય છે એ હકીકત અત્ર બતાવી છે 'મોટે ભાગે'-બહુધા શબ્દ હેતુસર લખ્યો છે દેવ તથા પચેંદ્રિય તિર્યંચને એનું જ્ઞાન શકય છે

પ્રકરણ ૨ જું.

કર્મપરિણામ અને કાળપરિણતિ.

ઉપર વર્ણવેલી મનુજગતિ નગરીમાં [1]કર્મપરિણામ નામનો મોટો રાજા રાજ્ય કરે છે. એનાં બળ અને પરાક્રમ અન્યની સાથે સરખાવી શકાય તેવાં નથી, તેણે પોતાની શક્તિથી સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળ ત્રણે લોકોને જીતી લીધા છે અને તેની શક્તિનો સખ્ત વેગ એવો આકરો છે કે શક્ર (ઇંદ્ર) પણ તેને રોકી શકતો નથી. તે રાજા પોતાનો પ્રચડ પ્રતાપ સર્વત્ર ફેલાવવાના ઇરાદાથી સર્વ નીતિશાસ્ત્રો પર પગ મૂકીને આખી દુનિયા તરફ એક તરખલાની સમાન ધિક્કારની નજરથી જુએ છે. તે રાજા પ્રાણીઓ તરફ સર્વ અવસ્થામાં તદ્દન દયા વગરનો છે, એને અન્ય પ્રાણીનુ દુ ખ જોઇને કાંઇ લાગણી થતી નથી. તે જે કાંઇ સજા કરે તેનો બરાબર સખ્ત અમલ થવો જોઇએ એવા પ્રચંડ[2] શાસનવાળો છે અને જે દડ કરે તે કોઇ પણ પ્રકારની અપેક્ષા રાખ્યા વગર તે અમલમા મૂકે છે. વળી એ રાજાને રમત ગમત બહુ પસદ આવે છે, જાતે ઘણો દુષ્ટ છે અને પોતાની આજુ-

કર્મપરિણામ રાજાની શક્તિ.

---

૧ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એ આઠ કર્મ છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી આત્માનો જ્ઞાન ગુણ અવરાય છે, આચ્છાદન પામે છે, દર્શનાવરણીય કર્મથી દેખવાનો ગુણ આચ્છાદન પામે છે અને ઉંઘ આવે છે, વેદનીયથી સુખ દુ ખનો અનુભવ થાય છે; મોહનીય કર્મથી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, શોક વિગેરે અતરગ શત્રુનું જોર થાય છે અને સસાર તરફ ખેંચાણ થાય છે, આસક્તિ થાય છે, પોતાનુ શુ છે અને પારકુ શું છે તેનુ ભાન ભૂલાય છે, આયુષ્ય કર્મથી આયુ-જીવનકાળ નિર્ણીત થાય છે; નામ કર્મથી શરીર, આબરૂ, ઇંદ્રિય વિગેરે વિચિત્ર વિગતો પૂરી પડે છે; ગોત્ર કર્મથી ઉંચા નીચાં કુળમા જન્મવાનુ બને છે અને અંતરાય કર્મના ઉદયથી લાભાલાભ અને શક્તિ પર આવરણ આવી પડે છે આ આઠ કર્મોના ઉત્તર ભેદ ૧૫૮ છે. એના અનેક ભેદો પડી શકે છે એ કર્મોનુ પરિણામ ભોગવવું—એનો ઉદય થવો—તેને અહીં કર્મપરિણામ રાજાનુ રૂપક આપવામાં આવ્યું છે. એનો વેગ અપ્રતિહત છે, કોઇથી રોકી શકાય તેવો નથી, એની શક્તિ અદ્ભુત છે અને લોકો-જીવો પાસે નાટક કરાવવું તે એના ખરા પ્રેમનો વિષય છે

૨ પ્રચંડ શાસનઃ આકરો હુકમ

બાજુ લોભ વિગેરે સુભટોથી વિંટાયલો રહે છે, પોતે જાતે ઘણો વિચક્ષણ[1] (કાબેલ) છે અને તેણે નાટકની બાબતમાં ઘણી પરિપૂર્ણતા મેળવેલી છે. તે અભિમાનપૂર્વક પોતાના મનમાં એમ માને છે કે તેના જેવો મલ્લ[2] આખી દુનિયામા બીજો કોઇ પણ નથી અને કોઇ વખત બીજા પ્રાણી ઉપર ઉપદ્રવ કરવા મડી જાય છે ત્યારે કોઇની જરા પણ દરકાર કરતો નથી અથવા કઇકને નિર્ધનીઆ (ધન વગરના-ભિખારી) બનાવી મૂકે છે[3] વળી કોઇ વખત પોતાને હાસ્ય કરવાનુ મન થઇ આવે તો સર્વ પ્રાણીઓને વિચિત્ર પ્રકારે હેરાન કરીને તેઓ પાસે નાટક કરાવે છે અને તેઓને થતી હેરાનગતી જોઇને પોતાની જાતને આનદ આપે છે. એ સર્વે લોકો જો કે ઘણા મોટા છે તોપણ તેનો પ્રતાપ સહન કરી શકતા નથી અને પરિણામે તે જે જે કહે છે તે તે સર્વ તેઓ કરી આપે છે, તે સર્વ તેઓને કરી આપવુ પડે છે.[4]

લોકોને લેવા પડતા વેશો.

કોઇ વખત કર્મપરિણામ રાજા લોકોને નારકીનો વેશ આપીને તેઓને વેદનાથી દુ ખી થયેલા અને રાડો પાડતા જોઇને તેમા વારવાર આનદ માનતો તેઓની પાસે નાચ[5] કરાવે છે. જેમ જેમ એ પ્રાણીઓને મહાદુ - ખથી પીડા પામતા જુએ છે તેમ તેમ તેને મનમાં ઘણો સતોષ થાય છે અને તેના ઉલ્લાસમા વધારો થાય છે કોઇ વખત તે રાજા અભિમાનમા આવી જઇને લોકો કે જેઓ ભયથી મુઝાઇ ગયેલા હોવાથી તેનો હુકમ માનવા સદા તત્પર રહેનારા હોય છે તેઓને કહે છે 'અરે પ્રાણીઓ! આ રગભૂમિ ઉપર તમે [6]તિર્યંચનો

---

૧ **વિચક્ષણ**: માનસિક બળમા અગ્રગામી

૨ **મલ્લ**: કુસ્તી કરનાર, પહેલવાન, શારીરિક બળમાં અગ્રગામી

૩ મતલબ એ છે કે કર્મનુ પરિણામ આવી રીતે જરા પણ અપવાદ વગર પ્રાણીને ભોગવવું પડે છે

૪ અહીંથી રૉ એ સો. (બેંગાલ) વાળી આવૃત્તિનુ પૃ ૧૫૦ શરૂ થાય છે

૫ આ પ્રાણી નરકગતિમાં કર્મને પરિણામે જાય ત્યા તેના કેવા હાલ થાય છે તે પ્રથમ બતાવેલ છે

૬ **તિર્યંચ** એટલે એક ઇંદ્રિયવાળા પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ; બે ઇંદ્રિયવાળા પૂરા વિગેરે, ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જૂ, માકડ વિગેરે, ચાર ઇંદ્રિયવાળા વિંછી વિગેરે અને પાચ ઇંદ્રિયવાળા પ્રાણીઓમા મગરમચ્છ વિગેરે જળચરો, ઘોડા, ગાય, ભેંસ વિગેરે થળચરો અને પોપટ, કબૂતર વિગેરે ખેચરો આ સર્વ જીવોને તિર્યંચ કહેવામાં આવે છે અને આ બીજા પ્રસ્તાવમાં તેઓ સંબધી ખાસ વર્ણન છે તેથી આ શબ્દ પર બરાબર ધ્યાન આપવુ પાચ ઇંદ્રિયવાળા મનુષ્યો, દેવો અને નારકો સિવાય સર્વ પ્રાણીઓ-જીવોનો સમાવેશ તિર્યંચ શબ્દમાં થાય છે

આકાર ધારણ કરીને મારા મનને આનંદ થાય તેવું [1]સુંદર નાટક જલદી કરો.' પછી કાગડા, ગધેડા, બિલાડી અથવા ઉંદરનો આકાર ધારણ કરીને, તેમજ સિંહ, ચિત્તા, વાઘ અથવા હરણનો વેશ લઇને અથવા હાથી, ઊંટ, બોકડા, બળદ, કબૂતર કે બાજનું રૂપ ધારણ કરીને અથવા જૂ, કીડી, કીડા અથવા માંકડનો આકાર ધારણ કરીને અને આવા અનેક પ્રકારના તિર્યંચનાં રૂપો તે કર્મપરિણામ મહારાજાના ચિત્તને આનદ કરાવવાના હેતુથી ધારણ કરીને તે પ્રાણીઓ બહુ હાસ્ય ઉત્પન્ન કરનારૂ નાટક ભજવી બતાવે છે. વળી કેટલાક પ્રાણીઓ મનુષ્યપાત્રોનો પાઠ ભજવતાં કુબડાનુ રૂપ લે છે, કોઇ વામનજી (ઠીગણો) બની જાય છે, કોઇ મુંગો, કોઇ આંધળો. કોઇ ઘડપણને લઇને લાકડી ટેકવી ચાલનારો અને કોઇ બહેરો—એવા વિચિત્ર પ્રકારના મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરીને નાટકમાં પાઠ ભજવે છે. વળી કેટલાક પ્રાણીઓ પાસે દેવતાઓના પાઠ ભજવાવે છે અને તેઓ જાણે પરસ્પરની ઈર્ષ્યાથી, શોકથી અને પોતાથી ઉચ્ચ દેવોના ભયથી ત્રાસ પામતા હોય એમ બતાવી આપે છે. આવી રીતે તે પ્રાણીઓ નવીન નવીન વેશ લઇ જૂદા જૂદા પાઠો ગ્રહણ કરી ખેલ ભજવી બતાવે છે તે જોઇ કર્મપરિણામ મહારાજા મનમાં મોજ પામે છે

એક પાત્ર પાસે નવા નવા પાઠો

પોતાની મરજી આવે તે પ્રમાણે વર્તનાર—સ્વચ્છંદી કર્મપરિણામ રાજા વળી પાછો નાટક જોવાની ઇચ્છાથી તે લોકો પાસે ફરી વાર કોઇ સારા આકારો ધારણ કરાવે છે અને પાત્રો માટે ફરી વાર જૂદા જૂદા પ્રકારની યોજના કરે છે. આવી રીતે એ મહાપરાક્રમી રાજા પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપ્યા કરે છે, પરતુ એ હેરાનગતીમાથી તેઓનો બચાવ કરે એવો કોઇ પ્રભાવી પ્રાણી પેલા બાપડા પ્રાણીઓ મેળવી શકતા નથી અને તે મહારાજા તો એટલો સ્વતત્ર છે અને પોતાની મરજી પ્રમાણે કામ કરનારો છે કે તેને જે કરવાનું મન થાય તે તે કરે છે અને તેની પાસે કોઇ પ્રાર્થના કરી શકતું પણ નથી અને કદાચ કોઇ તેને તેમ કરવામાં નિષેધ કરે—વારે તો તે કોઇનુ કહેલુ સાંભળતો પણ નથી.

કર્મપરિણામનું સંસારનાટક.

તે કર્મપરિણામ મહારાજા આનંદ લેવાના હેતુથી જે સસાર-

---

૧ નાટકનાં પાત્રો જોઇએ તો નારક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવગતિના સર્વ પ્રાણીઓ છે તેની અત્ર યોજના કરે છે.

નાટક કરાવે છે તે પણ બહુ [1]વિચિત્ર પ્રકારનું હોય છે. કોઇ વખત એલીઓના વિયોગથી તે કરૂણા રસવાળું હોય છે. કોઇ વખત એલી-ઓના સંયોગ (મળવું)થી સુંદર દેખાય છે. કોઇ વખત અનેક રોગોથી ભરપૂર હોય છે. કોઇ વખત દારિદ્ર્યથી દોષ પામેલું જણાય છે, કોઇ વખત આપત્તિમાં આવી પડેલા અનેક પ્રાણીઓના સમૂહના રુદનથી સહુ ભયંકર લાગે છે અને કોઇ વખત શુભ સંયોગોથી ઉત્પન્ન થયેલા મોટા આનંદના કારણથી અત્યંત મનોહર લાગે છે, વળી કોઇ વખત ઉત્તમ કુટુંબમાં જન્મેલા પ્રાણીઓને પોતાના કુળની મર્યાદા છોડી દઇને અત્યંત અધમ કામમાં પ્રવૃત્તિ કરતા દેખાડીને અત્યંત વિસ્મય ઉત્પન્ન કરે છે. વળી મોટા કુળમાં જન્મેલી છતાં કુસંગથી ખરાબ આચરણવાળી થઇ ગયેલી કુલટા સ્ત્રીઓને પોતાની ઉપર અત્યંત પ્રેમ રાખનાર પતિને તજી દઇ હલકા માણસો સાથે પ્રીતિ કરતી બતાવીને તે નાટક અત્યંત આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે, કોઇ વખત પોતાનાં ધર્મશાસ્ત્રોનું ઉલ્લંઘન કરી તેની મર્યાદાને બાજુ પર મૂકીને કામ કરનાર વિષયાસક્ત પાખંડીઓના હસવા લાયક નૃત્ય (નાચ)થી તે ચમત્કાર કરનારૂં હોય છે. એવા વિચિત્ર બનાવોથી તે સંસારનાટક ભરપૂર હોય છે અને તેને તે રાજા કોઇ પણ પ્રકારની આકુળતા વગર લીલામાત્રથી જોયા કરે છે.

નાટકનો સાજ અને તેના પાત્રો

તે [2]નાટકમાં રાગ દ્વેષ નામના મૃદંગ (તબલા-નગારા) હોય છે, દુષ્ટાભિસન્ધિ (ખરાબ અભિપ્રાય) નામનો પુરુષ તેને વગાડતો હોય છે, માન ક્રોધ વિગેરે નામ ધારણ કરનારા ઉસ્તાદ ગવૈયા બહુ સુંદર-મધુર કંઠમાંથી ગાન કરનાર હોય છે, મહામોહ નામનો સૂત્રધાર નાટકને ચલાવનાર હોય છે, ભોગાભિલાષ નામના [3]નાંદી એટલે શરૂ-આતમાં મંગળ કરનાર અને રંગભૂમિ પર આવનાર નાટકીઓ હોય છે, અનેક પ્રકારના ચાળા અને આનંદ ઉપજાવે તેવાં નખરા કરનારો કામ નામનો વિદૂષક[4] હોય છે, કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યા[5] નામનાં પાત્રોને

---

૧ નાટકમાં હાસ્ય, કરૂણા વિગેરે રસો અને તેના સ્થાયી ભાવો જોઇએ તેની અત્ર યોજના કરે છે

૨ નાટકમાં ગાન, સાજ વિગેરે જોઇએ તેનું હવે વર્ણન ચાલે છે

૩ નાંદીઃ પ્રાર્થના-શરૂઆતમાં નાંદી બોલે છે અને ત્યારપછી નાટકમાં રંગભૂમિ પર સૂત્રધાર દાખલ થાય છે

૪ વિદૂષક. રંગલો, મશ્કરો-દરેક નાટકમાં વિદૂષક હોય છે

૫ લેશ્યાઃ આત્માના અધ્યવસાયને લેશ્યા કહેવામાં આવે છે કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજો, પદ્મ અને શુક્લ એ છ પ્રકારની લેશ્યા હોય છે

શોભા આપે તેવા વર્ણકો[1] (વખાણનારાઓ) હોય છે, અનેક પાત્રો જૂદી જૂદી [2]યોનિમા પ્રવેશ કરે છે તેરૂપ ત્યાં [3]નેપથ્યસ્થાન હોય છે, ભય વિગેરે [4]સંજ્ઞા નામના તેમાં મંજીરા હોય છે, તે નાટકની [5]લોકાકાશરૂપ રંગભૂમિકા[6] છે અને ત્યાં પુદ્ગલસ્કન્ધ[7] નામનો નાટક ભજવવાની [8]સામગ્રીનો સમૂહ હાજર હોય છે. આવા પ્રકારની સર્વ સામગ્રીથી તૈયાર થયેલા તે નાટકમાં જૂદાં જૂદાં પાત્રોને નવાં નવા રૂપો આપીને અને વળી પાછા તેમાં વારંવાર ફેરફારો કરાવીને સર્વ પાત્રોને અનેક પ્રકારે કષ્ટ આપતો તે કર્મપરિણામ રાજા બહુ આનદ માને છે. ઘણી વાત શું કહેવી ! આ દુનિયામાં એવી કોઇ પણ ઇચ્છિત વસ્તુ નથી કે જો એના મનમાં તે આવી હોય તો તેને એ મહારાજા કોઇ પણ પ્રકારે કર્યા વગર રહે.

મહાદેવી કાળપરિણતિ.

આવી રીતે ત્રણ ગંડસ્થળોમાંથી મદ ઝરતા જગલી હાથીની[9] પેઠે સર્વત્ર પોતાની ઇચ્છા આવે તે પ્રમાણે અને અન્ય કોઇ તરફથી થતી અટકાયત વગર વિચરનારા અને પોતાના મગજમાં આવે તે પ્રમાણે કામ કરનારા તે કર્મપરિણામ મહારાજાને તેના આખા અત પુરની તિલક સમાન અને પોતાના રૂપ, [10]લાવણ્ય, વર્ણ, વિજ્ઞાને.

---

૧ વર્ણકો· અમુક હકીકત કહી જનારા વર્ણકો અગાઉના નાટકમા રાખવામાં આવતા હતા તેઓ બે પ્રવેશની આતર હકીકત સમજાવી દેતા હતા

૨ યોનિ· ૮૪ લાખ જીવયોનિ જૂદા જૂદા પ્રકારનાં વર્ણ ગધવાળાં ઉત્પત્તિસ્થાનો છે. આ જીવ એ ચોરાશી લાખ યોનિમા ફરતો હોય છે

૩ નેપથ્ય· પાત્રોને વેશ પહેરી તૈયાર થવાનુ સ્થાન.

૪ સંજ્ઞાઃ આહાર, નિદ્રા, ભય અને મૈથુન એ ચાર સજ્ઞા સર્વ પ્રાણીઓને હોય છે

૫ લોકાકાશઃ ચૌદ રાજલોકની અંદરનો સર્વ ભાગ જ્યાં પ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ સભવે છે એ આખી તેની ભૂમિકા છે

૬ રંગભૂમિઃ નાટક કરવાનું સ્થાન–થીએટર.

૭ પુદ્ગલસ્કંધઃ પરમાણુઓના એકઠા થયેલા સમૂહને પુદ્ગલસ્કન્ધ કહેવામાં આવે છે છૂટા પરમાણુ અદૃશ્ય છે

૮ સામગ્રી સીન, સીનેરી, પડદા અને બીજા નાટકના સર્વ સાહિત્યો

૯ હાથી જગલી હોય, મદયુક્ત હોય અને ગંડસ્થળોમાથી મદ ઝરતો હોય પછી તેના ગાંડપણનુ શું વર્ણન કરવું ?

૧૦ લાવણ્યઃ ખુબસુરતી

વિલાસ અને નૃત્યાદિ ગુણોથી તેજ રાજાની [1]નિયતિ. [2]યદૃચ્છા વિગેરે બીજી અનેક રાણીઓથી પણ અતિ સુંદર કાળપરિણતિ નામની મહારાણી છે. તે મહારાણી ઋતુલક્ષ્મીમા [3]શરદ્ ઋતુ જેવી. શરદ્ ઋતુમાં પણ [4]કુમુદિની જેવી, કુમુદિનીમાં પણ [5]કમલિની જેવી, કમલિનીમાં પણ [6]કલહસિકા જેવી અને કલહસિકામા પણ [7]રાજહસિકા જેવી છે. તે કાળપરિણતિ મહારાણી તે મહારાજાને પોતાના પ્રાણ સમાન વહાલી છે. જાણે કે પોતાની ચિત્તવૃત્તિજ હોય તેમ એ મહારાણી જે કરે છે તે પ્રમાણભૂત ગણાય છે, જાણે કે પોતાનુ મત્રિમડળ હોય તેમ કોઇ પણ કાર્ય કરતા પહેલા મહારાણીની સલાહ લેવામાં આવે છે, જાણે કે પોતાના નિકટના મિત્રોની મડળી હોય તેમ એ મહારાણી મહારાજાને પરમ વિશ્વાસનું સ્થાન છે. વધારે શું વર્ણન કરીએ? ટુકામાં કહીએ તો કર્મપરિણામ રાજાનુ રાજ્ય તે દેવી ઉપરજ આધાર રાખે છે અને વાસ્તવિક રીતે તે મહાદેવીજ રાજ્ય ચલાવે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તે કર્મપરિણામ મહારાજા [8]ચદ્ર જેમ ચદ્રિકાને છોડે નહિ, કામદેવ જેમ [9]રતિનો વિરહ સહે નહિ, [10]કેશવ જેમ લક્ષ્મીદેવીથી દૂર

---

૧ નિયતિઃ यद्भाव्य तद्भविष्यति–નિર્માણ–ભવિતવ્યતા

૨ યદૃચ્છાઃ સ્વભાવ

૩ ઋતુઃ ૭ છે વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ્, હેમત અને શિશિર–આ ૭ ઋતુમાં શરદ્ ઋતુ સર્વથી સુંદર ગણાય છે સૃષ્ટિસૌંદર્ય તે વખતે બહુ સુદર હોય છે, લીલા વૃક્ષો આંખને શાત કરે છે અને આખી કુદરત જાણે હસતી જણાય છે

૪ કુમુદિનીઃ કુમુદ જેના ઉપર થાય તે છોડને કુમુદિની કહે છે શરદ્ ઋતુમા કુમુદો બહુ થાય છે અને તેની શોભા બહુ આકર્ષક હોય છે

૫ કમલિનીઃ કમલ જેના ઉપર ઉગે તેને કમલિની કહે છે કુમુદિની કરતાં કમલિની મનોહર હોય છે

૬ કલહંસિકાઃ કુમુદ અને કમલથી ભરપૂર સરોવરમા વિહાર કરતી કલહંસીઓ (હસની માદાઓ) જેનારને આનંદમુગ્ધ બનાવે છે

૭ રાજહંસિકાઃ કલહસીઓમાં પણ અનેક ઉત્તમ લક્ષણોથી યુક્ત રાજહંસીનુ સૌંદર્ય તો અપ્રતિમ હોય છે

૮ ચદ્ર અને તેનો શાત શીતળ પ્રકાશ જેને ચંદ્રિકા કહેવામા આવે છે તેનો સબધ વિરહ વગરનો છે ચંદ્ર હોય ત્યાં ચદ્રિકા હોયજ છે

૯ રતિ· એ કામદેવની સ્ત્રી છે. સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયનુ પુરૂષાકારરૂપ 'કામદેવ' છે, તેની સ્ત્રી 'રતિ' છે

૧૦ કેશવ. એટલે કૃષ્ણ–લક્ષ્મીદેવી તેમની ભાર્યા. તેજ પ્રમાણે શંકર અને પાર્વતી આ સર્વ જાણીતાં રૂપકો છે.

થાય નહિ, શંકર જેમ પાર્વતીને અળગી કરે નહિ તેવી રીતે તે કર્મપરિણામ મહા નરેંદ્ર કાળપરિણતિ રાણીના વિરહની બીકથી કોઇ દિવસ તેને એકલી રાખતો નથી એટલે પોતે કદિ પણ તેનાથી વિરહિત થતો નથી, પોતે જ્યાં જાય, જ્યાં બેસે ત્યાં તે મહારાણીને સાથે ને સાથે સર્વ વખત રાખે છે. તે મહારાણી પણ પોતાના પતિ ઉપર બહુ આસક્ત હોવાને લીધે કદિ પણ તેનાં વચનનું ઉલ્લંઘન કરતી નથી. परस्परानुकूलतया हि दम्पत्योः प्रेम निरन्तरं संपद्यते नान्यथा સ્ત્રી પુરુષ-પતિ પત્નીની પરસ્પર અનુકૂળતા હોય તોજ પ્રેમ જામે છે, નહિ તો પ્રેમ થતો નથી અને વધતો નથી. આ નિયમ પ્રમાણે વર્તનારા તેઓનો પ્રેમ એટલો જામી ગયો હતો અને પરિપૂર્ણ દશાએ પહોંચી ગયો હતો કે તે પ્રેમ કદાપિ પણ તૂટી જશે એવી કોઇને શંકા કરવાનું કાંઇ પણ કારણ વિદ્યમાન હતું નહિ.

મહાદેવીનુ સખ્ત શાસન

કાળપરિણતિ મહારાણી મહારાજાની મહેરબાનીથી મોટી થઇ પડી હતી તેને લીધે, જુવાનીના છાકને લીધે, સ્ત્રીહૃદયની તુચ્છતાને લીધે, પોતાના સ્ત્રીસ્વભાવની ચપળતાને લીધે અને અન્ય પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારની વિડંબના થતી જોવામાં તેને કુતૂહળ થતું હોવાને લીધે તે પોતાનો સર્વ જગોએ સારી રીતે પ્રસાર થઇ શકે છે એમ અંત:કરણમાં માનતી [1]સુષમદુ:ષમા વિગેરે નામોવાળી પોતાની

---

૧ અવસર્પિણી કાળના ત્રીજા આરાનું નામ 'સુષમદુઃષમા' કહેવામાં આવે છે ઉત્સર્પિણીના છ આરા અને અવસર્પિણીના છ આરા એ કાળનુ અંગ છે તેથી તેઓને કાળપરિણતિની શરીર જેવી-અંગ જેવી સખીનુ રૂપક અહીં આપ્યું છે

અહીં પ્રસંગોપાત્ત જૈન ગણના પ્રમાણે કાળમાન કેવી રીતે થાય છે તે વિચારી જઇએ અને પ્રસંગે તેને લગતી ઉપયોગી હકીકત પર વિચાર કરી લઇએ, જેથી વારવાર તેના સબંધમાં પુનરાવર્તન કરવાની જરૂર પડે નહિ

અસંખ્ય વર્ષોએ એક પલ્યોપમ થાય છે અસંખ્ય વર્ષોનો ખ્યાલ બરાબર સમજવા માટે અહીં લંબાણ વિવેચન થઇ શકે તેમ નથી. એના સબંધમાં 'અનવસ્થિત' વિગેરે ચાર પાલાનું સ્વરૂપ ચોથા 'કર્મગ્રંથ'થી અને 'લોકપ્રકાશ' ગ્રંથથી વિચારી લેવું. (કાંઇક હકીકત પૃ ૮૭ ઉપર નોટ કરી છે તેમા જોવામાં આવશે) મતલબ એ છે કે અસંખ્ય વર્ષે એક પલ્યોપમ થાય છે એવા દશ ક્રોડાક્રોડ પલ્યોપમ થાય ત્યારે એક સાગરોપમ થાય છે (એક કરોડને એક કરોડે ગુણવાથી ક્રોડાક્રોડ થાય છે. એકડા ઉપર ચૌદ મીંડાં ચડે ત્યારે એટલે લખીએ તો ૧૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ સંખ્યાને ક્રોડાક્રોડ કહેવામાં આવે છે.) આથી અસંખ્ય વર્ષો થાય ત્યારે એક સાગરોપમ થાય છે. આવા ચાર ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમનો અજસ

વહાલી સખીઓ જેને તે પોતાના અંગ જેવી ગણતી હતી તેનાથી

ર્પિણીનો પહેલો આરો હોય છે તેનું નામ **સુષમસુષમા** કહેવામાં આવે છે ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આ કાળસ્થિતિ છે એમ સમજવુ, કારણ કે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં તો સર્વદા અવસર્પિણીના ચોથા આરાના ભાવ વર્તતા હોય છે આ અત્યંત સુખી પ્રથમ આરામા બહુજ આનંદ હોય છે, યુગલિક ધર્મ વર્તતો હોય છે, પતિ પત્ની આનંદ ભોગવે છે, દુ ખનુ નામ હોવુ નથી, કોઇ પ્રકારની મહેનત કરવી પડતી નથી, ઇચ્છિત વસ્તુ કલ્પવૃક્ષો પૂરી પાડે છે અને જુગલીઆઓ સ્વભાવે સરલ-ભલા હોય છે, તેઓમા કોઇ જાતના કલહ, વૈર, વિરોધ હોતા નથી અને ત્રણ પલ્યોપમનુ તેઓનું આયુષ્ય હોય છે, પતિ પત્ની સાથે મરણ પામે છે અને મરીને દેવગતિમાંજ જાય છે બીજા **સુષમા** નામના અવસર્પિણી કાળના આરામા પણ યુગલિક ધર્મ હોય છે, પણ સુખ પ્રથમ આરાના પ્રમાણમા કાંઇક ઓછુ હોય છે, આયુષ્ય બે પલ્યોપમનું હોય છે અને તે આરાનુ કાળમાન ત્રણ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમનુ હોય છે ત્રીજો આરો **સુષમદુઃષમા** નામનો કંઇક ઓછા સુખવાળો પણ એકદરે વિશેષ સુખયુક્ત અને યુગલિક ધર્મયુક્ત હોય છે તેની સ્થિતિ બે ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમની છે એમા આયુષ્ય એક પલ્યોપમ જેટલુ હોય છે એ અવસર્પિણી કાળના ત્રીજા આરાને છેડે લોકોમાં હકાર મકાર વિગેરે કહેવાની નીતિઓ પ્રવર્તે છે, કલ્પવૃક્ષો ફળ આપતાં બંધ થાય છે અને અનેક પ્રકારના વ્યવહારની શરૂઆત થાય છે, પ્રથમ તીર્થંકરનો જન્મ થાય છે, પ્રથમ ચક્રવર્તી પણ તે આરામાં થાય છે અને તેઓ અનેક પ્રકારની રાજનીતિ પ્રવર્તાવે છે, યુગલિક ધર્મનો અત આવે છે અને અગ્નિની ઉત્પત્તિ થાય છે, ધાન્યને રાધવાના પાત્રો નીપજાવવામાં આવે છે અને આધુનિક વ્યવહારની રચના શરૂ થતી અનુભવાય છે ચોથો આરો ત્યારપછી બેંતાળીશ હજાર વર્ષ ન્યૂન એક ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમ સ્થિતિનો **દુઃષમસુષમા** નામનો આવે છે, તેમા બાકીના ત્રેવીશ તીર્થંકર, અગ્યાર ચક્રવર્તી, નવ વાસુદેવ, નવ પ્રતિવાસુદેવ અને નવ બળદેવ થાય છે, વર્તમાન સર્વ વ્યવહાર બધાય છે, ત્રીજા આરાના પ્રાંત ભાગથી મોક્ષમાર્ગ ખુલ્લો થાય છે અને પાપ કરનારાઓ માટે નરકનાં દ્વાર પણ ખુલ્લા થાય છે, અનેક પ્રકારની નીતિ ચાલે છે, લોકો ધન ધાન્ય એકઠુ કરતા શીખે છે અને સુખ અને દુઃખના અનેક સાધનો હાથે કરીને ઉત્પન્ન કરે છે આવો અવસર્પિણી કાળનો ચોથો આરો જે ભાવ ભરત ઐરવતમા ભજવે છે તે મહાવિદેહમા સર્વ કાળ વર્ત્યા કરે છે ચોથા આરાની શરૂઆતથી કલ્પવૃક્ષોનો બીલકુલ અભાવ થાય છે, મારામારી, લડાઇ, તોફાન, વિગેરે ક્લિષ્ટ ભાવો પણ એ સમયમાં થાય છે અને શમ, ત્યાગ, વૈરાગ્ય અને પ્રગતિના પ્રખર સાધનો પણ તેમાં પ્રાપ્ત થાય છે ચોવીશમા તીર્થંકરના નિર્વાણ પછી થોડાં વર્ષમાં (ત્રણ વર્ષ ને ૮ા માસ પછી) **દુઃખમા** નામનો એકવીશ હજાર વર્ષનો પાંચમો આરો બેસે છે-તેમાં દુ ખ વધારે અને સુખનો માત્ર ઉપર ઉપરનો ખ્યાલ હોય છે અને તીર્થંકર મહારાજ હોતા નથી, કેવળી પણ પ્રારંભમાં થોડા વર્ષો સુધીજ હોય છે, ધર્મ તેની આખર સુધી ચાલ્યા કરે છે, પણ મોક્ષગમન બધ થઇ જાય છે અને ઉત્તમ જીવો પ્રાયે એ કાળમા બહુ અલ્પ

પરવરેલી, [1]સમય [2]આવલિકા, [3]મુહૂર્ત, [4]પ્રહર, [5]દિન, [6]અહોરાત્ર, [7]પક્ષ

હોય છે (કમનશીબે આપણે આ અવસર્પિણી કાળના પાચમા આરામાં વર્તીએ છીએ અને વળી તેમા વધારે દિલગીરી ભરેલી હકીકત એ છે કે આપણે હુંડા **અવસર્પિણી** કાળમાં છીએ એટલે આ અવસર્પિણી કાળ બહુ હલકો ગણાય છે, માત્ર સહજ સતોષની વાત એ છે કે એ કાળમા પણ પ્રભાવક પુરુષો થાય છે) પાચમો આરો પૂર્ણ થયા પછી છઠ્ઠો '**દુષમદુષમા**' આરો એકવીશ હજાર વર્ષનો બેસે છે, તેમા અત્યત દુ ખ હોય છે, મનુષ્યો નાના, નીચા, અત્યત ટુંકા આયુષ્યવાળા અને તદ્દન ધર્મ વગરના હોય છે આવી રીતે દશ ક્રોડાક્રોડ સાગરોપમ પ્રમાણ **અવસર્પિણી કાળ** હોય છે તેમા દિવસાનુદિવસ હાની થતી જાય છે. તેટલાજ પ્રમાણવાળો **ઉત્સર્પિણી** કાળ હોય છે. તેનો પહેલો આરો તે અવસર્પિણીના છઠ્ઠા જેવો, બીજો પાચમા જેવો અને ત્રીજામાં ત્રેવીશ તીર્થંકર થાય છે. ચોથાના પ્રારભમા ૨૪ મા (છેલ્લા) તીર્થંકર થાય છે. આવી રીતે ઉત્સર્પિણી કાળમા દિવસાનુદિવસ વૃદ્ધિ-ઉદય થતો જાય છે અને લોકોના સુખ સૌભાગ્ય આરોગ્યમા વધારો થતો જાય છે. આવી રીતે ઉત્સર્પિણીના છ આરા અને અવસર્પિણીના છ આરા એ બાર આરા મળીને એક **કાળચક્ર** કહેવાય છે ચક્રને જેમ આરા હોય છે તેમ આ કાળરૂપ ચક્રને બાર આરા હોય છે. આ બાર આરારૂપ બાર સખીઓ તે કાળપરિણતિ મહારાણીના અંગ જેવી છે અથવા તે તદ્રૂપજ છે એમ કહીએ તો ચાલે એમ હકીકત ઉપર જણાવી છે

૧ **સમય**નું કાળમાન લક્ષ્યમા રાખવા યોગ્ય છે આખ મીંચીને ઉઘાડીએ તેટલા વખતમા અસખ્ય સમય થાય છે. પ્રથમ દૃષ્ટિએ આ વાત જરા સમજવામાં મુશ્કેલી ઉત્પન્ન કરે તેવી લાગે તેમ છે, તેથી આપણે તેને માટે બે દૃષ્ટાન્ત લઇએ. શાસ્ત્રકાર દૃષ્ટાન્ત આપે છે, કે કેળના પાદડા મોટી સખ્યામા એકઠા કરી તરૂણ પુરુષ તીક્ષ્ણ ધારવાળી બરછી ઉપરથી મારે તો બધાને એકદમ વીંધી નાખે છે તેમાં પણ એક પાદડાથી બીજા પાદડા સુધી બરછીને પહોંચતા વખત લાગે તે પણ અસંખ્ય સમય છે. હવે બીજુ દૃષ્ટાન્ત લઇએ ટ્રેન કલાકના સાઠ માઇલ જાય છે એટલે એક મિનિટમા એક માઇલ જાય છે, એક સેકન્ડમા ૮૮ ફીટ તે હિસાબે ચાલે છે એટલે ૧૦૫૬ ઇચ એક સેકન્ડમા ચાલે છે એક ઇચના ઝીણા દોરા-પત્તિ કરીએ તો ખુલ્લી આખે દેખાય તેવા ૫૦ લીંટા તો બહુ સારી રીતે દોરાય અને સૂક્ષ્મદર્શક યત્રથી જોઇએ તો પહોળા લીંટા લાગે. આવા હજારો લીંટા પર એક સેકન્ડમા ટ્રેન ચાલે છે હવે એક સેકન્ડનો ભાગ કેટલો સૂક્ષ્મ છે તે વિચારો. આવા લીંટાના પણ હજારો વિભાગ થઇ શકે એવા એક લીંટાના વિભાગથી બીજા પર જતા કાંઇક પણ વખત લાગે છે એની તો ના પાડી શકાય તેમ નથી. એથી વધારે સૂક્ષ્મ ભાવ સમજવો હોય તો પ્રકાશ (Light) અત્યાર સુધીમાં બનાવવામા આવેલ યત્રોવડે એક સેકન્ડમાં ૧૮૪૦૦૦ માઇલ ચાલતો માપી શકાય છે, તેવા પ્રકાશને પ્રત્યેક ઇચમા ઉપર પ્રમાણે કરેલા એક લીંટાથી બીજા લીંટા સુધી જવામાં કેટલો સૂક્ષ્મ વખત લાગે તેની કલ્પના કરી લેવી. સામાન્ય જ્ઞાન માટે આ દૃષ્ટાન્ત છે. બાકી એથી પણ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ કલ્પી શકાય તેવા

[8]માસ, [9]ઋતુ, [10]અયન, [11]સંવત્સર, [12]યુગ. [13]પલ્યોપમ, સાગરોપમ, [14]અવસર્પિણી. ઉત્સર્પિણી, [15]પુદ્ગળપરાવર્ત વિગેરે [16]પરિવાર-નોકર

કાળ-વખતને સમય કહેવામાં આવે છે એમ સમજવું. છદ્મસ્થને એક સમયનું જ્ઞાન હોઇ શકતું નથી, પરંતુ તેનો ખ્યાલ આ પ્રમાણે આપી શકાય તેમ છે.

૨ આવલિકા· અસંખ્ય સમયની એક આવલિકા થાય છે

૩ મુહૂર્ત· બે ઘડીનો કાળ. અડતાલીસ મિનિટ. ૧૬૭૭૭૨૧૬ આવલિકાનું એક મુહૂર્ત થાય છે

૪ પ્રહરઃ પહોર સાડી સાત ઘડીનો અથવા ત્રણ કલાકનો એક પહોર થાય છે.

૫ દીન· દિવસ ચાર પહોરનો દિવસ થાય છે (૧૨ કલાકનો) એ જાણીતો નિયમ છે

૬ અહોરાત્ર. રાત દિવસ ૨૪ કલાક તેને વાસ્તવિક રીતે દિવસ કહેવામા આવે છે રાત્રિ બાર કલાકની અને દિવસ ૧૨ કલાકનો સમુચ્ચયે ગણાય છે જો કે નાનો દિવસ મોટો દિવસ એમ ફેરફાર થાય છે

૭ પક્ષ· પંદર દિવસે એક પખવાડિયુ થાય છે એ જાણીતી હકીકત છે.

૮ માસ· બે પખવાડિયાનો એક માસ મહીનો થાય છે

૯ ઋતુઃ બે માસની એક ઋતુ ગણાય છે અગાઉ જણાવ્યુ તેમ ઋતુ છ છે વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ્, હેમંત અને શિશિર.

૧૦ અયનઃ ત્રણ ઋતુ અથવા છ માસનો એક અયન થાય છે દક્ષિણાયન અને ઉત્તરાયન દક્ષિણાયનમા સૂર્ય દક્ષિણમા આવવા લાગે છે અને ઉત્તરાયનમાં ઉત્તરમાં આવવા લાગે છે.

૧૧ સંવત્સરઃ વર્ષ. છ ઋતુ અથવા બે અયન બાર માસનું વર્ષ થાય છે સૂર્યવર્ષ માટે તેમાં કેટલાક દિવસો વધારી સરવાળે તેને ૩૬૫ દિવસથી કાઇ વધારે વખતનુ કરવુ પડે છે

૧૨ યુગઃ પાચ વર્ષનો એક યુગ ગણાય છે તેમા બે અભિવર્ધિત એટલે ૧૩ માસવાળા વર્ષો આવે છે.

૧૩ પલ્યોપમ-સાગરોપમ માટે ઉપરની નોટ જુઓ એનો વિસ્તારથી વિચાર 'કર્મગ્રંથ' અને 'લોકપ્રકાશ' ગ્રંથમાથી મળી આવશે

૧૪ અવસર્પિણી અને ઉત્સર્પિણી કાળ દશ કોડાકોડ સાગરોપમનો થાય છે તે આપણે ઉપર જોઇ ગયા જુઓ પૃષ્ઠ ૨૬૪ ની નોટ.

૧૫ પુદ્ગળપરાવર્ત અનતી ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી જાય ત્યારે એક પુદ્ગળપરાવર્ત થાય છે એના દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી બાદર અને સૂક્ષ્મ ભેદો બહુ સમજવા યોગ્ય છે તે સબધી અન્યત્ર અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ દશમા પ્રસ્તાવની સાતમી ગાથા પર નોટમા વિવેચન છે જિજ્ઞાસુએ પ્રથમ પ્રસ્તાવના પરિશિષ્ટ વ માથી જોઇ લેવુ (જુઓ પૃ ૨૪૬-૭)

૧૬ કાળના મોટા વિભાગો-આરાને સખીરૂપ અત્ર આપ્યુ છે અને સમય આવળી આદિ સૂક્ષ્મ વિભાગોને પરિવાર-નોકર ચાકરનું રૂપ આપ્યુ છે એ સર્વ એકંદરે કાળના અગો છે.

ચાકરો દ્વારા આ લોકમાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં સર્વ કાર્યો કરવા હું સમર્થ છું એવો ગર્વ પોતાના મનમાં રાખીને પોતાના પતિ કર્મપરિણામ મહારાજાએ ભજવવા આજ્ઞા કરેલા આ સંસારનાટકમાં પોતાના પતિની બાજુમાં બેસીને અભિમાનપૂર્વક હુકમ કરે છે કે "આ યોનિરૂપ પડદાની અંદર હાલ જે પાત્રો ગોઠવાઇને રહેલા છે તે સર્વે હવે મારા હુકમથી બહાર નીકળો અને બહાર નીકળીને સર્વ પ્રથમ [1]રૂદનવ્યાપાર કરો, ત્યારપછી તેઓ પોતપોતાની માતાઓનાં સ્તનમાંથી દૂધનુ પાન કરો, પછી આખા શરીરે ધૂળથી ભરેલાં અંગવાળા થઇને તેઓ રંગભૂમિ પર [2]ભાખોડીએ ચાલો અને તે રંગભૂમિને ધૂળથી રંગો, બે પગે ડગમગ ચાલતા જમીનને ભેટી પડો, મૂત્ર અને મળથી ખરડાયલા પોતાના શરીરને ધિક્કારને પાત્ર કરો; ત્યારપછી બાળકપણું મૂકી દઇને કુમારપણું ધારણ કરો, તેમાં જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રમત ગમત માટેના રમકડાંઓ લઇ આનંદ મસ્તી કરો, સર્વ પ્રકારની કળાઓમાં કુશળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે અભ્યાસ કરો; ત્યારપછી કુમારભાવ પૂરો થાય એટલે [3]તરૂણપણું ધારણ કરો, ત્યાં સર્વ વિવેકી પ્રાણીઓને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા કટાક્ષો [4]મહારાજશ્રી કામદેવ નામના મહાગુરુના ઉપદેશ અનુસાર કરો અને તેમ કરવામાં પોતાના કુળને કલંક લાગશે કે બીજી કોઇ મુસ્કેલીઓ આવશે તેની દરકાર ન કરો, પણ જેમ કામદેવ કહે તેમ જૂદા જૂદા પ્રકારના વિલાસો કરો, નાચો અને તોફાન મસ્તી કરો, અને પરદારાગમન[5] જેવાં મહા

મહાદેવીનો આકરો હુકમ.

---

૧ પુત્ર પુત્રીનો જન્મ થતાજ તેઓ પ્રથમ રડે છે તે આ રૂપક બતાવે છે. રાણીના આખા હુકમમાં જન્મથી મરણ સુધીના અગત્યના મોટા બનાવોનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે તાત્પર્ય એ છે કે કર્મ હોય તોપણ તેની સ્થિતિ પાકેકાળ આવી પહોંચે ત્યારે અનુક્રમે કામ થાય છે આથી કર્મ અને કાળના કાર્યોની વહેંચણી થઇ જતી જણાશે

૨ હાથ, પેટ અને પગે ડગમગ ચાલે, ચાલતાં પડી જાય. એને ભાખોડીએ ચાલવું કહેવામા આવે છે

૩ જુવાની, ગદ્ધા પચ્ચીશીમાં આવીજ સ્થિતિ થાય છે

૪ કામદેવ-મન્મથ ઉપર આ આડકતરી સખ્ત વક્રોક્તિ છે. કટાક્ષ આંખથી થતું પ્રેમસૂચક ચિહ્ન છે

૫ પરદારાગમનઃ અન્ય સ્ત્રી, પોતાની સ્ત્રી ન હોય તેની સાથે વિષયસુખ ભોગવવું તે.

[1]અનાર્ય કાર્ય કરો; આવી રીતે યુવાવસ્થા પૂર્ણ કરીને ત્યારપછી [2]મધ્યમ અવસ્થા ધારણ કરો, તેમાં સાત્વિક પ્રકૃતિ, પુરુષાર્થ અને પરાક્રમ બતાવો, આવી રીતે મધ્યમ વય પૂર્ણ કરીને તેઓ છેવટે વૃદ્ધાવસ્થા-ઘડપણ ધારણ કરો, તેમાં તેઓ કપાળ પર કરચલી, ધોળા બાલ, અંગભંગ, અવયવોની શિથિળતા અને શરીર પર લાળ, મેલ વિગેરે લાગવાથી અતિ વિચિત્ર શરીરના દેખાવો દેખાડો, તેના સ્વભાવમા અનેક પ્રકારની વિચિત્રતાઓ તે વખતે આવી જાઓ-આવી રીતે જીંદગીનાં અનેક નાટકો દેખાડીને પછી શરીરનો ત્યાગ કરીને મડદાંનો-મરી ગયેલાનો પાઠ ભજવો, ત્યારપછી તેઓ પાછા યોનિના પડદા પછવાડે ભરાઇ જાઓ, ત્યા વળી તેઓ ગર્ભરૂપ કાદવમાં રહીને તદતર્ગત અનેક પ્રકારનાં દુ:ખોનો અનુભવ કરો અને વળી ત્યાં બીજું રૂપ ધારણ કરીને નવીન નાટક બતાવવા માટે પડદામાથી બહાર નીકળો-આવી રીતે પડદામાં આવો, બહાર નીકળો, મરણ પામો, પાછા બીજા પડદામાં પ્રવેશ કરો-એવી રીતે અનત વાર આવજા કરી નવા નવા પાઠો જૂદા જૂદા રૂપે ભજવો.” આવી રીતે હુકમ કરનારી કાળપરિણતિ મહાદેવી સસારની અદર પાઠ ભજવનારાં સર્વ પાત્રોને એ ક્ષણ પણ નિરાતે [3]બેસવા દેતી નથી અને દરેક પ્રસગે તે બિચારાઓ પાસે નવાં નવા રૂપ ધારણ કરાવે છે અને તેઓને વારવાર વેશ બદલવામાં સાધનભૂત નવાં નવા ઉપકરણો (ડ્રેસો) જે પુદ્‌ગળસ્કન્ધ નામનાં છે અને જેના સબધમા અગાઉ વિવેચન[4] થઇ ગયુ છે તે પણ અતિ ચપળ સ્વભાવવાળાં હોવાથી તેના ઉપર પણ એ મહારાણી પોતાની સત્તા ચલાવે છે અને તે ઉપકરણ પાસે પણ નવા નવા રૂપો ધારણ કરાવે છે. તે પાત્રો પણ બાપડા વિચાર કરે છે કે ‘શું કરીએ? જ્યાં રાજા પણ આ રાણીને વશ થઇ ગયેલ છે ત્યા આપણે છૂટવાની કાંઇ બારી જણાતી નથી’-આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓ લાચાર થઇ જાય છે અને કાળપરિણતિ મહારાણી જે પ્રકારના હુકમો કરે

---

૧ **અનાર્ય.** આર્ય પુરુષને-સારા ગૃહસ્થને ન છાજે તેવું કામ

૨ **મધ્યમ અવસ્થા** પુખ્ત ઉમર ગદ્ધા પચીશી અને ઘડપણ વચ્ચેનો સમય

૩ અહીં જે ક્ષણે કાળ કરે છે તેને બીજે સમયે સીધી ગતિએ જાય તો પ્રાણી અન્યત્ર ઉપજે છે અને તે સમયેજ આહાર લે છે, કદાચ વક્ર ગતિ કરે છે તો ત્રીજે સમયે આહાર લે છે આથી નિરાતે બેસવાનો એને કોઇ પણ વખત આવતોજ નથી. સમય કેટલો નાનો છે તે તો આપણે ઉપર જોઇ ગયા છીએ જુઓ પૃ. ૨૬૬ ની નોટ

૪ જુઓ પૃ ૨૬૨ નોટ.

રાજા રાણીની સરખામણી

છે તે સર્વ ઉપાડી લઇને અનેક પ્રકારના વેશો ધારણ કરી પોતાના આત્માને વિડંબના આપે છે. એ કાળપરિણતિ મહાદેવી એવી જબરી છે કે કર્મપરિણામ મહારાજા હાજર હોય તોપણ પોતાનો પ્રભાવ તેનાથી પણ વધારે છે એમ વારવાર ખુલ્લેખુલ્લું પોતાના વર્તનથી બતાવે છે. સસારનાટકમાં ખેલ ભજવનારા પ્રાણીઓ વારવાર નવીન નવીન રૂપો ધારણ કરે છે તેટલા પૂરતોજ કર્મપરિણામ મહારાજાનો પ્રભાવ ચાલે છે (અને તે પણ કાળપરિણતિ દેવી જ્યારે વખત થયો છે એમ હુકમ કરે ત્યારેજ), પણ આ કાળપરિણતિ મહાદેવીનો પ્રભાવ તો સસારથી તદ્દન બહાર આવેલી (રગભૂમિની બહાર) નિર્વૃત્તિ નામની નગરી છે ત્યાં પણ ચાલે છે, કારણ કે તે નિર્વૃત્તિ નગરીમાં જે લોકો રહે છે તેઓની જૂદી જૂદી અવસ્થા[1] કરવાનુ ચાતુર્ય પણ તે કાળપરિણતિ દેવીમાં છે. આ પ્રમાણે પોતાની સત્તા રંગભૂમિની બહાર પણ ચાલતી હોવાથી પોતાના પતિ કરતા પણ પોતાની જાતને મોટી માનનારી અભિમાની મહાદેવી શું શું કામ ન કરે? આવાં અદ્‌ભુત (સસાર)નાટક કરવામાં અને જોવામા નિરતર પ્રવૃત્ત થયેલા તે કર્મપરિણામ મહારાજાને અને કાળપરિણતિ મહારાણીને મનમાં બહુ આનદ થાય છે.

૧ **સિદ્ધદશામાં અવસ્થાંતરઃ** સિદ્ધ દશામા ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રહેલાજ છે જ્ઞાતા સ્વભાવે નવા નવા જ્ઞેયમા પરિણમવાપણુ દરેક સમયે રહે છે તેથી કાળની અસર સિદ્ધદશામા પણ થાય છે. ત્યા કર્મની અસર રહેતી નથી, કારણ નિ કર્મા થાય ત્યારેજ સિદ્ધ થવાય છે, પણ ઉત્પાદાદિને અગે કાળની અસર રહે છે આથી રાજા કરતાં રાણીનો પ્રભાવ વધારે છે એમ બતાવ્યુ કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે એક વસ્તુને સિદ્ધ અત્યારે વર્તમાન રૂપે જુએ, તેને અગાઉ ભવિષ્યત રૂપે જોતા હતા અને હવે પછી ભૂત રૂપે જોશે—એવી રીતે જ્ઞાનમા અવસ્થાતર થયા કરે છે અને જ્ઞાન એ સિદ્ધનો સ્વભાવ હોવાથી સિદ્ધને પણ જ્ઞાનમાં કાળની અસર થાય છે એવીજ રીતે અમુક આત્મા આટલા સમય પહેલા સિદ્ધદશામા આવેલ છે તે ગણતરીને પણ કાળની અસર થયા કરે છે કલ્પનાશક્તિને બહુ જોર આપીને સિદ્ધદશામા પણ કાળની અસર બતાવવા આ પ્રયાસ કર્તાએ કર્યો જણાય છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

ભવ્યપુરુષ-સુમતિજન્મ.

આવી રીતે સંસારનાટક જોતાં અને નવા નવા ખેલો કરાવતા તે કર્મપરિણામ મહારાજા અને કાળપરિણતિ દેવી આનંદમાં કાળ નિર્ગમન કરે છે. એક વખત તેઓ આનંદકલ્લોલ કરતા એકાન્તમાં બેઠાં છે તે વખતે મહારાણી રાજાને આનંદમાં જોઇ બોલી "નાથ! ભોગ ભોગવવા લાયક પદાર્થોનો મેં ઘણી વખત ભોગ કર્યો અને પીવા લાયક સર્વ પદાર્થો જે આ સંસારમાં છે તે મે ઘણી વાર પીધા અને માન્ય કરવા યોગ્યને માન આપીને ઘણા અભિમાનથી ભરપૂર ઈર્ષ્યા ઉત્પન્ન કરે તેવું જીવન વહન કર્યું. હે પ્રભુ! આપની કૃપાથી આ દુનિયામાં એવું કોઇ પણ સુખ બાકીમાં નથી કે જે સુખનો સ્વાદ મેં ચાખ્યો ન હોય. મારા નાથ! આપની કૃપાથી હું સર્વ કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરી ચૂકી છું, આ દુનિયામાં દેખવા લાયક સર્વ પદાર્થો આપની કૃપાથી હું જોઇ ચૂકી છું, માત્ર અત્યાર સુધી મે પુત્રનું સુખ જોયુ નથી એટલુ બાકી છે, તેથી જો આપશ્રીની કૃપાથી મને એક પુત્ર થઇ જાય તો મારૂ જીવતર સફળ થાય નહિ તો આ જીવન બધુ નિષ્ફળ છે."

દેવીને પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા.

રાજા—"દેવિ! તેં બહુ સારી વાત કરી, તેં વાતને ઠીક યાદ કરી, મને પણ તે વાત બહુ ગમી ગઇ છે. સર્વ કાર્યમાં આપણે એકસરખાં સુખી દુ:ખી થઇને રહીએ છીએ. તેથી વહાલી! આ બાબતમાં તારે જરા પણ ખેદ કરવો નહિ, કારણ કે જે બાબતમાં આપણા બન્નેનો એકમત થાય છે તે કામ તરતજ જરૂર[1] બની આવે છે."

કાળપરિણતિ-"પ્રભુ! આપે બહુ ઠીક કહ્યુ અને માગ ઉપર

---

૧ કર્મપ્રકૃતિ સત્તામાં હોય અને તેની સ્થિતિ પાકે ત્યારે તે જરૂર ઉદયમાં આવે છે

મોટી મહેરબાની કરી. આપે કહ્યું તે પ્રમાણે જરૂર થશે એમ મારી ખાતરી છે અને તે બાબતની હું અત્યારથીજ ગાંઠ[1] વાળુ છું."

પતિએ જે વચનો કહ્યાં તે સાંભળીને મહાદેવીની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવી ગયાં અને પતિનાં વચનમાં તેને પૂરો ભરોસો હોવાથી તેને ઘણો સતોષ થઇ ગયો.

સુમતિનો જન્મ-ઉત્સવ.

સ્વપ્ન-વિચારણા.

ત્યારપછી થોડા વખતે એકદા તે મહાદેવી શય્યામાં સુતાં હતા તેવામા રાત્રિને છેલ્લે પહોરે એક સ્વપ્ન તેમના જોવામાં આવ્યું તેમાં તેણે જોયું કે 'સર્વ અંગે બહુ સુંદર એક પુરુષ પોતાના પેટમાં પેઠો, પછી ત્યાંથી તે બહાર નીકળ્યો અને તે પુરુષને તેનો કોઇ મિત્ર લઇ ગયો' આવું સ્વપ્ન જોયા પછી મહાદેવીની આંખ ઉઘડી ગઇ અને તે વખતે તેના મનમા કાંઇક આનદ થયો અને કાંઇક ખેદ થયો. પછી તુરતજ પોતાના પ્રિય પતિની પાસે જઇ સ્વપ્ન સબધી સર્વ હકીકત મહાદેવીએ તેમને કહી સભળાવી.

નરપતિ—"મહાદેવિ! આ સ્વપ્નનુ મારા મનમાં જે ફળ ભાસે છે તે તને કહું છું તે સાંભળ. તને આનદ આપે તેવો એક બહુ શ્રેષ્ઠ પુત્ર થશે, પણ તે લાંબો વખત તારા ઘરમાં રહેશે નહિ, પણ ધર્માચાર્યના વચનથી બોધ પામી પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ કરશે."

કાળપરિણતિ—"અરે! જો મને પુત્ર થાય તો તેટલુંજ બસ છે, મને તેથી પૂરો આનદ થશે. ત્યારપછી ભલે તે પોતાને મનમાં આવે તેમ કરે."

પુત્ર-જન્મ

તે રાત્રિથી મહાદેવી કાળપરિણતિને ગર્ભ રહ્યો. ગર્ભ ત્રણ માસનો થયો ત્યારે દેવીને મનોરથ[2] થયો કે 'સર્વ પ્રાણીઓને હું અભયદાન આપું, જેઓને ધનની ઇચ્છા હોય તેઓને ધન આપું અને જેઓ ભણ્યા ગણ્યા વગરના અભણ હોય તેઓને જ્ઞાન આપું અને એ સર્વ વસ્તુ જેને જેટલી જોઇએ તેટલી આપુ.' આવી આવી

1 એ પ્રમાણે થશે એમ યાદ રહે તે માટે ગાંઠ બાંધવાનો નિયમ અગાઉ હતો, હાલ પણ અમુક વાત યાદ કરાવવા માટે કડિયાની કસની ગાઠ બાંધવામાં આવે છે.

2 મનોરથઃ દોહદ, ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને થતી ઇચ્છાઓ.

વધામ- ણી ઉત્સવ

પ્રિયનિવેદિકા નામની દાસીએ પુત્રજન્મની વધામણી તરત જ રાજા પાસે જઈને આપી. મહારાજાને તે ખબર સાંભળીને જે આનંદ થયો તેને તેનું વર્ણન કરવું લગભગ અશક્ય જણાય છે. તેની સરખામણીમાં અનુભવના જાણકારો જે દરિદ્રી માણસ ગરીબ ને રખડતા પણ જ્યારે ઈનામ મેળવીને જેમ રાજ પ્રાપ્ત કરી રાજાને તે વખતે જે આનંદ થતો હતો ને તેના રોમરાય વિકસ્વર થતા હોવાથી પ્રત્યક્ષ જણાતો હતો. અત્યાનંદમાં આવેલા મહીપતિએ પોતાના રાજમંત્રીઓને હુકમ કર્યો “મંત્રીઓ! મહારાણીને પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેથી લેનાર પ્રાણી સારો છે કે ખરાબ છે, યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે, તેનો કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વગર પુષ્કળ દાન આપો. ગુરુજનની મોટી પૂજા કરો, સગાસંબંધીઓનું સન્માન કરો મિત્રોને સર્વ પ્રકારે સંતોષ આપો, કેદીઓને છોડી દો, આનંદનાં વાજિંત્રો વગડાવો, મરજી આવે તેમ હર્ષથી નાચો, કૂદો, ખાઓ, પીઓ, સ્ત્રીઓનું સેવન કરો. કર લેવાનું બંધ કરો, દંડ માફ કરો, ભય પામેલા લોકોને ધીરજ આપો, સર્વ પ્રાણીઓ સ્વસ્થ ચિત્તે સુખેથી રહો અને કોઈના અપરાધની વાત પણ આવો નહિ ” “આપનો જેવો હુકમ” એ પ્રમાણે બોલીને મંત્રીઓએ મહારાજાને નમસ્કાર કર્યા અને તેના હુકમો સર્વ તુરત જ અમલમાં મૂક્યા સર્વ પ્રાણીઓને આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી રીતે ઉજવેલો તે જન્મદિવસનો ઉત્સવ સારી રીતે પસાર થયો.

અભિધાન કરણ

કર્મપરિણામ રાજાએ ત્યારપછી યોગ્ય કાળે વિચાર કર્યો કે જ્યારે આ પુત્ર મહાદેવીની કુખમાં ઉત્પન્ન થયો હતો ત્યારે દેવીએ પોતાના શરીરમાં સર્વ અંગે સુંદર પુરુષને પ્રવેશ કરતો જોયો હતો તેથી એ પુત્રનું નામ પણ એ હકીકતને અનુસારે રાખવું જોઈએ, આટલા ઉપરથી વિચાર કરીને મહારાજાએ તે પુત્રનું ભવ્ય-

પુરુષ[1] નામ પાડ્યું. મહારાણીએ આ હકીકત જાણી ત્યારે તેણે મહારાજાને પ્રાર્થના કરી 'હું પણ પુત્રનું એક બીજું નામ પાડવા ઇચ્છું છું તો તે બાબતમાં આપ આજ્ઞા કરો.' રાજાએ જવાબમાં કહ્યું 'આવી માંગલિક બાબતમાં તે બે મત હોય? એમાં શું વાંધો છે? તારે જે મનમાં હોય તે ખુશીથી બોલ.' ત્યારે મહાદેવી બોલ્યાં 'આ પુત્ર જ્યારે ગર્ભમાં હતો ત્યારે મને બહુ સારાં સારાં કામો કરવાની બુદ્ધિ થયા કરતી હતી તેથી આ પુત્રનુ સુમતિ[2] એવું બીજું નામ હો.' રાજાએ કહ્યું 'દેવીએ તો દૂધમાં સાકર ભેળવવા જેવું કહ્યું, કારણ કે તેથી તો ભવ્યપુરુષનું સુમતિ એવું વધારે સુંદર નામ પડશે.' આ પ્રમાણે બોલી બહુ આનદમાં આવી જઇને રાજાએ નામકરણ મહોત્સવ વધારે સારી રીતે ઉજવ્યો.

૧ 'ભવ્ય' એ ખાસ પારિભાષિક જૈન શબ્દ છે. યોગ્ય સામગ્રીના સદ્ભાવે મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતાવાળા જીવોને ભવ્ય કહે છે જેઓમા મોક્ષમા જવાની યોગ્યતાજ નથી તેવાને અભવ્ય કહેવામા આવે છે એવા બહુ થોડા પ્રાણી છે, મગના ઢગલામાં જેમ કોઇ કોરડું મગ હોય તેમ; પરતુ યોગ્યતા છતા મોક્ષ નહિ જનાર-અભવ્યની કોટે વળગેલા અનતા જીવો છે, તેમને તેની યોગ્યતા હોવા છતાં સામગ્રી મળવાની નથી એવા પ્રાણીને જાતિભવ્ય કહેવામાં આવે છે

૨ સુમતિઃ સારી મતિ-બુદ્ધિ છે જેની એટલે સારી બુદ્ધિવાળો.

પ્રકરણ ૪ થું.

અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાલા.

વે તેજ મનુજગતિ નગરીમાં એક અગૃહીતસંકેતા[1] નામની બ્રાહ્મણી રહેતી હતી તેણે લોકોનાં મુખેથી રાજપુત્રનો જન્મ થયો છે, તેનો મહોત્સવ ચાલે છે અને તેનું નામ પાડવામા આવ્યુ છે વિગેરે હકીકત સાંભળીને પોતાની પ્રિય સખીને કહ્યું "પ્રિય સખિ! પ્રજ્ઞાવિશાલા! લોકોમા તો મોટી નવાઇ જેવી-આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવી વાત ચાલે છે તે તે જાણ્યુ? લોકો કહે છે કે કાળપરિણતિ મહાદેવીએ ભવ્યપુરુષ નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો છે."

સખીઓનો સવાદ

પ્રજ્ઞાવિશાલા—"વહાલી બહેન! એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે?"

અગૃહીતસંકેતા—"મે પહેલાં સાંભળ્યુ હતું કે આ કર્મપરિણામ મહારાજા પોતાના સ્વરૂપથી [2]નિર્બીજ છે અને કાળપરિણતિ રાણી વંધ્યા (વાંઝણી) છે. આવું છતાં તેઓને પુત્રની ઉત્પત્તિ થઇ તે ખરેખર મોટા આશ્ચર્યની વાત છે."

પ્રજ્ઞાવિશાલા—"અરે ભોળી! તારૂં નામ અગૃહીતસંકેતા છે તે ખરેખરૂં છે, કારણ કે તું તારા નામ પ્રમાણે આ બાબતની અદર રહેલો પરમાર્થ બરાબર સમજી શકી નથી. આ રાજા તો અતિબહુબીજ છે એટલે એનામા પુત્રોત્પાદક શક્તિ સાધારણ રીતે હોય તેના કરતાં પણ ઘણી વધારે છે, પરતુ લોકોની તેના ઉપર નજર ન પડે એટલા માટે અવિવેક વિગેરે તેના મત્રીઓએ તેને નિર્બીજ તરીકે

રાજા રાણીની જનન શક્તિ

---

૧ અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાલા: આ બન્ને પાત્રો ગોઠવવામા ગ્રંથકર્તાએ બહુ ચાતુર્ય બતાવ્યુ છે અગૃહીતસકેતા તદ્દન ભોળી, ભલી, સાદી અને દરેક બાબતને ઉપર ઉપરથી સમજવાવાળી છે ત્યારે પ્રજ્ઞાવિશાલા કુશળ, હુશિયાર અને રહસ્ય સમજનાર છે અગૃહીતસકેતા એવા પ્રશ્નો વારવાર કરે છે કે તેને મળતા જવાબમા રહસ્ય સમજવાની મજા આવે છે પ્રજ્ઞાવિશાલાના જવાબો બહુ વિચારશીળ છે બાહ્ય અને અંતર રાજ્યમા આ દરેક પાત્રનુ સ્થાન આઠમા પ્રસ્તાવમાં સ્પષ્ટ થશે

૨ નિર્બીજ: બીજ વગરનો એટલે જેને છોકરાં ન થઇ શકે તેવો પુરુષ

લોકોમા જાહેર કર્યાં છે. આ મહાદેવી પણ અનતાં છોકરા છોકરીઓને જન્મ આપનારી છે, પણ દુર્જન-હલકા માણસોની તેના ઉપર નજર પડવાના ભયથી તેજ મત્રીઓએ વન્ધ્યા-વાંઝણી તરીકે તેને દુનિયામાં પ્રખ્યાત કરી છે જો સમજ! આ લોકમાં જેટલાં પુત્ર પુત્રી થાય છે તે સર્વમાં[1] પરમ વીર્યપણે તેઓનું જોડાણ હોવાને લીધે પરમાર્થથી ખરેખરી રીતે તો આ રાજા રાણીજ તેમનાં માબાપ છે. વળી એ મહારાજા અને મહારાણી નાટક જુએ છે તે સમયે તેઓનુ માહાત્મ્ય કેટલું બધું જણાઇ આવે છે તે તેં સાંભળ્યુ કે જોયુ નથી? આ મહારાજા સર્વ પાત્રોને પોતાની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય કે દેવગતિ લક્ષણવાળા સંસારમા આવી રહેલી લાખો યોનિઓમાં નવા નવા જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રૂપો ધારણ કરાવીને તેની પાસે નાટક કરાવે છે અને એવી રીતે મહારાજા જે પ્રાણીઓ પાસે જૂદા જૂદા પ્રકારનાં રૂપો ધારણ કરાવે છે તે સર્વને મહારાણી ગર્ભાવાસ, બાળપણ, કુમારપણુ, યુવાવસ્થા, પુખ્તપણુ, વૃદ્ધાવસ્થા, મરણ, અન્યત્ર ગર્ભપ્રવેશ અને તેમાંથી પાછું નિષ્ક્રમણ વિગેરે સ્થિતિમાં પરિવર્તનો (ફેરફારો) અનેક વાર કરાવે છે."[2]

અગૃહીતસંકેતા—"જે વાત તું કહે છે તે તો મે સાંભળી હતી, પણ મારૂ કહેવું એમ છે કે કર્મપરિણામ મહારાજા સર્વ પાત્રોને જૂદા જૂદા રૂપો અપાવવાને શક્તિમાન્ છે અને કાળપરિણતિ મહારાણી તેઓની અવસ્થામાં વારવાર મોટો ફેરફાર કરી શકે છે-આટલી હકીકત ઉપરથીજ તેઓ લોકોનાં માબાપ છે એમ કહી શકાય?"

પ્રજ્ઞાવિશાલા—"વહાલી સખિ! તું તો તદ્દન ભોળી છે! ગાય જેવા જનાવરને પણ અડધી વાત કહી હોય તો તે આખી વાત સમજી જાય છે, પણ તું તો આ ઉઘાડી-ખુલ્લી વાત છે તે પણ સમજી શકતી નથી. જો ખરેખરી રીતે વિચાર કરીએ તો આ સંસારજ નાટક છે, તો તે નાટકના જે ઉત્પન્ન કરનારા હોય તે પરમાર્થથી વાસ્તવિક રીતે સર્વેનાં માબાપ ગણાય. હવે સમજી?"

---

૧ ઉત્કૃષ્ટ વીર્ય-ઉત્પાદક શક્તિ પ્રાણીની ઉત્પત્તિનું પરમ કારણ તો તેનાં કર્મ અને તેની પરિપાક દશાજ છે તેથી પિતૃવીર્ય અને માતૃરક્તનું પરમ કારણ તો કર્મ અને તેનો કાળ પરિપાકજ છે. આટલા ઉપરથી સર્વ પુત્ર પુત્રીના પિતા અને માતા તો કર્મ અને તેની પરિપાક દશા (કાળ)જ કહી શકાય

૨ રાજા રૂપ ધારણ કરાવે છે અને સ્થિતિમાં પરિવર્તન રાણી કરે છે. કર્મ અને કાળનો સ્વભાવ વિચારવાથી આ સ્પષ્ટ થશે.

અગૃહીતસંકેતા—"જો તેઓ આખી દુનિયાના માબાપ છે, છતાં પણ દુર્જન પ્રાણીઓની નજર તેના ઉપર પડવાના ભયથી અવિવેક વિગેરે મંત્રીઓએ તે રાજાને બીજ વગરના અને રાણીને વધ્યા તરીકે પ્રસિદ્ધ કરી છે તો પછી આ ભવ્યપુરુષને આવડા મોટા મહોત્સવપૂર્વક શામાટે તેઓના પુત્ર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ તું મને સમજાવ."

સદાગમ-સ્વરૂપ

પ્રજ્ઞાવિશાલા—"આ ભવ્યપુરુષને મહારાજા અને દેવીના પુત્ર તરીકે જાહેર કરવાનું કારણ શું છે તેનો હેવાલ તું સાંભળ. આ નગરીમાં એક શુદ્ધ સત્યવાદી સદાગમ[1] નામના મહાપુરુષ છે, તે સર્વ પ્રાણીઓનું હિત કરનાર છે, સર્વ ભાવોને અને સ્વભાવોને સારી રીતે જાણનારા છે અને ખાસ કરીને તેઓ આ કર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિણતિ રાણીની ખાનગીમાં ખાનગી વાતોના રહસ્ય, તેનાં સ્થાનો અને તેના મર્મોને બરાબર જાણનાર છે તે મહાત્મા સદાગમ સાથે મારે સારો સબંધ છે, હું તેમને અવારનવાર મળ્યા કરૂં છું. એક વખત હું તેઓની પાસે ગઇ હતી ત્યારે મેં તેઓને ખાસ આનંદમાં જોયા, તેઓના ચેહેરા ઉપર હર્ષના ચિહ્નો સ્પષ્ટ જણાતા હોવાથી મેં આગ્રહપૂર્વક તેઓના હર્ષનું કારણ પૂછ્યું તેના જવાબમાં તેઓએ

સદાગમ હર્ષકારણ-ભવ્યપુરૂષનો જન્મ

જણાવ્યું 'ભદ્રે! તને આટલું બધું કુતૂહળ થયું છે તો મારા હર્ષનું કારણ સાંભળ. આ કાળપરિણતિ મહારાણી છે તેમણે એક દિવસ મહારાજાને ખાનગીમાં વિજ્ઞપ્તિ કરી 'રાજન્! હું પોતે વધ્યા નથી છતાં લોકો મને વધ્યા કહે છે એ ખોટા આરોપથી હવે તો હું બહુ કંટાળી ગઇ છું. જો કે મારે અનંત પુત્રો છે, છતાં દુર્જન પ્રાણીઓની મારા ઉપર નજર ન પડે તેટલા માટે આપના અવિવેક વિગેરે મંત્રીઓએ વધ્યા તરીકે દુનિયામાં મને જાહેર કરી છે અને તેના પરિણામે મારા પોતાના બાળકો જાણે બીજાનાં બાળકો હોય એ પ્રમાણે લોકોમાં વાત થયા કરે છે આ તો જૂંને લીધે કપડાનો ત્યાગ કરવા જેવી વાત થઇ. મારા ઉપર આવો

---

[1] સદાગમ. એટલે શુદ્ધ પુરૂષોએ બતાવેલ વિશિષ્ટ જ્ઞાન (શ્રુતજ્ઞાન) આ જ્ઞાનને આકાર આપી પાત્રનું રૂપ આપ્યું છે એ શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાન ધારણ કરનાર ગુરુ મહારાજ પણ સમજાય છે બન્ને અર્થ બરાબર બેસતા આવે છે સંબંધ ઉપરથી ક્યાં કયો અર્થ લાગુ પડે છે તે વિચારી લેવું

વધ્યાપણાનો ખોટો આરોપ આવી પડેલો છે તે આપ સાહેબે ગમે તેમ કરીને દૂર કરવો જોઇએ અને મારે માથેથી એ મ્હેણું ટાળવું જોઇએ.' રાજાએ જવાબ આપ્યો 'મને પણ દુનિયામાં મંત્રીઓએ નિર્બીજ તરીકે જાહેર કર્યો છે તેથી આપણા બન્નેને માથે મ્હેણું એકસરખુજ છે, માટે જરા ધીરી થા. આપણો દુનિયામાં જે અપયશ થયેલો છે તે દૂર કરવાનો ઉપાય મને મળી આવ્યો છે.' તે ઉપાય કયો છે તેમ દેવીએ પૂછવાથી રાજાએ જવાબ આપ્યો 'આ પ્રધાન વિગેરેના અભિપ્રાયની દરકાર નહિ કરતાં આ મનુજગતિ નગરીમાં એક સુંદર પુત્રનો તારે પેટે જન્મ થયો છે એમ જાહેર કરવામાં આવશે અને તે પુત્રના જન્મનો મોટો મહોત્સવ કરવામાં આવશે. આ પ્રમાણે કરવાથી મારા ઉપર ઘણા વખતથી નિર્બીજપણાનુ અને તારા ઉપર વધ્યાપણાનું કલંક આવેલું છે તે દૂર થઇ જશે.' રાજાનો આવો જવાબ સાંભળીને દેવીએ તેમનું વચન માન્ય કર્યું. તેઓએ જે પ્રમાણે વિચાર કર્યો હતો તે પ્રમાણે તેને ત્યારપછી અમલમાં મૂક્યો. હે પ્રજ્ઞાવિશાલા! આ ભવ્યપુરુષનો જન્મ થયો છે તે મને બહુ વહાલો છે. આ કર્મપરિણામ અને મહાદેવીને થયેલા પુત્રજન્મથી હું મારા આત્માને સફળ માનું છું અને તેને લીધે મને હર્ષ થયો છે.' આ પ્રમાણે સદાગમે મને કહ્યુ ત્યારે મેં તેમને કહ્યું 'આપના હર્ષનું કારણ બહુ સારૂ છે.' બહેન અગૃહીતાસકેતા! આ પ્રમાણે હોવાથી પેલા ભવ્યપુરુષને મહારાજા અને મહાદેવીના પુત્ર તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યો છે તે હવે તારા સમજવામાં આવ્યુ હશે."

અગૃહીતસંકેતા—"સારૂ બહેન! સારૂં, તે ઠીક વાત કરી; તારી વાતથી મારી શકા દૂર થઇ ગઇ. વળી હું જ્યારે અહી આવતી હતી ત્યારે બજારમાં જે વાત થતી હતી તે ઉપરથી પણ મને લાગે છે કે રાજા રાણી અત્યાર સુધી વધ્ય કહેવાતા હતાં અને તેને લઇને તેઓ ઉપર જે અપયશનુ કલંક લાગેલું હતું તે ધોવાઇ ગયુ છે."

પ્રજ્ઞાવિશાલા—"બજારમાં તેં શું સાંભળ્યુ?"

અગૃહીતસંકેતા—"ઘણા માણસોની વચ્ચે એક અત્યત સુંદર આકૃતિને ધારણ કરનાર પુરુષ બજારમાં મારા જોવામાં આવ્યો હતો. એ સુંદર પુરુષને ગામના આગેવાન શહેરીઓ[૧] પૂછતા હતા 'ભગવન્! આ રાજપુત્રનો આજે જન્મ થયો છે તે કેવા ગુણોને ધારણ કરનારો

૧ શહેરીઓ તે અહીં સુશ્રાવકો સમજવા. આ વાતની સ્પષ્ટતા આઠમા મેરવાનમાં થશે

થશે?' તેના જવાબમાં તે સુંદર પુરુષે જણાવ્યું કે 'ભદ્ર લોકો! તમે સાંભળો. આ બાળક કાળક્રમે વધતો વધતો સર્વ ગુણોનું ભાજન થશે. એનામાં એટલા બધા ગુણો થશે કે તે સર્વ ગુણોને કહેવાનું તો બની શકે તેમ નથી અને કદિ તેને કહેવા બેસું તો તે સર્વ ધારી રાખવાનું-સાંભળવાનું પણ તમારાથી બની શકે એમ નથી તમારા ધ્યાનમાં એ વાત આવે તેટલા માટે હું તેનું સંક્ષેપથી વર્ણન કરૂં છું તે સાંભળો. એ બાળક રૂપનું તો [1]દૃષ્ટાંત થશે, યુવાવસ્થાનું સ્થાન થશે, [2]લાવણ્યનું મંદિર થશે, પ્રેમનું દૃષ્ટાન્ત થશે, ઉદારતાનું સ્થાન થશે, વિનયનો ભંડાર થશે, ગંભીરતાનું ઘર થશે, વિજ્ઞાનનું ઠેકાણું થશે, [3]દાક્ષિણ્યની ખાણ થશે, ચાતુર્યનું ઉત્પત્તિસ્થાન થશે, સ્થિરતાની પરિસીમા થશે, લજ્જાના હુકમને અનુસરનાર થશે, કોઇ પણ વિષય જલદી સમજી લેવાની શક્તિ (વિષયપ્રાગલ્ભ્ય)માં દાખલો દેવા લાયક થશે અને ધીરજ, યાદશક્તિ, શ્રદ્ધા અને વિવિદિષા (જાણવાની ઇચ્છા-નવું સમજવાની જિજ્ઞાસા)રૂપ સુંદરીઓનો પતિ થશે. વળી અનેક ભવમાં તેણે સારાં કર્મો કરવાનો અભ્યાસ પાડેલો છે તેથી તે ઘણો પ્રગત થયેલો છે (આગળ વધેલો છે) તેથી તે બાળ વયમાં હશે ત્યારે પણ રમત ગમતમાં આસક્તિ વગરનો થશે, લોકો ઉપર પ્રેમભાવ સારી રીતે બતાવશે, વૃદ્ધ પુરુષોનો સારી રીતે વિનય કરશે, ધર્મ ઉપર અત્યંત પ્રીતિ બતાવશે, વિષયોમાં જરા પણ લોલુપતા કરશે નહિ, કામ ક્રોધ લોભ મોહ મદ અને મત્સર એ છ અંતરંગ શત્રુઓ પર વિજય પ્રાપ્ત કરશે અને તમારાં સર્વનાં ચિત્તને અત્યંત આનંદ પમાડશે.' લોકોએ આ સર્વ હકીકત સાંભળીને [4]ભયથી અને આનંદથી ચોતરફ જોઇને કહ્યું, 'કર્મપરિણામ મહારાજા અને કાળપરિણતિ મહાદેવીની પ્રકૃતિ ઘણી તીવ્ર હોવાને લીધે તેઓ અમને સર્વ લોકોને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો નિરંતર આપ્યા કરે છે, પણ આ એક કામ તો તેઓએ બહુ સારૂં કર્યું. તેઓએ સર્વ દેશદેશાંતરમાં

ભવ્યના ભાવી ગુણોનું વર્ણન.

સુમતિજન્મથી લોકોને આનંદ.

---

૧ સારામાં સારો રૂપવાન્ કોણ છે એમ વાત થશે ત્યાં તેનું દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવે તેવો તે થશે

૨ લાવણ્યઃ ખુબસુરતી

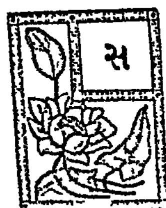
૩ દાક્ષિણ્યઃ સરળતા સાથે અન્યનું મન રાખવાનો ભાવ

૪ જે વાક્ય તેઓ બોલવાના હતા તેથી રાજ્ય તરફનો ભય અને સુંદર પુત્રના જન્મસમાચારથી આનંદ

પ્રસિદ્ધ મનુજગતિ નગરીમાં ભવ્યપુરુષ-સુમતિને જન્મ આપ્યો એ કામ બહુ સારૂં થયું. આવા સુદર બાળકને જન્મ આપવાથી તેઓનાં અનેક ખરાબ ચરિત્રો હતાં તે તેઓએ ધોઇ નાખ્યાં અને વળી પોતાની ઉપર વાંઝીઆપણાનું કલંક હતું તે પણ દૂર કરી નાખ્યું.' હે બહેન! આ સર્વ હકીકત બહુ ધ્યાન આપીને મે સાંભળી હતી ત્યારેજ મારા મનમાં પ્રશ્ન થયો હતો કે આ રાજા રાણી તો વંધ્ય તરીકે પ્રસિદ્ધ છે તેઓને ત્યાં તે વળી પુત્રનો જન્મ કેવી રીતે થયો? વળી આ પુરુષ કે જે સર્વજ્ઞની પેઠે ભવિષ્યમાં પેલો રાજપુત્ર કેવો થશે તેની સર્વ વાતો કરે છે તે કોણ હશે? અને વળી તે વખતેજ મે મારા મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો કે મારી વહાલી સખી જે ઘણી ચતુર છે તેની પાસે જઇને ઉપરની બન્ને બાબતના સવાલો પૂછી મારી શંકાઓનુ સમાધાન કરીશ, કારણ કે આવી બાબતમાં તે બહુ કુશળ છે. મારા મનમાં બે શકાઓ થઇ હતી તેમાંની [1]પહેલી શકા તો તેં દૂર કરી, હવે મારા મનમાં જે [2]બીજી શકા થઇ હતી તે દૂર કર."

પ્રકરણ ૫ મું.

સદાગમપરિચય.

સદાગમની ઓળખાણ કરવા સબધી સવાલ અગૃહીતસકેતાએ કર્યો ત્યારપછી બન્ને બહેનપણીઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ –

પ્રજ્ઞાવિશાલા–" વહાલી સખિ ! બજારમાં તેં જે મહાત્મા પુરુષને વાતો કરતો સાભળ્યો તે મારો પરિચિત પુરુષ મહાત્મા સદાગમજ હોય એમ તેના [3]કાર્ય દ્વારા હું જાણી શકુ છું, એનુ કારણ એ છે કે થઇ ગયેલા, થતા અને ભવિષ્યમાં થનારા સર્વ ભાવોને હાથમાં રહેલા આમળાની પેઠે જાણવાને અને સમજાવવાને તેજ મહાત્મા શક્તિવાન્ છે; તેવી રીતે તે ભાવોને

સદાગમનો પરિચય.

---

૧ વધ્ય રાજાને ઘરે પુત્રજન્મ સંબધી.

૨ સર્વજ્ઞ જેવી વાત કરનાર સુંદર પુરુષ બજારમા હતો તે કોણ ?

૩ એનું કાર્ય શું છે તેની મને ખબર છે અને તેથી તે જે વાત કરી તે પરથી તે તેજ હતા એમ હું અનુમાનથી સ્પષ્ટ રીતે ધારી શકુ છું

પ્રતિપાદન[1] કરી શકે તેવો કોઇ બીજો પુરુષ વિદ્યમાન નથી. આજ મનુજગતિ નગરીમાં [2]અભિનિબોધ, [3]અવધિ, [4]મન પર્યાય અને કેવળ[5] નામના ચાર મહા પુરુષો વસે છે જેઓ સદાગમ જેવાજ છે, પરન્તુ તેઓમાં અન્ય પાસે કોઇ પણ વિષયનું પ્રતિપાદન કરવાની શક્તિ નથી, તેઓ બીજા પાસે કોઇ પણ બાબતની હકીકત કહી શકતા નથી, તે ચારે પોતાના સ્વરૂપથી [6]મુંગા છે. આ ચારે પુરુષોનુ માહાત્મ્ય કેટલું મોટુ છે તે પણ સર્વ લોકો સમક્ષ ભગવાન્ સદાગમજ વર્ણવે છે, કારણ કે સારા પુરુષોની ચેષ્ટાઓનુ અવલબન કરનાર તે સદાગમ છે અને પારકાના ગુણોનો પ્રકાશ કરવાની તેને ટેવ છે."

અગૃહીતસંકેતા—'આ રાજપુત્ર સદાગમને બહુ વહાલો છે તેનું કારણ શું? અને એના (એ બાળકના) જન્મથી સદાગમ પોતાના આત્માને સફળ (ભાગ્યશાળી) માને છે તેનુ કારણ શું? એ હકીકત હું સાંભળવા ઇચ્છું છું.'

---

૧ શ્રુતજ્ઞાન અન્ય પાસે ભાવ જણાવી શકે છે બીજા કોઇ જ્ઞાનમા એ શક્તિ નથી

૨ **અભિનિબોધ**· મતિજ્ઞાન બુદ્ધિવૈભવ આ જ્ઞાનથી દરેક વસ્તુનુ સ્વરૂપ ગ્રાહ્ય થાય છે અને તે પાચે ઇદ્રિયો અને મન દ્વારા થાય છે ઔત્પાતિકી, વિનયિકી કાર્મણકી અને પારિણામિકી આદિ બુદ્ધિઓ પણ આ મતિજ્ઞાનનો વિષય છે એ જ્ઞાનથી જાણવાનુ બને છે, અન્ય પાસે તે હકીકત કહી શકાતુ નથી. જાતિસ્મરણ પણ એનોજ પેટા ભેદ છે

૩ **અવધિ**. અવધિજ્ઞાનથી અમુક હદ સુધી સર્વ વસ્તુઓ જણાય છે આ આત્માને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન છે રૂપી દ્રવ્યનેજ જાણવાની એની ખાસ મર્યાદા છે અરૂપી દ્રવ્યમા આ જ્ઞાનનો પ્રવેશ નથી આ જ્ઞાન પોતે જાણે છે, અન્યને જણાવી શકતુ નથી.

૪ **મન·પર્યાયઃ** અથવા મન પર્યવ આ જ્ઞાનથી મનુષ્યલોકમા રહેલા સંજ્ઞી પચેંદ્રિય પ્રાણીઓના મનમા થતા ભાવો પ્રત્યક્ષ જાણવામાં આવે છે આત્મ પ્રત્યક્ષ આ જ્ઞાન છે અને અવધિ પેઠે જાણવા પૂરતુંજ છે

૫ **કેવળઃ** સર્વ વસ્તુઓ તથા અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાળના તેના સર્વ ભાવો-પર્યાયો આત્માને પ્રત્યક્ષ આ જ્ઞાનથી થાય છે અવધિ મન પર્યવ પેઠે અન્યને આ જ્ઞાન જણાવી શકતું નથી

૬ **સદાગમ એ શ્રુતજ્ઞાન છે**. બીજા પાસે વાત કરવાને તેજ સમર્થ છે કેવળજ્ઞાની પણ અન્ય સાથે વાત કરે કે ઉપદેશ આપે તે દ્રવ્ય શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા બની શકે છે બાકીના ચારે જ્ઞાનો સ્વાત્મસ્થિત છે, તે અન્ય સાથે બોલતાં ન હોવાથી તેને અત્ર મુગા કહેવામા આવ્યા છે

પ્રજ્ઞાવિશાલા—"એ સદાગમ ઘણો મોટો મહાત્મા પુરુષ છે અને તે દરરોજ અન્ય પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા તૈયાર રહેતો હોવાથી સર્વ પ્રાણીઓનું હિત થાય—ભલું થાય એવાજ પ્રકારની પોતાની આચરણા કરે છે. વાત એવી છે કે પાપી પ્રાણીઓ એનાં વચનને અનુસરતા નથી. આ મહાત્મા સદાગમની કેટલી મહત્તા છે, એનો જ્ઞાનવૈભવ કેટલો જબરો છે અને એને પરોપકાર કરવાની કેટલી તીવ્ર ઇચ્છા છે એ સર્વ બાબતનુ તેનુ માહાત્મ્ય પાપી પ્રાણીઓ સમજતા નથી. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાને લીધે ભગવાન્ સદાગમ એ પ્રાણીઓને હિત થાય તેવો ઉપદેશ આપે છે તોપણ તેઓમાના કેટલાક ઉલટા સદાગમને દોષ આપે છે, કેટલાક તેને ધિક્કારે છે, કેટલાક તેની મશ્કરી કરે છે, કેટલાક આપેલ ઉપદેશ યોગ્ય છે એમ સ્વીકાર્યા છતાં તે પ્રમાણે વર્તવાની પોતાની અશક્તિ જાહેર કરે છે, કેટલાક તો તેનાં વચનથી ડરી જઇને દૂરથીજ નાસવા મંડી જાય છે, કેટલાક તેને ઠગારો ધારીને તેના તરફ શંકાની નજરથી જુએ છે, કેટલાક તેનાં વચનને મૂળથીજ સમજતા નથી, કેટલાક તેનું વચન સાંભળે છે તોપણ તેના ઉપર રૂચિ લાવી શકતા નથી, કેટલાકને તેનાં વચનો ઉપર રૂચિ થાય છે તોપણુ તે પ્રમાણે તેઓ અનુષ્ઠાન કરી શકતા નથી અને કેટલાક પ્રાણીઓ તે પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવાનુ શરૂ કરીને વળી પાછા [1]ઢીલા થઇ જાય છે. આ પ્રમાણે હકીકત બનતી હોવાને લીધે સદાગમને પરોપકાર કરવાની ઘણી ઇચ્છા છે, પણ તેની શુભ ઇચ્છાઓનુ ધારેલું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી અને પ્રાણીઓમાં આવી અપાત્રતા હોવાને લીધે સદાગમને મનમાં વારવાર બહુ ખેદ થયા કરે છે. भवत्येव हि सद्गुरूणामपि निष्फलतया कुपात्रगोचरो महाप्रयासश्चित्तखेदहेतुः કુપાત્ર પ્રાણીને ઉપદેશ આપવા માટે મોટો પ્રયાસ કરવામાં આવે છતાં તે નિષ્ફળ થઇ જતો જણાય ત્યારે સદ્ગુરૂને પણ ચિત્તમાં ખેદ થાય છે. આ રાજપુત્ર ભવ્યપુરુષ છે એટલા માટે તે સારૂં પાત્ર હોય એમ જણાય છે કોઇ પ્રાણી ભવ્ય[2] હોય પણ ખરાબ મતિવાળો હોય તો સુપાત્ર થઇ શકતો નથી, પણ આ રાજપુત્ર તો ભવ્યપુરુષ હોવા સાથે

હિતોપદેશને અંગે સદાગમને ખેદ.

---

૧ અનુષ્ઠાન કરવાની બાબતમા શિથિળ થઇ જાય છે.

૨ અગાઉ જણાવ્યું છે તેમ સર્વ ભવ્યો મોક્ષ જઇ શકતા નથી. સામગ્રી અને વર્તન બન્ને મળે ત્યારે યોગ્યતા હોય તો જઇ શકાય છે. ભવ્યત્વ માત્ર શક્તિ બતાવે છે. પછી શક્તિ વ્યક્ત થવી કે નહિ તે સંયોગો પર આધાર રાખે છે જુઓ પૃ. ૨૬૭ પરની નોટ

સુમતિ–સારી બુદ્ધિવાળો છે અને તે માટેજ તેની માએ તેનું સુમતિ નામ પાડ્યું છે તે તને યાદ હશે. (જુઓ પૃષ્ઠ ૨૪૭). આમ હોવાથી તે સુપાત્ર છે અને એ પ્રમાણે હોવાથી તેના જન્મથીજ તે સદાગમને અત્યંત વહાલો થઇ પડેલો છે. વળી સદાગમ અંતઃકરણપૂર્વક માને છે કે પૂર્વોક્ત રીતે આ બાળકના[1] પિતા હોવાથી એનાં કર્મપરિણામ સુંદર છે અને માતા હોવાથી કાળપરિણતિ અનુકૂળ થઇને વર્તે છે તેથી એમ લાગે છે કે એનુ બાળકપણું[2] પૂરૂ થશે કે તુરતજ તેનો સ્વભાવ ઘણો સારો હોવાથી, કલ્યાણપરંપરા તેની નજીક હોવાથી અને એના જેવા પુરુષો મારાં દર્શનથી ઘણા રાજી થતા હોવાથી જ્યારે તે મારી પાસે આવશે ત્યારે જરૂર તેના મનમાં આવા આવા વિચારો થશે–'અહો! જે નગરીમાં સદાગમ જેવો મહા પુરુષ વસે છે તે મનુજગતિ નગરી બહુ સુંદર છે! મારામાં પણ કાંઇક યોગ્યતા જરૂર હોવી જોઇએ કે જેને લઇને તે મહાત્માની સાથે મારો મેળાપ થયો છે, તો હવે આ મહાત્મા પુરુષ (સદાગમ)ની વિનયપૂર્વક આરાધના કરીને એના સંબંધી જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરૂં'–આવા આવા વિચારો તે બાળક કરશે અને એનાં માત પિતા અનુકૂળ હોવાથી તે પુત્રને મને અર્પણ કરી દેશે એટલે તે સુમતિ મારો શિષ્ય થશે. એટલે પછી મારામાં જે જ્ઞાન છે તે એ બાળકને આપીને હું મારી જાતને કૃતકૃત્ય–ભાગ્યશાળી માનીશ–આવી બુદ્ધિથી ભવ્યપુરુષ–સુમતિના જન્મથી સદાગમ પોતાના આત્માને સફળ માને છે અને તે બાબતમાં પોતાને સંતોષ થયેલો હોવાથી લોકોની આગળ રાજપુત્રના ગુણોનુ વર્ણન કરે છે."

સદાગમના આનંદનું કારણ

અગૃહીતસંકેતા–"વહાલી સખિ! આ સદાગમનું એવું તે શું અપૂર્વ માહાત્મ્ય છે કે પાપિષ્ઠ પ્રાણીઓ તેને સમજતા નથી? અને

---

૧ આ આખુ વાક્ય શ્લેષ જેવુ છે સદાગમ વિચાર કરે છે કે આ બાળક વૈરાગ્યવાસી છે તેથી તેના કર્મો સારાં લાગે છે અને તેની સ્થિતિ પણ પરિપાક દશાને પામેલ જણાય છે વળી રાજાએ તેને પોતાના પુત્રના રૂપમા જન્મ આપ્યો છે તેથી તે તેના તરફ પ્રેમાળ નજરે જોઇ તેને યોગ્ય રીતે વર્તવા દેશે એમ અનુમાન થાય છે વાર્તાના રસમા આ સર્વ હકીકત ધ્યાનમાં રાખી આગળ વધવું ઠીક થઇ પડશે. -

૨ બાળકપણું: અજ્ઞાનકાળ એ કાળ પૂરો થવાના છેડા ઉપર આ પ્રાણી આવી ગયો હોય એટલો તે પ્રગત છે એમ તેની ચેષ્ટા ઉપરથી જણાય છે

નહિ સમજવાને પરિણામે તે મહાત્મા જે કહે છે તે પ્રમાણે વર્તન કરતા નથી ?”

પ્રજ્ઞાવિશાલા—“ સખિ ! ધ્યાન રાખીને સાંભળ. આ હકીકત બરાબર સમજવાથી તારા મનમાં જે શંકા છે તેનુ બરાબર નિવારણ થઇ જશે. આ કર્મપરિણામ નામનો મહારાજા છે તેની શક્તિ કોઇ પણ જગોએ રોકી શકાય તેમ નથી એવો જબરજસ્ત તે રાજા છે. એ મહારાજા દરરોજ સંસારનાટક કરતો કરતો પોતાની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે કઇક ધનવાનોને ભિખારી બનાવે છે, ભાગ્યશાળીને હીનભાગી કરી મૂકે છે, અત્યંત રૂપાળા પ્રાણીને કદરૂપા બનાવી દે છે, પંડિતોને મૂર્ખ કરી મૂકે છે, શૂરવીરને નિર્માલ્ય બનાવી દે છે, અહંકારી–અભિમાનીને રાંકડા બનાવી દે છે, તિર્યંચ જાતિનું રૂપ લેનાર પ્રાણીઓને નારકીનુ રૂપ આપે છે, નારકીનુ રૂપ ધારણ કરનાર પ્રાણીને મનુષ્યનું રૂપ આપે છે, મનુષ્યનું રૂપ ધારણ કરનાર પ્રાણીઓને દેવનું રૂપ આપે છે, દેવનું રૂપ ધારણ કરનાર પ્રાણીઓને જનાવરનુ રૂપ આપે છે, મોટા મોટા રાજાને તે કીડા બનાવી દે છે, મોટા ચક્રવર્તીઓને ભિક્ષુક બનાવે છે, દરિદ્રભાવ ધારણ કરનાર પ્રાણી પાસે ઇશ્વરનો ભાવ ધારણ કરાવે છે, અરે ! એને માટે બહુ કેટલી વાત કરવી ? પોતાની મરજીમા આવે–ધૂનમાં આવે તેવા ભાવોનું પરિવર્તન કરતાં–મોટો ફેરફાર કરી–કરાવી નાખતાં તેને કોઇ વારી શકતું નથી અને કોઇનો વાર્યો તે કદિ રોકાતો પણ નથી. આવો જબરજસ્ત તે મહારાજા છે તે પણ આ સદાગમના નામથી ડરી જાય છે અને તેની ગંધથી પણ દૂર નાસી જાય છે.[1] એનુ કારણ આ પ્રમાણે છેઃ સર્વ લોકોને કર્મપરિણામ મહારાજા સસારનાટકમાં ત્યાંસુધીજ વિડંબના કરી શકે છે કે જ્યાંસુધી એ સદાગમ મહાત્મા જોરથી હુંકારો કરતા નથી; જો આ મહાત્મા એક તાડુકો જોરથી પાડે તો કર્મપરિણામ મહારાજા તેના ભયથી ડરી જઇને જેમ મોટા વિગ્રહમાં (લડાઈમાં) કાયર માણુસ પોતાના પ્રાણ છોડી દે છે તેમ તે પ્રાણીઓને છોડી દે છે.[2]

સદાગમ-માહાત્મ્ય.

---

૧ કર્મમા પોતાનો વિપાક આપવાની અચિંત્ય શક્તિ છે તેના ઉપર જ્ઞાનથી સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને જ્ઞાનમાં પ્રગતિ કરતાં આખરે સર્વ કર્મ પર આધિપત્ય મેળવી શકાય છે. આ હકીકત પર અહીં રૂપક છે.

૨ મતલબ એ છે કે શુદ્ધ આગમ (શાસ્ત્ર)નો સમ્યગ્ બોધ થાય છે એટલે કર્મો પોતાની મેળે છુટી જાય છે, નાસી જાય છે, આત્મપ્રદેશથી ખરી પડે છે.

આવી રીતે હોકારો કરીને સદાગમે અત્યાર સુધીમાં અનંત પ્રાણીઓને કર્મપરિણામ રાજાની જાળમાંથી છોડાવી[1] દીધા છે."

અગૃહીતસંકેતા—"સદાગમે અનંત પ્રાણીઓને કર્મપરિણામની જાળમાંથી છોડાવ્યા છે એમ તું કહે છે ત્યારે તે પ્રાણીઓ કેમ દેખાતા નથી?"

પ્રજ્ઞાવિશાલા—"કર્મપરિણામ રાજાના તાબાની બહાર (તેની હદબહાર) એક [2]નિર્વૃત્તિ નામની મોટી નગરી છે. સદાગમના હોકારાથી કર્મપરિણામ રાજાનો તેઓ ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો હુકમ ચાલતો નથી એવી સ્થિતિ જેઓની બની આવે છે તેવા પ્રાણીઓ સદાગમે પોતાને કર્મપરિણામની સત્તામાંથી છોડાવ્યા છે એમ માની, તે કર્મરાજના માથા [3]ઉપર પગ મૂકી ઉડીને પેલી નિર્વૃત્તિ નગરીમાં પહોંચી જાય છે. તે નગરીમાં ગયા પછી સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવો અને ત્રાસથી રહિત થઇને ત્યાં મહાસુખી જીવનમાં સર્વ કાળ[4] તેઓ રહે છે. એ પ્રમાણે હોવાથી સદાગમે છોડાવેલા પ્રાણીઓ અહીં દેખાતા નથી."

કર્મથી છૂટેલાઓનું સ્થાન.

અગૃહીતસંકેતા—"જો એમ છે તો પછી તે મહાત્મા સર્વ લોકોને કેમ છોડાવતા નથી? આ અતિ વિષમ પ્રકૃતિવાળો કર્મપરિણામ રાજા તો બિચારા સર્વ જીવોને બહુ દુ ખ દે છે, ત્યારે જો તે મહાત્મા સદાગમમાં તું કહે છે તેવી શક્તિ હોય તો તેણે લોકોને થતી આવા પ્રકારની કદર્થના તરફ બેદરકારી બતાવવી તે તેમના જેવા મોટા માણસને યોગ્ય નથી."

પ્રજ્ઞાવિશાલા—"તું કહે છે તે વાત ઠીક છે, પણ મહાત્મા સદાગમની એ એક પ્રકૃતિ (ટેવ) છે કે જે પ્રાણીઓ તેનાં વચનથી ઉલટી રીતે આચરણ કરી પોતાનુ કુપાત્રપણુ જણાવે છે તેના તરફ તે તદ્દન બેદરકાર રહે છે અને જે પ્રાણીઓ તરફ તે મહાત્મા

સર્વ સુખી નહિ થવાના કારણો

---

૧ અનતા પ્રાણીઓ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી, કર્મ ક્ષય કરી આખરે મોક્ષ ગયા છે તે પર આ હકીકત રચાયલી છે.

૨ મોક્ષ-સિદ્ધિસ્થાન. આ ઉપમાન બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે

૩ જ્ઞાની ઉપર કર્મનું જોર ચાલતું નથી એ સુપ્રસિદ્ધ હકીકત છે.

૪ મોક્ષમાં ગયા પછી સંસારમાં પાછું આવવાનું કદિ પણ થતું નથી. અવ્યાબાધ સુખ ભોગવતા મોક્ષ ગયેલા આત્માઓ અનત કાળ ત્યાં રહે છે. દરેક પ્રાણીને આશ્રયીને મોક્ષની આદિ હોય છે, પણ અત નથી.

બેદરકાર છે એમ જણાય છે તે પ્રાણીઓ ધણી ધોરી વગરના છે એમ જાણીને કર્મપરિણામ રાજા તેને વધારે કદર્થના[1] કરે છે, તેને વધારે ત્રાસ આપે છે અને તેને અનેક પ્રકારે હેરાન કરે છે. જે પ્રાણીઓ જાતે પાત્ર હોઇને તે મહાત્મા સદાગમના હુકમને વશ થાય છે અને તે કહે તેમ કરે છે તેને સદાગમ પોતાની પ્રકૃતિને અનુસરનારો જાણી કર્મપરિણામ રાજા તરફથી થતી સર્વ કદર્થનાઓ અને હેરાનગતીઓમાંથી સપૂર્ણ રીતે છોડાવી દે છે.[2] જે લોકોને આ મહાત્મા સદાગમ ઉપર ભક્તિ હોય છે, છતાં પોતામાં એટલી બધી શક્તિ નહિ હોવાને લીધે જેઓ એનાં વચનોને સપૂર્ણ અંશે અનુસરવાને શક્તિવાન્ થતા નથી પરતુ તેનાં વચનોમાંથી ઘણાં, વધારે, અથવા થોડાં, બહુ થોડા વચનોને પણ અનુસરે છે અથવા કાંઇ નહિ તો સદાગમ ઉપર અંતઃકરણપૂર્વક ભક્તિ રાખે છે અથવા છેવટે કાંઇ નહિ તો તેનું નામ માત્ર પણ હોંશથી લે છે અને તેમ કરીને જેઓ આ મહાત્માનાં વચનને કાઇક પણ અનુસરે છે તેઓ ઉપર એ મહાત્મા 'ધન્ય, કૃતાર્થ, પુણ્યશાળી, સુલબ્ધજન્મ' વિગેરે શબ્દોથી સમજાઇ આવતો પક્ષપાત કરે છે.[3] વળી જે પ્રાણીઓ આ મહાત્માનુ નામ પણ જાણતા ન હોય પણ જેઓ પ્રકૃતિથી (કુદરતી રીતે–સ્વભાવથી) ભદ્રક[4] હોય છે તેઓ પણ આંધળાની હાર જેમ માર્ગાનુસારી[5] થાય છે તેમ અનાભો-

---

૧ જેઓ જ્ઞાન ભણી વિપરીત વર્તન કરે છે તે કર્મથી વધારે ખરડાય છે અને સંસારમા વધારે રખડે છે

૨ જ્ઞાન સાથે શુદ્ધ વર્તન કરે તે મોક્ષ જાય છે અને કર્મનુ ત્યારપછી તેઓ ઉપર કોઇ પ્રકારનું જોર ચાલતું નથી.

૩ દુનિયામા ઘણા પ્રાણીઓ એવા હોય છે કે જેઓ સદાગમ–સુશાસ્ત્રના ફરમાનોને સર્વ અંશે અનુસરી શકતા નથી, પણ કોઇ કોઇ અંશે અનુસરે છે અથવા અનુસરવા ઇચ્છા રાખે છે, તેઓનો જન્મ સફળ ગણાય છે; કારણ કે ઉત્ક્રાન્તિમાં તેઓની હદ ઊંચી છે અને ધીમે ધીમે તેઓ સારી રીતે આગળ વધી શકે એવી યોગ્યતાવાળા છે એમ તેઓના વર્તન પરથી જણાય છે. 'સુલબ્ધજન્મ' એટલે જેણે જન્મીને સારા કાર્યો કરી પોતાનો જન્મ સફળ કર્યો છે એવા પ્રાણીઓ

૪ ભદ્રકઃ ભલા, ભોળા, સરળ પ્રકૃતિવાળા.

૫ માર્ગાનુસારી જીવોના પાત્રીશ ગુણ છે. તે સંબધી ટુંકામાં વાત કરીએ તો તેઓનો વ્યવહાર બહુ ઊંચા પ્રકારનો હોય છે અને દુનિયાની દૃષ્ટિએ તેઓ ફતેહમંદ જીવન અનુસરનારા હોય છે. આવા વ્યવહારૂ પ્રાણીઓને સમ્યગ્ બોધ થયો ન હોય છતા એક અંધની પછવાડે બીજો અંધ ચાલે અને છેવટે ઇચ્છિત સ્થાનકે પહોંચી પણ જાય એવા રસ્તા પર તેઓ છે. 'માર્ગાનુસારી' એટલે રસ્તા પર–સડક પર દોરનાર પ્રાણી. આવા પ્રાણીઓ ઉપર કર્મનું બહુ જોર ચાલતું નથી અને તે પ્રયત્ન થાય તો આખરે શુદ્ધ માર્ગમાં આગળ વધી ઇચ્છિત સ્થાને પહોંચે છે.

ગથી[1] પણ એ મહાત્માનાં વચનોને અનુસરે છે-આવા અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓને જો કે કર્મપરિણામ મહારાજા કેટલાક કાળ સુધી સસારનાટકમાં નચાવે છે-ભમાડે છે તોપણ તેઓ સદાગમને વહાલા છે એમ માનીને તેઓની પાસે નારકીનો અથવા તિર્યંચનો કે ખરાબ મનુષ્યનો અથવા અધમ દેવતાનો કે અસુરનો-એવા પાઠો ભજવાવતો નથી, પણ એવા જીવો પૈકી કોઇને [2]અનુત્તરવિમાનના દેવતાઓનુ રૂપ આપે છે, કોઇને ગ્રૈવેયક[3] દેવતાનુ રૂપ આપે છે, કેટલાકને ઉપર રહેલા દેવલોકોમાં[4] કલ્પોપપન્ન દેવતા બનાવે છે, કેટલાકને આ પૃથ્વી નીચે આવી રહેલા કલ્પોપપન્ન મહર્દ્ધિક[5] દેવતા બનાવે છે, કેટલાકને (જ્યોતિષી) બનાવી અભૂમિ (આકાશ)માં ભૂરૂપતાને[6] દેખાડનારા કરે છે અને કેટલાકને ચક્રવર્તી અથવા મહામંડલિક વિગેરે પ્રધાન પુરુષની પદવી આપે

---

૧ **અનાભોગથીઃ** અજાણતા સમ્યગ્ બોધ વગર માત્ર પ્રકૃતિની સરળતાથી બોધ દૃષ્ટિમા આગળ વધતાં આવી સ્થિતિ થાય છે અને પ્રથમની ચાર દૃષ્ટિઓ આ પ્રગતિમાર્ગ બતાવવા માટેજ નિર્દિષ્ટ થયેલી છે

૨ બાર દેવલોકની ઉપર **પાંચ અનુત્તરવિમાન** છે. વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત, અપરાજિત અને સર્વાર્થસિદ્ધ ત્યા રહેલા દેવોને બહુજ સુખ હોય છે જ્ઞાનાનદમા મગ્નતા અને કોઇ પણ પ્રકારની ઉપાધિનો અભાવ-આ એ ગતિના દેવોનુ ખાસ લક્ષણ છે માર્ગાનુસારી જીવોની અનુત્તરવિમાનમાં ગતિ સભવતી નથી તેથી આ વાક્ય વિચારવા યોગ્ય છે જો સૂક્ષ્મ બોધવાળા અને ચારિત્ર ગ્રહણ કરેલા સમ્યગ્ દૃષ્ટિ જીવો હોય તોજ આટલે સુધી ગતિ સંભવે છે

૩ **ગ્રૈવેયક**-આ પણ એક પ્રકારના દેવો છે. ગ્રૈવેયકના નવ પ્રકાર છે. ત્યાં પણ તદ્દન માર્ગાનુસારી જીવો જઇ શકતા નથી સર્વચારિત્રીજ જાય છે

૪ **દેવલોક**—દેવલોક બાર છે મનુષ્યલોક પછી ઉપર જતા બાર દેવલોક આવે છે સુધર્મા દેવલોક વિગેરે તેના નામ છે આ બારે દેવલોકના દેવતાઓ અને ઇંદ્રો તીર્થંકર મહારાજનાં ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કૈવલ્યપ્રાપ્તિ અને મોક્ષ અવસરે મહોત્સવ કરે છે તેથી તેઓ **કલ્પોપપન્ન** દેવો કહેવાય છે તેઓનો **કલ્પ**-(ફરજ) એવો છે કે તેમણે મહોત્સવમાં ભાગ લેવાજ જોઇએ ગ્રૈવેયક અને અનુત્તરવાસી સુરોને તેમ કરવાનો કલ્પ ન હોવાથી તેઓ **કલ્પાતીત** કહેવાય છે

૫ પૃથ્વીની નીચે આવેલા કલ્પોપપન્ન દેવો તે **ભુવનપતિ** (દશ), **વ્યંતર** અને **વાણવ્યંતરો**ની જાતિના સમજવા તેમા પણ મહર્દ્ધિક દેવો ઘણા હોય છે **મહર્દ્ધિક** દેવતાઓ જેમને મોટી ઋદ્ધિ હોય છે તેઓ જો કે ઇંદ્રથી નાના ગણાય છે, પરતુ તેઓની ઋદ્ધિ, સમૃદ્ધિ અને પરિવાર બહુ મોટા હોય છે

૬ એટલે કેટલાકને **જ્યોતિષના** દેવો બનાવી જમીન પર-ભૂમિ પર ફરતા હોય તેમ ફરતા કરી મૂકે છે ચદ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા એ પાંચ પ્રકારના દેવોને જ્યોતિષના દેવો કહેવામા આવે છે.

છે. એવી રીતે જૂદાં જૂદાં પણ સારાં રૂપો અને સારા પાઠો આપી તેઓ પાસે નાટક કરાવે છે, પણ એક વાત ચોક્કસ છે કે એવા પુરુષોને સારૂ રૂપ મૂકાવી દઇને હલકા અધમ–તુચ્છ રૂપથી અથવા તેવા ખરાબ પાઠો આપીને કદિ પણ તેઓ પાસે નાચ કરાવતો નથી. આવો મોટી શક્તિવાળો કર્મપરિણામ મહારાજા પણ તે મહાત્માના ભયથી કંપી જાય છે એ એકજ હકીકત સદાગમનુ માહાત્મ્ય સમજાવવા માટે પૂરતી છે.

"વળી હે [1]મૃગાક્ષિ! તને જો કૌતુક હોય તો તે સદાગમ મહાત્માનું કેવું રૂપ છે તે કહી સંભળાવું છું તે બરાબર સાંભળ. પરમાર્થથી બરાબર જોઇએ તો એજ મહાત્મા ત્રણ જગતના નાથ છે, ખરેખરી રીતે સર્વ ઉપર સ્નેહ રાખનાર એજ છે, જગતનુ શરણુ પણ એજ છે, સર્વે પ્રાણીઓનો બન્ધુ (ભાઇ) પણ એજ છે, વિપત્તિના ઊંડા ખાડામાં પડેલાઓને એજ મહાત્મા ટેકો છે, સંસારઅટવી (વિકટ જંગલ)માં ભૂલા પડેલાને સાચો માર્ગ બતાવનાર એજ મહા પુરુષ છે, સર્વે [2]વ્યાધિઓની ખરી દવા કરનાર મહાન્ વૈદ્ય પણ એજ છે, સર્વે વ્યાધિઓનો બરાબર નાશ કરનાર ઉત્તમ ઔષધ પણ એજ છે, સર્વે વસ્તુઓને પ્રકાશ કરનાર એજ મોટો દીપક છે, પ્રમાદ (આળસ–સુસ્તી)રૂપ રાક્ષસના પંજામાંથી એકદમ છોડાવનાર એજ મહાત્મા છે, અવિરતિરૂપ[3] મેલ અને [4]લીલને ધોઇ નાખનાર પણ એજ છે, (મન, વચન અને કાયાના) દુષ્ટ યોગોને વારવાના કામમાં

સદાગમનુ રૂપ.

---

૧ મૃગાક્ષિઃ હરણુ જેવી ચપળ આંખોવાળી. સુંદર સ્ત્રી.

૨ અત્ર વ્યાધિને ભાવ વ્યાધિ સમજવા. આ સંસારમાં અજ્ઞાનને લઇને સંયોગવિયોગજન્ય અનેક ઉપાધિ થાય છે. જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડતા બોધ થાય અને તેથી સ્વપરનો બરાબર ખ્યાલ આવે તે વ્યાધિને દૂર કરવાનો ખરેખરો ઉપાય છે અને એ ખ્યાલ તે સદાગમ છે તેથી એને વૈદ્યનું સ્થાન આપ્યુ છે. આવી યોજના સર્વ વિશેષણોમા કરવી.

૩ ત્યાગભાવ ન કરતાં સંસારમાં રાચી રહેવું તેને અવિરતિ ભાવ કહેવામા આવે છે તે પ્રાયે અજ્ઞાનજન્ય હોય છે, મિથ્યાત્વમાં એ ભાવ વિશેષ વર્તતો હોય છે.

૪ મેલ-કચરો અને લીલ (પાણી ઉપર દેખાતી સેવાળ)ને ધોઇ નાખનાર– સાફ કરનાર પાણીનું કામ સદાગમ કરે છે. અહીં અવિરતિરૂપ લીલ અને કચરો છે એમ સમજવું

" તેજ ખરેખરો ઉદ્યમ કરે છે, શબ્દ વિગેરે પાંચ[1] તોફાની ચોરો જ્યારે
" આ પ્રાણીનું ધર્મધન લુટવા મંડી જાય છે ત્યારે તે ચોરના પંજામાંથી
" મૂકાવનાર એજ મહાત્મા છે અને તેના જેવું છોડાવવાનું કામ કરનાર
" બીજો કોઇ જોવામાં આવતો નથી, મહા ઘોર ભયંકર નરકનાં દુઃખ-
" માંથી બચાવી લેનાર અને ત્યાં ગયેલાનો પણ ઉદ્ધાર કરનાર તે મ-
" હાત્મા છે અને પ્રાણીઓને જનાવરપણાનાં (તિર્યંચ ગતિનાં) દુ:ખથી
" બચાવનાર પણ એજ મહાત્મા છે, તુચ્છ અધમ મનુષ્યપણામાં[2] પ્રાપ્ત
" થતા અનેક દુખોનો વિચ્છેદ કરાવનાર પણ એજ મહાત્મા છે અને
" અધમ અસુરપણામાં મનમાં નિરંતર થતા અનેક સંતાપોથી દૂર
" રાખનાર પણ એજ મહાત્મા છે, [3]અજ્ઞાન વૃક્ષનો નાશ કરવા માટે
" તેજ મહાત્મા કુઠાર જેવા છે; એ નિદ્રાને[4] નસાડી મૂકનાર અને પ્રાણી-
" ને જાગ્રત કરનાર છે, [5]સ્વાભાવિક આનંદનું ખરેખરૂ કારણ એજ છે
" એમ લોકોમાં કહેવાય છે અને સુખદુખના અનુભવથી થતી મિથ્યા
" બુદ્ધિને કાપી નાખનાર પણ તેજ મહાત્મા છે, [6]એ મહાત્મા ક્રોધ
" અગ્નિને બુઝવવા માટે જળ સમાન છે, મહામાનરૂપ મોટા પર્વતને
" કાપી નાખવા માટે વજ્ર[7] સમાન છે, મહામાયારૂપ મોટી વાઘણનો

---

૧ **પાંચ તોફાની ચોરો** તે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ સમજવા.

૨ ભિખારી, દરિદ્રી, રોગી, અંધ, બહેરા વિગેરે અધમ મનુષ્યની પંક્તિમાં આવે છે.

૩ પ્રથમ **જ્ઞાનાવરણીય** કર્મ જેનું કામ જ્ઞાનની આડા આચ્છાદન કરવાનું છે તેના નાશથી આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે

૪ નિદ્રા પર સત્તા બીજા **દર્શનાવરણીય** કર્મ પર અંકુશ આવવાથી પ્રાપ્ત થાય છે એ કર્મ દર્શનને રોકે છે અને નિદ્રાને લાવે છે

૫ સ્વાભાવિક આનંદ આત્મપરિણતિની રમણતામાં છે દુનિયામાં જે ગાડી વાડી લાડી વિગેરેના સંસર્ગથી આનંદ મનાય છે તે પૌદ્ગલિક છે, અસ્થિર છે, અસ્વાભાવિક છે, નિરંતર રહેનાર ન હોવાથી ખોટો છે સ્વાભાવિક આનંદ જ્ઞાન વગર થતો નથી અને આત્માની એવી શાંત દશા **વેદનીય** કર્મના ક્ષયથી થાય છે આઠ કર્મમાં આ ત્રીજું કર્મ છે

૬ હવે જે વિશેષણો આવે છે તે ચોથા **મોહનીય** કર્મના નાશથી પ્રાપ્ત થાય છે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, દુગછા, વેદ અને મિથ્યાત્વ એ સર્વ મોહના આવિર્ભાવો છે પ્રથમ ચાર કષાય છે (ક્રોધાદિ)

૭ ઇંદ્રનું વજ્ર બહુ નાનું હોય છે, પણ શક્તિ એટલી હોય છે કે પર્વત પર પડતા તેના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે

"નાશ કરવા માટે [1]શરભ (અષ્ટાપદ) સમાન છે અને મોટા લોભ-
"રૂપ મેઘનું શોષણ કરવાને પવન સમાન છે; એ મહાપુરુષ હાસ્યના
"વિકારને શમાવવાની મોટી શક્તિ ધરાવનારા છે અને મોહનીય કર્મના
"ઉદયથી થતી [2]રતિનો સારી રીતે નાશ કરે છે, અરતિથી પીડા પામતા
"પ્રાણીઓને તે મહાત્મા અમૃત જેવા લાગે છે અને કોઇ પ્રાણી ભયથી
"પીડા પામતો હોય, ગભરાઇ ગયો હોય તેનુ સારી રીતે રક્ષણ કર-
"વાને એ શક્તિવાન્ છે, શોકથી હિંમત હારી ગયેલા પ્રાણીને ખરેખરો
"સાચો દિલાસો એ મહાત્મા આપે છે અને પ્રાણીઓને જુગુપ્સા[3]
"વિગેરે વિકારો થાય તેને તે સંપૂર્ણપણે શાંતિ પમાડે છે; [4]કાળ પિ-
"શાચને લાત મારીને હાંકી કાઢવાને તેજ મહાપુરુષ સમર્થ છે અને
"મિથ્યાત્વરૂપ અંધકારને કાપી નાખનાર તે (સદાગમ) પ્રચંડ પ્રતાપ-
"વાળો સૂર્ય છે, [5]ચાર પ્રકારનાં જીવિત (આયુ)નો સર્વથા છેદ કરાવવાનું
"કારણ તેજ મહાપુરુષ છે, કારણ કે જ્યાં આગળ જન્મ મરણ ન હોય
"તેવા શિવાલયમા એ પ્રાણીઓને લઇ જાય છે, સારી અથવા ખરાબ[6]
"નામ કર્મની અનેક પ્રકૃતિઓને લઇને પ્રાણીઓને આ સસારમાં અનેક
"પ્રકારની પીડાઓ થાય છે તે સર્વને આ મહાત્મા અશરીરી[7] સ્થાન

---

૧ શરભ. અષ્ટાપદ પક્ષી

૨ રતિઃ વિષયમાં પ્રીતિ.

૩ જુગુપ્સાઃ બાહ્ય દૃષ્ટિને ન ગમે તેવી વસ્તુ તરફ તિરસ્કાર બતાવવો, નાક મરડવું તે.

૪ **નવ નોકષાય** છે તેનું અત્ર વર્ણન ચાલે છે હાસ્ય (મશ્કરી, ઠઠ્ઠા), રતિ (પ્રેમ), અરતિ (ખેદ), શોક, ભય અને જુગુપ્સા અને સ્ત્રીવેદ (પુરુષ ભોગવવાની ઇચ્છા), પુરુષવેદ અને નપુસકવેદ (સ્ત્રી પુરુષ બન્નેને ભોગવવાની ઇચ્છા.)

૫ દેવતા, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નારકી એ ચાર ગતિમા જન્મ મરણના દુ ખ હોય છે એના નાશથી પ્રાણી મોક્ષે જાય છે આ ગુણ પાચમા આયુષ્ય કર્મના ક્ષયથી પ્રાપ્ત થાય છે

૬ છઠ્ઠા **નામ** કર્મના ઉદયથી પ્રાણીને શરીર, સંસ્થાન, સંઘયણ, સ્વર, કીર્તિ આદિને લઇને અનેક સારા અને ખરાબ નામો મળે છે અહીં ખાસ સમજવા જેવુ એ છે કે સારા નામને પણ સોનાની બેડી પેઠે નહિ ઇચ્છવા યોગ્ય ગણવામા આવે છે શુભ કર્મ પણ જરૂર ભોગવવા પડે છે અને ભોગ વખતે નવીન કર્મબંધ કરાવે છે તેથી તેનો પણ ત્યાગ કરવો યોગ્ય છે

૭ અનંગસ્થાન' જે સ્થાનમાં અંગ-શરીર નથી, માત્ર આત્મા એકલોજ છે તે મોક્ષના નામથી જણાયલું અશરીરી સ્થાન છે. તેને અપાવનાર મહાત્મા સદાગમ છે

"એમ કર્માને સર્વથા દૂર નાખે છે. પોતાના ભક્ત જનોને અક્ષય
"અને અવ્યય જ્ઞાનદર્શનાદિ પ્રાપ્ત કરાવીને ઊંચા નીચા ગોત્રરૂપે¹ થતી
"વિડંબનાઓને તેજ મહાત્મા કાપી નાખે છે. એજ મહાત્મા ²દાન લાભ
"વિગેરે અનેક શક્તિ આપનાર થાય છે અને તેજ મહાત્મા મહાવીર્ય
"(શક્તિ)નો લાભ કરી આપવાના કારણભૂત છે. જે અધમ અને
"ભાગ્યહીન પુરુષો બહુ પાપી હોય છે, તેઓને આ સદાગમ મહાત્માના
"નામ માત્ર પણ ભાન હોતું નથી અને તેવા પ્રાણીઓને ઉપર
"જણાવવામાં આવી છે તે સર્વ કદર્થનાઓ કર્મપરિણામ રાજા કરે છે
"અને તે પ્રાણીઓ પાસે નવાનવા નાટક ભજવાવે છે. જે પ્રાણીઓનું
"મોટા ભાગ્યના કલ્યાણ થવાનું હોય છે તેવા પુણ્યશાળી ઉત્તમ પુરુષો
"બહુ માનપૂર્વક સદાગમનું કહેવું માન્ય કરે છે અને તેના હુકમને
"તાબે રહે છે. તેથી તેઓ અનેક પ્રકારની પીડા આપનાર કર્મપરિ-
"ણામ રાજાની જરા પણ દરકાર નહિ કરતા તેનું અપમાન કરી સંસાર-
"નાટકથી મુક્ત થઈ નિર્વૃત્તિ નગરીમાં જાય છે અને ત્યાં લહેર કરે છે.
"કદિ તેઓ આ કર્મપરિણામ મહારાજાના ³તાબાના પ્રદેશમાં રહે તો-
"પણ કોઈ પણ પ્રકારની ચિંતા રહિત થઈને સદાગમની કૃપાથી કર્મ-
"પરિણામ રાજાને તૃણ જેવો તુચ્છ જાણે છે અને તેની લગાર માત્ર
"પણ દરકાર કરતા નથી. આ સંબંધમાં વધારે શું વર્ણન કરવું? આ
"દુનિયામાં કે અન્યત્ર એવી કોઈ પણ સુંદર વસ્તુ નથી કે જે આ સ-
"દાગમ મહાત્માના ભક્તિવાળા પ્રાણીઓને પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ ન
"હોય. આવી રીતે હે સખિ! મેં તારી પાસે એ સદાગમ મહાત્માનું
"સંક્ષેપમાં સાધારણ રીતે વર્ણન કરી બતાવ્યું, બાકી વિશેષ પ્રકારે
"સર્વથા તો તેઓના ગુણોનું વર્ણન કરવાને કોઈ સમર્થ થાય તેમ નથી."

પ્રજ્ઞાવિશાલાએ કહેલી આ લબાણ હકીકત સાંભળી ત્યારે અ-

---

૧ સાતમા ગોત્ર કર્મના ઉદયથી પ્રાણી હલકો કે ઊંચો કહેવાય છે, એ કર્મના નાશથી ઉક્ત વિશેષણ પ્રાપ્ત થાય છે અક્ષય=જેનો ક્ષય થતો નથી અવ્યય=જેમાં કાંઈ ઘટાડો નથી

૨ આઠમા અંતરાય કર્મના ક્ષયથી દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્ય પર જે અંતરાયઆવરણ પડેલ હોય છે તેનો નાશ થતા આત્માની અનંત શક્તિ પ્ર-ગટ થાય છે.

૩ સદાગમ પ્રાપ્ત થયા પછી અને મોક્ષ જવા પહેલાં કેટલોક કાળ આ સંસારમાં પ્રાણી રહે તે વખતે પણ કર્મો તેને વિડંબના કરી શકતા નથી અને કદાચ પૂર્વના રહી ગયા હોય અને કાંઈ ઉપાધિ કરે તો તેની અસર થતી નથી કર્મના ઉદય વખતે તેની સામે જોરથી ઊભા રહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે

સદાગમ પાસે જવાની વિજ્ઞપ્તિ-

ગૃહીતસંકેતાને બહુ આશ્ચર્ય થયું, ઘણી નવાઇ લાગી અને મનમાં સંદેહો થવાથી વિચાર કરવા લાગી કે આ મારી સખીએ જેવા ગુણોનું વર્ણન કર્યું તેવા ગુણો તેનામાં ખરેખર હોય તો તેના જેવો તો બીજો કોઇ પ્રાણી મારા જોવામાં આવ્યો નથી, માટે હું જાતેજ જોઇને ખાતરી કરૂં. **બીજાના કહેવાથી સાંભળેલી વાતોવડે પૂરેપૂરો સંદેહ ટળી શકતો નથી.** આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અગૃહીતસંકેતા બોલી–" મારી અત્યાર સુધી તો ખાતરી હતી કે મારી સખી (તું) સત્ય બોલનારી છે, પરતુ અત્યારે તું સદાગમના ગુણનું વર્ણન એવા પ્રકારે કરે છે કે જે તદ્દન અસભવિત હોય. તે સાંભળીને મને એમ લાગે છે કે તું પણ મોઢે ચોકડા વગર જેમ આવે તેમ બહુ બોલકી છો. મને એવો પણ વિચાર થાય છે કે તને તેનો વિશેષ પરિચય છે તેથી તેના પરના પ્રેમને લઇને તેને માટે તું આટલું બધુ બોલે છે. નહિ તો વળી શું કર્મપરિણામ મહારાજા તે કોઇથી કદિ બીતા હશે? અને વળી શું એક પ્રાણીમાં એટલા બધા ગુણો એક સાથે એક જગોએ હોવાની વાત પણ બનવા જોગ હોય ખરી? પણ મને ચોક્કસ ખાતરી છે કે મારી વહાલી સખી મને કોઇ દિવસ પણ છેતરતી નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી સદેહ પર ચઢેલું મારૂ મન હીંચોળા ખાય છે અને તેમાં અનેક પ્રકારે ડોળાણુ થયા કરે છે તેથી મને એમ લાગે છે કે તારા એ આત્મપરિચિત પુરુષનાં મને વિશેષ પ્રકારે દર્શન કરાવવાની જરૂર છે"

પ્રજ્ઞાવિશાલા–" આ તારો વિચાર મને પણ બહુ પસદ આવે છે. મારા હૃદયમા વાસ કરી રહેલ એ ભગવાન્ સદાગમને તારે પણ જોવા જોઇએ અને તે માટે તેમની પાસે જવું જોઇએ. ચાલો ત્યારે આપણે આજ જઇએ."

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું.

સંસારીજીવ તસ્કર.

આગલા પ્રકરણમાં વાર્તા કરી તેને પરિણામે બન્ને બહેનપણીઓ અગૃહીતસંકેતા અને પ્રજ્ઞાવિશાલા સદાગમ પાસે જવા ચાલી મોટા મોટા વિજયરૂપ[1] અનેક દુકાનોની પંક્તિ (હાર)થી શોભી રહેલી અને અનેક મહાત્મા પુરુષોથી ખીચોખીચ ભરેલી મહાવિદેહરૂપ ત્યાં બજાર હતી. તે બજારમાં એ ગઇ અને એ બજારમાં રહેલ, અનેક મહાત્મા પુરુષોથી પરિવેષ્ટિત (જેની આજુબાજુ આવી રહેલા છે તેવા) અને થયેલા થતા તેમજ થનારા સર્વ ભાવોનું વર્ણન કરતા ભગવાન્ સદાગમને તેમણે ત્યાં જોયા. તેઓશ્રીની નજદીક બન્ને સખીઓ ગઇ, તે મહાત્માને નમસ્કાર કર્યા અને તેની નજીકમાં બન્ને બેઠી. તેની આકૃતિ જોવા માત્રથીજ અને તેની સામી વારવાર બહુમાનપૂર્વક નજર કરવાને લીધે અગૃહીતસંકેતાના મનમાં જે સંશય ઉત્પન્ન થયો હતો તે તો ચાલ્યોજ ગયો, તેના આનંદમાં ઘણો વધારો થઇ ગયો, તેના ચિત્તમાં એ મહાત્મા પુરુષને માટે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો અને તેના દર્શનથી પોતાનો આત્મા કૃતાર્થ થયો છે એમ તે અંતઃકરણપૂર્વક માનવા લાગી. પછી તેણે પ્રજ્ઞાવિશાલાને ઉદ્દેશીને કહ્યું "અહો ભાગ્યશાળી! તને ખરેખર ધન્ય છે! તારૂં જીવતર ઘણું શ્રેષ્ઠ છે કે જેને આવા મહાત્મા પુરુષ સાથે પરિચય થયો છે. અત્યાર સુધી મેં તો પાપને પણ ધોઇ નાખે તેવા આ મહાત્મા પુરુષનાં દર્શન પણ કર્યાં નહોતાં

મહાવિદેહમાં સદાગમ

---

૧ મહાવિદેહ ખંડના બત્રીશ વિજય છે-વિભાગ છે એ દરેકને દુકાનનું રૂપક આપ્યું છે

૨ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર આખાને બજારનું રૂપક આપ્યું છે આ બજારમાં વિજયરૂપ દુકાનો છે ત્યાંથી પ્રાણી પાપ પુણ્યરૂપ કરિયાણાં ખરીદ કરે છે ભરત ક્ષેત્રને બદલે મહાવિદેહ ક્ષેત્રનું રૂપક કરવાનું કારણ એ જણાય છે કે ત્યાં નિરંતર ચોથા આરાના ભાવો વર્તે છે, તે બજાર કદિ બંધ થતી નથી અને તીર્થંકર મહારાજ સદાગમ નિરંતર બતાવ્યા કરે છે

તેથી ખરેખર હું કમનશીબ હતી અને છેતરાયલી હતી. હીનભાગી પ્રાણીઓ આ સદાગમ મહાત્માને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, કારણ કે [1]લક્ષણ વગરના મનુષ્યને ચિંતામણિ[2] રત્ન મળતું નથી. આ મહાભાગ્યશાળી મહાત્મા સદાગમનાં દર્શન તારી કૃપાથી આજે હું પામી તેથી મારા સર્વ પાપો ધોવાઇ ગયાં છે અને હું પવિત્ર થઇ છું. અહો કમલાક્ષિ ! તે આ મહાત્માના જે અનેક ગુણોનું મારી પાસે વર્ણન કર્યું હતું તે સર્વ તેનામાં છેજ એમ તેનાં દર્શન માત્રથી મારા મનમા નિશ્ચય થઇ ગયો છે. આ મહાપુરુષનું વિશેષ ગુણગૌરવ તો હું હજુ જાણતી નથી તોપણ મને એટલું તો લાગે છે કે એમની જેવો બીજો કોઇ પણ પુરુષ આ દુનિયામાં છેજ નહિ. એમનામાં એટલા બધા ગુણો હશે એવો મને અગાઉ સંશય થયો હતો તે પણ અત્યારે તેઓના દર્શનથી એકદમ નાશ પામી ગયો છે. તું બડી પક્કી છે અને ખરેખર તને મારા ઉપર સાચેસાચો સદ્‌ભાવજ નથી, કારણ કે આજ સુધી મને તેં આ મહાત્મા પુરુષનાં કદિ દર્શન પણ કરાવ્યાં નહિ, પણ બ્હેન ! હવેથી તો મારે તારી સાથે આવીને આ ઉત્તમ પુરુષની દરરોજ સેવા કરવી એવો વિચાર મારો થયો છે. તું તો અહીં બહુ વખત આવેલી છે તેથી આ મહાત્મામા કયા કયા ગુણો છે, તેમનું ખરૂ સ્વરૂપ શું છે, તેઓના આચાર કેવા છે અને તેઓનું અંતઃકરણપૂર્વક કેવી વિધિએ આરાધન થાય છે એ સર્વ સારી રીતે જાણે છે, પણ હે મિતભાષિણી[3] ! તારે તે સર્વ મને પણ સમજાવવું પડશે, જેથી તેઓશ્રીની આરાધના કરીને હું પણ તારા જેવી થાઉં."

પ્રજ્ઞાવિશાલા—"બહુ સારૂ, બહુ સારૂ ! વહાલી સખિ ! જો તું એ પ્રમાણે કરીશ તો મારી મહેનત પણ સફળ થશે. અહો સુંદરલોચનવાળી ! ધન્ય છે તારા વિશેષ જ્ઞાનને અને વચનકૌશલ્યને ! કોઇએ તારા ઉપર ગુણ કર્યો હોય તેને ઓળખવાની ટેવ (કૃતજ્ઞતા) તારામા ખરેખર વખાણવા લાયક છે. એ મહાત્માને લગતા સંકેતો[4] તું જાણતી નહિ હોવાથી આ સદાગમને તું ઓળખતી નહોતી, પરંતુ

---

૧ ભાગ્યવાન્ પુરુષના બત્રીશ લક્ષણો નીતિશાસ્ત્રમા પ્રસિદ્ધ છે.

૨ ચિંતામણિ રત્નનો પ્રભાવ એવો હોય છે કે તે સર્વ મનવાંછિત વસ્તુઓ આપે છે અત્ર ધર્મજ્ઞાનરૂપ ચિંતામણિ રત્ન પર શ્લેશ સમજવો

૩ મિતભાષિણીઃ બહુ થોડું-જરૂર પૂરતુ બોલનારી

૪ સંકેત ખબર, હકીકત આ કારણને લઇનેજ તેનુ નામ અગૃહીતસંકેતા રાખવામાં આવ્યુ છે.

હવે વાસ્તવિક રીતે એ બાબતમાં તારી યોગ્યતા થયેલી જણાય છે. આવી રીતે જો તુ દરરોજ મારી સાથે વિચારણા[1] કરીશ તો અત્યારે તો જો કે તું પરમાર્થને જાણુતી નથી, પણ ધીમે ધીમે સર્વ વસ્તુની અંદર રહેલા તત્ત્વને બરાબર જાણનાર થઇ જઇશ" આ પ્રમાણે વાતો કરતાં તે બન્ને સખીઓને બહુ આનંદ થયો. પછી તેઓ સદાગમ મહાત્માને નમસ્કાર કરીને તે દિવસે તો પોતપોતાને સ્થાનકે ગઇ. પરતુ પછીથી તે બન્ને સખીઓ દરરોજ સદાગમ પાસે આવવા લાગી, તે મહાત્માની સેવા કરવા લાગી અને તેમના દિવસો આનદથી પસાર થવા લાગ્યા.

રાજપુત્ર સંબંધી નિર્ણય.

પ્રજ્ઞાવિશાલાને ધાવમાતાસ્થાન

તે મહાત્મા અને બુદ્ધિમાન્ સદાગમે એક દિવસ વિશાળ નજર પહોચાડનાર પ્રજ્ઞાવિશાલાને ઉદ્દેશીને કહ્યુ "પેલો રાજપુત્ર (ભવ્યપુરુષ-સુમતિ) જે સર્વ ગુણ ધારણ કરનારો થવાનો છે તેને [2]નાનપણથી તારે તારા સ્નેહમા જોડી દેવાની જરૂર છે, તેથી હે ભદ્રે! તું રાજકુળમાં જા, ત્યાં તારો પરિચય વધાર અને કાળપરિણતિ મહારાણી જે રાજપુત્રની માતા થાય છે તેનુ મન હરણ કરીને ગમે તે પ્રકારે તું તે રાજપુત્રની ધાવમાતા થા. તારામા જો આ બાળકને વિશ્વાસ આવશે તો પછી તે સુખમાં ઉછરશે તોપણ મારે વશ રહેશે. એટલે પછી એવા સુપાત્રમાં મારૂ નિ શેષ જ્ઞાન ક્ષેપવીને હુ પણ કૃતકૃત્ય થઇશ."

સદાગમની આ પ્રમાણે આજ્ઞા થતાં પ્રજ્ઞાવિશાલાએ 'જેવો મહારાજશ્રીનો હુકમ' એમ કહી, મસ્તક નમાવી, તે મહાત્માના વચનોમાં આદર લાવીને તેમણે જે પ્રમાણે કહ્યું હતુ તે પ્રમાણે કર્યું. એટલે પ્રજ્ઞાવિશાલા રાજપુત્રની ધાવમાતા થઇ. હવે તે ધાવમાતાનુ

---

૧ વિશાળ બુદ્ધિના માણસો સાથે વિચાર કરવાથી અને તેઓના સબધમાં આવવાથી શાસ્ત્રજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે અને તેમ ન થાય તો સકેત પામી શકાતો નથી

૨ નાનપણમાં સારા અભ્યાસની કેટલી જરૂર છે તે અત્ર વિચારવા યોગ્ય છે, નાનપણમા છોકરાને ગમે તેટલા લાડ લડાવવામા આવે પણ તેની બુદ્ધિનો વિકાસ કેવી રીતે થાય તેનો સાથેજ વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે બાલ્ય કાળથી પ્રજ્ઞાવિશાલાને જોડવાની જરૂર અહીં ઉચિત રીતે બતાવી છે અહીં 'બાલ્ય' શબ્દ શ્લેષ છે. ઉમરે ઘણા વધી ગયેલા પણ ધર્મજ્ઞાનમાં 'બાલ્ય' ભાવ ધારણ કરનારા ઘણા હોય છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

કામ કરે છે અને સ્વર્ગમાં રહેલા દેવોની પેઠે સુખને અનુભવતો કુમાર ઉછરે છે. અનુક્રમે તે રાજપુત્ર વૃદ્ધિ પામતો ગયો અને કલ્પવૃક્ષની પેઠે સર્વ લોકોને આનદ આપનાર થયો. અગાઉ સદાગમે તેના જે ગુણોનું વર્ણન કર્યું હતું તે સર્વ ગુણો તે બાળકઅવસ્થામાં હતો ત્યારથીજ તેનામાં પ્રગટપણે દેખાવા લાગ્યા.

સુમતિની ગુણવિચારણા.

એક દિવસ સદાગમની સાથે તેનો પરિચય કરાવવાના હેતુથી પ્રજ્ઞાવિશાલા તે રાજપુત્રને સદાગમની પાસે લઇ ગઇ. ભાવિભદ્ર (જેનું ભવિષ્યમાં સારૂ કલ્યાણ થવાનું છે તેવો) કુમાર જે જાતે મહા પુણ્યશાળી જીવ છે તેને મહાત્મા સદાગમને જોતાંજ ઘણો હર્ષ થયો. અંત કરણની ભક્તિપૂર્વક સદાગમને નમસ્કાર કરીને રાજકુમાર મહાત્માની નજીક બેઠો અને અમૃત જેવાં મનોહર વાક્ય તેઓશ્રી બોલતા હતા તે બહુ ધ્યાન રાખીને હોશથી સાંભળવા લાગ્યો. ચદ્રકિરણ જેવા નિર્મળ ગુણોથી રાજપુત્રનું મન મહાત્મા સદાગમ તરફ જીતાઇ ગયું અને તેને પરિણામે તે પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો—'અહો! શું એમનાં વાક્યોની મીઠાશ છે! એઓશ્રીનુ રૂપ કેવું અદ્વિતીય સુંદર છે! તેઓના ગુણો કેવા આકર્ષણીય છે! આવા મહાત્મા પુરુષનાં મારે દર્શન થયા તેથી ખરેખર હુ ભાગ્યશાળી છું! આ મનુજગતિ નગરી કે જેમાં આ સદાગમ જેવા મહાત્મા વસે છે તે નગરી પણ ખરેખર ભાગ્યશાળી છે! આ બુદ્ધિમાન્ મહાત્માનાં દર્શન કરીને મારાં તો પાપો આજેજ ધોવાઇ ગયાં હોય એમ મને લાગે છે. ખરેખર, સદાગમ ભગવાન્ થયેલા, થતા અને થનારા સર્વ ભાવોનું નિરૂપણ બહુ સારી રીતે—ભાવપૂર્વક કરે છે, તેથી જો આ મહાત્મા મારા ઉપાધ્યાય થાય તો તેઓની પાસે જે સર્વ કળાઓ છે તે હુ ગ્રહણ કરૂ.' તેના

સદાગમને ઉપાધ્યાયસ્થાન

મનમા આવી રીતે જે વિચારો આવ્યા તે તેણે પ્રજ્ઞાવિશાલાને જણાવ્યા અને તેણીએ જઇને તે હકીકત રાજપુત્રના માબાપને જણાવી. તેઓને પણ આ હકીકત સાંભળીને આનંદ થયો. તેઓએ ત્યારપછી એક સારે દિવસે મોટા ઉત્સવપૂર્વક પોતાના પુત્રને ગુરુ મહારાજને અર્પણ કર્યો અને પ્રસગને યોગ્ય સદાગમની પૂજા કરીને અને કૌતુકપૂર્વક તેનો સત્કાર કરીને સુમતિને શિષ્ય તરીકે ગુરુ મહારાજને સોંપી આપ્યો. તે ધીર કુમારે તે વખતે શ્વેત વસ્ત્રો પહેર્યા, શ્વેત ભૂષણથી ભૂષિત થયો, શ્વેત ફુલોના સમૂહથી તે ભરાઇ ગયો અને શ્વેત

ચંદનથી તેના શરીર પર વિલેપન કરવામાં આવ્યું.[1] હવે તે રાજકુમાર ઉપાધ્યાયની પાસે મહા આનદ-પ્રમોદ ઉપજાવે તેવા વિનયથી નમ્ર થઇને રહે છે. તેનો હેતુ કળાઓનો અભ્યાસ કરવાનો છે અને સદાગમની ઇચ્છા પણ તેને કળા શીખવવાની છે. પછી રાજકુમાર દરરોજ પ્રજ્ઞાવિશાલાની સાથે ગુરુ મહારાજ પાસે વિદ્યા ભણવાની જિજ્ઞાસાથી આવવા લાગ્યો.

સંસારીજીવ.

એક દિવસ બજારમાં સદાગમ મહાત્મા આનદથી બેઠા છે, તેની બાજુમાં પ્રજ્ઞાવિશાલા સાથે રાજકુવર પણ બેઠેલ છે, સદાગમની ફરતા બીજા અનેક માણસો બેઠેલા છે, તેઓની પાસે તે મહાત્મા અનેક બાબતો સબધી વાર્તાલાપ કરી રહ્યા છે, તે વખતે અગૃહીતસકેતા પણ પોતાની સખી પ્રજ્ઞાવિશાલા પાસે આવી મહાત્માને નમસ્કાર કરીને શુદ્ધ જમીન જોઇને બેઠી. તેણે પોતાની વહાલી સખીને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા, રાજપુત્રને સન્માન આપ્યુ અને સદાગમ સન્મુખ આંખો સ્થિર કરીને બેઠી.

કોળાહળ અને ચોર.

હવે તે વખતે એકાએક એક દિશામાંથી કોળાહળ ઉઠ્યો. તે દિશા તરફથી કઠોર અને અસ્તવ્યસ્ત ઢોલનો અવાજ સભળાયો, તોફાની બાળકોએ કરેલો [2]અટ્ટહાસનો અવાજ પણ એજ દિશામાથી આવવા લાગ્યો. આવા વિચિત્ર અવાજને લીધે આખી સભાની નજર તે દિશા તરફ ખેંચાણી. તે વખતે તેઓએ પોતાની બહુ નજીકમાં એક સંસારીજીવ નામનો ચોર જોયો અને તેના કારણથીજ મોટો કલકલ અવાજ ઉઠ્યો હતો એમ જણાયુ. એ ચોરના આખે શરીરે રક્ષા (રાખ) ચોપડવામાં આવી હતી, તેની ચામડી પર ગેરૂના હાથા પાડવામાં આવ્યા હતા, ઘાસની રક્ષાના આખે શરીરે કાળા ચાડલા કરવામાં આવ્યા હતા, ગળામાં કણેરના ઓડકાની માળા પહેરાવવામાં આવી હતી, છાતી પર રામપાત્ર (કોડિયા)ની માળા પહેરાવવામાં આવી હતી, જુની ફુટેલી ઠીબનુ મસ્તક પર છત્ર ધરવામાં આવ્યું હતું, ગળાની એક બાજુએ ચોરીનો માલ લટકાવવામાં આવ્યો હતો, તેને ગધેડા ઉપર સ્વારી કરાવી હતી, તેની ચારે બાજુએ રાજસેવકો

---

૧ રાજકુમારે શ્વેતાબર મુનિપણું ગ્રહણ કર્યું એવો ભાવાર્થ સમજવો

૨ અટ્ટહાસ. ઘણુ ઊચેથી હસવું તે

કરી વળેલા હતા, લોકો તેની નિંદા કરી રહ્યા હતા, તેનુ આખું શરીર ધ્રુજતું હતું, આંખો ચકળવકળ થતી હતી, ભયથી છાતી ધડકતી હતી અને દશે દિશાઓમાં આમતેમ અસ્થિરપણે તે જોયા કરતો હતો.

ચોરે લીધેલો સદાગમઆશ્રય.

આવો બનાવ જોઇને પ્રજ્ઞાવિશાલાને બહુ દયા આવી. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે મહાત્મા સદાગમ સિવાય બીજું કોઇ પણ આ બાપડાની રક્ષા કરી શકે એમ લાગતું નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પ્રજ્ઞાવિશાલા પેલા સંસારીજીવ ચોર પાસે ગઇ, અને એને સમજાવીને મહા પ્રયત્ને તેણે એ ચોરને સદાગમનાં દર્શન કરાવ્યાં અને કહ્યું 'ભદ્ર! તું આ મહાપુરુષનું શરણુ લે.' તે ચોર પણ જેવો સદાગમની નજીક આવ્યો તેવોજ જાણે તેનામાં અપૂર્વ વિશ્વાસ આવી ગયો હોય નહિ તેવી ચેષ્ટા કરવા લાગ્યો અને તેવા પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યો. તે વખતે કોઇ અપૂર્વ અવર્ણનીય અવસ્થાનો તે અનુભવ કરવા લાગ્યો. પછી સર્વે લોકો હજુ તો તેની સામી નજર કરી રહ્યા છે તેવામાં તો તે પોતાની આંખો મીંચી દઇને જમીન પર પડી ગયો. એવી રીતે જમીન પર પડ્યા પછી કેટલોક કાળ તો તે હાલ્યા ચાલ્યા વગર તદ્દન નિશ્ચળ પડી રહ્યો. આ ચોરને એકાએક શું થયું હશે? એવા વિચારથી નગરના લોકો જે તેની પછવાડે આવ્યા હતા તે આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા. ત્યારપછી ધીમે ધીમે તે ચોરને ચેતના પ્રાપ્ત થઇ અને જરા સાવધ થયો. પછી તેણે ઉઠીને સદાગમને ઉદ્દેશીને મોટા સ્વરથી પોકાર કર્યો, 'હે નાથ! મારૂં રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો.' તેના આવા શબ્દો સાંભળીને 'તું ભય રાખ નહિ, તને અભય હો, અભય હો!' એ પ્રમાણે બોલીને સદાગમે તેને આશ્વાસન આપ્યું. ત્યારપછી એ સદાગમ મહાત્માના શરણમાં આવ્યો. સદાગમ મહાત્માએ એ પુરુષનો સ્વીકાર પણ કરી લીધો. રાજાના સેવકો જેઓ સદાગમ મહાત્માનો મહિમા કેટલો મોટો છે અને તેમનામાં કેવી અદ્ભુત શક્તિ છે તે જાણતા હતા તેઓ મનમાં સમજી ગયા કે હવે આ પુરુષ આપણા રાજાની સત્તામાં રહ્યો નથી તેથી તેઓ વિચાર કરીને આખા શરીરે ધ્રુજતા ધ્રુજતા એકેક ડગલું પાછું ભરતા બહાર નીકળી ગયા અને દૂર પ્રદેશમાં જઇને બેઠા. તેઓ સમજી ગયા કે જ્યાંસુધી એ ચોરનો સદાગમ સ્વીકાર કરશે ત્યાંસુધી પોતાનુ કે પોતાના રાજાનું કાંઇ ચાલવાનું નથી; આથી રાહ જોતા તેઓ જરા દૂર જઇને બેઠા. સંસારીજીવને પણ આથી જરાક શાંતિ પ્રાપ્ત થઇ.

હવે અગૃહીતસંકેતાએ સંસારીજીવને પૂછ્યું "ભદ્ર ! તેં શું ગુન્હો કર્યો હતો કે જેથી આ જમ જેવા રાજપુરુષોએ તને પકડ્યો હતો ?"

ચોરનો અહેવાલ

અગૃહીતસંકેતાનો આવો પ્રશ્ન સાંભળીને સંસારીજીવે જવાબ આપ્યો "આપ એ બાબત પૂછવું જવા દો, એ બાબતમાં કાંઇ માલ નથી, એ હકીકત ખાસ કહેવા લાયક નથી. મહાત્મા સદાગમ એ આખો બનાવ અને સર્વ હકીકત સારી રીતે જાણે છે એટલે એ કહેવાની જરૂર પણ નથી," એટલે સદાગમે કહ્યું કે "આ અગૃહીતસંકેતાને તારો વૃત્તાંત સાંભળવાનું કુતૂહળ છે તો તેની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા માટે તારી હકીકત કહે, એમાં કાંઇ વાંધો નથી." સંસારીજીવે કહ્યું "જેવી આપ સાહેબની આજ્ઞા, પરંતુ સર્વ લોકો સાંભળે તેવી રીતે મારા ઉપર થયેલી વિડંબનાનું વર્ણન કરવાને હું સમર્થ નથી તેથી આપણે નિર્જન સ્થાનકે (એકાન્તમાં) બેસીએ. આપ એ પ્રમાણે આજ્ઞા કરવાની કૃપા કરો."

સદાગમે તે વખતે સભા તરફ નજર કરી, એટલે સભામાં આવેલા વિચક્ષણ લોકો તુરત ઉઠીને દૂર જઇને બેઠા.[1] બીજા લોકો ઉઠ્યા તેની સાથે પ્રજ્ઞાવિશાલા પણ ઉઠવા લાગી, એટલે તેને ગુરુ મહારાજે બેસવાની આજ્ઞા કરી તેની બાજુમાં [2]સદાગમના કહેવાથી ભવ્યપુરુષ પણ બેઠો. પછી આ ચારેની સમક્ષ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સંસારીજીવે પોતાની હકીકત કહેવા માંડી.

* * *

* * * *

---

૧ બીજા લોકો કોણ હતા તે આઠમા પ્રસ્તાવમાં જણાશે આ સંસારીજીવ મોટા ચક્રવર્તી છે અને તેજ ચોર છે એમ બતાવ્યું છે આ સર્વ બાબતનો મેળ આઠમા પ્રસ્તાવમાં મળશે **પ્રજ્ઞાવિશાલા** તે મહાભદ્રા સાધ્વી છે, આચાર્યની બહેન થાય છે, **સદાગમ** સમંતભદ્ર આચાર્ય છે, **ભવ્યપુરુષ** તે રાજપુત્ર પુંડરીક છે અને **અગૃહીતસંકેતા** તે સુલલિતા છે, અને **ચોર** તે અનુસુંદર ચક્રવર્તી છે

૨ ૧ **સદાગમ** મહાત્મા, ૨ **પ્રજ્ઞાવિશાલા**, ૩ **ભવ્યપુરુષ**, ૪ **અગૃહીતસંકેતા** આ ચારની સમક્ષ **સંસારીજીવ** પોતાનો વૃત્તાંત કહે છે ભવપ્રપંચની કથા અત્રેથી ખરેખરી શરૂ થાય છે એ કથા બહુ મનનપૂર્વક વાંચી વિચારવાની જરૂર છે વાચનારે પોતે ખાસ વિચાર કરવો કે જે સ્થિતિ અત્ર વર્ણવી છે તેમાંથી તે પોતે અનેકવાર પસાર થયો છે જરા સુખમાં પડતાં દુઃખ વિસરી જાય છે, પણ તેને અનેક રીતે સહન કરવું પડયું છે આ ગ્રંથની વિચારણા જેમ સવિશેષ થશે તેમ સંસારનું સ્વરૂપ બરાબર લક્ષ્યમાં આવશે અહીં સંસારીજીવ પહેલા પુરુષમાં પોતાનું ચરિત્ર કહેવા લાગે છે તે ૮ મા પ્રસ્તાવ સુધી ચાલે છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

અસંવ્યવહાર નગરે.

અત્યંતઅબોધ અને તીવ્રમોહોદય

આ [1]લોકમાં અનાદિ કાળથી પ્રતિષ્ઠિત (સ્થપાયેલ) અને અનંત જનોથી ભરેલું એક **અસંવ્યવહાર**[2] નામનું નગર છે. તે આખા નગરમાં **અનાદિવનસ્પતિ** નામના કુળપુત્રો[3] રહે છે. ત્યાં અગાઉ જણાવેલા [4]કર્મપરિણામ રાજાના સંબંધી અત્યંતઅબોધ[5] નામે સેનાપતિ અને

---

૧ આખા વિશ્વના બે મોટા વિભાગ છેઃ **લોક** અને **અલોક**. લોકમાં જીવ અને અજીવ સર્વ વિદ્યમાન હોય છે, અજીવના પાંચે દ્રવ્યો ત્યાં હોય છે. અલોકમાં જીવ હોતાજ નથી અને અજીવનાં પાંચ દ્રવ્ય પૈકી માત્ર એક આકાશ દ્રવ્યજ લભ્ય છે. લોકનું પ્રમાણ ચૌદ રાજનું છે જે સંબંધી હકીકત **લોકપ્રકાશ**ના ક્ષેત્ર વિભાગથી વિચારી લેવી.

૨ આ **અસંવ્યવહાર** નગર તે અનંત સૂક્ષ્મવનસ્પતિ સમજવી. એને **સૂક્ષ્મ નિગોદ** કહેવામાં આવે છે. તેના અસંખ્ય 'ગોળા' હોય છે, પ્રત્યેક ગોળામાં અસંખ્ય 'નિગોદ' હોય છે અને દરેક નિગોદમાં અનંત જીવો હોય છે. અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાળના જેટલા સમય થાય તેના કરતાં એક નિગોદમાં જીવો અનંત ગુણા છે. આથી દરેક સમયે ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાએ જીવો મોક્ષમાં જાય તોપણ સર્વ જીવોનો સંસારમાંથી અભાવ થતો નથી. સૂક્ષ્મ નિગોદમાં હોય છે ત્યાંસુધી પ્રાણી 'અવ્યવહારી' કહેવાય છે, એક વાર બાદર રૂપ લીધા પછી તે 'વ્યવહારી' કહેવાય છે, એક વાર બાદર રૂપ લીધા પછી સૂક્ષ્મ નિગોદમાં ફરી વાર જાય તોપણ તે 'અવ્યવહારી' કહેવાતો નથી. સોયના અગ્ર ભાગ ઉપર અસંખ્ય ગોળા અને તે દરેકમાં અનંત જીવો રહી શકે છે.

૩ **કુળપુત્રો** એટલે ઉમરાવો, ખાનદાન-અમીર કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા ગર્ભશ્રીમંતો. અહીં અનાદિ કર્મસંતતિવાળા જીવો સમજવા.

૪ **કર્મપરિણામ** રાજાનું રાજ્ય **મનુજગતિ** નગરીમાં બતાવ્યું છે, પણ તેની સત્તા સર્વ લોક પર ચાલે છે. તેણે પોતાના રાજ્યમાંથી સુબા તરીકે કામ કરી શકે તેવા આ **અત્યંતઅબોધ** અને **તીવ્રમોહોદય**ને અસંવ્યવહાર નગર પર રાજ્ય ચલાવવા મોકલ્યા છે.

૫ **અત્યંતઅબોધ**ઃ મહા અજ્ઞાન-અજાણપણું-મિથ્યાત્વ પર આ રૂપક છે. સર્વ જીવને અક્ષરનો (જ્ઞાનનો) અનંતમો ભાગ તો ખુલ્લોજ રહે છે. તેટલું બાદ કરતાં સર્વથી વધારે જડપણું-અજ્ઞપણું આ નિગોદના જીવને હોય છે. ઉત્ક્રાન્તિમાં સર્વથી નીચે પગથીએ આ જીવો છે.

તીવ્રમોહોદય[1] નામે સરસુબો[2] હમેશને માટે તે હોદા પર નીમાયલા[3] રહે છે. તે નગરમા વસતા સર્વ લોકો કર્મપરિણામ મહારાજાના હુકમથીજ અસ્પષ્ટ ચેતનાવાળા હોવાને લીધે જાણે ઉંઘતા ન હોય, કાર્ય કે અકાર્ય શું છે તેનો વિચાર નહિ હોવાને લીધે જાણે મદિરાપાન કરેલા ન હોય, એક બીજામા [4]લોલીભૂત થઇ જતા હોવાથી જાણે મૂર્છા પામેલા ન હોય અને સ્પષ્ટ દેખાય તેવી કોઇ ચેષ્ટા કરતા ન હોવાથી જાણે મૃત્યુ પામેલા ન હોય તેવા દેખાય છે[5]; એ સર્વ જીવોને અત્યંતઅબોધ અને તીવ્રમોહોદય નિગોદ નામના ઓરડામાં નાખી તેને એકપિંડ જેવા કરીને હમેશા રાખી મૂકે છે. આ કારણુને લઇને તે સર્વ જીવો અત્યંત મૂઢ થઇ ગયેલા હોવાથી કાઇ જાણુતા નથી, કાંઇ બોલતા નથી, કાંઇ હાલતા ચાલતા નથી, છેદાતા નથી, ભેદાતા નથી, બળતા નથી, જતા આવતા નથી, કુટાતા નથી, આઘાત પામતા નથી અને વેદના (પીડા)ને વ્યક્ત રીતે સહન કરતા નથી. આ સિવાય બીજો કોઇ પણુ પ્રકારનો લોકવ્યવહાર પણુ તેઓ બાપડા કરતા નથી. આવી રીતે તે નગરમાં વસનારા જીવોને કોઇ જાતનો વ્યવહાર ન હોવાથી તે નગરનું નામ ‘અસંવ્યવહાર’ કહેવામા આવે છે. તે નગરમાં **સંસારીજીવ** નામનો હું પણુ એક કુટુંબી હતો. એ નગરમાં વસતાં મને અનંત કાળ વ્યતીત થયો.

નિગોદમાં જીવસ્થિતિ

---

૧ **તીવ્રમોહોદયઃ** મોહનીય કર્મનો ખરેખરો ઉદય તેના આકરા સ્વરૂપમા અત્ર હોય છે. એને લઇને પ્રાણી તદ્દન મુંઝાઇ જાય છે અને સંસારને વળગી રહે છે

૨ **‘મહત્તમ’** આ શબ્દ મૂળમાં વાપર્યો છે એનો અર્થ મોટો અધિકારી અથવા અન્ય પર શાસન ચલાવનાર એવો થાય છે. Lord of Asamvyavahara એ ભાવ એનો છે

૩ જેમ સેનાપતિની બદલી થાય છે, સરસુબો–વાઇસરોય બદલાય છે તેમ આ લોકોનુ થતુ નથી તેઓ હમેશને માટે નીમાયલા છે.

૪ સોયના અગ્ર ભાગમાં અનત જીવો હોય તે અરસ્પરસ એક બીજામાં કેવી રીતે મળી જતા હશે તેનો ખ્યાલ કરવો વધારે સ્પષ્ટ સમજવું હોય તો ‘નિગોદ ષટ્ત્રિંશિકા’ પ્રકરણ વાચી જવું

૫ નિગોદના જીવો તીવ્ર અજ્ઞાન અને મોહમા મસ્ત હોવાથી તેઓના સબંધમાં અત્રે જે સ્થિતિ વર્ણવી છે તે બરાબર બંધબેસતી છે.

તન્નિયોગ દૂત પ્રવેશ.

તત્પરિણતિની જાહેરાત

એક દિવસ સદરહુ તીવ્રમોહોદય સભા ભરીને બેઠેલા છે અને તેની બાજુમાં જરા ખસીને અત્યંતઅબોધ સેનાપતિ બેઠા છે તેવામાં [1]તત્પરિણતિ નામની પ્રતિહારી સભામંડપમાં દાખલ થઇ; તે સમુદ્રના તરંગ (મોજા)ની પેઠે મોતીઓના[2] સમૂહને ધારણ કરનારી હતી, ચોમાસાના સમયની લક્ષ્મીની પેઠે તે સમુન્નતપયોધરા[3] હતી, [4]મલયાચલ પર્વતની મેખલાની પેઠે ચંદનની ગંધને[5] ધારણ કરનારી હતી અને વસંત ઋતુની લક્ષ્મીની પેઠે સુંદર [6]પત્ર, તિલક[7] અને આભરણોવડે તે શોભતી હતી. તેણે જમીન સુધી પોતાના હાથ પગ અને મસ્તક નમાવી પ્રણામ કર્યા અને પછી હાથ જોડીને વિજ્ઞપ્તિ કરી "હે દેવ! આપણા સારી કીર્તિવાળા મહારાજા શ્રી કર્મપરિણામ તરફથી તન્નિયોગ[8] નામનો દૂત આપની પાસે આવ્યો છે અને આપ

---

૧ **તત્પરિણતિ** એટલે તથા પ્રકારની વૃત્તિ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી વૃત્તિ પર અંકુશ આવતો જાય છે. અબોધ જરા બાજુ પર ખસી જાય ત્યારેજ વૃત્તિમા સહજ પણ સુધારો થવો સંભવે છે.

૨ સમુદ્રના તરંગ જેમ મોતીથી ભરેલી છીપોને વહન કરે છે તેમ આ પ્રતિહારીએ પોતાના અંગ પર અલંકાર તરીકે મોતીની માળાઓ પહેરી હતી.

૩ **ચોમાસાની લક્ષ્મી** જેમ (૧) સમુન્નત (ઊંચે ચઢેલા) પયોધરા (પય એટલે પાણી-જળ, તેને ધારણ કરનાર વાદળાવાળી) હોય તેમ તે પ્રતિહારી પણ (૨) સમુન્નત (ઊંચા વધેલા હૃષ્ટ પુષ્ટ) પયોધર (સ્તન)ને ધારણ કરનારી હતી. **પયોધર** શબ્દ અહીં શ્લેષ છે.

૪ **મલયાચલ** પર્વત પર ચંદનનાં વૃક્ષો ઘણાજ હોય છે. સંસ્કૃત કવિઓ તેને ચંદનની ગંધને ધારણ કરનાર અને ફેલાવનાર તરીકે ઘણી જગાએ વર્ણવે છે. **મેખલા** એટલે ખાચો પડેલી બાજુ

૫ **મલયાચલની મેખલાઃ** (બાજુ) (૧) ચંદનની ગંધ ફેલાવે તેમ આ પ્રતિહારી પણ (૨) પોતાના શરીરે લગાડેલા ચંદનની ગંધ ચોતરફ ફેલાવતી હતી

૬ **પત્રઃ** (૧) વસંતશ્રી પક્ષે પાંદડાં અને (૨) પ્રતિહારી પક્ષે શરીર પર ચિત્રેલી પત્રાકૃતિ વસંત ઋતુ સુંદર પાંદડાં ધારણ કરે છે, તે સ્ત્રી સુંદર પત્રવલ્લી ધારણ કરે છે. વધારે ખુબસુરત દેખાવા માટે સ્તનાદિ પર પત્રનાં ચિત્રો કાઢવાનો રિવાજ અગાઉ ઘણો હતો એમ જણાય છે

૭ **તિલકઃ** (૧) વસંતશ્રી પક્ષે સુંદર પુષ્પવાળું એક જાતનું ઝાડ (૨) પ્રતિહારી પક્ષે કપાળમાં ચાંદલો આ શ્લેષનો અર્થ સ્પષ્ટ છે

૮ **તન્નિયોગઃ** આ દૂતનું કાર્ય બહુ મોટું નથી તન્નિયોગ એટલે કર્મ અને કાળપરિણતિનો સંબંધ (નિયોગ) કરાવી આપી જીવને તેના યોગ્ય સ્થાન પર લઇ આવે તે એ માત્ર કૃતકાર્ય કરે છે.

સાહેબનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા રાખે છે. આપશ્રીના હુકમની રાહ જોતો હાલ તે બહાર 'પ્રતિહારભૂમિમાં ઊભો રહ્યો છે. આપનો એના સબંધમાં જેવો હુકમ." પ્રતિહારીનાં આવા વચન સાંભળીને તીવ્રમોહોદયે અત્યંતઅબોધ તરફ નજર કરી, એટલે તેણે પ્રતિહારીને હુકમ કર્યો "તું જલદી તેને પ્રવેશ કરાવ" પ્રતિહારીએ હુકમ માથે ચઢાવીને તન્નિયોગ દૂતને તુરતજ રાજસભામાં પ્રવેશ કરાવ્યો.

લોકસ્થિતિની સંપૂર્ણ વિચારણા.

તન્નિયોગ દૂતે પોતાની મર્યાદા પ્રમાણે સુબાને અને સેનાધિપતિને પ્રણામ કર્યા. તે વખતે તેઓએ દૂતનો આદર સત્કાર કર્યો અને બેસવા માટે તેને આસન આપ્યુ. એટલે ફરીને પોતાને ઉચિત પ્રણામ કરીને તે દૂત આસન પર બેઠો ત્યારપછી સરસુબા તીવ્રમોહોદયે પોતાનું આસન છોડી દઇ ઊભા થઇ જોડેલા હાથ કપાળે લગાડી કહ્યુ "મહારાજા, પટરાણી અને આપણુ બાકીનુ આખુ મંડળ ક્ષેમ કુશળ છે?"

તન્નિયોગ—"હાજી, સર્વે બહુ મજામાં છે."

તીવ્રમોહોદય—"તમને અત્રે મોકલીને મહારાજા સાહેબે અમને આજે યાદ કર્યા તેથી ખરેખર મહારાજા સાહેબની અમારા પર મહેરબાની થઇ છે. હવે તમારા આગમનનુ કારણુ શું છે તે જણાવો."

તન્નિયોગ—"કર્મપરિણામ મહારાજાશ્રીને તમારાથી વિશેષ કૃપાનું પાત્ર બીજું કોણ છે? મારા અહીં આવવાનુ કારણ આપને હવે કહું છું તે સાભળો. આપ સાહેબના ધ્યાનમા સારી રીતે હશેજ કે આપણા નામદાર મહારાજા કર્મપરિણામની મોટી બહેન લોકસ્થિતિ[1] નામની છે જે બહુ માનને પાત્ર છે, સર્વે અવસરો ઉપર પૂછવાનુ ઠેકાણુ છે, બહુ મોટી શક્તિવાળી છે અને એવી જબરી છે કે તેનુ વાક્ય કદિ પણ ઓળગી શકાય નહિ. પોતાની બહેન ઉપર પ્રસન્ન થઇને મહારાજાશ્રીએ તેને સર્વે કાળને માટે એ અધિકાર આપ્યો છે અને એવા જવાબદાર અધિ-

---

૧ લોકસ્થિતિઃ આ વિશ્વમા અમુક કાર્યો અમુક ચોક્કસ નિયમને અનુસરીનેજ ચાલે છે એવા અનિવારણીય નિયમને રૂપક આપ્યુ છે. Invariable Law of Nature એક ઉત્સર્પિણીમા ચક્રવર્તી બારજ થાય કે તીર્થંકર ચોવીશજ થાય એવી વ્યવસ્થા આ નિયમથી ચાલે છે. આગળ હકીકત વાચતા આ હકીગ્ત વધારે સ્ફુટ થશે

લોકસ્થિતિની જવાબદારી

કાર પર તેની કાયમને માટે નીમણુક કરેલી હોવાથી તે લોકસ્થિતિનુ જોર વધારે રહે છે. તેને એ અધિકાર આપ્યો ત્યારે આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યુ હતું કે—' બહેન ! આપણો સદા શત્રુવટ ધરાવનારો કોઇ પણ રીતે ઉખેડી ન શકાય તેવો સદાગમ નામનો મોટો દુશ્મન છે. એ વચ્ચે વચ્ચે જ્યારે જ્યારે ફાવે છે ત્યારે ત્યારે આપણા લશ્કરને હઠાવી દઈ તેનો પરાભવ કરે છે અને આપણા રાજ્યમાં દાખલ થઇ કેટલાક લોકોને તેમાંથી બહાર કાઢી મૂકે છે અને આપણાથી તદ્દન અગમ્ય (જ્યાં ન જઇ શકાય તેવી), આપણને જ્યાં પ્રવેશ કરવાનો અધિકાર કે સત્તા પણ નથી એવી નિર્વૃત્તિ નગરીમાં મોકલી દે છે—સ્થાપન કરે છે. આમ જો લાંબો કાળ ચાલે તો તો આપણી વસ્તી ઘટી જાય અને જ્યાં ત્યાં આપણો અપજશ બોલાય, એ વાત તો કોઇ પણ રીતે સારી ગણાય નહિ, માટે બહેન ! લોકસ્થિતિ ! તારે આ પ્રમાણે ગોઠવણ રાખવી. ગમે તેમ કરીને મારૂ સ્વરૂપ તો ફેરફાર વગરનુજ રહેવું જોઇએ, તેટલા માટે તારે અસંવ્યવહાર નગરનું સારી રીતે રક્ષણ કરવું, અને જેટલા પ્રાણીઓને પેલો સદાગમ અહીંથી છોડાવે અને મારા રાજ્યમાંથી બહાર પેલી નિર્વૃત્તિ નગરીમાં મોકલી આપે તેટલા પ્રાણીઓને તારે અસવ્યવહાર નગરમાથી લાવીને મારી સત્તા ચાલે તેવા સ્થાનમાં મૂકી આપવા.[1] આપ્રમાણે કરવાથી સર્વ સ્થાનોમાં જીવો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં રહ્યા કરશે અને તેમ કરવાથી સદાગમે અમુક પ્રાણીઓને છોડાવ્યા એની વાત પણ કોઇ જાણી શકશે નહિ અને કોઇને એ વાત સંભારવાનું કારણ પણ રહેશે નહિ. વળી વધારે અગત્યની બાબત તો એ છે કે એ પ્રમાણે લોકોની (વસ્તીની) સખ્યામાં ઘટાડો ન થવાથી આપણી આબરૂને પણ જરાએ કલક લાગશે નહિ.' લોકસ્થિતિની પાસે જ્યારે કર્મપરિણામ મહારાજાએ આ પ્રમાણે વાત કરી હતી ત્યારે તેણે પણ ' મોટી કૃપા '.એમ કહી એ પ્રમાણે કરવાનો અધિકાર અંગીકાર કર્યો હતો. હું પોતે પણ જો કે મહારાજાધિરાજ કર્મપરિણામનો નોકર છું તોપણ વિશેષે કરીને તો [2]લોકસ્થિતિનાજ

---

૧ નિયમ એવો છે કે જેટલા પ્રાણીઓ મોક્ષે જાય છે તેટલી સખ્યામા નિગોદમાથી નીકળી પ્રાણી વ્યવહારી થાય છે, અને નિગોદમાં તો અનંતા જીવો હોવાથી ત્યાં કાંઇ ઓછાશ જણાતી નથી પરિણામે સર્વ ગતિમા જીવસખ્યામાં વધારો કે ઘટાડો થતો નથી આ પ્રમાણે લોકસ્થિતિ ચાલ્યા કરે છે

૨ મતલબ એ છે કે ઉપર જણાવ્યું તેમ સસારઘટનાજ એવા પ્રકારની ચાલે છે કે જ્યારે અમુક જીવો મોક્ષ જાય છે ત્યારે તેટલાજ જીવો લોકસ્થિતિના નિયમ પ્રમાણે નિયોગબળે અવ્યવહાર રાશિમાથી બહાર નીકળી આવે છે. એવા પ્રકારનો નિયોગ કરી આપનાર-સંબંધ જોડી આપનાર લોકસ્થિતિ છે

તાબામાં છું અને તેટલામાટેજ હું તન્નિયોગના નામથી ઓળખાઉં છું. હવે હાલમાંજ પેલા સદાગમે કેટલાક જીવોને છોડાવ્યા છે.[1] આ પ્રમાણે બનવાથી ભગવતી લોકસ્થિતિએ તેટલા જીવોને અહીંથી લઇ જવા માટે મને તમારી પાસે મોકલ્યો છે. આ હકીકત આપ સાહેબે સાંભળી, હવે યોગ્ય લાગે તે પ્રમાણે હુકમ ફરમાવો."

'જેવી લોકસ્થિતિની આજ્ઞા' એ પ્રમાણે બોલીને સરસુબાએ અને સૈન્યાધિપતિએ જણાવ્યુ કે દેવીએ જે આજ્ઞા કરી છે તે પાળવાને અમે તૈયાર છીએ.

તીવ્રમોહોદય–"ભદ્ર તન્નિયોગ! તું અમારી સાથે ચાલ, આ અસંવ્યવહાર નગર કેટલુ વિશાળ છે તે તને બતાવીએ પછી તું પાછો જા ત્યારે તેં જે સર્વ જોયુ હોય તે મહારાજાધિરાજને જણાવજે, જેથી તેઓ સાહેબને લોકો ઓછા થઇ જવાની કોઇ પણ કાળે ચિંતા રહેશે નહિ."

તન્નિયોગ–'ચાલો સાહેબ! જેવી આપની આજ્ઞા'

અસંવ્યવહાર નગરદર્શન.

એમ કહીને તન્નિયોગ ઊભો થયો અને તેજ વખતે તે ત્રણે જણાએ અસવ્યવહાર નગર જોવાને ચાલી નીકળ્યા. હાથ ઊંચા કરીને તીવ્રમોહોદયે ગોળક[2] નામના મોટા મોટા પ્રાસાદો–મહેલો બતાવ્યા. તે દરેક મહેલમાં નિગોદ[3] નામના અસખ્ય ઓરડાઓ બતાવ્યા. એ ઓરડાને વિદ્વાનો 'સાધારણ શરીર'[4] એવું નામ પણ આપે છે. એ

---

૧ એટલે કેટલાક મનુષ્યો હાલ મોક્ષ ગયા છે (મોક્ષમાર્ગે તો ચાલ્યાજ કરે છે, પણ સસારીજીવને નીકળવાના અવસરનુ આ વર્ણન છે તે ધ્યાનમા રાખવુ)

૨ નિગોદના જીવોના સ્થાન ગોળ આકારવાળા હોય છે અને તેનુ નામ ગોળક કહેવાય છે આ લોકમા એવા અસખ્ય ગોળા હોય છે સોયના અગ્ર ભાગ પર અસખ્ય ગોળા રહે છે (નિગોદના જીવોને એક ઇંદ્રિયસ્પર્શ હોય છે પાચે પ્રકારના સૂક્ષ્મ જીવો હોય છે પૃથ્વીકાય અપ્કાય, તેઉકાય, વાઉકાય અને વનસ્પતિકાય, પણ અનંત નિગોદ તે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયજ સમજવા એ સૂક્ષ્મ જીવો ચૌદ રાજલોકમા ઠાંસી ઠાસીને ભરેલા છે અને મોક્ષમા અનન્ત જીવો ગયા કરે છે, પણ એક નિગોદનો અનતમો ભાગ પણ ખાલી થતો નથી આથી કાળના સમય કરતા જીવસખ્યા વિશેષ છે એમ જાણવું

૩ ઉપર કહ્યુ તેમ પ્રત્યેક ગોળકમા અસખ્ય નિગોદ હોય છે મહેલમા ઓરડાઓ હોય તેમ ગોળકરૂપ મહેલમા નિગોદરૂપ ચેંબરો છે

૪ **સાધારણ શરીર.** અનત જીવોને ધારણ કરનાર એક શરીર હોય તેને 'સાધારણ શરીર' કહે છે સાધારણ શરીર સૂક્ષ્મ અને બાદર બે પ્રકારના હોય છે અત્ર વિવક્ષા સૂક્ષ્મની ચાલે છે

ઓરડામાં રહેલા [1]અનંત જીવોને ત્યારપછી બતાવ્યા.[2] આ બધી હકીકત જોઇને તન્નિયોગ દૂત તો આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયો. પછી તીવ્રમોહોદયે પૂછ્યુ 'ભાઇ! તેં આ નગર કેવડું મોટુ છે તે જોયું?' જવાબમાં દૂત બોલ્યો 'હા સાહેબ! બહુ સારી રીતે જોયુ' પછી પોતાને હાથે તાળી વગાડીને ઊંચેથી હસતો હસતો તીવ્રમોહોદય બોલવા લાગ્યો "અરે ભાઇ! તું સદાગમની મૂર્ખાઇ તો જો? તે તો કર્મપરિણામ મહારાજાના તાબામાં રહેલા હોય તે સર્વ જીવોને તેના તાબામાંથી મોક્ષમાં લઇ જવાની હોંશ રાખ્યા કરે છે, પણ એ બાપડા સદાગમને ખબર નથી કે એવા પ્રાણીઓ કેટલા છે! જો! આપણા આ અસંવ્યવહાર નગરમાં અસંખ્ય મહેલો (ગોળક–પ્રાસાદો) છે, દરેક મહેલમાં વળી અસંખ્ય અસંખ્ય ઓરડા છે અને એવા દરેકે દરેક ઓરડામાં અનતા જીવો વસે છે. એ સદાગમને આપણા લોકોને અહીંથી ઉપાડી નિવૃત્તિમાં લઇ જવાનું વેન[3] અનાદિ કાળથી લાગ્યું છે, એનામાં એક જાતનુ એ પ્રકારનુ ભૂત ભરાઇ ગયુ છે, પણ આટલા બધા કાળથી એ મહેનત કરે છે ત્યારે માત્ર એક ઓરડામાં રહેતા લોકોનો અનંતમો ભાગ તે ઘસડી જઇ શક્યો છે.[4] હવે આટલે કાળે એક ઓરડાનો પણ અનતમો ભાગજ એ ખાલી કરી શક્યો છે ત્યારે મહારાજાધિરાજે લોકોની સંખ્યામાં ઘટાડો થવાની ચિંતા શામાટે રાખવી જોઇએ?" તન્નિયોગ બોલ્યો 'આપ કહો છો તે હકીકત બરાબર છે અને મહારાજા સાહેબને પણ એ બાબતમાં આપને માટે પૂરતો વિશ્વાસ છે અને તેમના ખ્યાલમાં પણ એ હકીકત છે. વળી હું ત્યાં જઇને આપ સાહેબે કહેલી હકીકત તેઓશ્રીને જરૂર જણા-

સદાગમની મશ્કરી

---

૧ પ્રત્યેક નિગોદમા અનત જીવો હોય છે અસખ્ય અને અનતનુ સ્વરૂપ ચોથા કર્મગ્રથથી અને લોકપ્રકાશથી વિચારી લેવુ

૨ નિગોદનુ સ્વરૂપ બરાબર સમજાય તે માટે ઘણા ગ્રથો વાંચવાની જરૂર છે. કાંઇક વિગત આ પ્રસ્તાવને છેડે પરિશિષ્ટમાથી મળશે તે જુઓ. એ લેખ રા કુંવરજી આણંદજીએ લખ્યો છે અને આચાર્યશ્રી આનંદસાગરજીએ તપાસ્યો છે.

૩ વાણીઆતપણુ, લત

૪ जइआइ होइ पुच्छा, जिणाणमग्गमि उत्तर तइआ,
इक्कस्स निगोअस्स, अणतभागो अ सिद्धिगओ जैन मार्गमां ज्यारे कोइ पण सवाल पूछे त्यारे जवाब एज मळवानो छे के 'एक निगोदनो अनतमो भाग मोक्ष गयो' अनतनी संख्या एटली मोटी छे के अनता जीवो मोक्ष जाय, तेमा अनता जाय तो पण एक निगोदमा रहेला जीवोनो अनतमो भागज ते थाय छे. निगोदना जीवोनी अनतनी संख्या घणी मोटी छे.

લીંગ. પણ મારે આપને એક બીજી પણ હકીકત કહેવાની છે અને તે એ છે કે મહાદેવી લોકસ્થિતિએ મને ખાસ આજ્ઞા કરી છે કે તેનો હુકમ અમલમાં મૂકવાને અંગે મારે જરા પણ વિલંબ ન કરવો, જરા પણ વખત ખોયા વગર તુરતજ તેણીનો હુકમ અમલમાં મૂકવો. તેટલામાટે તેણે જે હુકમ કર્યો છે તે બાબત આપ જલ્દી અમલમાં મૂકવાની ગોઠવણ કરો.' આ પ્રમાણે વાતચીત કરીને દેવડી (બહારના દરવાજા) પાસે તીવ્રમોહોદય અને અત્યંતઅબોધ બેઠા.

તીવ્રમોહોદય-'વારુ! ત્યારે હવે અહીંથી બહાર મોકલવા યોગ્ય કયા જીવો છે?'

અત્યંતઅબોધ-"આર્ય! આ બાબતમાં આપણે બહુ વિચાર કરવાની શી જરૂર છે? આપણા નગરના સર્વે લોકોને આ હકીકત જાહેર કરો, એ બાબતનો પડહો વગડાવો. દાંડી પીટાવો. ઘોષણા કરાવો કે 'ભગવાન્ કર્મપરિણામ મહારાજાના હુકમથી કેટલાક લોકોને અત્રેથી તેમની રાજધાની તરફ જવાનું છે. માટે જેઓને ત્યાં જવાની હોંશ થાય તેઓ પોતાની મેળે તૈયાર થાઓ.' જે જગોએ એ જીવોને જવાનું છે તે સ્થાન વધારે અનુકૂળ હોવાને લીધે અને હાલ જ્યાં તેઓ રહે છે ત્યાં તો તેઓ ભીડમાં સપડાઇ ગયેલા હોવાને લીધે ઘણા લોકો ત્યાં જવાને પોતાની મેળે તૈયાર થઇ જશે. ત્યારપછી કેટલા માણસોને ત્યાં લઇ જવાના છે તેની સંખ્યા તન્નિયોગને ખાસ પૂછીને એ પ્રાણીઓમાંથી જેઓ આપણને પસંદ આવશે તેવાને તન્નિયોગે બતાવેલી સંખ્યા જેટલા ત્યાં મોકલી આપશું."

જાહેરાતની સૂચના.

તીવ્રમોહોદય-"ભાઇ! તું [1]પોતે પહેરેલી કે પહેરવાની વસ્તુઓની વહેંચણ પણ જાણતો નથી. આ લોકોએ બીજું સ્થાનજ જોયું નથી તેથી તેવા સ્થાનનું સ્વરૂપ તેઓ જાણતા નથી, તો પછી ત્યાં અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતા શું છે તે તો તેઓ ક્યાંથીજ જાણે! અનાદિ કાળથી તેઓ અહીં વસે છે અને અહીં વસવામાં તેઓને મજા આવે છે વળી અનાદિ કાળથી તેઓને અરસ્પરસ સ્નેહ પણ એવો જામી ગયો છે કે એક બીજાનો વિયોગ તેઓ ઇચ્છતા નથી. જો, ભાઇ!

અબોધનો અબોધ

---

૧ તું ખરેખર અબોધ એટલે પોતે પહેરેલા કપડાં ઘરેણાની વહેંચણ (ગોઠવણ) પણ જાણતો નથી. અમુક કપડું ક્યાં પહેરાય, બંધબેસતું છે કે નહિ, અમુક ઘરેણું શા ઉપયોગનું છે તેની ગોઠવણ તો સમજુ માણસ જાણે. તું તો તારા ઘરના માણસની વ્યવસ્થા પણ જાણતો નથી

એકજ ઓરડામાં[1] જે લોકો સાથે વસે છે તેઓ અરસ્પરસ અત્યત પ્રેમ દર્શાવતા સાથે શ્વાસ લે છે, સાથે શ્વાસ પાછો મૂકે છે, સાથે આહાર લે છે, સાથે નિહાર કરે છે, એક મરણુ પામે છે એટલે બીજા તેના સર્વ સ્નેહીઓ સાથે મરણુ પામે છે, એક જીવે છે ત્યારે બીજા સર્વ જીવે છે[2]-આ પ્રમાણે તેઓ અન્ય સ્થાનના ગુણુ નહિ જાણુતા હોવાને લીધે અને એક બીજા સાથે સ્નેહથી જોડાયલા હોવાને લીધે પોતાની મેળે તેઓ એ બાબતમાં (અન્યત્ર જવાની બાબતમા) કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરશે ? માટે અહીથી ત્યાં મોકલવા યોગ્ય લોકો ક્યા છે તે જાણુવાનો બીજો કોઇ ઉપાય શોધી કાઢો."

આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને અત્યતઅબોધ હવે શું કરવું તે સંબધી વિચારમા પડી ગયો.

ભવિતવ્યતા.

સંસારીજીવ અગૃહીતસકેતાને ઉદ્દેશીને પોતાની હકીકત આગળ ચલાવતાં કહે છે કે—હે અગૃહીતસકેતા ! મારે ભવિતવ્યતા[3] નામની એક સ્રી છે. વાસ્તવિક રીતે એ સ્રી નથી, પણ સાડી પહેરનાર મોટો યોધો છે, કારણુ કે હું તો નામ માત્ર તેનો પતિ-ભરતાર છું. ખરે-ખરી હકીકત જો પૂછો તો મારા ઘરની અને સર્વ લોકોના ઘરોની સર્વ પ્રકારની કર્તવ્યતાનું તંત્ર તે એ-કલી ચલાવે છે. તેનામાં એવી અદ્દભુત શક્તિ હોવાને લીધે તે પોતાના બીજા સબધી પુરુષકાર[4] વિગેરેની

ભાર્યાની અસ્ખલિત ગતિ.

---

૧ એક નિગોદમા

૨ જો કે એક સાથે તો એક નિગોદનો અનંતમો ભાગ મરે છે, પણુ તે અનંતા હોય છે તેથી સર્વ કહ્યા છે

૩ ભવિતવ્યતા. કોઇ પણુ કાર્ય થવા માટે પાચ કારણો એકઠા થવાની જરૂર પડે છે, એ પાચેને સમવાયી કારણુ કહેવામા આવે છે (૧) પુરુષાર્થ-ઉદ્યોગ (૨) કર્મ-કર્મ એ કાર્ય સિદ્ધ થાય તે પ્રકારનુ અનુકૂળ હોવુ જોઇએ. (૩) કાળ કર્મ તે વખતે પરિપક્વ દશાને પામેલ હોવુ જોઇએ (૪) સ્વભાવ. વસ્તુધર્મની અનુકૂળતા હોવી જોઇએ. (૫) ભવિતવ્યતા અવશ્ય ભાવીનું એ રૂપક છે એનુ વર્ણન ગ્રથકર્તાએ બહુ વિસ્તારથી ઉપર આપ્યુ છે આ પાંચ સમવાયી કારણુમાથી એક પણુ ગેરહાજર હોય ત્યાંસુધી કોઇ પણુ કામ બની શકતુ નથી.

૪ પુરુષકાર-પાંચ સમવાયી કારણુમાનું આ એક સમવાયી કારણુ છે. ઉદ્યોગ, પ્રયાસ, પુરુષાર્થના નામથી તે પ્રસિદ્ધ છે. ભવિતવ્યતા એની દરકાર કરતી નથી એ ખરું, પણુ એના વગર પણુ કામ થઇ શકતુ નથી એ ધ્યાનમા રાખવુ. પાંચે કારણો એકસરખાં ઉપયોગી અને જરૂરનાં છે. માત્ર કાર્યપરત્વે ગૌણતા મુખ્યતા થાય છે.

મદદની દરકાર પણ કરતી નથી, અમુક ભાવ પુરુષને (પોતાના ભરતારને) અનુકૂળ છે કે પ્રતિકૂળ છે તેનો વિચાર કરતી નથી, અવસર જોતી નથી, પ્રાણીને માથે બીજી આપત્તિઓ આવી પડેલી હોય છે તેની ગણના કરતી નથી; બુદ્ધિના વૈભવમાં કોઇ બૃહસ્પતિ જેવો હોય તે પણ તેને રોકી શકતો નથી, તેનું નિવારણ કરી શકતો નથી, પરાક્રમની બાબતમાં સર્વ દેવોનો રાજા ઇંદ્ર પણ તેને પહોચી શકતો નથી અને યોગીઓ પણ તેની સામે થવાનો ઉપાય મેળવી શકતા નથી; તદ્દન ન બની શકે તેવી બાબત લાગતી હોય તેને પણ તે મહાદેવી પોતાના હાથની રમત હોય તેવી રીતે એક સપાટામા ગ્રહણ કરીને શક્ય બનાવે છે, સર્વ લોકોમાંથી જે પ્રાણીનુ પ્રયોજન જ્યારે, જ્યાં, જેવી રીતે અને જ્યાંસુધી કરવાનુ હોય છે તેને લક્ષમાં લઇ વિચારી તે પ્રત્યેક પ્રયોજનને તે તે પ્રાણીના સબધમાં તે વખતે, તે જગોએ, તે પ્રકારે અને ત્યાંસુધી અમલમાં મૂકે છે અને તેમ કરવામાં ત્રણ લોકમાં કોઇથી પણ તેનુ નિવારણ થઇ શકતું નથી મતલબ કે અમુક કાર્ય અમુક પ્રાણીના સબધમા ક્યારે કરવુ, કેટલા વખત સુધી કરવું, કઇ જગો પર કરવુ, કોના સબધમા રાખીને કરવુ અને કેવી રીતે કરવુ એ સર્વ બાબતની ચાવી મારી પત્ની ભવિતવ્યતાના હાથમાં છે અને તેને કોઇ અટકાવી શકતું નથી, કારણ કે દેવતાના અધિપતિ ઇંદ્ર કે મનુષ્યોના મોટા રાજા ચક્રવર્તીને પણ કહેવામા આવે કે 'તમારે ભવિતવ્યતા અનુકૂળ છે' ત્યારે તેઓ પણ હૃદયમા રાજી થાય છે, મોઢેથી આનદ બતાવે છે, આંખો વિકસ્વર કરે છે, એ પ્રમાણે કહેનારને ઇનામ આપે છે, પોતાની જાતને મોટી માને છે, મહોત્સવ કરાવે છે, આનંદદુદુભિ વગડાવે છે, આત્માનુ કૃતકૃત્યપણુ વિચારે છે અને પોતાનો જન્મ સફળ માને છે, જ્યારે ઇદ્ર અને ચક્રવર્તીને આ પ્રમાણે થાય છે તો પછી બીજા સામાન્ય લોકોની વાત તો શી કરવી ? જ્યારે એજ ઇંદ્ર કે ચક્રીને કહેવામા આવે કે 'તમારા ઉપર અત્યારે ભવિતવ્યતા અનુકૂળ નથી' ત્યારે તેઓ ભયથી થરથર ધ્રુજવા મડી જાય છે, દીનતા બતાવે છે, ક્ષણવારમાં મુખ શ્યામ કરી નાખે છે, આંખો મીચી જાય છે, કહેનારના ઉપર ગુસ્સે થઇ જાય છે, ચિંતાથી લેવાઇ જાય છે, ફીકરથી સુકાઇ જાય છે, બહુ શોકમા પડી જઇ પોતાના કર્તવ્યો પણ ચૂકી જાય છે અને તેને પ્રસન્ન કરવા માટે શું શું ઉપાયો યોજવા તેનો વિચાર કરવા મડી જાય છે, ટુકામા કહીએ તો તે ભગવતી (ભવિતવ્યતા) રૂઠી હોય ત્યારે એક વાર પણ ચિત્તની શાતિ તેઓને મળતી નથી અને કઇ રીતે તે સીધી થાય એ

બાબતનો ઉદ્વેગ વારંવાર મનમાં થયા કરે છે-જ્યારે ઇંદ્ર અને ચક્રીની આવા પ્રકારની દશા થાય છે તો પછી સામાન્ય પ્રાણીઓના સબંધમાં તો શી વાત કરવી ! તે દેવી પણ એવી સખત છે કે તેને પોતાને ગમે તેજ તે કરે છે, બીજો કોઇ પ્રાણી તેની પ્રાર્થના કરે, તેની પાસે રહવા બેસે કે તેને રીઝવવાના ઉપાયો કરે તે કોઇની તે દરકાર કરતી નથી. હુ પોતે પણ તેનાથી એટલો બધો ભય ધરાવું છું કે તે દેવી યથેચ્છપણે જે કરે તે બહુ સારૂં છે એમ મારે માનવું પડે છે અને જો કે હુ તેનો પતિ છું તોપણ જાણે તેનો નોકર હોઉં તેવી રીતે ' જય દેવી, જય દેવી ' એમ બોલતો બોલતો તેની પાસે બેસુ છું. તે દેવીનુ વિશેષ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છેઃ[1]-

ભવિતવ્યતાનો આકરો દોર

તે મારી ભાર્યા ભવિતવ્યતા સર્વ જગો પર ઉદ્યોગમાં મચી રહેલી છે, અમુક ભુવનના લોકોને અમુક અમુક વસ્તુઓ ઉચિત છે અને અમુક અમુક વસ્તુઓ ઉચિત નથી તે સર્વ તે જાણે છે, જે પ્રાણીઓ ઉંઘી ગયા હોય તેના સબંધમા પણ તે જાગતી રહે છે, તે સર્વ પ્રાણી અને વસ્તુઓનુ પ્રથક્કરણ કરી આપે છે, જાણે કે ગધહસ્તિની[2] હોય તેમ તે આ આખી દુનિયા પર જરાપણ આકુળતા વગર વિચરે છે અને કોઇથી જરા પણ બીતી નથી, કર્મપરિણામ મહારાજા પણ તેને બહુ માન આપે છે, તેની પૂજા કરે છે, કારણ કે જરૂર પડ્યે કાઇ કામ હોય ત્યારે તે મહારાજાને પણ તેની પછવાડે જવું પડે છે, તેને અનુકૂળ કરવી પડે છે, આ ઉપરાત બીજા પણ મહાત્માઓ પોતાનુ કામ કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય છે ત્યારે તે ભવિતવ્યતાથીજ અનુકૂળતા પામે છે. આટલા માટે કહેવાય છે કે.-

> बुद्धिरुत्पद्यते यादृग् व्यवसायश्च तादृशः,
> सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ।

જેવી ભવિતવ્યતા હોય છે તેવીજ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે, કામ પણ તેવુંજ સુઝે છે અને મદદ પણ તેવાજ પ્રકારની મળે છે.

સંસારીજીવ અગૃહીતસકેતાને કહે છે-મારી રાણી ભવિતવ્યતામાં આટલા ગુણો છે, એ સર્વ હકીકત અત્યંતઅબોધ સેનાપતિ સારી રીતે જાણતો હતો.

---

૧ સંસારીજીવ અગૃહીતસકેતા પાસે પોતાની સ્રીનુ સ્વરૂપ વર્ણવે છે.
૨ ઉત્તમ જાતિની હાથણી

ભવિતવ્યતા સાથે વાતચીત.
સંસારીજીવને મોકલવાનો નિર્ણય.
એકાક્ષનિવાસ નગર તરફ ચલન.

હવે ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે અત્યંતઅબોધ સેનાપતિ પોતાના મનમા વિચાર કરતો હતો તે વખતે તેના મનમાં તરગ ઉઠ્યો કે અહો ! આ બાબતનો ઉપાય તો બહુ સારો છે, ત્યારે શામાટે ચિંતા કરીને હુ મારી જાતને આકુળ વ્યાકુળ કરૂ છુ? એ ભવિતવ્યતા જે સંસારીજીવની પત્ની છે તે કયા કયા જીવો અહીંથી બહાર મોકલવા યોગ્ય છે તેનુ સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે જાણે છે, માટે તેને બોલાવીનેજ આ બાબતમા ખુલાસો મેળવીએ.

ભવિતવ્યતા સાથે અભિપ્રાયમિલન.

આવા વિચારો અત્યતઅબોધના મનમાં આવ્યા તે સર્વે તેણે તીવ્રમોહોદય સુબાને જણાવ્યા. તેને પણ આ વાત બહુ સારી લાગી એટલે ભવિતવ્યતાને બોલાવી પૂછવાની બાબતમા તેણે સમતિ આપી તે વખતે એક પુરુષને તેઓએ ભવિતવ્યતાને બોલાવી લાવવા માટે મોકલી આપ્યો જે ભવિતવ્યતાને સાથે લઇને તુરત પાછો આવ્યો. ભવિતવ્યતા ત્યા આવી પહોંચી એટલે પ્રતિહારીએ તેને અદર પ્રવેશ કરાવ્યો. તે વખતે એક તો આ ભવિતવ્યતા દેવી જબરા પ્રભાવવાળી હતી અને બીજું સામાન્ય રીતે સર્વે સ્ત્રીઓ દેવીઓ ગણાતી હતી તેથી એ પ્રમાણે વિચાર કરીને સરસુબા અને સેનાપતિએ વચનવડે એ મહાદેવીને[1] પાયનમન (પાયલાગણુ-પગે પડવુ) કર્યું. મહાદેવી ભવિતવ્યતાએ પણ તેઓને આશીર્વાદ આપીને પ્રસન્ન કર્યા. તેઓએ ભવિતવ્યતાને બેસવાનુ આસન આપ્યુ, તેના ઉપર તે મહાદેવી બેઠા પછી તીવ્રમોહોદય સરસુબાએ અત્યતઅબોધ સેનાધિપતિ તરફ નજર કરી વાત શરૂ કરવાની સજ્ઞારૂપ ઇસારો કર્યો, એટલે તન્નિયોગ દૂત મહારાજા કર્મપરિણામ તરફથી આવ્યો છે વિગેરે હકીકત કહેવાની શરૂઆત સેનાપતિએ કરવા માડી. આ હકીકત સાભળતાજ ભવિતવ્યતા હસી પડી.

અત્યંતઅબોધ—"ભદ્રે ! આ શું ? તમે કેમ હસ્યા ?"

ભવિતવ્યતા—"કાંઇ નહિ."

---

૧ પોતાની કૈયતના એક માણસની સ્ત્રીને નમસ્કાર કરવો એ જરા વિચિત્ર લાગશે, પણ ભવિતવ્યતા એવી બળવાન્ છે કે તે સર્વને પોતાની પાસે નમાવે છે.

અત્યંતઅબોધ—" ત્યારે આમ કવખતે હસવાનું કારણ શું ? "

ભવિતવ્યતા—" એટલાજ માટે કે તમે જે વાત કરી તેમાં કાંઇ દમ જેવુ નથી. "

અત્યંતઅબોધ—" તે કેવી રીતે ? "

ભવિતવ્યતા—" ખરેખર, આ બાબત તમે મને કહો છો તેથી જણાય છે કે તમે ખરેખરા અત્યત અબોધજ છો (તમે તદ્દન અ-જ્ઞાન અવસ્થામાંજ છો), તમારૂં નામ ખરેખરૂં છે, કેમકે નામ પ્રમાણે તમારામાં ગુણો જણાય છે. આવી બાબતમાં મારો ઉદ્યોગ-પ્રયાસ તો ચાલુજ છે. અનત કાળમાં થયેલા અને થનારા સર્વ ભાવો પણ હુ જાણુ છું તો પછી વર્તમાન કાળમા બનતા બનાવો મારા લક્ષ્યમાં હોય તેમાં શી નવાઇ છે? આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી તમારે મને અહીં બોલાવવાનુ કાંઇ કામ નહોતું, એમ જાણીને એ બાબતમાં કાંઇ દમ જેવું નથી એમ મેં કહ્યુ. "

અત્યંતઅબોધ—" વાત ખરી છે, તમને સવાલ કરતી વખત તમારૂં આટલુ બધું માહાત્મ્ય છે એ વાત હું વિસરી ગયો. આ મારો એક અપરાધ આપ ખમજો, માફ કરજો. હવે જે લોકો અહીંથી આગળ મોકલવા યોગ્ય હોય તેને તમે મોકલી આપો. અમારે હવે એ બાબતમાં કાંઇ પણ પ્રયાસ કરવાની જરૂર નથી. "

ભવિતવ્યતા—" આ એક તો મારો પતિ સંસારીજીવ મોકલવા યોગ્ય છે અને બીજા આ તેની જાતિવાળા જીવો મોકલવા યોગ્ય છે. " (આમ કહીને આગળીવડે બીજા મોકલવા યોગ્ય જીવોને દેવીએ બતાવ્યા.)

અત્યંતઅબોધ—" એ હકીકત તમે સારી રીતે જાણો છો તેથી અમારે તેમા બોલવાની શી જરૂર છે ? "

પ્રકરણ ૮ મું.

એકાક્ષનિવાસ નગરે.

ભવિતવ્યતા અત્યંતઅબોધ અને તીવ્રમોહોદય પાસેથી નીકળી અને મારી પાસે આવી.[1] મને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. મેં જવાબમાં માત્ર ‘જેવી મહાદેવીની ઇચ્છા’ એ પ્રમાણેજ કહ્યુ. એટલે પછી જેટલી સંખ્યામાં જીવોને લઇ જવાને માટે તન્નિયોગ સંદેશો લઇ આવ્યો હતો તેટલી સંખ્યામાં મને અને મારી જેવા બીજા જીવોને ત્યાંથી ચલાવવામાં આવ્યા. તે વખતે ભવિતવ્યતાએ સુબેદાર અને સેનાપતિને કહ્યું “મારે અને તમારે આની સાથે જવું પડશે. સ્ત્રીને પતિ દેવ સમાન છે તેથી મારે તો તેનાથી કદિ છૂટા (વિયુક્ત) રહેવાય તેમ નથીજ. વળી તમને ખાસ જાગીર તરીકે આપેલું [2]એકાક્ષનિવાસ નામનું નગર છે ત્યાં આ લોકોને પ્રથમ જવાનું છે અને એ નગર તમારા તાબાનું હોવાથી તમારે ત્યાં આ લોકોની સાથે રહી તેઓની રક્ષા કરવી–તેઓની ચોકી કરવી એ તમારૂં કામ છે.” મહાદેવીની આવી આજ્ઞા સુબેદાર અને સેનાપતિએ માથા પર ચઢાવી. ત્યારપછી ત્યાંથી ચાલી અમે સર્વે એકાક્ષનિવાસ નગરમાં આવી પહોંચ્યા.

પતિને પ્રયાણ કરવાની આજ્ઞા

પ્રથમ પાડો–વનસ્પતિ.

એ એકાક્ષનિવાસ નગરમાં પાંચ મોટા [3]પાડાઓ છે. આ પાંચમાંનો એક પાડો પોતાની આંગળીવડે બતાવતાં તીવ્રમોહોદયે કહ્યું “ભદ્ર સંસારીજીવ ! તું આ પાડામાં રહે. આ મોહોલ્લો આપણા અસંવ્યવહાર નગરને ઘણો મળતો આવે છે તેથી અહીં રહેવામાં તને બહુ આનંદ

એકાક્ષનિવાસના પાંચ મોહોલ્લાઓ.

---

૧ આ પ્રમાણે સંસારીજીવ–અગૃહીતસંકેતા પાસે વાત કરે છે

૨ એક ‘અક્ષ’ એટલે એક ઇંદ્રિય પાંચમાંથી પહેલી સ્પર્શેંદ્રિય. એક ઇંદ્રિયવાળા જીવોને આ એકાક્ષનિવાસ નગરમાં રહેલા વર્ણવ્યા છે

૩ વિભાગ મોહોલ્લો Ward

આવશે. એનું કારણ એ છે કે જેવી રીતે તે અસંવ્યવહાર નગરમાં ગોળક નામના પ્રાસાદમાં આવી રહેલા નિગોદ નામના અસંખ્ય ઓરડાઓ હતા અને તેમાં જેમ અનંત જીવો પિંડીભૂત થઇને સ્નેહસંબંધથી હળી મળીને રહેતા હતા, તેવીજ રીતે આ પાડામાં પણ જીવો તેજ પ્રકારે વસે છે. ફેર માત્ર એટલોજ છે કે અસવ્યવહાર નગરના લોકો લોક સબંધી કોઇ પણ પ્રકારના વ્યવહારમાં પડતા નથી, તેથી તેઓને 'અસંવ્યવહારી' અથવા 'અવ્યવહારીઆ' કહેવામાં આવે છે, તેઓ ભગવતી લોકસ્થિતિના હુકમથી તારી પેઠે કવચિતજ અન્ય સ્થાનકે જાય છે, વારંવાર જતા નથી[1] અને આ પાડાના લોકો તો વ્યવહારમાં આવે છે, એક સ્થાનકેથી બીજે સ્થાનકે વારંવાર જવું આવવું કરે છે અને તેટલામાટે તેને 'વ્યવહારીઆ' કહેવામાં આવે છે. વળી તે અસવ્યવહાર નગરમાં રહેનાર લોકોનું 'અનાદિવનસ્પતિ' એવું સામાન્ય નામ આપવામાં આવેલું છે અને આ પાડામાં રહેનાર લોકોનું 'વનસ્પતિ' [2]એવું નામ આપવામાં આવેલું છે એટલો તફાવત છે. વળી અહીંઆં કેટલાક પ્રત્યેકચારીઓ પણ રહે છે જેઓ ગોળકરૂપ પ્રાસાદ અને નિગોદરૂપ ઓરડાઓની ગોઠવણ વગરના છે, તેઓ દરેક છૂટા છૂટા ઘરમાં રહેનારા છે અને એવા પણ આ એકાક્ષનિવાસ નગરમાં અસંખ્ય જીવો છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તું અહીજ

સાધારણ વનસ્પતિ

રહે, તને અગાઉ અસવ્યવહાર નગરનો પરિચય હતો તેના જેવોજ આ (સાધારણ વનસ્પતિ) પાડો છે તેથી તને અહી ઠીક પડશે." આ પ્રમાણે સાંભળીને "જેવી પ્રભુની આજ્ઞા" એટલા શબ્દોજ માત્ર હુ બોલ્યો.

ત્યારપછી મને એક ઓરડામાં મૂકવામાં આવ્યો. મારી સાથે જે બીજા લોકોને પણ લાવવામા આવ્યા હતા તેમાંથી કેટલાકને તો એજ પાડામાં સ્થાપવામા આવ્યા, કેટલાકને મોકળા (છૂટા) ફરનારા

---

૧ સ્થાન ભેદ કરી સૂક્ષ્મ નિગોદમાંથી નીકળી આગળ ચાલે છે. બાદર નિગોદમાં આવે છે ત્યારે વ્યવહારીઆ કહેવાય છે.

૨ અહીં પ્રથમ 'સાધારણ વનસ્પતિ' નું લક્ષણ બતાવ્યું છે સાધારણ વનસ્પતિમાં અનંત જીવોનું એક શરીર હોય છે, પણ તે શરીર બાદર હોય છે. ત્યારપછી વનસ્પતિ શબ્દથી વ્યાખ્યા કરેલ હોવાથી તેમાં 'પ્રત્યેક વનસ્પતિ' નો પણ સમાવેશ કર્યો છે એક શરીરમાં એક જીવ હોય તેને 'પ્રત્યેક વનસ્પતિ' કહેવામાં આવે છે

કર્યા[1] અને કેટલાકને બીજા પાડામાં[2] લઇ જવામાં આવ્યા. હું તો સાધારણ શરીર[3] નામના સુંદર ઓરડામાં મારી પૂર્વની સ્થિતિની પેઠે જાણે ઉંઘી ગયેલો હોઉં, જાણે પીધેલો હોઉં, જાણે મૂર્છા પામેલો હોઉં, જાણે મરી ગયેલો હોઉ તેમ અનંત જીવો સાથે એકમેક મળી રહેલો, તેઓની સાથે શ્વાસ લેતો, સાથે શ્વાસ મૂકતો, સાથે આહાર લેતો અને સાથે નિહાર કરતો અનંત કાળ રહ્યો.

પ્રત્યેક વનસ્પતિ

એક વખત ત્યારપછી કર્મપરિણામ મહારાજાનો મારા સબંધમાં હુકમ આવ્યો તેને અનુસારે પેલા સુબેદાર અને સેનાપતિએ (તીવ્રમોહોદય અને અત્યંતઅબોધે) મને તે ઓરડામાથી બહાર કાઢ્યો અને ભવિતવ્યતાએ મને એ એકાક્ષનગરના તેજ પાડાના બીજા વિભાગમાં અસખ્ય કાળ સુધી પ્રત્યેકચારી[4] તરીકે રાખ્યો. અહીં કર્મપરિણામ મહારાજાએ લોકસ્થિતિને પૂછીને, કાળપરિણતિ મહારાણી સાથે વિચાર કરીને, નિયતિ અને સ્વભાવનો અભિપ્રાય જાણી લઇને અને ભવિતવ્યતાની અનુમતિ લઇને વિચિત્ર આકારને ધારણ કરનાર લોકસ્વભાવની અપેક્ષાએ પોતાની શક્તિથી સર્વ કાર્ય કરી શકે તેવા પરમાણુઓથી બનેલી '[5]એકભવવેદ્ય' નામની ગોળીઓ બનાવી અને તે ભવિતવ્યતાને સોંપતાં કહ્યું "ભદ્રે! આખો વખત ક્ષણે ક્ષણે લોકોને અનેક પ્રકારનાં સુખદુખો આપવાના કામથી તું થાકી ગયેલી જણાય છે, માટે આ ગોળી લે; જ્યારે જ્યારે દરેક

---

૧ કેટલાકને છૂટા ફરનારા કર્યા એટલે પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં મૂક્યા

૨ બીજા પાડાઓ તે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય અને વાયુકાય સમજવા

૩ **સાધારણ વનસ્પતિકાય** બે પ્રકારની છે **સૂક્ષ્મ** અને **બાદર.** સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જીવ અવ્યવહારીઓ કહેવાય છે બાદર વનસ્પતિકાયના અનત જીવોનુ શરીર દેખી શકાય છે, અને ત્યાં આવ્યા પછી તે વ્યવહારીઓ કહેવાય છે. બાદર અનતકાય–સાધારણ શરીરનુ લક્ષણ બતાવતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે 'જેની નસો, સાધા અને વિભાગો છુપા હોય, ભાગવાથી જેના સરખા કટકા થતા હોય અને છેદ્યા પછી પણ જે ઉગે તેવા હોય તેને સાધારણ વનસ્પતિ કહે છે' એક શરીરે એક જીવ હોય તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ કહેવાય છે' ફળ, ફુલ, છાલ, કાષ્ઠ, મૂળ, પાદડાં અને બી એ દરેકમાં જૂદા જૂદા જીવ હોય છે, એ **પ્રત્યેક વનસ્પતિ** છે

૪ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમાં તેના સ્વરૂપ માટે ઉપરની નોટ જુઓ

૫ સાધારણ વનસ્પતિકાયનો એક શ્વાસોશ્વાસ જેટલા વખતમાં ૧૭ા ભવ કરે છે, પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં આવે ત્યારે આયુષ્ય વધે છે અનેક કર્મોના જૂદા જૂદા વિપાકો ભોગવવાની જરૂર પડે છે તે પર રૂપક કરીને આ ગોળીઓ બનાવી છે **એકભવવેદ્ય** ગોળી એટલે એક ભવમાં ભોગવવાનાં કર્મોનો સમુદાય

પ્રાણીને આપેલી ગોળી જીર્ણ થઇ જાય (ઘસાઇ જાય) ત્યારે ત્યારે ત્યારે તેઓને એક બીજી ગોળી આપવી. આખા જન્મમાં તારી ઇચ્છા પ્રમાણેનાં સર્વ કાર્યો આ ગોળી કર્યા કરશે તેથી તને વ્યાકુળતા બહુ ઓછી થશે. ” રાજાએ આ પ્રમાણે આજ્ઞા કરી તે ભવિતવ્યતાએ સ્વીકારી લીધી. ત્યારપછી તે દરેક પ્રાણીને સર્વ કાળે એકેક ગોળી આપવા લાગી.

ભવવેદ્ય ગોળીની યોજના

હું જ્યારે અસંવ્યવહાર નગરમાં હતો ત્યારે પણ જ્યારે જ્યારે મારી ગોળી જીર્ણ થતી હતી ત્યારે ત્યારે તે બીજી ગોળી દેતી હતી, પણ તેથી તેવા એકજ સરખા આકારવાળુ સૂક્ષ્મ રૂપ મારૂ કરતી હતી. હવે હું એકાક્ષનિવાસ નગરમાં આવ્યો ત્યારે પેલા તીવ્રમોહોદય અને અત્યતઅબોધને કુતૂહળ બતાવતી હોય નહિ તેમ મારાં અનેક રૂપો કરતી હતી. એ એકાક્ષનિવાસ નગરમાં આવીને જ્યારે હું વસતો હતો ત્યારે પણ કોઇ વખત તે મારૂં સૂક્ષ્મ રૂપ કરતી હતી, તેમાં પણ કોઇ વખત પર્યાપ્તિ[1] રૂપ કરતી હતી અને કોઇવાર અપર્યાપ્ત રૂપ કરતી હતી; વળી કોઇ વખત મને બાદર (દેખી શકાય તેવા) આકાર ધારણ કરનારો બનાવવામાં આવતો હતો, તેમાં પણ કોઇ વખત મને પર્યાપ્ત આકાર ધારણ કરનારો બનાવવામાં આવતો હતો અને કોઇવાર તો અપર્યાપ્ત દશામાં મૂકવામાં આવતો હતો; એવી બાદર દશામાં પણ કોઇ વખત મને ઓરડામાં (સાધારણ વનસ્પતિમાં) રાખવામા આવતો હતો અને કોઇવાર પ્રત્યેકચારી (પ્રત્યેક વનસ્પતિ) બનાવતી હતી, અહીં પણ કોઇ વખત [2]અંકુરના આકારને ધારણ કરનાર, કોઇ વખત કાદાનું રૂપ ધારણ કરનાર, કોઇવાર ઝાડના મૂળમાં રહેનાર, કોઇવાર છાલમાં રહેનાર, કોઇવાર [3]સ્કંધમાં રહેનાર, કોઇવાર શાખામાં રહેનાર, કોઇવાર પ્રશાખામાં (નાની ડાળીમાં) રહેનાર, કોઇવાર નવા અંકુરમાં વસનાર, કોઇવાર પાંદડાની આકૃતિવાળો, કોઇવાર ફુલમા રહેલો, કોઇવાર ફળમાં વસેલો, કોઇવાર

૧ પર્યાપ્તિ· આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા અને મન આ છ પર્યાપ્તિ છે એકેંદ્રિયને તેમાંની પ્રથમની ચાર હોય, બે, ત્રણ અને ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોને પાચ અને પચેંદ્રિયને છ પર્યાપ્તિ હોય છે. પોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી ન કરે તે પ્રાણી ‘ અપર્યાપ્ત ’ કહેવાય છે, અને પૂરી કરે તે ‘ પર્યાપ્ત ’ કહેવાય છે.

૨ અંકુર અને કાદા સાધારણ છે, મૂળ, છાલ, સ્કંધ વિગેરે પ્રત્યેક છે

૩ ઝાડનું થડ.

બીજમાં વસનારો, કોઇવાર મૂળમાં વસનારો, કોઇવાર [1]અગ્રબીજનું રૂપ ધારણ કરનારો, કોઇવાર [2]પર્વબીજનું રૂપ ધારણ કરનારો, કોઇ વાર [3]સ્કંધબીજનુ રૂપ ધારણ કરનારો, કોઇવાર બીજના અંકુરનું રૂપ ધારણ કરનારો, કોઇવાર સામાન્યપણે સમૂર્છિમપણે[4] ઉત્પન્ન થયેલો, કોઇવાર ઝાડના આકારને ધારણ કરનાર, કોઇવાર [5]ગુલ્મનું રૂપ ધારણ કરનારો, કોઇવાર લતાના રૂપવાળો, કોઇવાર વેલડીના રૂપવાળો અને કોઇ વખત ઘાસના આકારવાળો મને બનાવ્યો. આવી અવસ્થામાં હું વર્તતો હતો તે વખતે કોઇ બીજા નગરના લોકો[6] આવીને કંપાયમાન સ્થિતિમાં મને છેદે, ભેદે, દળે, વાટે, મરડે, તોડે, વીંધે, બાળે અને બીજી અનેક પીડા આપે અને તે વખતે ભવિતવ્યતા પાસે હોય તોપણ તે ઊભી ઊભી જોયા કરે અને તે હકીકત તરફ તદ્દન બેદરકારી બતાવે.

બીજો પાડો–પૃથ્વીકાય.

આવા પ્રકારનાં દુ.ખો સહન કરતાં અનત કાળ ચાલ્યો ગયો, છેવટે મને આપેલી છેલ્લી ગોળી જ્યારે જીર્ણ થઇ ત્યારે ભવિતવ્યતાએ મને બીજી ગોળી આપી. આ ગોળીના પ્રભાવથી હું એકાક્ષનિવાસ નગરના બીજા પાડામા ગયો. ત્યાં પાર્થિવ[7] નામથી જાણીતા થયેલા લોકો વસે છે. આ લોકોની પાસે જઇને હું પણ પાર્થિવ થયો. ભવિતવ્યતાએ નવી નવી ગોળીઓ આપીને મારૂ સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્તિક અપર્યાપ્તિક રૂપ કર્યું, કાળું, આસમાની, ધોળુ, પીળુ, લાલ વિગેરે રગનું મારૂં રૂપ કર્યું, રેતી, પથ્થર, મીઠુ (લુણ), હડતાળ, મણશીલ, સુરમા, શુદ્ધ પૃથ્વી આદિ આકારો મારી પાસે ધારણ કરાવ્યા અને તેમ કરીને મને અસંખ્યાતા કાળ સુધી અનેક પ્રકારની વિડંબના કરી. ત્યાં મને ભેદવામાં આવ્યો, દળવામાં આવ્યો, ચૂરવામા આવ્યો, કાપવામાં

---

૧ અગ્રબીજઃ જે વૃક્ષના અગ્ર ભાગે ઉત્પન્ન થવાની યોનિ હોય તે

૨ પર્વબીજ· શેરડી વિગેરે પેઠે જેના સાધામા બીજ હોય તેવા વૃક્ષ.

૩ સ્કંધબીજઃ જે વૃક્ષના સ્કધ વાવવાથી ઉગે તેવા વૃક્ષ

૪ સંમૂર્છિમઃ પોતાની મેળે ઉત્પન્ન થનારા જીવોને 'સંમૂર્છિમ' કહેવામાં આવે છે

૫ ગુલ્મઃ એક જાતિના વૃક્ષોને ગુલ્મ સજ્ઞા આપેલી છે આ સર્વ માટે જુઓ લોકપ્રકાશ

૬ એકેંદ્રિય સિવાયના કોઇ પણ જીવો

૭ પૃથ્વીકાયઃ સાત ધાતુઓ, માટી, પથરા, મીઠું (લુણ) વિગેરે પૃથ્વીકાય એકેંદ્રિય સ્થાવર છે.

આવ્યો અને બાળવામાં આવ્યો. તેવી રીતે એ પાડામાં મેં મહા ભયંકર દુઃખો સહન કર્યાં.

ત્રીજો પાડો-અપ્કાય.

એ પ્રમાણે પાર્થિવ લોકોમાં રહેતાં રહેતાં જ્યારે છેલ્લી ગોળી જીર્ણ થઇ ગઇ ત્યારે ભવિતવ્યતાએ મને એક નવી ગોળી આપી. એ ગોળીના પ્રભાવથી હું એકાક્ષનિવાસ નગરના ત્રીજા પાડામાં ગયો. ત્યાં આપ્ય[1] નામના કુટુંબીઓ વસે છે. હુ ત્યાં ગયો એટલે પાર્થિવરૂપ મૂકીને મારૂં પણ આપ્ય રૂપ થઇ ગયું. અહીં પણ જ્યારે જ્યારે એક ગોળી જીર્ણ થાય ત્યારે ત્યારે બીજી ગોળી આપીને ભવિતવ્યતા મારૂં રૂપ ફેરવી નાખતી. એ પ્રમાણે કરતાં કરતાં અસંખ્યાતા કાળ સુધી મને ત્યાં દુઃખ આપવામાં આવ્યું મારાં રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શમાં ફેરફારો કરીને મને કોઇવાર ધુમ્મસ, કોઇવાર હિમ, કોઇવાર મહિકા[2], કોઇવાર હરતનુ[3] અને કોઇવાર નિર્મળ પાણીનુ રૂપ આપવામાં આવ્યું. આવી રીતે મારી પાસે વિચિત્ર પ્રકારની આકૃતિઓ ધારણ કરાવવામાં આવી. આ પાડામા રહ્યા રહ્યા મે ગરમી અને ઠડી તથા ક્ષાર અને ક્ષત્ર[4] વિગેરેથી થતી તેમજ અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રોથી થતી વેદનાઓ સહન કરી.

ચોથો પાડો-તેજસ્કાય.

આપ્ય કુટુંબીઓમાં વસતાં વસતાં જ્યારે છેલ્લી ગોળી જીર્ણ થઇ ગઇ ત્યારે ભવિતવ્યતાએ મને એક બીજી ગોળી આપી. એ ગોળીના જોરથી એકાક્ષનિવાસ નગરના ચોથા પાડામાં હું પહોંચી ગયો. એ પાડામાં તેજસ્કાય[5] નામના અસખ્ય બ્રાહ્મણો વસે છે. હું પણ તેજ-

---

૧ અપ્કાયઃ પાણી, ઝાકળ, બરફ, કરા વિગેરેનો આ અપ્કાય એકેન્દ્રિયમાં સમાવેશ થાય છે

૨ મહિકાઃ આકાશમા વાદળાને યોગે ઝીણાં પાણીનાં ટીપાં પડે છે તેને ધુમસનું પાણી કહે છે

૩ હરતનુઃ વનસ્પતિના પત્રો પર ટપકતા ને ચોંટેલા પાણીનાં બિંદુઓ

૪ ક્ષાર ક્ષત્રઃ-ક્ષારની પીડા તે મીઠા પાણીને ખારા પાણીના સંબંધથી ઉપપાત થાય તે. ક્ષત્રવેદના એટલે પાણીને ખણવાથી થતી વેદના પાણીને ડખોળવાથી જીવોને ઘણો આઘાત શસ્ત્રના મારવા જેવો લાગે છે અથવા ક્ષત્ર એટલે ખાતર-ખાતર ઉપર પાણી નાખવાથી સર્વ જીવો મરી જાય છે પાણી અચિત્ત થઇ જાય છે

૫ તેઉકાય-અગ્નિ સ્થાવર એકેંદ્રિયનો આ એક ભેદ છે. તેમાં સર્વ ઉષ્ણકાય જીવોનો સમાવેશ થાય છે.

સ્કાય બ્રાહ્મણ થયો. મારો વર્ણ સોના જેવો ચળકતો, મારો સ્પર્શ એકદમ ગરમ, શરીર દાહરૂપ અને શરીરાકૃતિ સોય જેવી થઇ. હું ત્યાં વસતો હતો ત્યારે જ્વાળા, અગાર, મુર્મુર,[1] અર્ચિસ્,[2] આલાત,[3] શુદ્ધ અગ્નિ, વિજળી, ઉલ્કા,[4] ઇંદ્રના વજ્રનો અગ્નિ, વિગેરે નામો મારાં પડ્યાં એટલે કે મારે એવાં એવાં રૂપો લેવાં પડ્યાં અને મને બુઝાવી નાખવા વિગેરેથી થતાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો એ પાડામાં મારે સહન કરવા પડ્યાં. એ પાડામાં સૂક્ષ્મ અને બાદર તેમજ પર્યાપ્તક અને અ-પર્યાપ્તક રૂપ લેતો અસખ્ય કાળ સુધી હુ ભટક્યો.

પાંચમો પાડો-વાઉકાય.

એ તેજસ્કાય પાડામાં સર્વે તેજસ્કાય બ્રાહ્મણો સાથે વસતાં વસતાં જ્યારે મને આપેલી છેલ્લી ગોળી જીર્ણ થઇ ગઇ ત્યારે વળી ભવિતવ્યતાએ એક બીજી ગોળી મને આપી. આ ગોળીના ઉપયોગથી હું એકાક્ષનિવાસ નગરના પાચમા પાડામાં ગયો. ત્યાં વાયવીય[5] ના-મના અસખ્ય ક્ષત્રિયો વસતા હતા. ત્યાં હુ પણ વાયવીય ક્ષત્રી થઇ ગયો. મારો સ્પર્શ ગરમ અને ઠંડો બને પ્રકારનો થયો, ચક્ષુવાળા પ્રાણીઓ મને ન જોઇ શકે તેવા રૂપવાળો અને શરીરના બંધારણમાં પતાકા (ધ્વજા)ની આકૃતિવાળો હુ થયો. હું ત્યાં હતો ત્યારે મને કોઇ કોઇવાર [6]ઉત્કલિક વાયરો કહેવામાં આવતો, કોઇવાર [7]મડલિક વાયરો કહેવામાં આવતો, કોઇવાર[8] ગુજવાત કહેવામાં આવતો, કોઇ-વાર [9]ઝઝાવાત કહેવામાં આવતો, કોઇવાર [10]સવર્તકવાત કહેવામાં

---

૧ મુર્મુરઃ અગ્નિની જ્વાળામાથી નીકળતા સૂક્ષ્મ કણ

૨ અર્ચિસ્ઃ અગ્નિની શિખા

૩ આલાતઃ અગારો (ઉબાડીઉં)

૪ ઉલ્કાપાતનો અગ્નિ આકાશમાથી અગ્નિની વૃષ્ટિ

૫ વાઉકાય. પવન એકેંદ્રિય સ્થાવરનો આ ભેદ છે એ સ્થાવરનો ભેદ છતાં 'ગતિત્રસ' કહેવાય છે તેઉકાય પણ ગતિત્રસ કહેવાય છે.

૬ ઉત્કલિય વાયરોઃ નીચે રેતીમાં લીટીઓ પાડતા વાયરાને ઉત્કલિક વાત કહેવામાં આવે છે.

૭ મંડલિકઃ વટોળીઓ

૮ ગુંજવાત ગુંજારવ કરતો વાયરો

૯ ઝંઝાવાતઃ આકરો શબ્દ કરતો વાયરો.

૧૦ સંવર્તકઃ ગોળ ફરતો વાયરો

આવતો, કોઇવાર [1]ઘનવાત કહેવામાં આવતો, કોઇવાર [2]તનુવાત કહેવામાં આવતો, કોઇવાર શુદ્ધવાત કહેવામાં આવતો-આવી રીતે જૂદે જૂદે પ્રસંગે મારાં નવાં નવાં વિચિત્ર નામો પડતાં હતાં. ત્યાં મને પંખા વિગેરે શસ્ત્રના ઘાતથી તથા નિરોધથી બહુ દુઃખ પડતું હતું. ત્યાં પણ મારી પાસે સૂક્ષ્મ અને બાદર, પર્યાપ્તિક અને અપર્યાપ્તિક રૂપો લેવરાવીને ભવિતવ્યતાએ મને અસંખ્યાતા કાળ સુધી રખડાવ્યો.

એકાક્ષનિવાસ નગરમાં રખડપટ્ટી.

આ પાડામાં એવી રીતે ઘણો વખત રહ્યા પછી જ્યારે મને આપેલી ગોળીઓમાંથી છેલ્લી ગોળી વપરાઇ ગઇ ત્યારે વળી મને પહેલા પાડામાં લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં ભવિતવ્યતાના હુકમથી વળી પાછો અનંતો કાળ રહ્યો. ત્યારપછી વારંવાર બીજી ગોળીઓ આપીને મને બીજા ત્રીજા એમ સર્વે પાડાઓમાં ફરીવાર ફેરવ્યો અને તે દરેકમાં અસંખ્ય કાળ સુધી રાખ્યો. આવી રીતે એકાક્ષનિવાસ નગરમાં ભવિતવ્યતાએ અત્યંતઅબોધ અને તીવ્રમોહોદયની સમક્ષ મને બધા પાડામાં અનેક વાર રખડાવ્યો.

પ્રકરણ ૯ મું.

વિકલાક્ષનિવાસ નગરે.

એક દિવસ ભવિતવ્યતા રાજી થઇને બોલી "આર્યપુત્ર! તું આ નગરમાં બહુ કાળ રહ્યો તેથી હવે આ સ્થાન પર તને ઘણી અરૂચિ થઇ ગઇ હોય તેમ જણાય છે. તને આ સ્થાનનું અજીર્ણ થયું છે તો તેને મટાડવા સારૂ તને હવે બીજા સ્થાનમાં લઇ જઉં." મારે તો એ ભવિતવ્યતા દેવી-મારી બૈરીનો હુકમ માનવાનોજ હતો તેથી 'જેવી દેવીની આજ્ઞા' એટલો મે જવાબ આપ્યો. મહાદેવીએ ત્યારપછી બીજી ગોળીઓ બનાવીને મને આપી.

---

૧ ઘનવાત· ઘીના જેવો ઠરી ગયેલો વાયરો.

૨ તનુવાત· અત્યંત પાતળો વાયરો. આ ઘનવાત અને તનુવાતને આધારે નરક દેવલોકાદિ રહેલા છે.

ઉન્માર્ગોપદેશ સુબો: માયા પત્ની.

મનુષ્યલોકમાં એક વિકલાક્ષનિવાસ[1] નામનું નગર છે. તે નગરીમાં ત્રણ મોટા પાડાઓ છે. તે નગરનું પરિપાલન કરનાર તરીકે ઉન્માર્ગોપદેશ[2] નામના અધિકારીને કર્મપરિણામ મહારાજાએ નીમ્યો છે. એ અધિકારીને માયા[3] નામની સ્ત્રી છે. ભવિતવ્યતાએ આપેલી ગોળીના પ્રભાવથી હું પહેલા પાડામાં ગયો ત્યાં સાત લાખ કુળકોટિની સખ્યામાં દ્વિહૃષીક[4] નામના કુળપુત્રો વસે છે, તેઓમાં હું પણ બે ઇંદ્રિયવાળો કુળપુત્ર થયો. અગાઉ જે ઉઘણુશી જેવી, દારૂ પીધેલ જેવી, મૂર્છા પામેલ જેવી, લગભગ મરણ પામેલા જેવી મારી સ્થિતિ એકાક્ષનિવાસ નગરમા દેખાતી હતી તે અહી આવવાથી દૂર થઇ ગઇ અને હવે જાણે મારામાં કાંઇક દમ હોય, ચેતના હોય એમ જણાવા લાગ્યુ. (હું સ્થાવર મટીને ત્રસ થયો)

પ્રથમ પાડો-દ્વિહૃષીક.

બેઇંદ્રિયમા અનેક યાતના

મારાં પાપનો હજુ છેડો આવ્યો નહિ અહીં મારી સ્ત્રીએ મને એક ગોળી આપીને મહા અપવિત્ર સ્થાનમા કરમીઓ[5] બનાવ્યો. એ રૂપમા મૂત્ર, આંતરડા, ક્લેદ (રૂધિરાદિ) અને જખાલ (કચરા)થી ભરેલા પેટમા મને રહેલો જોઇને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા બહુ રાજી થતી હતી. વળી કોઇ વખત કુતરા વિગેરેને પડેલા ચાદામા જીવડારૂપે મને બીજા અનેક જીવો સાથે પડેલો જોઇને તે બહુ ખુશી થતી હતી પુરુષના વીર્ય અને સ્ત્રીના રૂધિરમાં અથવા વિષ્ટામા લીલા કરતો અને પરસ્પર ઘર્ષણથી દુ:ખ પામતો એક પ્રકારના કૃમીની આકૃતિને

---

૧ વિકલાક્ષનિવાસ: બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય જીવોને વિકલેંદ્રિય કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તેઓમા સપૂર્ણ પાચે ઇંદ્રિયો નથી બે, ત્રણ, ચાર ઇંદ્રિયોવાળા જીવોનુ સમુચ્ચયનામ વિકલેંદ્રિય છે વિકલાક્ષ નગરના એ ત્રણ જૂદા જૂદા પાડા કલ્પવામા આવ્યા છે

૨ ઉન્માર્ગોપદેશ: વિકલેંદ્રિય જીવોની ચેતના કાઇક વ્યક્ત હોય છે, પણ તેઓ અજ્ઞાનને લીધે ઉન્માર્ગેજ ગમન કરનારા હોય છે.

૩ માયા: વિકલેંદ્રિય જીવોમા માયા બહુ હોય છે

૪ દ્વિહૃષીક સ્પર્શન અને રસના આ બે ઇંદ્રિયવાળા જીવોને દ્વિહૃષીક કહેવામા આવે છે હૃષીક એટલે ઇંદ્રિય

૫ કરમીઆ: કૃમી વિષ્ટામા ઉત્પન્ન થતી અને રહેતી ઝીણી મોટી જીવાત. આ પેરામા બતાવ્યા છે તે સર્વ જીવો બેઇંદ્રિય છે

[1]ધારણ કરતો મને જોઇને ભવિતવ્યતા આનંદ પામતી હતી. વળી એક બીજી ગોળી આપીને મને જળોનું રૂપ લેવરાવીને મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતા માયા દેવી સાથે હસતી, મને દુઃખ ભોગવતો જોઇ આનંદ પામતી અને વધારે દુઃખ દેતી તે દેવીને કહે છે કે "હે માયા દેવી! તારો ઉન્માર્ગોપદેશ પતિ છે તેથી તું બહુ અભિમાન કરે છે, પણ આ મારા પતિનું સામર્થ્ય તો જો! મારો પતિ જો ભૂખ્યો હોય અને તેને પીડા થતી જગો પર મૂક્યો હોય તો તે ચોટી પડીને પોતાની શક્તિથી સર્વે લોહીને ચુસી લે છે, વળી મારા પતિની [2]ત્યાગ-શક્તિ પણ કાંઇ જેવી તેવી નથી તે પણ તું જો! જે કોઇ તેને હાથમાં ધારણ કરીને દબાવે છે તેને તે સર્વે લોહીનુ [3]દાન કરી દે છે." હે અગૃહીતસંકેતા! આવી રીતે મારી સ્ત્રીના હાથથી હુ દુઃખ પામતો હતો, તેમાં પણ જ્યારે તે આવું આવુ બોલીને મારી મશ્કરી કરતી હતી ત્યારે તો હું બેવડો દુઃખી થતો હતો. વળી એક બીજી ગોળી આપીને મને મોટા દરિયામાં તેણે શખ બનાવ્યો અને જ્યારે શખ વગાડવાવાળાએ મને લઇને છિન્નભિન્ન [4]કર્યો ત્યારે દુઃખથી મને રડતો જોઇને તે ઘણો આનદ પામી. જૂદા જૂદા રૂપમાં મારી સ્ત્રી સાથે તે પાડામાં રહેતા અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરતાં [5]અસખ્યાતો કાળ ચાલ્યો ગયો.

ભવિતવ્યતા અને માયા દેવી

બીજો પાડો-ત્રિકરણ.

પોતાની મરજી આવે તેમ કરનારી ભવિતવ્યતાએ વળી એક દિવસ મને બીજી ગોળી આપી. આ ગોળીના પ્રભાવથી વિકલાક્ષ-નિવાસ નગરના બીજા પાડામાં મને લઇ જવામાં આવ્યો. ત્યાં આઠ

---

૧ વર્ચસ્ શબ્દનો અર્થ શુક્ર, વીર્ય અને વિષ્ટા થાય છે. એમાં ઉત્પન્ન થનાર જીવો બે ઇંદ્રિયવાળા હોય છે

૨ ત્યાગ-દાન અને તજી દેવાની શક્તિ મશ્કરી વ્યગ્ય છે તે વિચારવા યોગ્ય છે.

૩ જળો. આ જળોનુ વર્ણન છે જળોનો સ્વભાવ લોહી ચુસવાનો અને દાબવાથી તે કાઢી નાખવાનો છે વ્યગ્યમા મશ્કરી છે.

૪ છિન્નશંખઃ શખને વાગે તેવો કરવા માટે તેમાથી માસ વિગેરે કાઢી નાખવામાં આવે છે તેને શખને છિન્ન કર્યો-છેદ્યો એમ કહેવાય છે.

૫ ગમનાગમનઃ અન્ય ગતિમા ગયા વગર બેઇંદ્રિય જીવો તેજ ગતિમા અસંખ્ય કાળ સુધી જન્મ મરણ કર્યાં કરે બીજી ગતિમા એક વાર જઇ આવ્યા પછી ફરીવાર તેટલોજ કાળ તે ગતિમા રહે તો વાંધો નથી.

લાખ કુળકોટિ પ્રમાણ અસખ્ય ત્રિકરણ[1] નામના ગૃહપતિઓ રહે છે. હુ પણ તેઓમાં ત્રિકરનુ નામનો ઘરબારી થયો. જુ, માંકડ, મકોડા, કુંથુઆ અને કીડિ વિગેરેનું રૂપ ત્યાં મને ભવિતવ્યતાએ આપ્યુ. અહીંથી તહીં રખડતો, ભૂખ્યો અને બાળકોથી ચપાતો અને બળાતો જોઇને મારી સ્ત્રી સંતોષથી લહેર કરવા લાગી. આ પાડામાં મને નવી નવી ગોળીઓ આપીને અને તેના વડે નવાં નવાં રૂપ ધારણ કરાવીને અસખ્ય વાર આમ તેમ રખડાવવામાં આવ્યો.

ત્રીજો પાડો–ચતુરક્ષ.

એક દિવસ વળી બીજી ગોળી આપીને મારી સ્ત્રીએ મને વિકલાક્ષનિવાસ નગરના ત્રીજા પાડામાં મોકલ્યો. ત્યાં નવ લાખ કુળકોટિ પ્રમાણ [2]ચતુરક્ષ નામના અસખ્ય કુટુબીઓ વસે છે. હું પણ ત્યાં ચતુરક્ષ નામનો કુટુંબી થયો. પતગીયુ, માખી, ડાંસ વીંછી વિગેરેના આકારો મારી પાસે ત્યાં ધારણ કરાવ્યા. આ પાડામા હુ રહેતો ત્યારે વિવેક વગરનાં પ્રાણીઓએ કરેલા મારા મર્દન (ચોળવું, કચરવું) વિગેરેથી અનેક પ્રકારનાં દુ ખો પામ્યો જ્યારે જ્યારે મારી ગોળીઓ જીર્ણ થતી હતી ત્યારે ત્યારે નવી નવી ગોળીઓ ભવિતવ્યતા મને આ પાડામાં પણ આપતી હતી. એ પ્રમાણે ગોળીઓ આપી અસખ્ય રૂપો મારી પાસે લેવરાવીને આ ત્રીજા પાડામાં પણ તેણે નાટક કરાવ્યુ. આ ત્રણે પાડામાં વારા કરતી નવાં નવા રૂપો ધારણ કરાવીને અસખ્યાતા[3] હજાર વર્ષ સુધી મને ફેરવવામાં આવ્યો. કોઇ વખત પર્યાપ્તક રૂપે અને કોઇ વખત અપર્યાપ્તક રૂપે એ ત્રણે પાડામા મારી પાસે અનેક પ્રકારના ખેલ કરાવવામાં આવ્યા.

---

૧ ત્રિકરણ સ્પર્શન, રસન અને નાસિકા આ ત્રણ ઇંદ્રિયો જેને હોય તે. કરણ એટલે ઇંદ્રિય ગૃહપતિ એટલે ઘરબારીઓ

૨ ચતુરક્ષ· સ્પર્શન, રસન, નાસિકા અને ચક્ષુ આ ચાર ઇંદ્રિયો જેને હોય તે અક્ષ એટલે ઇંદ્રિય

૩ सक्लीन्जसमाचीगला ઇતિ જીવવિચારે અત્ર અસંખ્યાત લખે છે તે ચિંત્ય છે જીવવિચારમા સખ્યાતા વર્ષો સર્વ વિકલેંદ્રિયો માટે છે, અહીં અસંખ્યાતા વર્ષ કહ્યાં છે

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પંચાક્ષપશુસંસ્થાને.

એક દિવસ ભવિતવ્યતા મારા ઉપર ખુશી થઇ અને પચેંદ્રિય કરવાનો વખત હવે આવી પહોચ્યો છે એમ જાણીને મને કહેવા લાગી "આર્યપુત્ર! આ વિકલાક્ષનિવાસ નગરમાં રહેતાં તને જો સતોષ ન થતો હોય તો હું તને બીજા નગરમાં લઇ જઉં." મે જવાબમાં દેવીને કહ્યું "દેવી! જે તને ગમે તે કર, કારણ કે સર્વ કાર્યોમાં તું જે કર તે મારે પ્રમાણ છે." પછી મને આપેલી ગોળીઓમાંથી છેલ્લી ગોળી જીર્ણ થઇ છે એમ જાણી બીજા નગરમાં જવા માટે તેણે મને બીજી ગોળી આપી.

પશુસસ્થાનના જીવોના પ્રકાર

આ તીર્છા લોકમાં એક પંચાક્ષપશુસંસ્થાન[1] નામનું નગર છે તે શહેર ઉપર પણ પેલા ઉન્માર્ગોપદેશનેજ સરસુબા તરીકે નીમવામાં આવ્યો છે. તે નગરમા સાડીત્રેપન લાખ કુળકોટિ પ્રમાણ કુળવાળા પાંચ ઇંદ્રિયવાળા લોકો વસે છે. તેઓ જળચર, સ્થળચર અને ખેચર (આકાશચર) જાતિના હોય છે, તેઓને ચેતના સ્ફુટ હોય છે અને સજ્ઞા પણ હોય છે. વિદ્વાન્ માણસો તેઓને [2]ગર્ભજ સંજ્ઞી'નું નામ પણ આપે છે. વળી આ જીવોમાં જો કોઇને ચેતના સ્ફુટ ન હોય તો તેઓને

---

૧ પંચાક્ષપશુસંસ્થાનઃ પાચ ઇંદ્રિય. સ્પર્શન, રસના, નાસિકા, આંખો અને કાન એ જેને હોય તેવા પચેંદ્રિય તિર્યંચો વિકલેંદ્રિયપણાથી આગળ વધી આવી ઘણુ ખરૂ પંચેંદ્રિય તિર્યંચ થાય છે. એકથી ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો પણ તિર્યંચ કહેવાય છે.

૨. ગર્ભજઃ માતા પિતાના સયોગે ગર્ભથી ઉત્પન્ન થનાર, માની કુક્ષિમાંથી જન્મનાર. આનાથી ઉલટી રીતે જેઓ જન્મે તેને સંમૂર્છિમ કહે છે. ચાર ઇંદ્રિય સુધી તો સમૂર્છિમ સ્થિતિજ હોય છે

'અસંજ્ઞી'ના[1] નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે અને તેઓ [2]સંમૂર્છિમ હોય છે. હું ગોળીના પ્રભાવથી સ્પષ્ટ ચૈતન્ય વગરનો (સમૂર્છિમ) પંચાક્ષના નામથી ઓળખાતો ત્યાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં મારી સ્ત્રી જેને રમત ગમતનો બહુ શોખ છે તેણે મને વિના કારણ આખો વખત શરીર પાડતો દેડકાનો આકાર ધારણ કરનારો બનાવ્યો. આવી રીતે અસંખ્ય કાળ સુધી જૂદા જૂદા આકારોમાં સંમૂર્છિમ તરીકે રખડાવીને પછી મને ગર્ભજનો આકાર ધારણ કરનારો બનાવવામાં આવ્યો.

સંમૂર્છિમ ગર્ભજ

આ ગર્ભજ પાંચ ઇંદ્રિયવાળા પ્રાણીઓમાં પણ પ્રથમ મને જળચર બનાવવામા આવ્યો. ત્યાં પણ જ્યારે મને મત્સ્ય (માછલા)નુ રૂપ આપવામા આવ્યું ત્યારે માછીમારો મને પકડવા લાગ્યા અને કાપીને તથા રાંધીને મને હજારો પ્રકારના દુ:ખો આપવા લાગ્યા. ત્યારપછી પાંચ ઇંદ્રિયવાળા પ્રાણીઓમાં ચાર પગવાળા સ્થળચરનું રૂપ મને આપવામાં આવ્યુ. ત્યા વળી મને સસલા, ડુક્કર, હરણ વિગેરેનો વેશ આપવામાં આવ્યો અને તે વખતે શિકારીઓ તીર મારીને મારા ગાત્રના કટકે કટકા કરી નાખતા અને એ રીતે મને અનેક પ્રકારની પીડા થતી હતી. વળી એ સ્થળચરમા રહેતા કોઇ વખત મને [3]ભુજપરિસર્પ અને [4]ઉર પરિસર્પનું રૂપ આપવામા આવ્યુ. ઘો, સર્પ, નકુળ (નોળીઓ) વિગેરે જાતમાં ઘણો વખત રહેતા ક્રૂરપણાને લીધે એક બીજાનું ભક્ષણ કરવાથી મારે ત્યા પણ બહુ દુ:ખ સહન કરવું પડ્યુ. વળી કોઇવાર મને ખેચરનુ રૂપ આપવામાં આવ્યુ ત્યા કાગડા, ઘુવડ વિગેરેનું રૂપ ધારણ કરતાં મેં અનેક પ્રકારનાં અસંખ્ય દુ ખો સહન કર્યાં. અસંખ્ય પ્રાણીઓથી ભરેલા તે પંચાક્ષપશુસંસ્થાન નગરના દરેક કુળમા હુ જળચર, સ્થળચર અને ખેચરરૂપે થયો. આ નગરમાં મારી ભાર્યા મારી પાસે સાત આઠ વાર[5] ઉપરા ઉપર નવાં નવા રૂપો ધા-

જળચર સ્થળચર ખેચર

---

૧ અસંજ્ઞી· અહી સંજ્ઞા એટલે મન સમજવુ. મન વગરના પ્રાણીને 'અસંજ્ઞી' કહે છે બાકી આહાર વિગેરે ચાર અથવા દશ સંજ્ઞા તો સર્વ જીવોને હોય છે

૨ સંમૂર્છિમ· અગાઉ કહ્યુ તેમ ગર્ભ વગર ઉત્પન્ન થયેલાને સમૂર્છિમ અથવા અસંજ્ઞી કહે છે, તેને મન હોતુ નથી

૩ ભુજપરિસર્પ હાથથી ચાલનારા સ્થળચરો નોળીયા વિગેરે

૪ ઉર પરિસર્પ. પેટથી ચાલનારા સ્થળચરો· સર્પ વિગેરે

૫ ગમનાગમનઃ પચેંદ્રિય તેજ ગતિમાં સાત આઠ ભવ એક સાથે કરે, ત્યારપછી અન્ય ગતિમા જઇ આવી વળી પાછા સાત આઠ ભવ તે ગતિમા કરે.

રણુ કરાવતી હતી, વળી કોઇ બીજી જગો પર લઇ જતી હતી અને પાછી તે નગરમાં ફરીવાર લઇ આવતી હતી. આવી રીતે વારંવાર તે નગરમાં લાવીને મારાં અનેક રૂપો ભવિતવ્યતાએ બનાવ્યાં, પરંતુ એક સાથે તો તિર્યંચ રૂપમાં ત્રણ [1]પલ્યોપમ (સૂક્ષ્મ અદ્ધા) અને કાંઇક અધિક ક્રોડ [2]પૂર્વ વર્ષ સુધી રહ્યો.[3] આવી રીતે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તપણામાં તથા સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞીના રૂપમાં એ પંચાક્ષપશુસંસ્થાન નગરમાં મારી અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓ કરી.

શ્રુતિરસિક હરણ.

એક વખત ભવિતવ્યતાએ તેજ નગરમાં મને હરણનું રૂપ આપ્યું. હું હરણના ટોળામાં રહેતો હતો, ભયથી મારી આંખો ચપળ થઇને દશે દિશાઓમાં ચકળ વકળ થયા કરતી હતી, હું જંગલમાં આખાં ઝાડોનાં ઝાડો ટપી જતો હતો અને જ્યાં ત્યાં રખડતો હતો. એક વખત એક પારધિએ બહુ મધુર સ્વરથી ગીત ગાવા માંડ્યું. એ ગીત એવું સુંદર હતું કે તેનાથી આખું હરણીઆનું ટોળું તેની તરફ દોરાઇ ગયું,[4] ટોળાનાં હરણોને દોડાદોડ કરીને ફલંગો મારવાની ટેવ હતી તે તેઓએ છોડી દીધી, તેઓની ચેષ્ટા પણ અટકી ગઇ, આંખો પણ સ્તબ્ધ થઇ ગઇ, બાકીની સર્વ ઇંદ્રિયોનો વ્યાપાર નિવૃત્તિ પામી ગયો અને તેઓનો અંતરાત્મા મધુર ગીત સાંભળવાને અંગે કર્ણેંદ્રિય (કાન)માં એક રસ થઇ ગયો. આવી રીતે અમારા ટોળાનાં સર્વ હરણોને કોઇ પણ પ્રકારની હીલચાલ વગરનાં જોઇને પેલો શિકારી પારધિ અમારી નજીક આવ્યો, ધનુષ્ય તૈયાર કર્યું, તેની સાથે બાણને સાંધ્યું, જમણો પગ આગળ કરી ડાબો પગ પાછળ કરી શિકારીની મુદ્રા સાધી, નિશાન તાક્યું, ડોક જરા નીચી અને આગળ કરી, બાણ-

---

૧ પલ્યોપમ-પલ્યોપમના માનનો ખ્યાલ લાવવા માટે ચતુર્થ કર્મ ગ્રંથ જોવો. સામાન્ય ખ્યાલ એક જોજન લાંબા, પહોળા અને ઊંડા જુગલીઆના સૂક્ષ્મ વાળથી ભરેલા ખાડાથી કરવો છ માસે એક બાલ કાઢતા આખો ખાડો પૂર્ણ થાય ત્યારે એક બાદર પલ્યોપમ થાય છે. સૂક્ષ્મ તે કરતા અસંખ્ય ગુણું હોય છે.

૨ પૂર્વઃ ચોરાશી લાખને ચોરાશી લાખ વર્ષે ગુણીએ એટલે ૭૦૫૬૦૦૦૦-૦૦૦૦૦૦ વર્ષે એક પૂર્વ થાય.

૩ સાત ભવના સાત લાખ પૂર્વ ને જો આઠમો ભવ તેમા કરે તો યુગલિકનોજ કરે તેના ત્રણ પલ્યોપમ-આટલો ઉત્કૃષ્ટ કાળ સમજવો

૪ એક ઇંદ્રિયને (અહીં શ્રોત્ર ઇંદ્રિયને) વશ પડતાં કેટલું દુઃખ થાય છે તે પર આ વિચારવા યોગ્ય દાખલો છે.

ને કાન સુધી ખેંચ્યું, પછી જ્યારે તેણે તે બાણ છોડ્યુ ત્યારે તેણે મને તેવડે વીંધી નાખ્યો અને હું તુરતજ ભૂમિ પર પડ્યો. આ વખતે મને ભવિતવ્યતાએ આપેલી ગોળી પણ જીર્ણ થઇ ગઇ.

લહેર કરતો હાથી.
દાવાનળનો આકરો જોસ.
પશ્ચાત્તાપથી નિર્જરા અને પ્રગતિ.

હરિણના ભવમાં વાપરવા યોગ્ય એક ભવવેદ્ય ગોળી ત્યાં પૂરી વપરાઇ જવાથી મારી સ્ત્રી ભવિતવ્યતાએ મને બીજી ગોળી આપી. આ ગોળીના પ્રભાવથી હું હાથી થયો ધીમે ધીમે હુ મોટો થતો ગયો અને અનુક્રમે હું ટોળાનો ઉપરી થયો સ્વાભાવિક રીતે સુંદર કમળનાં વનોમા, અતિ સ્વાદિષ્ટ [1]સલ્લકીનાં પાદડાંથી ભરપૂર વૃક્ષોમાં અને આનંદ ઉપજાવે તેવા વનના વિભાગમા હુ વસતો હતો, હાથણીઓનાં ટોળાંઓથી વિંટાયલો રહેતો હતો અને આનંદસાગરમાં ચિત્તને ઝબોળતો મારી ઇચ્છામાં આવે તેમ હરતો ફરતો હતો. આવી રીતે આનંદમા નિમગ્ન થઇ લહેર કરતો હતો તેવામાં એક દિવસ અમારૂ ટોળુ અકસ્માત્ ભય પામ્યુ, જનાવરો આમતેમ દોડવા લાગ્યાં, વાંસને ફાડી નાખે તેવા અવાજો (અથવા વાસની ગાંઠો ફાટવાથી થતા ધડધડ અવાજો) સભળાવા લાગ્યા અને ધુમાડાના ગોટે ગોટા નીકળવા લાગ્યા આ બધુ શું હશે તે સબધી વિચાર કરતા મે મારી પછવાડેની બાજુએ નજર કરી તો મને દેખાયુ કે મહા ભયકર જ્વાળાઓથી બીહામણો લાગતો દાવાનળ (વનનો અગ્નિ) મારી તદન નજીક આવતો હતો. મને એ દાવાનળ જોઇને મરણનો ભય ઉત્પન્ન થયો, મારી શક્તિ અને પુરુષાર્થ ચાલ્યાં ગયા, મે દીનતા અગીકાર કરી, પેટભરાપણાનો આશ્રય કર્યો, મારો અહકાર ચાલ્યો ગયો, મારા ટોળાને મે છોડી દીધુ–તજી દીધુ અને એક દિશા તરફ નાસવા માડ્યું. નાસતો નાસતો હું થોડે દૂર ગયો ત્યાં ગામના ઢોરને પાણી પીવાનો એક જૂનો પૂરાણો સુકાઇ ગયેલો મોટો અંધકારવાળો કુવો આવ્યો એના ઉપર ઘણુ ખડ ઉગી ગયુ હતું અને તેથી ઢકાઇ ગયેલો હોવાને લીધે મારા જોવામા તે કુવો આવ્યો નહિ. તેની આગળ હુ આવી પહોચ્યો. મારા બન્ને આગળના પગો તે કુવામાં પડી ગયા. મારા શ-

નાસતા કુવે તેમા પાત

---

1 એક જાતનુ ઝાડ એના પાદડા હાથીને બહુજ ભાવે છે

રીરના પછવાડેના ભાગને પણ કાંઇ ટેકો ન હોવાથી તે પણ પછવાડે પડ્યું. મારૂ શરીર જબરજસ્ત હોવાથી હું કુવામા પડ્યો અને બહુ ભારે હોવાથી આખા શરીરે ઘાયલ થયો. પ્રથમ થોડો વખત તો મને મૂર્છા આવી ગઇ, કેટલીક વારે કાંઇક ચેતના આવી, પણ મારા શરીરને એક જરા પણ હલાવી ચલાવી શકુ નહિ એવી સ્થિતિ થઇ. હવે મને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો અને વિચાર ચાલ્યો કે સેવા કરનારા લાંબા વખતથી પરિચયમાં આવેલા, ઉપકાર કરનાર અને આપણામાં અનુરક્ત અને આજ્ઞાને અનુસરનારા તેમજ આપત્તિમાં આવી પડેલા પોતાના સબધીઓને જે તજી દે અને કૃતઘ્નપણે માત્ર પેટભરાપણુંજ આદરી ખરે વખતે નાસી જાય તેવા મારા જેવા પ્રાણીઓને તો આમજ ઘટે! અરે અરે! મારી નિર્લજ્જતા તો જુઓ! હજુ પણ મને ચુથાધિપતિ (ટોળાનો ઉપરી) એ શબ્દ પ્રિય લાગે છે! માટે હવે વિચાર કરવાની શી જરૂર છે? આ તો જેવાં કર્યાં તેવાં ભોગવીએ છીએ, માટે હવે એ સબંધી મનમાં કાંઇ ખેદ કરવો નહિ. આવા વિચારોથી-ભાવનાથી મારા મનમાં જરા મધ્યસ્થતા પ્રાપ્ત થઇ-મને જરા નિરાંત વળી, થતી વેદના મેં સહન કરી અને તે અવસ્થામા સાત રાત પસાર કરી.

પંચાક્ષપશુસંસ્થાનથી આગળ પ્રયાણ.

પુણ્યોદય-ની સહાય

હવે ભવિતવ્યતા મારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ અને કહેવા લાગી ‘સાબાશ! આર્યપુત્ર! સાબાશ! તારા અધ્યવસાય (આત્માના વિચારો) સુદર છે. તે ઘણું આકરૂં દુ:ખ સહન કર્યું છે. તારી આવા પ્રકારની ચેષ્ટાથી હુ તારા ઉપર રાજી થઇ છુ તેથી હું હવે તને બીજા નગરમાં લઇ જઇશ.’ મે જવાબમાં ‘ જેવી દેવીની આજ્ઞા ’ એમ કહ્યુ પછી મહાદેવી ભવિતવ્યતા-મારી સ્રીએ એક સુદર આકારવાળો પુરૂષ બતાવ્યો અને ત્યારપછી કહ્યુ “ હુ તારા પર પ્રસન્ન થઇ છું તેથી તારી સહાયમાં આ પુણ્યોદય[1] નામના પુરૂષને મોકલુ છુ. હવે તારે એની સાથે જવું. એ તને ઘણા પ્રકારની મદદ કરશે.” ‘જેવી દેવીની આજ્ઞા’

૧ પુણ્યોદય. શુભ કર્મનો ઉદય. પુણ્ય એ શુભ પ્રકૃતિનો અનુભવ છે અને પાપ તે અશુભ પ્રકૃતિનો ઉદય છે આ પુણ્યના ઉદયને કેટલીક વાર પ્રાણી પોતાના આત્મીય પુરૂષાર્થ સાથે ભેળવી નાખી ભૂલ કરે છે તે સમજવા યોગ્ય છે. અનેક રીતે થતો પુણ્યનો ઉદય બરાબર અનુભવમા લેવાની જરૂર છે. એના ઉદય વખતે જમે પુણ્ય ખરચ થાય છે એ પણ ધ્યાનમા રાખવું.

એમ ફરીવાર મે કહ્યું. આ વખતે મને ભવિતવ્યતાએ જે ગોળી અગાઉ આપી હતી તે પૂરી થઇ ગઇ. ભવિતવ્યતાએ તે વખતે મને એક બીજી ગોળી આપીને કહ્યું 'આર્યપુત્ર' તું અહીથી જઇશ ત્યારે આ પુણ્યોદય તારો ગુપ્ત સહોદર (એકજ પેટમા ઉત્પન્ન થનાર) બધુ અને મિત્ર થઇને તારી સાથે રહેશે.'

* * * * *

ભવ્યપુરુષને મુદ્દાસરનો પ્રશ્ન.

આ પ્રમાણે સંસારી[1]જીવ કહેતો હતો ત્યારે ભવ્યપુરુષે પ્રજ્ઞાવિશાલાના કાન નજીક જઇને પૂછ્યુ "[2]માડી! (સસારીજીવ તરફ આગળી કરીને) આ પુરુષ કોણ છે? તેણે શેની કથા કરવા માડી છે? અસંવ્યવહાર વિગેરે તે નગરો તે કયા? આ ગોળી જે એક એક વખત આપવામાં આવે છે ત્યારે નવીન નવીન રૂપો ધારણ કરાવે છે અને વિધ વિધ પ્રકારના સુખો અને દુખોનો અનુભવ કરાવે છે તે કઇ? એકજ પુરુષની આટલા બધા વખત સુધી એક ને એક ઠેકાણે રહેવાની વાત કેવી રીતે હોઇ શકે? વળી મનુષ્ય પ્રાણીના કીડી અને કરમીયા અને એવાં એવાં બીજાં રૂપો કેવી રીતે હોઇ શકે? મને તો આ ચોરની આખી વાર્તા કોઇના ભેજામાંથી નીકળી હોય તેની આલજાળ જેવી કલ્પિત લાગે છે! આ સર્વ બાબતનો ભાવાર્થ શું છે તે માતાજી! મને કહો."

પ્રજ્ઞાવિશાલાનો સ્પષ્ટ ખુલાસો.

પ્રજ્ઞાવિશાલાએ કહ્યું "આ ચોરનુ હાલનું વિશેષ રૂપ શું છે તે તેણે હજુ સુધી કહ્યું નથી. સામાન્ય રૂપે તો તે સંસારીજીવ નામનો પુરુષ છે તેણે સસારીજીવના નામથી પોતાનું ચરિત્રજ કહ્યુ છે. આ સર્વ હકીકત કેવી રીતે ઘટાવવી–આગળ પાછળ બંધબેસતી કરવી તે હવે હું તને સમજાવું છું. અસાવ્યાવહારિક જીવરાશિ (અવ્યવહારી નિગોદ) તે અસંવ્યવહાર નગર સમજવું. પૃથ્વી, અપ્ (જળ), અગ્નિ વાયુ અને વનસ્પતિરૂપ પાચે એકેંદ્રિયની જાતિઓ સમજવી અને તેઓને ઉત્પન્ન થવાનું અને રહેવાનું સ્થાન તે એકાક્ષ-

---

૧ આ સર્વ કથા સંસારીજીવ અગૃહીતસકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે અને ભવ્યપુરુષ તથા પ્રજ્ઞાવિશાલા પણ સાભળવામા ભાગ લે છે

૨ પ્રજ્ઞાવિશાલા ભવ્યપુરુષની ધાવમાતા છે તેથી 'માડી' કહીને તે તેને બોલાવે છે

નિવાસ નગર સમજવું. બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો, ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો અને ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો જેઓને માટે વિકલેંદ્રિયની સંજ્ઞા વાપરવામાં આવી છે તેઓને ઉત્પન્ન થવાનું અને વસવાનું સ્થાન તેને વિકલાક્ષનિવાસ નામનું નગર કહેવામાં આવ્યું છે. પાંચ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોના સ્થાનને પંચાક્ષપશુસંસ્થાનનું નામ આપવામાં આવ્યું છે. એક ભવમાં ભોગવવા યોગ્ય-ઉદયમાં આવનારાં કર્મોના સમૂહને એક ભવવેદ્ય 'ગોળી' નું નામ આપવામાં આવ્યું. એ કર્મોના ઉદયથી નાના પ્રકારનાં રૂપો થાય છે અને સુખ દુઃખ વિગેરેનો અનુભવ પણ તે કર્મોનાજ ઉદયથી થાય છે. આ પુરુષ (પ્રાણી-જીવ) પોતે તો અજર અમર છે, એ કદિ જીર્ણ થતો નથી અને કદિ મરણ પામતો નથી, તેથી એ પોતે અનંત કાળ અવસ્થાન કરે (રહે, જીવે કે ફરે) તેમાં કાંઇ નવાઇ જેવું નથી, તે બરાબર યોગ્ય છે. સંસારીજીવનાંજ કરમીયાં કીડી વિગેરે રૂપો થાય છે. એમાં નવાઇ જેવું શું છે? હજુ તું બાળક છો, મુગ્ધ છો, તેથી આ બધી હકીકત જાણતો નથી. જો ભાઇ! આ દુનિયામાં ત્રણ ભુવનમાં એવું કોઇ પણ ચરિત્ર નથી કે જે આ સંસારીજીવના સંબંધમાં બનતું ન હોય, તેથી ભાઇ! તેના સંબંધમાં જે જે હકીકત બની હોય તે તે સર્વ તેને કહી જવા દે. [1]પછી હું ફુરસદે એ સર્વનો ભાવાર્થ તને સમજાવીશ." ભવ્યપુરુષે પોતાની ધાત્રી-પ્રજ્ઞાવિશાલાની આજ્ઞા પોતાના માથા પર ચઢાવી.

* * * * *

ઉપસંહાર.

उत्पत्तिस्तावदस्यां भवति नियमतो वर्यमानुष्यभूमौ,
भव्यस्य प्राणभाजः समयपरिणतेः कर्मणश्च प्रभावात्;
एतच्चाख्यातमत्र प्रथममनु ततस्तस्य बोधार्थमित्थं,
प्रक्रान्तोऽयं समस्तः कथयितुमतुलो जीवसंसारचारः.

स च सदागमवाक्यमपेक्ष्य भो, जडजनाय च तेन निवेद्यते;
बुधजनेन विचारपरायणस्तदनु भव्यजनः प्रतिबुध्यते.

સમયપરિણતિ (કાળપરિણતિ) અને કર્મના પ્રભાવથી ભવ્ય પ્રાણીની ઉત્પત્તિ ઉત્તમ મનુષ્યભૂમિમાં ત્યારપછી થાય છે. આ હકીકત હવે[2] કહેવામાં આવશે અને ત્યારપછી આ સર્વ હકીકત અને

---

૧ આનો બરાબર ખુલાસો આઠમા પ્રસ્તાવમાં થશે.

૨ આગળના પ્રસ્તાવોમાં.

જીવનું સંસારમાં ચલન જેની બીજા સાથે સરખામણી થાય તેમ નથી તે તેના બોધને માટે કહેવામાં આવશે. સદાગમના વાક્યને અનુસારે તે સસારચાર જડ બુદ્ધિવાળી અગૃહીતસકેતાને કહેવામાં આવે છે તે સાંભળીને બુધ સમજુ (પ્રજ્ઞાવિશાલા) અને ત્યારપછી વિચારશીળ ભવ્યપુરુષ પ્રતિબોધ પામે છે.

प्रस्तावेत्र निवेदितं तदतुलं संसारविस्फूर्जितं,
धन्यानासिदमाकलय्य विरतिः संसारतो जायते,
येषां त्वेष भवो विमूढमनसां भोः सुन्दरो भासते,
ते नूनं पशवो न सन्ति मनुजाः कार्येण मन्यामहे.

આ (બીજા) પ્રસ્તાવમાં સસારનું સ્વરૂપ બહુ વિસ્તારથી બતાવવામાં આવ્યુ છે તે સાભળીને ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓને સસારથી વિરતિ થાય છે આ સાભળવા કે વાચવા છતાં પણ જે મૂઢ પ્રાણીઓને આ સસાર સારો–સુદર લાગે છે અથવા તેના તરફ આકર્ષણ થાય છે તેઓને માટે તેઓના કાર્યો પરથી અમે એમ માનીએ છીએ કે તેઓ મનુષ્ય નથી પણ પશુ છે.

इत्युपमितभवप्रपञ्चायां कथायां संसारीजीवचरिते
तिर्यग्गतिवर्णनो नाम द्वितीयः प्रस्तावः

ઉપમિતિ ભવ પ્રપચા કથામાં સસારીજીવના ચરિત્રને
અગે તિર્યગગતિ વર્ણન નામનો આ બીજો પ્રસ્તાવ
સમાપ્ત થયો.

इति द्वितीयः प्रस्तावः

પરિશિષ્ટ.

નિગોદનું સ્વરૂપ.[1]

આ સસારમાં સર્વથી કનિષ્ઠ અવસ્થા ભોગવનારા જીવો નિગોદના નામથી ઓળખાય છે તેમને ત્રણ યોગમા માત્ર શરીરજ હોવાથી તેઓ શરીર સબંધી પીડા અનંતી ભોગવે છે, છતાં અત્યત અવ્યક્તપણુ હોવાથી તેઓ તે પીડા ભોગવતાસદ્‌ભાવ સપાદન કરી કર્મ ખપાવી શકતા નથી, માત્ર વિપાકોદયવડે જે કર્મ ખપે છે તેજ ખપે છે તેના પ્રમાણમા કર્મ બંધાય પણ છે પ્રાણી માત્રનાં કેટલાંક કર્મ પ્રત્યેક સમયે પ્રદેશોદયથી પણ ખપે છે, પરતુ તેની અહીં વિવક્ષા કરવામા આવી નથી.

નિગોદ બે પ્રકારની છે સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ **સૂક્ષ્મ નિગોદ** તે સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાય જીવો સમજવા. સૂક્ષ્મ પાચે પ્રકારના સ્થાવરો પૈકી માત્ર વનસ્પતિકાયજ નિગોદ છે, અને તેજ એક શરીરમા અનત જીવપણે રહેલ છે બાકીના ચાર સ્થાવર સૂક્ષ્મો જો કે અદૃશ્યાદિક ગુણોવડે વનસ્પતિકાય જેવા છે, પરતુ તેઓ પ્રત્યેક શરીરી છે, અને તેની ગણના વ્યવહારરાશિમા કરેલી છે

નિગોદનો બીજો પ્રકાર **બાદર નિગોદ** છે, તે કદાદિકની માફક સાધારણ વનસ્પતિ તરીકે ઓળખાય છે. કદમૂળ, લીલ, ફૂલ વિગેરેનો તેની અદર સમાવેશ થાય છે તે છદ્મસ્થ અને ચર્મચક્ષુવાળા જીવોને દૃશ્ય છે, પરતુ તેની અદર પણ એક શરીરમા અનતા જીવોની સ્થિતિ છે. **નિગોદ** નામ (અન્ને જાતિમા) તેના શરીરનુ છે. તેવા શરીરો અસખ્યાતા છે, અને દરેક શરીરમા જીવો અનતા હોવાથી તે બધા જીવો અનતા છે નવ પ્રકારના અનતા પૈકી સૂક્ષ્મ બાદર નિગોદના સર્વ જીવો તેમજ એક નિગોદમાં રહેલા જીવો આઠમે—મધ્ય અનતાનતે છે કોઇ પણ કાળે સર્વજ્ઞને પ્રશ્ન કરવામાં આવે તો ઉત્તર એજ મળે કે—બાદર અથવા સૂક્ષ્મ એક નિગોદમાં રહેલા જીવોનો અનંતમો ભાગ સિદ્ધિપદને પામેલો છે

બાદર નિગોદ કરતાં સૂક્ષ્મ નિગોદમાં જીવની સખ્યા વિશેષ છે (અસખ્યાત ગુણી છે)

બાદર સ્થાવર જીવોમાં એક પર્યાપ્તાની નિશ્રાએ અસખ્યાતા અપર્યાપ્તા રહેલા હોય છે, ત્યારે સૂક્ષ્મ સ્થાવરમા તેથી વિપરીતપણુ છે એટલે કે તેમાં એક અપર્યાપ્તાની નિશ્રાએ સખ્યાતા પર્યાપ્તા જીવો રહેલા છે.

બે પ્રકારની નિગોદ પૈકી સૂક્ષ્મ નિગોદ તે **અવ્યવહારરાશિ** છે તેમા અનત કાળથી નેજ અવસ્થાએ રહેલા અનંતા જીવો છે બાદર નિગો-

---

1 આ બીજા પ્રસ્તાવમા નિગોદની હકીકત આવી છે તે બહુ જાણવાલાયક છે, તેથી નિગોદસ્વરૂપ અત્ર આપ્યુ છે આ આખો લેખ શેઠ કુંવરજી આણદજીએ લખ્યો છે અને તે આચાર્ય શ્રી આનદસાગરજી તેમજ બીજા વિદ્વાન સાધુઓએ સંમત કર્યો છે

દને વ્યવહારરાશિ કહેલી છે, કારણ કે તે જીવો વ્યવહારમા આવ્યા કરે છે. એક વાર સૂક્ષ્મ નિગોદરૂપ અવ્યવહારરાશિમાંથી નીકળેલો જીવ ફરીને સૂક્ષ્મ નિગોદમા જાય તોપણ તે વ્યવહારરાશિઓજ કહેવાય છે અને તે અમુક કાળે (અનતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણીએ) પાછો તેમાથી નીકળીને બીજી બહારની જીવજાતિમા જરૂર આવે છે

વ્યવહારરાશિમાં રહેલા જીવો સર્વે મોક્ષે જવાના છે એવો નિશ્ચય નથી, કારણ કે તેમા અનાદિ કાળથી બાદર નિગોદ રહેલી છે કે જેનો અનતમો ભાગજ મોક્ષે ગયેલ છે અને જવાનો છે, તેમજ વ્યવહારરાશિમા રહેલા અનતા અભવ્ય જીવો છે કે જેઓ કદાપિ મોક્ષે જવાનાજ નથી (અભવ્ય જીવો ચોથે-જઘન્ય યુક્ત અનતે છે) તેમજ અવ્યવહારરાશિમા રહેલા સર્વ જીવો મોક્ષે જવાના નથી એમ પણ નથી, કારણ કે વ્યવહારરાશિમાથી એક જીવ મોક્ષે જાય ત્યારે અવ્યવહારરાશિમાથી એક જીવ વ્યવહારરાશિમા આવે છે. આવો અચળ ક્રમ છે માત્ર જે જીવો જાતિભવ્ય છે અને તથા-પ્રકારની સામગ્રીને અભાવે અવ્યવહારરાશિમાથી નીકળવાનાજ નથી, તેથીજ તેઓને મોક્ષની સામગ્રી મળવાની નથી અને તેવી સામગ્રીના અભાવથી તે જીવો મોક્ષે પણ જવાના નથી જો સામગ્રી મળે તો તેઓ મોક્ષે જઇ શકે તેવા સ્વભાવવાળા છે. આ જીવોને અભવ્યની કોટે વળગેલા કહેવામા આવે છે

સૂક્ષ્મ નિગોદ ચૌદ રાજલોકમા સર્વત્ર સર્વ આકાશપ્રદેશમા રહેલી છે, અને બાદર નિગોદ તો લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા રહેલ છે

સૂક્ષ્મ નિગોદ અને બાદર નિગોદ એ તે જીવોના શરીરનુ નામ છે. તે દરેક જીવોને તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીરો તો પૃથક્ પૃથક્ છે, પણ ઔદારિક શરીર અનત જીવોનુ એકજ છે અને તેથી તે નિગોદના નામથી ઓળખાય છે. દરેક જીવ અસખ્યાત પ્રદેશી છે, અને તેના પ્રદેશોની સખ્યા લોકાકાશના પ્રદેશ તુલ્ય (બરાબર સરખી) છે કોઇ પણ જીવ લઘુમા લઘુ અવગાહના કરે ત્યારે પણ અસખ્યાત આકાશપ્રદેશને અવગાહીનેજ રહી શકે છે જો કે તે તે આકાશપ્રદેશે બીજા અનત જીવોના દરેકના અસંખ્ય અસખ્ય આત્મપ્રદેશો હોય છે તોપણ જીવોનો અને પુદ્ગળોનો મળીને રહેવાનો સ્વભાવ હોવાથી એક એક આકાશપ્રદેશે અનંતા છૂટા પરમાણુ બેથી માડીને યાવત્ અનંતા પરમાણુના અનતા સ્કધો અને અનત જીવોના અસખ્ય અસખ્ય આત્મપ્રદેશો પરસ્પરને બાધા કર્યા સિવાય રહી શકે છે. તે દરેક જીવના પ્રત્યેક આત્મપ્રદેશે અનતી અનતી કર્મવર્ગણાઓ લાગેલી હોય છે. તે વર્ગણાઓ અનત પરમાણુઓના સ્કધોની બનેલી હોય છે.

આ પ્રમાણે પ્રત્યેક આકાશપ્રદેશે જો કે અનતા જીવોના આત્મપ્રદેશો રહેલા છે તોપણ તેમા જઘન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટ પદ લાભે છે લોકને અતે

જ્યા ખૂણા નીકળેલા હોય છે અને જે નિષ્કુટ કહેવાય છે ત્યા કે જ્યાં રહેલા જીવોને ત્રણ દિશિનોજ આહાર મળી શકે છે, સ્પર્શના પણ ત્રણ દિશાનીજ તેમને હોય છે, બાકીની ત્રણ દિશાએ અલોક હોય છે, ત્યાં જઘન્ય પદ લાભે છે ત્યાના પ્રત્યેક આકાશપ્રદેશ ઉપર જીવપ્રદેશો સર્વથી થોડા હોય છે તે જઘન્ય પદના જીવપ્રદેશો કરતા સર્વે જીવો અસંખ્ય ગુણા હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટ પદવાળા એક એક આકાશપ્રદેશે તે સર્વે જીવો કરતા વિશેષાધિક જીવપ્રદેશો હોય છે બાકી જ્યા ચાર કે પાચ દિશાનો આહાર મળી શકે છે ત્યાં મધ્યમ પદ લાભે છે

ત્રણ, ચાર કે પાચ દિશાથી આહાર મળે તેવા સ્થાનમાં ખડગોળા ઉત્પન્ન થાય છે જ્યા છ દિશાનો આહાર મળી શકે ત્યાંજ પૂર્ણ ગોળા ઉત્પન્ન થાય છે, અને એવા ગોળામાજ ઉત્કૃષ્ટ પદ પણ લાભે છે.

આ ખડગોળા અને પૂર્ણ ગોળાની નિષ્પાદક નિગોદ કહેવાય છે, પરંતુ ગોળક (ગોળા) તે આકાશપ્રદેશોની રચના છે તેનો આકાર ગોળ લાડવા જેવો હોવાથી તે ગોળક કહેવાય છે જ્યા ઊર્ધ્વ, અધો અને પૂર્વ પશ્ચિમાદિક ચાર મળી છએ દિશાએ લોક હોય છે ત્યા પૂર્ણ ગોળા ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રત્યેક અસખ્ય આકાશપ્રદેશના બનેલા હોય છે. તે પ્રત્યેક ગોળાના એકેકા મધ્ય બિંદુ તરીકે આકાશપ્રદેશને મૂકીને બીજા મધ્ય બિદુને આશ્રીને અસખ્ય ગોળાઓ છએ દિશાએ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેવા પૂર્ણ ગોળાઓ પ્રસ્તુત પૂર્ણ ગોળક કરતા પણ અસખ્યાત ગુણા થાય છે. આવા ગોળા જ્યાં એક, બે કે ત્રણ દિશાએ અલોક હોય છે ત્યા બની શકતા નથી, તેથી તે સ્થાને ખડ ગોળા બને છે, અને તેથીજ ત્યા જીવો અને જીવપ્રદેશો ઓછા હોય છે તે હેતુથીજ ત્રણ દિશાએ અલોકવાળા સ્થાને જઘન્ય પદ કહેવામાં આવેલુ છે.

આવા એક એક ગોળાના સર્વ પ્રદેશોને અવલબીને અસંખ્ય નિગોદો રહેલી છે, કે જેની અવગાહના તે પૂર્ણ ગોળક સદૃશજ છે, પરતુ તે પ્રસ્તુત ગોળાને અનુસરીને બીજા તે ગોળાની બહાર અસખ્ય ગોળાઓ નિષ્પન્ન થાય છે, અને ગોળાઓની સખ્યા કરતા નિગોદની સખ્યા અસંખ્યાત ગુણી થાય છે

આવા ગોળકો પ્રસ્તુત ગોળકમા એક એક પ્રદેશની હાનિ અને એક પ્રદેશની અન્ય તરફ વૃદ્ધિ એમ કરતા જૂદાં જૂદા મધ્ય બિંદુ કલ્પવાથી અસખ્યાતા બને છે તે સબધી વધારે સમજુતી નિગોદષટ્ત્રિંશિકા પ્રકરણમા આપેલી છે, ને ગુરુગમથી સમજવા લાયક છે સ્વયમેવ સમજવા જતા કેટલીક વાત સમજાતી નથી અને કેટલીક વાત એવી રીતે અન્યથા સમજાઇ જાય છે કે તેને સુધારતા બહુ વિલંબ લાગે છે, માટે પ્રથમથી ગુરુ મહારાજ પાસેજ આ વિષય સમજવા યોગ્ય છે

વ્યવહાર નયે જેટલા પૂર્ણ ગોળક છે, તેટલાજ ઉત્કૃષ્ટ પદ છે

નિશ્ચય નય આ સબધમાં એટલુ વિશેષ કહે છે કે—જ્યા બાદર નિગોદ કદાપિ રહેલ હોય તે આકાશપ્રદેશો તેમજ બાદર નિગોદમાંથી અને સૂક્ષ્મ નિગોદમાથી નીકળેલા પાનુ તે બે પ્રકારની નિગોદમાજ ઉપજવાના જીવોના આત્મપ્રદેશો તેમજ તે બન્ને પ્રકારની નિગોદમા ઉપજવા આવતા અન્ય પૃથ્વીકાયાદિ જીવોના આત્મપ્રદેશો જ્યા વધારે લાભે ત્યા ત્યા ઉત્કૃષ્ટ પદ સમજવુ, જેથી ગોળક અને ઉત્કૃષ્ટ પદ એ બે સરખા નહીં થાય, પણ ઉત્કૃષ્ટ પદ ગોળા કરતા ઓછા થશે બાકી બાદર નિગોદ વિગેરેના આશ્રય વિના તો તેની સમાનતાજ થશે

ગોળા અસખ્યાતા છે, અને તે પ્રત્યેક ગોળામા અસખ્ય નિગોદ તો તેટલીજ અવગાહનાવાળી રહેલી છે. બાકી વધતી ઘટતી અવગાહનાવાળી નિગોદો અસંખ્યાત ગુણી છે અને તે પ્રત્યેક નિગોદમા અનતા જીવો રહેલા છે તે દરેક નિગોદના જીવો સિદ્ધના જીવો કરતા અનતગુણા છે સિદ્ધના જીવો પાચમે (મધ્યમ યુક્ત) અનતે છે, અને આ એક નિગોદમા રહેલા જીવો આઠમે અનતે છે સમકિત પામ્યા પછી પતિત થયેલા જીવો કે જેઓ અર્ધ પુદ્ગળપરાવર્તથી અદર ફરી સમકિત પામીને મોક્ષે અવશ્ય જવાનાજ છે તેવા જીવો **અભવ્ય કરતાં અનંતગુણા** છે, તે પણ પાંચમે અનતે છે. પાંચમા અનતાના અનતા સ્થાનો હોવાથી આ સખ્યા અબાધિતપણે ઘટી શકે છે સિદ્ધના જીવોમા નિરતર વૃદ્ધિ થતી જાય છે, છતા તે પાચમે અનંતે તે કારણથીજ ગણી શકાય છે પુદ્ગળપરાવર્તનો કાળ અનતો હોવાથી અર્ધ પુદ્ગળપરાવર્ત જેટલા કાળમાં પ્રથમના પડવાઇ જીવો મોક્ષે જાય છે અને બીજા પણ લગભગ તેટલા જીવો નવા પડવાઇ થાય છે.

ક્ષેત્રવિચારણાએ પ્રત્યેક ગોળકની તેમજ પ્રત્યેક નિગોદની અવગાહના અગુળના અસખ્યાતમા ભાગની અને અસખ્ય આકાશપ્રદેશની છે બાદર નિગોદની અવગાહના પણ અગુળના અસખ્યાતમા ભાગની છે, અને તેમા પણ દરેક નિગોદ (શરીર)મા અનતા જીવો છે દરેક જીવનુ તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીર જૂદા જૂદા છતા ઔદારિક શરીર જૂદુ જૂદુ નથી

નિગોદનુ સ્વરૂપ એટલુ બધુ સૂક્ષ્મ અને માત્ર કેવળીગમ્ય છે કે જેને માટે શાસ્ત્ર ઉપર અને પરમાત્માની વાણી ઉપરજ આધાર રાખવાથી સમજાય છે અતીંદ્રિય પદાર્થ માત્ર શ્રદ્ધાવડેજ ગ્રાહ્ય થઇ શકે છે તે છતા ગુરુગમથી તે સ્વરૂપ મેળવીને પૂર્વ પુરુષોએ અનેક ગ્રથોમા અને સૂત્રમા તેમજ તેની વૃત્તિઓમા તેનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી વર્ણવ્યુ છે **લોકપ્રકાશના** દ્રવ્યલોકવાળા પ્રથમ વિભાગમા શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયે પણ નિગોદનુ સ્વરૂપ બહુ સારી રીતે વર્ણવ્યુ છે, તેમાથી તેમજ **નિગોદષટ્ત્રિંશિકામાથી** ગુરુદ્વારા સમજીને આ સ્વરૂપ અહીં સક્ષિપ્ત લખેલુ છે વિશેષના ખપી જીવોને તે તે ગ્રથો વાચી જોવા વિજ્ઞપ્તિ છે.

ઇતિ નિગોદવિચાર

श्री

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

તૃતીય પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

તૃતીય પ્રસ્તાવ.

વૈશ્વાનર (ક્રોધ) ને અંગે.

સ્થળ.	મુખ્ય પાત્રો.		સામાન્ય પાત્રો.	
જયસ્થળ નગર.	પદ્મ.	રાજા		
	નંદા	પદ્મ રાજાની રાણી		
	નંદિવર્ધન.	સંસારીજીવ પદ્મરાજાનો પુત્ર	અમોદકુંભ.	વધામણી આપનાર દાસીપુત્ર
	બુદ્ધિસમુદ્ર.	કળાચાર્ય	રાજકુમારો.	નંદિવર્ધનના સહાધ્યાયી
	વિદુર.	રાજસેવક	મતિધન.	પદ્મરાજાના મંત્રીઓ
	જિનમતજ્ઞ.	નિમિત્તિયો	બુદ્ધિવિશાળ.	
અંતરંગ નગર	વૈશ્વાનર.	ધાવપુત્ર અંતરંગરાજ્યે નંદિ૦નો મિત્ર	પ્રજ્ઞાકર.	
ચિત્તસૌંદર્ય. નગર.			સર્વરોચક.	
શુભપરિણામ. રાજા	પુણ્યોદય.	નંદિવર્ધનનો અંતરંગ મિત્ર	સ્ફુટવચન.	શાર્દૂલપુરના રાજા અરિદમનનો દૂત, જેનું ખૂન નજીવી બાબતમાં નંદિવર્ધનને હાથે થાય છે તે
નિષ્પ્રકંપતા. (પહેલી) રાણી				
ક્ષાંતિ. નિષ્પ્રકંપતાની દીકરી				
ચારૂતા. (બીજી) રાણી				
દયા. ચારૂતાની દીકરી.				

સ્પર્શન પ્રબંધ.

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગર. અંતરંગ પાત્રો.	કર્મવિલાસ.	રાજા.
	શુભસુંદરી.	રાણી મનીષીની મા
	અકુશળમાલા.	રાણી. બાળની મા.
	સામાન્યરૂપા.	રાણી. મધ્યમબુદ્ધિની મા
	મનીષી.	કર્મવિલાસનો પુત્ર. (શુભસુંદરીનો પુત્ર)
	બાળ.	કર્મવિલાસનો પુત્ર. (અકુશળમાલાનો પુત્ર)
	મધ્યમબુદ્ધિ.	કર્મવિલાસનો પુત્ર (સામાન્યરૂપાનો પુત્ર)
	સ્પર્શન.	બાળનો ખાસ મિત્ર

ભવજંતુ. સ્પર્શનપ્રસંગમુક્ત મોક્ષગામી મહાપુરૂષ

	બોધ	મનીષીનો અંગરક્ષક.
	પ્રભાવ.	બોધનો અંગત કાર્ય કરનાર નોકર.

સ્પર્શન મૂળશુદ્ધિ.

રાજસચિત્ત નગર. (અંતરંગ)	રાગકેશરી.	રાજસચિત્ત નગરનો રાજા.
	વિષયાભિલાષ.	રાગકેશરી રાજાનો મંત્રી

વિપાક.	પ્રભાવને સર્વ હકીકત બતાવનાર
	રાજસચિત્ત નગરનો નાગરીક
મહામોહ.	રાગકેશરીનો પિતા મોટો રાજા
સંતોષ.	સદાગમનો અનુચર, સ્પર્શનનો કટ્ટો શત્રુ

અંતરકથા મિથુનદ્વય.

	તથાવિધ.	નગર.	ભોગતૃષ્ણા.
			આર્જવ.
	ઋજુ.	રાજા.	અજ્ઞાન.
			પાપ.
	પ્રગુણા.	રાણી	
મનુષ્યમિથુન	મુગ્ધ.	કુમાર ઋજુ રાજાનો પુત્ર	
	અકુટિલા.	મુગ્ધની સ્ત્રી	
વ્યંતરમિથુન	કાલજ્ઞ.	વ્યંતર	
	વિચક્ષણા.	વ્યંતરી.	
	પ્રતિબોધ.	કેવળજ્ઞાની આચાર્ય	
	શુભાચાર.	ઋજુરાજાનો નાનો પુત્ર	
	વ્યંતર.	કામદેવમંદિરનો અધિષ્ઠાયક	
કુશસ્થળ નગર.	નંદન.	રાજપુરૂષ, બાળના ખબર આપનાર	

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત. બહિરંગ પાત્રો.	શત્રુમર્દન.	રાજા.
	મદનકંદલી.	રાણી.
	વિભીષણ.	શત્રુમર્દનના અંત પુરનો રાજસેવક.
	પ્રબોધનરતિ.	આચાર્ય

	સુબુદ્ધિ.	શત્રુમર્દનરાજાનો મત્રી		
			ધવળ.	સેનાપતિ-કુમારપાસે સમાચાર લાવનાર
કુશાર્તપુર નગર. (બાહ્ય)	કનકચૂડ.	જયસ્થળ નગરનો રાજા કનકશેખરનો પિતા અને નદિવર્ધનનો મામો		
	કનકશેખર.	કુશાર્તપુરના રાજા કનકચૂડનો દીકરો નદિવર્ધનના મામાનો દીકરો		
			ચતુર	કનકશેખર કુમારનો અંગરક્ષક
			સુમતિ. વરાંગ. કેશરી.	કનકશેખરને પાછા તેડવા આવેલા ત્રણ પ્રધાનો
			શૂરસેન.	કનકચૂડરાજાનો ચોથો પ્રધાન જેને વિમલાનના રત્નવતીનુ આતિથ્ય કરવાનુ કામ સોપવામા આવ્યુ હતુ તે
			કપિંજલા.	વૃદ્ધ ગણિકા કનકમજરીની ધાવમાતા રથકારને મળી નદિવર્ધન સાથે યોગ કરાવી આપનાર
			ચૂતમંજરી	કનકચૂડ રાજાની રાણી કનકશેખરની માતા
			મલયમંજરી.	કનકચૂડરાજાની બીજી રાણી કનકમજરીની માતા અને નદિવર્ધનની સાસુ
			મણિમંજરી.	કનકચૂડરાજાની દીકરી. કનકમજરીની મોટી બ્હેન
	કનકમંજરી.	નદિવર્ધનની બીજી રાણી. કુશાર્તપુરના રાજા કનકચૂડની દીકરી. તેની માતા મલયમજરી		

વિશાળા નગરી (બાહ્ય)	**નંદન.**	વિશાળા નગરીનો રાજા. નંદિવર્દ્ધનનો સાસરો	
	પ્રભાવતી.	નંદનરાજાની રાણી વિમલાનનાની માતા	
	પદ્માવતી.	નંદનરાજાની રાણી રત્નવતીની માતા	
	વિમલાનના.	નંદન રાજાની દીકરી કનકશેખરની પત્ની	**વિકટ.** નંદનરાજાનો દૂત વિમલાનના રત્નવતીને કુશાર્તપુરે લઇ આવનાર.
	રત્નવતી.	નંદનરાજાની દીકરી. નંદિવર્દ્ધનની પત્ની.	**દારૂક.** દૂત કુશાર્તપુરમાં નંદિવર્દ્ધનને બોલાવવા આવનાર

કનકપુર. (બાહ્ય)	**વિભાકર.**	કનકપુરનો રાજવારસ વિમલાનનાને પરણવા ઇચ્છનાર	**પ્રભાકર**–કનકપુરનો રાજા. **બંધુસુન્દરી**–પ્રભાકર રાજાની રાણી
અંતરંગનગર રૌદ્રચિત્તપુર (હિંસા) રાજા દુષ્ટાભિસન્ધિ.	**પ્રવરસેન.**	વિષમકૂટ પર્વતપરના અંબરીષ નામના બારવટીઆઓનો ઉપરી	
રાણી નિષ્કરૂણતા. દીકરી હિંસા.			**સમરસેન.** કલિંગદેશનો રાજા વિભાકરનો સહાયક
અંતરંગનગર તામસચિત્ત (ક્રોધ). રાજા દ્વેષગજેન્દ્ર.			**દ્રુમ.** વંગદેશનો રાજા વિભાકરનો મામો અને સહાયક.

રાણી અવિવેકિતા.
પુત્ર વૈશ્વાનર.
નગર શાર્દૂલપુર.
(ખડ્ગિરગ)

અરિદમન. રાજા જેણે પોતાની દીકરી નદિવર્ધનને આપવાનું સ્ફુટવચન સાથે કહેવરાવ્યું હતું

રતિચૂલા. તેની રાણી

મદનમંજૂષા. અરિદમન રાજાની દીકરી

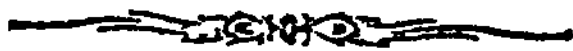
વિવેકાચાર્ય. કેવળી. શાર્દૂલપુરમાં આવી રાજાના સંશય છેદનાર

ધરાધર વિજયપુરના રાજાનો દીકરો, વૈશ્વાનરથી ભરેલો અને નદિવર્ધન સાથે લડી તેની સાથે ઘણા ભવ વેરભાવે ભટકનાર

રણવીર. કનકપુરની નજીક-શાલ આમ-નિકેતન નામની ચોરની પલ્લીનો નાયક

વિમલમતિ. અરિદમનનો મંત્રી

સ્ફુટવચન. અરિદમન રાજાનો પ્રધાનપુરુષ।

ॐ परमात्मने नमः

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા.

તૃતીય પ્રસ્તાવ.

અવતરણ.

પ્રકરણ ૧ લું.

નંદિવર્ધન અને વૈશ્વાનર.

તિર્યંચગતિમાં આ પ્રાણી હોય તે વખતે તેને સાંસારિક સ્થિતિને અંગે વિચિત્રપણું કેવા કેવા પ્રકારનું થાય છે તે અગાઉ બતાવી ગયા. મનુષ્યભવમાં કેવી કેવી વિચિત્રતા થાય છે તે હવે કહેવામા આવે છે—

સદાગમની સમક્ષ રાજપુત્ર ભવ્યપુરુષ અને પ્રજ્ઞાવિશાલાની હાજરીમાં અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સંસારીજીવ પોતાનું ચરિત્ર આગળ ચલાવે છે—

નંદિવર્ધનનો જન્મ-મહોત્સવ.

ભદ્રે અગૃહીતસંકેતે ! ત્યાર પછી એક ભવમાં ભોગવવા યોગ્ય નવીન ગોળી મેળવીને હું તિર્યંચ ગતિમાંથી નીકળી પડ્યો અને આગળ જવા લાગ્યો. આ મનુજગતિ નગરી જેમાં આપણે સર્વ અત્યારે બેઠા છીએ તેમા ભરત નામે પાડો (મોહોલ્લો) છે તે ઘણી મોટી નગરીમાં એક અતિ સુંદર અને ધ્યાન ખેંચે તેવું જયસ્થળ નામનું નગર[1]

---

૧ નગરમાં નાનુ નગર હોઇ શકે મુંબઇમાં માંડવી કે ગીરગામ એક નાના નામ જેવાં જ છે

છે. તે નગરમાં મોટા રાજાને યોગ્ય સર્વ ગુણોથી ભરપૂર પદ્મ નામના રાજા હતા કામદેવની સ્ત્રી રતિના જેવી તે પદ્મ રાજાને નંદા નામની રાણી હતી. ભવિતવ્યતાએ મને તે નંદા દેવીની કુખમાં દાખલ કર્યો અને તે રાણીના ગર્ભમાં ઉચિત વખત સુધી હુ રહ્યો. ત્યારપછી પુણ્યોદય નામનો સહચારી મને [1]આપવામાં આવ્યો હતો તેની સાથે હું મારી માતાની કુખમાથી બહાર નીકળ્યો, નંદા રાણીએ મને જોયો અને પોતાને પુત્ર થયો એવુ અભિમાન[2] તેને થયુ. તે વખતે પ્રમોદકુભ નામનો એક દાસીનો પુત્ર હતો તેણે ઉતાવળથી જઇને પદ્મ મહારાજાને મારા જન્મની વધામણી આપી એ હકીકત સાભળીને મહારાજાને બહુ આનદ[3] થયો અને અત્યત હર્ષ થવાને લીધે આખા શરીરના સર્વ અવયવોમાં રોમાચ ખડા થઇ ગયા. જે છોકરો વધામણી લઇને આવ્યો હતો તેને ઇનામ આપવામાં આવ્યુ અને મહારાજાએ મારા જન્મનો મહોત્સવ કરવા માટે આજ્ઞા કરી. એ આજ્ઞાને અનુસરીને મોટાં મોટાં દાન આપવામા આવ્યા કેદખાનામાંથી કેદીઓને છોડી દેવામાં આવ્યા, નગરદેવતાનુ પૂજન કરવામા આવ્યુ, દુકાને દુકાને અને બારણે બારણે તોરણાદિ લટકાવીને શોભા કરવામાં આવી, મોટા મોટા રસ્તાઓ પર પાણી અને સુગધી પદાર્થોનો છટકાવ કરીને તેને શુદ્ધ કરવામા આવ્યા, આનંદનાં વાજિત્રો વગાડવામા આવ્યાં, બહુ સારા અને શ્વેત કપડા પહેરીને નગરના લોકો રાજભુવનમા આવવા લાગ્યા, તેઓને યથાયોગ્ય માન સન્માન આપવામા આવ્યુ, તેવા પુરુષોને યોગ્ય આચરણ તેઓ સાથે કરવામા આવ્યુ, શરણાઇ અને બીજાં વાજિત્રો વાગવા માંડ્યા, ગાનારી સ્ત્રીઓ ધવળ મગળ ગાવા લાગી, [4]કચુકી, વામન અને કુબ્જ લોકો સાથે સ્ત્રીઓ નાચવા લાગી, આવી રીતે મારા જન્મનો મહોત્સવ અતિ આનદથી થયો એ બનાવને એક મહીનો વીતી ગયા પછી સંસારીજીવ એવુ મારૂ અસલ નામ હતું તે છુપાવીને તેને બદલે નંદિવર્ધન નામ પાડવામા આવ્યુ. હુ તેઓનો પુત્ર છુ એવું અભિમાન મને પણ થયુ હવે મારા તે માતા

પુણ્યોદયનો સાથે જન્મ

---

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૩૨૮

૨ મિથ્યા જ્ઞાન અથવા ગર્વ

૩ અહીં કર્તાએ ' અનુશય ' શબ્દ વાપર્યો છે તેનો અર્થ પશ્ચાત્તાપ પણ થાય છે

૪ કચુકી એટલે જનાનખાનાનો નોકર વામન (ઠીંગણા) અને કુબ્જ (કુબડા) પણ અંત પુરમાં નોકર હોય છે.

પિતાને અનેક પ્રકારે આનદ આપતો અને પાંચ ધાવના લાલન પાલનથી ઉછેરાતો હુ ત્રણ વર્ષની ઉમરનો થયો.

વૈશ્વાનરનો જન્મ-સ્વરૂપ.

હું અસંવ્યવહાર નગરથી આગળ ચાલ્યો ત્યારથીજ મારો બેવડો પરિવાર (કુટુબ) હતો એક [1]અતરગ પરિવાર અને બીજો બહિરગ પરિવાર આ અતરગ પરિવારમાં પહેલેથી એક અવિવેકિતા[2] નામની બ્રાહ્મણી મારી ધાવમાતા તરીકે કામ કરતી હતી. આ મારી ધાવમાતાએ મારો જન્મ થયો તેજ દિવસે એક છોકરાને જન્મ આપ્યો. એ છોકરાનું નામ વૈશ્વાનર[3] પાડવામાં આવ્યુ. આ છોકરો ખાનગી રીતે-ગુપ્ત રીતે તો શરૂઆતથીજ મારી સાથે હતો, પરતુ હવે તે બીજા સર્વને દેખાય—જણાય તેવા સ્પષ્ટ આકારમાં મારી સાથે થયો. મે એ બ્રાહ્મણપુત્ર વૈશ્વાનરને જોયો ત્યારે તેનું રૂપ આવા પ્રકારનુ હતું. તેને નાના મોટા અને પહોળા વૈર અને કલહ[4] નામના બે પગ હતા, જરા જાડી, કઠણ અને ટુકી ઈર્ષ્યા અને સ્તેય[5] નામની બે જાઘો હતી, બહુ આડી અવળી રીતે આવી રહેલા [6]અનુશય અને અનુપશમ[7] નામના બે સાથળો હતા, એક બાજુએ ઊંચુ થયેલ પૈશૂન્ય[8] નામનુ કેડનુ તળીયું હતું, પરમર્મઉદ્દઘાટન[9] નામનુ વાંકુ, ઊંચુ, નીચુ અને લાબુ પેટ

અતરગ પરિવાર

---

૧ અંતરંગ પરિવારમા અદરનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ-વસ્તુનુ હાર્દ-તત્ત્વ સમજવું; અને બહિરંગ પરિવારમા ઉપર ઉપરની દૃષ્ટિથી દેખાતાં સગા સંબધીઓ-કુટુબીઓ સમજવા. આ અર્થમા અંતરંગ અને બહિરંગ શબ્દો આખા ગ્રથમા વારવાર વાપરવામા આવશે પદ્મ ગજા, નંદા દેવી વિગેરે બહિરંગ પરિવાર સમજવો વૈશ્વાનરનુ સ્વરૂપ હાલ ચાલે છે તેનો અતરગ પરિવારમા સમાવેશ થાય છે

૨ અવિવેકિતા-અવિવેક—વિનય ગુણનો નાશ આથીજ ક્રોધનો જન્મ થાય છે એ બરાબર વિચારવાથી જણાશે વિવેકી પ્રાણીઓ ક્રોધ કરતા નથી.

૩ વૈશ્વાનર-આનો મૂળ અર્થ અગ્નિ થાય છે અહીં તે ક્રોધને બતાવે છે. ક્રોધ થાય ત્યારે શરીરમાંથી અગ્નિ નીકળવા માડે છે વૈશ્વાનર એ ક્રોધનું રૂપક સમજવું "વૈશ્વાનર" એવુ ક્રોધનુ નામ પણ છે

૪ કલહઃ કજીઓ, કકાસ

૫ સ્તેયઃ ચોરી

૬ અનુશય· અત્યત દ્વેષ, પૂર્વનું વેર

૭ અનુપશમ· શાતિનો અભાવ, સમતાની ગેરહાજરી

૮ પૈશૂન્ય· ચાડીઆપણુ, ચુગલીખોરપણું

૯ પરમર્મઉદ્ઘાટનઃ પારકાના મર્મ-ખાનગી વાત ખુલ્લી પાડવાની ટેવ

હતું. અંતસ્તાપ[1] નામની ઘણી સાકડી છાતી હતી. આડા અવળા જાડા પાતળા ખાર અને મત્સર નામના બે હાથથી તે શાભતા હતા, વાંકી ચુકી લાબી ક્રૂરતા નામની ડોકથી તે જોડાયલા હતા, હોઠની બહાર નીકળી પડેલા અને છૂટા છૂટા મોટા અસભ્યભાષણરૂપ[2] દાતોથી તેને અનેક પ્રકારની અડચણો થતી હતી, તેને ઉદરના રૂપને ધારણ કરનાર ચંડત્વ[3] અને અસહનત્વ[4] નામના બે કાનો હતા, તેને તામસ-સભાવ નામની નાસિકા હતી જે અત્યત બેસી ગયેલી (ચીબી) હતી અને માત્ર એ ઠેકાણે એક નિશાનીરૂપેજ બાકી રહેલી હતી તેનાથી તે મશ્કરી કરવાનુ પાત્ર થઇ પડ્યો હતો, તેને રૌદ્રત્વ[5] અને નૃશંસત્વ[6] નામની બે ગોળ મટોળ આખો હતી અને તે એટલી બધી લાલ હતી કે તેને લીધે તે ચણોઠી જેવી લાગતી હતી, એ આખોને લીધે તેનુ રૂપ ઘણુ ભયકર લાગતું હતું, અનાર્યઆચરણ[7] નામનુ ત્રણ ખૂણાવાળુ તેને મોટું માથુ હતુ, જેનાથી તેને અનેક પ્રકારના નાટકો કરવા પડતા હતા અને અગ્નિના ભડકા જેવા દેખાતા પરોપતાપ[8] નામના ઘણા પીળા બાલના (મવાળાના) ગુચ્છાથી તે પોતાનુ વૈશ્વાનર નામ યથાર્થ કરી બતાવતો હતો આવા પ્રકારના વૈશ્વાનર નામના બ્રાહ્મણ-પુત્રનો મારી સાથેજ જન્મ થયો.

વૈશ્વાનર નંદિવર્ધનની મૈત્રી.

અનાદિ કાળના પરિચયને લીધે મારો તે વૈશ્વાનર ઉપર સ્નેહ થયો. તે મારો સાચો મિત્ર છે એમ ધારીને મે તેને ગ્રહણ કર્યો, પરતુ પર-માર્થથી તે મારો ખરેખરો શત્રુ છે એ હકીકત તે વખતે મારા સમજ વામા આવી નહિ. એ મારો અંતરંગનો સગો છે અને અવિવેકિતા નામની મારી ધાવમાતાનો પુત્ર છે એમ ધારીને તે મારો મોટો હિત કરનારો છે એવો ચોક્કસ નિર્ણય મારા મનમાં તે વખતે થયો. મારા મનમા આવા પ્રકારનો નિર્ણય થયો હતો તે વૈશ્વાનરે જોઇ લીધો તેને

---

૧ અંતસ્તાપ· શરીરમા બળતરા–દાહ ચાલે, મન બળી જાય તે સ્થિતિ
૨ અસભ્યભાષણઃ ગૃહસ્થને ન છાજે તેવા વચનો બોલવા તે
૩ ચંડત્વઃ બહુ આકરી પ્રકૃતિ
૪ અસહનત્વ· અન્યનુ બોલેલુ કે કરેલું ન ખમી ખાવાની ટેવ
૫ રૌદ્રત્વ· ભયકરપણુ
૬ નૃશંસત્વ ક્રૂરપણુ
૭ અનાર્યઆચરણઃ આર્ય પુરુષને યોગ્ય નહિ એવા પ્રકારનુ વર્તન
૮ પરોપતાપઃ પારકાને–અન્યને પીડા ઉપજાવવી તે

જણાયું કે આ રાજપુત્ર (હુ–નદિવર્ધન) તેના ઉપર પ્રીતિ કરે છે એટલે તુરતજ તે મારી નજીક નજીક આવવા લાગ્યો. તે જ્યારે તદ્દન મારી પાસે આવ્યો ત્યારે પ્રેમથી હુ તેને ભેટ્યો, મેં તેના ઉપર સ્નેહભાવ પણ બતાવ્યો, એને પરિણામે અમારા વચ્ચે પ્રેમભાવ વધ્યો અને આખરે દોસ્તી જામી ત્યારપછી તો અમારી દોસ્તી એટલી બધી વધી પડી કે હુ ઘરમાં કે બહાર જ્યાં જાઉં ત્યાં તે મારો (વૈશ્વાનર) મિત્ર મારી સાથે આવતો હતો અને એક ક્ષણ પણ મને વીલો મૂકતો નહોતો આવી રીતે વૈશ્વાનર સાથે મેં ભાઇબધી કરવા માંડી

પુણ્યોદયને અતર ખેદ

તેથી પુણ્યોદય નામનો મારો મિત્ર જે મારી સાથે આ નગરીમાં આવ્યો હતો તે પોતાના મનમાં બહુ નારાજ થયો તેને વિચાર થયો કે અહો! આ વૈશ્વાનર મારો શત્રુ છે, પરતુ આ નંદિવર્ધન કુમાર ખરૂ સ્વરૂપ સમજ્યા વગર હુ કે જે તેનામા રક્ત છું તેની દરકાર કરતો નથી અને સર્વ દોષોથી ભરેલા અને પરમાર્થથી તેના આત્મીય શત્રુ વૈશ્વાનર સાથે પ્રીતિ કરે છે! વળી મને એમ પણ વિચાર થાય છે કે તેમાં આશ્ચર્ય પમાવા જેવું શું છે? અજ્ઞાની મૂર્ખ પ્રાણીઓ પાપમિત્રનું સ્વરૂપ જાણતા નથી, એવા મિત્રની સોબતનું પરિણામ કેવું ભયંકર આવશે તે સમજતા નથી, તેનો સંગ દૂર કરવાનો ઉપદેશ આપનારની વાતને યોગ્ય આવકાર આપતા નથી, તે પાપમિત્રની ખાતર બીજા મિત્રોને પણ તજી દે છે, તેવા મિત્રની સંગતને વશ પડી ખોટે માર્ગે ઉતરી જાય છે, દોડાદોડ કરતાં આંધળાઓ ભીંત સાથે અફળાવાથી પાછા હઠે છે તેવીજ રીતે આવા પ્રકારની કુસંગત કરનાર પ્રાણીઓને જ્યારે સખ્ત ફટકો પડે છે ત્યારેજ તેઓ કુમાર્ગથી પાછા હઠે છે, પણ અન્ય પ્રાણીઓ તેમને એવી સોબતથી દૂર રહેવાનો ઉપદેશ આપે છે ત્યારે તેઓ તેને અનુસરતા નથી. આ નંદિવર્ધન કુમાર આવા પાપી મિત્રની સાથે સોબત કરે છે તેથી તે પણ મૂર્ખજ જણાય છે. હું અત્યારે એ પાપી મિત્રની સોબત નહિ કરવા માટે તેને સમજાવીશ તોપણ તેથી શુ વળવાનુ છે? ભવિતવ્યતાએ મને એના સહચારી તરીકે રહેવાનું કહ્યુ છે અને વળી તે નંદિવર્ધન કુમાર અગાઉ [1]હાથી હતો ત્યારે તેને બહુ વેદના થઇ તો પણ તે મધ્યસ્થ ભાવ અને સમતા રાખીને નિશ્ચળ રહ્યો હતો તે વખતે તેણે મારા મન ઉપર મોટી અસર કરી હતી

---

[1] જુઓ આગાઉ પૃષ્ઠ ૩૨૭–૮

તેથી[1] જો કે અત્યારે એ ખરાબ મિત્રની સોબતમાં પડી ગયો છે તો પણ મારે એને તજી દેવો યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મારો સહચારી પુણ્યોદય જો કે મારા ઉપર ગુસ્સે થયો હતો તોપણ મારી બાજુમાં અગાઉની માફક રહેવા લાગ્યો.

વૈશ્વાનર સાથે પ્રીતિ; મિત્રો સાથે ખરાબ વર્તન; ભયનું નિરર્થક અભિમાન.

વૈશ્વાનર મારો અતરગ મિત્ર હતો. મારે તે ઉપરાત બહિરગ બીજા ઘણા મિત્રો થયા. તે સર્વ મિત્રો સાથે અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરતો હુ મોટો થવા લાગ્યો. જ્યારે ગમત ચાલતી હોય ત્યારે મારાથી મોટી વયના છોકરાઓ, ભલે તે મોટા ઘરના-કુળના હોય, ભલે તે મારાથી વધારે પરાક્રમવાળા હોય. તોપણ તે સર્વ મને વૈશ્વાનરથી અધિષ્ઠિત થયેલો (મિજાસમા આવી ગયેલો-ક્રોધી મુદ્રાવાળો) જોઇ બીકથી ધ્રૂજી જતા હતા, મને પગે લાગતા હતા, મારી ખુશામત કરતા હતા, મારા ચોબદારની જગા લેતા હતા, મારી આગળ દોડતા હતા, મારા વચનનો જરા પણ અનાદર નહોતા કરતા વધારે શું વાત કરવી? પણ મારી છબીથી કે મારા પડછાયાથી પણ તેઓ ડરી જતા હતા. આ સર્વ હકીકતનુ ખરેખરૂ કારણ તો અચિંત્ય શક્તિવાળો પણ ગુપ્ત રૂપે રહેલો મારો સહચારી મિત્ર પુણ્યોદય હતો, પણ મહામોહને વશ થવાથી તે વખતે મારા મનમાં એમ સ્ફુરી આવ્યુ કે મારાથી મોટી ઉમરના છોકરાઓ પણ મારી સાથે આવી રીતે વર્તે છે તેનું કારણ મારો મિત્ર વૈશ્વાનરજ છે,[2] કારણ કે તે મારો મિત્ર જ્યારે મારી નજીકમા હોય છે ત્યારે પોતાની અતુલ્ય શક્તિથી તે મારા તેજસ્વીપણામા વધારો કરે છે, મને ઉત્સાહ આપે છે, મારા બળને ઝગઝગાવી મૂકે છે, તેજ પ્રાપ્ત કરાવે છે, મનને સ્થિર કરે છે, ધીરજ ઉત્પન્ન કરે છે, ઉચ્ચતા-મહાનુભાવપણાને જમાવે છે અને ટુકામા કહીએ તો એક પુરુષને યોગ્ય સર્વ ગુણો મારામા મારો વૈશ્વાનર મિત્ર જોડે છે આવા વિચારને લીધે વૈશ્વાનર ઉપર મારી પ્રીતિ વધવા લાગી અને તે મારો પરમ પ્રિય મિત્ર થયો

---

૧ અહીંથી ગે એ સો (બેંગાલ) વાળી આવૃત્તિનુ પૃ ૨૦૧ શરૂ થાય છે

૨ સસારમા પ્રાણી ફાવે છે ત્યારે તેનું માન પોતેજ લે છે, જ્યારે ખતા ખાય છે ત્યારે નશીબને (કર્મને) માથે આરોપ કરે છે કર્મનુ સામ્રાજ્ય સર્વત્ર વર્તે છે એ કતેહની ધુનમાં ભૂલી જાય છે

સુંદર કળાભ્યાસ;
વૈશ્વાનરનો સહયોગ;
સહાધ્યાયી પર દમ.

આવી રીતે વધતાં વધતા અનુક્રમે હુ આઠ વર્ષનો થયો તે વખતે મારા પિતા પદ્મ રાજાને વિચાર થયો કે કુમાર હવે યોગ્ય ઉમરનો થયો છે, માટે તેને કેળવણી આપવી જોઇએ. આ વિચારને પરિણામે તેમણે જોશીઓ પાસે એક શુભ દિવસ જોવરાવ્યો, એક મુખ્ય વિદ્વાન્ કળાચાર્ય[1]ને બોલાવવામાં આવ્યા, વિધિપૂર્વક તેની પૂજા કરવામા આવી, એ પ્રસગને યોગ્ય બીજી ઉચિત[2] ક્રિયાઓ કરી અને બહુ આદરપૂર્વક મારા પિતાએ મને તે કળાચાર્યને સોપ્યો તેજ કળાચાર્યને અગાઉ પણ મારા ભાઇઓ–ભાયાતો અને રાજપુત્રો અભ્યાસ માટે સોંપવામા આવ્યા હતા તે સર્વની સાથે હું પણ કળા ગ્રહણ કરવા લાગ્યો, અભ્યાસ કરવા લાગ્યો. અભ્યાસ કરવાનાં સર્વ સાધનો તૈયાર હોવાથી, મારા પિતાશ્રીનો કેળવણી આપવાની બાબતમાં દૃઢ ઉત્સાહ હોવાથી, કળાચાર્ય મને અભ્યાસ કરાવવામાં ખાસ રસ લેતા હોવાથી, બાલ્યકાળ (છોકરાપણાની વય) કોઇ પણ પ્રકારના વ્યવહારની ચિંતાથી રહિત હોવાથી, પુણ્યોદય સર્વદા બાજુમાં રહેતો હોવાથી, [3]ક્ષયોપશમ ઉત્કટ હોવાથી, તેમજ તે વખતે ભવિતવ્યતા અનુકૂળ હોવાથી બીજી કોઇ પણ બાબતમા ધ્યાન ન આપતાં એકચિત્તે બહુ થોડા વખતમા લગભગ સર્વ કળાઓ કળાચાર્ય પાસેથી હું શીખી ગયો. મારો વૈશ્વાનર મિત્ર જે મને અત્યંત પ્રિય હતો તે મારી આ-

અભ્યાસની સરળતાઓ.

---

૧ કળાચાર્યઃ સર્વ કળાઓ શીખવનાર. પુરુષની ૭૨ કળાઓ છે આ આચાર્યનુ નામ 'બુદ્ધિસમુદ્ર' છે જે આગળ જણાશે

૨ નિશાળગરણુ, છોકરાઓને મીઠાઇ વિગેરે આપવી ઇત્યાદિ તે કાળમા પ્રચલિત રિવાજો

૩ ક્ષયોપશમ· જ્ઞાન આત્માનો ગુણ છે એ જેટલો આવરણ પામે–એના પર આચ્છાદન લાગે તેટલા પૂરતું જ્ઞાન પ્રગટ થતુ નથી, સ્પષ્ટ જણાતુ નથી એ આવરણોમાંથી કેટલાકને દૂર કરવામા આવે (ક્ષય) અને કેટલાકને દબાવી દેવામા આવે (ઉપશમ) તેને 'ક્ષયોપશમ' કહે છે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો જેટલો ક્ષયોપશમ હોય તેટલું જ્ઞાન પ્રગટપણે દેખાય છે આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે તો જ્ઞાનમયજ છે, પણ તેની તે શુદ્ધ સ્થિતિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મથી અવરાઇ જાય છે, આચ્છાદિત થઇ જાય છે.

વૈશ્વાનર સાથે દોસ્તી.

જામાં સાથેજ રહેતો હતો અને મારા અભ્યાસકાળમાં પણ કારણ મેળવીને અથવા વિના કારણે મને ભેટી જતો હતો. તે મારો વહાલો મિત્ર મને જ્યારે ભેટતો ત્યારે ગુરુમહારાજ-કળાચાર્યનો ઉપદેશ હું યાદ કરતો નહોતો. મારા ઉત્તમ કુળને કલંક લાગે તે બાબતની દરકાર કરતો નહોતો. પિતાજીના મનને મારી આ હકીકત સાંભળવાથી કે જાણવાથી ખેદ થશે તેથી બ્હીતો નહોતો આ સર્વ વાતનું ગુપ્ત રહસ્ય શું છે તે સમજતો નહોતો. મને પોતાને અંદરખાનેથી કેટલો ખેદ અને અનુરજવાળા થતી હતી તે જાણતો નહોતો. અભ્યાસ તદ્દન હેતુ વગરનો-અર્થ વગરનો થઈ જાય છે તે વિચારતો નહોતો. માત્ર તે વૈશ્વાનરને મારો પરમ પ્રિય મિત્ર ગણીને તેના કહેવા પ્રમાણે હું આખે શરીરે [1]પરસેવાથી ભીંજાઈ લાલ આંખ અને ચઢાવેલાં ભવાં સાથે દરેક અભ્યાસ કરનાર બાળકોની સાથે કજીઆ કરું. સર્વની ખાનગી બાબતોની ચાડી કળાચાર્ય પાસે ખાઉં અને સાચું ખોટું બોલું. તેઓ કોઈ મધ્યસ્થ વચન બોલે-વચ્ચે પડીને મને સમજાવવા યત્ન કરે-તે સહન પણ કરું નહિ અને નજીકમાં લાકડી કે બીજું જે કાંઈ હાથમાં આવે તેવડે દરેક સહાધ્યાસીને ફટકારું. મને વૈશ્વાનર

વૈશ્વાનરની અસરઃ વિદ્યાર્થી તથા ગુરુ

ભેટયો છે એમ જાણીને ભયથી ત્રાસ પામેલા તેઓ સર્વે પણ મને અનુકૂળ લાગે તેવુંજ બોલે મારી ખુશામત કરે અને મારે પગે પડે. એ સર્વે રાજપુત્રો શક્તિવાળા હતા, છતાં પણ મારી ગંધમાત્રથી પણ [2]નાગદમની ઔષધિથી હતપ્રતાપ સર્પોની પેઠે તેઓ સ્વતંત્ર ચેષ્ટા કરી શકતા નહિ, અને ઉદ્વિગ્ન મનવાળા થઈ ભયથી કંપતા કંપતા જાણે કેદખાનામાં પડ્યા હોય તેવી રીતે મહાદુ:ખમાં માત્ર પોતપોતાનાં માબાપોની આજ્ઞાને અનુસરવા ખાતરજ ત્યાં અભ્યાસ કરીને પોતાનો સમય ગાળતા હતા. પરંતુ તેઓને મારો ભય એટલો બધો લાગતો હતો કે આ સર્વ વાત મારા કળાચાર્ય-ગુરુ મહારાજને કહેવાની પણ હિંમત

---

૧ ક્રોધી મુખમુદ્રાનાં આ સર્વ ચિહ્નો છે જે અવલોકન કરવાથી જણાઈ આવશે.

૨ નાગદમની: નાગ એટલે સર્પ અથવા ઝુલમી માણસ. દમની એટલે વશ કરનારી અથવા અંકુશમાં રાખનારી. નાગદમની ઔષધિ થાય છે જે માદળીઆમાં રાખી ગળે બાંધી હોય તો ગમે તેવો ભયંકર ઝેરી સર્પ એ ઔષધિ ધારણ કરનાર પ્રાણીને કરડી શકતો નથી, કારણ કે તે ઔષધિની ગંધથીજ સર્પ વશ થઈ જાય છે. આ લોકમાન્યતા પર અત્ર અલંકાર છે.

કરતા નહિ, કારણ કે તેઓના મનમાં ભય રહેતો હતો કે તેમ કરવાથી કદાચ સર્વનો નાશ થશે. કળાચાર્ય તો મારી તદ્દન પાસે હોવાથી મારી સર્વ ચેષ્ટાઓ સારી રીતે જોતા હતા અને સર્વ હકીકત તેઓના ધ્યાનમાજ હતી, પણ મારા તોફાનનું છોકરાઓ ઉપર જે પરિણામ આવતુ હતુ તે તેઓએ આડકતરી રીતે જોઇ લીધેલુ હોવાથી તેઓ પણ પોતાના હૃદયમાં બીઇ ગયેલા હોવાને લીધે આ સંબધમાં મને શિક્ષણ આપવા માટે અથવા ઠપકો આપવા માટે મારી સામું પણ જોઇ શકતા નહોતા અને કદાચ બીજુ કાઇ બ્હાનું લઇને કળાચાર્ય મારી પાસે કાઇ પણ બોલે તો હુ તેને પણ ભાંડવા મડી જતો અને તાડના કરવાનુ પણ ચાલુ કરી દેતો. આ પ્રમાણે થયા પછી તો અન્ય રાજપુત્રોની પેઠે તે પણ મારી સાથે છેટેથીજ કામ લેવા લાગ્યા. આવી રીતભાત અને હકીકત જોઇને મહામોહના દોષથી હુ વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો ! મારા પરમ પ્રિય મિત્ર વૈશ્વાનરનુ માહાત્મ્ય અને શક્તિ તો જુઓ ! અન્ય સ્નેહી ઉપર હિત કરવાની તેની શક્તિ કેવી સુંદર છે! વળી તેની કુશળતા જુઓ ! તેનો વાત્સલ્યભાવ-પ્રેમ જુઓ ! તેનો મારા પરનો દઢ રાગ જુઓ ! જ્યારે તે મને પ્રેમથી ભેટે છે ત્યારે મારામા પરાક્રમ ઘણુ વધી જાય છે અને તેથી રાજાની પેઠે સર્વત્ર મારૂ શાસન ચાલે છે. એ સર્વ પ્રતાપ મારા મિત્રવર્ય વૈશ્વાનરનો છે ! વળી તે એક ક્ષણવાર પણ મને મૂકીને જતો નથી તેથી તેજ મારો ખરેખરો ભાઇ છે, તેજ મારૂ ખરેખરૂ અગ છે, તેજ મારૂ સર્વસ્વ છે. તેજ મારૂ જીવિત છે અને તેજ મારૂ [1]પરમ તત્ત્વ છે. એ (વૈશ્વાનર) ના વગરનો પુરુષ કાઇ પણ કરી શકતો નથી અને તેથી ઘાસના બનાવેલા ચાડીઆથી તેવો પુરુષ કોઇ પણ રીતે ચઢતો નથી—આવા આવા વિચારોથી મિત્ર વૈશ્વાનર ઉપર મારો દઢ રાગ વધારે વધારે સ્થિર થતો ગયો

નદિવર્ધન પર અવળી અસર

વૈશ્વાનરાનુરક્ત રાજકુમાર.

એક દિવસ અમે બન્ને—હું અને વૈશ્વાનર–ખાનગીમાં બેઠા હતા તે વખતે અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે ગુપ્ત વાતો થઇ –

નંદિવર્ધન—" મિત્ર ! વધારે કહેવાની કાંઇ જરૂર હુ જોતો નથી, પણ મારે તને જણાવી દેવું જોઇએ કે મારા પ્રાણ તારે આધીન છે અને તારે એને તારી મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે યોજવા."

---

૧ મોક્ષ

આ પ્રમાણે મારી વાણી સાંભળીને વૈશ્વાનરના મનમાં આનંદ થયો કે ચાલો ! આપણો પરિશ્રમ પણ સફળ થયો, કારણ કે આ ભાઇશ્રી હવે મારે પોતાને વશ બરાબર રહેશે એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને વૈશ્વાનરે મારા ઉપર બહુ પ્રેમ બતાવવા માંડ્યો. અરસ્પરસ પ્રેમમાં અનુરક્ત પ્રાણીઓ હોય છે તે એક બીજાનું બોલેલું સાંભળે છે, કોઇ પણ પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પ ઉઠાવ્યા વગર તેને ગ્રહણ કરી લે છે, તેના સંબંધમાં અંતરના ભાવપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એવાં વચનમાં જે ક્રિયા કરવાની સૂચના કરી હોય તેને જરૂર અમલમાં મૂકે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી પોતાનો અત્યારે બરાબર વખત આવ્યો છે એમ વિચારીને તેણે મને (નંદિવર્ધનને) કહ્યું "તું કહે છે તે બરાબર છે, તેમા જરાપણ શક જેવું નથી. વળી દરેક પ્રાણીના હૃદયમાં રહેલા ઊંડા ભાવોને સમજનારા મારા જેવા પાસે તું પણ આ પ્રમાણે ગુપ્ત હકીકત કહે છે ત્યારે મારે તને (કુમારને) જણાવવું જોઇએ કે તેનુ વાસ્તવિક કારણ મહાપ્રસાદ (ભોજન)[1] છે. એ મારા મહાપ્રસાદનો મહિમા એવો છે કે જે પ્રાણીએ એની પ્રસાદી લીધી હોય તે આનદમાં આવી જઇને વ્યક્ત અર્થવાળી હકીકત પણ વારવાર બોલ્યા કરે છે[2] અને એ મારૂ ભોજન તેને તે પ્રમાણે જોરથી બોલાવે છે. મિત્ર ! એ મહાપ્રસાદ વડે તારા પ્રાણને જો તારી ઇચ્છા હોય તો અક્ષય કરૂ."

નંદિવર્ધન–"એ તમારા પ્રસાદનો શરીર સાથે સબધ કેવી રીતે થાય છે તે કૃપા કરીને કહો."

વૈશ્વાનર–"હું કાંઇક રસાયણ વિદ્યા પણ જાણુ છુ."

નંદિવર્ધન–"ભલે ! એમ હોય તો મારા પ્રાણ અક્ષય કરો અને તે મહાપ્રસાદ મને આપો"

ક્રૂરચિત્ત વડાં.
વૈશ્વાનરનો પ્રસાદ.
અંદરથી ગુપ્ત ધ્વનિ:

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી વૈશ્વાનરે ક્રૂરચિત્ત નામનાં વડાં તૈયાર કર્યાં અને હું એકાતમા બેઠો હતો તે વખતે મારી પાસે તે

---

૧ મહાપ્રસાદ· પ્રભુપ્રસાદીની ભેટ. (પરસાદ–જાણીતો વૈષ્ણવીય શબ્દ છે.)
૨ પરસાદ લે તે પણ પ્રભુની જય બોલ્યા કરે છે.

વડાં લઇને આવ્યો. તેણે મને કહ્યું "મારી શક્તિથી તૈયાર કરેલા આ વડાં છે. એને ખાવાથી તે ઘણી શક્તિ–તાકાત–કૌવત આપેછે, પ્રાણીની ઇચ્છા પ્રમાણે આયુષ્ય લાંબુ કરે છે અને બીજી જે કાંઇ ઇચ્છા–કામના–હોય તે સર્વ તે પૂરી પાડે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ વડાં તું ખા."

આ પ્રમાણે અમારા બેની વચ્ચે વાતચીત ચાલતી હતી ત્યારે બાજુના ઓરડામાં રહેલ કોઇ પુરુષે મંદ અવાજે કહ્યું "[1]તારા ઇચ્છિત સ્થાનકે હવે તે ઉત્પન્ન થશે એમાં શો શક છે?"

આ પ્રમાણે કોઇ તદ્દન ઝીણા સ્વરથી બોલ્યું તેથી મારા સાંભળવામાં આવ્યું નહિ; પણ વૈશ્વાનરે તે સાંભળ્યું અને તેના મનમાં વિચાર થયો કે 'અહો મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે! મારાં તૈયાર કરેલાં વડાં ખાવાથી આ નંદિવર્ધન મહા નરકમાં જશે. ત્યાં જશે અને વળી ત્યાં તેનું લાંબુ આયુષ્ય થશે. એમ ન હોય તો આવા આંતર ધ્વનિનો અર્થ બીજો શો હોઇ શકે? મહા નરકજ મને તો પસંદ આવે તેવુ સ્થાન છે.' આવા વિચારથી પોતાનાં વડાંના પ્રયોગથી હું (નંદિવર્ધન) મહા નરકમાં લાંબા વખતને માટે જઇશ એમ જણાતાં મારા મિત્રના મનમાં બહુ સંતોષ થયો. અમારા બન્ને વચ્ચે ત્યાર પછી નીચે પ્રમાણે જરા વધારે વાતચીત થઇ. મેં કહ્યું—"તારા જેવો મિત્ર મારે અનુકૂળ હશે તો મારૂં શું ઇચ્છિત નહિ થાય?"

વડાનું ખાદન, વૈશ્વાનરને આનંદ

મારાં આવાં વચન સાંભળીને વૈશ્વાનર બેવડો ખુશી થયો અને મને વડાં આપ્યાં. તુરતજ તે વડાં મેં લઇ લીધાં. તે વડાં આપીને તેણે મને કહ્યું "મારા ઉપર તારે એક બીજી પણ મહેરબાની કરવી પડશે. જ્યારે જ્યારે કોઇ પ્રસંગ–તક–અવસર પ્રાપ્ત થાય અને હું દૂર રહીને તને સંજ્ઞા (નિશાની) કરૂં ત્યારે તારે જરા પણ સંકલ્પ વિકલ્પ કર્યા વગર આ વડાંઓમાંથી એક વડું ખાઇ લેવું." મેં જવાબમાં હસતાં હસતાં જણાવ્યુ "આ બાબતમાં પ્રાર્થના કરવા જેવું શું છે? મારા પ્રાણો–મારો આત્મા–મારૂં સર્વસ્વ મેં તો તને સોંપી દીધેલ છે તો પછી તારે મારી પ્રાર્થના કરવાનું કારણ કાંઇ પણ રહેતું નથી."

---

[1] તારા એટલે વૈશ્વાનરના ઉત્પન્ન થશે એટલે જન્મશે. મતલબ તારાં વડાં ખાઇ દૂર થઇ તે નરકમાં જશે.

વૈશ્વાનર–"મોટી કૃપા થઇ. કુમારનો હું અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું."

વિદુરનો રિપોર્ટ.

હવે મારા પિતા પદ્મ રાજાએ એક દિવસ રાજવલ્લભ વિદુર નામના સેવકને બોલાવીને કહ્યું, "અરે વિદુર! કુમાર નંદિવર્ધનને જ્યારે કળાચાર્ય પાસે અભ્યાસ કરવા મૂક્યો ત્યારે મેં તેને હુકમ કર્યો હતો કે હાલ તેણે કળાગ્રહણ કરવામાંજ માત્ર ધ્યાન આપીને અભ્યાસ કરવો. મે તેને એટલો સખ્ત હુકમ કર્યો હતો કે તેણે મને મળવા પણ આવવું નહિ, કારણ કે તેથી ભણવામાં એકાગ્રતા રહે નહિ. મે તેને વખતેજ જણાવી દીધુ હતું કે વખતો વખત મને યોગ્ય લાગશે ત્યારે તેના અભ્યાસગૃહમા હુ જાતે આવીને તેની મુલાકાત લઇ જઇશ; પરતુ અહી રાજ્યકાર્યમાં અનેક પ્રકારની વ્યાકુળતા રહેતી હોવાથી મારાથી ત્યા જવાનું બની શકતું નથી. આ પ્રમાણે હકીકત છે તેથી તારે દરરોજ નિશાળે જઇ કુમારની તદુરસ્તી અભ્યાસ વિગેરે હકીકતની જાતે તપાસ કરી મારી પાસે નિવેદન કરવી." વિદુરે રાજ્યઆજ્ઞા માન્ય કરી.

વિદુરને હુકમ.

મારા પિતા પદ્મ રાજાના હુકમને અનુસરીને વિદુર મારી ખબર લેવા દરરોજ આવવા લાગ્યો, એટલે મારા સહાભ્યાસી બીજા રાજકુમારોને તથા કળાચાર્યને હુ કેટલી હેરાનગતી કરતો હતો, સર્વને કેવો અને કેટલો ત્રાસ આપતો હતો તે સર્વ તેના જોવામાં આવ્યુ. જો મારા પિતાને એ વાત જણાવવામાં આવશે તો તેમને આઘાત લાગશે એ વિચારથી વિદુરે આ સર્વ હકીકત કેટલાક વખત સુધી તો મારા પિતાને કહી નહિ, પણ દરરોજ મારા તરફનો ત્રાસ વધતો જતો જોઇને એક દિવસ પિતાશ્રી પાસે એણે સર્વ હકીકત જણાવી. પિતાશ્રીએ તે સાભળીને વિચાર કર્યો કે 'આ વિદુર કદિ ખોટું બોલે નહિ અને કુમાર કદિ એવું અયોગ્ય આચરણ કરે નહિ. ખરેખર, આમાં સત્ય રહસ્ય–સાચી વાત. શું હશે તે સમજી શકાતું નથી વિદુર કહે છે તે પ્રમાણે જો કુમાર કળાચાર્યને પણ ત્રાસ આપતો હોય તો પછી કળાનો અભ્યાસ કરવાનું પ્રયોજન જ શું રહે છે?' આવા આવા વિચારથી મારા પિતાના મનમાં બહુ દુ ખ થયુ અને ચિંતા થવા

વિદુરનુ અવલોકન

લાગી. ત્યાર પછી મારા પિતાએ પુખ્ત વિચાર કરીને નિર્ણય કર્યો કે 'આ બાબતમાં તો હવે કળાચાર્યને બોલાવી સર્વ હકીકત પૂછીને નિર્ણય કરવો એજ ઉચિત છે. ચોક્કસ હકીકત સમજાયા પછી તેનું નિવારણ કરવાના ઉપાયો વિચારી લેશું અને તે ઉપાયો કરવા માટે પ્રયત્ન કરશું.' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને બહુમાનપૂર્વક કળાચાર્યને લઇ આવવા માટે મહારાજાએ વિદુરને હુકમ કર્યો.

પદ્મ રાજા સમક્ષ કળાચાર્ય આગમન.
પ્રથમ વિવેક અને પછી સત્ય વાતચીત.
રાજાનો ક્ષોભ અને કળાચાર્યની વિચારણા.

વિદુર જાતે જઇને ત્યાર પછી તુરતજ કળાચાર્યને પદ્મ રાજા સમક્ષ બોલાવી લાવ્યો. મારા પિતાશ્રી કળાચાર્યને આવતાં જોઇ ઊભા થયા,* આસન આપ્યુ, સત્કાર પૂજા કરી અને તેમની આજ્ઞા થયા પછી રાજા સિંહાસનપર બેઠા.

પદ્મરાજા—" આર્ય બુદ્ધિસમુદ્ર ! સર્વ કુમારોનો અભ્યાસ બરાબર ચાલે છે ? "

[1]કળાચાર્ય—" આપની કૃપાથી સર્વનો અભ્યાસ સારી રીતે ચાલે છે અને આગળ વધે છે. "

પદ્મરાજા–" વારૂ ! નંદિવર્ધને (કુમારે) કાંઇ કળાઓ ગ્રહણ કરી? "

કળાચાર્ય—" હાજી ! બહુ સારી રીતે સર્વ કળામાં તે કુશળ થઇ ગયો છે. એની વિગત આપ સાહેબ બરાબર સાંભળો. સર્વે [2]લિપિઓનું જ્ઞાન તો તેનું પોતાનુજ થઇ ગયું છે, ગણિત તો જાણે તેણેજ બનાવ્યુ હોય તેવું થઇ ગયુ છે, વ્યાકરણ તો જાણે તેણે પોતેજ ઉત્પન્ન કર્યું હોય તેવું સારૂ તૈયાર થયું છે, જ્યોતિષ તો એનામાં ઘર કરી ગયુ છે, આઠ પ્રકારના મહાનિમિત્તો[3] તો તેના

---

* કળાચાર્યનું માન કેટલુ હોય છે તે વિચારવા જેવુ છે

૧ કળાચાર્યની વાત પરથી રાજા પાસે ખુશામતીઆ કેવી રીતે વાત કરે છે તે જોવા જેવું છે સત્ય અને હિત કરે તેવું બોલનારા ખાસ કરીને રાજા પાસે બહુ થોડા હોય છે

૨ લિપિઃ લખવું તે writing

૩ મહાનિમિત્તોઃ નિશાનીથી ભવિષ્ય જાણવાની શક્તિ. એના આઠ અંગો હોય છે. એ પર વધારે વિવેચન આગળના પ્રસ્તાવમાં આવે છે.

આત્મભૂત થઇ ગયા છે. [1]છંદશાસ્ત્રનું તો તેને એવું સારૂં જ્ઞાન થઇ ગયું છે કે તે તેણે બીજાઓને પણ કહી સંભળાવ્યું છે, તેણે નૃત્યનો અભ્યાસ કર્યો છે, ગાયનકળા શીખી ગયો છે [2]હસ્તિશિક્ષા તો તેને ઘરની બૈરી જેવી થઇ ગઇ છે, [3]ધનુર્વેદ તો એનો દોસ્તદાર-મિત્ર થઇ ગયો છે, વૈદક શાસ્ત્ર તો એનું સખા થઇ ગયેલ છે, ધાતુવાદ[4] તેના હુકમમાં આવી ગએલ છે. મનુષ્યના જૂદા જૂદાં લક્ષણો કેવાં હોયછે, વેપારની વસ્તુઓ ક્યારે ખરીદવી, ક્યારે વેચવી[5] અને નિશાન તાકીને અમુક ચોક્કસ પાંદડાનેજ કેવી રીતે વીધવા[6] એવી એવી વિદ્યાઓ તો એની દાસી થઇ ગઇ છે. આપની પાસે કેટલી લંબાણ વાત કરૂં. ટુંકામાં કહું તો એવી કોઇ પણ કળા બાકી રહી નથી કે જેમાં કુમાર બરાબર પારગત થયો ન હોય ’

પદ્મરાજાએ આ પ્રમાણે હકીકત સાભળી એટલે તેમની આંખમાં હર્ષના આંસુ આવી ગયાં ત્યાર પછી તેમણે કળાચાર્યને કહ્યું “ આર્ય ! બરાબર છે, એમજ હોવું જોઇએ અને તેમ હોય એમાં કાંઇ નવાઇ જેવું પણ નથી. આપ જેવા જ્યારે ઉદ્યોગ કરે ત્યારે કુમારને શું પ્રાપ્ત ન થાય ? ખરેખર ! તમારા જેવાને ગુરુ તરીકે મેળવનાર કુમાર ભાગ્યશાળી છે

કળાચાર્ય—“ દેવ ! એમ બોલો નહિ. અમે તે કોણ માત્ર છીએ, એ તો સર્વ આપનોજ પ્રતાપ છે ”

પદ્મરાજા—“ આપ બોલો છો તેવા વિવેકનાં વચન બોલવાની કાંઇ જરૂર નથી ખરી વાત એ છે કે આપની કૃપાથીજ અમને સર્વ પ્રકારે આનદ થાય તેવી રીતે નંદિવર્ધન કુમાર સર્વ ગુણોને ધારણ કરનાર થયો છે ”

---

૧ છંદશાસ્ત્ર પિંગળ

૨ હસ્તિશિક્ષાઃ હાથીને કેળવવાની ચતુરાઇ

૩ ધનુર્વેદઃ ધનુષ્ય બાણ કેવી રીતે તાકવા, મારવાં વિગેરે.

૪ ધાતુવાદઃ રસાયણ વિગેરે ક્રિયાથી સોનુ રૂપુ કરવાની વિદ્યા-Minerology

૫ આને આધેય વિક્રય નામની કળા કહેવામાં આવે છે

૬ આને પત્રચ્છેદ્ય નામની કળા કહેવામા આવે છે. પત્રચ્છેદ્ય કળામાં પાંદડાઓમાં આકૃતિ કરવાની કળા પણ આવે છે અર્જુને એકલવ્ય ભીલ્લ પાસે જે કળા જોઇ હતી તે આ પત્રચ્છેદ્ય કળા હતી

કળાચાર્ય—"જો આપ એમ કહોછો તો પછી અમુક કામ કરવા માટે નીમેલા માણસોએ પોતાના શેઠને કોઈ પણ બાબતમાં જરા-પણ ઠગવા ન જોઇએ એ નિયમને અનુસરીને મારે આપને વિજ્ઞપ્તિ-પૂર્વક કાંઇક વાત કરવી છે તે યોગ્ય કે અયોગ્ય ગમે તેવી હોય તેને માટે આપ ક્ષમા કરશો. દેવ! ખરેખરૂં અને મનને પસંદ આવે તેવું વચન બોલવું મુશ્કેલ છે (કારણ કે ખરૂં હોય છે તે ઘણીવાર મનને પસંદ આવે તેવું હોતું નથી. મીઠું બોલનારા બહુ હોય છે, પણ સાચુ બોલનારા થોડા હોય છે, કારણ કે કેટલીક વાર સાચામાં કડવાશ આવી જાય છે.)"

પદ્મરાજા—"આપને જે કહેવાનું હોય તે કહો, સાચુ બોલવામાં ક્ષમા માગવાની શી જરૂર છે?"

કળાચાર્ય—"મહારાજ! આપ એમ કહો છો તો સાંભળો. આપે છેવટે એમ કહ્યુ કે નંદિવર્ધન કુમાર સર્વ ગુણો ધારણ કરવાને યોગ્ય થયો છે તેના સબંધમાં મારે કહેવાનુ કે કુમારનુ સ્વાભાવિક સ્વરૂપ જોતાં તેમજ હોવું જોઇએ એમાં જરા પણ શક જેવું નથી. પરતુ [1]કલકથી જેમ ચંદ્રમા, કાટાથી જેમ કમળ, કૃપણપણાથી જેમ તાલેવંતપણુ, લજ્જા રહિતપણાથી જેમ સ્ત્રી, બીકણપણાથી જેમ પુરુષ અને પર (અન્ય પ્રાણી)ને ઉપતાપ (પીડા) ઉપજાવવાથી જેમ ધર્મ દોષવાળો (દૂષિત) થઇ જાય છે તેમ રાજકુમાર નંદિવર્ધનનું સર્વ સુદર સ્વરૂપ વૈશ્વાનર નામના મિત્રની સોબતથી દૂષિત થઇ ગયું છે એમ હું સમજુ છું, કારણ કે સર્વ કળાઓમાં કુશળતાને અંગે પ્રશમ (સમતા–શાંતિ–મનની સ્થિતિસ્થાપકતા–Equanimity of mind) અલંકાર રૂપ છે. પેલો વૈશ્વાનર તદ્દન પાપી મિત્ર હોવાથી જેટલો વખત કુમારના પડખામાં રહે છે તેટલો વખત પોતાના જોરથી કુમારના પ્રશમનો નાશ કરે છે. કમનશીબે એવું થયું છે કે એ વૈશ્વા-નર કુમારનો પરમાર્થથી મોટો દુશ્મન છે છતાં કુમાર મહામોહને વશ

---

૧ શાંતિ આપનાર સુંદર સ્વરૂપ ચંદ્રમા જેમ હરિણના લાછનથી એબવાળો લાગે છે તેવી રીતે સ્વાભાવિક સુદર કુમાર વૈશ્વાનરની સોબતથી દોષવાળો લાગે છે કમળ બહુ સુદર છે પણ કાટાથી તેમા દોષ આવી જાય છે, ગમે તેટલું ધન હોય પણ અન્યને આપવું ગમતુ ન હોય તો ધનાઢ્યપણુ નકામુ છે, સુંદર સ્ત્રી મર્યાદા વગરની હોય તો દૂષિત ગણાય છે, પુરુષ બાયલો હોય તો કલંકિત લાગેછે અને પરિતાપ ઉપજાવનાર ધર્મ બટ્ટાવાળો લાગે છે તેમ કુમાર દૂષિત લાગે છે બહુ સારી રીતે કળાચાર્યે વાત મૂકી છે.

પડીને તેને પોતાની ઉપર મોટો ઉપકાર કરનાર હોય એમ ગણે છે. કુમારનું [1]પ્રશમરૂપ અમૃત એ પાપી મિત્રે નાશ કરેલું હોવાથી તેનામાં બીજા ગમે તેટલા ગુણો હોય તો પણ તે સર્વ નિષ્ફળ છે ”

વૈશ્વાનર-સંગમુક્તિ-ઉપાય-ચિંતવન.-

આ પ્રમાણે કળાચાર્યની હકીકત સાભળીને ઝાટકો વાગ્યો હોય તેમ પદ્મ રાજાને મહાદુઃખ થયું. ત્યાર પછી થોડો વખત જવા દઇ મહારાજાએ વિદુરને કહ્યું “ આ ચંદન રસના છાટણાથી શીતળ લાગતો પંખો તું બંધ કર, કારણકે મને બહારની ગરમી કોઇ પણ પ્રકારની પીડા કરતી નથી. તું અહીંથી જા અને કુમારને બોલાવી લાવ. કુમારને અહીં સ્પષ્ટ રીતે કહી દઉં કે હવે પછી તેણે તેના પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરની જરા પણ સોબત કરવી નહિ અને તેમ કરીને મારા મનમાં જે તાપ થયો છે તેનું હુ નિવારણ કરૂ. ”

વિદુરે તેજ વખતે પખો બાજુ ઉપર મૂકી દીધો અને જમીન સુધી પોતાનું માથું અને હાથ લબાવી નમન કરી જવાબ આપ્યો “ જેવી મહારાજા સાહેબની આજ્ઞા ! પરતુ આપે જે મોટું કામ મને સોંપ્યુ છે તે ધ્યાનમાં લઇને જોકે એક અમલદાર તરીકે આપના હુકમના સંબધમાં બોલવાનો મારો અધિકાર નથી તોપણ વગર નીમેલો તમારો સલાહકાર થઇ જઇને જરા મારો વિચાર બતાવુ છું[2] તે આપ ધ્યાનમા લેવા કૃપા કરશો અને એ પ્રમાણે હું મારા વિચારો બતાવું તો તે સંબધમાં દેવે કોપ ન કરવો ”

પદ્મરાજા—“ ભદ્ર ! હિતની બાબત બોલનાર ઉપર કોપ કોણ કરે ? તારે આ સંબંધમાં કહેવાનું હોય તે ખુશીથી કહે ”

વિદુર—“ આપ કુમારશ્રીને અત્રે બોલાવી શિખામણ આપવાનું અને વૈશ્વાનરનો સગ મૂકાવવાનું ધારોછો, પણ મે તો કુમાર નંદિવર્ધન સાથેના થોડા પરિચય ઉપરથી જોઇ લીધું છે કે કુમાર વૈશ્વાનરનો અતરનો જીવજાન દોસ્ત થઇ ગયો છે અને તેની સોબત મૂકાવવાને કોઇ પણ શક્તિમાન નથી. વાત એટલે સુધી વધી પડી છે કે કુમાર

---

૧ સમતા-શાતિ (પ્રશમ) ને અમૃત સાથે પણ સરખાવી શકાય અમૃત શાતિ અને દીર્ઘ આયુષ્ય આપે છે તેમ પ્રશમ પણ તે બન્ને વસ્તુ આપે છે.

૨ હુ આટલી વાત કરીશ ત્યારે આપની મોટાઇ નહિ રાખુ, મારી બેઅદબી માફ કરશો-બોલવાની એક સુંદર રીત છે

એ પાપી મિત્રને હિત બુદ્ધિથી ખરેખરો પોતાનો સમજે છે અને તેના વગર એક ક્ષણ પણ રહી શકે તેમ નથી, કારણ કે તે જરા દૂર થાય તો કુમારને ધીરજ રહેતી નથી, ચિંતા થયા કરે છે, અને તેના વગર પોતાના આત્માને તૃણ જેવો માને છે. તેટલા માટે કદાચ આપ કુમારને એ પાપી મિત્રની સોબત છોડી દેવાના સંબંધમાં કાંઇ કહેશો તો મારા ધારવા પ્રમાણે કુમારને મોટો ઉદ્વેગ થશે, કદાચ તે આત્મ-ઘાત કરશે અથવા તો બીજો કોઇ મોટો અનર્થ કરી બેસશે. તેટલા-માટે આપ સાહેબ જાતે કુમારને એ સબંધમાં કાંઇપણ કહો તે મને ઠીક લાગતું નથી."

કળાચાર્ય—"રાજન્! આ વિદુરે આપની સમક્ષ કહ્યું તે સર્વ બરાબર છે. અમે પોતે પણ કુમારની પાપી મિત્ર સાથેની મૈત્રી છોડાવવા ઘણા વખતથી સખ્ત પ્રયત્ન કરીએ છીએ. અમારા મનમાં વારંવાર વિચાર થતો હતો કે જો કોઇ પણ રીતે કુમાર અને પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરનો સંબંધ ત્રુટી જાય તો કુમાર ખરેખર તેના નામ પ્રમાણે નંદિવર્ધન (આનંદમાં વધારો કરનાર) થાય; પરંતુ એ બન્નેનો પ્રેમ કોઇ એવો તો ગાઢ થઇ ગયો છે કે કુમાર કાંઇ અનર્થ કરી બેસે એ ભયથી વૈશ્વાનર સાથેનો સંબંધ છોડાવી શકાતો નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી કુમાર અને વૈશ્વાનર વચ્ચેનો સબંધ છોડાવવા યત્ન કરવો એ લગભગ ન બની શકે તેવી ક્રિયા (અશક્ય અનુષ્ઠાન) છે એમ મારૂ પણ માનવુ છે."

પદ્મરાજા—"ત્યારે આનો ઉપાય શું કરવો ?"

કળાચાર્ય—"એ તો બહુ ગહન વાત છે, અમે પણ તે વાતનો ઉપાય જાણતા નથી."

વિદુર—"દેવ ! એમ સાંભળ્યું છે કે ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળના સર્વ પદાર્થોને જાણનાર જિનમતજ્ઞ નામનો એક પ્રખ્યાત નિમિ-ત્તિયો આપણા નગરમાં આજકાલ આવ્યો છે, તે કદાચ આ બાબ-તને અંગે આપણે શુ ઉપાય કરવો તે બતાવી શકશે."

પદ્મરાજા—"બહુ સારૂં, તો તેને તું જાતે જઇને જલદી અહીં બોલાવી લાવ."

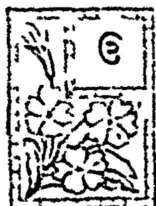
વિદુર—"જેવો મહારાજશ્રીનો હુકમ !"

પ્રકરણ ૨ જું.

ક્ષાન્તિકુમારી.

પર જણાવેલી વાત થઇ જતાં વિદુર તુરતજ જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિયાને બોલાવવા ગયો અને થોડા વખતમાં તેને સાથે લઇને પદ્મ મહારાજા સમક્ષ પાછો આવ્યો. રાજાએ નિમિત્તિયાને દૂરથી જોયો, દૂરથી તેની આકૃતિ જોતાજ પોતાના મનમા સતોષ પામ્યા, તેને બેસવા માટે આસન આપ્યુ, યોગ્ય આદર સત્કારની ક્રિયા કરવામા આવી અને ત્યાર પછી અત્યાર સુધી નંદિવર્ધનના સંબધમા જે વાતો બની હતી તે સર્વ નિમિત્તિયાને કહી સભળાવી તે સાંભળીને બુદ્ધિનાડીના સચારથી નિમિત્તિયાયે જવાબ આપ્યો "મહારાજ ! તમે જે સવાલ પૂછોછો તે સબધમા બીજો કોઇ પણ ઇલાજ નથી, માત્ર એકજ ઉપાય છે અને તે પણ પ્રાયે ઘણો મુશ્કેલ છે"

પદ્મરાજા—"એ ઉપાય કેવા પ્રકારનોછે તે આપ કહી સભળાવો."

જિનમતજ્ઞ—"મહારાજા ! સાભળો —"[1]

ચિત્તસૌંદર્ય નગર.

"એક [2]ચિત્તસૌંદર્ય નામનુ નગર છે તે [3]સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત છે, સર્વ ગુણોનું નિવાસસ્થાન છે, કલ્યાણપરંપરાનું કારણ છે અને મંદભાગી પ્રાણીઓને દુર્લભ છે.

---

૧ હવે અહીં વૈશ્વાનર સાથે કુમાર સંબધ કેવી રીતે છોડી દે તેનો ઉપાય જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઓ જણાવે છે

૨ ચિત્તસૌંદર્ય નગર તે મન સમજવું. સુન્દર મનના શુભ વિચારો અહીંથી નીકળે છે.

૩ ચાર વિશેષણો નગરના અત્ર બતાવ્યા તે કેવી રીતે ઘટે છે તે સાથેજ બતાવ્યુ છે દરેક વિશેષણ મનન કરવા યોગ્ય છે

{ આ ચિત્તસૌંદર્ય નગરમાં રહેનાર પુણ્યશાળી જીવોને રાગાદિ ચોરો કોઇ પણ પ્રકારની પીડા ઉપજાવી શકતા નથી તેમજ તે નગરના લોકોને ક્ષુધા, તૃષા વિગેરે કોઇપણ પ્રકારની અસર કરી શકતા નથી, તેથી સમજુ માણસો તે નગરને 'સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત' કહે છે.

તે નગરમાં નિવાસ કરીને જે લોકો જ્ઞાન મેળવવાને પાત્ર થાય છે અને કળા વિજ્ઞાનમાં જેટલી કુશળતા તે નગરમા તેઓને મળે છે તેટલી બીજી કોઇપણ જગોએ મળી શકતી નથી, તેમજ ત્યાં વસનાર લોકોમાં ઉદારતા, ગભીરતા, ધીરતા, ઉદ્યોગીતા વિગેરે ગુણો સહજ એકઠા થઇ જાય છે, તેથી તે નગર 'સર્વ ગુણોનું નિવાસસ્થાન' છે એમ કહેવામા આવ્યુ છે.

તે ચિત્તસૌંદર્ય નગરમા રહેનાર ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓને ઉત્તરોત્તર એક પછી એક વધારે સારા સુખની શ્રેણી મળતી જાય છે અને જે સુખ પ્રાપ્ત થયુ હોય તેમાંથી કદિપણ અધ.પાત થતો નથી તેટલા માટે એ નગરને 'કલ્યાણપરંપરાનું કારણ' કહ્યુ છે.

ઉપર જણાવ્યુ તેમ તે નગર સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત, સમસ્ત ગુણોથી વિભૂષિત અને કલ્યાણપરપરાનુ કારણ હોવાથી તે સર્વદા આનદને આપનાર અને પુણ્યશાળી જીવોથી વસાયલું છે અને તેમ હોવાથી 'મંદભાગી (ઓછા નશીબવાળા) પ્રાણીઓને તેની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.' }

શુભપરિણામ રાજા.

"ચિત્તસૌંદર્ય નગરમાં સર્વ લોકોનું હિત કરનાર, દુષ્ટોને દાબી દેવામાં ખાસ ઉદ્યમ કરનાર, સારા માણસોને પાળવામાં ખાસ ધ્યાન આપનાર અને કોશ[1] અને દંડની[2] સમૃદ્ધિથી પરિપૂર્ણ શુભપરિણામ[3] નામનો રાજા છે.

{ ત્યા રહેનારા સર્વ લોકોનાં ચિત્તમા થતા સર્વ પ્રકારના સંતાપોને તે રાજા શાત કરે છે અને તેના જરા જરા સબધમાં

---

૧ રાજાને કોશ (૧) ખજાનો હોય તેમ સાથે (૨) એક જાતનુ દિવ્ય પાત્ર હોય છે

૨ દંડ (૧) રાજ્યદંડ અને (૨) શિક્ષા પ્રકરણ

૩ શુભ પરિણામઃ મનમાં સારા વિચારો આવવા તે.

આવનારને પણ મોટો આનદ ઉત્પન્ન કરાવે છે અને જગતના સર્વ પ્રાણીઓને સારી ક્રિયાઓમા પ્રવર્તન કરાવે છે તેથી બહાદુર પ્રાણીઓ એને ‘ **સર્વ લોકોનું હિત કરનાર** ’ કહે છે.

રાગ, દ્વેષ, મોહ, ક્રોધ, લોભ, મદ, ભ્રમ, કામ, ઇર્ષ્યા, શોક, દીનતા વિગેરે જે જે દુ ખ આપનારા ભાવો છે અને જેઓ પોતાની ખરાબ ચેષ્ટાએ કરીને લોકોને વારવાર સતાપ આપ્યા કરે છે તે સર્વને એ રાજા જડમૂળથી ઉખેડી નાખનારો છે અને તે સબધમા તે નિરતર ચિંતા કરનારો છે તેથી તે રાજા ‘ **દુષ્ટને દાબી દેવામાં ખાસ ઉદ્યમ કરનાર** ’ છે એમ કહ્યુ છે

વળી જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, સતોષ, ત્યાગ (દાન), સજ્જનતા વિગેરે મનુષ્ય જાતને આલ્હાદ ઉત્પન્ન કરનાર ગુણોનુ અને માન્ય પુરુષોએ સંમતિ આપેલા તેના જેવા બીજા ગુણોનુ પરિપાલન કરવાને તે રાજા સર્વદા તૈયાર રહે છે, અને તે કામ કરતી વખતે તેને બીજા કોઇપણ કામથી વધારે અગત્ય આપે છે તેથી એ શુભ પરિણામ રાજાને ‘ **સારા માણસોને પાળવામાં ખાસ ધ્યાન આપનાર** ’ નુ વિશેષણ યોગ્ય રીતે આપવામા આવ્યુ છે.

એ મહારાજાનો કોશ (ભડાર) બુદ્ધિ, ધીરજ, સ્મૃતિ, સવેગ, સમતા વિગેરે ગુણરત્નોથી ભરપૂર છે, રથ, હાથી, ઘોડા અને પાળા એ ચાર પ્રકારના લશ્કરવાળા રાજાની પેઠે દાન, શીળ, તપ, ભાવરૂપ ચાર પ્રકારના લશ્કરથી તે રાજાનો રાજ્યદડ[1] વિસ્તાર પામે છે–રાજ્ય આજ્ઞા સર્વત્ર માન્ય થાય છે, આ પ્રમાણે હોવાથી એ મહારાજાને ‘ **કોશ અને દંડની સમૃદ્ધિથી પરિપૂર્ણ** ’ કહેવામા આવ્યો છે }

નિષ્પ્રકંપતા રાણી.

“ એ મહારાજાને [2]નિષ્પ્રકંપતા નામની મહાદેવી છે–તેણે શરીરની સુંદરતાના વિષયમાં વિજયધ્વજ પ્રાપ્ત કરેલ છે, અનેક કળાઓમાં કુશળતા મેળવેલી હોવાથી તેણે ત્રણ ભુવનને જીતી લીધા છે, પોતાના નાના પ્રકારના વિલાસોને લીધે કામદેવની પ્રિયા રતિના

---

૧ અથવા શામ, દામ દડ અને ભેદ એ ચાર નીતિ પણ લઇ ગણાય

૨ નિષ્પ્રકંપતાઃ મેરૂની પેઠે સ્થિર રહેનાર, વિચાર ફરે તેવી નહિ, પણ મક્કમ, અડગ વિચારની.

વિભ્રમોને પણ તેણે હસી કાઢ્યા છે અને તેણે પોતાના પતિ તરફ અપૂર્વ ભક્તિને લીધે [1]અરૂંધતિના માહાત્મ્યને પણ તિરસ્કારી કાઢ્યું છે.

{ દેવતા અસુર અને મનુષ્યોની સ્ત્રીઓમા જે સર્વથી સુદર હોય તે સર્વે સ્ત્રીઓ સાથે મળીને પોતાનાં શરીરપર સુદર ઘરેણાં અને વસ્ત્રો પહેરીને મોટા સાધુસમુદાયને ચળાવવા માટે એક સાથે પ્રયત્ન આદરી બેસે ત્યારે આ મહાદેવી મુનિઓનાં ચિત્તને બીજી દિશામાં સ્થાપન કરી આપેછે અને તે એવી સુંદર યોજના કરે છે કે તેઓનાં ચિત્ત પેલી સ્ત્રીઓ તરફ ન જતાં આ દેવીમાંજ આસક્ત રહે-આ પ્રમાણે હોવાથી 'તેણે શરીરની સુંદરતાના વિષયમાં [2]વિજયધ્વજ પ્રાપ્ત કરેલ છે' એવું વિશેષણ તે દેવીને આપવામા આવ્યું છે.

[3]રૂદ્ર, ઇંદ્ર, ઉપેંદ્ર, ચંદ્ર વિગેરે ત્રણ લોકમા પ્રસિદ્ધ થયેલા કળાબાજ ગણાય છે. તે અને બીજાપણ જેઓ કળાવાનો કહેવાતા હોય તે સર્વે કામ ક્રોધ વિગેરે ભાવશત્રુથી-ષડ્રિપુથી-જીતાચલા છે-એટલે એવા મોટા કળાબાજોને પણ છ શત્રુઓ હાર ખવરાવી દે છે. આથી જો બરાબર રીતે વિચાર કરીએ તો તેઓ ખરા કળાવાન ન કહેવાય. આ મહાદેવીમાં તો કોઇ અપૂર્વ કૌશલ્ય રહેલુ છે કે રમત માત્રમાં તે સર્વે શત્રુઓને જીતી

---

૧ અરૂંધતિઃ પુરાણિક દતકથા પ્રમાણે કર્દમ પ્રજાપતિની નવ દીકરીઓમાની તે એક હતી અને તેને વશિષ્ટઋષિ સાથે પરણાવી હતી. એ ઋષિપર અરૂધતિની અનન્ય ભક્તિ અને પ્રેમ હતા પતિભક્તિરૂપે-સતીત્વના દૃષ્ટાન્તરૂપે-અરૂધતિનું દૃષ્ટાન્ત અપાય છે તે પોતાના પતિને તપ હોમ હવન વિગેરે અનુષ્ઠાનોને અગે સપૂર્ણ મદદ કરતી હતી

૨ કોઇ પણ બાબતમા જયધ્વજ ત્યારેજ મળે છે કે જ્યારે રણસંગ્રામમાં ઉતરી સામા પક્ષને હરાવી દેવામાં આવે મુનિહૃદયનો કબજો મેળવવાના ઇરાદાથી રંભા મેનકા વિગેરે મુનિહૃદય પર હુમલો કરે ત્યારે આ મહાદેવી તેની સામી લડે છે અને રણક્ષેત્ર મૂકી અપ્સરાઓને પણ નાસી જવું પડે છે અને મુનિહૃદય નિષ્પ્રકમ્પતાને વશ થાય છે, ચળિત થયા વગરનાં રહે છે આથી રણમેદાનના જયપતાકા નિષ્પ્રકમ્પતાને મળે છે બહુ સારા આકારમા આ વાત રજુ કરી છે.

૩ રૂદ્ર ૧૧ છે, તે શકરના રૂપમય ગણાય છે અને ઘણા ભયકર કહેવાય છે ઇદ્રનો નાનો ભાઇ ઉપેંદ્ર કહેવાય છે. એ પુરાણોક્તકથાનુસાર પાંચમા વામન અવતાર વખતે ઇંદ્રની સાથે હતો.

લે છે (ષડ્રિપુ-કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર નિષ્પ્રકમ્પતાને તાબે છે) આ પ્રમાણે હોવાથી 'અનેક કળાઓમાં કુશળતા મેળવેલી હોવાથી તેણે ત્રણ ભુવનને જીતી લીધાછે એમ એ મહાદેવી નિષ્પ્રકપતાના સબધમા કહેવામાં આવ્યુ છે.

ત્યાર પછી આગળ ચાલતાં 'પોતાના નાના પ્રકારના વિલાસોને લીધે કામદેવની પ્રિયા રતિના વિભ્રમોને તેણે હસી કાઢ્યા છે' એમ તે મહાદેવીના સબધમા કહેવામા આવ્યુ છે તે પણ યોગ્ય છે, કારણ કે રતિ જે કામના વિલાસો કરે છે તે તો માત્ર ઉપર ઉપરના સતોષના કારણભૂત થાય છે, પરતુ એવા પ્રકારના વિલાસોની વાર્તા પણ મુનિઓ તો જાણતા નથી, વિચારતા નથી, પરતુ આ દેવીમાં જે મુનિઓ આસક્ત હોય છે, જેઓને એના તરફ પ્રેમ હોય છે, તેઓ વ્રત પચખ્ખાણ-નિયમ-ને પાળવામા એટલો બધો વિલાસ કરતા હોય છે. તેમને એ વાતમાં એટલો બધો આનદ આવતો હોય છે કે તે બાબતનું અવલોકન કરનારની મગજશક્તિ પણ તે બાબત તરફ જરૂર આકર્ષાઇ જાય રતિના વિલાસ જેવા તે ઉપર ઉપરના નહિ પણ અંદરથી ઊંડા અને ખરેખરા હોય છે.

તે મહાદેવીની પતિભક્તિના સબધમાં એટલુજ કહેવાનું છે કે જ્યારે તેના પતિ શુભપરિણામ મહારાજા કોઇ પણ પ્રકારની આપત્તિ(દુઃખ)માં આવી પડે છે ત્યારે તે મહાદેવી પોતાના પ્રાણ આપીને પણ પોતાની અચિન્ત્ય શક્તિવડે પતિને મુશ્કેલીમાંથી તારી કાઢે છે તેટલા માટે 'તેણે પોતાના પતિ તરફ અપૂર્વ ભક્તિને લીધે અરૂન્ધતિના માહાત્મ્યને પણ તિરસ્કારી કાઢ્યું છે' એમ તેના સબધમા કહેવામા આવ્યુ છે, કારણ કે આ દેવી પતિની મુશ્કેલી દૂર કરી શકે છે ત્યારે સતી અરૂન્ધતિ પતિનું રક્ષણ કરી શક્યા નહોતા. }

આ મહારાણીનુ વધારે કેટલુ વર્ણન કરવું? ટુકામા કહીએ તો રાજાનાં સર્વ કાર્યો કરનારી આ મહાદેવી છે અને તેથી રાજાના મોટા રાજ્યમાં તે એક અગત્યની સ્ત્રી થઇ પડી છે.

ક્ષાન્તિ પુત્રી.

' એ નિષ્પ્રકમ્પતા મહાદેવી અને શુભપરિણામ રાજાને ક્ષાન્તિ નામની પુત્રી છે તે સર્વથી સુંદર વસ્તુઓમાં પણ સુંદર છે, અનેક

આશ્ચર્યોનું જન્મસ્થાન છે, ગુણ રત્નોની પેટી છે અને શરીરની વિલક્ષણતાથી મહા મુનિઓનાં મનને પણ પોતાની તરફ ખેંચનારીછે.

{ જે પ્રાણીઓ તે ક્ષાતિની સેવા-ઉપાસના-કરનારા છે તેઓને તે નિરતર આનદ આપનારી છે અને તે એટલી બધી ભલી છે કે તેને યાદ કરવાથી-તેનુ સ્મરણુ માત્ર કરવાથી-પણુ તે સર્વ દોષોને મૂકાવી દૂર ફેંકાવી દે છે. એ વિશાળ ચક્ષુવાળી ક્ષાન્તિપુત્રી જે મનુષ્ય તરફ લીલામાત્રમાં પણુ જુએ છે તેને લોકો 'પડિત'નુ નામ આપીને અથવા 'મહાત્મા'નો ઇલકાબ આપીને તેના સબધમાં બહુ વખાણુ કરે છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણી એ સ્રીરત્નનુ આલિંગન (ભેટ) મેળવવાને નશીબવાન થાય છે તે સર્વ મનુષ્યોનો ચક્રવર્તી થાય છે-રાજાનો પણુ રાજા થાય છે.[1] આ પ્રમાણે હોવાથી તે ક્ષાન્તિ પુત્રીથી વધારે સારી કોઇ વસ્તુ દુનિયામા હોય એમ જણાતું નથી અને તેટલા માટેજ વિદ્વાનો તેને '**સર્વથી સુંદર વસ્તુઓમાં પણ સુંદર**' નું ઉપનામ આપેછે.

(આ લોકમાં આર્ત્ત અને રૌદ્ર દુર્ધ્યાન છે, ધર્મ અને શુકલ સદ્ધ્યાન છે. તેમાં પણુ શુકલ ધ્યાન શ્રેષ્ટ છે. મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન.પર્યવ અને કેવળ એ પાંચ જ્ઞાનમા કેવળજ્ઞાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે, કારણુ કે તેનાથી સર્વ ભૂત અને ભાવી બનાવો જણાય છે. સર્વ ઋદ્ધિમાં પ્રશમ-સમતાની ઋદ્ધિ વધારે કિંમતી ગણાય છે.) આ સર્વોત્કૃષ્ટ શુકલ ધ્યાન, કેવળ જ્ઞાન અને પ્રશમ ઋદ્ધિ વિગેરે સર્વ જીવોને ચમત્કાર ઉત્પન્ન કરે તેવા અદ્ભુત ભાવો આ જગત્માં વિધમાન છે તે સર્વ ક્ષાન્તિના પ્રસાદથી અને તેની આરાધના કરવાથી અનેક પ્રાણીઓએ અનેકવાર પ્રાપ્ત કર્યા છે, કરે છે અને કરશે-તેથી આ ક્ષાન્તિ પુત્રીને 'અનેક આશ્ચર્યોનું જન્મસ્થાન' કહેવામા આવી છે.

ત્યાર પછી તે કન્યા 'ગુણરત્નોની પેટી' છે એમ કહેવામાં આવ્યુ છે તે પણુ બરાબર છે દાન, શીળ, તપ, જ્ઞાન, કુળ, રૂપ, પરાક્રમ, સત્ય, શૌચ (પવિત્રપણુ), સરળતા, અલોભ, શક્તિ, ઐશ્વર્ય વિગેરે આ લોકમાં જે જે સુદર ગુણો છે અને જેની કિમત રત્ન જેવી ગણાય છે તે સર્વનો આધાર ક્ષાન્તિ

---

૧ જે પ્રાણીઓ સમતાને ભેટે છે એટલે ક્ષમાને ધારણ કરનારા હોય છે તેઓ ગમે તેવા સયોગોમા ક્રોધ કરતા નથી. પ્રાતે તે કેવળજ્ઞાની અથવા તીર્થંકર થાયછે.

ઉપર છે, ક્ષાન્તિ હોય તોજ તે ગુણો ટકી શકે છે અને તે વગર તે શોભતા પણ નથી જેમ આશ્રય વગર આશ્રિતો ખરાબ લાગે છે તેમ ક્ષાન્તિ વગર ગુણો શોભા વગરના લાગે છે.

વળી બીજી રીતે જોઇએ તો ક્ષાન્તિ–ક્ષમા એજ મોટુ દાનછે, ક્ષાન્તિ એજ મોટો તપ છે, ક્ષાન્તિ એજ મોટું જ્ઞાન છે, ક્ષાન્તિ એજ મહા દમ (ઇંદ્રિય દમન) છે, ક્ષાન્તિ એજ મહા શીળ છે, ક્ષાન્તિ એજ મોટુ કુળ છે, ક્ષાન્તિ એજ મોટી શક્તિ છે, ક્ષાન્તિ એજ પરાક્રમ છે. ક્ષાન્તિ એજ સતોષ છે, ક્ષાન્તિ એજ ઇંદ્રિયોનો નિગ્રહ છે. ક્ષાન્તિ એજ મોટુ શૌચ–પવિત્રતા છે, ક્ષાન્તિજ મહા દયા છે. ક્ષાન્તિજ મોટુ રૂપ છે. ક્ષાન્તિજ મોટુ બળ છે, ક્ષાન્તિજ મોટુ ઐશ્વર્ય છે ક્ષાન્તિનેજ ધૈર્ય કહેવામા આવે છે, ક્ષાન્તિજ પરબ્રહ્મ છે, ક્ષાન્તિજ પરમ સત્ય છે, ક્ષાન્તિજ ખરેખરી મુક્તિ છે, ક્ષાન્તિજ સર્વ અર્થને સાધનાર છે, ક્ષાન્તિજ ત્રણ જગત્‌ને પૂજવા યોગ્ય છે, ક્ષાન્તિજ જગતનુ હિત કરનારી છે, ક્ષાન્તિજ જગતમા મોટી છે, ક્ષાન્તિજ કલ્યાણ કરનારી છે, ક્ષાન્તિજ જગતને પૂજવા યોગ્ય છે અને ક્ષાન્તિજ પરમ મંગળનું કારણ અથવા પોતેજ મગળ રૂપ છે, સર્વ વ્યાધિઓને દૂર કરે તેવુ સુદર ઔષધ (panacea) ક્ષાન્તિજ છે અને શત્રુનો નાશ કરનાર ચતુરગી સેના પણ ક્ષાન્તિજ છે ટુકામા કહીએ તો ક્ષાન્તિમા સર્વ વાતો આવી જાય છે– આ પ્રમાણે હોવાથી તેને 'મુનિઓનાં મનને પણ પોતાની તરફ ખેંચનારી' કહેવામા આવી છે ;

કુમારને એ કન્યા પરણાવવા ભલામણ.

જે સ્ત્રીના આવાં સુદર રૂપો હોય તેને ક્યો ડાહ્યો માણસ પોતાના મનમા ધારણ કરતાં અચકાય ? એટલે સુધી વાત છે કે જે પ્રાણીના ચિત્ત ઉપર આ કન્યા હોશથી ચઢે છે તે પ્રાણીનું નશીબ ફરી જાય છે અને તે આ સ્ત્રી જેવો સુદર બની જાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી સર્વ ઇચ્છાઓને પરિપૂર્ણ કરનારી આ કન્યાને મેળવવાને સમ્યગ્ ગુણોની આકાંક્ષાવાળો દરેક પ્રાણી પોતાના હૃદયમા સદાકાળ હોંશ રાખ્યા કરે છે.

"આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી તમારા ધ્યાનમાં આવ્યુ હશે કે એ કન્યામાં સર્વ સુંદર ગુણો છે અને તેથી તે સર્વને બહુ વહાલી

વૈશ્વાનર અને ક્ષાન્તિ કુમારી.

લાગે તેવી છે, પણ તેજ કારણને લીધે તમારા કુમારના મિત્ર વૈશ્વાનરને અને તેને જરાપણ બનતું નથી. બન્ને એક બીજાથી ઉલટા હોવાથી સ્વાભાવિક રીતે પરસ્પરના શત્રુભાવે રહે છે. વૈશ્વાનરને પણ એ રાજ કન્યાની એવી બીક લાગે છે કે તેના દર્શન માત્રથી ગભરાઇ જઇ તેનાથી દૂરને દૂર નાસતોજ ફરેછે. એ વૈશ્વાનર સર્વ દોષોનો ઢગલો છે અને આ કન્યા અનેક ગુણોનું મંદિર છે. એ પાપી વૈશ્વાનર સાક્ષાત્ બળતો અગ્નિ છે અને આ ક્ષાન્તિ કુમારી બરફના જેવી ઠંડી અને આનંદ આપનારી છે. એ બન્ને સ્વાભાવિક રીતે શત્રુભાવે રહે છે એમ અમે ઉપર કહ્યુ તેનું કારણ એ છે કે એક બીજામા તદ્દન ઉલટા ગુણો હોવાથી એ બન્ને એક સ્થાને એકી વખતે કદિ રહી શકતા નથી અને તેથી જેવા ક્ષાન્તિ કુમારી પધાર્યા કે ભાઇ સાહેબ વૈશ્વાનરને ત્યાંથી ઉપડીજ જવું પડે છે. હે રાજન્! જો તમારો કુમાર આ ભાગ્યશાળી કન્યાની સાથે પરણશે તો તેના પાપી મિત્ર સાથે તેની દોસ્તી તૂટી જશે.”

કુમાર કન્યા સંબંધ ઉપાય.
કન્યાની માગણી માટે હુકમ.
મતિધન મંત્રીની તૈયારી.

ઉપર પ્રમાણે જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિયાએ લબાણથી વાત કરી તેના સંબધમા ચતુર વિદુરે તરતજ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો! આ જિનમતજ્ઞે વાત કહી તેનો ભાવાર્થ એમ જણાય છે કે ચિત્તસૌંદર્યમાં (સુંદર ચિત્તમાં) જે શુભ પરિણામ છે અને તેની જે નિષ્પ્રકમ્પતા (સ્થિરતા) છે તેનાથી જન્મ પામેલી ક્ષાન્તિ (ક્ષમા) છે[1] તે આ નંદિવર્ધન કુમાર અને તેના પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરનો સબધ દૂર કરવાને શક્તિવાન્ છે, બીજો કોઇ તે સબંધ રદ કરાવવાનો ઉપાય જણાતો નથી આ સર્વ વાત તેમણે કહી તે બરાબર છે, અથવા તે બરાબર વાત કરે તેમાં નવાઇ જેવું શું છે? જિનમતને જાણનાર, બરાબર ન હોય તેવી અયુક્ત વાત કદિ કરતાજ નથી.

ઉપર પ્રમાણે નિમિત્તિયાએ વાત કરી તે સાંભળીને પદ્મરાજાએ પોતાની બાજુમાં બેઠેલા મતિધન મત્રીના મ્હોઢા સામુ જોયું; મત્રીએ

---

૧ મતલબ કે સુન્દર ચિત્તમાં જો શુભ પરિણામ સ્થિર થઇ ક્ષાંતિને જન્મ આપે તો ક્રોધ આપોઆપ ચાલ્યો જાય

તુરતજ રાજાની સામું નીચું મુખ કરી નમન કર્યું ત્યારે રાજાએ તેને કહ્યું "આર્ય મતિધન! તમે આ સર્વ સાભળ્યું?"

મતિધન—"હા મહારાજ! મેં સર્વ હકીકત બરાબર સાંભળી."

રાજા—"જુઓ! નંદિવર્ધન કુમારમાં મોટા માણસને યોગ્ય અનેક ગુણો છે તે સર્વ તેના પાપી મિત્ર વૈશ્વાનરના સબધથી દોષવાળા થયા છે અને ફળ વગરના થયા છે. એ હકીકત બહુ સતાપ કરનારી અને ઉદ્વેગ કરનારી થઇ પડી છે. તેટલા માટે આર્ય! તમે જાઓ, બોલવાની-વાતચીત કરવાની કળામાં અતિ કુશળ હોય તેવા આપણા મુખ્ય અમલદારોને ચિત્તસૌંદર્ય નગરે મોકલો, તે દેશમા ન મળી શકતી હોય તેવી નજરાણાંની વસ્તુઓ એકઠી કરીને તેઓને સોપો, સબધ કરવા અને વધારવા યોગ્ય મધુર અને વિવેકનાં વચનો તેઓને બરાબર શીખવો અને તેઓની મારફત શુભપરિણામ મહારાજા પાસે તેની ક્ષાંતિ પુત્રીનું આપણા કુમાર માટે માગુ કરો"

મતિધન—"જેવો મહારાજાશ્રીનો હુકમ."

આ પ્રમાણે જવાબ આપી મતિધન મત્રી બહાર જવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામા જિનમતજ્ઞ નિમિત્તિયાયે કહ્યુ "આવા પ્રકારના આરભની જરૂર નથી. એ ચિત્તસૌંદર્ય નગરે એવી રીતે જઇ શકાય તેવું નથી."

પદ્મરાજા—"આર્ય! એમ કેમ?"

જિનમતજ્ઞ—"નગર, રાજ, ભાર્યા, પુત્ર, મિત્ર વિગેરે આ લોકની સર્વ વસ્તુઓ બે પ્રકારની છે—અંતરંગ અને બહિરંગ. આમાની જે બહિરગ વસ્તુઓ છે તેમાં તમારા જેવાનું ગમનાગમન (જવું આવવુ) થઇ શકે છે અને આજ્ઞા (હુકમ) ચાલી શકે છે એટલે કે તમે પોતે ત્યાં જઇ શકોછો અથવા બીજાને જવાની આજ્ઞા આપી શકોછો, પણ અતરગ વસ્તુઓના સંબંધમાં તેમ બની શકતું નથી. ઉપર ચિત્તસૌંદર્ય નગર કહ્યુ, તેમાં ચિત્તપરિણામ રાજા બતાવ્યો, તેની નિષ્પ્રકમ્પતા રાણી બતાવી અને તેની પુત્રી ક્ષાન્તિ જણાવી તે સર્વ અતરંગ છે. તેટલા માટે ત્યાં દૂતને-એલચીને મોકલવો તે યોગ્ય નથી, ત્યા તમારો દૂત જઇ શકતો નથી.

અંતરગ અને બહિરંગ

રાજા—"ત્યાં જવાને ત્યારે કોણ શક્તિમાન્ છે અને ત્યાં કોનો હુકમ ચાલે છે?"

જિનમતજ્ઞ—"અતરંગ રાજા હોય તેજ તેમ કરવા સમર્થ છે."

રાજા—"તે રાજા કોણ છે?"

અંતરંગ અને બહિરંગ તંત્રો.

જિનમતજ્ઞ—"મહારાજ! તે અતરંગ રાજાનું નામ કર્મપરિણામ છે. તે કર્મપરિણામ રાજાએ આ શુભપરિણામ રાજાને ચિત્તસૌંદર્ય નગર ગરાસમાં આપ્યુ છે અને તેમ હોવાથી એ શુભપરિણામ રાજા પોતે કર્મપરિણામને વશ હોય-એનો ભાયાત (પટાવત) હોય-તેમ વર્તેછે"

રાજા—"તે કર્મપરિણામ મહારાજા મારા જેવાની પ્રાર્થના સાંભળે છે ખરો કે પોતાના મનમાં આવે તેમજ કરનારો છે?"

જિનમતજ્ઞ—"તે કર્મપરિણામ રાજા કદિ કોઇની પ્રાર્થના સાંભળતો નથી, ઘણે ભાગે તે પોતાના મનમાં આવે તેમજ કરનારો છે અને સારા માણસો એની પ્રાર્થના કરે એવી અપેક્ષા પણ તે રાખતો નથી, તેની પાસે વિવેકના ગમે તેટલા શબ્દો કહેવામાં આવે તેથી તે રીઝી જતો નથી, બીજા પ્રાણીઓને ગમે તેટલી અગવડ થાય તેથી તે લેવાઇ જતો નથી અને માણસને દુ:ખમા આવી પડેલા જોઇ દયા ખાતો નથી. માત્ર જ્યારે કોઇ કામ કરવાનુ હોય છે ત્યારે તે પોતાની મ્હોટી બ્હેન [1]લોકસ્થિતિની સલાહ લે છે, પોતાની સ્ત્રી કાળપરિણતિની સાથે તે કામના સબંધમાં વિચારણા કરે છે અને પોતાના [2]સ્વભાવની સાથે તે સબંધમાં વાતચીત કરે છે, નંદિવર્ધનની ઘણા ભવથી સ્ત્રી તરીકે સાથે રહેનાર ભવિતવ્યતાને અનુસરે છે અને કોઇ કોઇ વખત પોતાના કામના સબધમાં તે નંદિવર્ધન કુમારની શક્તિથી જરા જરા બીહે છે. આવી રીતે કર્મપરિણામ મહારાજા એ અતરગ લોકોને પૂછીને પોતાની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે કામ કરે છે અને તે પ્રમાણે જ્યારે તે કામ કરવા લાગે છે ત્યારે બહારના લોકો ગમે તેટલા રડે, રાડો પાડે કે ચીસો પાડે તેની દરકાર કરતો નથી, તેની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે કામ કરતો ચાલ્યો જાય છે. માટે તેની પ્રાર્થના કરવી કે તેની પાસે માગણી કરવી તે નકામી છે, પરંતુ જ્યારે તેને યોગ્ય લાગશે

---

૧ લોકસ્થિતિ ના પરિચય માટે પૃ ૩૦૩-૪ અને તેની નોટ જુઓ

૨ અગાઉ જણાવ્યું છે (જુઓ પૃ ૩૦૮) તેમ કોઇપણ કાર્ય કરવામા પાચ સમવાળી કારણોની જરૂર રહે છે. ઉદ્યોગ, કર્મ, ભવિતવ્યતા, કાળ અને સ્વભાવ. નંદિવર્ધન જેવા હજુ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ બરાબર કરી શકતા નથી. લોકસ્થિતિ એ કુદરતનો કાયદો (Law of Nature) સમજવો.

ત્યારે તે પોતેજ શુભપરિણામ રાજાને હુકમ કરીને તેની ક્ષાન્તિપુત્રીને તમારા કુમારને અપાવશે, તમારી પ્રાર્થનાથી તેમ નહિ કરે, પણ પોતાના ધ્યાનમાં આવશે ત્યારે યોગ્ય કાળે તે કામ કર્મપરિણામ રાજા જાતેજ કરશે."

પદ્મરાજા—"જો એમ હોયતો તો અમારૂં મોટું દુર્ભાગ્ય! કર્મપરિણામ રાજાના મનમાં તે કામ કરવાનુ ક્યારે આવશે તે આપણે જાણતા નથી અને કુમારના પાપી મિત્રને તેનાથી દૂર ખસેડવામા ન આવે ત્યાં સુધી કુમારના સર્વ ગુણો નિષ્ફળ હોવાને લીધે એ વાતનો હાલ તો કાંઇ સભવ પણ ધારી શકાતો નથી. તેથી અત્યારે તો ખરેખર આપણે જીવતાજ[1] ન હોઇએ એવી એ વાત થઇ ગઇ છે."

જિનમતજ્ઞ—"મહારાજ! આ બાબતમા શોક કરવો નકામો છે. જ્યાં હકીકતજ એવી છે ત્યાં આપણે શું કરીએ? શું કરી શકીએ?

नरः प्रमादी शक्येऽर्थे, स्यादुपालम्भभाजनम् ।
अशक्यवस्तुविषये, पुरुषो नापराध्यति ॥
योऽशक्येऽर्थे प्रवर्तेत, अनपेक्ष्य बलाबलम् ।
आत्मानश्च परेषां च, स हास्यः स्याद्विपश्चिताम् ॥

'જે હકીકત બની શકે તેવી હોય તેમાં જો પ્રાણી આળસ કરે તો તે ઠપકાને યોગ્ય ગણાય છે, પણ જે હકીકત તદ્દન બની શકે તેવી હોયજ નહિ તેના સંબંધમાં તે કોઇ પણ રીતે જવાબદાર ગણી શકાય નહિ. અન્યત્ર નીતિશાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે જે પ્રાણી પોતાના અને સામાના બળ અને નબળાઇનો વિચાર કર્યા વગર પોતાથી ન બની શકે તેવા કામમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તે ડાહ્યા માણસોના હાસ્યને યોગ્ય બને છે.' આ પ્રમાણે હકીકત છે તેથી રાજન્! જે થવાનું હશે તે થશે તમારે હાલતો ચિંતાનો ત્યાગ કરીને થોડો વખત રાહ જોવી એજ ઉચિત છે વળી તમારા મનની શાતિ થાય એવુ એકાદ કારણ છે તે તમને કહું છું. [2]નિરાલંબનપણુ આદરીને બેસી રહો, તમારા જેવાએ દીનતા કરવી એ તો કોઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી"

---

૧ જ્યા આપણો પ્રયાસ ચાલે નહિ ત્યાં આપણે મુઆ જેવાજ છીએ એવો અત્ર રાજાના બોલવાનો આશય જણાય છે

૨ પારકાની આશા—અન્ય ઉપર આધાર રાખવો તેથી રહિતપણુ

પદ્મરાજા—" આર્ય! આપે બહુ સારૂં કહ્યું! આપે જે આ છેલ્લું વચન કહ્યું તેથી અમને-અમારા મનને જરા નિરાંત વળી છે. હવે અમારા મનની શાંતિનું કારણ આપે જણાવ્યુ તે શું છે તે અમને કહો."

જિનમતજ્ઞ—" મહારાજ! આ કુમારનો પુણ્યોદય નામનો એક મિત્ર છે તે પોતાનુ રૂપ ગુપ્ત રાખીને રહે છે. એ પુણ્યોદય મિત્ર જ્યા સુધી કુમારની બાજુમાં હશે ત્યાં સુધી પેલો પાપી મિત્ર વૈશ્વાનર કુમારને ગમે તેટલા અનર્થો કરશે તે સર્વ ઉલટા કુમારના લાભનાં કારણ થાય એમ તે કરી દેશે." આ હકીકત સાંભળી (સંસારીજીવ કહે છે કે) મારા પિતા કાંઇક શાંત થયા.

સમયઘંટ અને વિસર્જન.

આ વખતે સૂર્ય આકાશના મધ્ય ભાગમાં આવ્યો હતો, એટલે શરણાઇ તથા નોબતો વાગવા માંડી અને છેવટે શખ વાગ્યો. સમય જણાવનાર કાળ નિવેદકે કહ્યું—" આ દુનિયામાં તેજની[1] વૃદ્ધિ ક્રોધ કરવાથી નથી, પણ [2]મધ્યસ્થ ભાવથી થાય છે-એમ બતાવતો સૂર્ય મધ્યસ્થપણાને પામ્યો. (અર્થાત્ સવાર કરતાં બપોરે સૂર્યના તેજમા વધારો થાય છે તેનું કારણ તેનુ મધ્યસ્થાયીપણું છે, તે બતાવે છે કે ક્રોધ કરવાથી તેજ વૃદ્ધિ પામતું નથી પણ મધ્યસ્થ ભાવ-તટસ્થ ભાવ રાખવાથી પોતાનુ તેજ વધે છે. આમ શિક્ષા આપવા સાથે કાળનિવેદકે જણાવ્યું કે મધ્યાહ્ન કાળ થઇ ગયો છે.)

વિદુરને સંદેશો.

તાતે જણાવ્યું કે મધ્યાહ્ન કાળ થયો છે તેથી હવે સર્વેએ ઉઠવું જોઇએ એમ કહી રાજાએ કળાચાર્યનુ અને નિમિત્તિયાનું પૂજન કર્યું, તેઓને બહુ માન આપીને વિદાય કર્યા અને સભા બરખાસ્ત કરી. હવે મારા પિતાએ નિમિત્તિયાના વચનથી જાણ્યુ હતું કે મારા સબધમાં કાંઇપણ કરવું અને મને સુધારવો એ તદ્દન અશક્ય અનુષ્ઠાન હતું, તોપણ પુત્રપરના સ્નેહના મોહને લીધે તેમણે વિદુરને આદેશ કર્યો "પેલા પાપી મિત્રની સોબતથી કુમાર કોઇ પણ રીતે દૂર રહી શકશે કે નહિ એ સબધમાં તારે કુમારના અભિપ્રાયની પરીક્ષા કર્યા

---

૧. તેજઃ (૧) પ્રકાશ (૨) શક્તિ.

૨ મધ્યસ્થભાવઃ (૧) તટસ્થ ભાવ (૨) સૂર્યપક્ષે આકાશની મધ્ય રેખાપર-વચ્ચે આવવુ તે.

કરવી." "જેવો મહારાજાનો હુકમ!" એમ કહી વિદુર ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. મારા પિતાશ્રી પણ સભામંડપ છોડી મહેલમાં ગયા અને ત્યાર પછી તેમણે દિવસને યોગ્ય સર્વ કરણી કરી.

બીજે દિવસે વિદુર મારી પાસે આવ્યો, મને તેણે પ્રણામ કર્યા અને મારી પાસે બેઠો. મેં પૂછ્યું "વિદુર! કાલે કેમ જણાયો નહિ?" વિદુરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે મહારાજા સાહેબે મને આજ્ઞા કરી છે કે મારે કુમારના અભિપ્રાયની બરાબર પરીક્ષા કરવી અને તે ઉપર નજર રાખવી. પેલા નિમિત્તિયા પાસેથી દુર્જનની સોબત કરવાથી કેવાં ભયકર પરિણામો આવે છે તેપર એક વાર્તા સાંભળી હતી તેજ વાર્તા આજે કુમારને કહી સભળાવું, જેથી તેના મનમાં કેવા ભાવો વર્તે છે તે બરાબર જણાઇ આવશે. આવો વિચાર મનમાં કરી વિદુરે પ્રગટપણે કુમારની સામુ જોઇ કહ્યુ "કાલે કાઇ જોવા-જાણવા[1] જેવુ થયું હતું."

મેં કહ્યું—"વળી એવું તે શું હતું?"

વિદુર—"એક મજાની વાર્તા સાંભળી."

મેં કહ્યું—"તે કથા કેવી હતી? કહી તો સભળાવ!"

વિદુર—"હુ તે કથા બરાબર કહુ છું, પણ કુમારે તે ખાસ ધ્યાન રાખીને સાંભળવી."

મેં કહ્યું—"હું બરાબર ધ્યાન રાખીને સાભળુ છું, ચલાવ."

વિદુરે[2] વાત કહેવા માંડી તે નીચે પ્રમાણે હતી.—

૧ આક્ષણ્ય એટલે ફુરસદ અથવા પ્રયોજન કાઇ મજાનું કામ હતુ તેથી આવ્યો ન હોતો. ક્ષણ એટલે ફુરસદ ઉપરથી ભાવવાચક નામ થયેલ શબ્દ છે

૨ અહીં સ્પર્શેંદ્રિયને વશ થવાથી કેવા ભયંકર પરિણામ થાય છે તે બતાવવા કથા શરૂ કરી છે વિદુર આ વાત નંદિવર્ધન પાસે કહે છે-એ સર્વ સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે અહીંથી શરૂ થતી વાર્તા પ્રકરણ ૧૭ને અતે પૂરી થશે

સ્પર્શન કથાનક.

પ્રકરણ ૩ જું.

મનીષી અને બાળ.

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરે કર્મવિલાસ.
શુભસુન્દરી અને અકુશળમાળા.
મનીષી અને બાળ નામના બે પુત્રો.

આ મનુજગતિ નગરીમાં અને આજ ભરત નામના પાડામાં એક ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નામે નગર હતું, તે નગરમાં અચિન્ત્ય શક્તિથી ભરપૂર કર્મવિલાસ નામનો એક રાજા હતો. તેને બે રાણીઓ હતી. એક શુભસુન્દરી અને બીજી અકુશળમાળા. એ શુભસુદરી રાણીથી રાજાને પુત્ર થયો તેનું નામ [1]મનીષી રાખવામાં આવ્યુ હતુ અને અકુશળમાળાથી પુત્ર થયો તેનું નામ બાળ રાખવામાં આવ્યું હતું. આ મનીષી અને બાળ અનુક્રમે વધતાં વધતાં કુમારની અવસ્થાએ આવી પહોંચ્યા અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વિચિત્ર પ્રકારના વન વિગેરેમાં ક્રીડા કરી આનદરસને અનુભવતા હતા. આવી રીતે તેઓ વિચરતા હતા તેવામા તેઓએ [2]સ્વદેહ નામના બગીચામાં

---

૧ મનીષી વિચારણા પૂર્વક વર્તન કરનાર પાત્ર છે અને બાળ સ્પર્શેન્દ્રિયનો લોલુપી, પુદ્ગળાનંદી, દીર્ઘ વિચાર વગરના સસારરસિક જીવોને બતાવનાર પાત્ર છે.

૨ સ્વદેહ—એટલે પોતાનું શરીર, તેની નજીકમાં એટલે તેમાંજ, મતલબ બહિરગમાં નહિ પણ અંતરંગ પ્રદેશમાં

રાજાની [illegible] જોયો. હજુ કુમારો તે પુરુષને [illegible] તદુચ્છ્રય[1] નાગના ગઢડા ઉપર ચડી [illegible] નામનું ઝાડ હતું તેની શાખા સાથે દોરડું બાંધ્યું અને પોતાની ડોક નીચી કરી [illegible] દોર [illegible] અને પોતે પોતાને હાથે [illegible] 'અરે સાહસ કર મા, સાહસ કર મા' એમ બોલતા બંને રાજકુમારો તેની પાસે દોડી ગયા અને બાણે તે દોરડું કાપી નાખ્યું એટલે પેલો [illegible] મૂર્છાઈ જઈ જમીનપર પડી ગયો અને [illegible] ત્યારે તેના શરીરપર વાયુ (પવન) નાંખીને તેને સાવધ કર્યો. તેથી તેને શાંતિ થવાથી તેણે આંખો ઉઘાડી [illegible] જોવા માંડ્યું અને બંને કુમારને નજરે જોયા એટલે કુમારે તેને પૂછ્યું "ભાઈ! આ અધમ પુરુષોને યોગ્ય ગણે[illegible] આત્મઘાત[2] કરવાનું કામ તમે શું કર્યું? તમારા આવા [illegible] કરવાનું કારણ શું છે તે જો કહેવામાં વાંધો ન હોય તો અમને કહી જણાવો.' પેલા પુરુષે તે વખતે દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખ્યો અને બોલ્યો ' મારી કથામાં કાંઈ માલ નથી તેથી તે વાત જવા દો. મારા અંતરદુઃખરૂપ અગ્નિને ઓલવવાની ઇચ્છાથી ઉપર પ્રમાણે હું ગળામાં ફાંસો નાંખીને મારું કામ કરતો હતો તેમાં તમે મને અટકાવી દીધો તે તમે જરા પણ સારું કર્યું નથી. હવે મહેરબાની કરીને મારા કામમાં જરા પણ અટકાવ કરશો નહિ" આ પ્રમાણે કહીને વળી તે પુરુષ પોતાની જાતને ઝાડે બાંધેલા દોરડા સાથે લટકાવવા તૈયાર થઇ ગયો. બાણે વળી ફરી વાર તેને ઝાલી રાખ્યો અને કહ્યું "ભાઇ! અમારી અટકાયતથી અથવા અમારા દબાણથી તારી હકીકત અમને કહે, પછી જો તારા દુઃખનું કોઇ ઔષધ અમે ન કરી શકીએ તો તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરજે." પેલા પુરુષે કહ્યું ' જો તમારો આટલો બધો આગ્રહ છે તો સાંભળો —

---

૧ તદુચ્છ્રય– તત્ એટલે તેની–ઉચ્છ્રય–ઊંચાઇ. મતલબ જમીનપરથી ઊંચો શાકડો હોય છે તે પર તે ચડી ગયો

૨ આત્મઘાત–આપઘાત suicide કરવો તે અતિ હલકા માણસોનેજ લાયક ગણાય, સારા માણસ એવુ કામ ન કરે

[1]ભવજન્તુની અંતર કથા.
સ્પર્શનસંગ અને મુક્તિ.
મુક્તસંગનું વર્તન.

મારે એક ભવજંતુ નામનો મિત્ર હતો. તેની અને મારી દોસ્તી એવી હતી કે તે જાણે મારૂં બીજું શરીર હોય, મારૂ સર્વસ્વ હોય, મારૂ જીવતર હોય, મારૂં જાણે હૃદયજ હોય! એનો મારા પર એટલો બધો સ્નેહ હતો કે એક ક્ષણવાર પણ તે મારો વિરહ સહન કરી શકતો નહિ, સર્વ વખત તે મારી લાલનાપાલના કરતો હતો અને દરેક ઝીણી ઝીણી બાબતમાં પણ મને પૂછીને કામ કરતો હતો. મને વારવાર પૂછે 'ભાઇ સ્પર્શન! તને શું પસંદ આવે છે? તારી શી મરજી છે?' વિગેરે. હુ તેના ઉત્તરમાં જે તેને કહું તે મારે માટે તે લઇ આવતો એટલો બધો મારા ઉપર તેનો પ્રેમ-સ્નેહ હતો. મને પ્રતિકૂળ થાય અથવા લાગે તેવું કોઇ પણ કામ મારો મિત્ર ભવજતુ કદિ કરતો નહિ. એક દિવસ મારે કમનશીબે તે મારા મિત્રે [2]સદાગમને જોયો. મનમાં પૂજ્યભાવ લાવીને તે સદાગમની સાથે મારા મિત્રે એકાતમાં વાતચીત કરી, વિચારણા કરી અને તે વખતે તેને આનંદ થયો હોય એમ દેખાયું. આ વખતથી માંડીને ભવજતુની મારા ઉપરની પ્રીતિ મદ થવા માંડી. ત્યાર પછી અગાઉ તે મારી લાલનાપાલના કરતો હતો તે ઓછી થવા લાગી, મારા તરફ એ એકીભાવ રાખતો હતો તે અટકી ગયો, મારા ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલવાનું તેણે બધ કર્યું અને વાત એટલે સુધી વધી ગઇ કે મારા સંબંધી વાત પણ કોઇને પૂછે નહિ અને તે દિવસથી ઉલટો મને પોતાનો દુશ્મન માનવા લાગ્યો, મારા અપરાધો શોધવા લાગ્યો અને મને પ્રતિકૂળ હોય-ન ગમે તેવું હોય તેની સેવા કરવા લાગ્યો, તેવી વસ્તુના સબંધમાં વધારે આવવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે બન્યું ત્યારે મારા મનમા વિચાર થયો કે અહો! આ શું થઇ ગયુ?

સદાગમ-પરિચય.

---

૧ આ કથા સ્પર્શન બાળ આગળ કહે છે, એ સર્વ વિદુર નંદિવર્ધન પાસે કહે છે, એ આખી વાત સંસારીજીવ સદાગમસમક્ષ અગ્રહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે. ભવજંતુની અંતર કથા પૃ. ૩૭૯ પૂરી થાય છે, એ એક નાનો હેવાલ છે.

૨ સદાગમ: શુદ્ધ વસ્તુ સ્વરૂપ સમજાવનાર જ્ઞાન. આ સદાગમ અને જેની પાસે સંસારીજીવ વાત કરે છે તે એકજ છે, પણ કથાપ્રસગને અંગે જૂદા જૂદા ગણવામાં આવે તો પણ જ્ઞાનના અસંખ્ય ભેદ હોવાથી વાંધો આવે તેમ નથી.

મ તો આ ભાઇસાહેબનુ કાંઇ બગાડ્યુ નથી, વખત વગર આ તે જાણે [1]છઠ્ઠીમાજ બદલાઇ ગયો હાય નહિ તેમ મારો મિત્ર આવો થઇ ગયો તેનુ કારણ શું હશે? અરે! હુ કેવો કમનશીબ! મારા નશીબ ફુટી ગયા–આ પ્રમાણે બોલતો રડતો જાણે મારા પર કોઇએ વજ્રનો ઘા કર્યાં હોય, જાણે મને કોઇએ છુંદી નાખ્યો હોય, જાણે મારૂ સર્વસ્વ કોઇ હરણ કરી ગયુ હોય તેવી રીતે મૂર્તિમાન્ શોકમય હુ થઇ ગયો અને મને બહુ દુઃખ થવા લાગ્યુ. ઘણો વિચાર કરતા મને સમજાયુ કે મારા મિત્રે સદાગમ સાથે વિચારણા કરી, વાતચીત કરી–એ અનર્થ-પરંપરાનું ખરેખરૂ કારણ છે. એ પાપી સદાગમે મારા પરમ પ્રિય મિત્રને છેતર્યો જણાય છે. પણ અરેરે! મારો મિત્ર હજીપણ મારૂ હૃદય ચીરી નાખતો હોય તેમ વારવાર સદાગમ સાથે એકાતમા વિચારણા કર્યાજ કરે છે, મારા મિત્રને તેમ ન કરવા હુ વારવાર પ્રાર્થના કરૂ છું, પણ તે સાભળતો પણ નથી અને થાય છે એમ કે એ સદાગમ સાથે જેમ જેમ વધારે વધારે વાતચીત મારો મિત્ર કરતો જાય છે તેમ તેમ તે મારા તરફ વધારે વધારે શિથિળ થતો જાય છે, મારા મિત્રનુ શિથિળપણુ વધે છે તેમ મારૂ દુઃખ પણ વધતું જાય છે. આવી રીતે સદાગમ સાથે મારો મિત્ર ભવજતુ દરરોજ ચર્ચા વાર્તા વિચારણા કરતો હતો એમ કરતાં એક દિવસ તો એકાંતમા બેસીને સદાગમ સાથે મારા મિત્રે ખૂબ પર્યાલોચના કરી અને તેને પરિણામે મારા મિત્રે મારી સાથેનો સર્વ સબધ તે વખતથી તોડી નાખ્યો, પોતાના મનમાથી પણ મને દૂર કર્યો, મારા કહેવાથી તેણે અગાઉ કોમળ તળાઇ, ઓશીકા, ખાટલા વિગેરે લીધેલા હતા અને જે મને બહુ પસદ આવતા હતા તે સર્વ તેણે તજી દીધા, હસ પક્ષીના રૂવાંથી ભરેલા આસનીઆઓ દૂર કરી દીધા, ઉત્તરીય વસ્ત્ર, રેશમી વસ્ત્ર, ખેસ, ચીનાઇ વસ્ત્રો અને લાબા વસ્ત્રો સર્વ દૂર મૂકી દીધા, શિયાળા અને ઉન્હાળામા ઋતુધર્મથી ઉલટા કસ્તુરી ગોરાચદન આદિના વિલે-

ભવજતુ સદાગમ પર્યાલોચના

સ્પર્શન વિરૂદ્ધ વર્તન

---

૧ છઠ્ઠીનો બદલાયલો એટલે જન્મનો બદલાયલો જાણે જન્મ્યો ત્યારથીજ ફરી ગયો હોય તેવો તે દેખાય છે જન્મ પછી છઠ્ઠે દિવસે વિધાત્રા લેખ લખે છે - એવી લોકમાન્યતા છે, તેને છઠ્ઠી કહે છે તે દિવસના લેખથીજ જાણે બદલાઇ ગયો હોય તેવો આ જણાય છે

પનો જે મને બહુ આનંદ આપનારાં હતાં તેનાં તેણે પચ્ચખ્ખાણ કરી દીધા, કોમળ શરીરલતાથી આનંદ આપનાર મને ઘણો પ્રિય અને આલ્હાદ આપનાર સ્ત્રીસમુદાયનો તેણે સર્વથા ત્યાગ કર્યો[1] અને વાત ત્યાંસુધી આગળ વધતી ચાલી કે તે દિવસ પછીથી તો તે (મારો મિત્ર ભવજન્તુ) માથે કેશનો લોચ કરાવે, કઠણ જમીનપર સુવે, શરીરપર મેલ ચઢવા દે, અંગપર ફાટેલાં તૂટેલાં કપડાં પહેરે, સ્ત્રીનાં અવયવનો સંગ તો દૂરથીજ તજી દે, કદાચ સ્ત્રીના અવયવને જરા પણ અડકી જવાય અથવા બીજી કોઇ પણ બાબતમાં બેદરકારીથી ગફલતી થાય તો પ્રાયશ્ચિત કરે, સખ્ત ઠંડીવાળા માહમાસમાં ટાઢ સહન કરે, ઉન્હાળાની સખ્ત ગરમીમાં તેમજ જેઠ અસાડ માસમાં સૂર્યની આતાપના લે અને જાણે મારો ખરેખરો મોટો દુશ્મન થઇ ગયો હોય નહિ તેમ જે જે વાત મને પ્રતિકૂળ લાગે તે તે સર્વે એ ભાઇ સાહેબ આચરે. આ પ્રમાણે જ્યારે સર્વ હકીકત બની ત્યારે મે મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ ભાઇએ (ભવજન્તુએ) તો આપણો સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે, પરંતુ ઘરડાની કહેવત એવી છે કે ખરેખરા પ્રેમી માણસો હોય છે તે મરે ત્યાં સુધી પણ સ્નેહને વિસરતા નથી; તેથી જોકે હાલ તો ભવજંતુ પેલા સદાગમની શીખવણીએ ચઢી જઇ મને આવી રીતે દુઃખ આપે છે તો પણ હાલ મારે તેને તજી દેવો ન જોઇએ, કારણ કે એ બાપડો ભોળો છે, અત્યાર સુધી ઘણા કાળપર્યંત મારી સાથે એકઆત્મભાવ હોય તેટલો પ્રેમ રાખતો હતો અને મને પસંદ આવે તેવાં ઘણાં કામો કર્યા કરતો હતો. અત્યારે એનામાં વિપરીત ભાવ થઇ ગયો છે તે સદાગમની સોબતને લીધેજ થયો છે. વળી થોડા વખત પછી સદાગમ ચાલ્યો જશે અથવા તેઓની દોસ્તી છૂટી જશે એટલે મારો મિત્ર પાછો જરૂર ઠેકાણે આવી જશે. આવા આવા વિચાર કરીને ભવજંતુએ તો જોકે મને કાઢી મૂક્યો હતો તોપણ તેનો સદાગમ સાથેનો સંબંધ દૂર

સ્પર્શનનો કાલ્પનિક દિલાસો.

---

૧ આ સર્વ કહેવાની મતલબ એ છે કે ભવજંતુ જે અત્યાર સુધી સ્પર્શઇંદ્રિયના વિષયમા આસક્ત હતો તે હવે સદાગમના પ્રસંગમાં આવી, તેનો ઉપદેશ સાંભળી, તેનું રહસ્ય વિચારી, સંસારનો ત્યાગ કરી સાધુ થઇને બેઠો છે આ વિચાર યોગ્ય શબ્દોમા ગૂઢ રીતે મૂક્યો છે અને સ્પર્શનને તેના ખરા આકારમાં ચિતર્યો છે.

સ્પર્શન તિરસ્કાર અને ત્યાગ

મજાની ગરજ લેતો, ખોટી આશાના પાશથી બંધાયલો, મારા મિત્રના વિરહનું દુઃખ અનુભવતો, શરીર નાશના પ્રસંગમાં જ કેટલોક કાળ ગયો એક દિવસ તો મહાગમના વચનને અનુસરીને તેણે મારો ઉઘાડો તિરસ્કાર કર્યો. મને અનુકૂળ ન આવે તેવી ક્રિયાઓ કરી, મને શરીરમાંથી બહાર મૂકી કાઢ્યો—અને મારો મિત્ર જાણે [1]પરમાધામી હોય નહિ તેમ જતન વગરનો થઈને મારો તિરસ્કાર કરીને મારા ઉપર કોપાયમાન થયો અને કહેવા લાગ્યો કે 'તું તારી આંખોથી મને દેખી શકે નહિ એવી જગ્યાએ હું જઉં છું' એ પ્રમાણે બોલી મારી કાંઈ વાત ગણી નહિ. ભાગી ગયો. હમણાં મને એમ પત્તો મળ્યો છે કે તે મારો અગાઉનો મિત્ર ભવજંતુ તો [2]નિર્વૃત્તિ નગરીએ ગયો છે અને એ નગરી મારા જેવાને અગમ્ય છે એટલે હું તો ત્યાં કદિ જઈ શકતો નથી. આ પ્રમાણે થયું એટલે મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે પોતાના મિત્રથી જ આવી રીતે તિરસ્કાર પામેલા અને બકરીને ગળે લટકતા નકામા સ્તન-આંચળ જેવા મિત્ર વગરના મારા જીવતરની શું જરૂર છે? આમ વિચારીને મેં ઉપર પ્રમાણે કર્યું.[3] (ગળાફાંસો ખાધો.)

બાળસ્પર્શન સ્નેહવર્ધન.

આ પ્રમાણે સ્પર્શનની વાત સાંભળી બાળ બોલ્યો "બહુ સારૂં! સ્પર્શન! બહુ સારૂં. તારો વ્યવસાય તો યોગ્ય જણાય છે. પોતાના પ્રિય મિત્ર તરફથી તિરસ્કાર થાય તે સહન ન થઈ શકે તેવી બાબત છે. મિત્રના વિરહથી જે પીડા થાય તે બીજા કોઈ ઉપાયથી મટી શકતી નથી. લોકોમાં કહેવાય છે કે ક્ષમા કરનારા પુરુષો પણ પારકા તરફથી થતો તિરસ્કાર સહન કરે તે બનવા જોગ નથી. સો-

---

૧ નારકીમાં રહેનારા એક જાતના અધમ અસુરો—નારકોને દુઃખ દેવામાં આનંદ માને છે, તેમને 'પરમાધામી' નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

૨ નિર્વૃત્તિ—મોક્ષ. ત્યાં ગયા પછી ઇંદ્રિયના વિષયને માર્ગ મળતો નથી તેથી તે સ્પર્શનને અગમ્ય છે.

૩ આ પ્રમાણે સ્પર્શન—બાળ અને મનીષી પાસે વાત કરે છે—એ સર્વ હકીકત વાર્તા રૂપે વિદુર રાજકુમાર નંદિવર્ધન પાસે કહે છે—આ સર્વ હકીકત સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહી બતાવે છે. આ સ્પર્શન અને ભવજંતુ સંબંધની વાત ૩૭૬ પૃષ્ઠથી શરૂ થાય છે.

નાથી પાષાણ (માટી) જૂદો પડે ત્યારે તેનો પરાભવ થાય છે, અને વિરહ સહન ન થવાથી અંતે તે બળીને રાખ થાય છે.[1] આબરૂદાર મનુષ્યો મિત્રના વિરહે જીવતા નથી અને જીવે તો તે તેમને યોગ્ય પણ નથી. સૂર્ય (મિત્ર) અસ્ત થયા પછી દિવસ એકદમ ચાલ્યો જાય છે તે એજ બતાવે છે[2]

"અહો તારો મિત્ર ઉપરનો પ્રેમ! અહો તારો દૃઢ સ્નેહ! અહો તારૂં ગુણજ્ઞપણું! અહો તારૂં સાહસ! અહો તારો સત્ય ભાવ! વળી બીજી બાજુ જોઇએ તો ભવજન્તુની ક્ષણવારમાં રક્તતા અને ક્ષણવારમાં વિરક્તતા વિચિત્ર છે! તેનુ કૃતઘ્નપણું (કરેલ ગુણોને હણવાપણું) પણ જબરૂં ઠર્યું! તેની તો સર્વ બાબતો અલૌકિક જણાય છે! તેની મૂઢતા, તેનું ઘાતકી હૃદય અને અનાર્યને યોગ્ય તેની ક્રિયા અને પ્રવૃત્તિ સર્વ વિચિત્ર પ્રકારના જણાય છે! આ પ્રમાણે હકીકત છે તથાપિ તને એક વાત કહુ છું તે તું સાંભળ."

સ્પર્શન—"આપ કોઇ પણ પ્રકારના સકલ્પ વિકલ્પ વગર ખુલ્લા દીલથી જે કહેવું હોય તે મને ખુશીથી કહો."

બાળ—"મિત્રતાનુ ખરેખરૂં અભિમાન રાખનાર, સ્નેહની ખાતર કેડ બાંધનાર અને સ્નેહ પુન પ્રાપ્ત કરવાનો બીજો ઉપાય નહિ શોધી શકનાર તારા જેવા પ્રેમી મનુષ્યને કરવું ઘટે તેજ તે કર્યું છે એમ તો મારે કહેવું જોઇએ, પણ હવે તો તારે મારા ઉપર કૃપા કરીને તારાં પોતાનાં પ્રાણ તો ધારણ કરવા પડશે, તારે આત્મઘાત તો નજ કરવો, નહિ તો મારી પણ તારા જેવીજ ગતિ થશે. તારા આવા સ્વાભાવિક મિત્રવત્સળપણાથી હું તારા ઉપર રાજી રાજી થઇ ગયો છુ. સારા માણસો દાક્ષિણ્યથી ભરેલા હોય છે અને અમુક પ્રાણી સારો

---

૧ ખાણમાં સોનુ અને માટી પાષાણ સાથે હોય છે. પથ્થરને પોતાના મિત્ર સોનાનો વિરહ થાય છે-એટલે સોનાને શુદ્ધ કરી તેનાથી જૂદુ પાડવામા આવે છે ત્યારે પાષાણ પોતાના મિત્રનો વિરહ સહન કરી શકતો નથી અને તેથી બળી મરે છે. (ભઠ્ઠીપર ચઢાવવામાં આવે છે ત્યારે પથ્થરની રાખ થઇ જાય છે)

૨ દિવસને અને સૂર્યને એટલી બધી ગાઢી દોસ્તી છે કે સૂર્યનો વિરહ થાય એટલે તે અસ્ત થઇ જાય ત્યારે દિવસ પણ તેનો વિરહ સહન ન કરી શકવાને પરિણામે તેની પછવાડે ચાલ્યો જાય છે, એટલે કે દિવસ મટી જાય છે (રાત્રી થાય છે) દિવસે સૂર્ય (મિત્ર) ની ગેરહાજરીમા રહેવુંજ યોગ્ય ન ધાર્યું મિત્ર શબ્દનો અર્થ સૂર્ય પણ થાય છે.

માણુસ છે કે ભદ્રક છે તે તેના કામ પરથી જણાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી હું જે વાત કહું છું તે તારે કોઇ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વગર કરવી એવી મારી તને ખાસ પ્રાર્થના છે. વાત ખરી છે કે એક માણસને કેરી ખાવાની ઇચ્છા થઇ હોય તો તે આંબલીથી તૃપ્ત થઇ શકતી નથી, તો પણ મારા ઉપર કૃપા કરીને ભવજન્તુના વિરહનું દુ:ખ તને થયું છે તેના ઉપાય તરીકે મારો સબંધ તારે માની લેવો."

સ્પર્શન—" બહુ સારૂ, આર્ય ! તમારા ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો ઉપકાર નહિ કરનાર મારી જેવા ઉપર વાત્સલ્ય બતાવનાર તમે અતિ સ્નેહથી ભીનાં થયેલા વચનરૂપ અમૃતના સિંચનવડે મારાં પ્રાણોને આખરે બચાવ્યા છે. મારે હવે તમને વધારે તો શું કહેવુ ? પણ અત્યાર સુધી મારા મનમાં જે શોક સતાપ થયા કરતો હતો તે હાલ તો ચાલ્યો ગયો છે, તમે હાલ તો મારા અગાઉના મિત્ર ભવજંતુને ભૂલાવી દીધો છે. મારી આંખો શીતળ બની ગઇ છે, મારૂ ચિત્ત આનદમાં આવી ગયુ છે, અને તમારા દર્શનથી મારૂ શરીર શાંત થઇ ગયુ છે. હવે તો મારે તમેજ[1] ભવજંતુ પોતે છો એમ હું સમજું છું."

તે વખતથી સ્પર્શન અને બાળનો સ્નેહ બરાબર ગાઢ થવા લાગ્યો.

મનીષીની વિચારણા.

મનીષીએ આ સર્વ વાતચીત ચાલતી હતી તે વખતે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે જે માણસ બહુ વિચાર કરીને કામ કરનાર હોય છે તે પોતાની ઉપર અનુરક્ત પ્રેમી નિર્દોષ મિત્રનો કદાપિ ત્યાગ કરે નહિ અને દોષ વગરના સ્નેહીનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ કે સૂચના સદાગમ કદિ આપે પણ નહિ. મે એમ સાભળ્યુ છે કે એ સદાગમ જે કાઇ કામ કરે છે કે બોલે છે તે સર્વ પૂર્ણ વિચાર કરીને આચરે છે, માટે આ બાબતમાં કાઇ ઊંડુ કારણ હોવુ જોઇએ. આ સ્પર્શન પણ ઘણે ભાગે બહુ સારો હોય એમ તો લાગતું નથી. બાળે એની સાથે દોસ્તી બાધવા માડી છે તે મારા વિચાર પ્રમાણે તો ખોટુ કર્યું હોય એમ જણાય છે. આ પ્રમાણે મનમા વિચાર કરતો હતો તે વખતે સ્પર્શને તેની સાથે વાત કરવા માડી મનીષીએ પણ લોકરૂઢિ અનુસાર વિવેક જાળવવા ખાતર તેની સાથે વાતચીત કરી અને ઉપર ઉપરથી સ્પર્શન સાથે મૈત્રી બાધી.

---

[1] અત્યાર સુધી સ્પર્શન આપ અને તમે—બહુ વચનથી બાળ સાથે વાત કરે છે, હવે મિત્રતા થયા પછી તે એકવચનનો ઉપયોગ કરશે તે યોગ્ય છે.

સ્પર્શનસંબંધપર કર્મવિલાસ.

પછી બાળ, સ્પર્શન અને મનીષી ત્રણે નગર તરફ પાછા ફર્યા. સર્વે રાજભુવનમાં દાખલ થયા. [1]રાજસભામાં તેઓએ કર્મવિલાસ રાજાને કાળપરિણતિ મહાદેવી સાથે સિંહાસનપર બેઠેલા જોયા. રાજબાળકોએ પોતાના માતપિતાને વંદન કર્યું. માતાપિતાએ તેઓને આશીર્વાદ આપ્યા, બેસવાને આસન આપ્યાં પણ તેઓ આસન ઉપર ન બેસતાં જમીન ઉપર બેસી ગયા. તેઓએ પોતાના પિતાને સ્પર્શન સાથે ઓળખાણ કરાવી અને તેની સર્વ હકીકત કહી બતાવી. એ હકીકત સાંભળીને કર્મવિલાસ મહારાજા બહુ રાજી થયા અને મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ સ્પર્શનને મેં અગાઉ પણ ઘણીવાર જોયો છે. જેમ અપથ્ય સેવવાથી વ્યાધિ વધી પડે છે તેના જેવો તે છે (એટલે તે સંસાર-કર્મ-વ્યાધિને વધારનાર છે). એની સાથે આ બન્ને રાજકુમારોને દોસ્તી થઇ એ બહુ સારૂં થયુ. મારી તો અનાદિ કાળથી એવી પ્રકૃતિ પડી ગઇ છે કે જે પ્રાણીઓ આ સ્પર્શનની સાથે અનુકૂળ થઇને રહે છે તેની સાથે હું પ્રતિકૂળ થઇને રહું છુ અને જે પ્રાણી એના ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો સ્નેહ ન રાખતાં પ્રતિકૂળ થઇને વર્તે છે તેની સાથે મારે અનુકૂળપણે વર્તવું પડે છે; જે એનો એકાંતે સર્વથા ત્યાગ કરે છે તેને તો મારે તદ્દન મૂકી દેવો પડે છે-છોડી દેવો પડેછે. આ પ્રમાણે હોવાથી કુમારો એના તરફ કેવું વર્તન રાખે છે તેનું બારીકીથી અવલોકન કરીને જેમ ઘટિત લાગશે-યોગ્ય લાગશે તેમ હું કરીશ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને અંતરંગ રાજા કર્મવિલાસે કહ્યું "વત્સો ! આ સ્પર્શન પોતાનો પ્રાણત્યાગ કરતો હતો તેની સાથે દોસ્તી કરીને તેના પ્રાણો તમે બચાવ્યા તે બહુ સારૂ કર્યું. તમારો અને આ સ્પર્શનનો સબંધ દૂધ અને ખાંડના મેળાપ જેવો છે."[2]

---

૧ આ અંતરંગ રાજસભા સમજવી. બહિરંગ પ્રદેશમા રાજા રાણી શત્રુમર્દન અને મદનકંદળી છે તે કથામા આગળ આવશે અતર પ્રદેશમાં રાજા કર્મવિલાસ છે. આ સબંધમા ખુલાસો પ્રકરણ ૧૪ મામા આજ પ્રસ્તાવમાં આવશે ત્યાં શત્રુમર્દન રાજા અબોધનરતિ આચાર્યને ખુલાસાવાર હકીકત પૂછશે એટલે સર્વ વાત સ્પષ્ટ થશે

૨ કર્મપરિણામ રાજાના મુખમા જે વચનો મૂકયા છે તે તેને યોગ્ય છે, વિચાર પણ બરાબર છે સ્પર્શનને વશ પડનાર વિશેષ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે, વશ નહિ પડનાર અલ્પ કર્મ ઉપાર્જન કરે છે, અને સર્વથા ત્યાગ કરનાર મોક્ષ જાય છે. અત્રે આત્મા અને શુભસુન્દરી પણ પોતાની ઉત્ક્રાન્તિ પ્રમાણે વિચાર કરે છે

સ્પર્શનસંબંધપર અકુશળમાળા.

બાળની માતા અકુશળમાળા એ વિચાર કર્યો કે આ બાળનો સ્પર્શન સાથેનો સબંધ બહુ સારો જોડાયો. હું ખરેખર ભાગ્યશાળી છું. મારા પુત્રની આ નવીન દોસ્તીથી મારૂ પણ નામ નીકળશે. સ્પર્શનને જે અનુકૂળ રહીને વર્તે છે તે મને બહુ પ્રિય લાગે છે, તેજ મને પાળે છે, પોષે છે અને મારો સ્નેહ મેળવી તેનુ સુખ અનુભવી શકે છે. મે અગાઉ પણ એ પ્રમાણે હકીકત અનુભવથી બરાબર જોઇ લીધી છે. વળી મારા પુત્રના મુખ ઉપરના રંગથી એમ જણાય છે કે એને સ્પર્શન ઉપર બહુ રાગ થયો છે અને ભવિષ્યમાં પરસ્પર બહુ અનુકૂળપણે વર્તે એવો સંભવ જણાય છે આ પ્રમાણે હોવાથી મારા મનની બધી હોશ પૂરી થશે. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી અકુશળમાળાએ બાળને કહ્યું, “ભાઇ બાળ ! બહુ સારૂ કર્યું ! તારો તારા મિત્ર સાથે વિયોગ ન થાઓ ! ’

સ્પર્શનસંબંધપર શુભસુંદરી.

મનીષીની માતા શુભસુંદરીએ વિચાર કર્યો કે મારા પુત્રને આવા પાપી મિત્ર સાથે સંબધ થયો તે જરા પણ યોગ્ય થયુ નહિ. એ સ્પર્શન વાસ્તવિક રીતે મિત્ર નથી, પણ દુશ્મન છે અને અનેક અનર્થપરંપરાનુ કારણ છે અને મારો તો તે સહજ (સ્વાભાવિક રીતે) શત્રુ હોય તેમ વર્તે છે. એણે મને અગાઉ પણ અનેક વાર ઘણા પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરી છે, તેથી તેની સાથે આપણો કોઇ રીતે મેળ ખાય એમ લાગતું નથી. મારા પુત્રના ચ્હેરાપરથી તથા આંખોના વિકારથી તેના આ નવા મિત્રપર વિરક્તભાવ હશે એમ જણાય છે અને તેટલી હકીકતથીજ મારા મનમાં કાંઇક નિરાત રહે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આ પાપી મારા પુત્ર ઉપર પોતાનુ જોર વાપરી શકશે નહિ એમ લાગે છે, અથવા તો શું થશે એ કાંઇ કહી શકાય નહિ, કારણ કે એ પાપી દુરાત્મા સ્પર્શન બહુ કર્કશ છે આવા અનેક વિકલ્પો શુભસુંદરીના મનમા થવા લાગ્યા અને તેથી તેને કાંઇક વ્યાકુળતા પણ થઇ, પણ તે ગભીર હોવાથી મૌન ધારણ કરીને બેસી રહી.

આ વખતે મધ્યાહ્ન થયો, સભા વિસર્જન કરવામાં આવી અને સર્વે પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા

પ્રકરણ ૪ થું.

સ્પર્શનમૂળશુદ્ધિ.

તે દિવસથી માંડીને બાળનો સ્પર્શન સાથે સ્નેહસંબંધ વધવા લાગ્યો. મનીષી તો આશ્ચર્ય પામીને સર્વ હકીકત જોયા કરે છે, પરંતુ સ્પર્શનનો કોઇ પણ પ્રકારે વિશ્વાસ કરતો નથી પેલો સ્પર્શન પણ બન્ને રાજકુમારોની પાસે ને પાસે રહેતો હોવાથી આખો વખત અંદર તેમજ બહાર તેઓનો પલ્લો છોડતો નથી, બન્ને રાજકુમારોસાથે જૂદી જૂદી જગાએ તે રખડે છે અને અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ કરે છે

મનીષીની વિચારણા અને નિર્ણય

ત્યાર પછી એક વખત મનીષીએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે આ સ્પર્શનના પ્રસંગથી તો ચિત્ત એક ઠેકાણે સ્થિર રહેતું નથી તો પછી એનો પરિચય કરનારને જ્યાં ત્યા મન રખડ્યા કરે એમાં સુખ કેમ મળી શકે? એ ભાઇસાહેબનું (સ્પર્શનનુ) ખરેખરૂં સ્વરૂપ શું છે? કેવું છે? તે પણ હજુ બરાબર સમજાતું નથી. જ્યાંસુધી આ બાબતનો પરમાર્થ સમજવામા આવે નહિ ત્યાં સુધી એની સાથે પરિચય વધારવો કે ન વધારવો એ બાબતનો નિર્ણય પણ થઇ શકતો નથી. માટે હવે તો એનુ ખરેખરૂ મૂળ શું છે તેની (એ કોણ છે? કોનો સબંધી છે? ક્યાનો છે? વિગેરે બાબતની) બરાબર શોધ કરવાની ખાસ જરૂર લાગે છે, અને એના સબંધી બધી હકીકત જાણીને પછી યોગ્ય લાગે તેમ તેના સબંધમાં આચરણ કરવું ઘટે છે. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં મનીષીએ નિર્ણય કર્યો.

ત્યાર પછી સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરવા માટે પોતાના બોધ[1] નામના અંગરક્ષકને ખાનગીમાં બોલાવ્યો અને તેને કહ્યું "ભદ્ર! મને

---

૧ બોધ-બોધ 'ઉપદેશ' છે. તેની પાસે વિવેક બુદ્ધિથી સવાલ થાય ત્યારે તેનામાં પ્રભાવ-શક્તિ હોય તો તે સર્વ બાબતની શોધ કરી લાવે છે અને પૂછનારને સંતોષ આપે છે. Aides de Camp-એડીકાંપ-અંગરક્ષક તરીકેનું બોધનું કાર્ય બરાબર છે.

બોધને શોધાદેશ, પ્રભાવને સોંપ્યું.

આ સ્પર્શન ઉપર ઘણો અવિશ્વાસ આવ્યા કરે છે, માટે એ કોણ છે વિગેરે બાબતની તજવીજ કરીને મને બરાબર હકીકત જણાવ." બોધે જવાબમાં કહ્યું "જેવો રાજકુમારનો હુકમ!" બોધ ત્યાર પછી તુરત ત્યાંથી બહાર નીકળી પડ્યો બોધની પાસે એક પ્રભાવ નામનો હુશિયાર માણસ દૂત તરીકે કાર્ય કરે તેવો હતો. એ પ્રભાવે દેશ દેશાંતરની અનેક ભાષાઓનો અભ્યાસ કર્યો હતો, જુદા જુદા પ્રકારના વેશો ધારણ કરવામાં અને ફેરવવામાં તે બહુ કુશળ હતો, પોતાના શેઠનું કાર્ય કરવામાં કેડ બાંધીને મંડી પડે તેવો હતો, પોતાનું કામ બરાબર સમજનારો અને અન્ય તેને પકડી ન શકે તેવી કુશળતાથી કામ આટોપનાર હતો. આ પ્રભાવ નામના દૂતને બોધે પોતાની પાસે બોલાવ્યો અને તેને જે કાર્ય માટે બોલાવ્યો હતો તે તેને જણાવી દીધું. પ્રભાવ ત્યાર પછી સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ કરવા માટે અનેક દેશમાં ઘણો વખત રખડ્યો અને ઘણી હકીકત એકઠી કરી. એક દિવસ બોધ પાસે પાછો આવી પહોંચ્યો અને તેની સમીપ દાખલ થઇ પ્રણામ કરી જમીનપર બેસી ગયો બોધે પણ તેને સામા યોગ્ય નમસ્કાર આદિ કર્યા પછી સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરતા તેણે શું શું જોયું તેનુ વર્ણન કરવા જણાવ્યુ. પ્રભાવે આજ્ઞા માથે ચઢાવી પોતાનો અહેવાલ કહેવો શરૂ કર્યો*—

[1]સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરવા ગયેલ પ્રભાવનો અહેવાલ.

"હું અહીંથી નીકળીને જૂદા જૂદા અનેક બાહ્ય પ્રદેશોમાં ગયો; પરતુ ત્યા તો મને સ્પર્શનની પ્રવૃત્તિનું મૂળ કારણ જરા પણ સમજાયું નહિ. ત્યાર પછી હું અતરગ પ્રદેશમા ગયો. ત્યા મે રાજસચિત્ત[2]

---

* અહીં બેંગોલ રોયલ એ. સોસાયટિવાળી મૂળ બુક (નવીન ભાગ) નુ પૃ. ૨૨૬ શરૂ થાય છે

૧ આ પ્રમાણે બોધની સમક્ષ પ્રભાવ સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ સંબધી હકીકત રજુ કરે છે, એ સર્વ હકીકત નંદિવર્ધનના બોધ માટે વિદુર તેની પાસે કહે છે, અને આ આખી વાર્તા સંસારીજીવ પોતાના અનુભવ પ્રમાણે અગ્રહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહે છે સ્પર્શેદ્રિયની મૂળશુદ્ધિનુ વર્ણન અહીં સામાન્ય છે, પરતુ ચોથા અધિકારમા રસેંદ્રિયની મૂળશુદ્ધિને અગે પ્રકર્ષ અને વિમર્શનો અધિકાર આવશે ત્યા બહુ અદ્ભુત હકીકત રસમય વિસ્તારયુક્ત ભાષામાં આવશે બન્ને વર્ણન ખાસ સરખાવવા યોગ્ય છે

૨ રાજસચિત્ત-એનુ વિશેષ વર્ણન ચોથા પ્રસ્તાવમા આવશે

નામનું નગર જોયું. તે નગર ભિલ (લુટારા-જગલી) લોકોની પલ્લી[1] જેવું દેખાતું હતું, તેની ચોતરફ કામ વિગેરે ચોર લોકો ભરાઇ રહેલા હતા, તે પાપી લોકોનુ નિવાસસ્થાન હતું, મિથ્યા અભિમાનની ખાણ જેવું હતું, અકલ્યાણપરંપરાના હેતુ જેવું હતું, ચોતરફ અધકારથી વિંટાયલુ હતું અને પ્રકાશના એક પણ કિરણ વગરનું હતું; એવી રીતે ભીલ લોકોની પલ્લીને સર્વ પ્રકારે મળતું આવે તેવું એ નગર હતું. એ રાજસચિત્ત નગરમાં રાગકેશરી[2] નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે સર્વ તોફાની લોકોનો સરદાર હતો, સર્વ પાપી પ્રવૃત્તિઓનું કારણ હતો, સન્માર્ગરૂપ પર્વતોને માથે તે [3]વજ્રપાત જેવો હતો, શક્ર-ઇંદ્ર વિગેરેને પણ દુર્જય[4] હતો અને કોઇ સાથે તુલના થઇ શકે નહિ એટલા મોટા બળ અને પરાક્રમવાળો હતો.

રાજસચિત્ત નગરે રાગ કેશરી રાજા

એ રાગકેશરી રાજાને એક [5]વિષયાભિલાષ નામનો અમાત્ય (કારભારી-દિવાન) હતો. તે રાજાના સર્વ કાર્યો સંબંધી વિચાર કરનારો હતો, સર્વ ઠેકાણે એનો હુકમ બરાબર માન્ય થતો હતો, આખી દુનિયાને પોતાને વશ કરવામાં તે મહા કુશળ હતો, પ્રાણીઓને મોહમાં નાખી દેવાની બાબતનો તેણે ખાસ અભ્યાસ કર્યો હતો, કોઇ પાપ-અનીતિને રસ્તે કામ કરવું હોય તો તે બહુ ચાલાકીથી કરવામાં કુશળ થઇ ગયો હતો, અને પોતે કોઇ પણ કામ કરે તેમાં પારકા ઉપદેશની જરાપણ દરકાર કરે તેવો નહોતો અને તેથીજ રાજાએ આખા રાજ્યનો ભાર તેના ઉપર નાખી દીધો હતો.

એ રાજસચિત્ત નગરના મધ્ય ચોકમાં હું ફરતો ફરતો આવી પહોચ્યો તે વખતે એકદમ ત્યાં મોટો કોળાહળ ઉઠ્યો.[6] તે અવાજની

---

૧ ભિલ લોકો લુટારા જેવા હોય છે, તેઓ જગલમાં પોતાનો કેંપ રાખે છે તેને 'પલ્લી' કહે છે

૨ રાગકેસરી 'રાગ'નું આ રૂપક છે. કર્મબંધનમાં રાગ અને દ્વેષ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે, તેમાં પણ રાગ વધારે બળવાન છે તે આગળ જણાશે

૩ પર્વતને જેમ વજ્ર તોડી નાખે તેમ એ સારા માર્ગોને કાપી નાખનાર હતો.

૪ મોટા મોટા ઇદ્રો પણ રાગને જીતી શકતા નથી, પણ રાગથી જીતાય છે

૫ વિષયાભિલાષ-ઇંદ્રિયના વિષયો સેવવાની ઇચ્છા, કામભોગ ભોગવવાની લાલસા એ અભિલાષા પ્રત્યેક ઇંદ્રિયને અંગે થાય છે આ મત્રીપર વિશેષ વિવેચન ચોથા પ્રસ્તાવમા આવશે.

૬ અહીં હવે સ્પર્શનનુ-કામદેવનુ વર્ણન આવે છે.

સાથે મિથ્યાઅભિનિવેશ[1] વિગેરે અનેક રથો બહાર નીકળી પડતા જણાયા; તે રથની આગળ ભાટ લોકો મોટેથી બિરૂદાવળી બોલી યોદ્ધાઓનું માહાત્મ્ય વધારતા હતા, તે રથોમાં લૌલ્ય (લોલુપતા–ગૃદ્ધિ) વિગેરે અનેક રાજાઓ બેઠા હતા; ત્યાથી વળી આગળ જોઉં છું તો પોતાના ગર્જારવથી દિશાઓને ગજાવી નાખનાર મમત્વ વિગેરે હાથીઓ રાજમાર્ગે નીકળતા દેખાયા બીજી બાજુએ હેષારવથી–ખોખારાથી દિશાઓને બહેરી કરી મૂકતા અજ્ઞાન વિગેરે ઘોડાઓ ચાલતા દેખાયા; વળી તેઓની પાછળ રણયોદ્ધાના ગુમાનથી ચાલતા અને હાથમાં નાના પ્રકારનાં આયુધોને ધારણ કરતા ચાપલ્ય વિગેરે પાયદળ લશ્કરના અસખ્ય માણસો જણાયા. તે વખતે કામદેવના પ્રયાણને સૂચવનાર ઢોલ તાસાના અનેક શબ્દો સભળાયા. તુરતજ જાણે ખરવા (તીક્ષ્ણ પવન) થી પ્રેરાઇને વાદળાંઓ ચઢી આવ્યા હોય તેમ કામદેવની ધ્વજાઓથી ભરપૂર અને પ્રેમના નખરા, શખનો ધ્વનિ અને રણશીગડાના અવાજથી ચારે દિશાને અવાજમય કરી દેતું મોટું લશ્કર એકઠું થવા લાગ્યુ.

રાજસચિત્તમાં કોળાહળ

ઉપર વર્ણવ્યું તેવું મોટું લશ્કર જોઇને હું મનમા વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ તે શું કોઇ મોટો રાજા બહાર ફરવા નીકળી પડ્યો છે કે છે શું? જો તે રાજા હોય તો તેને આવી રીતે બહાર ફરવા જવાનું કારણ શું હશે? આવી રીતે હું મનમા વિચાર કરતો હતો તેવામાં મેં વિષયાભિલાષ મત્રીના સબધી [2]વિપાક નામના એક પુરુષને જોયો. તે પરિણામે ઘણો કર્કશ–કઠોર, પોતાના સ્વરૂપથી સસારની વિચિત્રતા બતાવનાર, અજ્ઞાની માણસોને પણ બોધ આપનાર, વિવેકી પ્રાણીઓને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરનાર અને વિવેક વગરના પ્રાણીઓને પોતાનુ જરા પણ સ્વરૂપ સમજવા નહિ દેનાર હોય એવો મને તે તેના દેખાવ ઉપરથી લાગ્યો. મેં તેની સાથે મીઠી મીઠી વાત કરવાની શરૂઆત કરી તેને પૂછ્યુ 'ભાઇ ! આ રાજા અત્યારે પ્રયાણ કરે છે તેનું કારણ જાણવાનું મને કુતૂહળ થયુ છે તેથી તે આપ જાણતા હો તો કહો.' વિપાકે કહ્યુ 'ભાઇ ! જો એમજ છે તો હું

વિપાક સાથે વાતચીત

---

૧ સાચાને ખોટું–ખોટાને સાચું મનાવનાર અજ્ઞાન

૨ વિપાકઃ કર્મનુ ફળ, કર્મનો ભોગવટો તેનુ રૂપક બતાવનાર આ વિપાકની હકીકત સમજવા યોગ્ય છે

કહું છું તે સાંભળો—. એક વખત આ નામદાર રાગકેશરી રાજાએ પોતાના વિષયાભિલાષ મંત્રીને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે 'આર્ય વિષયાભિલાષ! હવે તો તમે કાંઇ એવું કરો કે જેથી આખુ જગત્ મારે વશ થઇ જાય અને બધા જાણે મારા નોકરો હોય એવી રીતે મારી સાથે વર્તે. એ પ્રમાણે થાય તો પછી આપણે વારવાર મહેનત કરવી પડે છે તે સર્વ બંધ થઇ જાય.' વિષયાભિલાષ મંત્રીએ રાજાની એ આજ્ઞા પોતાના મસ્તકપર ચઢાવી. પછી રાજાનુ આ કામ કરવાને કોણ સમર્થ છે તે વિષે પૂરતો વિચાર કરીને મંત્રીએ પોતાના મનમાં નિર્ણય કર્યો કે રાજાનું આવું આકરૂં કામ કરવાને બીજો તો કોઇ શક્તિમાન નથી, પરંતુ તે સબંધમાં મનમાં બહુ ક્લેશ કરવાની પણ જરૂર નથી, કારણ કે પેલા પાંચ આપણા ખાસ અંગીત માણસો છે તેજ એ કામ સાધી શકશે એમ મારો તો પાકો ભરોસો છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને એ સ્પર્શનવિગેરે પાંચ[1] અંગીત માણસોને વિષયાભિલાષે પોતાની પાસે બોલાવ્યા. એ પાંચે મનુષ્યો આ મંત્રીવર્યમાં અત્યંત રક્ત હતા, તેઓએ અત્યાર પહેલાં પોતાનું પરાક્રમ અનેક જગ્યાએ બતાવ્યુ હતું, મંત્રીવર્યની ઊંચા પ્રકારની નોકરી કરવા માટે ઘણી વખત વિજયપતાકા (માન અકરામની નિશાનીઓ) પ્રાપ્ત કરી હતી, મનુષ્યનાં હૃદયને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરવામાં તેઓ અત્યંત કુશળ હતા, શુરવીરને સાવધ કરનાર હતા, ચંચળ પ્રાણીઓને તેજસ્વી કરનાર હતા, અન્ય પ્રાણીઓને છેતરવાની કળામાં પારંગત થયેલા હતા, સાહસિક પ્રાણીઓમાં છેલ્લી હદ સુધીનાં સાહસો કરવામાં પાછા ન પડે તેવા હતા, અને બહુ દુ:ખે કરીને વશ થઇ શકે તેવા કઠોર પ્રાણીઓના દૃષ્ટાંતરૂપ હતા. એ પાંચે અંગીત માણસોને બોલાવીને વિષયાભિલાષે આખા જગતને વશ કરવા માટે મોકલી આપ્યા.'

સંતોષ અને સ્પર્શન

વિપાક પાસેથી આટલી હકીકત સાંભળતાં મેં (પ્રભાવે) મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ પણ ઠીક વાત મળી આવી! આટલા ઉપરથી સ્પર્શનનું મૂળ સ્થાનક તો સમજવામાં આવ્યું. વિપાકે પોતાની વાત આગળ ચલાવી. 'ત્યાર પછી આ મોટા વિસ્તારવાળા જગ-

1 આ પાંચ ખાસ માણસો તે પાંચ ઇંદ્રિયો સમજવી. સ્પર્શન, રસ, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર આ પાંચને વિષયાભિલાષના પુત્રપણે અન્યત્ર કહેવામાં આવેલ છે. (જુઓ વૈરાગ્યકલ્પલતા)

તમાં એ પાંચે મનુષ્યો વિચરે છે અને આખા જગત્‌ને પોતાને વશ કરીને તેદ્વારા રાગકેશરી રાજાને વશ રાખે છે અને તેઓ સર્વે જાણે તેના નોકરો હોય તેમ જગત્‌ના લોકો પાસેથી કામ લે છે પરતુ ધાન્યના સમુદાય પર ઉપદ્રવ કરનાર [1]ઇતિઓનીપેઠે તેઓના કામ-કાજ ઉપર ત્રાપ મારનાર સંતોષ નામનો એક ચોર તેઓને મોટો ઉપદ્રવ કરનાર હમણા ઉત્પન્ન થયો છે એમ સાંભળ્યુ છે એ સંતોષ તેઓની સામે થઇને–તેઓને હરાવીને–અત્યાર સુધીમાં કેટલાક લોકોને તો અહીંથી ઘસડી પણ ગયો છે અને રાગકેશરી મહારાજના અધિ-કારની બહાર આવેલી એક [2]નિર્વૃત્તિ નામની નગરી છે ત્યા લઇ ગયો છે એમ સાંભળ્યું છે.'

વિપાકે કહેલી આટલી હકીકત સાંભળી મેં[3] મારા મનમાં વિ-ચાર કર્યો કે આ વાતમા અને આપણી સમક્ષ બાળ મનીષીની સાથે સ્પર્શને વાત કરી હતી તેમાં જરા ફેર પડ્યો તેનું કારણ શું? ત્યાં સ્પર્શને વાત કરી હતી ત્યારે તો એમ કહ્યુ હતું કે ભવજંતુ સદાગમના બળથી મોક્ષે ગયો અને આ (વિપાક) તો એમ કહે છે કે સ્પર્શન વિગેરેને મારી હઠાવી સંતોષે અનેક લોકોને નિર્વૃત્તિ નગરીમાં સ્થાપન કર્યા છે. ત્યારે મોક્ષમાં સ્થાપન કરનાર તે સદાગમ હશે કે સંતોષ હશે? આ પ્રમાણે બન્ને વાતોમાં કાઇક ફેરફાર મને લાગે છે, પરંતુ અત્યારે એવો નકામો વિચાર કરવાની શી જરૂર છે? હાલ તો આ વિપાક જે હકીકત કહે છે તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળી લઉં, આગળ ઉપર અવકાશે પછી તેના ઉપર વિચાર કરી લઇશ.

રાગકેશરીને ક્ષોભ અને તેનુ શાંત્વન.

વિપાકે ત્યાર પછી પોતાની વાત આગળ ચલાવી. 'આવી રીતે સ્પર્શન વિગેરેને સંતોષ તરફથી મોટો ઉપદ્રવ થાયછે એ હકીકત અમારા મહારાજ રાગકેશરીને આજે તેમના ખાસ સંબધી માણસોએ જણાવી. પોતાના સેવકોને આટલુ મોટું દુ ખ ઉત્પન્ન થયુ છે એવી હકીકત તેઓએ અગાઉ કદિ પણ સાંભળેલી નહિ અને તે હકીકત

---

૧ ઇતિઃ ઉપદ્રવો ઇતિઓ સાત પ્રકારની હોય છે તે બધી ધાન્યનો નાશ કરનારી છે અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, તીડ, ઉંદર, શુક ઇત્યાદિ

૨ મોક્ષ અહીં રાગનું જોર ચાલતુ નથી

૩ આ પ્રમાણે પ્રભાવ નામનો દૂત બોધ પાસે વાત કરે છે પ્રભાવ પોતાને માટે પહેલા પુરૂષમા વાત કરે છે

તેમનાથી કોઇ રીતે સહન થઇ શકે તેવી પણ હતી નહિ, તેથી જેવી તે વાત સાંભળી કે તરતજ મહારાજા રાગકેશરીની આંખો કોપથી લાલચોળ થઇ ગઇ, ગુસ્સાથી હોઠ ફરકવા લાગ્યા, ભયંકર ભવાંઓ ચઢવાથી કપાળ વાંકું ચુકુ થઇ ગયુ, આખે શરીરે પરસેવો થઇ ગયો, જમીન ઉપર તાણી તાણીને પોતાના હાથને પછાડવા લાગ્યા, પ્રલયકાળના મહા ભયકર અગ્નિ જેવું રૂપ ધારણ કરી અત્યંત ક્રોધાવિષ્ટ થઇ આડાં આવળાં વચનો બોલતા પોતાના માણસોને હુકમ કરવા લાગ્યા–અરે દોડો ! પ્રયાણનો ડંકો વગડાવો, ચતુરંગ લશ્કર તૈયાર કરો વિગેરે. રાજાનો આ હુકમ સેવકોએ માથે ચઢાવ્યો. પોતાના રાજાને આટલા બધા ચિંતામાં પડી ગયેલા જોઇ વિષયાભિલાષ મંત્રીએ કહ્યું 'દેવ ! મારા પ્રભુ ! આટલા બધા આવેશમાં આવી જવાનું કાંઇ કારણ નથી. અરે એ બાપડો સંતોષ તે કોણ માત્ર છે ! એને તે કોઇ પણ પ્રકારના આદરની જરૂર હોય ? જે કેશરીસિંહ કપાળમાંથી મદના ઝરા નીકળતા હાથીઓના સમુદાયને લીલા માત્રમાં ચૂર્ણ કરી નાખેછે તે સિંહ શું હરણને મારી નાખવાની બાબતને અંગે પોતાના મનને કોઇ પણ પ્રકારની ચિંતા આપતો હશે ? આપની પાસે એ બાપડાનું ગજું શું છે ? એની તાકત કેટલી છે ? એના સબધમાં આપે જાતે જરા પણ તસ્દી શા માટે લેવી પડે છે ?' મહારાજાએ કહ્યું—'મિત્ર ! તારી વાત ખરી છે. પરંતુ આપણા માણસોને હેરાન કરીને એ પાપી સંતોષે મને ઘણો ઉશ્કેરી મૂક્યો છે તેથી જ્યાં સુધી એને મૂળમાંથી ઉખેડી મૂકીશ નહિ ત્યાં સુધી મારા મનમાં નિરાંત થશે નહિ.' મંત્રીએ કહ્યુ–'દેવ ! એ તો નજીવી બાબત છે. એમાં આપને આટલું બધું આવેશમાં આવી જવું જરૂરનું નથી. એ વાતમાંજ કાંઇ દમ નથી–' આટલી મંત્રીની વાત સાંભળી એટલે રાગકેશરી રાજા કાંઇક સ્વસ્થ થયા. પછી વિજય મેળવવા માટે બહાર નીકળતી વખતે કરવા યોગ્ય ઉચિત ક્રિયાઓ કરવામાં આવી. [1]પોતાની સમિપે સ્નેહ જળથી ભરપૂર પ્રેમબંધ નામનો સોનાનો કળશ સ્થાપન કર્યો, કેલિ જલ્પ (આનંદ ક્રિડા સૂચક) જય જય શબ્દની ઉદ્ઘોષણા કરાવી અને સુંદર વચનરૂપ મગળ ગીતગાન કરાવ્યાં અને રતિકલહ નામની વીણાઓ વગાડવામાં આવી, તેમજ શરીરે રગ લગાડવો, આભૂષણો પહેરવાં વિગેરે સર્વ બાબતો કરી લીધી. હવે રાજા રથ ઉપર સ્વારી

---

૧ શુભ પ્રયાણમા મંગળકળશસ્થાપન, જયધ્વનિઉચ્ચારણ અને સધવા પાસે મંગળગીતગાન એ ત્રણ કૃતેહસૂચક મનાય છે.

કરવાને તૈયાર થયા ત્યાં તેઓને સાંભર્યું કે અરે ! આ બાબતમાં મે પિતાશ્રીને તો હજુ કાંઇ પૂછ્યુ પણ નથી ! અહો મારી કેટલી ભૂલ ! કેટલુ આળસ ! અહો આ બાબત ઘણી સાધારણ અને નાની છે છતાં હું એમાં એટલો બધો વ્યાકુળ થઇ ગયો છુ કે પિતાશ્રીને પગે પડવું જોઇએ એ વાત પણ હુ વિસરી ગયો ! આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પિતાને વદન કરવા રાજા પાછો[1] ચાલ્યો ' ...

વિપાકે આટલી વાત મને કહી ત્યારે મે તેને પૂછ્યુ ' અરે ભાઇ વિપાક ! વળી આ રાગકેશરી રાજાનો બાપ પણ છે ? તે કોણ છે ? ' વિપાકે જવાબમા કહ્યુ ' અરે ભાઇ પ્રભાવ ! તું તો તદ્દન ભોળો જણાય છે ! આ મહારાજા રાગકેશરીનો પિતા અદ્ભુત કામોનો કરનાર અને ત્રણ જગતનો જાણીતો મહામોહ નામે છે તે વાતની તને ખબર પણ નથી એ તો ભારે નવાઇની વાત ! અરે સ્ત્રીઓ અને છોકરાઓ પણ એ વાત તો જાણે છે. જો સાભળ . . ..

રાગ કેશરીના પિતા-મહામોહ.

" એ મહામોહ આખા જગતને લીલા માત્રમાં ચકડોળે ચઢાવે છે.
" મોટા મોટા ચક્રવર્તી અને ઇંદ્રો જે જગત્‌ના રાજા ગણાય છે તે
" પણ તેના નોકર થઇને રહેલા છે. પોતાના શુરાતન ઉપર મદાર
" બાંધીને પ્રાણીઓ બીજા સર્વની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરે છે પરતુ મહા
" મોહની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કોઇ જરા પણ કરી શકતું નથી. વેદાન્ત-
" વાદીઓના સિદ્ધાન્તમાં જેવી રીતે કહ્યુ છે કે પરમાત્મા સ્થાવર અને
" જગમ-આખા જગત્‌માં વ્યાપક થઇને રહેલા છે તેવી રીતે મહા-
" મોહ પોતાના વીર્યથી દ્વેષ વિગેરે રૂપોવડે સર્વ લોકોમાં વ્યાપક થઇને
" રહેલો છે. જેમ વેદાંતવાદીના મત પ્રમાણે જીવો વ્યક્તિ ભેદે પ્ર-
" વર્તે છે અને પાછા પરમાત્મામાં લય પામી જાય છે તેવી રીતે એ
" મહામોહના પ્રતાપથી મદ વિગેરે બીજા સર્વે આ મહામોહની
" આજ્ઞાનુસારજ પ્રવર્તે છે અને તેની અદરજ પાછા સર્વે સમાઇ
" જાય છે-આથી એ મહામોહ વેદાન્તવાદીઓના પરમાત્મા જેવોજ
" બરાબર જણાય છે, કારણ કે તે સર્વવ્યાપી છે. પરમાર્થને સમ-
" જનાર અને સતોષથી થતું ખરૂં સુખ જાણનાર પ્રાણીઓ પણ
" ઇંદ્રિયોના સુખમાં લલચાઇ જાય છે તે સર્વે મહામોહને લઇનેજ
" થાય છે. સર્વે શાસ્ત્રો ભણીને જેઓ પોતાની જાતને પડિત માનતા

---

૧ તૈયાર થયા પછી પાછા જવું પડે તે અપશુકન ગણાય છે

"હોય છે તેવા માણુસો પણ વિષયોમાં આસક્ત થઇ જાય છે તે સર્વ "ચાળા કરાવનાર એ મહામોહ જ છે. સર્વ કર્મોને જીતનાર જિનેંદ્ર "ભગવાનના તત્ત્વને જાણનારા પ્રાણીઓ પણ કષાયને વશ થઇ જાયછે "તેનુ કારણુ મહામોહનુ શાસન જ છે. આવો સુદર મનુષ્યજન્મ "(ભવ) પામીને અને જૈન શાસન જેવું સુંદર શાસન પ્રાપ્ત કરીને "પણ પ્રાણીઓ પોતાના ગૃહમાં આસક્ત થઇ સસારમાં રખડ્યા કરે છે "તેનું કારણુ એ મહામોહ છે એ મહામોહ કોઇથી આકુળવ્યાકુળ "થયા વગર પોતાના વીર્યથી સર્વને ઓળગી જઇને [1]યતિભાવમાં "રહેલા કેટલાક સાધુઓને પણ મહા હેરાનગતી આપે છે. ગધ- "હસ્તીની માફક તે મહામોહ મનુષ્ય લોકમાં, પાતાળમાં અને સ્વર્ગમાં "આનદથી સર્વત્ર વિલાસ કરે છે.[2] ગાઢ મિત્રતાને યોગે પૂર્ણ વિશ્વા- "સમા વર્તતા મિત્રોને જે મિત્ર છતાં ઠગે છે-વચના કરે છે તેનું કારણુ "મહામોહજ છે. કુળવાન સ્ત્રીઓ પોતાની ઉપર સપૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ- "નાર પતિને તજી દઇને પરપુરુષ સાથે રમણુ કરે છે તેનું કારણુ "આ મહામોહ છે. પોતાના ઉત્તમ કુળની વિશુદ્ધ મર્યાદા મૂકી દઇને "કેટલાક પ્રાણીઓ પરદારા સાથે રમણુ કરે છે તેનું કારણુ પણ એ "મહારાજા મહામોહ છે. જે ગુરુના પ્રતાપથી પોતે ગુણનું ભાજન "થયા હોય છે તેજ અધમ પ્રાણીઓ પાછા પોતાના ગુરૂને પ્રતિકૂળ "થઇ બેસે છે તે આ મહામોહને વશ પડવાથી થાય છે.[3] વળી "કેટલાક પ્રાણીઓ ચોરી વિગેરે આર્ય પુરુષોને નહિ કરવા યોગ્ય કામો "કરે છે અને તેમ કરવામા આનંદ લે છે તે સર્વનો પ્રવર્તક-ચાલક "એ મહામોહ છે. એ મહામોહ રાજા જેના આવો લાંબો (ઉન્નત) અહેવાલ છે તેણે આખી દુનિયાનું પરિપાલન કર્યા પછી એક વખત વિચાર કર્યો કે પોતે તો હવે ઘણો વૃદ્ધ થયો છે તેથી પોતાના રાજ્યનો ભાર પોતાના પુત્રને આપવો તે ઠીક છે કારણ કે પોતે બાજુમાં રહ્યો રહ્યો પણ પોતાના બળથી રાજ્ય સભાળવાને પૂરતી રીતે શક્તિમાન છે. આવો વિચાર કરીને મહામોહ રાજા પોતાનું સર્વ રાજ્ય પોતાના મોટા પુત્ર રાગકેશરીને આપીને પોતે હવે આરામ લે છે અને રાજ્યસબધી

---

૧ સાધુ દશામાં મોહનુ જોર ઓછુ હોવુ જોઇએ, છતા એ એટલો પ્રબળ છે કે કોઇ કોઇ સાધુઓને પણ હેરાન કરીને તેના ઉપર તે પોતાનુ જોર ચલાવે છે.

૨ મોહનું જોર-દેવ, નારક, તીર્યંચ અને મનુષ્ય-સર્વપર ચાલે છે ગંધહસ્તી જેમ સર્વત્ર વિલાસ કરે એમ તે ત્રણુ લોકમા ફર્યા કરે છે અને લહેર કરે છે

૩ ગુરુના પ્રતાપથી દેશત્યાગ-સર્વત્યાગ કરે છે અને પાછા પતિત થઇ જાય છે તેઓનુ આ વર્ણન છે.

બહુ ચિંતા કરતો નથી એમ છતાં પણ આ આખી દુનિયા એ મહાત્માના પ્રભાવથીજ ચાલે છે. આવડા મોટા જગત્‌ને ચલાવનાર અને તેનુ પરિપાલન કરનાર એના સિવાય બીજો કોણ હોઇ શકે? મહામોહ રાજા આવાં આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવા અદ્ભુત કામો કરનારો છે અને ત્રણ લોકમાં સારી રીતે પ્રસિદ્ધિ પામેલો છે તેના સબધમા તારે આટલુ પણ પૂછવુ પડ્યું એ ભારે નવાઇની વાત છે.’

મે (પ્રભાવે) પૂછ્યુ ‘ભાઇ! તારે મારા ઉપર ગુસ્સો ન કરવો. હું તો મુસાફર છુ, મે અગાઉ મહામોહરાજાનુ નામવિગેરે તો સાભળ્યાં હતાં, પણ તે બધુ સાધારણ રીતે જાણ્યુ હતું, પરંતુ એ રાગકેસરીનો પિતા થાય છે એવી વાત તો જાણી નહોતી. આટલુ બધુ અધારૂ હતું તે તારા ખુલાસાથી દૂર થયુ. આ પ્રમાણે હકીકત છે તેથી તે જે વાત શરૂ કરી હતી તેનો બાકીનો ભાગ પણ તારે મને કહેવો જોઇએ જેથી મારા સમજવામાં આખી હકીકત આવી જાય’

મહામોહ વર્ણન

વિપાકે પોતાની વાત આગળ ચલાવી ‘ત્યાર પછી રાગકેસરી રાજા પોતાના પિતા મહામોહ નરેન્દ્રની સન્મુખ ગયા ત્યા તેણે પોતાના પિતા (મહામોહ)ને જોયો—તેને [1]‘તમસ્’ નામની બે લાંબી ભમરો હતી, અવિદ્યા નામનુ થર થર થતુ સુકલ લકડી જેવુ અને ઘડપણને લીધે તદ્દન જીર્ણ થયેલું શરીર દેખાતું હતું અને તે મહારાજા તૃષ્ણા નામની વેદિકા ઉપર નાખેલા વિપર્યાસ નામના સિંહાસન ઉપર બેઠા હતા.

મહામોહની તૈયારી

રાગકેસરી પોતાના હાથ અને મસ્તક ભૂમિ પર મૂકીને પિતાના પગમા પડ્યો. મહામોહ પિતાએ પુત્રને બોલાવ્યો એટલે તે જમીન પર બેઠો પિતાએ તેને આસન અપાવ્યું. પિતાના પ્રેમવચનથી તે આસન ઉપર રાગકેસરી બેઠો રાગકેસરીએ પોતાના પિતાની તબિયતના કુશળ સમાચાર પૂછ્યા અને ત્યાર પછી પોતાને ત્યા આવવાનુ શું

---

૧ મહામોહના અત્ર ચારે લક્ષણો બતાવ્યા છે એના ભમર **અજ્ઞાન**-અધકારમય છે એ મિથ્યાત્વ સૂચવે છે, એનુ શરીર **અવિદ્યામય** છે એ પણ જ્ઞાનાવરણીયની બહુળતા બતાવે છે, એની વેદિ **તૃષ્ણાની** છે જે મોહનુ ખાસ લક્ષણ છે અને **વિપર્યાસ**-રૂપાતર જ્ઞાન, હલકુ જ્ઞાન એ તેનુ આસન છે **અજ્ઞાન અવિદ્યા, તૃષ્ણા** અને **વિપર્યાસ** એ ચાર શબ્દમા મહામોહનુ સ્વરૂપ બરાબર સમજી શકાય છે

કારણ બન્યું હતું તે સર્વ કહી સંભળાવ્યું મહામોહ પિતાએ સર્વ વાત સાંભળી. પછી તેઓ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ.

મહામોહ—'પુત્ર ! જીર્ણ વસ્ત્રની પેઠે હવે મારે માટે જીંદગીનો છેવટનો ભાગ બાકી રહેલો છે.[1] જેમ હાથીના બચ્ચાને કે ઊંટને ખસ થઇ હોય તો તેની પાસે જેટલું કામ લઇ શકાય તેટલું લઇ લેવું એ વ્યવહાર ગણાય, તે જેટલું કામ આપે તે લાભમા લેખું ગણાય, તેમ મારા ખરખર ઓરડી જેવા શરીરનો જેટલો લાભ લેવાય તેટલો સારો; તેટલા માટે હુ હયાત છું ત્યાં સુધી તારે લડાઇ માટે પ્રસ્થાન કરવું યોગ્ય નથી. આ મોટું વિસ્તારવાળુ રાજ્ય છે તેના ઉપર તારા મનમાં કોઇ પણ પ્રકારની શંકા રાખ્યા વગર રાજ્ય કર અને તારે જે કાર્ય કરવાનુ છે તે હું સાધી દઇશ.'

રાગકેસરી—(કાન બંધ કરીને) 'પિતાજી ! આપ આવું બોલો નહી, એવી વાત કરો નહિ, અમંગળ સર્વ શાંત થઇ જાઓ ! આપનું શરીર અનંત કાળ સુધી ચાલો ! હુ તો આપના શરીરને કોઇ પણ પ્રકારની બાધા-પીડા ન થાય એમાંજ સંતોષ માનનાર આપનો નોકર માત્ર છું તેથી આપ આવા પ્રકારની આજ્ઞા મને ન કરો ! આપની પાસે આ બાબતમા વારવાર વધારે શું કહેવું ? હુ શત્રુને હરાવવા માટે જાઉં છું. આપ મને આજ્ઞા આપો !

મહામોહ—'પુત્ર ! આ બાબતમાં તો મારેજ જવું પડશે, તને તો હુ અહીં રાજ્યમા રહેવાનીજ આજ્ઞા કરૂ છુ.'

આ પ્રમાણે બોલીને મહામોહ રાજા ઊભા થયા. મહામોહ પિતાનો આ સંબંધમા આટલો બધો દૃઢ આગ્રહ જોઇ રાગકેસરીએ કહ્યું 'આપની જો એજ પ્રમાણે કરવાની ઇચ્છા અને આજ્ઞા છે તો પછી આપની પાછળ હું પણ આવીશ. આપ એ સંબંધમા તો મને કોઇ પણ પ્રકારની અટકાયત કરશો નહિ એમ હુ ધારૂ છુ.'

મહામોહ—'ભલે, એમ કર. હુ તો એક ક્ષણ વાર પણ તારો વિરહ સહન કરી શકુ તેમ નથી. માત્ર આ કામ બહુ મોટું અને જબરજસ્ત હોવાથી મારે એકલાએ જવુ એમ મેં જણાવ્યુ હતું, પરતુ તે સાથે આવવાની માગણી કરી છે તો તે બહુ સારી વાત છે'

રાગકેસરી—'બહુ મોટી કૃપા થઇ !'

---

૧ અહીં મૂળમા 'પશ્ચિમ ધાવ' શબ્દ વાપર્યો છે ધોબીને તદ્દન છેલ્લું આગળ અવેતુ કપડું છેલ્લી વાર ધોવા આપવામા આવે ત્યારે તેને કહેવાય છે ક આ તેની [illegible] 'ધોલ છે' તે ગર્ભિતાર્થ જાત શબ્દ અહીં વાપર્યો છે

ત્યાર પછી રાગકેસરી મહારાજાએ પોતાની સાથે આવનારા બીજા રાજાઓને પણ ખબર આપી દીધા કે 'પિતાજી મહાનરેન્દ્ર રાજા મહામોહ પણ સાથેજ કુચ કરવાના છે.' આ હકીકત સાંભળીને એમનું આખું લશ્કર બહુ જુસ્સામાં આવી ગયું. પછી પોતે મહામોહ નરેન્દ્ર, રાગકેસરી રાજા, વિષયાભિલાષ વિગેરે સર્વ મંત્રી અને સામતો સર્વ પ્રકારના લશ્કરને સાથે લઇને સંતોષ નામના ચોરનો નિગ્રહ કરવા માટે ચાલી નીકળ્યા છે એ હકીકતથી આખુ રાજસચિત્ત નગર દોલાયમાન થઇ ગયુ છે અને આ મોટા કોળાહળના શબ્દો સભળાય છે તે એ લશ્કરના પ્રયાણ કરવાનો અવાજ છે. એ મહારાજા અને રાજા બહાર નીકળી પડ્યા છે તેનો આ હેતુ છે તને એ હકીકત જાણવાનું બહુ કૌતુક હતું તેથી એ સર્વ વાત મે તને કહી સભળાવી નહિ તો અમારે એકદમ પ્રયાણ કરવાનું હોવાથી મારે એક શબ્દ પણ બોલવા જેટલી ફુરસદ નથી, કારણ કે લશ્કરની પ્રથમ પક્તિમાં સર્વની આગળ પ્રયાણ કરનારાઓના નાયક તરીકે મારી નીમણુક[1] થઇ છે'

બોધની પાસે રિપોર્ટ રજુ કરતા પ્રભાવ કહે છે કે વિપાકની આટલી વિસ્તારયુક્ત હકીકત સાંભળી તેનો આભાર દર્શાવતા મે (પ્રભાવે) કહ્યુ 'આર્ય! મારે આ બાબતમાં તમારો શું બોલીને આભાર દર્શાવવો? સજ્જન પુરુષો હમેશાં પરોપકાર કરવામાંજ તત્પર હોય છે. જ્યારે એ સજ્જન પુરુષો પારકાનું ભલું કરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે પોતાનું કામ ભૂલી જાય છે અથવા તેને ગૌણ કરી નાખે છે, પોતાને હાથે પેદા કરેલા પૈસાનો પારકાને માટે વ્યય કરે છે, અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પારકાને માટે સહન કરે છે, પોતાની જાતને ગમે તેટલી આપત્તિઓ સહન કરવી પડે તેની દરકાર કરતા નથી, પોતાનું માથું પણ આપે છે અને પોતાનો જીવ પણ જોખમમાં મૂકે છે અને પારકાનું કામ તે ખુદ પોતાનુંજ કામ હોય એમ અંતઃકરણથી માનીને કામ કરે છે.' મારાં આવાં વચન સાભળીને વિપાક રાજી થયો, મારી તરફ પોતાનું મસ્તક જરા નમાવ્યું અને પોતે જાય છે એમ બોલતો મને પ્રણામ કરીને વિપાક ત્યાથી વિદાય થયો

વિપાકનો આભાર

પોતાની વાત બોધ સમક્ષ આગળ ચલાવતો પ્રભાવ કહે છે—

---

૧ આ હકીકત તદ્દન યોગ્ય છે વિપાકનો જ્યારે ઉદય થાય એટલે પરિપાક દશામા કર્મો આવે ત્યારે સત્તામાથી ખેંચાઇને ઉદયમા આવે છે જે હકીકતપર આ રૂપક છે. વિપાકને તેટલા માટે પ્રથમ હરોળમા -' રહેવું પડે છે

બોધનો રિપોર્ટ

આપ સાહેબે મને જે કામ સોંપ્યું હતું તે લગભગ સિદ્ધ થઇ ચુક્યું હતું, કારણ કે આપનો હુકમ હતો કે મારે સ્પર્શનના મૂળની શોધ કરીને આપની પાસે સર્વ હકીકત નિવેદન કરવી. એ વિપાકે સ્પર્શન વિગેરેના જે ગુણો ગણાવ્યા હતા તે આપણા સ્પર્શનમાં સર્વ બંધબેસતા આવે છે, એ વાતનો મને પોતાને પણ બરાબર અનુભવ થઇ ગયો છે. તેટલા માટે વિપાકે જે પાંચ પુરુષ (સ્પર્શન, રસન, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર) એ સંતોષને જીતવાને મોકલવામાં આવ્યા હતા એમ કહ્યું હતું, તે પાંચ પૈકી આ સ્પર્શન પ્રથમ પુરુષ છે. આથી તેના મૂળની શોધ તો બરાબર મળી આવી; પરંતુ પેલા સંતોષની વાતમાં જે ગોટાળો થયો છે તેની હજુ સુધી મને બરાબર સમજણ પડી નથી. પરતુ મને એમ લાગે છે કે એ સંતોષ તે પેલા સદાગમનોજ કોઇ નોકર હોવો જોઇએ. જો એમ ન હોય તો તો આગળ પાછળ વાતમાં જરૂર કાંઇ વિરોધ આવી જાય. પરતુ મેં વિચાર્યું કે આટલો બધો વિચાર કરવાની શી જરૂર છે? મારા સ્વામી (શેઠ) બોધ પાસે જઇને આ સર્વ હકીકત નિવેદન કરીશ, એટલે તે સર્વ હકીકત યોગ્ય રીતે જાણી શકશે. મારા મનમા જે ગોટાળો થયો છે તે એટલોજ છે કે અહીં ભવજંતુને સદાગમે નિર્વૃત્તિ નગરીમા મોકલ્યો એમ વાત થઇ હતી અને ત્યાં રાગકેસરી રાજા પાસે એમ ફરિયાદ આવી કે સંતોષ નામનો ચોર બધા માણસોને નિર્વૃત્તિ નગરીમાં ઉપાડી જાય છે—આટલો ફેર પડ્યો છે. હવે આ હકીકત સાંભળીને આપસાહેબને યોગ્ય લાગે તેમ હુકમ ફરમાવો.[1] ”

પ્રભાવનો આભાર.

આ પ્રમાણે પ્રભાવે લંબાણ રિપોર્ટ કર્યો તે સાંભળી બોધ બહુ રાજી થયો. પછી તેઓ બન્ને એકસાથે રાજકુમાર મનીષી પાસે આવ્યા અને પ્રભાવે સ્પર્શન સબંધી જે વિગતવાર હકીકત મેળવી હતી તે સર્વ તેઓએ કુમારને કહી સભળાવી. રાજકુમાર મનીષિ આ સર્વ હકીકત સાભળી બહુ રાજી થયો અને તેણે પ્રભાવનો આટલી બધી તસ્દી લેવા માટે સારી રીતે આદરસત્કાર કર્યો.

---

૧ આ પ્રમાણે પ્રભાવે જે રિપોર્ટ પૃ. ૩૮૫ પર આપનો શરૂ કર્યો હતો તે અહીં પૂરો થયો. આ સર્વ વાત વિદુર કુમાર નંદિવર્ધન પાસે કરે છે તે પૃ ૩૭૩ થી શરૂ થઇ છે. આખી દૃષ્ટાન્ત સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે તે બીજા પ્રસ્તાવથી ચાલુ છે.

પ્રકરણ ૫ મું.

સ્પર્શનની યોગશક્તિ.

એક દિવસ મનીષિ અને સ્પર્શન સાથે બેઠા હતા તે વખતે લાગ જોઇને મનીષિ કુમારે સ્પર્શનને સીધો સવાલ કર્યો “ અરે ભાઇ સ્પર્શન ! તને તારા પરમ પ્રિય મિત્ર ભવજંતુની સાથે પેલા સદાગમેજ વિરહ કરાવ્યો કે તે વખતે બીજો કોઇ પણ તેની સાથે હતો ? ”

સ્પર્શનને સંતોષનો મોટો ભય

સ્પર્શન—“ ભાઇ મનીષિ ! તેની સાથે એક બીજો પણ હતો, પણ હવે એ વાત જ જવા દો ને. મને તે પાપી ક્રૂર કર્મ કરનારની એટલી બધી બીક લાગે છે કે હું તેનુ નામ પણ બોલી શકતો નથી પેલો સદાગમ તો ભવજતુને ઉપદેશજ માત્ર આપતો હતો પણ મને અનેક પ્રકારની કદર્થના કરનાર તો તે સદાગમનો જ એક સેવક (અનુચર) હતો જે મહાઘાતકી[1] કામ કરનાર હતો અને જે અનેક પ્રકારની પીડાઓ કરી મને દુ:ખ દેતો હતો અને તે જ અનુચર ભવજતુની પાસે મારાથી ઉલટુ સર્વ કરાવતો હતો અને તેને મારી સાથે રૂસણું લેવરાવતો હતો. એ પાપી અનુચરે મારા મિત્ર ભવજંતુને શરીર-પ્રાસાદમાંથી બહાર કાઢીને નિર્વૃત્તિ નગરીમા પહોંચાડી દીધો. આવી સર્વ બાબતો બની તે સર્વનુ કારણ એ અનુચરજ હતો, બાકી સદાગમ તો માત્ર ઉપદેશ દેવાનોજ ધંધો કરતો હતો ’

સંતોષ સબંધી ખુલાસો

મનીષી—“પણ ભાઇ ! એ અનુચરનું નામ શું હતું તે તો કહે.”

સ્પર્શન—“ મેં આપને હમણાજ કહ્યું કે મને એ પાપીનો એટલો

---

૧ સંતોષનું આ ઘાતકીપણુ સ્પર્શનની નજરથી સમજવુ.

બધો ધાક લાગે છે કે હું તેનું નામ પણ હજુ સુધી બોલી શકતો નથી. વળી મેં તમને અગાઉ પણ કહ્યું હતું કે તે મહાપાપી માણસ છે તેથી એનું નામ લેવાનું શું કામ છે? પાપી માણસની કથા કરવાથી પાપ વૃદ્ધિ પામે છે, આબરૂને દૂષણ લાગે છે, લઘુતા પ્રાપ્ત થાય છે, મનમાં ઉલટા સુલટા વિચારો આવેછે અને ધર્મબુદ્ધિનો ક્ષય થાયછે."

મનીષી—"તારી વાત તો ખરી છે, પણ મને તેનુ નામ સાંભળવાનુ મોટું કૌતુક થયું છે, વળી જ્યાં સુધી હું તારી પાસે છું ત્યાં સુધી તારે એ અનુચરનો કે બીજા કોઇનો ભય રાખવાનુ જરા પણ કારણ નથી. વળી માત્ર કોઇનુ નામ દેવામાં જ કાંઇ પાપ લાગતું નથી. 'અગ્નિ' એટલો શબ્દ બોલવાથી કાંઇ મ્હોંમાં દાહ–બળતરા થતી નથી; માટે તેનું નામનો તું મને જરૂર જણાવ."

મનીષીનો આટલો સખ્ત આગ્રહ જોઇને સ્પર્શને બીકથી દશે દિશાઓમાં ગભરાટમાં પડીને જોવા માંડ્યું અને પછી ધીમે સાદે કહ્યું "ભાઇ! જો એમજ છે તો સાંભળ. એ પાપીનુ નામ સંતોષ છે."

મનીષીનો વિચાર પૂર્વક આત્મનિર્ણય.

મનીષીએ હવે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો–ખરેખર! સ્પર્શનની મૂળશોધ જે પ્રભાવે કરી હતી તે બરાબર જણાય છે. સંતોષ સબંધી હકીકત તેણે કરેલી શોધ સાથે બરાબર મળતી આવતી નહોતી તે પણ હવે બંધબેસતી આવી ગઇ. આ સ્પર્શનનો પરિચય વધારે સારો નથી એમ પ્રથમથીજ મે ધારણા કરી હતી તે બહુ સારૂ થયુ, કારણ કે તેને વિષયાભિલાષ મંત્રીએ લોકોને છેતરવા માટેજ મોકલ્યો છે અને તે કામ કરવા સારૂજ તે જ્યાં ત્યા ફર્યા કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી તે કોઇ પણ રીતે સોબત કરવા યોગ્ય નથી એમ મનમાં નિશ્ચય થાય છે. એનાં લક્ષણજ સારાં જણાતાં નથી તો પણ એને અત્યાર સુધી મિત્ર તરીકે ગ્રહણ કરીને તેના ઉપર મે બહારથી–ઉપર ઉપરથી સ્નેહભાવ બતાવ્યો છે અને તેની સાથે ઘણો કાળ ક્રીડા પણ કરી છે તેથી તેને એકદમ વખતવગર છોડી દેવો એ તો યોગ્ય નહિ ગણાય; પણ હવે હું તેનું સ્વરૂપ બરાબર જાણી ગયો છું તેથી મારે તેનો બહુ વિશ્વાસ તો કરવો જ નહિ, તેની અનુકૂળતા પ્રમાણે સર્વ આચરણા કરવી નહિ, મારૂ આત્મસ્વરૂપ તેને સોપી દેવું નહિ, મારી ખાનગી વાત તેને કહી દેવી નહિ, તેમજ તેને હુ માત્ર ઉપર ઉપરથીજ રાખું છુ એ હકીકત પણ તેને જાણવા દેવી નહિ, કારણ કે તે

સ્વભાવે બહુ વિચિત્ર છે. તેની સાથે હાલ તો કાળક્ષેપ કરવો અને અગાઉ જેવું તેની સાથે વર્તન રાખતો હતો તેવુંજ બહારથી તો તેની સાથે વર્તન રાખવું, અગાઉની પેઠેજ તેની સાથે સબંધ રાખીને સર્વત્ર ફરવું, તે જે જે કામ કરવાનુ સૂચવે તેમાંથી આત્મિક પ્રયોજનને બગાડે તેવુ ન હોય તે કરવુ અને જ્યાં સુધી મારાથી તેનો સર્વથા ત્યાગ ન થઇ શકે ત્યાં સુધી તેની સાથે એ પ્રમાણે વર્તવુ, પણ તેની સાથે પૂરતા પ્રેમથી અંત:કરણપૂર્વક જોડાણ તો નજ કરવુ. આ પ્રમાણે જો હું તેની સાથે વર્તીશ તો તે મને કોઇ પણ પ્રકારની બાધા–પીડા ઉપજાવી શકશે નહિ–મનીષીએ પોતાના મનમા આવી રીતે નિર્ણય કર્યો ત્યાર પછી સ્પર્શન અને મનીષી ચિત્રવિચિત્ર સ્થાનોમાં અગાઉની માફકજ વિલાસ કરતા ફરવા હરવા લાગ્યા અને કાળ પસાર કરવા લાગ્યા.

સંસારમાં સારભૂતનો સવાલ;
મનીષીને કૌતુક, બાળની આસક્તિ;
સ્પર્શને બતાવેલ યોગછળની અસર.

એક દિવસ પોતાના મિત્રમંડળમા સ્પર્શને વાતચીત શરૂ કરી. તેણે કહ્યું "અરે ભાઇઓ! લોકોમા સારભૂત શું છે? સર્વ પ્રાણીઓ શેની અભિલાષા કરે છે?"

બાળ—"મિત્ર! એમા સવાલ કરવા જેવું શું છે? એ તો બહુ જાણીતી વાત છે અને બધા તે વાતને સારી રીતે સમજે છે."

સ્પર્શન—"ત્યારે કહોને, તે શું છે?"

બાળ—"મિત્ર! તે સુખ છે."

સ્પર્શન—"જો તેમજ છે તો પછી દરરોજ તેની સેવા શા માટે કરવામાં આવતી નથી?"

બાળ—"તેની સેવા કરવાનો ઉપાય શું છે અને કોની મારફત તે થાય તેમ છે?"

સ્પર્શન—"હું પોતેજ તેનો ઉપાય છું."

બાળ—"તે કેવી રીતે?"

સ્પર્શન—"મારામાં યોગશક્તિ છે તેના વડે હું પ્રાણીના શરીરમાં પેસીને બહાર અથવા અંદર કોઇ જગ્યાએ ચામડીમાં છુપાઇને[1]

---

૧ આ સ્પર્શનનો વિષય છે

બેસી જાઉંછું; ત્યાર પછી તે પ્રાણીઓ ભક્તિપૂર્વક મારૂં ધ્યાન કરે, કોમળ અને સુંદર સ્પર્શની સાથે સબધ કરે, તો તેથી તેઓને એવું સારૂ સુખ મળે છે કે જેને કોઇ અન્ય સુખની ઉપમા જ આપી શકાય નહિ. તેટલા માટે સુખસેવનનો ઉપાય હું પોતેજ છું. હવે તમે તે વાત બરાબર સમજ્યા ? ”

આટલી હકીકત સાંભળીને મનીષીએ પોતાના મનમાં વિચાર કરી લીધો કે આ સ્પર્શને અમને છેતરવાનો પ્રપચ અત્યારે બરાબર આદર્યો છે, પણ કાંઇ નહિ, જોવા તો દો, તે ભાઇશ્રી હવે શું કરેછે !

બાળ—“ અરે મિત્ર ! જો એમ હતું તો પછી અમારે આટલા બધા વખતથી તારી સાથે સબધ છે છતાં તે વાત તેં અમને આજ સુધી એક પણ વખત કેમ જણાવી નહિ ? તે ખરેખર અમને અત્યાર સુધી છેતર્યા ! અમે તેટલે અશે કમનશીબ રહ્યા ! કારણ કે સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો આવો સારો ઉપાય હસ્તગત હોવા છતા પણ અત્યાર સુધી અમે સુખ વગરના રહી ગયા. તારી પાસે આવી જબરી યોગશક્તિ છે છતાં તેને તું પ્રગટ કરતો નથી અને અમારી પાસે તે સબધી વાત પણ કરતો નથી તે તો તારી બહુ ગભીરતા કહેવાય ! પણ હવે તો કૃપા કરીને અમને એ કુતૂહળ બતાવ, તારી યોગશક્તિને વિકસ્વર કર અને અમને સુખ પ્રાપ્ત કરવાના હેતુભૂત બરાબર થઇ જા. અમને તારી યોગશક્તિ જોવાનો અને તેનો અનુભવ કરવાનો પ્રસગ મળ્યો છે તેનો ખરો લાભ અમને આપ. ”

“ કેમ મારી શક્તિ હું બતાવુ ? ” એ પ્રમાણે મનમાં જરા સદેહ પૂર્વક એક દૃષ્ટિબાણ મનીષી તરફ ફેંકીને સ્પર્શને મનીષીને સવાલ કર્યો. બાળે જેવી ઇચ્છા બતાવી તેવીજ ઇચ્છા મનીષીની પણ હશે કે નહિ તે જાણવાના ઇરાદાથી એ સવાલ સ્પર્શને કર્યો હતો. મનીષીને પણ શું થાય છે તે જોવાનુ કુતૂહળ થયું, તેથી તેણે જવાબમા જણાવ્યું “ ભાઇ ! બાળે તમને જે પ્રમાણે કરવા કહ્યુ છે તે પ્રમાણે કરો. એમાં વિચાર કરવા જેવુ કે વિરોધ બતાવવા જેવું શું છે ? ”

મનીષીનો આ પ્રમાણે જવાબ સાંભળીને સ્પર્શને [1]પદ્માસન

---

૧ યોગી ધ્યાન કરે છે ત્યારે આ પ્રમાણે આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા વિગેરે કરે છે એવીજ રીતે સસારી પ્રાણીઓ સ્પર્શન કે બીજી કોઇ પણ ઇંદ્રિયમાં આસક્ત થાય છે ત્યારે એવીજ એકાગ્રતા કરે છે જરા બારીક અવલોકન કરવાથી એ વાત જણાઇ આવશે વિષય સેવતી વખત યોગધ્યાનના જેવીજ યોજના થાય છે, માત્ર આશયમાજ મોટો તફાવત હોય છે

યોગશક્તિનો પ્રભાવ

કર્યું, શરીરને સ્થિર કર્યું, બહારની કોઇ પણ બાબત તરફ ખેંચાતા મનના વિક્ષેપને દૂર કર્યો, આંખને નિશ્ચળ કરી નાકના અગ્રભાગ તરફ બરાબર અ-નિમેષપણે સ્થાપન કરી, મનને હૃદયકમળ પર સ્થિર કર્યું. ધારણા બરાબર સ્થિર કરી, ધારણામાં જે વિષય ધાર્યો તેના તરફ બરાબર એકતાન લગાવ્યું, ધ્યાન લગાવ્યું, ઇંદ્રિયની સર્વ વૃત્તિઓને રૂંધી દીધી, પોતે તદ્દન સ્વરૂપશૂન્ય હોય એવો થઇ ગયો (આ સમાધિનું લક્ષણ છે), સમાધિ કરી, અંતર્ધાન કરવાના હેતુભૂત આત્મસંયમ બરાબર કર્યો, અંતર્ધાન બરાબર કર્યું (એટલે પોતે અદૃશ્ય થઇ ગયો), મનીષી અને બાળના શરીરમાં તે પેઠો, તેઓના શરીરમાં પોતાને જે પ્રદેશ બહુ પસંદ હતો ત્યાં સ્થાન કર્યું, તે વખતે બાળ અને મનીષીના મનમાં તેણે અત્યંત નવાઇ ઉપજાવી, અને બન્નેના મનમાં કોમળ સ્પર્શ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જાગૃત કરી.

સ્પર્શનની યોગશક્તિની જૂદી જૂદી અસર.

બાળઉપર સ્પર્શનનું યોગબળ

એવી રીતે સ્પર્શન પોતાની યોગશક્તિ બતાવી શરીરમાં દાખલ થયો એટલે બાળ સુંવાળી પથારીઓ, સુંદર આરામ-ખુરશીઓ, કોમળ વસ્ત્રો, હાડ માંસ ત્વચા અને રોમને સુખ આપનાર મર્દનો, સુંદર લલિત લલનાઓ સાથે વારંવાર વિષયસુખનો ઉપભોગ, [1]ઋતુથી ઉલટાં વીર્યવાળાં વિલેપનો અને બીજા સર્વ પ્રકારના શરીરને પ્રિય લાગે તેવા સ્નાન અને ઉદ્વર્તન[2] વિગેરેમાં આસક્ત થઇ ગયો. જેવી રીતે કોઇને ભસ્મક[3] વ્યાધિ થયો હોય તેને ગમે તેટલું ખાવાનું તથા પીવાનું આપવામાં આવે તે સર્વ તે ખાઇ પી જાય છે તેવી રીતે તે બાળ એ

---

૧ **ઉલટાં વીર્યવાળાં વિલેપનોઃ** શિયાળામાં ગરમ વિલેપનો કરવાં (ઉષ્ણવીર્ય), ઉન્હાળામાં ઠંડાં વિલેપનો કરવાં (શીતવીર્ય)–આ રિવાજ ઘણો જાણીતો છે ઋતુની અસર શરીરપર ન થાય તે સારૂ તેમ કરવામાં આવે છે.

૨ **ઉદ્વર્તનઃ** શરીરપરથી તેલાદિની અસર કાઢી નાખવા માટે લગાડવામાં આવતા લેપને ઉદ્વર્તન કહે છે.

૩ **ભસ્મકવ્યાધિઃ** ગમે તેટલું ખાય પણ ભુખ મટે નહિ અને દસ્ત પણ ખોરાકના પ્રમાણમાં આવે નહી એ વ્યાધિને 'ભસ્મક' કહે છે આ વ્યાધિવાળો ગમે તેટલું ખાય તે સર્વ ભસ્મ થઇ જાય છે અને નવું નવું ખાધા કરે છે, પણ ધરાતો નથી.

કોમળ શયન વિગેરે સર્વ વસ્તુને અતૃપ્તપણે ખૂબ ભોગવવા લાગ્યો. બિચારો બાળ તો એ કોમળ સ્પર્શના વિષયોમાં એટલો બધો ફસી ગયો કે તેના સબંધમાં અનેક પ્રકારની તજવીજ કર્યા છતાં તેના મનમાં કિંચિત્ માત્ર પણ સંતોષ થયોજ નહિ અને તેને પરિણામે તેના મનની શાંતિ ઉલટી ચાલી ગઇ જેમ કોઇ પ્રાણીને ખસ-ખુજલી થઇ હોય અને તેના પર ચળ આવવાથી ખણવામાં આવે ત્યારે જરા ઉપર ઉપરથી સુખ લાગે પણ આખરે શારીરિક દુઃખજ થાય તેવી તે બાપડાની સ્થિતિ થઇ ગઇ, છતાં પણ શુદ્ધ વિચારને અભાવે અને વસ્તુસ્થિતિના દુર્લક્ષ્યને લીધે જ્યારે જ્યારે સુંદર શય્યા વિગેરેનો ઉપભોગ કરે ત્યારે ત્યારે તેને વિચાર આવે કે અહો ! મને કેવું સુંદર સુખ છે ! અહો મને કેવો મજાનો આનંદ થાય છે ! આવી જાતના વિચારથી મનમાં ફુલાયા કરે અને એવી ખોટી ભાવના ભાવીને પોતે જાણે પરમ સુખ ભોગવતો હોય એમ માની લઇ નકામો રસાંતરમાં અવગાહન કરે અને તેવા સુખમાં[1] લીન થઇ જાય.

મનીષી ઉપર સ્પર્શનનું યોગબળ

મનીષી એથી ઉલટી રીતે જ્યારે જ્યારે તેને કોમળ શય્યા વિગેરેની ઇચ્છા થઇ આવે ત્યારે ત્યારે પોતાના મનમાં વિચાર કરે કે અહો અત્યારે મને જે વિકાર થાય છે તે સ્પર્શને કરેલો વિકાર છે, તે કાઇ સ્વાભાવિક ઇચ્છા નથી એ સ્પર્શન મારો ખરેખરો કટ્ટો દુશ્મન છે અને એ બાબતનો મેં મારા મનમાં પાક્કો નિર્ણય કર્યો છે, અને એ નિર્ણય જો બરાબર સાચો હોય તો પછી તે મારા સુખનું કારણ કેવી રીતે થઇ શકે ? આવી રીતનો વિચાર કરીને સ્પર્શનને અનુકૂળ આવે એવું કોઇ પણ પ્રકારનું આચરણ કરે નહિ. વળી તેની સાથે દોસ્તી થયેલી છે તો તેને તદ્દન ખોટું લગાડવું ન જોઇએ અને તેની મિત્રતા છોડી દેવા માટે હજુ થોડો વખત રાહ જોવાની જરૂર છે એમ ધારી સ્પર્શનને અનુકૂળ કોઇ કોઇ પ્રવૃત્તિ જરા **મનીષી** કરી લે, પરતુ તેમાં તે જરા પણ ગૃદ્ધિ રાખતો ન હોવાને લીધે તેમજ સંતોષામૃત વડે તેનું મન સ્વસ્થ થયેલું હોવાને લીધે, જેમ રોગરહિત શરીરવાળા સુંદર ભોજન પચી શકે તેવું અને તેટલું ખાય ત્યારે તેને જેમ સુખ થાય તેમ, પેલા શયન

---

૧ સંસારમાં પ્રાણીઓ આવીજ રીતે માનેલાં સુખના ધરડકા ખોટી રીતે લીધા કરે છે. વસ્તુતઃ સુખ ન હોય તેમાં સુખ માની તેની પાછળ દોડ્યા કરે છે અને હેરાન થાય છે

વિગેરેના ઉપભોગ તેને સુખ ઉપજાવતા હતા. વળી એ સુજ્ઞ મનીષી બાળની માફક એ શયનાદિકસાથે પ્રેમપૂર્વક મૈત્રી કરતો નહોતો તેથી ભવિષ્યમા તેને કોઇ પણ પ્રકારનુ દુ ખ થાય તેવો [1]બંધ પણ તે કરતો નહોતો આવી રીતે બાળ અને મનીષીની જૂદી જૂદી વર્તનુસાર સ્પર્શન પોતાના યોગબળની તેઓ ઉપર જૂદી જૂદી અસર કરતો હતો.

બાળની જીવનસાર્થકતા સંબંધી માન્યતા.

હવે એક દિવસ અતર્ધાન થયેલ સ્પર્શન પ્રગટ થઇને બાળને કહેવા લાગ્યો, "મિત્ર ! મારી મહેનતનુ કાઇ ફળ થયુ ? તને તેથી કોઇ પણ પ્રકારનુ સુખ થયુ કે નહિ અને તારા ઉપર કાઇ ઉપકાર થયો કે નહિ ? તે હવે તું મને જણાવ." બાળે જવાબ આપ્યો,

બાળનુ સ્પર્શલાપટ્ય

"ભાઇ ! તે ખરેખર મારા ઉપર મોટી મહેરબાની કરી છે હું કલ્પના પણ કરી ન શકુ તેવો આનદ મને કરાવીને તેં મને સ્વર્ગનુ—દેવલોકનુ સુખ અનુભવાવ્યુ છે અને વાસ્તવિક રીતે જોઇએ તો તેમાં નવાઇ જેવુ પણ શું છે ? તને વિધાતાએ બીજા પ્રાણીઓ ઉપર ઉપકાર કરવા માટેજ બનાવ્યો હોય એમ જણાય છે. ખરેખર, તારા જેવા દુનિયામા પારકા ઉપર ઉપકાર કરવા માટેજ જન્મ પામે છે અને મારા જેવાનો જન્મ તારા જેવાથીજ સાર્થક[2] થાય છે આ જન્મમાં જે સુખ લેવુ જોઇએ તે ખરેખર તારાથીજ મળે તેમ છે. તારા જેવાની સજ્જનતા અતિ ઉચ્ચ પ્રકારની છે તારા જેવા ઉત્તમ મનુષ્યો પોતાના સ્વભાવથીજ અન્ય માણસોને સુખના હેતુ રૂપ થયા કરે છે મિત્રવર ! તારી કૃપાથી હાલ તો હું પૂર્ણ આનદ ભોગવુ છુ." બાળનો આવો ઉત્તર સાભળી સ્પર્શને વિચાર કર્યો કે ચાલો ! એક કામ તો થયુ ! આ બાળ તો હવે શકા વગર આપણો નોકર થઇ ગયો અને તે એટલે સુધી કે હુ તેને કાળી વસ્તુ ધોળી કહું કે ધોળી વસ્તુ કાળી કહુ તો તે કોઇ પણ પ્રકારના વિચાર વગર તે કબૂલ કરી દે એટલી હદ સુધી તે મારે વશ થઇ ગયો છે. એને હવે હુ

---

૧ કર્મનો બંધ-કર્મ ગ્રહણ પાપાનુબધી પુણ્યનો ઉદય હોય ત્યારે સુખ ભોગવાય છે, પણ તેથી પાપનો બધ થાય છે સુજ્ઞ પ્રાણીઓને પુણ્યાનુબધી પુણ્યનો ઉદય માત્ર ઇષ્ટ છે તે સમજણ રાખી તેમાં ગૃદ્ધિ કરતા નથી, તેથી ભવિષ્યમા કદિ દુ ખ પામતા નથી

૨ બાળજીવો જીદગીનુ સાર્થક ઇંદ્રિયભોગમાજ માને છે.

જેમ નચાવવા ધારીશ તેમ તે નાચશે. આ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરીને સ્પર્શને કહ્યું " મિત્ર ! મારૂ એટલુંજ કામ હતું ! તારા ઉપર આટલો ઉપકાર થઇ શક્યો તેથી હું પણ મારી જાતને ભાગ્યશાળી સમજું છું. "

મનીષીનો ગૂઢ સાક્ષીભાવ.

મનીષીનો જવાબ

ત્યાર પછી સ્પર્શન મનીષી પાસે ગયો અને તેને કહ્યું " મિત્ર ! તારી ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી આપવાનો મારો પ્રયાસ સફળ થયો કે નહિ ? તે તું સાચુ કહે. " મનીષીએ જવાબ આપ્યો " અરે ભાઇ ! એની તે શી વાત કરવી ! તારી તો બહુ જબરી શક્તિ જણાય છે અને તે એટલી બધી છે કે મ્હોઢેથી તો તેનું પૂરતું વર્ણન પણ થઈ શકે નહિ ! " આવો ગુઢ જવાબ સાંભળી સ્પર્શને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ ભાઇસાહેબ જે કાંઇ બોલે છે તેમાં કાંઇ ઊંડો ભેદ જણાય છે. આ મનીષી ખરેખરો પક્કો અને પહોંચેલો છે, મારા જેવા એના મનનું કોઇ રીતે રજન કરી શકે એમ લાગતું નથી. ખરેખર, મારૂ સ્વરૂપ બરાબર કેવું છે તે એ ભાઇસાહેબ પામી ગયા હોય એમ મને લાગે છે, માટે ભારમાં ને ભારમાં અહીં બેસી રહેવું અને એ સબંધમાં એની પાસે કાંઇ વધારે બોલવું નહિ એમાંજ માલ છે. એની પાસે વધારે વાત કરવામાં કાંઇ વળે તેમ લાગતું નથી આવી રીતે મનમાં વિચાર કરીને તેણે ધૂર્ત્ત માણસને છાજે તેવો અવાજ કર્યો, પોતાના ચ્હેરા પર જરા પણ વિકાર જણાવા ન દીધો અને મૌન ધારણ કરીને તે બેસી રહ્યો.

અકુશળમાળાની પ્રેરણા.

આ બાજુ બાળે પોતાની માતા અકુશળમાળા પાસે જઇને સ્પર્શને પોતાની યોગશક્તિ કેવી રીતે બતાવી તે સબંધી સર્વ હકીકત અથથી માંડીને ઇતિ સુધી કહી સભળાવીતે તેમાં સ્પર્શને પોતાની યોગશક્તિથી કેવી રીતે સુખ સપાદન કરાવ્યુ અને તેમ કરવાનું તેનામાં કેટલું સામર્થ્ય હતું એ વાત બહુ રસથી જણાવી. આ સર્વ હકીકત સાંભળીને અકુશળમાળા બોલી—" ભાઇ ! મેં તો તને પ્રથમથીજ કહ્યું હતું કે તારે આ સ્પર્શન સાથે દોસ્તી થઇ છે તે બહુ સારી વાત થઇ છે અને તેથી પરપરાએ તને બહુ સુખ થશે. ભાઇ ! મારામાં પણ એવી યોગશક્તિ છે તેની મજા વળી તને કોઇ વખત બતાવી

આપીશ." બાળે આ નવી વાત સાંભળીને કહ્યું "જો એમ હોય તો, માતાજી ! મહેરબાની કરીને હાલ તુરતજ એ કુતૂહળ બતાવવાની કૃપા કરો એવી મારી વિનતિ છે." અકુશળમાળાએ જવાબમાં કહ્યું "જ્યારે મારી યોગશક્તિનો પ્રયોગ અજમાવીશ ત્યારે તને તે સબંધી સર્વ હકીકત કહીશ."

શુભસુંદરીની વિચક્ષણ સલાહ.

જેવી રીતે બાળે પોતાની માતા અકુશળમાળાને સ્પર્શન સબંધી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી તેવી રીતે મનીષીએ પણ પોતાની માતા શુભસુંદરી પાસે સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. સર્વ હકીકત સાંભળીને વિચક્ષણ શુભસુંદરીએ કહ્યું "વત્સ ! એ પાપી મિત્ર સાથે તારે જરા પણ સબંધ રાખવો તે કોઇ પણ રીતે મને ઉચિત લાગતું નથી, કારણ કે એ સ્પર્શનનો પરંપરાએ પણ પરિચય કરનારને અનેક દુઃખો પ્રાપ્ત થાય છે." મનીષીએ કહ્યું "માતાજી ! આપ કહો છો તે બરાબર છે. પણ આપે એ સબંધમાં જરા પણ ભય કરવાનું કારણ નથી. હું એ સ્પર્શનને એના ખરા સ્વરૂપમાં ઓળખી ગયો છું તેથી એ મને વશ કરવા માટે અનેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે તો પણ હું તેનાથી છેતરાઉં તેમ નથી. ફક્ત હાલ હું તેનો ત્યાગ કરતો નથી પરંતુ તેવા ત્યાગને માટે યોગ્ય અવસરની રાહ જોયા કરૂં છું; કારણ કે એને મેં મિત્ર તરીકે એક વખત સ્વીકાર્યો છે તો પછી અકાળે તેને એકદમ તરછોડી નાખવો એ મને ઠીક લાગતું નથી." શુભસુંદરીએ આ પ્રમાણે પુત્રના વચન સાંભળીને કહ્યું "વત્સ ! એ વિચાર તેં ઘણો સારો કર્યો જણાય છે. ખરેખર તારૂં વ્યવહારકુશળપણું યોગ્યછે, તેમજ તારા વત્સળભાવને, નીતિમાર્ગે વર્તવાની તત્પરતાને, ગંભીરતાને, તેમજ સ્થિરતાને ધન્ય છે. વ્યવહારનો એક નિયમ છે કે જેને એક વખત ગ્રહણ કર્યો હોય તેનામાં કાંઇ દોષ હોય તો પણ સજ્જન માણસો તેનો અકાળે ત્યાગ કરતા નથી, જેમકે તીર્થંકર મહારાજ ગૃહસ્થપણામાં હોય છે ત્યારે તે ગૃહસ્થપણાનો અકાળે ત્યાગ કરતા નથી (યોગ્ય અવસરેજ તજે છે)[1]. વળી જેને એકવાર ગ્રહણ કર્યું-સ્વીકાર્યું તેમાં કોઇ દોષો હોય તોપણ તેનો જો અકાળે ત્યાગ કરવામાં આવે તો સજ્જન પુરૂષોમાં એવી રીતે અકાળે ત્યાગ કરનાર પ્રાણી નિંદા પામે છે અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શકતો નથી; પરંતુ

---

૧ તીર્થંકરો ઘરનો દોષ જાણે છે, છતા અવસરેજ તેનો ત્યાગ કરે છે

તેવી દોષવાળી વસ્તુને ત્યાગ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય-સમય આવી પહોંચે તે વખતે પણ જો પ્રાણી મૂર્ખાઇને અંગે તેનો ત્યાગ કરી દેતો નથી તો પછી પરિણામે તેનો પોતાનોજ ક્ષય થાય છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી; તેટલા માટે બુદ્ધિમાન પ્રાણીએ જે વસ્તુ એક વાર ગ્રહણ કરી હોય અને પછી તે તજવા યોગ્ય છે એમ માલુમ પડ્યું હોય તો તેણે તેના ત્યાગનો અવસર શોધ્યા કરવો, એમાં સમજુ માણસની સમજણ રહેલી છે. ”

કર્મવિલાસનો નિર્ણય.

બાળનો વિલાસ-વૃથા ઉપદેશ.

મનીષીની સલાહને અંગે વિચારણા.

કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાની બન્ને રાણીઓ (શુભસુંદરી અને અકુશળમાળા) પાસેથી તે સર્વ હકીકત સાંભળી ત્યારે તે પોતાના મનમાં મનીષી ઉપર પ્રસન્ન થયો અને બાળ ઉપર ગુસ્સે થયો.

હવે ત્યાર પછી બાળે તો કોમળ શય્યાઓ પર આરામ કરવો, સુંદર સ્ત્રીઓ સાથે સ્પર્શેંદ્રિય સંબંધી સુખો ભોગવવા વિગેરે વિગેરે જે જે બાબતો સ્પર્શનના પ્રદેશની હતી તે સર્વ વધારે વધારે આસક્ત થઇને બહુ બહુ પ્રકારે સેવવા માંડી અને રાત દિવસ તે જ કામમાં આસક્ત રહેવા લાગ્યો, રાજકુમારને યોગ્ય બીજા સર્વ વ્યાપારો છોડી દીધા, તે એટલે સુધી કે પોતાના દેવ અને ગુરુને પગે લાગવાનો દર-રોજનો નિયમ હતો તે પણ છોડી દીધો, અભ્યાસ કરવાનો નિયમ પણ છોડી દીધો, કુળમર્યાદા ઓળગવા માંડી, જાનવરને યોગ્ય પશુ-ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો, આવા વર્તનને લઇને લોકો તેની નિંદા કરવા લાગ્યા તે બાબતની દરકાર પણ તેણે છોડી દીધી, પોતાના કુળને કલંક લાગે તેવું કોઇ કાર્ય કરવું ન જોઇએ એવો અત્યાર સુધી વિચાર રહેલો હતો તે વિચાર પણ છોડી દીધો, પોતે બીજા પ્રાણીઓને હસ-વાનું-ઠઠ્ઠા મશ્કરીનુ સાધન થતો હતો તે વાત તેના જાણવામાં પણ આવી નહિ, [1]પોતાના હિત કરનાર પક્ષ તરફ પણ તેણે તિરસ્કાર બ-તાવવા માંડ્યો અને કોઇ સાચો ઉપદેશ આપે તો તે ગ્રહણ કરવાનું પણ છોડી દીધું, માત્ર જ્યા જ્યાં નારી(સ્ત્રી)સંગ, કોમળ આસન કે બીજું કાંઇ પણ સ્પર્શનને સુખ ઉપજાવે તેવું હોય તેને પ્રાપ્ત કર-વાના અને ભોગવવાના કામમાં તે લાગી જતો અને પછી તેના ઉપ-

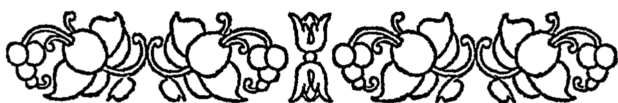
---

૧ હિત કરનાર પક્ષ મોક્ષમાર્ગે અનુસરતા લોકો અથવા મોક્ષમાર્ગને અનુસરતાં અનુષ્ઠાન.

ભોગનું પરિણામ શું થશે તે વિચાર્યા વગર આસક્તિ રાખીને તેમાં પ્રવર્ત્યા કરતો હતો. આવું તેનું ગાઢ આસક્તિવાળુ વર્તન જોઇને મનીપીને તેના ઉપર કરૂણા આવી જતી ત્યારે વળી કોઇ કોઇ વાર તે સ્પર્શનની મૂળ શુદ્ધિ કેવા પ્રકારની હતી તે સબધી પોતે (મનીષીએ) ચલાવેલી શોધખોળની સર્વ વાત તેની પાસે નિવેદન કરતો અને પાછો વધારામાં કહેતો કે “ ભાઇ બાળ ! એ સ્પર્શન મોટો લુંટારો છે, જરા પણ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય નથી, એ ખરેખરો મોટો દુશ્મન છે.” આવી હકીકત તે બાળની પાસે કહેતો અને તેને સ્પર્શન વિરૂદ્ધ ઉશ્કેરતો ત્યારે બાળ જવાબમા કહેતો કે “ ભાઇ મનીષી ! આવી નહી અનુભવેલી બાબતના સબધમા વાત કરવાનો અર્થ શો? જે મારો પરમ મિત્ર છે, અનત સુખસાગરમા અવગાહન કરાવવામાં હેતુભૂત છે, તેને તું મારો પરમ શત્રુ–મોટો દુશ્મન કહે છે એ કેવી વાત !” આવા વિચિત્ર જવાબો સાભળી મનીષી પોતાના મનમાં વિચાર કરતો કે ખરેખર, આ બાળ મૂર્ખજ જણાય છે ! એને અટકાવવાનું કામ હાલતો તદ્દન અશક્ય લાગે છે તેથી તેને રોકવો નકામો છે, માટે હાલ તો મારી જાતને બચાવી લેવાનો યત્ન કરવો એજ શ્રેયસ્કર છે. નીતિશાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે કોઇ મૂર્ખ માણસ અકાર્ય કરવા તૈયાર થયો હોય ત્યારે તેને તેમ કરતો અટકાવવા માટે જે મહેનત લઇને કહેવામાં આવે છે તે વાણીનો વિસ્તાર [1]રાખના ઢગલામાં ઘીની આહુતિ પેઠે નકામો થાય છે. એવા મૂર્ખને હજારો ઉપદેશ આપવામાં આવે તો પણ તે અકાર્ય કરવાથી કદિ પાછો હઠતોજ નથી. રાહુને ગમે તેટલાં વાક્યો કહેવામાં આવે તો પણ ચંદ્રને ગળી જવાના કામથી તેને કોઈ વારી શકતું જ નથી. દુર્વિનીત પ્રાણીઓ (હલકા માણસો) જ્યારે અકાર્ય કરવામાં તત્પર થયા હોય ત્યારે સમજુ પ્રાણીએ તેવા પ્રાણીને વારવા નહિ, પણ તેઓનો તિરસ્કાર કરવો. આવી રીતે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને બાળને સ્પર્શનના સંબંધમા શિક્ષણ આપવાની કે કહેવાની જે પદ્ધતિ મનીષીએ સ્વીકારી હતી તે છોડી દીધી અને (મનીષી) મૌન ધારણ કરીને બેસી રહ્યો.

---

૧ રાખના ઢગલામાં ઘી ગમે તેટલું નાખવામા આવે તો તેથી કોઇ પણ પ્રકારનો લાભ થતો નથી, ઘી જાય છે અને મહેનત નકામી થાય છે; તેમ મૂર્ખને આપેલો ઉપદેશ નકામો થાય છે અને મહેનત પણ માથે પડે છે.

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું.

મધ્યમબુદ્ધિ.

મિથુનદ્વય—અંતરકથા.

સામાન્યરૂપાનો મધ્યમબુદ્ધિ

હવે[1] એજ કર્મવિલાસ રાજાને ઉપર જણાવેલી શુભસુંદરી અને અકુશળમાળા ઉપરાત એક ત્રીજી સામાન્યરૂપા નામની રાણી હતી. એ રાણીથી રાજાને મધ્યમબુદ્ધિ નામનો પુત્ર થયો હતો. આ મધ્યમબુદ્ધિ ઉપર બાળ અને મનીષીનો બહુ પ્રેમ હતો અને તેની સાથે બન્નેએ ઘણા કાળ સુધી ક્રીડા કરી હતી. કાંઇ રાજ્ય સબધી કામકાજ હોવાને લીધે મહારાજાના હુકમથી તે દેશાવર ગયો હતો તે હમણા ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરે આવી પહોંચ્યો. તેણે આવીને તુરતજ બાળ અને મનીષીને સ્પર્શનની સાથે જોયા. તે બન્નેને ભેટ્યો અને સ્પર્શનને મળ્યો. પછી મધ્યમબુદ્ધિને જરા કૌતુક થયું તેથી પોતાનું મ્હોઢુ બાળના કાન સુધી લબાવીને તેને ખાનગી રીતે પૂછ્યુ "અરે ભાઇ! આ નવો માણુસ કોણ છે?" બાળે જવાબમાં કહ્યું "બંધુ! એ તો ન કલ્પી શકાય તેવા પ્રભાવવાળો સ્પર્શન નામનો આપણો મિત્ર છે." મધ્યમબુદ્ધિએ તેનું વિશેષ સ્વરૂપ પૂછવાથી બાળે સ્પર્શન

---

૧ વાચનારને યાદ આપવાની જરૂર નથી કે વિદુર આ સર્વ વાર્તા નંદિવર્ધનકુમાર પાસે કહે છે. વિદુરે જે કથા કહેવા માડી હતી તેમાં કર્મવિલાસ રાજાના બે પુત્રો બાળ અને મનીષીની વાત અત્યાર સુધીમા આવી છે. એ બન્ને પાત્ર સાથે હવે કર્મવિલાસ રાજાનો ત્રીજો પુત્ર દેખાવ આપે છે આ સર્વ હકીકત અગ્રહીતસંકેતા સાંભળે તેમ ભવ્યપુરુષ, સદાગમ સમક્ષ કહે છે

મનીષી શુભસુંદરીનો પુત્ર છે તે શુભ વિચારથી થયેલ ઉચ્ચ બુદ્ધિ બતાવે છે. બાળ અકુશળમાળાનો પુત્ર છે તે અયોગ્ય વિચારથી થતી ચાલુ દશાને—સંસારવૃદ્ધિને બતાવે છે મધ્યમબુદ્ધિ—ચાલુ પ્રવાહવાળા મધ્યમ જીવોને બતાવે છે. આ ત્રણે પાત્રો મનન કરીને અભ્યાસ કરવા લાયક છે.

સંબંધી સર્વ હકીકત જણાવી દીધી, જે સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિને સ્પર્શન ઉપર ઘણો રાગ થયો. પછી બાળના કહેવાથી સ્પર્શને પોતાની શક્તિ મધ્યમબુદ્ધિ ઉપર પણ ચલાવવા માંડી. સ્પર્શને પોતાનું માહાત્મ્ય તેને-બતાવવા માટે યોગશક્તિનો પ્રયોગ કર્યો, પોતે અતર્ધાન થઇ ગયો, મધ્યમબુદ્ધિના શરીરમાં દાખલ થયો, તેને મોટું આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેમ કર્યું, તેનામાં કોમળ સ્પર્શ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા જાગૃત કરી, તેની પાસે સુંદર કોમળ શય્યા, લલિત લલનાઓ વિગેરે સાથે સ્પર્શનો આનદ કરાવ્યો અને તેમ કરીને મધ્યમબુદ્ધિના મનમાં પોતાની ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન કર્યો. મધ્યમબુદ્ધિ આવો તેના યોગનો પ્રયોગ જોઇ-અનુભવી રાજી રાજી થઇ ગયો. આ પ્રમાણે પોતાનું સામર્થ્ય બતાવીને અતર્ધાન થઇ ગયેલ સ્પર્શન પાછો પ્રગટ થયો અને પોતાનો પ્રયાસ સફળ થયો છે કે નહિ? એવો મધ્યમબુદ્ધિને સવાલ કર્યો. એ સવાલનો જવાબ આપતાં મધ્યમબુદ્ધિએ તેનો આભાર માન્યો. સ્પર્શને પણ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે ફીકર નહિ! આ ભાઇ સાહેબ પણ મારા સપાટામાં આવી ગયાછે!

મધ્યમબુદ્ધિને સંશય, મનીષીની ચેતવણી.

આ સર્વ બનાવ પ્રત્યક્ષ બનતો જોઇને મનીષી પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો! પાપી સ્પર્શને તો આ મધ્યમબુદ્ધિને પણ લગભગ પોતાને વશ કરી લીધો; પણ એ બાપડો તદ્દન અજાણ્યો છે અને જરૂર સ્પર્શનથી છેતરાઇ ગયો જણાય છે તેથી જો હજુ પણ તે ઉપદેશ ગ્રહણ કરે તો તેને ખરી હકીકત સમજાવું-આ પ્રમાણે વિચારીને મનીષીએ મધ્યમબુદ્ધિને એકાત પ્રદેશમાં લઇ જઇને ખાનગી રીતે કહ્યું "ભાઇ! આ સ્પર્શન સારો માણસ નથી, એને તો વિષયાભિલાષે લોકોને છેતરવા માટે અહીં મોકલેલો છે અને આખો વખત તે લોકોને છેતરવાનોજ ધંધો કર્યા કરે છે." મધ્યમબુદ્ધિએ આ સબંધમાં વિસ્તારથી બધી હકીકત પૂછવાથી મનીષીએ સ્પર્શનની મૂળશુદ્ધિ સબધી સર્વ વાર્તા પ્રથમથી છેડે સુધી પોતે જે પ્રમાણે બોધ અને પ્રભાવ પાસેથી મેળવી હતી તે સર્વ કહી સંભળાવી. આ સર્વ હકીકત સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે સ્પર્શનનો મારા ઉપર આટલો બધો પ્રેમભાવ છે એ મેં અનુભવ્યું છે, વળી એની શક્તિ પણ અચિંત્ય છે અને એ સુખનો હેતુ પણ છે એ સર્વ મેં તાજુંજ જોઇ લીધુ છે. બીજી બાજુએ જોઇએ તો આ મનીષી પણ કદિ અયોગ્ય વચન બોલે તેવો નથી. ત્યારે હવે

આમાં તત્ત્વ શું છે અને મારે શું કરવું યોગ્ય ગણાય? અથવા આ પ્રમાણે સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાથી શો લાભ મળવાનો છે? માતાજી પાસે જઇને તેમનેજ સર્વ હકીકત પૂછવી એ વધારે ઠીક છે અને પછી તે જે પ્રમાણે હુકમ કરે તે પ્રમાણે આચરણા કરવી.[1]

માતાપાસે સવાલ;
સંશયમાં કાળક્ષેપ;
માતૃકથિત અંતરકથા.

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મધ્યમબુદ્ધિ પોતાની માતા સામાન્યરૂપા પાસે ગયો, તેને પગે પડ્યો; તેણીએ તેનાં ઓવારણાં લીધાં, મધ્યમબુદ્ધિ જમીન પર બેઠો, પછી તેણે બધી હકીકત પોતાની માતુશ્રીને કહી સભળાવી. સર્વ હકીકત સાંભળી લીધા પછી સામાન્યરૂપાએ કહ્યું "વત્સ! હાલ તો તારે સ્પર્શન અને મનીષી બન્નેનાં વચનને અનુકૂળ રહીને વર્તવું જેથી તું મધ્યસ્થપણે રહીશ એટલે તને કોઇ પણ પ્રકારના ભયનું કારણ રહેશે નહિ. કાળાન્તરે પછી વધારે હકીકતની માહીતગારી તને મળે ત્યારે જે પક્ષ વધારે બળવાન્ છે એવું જાણવામાં આવે તેને આદરવો અને જે ઓછો બળવાન્ જણાય તેને છોડી દેવો. વ્યવહારશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે-બે જૂદાં જૂદાં કામોના સંબંધમાં જ્યારે મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે હંમેશા કાળક્ષેપ કરવો તેના સંબંધમાં બે જોડલાંનું દૃષ્ટાન્ત ધ્યાનમાં રાખવું." મધ્યમબુદ્ધિએ તે બે જોડલાં કોણ હતાં તે પૂછવાથી સામાન્યરૂપાએ મિથુનદ્વયની વાત કહેવા માંડી.

* * * *

* * * * *

1 જુદી જુદી બાબતમાં નિર્ણયપર આવી જવાની બાળ, મનીષી અને મધ્યમબુદ્ધિની પદ્ધતિ ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. ત્રણે ઉત્ક્રાન્તિના જૂદા જૂદા અંશોપર છે. બાળ વગરવિચારે ઝુકાવે છે, મનીષી વિચક્ષણપણે નિર્ણય કરે છે; મધ્યમબુદ્ધિ વિશેષ પૃચ્છા અને અવલોકન કરે છે.

મિથુનદ્વય અંતરકથા.

મુગ્ધ અને અકુટિલા

[1]એક તથાવિધ નામનું નગર છે. ત્યાં ઋજુ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે. તેને પ્રગુણા નામની રાણી છે. આ રાજા રાણીને કામદેવ જેવા રૂપ અને આકારવાળો મુગ્ધ નામનો પુત્ર છે અને એ રાજકુમારને રતિના જેવા લાવણ્યવાળી સુંદર અકુટિલા નામની સ્ત્રી છે. આ મુગ્ધકુમાર અને અકુટિલાને અરસ્પરસ બહુ પ્રેમ હતો. તેઓ ઇંદ્રિયના સુખો અનેક પ્રકારે ભોગવતાં વખત પસાર કરતા હતા. વસંત ઋતુના એક સુંદર પ્રભાતે મુગ્ધ કુમાર પોતાના મહેલની અગાશીમાં આનંદથી સૃષ્ટિસૌંદર્ય જોતો ઊભો હતો તે વખતે દૂરથી મનોહર, વિકાસ પામેલા અને વિધવિધ પ્રકારના પુષ્પો અને લીલોતરીથી છવાયલા બગીચાને જોઇને તેમા (બગીચામાં) ક્રીડા કરવાની તેને ઇચ્છા થઇ, તેથી તે પોતાની સ્ત્રી અકુટિલાને કહેવા લાગ્યો "દેવિ! આજે આ બગીચાની શોભા તો કાંઇ ઓરજ જણાય છે, માટે ચાલો, આપણે ફુલો એકઠા કરવાને નિમિત્તે ત્યાં જઇને આનંદક્રીડા કરીએ." અકુટિલાએ જવાબ આપ્યો "જેવી પ્રાણેશની આજ્ઞા!" આવો વિચાર કરીને હીરાજડિત સુવર્ણની પુષ્પછાબડીઓ લઇને તેઓ બન્ને બગીચામા ગયા અને ફુલ વીણવા લાગ્યા. ફુલ વીણતાં વીણતા મુગ્ધ કુમાર બોલ્યો "વ્હાલી! જોઇએ કે આપણા બેમાં છાબડી પહેલ વહેલી ફુલોથી કોણ ભરી દે છે? તું બીજી દિશામાં જા! હું આ દિશામાં જાઉં છું." અકુટિલાએ તે વાત કબૂલ કરી. પુષ્પસંચય કરતાં કરતાં તેઓ એક બીજાથી બહુ દૂર નીકળી ગયાં અને વચ્ચે ઝાડી હોવાથી એક બીજાને દેખાતાં બંધ થઇ ગયાં.

કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણા;
વ્યંતરે કરેલો ગોટાળો;
વિચક્ષણાનો ગોટાળામાં વધારો.

હવે તેજ વખતે તે પ્રદેશ ઉપર એક વ્યંતર જોડલું ફરતું ફરતું

---

[1] સામાન્યરૂપા પોતાના પુત્ર મધ્યમબુદ્ધિને વાત કહે છે આ કથા કુમાર નંદિવર્ધન પાસે વિદુર કહી સંભળાવે છે તેના પેટામાં છે આખી વાર્તા સંસારીજીવનો અનુભવ સદાગમ સમક્ષ ચાલે છે તેને અનુસંધે છે આ વાર્તા પ્રકરણ ૭ માની આખરે પૂરી થાય છે

આવી પહોંચ્યું. તેમાં જે પુરુષ હતો તેનું નામ કાળજ્ઞ હતું અને સ્ત્રી હતી તેનું નામ વિચક્ષણા હતું. તેઓ બન્ને આકાશમાં ફરતા હતા; તે વખતે બન્નેએ આ મનુષ્યજોડલાને બગીચામાં ફુલો વીણતાં જોયાં. કર્મનાં પરિણામ અચિંત્ય હોવાને લીધે, તે બન્ને મનુષ્યદંપતી અતિ સુંદર હોવાને લીધે, કામદેવ હમેશાં પરિણામનો વિચાર કર્યા વગર કામ કરતો હોવાને લીધે, વસંતનો સમય કામદેવને ઉદ્દીપન કરનાર હોવાને લીધે, તે પ્રદેશ ઘણો સુંદર રમણીય અને આકર્ષક હોવાને લીધે, વ્યંતર દેવોને રમત ગમત કરવાનો અને ટીંખળ કરવાનો સ્વભાવ-શોખ હોવાને લીધે, ઇંદ્રિયો સ્વાભાવિક રીતે ચપળ હોવાને લીધે, વિષયાભિલાષને દૂર કરવો અતિ મુશ્કેલ હોવાને લીધે, મનોવૃત્તિ અતિ ચપળ હોવાને લીધે અને તે બનાવો તેજ પ્રકારે બનનારા હોવાને લીધે તે વ્યંતરદંપતીમાંથી કાળજ્ઞને અકુટિલા ઉપર તીવ્ર પ્રેમ થયો અને વિચક્ષણાને મુગ્ધકુમાર ઉપર બહુ રાગ થયો.

હવે જો આ વાતની અરસ્પરસ ખબર પડે તો પંચાત થાય તેથી કાળજ્ઞ વ્યંતરે પોતાની સ્ત્રીથી એ હકીકત છુપાવવા માટે યુક્તિઓ કરવા માંડી અને તેમ કરતાં વિચક્ષણાને કહ્યું "દેવિ! તમે આગળ ચાલો! પ્રભુભક્તિ માટે થોડાં પુષ્પો આ રાજબગીચામાંથી વીણીને હું તમારી પાછળ આવુંછું." વિચક્ષણાનું મન તે વખતે મુગ્ધકુમારે હરણ કર્યું હતું તેથી તે પણ ચુપચાપ મૌનપણે આગળ ચાલી. કાળજ્ઞ વ્યંતર અકુટિલા બગીચામાં પુષ્પ વીણતી હતી તે દિશા તરફ ચાલ્યો અને ખૂબ ઝાડીવાળા પ્રદેશમાં નીચે ઉતર્યો તેથી વિચક્ષણા વ્યંતરીને દેખાતો બંધ થઇ ગયો. પછી કાળજ્ઞ વ્યંતરે વિચાર કર્યો કે અરે! આ મનુષ્યદંપતી શા માટે એક બીજાથી દૂર ફર્યા કરે છે અને એક બીજાથી વધારે વધારે દૂર શા માટે જતા જાય છે એ સંબંધી તપાસ કરવી જોઇએ. પછી તે વ્યંતરે [1]વિભંગજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો તેથી તેઓ એક બીજાથી દૂર શા માટે વિચરે છે તેનું કારણ તેના જાણવામાં આવી ગયુ. હવે અકુટિલાને પોતાને વશ કરવાનો ઉપાય તેણે પોતાના મનમાં તુરતજ વિચારી લીધો અને પોતે (કાળજ્ઞવ્યંતરે) મુગ્ધકુમારનું વૈક્રિય રૂપ ધારણ કરી લીધું, હાથમાં સોનાની

કાળજ્ઞની યુક્તિ.

---

૧ વિભંગજ્ઞાનઃ અવધિજ્ઞાનથી દૂરની વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે. અજ્ઞાન દશામાં ભવપ્રાયોગ્ય જ્ઞાન જેને હોય તેને વિભંગજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. મિથ્યાત્વી દેવોને અને અસુરોને એ જ્ઞાન હોય છે.

છાબડી બનાવીને લઇ લીધી, તેને ફુલથી ભરી દીધી, પોતે અકુટિલા તરફ ગયો અને એકદમ બોલ્યો "પ્રિયા! મે તારા ઉપર જીત મેળવી છે! તું હારી ગઇ! હારી ગઇ!" 'અહો! આર્યપુત્ર તો બહુ જલદી આવી પહોચ્યા અને મને આટલી ઉતાવળથી જીતી પણ લીધી' એવા વિચારથી અકુટિલા જરા ઝાંખી પડી ગઇ. તેની તે અવસ્થા જોઇ કાળજ્ઞવ્યંતર જેણે મુગ્ધકુમારનું રૂપ લીધું હતું તે બોલ્યો "પ્રિયા! દીલગીર થવાની જરૂર નથી. આ તો સાધારણ બાબત છે. હવે આપણે ઘણાં પુષ્પો એકઠાં કરી લીધાં છે તેથી ચાલો! આપણે આ બાજુના કેળના ગૃહમાં જઇએ. વહાલી! જો, એ કેળનું ઘર કેવું સુદર છે! એ આખા બગીચાના આભૂષણ જેવું છે." ભોળી અકુટિલા બાપડી કાંઇ વિશેષ હકીકત જાણતી ન હોવાને લીધે ખરી હકીકતના અજાણપણામાં તેણે સર્વ વાત સ્વીકારી લીધી. ત્યાંથી મુગ્ધકુમારનું રૂપ ધારણ કરનાર કાળજ્ઞ વ્યતર અને અકુટિલા કેળના ગૃહમાં ગયા અને ત્યાં પાંદડાંઓની સુદર પથારી બનાવી તેપર આરામ કર્યો.

વિચક્ષણાનુ રૂપ

હવે આ બાજુએ વિચક્ષણા વ્યંતરીએ આકાશમાં રહીને વિચાર કર્યો કે કાળજ્ઞ વ્યતર (પોતાનો પતિ) હજુ પૃથ્વી પર ફરે છે, તે પાછો ન આવે અને પેલી મનુષ્યસ્ત્રી દૂર રહે તેટલા વખતમા પેલા રતિરહિત થયેલા કામદેવના આકારને ધારણ કરનાર તરૂણ પુરુષને (મુગ્ધ કુમારને) મનાવી સમજાવી માન આપી જન્મની સફળતા કરૂં! એ મનુષ્યદંપતી (મુગ્ધ અને અકુટિલા) એક બીજાથી દૂર શા માટે રહ્યા છે તેનું કારણ તે વ્યતરીએ વિભગજ્ઞાનથી જોઇ લીધું અને તુરતજ પોતે અકુટિલાનું વૈક્રિય રૂપ ધારણ કરી હાથમાં સુવર્ણની છાબડી ફુલથી ભરેલી લઇને મુગ્ધ કુમારની પાસે ગઇ અને મોટેથી હસીને બોલવા લાગી "આર્યપુત્ર! તમને જીતી છુ, જીતી છું, તમે હારી ગયા!" કુમાર જરા સભ્રમમા પડીને તેના સામુ જોઇ રહ્યો અને પછી બોલ્યો "વ્હાલી! ખરેખર, આજ તો તેં મને જીત્યો! બોલ, ત્યારે હવે શું કરશું?" વિચક્ષણા વ્યંતરી જેણે અકુટિલાનું રૂપ લીધું હતું તે બોલી "જે હું કહું તે આજ તો તમારે કરવું પડશે." કુમારે કહ્યુ કે "તે શું છે તે તો મને જણાવ." વિચક્ષણાએ જવાબમાં કહ્યું "ચાલો! આપણે લતામંડપમાં-કેળના ગ્રહમા જઇએ અને ત્યાં જઇને બગીચાની સુંદર વનરાજી ખીલી છે તેનો આનંદઉપભોગ મજાથી કરીએ."

મુગ્ધકુમારે એ વાત કબૂલ કરી અને જે કદળીલતામાં કાળજ્ઞ-વ્યતર અને અકુટિલા ગયાં હતાં તેજ મંડપમાં આ બન્ને પણ દાખલ થયાં. ત્યાં તેઓએ એક જોડલાને જોયું. વધારે વધારે ધારી ધારીને જોતાં તેઓ વધારે આશ્ચર્ય પામતાં પામતાં એક બીજાને વધારે ટીકી ટીકીને જોવા લાગ્યા. આમાં તલના ત્રીજા ભાગ જેટલો પણ તફાવત પોતાના જોડલામાં અને બીજા જોડલામાં તેઓને જણાયો નહિ; ગમે તે ભાગ સરખાવે તો એક સરખોજ લાગે. હવે ખરેખરો મુગ્ધ-કુમાર હતો તેણે વિચાર કર્યો–અહો! ભગવતી વનદેવતાના પ્રભાવથી આજ તો હુ અને મારી રાણી બન્ને બેવડા થઇ ગયા! એ તો અમારો મહાન ઉત્કર્ષનો બનાવ બન્યો! માટે ચાલો! જઇને પિતાશ્રીને પણ આ વાતના આનદ સમાચાર આપીએ' તેણે પોતાની સાથેના બાકીના સર્વેને ઇચ્છા જણાવી કે આપણે આ હકીકત પિતાજીને જણાવીએ. સર્વેએ તે કબૂલ કરવાથી ચારે જણાં (મુગ્ધ અને અકુટિલા તથા તેમનાં રૂપ ધારણ કરેલાં કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણા) ઋજુ રાજા પાસે જવાં નીકળ્યાં.

કેળગૃહમાં બે જોડલાં

ઋજુ રાજા એ ચારેને જોઇને બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો તેમજ પ્રગુણા રાણી અને બીજા રાજ્યપરિવારને પણ ઘણી નવાઇ લાગી. તેઓએ મુગ્ધ કુમારને પૂછ્યુ કે 'ભાઇ! આ સર્વ શું છે તે તું અમને સમજાવ તો ખરો!'

ગોટાળાને વધારે ટેકો.

મુગ્ધ કુમાર—'પિતાજી! એ તો વનદેવતાનો પ્રભાવ છે.'

ઋજુ રાજા—'તે કેવી રીતે?'

મુગ્ધ કુમારે સર્વ હકીકત કહી સભળાવી. આ હકીકત સાંભળીને સરળ પ્રકૃતિવાળા ઋજુ રાજાએ વિચાર કર્યો કે અહો! હું ધન્ય છું! ભાગ્યશાળી છું! મારા ઉપર વનદેવતાની બહુ મોટી કૃપા થઇ! હર્ષના ઉત્સાહમાં આવી તેણે તો આખા નગરમાં મોટો મહોત્સવ કરવાનો આદેશ આપી દીધો, અનેક પ્રાણીઓને મોટાં મોટા દાન આપ્યાં અને મોટા પાયાઉપર નગર દેવતાનાં પૂજન અર્ચન કરાવ્યાં અને મોટી ધામધુમ કરી મૂકી. પછી રાજાએ આખા રાજ્ય-મંડળને બોલાવીને જાહેર કર્યું કે "મારે એક જ પુત્ર હતો તેના બે પુત્ર અને એક પુત્રવધૂની બે પુત્રવધૂઓ થઇ ગયાં તેથી હે લોકો! તમે ખાઓ, પીઓ અને અહો સજ્જન પુરુષો! તમે ગાઓ, બજાવો,

નાચો અને લહેર કરો!' અગુણા રાણી પણ રાજાને અનુસરીને આનંદ મંગળના વાજિંત્રો વગાડીને કાનને પણ બહેરા કરી નાખવા લાગી અને ઊંચા હાથ કરીને નાચવા લાગી અને પોતે હતી તેથી એવડી ગઇ ગઇ છે એવા વિચારથી બહુ આનંદ પામી. અંતપુરની સર્વ સ્ત્રીઓએ પણ નાચવા માંડ્યું. આખું નગર રાજી રાજી થઇ ગયું અને સર્વત્ર આનંદ આનંદ પસરી રહ્યો.

કાળજ્ઞને શંકા અને વિચારણા.
પોતાના વર્તનપર વિચાર અને ચુપકીદી.
વિચક્ષણાએ લીધેલો તેવોજ માર્ગ.

ટીખળી વ્યંતર

વ્યંતર જાતિના દેવતાઓને રમત ગમત અને ખાસ કરીને ટીખળ બહુ પ્રિય હોય છે તેથી કાળજ્ઞ વ્યંતર આ બધી લીલા જોઇને બહુ રાજી થયો. માત્ર તેના મનમાં એક વિચાર આવ્યા કરતો હતો કે આ બીજી સ્ત્રી કોણ આવી છે? એ સબંધમાં તેણે પોતાના વિભંગજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો ત્યારે તેને જણાયું કે એ તો પોતાની જ સ્ત્રી વિચક્ષણા છે! એ હકીકત તેને જણાતાં મનમા ક્રોધ ભરાયો અને વિચાર થયો કે એ તો વ્યન્તર જાતિના દેવોની સ્ત્રી છે તેથી તેને તો મારી શકાશે નહિ પણ આ દુરાચારી પુરુષને (સાચા મુગ્ધ કુમારને) મારી નાખું વળી તે વિચક્ષણાને મારી નાખી શકાશે તો નહિ પણ તેને એવી સખ્ત પીડા કરૂં કે તે હવે પછી પારકા પુરુષની ગંધ લેવાનો કદિ વિચાર પણ કરે નહિ. આવો કાળજ્ઞ વ્યંતરે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો પણ તેજ વખતે વળી ભવિતવ્યતાની પ્રેરણા થવાથી તેના મનમાં વિચાર થયો કે મે જે વિચાર કર્યો છે તે બરાબર નથી, હું પોતે પણ શુદ્ધ આચારવાળો નથી તો પછી વિચક્ષણાને મારે પીડા કરવી ન જોઇએ જેવો તેનો દોષ છે તેવો જ મારો પણ એકસરખો દોષ છે. મુગ્ધકુમારને મારી નાખવો તે તો વળી કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી, કારણ કે એને મારીશ તો આ બાબતમા કાંઇ ગોટાળો છે એમ ધારીને અકુટિલા મને સેવશે નહિ અને વિચક્ષણા મારા ઉપર હમેશને માટે ખેદ રાખશે ત્યારે હવે શું કરવું? મારી સ્ત્રીની ચપળવૃત્તિ જોઇ જ નથી એમ આંખ આડા કાન કરીને અકુટિલાને લઇને અહીથી બીજે ચાલ્યો જાઉં? ના, પણ એમ કરવું તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે આ સર્વ સ્વાભાવિક હશે કે આમાં કાંઇ ગડ-

બડ હશે એવો જો અકુટિલાને વહેમ પડી જશે તો પછી તે પણ મને ભજશે નહિ-મારી સાથે આનદ ભોગવશે નહિ અને તેના વગર અહીંથી ચાલ્યા જવું તે તો નકામું અને અનર્થ કરનારૂં થાય. તેટલા માટે બીજા કોઇની ઇર્ષ્યા-અદેખાઇ ન કરતાં અહીં રહેવું અને વખત કાઢવો એજ વાત વધારે ઠીક લાગે છે.'

વિલાસી વિચક્ષણા.

વિચક્ષણાએ પણ એવોજ વિચાર કર્યો કે અહો ! આતો મુગ્ધ કુમારનું રૂપ લઇને મારા પતિ કાળજ્ઞ વ્યંતર જ આવ્યા જણાય છે ! એના સિવાય બીજો કોણ એવી રીતે અહીં આવે ? અરેરે ! એમનાં દેખતાં હું પરપુરુષની સાથે કેવી રીતે રહી શકું ? આવા વિચારથી વિચક્ષણાના મનમાં ઘણી શરમ આવી. વળી પોતાની દેખતાં પોતાનો પતિ અન્ય સ્ત્રી સાથે સંબધ કરે છે તે જોઇને તેને ઇર્ષ્યા પણ ઘણી આવી. અહો ! આવા સંયોગોમાં અહીં રહેવું તે કેવી રીતે બની શકે એવો તેને ખ્યાલ આવવા માહ્યો પણ હવે ત્યાંથી ચાલ્યા જવાથી પણ શું અર્થસિદ્ધિ થાય એવી તેના મનમાં ઘુંચ આવવા લાગી. હવે તો અહીં રહેવા સિવાય બીજો કાંઇ ઉપાય જ નથી એવો વિચાર કરીને બીજો કાંઇ રસ્તો ન સુજવાથી પોતાના મનને ગમે તેમ કરી ધીરજ દેતી તે પણ ત્યાંજ રહી ગઇ. હવે તે બન્નેએ (કાળજ્ઞે અને વિચક્ષણાએ) વૈક્રિય રૂપ બતાવવું બંધ કર્યું, (નવી વિક્રિયા બતાવવી બધ કરી,) એક બીજા પર ઇર્ષા કરવી મૂકી દીધી, દેવતાની માયાથી મનુષ્યોનાં સર્વ ધર્મો બજાવવાનું જારી રાખ્યું અને દરેક બે બે આકારમા દેખાતાં અને બેને ભોગવતાં કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણા ત્યાં લાંબો વખત એજ સ્થિતિમાં રહ્યાં.[1]

૧ કાળજ્ઞ વખત જાણનાર છે વિચક્ષણા ડાહી છે. કુમાર હજુ મુગ્ધ છે, રૂચિવંત થયો છે, પણ સપૂર્ણ સન્મુખ થયો નથી, તેથી તેને વખતોવખત બેવડું રૂપ ધારણ કરવું પડે છે, સસારના ભોગો ભોગવે છે અને વળી વખત આવતાં પ્રસગ શોધી તેમાથી નીકળી જવાની રાહ જુએ છે. કુમારની સ્ત્રી પણ કપટ વગરની-અકુટિલા છે એ નાની વાર્તાનું રહસ્ય ખાસ વિચારીને લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય છે. આ વાર્તામાં ઘણા ઊંડા ભાવો છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

અંતરકથા ચાલુ–પ્રતિબોધકાચાર્ય.

હવે તે તથાવિધ નગરની બહાર મોહવિલય નામનું ઉદ્યાન છે. ત્યાં અનેક સારા શિષ્યોના પરિવારથી પરવરેલા અને કેવળજ્ઞાનલક્ષ્મીના સમુદ્ર પ્રતિબોધક નામના આચાર્ય પધાર્યા. આવા મહાન્ આચાર્ય મહારાજ પધાર્યાના સમાચાર વનપાળકે મહારાજા ઋજુગજાને કહ્યા. તેઓશ્રીને વંદન કરવાને માટે રાજા આખા નગરના લોકોને સાથે લઇને નગરની બહાર આવ્યો. આ આચાર્યશ્રીને માટે દેવતાઓએ એક સુંદર મોટું કમળ[1] બનાવ્યું હતું, તે કમળપર બેસીને આચાર્ય ભગવાન્ દેશના આપતા હતા. એ સ્થિતિ દૂરથી જોઇને શિલાતળ (જમીન) સુધી પોતાનું મસ્તક નમાવીને રાજા આચાર્યના ચરણ કમળમાં પડ્યો, બીજા સર્વ મુનિ મહારાજાઓને વંદન કર્યું, કર્મવૃક્ષને તોડી પાડવામાં તીક્ષ્ણ કુઠાર જેવા [2]ધર્મલાભ રૂપ આશિર્વાદથી ભગવાન્ આચાર્ય મહારાજે રાજાને અભિનદન કર્યું, તેમજ બીજા મુનિઓએ પણ તેને ધર્મલાભ આપ્યો. ઋજુ રાજા જમીનપર બેઠો. કાળજ્ઞ વ્યંતર વિગેરે સર્વ સાથે આવ્યા હતા તેઓ વદન વિગેરેનો યોગ્ય વિનય કરીને પોતપોતાને યોગ્ય સ્થાને બેસી ગયા.

કેવળી માટે કમળરચના

આચાર્ય મહારાજની દેશના.
વ્યંતરોના શરીરમાંથી નીકળેલી સ્ત્રી.
પશ્ચાત્તાપ અને સ્વરૂપ દર્શન.

---

૧ કમળરચનાઃ તીર્થંકર માટે સમવસરણ દેવો બનાવે છે કેટલાક સામાન્ય કેવળી માટે નાના પ્રકારની રચના કરે છે કમળ' દેશના દેવા માટે કરેલી એક પ્રકારની રચના છે

૨ ધર્મલાભ વંદનના જવાબમાં 'ધર્મલાભ' આપવો એ જૈન મુ[નિનો] આચાર છે તેઓ સામે પ્રણામ કરતા નથી, બીજો આશીર્વાદ આપતા નથી, [પણ] સંસારથી પાર ઉતારનાર 'ધર્મ તમને મળો' એ સૂચવનાર ધર્મલાભ શબ્દ [છે]

આચાર્ય મહારાજ દેશના આપવાનું કાર્ય કરી રહ્યા હતા. તેમણે હવે દેશનાનો વિષય આગળ ચલાવ્યો. તેઓએ દેશના દરમ્યાન સસારની નિર્ગુણતા કેટલી બધી છે તે હકીકત ખાસ બતાવી, કર્મબંધન કરવાના ક્યા ક્યા [1]હેતુઓ છે તેનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું, સસાર-રૂપ બંદીખાનામાં પડી રહેવાની સ્થિતિની નિંદા કરી, મોક્ષમાર્ગના વખાણ કર્યાં, મોક્ષ સુખમાં કેટલી વિશેષતા છે તે વધારે સ્પષ્ટ આકારમાં કહી સંભળાવી, વિષયસુખની લાલચમાં પડી રહેવાથી કેવી રીતે સસારમાં પરિભ્રમણ થાય છે તે હકીકત પર ભાર મૂક્યો અને તેવા પ્રકારના સુખથી શિવસુખ પ્રાપ્ત કરવામાં વિઘ્ન કરનાર અનંત કાળપર્યંત રખડપટ્ટી કેવી રીતે થાય છે તે હકીકત બતાવી આપી.

ભગવાન્‌ની આવી વાણી સાંભળીને પેલા કાળજ્ઞ વ્યંતર અને વિચક્ષણા વ્યન્તરી ઉપર જે મોહરાજાનું જાળું પથરાઇ ગયું હતું તે ખસી ગયુ, દૂર થઇ ગયું, તેઓ બન્નેમાં સમ્યગ્ દર્શનના પરિણામ જાગૃત થયા અને તેઓના મનમાં કર્મઇંધનને બાળી નાખવાને શક્તિવાન્ પ્રબળ પશ્ચાત્તાપ રૂપ અગ્નિ જાગૃત થયો, તેથી તેજ ક્ષણે તેઓ પોતાના ખરાબ વર્તન માટે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યા.

કદરૂપી સ્ત્રી દૂર ખસી ખઇ

આ વખતે તેઓના શરીરમાંથી એક સ્ત્રી બહાર નીકળી આવી. તે સ્ત્રીનું શરીર એ વ્યન્તર અને વ્યન્તરીના શરીરમાંથી નીકળતાં લાલ અને કાળાં પરમાણુઓનું બનેલું જણાતું હતું, તે દેખાવમાં તદ્દન કદરૂપી લાગતી હતી અને વિવેકી પ્રાણીઓને બહુ ઉદ્વેગ કરાવે તેવી જણાતી હતી. તે સ્ત્રી બન્ને વ્યન્તરોના શરીરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી તુરતજ ભગવાનના શરીરનું તેજ સહન ન કરી શકવાથી પર્ષદા (સભા) ની બહાર ચાલી ગઇ અને અવળુ મુખ રાખી સભાની બહાર દૂર પ્રદેશમાં જઇને જમીન ઉપર બેઠી.

પેલા કાળજ્ઞ અને વિચક્ષણાનાં હૃદયતો પશ્ચાત્તાપથી એટલાં બધાં પાણી પાણી થઇ ગયાં કે તેઓની આંખોમાં પણ

અસલ સ્વરૂપે.

આંસુ આવી ગયાં અને તેઓ બન્ને એક સાથે ભગવાનના પગમાં પડ્યા. ત્યાર પછી કાળજ્ઞ વ્યન્તરે કહ્યું "ભગવન્! હું તો અધમમાં પણ મહા અધમ છું.

૧ હેતુઃ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગપ્રવૃત્તિ એ ચારથીજ કર્મબંધન થાય છે. किरइ जीएण हेउहिं, जेणंतो भन्नए कम्म । બંધહેતુને પામીને જે બંધાય તે 'કર્મ' કહેવાય છે.

પ્રભુ ! મેં મારી સ્ત્રીને પણ છેતરી અને પરસ્ત્રીની સાથે વિષયસેવન કર્યું, સરળ હૃદયવાળા મુગ્ધ કુમારને છેતર્યો, ઋજુ રાજા અને પ્રગુણા રાણીને ખોટા પુત્રનો મોહ ઉત્પન્ન કર્યો અને આ પ્રમાણે કરીને ખરી રીતે તો મારા પોતાના આત્માનેજ છેતર્યો ! પ્રભુ ! હું આવો પાપી છું, તો મારી શુદ્ધિ કેવી રીતે થશે તે હવે આપ મને કૃપા કરીને સમજાવો !"

વિચક્ષણા—"ભગવન્ ! મારી શુદ્ધિ પણ કેવી રીતે થશે તે મને જણાવવા કૃપા કરશો, કારણ કે મેં પાપીએ પણ એવાં અનેક કામો કર્યાં છે એ સર્વ અત્ર નિવેદન કરવાની શી જરૂર છે ? આપશ્રીને દિવ્ય જ્ઞાન[1] છે તેથી આપ એ સર્વ હકીકત જાણી રહ્યા છો અને આપને તો તે સર્વ હકીકત પ્રત્યક્ષજ છે, તેથી મારે તે કહી બતાવવાની જરૂર નથી. પ્રભુ ! મારે શું કરવું તે પણ જણાવવા કૃપા કરશો."

આચાર્ય—"તમારે એ બાબતમાં ખેદ કરવાની જરૂર નથી. એમાં તમારો બન્નેનો કાંઇ દોષ નથી, તમારૂં અસલ સ્વરૂપ તદ્દન મેલ વગરનું છે."

કાળજ્ઞ-વિચક્ષણા—"ભગવન્ ! ત્યારે એ કોનો દોષ છે ?"

આચાર્ય—"આ તમારા શરીરમાંથી બહાર નીકળી પેલી દૂર જે સ્ત્રી બેઠી છે તેનો એ સર્વ દોષ છે."

કાળજ્ઞ-વિચક્ષણા—"ભગવન્ ! એ સ્ત્રીનું નામ શું છે ?"

આચાર્ય—"ભદ્ર ! એનું નામ ભોગતૃષ્ણા કહેવાય છે."

કાળજ્ઞ-વિચક્ષણા—"એવા પ્રકારના અનેક દોષોનું કારણ તે કેવી રીતે થાય છે તે અમને જણાવવા કૃપા કરો !"

આચાર્ય—"એ ભોગતૃષ્ણાનુ સ્વરૂપ તમે સાભળોઃ—

ભોગતૃષ્ણાનું સ્વરૂપ.

"જેવી રીતે રાત્રી અંધકારને ચોતરફ ફેલાવે છે તે પ્રમાણે એ "ભોગતૃષ્ણા રાગ વિગેરે દોષોના સમૂહને ચોતરફ ફેલાવે છે. એ "મહા નીચ કાર્યો કરનારી અને અયોગ્ય ચેષ્ટાઓ આચરનારી હોવાથી "તે જેના શરીરમા દાખલ થાય છે તેને ન કરવા યોગ્ય કામો કર"વાની બુદ્ધિ એકદમ ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ ઘાસ કે કાષ્ઠથી અગ્નિ

---

૧ દિવ્યજ્ઞાનઃ કેવળજ્ઞાન-સર્વજ્ઞપણું એથી અતીત, અનાગત અને વર્તમાન કાળના સર્વ ભાવો એક કાળે જાણી દેખી શકાય છે.

"કદિ ધરાતો નથી અને ગમે તેટલા જળથી પણ સમુદ્ર તૃપ્ત થતો
"નથી તેવી રીતે ગમે તેટલા ભોગો ભોગવવામાં આવે તોપણ
"તેથી એ તૃષ્ણા કદિ ધરાતી નથી. જે મૂર્ખ પ્રાણી એમ સમજે છે
"કે એને શબ્દ વિગેરે ઇંદ્રિયોનાં વિષયસુખોનું ભોજન આપીને શાંત
"રાખ્યા કરવી એ સારૂં છે અને તેટલા માટે જે તેને ભોગ આપ્યા
"કરે છે તે બાપડા પોતાને હાથેજ પાણીમાં કપૂરને નાખે છે.[1] જે
"પ્રાણીઓ મોહને વશ થઇને એ ભોગતૃષ્ણાને પોતાની વહાલી સ્ત્રી
"બનાવે છે તે મહા ભયંકર અને અંત વગરના સંસારસમુદ્રમાં
"રખડ્યા કરે છે. જે ઉત્તમ પ્રાણીઓ એ ભોગતૃષ્ણા (સ્ત્રી) ને
"દોષવાળી જાણીને પોતાના શરીરરૂપ ઘરમાંથી બહાર હાંકી મૂકે છે
"અને તેની સામે પોતાના મનનાં (ચિત્તનાં) દ્વાર બંધ કરી દે છે
"તે સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રવોથી મુક્ત થઇને અને પોતાનાં સર્વ પાપો
"ધોઇ નાંખીને આત્માને નિર્મળ-મેલ વગરનો કરી મહા ઉત્તમ પ-
"દને પ્રાપ્ત કરે છે. જે સત પુરૂષો-સજ્જન પુરૂષો આ ભોગતૃષ્ણાથી
"રહિત હોય છે તેઓ સ્વર્ગ મર્ત્ય અને પાતાળ લોકમાં સર્વ પ્રાણીને
"વંદન કરવા યોગ્ય ગણાય છે અને જે પ્રાણીઓ એ ભોગતૃષ્ણાને
"વશ પડી જાય છે તેઓ સાધુપુરૂષોની નિંદાને પાત્ર થાય છે. જે
"અધમ પ્રાણીઓ મોહને વશ પડી જઇને એ ભોગતૃષ્ણાને અનુકૂળ-
"પણે વર્તે છે, તેઓને એ સ્ત્રી પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે બહુ દુઃખ
"આપે છે અને જે ઉત્તમ પ્રાણીઓ એ સ્ત્રીથી પ્રતિકૂળપણે વર્તે છે,
"તેઓને પોતાના સ્વભાવથીજ એ સ્ત્રી સુખસમૂહ આપે છે. જ્યાં
"સુધી પ્રાણીનાં મનમાં એ પાપીષ્ટ ભોગતૃષ્ણા વર્તતી હોય છે, ત્યાં
"સુધી પ્રાણી મોક્ષ ઉપર દ્વેષ કરે છે અને સંસારને બહુ વહાલો
"માને છે. જ્યારે પુણ્યશાળી પ્રાણીઓને કોઇપણ પ્રકારે એ ભોગ-
"તૃષ્ણા નાશ પામી જાય છે-દૂર જાય છે ત્યારે આ આખો સંસાર
"તે પ્રાણીને ધૂમ જેવો નિઃસાર લાગે છે. જ્યાં સુધી એ ભોગતૃષ્ણા
"શરીરમાં હોય છે, ત્યાં સુધી પ્રાણી સ્ત્રીનાં અંગો (અવયવો) જે
"અશુચિના ઢગલા છે તેને ડોલરનું પુષ્પ, કમળ, ચંદ્રમા વિગેરે સાથે

---

1 પાણીમાં કપૂર નાખવાથી તે તુરત ગળી જાય છે. મતલબ એવી છે કે ક-
પૂરની જેમ પ્રાણી પોતાનો નાશ પોતાને હાથેજ શોધે છે.

"ગણાવે છે,[1] અને તે અંગો જાણે ખરેખર કોલર, કમળ કે ચંદ્ર જ છે
"એમ અંતઃકરણપૂર્વક માને છે અને એ ભોગતૃષ્ણા જેવી મનમાંથી
"નીકળી ગઇ, ખરી ગઇ કે પછી સ્વપ્નમાં પણ તે અંગોને માટે
"ઇચ્છા કે વાન્છના તેને રહેતી નથી. પુરુષપણુ કે મનુષ્યપણું સરખું
"હોવા છતાં કેટલાક પ્રાણીઓ શેઠ થાય છે અને અન્ય ઘણા ખગ બીજાના
"નોકર થઇને જીવન ગાળે છે અને ગમે તેવાં અધમ કામો કરે છે
"તેનું કારણ એ ભોગતૃષ્ણા છે. જે મહાત્મા પુરુષોનાં શરીરમાંથી તે
"ભોગતૃષ્ણા બહાર નીકળી જાય છે તેઓ કદાચ સ્થૂળ ધન વગરના
"હોય-દુનિયાની નજરમાં નિરધનીઆ દેખાતા હોય તો પણ તે
"ધીર વીર પુરુષો ઇંદ્રના પણ ઇદ્ર છે એમ સમજવું, કારણ કે ભો-
"ગની તૃષ્ણા જવા પછી એને કોઇની અપેક્ષા કે દરકાર રહેતી નથી.
"કેટલાક તાંત્રિક અને કેટલાક રાજસી પરમાણુથી એ ભોગતૃષ્ણાનું
"શરીર બનેલું છે એમ તંત્રશાસ્ત્ર[2] અને બીજા ગ્રંથોમાં પણ કહ્યું છે."[3]

આચાર્ય મહારાજ સભાને ઉદ્દેશીને અને ખાસ કરીને કાળજ્ઞ વ્યન્તર અને વિચક્ષણા વ્યન્તરીને ઉદ્દેશીને કહેવા લાગ્યા કે "આ પ્રમાણે હોવાથી તે પાપી સ્ત્રી (ભોગતૃષ્ણા) તમારાં પાપકર્મોમાં તમને પ્રવર્તાવનારી નીવડી છે અને તમને અત્યાર સુધી જે અધમ ઇચ્છાઓ થઇ

શત્રુ જેવી ભોગતૃષ્ણા.

---

૧ ભર્તૃહરિનો આ સબંધમાં નીચેનો પ્રસિદ્ધ શ્લોક છે તે વિચારવો -

स्तनौ मांसग्रन्थी कनककलशावित्युपमितौ,
मुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन तुलितम्।
स्रवन्मुत्रक्लिन्नं करिवरकरस्पर्धि जघनम्,
मुहुर्निन्द्यं रूपं कविजनविशेषैर्गुरुकृतम्॥

સ્ત્રીનાં સ્તનો માંસના લોચા છે તેને કવિઓ સોનાના કળશો સાથે સરખાવે છે, કફથી ભરેલા મ્હોઢાને ચંદ્ર સાથે સરખાવે છે, સરતા મુતરથી ખરાબ થતી જાંઘને હાથીની સુંઢ સાથે સરખાવે છે, વારંવાર નિંદવાયોગ્ય રૂપને મોટા કવિઓએ વિના-કારણ મહત્તા આપી દીધી છે. કર્તાનો આવા પ્રકારનો આશય છે તે બતાવે છે કે જે કવિઓએ આવું રૂપ આપ્યું છે અને ઉપમાઓ કલ્પી છે તેઓ ભોગતૃષ્ણાને આધીન હતા.

૨ તંત્રશાસ્ત્રઃ એમાં જારણ, મારણ મોહનને એક વિદ્યાનું રૂપ આપવામાં આવ્યું છે એ તાન્ત્રિકશાસ્ત્ર વેદની એક શાખા છે એ સબંધી કાંઇક હકીકત આનંદઘનપદરત્નાવળી પૃષ્ઠ ૪૦૦-૪૦૧ માં મળશે હાલમાં ઓન. જસ્ટીસ જૉન વુડરોફનું 'Is India Civilised?' નામનું પુસ્તક બહાર પડ્યું છે તેમાં પણ આ મત સબંધી ઉલ્લેખ છે.

૩ રો. એ. સોસાયટી (બેંગાલ) વાળી ખાસ નવી આવૃત્તિ ' ૨૫૦ અહીંથી શરૂ થાય છે.

હતી તેનું કારણ એ દૂર બેઠેલી પાપી સ્ત્રી (ભોગતૃષ્ણા) જ છે. તમારો બન્નેનો એમાં કાંઇ દોષ નહોતો. તમે બન્ને તો સ્વરૂપથી તદ્દન નિર્મળ છો, પણ તમારામાં જે દોષો દેખાયા હતા અથવા દેખાય છે તેનુ કારણ એ સ્ત્રી છે. આ જગ્યાએ રહી શકવાને તે અશક્ત હોવાથી તે બહાર જઇ દૂર ઊભી રહીને તમારી રાહ જુએ છે અને તમે મારી પાસેથી બહાર ક્યારે નીકળો તેની તપાસ રાખ્યા કરે છે.”

વિચક્ષણા અને કાળજ્ઞ—“ભગવન્! ત્યારે એ પાપી ભોગતૃષ્ણાથી અમારો હંમેશને માટે છુટકારો ક્યારે થશે?”

તૃષ્ણામોચનની ચાવીઓ.

આચાર્ય—“હાલ આ ભવમાં તો તમારો તેનાથી સર્વથા છુટ-
“કારો થઇ શકશે નહિ, કારણ કે તમે એને હાલ સર્વથા છોડી શકો
“એમ જણાતું નથી, પણ એને સપૂર્ણપણે દળી નાખે એવું સમ્યગ્-
“દર્શન રૂપ[1] મુદ્દગર આજે તમને પ્રાપ્ત થયુ છે; એ સમ્યગ્દર્શનને
“તમારે સદ્ગુરૂ સાથે વધારે વધારે સબધ રાખીને વારંવાર વધારે ને
“વધારે જાગૃત કર્યા કરવું, એ ભોગતૃષ્ણાને અનુકૂળ થાય એવું કોઇ
“પણ કામ તમારે બનતા સુધી કરવું નહિ, એના સબંધમાં આવ-
“વાથી મનમાં વિકાર કેવા પ્રકારના થાય છે તેને બરાબર ઓળખી
“લેવા, એવા પ્રકારના વિકારના પ્રસગ આવે કે તુરત તેનાથી ઉલટી
“ભાવનાઓ નિરતર મનમા તૈયાર રાખી એ વિકારોની સામે થવું–
“આ પ્રમાણે જો તમે વારવાર કર્યા કરશો તો તે (ભોગતૃષ્ણા)
“તમારા શરીરમાં રહેશે તોપણ પાતળી પડતી જશે અને તમને
“જરા પણ હેરાનગતી કરી શકશે નહિ, ત્રાસ આપી શકશે નહિ
“અને અગવડમાં ઉતારી શકશે નહિ. આગળ ભવાંતરમાં તમે એ
“પ્રમાણે કરવાથી એ ભોગતૃષ્ણાનો સર્વથા ત્યાગ કરવાને જરૂર
“શક્તિમાન્ થશો.”

કાળજ્ઞ વ્યતર અને વિચક્ષણા વ્યંતરી આ હકીકત સાંભળીને બહુ રાજી થયાં અને ‘પ્રભુ! આપે અમારી ઉપર બહુ કૃપા કરી’ એમ બોલતાં આચાર્ય ભગવાનના પગમાં પડ્યાં. હવે આ બનાવ જોઇને અને આચાર્ય મહારાજનાં વચન સાંભળીને ઋજુ રાજા, પ્રગુણા રાણી,

---

૧ સમ્યગ્દર્શનઃ શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા એ સમ્યગ્ દર્શનથી ઉત્ક્રાન્તિ ધીમે ધીમે વધતી જાય છે અને ભોગતૃષ્ણાના સ્વરૂપનુ જ્ઞાન થવાથી ધીમે ધીમે તેનો ત્યાગ થતા છેવટે તેનાથી સર્વથા મોક્ષ થાય છે, તેથી એ દર્શનને મુદ્દગર કહેવામા આવ્યુ ભોગતૃષ્ણાના ત્યાગનો ઉપાય આચાર્યશ્રી બતાવે છે તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે.

મુગ્ધ કુમાર અને અકુટિલા—એ ચારેને મનમાં બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો અને તેની સાથેજ સારા અધ્યવસાય તેઓના આત્મામાં ઉગી નીકળ્યા. ઋજુ રાજા અને પ્રગુણા રાણીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે પુત્ર અને પુત્રવધૂ બેવડા થઇ ગયા એવા ભ્રમને પરિણામે અમે નકામી વિડંબના ઊભી કરી અને તેમ કરીને છોકરાને અને છોકરાની વહુને ઉલટે માર્ગે ચાલવા દીધા એ કામ આપણાથી બહુ ખોટું થઇ ગયું. મુગ્ધ કુમારે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે અહો ! મે પરસ્ત્રી સાથે રમણ કરીને મારા કુળને મોટું કલંક લગાડ્યું. અકુટિલાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો ! મારૂં શીલ ખંડન થઇ ગયું, મારાથી મોટું અકાર્ય થઇ ગયું. ચારેના મનમાં તેજ વખતે એવો વિચાર થયો કે આપણે આ સર્વ હકીકત બની છે તે ભગવાનને બરાબર જણાવી દઇએ. એ મહાત્મા આપણે સર્વેએ જે પાપો કર્યાં છે તેનાથી શુદ્ધ થવાનો કાંઇ રસ્તો કાઢી આપશે અને તેઓ જે ઉપાય બતાવશે તે આપણે બરાબર કરશું.

આર્જવ બાળક પ્રકટન.

અજ્ઞાન બાળકનું રૂપ.

પાપના માથાપર લાત.

આર્જવ-પ્રકટન

આવી રીતે રાજા, રાણી, કુમાર અને કુમારવધૂ વિચાર કરતા હતા તે વખતે 'હું તમારૂં રક્ષણ કરીશ, હું તમારૂં રક્ષણ કરીશ' એમ બોલતું એક બાળક જેનું શરીર આ ચારે રાજપુરૂષોના શરીરમાથી નીકળતા શુદ્ધ પરમાણુઓનું બનેલું દેખાતું હતું તે બહાર નીકળી આવ્યું; તે બાળકનો રંગ ધોળો હતો, તેની આસપાસ આજુબાજુ પ્રકાશ માલૂમ પડતો હતો, તેનો આકાર એટલો બધો સુંદર લાગતો હતો કે તેની સામે નજર કરવાથી આંખો ઠરતી હતી અને મન પ્રસન્ન થતું હતું. આ નાનું બાળક ભગવાનના મુખ સામુ જોઇ સર્વેની આગળ આવીને ભગવાનની સામે બેસી ગયું એ બાળકની પછવાડે એક બીજું બાળક બહાર નીકળ્યું તેનો વર્ણ કાળો હતો, આકાર બેડોળ હતો અને સામુ જોવાથી ઉદ્વેગ થાય તેવું તે બાળક હતું. આ બીજા શ્યામ વર્ણના બાળકમાથી તેના જેવાજ ખરાબ આકાર અને બેડોળ રૂપને ધારણ કરનાર પણ સ્વભાવમાં વળી આ બીજા બાળકથી પણ વધારે ખરાબ એક ત્રીજું બાળક બહાર નીકળતું જણાયું અને બહાર નીકળવાની સાથે એકદમ વધારે મોટું મોટું થવા લાગ્યું. એને

વધતું જોઇને પહેલું બાળક જે શ્વેત રંગનું હતું તેણે પોતાની મુઠ્ઠી જોરથી પેલા વધતા બાળકના માથાપર લગાવીને તેને વધતું અટકાવી દીધું અને તેને અસલ સ્વરૂપમાં-પ્રકૃતિમાં આણી દીધું. આ પ્રમાણે બન્યું એટલે પેલા બે કાળા વર્ણના બાળકો હતાં તે ભગવાનના સભાસ્થાનમાંથી બહાર નીકળી ગયા. આ પ્રમાણે ત્રણે બાળકોનું આશ્ચર્યજનક ચરિત્ર ચાલી રહ્યું છે તે વખતે આચાર્ય ભગવાને ઋજુરાજા વિગેરેને ઉદ્દેશીને કહ્યું "ભદ્રો ! તમે સર્વ વિચાર કરો છો કે તમે પોતે વિપરીત આચરણ કર્યું-પણ તમારે તે સંબંધમાં દિલગીર થવાની જરૂર નથી, કારણ કે એમાં તમારો પોતાનો કાંઇ દોષ નથી, તમે સર્વ તો સ્વરૂપથી નિર્મળ છો."

ઋજુરાજાદિ—"સાહેબ ! ત્યારે એમાં કોનો દોષ છે તે અમને સમજાવો."

આચાર્ય—"આ ધોળા વર્ણનું બાળક તમારા શરીરમાંથી બહાર નીકળ્યું ત્યાર પછી જે કાળા વર્ણનું બાળક બહાર નીકળ્યું તેનો એ સર્વ દોષ છે."

ઋજુરાજાદિ—"સાહેબ ! એ બાળકનું નામ શું છે?"

આચાર્ય—"એનું નામ અજ્ઞાન છે."

ઋજુરાજાદિ—"એ અજ્ઞાન બાળકમાંથી વળી એક બીજું કાળું બાળક ઉત્પન્ન થયુ અને તેને પેલા ધોળા બાળકે મુઠ્ઠી મારીને વધતું અટકાવી દીધું તે બાળકનું નામ શું છે તે અમને કૃપા કરીને કહો."

આચાર્ય—"એનુ નામ પાપ કહેવાય છે."

ઋજુ રાજાદિ—"ત્યારે સાહેબ ! પેલા ધોળા રંગના બાળકનું નામ શું તે પણ અમને જણાવવા કૃપા કરો."

આચાર્ય—"એનું નામ આર્જવ[1] કહેવાય છે."

ઋજુ રાજાદિ—"આ અજ્ઞાન બાળક કેવું છે ? એ અજ્ઞાનમાંથી પાપ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયું ? એને વધતાં જતાં આર્જવે કેવી રીતે અટકાવ્યુ ? એ સર્વ હકીકત અમે વિસ્તારથી સમજવા ઇચ્છા રાખીએ છીએ અને અમને તે સમજવાની ઘણી આતુરતા છે માટે આપ સાહેબ અમારા ઉપર કૃપા કરીને એ સર્વ હકીકત કહી સંભળાવો."

આચાર્ય—"જો તમારી ઇચ્છા એ પ્રમાણે છે તો સાંભળો—

---

૧ આર્જવઃ સરળતા, માયાનો ત્યાગ. મૂળમા એનુ સ્વરૂપ વિસ્તારથી હમણાજ બતાવવામાં આવશે.

<u>અજ્ઞાન સ્વરૂપ.</u>

" આ તમારા શરીરમાંથી અજ્ઞાન બાળક બહાર નીકળી પણ તેજ
" સર્વ દોષોનુ કારણ છે. એ જ્યાંસુધી શરીરમાં હોય છે ત્યાંસુધી પ્રાણીઓ
" કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્ય કાર્યોનો તફાવત સમજી શકતા નથી
" તેમજ પોતાને ગમન કરવા યોગ્ય શું છે અને શું નથી (ગમ્યાગમ્ય[1])
" તે પણ સમજી શકતા નથી. એ અજ્ઞાન શરીરમાં હોય છે ત્યાંસુધી
" અમુક ખાવા યોગ્ય છે કે નહિ (ભક્ષ્યાભક્ષ્ય), અમુક પીવા યોગ્ય
" છે કે નહિ (પેયાપેય) તેને પ્રાણી સમજી શકતો નથી અને અંધ
" માણસો જેમ કુવામાં પડે તેમ કુમાર્ગમા તેઓ ઝંપલાવે છે. એવી
" રીતે આંધળીઆ કરીને પ્રવર્તનાર પ્રાણી ભયંકર કઠોર કર્મો બાંધે છે
" અને બીજું કોઇ પણ જાતનુ ભાતું લીધા વગર પરભવમાં જઇને
" પાર વગરની અસાર અટવીમા અનેક પ્રકારનાં દુ:ખો ખમતાં ભમ્યા
" કરે છે, રખડ્યા કરે છે. ભટક્યા કરે છે. (પ્રાણી નાની મુસાફરીએ
" જાય છે ત્યારે પણ ભાતું સાથે લઇ જાય છે પણ આવી સંસાર-
" અટવી જેનો છેડો પણ જોયો નથી તેની અંદર મોટી મુસાફરી
" માટે જરા પણ ભાતું રાખતો નથી તેથી બહુ ત્રાસ પામે છે,
" હેરાન થાય છે, દુ:ખી થાય છે) રાગ દ્વેષ વિગેરેને પ્રવર્તાવનાર પણ
" એ અજ્ઞાન જ છે. ભોગતૃષ્ણા જેનુ સ્વરૂપ મેં તમને હમણાજ
" કહી બતાવ્યુ અને જે હમણાજ બહાર જઇને દૂર બેઠી છે તેને પણ
" જ્યારે જ્યારે પ્રાણી ઉપર પોતાની અસર કરવી હોય છે ત્યારે તેને
" અજ્ઞાનની મદદની અપેક્ષા રહે છે. જો અજ્ઞાન ન હોય તો ભોગ-
" તૃષ્ણા પાછી ચાલી જાય છે અને કદાચ પોતાનુ જોર થોડો વખત
" બતાવે તો પણ તુરતજ પાછી રસ્તે પડી જાય છે, કારણ કે અજ્ઞાન
" વગર તેનુ જોર ચાલી શકતું નથી. એ અજ્ઞાનનુ જોર કેટલુ છે તે
" જુઓ આ આત્મા સ્વરૂપથી સર્વજ્ઞ છે એટલે સર્વ ભાવો જાણી
" શકે તેવો છે, સર્વદર્શી છે એટલે સર્વ ભાવોને દેખી શકે તેવો છે
" અને નિર્મળ છે એટલે તદ્દન કર્મમેલ વગરનો છે, તેવા આત્માને
" એ અજ્ઞાનનો સબંધ થવાથી એ એટલો બધો વિરૂપ થઇ જાય છે
" કે એક પથ્થરથી તે કાંઇ વધારે સારો રહેતો નથી, પથ્થરમા અને
" તેનામા જાણે કાંઇ તફાવત ન જ હોય તેવો તે જડ થઇ જાય છે.

---

૧ ગમ્યાગમ્ય—પરસ્ત્રી અગમ્ય-નહી ગમન કરવા યોગ્ય છે, સ્વસ્ત્રી સંસારીને અમુક કાળે ગમન કરવા યોગ્ય છે, ઇત્યાદિ

"દેવતાઓમાં, મનુષ્યમાં અને મોક્ષમાં જે દૈવી સંપત્તિઓ છે તે સર્વેનું "સારા માર્ગનો રોધ કરનાર અજ્ઞાન હરણ કરી લે છે અને અજ્ઞાનવડે "તે સર્વે શુભ સંપત્તિઓ નાશ પામી જાય છે. અજ્ઞાન જ ભયંકર "નરક છે (કારણ કે તે અંધકારમય છે), અજ્ઞાન જ ખરેખરૂં દા- "રિદ્ર છે અને અજ્ઞાન જ ખરેખરો શત્રુ-દુશ્મન છે; અજ્ઞાન રોગનો "સમૂહ છે, અજ્ઞાન વૃદ્ધાવસ્થારૂપ છે, અજ્ઞાન સર્વ વિપત્તિ રૂપ છે "અને અજ્ઞાનજ વાસ્તવિક મરણ છે. જો પ્રાણીમાં અજ્ઞાન ન હોય "તો આ ઘોર સંસારસમુદ્ર પ્રાણીને જેવો અડચણ કરનાર જણાય છે "તેવો આકરો, સંસારમાં રહેતાં છતાં પણ, જણાતો નથી. પ્રાણીમાં "જે જે અચોક્કસ વર્તન જોવામાં આવે છે, ખરાબ રસ્તે થતી અનેક "પ્રવૃત્તિઓ જોવામાં આવે છે અને અરસપરસ વિરોધવાળાં જે "ગોટાળા દેખાય છે તે સર્વનુ કારણ એ અજ્ઞાન છે. જે પ્રા- "ણીઓના મનમા એ સર્વ પ્રકાશને આવરણ કરનાર અજ્ઞાન વર્તતું "હોય છે તેઓ જ પાપકર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. જે ભાગ્યવાન્ પ્રાણી- "ઓનાં ચિત્તમાંથી એ અજ્ઞાન નીકળી જાય છે તેઓનો અતરાત્મા "પરમ શુદ્ધ થઇ જાય છે અને તેવા પ્રાણીઓ પછી સદાચારમાંજ "પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એવા પ્રાણીઓ જેઓનાં મન અત્યત શુદ્ધ "થયેલાં હોય છે તેઓ ત્રણ ભુવનને વંદન કરવા યોગ્ય થઇને સર્વ "પાપ રૂપ પંકથી મુક્ત થઇ આખરે પરમ પદ-મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. "અત્ર જે અજ્ઞાનનું વર્ણન કર્યું તેના પ્રસ્તુત બાબતમાં તમો ચારે જણ "એકસાથે ભોગ થઇ ગયા તેથીજ બધો ગોટાળો થઇ ગયો, તેમા સર્વ "દોષ એ અજ્ઞાનનો છે; તમારો એમાં કશો દોષ નથી.

પાપ સ્વરૂપ.

"એ અજ્ઞાન જેનું ઉપર વર્ણન કર્યું તે પાપ રૂપ બાળકને હ- "મેશા જન્મ આપે છે તેવી રીતે તેણે અહીં પણ પાપને ઉત્પન્ન "કર્યું છે. ડાહ્યા માણસો એ પાપને સર્વ દુઃખોનુ કારણ છે એમ "કહીને વર્ણવે છે તે તદ્દન યોગ્ય છે. એ પ્રાણીઓને ઉદ્વેગ રૂપ ભય- "કર સમુદ્રમાં હડસેલી મૂકે છે. આ દુનિયામાં જે જે ક્લેશો થાય છે "તે તે સર્વનું કારણ એ પાપ છે એમ કહેવામાં આવે છે અને તે- "ટલા માટે પાપનું કારણ થાય એવું કોઇ પણ કાર્ય સમજુ માણસ "કરતા નથી. કેવાં કામો એ પાપનાં કારણો બને છે તે જાણવાની "તમને સ્વાભાવિક ઇચ્છા હશે તો તે પણ તમને જણાવું છું. હિંસા, "અસત્ય, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ-એ પાંચ, શુદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાન તરફ

"અશ્રદ્ધા અને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ—એ ચાર કષાય પાપનાં
"કારણો છે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રાખનારે એ હિંસાદિ પાંચ,
"અશ્રદ્ધાન અને ચાર કષાયોને આચરવા નહિ, એટલુંજ નહિ પણ
"પ્રયત્ન કરીને એના પ્રસગોને દૂર રાખવા, તેમ કરવાથી પાપ બંધાશે
"નહિ અને પાપ નહિ બધાય તો પછી દુ ખનો સભવ રહેશે નહિ
"તમને પણ અજ્ઞાનને લીધેજ પાપ પ્રાપ્ત થયુ, તેથી સમજવું કે એ
"હિંસા વિગેરે સર્વે દોષોને પ્રવર્તાવિનાર મૂળ કારણ તરીકે પેલું
"અજ્ઞાન જ છે.

આર્જવ સ્વરૂપ.

"એ વધતા જતા પાપને આર્જવે અટકાવી દીધું એમ અગાઉ
"તમારા જોવામાં આવ્યુ હતું તે આર્જવનું સ્વરૂપ હવે તમે સાંભળો –
"આર્જવ પ્રાણીઓના આશયને અત્યત શુદ્ધ કરનાર હોવાથી તેઓના
"વધી જતા પાપોને તે અટકાવી શકે છે. સર્વ પ્રાણીઓના સબધમાં
"આર્જવ એજ કામ કરે છે અને તમારા સબધમા પણ તેણે પો-
"તાની રીતિપ્રમાણે પાપને જીતવાનુ કાર્ય કરી બતાવ્યુ છે. બાળકનું રૂપ
"ધારણ કરનાર અને પ્રકૃતિથી હસતા મુખડાવાળુ એ આર્જવ બા-
"ળક 'હુ તમારૂ રક્ષણ કરીશ, હુ તમારૂ રક્ષણ કરીશ' એમ નિર-
"તર બોલ્યા કરે છે. જે ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓના ચિત્તમા એ આર્જવ
"વર્તતું હોય છે તેઓ કદાચ અજ્ઞાનથી પાપાચરણ કરે તો પણ તે
"બહુ થોડુ પાપ બાધે છે, કારણ એ આર્જવ પાપને વધવા દેતું
"નથી; વળી એવા પ્રાણીઓ જ્યારે શુદ્ધ માર્ગને જાણી જાય છે ત્યારે
"કર્મને કાપી નાખીને મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે અને એવી રીતે
"શુભ મનવાળા થયેલા ભાગ્યશાળી પ્રાણીઓ આખા જીવન પર્યંત
"નિર્મળ આચાર પાળીને સસારનો પાર પામી જાય છે.

ધર્માચરણ—કર્તવ્ય.

"તમે સર્વે ભદ્રક જીવો એ ભાવને પામ્યા છો અને આર્જવ
"શું છે તે બરાબર સમજી ગયા છો તેથી હવે તમારે સમ્યગ્ ધર્મનું
"સેવન કરવુ અને અજ્ઞાન તેમજ પાપને ધોઇ નાખવા જે હકીકત
"હું હવે તમને બતાવુ છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સમજો. સમજુ
"વિદ્વાન માણસે વિચારવું કે આ સસારમા વિશુદ્ધ ધર્મ જ એક ખાસ
"આદરવા લાયક વસ્તુ છે, કારણ કે એ ધર્મ વગર બીજુ જે કાંઇ
"છે તે સર્વે દુ:ખનુ કારણ છે. પોતાને વહાલા હોય તેઓ
"સાથેનો સયોગ અનિત્ય છે, તેમજ ઇર્ષ્યા અને શોકથી ભરપૂર છે;

"જુવાની અસ્થિર–ચપળ છે અને હોય તેટલો વખત પણ ખરાબ "આચરણોનું નિવાસસ્થાન છે; જે સંપત્તિ અનેક પ્રકારના ક્લેશો કરીને ઉત્પન્ન કરી હોય છે તે અનિત્ય છે અને જે જીંદગી ઉપર સર્વ "ભાવોની ધારણા કરી રાખેલી હોય છે તે પોતે પણ અનિત્ય છે, "નિરંતર ટકી રહે તેવી નથીજ. એક વાર જન્મ થાય છે, વળી મૃત્યુ "થાય છે, વળી જન્મ થાય છે, પાછું વળી મરવું પડે છે એમ ચાલ્યાજ કરે છે, તેમાં વળી અધમ સ્થાનોનો અનેક પ્રસંગે આશ્રય "લેવો પડે છે–આવી રીતે સર્વ વારંવાર થયા કરે છે, તેથી અહીં "કોઇ પણ પ્રકારનું સ્થિર સુખ મળતું નથી. આ સંસારમાં સર્વ વસ્તુઓ સ્વભાવથીજ અસુંદર (ખરાબ) છે, સારી નથી, માટે એમાં "ડાહ્યા–વિવેકી પ્રાણીએ કોઇપણ ધારણા બાંધવી એ યુક્ત લાગતું નથી. "આ જગતમાં જો કોઇ વસ્તુ આધાર બાંધવા લાયક હોય તો માત્ર "એક કલંક વગરનો અને આખા જગત્‌ને વંદન કરવા યોગ્ય ધર્મ જ છે, "કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ અર્થને સાધનાર છે, આ પ્રમાણે હોવાથી સુજ્ઞ "ચારિત્રવાન્ પ્રાણીએ એ ધર્મને સેવવો યુક્ત છે અને તે સિવાય "બીજી કોઇ પણ વસ્તુ ઉપર આધાર રાખવો એ તદ્દન નકામું છે."

રાજા, રાણી, કુમાર અને વધૂપર અસર.
ઋજુ રાજાદિનો પ્રવ્રજ્યાનિર્ણય.
શુભાચારને રાજ્ય અને ચારેની દીક્ષા.

[1]આચાર્ય મહારાજનું આવું અમૃત જેવું ભાષણ સાંભળીને તે સર્વ પ્રાણીઓનું ચિત્ત સંસારવાસથી નિવૃત્ત થયું ઋજુ રાજાએ કહ્યું "સાહેબ ! આપ જે ફરમાવો તે કરવા હું તૈયાર છું." પ્રગુણા રાણીએ ઋજુ રાજા સામે નજર કરી કહ્યું "મહારાજ ! હવે શા માટે જરા પણ વિલંબ કરવો જોઇએ ?" મુગ્ધ કુમારે કહ્યું "પિતાજી ! આપનું કથન યુક્ત છે. માતાજી ! આપે કહી તે વાત પણ બરાબર છે.

---

૧ પ્રબોધનરતિ આચાર્ય મહારાજ આ પ્રમાણે ઉપદેશ ઋજુ રાજા, પ્રગુણા રાણી, મુગ્ધ કુમાર, અકુટિલા, કાળજ્ઞ, અને વિચક્ષણા સન્મુખ આપે છે સંદેહ પડતી બાબતમાં કાળક્ષેપ કરવો અને તપાસ કરવી તે ઉપર આ સર્વ વાર્તા મધ્યમબુદ્ધિ પાસે તેની માતા સામાન્યરૂપા કહે છે–સ્પર્શેંદ્રિય કેવી રીતે કાર્ય કરે છે તે બતાવવા આ બાળ અને મનીષીનું દૃષ્ટાન્ત કુમાર નંદિવર્ધન સમક્ષ વિદુર કહે છે અને પોતાનો આખા સંસારચક્રનો અનુભવ બતાવતાં સંસારીજીવ આ સર્વ વાત સદાગમ સમક્ષ કરી બતાવે છે. વાર્તાના રસમાં આ હકીકત ચાલી ન જાય તેથી યાદ આપવાની આટલી જરૂર છે.

એવા પ્રકારનું અનુષ્ઠાન કરવું તે તદ્દન યોગ્ય છે અને આપણે કરવા યોગ્ય છીએ." અકુટિલાની આંખો આનંદથી ફુલી ગઇ તોપણ વડીલોની સમક્ષ લજ્જાને લઇને તે કાંઇ બોલી શકી નહિ અને તેઓ જે બોલ્યા તેને માટે ઇંગિતથી સંપૂર્ણ સંમતિ દર્શાવતી મર્યાદાને લઇને તે મૌન ધારણ કરી બેસી રહી. તે વખતે તેઓ ચારે ભગવાનના ચરણમાં પડ્યા. ઋજુ રાજાએ કહ્યું "ભગવાને જેની આજ્ઞા કરી છે તે હવે અમને આપો.' તેને જવાબમાં આચાર્ય ભગવાને કહ્યું "તમારા જેવા ભવ્ય પ્રાણીઓએ તેમ કરવું તે તદ્દન યોગ્ય છે." પછી મહારાજા ઋજુ રાજાએ સારો દિવસ ક્યારે આવશે તે સંબંધી સવાલ કર્યો તેના જવાબમા આચાર્ય મહારાજે જણાવ્યુ કે આજનો જ દિવસ બહુ ઉત્તમ છે; એટલે રાજાએ ત્યાં રહ્યા રહ્યાજ મોટા દાનો આપ્યાં, દેવનું પૂજન કર્યું, પોતાનો એક બીજો શુભાચાર નામનો પુત્ર હતો તેને રાજ્યગાદી ઉપર બેસાડ્યો અને પોતાની પ્રજાના સર્વ માણસોને બહુ સારી રીતે અનેક પ્રકારે આનંદ આપ્યો. હવે એ ચારે મનુષ્યો (ઋજુ રાજા, પ્રગુણા રાણી, મુગ્ધ કુમાર અને અકુટિલા) પોતાને દીક્ષા લેવા યોગ્ય સર્વ કર્તવ્યકર્મ કરીને પ્રવ્રજ્યા લેવા માટે તૈયાર થયા, ગુરુ મહારાજે તેમને સદ્‌ભાવ આપ્યો અને એ ચારે જણાએ તેજ વખતે દીક્ષા લીધી. તેજ સમયે પેલા અજ્ઞાન અને પાપ બાળકો બહાર ઊભાં રહ્યાં હતાં તેઓ દૂર ભાગી ગયા-નાસી ગયાં અને પેલું ધોળુ બાળક (આર્જવ) હતું એણે ચારેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

કાળજ્ઞ વિચક્ષણાની આત્મવિચારણા.
ચારિત્રની અશક્તિ પણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિ.
ભોગતૃષ્ણાનો સ્વીકાર પણ જોરનો અભાવ.

તે વખતે કાળજ્ઞ વ્યન્તર પોતાની સ્ત્રી વિચક્ષણા સાથે વિચાર કરે છે કે ખરેખર, આ ચારે મનુષ્યોને ધન્ય છે, તેઓનો અવતાર તો બરાબર સફળ થયો, તેઓ ખરેખરા પુણ્યશાળી જીવો છે, અને તેમ હોવાને લીધેજ તેઓ ભગવાનની બતાવેલી દીક્ષા લેવાને ઉદ્યમવત થયા છે. આ સંસારસમુદ્ર તરવો ઘણો મુશ્કેલ છે પણ મારા માનવા પ્રમાણે તેઓ તો એ ભવસમુદ્રને તરી ગયા! સંસારસમુદ્રને પાર પહોંચાડવા માટે પ્રબળ કારણભૂત એ ચારિત્રરત્ન છે, પણ આપણે [1]દેવભાવને લીધે કમનશીબે તે રત્નથી બેનશીબ રહ્યા છીએ;

---

૧ દેવતાઓ હંમેશા અવિરતિજ હોય છે, તેઓ ચારિત્ર લઇ શકતા નથી એટલુજ નહિ પણ એક સામાન્ય પચ્ચખ્ખાણ-નિયમ પણ લઇ શકતા નથી.

છતાં આપણને પણ થોડો થોડો તો લાભ મળ્યો છે અને તે આ છે' અનત ભવે પણ પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ સમ્યક્ત્વરૂપ રત્ન જે મિથ્યાત્વના ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે તે આજે પ્રાપ્ત થયું છે તેથી આપણે પણ કાંઇક અંશે ભાગ્યશાળી છીએ. **દરિદ્રી પ્રાણીને રત્નનો ઢગલો કદિ પ્રાપ્ત થતો નથી.** આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને તેઓ બન્ને પણ સૂરિ મહારાજનાં ચરણમાં પડ્યા અને પછી તેમની આજ્ઞા લઇને પોતાના સ્થાનપર જવા માટે નીકળ્યા. તેઓ જેવા સભાસ્થાનમાંથી બહાર નીકળ્યા કે તુરતજ ભોગતૃષ્ણા જે બહાર તેઓની રાહ જોઇને ઊભી રહી હતી તે પાછી તેઓના શરીરમાં દાખલ થઇ ગઇ, પણ હવે આ વ્યન્તર અને વ્યન્તરીને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ થયું હતું તેના જોરથી એ (ભોગતૃષ્ણા) તેઓને ભવિષ્યમાં કોઇપણ પ્રકારની અડચણ કે અગવડ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં રહી નહોતી.

વ્યંતર વ્યંતરીના ખુલાસા

હવે એક દિવસ વિચક્ષણા અને કાળજ્ઞ એકાંતમાં બેઠા હતા તે વખતે વિચક્ષણાએ પૂછ્યુ "પ્રાણનાથ! જ્યારે તમે જોયું કે હું આપને છેતરતી હતી અને પરપુરૂષ સાથે વિચરતી હતી ત્યારે આપે આપના મનમા મારે માટે શું વિચાર કર્યો હતો?" આ પ્રશ્નના જવાબમાં કાળજ્ઞને તે વખતે પોતાના મનમાં મુગ્ધને મારી નાખવાના અને છેવટે વખત કાઢવાના જે જે વિચાર અને નિર્ણયો થયા હતા તે સર્વ તેણે કહી સભળાવ્યા. આવો વિચારશીળ જવાબ સાંભળી વિચક્ષણા બોલી "આર્યપુત્ર! આપનું નામ [1]કાળજ્ઞ છે તે તદ્દન યોગ્ય છે. તમે તમારા નામ પ્રમાણે વખત જાણનાર અને શોધનાર છો, એમાં જરા પણ શકા જેવું નથી. તમે તે વખતે ઉતાવળા ન થઇ જતાં વખત કાઢ્યો તેથી તમે તમારૂં નામ સાર્થક કરી બતાવ્યું છે."

પછી કાળજ્ઞે વિચક્ષણાને પૂછ્યુ "વ્હાલી! મને પરસ્ત્રી સાથે રમણ કરતો જોઇ તારા મનમાં શા શા વિચારો થયા હતા?" તેના જવાબમાં વિચક્ષણાને જે જે લાગણીઓ થઇ હતી તે સર્વ તેણે કહી બતાવી. ત્યારે કાળજ્ઞે કહ્યું "ખરેખર! તારા મનમાં ઇર્ષ્યા—અસૂયા થવા છતાં તેં વખત કાઢી નાખી ઉતાવળ ન કરી તેથી તારૂં વિચક્ષણા (ડાહી, સમજુ) નામ છે તે તેં સાર્થક કર્યું છે. વહાલી! જો આપણે કાળવિલંબ કર્યો તો ભોગો પણ ભોગવ્યા, પ્રીતિ પણ બની રહી અને અકાળે આપણો વિરહ ન થયો, તેમજ છેવટે આપણને

---

1 કાલં જાનાતિ ઇતિ કાળજ્ઞઃ—સમયને જાણે તેને 'કાળજ્ઞ' કહેવામા આવે છે.

ધર્મ પણ પ્રાપ્ત થયો અને ઋજુ રાજા વિગેરે ઉપર આપણે મોટો ઉપકાર કર્યો. તેટલા માટે આપણે જે કાળવિલંબ કર્યો તે આપણને તો બહુ સફળ થયો" વિચક્ષણાએ જવાબમાં કહ્યું "નાથ! એ બાબતમાં શું સંદેહ છે? વિચાર કરીને જે કાંઇ કરવામાં આવે છે તે સારૂંજ થાય છે."

પછી તે દંપતીને પરસ્પર બહુ સારી પ્રીતિ થઇ અને શુદ્ધ ધર્મપ્રાપ્તિથી આત્માને કૃતાર્થ માનતા તેઓ આનંદથી રહેવા લાગ્યા. .

* * * *

* * * * *

કથાનો સાર-સામાન્યરૂપાનો ઉદ્દેશ.

[1]સામાન્યરૂપા મધ્યમબુદ્ધિને ઉપર પ્રમાણે મિથુનદ્વયનું દૃષ્ટાન્ત આપીને કહે છે "હે પુત્ર! મેં તને આ મિથુનદ્વયનું દૃષ્ટાન્ત આપ્યું તે ઉપરથી તારા સમજવામાં આવ્યુ હશે કે જ્યારે કોઇ પણ બાબતમાં સંદેહ પડી જાય અથવા એક નિર્ણય પર આવવાનું બની શકે તેમ ન હોય ત્યારે સારો રસ્તો એ છે કે થોડો વખત કાઢી નાખવો અને હકીકત કઇ દિશામાં વલણ લે છે તે તપાસવું, જોવું, અવલોકવું અને પછી જે બાબત ગ્રહણ કરવાથી લાભ વધારે જણાતો હોય તે બાબત આદરવી." મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાની માતાની આ આજ્ઞા માથા ઉપર ચઢાવી. હવે સ્પર્શન જે ભાવથી સર્વનો ખરેખરો દુશ્મન છે તેના ઉપર મધ્યમબુદ્ધિ મનીષીના કહેવાથી બહુ પ્રીતિ કરતો નથી અને વળી કોઇ વખત બાળના કહેવાથી તેના ઉપર જગ જગ સ્નેહ કરે છે તોપણ પોતે ચેતતો રહે છે એવી રીતે મધ્યમબુદ્ધિ ત્યાગ અને સ્નેહ વચ્ચે હીંચોળા ખાતો વખત કાઢ્યા કરે છે.

---

૧ આ કથા પૃ. ૪૧૧ થી શરૂ થાય છે અને તે મધ્યમબુદ્ધિની માતા સામાન્યરૂપાના મ્હોમાં મૂકવામા આવી છે એમા બહુ ઊંડો આશય છે અને તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે ઉપર ઉપરનો સાર તો સામાન્યરૂપાજ કહે છે પણ તેના અંતરમા ઋજુ અને અકુટિલ મનુષ્યોની ભોળાઇ, બાહ્ય દેખાવમા ફસી ન જવાનો અને બીજો બહુ બોધ છે તે વારંવાર વાચવાથી સ્ફુરી આવશે.

પ્રકરણ ૮ મું.

મદનકંદળી.

આજે એક દિવસ પોતાની માતા અકુશળમાળાને તેની [1]યોગશક્તિ બતાવવા માટે આગ્રહ કર્યો તેના જવાબમાં તેણે પુત્રને પોતાની બરાબર સન્મુખ રહેવા કહ્યું અને જણાવ્યું કે પોતે હવે યોગશક્તિ બતાવે છે તે બાળકુમારે ધ્યાનમાં રાખવી. ત્યાર પછી અકુશળમાળાએ ધ્યાન કર્યું અને પ્રાણને અંદર રોકીને પછી બાળના શરીરમાં પેઠી. અકુશળમાળા બાળના શરીરમાં પેઠી એટલે સ્પર્શન પણ અતિ સ્નેહથી તેની સાથે ગાઢ પ્રેમમાં પડી ગયો અને તે પણ બાળના શરીરમાં દાખલ થયો. એ અકુશળમાળા અને સ્પર્શન બન્ને બાળના શરીરમાં દાખલ થઇને કોમળ સ્પર્શવાળી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવાની બાળને અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવીને તેને વારવાર હેરાન કર્યા કરે છે અને તેને પરિણામે બાળ બીજાં સર્વ કામકાજ છોડી દઇને તેઓના ઉપર એકતાન લગાવી રહ્યો છે, રાત દિવસ અનેક સ્ત્રીઓ સાથે ભોગ ભોગવવાના કામમાં વિચરી રહ્યો છે અને સાળવી, ડુબ અને ઢેઢ જાતની હલકી સ્ત્રીઓમાં પણ આસક્ત થઇને તેઓ ઉપર લોલુપતા રાખી તેને વશ થઇ તેઓ સાથે ભોગ ભોગવે છે. આવી રીતે અકાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયેલા અને સત્કાર્યથી વિરૂદ્ધ ચાલનારા બાળને જોઇને એ પાપી છે એમ બોલી લોકો તેની નિંદા કરે છે અને ખુલ્લે ખુલ્લું કહે છે કે 'એ બાળ મૂર્ખ છે, અજ્ઞાની છે, લાજ વગરનો છે, નિર્ભાગી છે, કુળને કલંક લગાડનાર છે.' લોકો તેની આવી અનેક પ્રકારની

અકુશળમાળાની યોગશક્તિ

લોક લાજ, નહિ કાજ.

---

૧ આ યોગશક્તિ બતાવી આપવાનું વચન અકુશળમાળાએ અગાઉ આપ્યું હતું જુઓ પૃ ૪૦૫

નિદા કરે છે છતાં એ બાળ પોતાના મનમાં માને છે કે આપણને તો માતાજી અને સ્પર્શનની કૃપાથી લીલા લહેર છે, લોકોને બોલવું હોય તે ભલે બોલો! એ લોકો શું બોલે છે તેની ચિંતા કરવાથી સર્યું! તેમ કરવાની કાઇ જરૂર પણ નથી. વળી અકુશળમાળા જેણે તેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તે પણ વચ્ચે વચ્ચે કોઇ કોઇ વાર તેના શરીરમાંથી બહાર આવીને પોતાની અદ્દ્ભુત યોગશક્તિનું કેવું સારૂ પરિણામ આવ્યુ છે તે સંબધી બાળને સવાલો કરે છે ત્યારે આપણા આ ભાઇસાહેબ પોતાના માતાજીને જવાબ આપે છે કે "માતાજી! મારા ઉપર તો તમે જરાપણ શકા વગર મોટો ઉપકાર કર્યો છે અને આપે તો મને મોટા સુખસાગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો છે હવે માતાજી! હુ એક બીજી વિનતિ કરૂ છું કે મહેરબાની કરીને તમારે મારા આખા જીવનપર્યંત આ મારા શરીરનો ત્યાગ ન કરવો" અકુશળમાળાએ એ વાત અગીકાર કરી અને તેને જણાવ્યુ કે "બીજુ સર્વ કામ મૂકી દઇને હું તારૂ કામ કરી આપીશ." આવી રીતે બાળે માતા પોતાને અનુકૂળ અને સ્વાધીન થયેલી જોઇને મનમા વિચાર કર્યો કે સ્પર્શન મિત્ર તો મારે વશ છે જ, સામગ્રી પણ સર્વ અનુકૂળ થઇ ગઇ છે અને માતાજી પણ મને પોતાનુ યોગબળ બતાવ્યા કરે છે, તેથી ખરેખર, આ દુનિયામાં હું મોટો ભાગ્યશાળી છું. મારા જેટલો અને જેવો સુખી આ દુનિયામાં બીજો કોઇ હોય એમ મને લાગતું નથી. આવા આવા વિચારો કરીને પોતાની કુટેવોમાં બાળ વધારે ચુસ્ત રહ્યા કરે છે.

માતાને વિજ્ઞપ્તિ

મધ્યમબુદ્ધિની સલાહ.

બાળનુ આવું વર્તન જોઇને લોકો તેની બહુ નિંદા કરે છે તેથી સ્નેહને લીધે મધ્યમબુદ્ધિ જેને લોકઅપવાદનો ઘણો ભય રહ્યા કરે છે તે એક દિવસ તેને કહેવા લાગ્યો "ભાઇ બાળ! તારે આવી રીતે લોકવિરૂદ્ધ કરવુ તે કોઇ પણ રીતે ઉચિત નથી. તું જે કાર્ય કરે છે તેનુ પરિણામ વિચારતો નથી. અગમ્ય વસ્તુ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેના તરફ ગમન કરીને તું બહુ પાપ કરે છે, તેમ કરવુ તે અતિ તિરસ્કાર-નિંદાને યોગ્ય છે, પાપથી ભરપૂર છે અને કુળને કલંક લગાડનાર છે." બાળે જવાબમા કહ્યુ "ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ! તને મનીષીએ છેતર્યો હોય એમ જણાય છે, નહિ તો સ્વર્ગમા વસનાર જીવો જેવું સુખ ભોગવે છે તેવું સુખ ભોગવતા મને તુ આવી નજરથી કેમ

સલાહની અવગણના

જુઓ ? જે મૂર્ખ પ્રાણીઓ [1]જાતિદોષથી સ્ત્રી વિગેરે કોમળ પદાર્થોની ઇચ્છા રાખતા નથી અને તેના તરફ પસંદગી બતાવતા નથી તેઓ [2]સ્થાન દોષને લીધે મહારત્નને છોડી દેનાર જેવું આચરણ કરે છે." તેનો આવો જવાબ સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આ બાળને કાંઇ પણ શિખામણ આપવાનો પરિશ્રમ કરવો તે તદ્દન નકામો છે, કારણ કે એ હવે શિખામણને યોગ્ય રહ્યો નથી.

વસંત સમય.
લીલાધર ઉદ્યાન.
કામદેવ મંદિર.

આવી રીતે બાળ, મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષી વર્તન કરી રહ્યા છે, તેવામાં [3]મન્મથને જાગૃત કરનાર વસંત ઋતુનો કાળ આવી પહોંચ્યો.

વસંત-વર્ણન.

તે વખતે વનના જૂદા જૂદા સર્વ વિભાગો સુંદર પુષ્પો (ફુલો) ના સમૂહથી ભરપૂર થઇ ગયા છે અને ગણગણાટ કરતા અને અહીંથી તહીં ઉડતા ભમરાઓના ઝંકાર સ્વરથી (ગણગણાટથી) અત્યંત મનોહર દેખાવા લાગ્યા છે; પતિ સાથે વિચરતી પ્રેમાળ પત્નીના હૃદયને આનંદ આપનાર મીઠી કોયલના ટહુકાથી વનના ભાગો ગાજી રહ્યા છે, ઉઘડેલા-વિકાસ પામેલા કેશુડાના અગ્રભાગમાં રહેલ લાલ પુષ્પોનો સમૂહ વિયોગથી દુ:ખી થતી સ્ત્રીને જેવો માંસનો પિંડ દેખાય તેવો એકદમ લાલ વર્ણનો દેખાય છે, આંબાની માંજર ચારે દિશાને સુગંધિત બનાવી રહી છે અને વસંતના રાજ્યથી આનંદમાં આવીને ધૂળ સાથે ક્રીડા કરે છે (મતલબ કે વસંત ઋતુમાં આંબા પરથી માંજરો જમીનપર પડે છે), દેવતા અને કિન્નરનાં જોડલાંઓ વનમાં આવીને અનેક પ્રકારની ક્રીડાઓ અને આનંદ કરી રહ્યા છે તેથી મનુષ્યલોકનુ વન જાણે સ્વર્ગનું નંદનવન હોય તેવી રમણીયતાની કથાને કહી રહ્યુ જણાય છે, ચર્ચરી[4]ની રમત સારી રીતે રમાઇ રહી છે; ઘેર ઘેર હીંડોળા

---

૧ જાતિદોષ: સ્ત્રી અમુક જાતિની છે તેવા જાતિના કારણે સ્ત્રીનો કેટલાક ત્યાગ કરે છે.

૨ સ્થાનદોષ: રત્ન ખારા દરિયામાં થાય છે માટે તજવા યોગ્ય છે એવી માન્યતા

૩ મન્મથ: કામદેવ અનંગ.

૪ ચર્ચરી· વસંત ઋતુની એક જાતની ક્રીડા છે. ઉત્સાહ હર્ષની રમત. અથવા રમત કરનારાઓની ટોળીઓ આનંદ કરી રહી છે.

ખાટો બધાઇ ગઇ છે અને કામદેવને ઉદ્દીપન કરે તેવી સુગંધ સાથે મલયાચળનો પવન મંદ મંદ વાઇ રહ્યો છે.

લીલાધર ઉદ્યાન

આવા વસંતઋતુના સમયમાં કામદેવના કાળથી આનંદિત થઇને મધ્યમબુદ્ધિને સાથે લઇને બાળ ક્રીડા કરવા માટે એક દિવસ બહાર નીકળી પડ્યો. તે બહાર નીકળ્યો તે વખતે તેના અંતરંગ રાજ્યમાં વર્તનારી તેની માતા તેની સાથે હતી અને મિત્ર સ્પર્શન પણ તેના શરીરમાં દાખલ થઇ ગયેલો હતો. એવા વખતે અને એવા સંયોગોમાં કુમાર મધ્યમબુદ્ધિ સાથે નગરની બહાર નંદનવનની શોભાને દેખાડતું લીલાધર નામનું ઉદ્યાન છે ત્યાં તે આવી પહોંચ્યો. એ ઉદ્યાનના મધ્ય ભાગમાં એક મોટું મંદિર છે, તેના શિખરો બહુ ઊંચાં અને શ્વેત છે, તે મંદિર મનને અત્યંત આનંદ આપે તેવું છે અને એ મંદિરને મોટા મોટાં તોરણો લટકાવી દઇને તેની શોભામાં વધારો કરવામા આવ્યો છે. બગીચાના મધ્યભાગમાં આવી રહેલ તે મંદિરમાં લોકોએ

મન્મથ-મંદિર

સ્ત્રીઓના હૃદયને અતિ આનંદ આપનાર રતિના પતિ શ્રી કામદેવની પ્રતિષ્ઠા કરીને દેવ તરીકે બેસાડેલ છે. એ દેવની લોકો તેરસને[1] દિવસે પૂજા કરે છે અને આજે તેજ તિથિ છે (તેરસ છે). કુમારિકાઓ ત્યાં સારો પતિ મેળવવાનો લાભ મળવા સારૂ પૂજા કરવા આવે છે, પરણેલી સ્ત્રીઓ પોતાના સૌભાગ્યમાં વધારો થવાનો લાભ મેળવવા સારૂ પૂજા કરવા આવે છે, કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિનો સ્નેહ ન હોય તે સ્નેહને પ્રાપ્ત કરવાનો લાભ મેળવવા સારૂ ત્યાં પૂજા કરવા આવે છે અને મોહથી અંધ થયેલા કામી પુરુષો પોતાને પસંદ આવે તેવી સ્ત્રીઓ સાથે સંબંધ કરવાની તક મેળવવાની લાલચે પૂજા કરવા સારૂ એ મંદિરમાં આવે છે.

કામદેવની શય્યાપર બાળકુમાર.

કામદેવના મંદિરમાં આજે મોટા અવાજો અને ગડબડ થતી સાંભળીને ત્યાં શું થતું હશે એ જોવાના કૌતુકથી બાળ કુમાર પોતાના ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ સાથે એ મંદિરમાં દાખલ થયો. રતિના નાથ કામદેવને કોઇ ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરી રહ્યું છે, કોઇ પ્રયત્ન પૂર્વક તેની

---

૧ અનંગત્રયોદશી. આ તેરસને દિવસે કામદેવની પૂજા થાય છે ઉત્તર હિંદમા આ પર્વ હાલ પણ પ્રચલિત છે એમ સાંભળ્યુ છે

પૂજા કરી રહ્યું છે અને કોઇ ગુણ કીર્તન વડે તેની સ્તુતિ કરી રહ્યું છે. બાળે તે દેવપ્રાસાદની પ્રદક્ષિણા દેવા માંડી તે વખતે તેણે દેવપ્રાસાદની બાજુમાં એક વાસભુવન[1] જોયું. એ વાસભુવન ગુપ્ત સ્થાનકે આવી રહેલું હતું, જોવાથી કૌતુક ઉપજાવે તેવું હતું, અતિ સુંદર હતું અને મંદ મંદ પ્રકાશયુક્ત હતું. એ વળી શું હશે એવું કૌતુક થવાથી મધ્યમબુદ્ધિને બારણા આગળ ઊભો રાખીને બાળ વાસભુવનમાં દાખલ થયો. ત્યાં તેણે એક મોટી શય્યા (બીછાવેલ પલંગ) જોઇ. એ શય્યા અતિ વિસ્તાર વાળી હતી, પલંગ ઉપર બીછાવેલી હતી, સુંદર તળાઇઓથી રચેલી હતી, અનેક કોમળ ઓશીકાઓથી આનંદ આપે તેવી હતી અને તદ્દન ડાઘ વગરની અને કોમળ ચાદરયુક્ત હતી. એ શય્યાના મધ્ય ભાગમાં રતિની સાથે કામદેવ સુતેલા હતા.[2] આવી દેવતાઓને પણ મળવી મુશ્કેલ સુંદર શય્યા બાળકુમારે જોઇ. વાસભુવનમાં પ્રકાશ ઘણો મંદ હતો તેથી તે શું હશે એમ વિચાર કરતાં કરતાં બાળકુમાર તે શય્યાને અડક્યો, બે ચાર વખત હાથથી અડકતાં અડકતાં આખરે બાળકુમારને જણાયું કે એ કામદેવની શય્યા હોવી જોઇએ. એ શય્યાના કોમળ સ્પર્શથી તેનું મન એટલું બધું આનંદમાં આવી ગયું કે તેણે વિચાર કર્યો કે અહો ! આવી કોમળ શય્યા તો બીજી જગ્યાએ હોવી પણ અસંભવિત છે. એ વખતે એના શરીરમાં રહેલ માતાજી અને સ્પર્શને તેને પ્રેરણા કરી અને પોતાની ચપળતા પણ જાગૃત થઇ તેથી બાળ વાસભુવનમાં એકલો એકલો વિચાર કરવા લાગ્યો કે આ શય્યા ઉપર જરા વખત મારી ઇચ્છા પ્રમાણે સુઇ લઇને હું તેને માન આપું. એ વખતે બાળે વિચાર ન કર્યો કે એ શય્યામાં તો કામદેવ પોતે રતિ મહાદેવી સાથે સુતેલા છે, દેવોની શય્યામાં સુનારને કેવાં દુઃખ વેઠવાં પડે છે તેનો પણ તેણે વિચાર ન કર્યો, વળી લોકો તે વાત જાણશે અથવા દેખશે તો તેથી પોતાની કેટલી હાંસી થશે તેનો પણ તેણે વિચાર ન કર્યો: મધ્યમબુદ્ધિ તેની રાહ જોઇને વાસભુવન બહાર ઊભો રહ્યો છે તે તેની મશ્કરી કરશે તેનો ખ્યાલ પણ તેને આવ્યો નહિ. ભવિષ્યમાં શું થશે તેનો જરા પણ વિચાર કર્યા વગર મોહથી તે

વાસભુવનમા પ્રવેશ.

મદન-શય્યા

---

૧ **વાસભુવનઃ** ઘર, સુવાનો ઓરડો.

૨ આ દેવ અને દેવી માનસિક છે, અંતરંગ રાજ્યમાં રહેનારા છે.

શય્યા ઉપર ચઢ્યો અને તેના ઉપર સુઇને બાળકની સર્વ ચેષ્ટાઓ કરવા મંડી ગયો. પોતાના અંગોને આમ તેમ મરડતો અને હલાવતો તે શય્યા ઉપર અપૂર્વ પ્રીતિવાળો થઇને તેના સ્પર્શના સુખને બહુ માનતો અને પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માનતો તે શય્યામાં આળોટવા લાગ્યો.

મદનકંદળીનો સ્પર્શ.

ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરમાં ઉપર જણાવેલાં બાળ, મનીષી મધ્યમબુદ્ધિ વિગેરે જનો હતાં અને તેઓના પિતા કર્મવિલાસ અંતરંગ રાજ્યના રાજા હતા. તે ઉપરાંત [1]બહિરંગ નગરમાં બહુ વિખ્યાતિવાળો તેજસ્વી શત્રુમર્દન નામનો રાજા તે નગરનું રાજ્ય કરતો હતો. તે રાજાને ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલી અને પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે વહાલી મદનકંદળી નામે રાણી હતી. તે રાણી અદ્ભુત રૂપ સૌભાગ્યવાળી હતી અને કમળના જેવી આંખો વાળી હતી. એ મહારાણી પોતાના હાથમા પૂજાની સામગ્રી લઇને પોતાના પરિવાર સાથે કામદેવની પૂજા કરવા માટે તે મંદિરમા તે દિવસે આવી હતી. મંદિરના મધ્ય ભાગમાં રહેલ કામદેવની પૂજા કરીને તે મહારાણી પણ વાસભુવન તરફ આવી. તેને જોઇને તે સ્ત્રી છે એવો નિર્ણય કરીને લજ્જા અને ભયથી બાળ કુમાર થોડો વખત લાકડાની માફક હાલ્યા ચાલ્યા વગર પડી રહ્યો. એ વાસભુવનમાં અગાઉ જણાવ્યું તેમ પ્રકાશ ઘણો મંદ હતો તેથી આવનાર સ્ત્રી છે એમ નિર્ણય કરવાની જરૂર પડી હતી. એ વાસભુવનમા આવી રહેલી શય્યા ઉપર રહેલા કામદેવની તે હરણ જેવા લોચનવાળી મદનકંદળી રાણી હાથનો સ્પર્શ કરી પૂજા કરવા લાગી અને તેમ કરતાં ચંદનવડે રતિ અને કામદેવને વિલેપન કર્યું. આવી રીતે કામદેવ અને રતિની પૂજા કરતાં કરતાં મદનકંદળીએ બાળ કુમારના આખા શરીરે પોતાના કોમળ હાથથી સ્પર્શ કર્યો. તે વખતે અકુશળમાળાની પ્રેરણાથી અને સ્પર્શનના વશવર્તીપણાથી મલીનબુદ્ધિવાળા બાળે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે જેવો આ કોમળાંગી સ્ત્રીનો હસ્તસ્પર્શ મને મૃદુ (કોમળ) લાગે છે તેવો સ્પર્શ મેં મારા જન્મમાં કદિ પણ અનુભવ્યો નથી. ખરેખર, અન્ય સ્પર્શની સુંદરતા મે અત્યાર સુધી ખોટીજ કલ્પી હતી, હવે તો મને એમ લાગે છે કે ત્રણ લોકમાં આ સ્ત્રીથી વધારે કોમળ કોઇ પણ વસ્તુ નથીજ. હવે મદનકંદળી રાણી કામદેવની પૂજા કરીને વખત થયો એટલે પોતાના સ્થાન તરફ ચાલી ગઇ.

---

૧ બાહ્ય, સ્થૂળ, વ્યવહાર

કામદેવવશ બાળની સ્થિતિ.

મદનકદળી ત્યાંથી વિદાય થયા પછી બાળ કુમારની શી દશા થઇ તે જુઓ. એ સ્ત્રી પોતાને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય તેના વિચારમાં અને ચિંતામાં બાળનું હૃદય શોકાતુર થઇ ગયું, તેના મનમાં વર્ણન કરી ન શકાય તેવો અંતઃતાપ થવા લાગ્યો, તે પોતાની જાતને પણ ભૂલી ગયો અને શય્યામાં પડ્યો પડ્યો ગરમ ઊંડા નિઃસાસા ઉપર નિઃસાસા મૂકતો જાણે મૂર્છા પામેલો હોય, જાણે મુંગો હોય, જાણે ગાંડો હોય, જાણે પોતાનું સર્વસ્વ હરાઇ ગયેલો હોય, તપેલી શિલા પર જાણે મત્સ્ય બળ્યો હોય તેની માફક આમથી તેમ અને તેમથી આમ આડો અવળો આળોટતો લોટતો અને શય્યામાં પછાડા મારતો તરફડવા લાગ્યો.

મધ્યમબુદ્ધિ વાસભુવનમા.

બાળ વાસભુવનમાં આવી સ્થિતિ અનુભવતો હતો તે વખતે તેનો ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ જે વાસભુવનમાં પ્રવેશદ્વાર આગળ તેની રાહ જોતો ઊભો હતો તેણે વિચાર કર્યો કે અરે ! આટલો બધો વખત થયો તો પણ બાળ હજુ વાસભુવનમાંથી પાછો બહાર કેમ નીકળતો નથી? તે અંદર રહ્યો રહ્યો શું કરે છે તે જોઉં તો ખરો ! આવો વિચાર કરીને મધ્યમબુદ્ધિ વાસભુવનમાં દાખલ થયો અને પોતાનો હાથ લગાડીને કામદેવની શય્યા જોઇ લીધી. એ શય્યા એટલી બધી કોમળ હતી કે તેને હાથ લગાડતાંજ મધ્યમબુદ્ધિનુ મન પણ તેના તરફ હરણ થઇ ગયું. (અંધારાને લીધે) તેણે ત્યાર પછી આંખો વધારે ઉઘાડીને જોયુ તો શય્યાના એક વિભાગપર ઉપર જણાવેલી દશામાં આમ તેમ પછાડા મારતો બાળ તેના જોવામાં આવ્યો. બાળની એવી દશા જોઇને તેણે વિચાર કર્યો કે અહો ! આ ભાઇશ્રીએ આ શું અકાર્ય આદર્યું ? દેવની શય્યા ઉપર ચઢવું યુક્ત નથી. રતિના રૂપને પણ શરમાવે તેવી ગુરુની સ્ત્રી હોય તેનો સજ્જન પુરુષે ખ્યાલ પણ કરવો જોઇએ નહિ, તેનો સંબંધ કરવાનો સંકલ્પ પણ કરવો જોઇએ નહિ, કારણ કે તે વસ્તુ ખપેજ નહિ. આ શય્યા ઘણું સુખ આપે તેવી છે પણ દેવ (કામદેવ—મદન મહારાજ) ને અર્પણ થયેલી છે તેથી માત્ર વંદન કરવા યોગ્ય છે, પણ ઉપભોગ કરવા લાયક નથી—આવો પોતાના મનમાં વિચાર કરીને [1]મધ્યમબુ-

[1] મધ્યમબુદ્ધિ એ 'જાહેર અભિપ્રાય' public opinion વ્યવહાર ધર્મ છે અને મનીષી એ 'આર્ય સત્ય' absolute truism નિશ્ચયધર્મ છે એ ખાસ ધ્યાનમા રાખવુ.

દ્ધિએ બાળને જાગૃત કર્યાં પણ તે કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ. મધ્યમબુદ્ધિએ કહેવા માંડ્યું "અરે ભાઇ! તે આ ન કરવા યોગ્ય કામ કર્યું છે આ દેવની જગ્યા ઉપર ચઢવું કે સુવું તે યોગ્ય નથી" વિગેરે વિગેરે. આવી રીતે બાળને તેણે ઘણી રીતે સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ બાળ કુમારે મધ્યમબુદ્ધિને કાઇ પણ જવાબ આપ્યો નહિ.

વ્યંતર અને બાળ.

હવે તે વખતે એ મંદિરનો અધિષ્ઠાયક વ્યંતર ત્યાં દાખલ થયો. તેણે [1]આકાશ બંધનથી બાળને બાંધી લીધો, જમીનપર પછાડ્યો અને ફરીથી ઉપાડીને એટલા જોરથી તેને પડતો મૂક્યો કે તેના આખા શરીરે સખ્ત વેદના થવા લાગી. તેને આવી રીતે આરડતો જોઇને મધ્યમબુદ્ધિએ હાહારવ કર્યો એટલે એ શું હશે એ જોવાની ઇચ્છાથી કૌતુકને લીધે દેવમંદિર તરફથી અનેક લોકો વાસભુવન તરફ આવવા લાગ્યા વ્યંતરે ધક્કા મારીને બાળને વાસભુવનમાથી બહાર ધકેલી મૂક્યો અને મોટા ધડાકા સાથે જમીનપર પછાડ્યો, જેને પરિણામે તેની આંખ પરની ભમર ભાગી ગઇ અને ગળે પ્રાણ આવી ગયા. આવી સ્થિતિમા બાળને સર્વ લોકોએ જોયો. તેની પછવાડે મધ્યમબુદ્ધિ પણ વાસભુવનમાથી બહાર નીકળ્યો પણ તેનું મન એકદમ દિલગીરીને લીધે નરમ પડી ગયું. મધ્યમબુદ્ધિ વાસભુવનમાથી બહાર આવ્યો એટલે એ બધી શેની ગડબડ છે એમ લોકો તેને પૂછવા લાગ્યા, પણ લાજનો માર્યો તે લોકોને કાઇ પણ જવાબ આપી શક્યો નહિ. તે વખતે પેલો વ્યંતર કોઇ પુરૂષના શરીરમા દાખલ થયો અને તેણે સર્વ હકીકત બની હતી તે લોકોને કહી સભળાવી. આ હકીકત સાભળીને મકરધ્વજના ભક્ત લોકો ત્યા હાજર હતા તેઓએ એ બાળને દેવનુ અપમાન કરનારો

બાળ અને લોકો.

ગણી એ મહા પાપી છે એમ બોલીને તેનો ઘણો તિરસ્કાર કર્યો, તેની જાતવાળાઓ કહેવા લાગ્યા કે "એ તો આપણા કુળને કલંક લગાડનાર છે અને એક ખરેખર વિષ વૃક્ષ જેવો એ આપણામા ઉત્પન્ન થયો છે" એમ બોલીને તેઓ સર્વ તેની નિંદા કરવા લાગ્યા. "હવે એ બાળ પોતાના પાપના ફળ બરાબર ભોગવશે અને તેમ થવાને તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે" એમ બોલીને સામાન્ય લોકોએ તેની ટીકા કરી અને "જે પ્રાણીઓ વિચાર કર્યા વગર કામ કરે છે તેઓ

૧ સ્પર્શનને વશ પડેલા પ્રાણીઓ કલ્પનાના બંધનથીજ બધાય છે, તેને માટે જાડા દોરડાનો ખપ પડતો નથી, કારણ કે કાચા સુતરના પ્રેમતંતુઓ તોડવાની તેનામા તાકાત રહેતી નથી

સર્વ અનર્થો અને દુઃખો સહન કરે છે તો આમાં શું નવાઇ?" એમ કહીને વિવેકી લોકોએ તેની ઉપેક્ષા કરી. હવે તે વખતે પેલા વ્યંતરે ભયંકર રૂપ ધારણ કરીને કહ્યું "આ દુરાત્મા બાળના તમારા સર્વેના દેખતાં ટુકડે ટુકડા કરીને હું તેને મારી નાખું છું." તે સાંભળી મધ્યમબુદ્ધિએ હાહારવ કરી મૂક્યો અને વ્યંતરને પગે પડીને બોલ્યો "અરે અરે! કૃપા કરો, કૃપા કરો, દયા કરો, દયા કરો. મારા ભાઇના પ્રાણની હું તમારી પાસે ભિક્ષા માગી લઉંછું; મહેરબાની કરીને તેને બચાવી લો." લોકોને પણ મધ્યમબુદ્ધિના કકળાટથી તેના ઉપર દયા આવી ગઇ તેથી તેઓ પણ બોલ્યા "અરે ભટ્ટારક! એને બાપડાને એક વાર જવા દો, ફરીવાર તે દેવને અપમાન કરવાનું કામ નહિ કરે." તે વખતે મધ્યમબુદ્ધિ ઉપર કરૂણા આવવાને લીધે અને લોકોના અતિ આગ્રહથી વ્યંતરે બાળને જતો કર્યો. બાળને થોડીવાર પછી શરીરમાં ચેતના આવી, શરીર ઉપર ઘા વાગવાથી કળ ચઢી ગઇ હતી તે નરમ પડવા લાગી અને જરા સ્ફુર્તિ આવી એટલે મધ્યમબુદ્ધિ તેને મદિરમાંથી બહાર લઇ આવ્યો અને મુશ્કેલીથી તેને ઘરે (રાજમંદિરે) લઇ ગયો.

બાળ અને કર્મવિલાસ.

કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાના પરિવાર પાસેથી આ સર્વ હકીકત સાંભળી ત્યારે પોતાના મનમાં તેણે વિચાર કર્યો કે અરે આ તો બાળને હજુ શું થયું છે? પણ હવે તો તેના આવા વર્તનથી હુ તેને પ્રતિકૂળ થઇશ તેથી તેના હવે કેવા હાલ થશે તે તો આ લોકોના ખ્યાલમાં પણ નથી. આવા દુરાચારી અને દેવનું અપમાન કરનાર પુત્રને તો બરાબર [1]સજા કરવી જોઇએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાના પરિવારને કહ્યું 'અરે! એવા અવિનયી તોફાની છોકરાની આપણે તે શા માટે ચિંતા કરવી જોઇએ? આપણા અનુશાસનને[2] પણ હવે તે યોગ્ય રહ્યો નથી. આપણા કોઇ પણ માણસે તેની સાથે જરૂર ઉપરાત વ્યાપાર-સબંધ કરવો નહિ—આ પ્રમાણે હું સર્વને હુકમ કરૂ છું.' કર્મપરિણામ મહારાજાની આ આજ્ઞા તેના આખો પરિવારે પોતાને માથે ચઢાવી.

---

૧ કર્મવિલાસની સજાઃ પોતાની ગેરવર્તણુક અનુસાર બાળ રાત્રીએ ફરવા નીકળશે ત્યારે તેના કેવા હાલહવાલ થશે તે હકીકત તુરતમાંજ વાચવામા આવશે અને ભવિષ્યમાં પણ તેને મોટી સજા કર્મના વિપાક તરીકે થશે. આ હકીકત પર અત્ર રૂપક છે

૨ અનુશાસન· નિયંત્રણા, સમજાવવું તે.

બાળનો અંતસ્તાપ

હવે મધ્યમબુદ્ધિએ બાળકુમારને પૂછ્યું. "ભાઇ! તને હવે તો શરીરે કાંઇ પીડા નથી થતી ને?"

બાળ—"શરીરે તો પીડા નથી થતી, પણ મારા મનમાં સતાપ થતો જાય છે અને વધતો જાય છે."

મધ્યમબુદ્ધિ—"પણ એ સંતાપ તને શા કારણથી થાય છે તેનું કારણ તું જાણે છે?"

કામદેવ હમેશાં વાંકો હોય છે અને તેની પ્રવૃત્તિઓ વિપરીત હોય છે, તેથી બાળે સીધો ઉત્તર ન આપતાં કહ્યું "હું તે જાણતો નથી પણ વારૂ, તું કામદેવના મદિરમાં વાસભુવનના બારણા આગળ ઊભો હતો તે વખતે તે વાસભુવનમાં પ્રવેશ કરતી અથવા બહાર નીકળતી કોઇ સ્ત્રીને જોઇ હતી કે નહિ?"

મધ્યમબુદ્ધિ—"હા, એક સ્ત્રીને જોઇ હતી, પણ તેનું તારે શું છે?"

બાળ—"ત્યારે તે કોણ હતી એ પણ તેં જાણ્યુ હશે?"

મધ્યમબુદ્ધિ—"હા, સારી રીતે જાણ્યુ હતું એ શત્રુમર્દન રાજાની રાણી મદનકંદળીના નામથી સારી રીતે પ્રસિદ્ધ છે."

મધ્યમબુદ્ધિનો આવો જવાબ સાંભળીને 'અરેરે! એવી સ્ત્રી મારા જેવાને ક્યાથી હોય?' એવી ચિંતામા પડી બાળે લાંબો નિશ્વાસ મૂક્યો. મધ્યમબુદ્ધિ વ્યવહારકુશળ હોવાથી પોતાના મનમા સમજી ગયો કે આ ભાઇસાહેબ એ મદનકંદળીના અર્થી થઇ ગયા જણાય છે. પછી મધ્યમબુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે આ ભાઇસાહેબને એ મદનકંદળી ઉપર રાગ થયો છે તે એક રીતે નવાઇ જેવું ન ગણાય. એ મદનકંદળી સુદર હોવાને લીધે માણસોને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરી પોતાના સબંધમા અભિલાષા ઉત્પન્ન કરાવે છે. મદિરના બારણા સાંકડાં હોવાને લીધે તે સ્ત્રીનો સ્પર્શ તે મદિરમાંથી બહાર નીકળતી હતી તે વખતે મને પણ થયો હતો અને ત્યારે મને પણ એમ લાગ્યુ હતું કે એ વાસભુવનમાં બીજી કોઇ પણ વસ્તુનો સ્પર્શ એવો સારો નહિ હોય અને તે વખતે મારૂં મન પણ જરા ડોળાઇ ગયું હતું અને તેની પછવાડે જવાને લલચાઇ ગયું હતું, પણ કુલીન માણસોએ પરસ્ત્રી પાછળ ગમન કરવું ઉચિત નથી એવા વિચારથી હું તુરતજ તે વખતે પાછો હઠી ગયો હતો આ ભાઇશ્રી પણ મારૂં વચન માને તો બરાબર હકીકત સમજાવીને તેને ખોટું કાર્ય કરવાથી વારૂં! આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને મધ્યમબુદ્ધિ બોલ્યો "અરે ભાઇ

મધ્યમબુદ્ધિની સલાહ.

બાળ! હજુ પણ તું મૂર્ખ—અજ્ઞાન રહ્યો! આ તે કેટલું અંધેર! અવિનયનું કેવું ખરાબ પરિણામ આવે છે તે તે જાતે હમણાજ નથી અનુભવ્યું? તારા પ્રાણ તો ગળે આવી ગયા હતા અને તારા દુર્વિનયને લીધે ભગવાન મકરધ્વજ (કામદેવ) તારા ઉપર ઘણા ગુસ્સે થઇ ગયા હતા તેના હાથમાંથી તને મહા મુશ્કેલીએ છોડાવ્યો એ વાત તું આટલી વારમાંજ ભૂલી ગયો? માટે ભાઇ! આવા ખોટા ખોટા વિચારો મૂકી દે. દૃષ્ટિવિષ સર્પના માથામાં રહેલ મણિને બતાવનાર—સૂચવનાર[1] એ મદનકંદળી છે એમ તું સમજ. એ સ્ત્રીની ઇચ્છા કરવાના પરિણામે તું પોતે બળીને ખાખ થઇ જઇશ અને તારો એક અર્થ પણ સિદ્ધ થશે નહિ એ તું ચોક્કસ માનજે." મધ્યમબુદ્ધિના આવા વિચાર સાંભળીને બાળ સમજી ગયો કે મધ્યમબુદ્ધિ પોતાને હવે બરાબર ઓળખી ગયો છે તેથી પોતાના મનમાં શું વિચાર ચાલે છે તે તેનાથી છુપાવવાની જરૂર રહી નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી બાળે

બાળનો જવાબ

તેને સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું "અરે ભાઇ! એમ છે ત્યારે તેં મને છોડાવ્યો એમ તું શાનો કહે છે? એમજ કહેને કે તે જ મને વધારે માર ખવરાવ્યો! કારણ કે તારા વચનથી કામદેવે મને છોડી દીધો તેથી મારા શરીરને જે વેદના થતી હતી તે ઓછી થઇ છે, પણ મારા ઉપર તર્કવિતર્ક (સંકલ્પ વિકલ્પ) ની પરંપરા રૂપ ખેરના અંગારાનો ઢગલો નાખી દીધો છે અને તેથી મારૂં આખું શરીર બળે છે, જળે છે અને ફફડે છે. કામદેવે જ્યારે મને બંધન કરવા માંડ્યુ તે વખતેજ જો હું મરી ગયો હોત તો મને આટલી બધી વેદના થાત નહિ; તેં મને છોડાવીને તો આ મોટો અનર્થ કરી મૂક્યો છે. મારા મનમાં આવડો મોટો સંતાપ થયો છે તેને ઓલવવા માટે પેલી મદનકદળીના મેળાપ રૂપ અમૃતના વરસાદ વગર બીજો ઉપાય નથી. મારે હવે તને વધારે શું કહેવું?"

મધ્યમબુદ્ધિ તે વખતે પોતાના મનમાં સમજી ગયો કે આને ગુણને બદલે દોષ બેઠો; વળી તેને એ પણ જણાયુ કે એને મદનકંદળી તરફ એટલું બધુ આકર્ષણ થયું છે કે એ હાલ કોઇ પણ રીતે ઓછું થઇ શકે, કે એ બાબતમાંથી એ ભાઇ પાછા હઠે, એવું લાગતું નથી. આ બધી હકીકત જોઇને તે ચૂપ બેસી રહ્યો.

---

૧ દૃષ્ટિવિષ સર્પની આંખમાં ઝેર હોય છે; એ દૂરથી નજર ફેંકે ત્યાં પ્રાણીને ઝેર ચઢવા માંડે છે. એવા સર્પના માથામાં મણિ હોય તે લેવા પ્રયત્ન કરવો એ મરણને મળવા જવા જેવું છે.

પ્રકરણ ૯ મું.

બાળમધ્યમમનીષી અને સ્પર્શન.

બાળ મદનકંદળીની શોધમાં.

રાત્રિચર્યા અને મયૂર બંધન.

બાળની શોધમાં મધ્યમબુદ્ધિ.

સૂર્યે અસ્ત પામ્યો. જાણે બાળના હૃદયમાંથીજ નીકળ્યું હોય તેમ ચારે તરફ અંધારૂં ફેલાયું. પહેલો પહોર પસાર થયો રસ્તા ઉપર લોકોનું ગમનાગમન બંધ થઇ ગયું. રાત્રિના બીજા પહોરને વખતે પોતે જે કામ કરે છે તે કરવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનો વિચાર કર્યા વગર બાળ ઊભો થયો અને પોતાના ભુવનમાંથી બહાર નીકળ્યો, રાજમાર્ગ તરફ ચાલ્યો અને જે બાજુએ શત્રુમર્દન રાજાનો મહેલ આવેલો હતો તે તરફ ચાલવા માંડ્યું અને એ માર્ગે કેટલેક દૂર ગયો. હવે આ બાજુ મધ્યમબુદ્ધિને સ્નેહને લીધે બાળનું શું થશે એવો વિચાર થવાથી તે પણ તેની પછવાડે ચાલ્યો. એવી રીતે બાળ ચાલ્યો જાય છે અને મધ્યમબુદ્ધિ તેની પછવાડે છુપાતો છુપાતો આવે છે તે વખતે બાળે એક પુરૂષને જોયો. તે પુરૂષે બાળને લાત મારીને તેને [1]મયૂરબંધ વડે મજબૂત બાંધ્યો. તે વખતે બાળે મોટેથી રાડો પાડવા માંડી. 'આવ્યો આવ્યો' એ પ્રમાણે મધ્યમબુદ્ધિ જોરથી બોલવા લાગ્યો મધ્યમબુદ્ધિ તે વખતે દૂરથી જોઇ રહ્યો અને પેલા પુરૂષે બાળને ઉપાડીને આકાશમાં ઉડવા માંડ્યું. બાળ વધારે બુમો પાડવા લાગ્યો ત્યારે તે પુરૂષે બાળનું મ્હોઢું ઢાંકી દીધું

રાજ્ય મહેલને માર્ગે, રસ્તામાં મયૂરબંધ

---

૧ મયૂરબંધનઃ આકરૂં બંધન. એમા આડો અને ઊભો બંધ ઘણો મજબૂત લેવામા આવે છે.

અને પોતે બાળને ઉપાડીને પશ્ચિમ દિશા તરફ આકાશમાં ચાલવા માંડ્યું. ‘ અરે દુષ્ટ વિદ્યાધર ! તું મારા ભાઇને લઇને ક્યાં જાય છે ?’ એ પ્રમાણે રાડો પાડતો પોતાની તરવાર ખેંચીને તે વિદ્યાધરને માર્ગે જમીનપર મધ્યમબુદ્ધિ પણ ચાલવા લાગ્યો. ચાલતાં ચાલતાં નગરની બહાર નીકળી ગયો. ત્યાં તો પેલો વિદ્યાધર આકાશમાં ઉડતો હોવાથી એટલો દૂર નીકળી ગયો કે તે દેખાતો પણ બંધ થઇ ગયો.

તે વખતે મધ્યમબુદ્ધિ તદ્દન નિરાશ થઇ ગયો તો પણ પોતાના બંધુ ઉપરના સ્નેહને લીધે પોતે દોડવાનું ચાલુજ રાખ્યું અને મનમાં ધાર્યું કે આગળ ઉપર કોઇપણ જગોએ બાળને પેલો વિદ્યાધર છોડી મૂકશે. આવી રીતે દોડતાં દોડતાં મધ્યમબુદ્ધિએ રાત પૂરી કરી, તેના પગમાં પાદરક્ષક (પગરખાં–જોડાં) નહિ હોવાથી અનેક કાંટા અને ખીલા ખીલીઓ તેને વાગ્યાં, ચાલવાના શ્રમથી તે તદ્દન થાકી ગયો, ક્ષુધાથી તે પીડાવા લાગ્યો, તૃષાથી તે હેરાન થવા લાગ્યો, શોકથી તે વિહ્વળ થઇ ગયો, દીનતાથી તે લેવાઇ ગયો, છતાં પણ પશ્ચિમ દિશા તરફ ચાલતાં, અને ગામેગામ પોતાના ખોવાયલા ભાઇની ખબર પૂછતાં, તે સાત રાત અને સાત દિવસ રખડ્યો, ત્યારે આખરે તે કુશસ્થળ નામના નગરે આવી પહોંચ્યો.

કુશસ્થળ નગરે કુવા કાંઠે.
નંદને આપેલો બાળનો પત્તો.
બાળ મધ્યમનો આખરે મેળાપ.

કુશસ્થળ નગરના બહારના ભાગમાં મધ્યમબુદ્ધિ જરા રોકાયો. ત્યાં એક બીલકુલ વપરાશમાં નહિ આવતો જુનો ઊંડો કુવો તેના જોવામાં આવ્યો. પછી પોતાના ભાઇ વગર આ જીવતરની શી જરૂર છે એમ વિચાર કરીને તે કુવામાં ડૂબી મરવાના નિર્ણયથી તેણે ગળા સાથે એક મોટો પથ્થર બાંધ્યો. તે વખતે તે બાજુએ એક નંદન નામનો રાજપુરૂષ આવી ચઢ્યો. તેણે મોટેથી બુમ મારી કે–‘ સાહસ ન કર, સાહસ ન કર !’ આ પ્રમાણે બોલતો તે મધ્યમબુદ્ધિની પાસે આવી પહોંચ્યો અને કુવાની પાળ ઉપર જે વખતે મધ્યમબુદ્ધિ ઊભો રહી અંદર પડવાની તૈયારીમાં હતો તે વખતે એ નંદને તેને રોકી રાખ્યો, તેને ગળેથી પથ્થર છોડાવી નાંખ્યો, તેને જમીનપર બેસાડ્યો અને પછી આવું અધમ પુરૂષને યોગ્ય આપઘાતનું કામ કરવાનું કારણ મધ્યમબુદ્ધિને તેણે પૂછ્યું. તેના જવાબમાં મધ્યમબુદ્ધિ-

એ પોતાને પોતાના ભાઇ બાળથી કેવી રીતે વિયોગ થયો હતો તે સબંધી સર્વ હકીકત કહી સભળાવી. આ હકીકત સાંભળીને પેલા નંદને કહ્યું 'ભાઇ! જો એમજ છે તો તારે હવે દીલગીર થવાની જરૂર નથી. તારા ભાઇ સાથે તારો મેળાપ જરૂર થઇ શકશે.' 'એ મેળાપ કેવી રીતે થશે?' એમ મધ્યમબુદ્ધિએ તેને પૂછતાં તેના જવાબમાં નંદને કહ્યુ 'ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ! સાભળ. આ નગરમાં અમારો સ્વામી હરિશ્ચન્દ્ર નામનો રાજા રહે છે. તેને વિજય માઠર શખ વિગેરે નજીકમાં રહેનાર માંડળીક રાજાઓ વારવાર ત્રાસ આપ્યા કરતા હતા. એ હરિશ્ચન્દ્ર રાજાને એક રતિકેલિ નામનો વિદ્યાધર પરમ મિત્ર છે. એક વખત વિદ્યાધર અમારા રાજાપાસે આવ્યો હતો તે વખતે તેણે શત્રુઓ તરફથી અમારા રાજાને થતા ઉપદ્રવોની વાર્તા સાંભળીને રાજાને એક ભયકર વિદ્યા આપવા જણાવ્યું અને કહ્યું કે એ વિદ્યાના પ્રભાવને લીધે તું એ તારા સીમાડાના રાજાઓથી કદિ પણ પરાભવ પામીશ નહિ. રાજાએ એ હકીકત સાંભળીને પોતાના વિદ્યાધર મિત્રનો આભાર માન્યો. ત્યાર પછી પેલા વિદ્યાધરે અમારા રાજા પાસે છ મહિના સુધી એ વિદ્યા સિદ્ધ કરવા માટે પૂર્વસેવા[1] કરાવી અને આજથી આઠમે દિવસે તે અમારા રાજાને કોઇ જગાપર લઇ ગયો, તેની પાસે વિદ્યાની સાધના કરાવી અને બીજા એક પુરૂષની સાથે રાજાને બીજે દિવસે પાછો નગરમાં લઇ આવ્યો. રાજાની સાથે આણેલા તે પુરૂષના માસ અને લોહી વડે હોમક્રિયા કરવા માંડી. એ પ્રમાણે વિદ્યાની સાત દિવસ સુધી પશ્ચાત્સેવા[2] કરી. તે પુરૂષ કે જેને વિદ્યાધર લઇ આવ્યો હતો અને જેના માંસ લોહીથી હોમ હવન કરવામાં આવ્યો હતો તેને આજે જ છોડ્યો છે અને મારૂં માનવું એમ છે કે એજ પુરૂષ તારો ભાઇ હોવો જોઇએ. હવે મારે તને કહેવુ જોઇએ કે રાજાએ તે પુરૂષને હમણાંજ મને સોંપ્યો છે.' મધ્યમબુદ્ધિએ કહ્યું 'જો એમજ હોય તો મારા ઉપર મહેરબાની કરીને તે પુરૂષને હમણાંજ મને બતાવો કે જેથી તે મારો ભાઇ છે કે નહિ તેની બરાબર હું ખાત્રી કરૂ!' એમ કરવાની હા પાડીને નંદન (રાજપુરૂષ) તેને લાવવા માટે ગયો અને બાળને ઉપાડી લાવીને થોડા વખતમાં પાછો આવ્યો.

---

૧ પૂર્વસેવાઃ વિદ્યા સિદ્ધ કરવા પહેલાં સાધના કરવી પડે તે. તેમાં જપ, તપ, બ્રહ્મચર્ય વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

૨ પશ્ચાત્સેવાઃ વિદ્યા પ્રાપ્ત થયા પછી કરવાની વિધિઓ.

બાળના હાલ.

બાળના શરીરમાં માત્ર હાડકાંજ બાકી રહ્યાં હતાં, લોહી અને માંસ તો લગભગ તદ્દન ખલાસ થયા હતા, તેના માત્ર શ્વાસોશ્વાસ ચાલતા હોવાથીજ તે જીવતો હોય એમ જણાતું હતું, બાકી તે એટલો બધો નબળો થઇ ગયો હતો કે તેની વાચા પણ બંધ થઇ ગઇ હતી. આવી સ્થિતિમાં મધ્યમબુદ્ધિએ બાળને જોયો અને તે બાળ છે એમ બહુ મુશ્કેલીએ ઓળખ્યો. તુરતજ તેણે નંદનને જણાવ્યું "ભાઇ! જેની હું તને વાત કરતો હતો તેજ આ મારો ભાઇ છે! ખરેખર તું નામથી અને કામથી નંદન[1] છે. તારૂં નામ ખરેખરૂં સાર્થ છે. તેં આજે મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે." નંદને જવાબમાં કહ્યું "ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ! તારા ઉપર કરૂણા લાવીને મેં આ રાજદ્રોહનું કામ કર્યું છે. હમણાજ હું તારા ભાઇને (બાળને) લેવા જતો હતો ત્યારે મેં સાંભળ્યુ કે વળી પાછો આજ રાત્રે રાજા વિદ્યાને લોહીથી તૃપ્ત કરવાનો છે અને તેમ હોવાથી તે વખતે આ પુરૂષનું તેને કામ પડશે. આ પ્રમાણે હકીકત છે તેથી હવે મને તો જે થવાનું હશે તે થશે, પણ તું તો આને લઇને અહીંથી જેમ બને તેમ જલદી છટકી જા. આગળ ઉપર જે થશે તે હું જોઇ લઇશ." મધ્યમબુદ્ધિએ નંદનનો ઉપકાર માનતાં તેની સૂચના માથે ચઢાવી અને તેને ભલામણ કરી કે ગમે તેમ કરીને નંદને તેના પોતાના પ્રાણ બચાવવા. આ પ્રમાણે વાતચીત કરીને બાળને ઉપાડીને મધ્યમબુદ્ધિએ ચાલવા માલ્યું. મનમાં તેને મોટી બીક હતી તેથી રાત દિવસ દોડતો દોડતો તે આગળ ચાલવા લાગ્યો, વચ્ચે જરા વખત રોકાઇને તે બાળને પાણી પાય, પવન નાખે અને જરા પ્રવાહી આહાર આપે-એમ કરતાં પોતાની જાતની શરીરની કે સગવડની દરકાર ન કરતાં મહામુશીબતે મધ્યમબુદ્ધિ પોતાના સ્થાનપર આવી પહોચ્યો.

બાળને થયેલા કડવા અનુભવનું તાદૃશ્ય વર્ણન.

પોતાના મુકામપર બન્ને ભાઇઓ આવી પહોંચ્યા પછી થોડાક દિવસો પસાર થયા ત્યારે બાળમાં કાંઇક ચેતન (જોર, બળ) આવ્યું. એક વખત તેને કેવા પ્રકારનો અનુભવ થયો હતો તે જણાવવાને મધ્યમબુદ્ધિએ તેને કહ્યુ. તેના જવાબમાં બાળે કહ્યું "ભાઇ! તારા દેખતાંજ પેલા વિદ્યાધરે મને બાંધીને ઉપાડ્યો અને જમપુરી જેવા

---

૧ નંદનઃ આનંદ આપનાર.

એક મહા ભયંકર સ્મશાનમાં તે મને લઇ ગયો. ત્યાં સળગાવેલા અંગારાના અગ્નિકુંડ પાસે ઊભેલા એક પુરૂષને મે જોયો. તે ઊભેલા પુરૂષને આકાશમા ચાલનાર તે વિદ્યાધરે કહ્યું 'મહારાજ ! તમારૂં ઇચ્છિત કામ આજે સિદ્ધ થયું. વિદ્યા સિદ્ધ કરવાને માટે જોઇએ તેવો લક્ષણવાળો પુરૂષ મને પ્રાપ્ત થયો છે.' તે ઊભેલા પુરૂષે જવાબ આપ્યો. ચાલો, બહુ કૃપા થઇ !'' પછી પેલા વિદ્યાધરે કહ્યું 'એક વિદ્યાનો જાપ પૂરો થાય ત્યારે તમારા હાથમાં હું જે આહુતિ આપું તે તમારે અગ્નિમાં નાખવી.' આ હકીકત તે ઊભેલા પુરૂષે કબૂલ કરી. જાપ કરવાનો આરંભ થયો. ત્યાર પછી પેલા વિદ્યાધરે યમની જીભ જેવી અતિ તીક્ષ્ણ અણીવાળી અને સૂર્ય જેવી ચકચકતી ખજર કાઢી અને તેના વડે મારી પીઠમાંથી તેણે એક માસની પેશી (ટુકડો) કાપી કાઢી તેમજ તેજ ભાગને દાબીને તેમાથી કેટલુંક લોહી કાઢયું અને તે વડે પોતાનો ખોબો ભર્યો. તે વખતે ત્યા જે બીજો પુરૂષ હતો તેનો એક જાપ પૂરો થયો એટલે વિદ્યાધરે તેને લોહી અને માસની આહુતિ આપી તે પોતાના હાથમાં લઇને તેણે અગ્નિકુડમાં નાખી. વળી પાછો ફરીવાર જાપ શરૂ કર્યો. પરમાધામી રાક્ષસો જેમ નારકીના જીવોના શરીરને કાપે તેમ તે વિદ્યાધર મારા શરીરના જૂદા જૂદા ભાગોમાંથી માસના કકડાઓ કાપીને અને તે ભાગને દાબીને તેમાથી લોહી કાઢીને તેનો ખોબો ભરી પેલા જાપ કરનારને અગાઉની માફક આપતો હતો અને જાપ પૂરો થતાં તે લઇને બીજો પુરૂષ અગ્નિમાં તેની આહુતિ આપતો હતો તે વખતે મને એટલી સખ્ત પીડા થતી હતી કે આખરે પીડાથી મુઝાઇને મને મૂર્છા આવી ગઇ અને હું જમીન પર પડી ગયો, પરતુ પેલો વિદ્યાધર તો મારૂં હૃષ્ટપુષ્ટ શરીર જોઇને બહુ આનદ પામતો હતો અને મારી પીડાની જરા પણ દરકાર કર્યા વગર મને વધારે ને વધારે કાપતો હતો. તે વખતે અટ્ટહાસથી હસવાની પેઠે, પ્રલયકાળના મેઘના ગર્જારવ પેઠે, સમુદ્રથી ડોલતી પૃથ્વીની પેઠે, શિયાળીઆઓ પોતાની જીભ વડે લાળી કરવા મડી ગયા, ભયંકર રૂપ ધારણ કરનાર વૈતાળો નાચવા લાગ્યા અને લોહીનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. આવા ભયંકર દેખાવોથી પણ રાજાનું ચિત્ત જરા પણ દોલાયમાન થયુ નહિ—ચળ્યું નહિ એટલે આખરે પેલી ભયંકર વિદ્યા રાજાની પાસે આવી, આઠશે જાપ પૂરા થયા, તે વખતે 'હું તને સિદ્ધ થઇ છું' એમ બોલતી વિદ્યા પ્રગટ થઇ, સાધના કરનારે (રાજાએ)

જાપ, હોમ, લોહી, માંસ

વિદ્યાસિદ્ધિ તીવ્ર લેપ

તેને નમસ્કાર કર્યો અને વિદ્યા તે સાધકના શરીરમાં દાખલ થઇ. મારા શરીરમાંથી માંસ તથા લોહી નીકળેલ હોવાને લીધે દયા આવે તેવી રીતે મને રડતો જોઇને રાજાને મારા ઉપર કરૂણા આવી અને અંદર શ્વાસ લેતા રાજાએ દાંતનો અવાજ કર્યો. રાજાને તેમ કરતો જોઇને વિદ્યાધરે વાર્યો અને કહ્યું 'રાજન્! આ વિદ્યાનો એવો કલ્પ (નિયમ) છે કે જે પ્રાણીની તે વિદ્યાને આહુતિ આપી હોય તેના ઉપર સાધના કરનારે દયા લાવવી ન જોઇએ.' એ પ્રમાણે બોલીને પેલા વિદ્યાધરે મારા શરીર ઉપર કોઇ જાતનો લેપ લગાડ્યો. તે વખતે જાણે ચારે તરફ લાગેલા અગ્નિથી બળી જતો હોઉં, વજ્રથી જાણે ચુરાઇ જતો હોઉં, ઘાણીથી જાણે પીલાઇ જતો હોઉં, તેમ હું ઘણી આકરી પીડા પામવા લાગ્યો, પણ મારૂં પાપી જીવન તે વખતે પણ પૂરૂં થયું નહિ, હું મરણ પામ્યો નહિ અને એક ક્ષણવારમાં દાવાનળથી બળેલા છાણા જેવુ મારૂં શરીર થઇ ગયું. બન્ને જણા (વિદ્યાધર અને રાજા) મને ત્યાંથી ઉપાડીને નગરમાં લઇ ગયા. પછી મારા શરીર ઉપર સોજા લાવવા માટે મને ખાટી વસ્તુનું ખૂબ ભોજન કરાવ્યું, જે ખોરાકને પરિણામે મારૂં આખુ શરીર તદ્દન બહેરૂં થઇ ગયું. તેવીજ રીતે તે રાજાએ મારા માસ અને લોહીથી આહુતિ આપીને સાત દિવસ સુધી આઠશેં આઠશે જાપ દરરોજ કર્યા. ત્યાર પછી તે જે અવસ્થામા મને જોયો તે ભાઇ! તું સારી રીતે જાણે છે. ભાઇ! આ મારા અનુભવની હકીકત છે. એ દુઃખનો હું જ્યારે અનુભવ કરતો હતો ત્યારે મનમાં એમ થતું હતું કે જેવાં દુઃખનો મે અનુભવ કર્યો તેવુ દુઃખ પ્રાયે (ઘણું કરીને) નરકમાં પણ હશે નહિ."

મધ્યમબુદ્ધિએ અત્યત દીલગીરી સાથે આ બાળના દુઃખી અનુભવનો વૃત્તાંત સાંભળીને કહ્યું 'ભાઇ બાળ! ખરેખર, તારે માથે આવું દુઃખ ન ઘટે! અરેરે! એ પાપી વિદ્યાધર કેવો દયા વગરનો! અને તે વિદ્યા પણ કેવી ભયકર!'

મનીષીએ આપેલો વ્યવહારૂ બોધ.

હવે તે વખતે લોકાચારને અનુસરીને બાળની ખબરઅંતર પૂછવા માટે મનીષી ત્યાં આવ્યો, તેણે બારણામાં ઊભા ઊભા ઉપર પ્રમાણે શોક કરતો મધ્યમબુદ્ધિને સાંભળ્યો. તેજ વખતે તે અંદર દાખલ થયો. તેને મધ્યમબુદ્ધિએ બેસવાનું આસન આપ્યુ અને તેની સાથે વાતચીત કરવા માંડી. થોડી વાતચીત થયા પછી મનીષીએ પૂછ્યુ—'અરે ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ! તું આ પ્રમાણે શોક શા માટે કરે છે?

મધ્યમબુદ્ધિ—'મારા ભાઇનું કારણ અલૌકિક છે, ભારે જબરૂં છે.'

મનીષી—'તેનું અસાધારણ કારણ શું છે?'

તે વખતે મધ્યમબુદ્ધિએ ઉપવનમાં પોતે બાળ સાથે ગયો ત્યાંથી માંડીને બાળને વિદ્યાધરે ઉપાડ્યો. તેના શરીરમાંથી માંસ અને લોહી લીધાં વિગેરે સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. મનીષીએ આ સર્વ હકીકત અગાઉ જાણી હતી છતાં પણ અજાણ્યાની પેઠે દેખાવમાં આશ્ચર્ય બતાવીને સર્વ હકીકત મધ્યમબુદ્ધિ પાસેથી બરાબર સાંભળી. ત્યાર પછી મનીષી બોલ્યો "અરે! બાળને આવું તે શું થયુ? એ [1]ઠીક તો ન થયું. જો કે મેં તો તને પ્રથમથીજ કહ્યુ હતુ કે બાળ પાપી સ્પર્શન સાથે સબંધ કરે છે તે જરા પણ સારૂ નથી. આ બાળને જે અનર્થો પ્રાપ્ત થયા છે તે સર્વ મારા સમજવા પ્રમાણે એ સ્પર્શને કરેલા છે. કારણ કે એ પાપી સ્પર્શન આર્યપુરૂષને ઘટે નહિ તેવા અકાર્ય કરવાના વિચારનુ કારણ છે અને જ્યારે પ્રાણી આર્યપુરૂષને ન ઘટે તેવાં કામો કરવાનો એક વખત સંકલ્પ કરે છે ત્યારે અધમ ચિત્તવૃત્તિને લીધે અને પાપના ઉદયનું બહુ જોર થઇ ગયેલું હોવાને લીધે જેમ માછલું કાંટામાં રહેલ ગળપણવાળા અન્નનો ટુકડો ખાવા લલચાઇ જાય છે અને સપડાઇ જાય છે, તેમ એક પણ કાર્ય સિદ્ધ કર્યા વગર આપત્તિના ખાડામાં ઢળી પડે છે અને મરણ પણ પામે છે. ઊંધા અને ઉલટા રસ્તાથી કોઈ દિવસ કોઇ પણ પ્રાણીનું કાર્ય સિદ્ધ થયું નથી અને થવાનું નથી. સુખ મેળવવા માટે આર્યપુરૂષને ન ઘટે તેવાં કામો કરવાનો સંકલ્પ કરવો તે ઊંધો માર્ગ છે. એવા ખોટા સંકલ્પ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે ધીરજનો નાશ કરે છે, વિવેકને વેચી દે છે, ચિત્તને મલિન કરે છે અને લાંબા વખત પૂર્વે જે પાપો કર્યાં હોય તેને ખેંચીને ઉદયમાં લાવી મૂકે છે અને છેવટે પ્રાણીને સર્વ અનર્થોના માર્ગ પર લાવી મૂકે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી આર્યપુરૂષને ન ઘટે તેવાં કામનો સંકલ્પ કરવો તેમાં સુખની ગંધ પણ ક્યાંથી હોઇ શકે? બાળને આવી મહા ભયંકર પીડા ભોગવવી પડી તેનું કારણ માત્ર તેણે મારી શિખામણ ન માનતાં પોતાના મનમા આવ્યુ તેમ કબૂલ રાખી સ્પર્શન સાથે સબધ વધારતો ગયો તેજ છે. બાળે શિખામણ ન માની તેનો જવાબદાર તે પોતે છે, તેમાં તું શોક શા માટે કરે છે?"

---

૧ આ વ્યવહારવચન છે પીડા થાય તે તો ઠીક નહિ, જો કે બાળ તો તેને સર્વથા યોગ્ય છે આગળ મનીષીના વિચાર વાંચવાથી આ સ્પષ્ટ થશે.

બાળ—" ભાઇ મનીષી ! આવું સંબંધ વગરનું-ઠેકાણા વગરનું બોલવાથી શું લાભ છે ? મોટા માણસો મોટું કામ સાધવા તૈયાર થયા હોય તેઓને વચ્ચે વચ્ચે કદાચ દુ:ખ આવી પડે તો તેથી તેઓનું મન દુ:ખાતું નથી અને તેઓ પોતાના કામથી પાછા પણ હઠતા નથી. જો કમળની જેવી કોમળ કાયાવાળી પેલી મદનકંદળી મને પ્રાપ્ત થાય તો પછી આ દુ:ખ તે શું બિસાતમાં છે ?"

મનીષીની વિચારશીળ સલાહ.
બાળના વર્તનપર જૂદી જૂદી ટીકાઓ.
મનીષી અને મધ્યમબુદ્ધિની વાતચીત.

જેમ કોઇ મનુષ્યને વિકરાળ સર્પે ડસ માર્યો હોય તો પછી તેનો બચાવ કરવાનો કોઇ રસ્તો કે ઉપાય રહેતો નથી, તેવી રીતે એ બાળ હવે ઉપદેશ, મંત્ર કે તંત્રથી સાચા માર્ગ પર આવી શકે તેવું નથી, તેનો અતર વ્યાધિ અસાધ્ય થઇ ગયો છે, એમ વિચારી મનીષીએ પોતાના જમણા હાથની આંગળીએ મધ્યમબુદ્ધિને વળગાડ્યો અને તે સ્થાનમાંથી ઊઠી જઇ મનીષી મધ્યમબુદ્ધિ સાથે બહાર આવ્યો અને પછી તે બન્ને ભાઇ (મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષી) બાજુના ઓરડામાં દાખલ થયા. ત્યાં ગયા પછી મનીષીએ મધ્યમબુદ્ધિને કહ્યું "ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ ! આ બાળ તો તેના નામ પ્રમાણે બાળ (અજ્ઞાન-મૂર્ખ) જ રહ્યો ! એ પોતાનુ ખરૂ આત્મહિત ક્યાં છે તે જરાપણ સમજતો નથી તો તેની પીઠે વળગીને તારે પણ હેરાન થવાનો વિચાર છે ?"

મધ્યમબુદ્ધિ—" ભાઇ મનીષી ! તે મને બરાબર બોધ આપ્યો એમાં જરા પણ શકા જેવી વાત નથી. આ બાળ તારી સાચી સલાહ પણ સાંભળતો નથી તો હવે તેની સાથે સબધ રાખવાથી સર્યું ! વળી બાળના સબધમાં હાલ જે ઉપર જણાવેલો બનાવ બન્યો છે તે પણ અત્યત શરમ ઉપજાવે તેવો છે. ત્યારે શું પિતાજીને હજુ તે વાતની ખબર પડી નહિ હોય ? "

મનીષી—" અરે પિતાજીએ એ હકીકત જાણી છે એટલું જ નહિ પણ આખા ગામે તે હકીકત જાણી છે અને કાલે સવારે પડહો (પટહ-ડાડી-બટાકી) વાગશે ત્યારે તને પણ ખબર પડશે કે આખું ગામ તે વાત જાણે છે. "

મધ્યમબુદ્ધિ—" એ વાતની સર્વે માણસોને કેવી રીતે ખબર પડી ગઇ ? "

મનીષી—"ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ ! કામદેવના મંદિરમાં જે બનાવ બન્યો હતો તે તો ઘણા લોકોની દેખતાજ બન્યો હતો તેથી તેઓ તે જાણે તેમાં નવાઇ નથી. હવે વિદ્યાધરે બાળને ઉપાડ્યો તે હકીકત લોકોના જાણવામાં કેવી રીતે આવી એમ તું પૂછતો હો તો તેનો ખુલાસો એ છે કે તે રાત્રીએ જ્યારે વિદ્યાધરે બાળને ઉપાડ્યો ત્યારે તારા હાહારવથી અને 'હુ આવ્યો, હું આવ્યો' એવા પોકારથી ઘણા માણસો ઉંઘમાંથી જાગી ગયા હતા. તેઓએ એ સર્વ હકીકત આખા નગરમાં ફેલાવી."

મધ્યમબુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે બાળ ગમે તેવો પણ પોતાનો ભાઇ છે એમ ધારીને પોતે તેની હકીકત છુપાવી રાખતો હતો, પણ એની વાત તો ઘણી જાહેર થઇ ગઇ હોય એમ જણાય છે. સારી રીતે છુપાવીને કોઇ કામ કર્યું હોય તો પણ તે લોકમાં ઘણે ભાગે પ્રગટ થયા વગર રહેતું નથી અને ખાસ કરીને પાપ તો તુરતમાં જરૂર પ્રસિદ્ધ થઇ જાય છે. તેટલા માટે પોતાનાં કરેલાં પાપાચરણો છુપાવવા માટે પ્રાણીઓ પ્રયાસ કરે છે તે તેમની મિથ્યા બુદ્ધિજ છે. આવા પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો તે મોહની એક પ્રકારની રમત જ છે. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને મધ્યમબુદ્ધિએ મનીષીને કહ્યું "ભાઇ મનીષી ! આ હકીકત સાંભળીને તેં શું કર્યું? પિતાજીએ શું ધાર્યું? માતાજી એ શું કર્યું? અને નગરવાસી જનોએ શું વિચાર કર્યો? એ સર્વ હુ તારી પાસેથી જાણવા ઇચ્છુ છું."

મનીષી—"ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ ! સાંભળ. સજ્જન પ્રાણીઓએ દુર્ગુણી પ્રાણી તરફ ઉપેક્ષા રાખવી જોઇએ એવી ભાવનાથી મને બાળ તરફ[1] માધ્યસ્થ્ય ભાવ રહ્યો તેમજ કલેશ પામતા પ્રાણી ઉપર સજ્જન પુરૂષોએ દયા રાખવી જોઇએ (કરૂણા ભાવ)[2] એ વિચારથી મને

બાળ તરફ જૂદી જૂદી ટીકાઓ.

---

૧ યોગની ચાર ભાવના છે મૈત્રી, પ્રમોદ, કરૂણા, અને માધ્યસ્થ્ય આથી માધ્યસ્થ્ય ભાવનામાં-પ્રાણી કર્મને વશ છે, કોઇ પ્રાણી નિર્ગુણી હોય તો તેના ઉપર ક્રોધ કરવો ઉચિત નથી, એમ વિચારી તેના સબંધમાં મૌન રાખવું અને દોષ તરફ બેદરકારી બતાવવી, તે દોષો ઓછા થઇ શકે તેવું હોય તો તેનો ઉપાય કરવો, પણ અટકાવી ન શકાય તેવા દોષ હોય તો તેના તરફ ઉપેક્ષા રાખવી એ માધ્યસ્થ્ય ભાવનાનુ લક્ષણ છે (અ કલ્પદ્રુમ-દ્વિ આવૃત્તિ-પૃ ૩૭ જુઓ)

૨ દીન, દુ ખી, પીડા પામતા પ્રાણીઓ ઉપર દયા તે કરૂણાભાવ-યોગની ત્રીજી ભાવના.

તારા ઉપર બહુ કરૂણા આવી, વળી પેલા પાપી મિત્ર (સ્પર્શન)ની સોબતથી ઉત્પન્ન થતી આવા પ્રકારની પીડાઓથી હું મુક્ત રહ્યો એવા વિચારથી મને મારી જાતમાં–મારા આત્મામાં વિશેષ શ્રદ્ધા–પાકો ભરોસો આવતો ગયો. વળી મહાત્માઓ ગુણ ઉપર અને ગુણવાળા પ્રાણીઓ ઉપર વિશેષ [1]પ્રમોદવાળા થાય છે–તેઓ ગુણ જોઇને રાજી રાજી થઇ જાય છે એ વિચારથી આ પાપી મિત્ર સ્પર્શન જે સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે તેને પોતાના પાસેથી એકદમ દૂર હાંકી મૂકનાર મહાત્મા ભવજંતુ[2] ખરેખર પુણ્યશાળી અને ભાગ્યશાળી છે એ વિચારથી તેના તરફ પ્રમોદ થયો, તેના વિચારથી મનમાં આનદ આવવા લાગ્યો અને તેને માટે મનમાં મોટું માન ઉત્પન્ન થયું.

મનીષીનું વર્તન.

પિતાશ્રીએ તો આ હકીકત જાણી ત્યારે તેઓ અટ્ટહાસ કરીને ખૂબ હસ્યા. મેં તેઓશ્રીને એ પ્રમાણે હસવાનું કારણ પૂછ્યુ ત્યારે તેઓએ મને જણાવ્યું કે 'મને જ્યારે પ્રાણીઓ પ્રતિકૂળ થાય છે ત્યારે તેઓને જે પ્રમાણે સાધારણ રીતે થાય છે તેવું જ બાળને થયું છે તેથી મને તો એ હકીકતથી આનદ થાય છે. [3]માતા સામાન્યરૂપાએ તો શોક કરીને રાડો પાડવા માંડી અને પોતાનો પુત્ર ક્યાં ગયો હશે એ વિચારથી બહુ દીલગીર થઇ ! પોતાના પુત્રને આવી કોઇ પણ પ્રકારની અડચણ થઇ નહિ એ વિચારથી મારી માતા (શુભસુદરી) આનદ પામી. બાળને કોઇ ઉપાડી ગયું છે એવી વાર્તા સાંભળીને નગરના

માતા પિતાનો મત.

---

૧ પારકાનું હિત ચિંતવન કરવું તે મૈત્રીભાવ, ગુણ અને ગુણવાન્ તરફ પક્ષપાત કરવો તે પ્રમોદભાવ, સસારથી પીડા પામતા પ્રાણીઓ પર દયા કરવી તે કરૂણા ભાવ અને નિવારણ ન કરી શકાય તેવા દોષો તરફ ઉપેક્ષા રાખવી એ માધ્યસ્થ્યભાવ. અત્ર બીજી પ્રમોદ ભાવનાની વાત કરી તેમા ગુણવાન્ તરફ રાગ થાય છે.

૨ ભવજંતુના વિયોગથી સ્પર્શન આત્મઘાત કરતો હતો તે હકીકત યાદ કરવા માટે જુઓ આ પ્રસ્તાવનુ પ્રકરણ ત્રીજું એવા પ્રાણી તરફ પ્રમોદ આવવો તે મુમુક્ષુને માટે તદ્દન સ્વાભાવિક છે.

૩ મારા વિચાર પ્રમાણે અહીં બાળની માતા અકુશળમાળાએ રાડો પાડી એમ હોય તો વધારે ઠીક લાગે. મૂળમાં સામાન્યરૂપાનું નામ સ્પષ્ટ આપ્યુ છે. અથવા મધ્યમબુદ્ધિ પછવાડે ગયો તે સંબંધમાં સામાન્યરૂપાએ નિઃસાસા મુક્યા એવો અર્થ પણ નીકળી શકે છે. મો. ગિ.

સર્વ લોકો તો બહુ રાજી થઇ ગયા, તું બાળની પછવાડે ગયો એ હકીકત સાંભળીને સર્વ નગરવાસી જનોને તારા ઉપર દયા આવી અને મારી સ્વસ્થ વૃત્તિ જોઇને સર્વ નગરવાસીઓને મારીતરફ પક્ષપાત થયો.”

લોક-મત.

મધ્યમબુદ્ધિ—“આ સર્વ હકીકત તારા જાણવામાં કેવી રીતે આવી?”

મનીષી—“હું કુતૂહળને લીધે નગરમાં ફરવા નીકળી પડ્યો હતો ત્યારે મેં લોકોને અંદર અંદર વાત કરતાં સાંભળ્યા હતા. તેઓ બોલતા હતા કે-‘અરે કુળને કલંક લગાડનાર, અતઃકરણથી મહા દુષ્ટ, મર્યાદાથી રહિત, સદાચારથી ઉખડી ગયેલો અને હમેશાં તજવાયોગ્ય માર્ગે ગમન કરનાર અને આખા નગરને અનેક રીતે હેરાન કરનાર એ બાળને કોઇ ઉપાડી ગયું એ તો બહુજ સારી વાત થઇ.’ આ હકીકત સાભળીને વળી બીજો માણસ ટોળામાંથી બોલી ઉઠ્યો. ‘હા, એ તો બહુ ઠીક થયું, પણ એ બાળને કોઇએ છિન્નભિન્ન કરીને મારી નાખ્યો એવી વાત જો સંભળાય તો તે વાત વધારે સારી ગણાય, કારણ કે એ પાપીનો તો કોઇ પણ રીતે નાશ થાય તોજ નગરવાસી સ્ત્રીઓનાં શિયળનુ રક્ષણ થઇ શકે તેમ છે; તે સિવાય બીજો કોઇ પણ રસ્તો નથી.’ તે વખતે ટોળામાંનો એક ત્રીજો માણસ બોલી ઊઠ્યો ‘અરે હારે હા! એ તો બહુ ધરમની વાત થઇ.’ પણ એની પછવાડે વળગીને પેલો મધ્યમબુદ્ધિ ખેદ પામે છે અને ઉદ્વેગવાન થાય છે તે સારૂ નથી, એ આપણને તો [illegible] જણાય છે! ત્યારે વળી ટોળામાંનો એક બીજો માણસ બોલી ઊઠ્યો ‘અરે ભાઇ, જવા દેને! વળી જે પાપીઓના મિત્ર હોય તે કદિ સારા હોતા હશે? જે ખરેખરૂં [1]જાતીય સુવર્ણ હોય તે પથ્થરની સાથે મેળાપ કરેજ નહિ અને જો તેમ કરે તો પછી તેની જ માફક એવો સંગ કરનાર પ્રાણી અનેક દુઃખો પામે અને લોકોમાં તેની ગેરઆબરૂ થાય તેમાં જરા પણ ખોટું થતું નથી. જે પ્રાણીઓ શરૂઆતથીજ આવા માણસોના સંબંધમાં આવી પાપકાર્ય કરવામાં આસક્તિવાળા પ્રાણીઓના સંબંધનો જ ત્યાગ કરે છે તેઓને કોઇ પ્રકારનો દોષ લાગતો નથી અને લોકો તેઓના નામની સાથે કોઇને જોડતા નથી એટલે તેઓને દોષવાન ગણતા પણ નથી. [illegible] પેલો મનીષીજ દાખલો લેવા લાયક છે. તે પોતે [illegible]

૧ [illegible]

પાપી બાળની સાથે પોતાનો સર્વ સંબધ છોડી દઇને કેવો કલંક વગરનો થઇને નિરાંતે સુખમાં રહે છે?' ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિ! લોકોને અદર અદર આ પ્રમાણે વાત કરતાં સાંભળવાથી આ સર્વે હકીકત મારા જાણવામાં આવી છે અને તેથી બાળનો સંબંધ છોડી દેવાની મેં તને સૂચના કરી છે."

સાચી સલાહની અસર.
વિચાર અને નિર્ણય.
બાળ સમાગમ ત્યાગ.

મધ્યમબુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે ખરેખર, દોષમાં રચી પચી રહેલ પ્રાણીને આ ભવમાં પણ સુખની ગંધ આવતી નથી, તેને એક દુઃખ ઉપર બીજું એમ દુઃખને દુઃખ જ આવ્યાં કરે છે. વળી એવા પ્રાણીને દુઃખના ભારની પીડા થાય છે તેટલાથીજ તેનો છુટકો થતો નથી પણ લોકો તેના ઉપર આક્રોશ કરીને તેના દુશ્મનની ગરજ સારે છે. એક તો એવા પ્રકારનો પ્રાણી દુઃખથી બળી જતો હોય છે અને ઉપરાંત વધારામાં લોકોમાં તેની નિંદા થાય છે તેથી તેને તો બરાબર દુઃખ ઉપર ડામ લાગવા જેવું થાય છે. બાળને બરાબર એજ પ્રમાણે થયું છે અને તેની સાથે સંબંધ રાખવાથી હું પણ તેના જેવો જ હોઇશ એવા વિચારથી લોકોની દયાનું પાત્ર થયો અને કેટલાક વિચારવાન્ પ્રાણીઓએ તો મને બાળના જેવોજ ધાર્યો. એ પાપી બાળ સાથેનો સબધ દુઃખનું મૂળ અને સજ્જન માણુસોને નિંદવા યોગ્ય છે એમ હવે જ્યારે મારા સમજવામાં ચોક્કસ આવ્યું ત્યારે તે સંબંધ જરૂર કરવા યોગ્ય નથી એવો નિર્ણય થાય છે. ગુણમાં રાચી માચી રહેલ પ્રાણીઓને સર્વ સંપત્તિ આ જ ભવમાં મળી જાય છે એ પણ બરાબર ચોક્કસ થયું અને તેના દાખલામાં આ ભાઇ મનીષી પોતે જ છે. એણે બાળ અને સ્પર્શનનો સબંધ કરવાની મૂળથી ના પાડી તેથી અત્યાર સુધી તેના ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનું કલક પણ આવ્યું નહિ, તે તદ્દન સુખી રહ્યો અને પંડિત પુરૂષોના વખાણને પાત્ર થયો. આ પ્રમાણે નજરોનજર જોવાય છે છતાં પણ કેટલીક વાર વર્તન કરતી વખતે લોકો દોષ તરફ આદરભાવ બતાવે છે અને ગુણ તરફ મદ ઉત્સાહ બતાવે છે તે પાપ કર્મના ઉદયથીજ હોય એમ મને તો લાગે છે.[1] મેં તો ગુણ અને દોષ

૧ અહીં મૂળ ગ્રંથ બેં. રો. એ. સો. વાળા ખાસ ભાગની આવૃત્તિનું પૃષ્ટ ૨૭૬ શરૂ થાય છે.

વચ્ચેનો તફાવત બરાબર જોઇ લીધો છે. મનીષીએ કહ્યું તેમ મારે તો ગુણ પ્રાપ્ત કરવામાટે જ પ્રયત્ન કરવો એ વધારે સારૂં છે.

આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને પછી મનીષીને તેણે પ્રગટપણે કહ્યું—"હાલ તો હું લોકોમાં ઉઘાડી રીતે ફરીને મોઢું બતાવી શકું તેમ નથી, કારણ કે બાળની હકીકત પૂછીને લોકો વારવાર મને કટાળો આપ્યા કરે છે અને બાળની એ હકીકત અત્યત શરમ ઉપજાવે તેવી હોવાથી તે વારંવાર બોલવાનું કે બીજાને કહેવાનુ મને મન થતું નથી. વળી એ વાત જો હું લોકોને કહેવા બેસુ તો બાળને કેવી કેવી હેરાનગતીઓ થઇ એ હકીકત મારી પાસેથી સાંભળી દુર્જન લોકો તેના ઉપર વધારેને વધારે હસશે; તેથી ભાઇ મનીષી ! મારે હાલ તો રાજભુવનમાં જ રહેવું વધારે ઠીક છે એમ મને લાગે છે. લોકો બાળની હકીકત ભૂલી જાય નહિ ત્યા સુધી જાહેરમા દેખાવું તે મને ઉચિત લાગતું નથી."

મનીષી—"જેમ તારૂં મન વધે તેમ કર, તેમાં મને કાંઇ પણ વાંધા જેવું લાગતું નથી, મારૂં તો તને ખાસ કહેવાનું એ છે કે એ પાપી મિત્રનો સંબધ તારે કોઇ પણ પ્રકારે કરવો નહિ."

તે દિવસથી મધ્યમબુદ્ધિ મહેલમાં જ રહેવા લાગ્યા, તેણે બહાર જવા આવવાનું તદ્દન બધ કરી દીધું. વાતચીત પૂરી થયા પછી મનીષી ત્યાથી પોતાના સ્થાનપર ગયો.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

બાળના હાલહવાલ.

હવે આ બાજુએ બાળના શરીરમાંથી અકુશળમાળા અને સ્પર્શન બહાર નીકળ્યા, પ્રગટ થયા. અકુશળમાળા કહેવા લાગી "વાહરે વાહ! દીકરા! તે બહુ સારૂં કર્યું! પેલા જુઠા વાચાળ મનીષીનો તિરસ્કાર કરીને મારાથી ઉત્પન્ન થયેલા પુત્રને ઘટે તેજ પ્રમાણે તે વર્તન કર્યું તેથી તું મારો ખરેખરો દીકરો છે!"

સ્પર્શન—"માતાજી! આવા પુરૂષોએ એવા પ્રકારનું વર્તન કરવું તે યોગ્ય જ છે. એ પ્રમાણે આચરણ કરીને મારા વ્હાલા મિત્રે મારા તરફનો દૃઢ પ્રેમ બતાવી આપ્યો છે. અરે! આટલા સારા શબ્દો કહેવાની પણ શું જરૂર છે? હવે તો અરસ્પરસ એક બીજાના સુખ દુઃખમાં આપણે એક સરખો ભાગ લેવાનો સબંધ જોડાયો. મોટું કામ કરવાને જે પ્રાણી તૈયાર થયો હોય તેને વચ્ચે વચ્ચે વિઘ્નો-અડચણો આવે, પણ તેની શું તે કદિ પણ દરકાર કરે છે?"

બાળ—"મારૂં પણ એજ કહેવું છે. માત્ર પેલો મનીષી તે વાત જાણતો નથી."

સ્પર્શન—"તારે એવાનું શું કામ છે? તારા સુખમાં એ પાપી વિઘ્ન કરનાર છે. હું પોતે અને તારી માતા જ માત્ર તારાં ખરાં સુખનાં કારણ રૂપ છીએ."

બાળ—"એ બાબતમાં શું શક છે? એ તો સદેહ વગરની વાત છે!"

આટલી વાતચીત થયા પછી અકુશળમાળાએ અને સ્પર્શને પોતાની યોગશક્તિ ચલાવીને પાછો બાળના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

મદનકંદળીને પ્રાપ્ત કરવાના બાળના પછાડા.
ફસાઇ જતાં આખી રાત્રી ભયંકર યાતના.
લોકોનો તિરસ્કાર, સજા, દુઃખ અને ભય.

બાળના શરીરમા જેવા તે બન્ને (માતા અને સ્પર્શન) દાખલ ગયા કે તુરતજ મદનકદળી સાથે વિષયસુખ ભોગવવાની બળવત્તર ઉત્સુકતા બાળને વધી પડી, તેના શરીરમા દાહ થવા લાગ્યો, તેને બગાસાં આવવા લાગ્યાં, તે બિછાનાપર પડી ગયો, અને આમથી તેમ અને તેમથી આમ શરીર પછાડવા લાગ્યો. આવા પ્રકારની તેની ચેષ્ટા મધ્યમબુદ્ધિએ દૂરથી જોઇ, તેને બાળ ઉપર દયા આવી, પણ મનીષીનું વચન સભારીને તેણે બાળના સમાચાર પણ પૂછ્યા નહિ.

મદનકદળીના વાસભુવનમા

આ વખતે સૂર્ય અસ્ત થયો. રાતના પહેલે પહોરે જ બાળ બહાર નીકળી પડ્યો મધ્યમબુદ્ધિએ તેને બહાર નીકળતો જોઇને તેની તરફ તિરસ્કાર બતાવ્યો પણ આ વખતે તે તેની પછવાડે ગયો નહિ. પેલો બાળ શત્રુમર્દન રાજાના રાજભુવન પાસે આવી પહોચ્યો, અને ગમે તે પ્રકારે રાજભુવનમા દાખલ થયો દૂરથી મદનકદળીનું અત પુર જોયુ એટલે તે તરફ તેણે ચાલવા માડ્યુ. લોકોની હાજરી તે વખતે બહુ ગીચોગીચ હોવાને લીધે,[1] રાત્રીના અધકારને લીધે, ચોકીદારો બીજા કામમા ઘુંચાઇ ગયેલા હોવાને લીધે, કોઇ પણ ન જુએ તેવી રીતે બાળ મદનકંદળીના વાસભુવનમા દાખલ થઇ ગયો તેના મધ્યભાગમાં જાજ્વલ્યમાન પ્રકાશ કરતા દીવાઓની નીચે મોટી કિંમતનો એક વિશાળ પલગ તેના જોવામા આવ્યો. તે વખતે મદન-કંદળી રાણી શયનગૃહની નજીકમા આવી રહેલી બાજુની [2]પ્રસાધન શાળામાં પોતાના શરીરપર કપડા અલકારો ધારણ કરતી હતી, શણ-ગાર સજતી હતી. પેલી શય્યાને શૂન્ય જોઇને બાળપણાને લઇને બાળ તેના ઉપર ચઢ્યો; શય્યા બહુ કોમળ છે તે વિચારથી તેના મનમા આનદ થયો, શય્યાપર પાથરેલ પ્રાવરણ[3] ઉપાડીને બાજુપર મૂકી

---

૧ લોકોના ટોળામા તે દાખલ થઇ ગયો એમ જણાય છે

૨ Toilet room કપડા, આભૂષણો ધારણ કરવા, કેશ ઓળવાં વિગેરે શણગાર સજવાનો ખાનગી ઓરડો

૩ પ્રાવરણ· પાથરેલ શય્યાપર ધૂળ ન લાગે તે માટે પાથરેલ ઓછાડ ઉપ-રનુ ખાસ વસ્ત્ર સુતી વખતે પ્રાવરણ ઉચકીને બાજુપર મૂકવાને રિવાજ છે એનો અર્થ 'પીછોડી' પણ થાય છે

હજુ તો જરા આડો અવળો ન થાય ત્યાં તો શત્રુમર્દન રાજાએ સાયકાળને યોગ્ય સર્વ કાર્યો કરી, સભાને વિસર્જન કરી, થોડાક અગત પુરૂષોને સાથે લઇને સભામંડપમાથી શયનગૃહ તરફ આવવા માંડ્યુ. તે વખતે હાથમાં બળતી મશાલો લઇને કેટલાક સેવકો મહારાજાને માર્ગ બતાવતા હતા. વાતચીત કરતા અને ધીમે ધીમે ચાલતા રાજા અનુક્રમે વાસભુવનના બારણા સુધી આવી પહોચ્યા. રાજા પોતે આવે છે એમ દૂરથી બાળે જોયું. શત્રુમર્દન રાજાનું મહાન્ રાજતેજ હોવાને લીધે, બાળના હૃદયમા સત્ત્વ બીલકુલ ન હોવાને લીધે, ખરાબ કામનું આચરણ નિરતર ભય ઉત્પન્ન કરનાર હોવાને લીધે, કર્મવિલાસ રાજા એવા પ્રાણીઓથી હમેશા ઉલટો ચાલતો હોવાને લીધે, અકુશળમાળા પોતાનું ફળ આપવાને ઘણી આતુર થયેલી હોવાને લીધે અને સ્પર્શન પોતાનો વિપાક (ફળપરિણામ) બતાવવાને તૈયાર થઇ ગયેલો હોવાને લીધે, બાળનાં અગોપાગો અત્યત ભયથી ધ્રુજવાં લાગ્યા અને તેની સાથેજ બાળ પલંગ ઉપરથી પટકાઇને સ્વયમેવ જ ભૂમિ ઉપર પડ્યો. જમીનથી પલગ ઘણો ઊંચો હોવાને લીધે, રત્નમય ફરસબંધી અતિ તેજસ્વી હોવા સાથે અવાજ કરે તેવી હોવાને લીધે અને બાળનું શરીર શિથિળ તથા અસ્તવ્યસ્ત થઇ ગયેલું હોવાને લીધે બાળના પડવાનો મોટો અવાજ થયો.

શત્રુમર્દન વાસભુવનમા

એ શું થયુ ? એ જોવાને-તપાસવાને રાજા એકદમ શયનગૃહમાં દાખલ થયા. ત્યાં તેણે બાળને જોયો. એ ત્યાં કેવી રીતે દાખલ થઇ ગયો હશે એ સંબંધમાં રાજાના મનમાં અનેક તર્કવિતર્ક થવા લાગ્યા. પલંગના ઓશીકા ઉપર રાજાએ બાળનો ઓવરકોટ (અધાર પીછોડો) જોયો[1] અને શય્યા અવ્યવસ્થિત થયેલી જોઇ. રાજાને ખાતરી થઇ કે એ અત્યત દુષ્ટ માણસ છે અને રાણીની અભિલાષા કરનારો છે. આટલી પ્રતીતિ થતાં રાજાને તેના ઉપર ઘણો ક્રોધ આવ્યો. બાળની દીનતા તુરતજ તેના જાણવામાં આવી ગઇ, પણ એ મહા અધમ પુરૂષ છે તેથી તેના હેવાનીઅતપણાનો હવે છેડો લાવવો જ જોઇએ એવી બુદ્ધિથી રાજાએ તેની પીઠ ઉપર પગની લાત મારી, તેના બન્ને હાથને આડા વાળીને ભરડો દીધો અને તે બહુ બૂમો પાડતો

સપડાણ અને રાજ્ય હુકમ

---

૧ આવરણઃ ઉપરનો જ શબ્દ છે. બાળે ઉપાડેલ ચાદર ઓશીકે હોય તે પણ સંભવિત છે અથવા બાળની અધારપીછોડી પણ હોઇ શકે

નથી તેની તકરાર કર્યા વિના તેના પોતાનાજ અંધારપીછોડાથી તેને મજબૂત બાંધ્યો.

પછી પોતાના વિભીષણ નામના સેવકને બોલાવીને રાજાએ કહ્યું 'અરે વિભીષણ! આ મહા અધમ પુરૂષ છે. એને આજ રાજમંદિરમાં રાખીને હું સાંભળી શકું તેવી રીતે આખી રાત સારી રીતે હેરાન કર અને એનાં પાપના ફળ એને સારી રીતે ચખાડ. એને એટલી પીડા આપો કે એના ફરીયાદ—રડવાનો અવાજ હું આખી રાત સાંભળ્યા કરૂં." વિભીષણે રાજઆજ્ઞા માથે ચઢાવી પછી મોટે સ્વરે રોતા બરાડતા બાળને પકડીને વિભીષણ નરકની રાજ્યભૂમિમાં ઘસડી ગયો. વજ્ર જેવા આકરા કાંટાથી ભરેલા લોઢાના થાંભલા સાથે તેને બાંધ્યો. કોરડાના સપાટા ફટકા તેને લગાવ્યા, તેના શરીર પર કકળતું ગરમ તેલ રેડ્યું. તેની આંગળીઓમાં લોઢાની ખીલીઓ ઠોકી અને એવી એવી અનેક પ્રકારની કદર્થનાઓ કરી વિભીષણે બાળને આખી રાત નારકીના જીવો જેવી પીડા સહન કરે તેવી પીડા તેને ઉપજાવી. બાળે આખી રાત મોટેથી રડવામાં પસાર કરી.

રાજાનો હુકમ અને અમલ

તેના રડવાના અવાજથી અને રડવાની હકીકત એક બીજાને કાને સાંભળવાથી રાજમંદિરમાં શું બન્યું છે તે જાણવાને આખું નગર પ્રભાતમાં રાજમંદિર નજીક એકઠું થયું. તેઓએ બાળને જોયો "અરે હજુ પણ એ પાપી જીવે છે?"—એવા એવા કડવાં વચનો એના સંબંધમાં લોકો બોલવા લાગ્યા તેવાં વચનો સાંભળવાથી બાળને હતું તે કરતાં પણ સોગણું વધારે દુ:ખ લાગવા માંડ્યું. તે વખતે રાત્રે જે હકીકત બની હતી તે કેટલાક નગરવાસીઓને વિભીષણે કહી સંભળાવી. જે સાંભળી બાળની ધીઠતા તરફ સર્વને વધારે અણગમો આવ્યો અને તેને પરિણામે આખરે નગરના આગેવાન શહેરીઓએ રાજાને પ્રાર્થના કરી કે "મહારાજ! આપ નામદારશ્રી સાથે પણ જે આવી રીતે વર્તે છે તે ઘણો દુષ્ટ માણસ હોવો જ જોઇએ, તો હવે તેના સંબંધમાં એવો બંદોબસ્ત કરો કે જેથી બીજો કોઇ પણ મનુષ્ય તેના જેવું ખરાબ કામ કદિ કરે નહિ."

લોકોનો તિરસ્કાર

હવે તે શત્રુમર્દન રાજાને એક સુબુદ્ધિ[1] નામનો પ્રધાન હતો.

---

૧ આ જૈન હૃદય છે સજા કરે તો પણ દેહાતદંડની સજા નહિ એમ આ હૃદય જણાવે છે અત્યારે પણ ફાસીની સજાના લાભાલાભ પર ઘણી ચર્ચા ચાલે છે

એની બુદ્ધિ શ્રી અર્હત્પરમાત્માના આગમના બોધથી પવિત્ર થયેલી હતી તેણે એક દિવસ રાજાપાસે નમ્રતાપૂર્વક માગણી કરી હતી કે કોઇ પણ હિંસાના કામમાં તેના ઉપર મહેરબાની કરીને તેની સલાહ પૂછવી નહિ. રાજાએ પ્રધાનની તે માગણી કબૂલ રાખી હતી. આટલા માટે એ સુબુદ્ધિ પ્રધાન સાથે વિચાર કર્યા વગર જ રાજાએ પોતાના સેવકોને ફરમાન કર્યું કે 'એ અધમ પાપીને અનેક પ્રકારની પીડાઓ નીપજાવીને પછી મારી નાખો.' બાળને દેહાંતદંડની આવી ભારે શિક્ષા થતી જોઇને રાજ્ય તરફથી જાણે મોટો લાભ થયો હોય તેમ લોકો બહુ રાજી થયા. ત્યાર પછી બાળને એક ગધેડા ઉપર બેસાડવામાં આવ્યો, તેની ડોકમા રામપાત્રનો હાર પહેરાવવામાં આવ્યો, લાકડી મુઠ્ઠી અને લોઢાના સળીઆથી ચોતરફ તેના ઉપર પ્રહાર કરવામાં આવ્યા અને તેવી સ્થિતિમાં આક્રંદ કરતાં અને બીજા માણસો પોતાની તરફ અત્યંત કડવાં વચનો બોલે તે સાંભળતાં બાળને નગરનાં રાજ્યમાર્ગ, ત્રીભેટાઓ, ચોક અને બજારમાં સર્વ ઠેકાણે ફેરવવામાં આવ્યો. નગર ઘણું મોટું હોવાને લીધે સર્વત્ર ફેરવવામા લગભગ આખો દિવસ નીકળી ગયો. સાંજ પડવા આવી ત્યારે તેને વધ કરવાને સ્થાનકે રાજસેવકો લઇ આવ્યા. ત્યાં આગળ એક ઝાડની શાખા સાથે તેને ગળાફાંસો દઇને લટકાવવામાં આવ્યો અને તેને એવી રીતે લટકાવેલો જોઇને નગરવાસી જનો શહેરમાં પાછા ફર્યા.

દેહાંત દંડની આકરી સજા

હવે ભવિતવ્યતાને લીધે બાળના ગળામાં જે દોરડું બાધવામાં આવ્યુ હતું તે તૂટી ગયું,[1] બાળ નીચે પટકાઇ પડ્યો, તેને મૂર્છા આવી ગઇ, મડદા જેવો ચેષ્ટા વગરનો થઇ ગયો, બહારનો મંદ મંદ આવતો ઠંડો પવન તેના શરીરને લાગ્યો તેથી ધીમે ધીમે તેને ચેતના આવી એટલે જમીનને વળગતો વળગતો અને નિસાસાના અવાજ કરતો તે પોતાના ઘર તરફ ગયો

પાસ તુટ્યો, ઘરે ગયો.

એક ખુલાસો

{ કુમાર નંદિવર્ધન પાસે આ વાર્તા વિદુર કહે છે, આખી વાર્તા સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે અને અગૃહીતસંકેતા

1 અસલ ફાસી એકવારજ થતી, જો દોર તૂટે તો ગુન્હેગારના નશીબ ! હમણાં હુકમ લખે છે તેમા જીવ જતા સુધી લટકાવી ફાસી આપવી એમ ખાસ જણાવેછે, નહિ તો ફાંસીએ ચઢાવ્યો એટલે સજા પૂરી થાય

વિગેરે સર્વ સાંભળે છે-એ વાચનારના ધ્યાનમાં હશે. આટલી વાત સાંભળીને વચ્ચે અગૃહીતસંકેતાએ પૂછ્યું "અરે સંસારીજીવ! તું જે વાર્તા કહે છે તેમા ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતપુર નગરમાં મોટી શક્તિ (વીર્ય) વાળો કર્મવિલાસ નામનો રાજા છે એમ તે પ્રથમ કહ્યું હતું અને વાર્તા આગળ ચાલતા અનેક પ્રકારના શાસન કરનાર શત્રુમર્દન રાજા તેજ નગરમાં છે એમ કહ્યું! તો એ બન્ને વાત કેમ ઘટી શકે?"

સંસારીજીવ—"ભોળી બહેન! જ્યારે હું (મારો જીવ) નંદિવર્ધન હતો અને જે વખત વિદુર મારી પાસે એ વાર્તા કરતો હતો ત્યારે મેં પણ તેને એજ સવાલ પૂછ્યો હતો, જેના જવાબમાં વિદુરે મને જણાવ્યું હતું કે 'કર્મવિલાસને અંતરંગ રાજ્યનો રાજા સમજવો અને શત્રુમર્દનને બહિરંગ રાજ્યનો રાજા સમજવો. એ પ્રમાણે જ્યારે તમે વિચારશો ત્યારે આ વાતમા જરા પણ વિરોધ જેવું લાગશે નહિ વાત એમ છે કે બહિરંગ રાજાઓની આજ્ઞા અપરાધીઓ ઉપર ચાલે છે, બીજા કોઇની ચાલતી નથી અને અંતરંગ રાજાઓ તો ગુપ્ત રહીને લોકોને પોતાની શક્તિ વડે સારાં ખરાબ નિમિત્તો જોડી આપે છે (જેઓએ શુભ કર્મો કર્યા હોય તેઓની સાથે સારા નિમિત્તો જોડી આપે છે અને જેઓએ અશુભ કર્મો કર્યા હોય તેઓની સાથે ખરાબ નિમિત્તો જોડી આપે છે), પછી નિમિત્તને લઇને સારાં ખરાબ ફળ પ્રાણી ભોગવે છે બાળને જે જે દુઃખ થયાં તે પરમાર્થેથી તો કર્મવિલાસ રાજાની પ્રતિકૂળતાને લીધે જ થયા એમ તારે સમજવું.' આ પ્રમાણે વિદુરે કહ્યુ ત્યારે મારા મનમાં જે શંકા થઇ હતી તે દૂર થઇ. હવે તું સમજી? ત્યાર પછી નંદિવર્ધન કુમાર પાસે વિદુરે વાર્તા આગળ કહી તે હવે સંભળાવુ છું."}

મધ્યમબુદ્ધિની વ્યવહારૂ વિચારણા.

વિદુર કહે છે.—મહા મુશ્કેલીથી એક પહોર રાત ગઇ ત્યારે બાળ પોતાના ઘર નજીક આવી પહોચ્યો. હવે બીજી બાજુએ તે દિવસે સવારમાજ મધ્યમબુદ્ધિએ બાળનો આગલી રાતનો સર્વ હેવાલ[1] લોકો પાસેથી સાંભળ્યો હતો. બાળ ઉપર તેને હજી પણ સ્નેહ હોવાને લીધે ઉપરની હકીકત સાંભળીને તેને ઘણો શોક થયો અને તે પોતાના મનમાં દીલગીર થવા લાગ્યો કે 'અહો! બાળને આટલું બધું દુઃખ કેમ થયું?' વળી વધારે વિચાર કરતાં તેના મનમા આનદ થયો અને ચિંતવન થયુ કે 'અહો! મનીષીના વચન પ્રમાણે કરવાનુ અને નહિ કરવાનું આ ભવમાજ કેવુ પરિણામ થાય છે તે ખરેખર વિચારવા

૧ શત્રુમર્દન રાજાએ બાળને કેવી કદર્થના કરી વિગેરે

યોગ્ય છે. તેના ઉપદેશ પ્રમાણે વર્તવાથી મને હાલ જરા પણ ખેદ કે પશ્ચાત્તાપ ન થયો અને પૂર્વે બાળના પરિચયથી મારા અપજશ થયો હતો તે પણ વધારે ફેલાયો નહિ. અગાઉ મનીષીનું વચન મે માન્યુ નહોતું ત્યારે મને કલેશ પણ થયો હતો અને મારા અપજશ પણ સારી રીતે બોલાયો હતો.[1] બાળ તો જરા પણ અપવાદ વગર મનીષીના વચનથી તદ્દન ઉલટી જ રીતે વર્તતો આવ્યો છે તેથી તેને માથે અનેક પ્રકારનાં દુ ખો પડ્યાં કરે, દુનિયામાં તેના અપજશનો ઢોલ વાગે અને છેવટે તેનુ મરણુ પણ થાય તો તેમાં નવાઇ જેવું શું છે? ખરેખર, મનીષીનાં વચન ઉપર મને પ્રીતિ થઇ અને તે પ્રમાણે ચાલવાનો મે નિશ્ચય કર્યો તેથી હુ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છુ. ડાહ્યા માણુસોએ કહ્યું છે કે

> नैवाभव्यो भवत्यत्र सतां वचनकारकः ।
> पक्तिः काङ्कटुके नैव, जाता यत्नशतैरपि ॥

જે પ્રાણીનું ભવિષ્યમાં સારૂં થવાનું ન હોય (જે અભવ્ય હોય) તે કદિ સજ્જન પુરૂષોના વચનને અનુસરનાર થતોજ નથી; સેંકડો પ્રયત્ન કરવા છતાં કાંગડું મગ કદિ ચઢતો–પાકતો નથી. આવી રીતે વિચાર કરતા બાળ ઉપર તેના મનમાં જરા જરા સ્નેહ હતો તે પણ નાશ પામી ગયો અને પોતાના મનમાં એક પ્રકારની શાંતિ થઇ ગઇ. આવી જાતના વિચારોમા તેનો તે આખો દિવસ પસાર થઇ ગયો. હવે રાતે જ્યારે બાળ ત્યા આવી પહોચ્યો ત્યારે લોકાચાર પ્રમાણે તેની સાથે મધ્યમબુદ્ધિએ સહજસાજ વાત કરી અને સમાચાર પૂછ્યા, ત્યારે બાળે જરા પણ વિષાદ આણ્યા વગર પોતાને જે જે પીડાઓ થઇ હતી તે સર્વે કહી સભળાવી.[2] આવા પ્રાણીને શિખામણ આપવી નકામી છે એમ વિચારીને મધ્યમબુદ્ધિએ તેના તરફ બેદરકારી બતાવી. બાળના સર્વ અગોનાં ચૂરેચૂરાં થઇ ગયા હતાં અને મન દુ ખથી આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયુ હતું, તેમજ તેને રાજ્ય તરફથી મોટો ભય હતો તેથી ગુપ્ત રીતે તે મહેલમાંજ પડી રહ્યો, બીલકુલ બહાર ન નીકળતાં મહેલમાંજ રહેવા લાગ્યો અને એવી સ્થિતિમાં ઘણો વખત પસાર થયો

---

૧ બાળની સાથે એક વખત પોતે ગયો ત્યારે કેવુ દુ.ખ થયુ હતુ અને અપકીર્તિ થઇ હતી તેની સાથે આ વખતે ન ગયો તેનુ પરિણામ તે બરાબર સરખાવી શકે છે

૨ જ્યારે એક વખત પ્રાણી લાજ મૂકી દે છે ત્યારે તેને લોકભય કે અપયશભય રહેતો નથી અને ઉલટો પોતાના અધમ વર્તનમા તે એક પ્રકારનુ ગૌરવ લે છે બાળનુ દૃષ્ટાંત તે બરાબર બતાવે છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

પ્રબોધનરતિ આચાર્ય.

હવે તે નગરની બહાર આવેલા નિજવિલસિત[1] નામના ઉદ્યાનમા પ્રબોધનરતિ નામના આચાર્ય સમોસર્યા-જેમ પધાર્યા, ગંધહસ્તિને[2] વિંટળાઇને અનેક હાથીઓ અને બચ્ચાઓ રહે છે તેમ તે મહાત્મા આચાર્યને ઘેરાઇને અનેક અતિશય ગુણવાળા મોટા નાના શિષ્યો રહેલા હતા, તેઓ પોતે કરૂણારસના સમુદ્ર હતા, સંસારસમુદ્ર તરવા માટે સેતુબંધ (પાજ-પુલ) હતા, તૃષ્ણાલતાનો છેદ કરવા માટે કરશી હતા, માનપર્વતનો નાશ કરવા માટે વજ્ર[3] હતા, ઉપશમ (સમતા)વૃક્ષ (ઝાડ)ના મૂળ હતા, સંતોષઅમૃતના દરિયા હતા, સર્વ વિદ્યા અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનના તીર્થ[4] હતા, વિશુદ્ધ આચારોના ઘર[5]

---

૧ નિજવિલસિતઃ આત્મગુણમાં વિલાસ કરવો-રમણતા કરવી-એ રૂપ ઉદ્યાન-બગીચો-અંતઃકરણનો નાજુક વિભાગ એ અંતઃકરણમા પ્રબોધ-જ્ઞાન શુદ્ધ દશામાં આવિર્ભાવ પામવા પર આ ઉપનય સમજવો આ ઉદ્યાનનો બરાબર અર્થ આગળ સુબુદ્ધિ મંત્રી કરશે એનો પ્રભાવ સોળમા પ્રકરણમા જોવામાં આવશે

૨ ગંધહસ્તિની આકર્ષક શક્તિથી અનેક હાથીઓના ટોળા તેને અનુસરીને ચાલે છે, સર્વ હાથીઓના મદ તેની પાસે ગળી જાય છે

૩ વજ્રઃ ઇંદ્રનું હથિયાર મોટા પર્વતને કાપી નાખે છે માન, પર્વત જેવુ છે, તેને કાપી નાખવા માટે આચાર્ય વજ્ર જેવું કામ કરતા હતા

૪ તીર્થ કાશી જેવા ક્ષેત્રો વિદ્યાવનાર તીર્થ કહેવાય છે. આ મહાત્મા પોતેજ વિદ્યાપીઠ હતા એમ કહેવાનો આશય છે

૫ આચારોના ઘર. તેઓમાં જ્ઞાન હોવા સાથે વિશુદ્ધ આચારો-ક્રિયામાર્ગ પોષનારા તત્ત્વો-પણ હાજર હતા

હતા, પ્રજ્ઞાચક્રની નાભિ[1] હતા, લોભસમુદ્રના વડવાનળ[2] હતા, ક્રોધ-સર્પને માટે મોટા મંત્ર[3] હતા, મહામોહના અંધકારને દૂર કરનાર સૂર્ય હતા, શાસ્ત્રરત્નો પર પાસા પાડવાને અને તેની પરીક્ષા કરવાને કસોટિના પથ્થર હતા, રાગવનના ઝાડોને બાળી નાખનાર દાવાનળ[4] હતા, નરકદ્વારની સામે મોટી [5]ભોગળ હતા, શુદ્ધ માર્ગના બતાવનાર હતા, અતિશયવાળા જ્ઞાનરત્નના ભંડાર હતા અને ટુંકામાં કહીએ તો એ મહાત્મા સર્વ ગુણોના મિલનસ્થાન[6] હતા.

મનીષી માટે કર્મવિલાસની અનુકૂળતા.

હવે પેલી બાજુએ કર્મવિલાસ રાજાએ જ્યારે જાણ્યું કે મનીષી

---

૧ **પ્રજ્ઞાચક્રની નાભિ:** પ્રજ્ઞા-સમયસૂચકતા આદિ તાત્કાળિક બુદ્ધિ-તે રૂપ ચક્ર-વર્તુળના મધ્યબિંદુ રૂપ હતા, મતલબ તેઓમાં અનેક પ્રકારની બુદ્ધિ હતી, અથવા યોગમા નાભિ સાથે જે અનેક ચક્રો બતાવ્યા છે તે તેઓને સારી રીતે જ્ઞાત હતાં

૨ **વડવાનળ:** દરિયામા એક પ્રકારનો અગ્નિ થાય છે તે મહા ભયકર હોઇ સમુદ્રનાં પાણીનું શોષણ કરે છે એ અગ્નિને 'વડવાનળ' કહેવામાં આવે છે આ મહાત્મા લોભરૂપ સમુદ્રની સાથે વડવાનળનુ કામ કરનારા હતા—મતલબ લોભનો નાશ કરનારા હતા.

૩ **મંત્ર:** મહા ભયકર અને ઝેરી સર્પને વશ કરવા જાગુલી મત્રનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, એનાથી સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે ક્રોધ ભયંકરપણામા સર્પ-એરૂ જેવો જ છે એને વશ કરવામા અને એનુ ઝેર ઉતારવામા આ મહાત્મા પાસે જાંગુલી મંત્ર જેટલુ આત્મબળ હતુ

૪ **દાવાનળ:** જગલમા જ્યારે દાવાનળ થાય છે ત્યારે એ ભયકર અગ્નિથી સર્વ ઝાડોનો નાશ એક સાથે થઇ જાય છે. આ મહાત્મા રાગવનમાં ઉગેલાં સર્વ કષાયવૃક્ષોને બાળી નાખનાર દાવાનળ જેવા હતા

૫ **ભોગળ:** અર્ગલા જુના જમાનાના ઘરના બારણાની બાજુમાં ભીંતમાં પ્રવેશ કરતી અને ખેંચવાથી બારણાની આડી આવી રહેતી ભોગળો રાખવામાં આવતી હતી. એ ભોગળ જ્યાં સુધી દ્વારની આડી હોય ત્યાં સુધી બારણુ ઉઘડી શકતુ નથી નરકના બારણાની પાછળ તેઓ ભોગળ જેવા હતા તેથી નરકના બારણા તેઓ માટે સર્વદા બધજ રહેતા. બીજી રીતે બારણાને બહારથી બંધ કરી શકાય તેવી ગોઠવણવાળા અંદરના આગળીઆને પણ ભોગળ-અર્ગલા કહેવામાં આવે છે બન્નેમાથી એક પણ રીતે દ્વારની સાથે ભોગળ લગાવવામાં આવી હોય તો પછી તેને-ભોગળને (અર્ગલાને) ખસેડ્યા વગર બારણાં ઉઘડી શકતાં નથી

૬ **મિલનસ્થાન:** મળવાનું ઠેકાણુ એકત્ર થવાની જગા. એમનામા સર્વ ગુણો એક સ્થાને એકઠા થઇને આવી રહ્યા હતા

તો દરરોજ સ્પર્શનથી ઉલટોજ ચાલ્યા કરે છે ત્યારે રાજાને તેના ઉપર વધારે પક્ષપાત થયો અને તેણે શુભસુંદરીને કહ્યુ "વહાલી ! તું સારી રીતે જાણે છે કે અનાદિકાળથી મારી પ્રકૃતિ એક સરખી વર્તે છે. જે સ્પર્શનની સાથે અનુકૂળ થઇને રહે છે તેની સાથે મારે પ્રતિકૂળપણે વર્તવું પડે છે અને તેમ કરવું તે મારી પ્રકૃતિ જ થઇ ગઇ છે, જ્યાં હુ પ્રતિકૂળપણે વર્તું છું ત્યાં અકુશળમાળા મારી નજીક રહે છે અને તેની મારફત હુ કામ લઉં છું અને જ્યાં હુ અનુકૂળપણે વર્તું છું ત્યાં તુ પોતે મારી નજીક રહે છે અને તારી મારફત હુ કામ લઉ છું. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી બાળ, સ્પર્શનને અનુકૂળ રહેતો હતો તેથી મે અકુશળમાળા દ્વારા મારૂ પ્રતિકૂળ ફળ તેને થોડું થોડુ બતાવી આપ્યુ છે તે તો તે જોયુ, પણ આ મનીષી સ્પર્શનને પ્રતિકૂળ રહે છે તેને મારૂ અનુકૂળ ફળ હજુ સુધી મે બતાવ્યુ નથી એને સ્પર્શન ઉપર આસક્તિ ન હોવા છતા કોમળ શય્યા સ્ત્રીસભોગ વિગેરે અનેક પ્રકારનાં સુખ થાય છે અને આસક્તિ વગર તેને તે ભોગવે છે અને દુનિયામા તેનો યશ બોલાય છે તેમજ તેને (મનીષીને) દુ ખની ગધ પણ આવતી નથી તે સર્વનુ કારણ તારી દ્વારા હુ જ છુ, છતાં મારી જ્યારે તેના ઉપર કૃપા થઇ છે ત્યારે તેને માત્ર એટલુજ ફળ મળે તે ઠીક કહેવાય નહિ, તેને હજી સુધી જે લાભ થયો છે તે તો ગેરલાભ ન થવા પૂરતોજ લાભ છે, પણ તેને વિશેષ ખાસ લાભ આપવો જોઇએ, માટે એ મનીષીને વિશેષ લાભ મળે તે માટે મારી મરજી પ્રમાણે તું પ્રયાસ કર, કારણ કે વિશેષ પ્રકારના ખાસ લાભને તે યોગ્ય છે "

શુભસુંદરીએ જવાબ આપ્યો "આર્યપુત્ર ! આપ કહો છો તે બરાબર છે મારા મનમા પણ હતું કે એ મનીષી આપની કૃપાને ખાસ યોગ્ય છે આપે ફરમાવ્યુ તેમ તેના સંબધમા હું કરીશ."

નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા ત્રણે ભાઇઓ

આ પ્રમાણે કહીને શુભસુદરીએ પોતાની યોગશક્તિ પ્રગટ કરી, પોતે અતર્ધાન થઇ મનીષીના શરીરમા પ્રવેશ કર્યો, મનીષીના મનમા ઘણોજ પ્રમોદ[1] થયો, આખુ શરીર અમૃતના સિંચનથી તરબોળ થઇ ગયું, નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા જવાની ઇચ્છા તેને થઇ આવી, તે તરફ જવા સારૂ તે નીકળ્યો, પણ વળી મનમાં વિચાર થઇ આવ્યો કે ત્યાં એકલો કેવી રીતે જઉં ? મધ્યમબુદ્ધિને

---

૧ પ્રમોદ. મનીષીનો આનદ અતરગ પ્રમોદમાજ છે એ ધ્યાનમા રાખવુ.

ઘરમાં ને ઘરમાં ભરાઇ રહ્યાને હવે તો ઘણો વખત થઇ ગયો છે, લોકો બાળની વાત પણ લગભગ ભૂલી જવા આવ્યા છે અને તેથી મધ્યમબુદ્ધિને જાહેરમાં દેખાવામાં શરમાવાનું કાંઇ કારણ રહ્યું નથી, માટે તેને પણ [1]નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં સાથે લઇ લઉં-આ પ્રમાણે વિચાર કરી મનીષી મધ્યમબુદ્ધિ પાસે ગયો અને પોતાના મનમાં નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં જવાની ઇચ્છા થઇ આવી હતી તે તેને કહી સંભળાવી. પેલી બાજુએ કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાની સ્ત્રી સામાન્યરૂપાને આજ્ઞા કરી કે તેણે પણ પોતાના પુત્રને તેનાં કર્મનું ફળ આપવું. એ સામાન્યરૂપા રાણી જે મધ્યમબુદ્ધિની માતા થતી હતી તે અકુશળમાળા અને શુભસુંદરીથી સાધારણ પ્રકારની (ઓછી) શક્તિવાળી અને ચિત્રવિચિત્ર ફળને આપનારી હતી. તેની પ્રેરણાથી મધ્યમબુદ્ધિની ઇચ્છા પણ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં જવાની થઇ અને મધ્યમબુદ્ધિએ બાળને પણ એ ઉદ્યાનમાં અવશ્ય આવવાનું કહેવાથી પરાણે પરાણે તે પણ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં આવવાને પ્રવર્ત્યો. એવી રીતે બાળ, મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષી ત્રણે નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં ગયા.

પ્રમોદશેખર મંદિર તરફ પ્રયાણ.

કુતૂહળથી નાના પ્રકારનાં વિલાસ કરતાં કરતાં તેઓ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં આવી રહેલા એક પ્રમોદશેખર[2] નામના જિનમંદિરમાં આવી પહોંચ્યા. તે દેવમંદિર મેરૂપર્વતની પેઠે ઘણું ઊંચું[3] હતું, સાધુના હૃદયની પેઠે અતિ વિશાળ[4] હતું અને તેમાં

---

૧ નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં ત્રણે ભાઇઓ કેવી જૂદા જૂદા પ્રકારની પ્રેરણાથી જાય છે તે ખાસ લક્ષ્યમાં લેવા યોગ્ય છે.

૨ પ્રમોદશેખર-આત્મગુણવિલાસમાં જે પ્રમોદ-નિરતિશય આનંદ થાય છે તેનો અંતરમાં સાક્ષાત્કાર-અનુભવ-એ પર અહીં રૂપક છે. એમાં આદિનાથનું મંદિર અને હૃદયમંદિર બન્નેનો ભાવ સાથે રાખ્યો છે. વિશેષાર્થ આગળ સુબુદ્ધિ મંત્રી સમજાવશે. (જુઓ પ્રકરણ ૧૯ મું-ચાલુ પ્રસ્તાવનું)

૩ ઊંચું. શ્લેષ (૧) મેરૂપર્વત ઘણો ઊંચો-એક લાખ યોજન છે. (૨) મંદિરના શિખરો પણ ગગનચુંબી હોય છે.

૪ વિશાળ. શ્લેષ (૧) મનની વિશાળતા સાધુ પક્ષે, અને (૨) જગ્યાની વિશાળતા મંદિર પક્ષે.

સૌંદર્ય[1] અને ઔદાર્યનો યોગ થયેલો હોવાથી તે દેવલોકથી પણ વધારે મોટું જણાતું હતું. શ્રીમાન્ યુગાદિદેવ શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના બિંબને તે મંદિરમાં બિરાજમાન કરવામાં આવ્યા હતા એ મંદિરની ચારે તરફ ઊંચે વિશાળ ગઢ આવી રહેલો હતો. લોકનાથ શ્રી યુગાદિદેવની મધુર સ્વરથી સ્તુતિ કરતાં અને સ્તોત્રો બોલતા શ્રાવકોનો કર્ણપ્રિય અવાજ સાંભળીને એ શું હશે એ જાણવાના કૌતુકથી ત્રણે કુમારો મંદિરમાં દાખલ થયા. તેઓએ ત્યાં મહા ભાગ્યવાન્ જ્ઞાન ધીર

ત્રણે ભાઈઓને આચાર્ય દર્શન

પ્રબોધનરતિ આચાર્ય મહારાજને જોયા. તેઓશ્રી દક્ષિણ દિશામાં બિરાજમાન થયેલા હતા દેવભુવનના આગણાના આભૂષણ જેવા દેખાતા હતા અનેક વિનયી સાધુઓની વચ્ચે બેઠેલા હતા. મહા તપસ્વી હતા અને સંસારસમુદ્રથી પાર ઉતારનાર તીર્થંકર મહારાજનો કહેલ વગરનો શુદ્ધ સનાતન[2] ધર્મ પ્રાણીઓને સંભળાવતા હતા. તે વખતે જાણે અનેક તારાઓવાળા આકાશમંડળમાં એક ચંદ્ર શોભતો હોય તેમ તેઓશ્રી શોભતા હતા.

મનીષી મહા નિર્મળ ચિત્તવાળો અને ભાવીભદ્રાત્મા[3] હોવાથી તેણે પ્રથમ જિનબિંબને પછી આચાર્ય મહારાજને નમસ્કાર કરીને છેવટે સર્વ મુનિઓને પાદવંદના કરી. કાંઈક શુદ્ધ મનથી તેની પાછળ પાછળ પશ્ચાતે મધ્યમબુદ્ધિએ દેવ અને સાધુઓને નમસ્કાર કર્યા. પાપી માતા અકુશળમાળા અને મિત્ર સ્પર્શનની અસર નીચે મૂકાયેલા [illegible] બાળ કોઈને પણ નમ્યો નહિ તેણે કોઈને વંદના પણ કરી નહિ અને કોઈને પગે પણ લાગ્યો નહિ માત્ર [illegible] મનવાળો [illegible] મઢીઆ જેવો-ઠુંઠવા જેવો દેખાતો [illegible] ઊભા હતા ત્યાં જઈને તેઓની પાછળ [illegible] [illegible].

રાજે તે ત્રણેને મધુર વાક્યથી ધર્મલાભ[1] કહ્યો અને પ્રેમથી બોલાવ્યા. પછી તેઓ જમીનપર બેસી ગયા.

શત્રુમર્દન રાજાનું ઉદ્યાનાગમન.

હવે સૂરિ મહારાજ ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે એ વાત લોકો પાસેથી જિનભક્ત સુબુદ્ધિ મંત્રીએ જાણી એટલે તે સબંધમાં પાકી તપાસ કરીને મુનિવંદન કરવા માટે શત્રુમર્દન રાજાને તેણે પ્રેરણા કરતાં કહ્યું 'સાધુ મહાત્માના પાદવંદનથી જેઓ આ જન્મમાં પોતાના આત્માના પાપપંક (કચરા) ને ધોઇ નાખે છે તેઓ મહા ભાગ્યવાન્ છે અને તેઓ ખરેખર ડહાપણવાળા છે.' સુબુદ્ધિ મંત્રીનાં આવાં વચન સાંભળીને મદનકંદળી અને બીજી અંતઃપુરની રાણીઓ સહિત શત્રુમર્દન રાજા આચાર્ય મહારાજને વાંદવા માટે ઉદ્યાન તરફ જવા સારૂ બહાર નીકળ્યો. રાજાને એ પ્રમાણે ઉદ્યાનમાં જતા જોઇને નગરના લોકોને અને સૈન્યને પણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું અને તેઓ પણ રાજાની પછવાડે ઉદ્યાન તરફ ચાલ્યા.[2] મહા બળવાળા શત્રુમર્દન રાજા ઉદ્યાનમાં આવેલા ચૈત્યમાં બિરાજમાન શ્રીયુગાદિદેવને પગે પડ્યા અને અંતઃકરણમા ઘણો હર્ષ લાવીને પ્રબોધનરતિ આચાર્યને નમ્યા તેમજ બીજા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર કર્યા. પછી ગુરૂ મહારાજે અને સાધુઓએ તેને આશીર્વાદ[3] દીધો ત્યારે વિનયથી પોતાનુ માથુ નમાવીને રાજા જમીનપર બેઠો.

સુબુદ્ધિની પૂજા અને સ્તુતિ.

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ પણ યુગાદિપ્રભુના ચૈત્યમાં આવી તીર્થંકર ભગવંતના પદકમળમાં નમસ્કાર કર્યો અને દેવપૂજન સંબધી ક્રિયાઓ બહુ વિચારણા પૂર્વક કરી. તેમાં ધૂપ, દીપાદિવડે દેવપૂજન કરતી વખતે

---

૧ ધર્મલાભઃ સાધુને કોઇ વંદન કરે ત્યારે તેઓ 'ધર્મલાભ' એટલા અક્ષર બોલે છે એ જૈન પરિભાષાનો શબ્દ છે એનો આશય ઘણો ગભીર છે વંદન કરનારને ધર્મનો લાભ—પ્રાપ્તિ થાઓ એવો આશીર્વાદ છે અને ધર્મ એ સર્વસ્વ હોઇ પ્રાણીને સંસારથી ઊંચે લાવનાર છે

૨ આગેવાનનું અનુકરણઃ આગેવાન પુરૂષને લોકો હમેશા અનુસરે છે, કોઇ વિસ્મયથી અને કોઇ કૌતુકથી પણ તેનાં કાર્યોને અનુસરે છે અને આમ હોવાથી આગેવાન પુરૂષોએ પોતાનો વ્યવહાર સ્વ અને પરના હિત ખાતર બહુ ઊંચા પ્રકારનો રાખવાની ખાસ જરૂર છે

૩ આશીર્વાદમા સાધુઓ ધર્મલાભ એટલુજ કહે છે સસાર સમુદ્રથી તારનાર ધર્મ તને મળો એ મહા પ્રશસનીય આશિષ છે જુઓ ઉપરની નોટ ના ૧.

ભક્તિથી તેનાં સર્વ અંગોમાં એક પ્રકારનો અપૂર્વ ઉત્સાહ ઉત્પન્ન થયો વળી તેણે તીર્થંકર મહારાજને જમીનપર હાથ અને પગ લગાડીને વંદન કર્યું (પંચાંગ પ્રણામ કર્યા) તે વખતે તેના મનમાં એવી સુંદર ભાવના થઇ આવી કે આ પ્રાણીને સંસારઅરણ્યમાં તીર્થંકર મહારાજના દર્શન કે વંદનનો લાભ મળવો અત્યંત મુશ્કેલ છે આવી ભાવનાથી તેનું મન બહુ નિર્મળ થઇ ગયું, આનંદજળથી તેની આંખો ભરાઇ ગઇ અને તે નેત્રજળ વડે તેણે પોતાના પાપ રૂપ કાદવને ધોઇ નાખ્યો. ત્યાર પછી ભગવાનના બિંબ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપન કરીને પંચાગ પ્રણામ (ખમાસમણ) ને છેડે પોતે જમીનપર બેઠો અને ભક્તિપૂર્વક શક્રસ્તવ[1] બોલ્યો પછી હાથથી આંગળીઓને અંદર અંદર કમળના ડોડવા પેઠે મેળવી બે હાથની કોણીઓને પેટ ઉપર સ્થાપન કરીને–યોગમુદ્રા[2] પૂર્વક એકાગ્ર ચિત્ત કરી–લય લગાવીને અતિ મધુર વાણીથી ભુવનદેવશ્રી યુગાદિનાથની સ્તુતિ [3]અનન્ય મન વડે કરવા લાગ્યો –

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કરેલી યુગાદિદેવની સ્તુતિ.

"હે જગદાનંદ[4]! (જગત્‌ને આનંદ આપનાર!) મોક્ષમાર્ગ "વિધાયક! (સર્વ કર્મથી મુક્તિ મેળવવાનો માર્ગ બતાવનાર!) તમને "નમસ્કાર છે. હે જિનેંદ્ર! વિદિતઅશેષભાવ![5] (જેમને સર્વ ભાવો "જણાયલા છે તેવા હે પ્રભુ!) [6]સદ્‌ભાવનાયક! (સુંદર ભાવોને

---

૧ શક્રસ્તવઃ નમુત્થુણં–એ શક્રસ્તવના નામથી ઓળખાય છે, એમાં તીર્થંકર મહારાજની સ્તુતિ છે પ્રથમના બે પ્રતિક્રમણમાં આવે છે

૨ યોગમુદ્રાઃ દેવવંદન ભાષ્યમાં યોગમુદ્રાનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવેલું છે. બન્ને હાથની દશ આંગળીઓને માહોમાહે અંતર્ગત કરીને બન્ને હાથોને કમળના ડોડવાના આકાર પેઠે જોડવા અને આખા હાથની કોણીઓને પેટ ઉપર સ્થાપવી (દેવવંદન ભાષ્ય–ગાથા ૧૫ મી)

૩ અનન્ય મન. એકચિત્ત, બીજી જગોએ–જ્યાં ત્યાં–નહિ ભમતું મન

૪ જગદાનંદ, મોક્ષમાર્ગવિધાયકઃ મોક્ષમાં કોઇ પણ પ્રકારનું દુઃખ નથી, નિરંતર આત્માનંદ વર્તે છે–તે માર્ગને બતાવનાર તીર્થંકર મહારાજ હોવાથી તે જગતને આનંદ આપનાર છે

૫ વિદિતઅશેષભાવ. થઇ ગયેલાં, થતા અને થવાનાં સર્વ ભાવોને જાણનાર પ્રભુ છે, તેઓથી કોઇ ભાવ અજાણ્યો નથી, અને તેવા [illegible] [illegible]ને કારણે તેઓ નમનને યોગ્ય છે

૬ સદ્‌ભાવઃ સદ્‌ભાવોના તેઓ બતાવનાર છે ખરાબ ભાવ [illegible] નથી, જો કે સર્વ ભાવોને તેઓ જાણે છે ખરા લોકનાયક ઇદ્ર કે [illegible] નાયક છે, ભાવ ઉપર તેઓનું આધિપત્ય [illegible] પ્રભુની [illegible] પતા છે એ ભાવ અત્ર બતાવ્યો છે

"બતાવનાર !) તમને નમસ્કાર છે. અહો પ્રલીનઅશેષસંસાર-
"વિસ્તાર[1] ! હે પરમેશ્વર ! તમને નમસ્કાર છે. હે વાક્યાતીત[2] !
"ત્રણ લોકના શેખર[3] ! તમને નમસ્કાર છે. સંસાર સમુદ્રમાં ડૂબતા
"અનંત પ્રાણીઓને તારનાર[4] ! મહા ભયંકર સંસાર રૂપ અટવીમાં
"સાર્થવાહનું કામ કરનાર[5] ! તમને નમસ્કાર છે. હે પ્રભુ ! અનંત
"પરમાનંદપૂર્ણ ધામ (મોક્ષ) માં રહેલ આપ સાહેબને લોકો ભ-
"ક્તિથી[6] અહીં સાક્ષાત્ જુએ છે. જો એમ ન હોય તો હે પ્રભુ !
"તમારી મૂર્ત્તિની સ્તુતિ કરનારા પ્રાણીઓનાં પોતાના મનમાં જેવો
"પ્રમોદ[7] આવે છે તેવો આનંદ ત્રણ ભુવનમાં બીજા કોઇ પણ
"પદાર્થમાં કેમ ન આવે? આપની મૂર્ત્તિમાં મને તો આપનો
"સાક્ષાત્કાર જણાય છે હે નાથ ! જ્યાં સુધી સંસારી પ્રાણીઓનાં
"ચિત્તના મધ્યભાગમાં આપ સાહેબ હોતા નથી ત્યાં સુધીજ

---

૧ **પ્રલીનઅશેષસંસારવિસ્તારઃ** સંસારનો સર્વ વિસ્તાર-દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ નારક ગતિના સર્વ દુઃખો જેઓના નાશ પામી ગયા છે અને તેથી જે પરમ ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત થયા છે. ઐશ્વર્ય છતા ઉપાધિનો નાશ થયો છે એ તેમની વિશેષતા છે

૨ **વાકયાતીતઃ** પ્રભુમાં એટલા બધા ગુણો છે કે વચનોથી તેનું વર્ણન કરવું અશકય છે હજારો જીભથી કરોડો વર્ષ સુધી ગુણનું વર્ણન કરવામાં આવે તો પણ તેમના ગુણો પૂર્ણ કહેવાય નહિ તેથી તેઓને 'વાકયથી અતીત' કહ્યા છે

૩ **ત્રણ લોકના શેખરઃ** લોકોમાં તેમના જેવા કોઇ ન હોવાથી સર્વના મસ્તક પર જેમ મુગટ રહે તેમ તેઓ લોકોના શેખર તુલ્ય છે.

૪ **તારનાર·** સમુદ્રમાં ડૂબતા પ્રાણીઓને બચાવવાનું કામ ઘણું વિકટ છે. પ્રભુનું '**નિર્યામક**' વિશેષણ છે તેનો આ વિસ્તાર છે.

૫ **સાર્થવાહઃ** ભયંકર જંગલમાં ફાડી ખાનારા જનાવરો તેમજ લુટારાનો મોટો ભય હોય છે આવી અટવી સાર્થવાહના સથવારા વગર ઓળંગી શકાતી નથી સંસારઅટવીમાં વિકારોનો તેવોજ આકરો ભય છે એ ભયંકર અટવીમાંથી પ્રાણીને પ્રભુ યોગ્ય માર્ગે દોરી જઇને અટવીને બીજે છેડે મૂકે છે પ્રભુના '**સાર્થવાહ**' વિશેષણ પર આ વિસ્તાર છે

૬ **ભક્તિથી સાક્ષાત્કાર.** આપ તો મોક્ષમાં બિરાજમાન છો, પણ ભક્તિ-પૂર્વક આપને નમનારા લોકો અહીં-આ સંસારમાં પણ આપને જુએ છે. મૂર્ત્તિ પૂજનો આ ચમત્કાર છે અને ભક્તિયોગનું માહાત્મ્ય સમજનારા તે બાબત પોતાના ખ્યાલમાં બરાબર લાવી શકે છે.

૭ **પ્રમોદઃ** દ્રવ્યના નિમિત્તથી ભાવ કેવા પ્રકારના થાય છે તે એક વખત અમૃતક્રિયાનો અનુભવ કરતી વખતે જ ખબર પડે. મયણાસુંદરીનું શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ દૃષ્ટાન્ત અહીં વિચારવા યોગ્ય છે.

"પાપના પરમાણુ (પાપ કર્મના ઉદય) થી તેઓને ઉકળાટ થાય "છે, જેવા આપશ્રી પ્રાણીઓનાં ચિત્તમાં વાસ કરો છો કે તુરતજ "પ્રાણીનાં પાપપરમાણુઓ (પાપકર્મો) એકદમ નાશ પામી જાય "છે, તેઓનાં સર્વ પાપપંક[1] ધોવાઇ જાય છે અને તેઓ ઉપર "સદ્ભાવ અમૃતનું સિંચન થાય છે અને ત્યાર પછી તેઓને નિરંતર "અપૂર્વ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. જે બીચારાઓને ઉકળાટમાં શાંતિ "કરનાર અને અનાથ દશામાં સનાથ બનાવનાર આપનો આશ્રય હોતો "નથી, જેમના હૃદયમાં આપ સ્થાન પામતા નથી, તેઓ બાપડા "રાગાદિ ચોરો વડે કેમ ન લુંટાય[2]? આપશ્રીને [3]શંકા વગરના મનથી "ગ્રહણ કરીને અને મદ મત્સર વિગેરે ષડ્રિપુને ગળે પગ મૂકીને "(તેનો નાશ કરીને) પ્રાણીઓ મોક્ષ ચાલ્યા જાય છે જો અહિંસા[4] "રૂપ હાથનો ટેકો આપીને આપ પ્રાણીઓને ઊંચા લાવત નહિ તો "આખું જગત્ નરક રૂપ અંધકારમય ભયંકર કુવામાં પડી ગયું હોત. "તમારૂ અત્યંત સુંદર શરીર સર્વ ક્લેશથી રહિત, વિકાર વગરનુ અને "અત્યંત મનોહર છે, તેને જોતાં પ્રાણીને તુરત જણાઇ જાય છે કે "આપ પોતે અનંતવીર્યયુક્ત સર્વજ્ઞ છો, અને જાતે વીતરાગ છો, "આપને કોઇના ઉપર રાગ કે દ્વેષ નથી, અને એવા છો છતાં અ- "ભવ્ય પ્રાણીઓને તેવા લાગતા નથી, તેનુ કારણ તેઓનુ પોતાનું

---

૧ પાપપંક. પાપ રૂપ કચરો ભક્તિજળથી ધોવાઇ જાય છે, અને સારા પાણીનો છટકાવ થાય છે રસ્તો કે આગણું સાફ કરવા માટે પ્રથમ કચરો કાઢવામાં આવે છે અને પછી પાણી છંટાય છે

૨ રાગાદિ ચોરની લુંટ: ચોર પાસેથી ચોરી મૂકાવવા માટે મજબૂત શાસન કરનાર રાજા હોવો જોઇએ, જેના ભયથી ચોરો નાસી જાય. રાગાદિ ચોર પર પ્રભુનો એવો ધાક બેસી ગયો છે કે તે જ્યાં હોય ત્યાં રાગ દ્વેષ વિગેરે ચોરટાઓ રહીજ શકે નહિ મહાગોપ વિશેષણ અહીં સાર્થ થાય છે

૩ શંકા વગરનું મન અને રિપુપર જય: મોક્ષ જવા માટે બે બાબત કરવાની બતાવી (૧) શંકા વગર દેવપર શ્રદ્ધા રાખવી (૨) ષડ્રિપુપર પગ દેવો દર્શન અને ચારિત્રનો ઉત્કૃષ્ટ વિષય અહીં બતાવી દીધો છે

૪ અહિંસા હાથનો ટેકો: કુવામાં પડનારને પડતા બચાવી દેવા માટે હાથના ટેકાની જરૂર છે પાપમય જગત્ નરકમાં જાય તેને ટેકો અહિંસાના ઉપદેશ રૂપ હાથથી ભગવાને આપ્યો अहिंसा परमो धर्मः। એ જૈન ધર્મનો મુદ્રાલેખ છે–તે વાત અહીં વધારે સ્પષ્ટ કરી છે 'મહામાહણ' વિશેષણ અહીં સાર્થ થાય છે

"પાપચરિત્ર છે[1]. પાપી માણસોની દૃષ્ટિમાં વિકાર હોવાથી તેઓ શુદ્ધ "રૂપને તથાસ્વરૂપે જોઇ શકતા નથી. હે પ્રભુ! [2]રાગ દ્વેષ અને મહામો- "હને સૂચવનાર અનુક્રમે હાસ્ય, ક્રોધ, વિલાસથી વિયુક્ત અને અક્ષમાળા "રહિત હે પાપ વગરના નાથ! તમને નમસ્કાર છે. હે પ્રભુ! તમે "અનત ગુણોથી ભરપૂર છો, તેથી તમારી સ્તુતિ હુ શી રીતે કરી "શકુ? હુ તો મદ બુદ્ધિવાળો છું, પરતુ મારા મનમાં જે શુભ "ભાવનાઓ છે અને જેને હુ બોલી શકતો નથી, તે તમે પોતે સારી "રીતે જાણો છો, તો હવે કૃપા કરીને ભવપરપરાનો છેદ કરનારી તમારી "નિશ્ચયભક્તિ મારા ઉપર દયા કરીને મને ભવે ભવ જરૂર આપજો."

આવી રીતે ત્રિલોકનાથ શ્રી યુગાદિદેવની સ્તુતિ કરતી વખત સુબુદ્ધિ મત્રીએ જિનમુદ્રા[3] ધારણ કરી હતી. વચ્ચે વચ્ચે વારવાર તે પ્રભુને પગે લાગ્યા કરતા હતા. આખરે મુક્તાશુક્તિમુદ્રા[4] ધારણ કરીને અતિ સુદર રીતે જયવિયરાય સ્તોત્રથી તેમણે પ્રભુની સ્તુતિ

---

૧ **પાપચરિત્રઃ** કોઇ અધ માણસ સૂર્ય ન દેખી શકે તો તેમાં સૂર્યનો દોષ નથી તે નિયમ પ્રમાણે **અભવ્યનું અધમ ચરિત્ર પ્રભુને સત્ય સ્વરૂપે જોઇ શકતું નથી.**

૨ **હાસ્ય ક્રોધ વિલાસ અક્ષમાળાઃ** રાગને સૂચવનાર હાસ્ય, દ્વેષને સૂચ-વનાર ક્રોધ અને મોહને સૂચવનાર વિલાસ પ્રભુને હોતા નથી. મતલબ તેઓ હાસ્ય ક્રોધ અને વિલાસ જેવા સ્થૂળ ભાવ વગરના છે, તેનાથી રહિત છે અને તેથી સ્થૂળ સાસારિક પ્રાણીઓથી ઊચી હદે ગયેલા છે તેને જાપ કરવા લાયક અન્ય દેવ કોઇ નથી એ ભાવ અક્ષમાળાની ગેરહાજરી બતાવે છે એમ મને લાગે છે.

૩ **જિનમુદ્રાઃ** દેવવદનભાષ્યમા જિનમુદ્રાનુ સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે આપ્યુ છે "ચાર આગળ જેટલુ અતર બે પગના આગળના ભાગમા અને તેથી કાઇક ન્યૂન અતર પાછળના ભાગમા રાખી બન્ને પગે સીધા ઊભા રહેવું–એમ કરવાથી જિન-મુદ્રા થાય છે (દેવવદનભાષ્ય–ગાથા ૧૯ મી)

૪ **મુક્તાશુક્તિ મુદ્રાઃ** તેનુ સ્વરૂપ આપતા કહે છે કે "હાથની આગળીને અન્યોન્ય આતર્યા વગર બન્ને હાથ પોલા જોડી રાખીને લલાટસ્થળે (કપાળે) સ્થાપવા અથવા અન્ય આચાર્યોના મત પ્રમાણે લલાટથી દૂર રાખવા તેને મુક્તા-શુક્તિ મુદ્રા કહે છે (દેવવદનભાષ્ય–ગાથા ૧૭ મી) ભાષ્યકારના મત પ્રમાણે પચાગ પ્રણામ અને સ્તવપાઠ (નમુત્થુણ) વિગેરે 'જોગમુદ્રા' થી કરવામા આવે છે એમા હાથની દશે આગળીઓને માહોમાહે આતરી કમળના ડોડવાની જેમ બન્ને હાથ રાખી હાથની કોણીઓ પેટ પર રાખવામાં આવે છે (સદર-ગાથા ૧૫ મી). દ્વાદશાવર્ત વદન અને કાઉસગ્ગ જિનમુદ્રાથી કરાય છે અને ત્રણે પ્રણિધાન (જાવત કેવી સાહૂ, જાવતિ ચેઇયાઇ અને જયવિયરાય) મુક્તાશુક્તિ મુદ્રાથી કરાય છે (સદર ગાથા ૧૮ મી) મત્રીએ સ્તુતિ ઊભા ઊભા જિનમુદ્રાએ કરી છે અને ત્યાર પછી યોગમુદ્રાએ શક્રસ્તવ કર્યુ છે તે વાત પ્રથમ કહી ગયા છે; ઉપરાંત મુક્તાશુક્તિમુદ્રાથી જયવિયરાય કર્યા છે.

કરીને નમસ્કાર કર્યા. આ સુકૃત્યથી તે મંત્રીશ્વર પોતાના આત્માને બહુ કૃતાર્થ-ધન્ય-ભાગ્યશાળી સમજવા લાગ્યો અને પછી આનંદના આંસુ વડે આચાર્ય મહારાજના પગને સીંચતો આચાર્યના પગમાં પડ્યો. ગુરૂમહારાજને તેણે દોષ માત્રનો નાશ કરનાર દ્વાદશાવર્ત વંદન[1] કર્યું, મનમાં સમતાભાવ લાવીને પ્રસંગને અનુરૂપ બાકીના સર્વ સાધુઓને તેણે ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા અને સૂરિ મહારાજે તથા સાધુઓએ તેને 'ધર્મલાભ' આપ્યો. ત્યાર પછી એ સુબુદ્ધિ મંત્રી શુદ્ધ-જીવરહિત-પોતાને યોગ્ય જમીનપર બેઠો અને તેણે તે વખતે સૂરિ મહારાજને સુખશાતા પૂછી.

સૂરિમહારાજનો ઉપદેશ.

હવે આચાર્ય મહારાજે વિશેષ પ્રકારે ધર્મદેશના દેવા માડી. દેશના દરમ્યાન તેઓએ પ્રથમ આ સંસારનું નિર્ગુણપણું બતાવ્યું, તેમાં બતાવી આપ્યું કે આ સંસાર મહા કનિષ્ઠ છે, ખાસ તજવા યોગ્ય છે, તેમાં કોઇ પણ પ્રકારનો લાભ કે વાસ્તવિક આનંદ જરા પણ નથી અને તે એકંદર રીતે આત્માને ઘણું નુકશાન કરનાર છે. એ સંસારને વધારનાર અને તેનું ખરેખરૂં કારણ કર્મો છે. તે કર્મો મિથ્યાત્વ (અશ્રદ્ધા અને અજ્ઞાન), અવિરતિ (ત્યાગનો અભાવ), કષાય (ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ વિગેરે) અને યોગ (મન, વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ) ને લઇને આત્મા સાથે બંધાય છે, તેથી ખરેખરી રીતે એ સંસારનું કારણ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કષાય અને યોગ જ છે. વળી જો પ્રાણી બરાબર પુરૂષાર્થ કરે છે તો તે સર્વ કર્મથી મુક્તિ મેળવી નિર્વાણ પામી શકે છે અને ત્યાર પછી તેને એકસરખો અહર્નિશ આનંદ જ પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાંથી ફરીને કદિ પણ સંસારમાં પાછા આવવાનું નથી. એ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રાણીએ કેવી પ્રવૃત્તિઓ આદરવી, તેમાં કેવા કેવા સાધનો યોજવા તે પણ બતાવ્યું. આવી રીતે સંસારનું નિર્ગુણપણું, કર્મહેતુ પર વિચારણા-વિવેચનયુક્ત લંબાણ દેશના નિર્વાણની મહત્તા અને તેને પ્રાપ્ત કરવાના સાધનો પર આપી મુનિ મહારાજ શ્રી પ્રબોધનરતિ આચાર્યની અમૃતના સિંચન જેવી આ મધુર દેશના સાંભળીને પ્રાણીઓ માનસિક સંતાપ રહિત થઇ ગયા અને તેઓનાં મનમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો

---

૧ ગુરૂમહારાજને ત્રણ પ્રકારના વંદન થાય છે ફિટ્ટા વંદન, થોભ વંદન અને દ્વાદશાવર્ત વંદન (જુઓ ગુરૂવંદન ભાષ્ય) એ ત્રણે વંદનનું ટુંકામાં સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે મસ્તક નમાવી બે હાથ જોડી પ્રણામ કરવાથી ફિટ્ટા વંદન થાય છે બે હાથ, બે જાનુ અને મસ્તક એ પાંચે અંગોને સંપૂર્ણ નમાવી બે વખત પ્રણામ કરવાથી થોભ વંદન થાય છે દ્વાદશાવર્ત વંદન બે વાંદણા દેવાથી થાય છે. (ગુરૂવંદન ભાષ્ય ગાથા ૧ અને ૪.)

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ચાર પ્રકારના પુરૂષો.[1]

શત્રુમર્દન રાજાએ પોતાના બન્ને હાથો કમળના ડોડાની જેમ મેળવી પોતાના મસ્તક સુધી લાવીને (હાથ જોડી નમસ્કાર કરીને) પોતાના નખોને પવિત્ર બનાવ્યા અને પછી તેણે સૂરિ મહારાજને પૂછ્યું "હે ભગવન્! સુખની વાંચ્છા કરનાર પ્રાણીએ આ સંસારમાં સર્વ સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરાવનાર કઇ વસ્તુ અતિ પ્રયત્નથી પણ મેળવવી જોઇએ?"

સુખ કેમ મળી શકે?

આચાર્ય—"હે રાજન્! આ સંસારમાં પ્રાણીએ ગમે તેટલો "પ્રયાસ કરીને સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલો ધર્મ આ"ચરવો જોઇએ, કારણ કે ધર્મ, દ્રવ્ય મેળવી આપે "છે, મનની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરે છે અને છેવટ "સંસારથી મુક્તિ પણ અપાવે છે—એવી રીતે ધર્મ "સર્વ પુરૂષાર્થને સાધનાર હોવાથી તે ખાસ આદરવા યોગ્ય છે. એ "ધર્મ અનંત સુખથી ભરપૂર મોક્ષમાં પણ પ્રાણીને લઇ જાય છે અને "પ્રાણી સંસારમાં હોય છે ત્યાં સુધી પ્રસંગવશાત્ તેને સુખ પણ "મેળવી આપે છે."

શત્રુમર્દન—"જો એમ છે તો સર્વ સુખના સાધનભૂત તે ધર્મને પ્રાણીઓ કેમ આચરતા નહિ હોય? અને તેમ છતાં વળી સુખ મેળવવાની ઇચ્છા રાખીને પ્રાણીઓ શા માટે ક્લેશ પામતા હશે?"

---

૧ આ પ્રકરણની દરેક વાત બહુજ વિચારી સમજવા યોગ્ય છે. આખુ પ્રકરણ ડબલ ઇનવર્ટેડ કોમામાં અને બ્લાક ટાઇપમાં છે એમ ગણવું.

આચાર્યે બતાવેલું ઇંદ્રિયોનું સ્વરૂપ.
ઇંદ્રિયદમનથી સુખ અને તેની દુર્જયતા.
સુખસાધન હોવા છતાં ધર્મદૂરીકરણમાં કારણો.

આચાર્ય—"રાજન્! સુખ મેળવવાની ઇચ્છા જલ્દી થઇ શકે "તેવી છે પણ ધર્મસાધન જલ્દી થઇ શકે તેવું નથી, કારણ જે પ્રા-"ણીઓ પોતાની પાંચે ઇંદ્રિયોના સમૂહને જીતી લે છે તેઓ જ તેને "(ધર્મને) સાધી શકે છે. હવે એ ઇંદ્રિયો અનાદિ ભવચક્રમાં પરિ-"ભ્રમણ કરતા બહુ બળવાન્ થઇ ગયેલી હોય છે તેથી સામાન્ય "બુદ્ધિવાળા પ્રાણીઓ એને સાધારણ રીતે જીતી શકે તેમ નથી. આ "પ્રમાણે હોવાથી અજ્ઞાની પ્રાણીઓ માત્ર સુખ મેળવવાની ઇચ્છા "કરે છે પણ તેને પ્રાપ્ત કરી આપનાર ધર્મને આદરતા નથી, ઉલટા "ધર્મથી દૂર નાસતા ફરે છે."

શત્રુમર્દન—"સુખ મેળવવાની ઇચ્છાવાળા પ્રાણીઓ જે ઇંદ્રિયોનો જય કરવા અશક્ત થાય છે, જય કરવાથી સુખ થાય છે એમ સમજવા છતા પણ જેનો જય કરી શકતા નથી અને ધર્મથી દૂર નાસે છે તે ઇંદ્રિયો કઇ કઇ છે અને કેવા સ્વરૂપવાળી છે? અને તે શા માટે દુર્જય (દુઃખે કરીને–મુશ્કેલીથી જીતી શકાય તેવી) છે? એ સર્વ હકીકત હું બરાબર સાભળવા ઇચ્છુછુ તો આપ કૃપા કરીને મને તે સર્વ સમજાવો."

આચાર્ય—"સ્પર્શન, જીવ્હા, નાક, આંખ અને કાન એ પાચને "હે રાજેંદ્ર! ઇંદ્રિયો કહેવામા આવે છે જ્યારે પોતાને પસદ આવે "તેવો સ્પર્શ થાય ત્યારે આનદ આવે અને પોતાના મનને ન ગમે તેવો "સ્પર્શ થાય ત્યારે દુઃખ થાય, દ્વેષ થાય–એવી રીતે સારો સ્વાદ મળે "ત્યારે જીભને ગમે, કડવો સ્વાદ આવે ત્યારે થુકવાનુ મન થાય–એજ "પ્રકારે પાચે ઇંદ્રિયોના સબંધમા સમજી લેવું. નાકનુ કામ સુઘવાનું છે, "આખનું કામ જોવાનું છે અને કાનનું કામ સાભળવાનું છે. તે પાચે "ઇંદ્રિયોને ઇષ્ટ વિષય મળે ત્યારે આનંદ થાય છે અને અનિષ્ટ સં-"યોગે દરેક ઇંદ્રિયને દ્વેષ થાય છે. પાંચે ઇંદ્રિયનું આ સ્વરૂપ છે. "તમારા પ્રથમ પ્રશ્નનો એ ઉત્તર સમજવો. ત્યાર પછી તમે બીજો "સવાલ એ કર્યો છે કે એ ઇંદ્રિયો દુર્જય શા માટે છે તેના સંબંધમાં "તમને હકીકત કહું છું તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાંભળો. કેટલાક "માણસો એવા બળવાન્ હોય છે કે લડાઇમાં હજારો યોધાઓને ભારે "પડે અને મદ ઝરતા હાથીઓ સાથે પણ જોરથી લડી શકે–આવા

" બળવાળા પુરૂષોને પણ ઇંદ્રિયો જીતી લે છે. ઇંદ્ર વિગેરે મહા શ-
" ક્તિવાળા પ્રાણીઓ ત્રણે ભુવનને પોતાની શક્તિથી એક આંગળી
" ઉપર નચાવી શકે છે તેવા જોરાવર પ્રાણીઓને પણ ઇંદ્રિયો એક
" ક્ષણવારમાં પોતાને વશ કરી લે છે. મોટા દેવ તરીકે ઓળખાતા
" બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વર (શિવ) જેવાને પણ એ ઇંદ્રિયો પો-
" તાને વશ કરી લે છે તે એટલે સુધી કે તેઓ ઇંદ્રિયોના દાસ થ-
" ઇને રહે છે.[1] સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ હોય અને પરમાર્થના જાણકાર
" હોય એવા પ્રાણીઓ ઉપર પણ જ્યારે ઇંદ્રિયો પોતાનું સામ્રાજ્ય
" ચલાવે છે ત્યારે તેઓ નાના બાળકોની પેઠે વર્તે છે. એ ઇંદ્રિયો
" દેવતા, મનુષ્ય અને અસુરોથી ભરેલા ત્રણે લોકને પોતાના બળથી
" રાંક તુલ્ય માને છે, તેની જરાએ દરકાર કરતી નથી અને તેની તરફ
" તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે. તેટલા માટે હે રાજન્! એ ઇંદ્રિયો
" દુર્જય છે એમ મેં કહ્યું છે, એ હવે તમારા સમજવામાં બરાબર
" આવ્યુ હશે!"

ત્યાર પછી મનીષીની હકીકત જ્ઞાનથી જાણીને સૂરિ મહારાજ સર્વને બોધ આપવા સારૂ બોલવા લાગ્યા; તે વખતે તેઓની દંતપંક્તિમાંથી નીકળતાં કિરણો વડે જાણે તેઓના હોઠ રંગાઇ ગયા હોય નહિ તેવા લાગતા હતા. સૂરિ મહારાજ આગળ બોલ્યા કે "હે રાજન્!
" સર્વ ઇંદ્રિયોની તો શી વાત કરૂં? પણ એક સ્પર્શેંદ્રિય પણ લોકોમાં
" મહા બળવાળી થઇને રહે છે. તે એટલી બધી બળવાન્ છે કે તેને
" એકલીને જીતવાને જગતના અનત જીવો સમર્થ થઇ શકતા નથી
" જ્યારે તે એકલી સ્થાવર અને જંગમ (સ્થિર અને ચાલતા) ત્રણે
" લોકને જીતીને પોતાના કબજામાં લઇ શકે છે અને તેઓને પોતાને
" વશ રાખે છે."

સ્પર્શેંદ્રિયનો જય કરનાર પુરૂષો

શત્રુમર્દન—"મહારાજ! એ સ્પર્શેંદ્રિયને જીતનાર કોઇ પણ મનુષ્ય હશે કે આ ત્રણ ભુવનમાં એ ઇંદ્રિયનો જય કરનાર કોઇ પણ પુરૂષ–પ્રાણી હયાત હશેજ નહિ?"

આચાર્ય—"હે રાજન્! સ્પર્શેંદ્રિય પર જય મેળવનાર પુરૂષો

---

૧ બ્રહ્માનો સરસ્વતી સાથેનો પ્રસંગ, કૃષ્ણનો અનેક સ્રીઓ સાથેનો પ્રસંગ અને શંકરનો ભીલડી સાથેનો પ્રસગ તેઓ ઇન્દ્રિયનુ દાસત્વ કેવી રીતે સ્વીકારી ચૂકયા હતા તે બતાવી આપે છે

" દુનિયામાં છેજ નહિ એમ તો નજ કહેવાય, પણ તેના પર જય
" મેળવનાર બહુ થોડા છે એમ કહી શકાય. એ સ્પર્શેંદ્રિય પર જય
" કરનારા પ્રાણીઓ બહુ થોડા હોય છે તેનું કારણ હુ તને કહી સમ-
" જાવું છું તે ધ્યાન રાખીને સાંભળ. આ ભુવનમાં [1]જઘન્ય, મધ્યમ,
" ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટતમ-એમ ચાર પ્રકારના પુરૂષો હોય છે. આ ચારે
" પ્રકારના પુરૂષોનુ સ્વરૂપ તને કહું છુ તે તમે બરાબર ધ્યાનમાં લો.

(૧) ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીઓનું સ્વરૂપ.

" એ ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓમાં જે ઉત્તમોત્તમ (ઉત્કૃષ્ટતમ)
" પુરૂષો કહ્યા છે તેનું સ્વરૂપ પ્રથમ કહું છું તે સાંભળોઃ અનાદિ કા-
" ળથી આ પ્રાણીનો ઇંદ્રિયો સાથે સબધ ચાલતો આવેલો છે. પ્રત્યેક
" ભવમાં પ્રાણી ઇદ્રિયની લાલનાપાલના કરતો આવ્યો છે અને તેથી
" તેને તે બહુ વહાલી લાગતી આવી છે. તેનું બરાબર સ્વરૂપ જ્યારે
" ઉત્તમોત્તમ પ્રાણીને સર્વજ્ઞ મહારાજના બતાવેલા વિશુદ્ધ આગમોના
" સબંધથી જણાય છે ત્યારે તેવો પ્રાણી જેને આપણે 'ઉત્કૃષ્ટતમ'
" વિભાગમા જણાવ્યો છે તેના સમજવામાં આવે છે કે એ ઇંદ્રિયો
" અને ખાસ કરીને પ્રસ્તુત સ્પર્શેંદ્રિય બહુ દોષોનું સ્થાન છે અને
" અનેક દોષોને ઉત્પન્ન કરનાર છે, એટલું જણાયા પછી વળી વધારે
" તપાસ કરતાં તેમને માલૂમ પડે છે કે એ ઇંદ્રિયને મહાત્મા પુરૂ-
" ષોએ તિરસ્કારી કાઢેલ છે-આટલું જણાતાં પોતાનાં મનમાં સંતોષ
" લાવીને પોતે ગૃહસ્થ અવસ્થામા હોય તો પણ વસ્તુતત્ત્વ બરાબર
" ઓળખીને સ્પર્શેન્દ્રિયની લોલુપતામા પડી કોઇ પણ પ્રકારનું અણ-
" ઘટતું આચરણ કરતા નથી. વળી આગળ ચાલતાં એવા પ્રાણીઓને
" જિનાગમનો વિશેષ બોધ થાય છે અને શાસનમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત
" થાય છે ત્યારે તેઓ સ્પર્શેંદ્રિય સાથે પોતાને જે કાંઇ સબધ રહ્યો
" હોય તે સર્વ તોડી નાખે છે અને ભાગવતી દીક્ષા લઇ મનને અ-
" ત્યત નિર્મળ કરી સતોષભાવ ધારણ કરી તદ્દન સ્પૃહા વગરના-
" ઇચ્છા વગરના થઇ જાય છે અને તેવી સ્થિતિમાં તેઓને સ્પર્શન
" તરફ કાઇ ઇચ્છા કે વલણ જરા પણ થતું નથી. ત્યાર પછી તેઓ
" ભયકર સસાર અટવીથી ખેદ પામી પાપ વગરના થઇ મનમાં મહા
" સત્ત્વ ધારણ કરી સ્પર્શનને જે પ્રતિકૂળ બાબતો હોય તેનીજ સે-
" વના કરે છે, પણ સ્પર્શનને જે વાત ગમતી હોય-જે તેને અનુકૂળ
" હોય તેની સેવના કરતા નથી, તેવી વસ્તુ આદરતા નથી અને તેની

---

૧ કનિષ્ઠ, મધ્યમ, ઉત્તમ અને ઉત્તમોત્તમ

"સાથે સંબંધ રાખતા નથી. ત્યાર પછી તેઓ ભૂમિ ઉપર શયન "કરે છે પણ કોમળ શય્યાને શોધતા નથી. તેઓના પોતાના માથા-"પરના મુછના તથા દાઢીના વાળનો લોચ કરે છે પણ તેને સારી "રીતે ઓળતા નથી અને તેને દુઃખ ન થાય તેવી રીતે ક્ષૌર (હજા-"મત) કરાવતા નથી–આવી રીતે અનેક પ્રકારના શારીરિક ક્લેશો જે "સ્પર્શનને પ્રતિકૂળ હોય છે તેને તેઓ ખુશીથી આદરે છે અને "સ્પર્શેંદ્રિયને સુખ થાય તેવી બાબતોની જરા પણ ઇચ્છા રાખતા ન "હોવાથી તેઓને ક્લેશોથી જરા પણ આકુળતા થતી નથી. એ પ્ર-"માણે સર્વ કર્મોથી થતાં ક્લેશોનો નાશ કરીને સ્પર્શેંદ્રિય પર સંપૂર્ણ "જય મેળવી તેઓ આખરે નિર્વૃત્તિ નગરી (મોક્ષ) માં ચાલ્યા "જાય છે જ્યાં ગયા પછી તેઓને કોઇ પણ પ્રકારનો ક્લેશ કદિ "થઇ શકતો નથી–આવી રીતે તેઓ સ્પર્શેંદ્રિયપર સપૂર્ણ જય મેળવે "છે. આવા પ્રકારના પ્રાણીઓને વિચક્ષણ મનુષ્યો 'ઉત્કૃષ્ટતમ' "(ઉત્તમોત્તમ) વર્ગના મનુષ્યો કહે છે અને જેઓ એ પ્રમાણે વર્તે "છે તે મહા ભાગ્યવાન્ હોય છે–પણ એટલી વાત ખરી છે કે એવા "ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ જગતમા વિરલા (બહુ થોડા) હોય છે."

ઉપદેશની જૂદી જૂદી અસર.

મનીષીના વિ-શુદ્ધ વિચારો

ભગવાન્ આચાર્ય મહારાજ શ્રી પ્રબોધનરતિનાં આવાં વચન સાંભળીને સુંદર મનવાળા મનીષીના મનમાં વિચાર[1] થયો કે આ ભગવાને જેવુ સ્પર્શેંદ્રિયનું સ્વરૂપ હમણા કહી બતાવ્યુ અને તેમાં જણાવ્યું કે એ સ્પર્શેંદ્રિય અત્યત આકરી છે તેવુંજ સ્વરૂપ બોધ અને પ્રભાવે મને અગાઉ [2]સ્પર્શનનું કહ્યુ હતું. તે વખતે મને જણાવ્યુ હતું એ મહા બળવાળો સેનાની સ્પર્શન અતરગ નગરમાં વસનાર છે. આટલા ઉપરથી એમ સમજાય છે કે હમણા આચાર્ય મહારાજે જે સ્પર્શેંદ્રિયનુ વર્ણન કર્યું તે પુરૂષનું રૂપ ધારણ કરી સ્પર્શનના આકારમા અમને સર્વને છેતરે છે. આ વાત બરાબર તેમજ હોવી જોઇએ, નહિ

---

૧ વિચારશીળ મનીષી પોતાના મનમાંજ વિચાર કરી સ્વયં બોધ પામે છે સુજ્ઞ સરળ મહાત્માઓનો એજ માર્ગ છે. એને બળવાન નિમિત્ત મળે કે તુરત એ રસ્તાપર આવી જાય છે; બાહ્ય પ્રેરણાની એને જરૂર રહેતી નથી.

૨ બોધ અને પ્રભાવે કહેલા સ્પર્શનના સ્વરૂપ માટે જુઓ ઉપર–આ પ્રસ્તાવનું પ્રકરણ ૪ થું અહીં તે હકીકતનો ઉપનય મનીષી પોતેજ બહુ સારી રીતે ઉતારે છે. વિદુરે બાળ અને મનીષીની વાર્તા કહેવા માંડી ત્યારથીજ આ વિષય શરૂ થાય છે. વિદુરની વાર્તા પ્રકરણ ત્રીજાથી શરૂ થાય છે.

તો આવી રીતે કેમ હોઇ શકે? વળી ભગવાને જે 'ઉત્તમોત્તમ' પુરૂષોનું વર્ણન કર્યું તેવુંજ વર્ણન ભવજંતુનું મારીપાસે સ્પર્શને કર્યું હતું[1] અને તેજ વખતે તેણે જણાવ્યું હતું કે સદાગમના બળથી એ સ્પર્શનનો પૂર્વનો મિત્ર ભવજંતુ પોતાના પ્રિય મિત્રનો (સ્પર્શનનો) તિરસ્કાર કરીને સંતોષની મદદ વડે નિર્વૃત્તિ નગરીએ ચાલ્યો ગયો હતો અને તેણે વધારે જણાવ્યું હતું કે પોતે (સ્પર્શન) તેના ખેદમાંજ ગળામાં ફાંસો નાખી આપઘાત કરતો હતો. બોધ અને પ્રભાવે મને અગાઉ જે હકીકત કહી હતી તે અને અત્યારે પ્રબોધનરતિ મહારાજ જે હકીકત કહે છે તે એક બીજાની સાથે મેળવવાથી એમાં રહસ્ય શું છે તે બરાબર સમજાઇ જાય છે. આ સૂરિ મહારાજ પોતાની વિશાળ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી સ્થાવર અને જંગમ ત્રણ લોકના સર્વ ભાવોને બરાબર જાણે છે અને તેઓ સર્વ પ્રકારની શંકાઓનું નિરાકરણ કરવાને સમર્થ છે.

મધ્યમબુદ્ધિની મનીષા

આશ્ચર્યયુક્ત દૃષ્ટિથી અને મનનપૂર્વક મનીષી જ્યારે આ પ્રમાણે પોતાના મનમા વિચાર કરતો હતો ત્યારે મધ્યમબુદ્ધિએ તેના તરફ પોતાનુ ચિત્ત આપીને પૂછ્યું "ભાઇ મનીષી! તું તારા મનમા કાંઇ ઊંડો વિચાર કરતો હોય એમ જણાય છે. શું કાઇ તારા સમજવામાં નવીન તત્ત્વની હકીકત આવી છે?"

મનીષી—"આ મહાત્મા મુનિ મહારાજ ચોખા શબ્દોમાં બધી વાત કરે છે તો પણ હે ભાઇ! શું તારા સમજવામાં હજુ મુદ્દાની વાત આવી નથી? મને તો જરા પણ શંકા વગર એમ લાગે છે કે આ મહાત્માએ જેવું સ્પર્શેંદ્રિયનુ વર્ણન કર્યું તેવોજ સ્પર્શન પણ હતો."

આ પ્રમાણે વાત સાંભળી ત્યારે મધ્યમબુદ્ધિને આશ્ચર્ય લાગ્યું અને તેથી સ્પર્શન અને સ્પર્શેંદ્રિય એકસરખા કેવી રીતે હોઇ શકે? એવો સવાલ તેણે પૂછ્યો, તેના જવાબમાં મનીષીએ તેનું કારણ પોતાના મનમાં હતું તે સર્વ તેને કહી [2]સંભળાવ્યું અને તેમાં તેણે સ્પ-

---

૧ જુઓ પ્રકરણ ૩ જું ત્યા ભવજંતુના પ્રસગની વાર્તા સાથેજ બાળકથાનક શરૂ થાય છે

૨ મૂળ હકીકત તો એમ છે કે વ્યવહાર મધ્યમબુદ્ધિના મનમાં મનીષા (જાણવાની ઇચ્છા) થવાથી તે સ્વરૂપ તે સમજી ગયો અને બાળનુ લક્ષ્ય ત્યાં ન હોવાથી તે સમજ્યો નહિ. યાદ રાખવાનુ છે કે બાળ, મનીષી અને મધ્યમબુદ્ધિ એક રીતે અંતરંગ રાજ્યના પાત્રો છે બાળતું લક્ષ્ય ન હોવાથી તે કાંઇ સમજ્યો નહિ તે આપણે હમણાજ જોશું.

શૈંદ્રિય અને સ્પર્શન એક કેવી રીતે છે તે ભવજંતુનો સબંધ બતાવી સ્પષ્ટ કરી આપ્યું.

બાળના તુચ્છ વિચારો

બાળની દૃષ્ટિએ મદનકદળીના સૌંદર્યનું વર્ણન

તે વખતે બિચારો [1]બાળ તો પાપકર્મના જોરથી ચારે દિશામાં આમ તેમ જોયા કરતો હતો અને ગુરૂ મહારાજ હિતનાં વચન બોલતા હતા તે તરફ તદ્દન અનાદર બતાવતો હતો. હવે તે વખતે આચાર્ય મહારાજના મુખમાથી નિકળતી અમૃત જેવી વાણીનુ પાન કરતી મહા સ્વરૂપવાળી અને વિશાળ આંખોવાળી મદનકંદળી રાણી જે રાજાની સમીપે જ બેઠી હતી તેના ઉપર બાળની પાપી નજર ગઇ, એટલે તુરતજ તેના મનમાં વિચાર થયો કે મારી હૃદયવલ્લભા મદનકદળી પણ અહીજ આવેલી જણાય છે ને શું! અહાહા! સોનાની જેવી કાંતિને ધારણ કરતું તેનું શુદ્ધ શરીર દેખવા માત્રથીજ તેની સંપૂર્ણ કોમળતા—નાજુકતા બતાવી આપે છે! તેના બન્ને પગો જેની અંદરની શિરાઓ દેખાતી નથી, જે કાચબાની જેવા ઊંચા છે અને જે ઘણાજ ઉત્તમ પ્રકારના અને સરખા છે તે [2]રક્તકમળની જેવી શોભા આપે છે. એ મદનકદળીના બન્ને સાથળો કામદેવના મંદિરમાં જાણે [3]તોરણનો આકાર ધારણ કરતા હોય તેમ ઘણા સુંદર દેખાવાથી બહુ શોભા આપે છે. એ સુંદર સ્ત્રીના નિતબ ઉપર આવી રહેલી [4]મેખલા વડે જાણે કામદેવ રૂપ હાથી બંધાઇ ગયો હોય એમ જણાય છે અને તે તેની સામું જોનારને અમૃતનું પાન કરાવે છે.

---

૧ મુનિ ઉપદેશ આપે છે ત્યારે બાળ કેવો ધંધો કરે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે ઉપદેશ વખતે આવી દશા બાળ જીવોની થઇ આવે છે તે પર ધ્યાન આપવુ. ઉપયોગ રાખવાથી આ બાબતો સુધરી શકે છે.

૨ રાતા કમળને પદ્મ કહેવામાં આવે છે—તેની શિરાઓ—નસો દેખાતી નથી તેમજ મદનકંદળીના પગની નસો દેખાતી નથી, તે કમળની પેઠે ઉપસી આવેલ અને ઘટ છે આખું વાકય શ્લેષ છે **શિરાઃ** (૧) નાડી (૨) નસ, રેસા.

૩ **તોરણઃ** એ સુદરીના સાથળો કમાનની જેમ અર્ધચંદ્રાકાર છે તે જાણે કામદેવના મદિરમા તોરણ લટકાવી દીધું હોય તેવા લાગે છે **તોરણઃ** (૧) કમાન (૨) તોરણ

૪ **મેખલા**· કદોરો—સ્ત્રીઓ કેડ ઉપર પહેરે છે એ જાણે મન્મથમાતગને (કામદેવ રૂપ હાથીને) બાંધવાની વિશાળ સાંકળ હોય તેવી શોભા આપે છે. **મેખલાઃ** (૧) કટિસૂત્ર, કદોરો, (૨) હાથીને બાધવાની સાંકળ.

[1]એ નમણી સ્ત્રીની સુંદર કેડ ઉપરના ભારથી કૃશ થઇ ગયેલી અને [2]ત્રિવલયથી શોભતી તેમજ રોમરાજીને ધારણ કરતી અતિ સુંદર દેખાય છે. [3]સત્કામ રસની વાવડી જેવી તેની નાભિ (ડુંટી) અતિ મનોહર લાગે છે અને સજ્જન પુરૂષોના હૃદય જેવી અતિ ગંભીર[4] જણાય છે. એના સ્તનો દૂધના ભારથી વધેલા, ગોળ, ભરેલા, પાણીના કુંભનો[5] (ગાગરનો) આકાર ધારણ કરનારાં, ઉપસી આવેલા, કઠણ અને અતિ સુંદર છે. અહાહા! સુકુમાર, મનોહર અને મહા પુણ્યથી મળી શકે તેવા સુંદર હાથ તે ધારણ કરે છે જે અતિ રમણીય [6]લતા જેવા દેખાય છે. સુંદર રૂપ ધારણ કરનારા એ સુંદરીના કર (કાંડા) થી જાણે અશોકના નવીન, સુંદર [7]રાગવાળા પલ્લવો પણ જીતાઇ ગયા હોય એમ મને લાગે છે. તેની ડોક ગોળ હોવાને લીધે તેના પર [8]ત્રણ રેખાઓ બહુ સુંદર રીતે પડે છે તે જાણે ત્રણ

---

૧ અથવા જઘાયુગ્મ અને મન્મથહાથીને જૂદા લેવાં જઘાયુગ્મ તોરણનો આકાર (આવો) ધારણ કરે છે મેખલાના કલાપથી બાંધેલા હાથી જેવું તેનુ નિતમ્બબિંબ અમૃત જેવુ લાગેછે કાનને, જીભને અથવા આંખને સારૂ લાગે તે સર્વ 'અમૃતાયતે' એમ કહેવાય છે અહીં આંખને સારૂ લાગે છે એમ સમજવુ. (આ નોટ પૃ ૪૮૦ ના છેલ્લા વાકયને અંગે છે)

૨ ત્રિવલયઃ માંસ અને ચરબીને લીધે થતા પેટના વાટા ગોળાકાર હોય છે અને કામી જનોને બહુ સુંદર દેખાય છે કૃશતામા પણ સૌંદર્ય છે. ભાર–શરીરના ઉપરના ભાગનો અને વલયપક્ષે માંસ ચરબીનો સમજવો મોહદૃષ્ટિએ સર્વ વસ્તુ સુંદર દેખાય છે

૩ સત્કામ રસ (૧) કામદેવનો રસ (૨) શુભ કાર્ય કરવાની પ્રીતિનો રસ

૪ ગંભીરઃ (૧) ઊંડી, (૨) વિશાળ

૫ પાણીના કુંભ સાથે બધા શ્લેષો છે. બરાબર મળતા આવી જશે વાચવાથી સ્પષ્ટ થાય તેવા સર્વ શબ્દો છે

૬ લતા સાથે સર્વ વિશેષણો શ્લેષ છે સુકુમાર. (૧) નાજુક, (૨) લતા પક્ષે કુમળી પુણ્ય· (૧) શુભ કર્મ; (૨) ઉત્તમ કામ, મહેનત.

૭ અશોક વૃક્ષના પાદડા લાલ હોય છે તેની સાથે શ્લેષ છે. નવીનઃ (૧) અપૂર્વ, (૨) વસતમા પ્રાપ્ત થયેલા રાગ. (૧) મેંદી, (૨) રગ કર એટલે અહીં કાડું સમજવું અને હાથ એટલે ખભાથી શરૂ કરીને આખો હાથ સમજવો. કર એટલે hand અને હાથ એટલે Arm સમજવા આખા હાથને ઉપર લતા સાથે સરખાવ્યા અને કાંડાના રંગના વખાણ કર્યાં

૮ ત્રણરેખાઃ સુંદર ગોળ ડોકની નીચે ત્રણ વલય–રેખાઓ કુદરતી રીતે પડે છે તે પુષ્ટ અને સરખા શરીરવાળાને જોવાથી જણાઇ આવશે નમણી સ્ત્રીઓની ડોક બરાબર ગોળ હોય છે અને તેને જોઇને બાળ જેવા જીવો બહુ આનંદ પામે છે રેખાઃ (૧) ત્રણ વલય; (૨) કિરતાર પક્ષે લેખની રેષાઓ ગળામાં ત્રણ રેખા પડતી હોય તે બહુ સારી ગણાય છે અને જાણે કિરતારે સારા લેખ લખ્યા હોય તેને સૂચવે છે—આ વ્યવહારૂ શ્લેષ છે

લોકનો જય સૂચવનાર તરીકે કિરતારે કરી હોય તેના જેવી લાગે છે. અધર (નીચેનો હોઠ) અતિ કોમળ[1] હોવાને લીધે જાણે [2]પરવાળાનો ખડ હોય તેવો જણાય છે. કોઇ પણ પ્રકારના ડાઘ વગરના તેના સુકોમળ ગાલમાંથી નીકળતો પ્રકાશ અતિ મનોહર જણાય છે. મોગરાની કળીઓનો આકાર ધારણ કરનારા તેના મ્હોઢામા આવી રહેલા દાંતો વિલાસ કરતા કિરણોનો જાણે ઢગલો હોય નહિ એવા સુંદર દેખાય છે[3] અને તેના જેવા સુદર દાંતો ત્રણ ભુવનમા કોઇ પણ જગોએ જોવામા આવતા નથી. એની બન્ને આંખો કાંઇક ધોળી અને કાંઇક નહિ ધોળી, વિસ્તારવાળી લાલ પંક્તિ-રેષાથી શોભતી અને સૂક્ષ્મ પાપણવાળી હોવાથી અતિ આનંદ આપે છે. તે મધુર સ્ત્રીની નાકની ડાંડી ઊંચી છે. તેની બન્ને ભમરો લાંબી અને બાલવાળી છે. એના કપાળ પર સુદર બાલ હોવાથી બહુ આકર્ષક લાગે છે. [4]પ્રજાપતિએ જ્યારે તેને બનાવી હશે ત્યારે પોતાની કૃતિનો સપૂર્ણ શુદ્ધ નમુનો બનાવવાની ખાતર તેના કાનો પણ તેવાજ સુંદર તેણે બનાવ્યા હોય એમ બરાબર દેખાઇ આવે છે. સુંદર તેલથી ઓળેલો આ સૌદર્યની નિધાન પદ્મણીનો ચોટલો (અબોડો) ઘણો આકર્ષક જણાય છે અને તેમાં ભરેલા માલતીનાં ફુલોની સુગધથી ખેંચાયલા ભમરાઓ[5] તેની પાસે આવ્યા કરે છે તેથી તેની શોભામાં બહુ વધારો થાય છે. ખરેખર, કાનને પ્રિય લાગે અને મન્મથ (કામદેવ) ને જાગ્રત કરે તેવાં તેનાં વચન સાંભળીને પોતાનો સ્વર તેની પાસે કાઇ નથી એવા વિચારથી કોયલ[6] શરમાઇ ગઇ હોય એમ મને તો લાગે છે. દુનિયામાથી

---

૧ કોમળને માટે 'પેશલ' શબ્દ વાપર્યો છે જે શ્લેષ છે: (૧) નાજુક-હોઠ પક્ષે; (૨) સુદર, નરમ-પરવાળા પક્ષે

૨ પરવાળાનો રંગ ખુલતો રાતો (લાલ) હોય છે જે ચક્ષુને પ્રિય લાગે છે

૩ મતલબ કહેવાની એ છે કે એના દાતો તદ્દન સ્વચ્છ અને ખેરી વગરના હતા કિરણ બન્ને જગોએ અલંકારિક રીતેજ વપરાએલ છે.

૪ પ્રજાપતિ: બ્રહ્મા શરીરની રચના તે બનાવે છે એ લૌકિક માન્યતાપર આ રૂપક છે આ હકીકત જૈન મતને અનુકૂળ નથી પણ બાળ જેવા જીવોનાં સુખમા બરાબર બધબેસતી આવે છે

૫ ભમરાઓ માલતી-જાઇનાં ફુલો આસપાસ ઘણો ગણગણાટ કરે છે. એ જાતિનાં પુષ્પોની વેણી મદનકદળીએ અંબોડામાં નાખેલ હોવાને લીધે ત્યાં પણ ભમરાઓ ગણગણાટ કરી તેના સૌંદર્યમા બાળની દૃષ્ટિએ વધારો કરે છે

૬ સ્વરની મધુરતા કોયલમા સવિશેષ હોય છે તેનાથી પણ મદનકંદળીનો સ્વર વધારે મધુર છે એમ કહેવાનો અત્ર આશય છે

વીણી વીણીને સારામાં સારા પરમાણુઓ એકઠા કરીને આ અતિ ર-મણીય પદ્મણીનું રૂપ બ્રહ્માએ ઘડ્યુ હોય એમ ચોખ્ખું જણાય છે, કારણ કે જો તેમ ન હોય તો આવુ સુંદર રૂપ ક્યાંથી હોઇ શકે ? જેવુ એનું રૂપ સુદર છે તેવો એનો સ્પર્શ પણ કોમળ હોવો જ જોઇએ એમા જરા પણ શકા જેવું મને લાગતું નથી; અમૃતના કુંડમાં જરા પણ કડવાશ હોવાનો સભવજ કેમ હોઇ શકે ? એ અતિ ચપળ આંખોવાળી મારૂ મન હરણ કરનારી સ્નેહસરિતા મારી સામુ આડી નજરે વારવાર જુએ છે તેથી તે પણ મારી ઇચ્છા કરતી હશે એમ અનુમાન થાય છે—આવી જાતના સાચા ખોટા વિચારથી બાળનું મન આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયુ અને ભવિષ્યમાં પોતાને સુદરીસસર્ગથી થનારા (કલ્પિત) સુખના ખોટા ખ્યાલમા તે તદ્દન મૂઢ જેવો થઇ ગયો

ઉત્તમ પ્રાણીનું સ્વરૂપ.

સૂરિ મહારાજે પોતાનો ઉપદેશ આગળ ચલાવ્યો “ રાજન્ ! “ મે તને ઉત્તમોત્તમ પુરૂષોનુ સ્વરૂપ કહી સભળાવ્યુ તે તારા સમ-“ જવામાં આવ્યુ હશે હવે હું બીજા ઉત્તમ વર્ગના મનુષ્યોનું તારી ‘ પાસે વર્ણન કરી બતાવુ છુ તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાભળ.”

સૂરિ મહારાજે આ પ્રમાણે કહ્યુ ત્યારે મનીષીએ વિચાર કર્યો કે અહો ! આ વાત બહુ સારી થઇ. સૂરિ મહારાજથી આ હકીકત બરાબર સારી રીતે સમજાશે. તે વખતે તેણે મધ્યમબુદ્ધિને પણ સૂ-ચના કરી કે સૂરિ મહારાજ જે કાંઇ કહે તે બરાબર ધ્યાન રાખીને સાભળવુ અને સમજવુ. ત્યાર પછી સૂરિ મહારાજે આગળ ચલાવ્યું –

“ મનુષ્ય જન્મ પ્રાપ્ત કરીને જે પ્રાણીઓ સ્પર્શેંદ્રિયને શત્રુ તરીકે “ ઓળખી જાય છે તેને ઉત્તમ પ્રાણીઓ સમજવા આ વર્ગના પ્રા-“ ણીઓનું ભવિષ્યમા સારૂ થવાનુ હોવાથી તેઓના મનમા નિર્ણય “ થાય છે કે એ સ્પર્શેંદ્રિય પ્રાણીઓને જરા પણ લાભ કરનારી નથી. “ ત્યાર પછી તેઓ બોધ અને પ્રભાવદ્વારા જ્યારે એ સ્પર્શેંદ્રિયના મૂળની “ હકીકત સબંધી બરાબર શોધખોળ કરે છે, તપાસ કરે છે, ત્યારે “ અસલ સ્થિતિમાં એ ઇંદ્રિય કોણ છે તેની તેઓને બરાબર ખબર “ પડે છે. આવી રીતે એ સ્પર્શેંદ્રિયનુ મૂળ શું છે એ જ્યારે તેઓના “ જાણવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ સમજે છે કે એ ઇંદ્રિય તો નિર-“ તર પ્રાણીઓને છેતરવાનુંજ કામ કરનારી છે. આ હકીકત તેઓના “ જાણવામા આવ્યા પછી તેઓ નિરંતર તેના સંબધમા શકા રાખ્યા “ કરે છે, તેનાથી ચેતતા રહે છે અને તેનો કદિ પણ વિશ્વાસ કરતા

" નથી; એટલુંજ નહિ પણ પોતાની ઇચ્છા ઉપર અંકુશ રાખીને તે " સ્પર્શેન્દ્રિયને અનુકૂળ થઇ પડે એવું કાંઇ પણ આચરણ બનતા સુધી " કરતા નથી અને એ પ્રમાણે કરવાથી એ વિચક્ષણ પ્રાણીઓ કદિ " દોષોને (પાપને) વહોરી લેતા નથી. શરીર ધર્મ કરવાનું સાધન છે " તેથી તેને ટકાવી રાખવા પૂરતું તેઓ સ્પર્શેન્દ્રિયને અનુકૂળ વર્તન " કરે છે, પરંતુ તેમાં તેઓની જરાપણ આસક્તિ ન હોવાને લીધે " તેઓ જરા પણ હેરાન થતા નથી એટલુંજ નહિ પણ ઉલટા સુ- " ખના ભાજન થાય છે. આવા પ્રકારના મનુષ્યો આ લોકમાં પણ " મોટી કીર્તિને પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓના વર્તનની સર્વત્ર પ્રશંસા થાય છે " અને તેઓનો આશય ઘણો ચોખ્ખો અને મેલ વગરનો હોવાથી પર- " ભવમાં તેઓ સ્વર્ગ અને મોક્ષ સુખના માર્ગની નજીકમાં આવી " જાય છે. આ બાબતમાં તેઓને પ્રેરણા કરનાર ગુરૂમહારાજ તો " માત્ર નામનાજ તેઓના સબંધમાં કારણભૂત થાય છે, બાકી વાસ્ત- " વિક રીતે તો તેઓ મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રયાણ પોતાની મેળેજ " કરે છે. આવા પ્રાણીઓ પોતે મોક્ષમાર્ગ તરફ પ્રયાણ કરે છે એ- " ટલુંજ નહિ પણ તે માર્ગ તરફ બીજાઓને પણ સાથે લઇ જાય છે. " તેઓ પોતાનાં વચનથી અન્યને પણ બતાવી આપે છે કે આત્માને " ગુણ (હિત) કરનાર માર્ગ જો કોઇ પણ હોય તો તે એ જ માર્ગ છે. " કોઇ બાળ જીવો તેઓનાં આવાં વચન સાંભળીને સન્માર્ગ તરફ " આદર કરતાં નથી તો તેઓ તરફ આવા ઉત્તમ પુરૂષો અનાદરની " નજરથી જુએ છે, તેની સાથેનો પરિચય બંધ કરે છે અને પોતાના " વિશુદ્ધ માર્ગમાં વ્યાકુળ થયા વગર આગળ વધ્યા કરે છે. આવા " મહાબુદ્ધિશાળી મનુષ્યો સ્વાભાવિક રીતેજ દેવપૂજન, આચાર્ય (ગુરૂ) " ના ગુણનું બહુમાન, તપસ્વીનું વૈયાવચ્ચ, તેમજ યોગ્ય વર્તનવાળા " મહા પુરૂષોની પૂજા અને સત્કાર કરવામાં આસક્ત હોય છે અને " તેમને એવા પ્રકારનાં કાર્યો કરવામાં બહુજ આનંદ આવે છે."

ઉત્તમ મનુષ્યોના લક્ષણપર મનીષિની વિચારણા

સૂરિ મહારાજે આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો ત્યારે મનીષીના મનમાં વિચાર ઉઠ્યો કે પ્રબોધનરતિ આચાર્ય મહારાજે ઉત્તમ મનુષ્યનુ જે સ્વરૂપ કહ્યું તેવું મે કાંઇ જાતે અનુભવ્યું હોય એમ મને લાગે છે, તે જ વખતે મધ્યમબુદ્ધિએ પણ વિચાર કર્યો કે આચાર્યે મહારાજે ઉત્તમ પુરૂષોનુ જે વર્ણન કર્યું છે તે સર્વ મનીષીમાં જોવામાં આવે છે એમ મને લાગે છે સૂરિ મહારાજે પોતાની ઉપદેશધારા આગળ ચલાવી:—

મધ્યમ પ્રાણીનું સ્વરૂપ.

"શત્રુમર્દન રાજન્! તારી પાસે મેં ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના મનુષ્યોનું વર્ણન "કરી બતાવ્યું. હવે ત્રીજા મધ્યમ વર્ગના પુરૂષોનું વર્ણન તને "કરી બતાવું છું તે તું ધ્યાન રાખીને સાંભળ જેઓ આ મનુષ્ય "જન્મ પ્રાપ્ત કરીને સ્પર્શેન્દ્રિયનું સ્વરૂપ મધ્યમબુદ્ધિ વડે-સામાન્ય "નજરથી જોઇ શકે છે તેઓને મધ્યમ પ્રાણીઓ સમજવા. આ વર્ગના "પ્રાણીઓ સ્પર્શેન્દ્રિયને પ્રાપ્ત કરીને તેના સુખમા આસક્ત થઇ જાય "છે; વળી કોઇ વિદ્વાન્ મનુષ્ય તેઓને તે ઇંદ્રિયોનુ સ્વરૂપ કેવું છે "અને તેના ભોગના ફળ કેવા છે તે સબધમા ઉપદેશ આપે છે ત્યારે "તેઓનુ મન ડોળાય છે તેઓને વિચાર થાય છે કે-આ વિચિત્ર "સંસારમાં કરવું શું? એક બાજુ જોઇએ છીએ તો અનેક પ્રાણીઓ "ઇંદ્રિયના ભોગોની પ્રશસા કરે છે અને ઘણા પ્રાણીઓ બહુ આનદ-"પૂર્વક તેની સેવના કરે છે, વળી કેટલાક શાંત જીવો સર્વ પ્રકા-"રની સ્પૃહાનો ત્યાગ કરીને આ ભોગોની નિંદા કરે છે, ત્યારે આવી "દ્વિધામાં આપણે કયો માર્ગ લેવો? એ કાંઇ સમજાતું નથી. આવા "આવા વિચાર કરીને તેઓ સદેહમા પડી જાય છે અને બેમાંથી "એકે નિર્ણયપર આવી શકતા નથી. છેવટે જ્યારે તેઓને એકે "માર્ગ સુજતો નથી ત્યારે તેઓ એ સબધમાં કાળક્ષેપ કરે છે "(કાંઇ પણ નિર્ણય કર્યા વગર વખત કાઢે છે) અને વિચારે છે કે "આ બાજુએ કે પેલી બાજુએ ઢળી જવા પહેલા જરા વખત પ-"સાર થવા દેવો, આગળ ઉપર થઇ રહેશે. મનુષ્યના જેવાં કર્મ "હોય છે તેવી તેઓને બુદ્ધિ થાય છે, કારણ કે સુજ્ઞ મનુષ્યો કહી "ગયા છે કે બુદ્ધિઃ કર્માનુસારિણી એટલે બુદ્ધિ જેવી કાર્યપરપ-"રાની પદ્ધતિ હોય છે તે અનુસાર થાય છે. આવી દોલાયમાન સ્થિ-"તિમાં તેઓ સ્પર્શેંદ્રિયને અતિ સુખની હેતુભૂત તો સમજે છે અને "તેને અનુકૂળ સર્વ આચરણા કરે છે પણ તેમા ઘણા આસક્ત બની "જતા નથી સ્પર્શેંદ્રિયને વશ થઇ જઇને તેઓ લોકવિરુદ્ધ કોઇ પણ "આચરણ કરી નાખતા નથી તેથી તેઓને મોટુ દુ ખ કે પીડા "આવી પડતી નથી. તેઓને ડાહ્યા મનુષ્યો જે જે શિખામણ આપે છે "તે સર્વે તેઓ બહુ સારી રીતે સાભળે છે અને સમજે છે, પણ "તેઓએ કદિ દુ ખ જોયેલુ ન હોવાને લીધે તેવા વિચક્ષણ પુરૂષોના "ઉપદેશ પ્રમાણે આચરણ કરતા નથી વળી તેઓ બાળ જીવની "સાથે સ્નેહમાં પડી જઇને તેઓની દોસ્તી કરી બેસે છે અને તેવા "સંબંધને પરિણામે કોઇ કોઇ વાર ભયકર દુ ખ પણ પામે છે.

"આવા પ્રકારની ભાઇબંધીને લીધે લોકોમાં તેઓની નિંદા પણ "થાય છે, કારણ કે પાપી મનુષ્યોની સંગત સર્વ પ્રકારના અનર્થો- "ને ઉપજાવનારી હોય છે. વળી જ્યારે તેઓને વિદ્વાન્ પુરૂષો બોધ "આપે છે ત્યારે તેઓ પોતાનું વાસ્તવિક હિત ક્યાં છે અને શેમાં છે "તે બરાબર સમજે છે અને તદનુસાર વર્તન કરે છે. આ પ્રમાણે "થાય છે ત્યારે તેઓનું અજ્ઞાન ઉડી જાય છે અને તેઓ ખરેખરા "સુખી થાય છે અને મહાત્મા પુરૂષનો સબંધ થવાથી તેઓ ઉત્તમ "માર્ગને પ્રાપ્ત કરે છે. પછી પંડિત પુરૂષોની પેઠે તેઓ પણ ગુરૂ- "મહારાજ, દેવ તેમજ તપસ્વીઓનુ અર્ચન તથા પૂજન બહુમાન- "પૂર્વક કરે છે."

મધ્યમ જીવોના લક્ષણ પર વિચારણા

આચાર્ય મહારાજની આવી વાણી સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિએ વિચાર કર્યો કે પોતાના જ્ઞાન અને અનુભવથી આચાર્ય મહારાજે મધ્યમ પુરૂષોનાં જે લક્ષણો બતાવ્યાં તે સર્વ મને પોતાને અનુભવસિદ્ધ છે, મારા મનની સ્થિતિ તે મહાત્માશ્રીએ કહી તેવી જ બરાબર થઇ છે. મનીષીએ પણ પોતાના મનમાં તેજ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે મહાત્મા આચાર્યે મધ્યમ વર્ગના જીવોનાં જે લક્ષણ બતાવ્યાં છે તે સર્વે પોતાના ભાઇ મધ્યમબુદ્ધિમા છે. સૂરિમહારાજે પોતાના ઉપદેશનો લય ત્યાર પછી આગળ વધાર્યો –

જઘન્ય જીવોનું સ્વરૂપ.

"ભવ્ય પ્રાણીઓ ! એ પ્રમાણે મધ્યમ જીવોના ગુણો તથા અ- "વગુણો તમને બતાવવામા આવ્યા તે તમારા સમજવામાં આવી "ગયા હશે. હવે જઘન્ય મનુષ્યોનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું હોય છે તે "તમને કહુ છું તે બરાબર ધ્યાન દઇને સાંભળો. મનુષ્યજન્મ પા- "મીને જે પ્રાણીઓ એ સ્પર્શેંદ્રિયને પોતાના સગા જેવી ગણે છે, "તે પોતાની મોટામાં મોટી દુશ્મન છે એમ જે પોતે જાણતાં નથી "અને તેમને પોતાને હિત થાય તેવું કહેનારા પુરૂષો ઉપર જેઓ ઉ- "લટા ક્રોધ કરે છે તેવા પ્રાણીઓને જઘન્ય મનુષ્યો સમજવા. એ "વર્ગના મનુષ્યોને સ્પર્શેંદ્રિયનો યોગ મળી જાય છે ત્યારે ખસ[1] ઉપર "ચળ આવતી હોય એવી તેઓના મનની સ્થિતિ થઇ જાય છે અને "જેમ ખસ ઉપર ખણવાથી છેવટે દુ:ખ થાય છે, છતા ખરજવા-

---

૧ ખસ: પામા હાથની આગળીપર કે હેઉ થાય છે તેનીપર ચળ-ખરજ બહુ આવે છે. એ ચામડીનો વ્યાધિ છે

"જાને તે સબધી વિચાર રહેતો નથી તેવીજ રીતે પરમાર્થથી મુક-
"શાન કરનાર સ્પર્શેંદ્રિય ઉપર એક વખત આસક્તિ લાગ્યા પછી
"પ્રાણીને ભવિષ્યનો વિચાર રહેતો નથી. તેના પરની આસક્તિથી
"એટલો બધો વિરુદ્ધ ભાવ (ખોટો ખ્યાલ) તેના મનમાં જડ ઘા-
"લીને બેસે છે કે પછી તે એમજ સમજે છે કે એ સ્પર્શેંદ્રિય જ
"પોતાનુ સ્વર્ગ છે, એ જ પોતાનો પરમાર્થ છે, એ જ પોતાનો સુખ-
"સાગર છે. આવો વિચાર થવા માંડે છે કે પછી તેઓના હૃદયનો
"અધકાર ચોતરફ ફેલાય છે અને પછી વિવેકનુ શોષણ કરનારા રા-
"ગના કિરણો ચિત્તમા વધી જાય છે એટલે વિવેકવિચારશૂન્ય થઇ
"તે અધકારમા દોડ્યા કરે છે, સાચા માર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇ જાય છે, સદ્-
"ભાવ તેનાં હૃદયમદિરમા આવી શકતો નથી અને તેવા વિચારમા
"તેઓની બુદ્ધિ પણ અધ બની જાય છે, વળી એટલે સુધી તેઓની
"સ્થિતિ બગડી જાય છે કે તેઓ જે કાર્ય કરે છે તે લોકથી અને
"ધર્મથી વિરુદ્ધ છે અને અનેક માણસો તેની વારવાર નિંદા કરે છે
"એ હકીકત તેના લાભ ખાતર કોઇ તેમને કહેવા જાય અથવા
"એવાં અધમ કાર્યો ભવિષ્યમા ન કરવા બાબત તેમને કોઇ વારે તો
"આવા માણસો વારનારના દુશ્મન થઇને બેસે છે આવા પાપી પ્રા-
"ણીઓ ચદ્ર જેવા પોતાના વિશુદ્ધ કુળને મળી લગાડી મસી (આ-
"જણ) જેવું કાળુ કરે છે અને પોતાના એવા અધમ ચરિત્રને લીધે
"લોકો તરફથી હાસીને પાત્ર થાય છે જે વસ્તુને કદિ મેળવવાની
"ઇચ્છા ન કરવી જોઇએ તેને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળા અને કોઇ
"પણ પ્રકારની લાજ શરમ મર્યાદા વગરના આવા લોકો [1]આકડાના
"રૂથી પણ વધારે લઘુતાને પામે છે. સ્ત્રી સાથે વિષય સભોગ અને
"તેવી બીજી અધમ બાબતો રૂપ માઠો ગ્રહ તેઓના હૃદયમા પ્રવેશ
"કરે છે ત્યારે તેઓના મનમાં જે દુ ખ થાય છે અને લોકોમા તે-
"ઓની જે વિડબના થાય છે તે વાણી વડે વર્ણવી શકાય તેમ નથી
"ટુકામાં કહીએ તો એટલુજ કહી શકાય તેમ છે કે લોકોમા જે જે
"પ્રકારની પીડાઓ, હેરાનગતિઓ અને ત્રાસો થઇ શકવા શક્ય છે તે
"સર્વ આવા પ્રકારના પ્રાણીઓને થાય છે અને તે સર્વ તેઓને ખ-
"મવા-સહન કરવા પડે છે. આવા પ્રાણીઓ પોતાની પ્રકૃતિ વડે જ
"ગુરૂ, દેવ અને તપસ્વીઓના મહા દુશ્મન હોય છે, મહા પાપી
"આચરણ કરનારા હોય છે, અત્યત નિર્ભાગી હોય છે અને ગુણને

---

૧ તોલમા આકડાનું રૂ બહુ હલકુ હોય છે, ફુક મારવાથી ઉડી જાય છે અધમ માણસોનો (અલકારિક) તોલ એવા રૂથી પણ ઓછો થાય છે

" કલંક લગાડનારા હોય છે. તેઓ મહામોહમાં પડી ગયેલા હોવાથી " તેઓનું હિત હૃદયમાં ધારણ કરીને કોઇ તેઓને સન્માર્ગનો ઉપદેશ " કરે છે તો તેઓ તે હકીકતને કદિ પણ સાંભળતા નથી અને કદિ " સાભળે છે તો તેને કબૂલ કરતા નથી. "

જઘન્યના લક્ષણ-પર વિચારણા

મુનિ મહારાજ આચાર્ય શ્રી પ્રબોધનરતિનાં આ વાક્યો સાંભળીને મનીષી તથા મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે સૂરિ મહારાજે અતિ વિદ્વત્તા ભરેલા શબ્દોમા સ્પર્શેંદ્રિયમાં આસક્ત જીવો જેને જઘન્ય વર્ગના ગણવામાં આવ્યા છે તેનું જે વર્ણન કર્યું તે સર્વ ખુલ્લી રીતે બાળમાં દેખાઇ આવે છે અને ખરેખર ! આ સૂરિ મહારાજ જે કહે છે તે તદ્દન સાચુ જણાય છે; કારણ કે પોતાના જ્ઞાનમાં બેઠુ ન હોય-જે બરાબર તેઓએ જ્ઞાનદૃષ્ટિથી જોયું ન હોય તે કદિ તેઓ બોલતા નથી.

હવે પેલા બાળે તો સૂરિ મહારાજે જે ઉપદેશ આપ્યો અને હકીકત સમજાવી તેના તરફ જરા પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ, તે તો રાણી મદનકદળી ઉપર આસક્ત થઇને તેના તરફજ જોઇ રહ્યો હતો અને તેની સાથે વિલાસ કરવાના વિચારજ કરી રહ્યો હતો.

સૂરિ મહારાજે પોતાના ઉપદેશનો ઉપસહાર કરતાં જણાવ્યુ " રાજન્ શત્રુમર્દન ! મે તને અહીં જઘન્ય વર્ગના પ્રાણીઓનું વર્ણન " કરી બતાવ્યુ તે તારા સમજવામાં આવ્યુ હશે; તેના સબધમાં તને " વિશેષ એટલું જણાવવાનું કે આવા પ્રકારના જઘન્ય વર્ગના પ્રાણીઓ " આ ભુવનમાં બહુ હોય છે અને બાકીના ત્રણે વર્ગના (ઉત્તમોત્તમ, " ઉત્તમ અને મધ્યમ) પ્રાણીઓ તો ત્રણ ભુવનમાં પણ બહુ થોડા " હોય છે. એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે ત્રણ ભુવનમાં સ્પર્શેંદ્રિયને " જીતનાર પ્રાણીઓ બહુ વિરલ (ઓછા) હોય છે. "

શત્રુમર્દન—" કયા હેતુને લઇને જીવ ધર્મ આચરી શકતો નહિ હોય એ બાબતનો મે આપને પ્રશ્ન કર્યો[1] હતો તે સંબંધમાં આપે આ હકીકત કહીને મારી તે શંકા દૂર કરી છે તે માટે હું આપનો આભાર માનું છુ. "

ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓ પર વિવેચન.

એ અવસરે સુબુદ્ધિ મત્રી બોલ્યો કે "મહારાજ ! આપ સાહેબે જઘન્ય, મધ્યમ, ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટતમ એ ચાર વર્ગના પ્રાણીઓનુ

1 જુઓ પૃષ્ઠ ૪૭૪ ત્યાં આ પ્રશ્ન સૂરિ મહારાજને રાજાએ કર્યા છે.

સ્વરૂપ પશ્ચાનુપૂર્વીથી[1] અમને હાલ બતાવ્યું તે સબંધમાં મારે આપશ્રીને એટલું પૂછવાનું છે કે એ જૂદા જૂદા પ્રકારના સ્વરૂપવાળા પ્રાણીઓ પોતાની પ્રકૃતિથીજ એવા હોય છે કે[2] એ પ્રાણીઓનું એવા પ્રકારનું સ્વરૂપ કરનાર કોઇ બીજું કારણ છે તે આપશ્રી સમજાવો "

આચાર્ય—" મહામંત્રી ! સાંભળ. પ્રાણીઓનું એવું જૂદા જૂદા પ્રકારનુ સ્વરૂપ થાય છે તે તેઓની પ્રકૃતિથી થતું નથી પણ કારણને લઇને થાય છે. એ ચાર વિભાગમાં જે પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગના પ્રાણીઓ કહ્યા તેઓ ઉત્કૃષ્ટ (ઉત્તમ) વિભાગના પ્રાણીઓ કરતાં એક બાબતમાંજ જૂદા પડી શકે છે અને તે બાબત એ છે કે તેઓને (ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગવાળા પ્રાણીઓને) પોતાનુ કાર્ય સિદ્ધ થઇ ચૂકેલુ હોય છે. બાકી ઉત્કૃષ્ટતમ અને ઉત્તમ વર્ગના પ્રાણીઓ વચ્ચે વસ્તુત કાંઇ ભેદ નથી. ઉત્તમ વર્ગના પ્રાણીઓ મનુષ્ય ભવ પ્રાપ્ત કરી, ભવસ્વરૂપ જાણી, મોક્ષમાર્ગ ઓળખી તેનું સેવન કરે છે અને તે વડે કર્મજાળને કાપી નાખી, સ્પર્શેન્દ્રિયનો ત્યાગ કરી, મોક્ષ પામે છે ત્યારે તેજ ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્યોને ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ કહેવામાં આવે છે. ત્યાર પછી એ વર્ગના પ્રાણીઓની સ્થિતિ સ્વાભાવિક રીતેજ મોક્ષમાં થાય છે. આ અવસ્થાની અપેક્ષાએ જોઇએ તો તેને ઉત્પન્ન કરનાર કોઇ નથી; તેટલા માટે ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગના પ્રાણીઓના કોઇ માતા પિતા હોતા નથી. બાકી સસારમાં રહેલા પેલા જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના પ્રાણીઓ તેવા પ્રકારનાં પોતાના વિચિત્ર કર્મોને લીધે થાય છે, તેથી તેઓને ઉત્પન્ન કરનાર તેઓના પિતા તરીકે કર્મવિલાસ રાજા ગણાય છે. એ કર્મ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે શુભ, અશુભ (અકુશળ) અને સામાન્ય પ્રકારનાં. તેમા જે કર્મપદ્ધતિ શુભ હોવાથી સુંદર લાગે તે શુભસુન્દરી રૂપ માતા મનુષ્યવર્ગમાં ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના લોકોને જન્મ આપે છે, જે કર્મપદ્ધતિ અકુશળ (અશુભ) હોવાથી અસુંદર–ખરાબ લાગે તે અકુશળમાળા રૂપ માતા મનુષ્ય વર્ગમાં જઘન્ય વર્ગના પુત્રોને જન્મ આપે છે અને જે કર્મપદ્ધતિ શુભ અશુભ મિશ્રિત હોવાથી સામાન્ય રૂપવાળી છે તે સામાન્યરૂપા માતા મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીઓને મનુષ્ય તરીકે જન્મ આપે છે."

---

૧ પશ્ચાનુપૂર્વીઃ ઉલટા ક્રમમા એટલે પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીનું અને છેવટે જઘન્ય વર્ગના પ્રાણીનુ સ્વરૂપ.

૨ અહીં બે રો. એ. સો. વાળા નવા ખાસ ભાગનું પૃ. ૩૦૧ શરૂ થાય છે.

તે પર મનીષીએ કરેલી વિચારણા.

મનીષીએ આ અદ્‌ભુત હકીકત સાંભળીને તે પર વિચાર કરવા માંડ્યો–અહો ! આ આચાર્ય મહારાજે તો ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ અને જઘન્ય મનુષ્યો ગુણથી અમારી સમાન રૂપવાળા છે એટલુંજ નહિ પણ ચારિત્રથી પણ અમારી જેવાજ હોય છે એમ બરાબર બતાવી આપ્યું, તેથી આ વાત તો અમને ત્રણે ભાઇઓને બરાબર મળતી આવે છે. વળી એ મહાત્માએ માતપિતા સંબંધી જે હકીકત કહી તે પણ અમને બરાબર બંધબેસતી આવે છે, તેથી ખરેખર, એ ત્રણે સ્વરૂપવાળા અમે ત્રણે બંધુઓજ હોઇશું એમ મને તો ચોક્કસ લાગે છે. સ્પર્શને મને અગાઉ જણાવ્યું હતું કે પેલો[1] ભવજંતુ તેનો તિરસ્કાર કરીને નિર્વૃત્તિ નગરીમાં ચાલ્યો ગયો, તે વખતે તેના કોઇ મા કે બાપ છે એમ તેણે મને કહ્યું ન હોતું. આટલા ઉપરથી મારા મનમાં એમ નિશ્ચય થાય છે કે તે ભવજંતુ હતો તેનેજ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં મૂકવો જોઇએ. અમારા ત્રણે ભાઇઓનો પિતા કર્મવિલાસ રાજા છે અને ભગવાને જણાવ્યુ તેમ અમારી માતાઓ જૂદી જૂદી છે, તેથી મને એમ અનુમાન થાય છે કે જઘન્ય વર્ગનો પ્રાણી તે બાળ, મધ્યમવર્ગનો મધ્યમબુદ્ધિ અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનો પ્રાણી તે હું પોતે. પણ હવે વધારે વાત સાંભળતાં ચોક્કસ નિર્ણયપર અવાશે.

ચાર વર્ગના પુરૂષોની વર્ગમા સ્થિતિ

આવી રીતે મનીષી પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો તે વખતે સુબુદ્ધિ મંત્રીશ્વરે[2] વળી બીજો પ્રશ્ન કર્યો–"ભગવન્ ! ચાર વર્ગના જૂદા જૂદા પ્રકારના પ્રાણીઓ આપશ્રીએ બતાવ્યા તે હમેશાં એવા ને એવા રહેવાના કે તેઓમાં કાંઇ રૂપપરાવર્તન થઈ શકે ખરૂં? એટલે કે એક વર્ગના પ્રાણીઓ બીજા વર્ગમાં જઇ શકે એવું કાંઇ કારણ છે કે નહિ? તે આપ મને સમજાવો."

આચાર્ય—"ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગવાળા પ્રાણીઓનું સ્વરૂપ તો સ્થિત છે, તેઓ કદિ બીજી સ્થિતિ પામતા નથી અને જે વર્ગમાં અને

---

૧ જુઓ પૃષ્ટ ૩૭૯.

૨ આ પ્રમાણે સુબુદ્ધિ પ્રશ્ન કહેછે વિગેરે હકીકત નંદિવર્ધન કુમારને સ્પર્શનનું બળ અને સોબતની અસર બતાવવા સારૂ વિદુર કહે છે અને તે આખી વાર્તા સંસારીજીવ સદાગમ સન્મુખ કહી બતાવે છે, અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને તે કહે છે અને પાસે પ્રજ્ઞાવિશાળા અને ભવ્યપુરૂષ બેઠા છે તે સાંભળે છે.

સુખમાં તેઓ છે તેમાંજ નિત્ય રહે છે. બાકી બીજા ત્રણ વર્ગનુ રૂપ અનિત્ય છે, કારણ કે તેઓને કર્મવિલાસ રાજાને આધિન રહેવું પડે છે. એ કર્મવિલાસ રાજા બહુ આકરી પ્રકૃતિનો છે તેથી ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના પ્રાણીઓને કોઇ વાર મધ્યમ બનાવી મૂકે છે અને કોઇવાર તો તદ્દન જઘન્ય પણ બનાવી મૂકે છે, વળી મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીને તે કોઇવાર ઉત્કૃષ્ટ બનાવે છે અને કોઇવાર તદ્દન જઘન્ય બનાવી દેછે, તેમજ જઘન્ય વર્ગના પ્રાણીઓને કોઇવાર મધ્યમ બનાવે છે અને કોઇવાર ઉત્કૃષ્ટ પણ બનાવે છે. સ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી જેઓ કર્મવિલાસ રાજાના પંજામાંથી છૂટી ગયા હોય તેઓનું જ એકસરખુ રૂપ હમેશ માટે રહે છે, બાકી બીજાઓનું તેમ રહી શકતું નથી."

મનીષીએ વિચાર કરવા માંડ્યો કે આ સર્વ હકીકત પણ અમારા (ત્રણ ભાઇઓના સબંધમાં) અને ભવજંતુના સબંધમાં બરાબર બંધબેસતી આવી જાય છે. એનું કારણ એ જણાય છે કે અમારો પિતા બહુ આકરી પ્રકૃતિવાળો અને ચોક્કસ નિયત્રણા કરનારો છે; એમણે પોતેજ મને એક વખત કહ્યુ હતું કે તે પ્રતિકૂળ હોય ત્યારે પ્રાણીને જેવું બનેછે તેવુંજ બાળને બન્યુ છે. પોતાનો છોકરો પણ ઉલટે માર્ગે ચાલતો હોય તો તેને પણ જે રાજા યોગ્ય રીતે દુઃખ-પરંપરા આપી યોગ્ય શિક્ષા કરે છે તે રાજા બીજા માણસો ઉપર કેમ આસક્તિ રાખે? તે બીજાને ન્યાલ કરી દે કે છોડી દે અથવા તેઓ-પર મમતા રાખે એમ ધારવું તદ્દન ભૂલભરેલુ જ છે.

ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગની પ્રાપ્તિનો ઉપાય.

સુબુદ્ધિ—"ભગવન્! આપે જે ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પ્રાણીઓ કહ્યા તે કોના પ્રભાવથી તેવા થાય છે?"

આચાર્ય—"એ વર્ગના પ્રાણીઓ કોઇ બીજાના પ્રભાવથી તેવા થતા નથી પણ પોતાના જ વીર્યથી-પોતાની જ શક્તિથી તેવા થાય છે."

સુબુદ્ધિ—"એવા પ્રકારનું વીર્ય ઉત્પન્ન કરવાનો ઉપાય શો તે આપ કૃપા કરીને બતાવો."

આચાર્ય—"શ્રી જિનેશ્વર મહારાજે બતાવેલી દીક્ષા અંગીકાર કરવી અને તેને ભાવપૂર્વક પાળવી એ જ એવા પ્રકારની વીર્યપ્રાપ્તિનો ઉપાય છે."

મનીષીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે જો એમ જ હોય તો મારે પણ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગના પ્રાણી થવું છે. સંસારની આવા પ્રકા-

રની વિડંબનાઓ અને પીડાઓ શા માટે સહન કરવી જોઇએ? એમાં લાભ શું છે? એથી અર્થ શું સરે છે? માટે મારે એ દીક્ષા લેવી તેજ ઉચિત છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં કરતાં મનીષીના મનમાં દીક્ષા લેવાના પરિણામ દૃઢ થતાં ગયા. આચાર્ય મહારાજ અને સુબુદ્ધિ મંત્રીની અરસપરસ વાત સાંભળીને મધ્યમબુદ્ધિને પણ દીક્ષા લેવાના પરિણામ થયા. માત્ર એવું નૈષ્ઠિક[1] અનુષ્ઠાન પોતે કરી શકશે કે નહિ તે સંબંધી પોતાના મનમાં વિચાર કરતો હતો.

સુબુદ્ધિ—"અમને જે ગૃહસ્થધર્મ અગાઉ આપે બતાવ્યો હતો તે એવા પ્રકારના વીર્યને પ્રકટ કરવાનું કારણ થાય કે નહિ?"

આચાર્ય—"પરંપરાએ ગૃહસ્થ ધર્મ પણ એવા પ્રકારના વીર્યને પ્રકટ કરવાનું કારણ થાય ખરો, પરંતુ સાક્ષાત્ કારણ તો ન થાય, કારણકે એ ગૃહસ્થ ધર્મ મધ્યમ પ્રકારના પ્રાણીઓને યોગ્ય છે. એ ધર્મનું સારી રીતે સેવન કરવામાં આવ્યું હોય તો તે મધ્યમ વર્ગના પ્રાણીને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનો બનાવવામાં ઘણોજ સાધનભૂત થાય છે અને તેથી પરંપરાએ તે ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં પણ પ્રાણીને લઇ જાય છે. આટલા માટે એને પરંપરાએ કારણભૂત કહેવામાં આવ્યો છે. બાકી અત્યંત નિર્મળ તેમજ દુર્લભ દીક્ષા તો સર્વ ક્લેશોનો નાશ કરનારી અને સીધી રીતે સંસારને કાપી નાખનારી છે એ વાતમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી. આ પ્રમાણે હકીકત છે છતાં મંત્રીશ્વર! ગૃહસ્થધર્મ પણ સંસારને ઘણો ઓછો કરી નાખનાર છે અને તેટલા માટે આ સંસારસમુદ્રમાં તેને પણ અતિ દુર્લભ સમજવો. આ સર્વ હકીકત કહેવાનો પરમાર્થ એ છે કે ભગવાનના મતની દીક્ષા પ્રાણીને અતિશય વીર્યના યોગ વડે ચોક્કસ ઉત્કૃષ્ટતમ વિભાગમાં લાવી મૂકે છે, જ્યારે ગૃહસ્થધર્મ લંબાણથી ધીમે ધીમે તે સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે."

ગૃહસ્થ ધર્મ અને દીક્ષાની સરખામણી

આ હકીકત સાંભળીને [2]મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે તીર્થંકર મહારાજે બતાવેલો આ ગૃહસ્થધર્મ મારે હાલ આદરવો એ ઠીક જણાય છે.

---

[1] નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાનઃ દૃઢ, નિયમસગનુ. એક વખત આદર્યાં પછી આખા જીવન પર્યંત તેવીજ સ્થિતિ રહે તેને નૈષ્ઠિક અનુષ્ઠાન કહે છે બાળપણથી બ્રહ્મચારી હોઇ આખી જીંદગી બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરે છે તેને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી કહેવામા આવે છે.

[2] મધ્યમબુદ્ધિ આવી રીતે કાળક્ષેપ કર્યા કરે છે. ત્રણેના વર્તનમાં અને વિચારમાં કેટલો ફેર પડે છે તે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

બાળનું અધમ વર્તન–તેપર વિચારણા.

બાળ આખી ઉપદેશશ્રેણી દરમ્યાન અકુશળમાળા અને સ્પર્શનના તાબામા હતો, તેણે ઉપદેશનો એક પણ અક્ષર ધ્યાન રાખીને સાભળ્યો નહિ, તેની ચિત્તવૃત્તિ વધારે વધારે અસ્થિર થતી ચાલી અને તેનાં મનમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિકલ્પો[1] ચાલવા લાગ્યા. એ તો રાણી મદનકદળીના સામું જોતો જાય છે અને મનમાં વિચારતો જાય છે કે અહો ! આ સુદર અંગવાળી સ્ત્રીનુ શું મનોહર રૂપ છે ! અહો તેનું કેવુ સુકુમારપણુ છે ! વળી એ મદનકંદળી રાણી પણ મારા ઉપર ઘણો પ્રેમ રાખતી જણાય છે ! એનો મારા ઉપર રાગ ચોક્કસ જણાય છે, કારણકે તે વારવાર આડી આંખે મારી તરફ જોયા કરે છે ! ખરેખર, એ ગૌરાંગીના નાજુક અંગોના સ્પર્શનું સુખ અનુભવવાથી હવે જરૂર મારો જન્મ સફળ થશે એમ મને લાગે છે ! આવા આવા વિચાર કરતાં છેવટે બાળ આત્મસ્વરૂપ ભૂલી ગયો અને ગમે તે ભોગે મદનકંદળીના સ્પર્શનું સુખ મેળવવાની તેને દૃઢ ઇચ્છા થઇ અતિ નીચ માણસો જ્યારે અધમ માર્ગ ઉપર ઉતરી પડે છે ત્યારે પછી આંધળા માણસ પેઠે કાર્ય અકાર્યનો કાંઇ પણ વિચાર કરી શકતા નથી, એ તો જાણે તેઓને ભૂત વળગ્યું હોય તેમ અંધારામાં ઝુકાવી દે છે. એવી સ્થિતિમાં વર્તતો બાળ હજારો લોકો જોઇ રહ્યા છે, રાજા પોતે હાજર છે, ગુરૂમહારાજ તેમજ

બાળનુ અત્યત અધમ વર્તન.

---

૧ આવી ગભીર દેશના ચાલતી હોય, અતિ વિદ્વાન્ આચાર્ય સમીપમાં હોય, અનેક મનુષ્યો અને ખુદ રાજાની પણ હાજરી હોય, છતા ઇંદ્રિયલુબ્ધ પ્રાણીઓનું વર્તન તેમજ તેમના વિચારો કેવા થાય છે તે લક્ષ્યમા લઈ વિચારવા યોગ્ય છે.

પોતાના મોટા ભાઇઓ વિગેરે બેઠા છે અને મોટો જનસમુદાય ઉપદેશધારા ઝીલી રહ્યો છે એ ન વિચારતાં મદનકંદળી ઉપર આંખો અને મન સ્થિર કરીને લથડતે પગે તેની તરફ દોડ્યો. લોકોમાં તો આ હકીકત જોઇને મોટો હાહારવ થઇ ગયો. 'અરે આ શું? એ કોણ? આવી પવિત્ર જગોએ અધમ આચરણ કરનાર એ દુષ્ટ પાપી કોણ છે?' વિગેરે વિગેરે અવાજો હાજર રહેલા જનસમુદાયમાંથી થવા લાગ્યા. બાળ તો તે કોઇની દરકાર ન કરતાં મદનકદળી રાણીની નજીક આવી પહોંચ્યો. શત્રુમર્દન રાજાએ એકદમ તેને જોઇ લીધો અને તેનો ઇરાદો કેવો છે તે તેની દૃષ્ટિના વિકારથી જાણી લીધો. પેલો પાપી બાળજ આ છે એમ રાજાએ તેને ઓળખી લીધો. રાજાની આંખો કોપથી લાલ થઇ ગઇ, મોઢું ભયકર થઇ ગયું અને મુખમાથી તેણે હુંકાર[1] કર્યો. તે વખતે બાળનાં કર્મોનો પરિપાક થઇ જવાને લીધે અને તેના મનમાં મોટો ભય ઉત્પન્ન થયેલો હોવાને લીધે તેનો મદનજ્વર[2] એકદમ ઉતરી ગયો, શરીરપર કાંઇક ચેતના આવી અને મુખપર દીનતા દેખાવા લાગી. તરતજ પાછે મ્હોંઢે તેણે નાસવા માંડ્યું પણ તેના સાંધાઓ તૂટી ગયા, શરીર ગારેગારો થઇ ગયું અને ગતિ અટકી પડી, તો પણ જેમ તેમ કરીને તે થોડાં પગલાં ચાલ્યો ત્યાં તેનુ આખુ શરીર ધ્રુજવા માંડ્યું અને તે જમીનપર પડી ગયો. તે વખતે સ્પર્શન (તેના શરીરમાંથી બહાર નીકળી) પ્રગટ થયો અને ભગવાનના અવગ્રહથી[3] બહાર નીકળી દૂર જઇ બેઠો અને ત્યાં રહીને શું થાય છે તે જોવા લાગ્યો. લોકોમાં જે હાહાકાર ઉઠ્યો હતો તે જરા શાંત થયો. બાળના આવા અત્યંત અધમ આચરણથી તેના બન્ને ભાઇઓ (મનીષી અને મધ્યમબુદ્ધિ) મનમાં શરમાયા. રાજાને તો વિચાર થયો કે આવા નિર્માલ્ય (માલ વગરના-દમવગરના-અધમ પ્રાણી) ઉપર કોપ શું કરવો! એવાને શિક્ષા કરવી એ મરેલાને મારવા બરાબર છે.

મદનકંદળી પર બાળનો ધસારો.

---

૧ હુંકારઃ 'હ હં' એવો અવાજ-કોઈ અન્ય માણસ ખરાબ કામ કરતો જોવામાં આવે ત્યારે જોનારથી થઇ જાય છે તે.

૨ મદનજ્વરઃ કામદેવનો તાપ-સ્પર્શેંદ્રિયનું સુખ ભોગવવાની ઇચ્છા. તે તાપની પેઠે ગરમી કરે છે અને ભય થતા ઉતરી જાય છે.

૩ અવગ્રહઃ ગુરૂ સમક્ષ પુરૂષો સાડા ત્રણ હાથ દૂર બેસે તેને 'અવગ્રહ' કહે છે.

બાળના અધમવર્તનની વિચિત્રતાપર પ્રશ્ન.
તેનું અંતરંગ કારણ બતાવવાનો આચાર્યપ્રયત્ન.
બાળનું ભવિષ્ય અને છેવટનો ભયંકર રખડપાટો.

રાજશંકા અને પ્રશ્ન

હવે શત્રુમર્દન રાજાએ બાળનાં સંબંધમાં આચાર્ય મહારાજને સવાલ કર્યો "ભગવન્! આ પુરૂષનું ચરિત્ર તો ભારે વિચિત્ર જણાયછે! તેના પર વિચારણા કરવી પણ ઘણી મુશ્કેલ છે અને જેઓના અનુભવમાં દુનિયાના અનેક માણસોના ચરિત્રો આવેલાં છે તેવાઓને પણ એની હકીકત માનતાં આચકો આવે તેવું તેનું વિચિત્ર વર્તન છે. આ પ્રાણીએ પૂર્વે કાળમાં કેવા પ્રકારનું આચરણ કર્યું હતું અને હાલ તેના મનમાં શું વિચારો ચાલે છે તે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી આપ સાહેબ તો પ્રત્યક્ષ જાણી શકો છો, કારણ કે ત્રણ ભુવનના સર્વ બનાવો આપશ્રીને તો હસ્તામળક[1] જેવા છે, પણ મને તો એમાં બહુ આશ્ચર્ય લાગે છે. એણે અગાઉ જે વર્તન કર્યું હતું તે તો કદાચ વિચિત્રતાને યોગે સત્ત્વવાળા પ્રાણીઓને પણ સભવે, પણ અત્યારે મેં એનુ ચરિત્ર જોયુ તેતો નજરોનજર જોવા છતા પણ ઇંદ્રજાળની પેઠે માનવા લાયક લાગતું નથી અને નજરે જોયેલી હકીકતપર પણ શંકા આણે છે. એનું કારણ એમ છે કે રાગ વિગેરે સર્પોનો સહાર કરનાર આપ જેવા [2]ગરૂડની સમક્ષ અતિ અધમ પ્રાણીઓ પણ આવું આચરણ કરે એ અસભવિત જણાય છે, તો પછી એવા પ્રકારનુ કાર્ય કરવાનો અધ્યવસાય પણ કેવી રીતે સભવી શકે તે મને સમજાવો."

આચાર્ય—"રાજન્! એ સબધમાં જરા પણ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી, કારણ કે એ બાપડાનો એમાં કાંઇ દોષ નથી."

શત્રુમર્દન—"ત્યારે એમાં કોનો દોષ છે?"

આચાર્ય—"બાળના શરીરમાંથી નીકળીને દૂર જઇ પેલો પુરૂષ બેઠો છે તેને તમે બરાબર જોયો?"

શત્રુમર્દન—"હાજી! એ પુરૂષને બરાબર જોયો."

---

૧ હસ્તામળકઃ હાથમા રહેલુ આમળું જેમ બરાબર જોઇ શકાય છે, બરાબર દેખી શકાય છે-તેવા પ્રત્યક્ષ

૨ રાગસર્પના ગરૂડઃ સર્પને ગરૂડ પક્ષી ચાચમાં ઉપાડી મારી નાખે છે. રાગરૂપ સર્પને મુનિમહારાજ જ્ઞાનચચુમા ઉપાડી સહારી નાખે છે, તેનો નાશ કરે છે.

આચાર્ય—"એ પુરૂષ જે દૂર બેઠો છે તેનો એ સર્વ દોષ છે. બાળે અગાઉ જે આચરણ કર્યું હતું તે પણ એનાજ પંજામાં સપડાઇ એને તાબે થઇને કર્યું હતું. એક વખત એ દૂર બેઠેલા પુરૂષના સપાટામાં આવી. કોઇ પણ પ્રાણી એને વશ પડી જાય છે એટલે પછી એવું જગત્માં કોઇ પણ પાપ નથી કે જે તે ન આચરે. એને વશ પડનાર પ્રાણીની એવી પરાધીન સ્થિતિ થઇ જાય છે. તેથી બાળના સબંધમાં કાંઇ અસાધારણ બન્યું હોય, સમજવામાં ન આવે તેવું બન્યું હોય, માની ન શકાય તેવું બન્યું હોય, એમ તમારે ધારવું નહિ. એ દૂર બેઠેલા પુરૂષને વશ પડવાનાં આ સર્વ સાધારણ પરિણામ છે."

શત્રુમર્દન—"જો તેમજ હોય તો શરીરની અંદર રહેલા અને પોતાના આત્માનેજ અનર્થ ઉપજાવનારા આવા અધમ પુરૂષને બાળ શામાટે પોતાના શરીરમાં ધારણ કરી રાખતો હશે?"

આચાર્ય—"એ શરીરની અંદર રહેલો પુરૂષ એટલો બધો ખરાબ છે એમ એક તો આ (બાળ) બાપડો જાણતો નથી! બીજું એ અંદર રહેલો પુરૂષ બાળનો મહા દુશ્મન છે છતાં એ તેને પોતાના ભાઇ જેવો ગણે છે અને તેના ઉપર બહુ પ્રેમ રાખે છે!"

શત્રુમર્દન—"આવી ખોટી માન્યતા થવાનું કારણ શું?"

આચાર્ય—"એ બાળના શરીરમાં યોગશક્તિવડે એની માતા અકુશળમાળાએ પ્રવેશ કર્યો છે. એ અકુશળમાળા આ સર્વ ખોટી માન્યતાનું કારણ છે. અમે હમણાં જે સ્પર્શેંદ્રિયના સબંધમાં તે ઘણી મુશ્કેલીથી જિતી શકાય તેવી છે એમ વિસ્તારથી વર્ણન કરી ગયા એના રૂપક તરીકેજ આ સ્પર્શન નામનો બાળનો પાપી મિત્ર છે અને એ સ્પર્શન કે જે સ્પર્શેંદ્રિયનું મૂર્તિમાન્ રૂપ છે તે જ પેલો દૂર જઇ બેઠો છે. અમે જે ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓનુ ઉપર વર્ણન હમણા કરી બતાવ્યું તેમાંના જઘન્ય વર્ગનો પ્રાણી આ બાળ છે, અને અકુશળ (અશુભ) કર્મની માળા (હાર) રૂપ એજ નામની (અકુશળમાળા નામની) તેની માતા છે. આ પ્રમાણે હોવાથી હવે કઇ વાત એના સંબધમાં સંભવી ન શકે? વળી રાજન્! તમે પૂછ્યુ કે ભગવાનની સમક્ષ એવા અતિ દુષ્ટ અધ્યવસાય પ્રાણીને કેમ ઉદ્ભવી શકે? તેના સબંધમાં કહેવાનું કે તમારે એમાં પણ જરાએ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી;

બાળના મિત્ર અને માતા

કારણ કે પ્રાણીનાં કર્મ બે પ્રકારના હોય છે [1]સોપક્રમ અને નિરૂપક્રમ. આમાં જે સોપક્રમ કર્મો છે તેનો કોઇ મહાત્મા પુરૂષના સંયોગથી કે તેવા બીજા કોઇ કારણથી ક્ષય થઇ શકે છે અથવા તે દબાઇ જાય છે (ઉપશમ ભાવને પામે છે), પણ જે નિરૂપક્રમ કર્મો છે તે તેવી રીતે નાશ પામતાં નથી કે દબાઇ જતાં નથી. એવાં નિરૂપક્રમ કર્મોને વશ પડેલા પ્રાણીઓ મહાત્માઓની સમક્ષ ગમે તેવાં ખરાબ કાર્યો કરે તેને કોણ વારી શકે છે? દાખલા તરીકે **ભગવાન્ મહાત્મા શ્રી તીર્થંકર દેવ** જેઓના પુણ્યસમૂહનો વિચાર કરવો પણ અત્યંત મુશ્કેલ છે તેઓ જ્યારે [2]ગંધહસ્તીની માફક આ પૃથ્વી તળપર વિચરતા હોય છે તે વખતે જેમ ગંધહસ્તીની ગંધથી બીજા હાથીઓ દૂર નાસી જાય છે તેમ સાધારણ હલકા પ્રકારના હાથીઓ જેવા દુષ્કાળ, ઉપદ્રવ, લડાઇ, મહામારી વૈર વિગેરે સર્વ [3]સો યોજનથી પણ દૂર ભાગી જાય છે, એવા મહાત્મા ભગવાનની પાસે પણ જે ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓ નિરૂપક્રમ કર્મના પાસથી બંધાયલા હોય છે તેઓ શાંત તો થઇ શકતા નથી એટલુંજ નહિ પણ ઉલટા ભગવાનની જ ઉપર અતિ અધમ પ્રકારના ઉપદ્રવો કરવા તૈયાર થઇ જાય છે. શાસ્ત્રમા આપણે ગોવાળીઆ,[4] સંગમ[5] વિગેરે અત્યંત પાપીઓના ચરિત્રો સાંભળીએ છીએ તે પરથી જણાય છે કે એવા પાપીઓ ભગવાનને પોતાને પણ મહાઉપસર્ગો પોતાનાં પાપ કર્મના જોરથી કરે છે. એવા મહાત્મા **ભગવાન્ શ્રી તીર્થંકર દેવ** જ્યા વિચરતા હોય છે ત્યાં દેવતાઓ [6]સમવસ-

સોપક્રમ નિ-રૂપક્રમ કર્મો

---

૧ **સોપક્રમઃ** ઉપક્રમ લાગવાથી–સંયોગો ફરવાથી જેને અસર થાય તેવાં કર્મો; અને **નિરૂપક્રમ** કર્મો તે જેને અસર ન થઇ શકે, જે તે જ રૂપે ફળ આપે છે તેવાં કર્મો

૨ **ગંધહસ્તી** જ્યારે પૃથ્વીપર ફરે છે ત્યારે તેની ગંધથી બીજા હાથીઓ નાસતા ફરે છે.

૩ ભગવાન્ વિચરતા હોય તેની આસપાસ સો યોજનમા કોઇ પણ પ્રકારના કુદરતી ઉપદ્રવો થતા નથી એ તેમના **અતિશયનું** જોર છે.

૪ **ગોવાળીઓઃ** કાનમાં ખીલા ઠોકનાર અને પ્રભુના પગપર ખીર રાંધનાર ગોવાળીઆનુ દૃષ્ટાન્ત પ્રસિદ્ધ છે (જુઓ મહાવીર ચરિત્ર–સર્ગ ચોથો શ્લોક ૬૧૯–૬૪૯)

૫ **સંગમઃ** છ માસ સુધી વાચતાં કે સાંભળતાં પણ આંસુ પડાવે તેવા સર્વથી ભારે ઉપદ્રવ–ઉપસર્ગ કરનાર સંગમના પરીષહો બહુ ભયંકર હતા (જુઓ ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત્રના દશમા પર્વનો સર્ગ ચોથો શ્લોક ૧૬૪–૩૨૬)

૬ **સમવસરણ** અત્યત ઉંચા પ્રકારની દેશના દેવાની વ્યવસ્થા એનુ વર્ણન ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. (જુઓ ત્રિષષ્ટિ શ પુ ચરિત્ર આદીશ્વર ચરિત્ર. સર્ગ ત્રીજે શ્લોક ૪૨૩–૪૫૮)

રણુ કરે છે, તેઓ ચાર સિંહાસનપર ચતુર્મુખે[1] બીરાજેલા દેખાય છે, તેઓની મૂર્ત્તિ માત્રના દેખવાથીજ (એટલે તેઓને જોવાથી જ) પ્રાણીઓનાં રાગદ્વેષ ગળી જાય છે, કર્મના જાળાંઓ તૂટી પડે છે, વૈર સબંધ શાંત થઇ જાય છે, સ્નેહના પાસો કપાઇ જાય છે અને ખોટી બાબત સાચા તરીકે સમજાણી હોય તેવો ભ્રમ દૂર થઇ જાય છે; છતાં અભવ્ય હોવાને લીધે અથવા નિરૂપક્રમ કર્મોના આકરા આવરણને લીધે કેટલાક પ્રાણીઓના અંતઃકરણમા વિવેકકિરણનો પ્રસાર થઇ શકતો નથી અને તેને લીધે તેવા પ્રાણીઓને ભગવાનની નજીકમા હોવા છતાં ઉપર જણાવ્યો તેવો કોઇ પણ પ્રકારના લાભનો એક અંશ પણ થતો નથી, એટલુંજ નહિ પણ ભગવાનને ઉદ્દેશીને તેઓનાં મનમાં એવા એવા ખ્યાલો થાય છે કે અહો! આની ઇંદ્રજાળ મહાઅદ્ભૂત દેખાય છે! અરે એનું લોકોને છેતરવાનું ચાતુર્ય તો જુઓ! અરે લોકોની અક્કલ તો જુઓ કે તેઓ ઇંદ્રજાળ રચવામા કુશળ, જુઠા અને વાચાળ મનુષ્યથી છેતરાઇ જાય છે! આ પ્રમાણે તીર્થંકર મહારાજના સબંધમા અને તેઓશ્રીની નજીકમા પણ ખરાબ આચરણ કરનારા અધમ પ્રાણીઓ હોય છે, તેટલા માટે હે રાજન્! એ બાળે મારી સમક્ષ એવું આચરણ કર્યું અથવા તો ખરાબ આચરણ કરવાનો અધ્યવસાય (વિચાર) કર્યો તેમાં કાંઇ અત્યંત અદ્ભુત વાત બની નથી. એ બાળના શરીરમાં અકુશળમાળા નિરૂપક્રમપણે વર્તે છે અને તે તેની માતા થાય છે તે બ્હાને તેની તદ્દન નજીક રહે છે અને એ પોતાના પાપી મિત્ર સ્પર્શનને છાતીએ રાખીને ચાલે છે તેથી તેનું આવું પરિણામ આવે તેમાં તારે જરા પણ વિસ્મય પામવા જેવું નથી."

સુબુદ્ધિ—"ભગવાનના આગમના શ્રવણાદિકથી જે પ્રાણીઓની બુદ્ધિ નિર્મળ થયેલી છે તેઓને આ વાતમાં જરા પણ નવાઇ જેવું લાગતું નથી. નિરૂપક્રમ કર્મોનુ એવાજ પ્રકારનુ પરિણામ થાય છે એ બાબતમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી, પરંતુ અમારા મહારાજા (શત્રુમર્દન) તો આપશ્રીના પ્રભાવથી હવે એવી બાબતમાં માહિતગાર થતા જાય છે, તેઓએ તો હજુ એવી બાબતો સમજવાની શરૂઆતજ કરી છે, તેથી તેઓ આપસાહેબ સાથે આ પ્રમાણે પ્રશ્નવાર્તા કરી રહ્યા છે."

---

૧ અતિશયને લીધે ચાર મુખે બેઠેલા દેખાય છે. ખુદ ભગવાન્ પોતે પૂર્વાભિમુખજ બેસે છે. એનું વિસ્તૃત વર્ણન છઠ્ઠા પ્રસ્તાવમાં આવશે

શત્રુમર્દન—"મારા બુદ્ધિશાળી મંત્રી! તેં બરાબર અવસરને યોગ્ય સત્ય વાત કરી!" પછી આચાર્ય તરફ ફરી રાજાએ કહ્યું "સાહેબ! એ બાળની પરિણામે શી સ્થિતિ થશે અને તેના કેવા હાલ થશે તે મને કહી બતાવવા કૃપા કરો."

બાળ સબંધી છેવટનો પ્રશ્ન

આચાર્ય—"તમારા ક્રોધનું પરિણામ તે સમજતો હોવાથી તેના હૃદયમાં ભય પેસી ગયેલો છે તેથી તે (બાળ) હાલ જરા પણ હાલતો ચાલતો નથી. અહીંથી જેવો તે બહાર જશે અને તમે સર્વ એની પાસે નહિ હો કે પાછી તેને તેની અસલ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થશે અને એવી સ્થિતિ થતાં જ વળી પાછા પેલા સ્પર્શન અને અકુશળમાળા તેના ઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપન કરશે. ત્યાર પછી તમારા ભયને લીધે કોઇ પણ બીજા પ્રદેશમાં ચાલ્યા જવાના વિચારથી તે નાસતો નાસતો અનેક પ્રકારના કલેશો સહન કરીને કોલ્લાક નામના સંનિવેશ (ગામડા)માં જઇ પહોંચશે. ત્યાં કર્મપૂરક નામના નજીકના ભાગમાં જ્યારે તે જઇ પહોંચશે ત્યારે રસ્તાના થાકને લીધે તેને ઘણી તૃષા લાગશે. તે વખતે દૂરથી તે એક મોટું તળાવ જોશે. તળાવને જોઇને પાણી પીવાને માટે તથા ન્હાવાને માટે તે તરફ જશે. એ ત્યાં જઇ પહોંચશે તે પહેલાં એજ તળાવ પાસે એક ચંડાળ અને તેની સ્ત્રી આવી પહોંચેલા હશે. એ બેમાંથી ચંડાળ તે વખતે તળાવને કાંઠે આવેલા ઝાડોપર રહેલા પક્ષીઓનો શિકાર કરવામાં રોકાઇ ગયેલો હશે અને ત્યાં કોઇ માણસ નથી એમ ધારી ચાંડાળણી તળાવમાં ન્હાવા માટે ઉતરશે. ચાંડાળણી જેવી તળાવમાં ઉતરી રહેશે તેજ વખતે બાળ તે તળાવની પાસે આવી પહોંચશે. તેને તળાવને કાંઠે આવી રહેલો જોઇ માતંગી (ચાંડાળણી) પોતાના મનમાં વિચાર કરશે કે આ તો કોઇ [1]સ્પર્શ્ય વર્ગનો પુરૂષ દેખાય છે તેથી સરોવરમાં ઉતરવાનો મેં મોટો અપરાધ કરેલો હોવાને લીધે જરૂર તે મારી સાથે કલેશ કરશે એવી બીકથી તે (ચાંડાળણી) પાણીમાં ડૂબકી મારી જશે. કમળના જથ્થામાં છુપાઇને તે પાણીમાં સ્થિર ઊભી રહેશે. પેલો બાળ પણ

આચાર્યે કહેલું બાળનું ભવિષ્ય

1 ચાંડાળને અસ્પર્શ્ય વર્ગના [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] કે અને ચંડાળ સિવાય બાકીના હિંદુઓ સ્પર્શ્ય [illegible] એ [illegible] વ્યવસ્થાપર અત્ર વિચાર કરવાનો પ્રસંગ નથી [illegible] ન્હાઇ શકે નહિ, કારણ કે એથી પાણી અપવિત્ર થાય [illegible]

ન્હાવા માટે પાણીમાં પડશે અને અજાણતાંજ ચાંડાળણીની નજીક જઇ પહોંચશે, અને તેની સાથે તેનો ભેટો થઇ જશે. બાળ તે વખતે તેના અંગનો સ્પર્શ કરશે અને સ્પર્શ થતાંજ માતંગી ઉપર બાળનું લપટપણું પ્રગટ થશે. પેલી સ્ત્રી તુરતજ તેને જણાવશે કે પોતે તો ચંડાળની સ્ત્રી છે, એમ છતાં પણ જોર વાપરીને–બળાત્કાર કરીને બાળ તેના શરીરપર તૂટી પડશે જે વખતે ચાંડાળ સ્ત્રી હાહારવ કરીને બુમો પાડવા લાગશે. તેની બુમ સાંભળીને ક્રોધમાં આવેલો ચંડાળ વૃક્ષોમાંથી બહાર આવી તેની તરફ દોડશે અને દૂરથીજ બાળને અને પોતાની સ્ત્રીને એવી અવસ્થામાં જોશે. તે વખતે તેઓને એવી અવસ્થામાં જોઇને બાળની ઉપર પેલા ચંડાળનો ક્રોધ સળગી ઉઠશે એટલે તુરતજ પોતાના ધનુષ્યમાં તે બાણ જોડશે. અને 'અરે અધમ પુરૂષ ! જરા માણસ થા માણસ ! આવું બાયલા જેવું કાર્ય કરતાં શરમ ન આવી ?' એપ્રમાણે બોલતો ચંડાળ તેને બાણ મારશે. બાળ તો તેને જોઇનેજ ધ્રુજવા મંડી જશે અને તેના એકજ બાણથી તે પૂરો થઇ જશે. (મરણ પામશે.) અત્યંત ખરાબ રૌદ્ર ધ્યાનવડે મરીને તે નરકમાં જશે. ત્યાંથી નીકળીને અનેક કુયોનિમાં (ખરાબ જગોએ) જન્મ લેશે, વળી મરીને નરકમા જશે અને એવું એવું તેના સંબંધમાં અનંત વાર થશે. એવી રીતે અનંત કાળ સુધી અત્યંત અધમ અવસ્થામાં રહી સંસારચક્રમાં તે રખડ્યા કરશે અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ચિત્રવિચિત્ર આકારમાં તીવ્રપણે સહન કર્યા કરશે."

પ્રકરણ ૧૪ મું.

અપ્રમાદ યંત્ર–મનીષી.

આચાર્ય શ્રી પ્રબોધનરતિએ બાળનું ચરિત્ર તથા ભવિષ્ય વર્ણવ્યુ અને તેનાં કારણો જણાવ્યાં તેને અગે શત્રુમર્દન રાજાને ઘણા સવાલો થયા. નિજવિલસિત ઉદ્યાનમા તેજ પ્રસંગે ત્યાર પછી રાજા આચાર્ય અને મંત્રી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નોત્તર અને ખુલાસાઓ થયા. એ આખો પ્રસંગ બરાબર લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે. વિદુરે નંદિવર્ધનને કહેવા માંડેલી વાર્તા આગળ ચલાવતાં તે કહે છે કેઃ—

શત્રુમર્દન—" ભગવન્! અકુશળમાળા માતા અને સ્પર્શન મિત્ર તો ઘણા ભયકર જણાય છે, કારણ કે બાળને જે જે દુ.ખો પડ્યાં અને પડશે તે સર્વનુ કારણ તેઓ બેજ છે."

આચાર્ય—" રાજન્! એની વાત શી કરવી? એના ભયકરપણાની તો હદ આવી રહી છે!"

સુબુદ્ધિ—" ભગવન્! એ અકુશળમાળા અને સ્પર્શન એ બાળ ઉપરજ પોતાનો પ્રભાવ ચલાવતા હશે કે બીજા પ્રાણીઓ ઉપર પણ તેઓની શક્તિ ચાલતી હશે?"

આચાર્ય—" મહામંત્રી! એ બન્નેનું જોર પ્રત્યેક પ્રાણી ઉપર ચાલે છે. અહીં તફાવત માત્ર એટલો છે કે બાળ ઉપર તેઓનુ એટલુ બધુ જોર ચાલતુ હતું કે તેઓનુ રૂપ તદ્દન ઉઘાડું જણાઇ આવતું હતું. બાકી પરમાર્થથી વિચાર કરવામા આવે તો કર્મવાળા સર્વ સસારી જીવો ઉપર તે બન્નેનો પ્રભાવ ચાલે છે. તેટલા માટે અકુશળમાળાને યોગિની (જોગણ) કહેવામા આવી છે અને સ્પર્શનને યોગી કહેવામા આવ્યો છે.[1] કોઇ વખત વ્યક્ત રૂપવાળા થવું અને કોઇ વખત અદૃશ્ય થઇ જવુ એવી શક્તિ તો યોગીઓમાંજ હોય છે અને તેથી આ બન્નેને[2] યોગીના વર્ગમા મૂકવામા આવ્યા છે."

---

૧ અનેક પ્રસગે પૂર્વે વાર્તામા તેઓએ પોતાની યોગશક્તિ બતાવી છે, દાખલા તરીકે જુઓ આ પ્રસ્તાવનુ પ્રકરણ ૫ મુ પૃષ્ઠ ૪૦૦–૪૦૩.

૨ આ કટાક્ષ વચન છે

શત્રુમર્દન—" ત્યારે શું સાહેબ ! આપણે દેખી શકીએ તેવી રીતે પણ તેઓનો પ્રભાવ હોઇ શકે છે? થઇ શકે છે? અમારા ઉપર પણ તેનું જોર ચાલે છે?"

આચાર્ય—" હા ! તમારા ઉપર પણ તેનો પ્રભાવ હોઇ શકે છે અને જોર ચાલી શકે છે અને તે છે જ."

સ્પર્શન અકુશળમાળાને દેશનિકાલનો હુકમ.
રાજાએ કરેલા આદેશનું અવ્યવહારૂપણું.
અંતરંગ લોકો સાથે કામ લેવાના માર્ગ.

શત્રુમર્દન—રાજા મંત્રી તરફ જોઇ બોલ્યો—" મંત્રી ! જ્યાં સુધી આ બન્ને પાપીઓનું મર્દન કર્યું નથી (તેઓને હરાવી દીધા નથી-તેમનો નાશ કર્યો નથી) ત્યાં સુધી મારી શત્રુમર્દનતા[1] કેમ કહેવાય? તેટલામાટે જોકે ભગવાનની સમક્ષ એવું બોલવું યોગ્ય નથી છતાં દુષ્ટનો નિગ્રહ કરવો-પાપીઓને દાબી દેવા એ રાજાનો ધર્મ છે, તેથી હું તને કહું છું તે તું બરાબર સાંભળ."

સુબુદ્ધિ—" સાહેબ ! ફરમાવો "

શત્રુમર્દન—" હમણાજ આચાર્ય મહારાજે જણાવ્યું કે એ સ્પર્શન અને અકુશળમાળા બન્ને પેલા બાળની સાથે જવાના છે. એ પ્રમાણે હોવાથી હવે આપણે તેઓનો વધ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી. જ્યારે તેઓ પોતાથીજ ચાલ્યા જવાના છે ત્યારે આપણે તેઓને મારી નાખવાની શી જરૂર છે? માત્ર તું તેઓને ફરમાવી દે કે 'મારા રાજ્યની બહાર નીકળી જઇને તમારે દૂરથી પણ દૂર (અને તેટલુ દૂર) ચાલ્યા જવુ અને આ પુરૂષ (બાળ) મરી જાય ત્યારે પણ તમારે અમારા દેશમા દાખલ થવું નહિ-પાછા આ તરફ કદિ પણ આવવું નહિ. જો તમે આ આજ્ઞાનો ભગ કરશો તો પછી તમને દેહાન્તદડની શિક્ષા કરવામાં આવશે.' આવા પ્રકારનો હુકમ કરવા છતાં પણ કદાચ તેઓ મારા દેશમા પાછા પ્રવેશ કરે તો પછી તારે જરા પણ વિચાર કર્યા વગર તે બન્નેને ઘાણીમાં ઘાલીને પીલી નાખવા. તે બન્ને એટલા બધા ખરાબ છે કે ગમે તેટલું રડે-રાડો પાડે કે બૂમો પાડે તો પણ તેઓના ઉપર તારે કિંચિત્ પણ દયા લાવવી નહિ."

---

[1] શત્રુમર્દનઃ શત્રુનું મર્દન કરે-તેઓને ચોળી નાખે તે શત્રુમર્દન. રાજાના નામનો એ અર્થ છે અને તેને તે સાર્થ કરવા માગે છે.

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ વિચાર કર્યો કે રાજાની એ બન્ને ઉપર ઘણીજ અવકૃપા થઇ છે અને તેના આવેશમાં આવીને રાજા આ પ્રમાણે હુકમ કરેછે. રાજા અત્યારે એટલા બધા આવેશમાં આવી ગયેલા છે કે જ્યારે મને પોતાની પાસે રાખ્યો ત્યારે મને વચન આપ્યું હતું કે 'કોઇ પણ હિંસાના કામમાં જોડાવાનું મને ફરમાવવામાં આવશે નહિ' એ વચન પણ તેઓ ભૂલી ગયા જણાય છે. વારુ, પણ આચાર્ય મહારાજ આ જ હકીકત પરથી રાજાને પ્રતિબોધ કરવાનું કારણ શોધી કાઢશે, મારે તો રાજાની આજ્ઞા માથે ચઢાવવી એજ ઉચિત વાત છે. એ પ્રમાણે મનમાં વિચાર કરી સુબુદ્ધિ[1] મંત્રી બોલ્યો "જેવો મહારાજા સાહેબનો હુકમ!" આટલું બોલી સુબુદ્ધિ મંત્રી પેલા સ્પર્શન અને અકુશળમાળાને રાજાનો હુકમ નિવેદન કરવા સારુ જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

તે વખતે આચાર્ય મહારાજ બોલ્યા "એ બન્નેના સંબંધમાં એવી આજ્ઞા કરવાથી સર્યું! તેઓને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખવાનો આ ઉપાય નથી, કારણ કે સ્પર્શન અને અકુશળમાળા અંતરંગ જાતિના છે અને અંતરંગ લોક ઉપર ઘાણી કે ફાંસી કે બીજાં કોઇ પણ હથીઆરો ચાલતાં નથી. બહારના કોઇ પણ શસ્ત્રો-હથિયારો તેઓ સુધી પહોંચી જ શકતાં નથી."

શત્રુમર્દન—"ત્યારે સાહેબ! એ બન્નેનો નાશ કરવાનો શું ઉપાય છે તે કહો"

સ્પર્શનને ઉન્મૂલન કરવાનો સાચો ઉપાય.

અપ્રમાદ યંત્ર.

આચાર્ય—"અંતરંગમાં એક અપ્રમાદ[2] નામનું યંત્ર છે તે એ સ્પર્શન અને અકુશળમાળાનો નાશ કરે તેવું છે. આ અહીં જે સા-

---

૧ સુબુદ્ધિ મંત્રી-એ રાજાનુંજ Conscience છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી

૨ પ્રમાદઃ સમયમેં ગોયમ મ કરે પ્રમાદ समयं गोयम मा पमाइए એ સૂત્ર છે. (જુઓ પ્રથમ પ્રસ્તાવ-પરિશિષ્ટ ઞ નં૦ ૪ પૃ ૨૪૨-૨૪૫) ધર્મકાર્યમાં-આત્મજાગૃતિમાં એક સમય પણ પ્રમાદ ન કરવો નિરંતર કર્મશત્રુનો નાશ કરવા તત્પર રહેવું એ રૂપ 'અપ્રમાદ'-પ્રમાદનો ત્યાગ નામનું યંત્ર અંતરંગમાં છે પ્રમાદ આઠ પ્રકારના બતાવ્યા છેઃ (૧) અજ્ઞાન, (૨) સંશય, (૩) મિથ્યા જ્ઞાન, (૪) રાગ, (૫) દ્વેષ, (૬) સ્મૃતિભ્રંશ-વિસ્મરણ, (૭) ધર્મનો અનાદર, (૮) યોગોનું દુપ્રણિધાન-મનોયોગાદિને દુષ્ટપણે ધારણ કરવા તે.

ધુઓ મારી પાસે છે તેઓ પેલા બન્નેનો નાશ કરવા માટે અને તેનું ચૂર્ણ કરી નાખવા માટે તે યત્રને નિરતર વહન કરે છે."

શત્રુમર્દન—"એ અપ્રમાદ રૂપ યંત્ર આપે કહ્યું તેની સાથે બીજો કયા કયા પ્રકારનો સામાન હોય છે-એ યત્રના ઉપકરણો[1] કેવાં કેવાં હોય છે?"

આચાર્ય—"એ ઉપકરણોને આ સાધુઓ નિરતર પોતાની સાથેજ રાખે છે અને તેનું દરેક ક્ષણે અનુશીલન[2] કરે છે."

શત્રુમર્દન—"સાહેબ! સાધુઓ વળી એ ઉપકરણોનું કેવી રીતે અનુશીલન કરે છે?"

આચાર્ય—"આ મુનિઓ[3] જીવે ત્યાં સુધી (જીવિતપર્યંત) બીજા "પ્રાણીઓને જરા પણ પીડા ઉપજાવતા નથી, એક જરા પણ અસત્ય "વચન બોલતા નથી, એક દાંતને ખોતરવાની સળી જેટલી પણ પા-

અપ્રમાદ યત્રથી સ્પર્શનને દાબવાના કાર્યની ઘટના.

"રકી વસ્તુ વગર દીધી લેતા નથી, નવગુપ્તિ[4] યુક્ત "બ્રહ્મચર્યને ધારણ કરે છે, સર્વથા પરિગ્રહનો ત્યાગ "કરે છે, ધર્મના ઉપકરણો ઉપર તથા પોતાના "ઉપર પણ જરાએ મમતા કરતા નથી, રાત્રીએ

---

૧ **ઉપકરણઃ** વસ્તુઓ જીનકલ્પી અને સ્થવીરકલ્પીના ઉપકરણમાટે જુઓ પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ત્રીજામાં છાપેલ પ્રવચનસારોદ્ધાર ગ્રંથના દ્વાર ૬૦ અને ૬૧ પૃષ્ઠ ૧૩૩ થી ૧૪૪.

૨ **અનુશીલનઃ** વારવારનો અભ્યાસ, ક્ષણે ક્ષણનું આચરણ

૩ આ **અપ્રમાદ યંત્રનું** સ્વરૂપ ગ્રથકર્તાએ પોતેજ તૈયાર કર્યું છે, તે કોઇ ભેદો નથી, પણ સાધુચર્યાના નિયમો યુક્તિસર ગોઠવ્યા છે.

૪ **નવગુપ્તિઃ** બ્રહ્મચર્યરૂપ કલ્પવૃક્ષના રક્ષણ માટે વાડ રૂપ નવગુપ્તિ શાસ્ત્રકારે બતાવી છે તે આ પ્રમાણે છે

(આ પુરૂષ આશ્રયી લખેલ છે. સ્ત્રીએ સ્ત્રી જગાએ પુરૂષ શબ્દ સમજી લેવો.

૧ પશુ નપુંસક સ્ત્રી રહિત સ્થાનકે રહેવુ

૨ સ્ત્રી સબંધી વાર્તા રાગ સહિત કરવી નહિ

૩ સ્ત્રી જે આસને બેઠી હોય ત્યાં બે ઘડી સુધી બેસવું નહિ

૪ સ્ત્રીનાં અગોપાગ રાગપૂર્વક ધારી ધારીને જોવાં નહિ

૫ ભીંતને આતરે સ્ત્રી પુરૂષ સુતાં હોય અથવા કામભોગની વાતો કરતાં હોય ત્યાં સુવું કે બેસવુ નહિ.

૬ પૂર્વઅવસ્થામા પોતે કામભોગ સેવ્યા હોય તે યાદ કરવાં નહિ

૭ સરસ માદક આહાર લેવો નહિ

૮ નિરસ આહાર પણ વધારે પડતો લેવો નહિ.

૯ શરીરની શોભા-વિભૂષા કરવી નહિ

"[1]ચારે પ્રકારના આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરે છે, દિવસના સર્વ
"પ્રકારના [2]દોષ વગરનો અને શાસ્ત્રમાં વર્ણવેલો અને સયમયાત્રા
"બરાબર વહન કરવા માટે જોઇએ તેટલો જ શુદ્ધ આહાર લેછે,
"પોતાનુ આચરણ પાંચસમિતિ[3] અને ત્રણ ગુપ્તિથી બરાબર યુક્ત
"રાખે છે, અનેક પ્રકારના અભિગ્રહો[4] લઇને બહાદુરીથી આગળ
"વધતા જાય છે, [5]અકલ્યાણ મિત્રનો જરા પણ સબધ કરતા

---

૧ **ચાર આહારઃ અશન** (રાધેલી વસ્તુઓ), **પાન** (પાણી), **ખાદીમ** મીઠાઇ-ફળાદિ અને **સ્વાદીમ** (પાન સોપારી વિગેરે મુખવાસ) આ ચાર પ્રકારનો આહાર કહેવાય છે. ચઉવિહાર કરનાર એ ચારે પ્રકારના આહારનો રાત્રીએ ત્યાગ કરે છે

૨ **આહાર દોષઃ** આહારને અગે કેટલાક દોષો મુનિએ વર્જવા જોઇએ તેની વિગત માટે જુઓ પ્રવચનસારોદ્ધાર દ્વાર ૬૫-૬૬-૧૧૨

૩ **પાંચસમિતિ ત્રણગુપ્તિ** સાધુએ સદૈવ પાચસમિતિ અને ત્રણગુપ્તિ પાળવી જોઇએ એને આઠ **પ્રવચનમાતા** કહેવામા આવે છે એ નીચે પ્રમાણે છે.

ઇર્યાસમિતિ-ચાલતી વખત ચાર હાથ પ્રમાણ આગળ ભૂમિ જોઇને ચાલવુ
ભાષાસમિતિ-વિચારીને સત્ય-પ્રિય-હિત અને પથ્ય વચન બોલવુ
એષણાસમિતિ-આહાર પાણી વિગેરે નિરવદ્ય લેવાં (૪૨ દોષરહિત લેવાં)
આદાનભંડમતનિક્ષેપણાસમિતિ-કોઇપણ વસ્તુ લેતા, મૂકતા, ફેરવતાં પ્રમાર્જન કરી જીવોની યતના કરવી
પારિષ્ઠાપનિકા સમિતિ-વસ્તુ નાખી દેતા ભવિષ્યમાં જીવોત્પત્તિ ન થાય તેવી તેની સ્થિતિ કરી જીવરહિત ભૂમિએ તેનો નિક્ષેપ કરવો
મનોગુપ્તિ-મનપર મજબૂત અકુશ **વચનગુપ્તિ**-વચનપર યોગ્ય અંકુશ
કાયગુપ્તિ-શરીરની પ્રવૃત્તિપર રીતસરનો કાબુ
એ આઠ પ્રવચનમાતા સાધુએ આખો વખત ધ્યાનમા રાખી પાળવાની છે બાહ્ય અને અતરગ સર્વ પ્રવૃત્તિ ઉપર તેથી ઘણો અકુશ આવી જાય છે (શ્રાવકને એ પ્રવચનમાતા સામાયક પોસહ વખતે તો જરૂર પાળવી એવો આદેશ છે)

૪ **અભિગ્રહ** સાધુઓ જૂદા જૂદા પ્રકારના અભિગ્રહ (નિયમ) લે છે-અમુક વસ્તુ મળશે તોજ તે આહારમા લઇશ-ત્યાં સુધી ઉપવાસ વીર પરમાત્માનો વિગતવાર અભિગ્રહ વિચારવા યોગ્ય છે રાજ્યબાળા, દાસી થયેલી, પગમા બેડી, સુપડાના, ખુણામાં બાકળા લઇને આખમા આસુ સાથે વહોરાવે તો ખપે-આવો અભિગ્રહ છ માસે પૂરો થયો અનેક પ્રકારે એકદત્તી આદિ તથા વસ્તુના અભિગ્રહો હાલ પણ સાધુઓ કરતાં જોવામા આવ્યા છે

૫ **અકલ્યાણમિત્ર.**-પોતાનું શ્રેય ન થાય-ખરાબ થાય તેવા કોઇપણ પ્રકારના સંબંધ સાધુઓ જોડતા નથી સુદર સંયોગો સાપે સુયોગ થાય તેને શાસ્ત્રકાર યોગાવંચકપણુ કહે છે

" નથી, સજ્જન પુરૂષો જાણે પોતા રૂપજ હોય તેવો મીઠો ભાવ
" તેઓ તરફ બતાવે છે, પોતાને યોગ્ય જે [1]સ્થિતિ હોય તેનું જરા
" પણ ઉલ્લંઘન કરતા નથી, [2]લોકમાર્ગની–વ્યવહાર પક્ષની અપેક્ષા નિ-
" રતર ધ્યાનમાં રાખ્યા કરે છે, ગુરૂમહારાજના વર્ગને–[3]વડીલ વર્ગને
" સારી રીતે માન આપે છે, તેઓ (વડીલો) જેવા પ્રકારની આજ્ઞા
" કરે તે અનુસાર ચાલે છે–વર્તે છે, ભગવાનના આગમનું સારી રીતે
" શ્રવણ[4] કરે છે, મહાયત્ન પૂર્વક વ્રતોની ભાવના ભાવે છે, વ્યવહારૂ
" ગમે તે પ્રકારની આપત્તિ આવી પડે ત્યારે ઘણીજ ધીરજ ધારણ
" કરે છે, ભવિષ્યમાં પોતાને કોઇ પણ પ્રકારનાં દુઃખ પડવાનાં હોય
" તેનો પ્રથમથી વિચાર કરીને તેનો ઉપાય સમજણ પહોંચે ત્યાં
" સુધી કરી રાખે છે, પોતાને અનુકૂળ સયોગો[5] દરમિયાન વારંવાર
" બહુજ સંભાળ રાખે છે, પોતાના ચિત્તનો પ્રવાહ કઇ દિશાએ જાય
" છે તે બહુ લક્ષ્યપૂર્વક ધ્યાનમાં રાખે છે, મનનું વલણ ગમે ત્યાં
" જાય તે પહેલાં તેની સામેનો ઉપાય પોતે તૈયાર કરી મૂકે છે, અ-
" સંગપણાના[6] અભ્યાસમાં જાગ્રત રહીને આખો વખત મનને નિર્મળ

---

૧ એટલે સાધુના ૨૭ ગુણો પાળવામા અને વિકસાવવામાં અપ્રમાદી રહે છે અને પોતાની સ્થિતિને યોગ્ય ન હોય એવું જરા પણ આચરણ આચરતા નથી

૨ **લોકમાર્ગઃ** મતલબ એ છે કે એકદમ નિશ્ચયમાર્ગી થઇ જતા નથી; વ્યવહાર ઉપર પણ બરાબર નજર રાખે છે સાધુ એકાત નિશ્ચયમાર્ગી થઇ જાય તો તે પોતાની જાતને અને શાસનને ઘણુ નુકસાન કરી નાખે વ્યવહાર ન લોપવા માટે શાસ્ત્રમાં વારવાર વિસ્તારથી કહેવામા આવ્યુ છે.

૩ **વડિલને માનઃ** વિનયના ૫૨ પ્રકાર પ્ર. સા ગ્રથના ૬૫ મા દ્વારમા બતાવ્યા છે તેમા તીર્થંકરાદિક તેર પ્રકારના વડીલોની આશાતના ન કરવી, બની શકે તેટલી ભક્તિ કરવી, અતરગથી બહુમાન કરવુ અને તેઓની કીર્તિનો પ્રસાર કરવો–એ ચાર બાબતપર ખાસ ધ્યાન આપવુ વિનયનો એ માર્ગ છે અને તે પ્રકારે ૧૩ ને ચાર ગુણા કરતા વિનયના ૫૨ ભેદ થાય છે (પૃ ૧૫૯–૧૬૦ સદર ગ્રંથ)

૪ **શ્રવણ.** સાભળવું તે. શ્રવણની મુખ્યતા કરવાનું કારણ સાંપ્રદાયિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તે દ્વારાજ થાય છે તે છે.

૫ વિરૂદ્ધ સયોગોમાં તો પ્રાણી ધીરજ રાખે છે, પણ અનુકૂળ સયોગો થાય ત્યારે તેમા લુબ્ધ થઇ જાય છે. અનુકૂળ સયોગોને માટે ખાસ ધ્યાન રાખવાની તેથી જરૂર રહે છે.

૬ **અસંગપણુંઃ** ચિત્તને કોઇ પણ સાસારિક વસ્તુમાં ચોંટવા ન દેવું તે અસંગપણું

"રાખ્યા કરે છે, યોગમાર્ગનો અભ્યાસ કરે છે, પરમાત્માને પોતાના "ચિત્તમાં સ્થાપન કરે છે, તેના ઉપર પોતાની ધારણા[1] બરાબર "બાંધે છે, બહારની કોઇ પણ બાબતો પોતાને વિક્ષેપ કરે એમ કદિ "થવા દેતા નથી, પરમાત્મા ઉપર એકતાન લાગે તેવા પ્રકારનું પો- "તાના અંતઃકરણનું વલણ કરી દે છે, યોગની સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરવા "માટે યત્ન કરે છે, શુક્લ ધ્યાન આદરે છે, પોતાનો આત્મા શરીર "અને ઇંદ્રિયથી તદ્દન જૂદો છે એમ પ્રત્યક્ષ જુએ છે, ઉત્કૃષ્ટ પ્રકા- "રની સમાધિ પ્રાપ્ત કરે છે અને પોતાનું વર્તન એકદરે એવું વિશુદ્ધ "કરી નાખે છે અને માનસિક નિર્મળતા એટલી ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની સાધે "છે કે શરીરમાં રહ્યા છતા પણ મોક્ષના સુખને પોતે યોગ્ય છે એવી "સ્પષ્ટ પ્રતીતિ ઉપજાવે છે.

અંતરંગ શત્રુઓને દાબનાર કોણ

"એવી રીતે હે રાજન્! ઉપર ગણાવ્યા તે પ્રમાણે પરપીડા- "વર્જનથી માંડીને છેલ્લા મોક્ષ સુખને યોગ્ય આત્મ- "સ્થિતિ સાધવા સુધીનાં અપ્રમાદયંત્રના સર્વ ઉપ- "કરણો મુનિઓ દરેક ક્ષણે ઉપયોગમાં લે છે અને "મુનિ જેમ જેમ એ ઉપકરણોનો વધારે ને વધારે "ઉપયોગ કરે છે તેમ તેમ અપ્રમાદયંત્ર વધારે મજબૂત થતું જાયછે. "તેઓ આવી રીતે અપ્રમાદયંત્રને મજબૂત બનાવે છે તેને લીધે પેલા "સ્પર્શન અને અકુશળમાળા તથા તેના જેવા બીજા જે અંતરંગના "દુષ્ટ લોકો હોય છે તેઓને દાબી દેવાને તેઓ પૂરતી શક્તિવાળા થાય છે "અને એ અપ્રમાદયંત્રથી જો દુષ્ટ અંતરંગ લોકોને એક વાર દાબી "દીધા હોય તો પછી તેઓ કદિ પણ ઊભા થઇ શકતા નથી તેથી "હે રાજન્! તમારા મનમાં એ દુષ્ટ લોકોને દાબી દેવાનો ખરેખરો "વિચાર થયો હોય તો તમારે ઉપર જણાવ્યું તેવું અપ્રમાદયંત્ર ધા- "રણ કરવું અને તમારા પોતાના જોર (વીર્ય-શક્તિ) ઉપર આધાર "રાખી તમારે જાતે જ તેઓને દાબી દેવા. એ કામમાં તમારે મંત્રીને "હુકમ આપવો યોગ્ય નથી કદાચ કોઇ બીજા માણસો એને દાબી "દે તો તેથી તેઓ પરમાર્થથી બરાબર દબાતા નથી. બીજો પ્રાણી "દાબે તો તેના સબંધમાં તેઓ દબાય છે, પણ તેથી તમને તેનો "લાભ મળતો નથી. તમારે તેમને તમારા સંબંધમાં દબાવવા હોય "તો તમારા પોતાના બળનો જ ઉપયોગ કરવો જોઇએ"

---

૧ ધારણાઃ યોગનું છઠું અંગ છે. વિસ્તાર માટે જુઓ જૈન. દ યોગ પૃ. ૧૩૦.

અપ્રમાદયંત્ર અને ભાવદીક્ષાનો સંબંધ.
મનીષીના દીક્ષા લેવાના પરિણામ.
ભગવાનનો જવાબ અને નિરધાર.

આચાર્ય મહારાજ પ્રબોધનરતિ આ પ્રમાણે રાજાને ઉપદેશ આપી રહ્યા હતા તે વખતે ભગવાનના વચન રૂપ પવનથી કર્મરૂપ કાષ્ટને બાળી નાખે તેવો શુભપરિણામ રૂપ અગ્નિ મનીષીના મનમાં વધારે સળગ્યો, પોતાની ઉન્નતિ કરવાના વિચારો વધારે દૃઢ થયા; પણ ભગવાને અગાઉ દીક્ષા લેવાની વાત કહી અને પછવાડે અપ્રમાદયંત્રની વાત કરી તે બન્નેનો સબધ તે બરાબર સમજ્યો નહિ, તેથી પોતાનો સદેહ પૂછવા સારૂ હાથ જોડીને તેણે ભગવાનને આ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરી "ભગવન્! આપે પ્રથમ એમ કહ્યું કે **ભાવદીક્ષા** લેવાથી આત્મબળનો ઘણો વધારો થાય છે અને તેથી પુરૂષનુ ઉત્કૃષ્ટપણુ સધાય છે અને છેવટે આપે દુષ્ટ અતરગ લોકોને દાબી દેવાને સમર્થ અને પોતાના વીર્યપર આધાર રાખતું **અપ્રમાદયંત્ર** બતાવ્યું- ત્યારે એ ભાવદીક્ષા અને અપ્રમાદયત્ર એ બન્નેમાં અરસપરસ શો તફાવત છે તે જણાવવા કૃપા કરો."

આચાર્ય—"તે બન્નેમાં જરા પણ તફાવત નથી, માત્ર શબ્દનોજ ભેદ છે. ટુંકામાં કહીએ તો **અપ્રમાદયંત્ર એજ ભગવાનના મતની ભાવદીક્ષા સમજવી.**"

મનીષી—"જે એમજ હોય તો ભગવન્! હું તે ભાવદીક્ષાને યોગ્ય હોઉં તો મને તે જરૂર આપવા કૃપા કરો."

આચાર્ય—"તું તેને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે; તને તે સર્વ પ્રકારે અવશ્ય આપવામાં આવશે."

મનીષી સાથે શત્રુમર્દન રાજાની ઓળખાણ.
અંતરંગ રાજ્યને અંગે રાજાની નવી ચિંતા.
ગૃહસ્થ ધર્મની ઓળખાણ અને નિર્ણય.

શત્રુમર્દન—"ભગવન્! મે અનેક મોટી લડાઇમાં સાહસ કરી મોટા પરાક્રમી તરીકે નામ મેળવ્યુ છે તેવાને આપની પાસેથી સાંભળેલા અપ્રમાદયત્રની હકીકત સાંભળીને તેનું અનુષ્ઠાન કરવાની મુશ્કેલીથી મનમા ધ્રુજ ઉત્પન્ન થાય છે! ત્યારે આ મહાત્મા કોણ છે?

ક્યાંથી આવેલા છે? એમને તો જાણે મોટું મહારાજ્ય જીતવાની [illegible] આનંદથી તે અપ્રમાદયત્નને આદરવા ઇચ્છા [illegible] મહાત્મા કોણ છે?”

આચાર્ય—“એનું નામ મનીષી છે અને તે આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો જ રહેનાર છે.”

રાજા શત્રુમર્દને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે જ્યારે પેલા પાપી બાળને મારી નાખવાનો હુકમ કર્યો હતો તે વખતે લોકોને મનીષી નામના તેના ભાઈની પ્રશંસા કરતા સાંભળ્યા હતા. તેઓ એમ બોલતા હતા કે 'અહો! એક જ બાપના બે દીકરા છે. છતા આ બાળ અને મનીષી વચ્ચેનો તફાવત તો જુઓ! એકનું આવું ખરાબ વર્તન છે કે જે સર્વ પ્રકારે તિરસ્કારને યોગ્ય છે, ત્યારે બીજો મહાત્મા છે અને સર્વ રીતે પ્રશંસાને પાત્ર છે.' આ તેજ મનીષી હોવો જોઇએ. તો હવે ભલે એના સગાસંબંધીઓ પણ આચાર્ય મહારાજને પૂછી લઉં. આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને રાજા શત્રુમર્દન બોલ્યા “મહારાજ! આ નગરમાં એના માબાપ કોણ છે અને તેના બીજા સગા સંબંધીઓ કોણ છે?”

આચાર્ય—“આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો સ્વામી કર્મવિલાસ નામનો મોટો રાજા છે તે આ મનીષીનો પિતા થાય છે અને તેને શુભસુંદરી નામની પટ્ટરાણી છે જે આ મનીષીની માતા થાય છે. વળી તેજ કર્મવિલાસ રાજાને એક બીજી અકુશળમાળા નામની સ્ત્રી છે તેનો પેલો બાળ નામનો પુત્ર છે. વળી મનીષીની પાસે એક બીજો પુરુષ ઊભો છે તે સદગુરુ રાજાની એક ત્રીજી સામાન્યરૂપા નામની રાણી છે તેનો દીકરો મધ્યમબુદ્ધિ છે. એના સગાઓમાંથી આટલા હાલ તો અહીં છે. બાકીના એના ઘણા સગાઓ તો દેશાંતરમાં છે, તેની વાર્તા કરવાનું હાલ આપણને કાંઇ પ્રયોજન નથી.”

શત્રુમર્દન—“ત્યારે મહારાજ! શું આ ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નગરનો ભોક્તા (સ્વામી) એ કર્મવિલાસ છે? હું નહિ?”

---

૧ પોતાની ઉપર વાત આવી ત્યાં મૂળ બાબતને મૂકી દઇ પ્રાણી કેવો બીજા સવાલપર ઉતરી જાય છે તેનું આ દૃષ્ટાન્ત છે અહીં મનીષીની વાત પૂછતાં રાજ્યપર વાત આવી એટલે મનીષીની વાત અદ્ધર લટકી ગઈ અને રાજા કોણ છે તે વાત ચાલી મનુષ્ય સ્વભાવ જ એવો છે પગ નીચે રેલો આવે ત્યારે એનું અસલ સ્વરૂપ પ્રકટે છે

આચાર્ય—" તમે નહિ. "

શત્રુમર્દન—" તે કેવી રીતે ? "

આચાર્ય—" સાંભળો:—

અંતરંગ રાજ્યની પરિક્રિયા.
કર્મવિલાસનું અખંડ સામ્રાજ્ય;
બુદ્ધિદૃષ્ટિએ તેનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ.

" એનું કારણ એ છે કે એ કર્મવિલાસ મહારાજ જે જે હુકમો કરે છે તે તે સર્વ ભયથી કંપિત થઇ ગયેલા મનવાળા સર્વ નગરવાસીઓ કદિ પણ ઉલ્લંઘી શકતા નથી; જે જે હુકમ તે મહારાજા ફરમાવે છે તેમાં જરા પણ ફેરફાર કરવાની તેઓ હિંમત પણ કરી શકતા નથી. તારૂં પોતાનું રાજ્ય તારી પાસેથી હરણ કરી લેવું હોય, બીજા કોઇને આપી દેવું હોય કે તને પોતાને રાજા તરીકે ચાલુ રાખવો હોય તે સર્વ કાર્ય કરવાને તે કર્મવિલાસ રાજા સમર્થ છે. એ સર્વ બાબતમાં તારો હુકમ ચાલી શકતો નથી, પણ તે રાજાનો હુકમ ચાલે છે. તેટલા માટે આ નગરીનો પરમાર્થથી તે કર્મવિલાસ જ રાજા છે. રાજાઓની મોટાઇ તેઓ આજ્ઞા કરી શકે, હુકમ ફરમાવી શકે અને તેનો બરાબર અમલ થઇ શકે તેમાં છે. જો રાજા આજ્ઞા કરી શકતો ન હોય અથવા તેનો અમલ થતો ન હોય તો તેનામાં પ્રભુપણું રહી શકતું નથી."

પ્રભુત્વની વ્યાખ્યા

શત્રુમર્દન—" ભગવન્ ! જો આપ કહો છો તેમ તે કર્મવિલાસ આ નગરનો રાજા હોય તો પછી તે અહીં દેખાતો કેમ નથી ? "

આચાર્ય—" એ કર્મવિલાસ રાજા અહીં દેખાતો નથી તેનું કારણ તું સાંભળ. એ કર્મવિલાસ અંતરંગનો મોટો રાજા હોવાથી તારા જેવાને તે કદિ દેખાતો નથી. જે અંતરંગ લોક છે તેમની પ્રકૃતિ એવા પ્રકારની હોય છે કે તેઓ ગુપ્ત રૂપે અંદર રહીને સર્વ કાર્યો કરે છે. ધીરજવાળા બહાદુર પ્રાણીઓ તેવા અંતરંગ લોકને બુદ્ધિદૃષ્ટિથી માત્ર જોઇ શકે છે અને બીજા પ્રાણીઓના સંબંધમાં પણ તેઓને પ્રકટ થયેલા તેઓ સ્પષ્ટ રીતે જોઇ શકે છે. તારે આ હકીકતને લઇને કાંઇ પણ ખેદ લાવવાની (દીલગીરી કરવાની) જરૂર નથી, કારણ કે એ રાજાએ તને એકલાનેજ જીતેલો છે એમ

નથી, પણ આ સંસારના ઉદરમાં રહેનારા સર્વ રાજાઓને અને શેં-ઠીઆઓને એ કર્મવિલાસ રાજાએ પોતાની શક્તિથી વશ કરી લીધેલા છે."

વાતનું રહસ્ય સમજી જઇને સુબુદ્ધિમંત્રીએ રાજાને ઉદ્દેશીને કહ્યું "મહારાજ! આચાર્યે મહારાજે હમણા જે રાજાનું વર્ણન કર્યું તેને મે પણ બરાબર ઓળખી લીધો છે. હું આપસાહેબને વધારે સારી રીતે તે રાજાનું સ્વરૂપ કહી સંભળાવીશ, મને ભગવાને (આ-ચાર્યશ્રીએ) જ અગાઉ એ રાજાનું સ્વરૂપ સમજાવ્યુ હતું. આપે એ સબધમાં ચિંતા કરવાની જરૂર નથી."

ગૃહસ્થધર્મનું સ્વરૂપ અને આદર.

આ પ્રમાણે વાતચીત ચાલતી હતી તે વખતે અવસર જોઇને મધ્યમબુદ્ધિએ પોતાનુ મસ્તક નમાવી આચાર્યશ્રીને વિજ્ઞપ્તિપૂર્વક પૂછ્યુ "ભગવન્! આપે થોડા વખત પહેલા વાત કરી હતી કે ગૃહસ્થનો ધર્મ સસારને ઓછો કરનાર છે, તો તે ધર્મને જો હું યોગ્ય હોઉં તો મને તે આપો."

આચાર્ય—"ભગવાનના મતની ભાવદીક્ષા સંબધી હકીકત સાં-ભળીને તારા જેવા જે કોઇ તેને આદરવાને શક્તિમાન્ ન હોય તેઓએ ગૃહસ્થધર્મનો આદર કરવો એ બરાબર ઉચિત છે, યોગ્ય છે, કરવા લાયક છે."

શત્રુમર્દન—"ભગવન્! એ 'ગૃહસ્થધર્મ' કેવા પ્રકારનો છે તે મને પણ કૃપા કરીને સમજાવો! મારે તે સમજવાની બહુ ઇચ્છા છે."

આચાર્ય—"જો એમ છે તો રાજન્! ગૃહસ્થધર્મનું સ્વરૂપ સાભળ"

ત્યાર પછી આચાર્ય મહારાજે મોક્ષરૂપ કલ્પવૃક્ષને ઉગાડનાર સમ્યગ્દર્શનરૂપી[1] બીજ કેવા પ્રકારનું હોય છે તેનું પ્રથમ વર્ણન કર્યું, ત્યાર પછી સસારવૃક્ષના મૂળનો થોડા વખતમાં છેદ કરનાર અને સ્વર્ગ અને મોક્ષના માર્ગ સાથે સંબંધ કરાવી આપનાર

---

૧ સમ્યગ્દર્શનઃ શુદ્ધ દેવ, શુદ્ધ ગુરૂ અને શુદ્ધ ધર્મપર વિશુદ્ધ શ્રદ્ધા મોક્ષ સુધી પ્રાણીને જરૂર લઇ જાય છે તેથી મોક્ષ રૂપ ઝાડના નિરૂપહત બીજ તરીકે તેને ગણવામાં આવે છે એ બીજ વાવ્યા પછી જરૂર ઉગે છે

[1]અણુવ્રત, ગુણવ્રત અને શિક્ષાવ્રતનું વર્ણન કર્યું, અને તેને લીધે તે વખતે આવરણ કર્મોનો કાંઇક નાશ અને કાંઇક ઉપશમ થવાથી રાજાને પણ દેશવિરતિ[2] ગ્રહણ કરવાના ભાવ થયા. તેના મનમાં એમ આવ્યું કે આવો ગૃહસ્થધર્મ તો આપણા જેવાથી પણ થઇ શકે ખરો. પછી આ પ્રમાણે વિચાર કરીને શત્રુમર્દન રાજા બોલ્યા, "ભગવન્! આપે વર્ણન કર્યો તેવા પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ મને પણ આપીને મારા ઉપર અનુગ્રહ કરો."

આચાર્ય મહારાજે ઉત્તરમાં કહ્યું "રાજન્! તે ધર્મ તમને સારી રીતે આપું છું." પછી આચાર્ય મહારાજે શત્રુમર્દન રાજાને અને મધ્યમબુદ્ધિને ગૃહસ્થ ધર્મ વિધિપૂર્વક આપ્યો.[3]

---

૧ **અણુવ્રત.** પાચ **અણુવ્રત** છે. સ્થૂળપણે જીવવધ ન કરવો, પાચ મોટાં જૂઠાં ન બોલવા, સ્થૂળ ચોરી ન કરવી, સ્વસ્ત્રીમા સતોષ રાખી પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો અને પરિગ્રહનું પ્રમાણ કરવું—હદ બાધવી—એ પાચને '**અણુવ્રત**' કહેવામા આવે છે સાધુના પાચ મહાવ્રત કરતા એ ઓછા છે, પણ પગથીઆ જેવાં છે. જુદી જુદી દિશાઓમા કેટલે દૂર જવું તેનુ પ્રમાણ કરવું, (દિગ્વ્રત) ખાવાની વસ્તુઓમાં ત્યાગભાવ કરવો, રાત્રીભોજન કરવું નહિ અને કર્માદાનના વ્યાપાર કરવા નહિ (ભોગોપભોગ વ્રત) અને રાજકથા, સ્ત્રીકથા, નાટક, પ્રમાદાચારણ વિગેરે નકામાં પાપો સેવવા નહિ (અનર્થદંડ)—એ ત્રણ **ગુણવ્રત** કહેવાય છે. બે ઘડિ સ્થીર ચિત્તે બેસી જ્ઞાન મેળવવું કે ધ્યાન કરવું (સામાયિકવ્રત), અમુક વખતમાટે સર્વ વસ્તુ તથા દિશાઓનો સંક્ષેપ કરવો (દેશાવગાસિકવ્રત), ચાર કે આઠ પહોર સાધુધર્મની ભાવના કરી સંસારથી દૂર રહેવું (પૌષધવ્રત) અને અતિથિ સાધુની યોગ્ય આદરપૂર્વક જરૂરીઆતો પૂરી પાડવી (અતિથિસંવિભાગવ્રત)—આ ચારને **શિક્ષાવ્રત** કહેવામા આવે છે વિસ્તાર માટે જુઓ બારવ્રતની ટીપ.

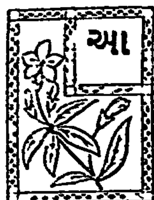
૨ **દેશવિરતિઃ** થોડા ત્યાગ કરવાનો નિયમ ધરવો તેને **દેશવિરતિ** કહે છે. સાધુ 'સર્વવિરતિ' હોય છે, કારણ તેઓ બાહ્ય સસર્ગનો સર્વથા ત્યાગ કરવાનો નિયમ (પચ્ચખ્ખાણ) કરે છે દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ વચ્ચેનો આ તફાવત બરાબર ધ્યાનમાં રાખવો

૩ **વિધિઃ** ગૃહસ્થધર્મ આપવાનો વિધિ કર્યો એટલે **બારવ્રત** ઉચરાવ્યા એમ સમજાય છે ગૃહસ્થધર્મનો વિષય કહાય છે, નિર્ણય થયા પછી તેનો વિધિપૂર્વક આદર થાય છે ગુરૂસાક્ષીએ તે સર્વ થાય છે તેનો વિધિ ચરણ ગ્રંથોમા બતાવવામાં આવેલ છે. જુઓ શ્રાદ્ધવિધિ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

શત્રુમર્દનાદિનો આંતર પ્રમોદ.

આચાર્ય મહારાજ પ્રબોધનરતિ મનીષીને દીક્ષા દેવા તૈયાર થયા તે વખતે શત્રુમર્દન રાજાએ આચાર્યના પગમાં પડીને વિજ્ઞપ્તિ કરી "ભગવન્! આ મનીષીએ ભાવથી તો ભગવાનના મતની દીક્ષા લઇ જ લીધી છે તેથી તે ખરેખરો કૃતકૃત્ય થઇ ગયેલ છે. એ મનીષીને ઉદ્દેશીને અમારો સતોષ જાહેર કરવાને માટે અમે કાઇક જાહેર દેખાવ કરવાની (અર્થાત્ તેનો દીક્ષા મહોત્સવ કરવાની) ઇચ્છા રાખીએ છીએ તો તેમ કરવાની આપ અમને આજ્ઞા આપો!"

દ્રવ્યસ્તવ અને ગુરૂઓ.

શત્રુમર્દન રાજાની આવી માગણી સાંભળીને આચાર્ય મહારાજ મૌન રહ્યા. તે વખતે સુબુદ્ધિ મત્રીએ રાજાને કહ્યુ "જ્યારે તમારે [1]દ્રવ્યસ્તવમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની હોય ત્યારે ગુરૂમહારાજને પૂછવું નહિ. એવી બાબતમા આદેશ આપવાનો ભગવાનનો અધિકાર નથી. તમારા જેવાએ દ્રવ્યસ્તવ યોગ્ય અવસર જોઇને ઉચિત લાગે તે પ્રમાણે કરવુ જોઇએ. તેઓશ્રી તો માત્ર દ્રવ્યસ્તવની અનુમોદના કરે છે એટલે બીજા કોઇ દ્રવ્યસ્તવ કરે તો તે હકીકતને તેના યથાસ્વરૂપમા બતાવે છે, તેના વખાણ કરે છે, તેને યોગ્ય સ્થાન આપવાની સૂચના-ભલામણ કરે છે એવા દ્રવ્યસ્તવને યોગ્ય ઉપદેશ તેઓ અવસરે આપે છે. દાખલા તરીકે તેઓ ઉપદેશના ગર્ભમાં જણાવે છે કે મોટા પાયા ઉપર દેવની પૂજા કરવા યોગ્ય છે, દેવની પૂજા સિવાય ધનનો

---

૧ દ્રવ્યસ્તવઃ સ્થૂળ વ્યવહાર ધર્મનુ સ્વરૂપ બાહ્ય ઉપકરણદ્વારા ધર્મના સાધનો કરવાનો પ્રચાર દ્રવ્યપૂજા, ગુરૂને ઉપકરણદાન, આહારદાન, ઉજમણું વિગેરેનો 'દ્રવ્યસ્તવ'માં સમાવેશ થાય છે.

૬૫

વ્યય કરવા માટે બીજું વધારે ઊંચુ કોઇ પણ સ્થાન નથી. માટે આવી બાબતમાં ઘટતું હોય-યોગ્ય લાગતું હોય તે આપ જાતેજ કરો! ગુરૂમહારાજ એ સંબંધી આજ્ઞા આપે નહિ. આપણે મનીષીને વિનતિ કરીએ કે દીક્ષા લેવામાં તે જરા ઢીલ કરે જેથી દ્રવ્યસ્તવ-મહોત્સવ આપ કરી શકશો.” શત્રુમર્દન રાજાએ તેમ કરવાની સંમતિ બતાવી.

ત્યાર પછી યોગ્ય માનપૂર્વક રાજમંત્રીએ મનીષીને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે, ‘રાજાનો વિચાર દીક્ષાનો મહોત્સવ કરવાનો છે તેથી જરા વખત આપે સંસારમાં રહેવું.’ મનીષીએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે આવી ધર્મની બાબતમાં વખત કાઢવો એ ઠીક નથી, છતાં મોટા માણસો કોઇ બાબતમાં વિજ્ઞપ્તિ કરે તેમને ના પાડવી એ પણ અવિવેક ગણાય અને અવિવેક કરવાનું પણ પોતાથી બને તેવું નથી એવા વિચારથી તેણે રાજા તથા મંત્રીની માગણી સ્વીકારી.[1]

અત્યંત ઉચ્ચ પ્રકારની દ્રવ્ય શુદ્ધિ. દેવવિમાન રચના.
પરમાત્માના બિંબનું સિંહાસનમાં સ્થાપન.
મનીષીને સ્નાન. પરમાત્માને અભિષેક.
અભિષેકમાં ચારિત્રને અગ્રસ્થાન.
ધન્ય નરોની પ્રભુકિંકરતા.

ત્યાર પછી રાજાએ પોતાના સર્વ મંત્રીઓને એકદમ કામે લગાડી દીધા અને કામ જલદી કરવા માટે સર્વને ઘણી સ્પષ્ટ રીતે હુકમો આપી દીધા. તે સર્વ મંત્રી સામતોએ આખા જિનમદિરની ચારે તરફ અને ઉપર એવા સુદર પડદાઓ (વસ્ત્રો) લટકાવી દીધાં કે મદિરમાં કોઇ પણ પ્રકારે ગરમી થાય નહિ, તડકો લાગે નહિ અને તેની શોભામાં હાની થાય નહિ. કસ્તુરી, કેશર, ચંદન અને કર્પૂરનું મિશ્રણ કરી તે મદિર અને આંગણાનું તળીઉં સુંદર લેપથી અતિ સુશોભિત કરી દીધું. ગુંજારવ કરતાં ભમરાઓથી સેવાતા સંગીતનો સુદર સ્વર આપનાર પાંચ જાતિનાં અતિ સુગંધી ફુલો મદિરમાં ઘુટણ સુધી પાથરી દીધાં. અત્યત કિમતી વસ્ત્રનો ચંદરવો બંધાવી દીધો જેને સોનાના થાંભલા મૂકીને તેની ઉપર સ્થિત કર્યો, તે ચંદરવા નીચે મણિઓ અને નાના નાના કાચ લટકાવી દીધા અને તેની ચોતરફ વધારે શોભા માટે મોતીની માળાઓ લટકાવી દીધી. ચારે બાજુએ એટલાં રત્નો

---

૧ આમાં દ્રવ્યસ્તવને અગે ગુરૂકર્તવ્ય અને મનીષીનું આંતર ઔદાર્ય અને દાક્ષિણ્ય અનુકરણીય છે, વિચારણીય છે, પ્રશસ્ય છે.

લટકાવી દીધાં કે તેને લઇને અંધકાર સાથેનો સબંધ તો તદન દૂરજ થઇ ગયો અને કૃષ્ણાગરૂનો ધૂપ એટલો સુંદર અને સારી રીતે કરવામાં આવ્યો કે ત્યાં કોઇ પણ પ્રકારની દુર્ગંધની વાસ પણ રહી શકે નહિ. પડોપાંદડી જેવા સુગંધી દ્રવ્યના ફેલાવાથી તેમજ છુટેલા કેવડાની સુંદર ગંધથી તે જિનમંદિરની અંદર બહાર તથા આસપાસ સર્વત્ર દેવલોકથી પણ વધારે સુગંધ આવવા લાગી અને સુંદર સ્ત્રીઓ સ્નાન કરે તેવાં સર્વ યોગ્ય સાધનો ત્યાં તૈયાર કરીને દેવપૂજન માટે તે જિનમંદિરને સારી રીતે તૈયાર કરી દીધું. ત્યાર પછી તેઓએ (રાજમંત્રીઓએ) [1]દેવવિમાનો બનાવ્યાં હતાં તેને પારિજાતક[2] મંદાર,[3] નમેરૂ,[4] હરિચંદન,[5] સંતાનક[6] દેવતાઓના સમૂહ[7] અને અનેક પ્રકારનાં કમળોથી ભરી દીધા અને તે જાણે આકાશમાં ઉડતાં આકાશને શોભાવતાં હોય તેવી રીતે મંદિરની ઉપર ગોઠવી દીધાં અને પછી દુંદુભિ આદિ સ્વર્ગીય વાજિંત્રો વગાડતાં તેઓ જિનમંદિર તરફ વાજતે ગાજતે આવ્યા. તેઓને એવી સારી રીતે તૈયાર થયેલા જોઇ લોકો તેઓની સામે જોઇ રહ્યા અને તેઓ અત્યંત આનંદમાં આવી જગદ્ગુરૂ શ્રી જિનેશ્વર દેવની પૂજા કરવા માટે તૈયાર થઇ ગયા. તેઓએ વિચિત્ર પ્રકારના રંગરાગપૂર્વક એવી સુંદર રીતે પૂજા કરવાની ગોઠવણ કરી કે લોકો તેઓની સામુ આંખ ફરકાવ્યા વગર લાંબા વખત સુધી જોઇજ રહ્યા અને તે એટલું બારીકીથી અનિમેષ પણે જોવા લાગ્યા કે જાણે તેઓ ખરેખર દેવતાજ હોય તેમ શોભવા લાગ્યા.[8] ત્યાર પછી ભગવાનના અનંત ગુણરૂપ આનંદથી ચિત્તમાં ભરપૂર થઇ જઇને રાજાએ સર્વ લોકોની સાથે જિનેશ્વર દેવની સારી વાણી વડે સ્તુતિ કરી અને સુંદર સિંહાસન ઉપર એટલે મેરૂ પર્વત જેવા ઊંચા ભદ્રાસનમાં જિનેંદ્ર ભગવાનના બિંબને પધરાવ્યું. પછી મનીષીને વિધિપૂર્વક સ્નાન કરાવવા માટે ગયા

---

૧ મંદિરને શોભા કરવા ઉપરાંત અહીં મંત્રીઓએ દેવતાઓ વિમાનમાં બેસી પૂજન કરવા આવતા હોય તેવી રચના કરી તેનું આ વર્ણન છે

૨ પારિજાતક: પારિજાત નામનું દેવલોકનું ઝાડ

૩ મંદાર: પારિભદ્ર નામનું દેવલોકનું ઝાડ

૪ નમેરૂ: સુરપુન્નાગ નામનું દેવલોકનું ઝાડ

૫ હરિચંદન: કેસર   ૬ સંતાનક: કલ્પવૃક્ષ.

૭ રચના સંપૂર્ણ બનાવવાને વિમાનમાં દેવોના [illegible]

૮ દેવતાઓની આંખ ઉઘાડબંધ થતી નથી, તેથી [illegible] પણ અહીં આંખો મટકાવતા ન હોવાથી દેવના જેવા [illegible] કરતા છે.

મનીષીને ઉત્તમ પ્રકારે સ્નાન કરાવવામાં આવ્યું, સારાં વસ્ત્રો પહેરાવવામાં આવ્યાં, મુગટ અને બાજુબંધ તેના અંગપર ધારણ કરાવ્યાં, ગોરૂચંદનથી તેને વિલેપન કર્યું, તેના ગળામાં સુંદર મોટા મૂલ્યનો હાર નાખવામાં આવ્યો, કાનમાં કુંડળ એવા સુંદર નાંખવામાં આવ્યાં કે જેથી તેના ગાલ ઉપર પણ તેનો પ્રકાશ પડવા લાગ્યો અને જાણે ઇંદ્ર હોય તેવો સુંદર તેને મંત્રીઓએ વસ્ત્રાભૂષણ વિગેરેથી બનાવી દીધો, છતાં મનીષિના બહારના સર્વ વિકારો તદ્દન શાંત થઇ ગયા હતા અને મન પણ તદ્દન પવિત્ર થઇ ગયું હતું. તેવા મનીષીને ઉદ્દેશીને રાજા શત્રુમર્દન 'એ મહાભાગ્યશાળી છે, પૂજન કરવાને યોગ્ય છે! એણે અત્યંત મુશ્કેલ ભગવતી દીક્ષા લેવાને અંતઃકરણથી નિર્ણય કર્યો છે' એમ બોલતાં બોલતાં મનીષીને જિનસ્નાત્ર કરવાના કાર્યમાં પ્રથમ સ્થાને[1] સ્થાપન કર્યો અને સુંદર તીર્થોના જળથી ભરેલ, સુવર્ણનો બનાવેલ, મનને હરણ કરે તેવો, સુંદર ધર્મના સાર રૂપ મુનિના હૃદય જેવો નિર્મળ, ગોરૂચંદન અને સુખડથી તથા દિવ્ય કમળોથી ભરેલા મુખવાળો અને જેની ચોતરફ સુંદર ચંદનના હાથ લગાડેલા છે એવો સંસારનો છેદ કરનાર દિવ્ય કુંભ (કનક કળસ) રાજા શત્રુમર્દને પોતે મનીષીને આપ્યો. મનમાં અત્યંત આનંદ લાવીને આખા શરીરે રોમાંચ પૂર્વક ભક્તિ કરવા તત્પર થયેલા શત્રુમર્દન રાજાએ બીજો જળકળસ પોતાના હાથમાં લીધો. તે વખતે પેલો મધ્યમબુદ્ધિ અને શત્રુમર્દન રાજાનો કુંવર સુલોચન પણ ભગવાનને અભિષેક કરવાને તૈયાર થઇ ગયા અને તેઓ પણ રાજાની સાથે જોડાયા. ચંદ્રની જેવી અત્યંત સ્વચ્છ કાંતિને ધારણ કરનાર ચામર હાથમાં લઇને ભગવાનની સામી બાજુએ મદનકંદળી ઊભી રહી. એ મદનકંદળીની સાથે એક પદ્માવતી નામની તેના જેવાજ આકારવાળી સ્ત્રીને રાજાએ બીજો ચામર લઇને મદનકંદળીની બાજુમાં ઊભી રાખી. મનમાં અત્યંત આનંદ પૂર્વક અને બીજાને આનંદ વધારે તેવું વર્તન કરનાર સુબુદ્ધિ મંત્રી મુખપર મુખકોશ બાંધીને પોતાના હાથમાં ધૂપધાણું લઇ, રાણીની આગળના ભાગમાં ઊભો રહ્યો. ત્યાર પછી પૂજાને લગતાં બીજા પરચુરણ કાર્યોમાં મોટા મોટા મંત્રીઓ અને મુખ્ય નાગરિકોને યોગ્યતા પ્રમાણે રાજાએ ગોઠવી દીધા.

---

૧ પોતાના કરતાં પણ ઊંચું સ્થાન તેને યોગ્ય રીતે રાજાએ આપ્યું. સ્નાત્રમાં અગાઉ ચારિત્રની યોગ્યતા જોવામાં આવતી હતી એમ જણાય છે. હાલ તો ધનની યોગ્યતા જોવાય છે. ચારિત્ર લેનારને ઉદ્દેશીને આ મહોત્સવ હોવાથી તેનીજ મુખ્યતા હોય; સર્વત્ર એમજ હોય છે. આ બન્ને ખુલાસા વિચારણીય છે.

ખરેખર! આ સંસારમાં શક્ર પણ જેની નોકર તરીકે સેવા કરે છે તેવા ભગવાનના મંદિરમાં જે પ્રાણીઓ નોકરપણું-કિંકરતા સ્વીકારે છે તેઓ ખરેખરા ભાગ્યશાળી છે, તેઓનો જન્મ સફળ થયો છે, તેઓનું સમૃદ્ધ થવું પણ સાર્થક છે, તેઓ કળા, ગાયન કે વિજ્ઞાનના સાચા અભ્યાસી છે, તેઓ ખરેખરા દ્રવ્યવાળા છે, તેઓ ખરેખરા રૂપવાળા છે, તેઓ સાચા શૂરવીર છે, તેઓ પોતાનાં કુળને ભૂષણ જેવા છે, તેઓ સર્વગુણસંપૂર્ણ છે, તેઓ ત્રણ ભુવનમાં પ્રશંસાને પાત્ર છે અને તેઓનુ ભવિષ્યમા સાચેસાચુ કલ્યાણ થવાનુ છે!

અભિષેક વર્ણન

ત્યાર પછી ભગવાનના અભિષેકનો મહોત્સવ શરૂ થયો. દેવતાઓના દુંદુભિનાદ જેવા વાજીંત્રોના અવાજો ચારે દિશાઓને પૂરવા લાગ્યા. પ્રૌઢ અવાજ કરતા ઢોલના પ્રતિઘોષ સાથે પડછંદો પાડનાર શરણાઇના વિવિધ પ્રકારના અવાજ મનુષ્યોના કાનને બહેરા કરી મૂકવા લાગ્યા. કાંસીનો અવાજ ઉચ્ચાર કરતા રવ (અવાજ)થી મિશ્ર અવ્યક્ત અને મધુર મોટા ઘોષ સાથે ચોતરફ ફેલાઇ રહ્યો શાંતિના અતિ સુંદર સુખરસનો અનુભવ કરાવે તેવા, ભગવાનના અને સાધુઓના ઉત્તમ ગુણોનાં વર્ણનથી ભરેલાં અને સાભળવાથી હૃદયમાં ઘણો આનદ ઉત્પન્ન કરે તેવા ગીતો વચ્ચે વચ્ચે ગવાવાં લાગ્યા. સર્વજ્ઞ મહારાજે બતાવેલાં વચનોને ઉન્નત કરે તેવા અને રાગદ્વેષ વિગેરે ભયંકર સર્પોને જાગુલી મંત્ર જેવાં અર્થભાવયુક્ત મોટાં મોટાં સ્તોત્રો શુદ્ધ અને ગભીર અવાજથી વચ્ચે વચ્ચે બોલાવા લાગ્યાં. જૂદી જૂદી ઇંદ્રિયોના તેમજ હાથ પગના હલનચલન (લ્હેકા) પૂર્વક અનેક પ્રકારના નાચો અંત કરણના પ્રમોદને સૂચવતા નચાવા લાગ્યા. એવી રીતે મેરૂપર્વત ઉપર જેમ દેવતાઓ અને અસુરો ભગવાનનો અભિષેક અત્યત ઠાઠ પૂર્વક કરે છે તેવી રીતે પ્રભુનો અભિષેક મહોત્સવ કરીને શત્રુમર્દન રાજાએ તથા બીજા સર્વેએ શ્રીઆદિનાથ પ્રભુ જેઓ મૂળ નાયક હતા તેમની વિશેષ પ્રકારે પૂજાભક્તિ કરી, તેમજ તે વખતે કરવા યોગ્ય બાકીના સર્વે યથોચિત કૃત્યો કરીને સર્વ સાધુઓને વદન કર્યું, પુષ્કળ દાન આપવામા આવ્યુ, સાધર્મી બધુઓને ખાસ કરીને વિશેષ સન્માન આપવામા આવ્યું. ત્યાર પછી મનીષીને પોતાના મુકામપર લઇ જવાને માટે પોતાનો જયકુજર નામનો હાથી મગાવી તેના ઉપર મનીષીને બેસાડવામા આવ્યો. રાજાએ પોતે તેની પછવાડે બેસી છત્ર ધારણ કર્યું અને તે વખતે આખા શરીરમાં હર્ષના રોમાંચ પૂર્વક રાજાએ મોટે સ્વરે આ પ્રમાણે ઉદ્દઘોષણા કરી "અરે સામતો અને મત્રીઓ!

તમે સાંભળો: આ સંસારમાં પોતાના સત્ત્વને પ્રગટ કરવું એ વગર શંકે પ્રાણીની મોટામાં મોટી સંપત્તિ છે, આત્મિક મિલ્કત છે અને તે પ્રમાણે સર્વજ્ઞ મહારાજ વારંવાર કહી ગયા છે;[1] તેથી આ સંસારમાં અહીં જે પ્રાણીનું સત્ત્વ સર્વથી વધારે પ્રકાશે છે તે સર્વનો રાજા થવાને અને સર્વપર પોતાની પ્રભુતા સ્થાપન કરવાને વાસ્તવિક રીતે હકદાર થાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી ઘણી પ્રગતિ કરાવે તેવા ઉત્કર્ષને સાધનાર આ મહાત્મા મનીષીનું માહાત્મ્ય કેટલું છે તે તમે સર્વેએ સારી રીતે સ્પષ્ટપણે જોઇ લીધું છે. જુઓ, જ્યારે ભગવાને પેલા અપ્રમાદયત્રની વાત કરી ત્યારે તે મારા જેવાને પણ બહુ આકરૂં પડશે અને જાળવવું ઘણુ મુસ્કેલ પડશે એ વિચારથી ઘણો ત્રાસ થયો હતો તે તમારા સર્વના ધ્યાનમાં છે. એવું યત્ર પોતાને આપવા માટે આ મહાત્માએ તુરત જ ભગવાન પાસે વિનતિ કરી એ સર્વ તમારા લક્ષ્યમાં હશે. તેટલા માટે એનામાં અસાધારણ સત્ત્વ-આત્મીક વીર્ય-છે એમા જરા પણ શકા જેવું નથી. આપણા સર્વના આગ્રહથી જ્યાંસુધી તે ઘરમાં રહે, આપણી સાથે રહે, ત્યાંસુધી તે આપણો સ્વામી છે, તે આપણો દેવ છે, તે આપણો ગુરૂ છે, તે આપણો પિતા છે, એમ ધારીને એવા વડીલ તરીકે આપણે સર્વેએ તેની સાથે વર્તન કરવું. આપણે સર્વેએ તેની નોકરી સ્વીકારવી અને આપણા આત્માનાં પાપો ધોવા પ્રયત્ન કરવો. ઉત્તમનો-વિનય કરવાથી આત્માનાં પાપો ધોવાઇ જાય છે માટે તેમ કરવું આપણને સર્વને યોગ્ય છે."[2] રાજાના આવાં વચન સાંભળી અત્યત પ્રમોદમાં આવી સર્વ સામતો અને મોટા મત્રીઓ બોલવા લાગ્યાં "આપ સાહેબ કહો છો તે તદ્દન યોગ્ય છે અને આપ સરખા રાજા કહે તે કોને પસંદ ન આવે? આપનું વચન અમને સર્વને પ્રમાણ છે."

રાજાએ કરેલી યોગ્ય ઉદ્ઘોષણા

મનીષીના હૃદયમાં શુભ સુંદરી.
મનીષીનો નગર પ્રવેશ અને હર્ષ.
સભાસ્થાનપ્રવેશ, સ્નાન, પૂજન, ભોજન.

આ પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી તે વખતે મનીષીના શરીરમાં યોગશક્તિદ્વારા રહેલી તેની માતા શુભસુંદરી વધારે વિકાસ પામી

---

૧ પોતાનુ સત્ત્વ પ્રગટ કરવું એ સ્પષ્ટપણે-શંકા વગર-વિરોધ વગર આ સંસારમાં મોટી સંપત્તિ છે.

૨ રાજા આ સર્વ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાના પ્રમોદથી બોલે છે તે હમણાજ સ્પષ્ટ થશે.

અને પોતાની યોગ શક્તિ વધારે બતાવવા લાગી. તે વખતે મનીષીના મનમાં અત્યંત આનંદ થયો. સાધારણ મનુષ્યોને સંસારમાં કોઇ પણ જગોએ મળવી તદ્દન અશક્ય એવી આત્મિક તેમજ બહિર્ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરીને અને રાજાના સામંતોથી તથા મંત્રીઓથી પરવરીને તે વખતે મનીષી વધારે શોભવા લાગ્યો. તે વખતે સુબુદ્ધિ મંત્રી તેની વધારે વધારે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો મધ્યમબુદ્ધિ પણ તે પ્રસંગે મનીષીની સાથેજ હતો. પછી હાથીઉપર આરૂઢ થયેલ અને રાજાથી છત્ર ધરાયેલ મનીષી એવી રીતે નગરના દરવાજા સુધી આવી પહોંચ્યો.

નગરવાસી જનોએ આખા શહેરમાં મોટી ધ્વજાઓ બાંધી દીધી હતી, દુકાનોને અત્યત સુંદર રીતે શણગારી હતી અને સર્વે મુખ્ય રસ્તાઓ પાણીના છટકાવ કરીને તથા કચરો દૂર કરીને સુંદર કરી દીધા હતા. એવી રીતે નગરને શણગારીને શહેરીઓ મનીષીને લેવા માટે અત્યત હર્ષપૂર્વક સામા આવ્યા તેઓએ અનેક પ્રકારે સ્તુતિ કરીને તેને (મનીષીને) નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તેઓ સર્વે બોલવા લાગ્યા કે "આ મનીષી ખરેખર ધન્ય છે, નસીબદાર છે, ભાગ્યશાળી છે, મહાત્મા છે, મનુષ્યોમા અતિ ઉત્તમ છે, એનો જન્મ ખરેખરો સફળ છે, એણે પૃથ્વીને પણ શોભાવી છે, દિપાવી છે અને એના જેવા મહાત્માના અમારા નગરમા આવવાથી અમે પણ ખરેખરા નસીબદાર થયા છીએ, કારણકે નસીબ વગરના પ્રાણીઓ કદિ રત્નપુંજના સબંધમાં આવી શકતા નથી."

ત્યાર પછી પોતાના દેવ જેવા રૂપથી અનેક સ્ત્રીઓનાં નેત્રોને અત્યત આનદ આપતો અને દ્રવ્યાર્થી પ્રાણીઓને મોટું દાન આપતો તેમજ પોતાની સારી રીતભાતથી વિશુદ્ધ ધર્મમા સ્થિત થયેલા મનુષ્યો તરફ વિશેષ પક્ષપાત દેખાડતો મનીષી કુમાર આખા નગરમાં ફર્યો. લોકોના મોટા સમૂહની વચ્ચે થઇને અનુક્રમે તે રાજમદિરમાં આવી પહોંચ્યો. રાજમદિરને પણ રત્નરાશિથી એવું સુંદર બનાવી દીધું હતું કે તેની છાયાથી (રત્નના તેજથી) જાણે આકાશમાં ઇંદ્રનું ધનુષ્ય બંધાઇ ગયુ હોય નહિ! એવું સુંદર અને રંગબેરંગી તે દેખાતું હતું. રાજમદિરમા પ્રવેશ કરતાં રાજપરિવારના અનેક માણસોએ તેમજ ખુદ શત્રુમર્દન રાજાએ કુમારનું બહુ સન્માન કર્યું અને અનેક યુવાન રસીક લલનાઓએ પોતાની ચપળ આંખોથી તેને વધાવી લીધો. રાજમદિરમાં તે વખતે ગીતો અને નાચો એટલા ચાલતાં હતાં કે જાણે તે મંદિર દેવતાઓનુ સ્થાન કે ઇંદ્રભુવન હોય તેવું શોભતું હતું.

પછી પ્રથમ રાજકચેરીમાં જઇ થોડો વખત બેસી થાક ઉતારી કુમારે સર્વને આનદ આપ્યો. મનમાં જરા પણ અભિમાન લાવ્યા વગર જો કે પોતાને કોઇ પણ પ્રકારનો રાગ નહોતો તો પણ રાજાને સતોષ આપવાના હેતુથી રાજસભામાંથી ઉઠીને મનીષી મજ્જનશાળા (સ્નાન ગૃહ)માં ગયો. સ્નાનગૃહમાં રાણી મદનકંદળીએ અત્યંત ગૌરવપૂર્વક જાણે કે તે પોતાનો અતિ વહાલો ભાઇ હોય અથવા દીકરો હોય તેમ તેના શરીરને ચોળીને સ્નાન કરાવ્યું. વળી અંતઃપુરની બીજી રાણીઓ તેમજ દાસીઓ જેઓ સ્નાન સબધી સર્વ કાર્યમાં ઘણી પ્રવીણ હતી તેઓ મીઠા મધુર અવાજ કરતી તેની ચોતરફ વીંટાઇ વળી. હીરા પાના રત્ન અને માણેકની કાંતિથી શોભી રહેલી સુંદર વાવડીના નિર્મળ પાણીમાં મનીષીએ ત્યાર પછી સ્નાન કર્યું.

પછી સર્પની કાંચળી જેવાં ઝીણાં અને તદ્દન સફેદ સુંદર વસ્ત્રો શરીરપર ધારણ કરીને મનીષી મનોહર દેવભુવનમાં ગયા. એ દેવમદિરમાં સુબુદ્ધિ મત્રીએ ચિત્તને અત્યત આનંદ આપે તેવી રચના કરાવેલી હતી. મનીષી ઘણા વખતથી માર્ગપર તો આવી ગયેલ હતો, તેના હૃદયમાં જિનપરમાત્માનું સ્વરૂપ આલેખાઇ ગયું હતું, છતાં તે દિવસે પ્રબોધનરતિ આચાર્યના ઉપદેશથી વીતરાગનું સ્વરૂપ વિશેષે કરીને તેને પ્રાપ્ત થયુ હતું, વધારે સ્પષ્ટ થયું હતું તેથી તે દિવસે રાગ દ્વેષ અને મોહના ઝેરનો નાશ કરનાર ભગવાનના દેહસ્થ અને પરબ્રહ્મ સ્વરૂપપર સ્થિર ચિત્તે તેણે વધારેને વધારે વિચાર કર્યો.

જિનમંદિરમાં એવી રીતે દ્રવ્ય અને ભાવ પૂજન કરીને બહાર નીકળ્યા પછી માણસો ઓછા થતા ગયા. મનીષી કુમારને ત્યાર પછી ભોજન મડપમાં લઇ જવામાં આવ્યા. ત્યાં પ્રથમથીજ સુંદર ભોજનની સર્વ સામગ્રીઓ અને સાધનો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં. અનેક પ્રકારનાં મનને અને જીભને આનદ આપે તેવા ખાવાના તથા પીવાના પદાર્થોને ગોઠવીને પીરસી રાખ્યા હતા રાજા મનીષીને તે બતાવતા ગયા અને મનીષી રાજાને સારૂ લાગે તેટલા ખાતર પોતાને ખપે તેવા આહારને તે વખતે વાપરવા લાગ્યા, પરતુ તેમાં તેને રાગ તથા પ્રીતિ જરા પણ હતી નહિ. પોતાની તદુરસ્તીને વધારે તેવો અને તેટલો આહાર લઇને મનીષી કુમાર ઊભા થયા.

ત્યાર પછી રાજાના અત્યત આગ્રહથી તેણે પાંચ સુગન્ધી વસ્તુઓથી મિશ્ર તબોળ લીધું. તેના શરીરપર ચંદનનુ, કસ્તુરી ને કેશરનું વિલેપન કરવામાં આવ્યું, શરીરપર સુંદર અલકારો અને ઊંચી જાતનાં વસ્ત્રો તેણે ધારણ કર્યાં, સુગધીથી ભમરાઓને પણ પોતાની તરફ ખેંચે તેવી સુગંધી પુ-

ષ્પોની માળાઓ ગળામાં પહેરી અને તેવી રીતે તૈયાર થયા પછી રાજાએ મનીષીને મહા મૂલ્યવાન સિંહાસનપર બેસાડ્યો.

ત્યાર પછી અનેક સામતો આવીને તેના ચરણમાં નમન કરી ગયા, તેમના મુકુટમાં રહેલ રત્નની પ્રભાથી મનીષીના પગ લાલ દેખાવા લાગ્યા. તે વખતે મોટા સ્વરથી બદીલોકો–ભાટચારણો તેની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા આવી રીતે ગુણવાનને યોગ્ય સ્થાન[1] મનીષીને આપીને રાજા શત્રુમર્દન પોતાના મનમાં બહુજ રાજી થયા અને પછી સુબુદ્ધિ મત્રીને કહેવા લાગ્યા.

સુબુદ્ધિને અભિનંદન.

રાજા શત્રુમર્દન કહે છે—"મિત્ર![2] આજે અમને આ કલ્યાણપરંપરા પ્રાપ્ત થઇ છે તે સર્વ તારે લીધે છે. એમા તારો ખરેખરો પ્રતાપ છે. કારણ કે ભગવાનને વદન કરવા માટે તેં જ અમને પ્રેરણા કરી હતી. જો! તારે લીધે મેં આજે ત્રણ જગતને આનંદ આપનાર નાથને જોયા અને ભક્તિપૂર્વક અત્યત આનદ સાથે તે ત્રણ ભુવનના નાથ આદીશ્વર ભગવાનને વદન કર્યું, તેમની પૂજા કરી, તેમનો સ્નાત્ર મહોત્સવ કર્યો, વળી કલ્પવૃક્ષ જેવા આચાર્ય પ્રબોધનરતિ મહારાજને પણ આનદ પૂર્વક જોયા અને વળી વધારામા સસારને કાપી નાખે તેવો ભગવાનનો ધર્મ પણ મને પ્રાપ્ત થયો, વળી આવા મહા પુરૂષ (મનીષી) સાથે મારે મળવાનું પણ થયુ અને એણે તો ખરેખર અમારા હૃદયમા ખરેખરો ઉત્સવ કરી દીધો છે આ પ્રમાણે તું કરે એમા નવાઇ પણ શું છે? કારણકે મહાત્મા પુરૂષો તો પરપ્રાણીઓને હમેશા સંતોષના વધારનારજ થાય છે, તેઓનું પોતાનું કામ પણ બીજા માણસને પ્રીતિ ઉપજાવે તેવુંજ હોય છે. પુણ્યવાન પ્રાણીઓના સંબધમાં તેમણે એમ કરવુ એ તો તદ્દન યોગ્ય જ છે પણ મારે માટે તે ઘણુ નવાઇ જેવુ છે! નહિ તો ક્યા[3]ચંડાળ

---

૧ રાજાએ મનીષીને પોતાથી પણ વધારે માન આપીને આવો માણસ રાજાથી પણ વધારે યોગ્ય છે એમ બતાવી આપ્યુ

૨ રાજા મત્રીને 'મિત્ર' કહે છે તે ખાસ વિચારણીય છે યોગ્ય નોકર સાથે આવો સબધ રાખવો જોઇએ સુબુદ્ધિ અંતરગ રાજ્યે રાજાની સદસદ્વિવેકશક્તિ (Conscience) છે તેપણ ધ્યાનમા રાખવુ

૩ ચડાળ તલના આઢક પ્રમાણ માપાને ઉપાડી શકે નહિ, કારણ કે તે જાતે જ અસ્પર્શ્ય ગણાય છે છતા મારા જેવાને આવી વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ એ મોટી વાત છે. क्व डोम्ब क्व तिलाढकम् એ વાક્પ્રયોગ (idiom) છે 'ક્યાં રાજા ભોજ અને ક્યાં ગાંગો તેલી' એવો તેનો અર્થ સંબધ પરથી જણાય છે ગરીબને ઘેર ઘેંસનું આંધણ હોય, ત્યા વળી માલ મશાલા તે ક્યાથી હોય? આવો ભાવ રહેલો છે.

અને ક્યાં તલનું મોટું માપું ? અહો મિત્ર ! તે આ પ્રમાણે કરીને મને તો કલ્યાણુપરંપરા પ્રાપ્ત કરાવી દીધી છે. લોકોમાં એમ કહેવાય છે કે મંત્રી હમેશા રાજાનું હિત કરે છે તે પ્રમાણે તારૂં મંત્રીપણું બરાબર સાર્થક થયુ છે. વળી તારૂ નામ સુબુદ્ધિ છે તે પણ બરાબર નામ પ્રમાણે ગુણવાળુ થયુ છે. ખરેખર! તને આ બાબતમાં ઘણી સાબાશી ઘટે છે."

સુબુદ્ધિ મંત્રીએ જવાબમાં કહ્યું "મહારાજ! આપ એ પ્રમાણે કહો નહિ. અમારા જેવાનું જીવતર [1]તમારા પુણ્યના જોરથી ચાલે છે, તો તેવા નોકર માણસને માટે આપ આટલી બધી માનની લાગણી બતાવો છો તે યોગ્ય નથી. આવી આવી સુંદર બાબતો આપને મેળવી આપનાર અમે તે કોણુ? એવી કલ્યાણુપરંપરા પ્રાપ્ત કરવાને દેવ પોતેજ યોગ્ય છો. [2]નિર્મળ આકાશમાં પ્રકાશ કરતી સુંદર નક્ષત્રપદ્ધતિ જોઇને કોઇને આશ્ચર્યબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતીજ નથી, મતલબ આકાશ જો વાદળા વગરનું હોય છે તો તેમાં અનેક નક્ષત્રો અને તારાઓ સ્પષ્ટપણે દેખાય જ છે; નિર્મળ આકાશનો જ એ પ્રતાપ છે.[3]"

મનીષી—"મહારાજ! પ્રભુની તમારા ઉપર કૃપા થઇ છે તો અત્યારે તમને જે કલ્યાણુ પ્રાપ્ત થયુ છે તે તો કોણુ માત્ર છે? તમારા હૃદયરૂપ નિર્મળ આકાશમાં અનન્ત જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થવાનો છે તેનો હજુ આ તો અરૂણોદય છે એમ સમજો. કેવળ-જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના ઉદયને પરિણામે પરમ પદ (મોક્ષ) ના કલ્પનાતીત આનંદનો યોગ થશે તેની આગાહી કરનાર તરીકે હજુ તો તમને માત્ર શરૂઆતનો સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિથી થયેલ આ તો પ્રમોદ માત્ર છે; બાકી જ્યારે તમારા નિર્મળ અંતઃકરણરૂપ આકાશમા કેવળાલોક રૂપ સૂર્યનો પ્રકાશ થશે ત્યારે તો તમને અદ્ભુત કલ્યાણુ પ્રાપ્ત થશે. હજુ તો તેની શરૂઆતજ થઇ છે."

શત્રુમર્દન—"ખરેખર, નાથ! મારાપર મોટી કૃપા થઇ છે! આપ કહો છો એમાં કશો સંદેહ નથી. તમને અનુસરનારાઓને કઇ

---

૧ સુબુદ્ધિ મંત્રી એ રાજાની પોતાની જ સદ્અસદ્‌વિવેકશક્તિ (conscience) છે એમ ઉપર જણાવ્યુ છે તે અહિ વધારે સ્પષ્ટ થાય છે.

૨ નિર્મળ આકાશપ્રદેશમા સુંદર નક્ષત્રપદ્ધતિ સંભવિતજ છે, રાજાને નિર્મળ આકાશ સાથે અત્ર સરખાવેલ છે

૩ આપનો આત્મા પવિત્ર છે તેથી તેમા આ સર્વ કલ્યાણુપરંપરા પ્રગટ થાય તે સ્વાભાવિક છે

વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેમ નથી ?” (ત્યાર પછી સુબુદ્ધિ મંત્રી તરફ ફરી રાજાએ કહ્યું) “મંત્રી ! આ મહાત્મા મનીષી હજુ તો આજે જ ખરેખરો ઉપદેશ પામ્યો છે અને જાગૃત થયો છે, છતા એનામા કેટલો વિવેક અને ઊંડી સમજણ આવી ગઇ છે તે તો તું જો !”

મંત્રી—“મહારાજ ! એમાં નવાઇ જેવું શું છે ? તેમનું નામ જ મનીષી છે તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે. ‘મનીષી’ એટલે બુદ્ધિ ચાતુર્ય-વાળા મહાપુરૂષો એતો આપ જાણો છો. એવા મહાત્માઓ તો જાગૃત થયેલા અને ઊંડી સમજણવાળા જ હોય છે. એઓને જાગૃત કરવામા ગુરૂઓ તો માત્ર નિમિત્તભૂતજ થાય છે, બાકી વાસ્તવિક રીતે તો તેઓ સ્વતઃજ બોધ પામી જાય છે.”

પ્રકરણ ૧૬ મું.

નિજવિલસિતઉદ્યાનપ્રભાવ.

મનીષીને મહોત્સવપૂર્વક અગાઉ જણાવ્યા પ્રમાણે રાજમદિરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો તેજ વખતે રાજાના હુકમથી સુબુદ્ધિ મત્રીએ મધ્યમબુદ્ધિને પણ પોતાનો સાધર્મીભાઇ જાણીને આત્મીય સદનમાં (પોતાના ઘરમાં)[1] પ્રવેશ કરાવ્યો હતો. [2]મધ્યમબુદ્ધિ ત્યાં આવ્યો તે સંબંધમાં તેણે ઘણો આનદ બતાવ્યો હતો અને ઉચિત દાનો પણ આપવામાં આવ્યાં હતાં. મત્રીના આત્મસદનમાં આવ્યા પછી મધ્યમબુદ્ધિએ સ્નાન કરી લીધું, ભોજન કર્યું, પાનસોપારી ખાધાં, શરીરે વિલેપન કર્યું, શરીરપર અલકારો ધારણ કર્યાં, યોગ્ય શરીરશોભા કરી, શરીરપર માળા ધારણ કરી. સુબુદ્ધિએ પોતાનાં માણસો તેને સોંપી દીધા હતા. તેઓના પ્રેમપૂર્વક મીઠાં સ્તુતિનાં વચનો સાભળીને તેની ઇંદ્રિયોને તથા હૃદયને આનંદ થયો. એ પ્રમાણે બધું કામ પરવારીને તે પણ રાજસભામાં તે વખતે આવી પહોંચ્યો. તેણે આવતાની સાથે જ યોગ્ય માનપૂર્વક મનીષીને નમસ્કાર કર્યો અને તેના સિંહાસનની બાજુમાં એક મોટી બેઠક તેને આપવામાં આવી તેની ઉપર તે બેઠો.

મધ્યમબુદ્ધિ આગમન.

મધ્યમબુદ્ધિનો પણ ઉપકાર.

રાજાની મધ્યમ જનોમાં ગણના.

મનીષી મધ્યમ જનોની તુલના.

---

૧ સુબુદ્ધિ–આત્મીય સદન–વિગેરે શબ્દો બહુ ગૂઢ અર્થમાં અત્ર વપરાયલા છે તે વિચારતાં સમજાઈ જશે

૨ સુબુદ્ધિ સદ્અસદ્ વિવેકશક્તિ છે અને મધ્યમ વર્તન રાજાનુ છે તેનું રૂપક સ્વરૂપ મધ્યમબુદ્ધિ છે. આ વાત સાથે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ સર્વ વાર્તા વિદુર નંદિવર્ધન કુમાર પાસે સગતિના પરિણામ બતાવવા સારૂ કહે છે અને સદાગમ પાસે સંસારીજીવ પોતાનો અનુભવ કહી બતાવે છે.

મધ્યમ બુદ્ધિને ઉદ્દેશીને શત્રુમર્દન રાજાએ સુબુદ્ધિ મંત્રીને કહ્યું "મિત્ર! આ મધ્યમબુદ્ધિએ પણ અમારા ઉપર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે!"

સુબુદ્ધિ—"તે કેવી રીતે?"

શત્રુમર્દન—"સાંભળ. આચાર્ય મહારાજે આજે જ્યારે અપ્રમાદ યંત્રના સંબંધમાં [1]ઉપદેશ આપ્યો ત્યારે ભયંકર લડાઇના મેદાનમાં બીકણ માણસને જેમ આકુળવ્યાકુળતા થઇ જાય તેવી વ્યાકુળતા મને થઇ આવી હતી, કારણ કે મને તે વખતે એમ લાગ્યું હતું કે એ અપ્રમાદયંત્રને ગ્રહણ કરીને તદનુસાર વર્તન કરવું તે મારા જેવા માટે ઘણુ મુશ્કેલ હતું; તે વખતે આ મધ્યમબુદ્ધિ મહાત્માએ આચાર્ય ભગવાનને ગૃહસ્થધર્મ પોતાને આપવાની માગણી કરી અને તે મારાથી પણ ગ્રહણ થઇ શકે તેવા પ્રકારનો છે એવી બુદ્ધિ મારામાં ઉત્પન્ન કરીને મને આશ્વાસન આપ્યુ અને મારી વ્યાકુળતા દૂર કરી. ગૃહસ્થધર્મ અંગીકાર કરવાથી મારા મનમાં પણ ઘણી ધીરજ આવી, મને મોટો ટેકો મળ્યો અને મારા ચિત્તમાં ઘણો આનંદ થયો. તે સર્વેનુ કારણ એ મધ્યમબુદ્ધિની સૂચના અને પ્રશ્ન હતા. એથી એણે પણ મારા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો છે."

સુબુદ્ધિ—"એ મધ્યમબુદ્ધિ યથાર્થ નામવાળો છે. લોકોમાં એવી કહેવત પણ છે કે સરખા ગુણ, વર્તન, સુખ અને દુ:ખવાળાને જ પ્રાયે દોસ્તી થાય છે. જૈસાકુ તૈસા મિલે, તૈસાકુ મીલે તાઇ. એનું વર્તન મધ્યમ પ્રકારનું હોવાથી તે મધ્યમ સ્થિતિના માણસોને આશ્વાસન આપે તે ઉચિત છે."

રાજાએ પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે અહો! મારા મનમાં અત્યારસુધી એવું મિથ્યા અભિમાન હતું કે હું રાજા છુ તેથી સર્વે પુરૂષોમાં શ્રેષ્ઠ છું અને અત્યારે આ સુબુદ્ધિ મત્રીએ યુક્તિપૂર્વક વાત કરીને [2]અર્થાપત્તિથી મને મધ્યમ જન (સામાન્ય માણસ—બહુ ઊંચો નહિ અને તદ્દન નિર્માલ્ય નહિ—વચલા વર્ગના મનુષ્ય)ની ગણનામાં મૂકી આપ્યો. ખરેખર મારા મિથ્યા અભિમાનને ધિક્કાર છે! અને એવું અભિમાન કરનાર મને પણ ધિક્કાર છે! અથવા તો ખરેખર વસ્તુસ્થિતિ એવી જ છે તો પછી મારે તેમાં દિલગીર થવા જેવુ

---

૧ જુઓ પૃષ્ઠ ૫૧૧. ત્યાં મધ્યમબુદ્ધિએ ગૃહસ્થધર્મ સંબંધી પ્રશ્ન આચાર્યને કર્યો છે.

૨ By inference. અનુમાન પરંપરાથી.

નથી; કારણ કે મોટો હાથી ત્યાંસુધી જ શૂરવીર અને ત્રાસ આપનાર દેખાય છે કે જ્યાંસુધી વિકાળ દાઢવાળો સિંહ દેખાવ આપતો નથી; પણ જેવી હાથીને દૂરથી સિંહની ગંધ પણ આવે છે કે તુરત તે ધ્રૂજી ઉઠે છે અને પછી તે બીકણ બાયલા જેવો લાગે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મનીષીની અપેક્ષાએ તો મારી મધ્યમરૂપતા યોગ્યજ છે. એ મહાભાગ્યશાળી માણુસ ખરેખરો સિંહ છે અને તેની અપેક્ષાએ મારા જેવા બીકણ હાથીઓજ છે. તેથી મારે આ બાબતમાં દિલગીરી કરવી યોગ્ય નથી, કારણ કે ઉત્તમ પુરૂષની ગણનામાં નહિ તો મધ્યમ પુરૂષોની ગણનામાં આવવું તે પણ મારા જેવા પ્રાણીઓ માટે તો મોટું સદ્‌ભાગ્ય ગણાય. મધ્યમવર્ગનો અશક્ત પ્રાણી હોય અને કદિ પોતાનાં કાર્યો પૂરાં કરે તો સર્વોત્તમ થઇ શકે, પણ જઘન્ય હોય તે તો કદિ એકદમ સર્વોત્તમ થઇ શકતો નથી. મારા મનમાં અગાઉ હું સર્વોત્તમ છું એવું એક જ મિથ્યા અભિમાન ન હોતું, પણ બીજી ઘણી બાબતોનાં મિથ્યા અભિમાનો હતાં પણ હવે તેની ચિંતા કરવાથી ફળ શું?

ધર્માનુષ્ઠાનનિમિત્તકની ઉપકારિતા.
નિજવિલસિત ઉદ્યાનનો મહા પ્રભાવ.
વ્યક્તિભેદે વિચિત્ર પ્રકારનો ક્ષેત્રસ્વભાવ.

રાજા આ પ્રમાણે વિચાર કરતો હતો તે વખતે સુબુદ્ધિ મંત્રી બોલ્યો "આપના ઉપર એ મોટો ઉપકાર કરનાર છે એ વિચાર આપે બહુ સારો કર્યો કારણ કે જૈન ધર્મના અનુષ્ઠાનની પ્રવૃત્તિ કરવામાં જે કોઇ જરા માત્ર પણ નિમિત્તભૂત થાય તેના જેવો મોટો ઉપકાર કરનાર આ દુનિયામાં બીજો કોઇ પ્રાણી નથી."

શત્રુમર્દન—"ખરેખર, એ બાબત તું કહે છે તેજ પ્રમાણે છે. હવે એક બીજી વાત કહું. મારા મનમાં એક વિચાર વારંવાર આવ્યા કરે છે. આચાર્ય મહારાજના વચનને વારંવાર સભારી તેનું નિરાકરણ મારા મનમાં વારવાર કર્યા કરૂં છું તો પણ ભિક્ષા માગનાર લાજ વગરના બ્રાહ્મણની પેઠે વારંવાર તે વિચાર મારા મનમાં આવ્યાજ કરે છે. હવે એ મારી શંકા તારે દૂર કરવી જોઇએ."

રાજાનો પ્રશ્ન, શંકા સમાધાન.

સુબુદ્ધિ—"તે વિચાર કેવા પ્રકારનો છે તે જણાવવા આપ કૃપા કરશો?"

શત્રુમર્દન—"સાંભળ ! આપણે આજે સવારે જ્યારે પ્રમોદશેખર ચૈત્યમાં દાખલ થયા કે તરતજ મારા મનમાં જે કાંઇ કલહ કુંકાસ વિગેરે હતા તે સર્વ દૂર થઇ ગયા, રાજ્યના કાર્યો કરવા રૂપ ચિંતા–પિશાચીને જાણે કોઇએ ઉખેડી નાખી હોય તેમ અદૃશ્ય થઇ ગઇ, મોહની સર્વ જાળો ત્રુટી ગયા જેવી થઇ ગઇ, પ્રબળ રાગ રૂપ અગ્નિ જાણે ઓલવાઇ ગયો હોય તેવો થઇ ગયો, દ્વેષ રૂપ વૈતાળ નાશી ગયા જેવો થઇ ગયો, વસ્તુને ઉલટી સમજાવનાર દુરાગ્રહરૂપ ભૂત જાણે પલાયન કરી ગયો હોય તેમ થઇ ગયુ, આખા શરીર ઉપર જાણે અમૃતનો વરસાદ વરસ્યો હોય એવી શાંતિ થઇ ગઇ અને હૃદય જાણે સુખસાગરમા ડૂબી ગયુ હોય તેમ એક ક્ષણ માત્રમાં અનુભવ થવા લાગ્યો. આ સર્વ હકીકત મેં જાતે અનુભવી હતી. ત્યાર પછી ભુવનગુરૂ આદિનાથને પ્રણામ કર્યા, ગુરૂ મહારાજને ચરણે નમસ્કાર કર્યા અને મુનિ મહારાજોને વદના કરી તેમજ ભગવાનના વચન સાંભળ્યા, તે વખતે જે આનદનો મે આજે સવારે અનુભવ કર્યો તે વાણીથી કહી શકાય તેવો નથી. આવા અપ્રતિમ જૈન મદિરમાં, એવા અચિંત્ય પ્રભાવવાળા ગુરૂમહારાજ પાસે હોવા છતા, તેઓ રાગનુ ઝેર કેવી રીતે શમાવવુ તેનો ઉપદેશ કરતા છતાં, શાત ચિત્તવાળા તપસ્વી લોક પાસે હોવા છતા અને માણસોનો એટલો મોટો સમુદાય હાજર હોવા છતાં પણ પેલા બાળને અત્યત અધમ આચરણ કરવાનો અધ્યવસાય કેવી રીતે થયો હશે ?"

સુબુદ્ધિ—"એ મદિરમાં આપસાહેબે પ્રવેશ કર્યો કે તુરતજ આપને એક ક્ષણવારમાં ન કલ્પી શકાય તેવા ગુણોનો આવિર્ભાવ થયો એમ આપસાહેબે કહ્યુ તેમાં કાઇ નવાઇ જેવુ નથી. એ ભગવાનના મદિરનું નામ જ [1]પ્રમોદશેખર છે. એ મદિરમા પ્રવેશ કરતાં એવા ગુણો અવિર્ભાવ પામે તે સ્વાભાવિક છે તેથી આપને જે અનુભવ થયો છે તેમા જરા પણ નવાઇ પામવા જેવુ નથી. પણ આવા પ્રકારના સયોગો છતાં બાળના મનમા અતિ તુચ્છ અધ્યવસાય કેમ થયો એમ આપે પુછ્યું તેનુ કારણ તો આચાર્ય ભગવાને અગાઉ જ જણાવી દીધુ છે. તેના સબધનુ (તેનુ) નામ વિચારવાથીજ એ બાબતની શકા તો દૂર થઇ જાય છે તેનું નામ બાળ છે અને પાપને અટકાવવાની સર્વ સામગ્રી હાજર હોય છતાં બાળ જીવો પાપનું આચરણ કરે છે એ બાળપ્રકૃતિનો સ્વભાવ છે વળી ભગવાનનાં

---

૧ જુઓ પૃષ્ટ ૪૬૬

કથનો વિચારતાં એ પણ સમજાય તેમ છે કે પ્રાણીને શુભ અથવા અશુભ પરિણામો થાય છે તેમાં તેને [1]દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ભવની અપેક્ષા રહે છે, એટલે પ્રાણીને જે જે વિચારો, અધ્યવસાયો કે પરિણતિ થાય તેમાં એ પાંચે બાબતો ઉપયોગી ભાગ ભજવે છે. બાળને તે વખતે જે અધ્યવસાય થયો તે ક્ષેત્રને લઇને થયો હતો એમ મને લાગે છે"

શત્રુમર્દન—"જો ક્ષેત્રના ઉપર તું આટલો બધો ભાર મૂકતો હો તો એ જૈન મંદિર તો પવિત્રમાં પવિત્ર ક્ષેત્ર હતું ! અને એજ ક્ષેત્રમાં એ બનાવ બન્યો, તો આવું સુંદર ક્ષેત્ર બાળના સબંધમાં એવા અશુભ પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાનું કારણ કેવી રીતે થઇ શકે ?"

સુબુદ્ધિ—"મહારાજ ! એમાં મંદિરનો દોષ નહોતો, પણ ઉદ્યાન (ઉપવન) નો દોષ હતો. દેવમંદિર પણ ઉદ્યાનમાં આવી રહેલું છે, તેથી ઉદ્યાન [2]સામાન્ય ક્ષેત્ર છે અને એ ઉદ્યાન બાળના અશુદ્ધ અધ્યવસાયનું કારણ છે."

શત્રુમર્દન—"જો એ ઉદ્યાન ખરાબ અધ્યવસાયનું કારણ હોય તો અમે પણ તેજ ઉદ્યાનમાં હતા તો અમને તે ખરાબ અધ્યવસાયનું કારણ કેમ ન થયું ?"

સુબુદ્ધિ—"એ [3]ઉદ્યાન ઘણું વિચિત્ર સ્વભાવવાળું છે અને જૂદા જૂદા માણસોને અંગે તે અનેક પ્રકારના પરિણામો નિપજાવનારૂ-કામો કરાવનારૂં થઇ શકે છે. એ પ્રમાણે હોવાથીજ તેનું નામ [4]**નિજવિલસિત** પાડવામાં આવ્યું છે. તે જૂદા જૂદા પ્રકારના [5]સહકારી કારણોને લઇને ભિન્નભિન્ન પ્રાણીમા જુદી જુદી પ્રકારનાં [6]વિલસિત પ્રકટ કરે છે.

---

૧ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ, ભવઃ દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ પોતે, ક્ષેત્ર એટલે સ્થાન, કાળ એટલે સમય, ભાવ એટલે સંયોગો અને ભવ એટલે એક જન્મ અને મરણ વચ્ચેનો સમય (તેના સંયોગો સાથે એટલે ગતિ અને ત્યા તદ્યોગ્ય નામકર્મો વિગેરે)

૨ Common ground.

૩ એ ઉદ્યાનનું નામજ **નિજવિલસિત** છે. દરેક પ્રાણીનો વિલાસ જૂદા પ્રકારનો હોય છે તેથી આવિર્ભાવ પણ પ્રથક્ પ્રથક્ થાય છે આજુબાજુની વસ્તુઓ વિલાસ અને વિકાસપણે પરિણમી જાય છે અને તેને સહકારી કારણ ગણવામાં આવે છે

૪ તેના વર્ણનમાટે જુઓ પૃષ્ઠ ૪૯૩

૫ સહકારીઃ સાથેના, મદદ કરનાર

૬ વિલસિતઃ લીલા, ગમ્મત.

સહકારી કારણો, સર્વેની જરૂરીઆત

એના આપણે પ્રત્યક્ષ દાખલા જોઇએ. બાળની સાથે સ્પર્શન મિત્ર અને અકુશળમાળા હતા તેથી તેના જોવામાં જ્યારે મદનકદળી આવી ત્યારે તે ઉદ્યાને તેના મનમાં મદનકદળી સાથે વિષયભોગ ભોગવવાના અને એને લગતા બીજા વિચારો ઉત્પન્ન કર્યા. અહીં સ્પર્શન અને અકુશળમાળાનો સહયોગ અને મદનકદળીનું દર્શન સહકારી કારણો સમજવાં. મનીષી. મધ્યમબુદ્ધિ અને આપના જેવા પુણ્યશાળી વિશિષ્ટ પુરૂષોને જ્યારે સૂરિ મહારાજના પાદપ્રણમનનો અવસર મળ્યો ત્યારે તેજ ક્ષેત્રે (ઉદ્યાને) તમારા મનમાં સર્વવિરતિ દેશવિરતિ અગીકાર કરવાની અને એવી બીજી ઉત્તમ ભાવનાઓ ઉત્પન્ન કરી. અહીં સૂરિપાદપ્રણામ સહકારી કારણ સમજવું. જો કે કોઇ પણ કાર્ય થવામાં [1]દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, સ્વભાવ, કર્મ, નિયતિ, પુરૂષકાર વિગેરે કારણો કેટલાંક પ્રકટપણે અને કેટલાંક અપ્રકટપણે સર્વ એક સાથે મળીનેજ તે કાર્યના કારણપણાને પામે છે અને તેઓમાનુ માત્ર એકજ કારણ સ્વતંત્ર રીતે કોઇ દિવસ પણ કોઇ કાર્યનુ કારણ થઇ શકતું નથી, સર્વ સાથે હોય

એક કારણની ઉપચારથી મુખ્યતા.

ત્યારેજ એક કાર્યની નિષ્પત્તિ થાય છે, છતાં પણ એકને અગે વાત ચાલતી હોય અને તેની મુખ્યતા હોય તો સર્વમાંથી તેને એક મુખ્ય કારણ તરીકે કહી શકાય છે. ખરી રીતે તો સર્વ કારણો એકઠાં થાય ત્યારેજ કાર્ય થાય છે, પણ અમુક અમુક અપેક્ષાએ એક એકની મુખ્યતા દેખાઇ આવે છે. એ વખતે ઉદ્યાનના વિચિત્ર પ્રકારના ભાવો હૃદયપર વધારે અસર કરનાર હોવાથી ક્ષેત્રનું કારણ તરીકે મુખ્યપણે આપની પાસે નિવેદન કર્યું છે”

શત્રુમર્દન—“મિત્ર! એ વાત તો તે બહુ સારી કરી. હવે એક બીજી વાત તને પૂછું! આચાર્ય મહારાજની પાસે પેલા કર્મવિલાસ રાજા સબધી વાત નીકળી ત્યારે તેં કહ્યું હતું [2]કે તું તેનુ બધુ સ્વરૂપ સારી

---

૧ કારણો. કોઇ પણ કાર્ય થવા માટે પાચ કારણ એકઠા મળવા જોઇએઃ કાળ પરિપકવ થવો જોઇએ, વસ્તુનો તે સ્વભાવ જોઇએ, વસ્તુ તે પ્રકારે બનતી હોવી જોઇએ (નિયતિ); કર્મ તેવા પ્રકારનું હોવુ જોઇએ અને તે માટેનો ઉદ્યોગ હોવો જોઇએ એ પાચમાથી એક પણ કારણ મદ હોય તો કોઇ કામ થઇ શકતું નથી દ્રવ્ય અને ક્ષેત્રનો સમાવેશ સ્વભાવમાં થઇ જાય છે. મૂળ મુખ્ય કારણે પાચ છે: કાળ, સ્વભાવ, નિયતિ (ભવિતવ્યતા), કર્મ અને ઉદ્યોગ

૨ જુઓ પૃષ્ઠ ૫૧૧ ત્યા સક્ષેપમા આચાર્યે કર્મવિલાસનુ સ્વરૂપ કહ્યુ હતુ, પછી વધારે સ્વરૂપ જણાવવાનુ સુબુદ્ધિ મત્રીએ રાજાને વચન આપ્યું હતુ.

રીતે જાણે છે અને આગળ ઉપર તે મને તું કહી સંભળાવીશ. તેનું સ્વરૂપ હવે તું મને જણાવ! મને તે સાંભળવાની ઘણીજ ઇચ્છા તે વખતથી થયેલી છે."

સુબુદ્ધિ—"જો એમજ આપની ઇચ્છા હોય તો આપ [1]એકાંતમાં બેસો એટલે આપની સાથે વાત કરૂં."

કર્મવિલાસ રાજાનું વાસ્તવ સ્વરૂપ.
તેના આખા પરિવારપર વિચારણા.
સ્પર્શેંદ્રિય સંબંધ અને ગુરૂપદેશનું રહસ્ય.

ત્યાર પછી મનીષીની રજા લઇને રાજા તથા મંત્રી રાજસભામાંથી ઊઠીને બાજુના એકાંત ઓરડામાં ગયા, ત્યાં સુબુદ્ધિ મંત્રીએ કહેવા માંડ્યું "રાજન્! આચાર્ય મહારાજે જે વાત કરી તેનો પરમાર્થ–કહેવાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે હતો જે આપ ધ્યાન રાખીને સાંભળો. તમને યાદ હશે કે ભગવાન્ આચાર્ય મહારાજે [2]ચાર પ્રકારના પુરૂષો બતાવ્યા હતા તેમાં જે પ્રથમ ઉત્કૃષ્ટતમ વર્ગના પુરૂષો છે તે સર્વ કર્મના પ્રપંચથી રહિત હોવાથી તેઓને સિદ્ધ અથવા 'મુક્ત' કહેવામાં આવે છે. ત્યાર પછી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ જીવો કહ્યા તે અનુક્રમે બાળ મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષી (બુદ્ધિશાળી) સમજવા. હવે આચાર્યમહારાજે જે કર્મવિલાસ રાજાની વાત કરી હતી તે પ્રાણીઓનાં એવા પ્રકારનાં જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપનો જનક (ઉત્પન્ન કરનાર પિતા) પોતપોતાના કર્મનો ઉદય [3]સમજવો. એ કર્મોની બહુ જબરી શક્તિ છે અને તેજ સબધમાં આચાર્ય મહારાજ પાસે વાત થઇ હતી, બીજા કોઇના સબધમાં નહિ. એ રાજાની શુભ અશુભ અને મિશ્ર (શુભાશુભ) એવી ત્રણ પ્રકારની પરિણતિ છે. એ ત્રણે પ્રકારની વૃત્તિઓને અનુક્રમે શુભસુદરી, અકુશળમાળા અને સામાન્યરૂપાનું નામ આપીને એને મનીષી બાળ અને મધ્યમબુદ્ધિની

---

૧ આવા ઉત્તમ વિચારો અને ખાસ કરીને સ્વરૂપ જ્ઞાન એકાતમાજ થાય છે ચિત્તની એકાગ્રતા એકાત વગર થવી લગભગ અશકય છે. રાજાને પોતાની સુબુદ્ધિ સાથે એકાગ્રતા કરી નિર્ણયપર આવવું છે.

૨ ચાર પ્રકારના પુરૂષોનો હેવાલ આ પ્રસ્તાવના પ્ર ૧૨ મા મા પૃષ્ઠ ૪૭૭ થી શરૂ થાય છે અને તેનુ વર્ણન પૃષ્ઠ ૪૮૮ સુધી ચાલેલ છે તે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે

૩ એટલે કર્મ એ ત્રણ વર્ગના પ્રાણીઓના પિતા થયા. બાળ, મધ્યમબુદ્ધિ અને મનીષીના પિતા કર્મવિલાસ છે એમ કહેવામાં આવ્યુ છે જુઓ પૃ. ૩૭૪.

માતાઓ તરીકે બતાવવામા આવી છે, કારણ કે એ ત્રણ વર્ગના પુરૂષોને એવા સ્વરૂપમાં તેજ માતાઓ (પરિણતિઓ) જન્મ આપે છે.”

શત્રુમર્દન—“ત્યારે બાળ જીવોનો મિત્ર કોણ છે? તે પણ તું મને જણાવ.”

સુબુદ્ધિ—“ સર્વ અનર્થને ઉત્પન્ન કરનાર પેલો દૂર ઊભો છે તે સ્પર્શેન્દ્રિય નામનો તેઓનો મિત્ર સમજવો.”

આંતર વિચારણા. શત્રુમર્દન રાજાએ આ હકીકત સાંભળી પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો! ભગવાને આ સર્વ વાત કહી તે મે પણ સાભળી હતી પણ તે સબધમા મે સારી રીતે વિચાર કર્યો નહોતો. આ સુબુદ્ધિએ પોતાના મનમાં વિચાર કરીને હકીકતનો મેળ બરાબર મેળવ્યો છે. મને એમ લાગે છે કે એવા પ્રકારનો સારો માર્ગ બતાવનાર અને બોધ આપનાર ખગ સાધુઓ સાથે સુબુદ્ધિને લાબા વખતથી પરિચય છે તે કારણને લઇને જ તે આ હકીકત બરાબર સમજી ગયો. અહાહા! એણે કેવી મજાની અને સારા શબ્દોમા વાત કરી! ભગવાને પણ કેવી યુક્તિથી નામ આપ્યા વગર આ મનીષી વિગેરે સર્વનાં ચરિત્રો કહી દીધા હતા! તેઓએ પણ બહુ સુદર રીતે દેશના દીધી હતી! પણ તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવુ શું છે? તેઓનું નામ જ પ્રબોધનરતિ છે એટલે તેઓને અન્ય પ્રાણીઓને બોધ આપવામાં જ આનદ આવે તે તેઓના નામને બરાબર યોગ્ય છે.

મનીષીને વિલંબ કરવા રાજાની માગણી.
સુબુદ્ધિનો દીક્ષા સંબંધી વિચારણીય જવાબ.
ગુણ પક્ષપાત અને ખોટા સ્નેહનાં પરિણામો.

રાજાએ સુબુદ્ધિ મત્રીને કહ્યુ “મિત્ર! હવે વાત પૂરી કર, તારે વધારે તસ્દી લેવાની જરૂર નથી. એ હકીકત તો મારા સમજવામાં બરાબર આવી ગઇ. હવે હું તને એક બીજી વાત કરૂ! જો, સાંભળ! જો આ મનીષી થોડો વખત સસારમાં રહી વિષયોની સાથે સંબધ કરે તો ત્યાર પછી અમે પણ તેની સાથે દીક્ષા લઇએ. એનું કારણ એ છે કે જ્યારથી મે એને જોયો છે ત્યારથી જ એના ઉપર મને ઘણો સ્નેહ ઉત્પન્ન થયો છે, તેથી તેનાથી છૂટા પડતાં જાણે તેનો વિરહ સહન જ નહિ થઇ શકે એમ ધારીને હૃદય તેની પાસેથી ખસતું જ નથી; એને જોતાં જોતાં અને એના વદનકમળને નિરખતાં નિરખતાં

નેત્ર પાછાં હઠી શકતાં નથી-આ પ્રમાણે હોવાથી એનો વિરહ એક ક્ષણવાર પણ સહન કરવાની મારામાં શક્તિ નથી. એને આવી રીતે છોડી શકાય તેમ નથી અને જે પ્રમાણે તે ચારિત્ર લેવા તૈયાર થઇ ગયો છે તે પ્રમાણે ચારિત્ર ગ્રહણ કરવાને અમને અત્યારે પરિણામ થતા નથી; માટે તેની પાસે તું પ્રેમથી માગણી કર, ઉત્તમ શબ્દ (સગીત) વિગેરે વિશિષ્ટ ભોગોનું સ્વરૂપ તેની પાસે રજુ કર, તેને એમ જણાવી દે કે એ શબ્દ વિગેરે ભોગોનો હવે તેજ ખરેખરો સ્વામી છે. તેને વજ્ર (હીરો), ઇંદ્રનીલ (પન્નુ), મહાનીલ (એક જાતનો મણિ), કર્કેતન (રત્ન), પદ્મરાગ (માણેક), મરકત (લીલો મણિ), વૈડૂર્ય (રત્ન), ચદ્રકાન્ત (મણિ), પુષ્પરાગ (પોખરાજ) વિગેરે અમૂલ્ય રત્નો આપણી પાસે છે તે બતાવ, દેવતાઓની અપ્સરાઓને પણ ભૂલાવે તેવી સુદર રૂપવંત કન્યાઓ તેને દેખાડ અને એવું એવું સર્વ તેના સંબધમાં ગોઠવીને તેને સસાર તરફ એવા પ્રકારનો લોભ લગાડી દે કે જેથી તે કાંઇ પણ વધારે વિચાર ન કરતા કેટલોક કાળ સંસારમાં રહી આપણી હોંસ પૂરી કરે.”

વિષયાનુકૂળતા કરવાની સૂચના.

સુબુદ્ધિ—“ જેવો મહારાજાનો હુકમ ! પણ આ બાબતમાં મારે આપ સાહેબને જરા પ્રાર્થના કરવાની છે તે યોગ્ય હોય કે અયોગ્ય હોય તો પણ તેને માટે આપે મને ક્ષમા આપવી પડશે.”

શત્રુમર્દન—“ તું તો હવે મને સારો અને સાચો ઉપદેશ આપનાર થયો છે, તેથી તને તો મારા ઉપર મોટો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો છે એમ કહી શકાય, કારણ કે તું મારો ગુરૂ થયો અને હું તારો શિષ્ય થયો. હવે તારે મારા સબધમાં કાંઇ પણ સભ્રમ (વિચાર-ઘુંચવણ) કરવાનો હોય જ નહિ. તારા મનમાં જે કાંઇ હોય તે જરા પણ ગભરાયા વગર તું વગર વિલબે કહે.”

સુબુદ્ધિ—“ જો એમ છે તો સાંભળો. આપ સાહેબે પ્રથમ કહ્યું કે આપને મનીષી ઉપર ઘણો જ પ્રેમ આવે છે તે વાત તદ્દન યોગ્ય છે અને બનવા જોગ છે, કારણ કે મહાપુરૂષો હમેશા ગુણવાન્ તરફ જરૂર પક્ષપાત રાખે છે. એવા પ્રકારનો પક્ષપાત પાપના સમૂહને દળી નાખે છે, સારા આશયને વધારે પ્રકટ કરે છે, સજ્જનપણાને જન્મ આપે છે, આબરૂને વધારે છે, ધર્મને એકઠો કરે છે અને તેમ (એવો પક્ષપાત) કરનારની મોક્ષમાં જવાની યોગ્યતા છે એમ

બતાવી આપે છે. ત્યાર પછી આપશ્રીએ કહ્યું કે કોઇ પણ રીતે તેને (મનીષીને) લોભમાં નાખીને કેટલોક વખત સંસારમાં રાખવો તે વાત મને યોગ્ય લાગતી નથી. એમ કરવાથી તેના ઉપર તમે વાસ્તવિક સ્નેહ બતાવતા નથી, પણ તેના દુશ્મનની ગરજ સારો છો, કારણ કે [1]આ સંસાર મહા ભયંકર જંગલ-વન જેવો છે; તેમાંથી કોઇ બહાર નીકળી જવાની ઇચ્છાથી આખા જગતનું હિત કરનાર જૈન મતમાં વિશેષ પ્રવૃત્તિ કરવા મનથી, વચનથી અને કાયાથી ઉદ્યમ કરતો હોય તો તેને જે પ્રાણી વધારે ઉત્સાહ આપે તેજ સ્નેહ સંબંધથી પ્રેરાયલ તેનો ખરેખરો બંધુ છે એમ સમજવું, અને ખોટા સ્નેહના મોહથી જે પ્રાણી એવી રીતે સંસારમાંથી નીકળી જવાની ઇચ્છા કરનારને વારે-અટકાવે તે ખરેખરી રીતે તેનું અહિત કરનારો હોવાથી પરમાર્થથી તે તેનો શત્રુ છે-દુશ્મન છે એમ સમજવું. એ મનીષી પોતાનુ હિત કરવા તૈયાર થયો છે તેને તમારે વારવો નહિ, અટકાવવો નહિ એ પ્રમાણે કરશો (એને નહિ અટકાવો) તો જ આપે ખરો સ્નેહ કર્યો ગણાશે. વળી એક બીજી પણ વાત આપને કહુ મનીષીને લોભાવવા માટે તમે [2]પાર્થિવ તો શું પણ કદાચ મોટા [3]દૈવી વિષયો લાવો અને તે સબંધમા હજારો પ્રયત્ન કરો તો પણ તેને ચળાવવો અશક્યજ છે એનો હેતુ એ છે કે એ મહાત્મા મનીષીને વિષયો રૂપ વિષ (ઝેર)ના વિષમ (ભયકર) વિપાકને સમજાવનાર ભગવાનના વચન ઉપર સારી રીતે નિર્ણિત થયેલ વિશિષ્ટ બોધ થઇ ગયેલો છે, તેના હૃદયસરોવરમા સર્વ પ્રકારની પાપરૂપ કલુષતાને ધોઇ નાખનાર વિવેકરત્ન સ્ફુરાયમાન થયુ છે, વસ્તુઓના યથાયોગ્ય સ્વરૂપને જણાવનાર સમ્યગ્દર્શન તેના મનમા વધારે ઉલ્લાસ પામ્યુ છે અને સર્વ દોષોથી મૂકાવે તેવા ચરણ (ચારિત્ર) ધર્મને ગ્રહણ કરવાના પરિણામ તેને થઇ ગયા છે. ભગવાનની કૃપાથી જ્યારે પ્રાણીમા એવા મહાકલ્યાણ કરનાર ગુણસમૂહો જાગ્રત થાય છે ત્યારે પછી તેનુ ચિત્ત વિષયમાં રમણ કરતું જ નથી, આખો સંસારનો પ્રપચ તદ્દન ત્યાગ કરવા યોગ્ય તેને લાગે છે, આખા જગતના

ગુણબુદ્ધિનો જવાબ, દિક્ષાની મહત્તા

---

૧ દીક્ષા લેવા ઉદ્યુક્ત થયેલાની સામે પડનારે આ વાત ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે

૨ **પાર્થિવઃ** આ પૃથ્વી પરના-સાદા.

૩ **દૈવીઃ** દેવલોકના-અસાધારણ

વિલાસો ઇંદ્રજાળ જેવા ખોટા અને ટુંકો વખત રહેનારા દેખાય છે અને ઇષ્ટ (વહાલાઓ)નો સબંધ થોડીવાર રહેનારો હોવાથી સ્વપ્ન જેવો તેને લાગે છે. તેને મોક્ષ માર્ગ સાધવાની જે પ્રબળ બુદ્ધિ થઇ હોય છે તે બીજા કોઇના કહેવાથી પ્રલયકાળે પણ નાશ પામતી નથી એ આપે ચોક્કસ સમજવું. આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી મહારાજ! જો આપના કહેવાથી કદિ અમે એને સંસારમાં રહેવા માટે લલચાવવા પ્રયત્ન કરશું તો તેની પાસે અમે અમારા ઉપર મોહની કેટલી સત્તા ચાલે છે તેનો પ્રકટ પુરાવો રજુ કરશું, બાકી તમે તેમાં જે ધારણા રાખી છે તે કદિ પણ સિદ્ધ થવાની જરા પણ આશા નથી. માટે આવા ખોટા પ્રયત્નથી સર્યું!"

શત્રુમર્દન—"જો એમજ હોય તો પછી અત્યારે અવસરને યોગ્ય આપણે શું કરવું જોઇએ તે તું મને જણાવ."

સુબુદ્ધિ—"એને માટે દીક્ષા લેવાનો સારો દિવસ જોવરાવીને તે દિવસને લગતા દિવસોએ વધારે પ્રમોદ થાય એવા ધાર્મિક મહોત્સવો કરો અને એ સબંધમાં બને તેટલો આદર બતાવો."

શત્રુમર્દન—"તે તો સર્વ તું સારી રીતે જાણે છે, માટે જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કર."

પ્રકરણ ૧૭ મું.

નિષ્ક્રમણોત્સવ-દીક્ષા-દેશના.

સિદ્ધાર્થ નામના જોશીને શત્રુમર્દન રાજાએ બોલાવ્યો. તે આવી પહોંચતા રાજાએ તેને આસન આપ્યુ; યોગ્ય ક્રિયા ઉપચાર કરવામાં આવ્યા અને પછી તેને બોલાવવાનુ પ્રયોજન કહી સભળાવ્યુ.

નિમિત્તિયાએ આપેલ મુહૂર્ત.

જોશીએ ત્યાર પછી ગણતરી કરીને કહ્યું કે 'આજથી નવમે દિવસે ચાલુ માસના ચાલુ પખવાડીઆની શુદ તેરશ ને શુક્રવારે ચદ્રમાનો ઉત્તરાભાદ્રપદ નક્ષત્ર સાથે યોગ થાય છે તે વખતે મહાકલ્યાણ કરનાર શિવયોગ થાય છે અને તે દિવસે સૂર્ય ઉગ્યા પછી [1]સવા બે પહોર ગયે વૃષલગ્ન સાત ગ્રહો ઉચ્ચ સ્થાને આવેલા હોય તેવું એકાન્ત નિરવદ્ય થાય છે-તે વખત બહુ સારો છે, શુભ કાર્ય કરવાનો તે બહુ સુદર સમય છે, માટે તે વખતે તેને ચારિત્ર ગ્રહણ કરાવવુ. રાજાને અને મત્રીને તે હકીકત ઘણી પસદ આવી અને તે મુહુર્ત તેઓએ સ્વીકાર્યું. ત્યાર પછી તે જોશીની યોગ્ય પૂજા કરી તેનો સત્કાર કરી તેને વિદાય કરવામાં આવ્યો અને તે દિવસ આનદમા પસાર થઇ ગયો.

અઠ્ઠાઇ મહોત્સવ.

બીજા દિવસથી માડીને રાજાએ પ્રમોદશેખર ચૈત્યમાં તેમજ નગરમા આવેલાં બીજા વિશાળ જૈન દેરાસરોમાં ઇંદ્રના મહોત્સવને પણ ભૂલાવી દે તેવો મોટો મહોત્સવ મડાવ્યો તેમજ જેને જે જોઇએ તે લ્યો લ્યો-એવી મોટી ઘોષણા પૂર્વક મોટાં મોટા દાન આપવામાં

---

૧ સૂર્યોદયથી ૬॥ કલાક ગયે, બપોરે લગભગ પોણેબાગે

આવ્યાં. એ મહોત્સવના આઠે દિવસ મનીષીને મોટા જયકરિવર નામના હાથી પર બેસાડી નગરના ત્રીક, [1]ચોક અને ચત્વરમાં ફેરવવામાં આવ્યો. તે વખતે રાજા પોતે તેની આગળ મંત્રી સામતોસહિત પગે ચાલતો હતો, તેથી જાણે ઇંદ્રમહારાજે ઐરાવત હાથીપર આરૂઢ કરેલ હોય એવી મનીષીની શોભા લાગતી હતી અને તે વખતે દેવતાનો આકાર ધારણ કરનારા શહેરીઓ અનેક પ્રકારે તેની સ્તુતિ કરતા હતા. આવી રીતે મનીષીને આખા નગરમાં ફેરવીને શત્રુમર્દન રાજાએ અપ્રતીમ વિલાસોનો તેને અનુભવ કરાવ્યો.

ગુણપ્રતાપ

એ પ્રમાણે મહોત્સવ ચાલતાં આઠમો દિવસ આવી પહોચ્યો. રાજસભામા જૂદા જૂદા સર્વ માણસોને સન્માન આપતાં પ્રથમના બે પહોર પસાર થયાં. સૂર્યની ચાલ જાણે મનીષીનુ ચરિત્રજ સૂચવતી હોય નહિ તેમ તે વખતે સમય જણાવનાર (ઘટ વગાડનાર પહેરેગીર) દરવાને જણાવ્યુ "લોકોમાં અધકાર દૂર કરીને અને બુદ્ધિમાન "પ્રાણીઓને આનંદ ઉપજાવીને આ સૂર્ય હવે સર્વને મસ્તકે આવ્યો "છે તે એમ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે જેમ વધતા વધતા [2]પ્રતાપથી "(વધારે તાપથી) હુ સર્વની ઉપર આવી રહ્યો છું તેવી રીતે પોતાના "ગુણથી સર્વ પ્રાણીઓ લોકોની ઉપર આવી શકે છે-સર્વની ઉપર "પોતાનુ આધિપત્ય સ્થાપન કરે છે."

નિષ્ક્રમણ મહોત્સવ.

સમય જણાવનારના આવા શબ્દો સાંભળી શત્રુમર્દન રાજાએ સુબુદ્ધિ મત્રી વિગેરેને ઉદ્દેશીને કહ્યુ, "અહો! મૂહુર્તનો વખત હવે નજીક પહોચ્યો છે તેથી હવે આચાર્ય મહારાજ પાસે જવાની સર્વ સામગ્રી એકદમ તૈયાર કરો!" સુબુદ્ધિ મત્રીએ કહ્યુ "મહારાજ! જાણે મનીષીની પુણ્યપરિપાટિ હોય તેમ આપની સર્વ સામગ્રી તૈયાર જ છે. સોના જેવા ઉજ્જવળ રથો જેને ઘોડા જોડવામાં આવ્યાં છે તે ઘણઘણ અવાજ કરતા તૈયાર થઇને ચાલવા મંડી ગયા છે. એની

સુબુદ્ધિની બાહ્ય સામગ્રીની યોજના

---

૧ ત્રીક, ચત્વર, ચોક. ત્રણ રસ્તા મળે તેને ત્રીક અને ચાર એકઠાં મળે તેને ચત્વર કહે છે અને ખુલ્લી જગાઓ હોય તેને ચોક કહે છે.

૨ પ્રતાપ શ્લેષ છે: (૧) સૂર્ય સબધે સખ્ત તાપ અને (૨) મનીષી સબધે તેજ-કાંતિ

પછવાડે રાજપુરૂષોથી બીરાજમાન સંખ્યાતીત હાથીઓ જાણે રાજ-દ્વાર પાસે આવીને ઘન ગર્જારવ કરતો હોય તેમ ગર્જારવ કરતા ડોલી રહ્યા છે. તેની પછવાડે જેના ઉપર સુંદર અશ્વારો બેસી ગયા છે અને જેઓના મોઢાં કાઇક ચાલતા જણાય છે તેવા મરોડવાળી ડોકવાળા સેંકડો ઘોડાઓ આકાશને જાણે પી જતા હોય તેવો દેખાવ આપતા હેષારવ કરી રહ્યા છે. ત્યાર પછી આજના બનાવ સબંધી હકીકત જાણી લઇને મદમસ્ત પાયદળ લશ્કર સુંદર વેશ પહેરીને આવેલું ચાલી રહ્યુ છે તે જાણે ક્ષીરસમુદ્રનુ જળ હોય તેના જેવું શોભે છે. સુંદર રત્નનાં આભૂષણો ધારણ કરીને તેમજ સુંદર દ્રવ્ય સમૂહ સાથે લઇ સુંદર લોચનવાળા સ્ત્રીપુરૂષોનાં ટોળાં ચાલી નીકળ્યાં છે. મહાત્મા મનીષીના મોટા પુણ્યથી ખેંચાઇને અનેક દેવતાઓ આકાશમાર્ગમાં આવી આકાશને શોભાવી રહ્યા છે, તે ઊંચે નજર કરવાથી જણાઇ આવે તેમ છે. આ બાજુએ નગરના લોકો કૌતુકથી અહીં મોટી સખ્યામાં આવી પહોંચ્યા છે અને હર્ષના તરગમાં એવા આવી ગયા છે કે જાણે સમુદ્રમા મોટો ક્ષોભ થયો હોય તેવો દેખાવ તેઓ બતાવતા જણાય છે. અથવા તો મારી પાસેથી હકીકત સાંભળીને અને મનીષીના ગુણથી રીઝી જઇને તેમજ આપનો અભિપ્રાય જાણી જઇને પછી કોણ માણુસ વાકો રહે? આવી બાબતમાં તો સર્વને હોંસથી ભાગ લેવાનું મન થાયજ એમા કાઇ શક જેવું નથી. માટે હવે આપ સાહેબે પણ ઉઠવું જોઇએ ”

સુબુદ્ધિ મત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી રાજા તેમજ મનીષી બન્ને ઊભા થયા અને દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યા. એક મુખ્ય રથ જેમાં ઘુઘરીઓના જાળ ચોતરફ વિસ્તારવામા આવ્યા હતા તેની ઉપર મનીષી બેઠા. એવી રીતે સુંદર સુખરૂપ આસન ઉપર મનીષી કુમાર બીરાજમાન [1]થયા ત્યારે તેના માથા ઉપર પહેરાવેલા મુકુટનાં કિરણોથી તેના મસ્તકનો ભાગ જરા લાલરગવાળો જણાતો હતો, તેના કાનમાં પહેરેલા કુંડળો ઊંચાં નીચાં થઇ રહ્યા હતાં, તેની છાતી ઉપર ઘણા મોટા ઉત્તમ મોતીઓની માળા શોભી રહી હતી, તેના હાથમા કડાં અને બાજુબંધો સુંદર કાંતિને ધારણ કરી રહ્યાં હતાં, અતિ સુ-

નિજ વિલસિત ઉદ્યાનને માર્ગે

૧ મૂળ ગ્રંથમાં આ વાક્ય ઘણું મોટુ છે તદ્દન વિચિત્ર રચના અને અદ્ભુત કાવ્ય ચાતુર્ય દર્શાવનાર વાક્ય છે ઘણો વિચાર અભ્યાસ અને તપાસ કરી તેનું અવતરણ કર્યું છે. એનાપર વિશેષ પ્રકાશ પડશે તો ફેરફાર કરવામાં (પછીની આવૃત્તિમાં) આવશે મો ગિ. કા

ગંધી તાંબુલ (પાન) અને અંગ વિલેપનથી તેની બાહ્ય ઇંદ્રિયોને પ્રસન્ન કરવામાં આવી હતી, તેના શરીરપર તદ્દન સ્વચ્છ અને મહા મુલ્યવાળાં વસ્ત્રો શોભી રહ્યાં હતાં, તેના શરીરપર ઊંચી નીચી થતી જૂદા જૂદા પ્રકારની ફુલોની માળા શોભી રહી હતી, દરેક પ્રેમી માણસના મનોરથને પૂરે તેવા પ્રકારનું તેનું રૂપ થયું હતું, મહારાજા શત્રુમર્દન તેના રથના સારથી થઇને રથને ચલાવી રહ્યા હતા, તેના માથા ઉપર તેના યશ જેવું શ્વેત છત્ર ધારણ કરવામાં આવ્યું હતું, સુંદર સ્ત્રીઓના હાથમાં ધારણ કરેલા ચદ્રની નિર્મળ કૌમુદીનાં કિરણો જેવા તદ્દન સફેત ચામરો તેની બાજુમાં વીંઝાતા હતા, બંદીજનો મોટા સ્વરથી સ્તુતિ કરતા સાથે ચાલતા હતા, બીજી બાજુએ જરા દૂર આનદ-રસથી ભરપૂર વિલાસ કરનારી નાયિકાઓ નૃત્ય કરતી સાથે ચાલતી હતી, સુંદર વાજિત્રોમાંથી નીકળતો મધુર સ્વર ચોતરફ ફેલાઇ સર્વે દિશાઓને બહેરી કરી મૂકતો હતો, કિન્નર (ગાયન કરનાર)નો મોટો સમૂહ ગાન કરતો સાથે ચાલતો હતો, તેની સાથે દેવતાઓ હર્ષા-તિરેકથી સિંહનાદ જેવા મોટા શબ્દો કરતા આકાશમાં ચાલતા હતા, નગરના અનેક લોકો વખાણ કરતા સાથે ચાલતા હતા, નગરવાસી સ્ત્રીઓ પોતાનાં મુખ બારીમાંથી બહાર કાઢીને તેની સામું જોઇ રહી હતી, કેટલીક તો તેને દેવકુમાર ધારીને કૌતુકથી તેની સામુંજ જોઇ રહી હતી અને તેને નીરખીનીરખીને જોવામાં પોતાની જાતને ભાગ્યશાળી માનતી હતી, કેટલીક એ પોતાની સામી નજર કરેછે તેવા ખ્યાલથી હર્ષમાં આવી ગઇ હતી, તે સ્ત્રીઓએ અનુપમ શૃંગાર ધારણ કર્યો હતો, તેઓ મદનના રસથી હૃદયને વશ કરે તેવી સુંદર હતી, નાના પ્રકારના વિલાસ કરવામાં કુશળ હતી અને એ જરૂર પોતાની તરફ છુપી રીતે પણ પોતાની મેળે જોશે એવો પોતાના રૂપનો ગર્વ ધરનારી છતાં એક બીજાતરફ રૂપના સબંધમાં ઘણી ઇર્ષ્યા રાખ-નારી હતી અને પોતાના વડીલો પોતાને એવી રીતે બારીએથી જોતાં જોઇ જશે તે વિચારથી જરા શરમાઇ જતી દેખાતી હતી અને આવો રૂપસૌદર્યવાળો મનુષ્ય સંસાર છોડી જશે એ વિચારથી દિલગીર થતી હતી અને જે સસારમાથી આના જેવો રૂપાળો પુરૂષ ચાલ્યો જાય છે તેવા સસારનું કામ પણ શું છે એવા વૈરાગ્યના રસમાં આવી ગયેલી નગરવાસી સ્ત્રીઓ પોતાના હૃદયમાં રહેલા અનેક પ્રકારના રસોને અને ભાવોને બતાવતી બારીમાંથી તેને અભિનદન દેતી હતી, આકાશમાં તેની સાથે દેવસુંદરીઓ અને અપ્સરાઓ ચાલતી હતી, તેની પછવાડેના બીજા રથમાં બેસીને તેના જેવાજ રૂપવાળો અને જાણે

પ્રમોદ શિખરને પગથિયે.

તેની છબી જ હોય તેવો મધ્યમબુદ્ધિ તેને અનુસરતો હતો. તેની સાથે અનેક રથ હાથીઓ અને ઘોડાના સમૂહો અત્યંત આનંદસાથે ઘણા હર્ષથી ચાલતા હતા. એવી રીતે ચાલતાં અનુક્રમે મનીષી નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યો. રથમાંથી જેવો તે નીચે ઉતર્યો કે તુરત જ રાજપરિવાર તેની આજુ બાજુ વીંટવાઈ વળ્યો. ત્યાર પછી તે થોડો વખત [1]પ્રમોદશેખર ચૈત્યના દરવાજા પાસે ઊભો રહ્યો.

ઉદાત્ત અનુકરણ.
રાજાની દીક્ષેચ્છા.
સંબંધીઓના જવાબ.

મનીષી રથમાં બેઠો ત્યારથી માંડીને તેનામાં કેટલું આત્મબળ છે તેની પરીક્ષા કરવા સારૂ શત્રુમર્દન રાજા વધારે વધારે તેના સ્વરૂપનું લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકન કરવા લાગ્યા હતા અને તેની હીલચાલપર ખાસ ધ્યાન આપતા હતા. રાજાએ જોયું કે ઘણા હર્ષમાં આવી જવાનાં કારણો મોજુદ હતા છતા અત્યંત વિશુદ્ધ અધ્યવસાયોથી મનીષીના મનનો મેલ ધોવાઇ ગયેલ હોવાને લીધે તેના મનમા જરા પણ વિકાર જણાતો નહોતો એટલું જ નહિ પણ સંસારના ચિત્રવિચિત્ર વિલાસોના દર્શનથી જેમ [2]ક્ષાર માટી અને અગ્નિના પુટથી રત્ન (હીરા) વધારે નિર્મળ થાય તેમ તેનું ચિત્તરત્ન વધારે વધારે નિર્મળ[3] થતું હતું. રાજાએ વધારે બારીકીથી અવલોકન કરીને જોયું તો જણાયુ કે જ્યારે સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યારે જેમ તેના કિરણોના તેજથી તારાઓનો સમૂહ પ્રકાશતો નથી તેમ મનીષીના (આત્મિક) તેજ પાસે પોતાનુ આખુ રાજ્યમંડળ જરા પણ પ્રકાશ કરી શકતું નથી. આવી રીતે તેના ગુણનું બહુમાન કરતાં કરતા રાજા તેમાં એટલો બધો લીન થઇ ગયો કે તેને પરિણામે સંસારમાં બંધન કરાવનાર

રાજાનું અવલોકન દીક્ષાના પરિણામ

---

૧ નિજવિલાસમા–આત્મરમણતા કરતી વખતે પ્રમોદ થાય છે તે પર આ આખુ રૂપક છે.

૨ હીરા–રત્નને માટી અને ક્ષારથી અથવા દવામાં નાખી ગરમ કરીને મેલ વગરના કરી શકાય છે તેમ સંસારના વિચિત્ર વિલાસોના દર્શન રૂપ ક્ષાર-માટી વિગેરેથી તેનું મન નિર્મળ થયું હતુ

૩ નિર્મળઃ મેલ વગરનું 'મેલ' શ્લેષ છે' (૧) હીરા રત્ન પક્ષે–છારમ, (૨) મનીષી પક્ષે–પાપ.

કર્મનું જાળું હતું તે ત્રુટી ગયું અને તેને પોતાને પણ ચારિત્ર (દીક્ષા) લેવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થઇ. એ ઉત્તમ ઇચ્છા ઉદ્યાનમાં આવતાં તુરતજ તેણે સુબુદ્ધિ મંત્રીશ્વરને, મધ્યમબુદ્ધિને, રાણી મદનકંદળીને અને સર્વ સામંતોને કહી સંભળાવી. મહાત્મા પુરૂષોનાં પડખાં સેવવાનો અચિંત્ય પ્રભાવ હોવાને લીધે, કર્મનો ક્ષયોપશમ વિચિત્ર રીતે કામ કરતો હોવાને લીધે અને સર્વે મનીષીના અકૃત્રિમ ગુણો તરફ રંજિત થઇ ગયેલા હોવાને લીધે તે સર્વેનું આત્મવીર્ય પણ ઉછળ્યું તેથી તેઓએ રાજાનો અભિપ્રાય જાણીને જવાબમાં કહ્યું કે "સાહેબ! આપે બહુ સારી વાત કરી, તમારા જેવાએ તેમ જ કરવું યોગ્ય છે કારણ કે વિવેકી પ્રાણીઓને સંસારમાં બીજું કાંઇ પણે શ્રેષ્ઠ જણાતું જ નથી. પ્રભુ! આ સંસારમાં જો કોઇ પણ વસ્તુ રમણીક હોય, વખાણ કરવા યોગ્ય હોય, સાર ભૂત હોય, ગ્રહણ કરવા યોગ્ય હોય કે સુંદર હોય તો તત્ત્વજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બરાબર સમજનારા વિશાળ બુદ્ધિવાળા મહા પુરૂષો કે જે આપ જેવાને પણ પૂજ્ય છે તેઓ સંસારનો શામાટે ત્યાગ કરે?! આવા મોટા બુદ્ધિશાળી પુરૂષો કેદખાના જેવા સંસારનો ત્યાગ કરતા જણાયા છે તેથી એમ સહજ જણાઇ આવે છે કે આ સંસારમાં સાર જેવું કાંઇ પણ નથી. આવો સંસાર જે અનેક પ્રકારના મોટા ભયોને વારવાર ઉત્પન્ન કર્યા કરે છે તેનો જ્યારે મનીષી પણ ત્યાગ કરે છે ત્યારે જાણી, વિચારી, સમજીને ડાહ્યા માણસોએ તેમાં પડી રહેવું યોગ્ય નથી. અમે સર્વેએ મનીષીનુ ચિત્ત બરાબર અભ્યાસ કરીને હમણા હમણા જોયું છે તેથી હવે અમારૂં મન પણ સંસાર તરફ રમણ કરતું નથી. જેવી રીતે તેના પ્રભાવથી દીક્ષા લેવાના વિચારો કરવા અમે હોસવાળા થયા છીએ તેવીજ રીતે તેના વડેજ અમે સર્વ કાર્ય સંપાદન કરશું અને તેના વડેજ પરિપૂર્ણતા પામશું એમ અમને લાગે છે. તેથી ભગવાન્ શ્રી જિનેશ્વર દેવના મતની અત્યંત નિર્મળ અને સંસારને કાપી નાખનાર દીક્ષા અમે પણ લેવા ઇચ્છીએ છીએ તેથી તેને માટે આપશ્રી અમને રજા આપો."

નિશ્ચય અને પ્રસંગાનુરૂપ સંભાષણ.

શત્રુમર્દન રાજા—"ધન્ય છે તમારા વિવેકને! અને ધન્ય છે તમારા ગંભીર ચિત્તને! તમારૂ વચન ચાતુર્ય તેમજ આત્મબળ ખરેખર વખાણને પાત્ર છે. તમે બહુ સારો વિચાર કર્યો છે અને અમને આવાં વચન બોલી આટલો ઉત્સાહ આપ્યો તે પણ બહુ સારૂં કર્યું છે.

સર્વ સામાન્ય ધન્ય વાદ.

તમે આમ એક ક્ષણવારમાં સસારપાંજરાને કાપી નાખ્યુ તે બહુ ઉત્તમ કર્યું છે.”

સુબુદ્ધિને

એવી રીતે સર્વને સામાન્ય રીતે ઉદ્દેશીને ધન્યવાદ આપ્યા પછી શત્રુમર્દન રાજાએ વધારે હરખમાં આવી એક એકને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યુ. પ્રથમ સુબુદ્ધિ મંત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યુ. “અહો ભાગ્ય મિત્ર! તને તો સસારનો સ્વભાવ સારી રીતે જણાયલો હતો અને આટલો વખત તું સસારમા માત્ર મારી ગરજ જોઇને જ રહ્યો હતો; તારે સસારમાં પડ્યા રહેવાનુ બીજું કારણ પણ શું હોઇ શકે? કેમકે એક પ્રાણીને રાજ્યનો લાભ મળવાનો સંભવ હોય તો તે કદિ ચંડાળપણું સ્વીકારે ખરો? ખરેખર, મિત્ર તેં બહુ સારૂં કર્યું છે, મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી છે અને આ પ્રમાણે અત્યાર સુધી આચરણ કરીને અને હવે મારી સાથે દીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય બતાવીને આપણી મૈત્રી સાચી હતી એમ બરાબર બતાવી આપ્યુ છે.”

મધ્યમબુદ્ધિને.

મધ્યમબુદ્ધિ તરફ નજર કરીને શત્રુમર્દન રાજાએ પોતાનું સંભાષણ આગળ ચલાવ્યુ, “તારે તો પ્રથમથી જ મનીષી સાથે સોબત હોવાથી તું તો ખરેખરો ભાગ્યશાળી છે! જે પ્રાણીને કલ્પવૃક્ષની પ્રાપ્તિ થાય તેને પછી કોઇ જાતનું દુઃખ ખરેખર રહેતું જ નથી. હાલમાં વળી એના ચારિત્ર લેવાના વિષય ઉપર વધારે ધ્યાન આપવાથી તેને અનુસરવાનો વિચાર કરીને તું પણ તારા ભાઇ જેવો છે એમ તેં બતાવી આપ્યુ છે તે ઘણુ સારૂ કર્યું છે. આપણા વૃદ્ધો કહે છે કે ‘સૌ સારૂં જેનું છેવટ સારૂં’ એ કહેવત તને બરાબર લાગુ પડે છે.”

મદનકંદળીને

ત્યાર પછી રાણી મદનકંદળીને ઉદ્દેશીને રાજાએ કહેવા માંડ્યું “રાણી! સુવર્ણ અને પદ્મકમળ જેવું તમારૂ ચિત્ત ખરેખર અતિ સુંદર અને નાજુક છે. તેવા મનને લઇને જ તમે આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો છે. લોકોમાં તમને મારી વહેવારૂ રીતે ધર્મપત્ની (સ્ત્રી) કહેવામાં આવતા હતા તે વાત ધર્મની બાબતમાં પણ મારી સાથે જોડાવાનો વિચાર કરીને ખરેખરૂ કર્તવ્ય કરી બતાવીને આજે તમે સત્ય કરી આપી છે. તેટલા માટે દેવી! તમે ઘણો સારો નિર્ણય કર્યો છે. સસારકારાગ્રહમાં સપડાઇ ગયેલા જીવોને માટે એનાથી વધારે સારૂ બીજું કોઇ પણ કાર્ય નથી.”

સર્વસામાન્યપ્રત્યે. તે વખતે પોતાના સામન્તોમાંથી અને નગરવાસી વિગેરેમાંથી પણ જે જે દીક્ષા લેવા માટે ભાવથી તૈયાર થઇ ગયા હતા તે પ્રત્યેકને મધુર વાક્યથી રાજાએ સંતોષ આપવા અને ઉત્સાહ દેવા માંડ્યો. રાજા બોલ્યા "અહો! તમે જેઓ પરમાત્માના મતની દીક્ષા લેવા તૈયાર થયા છે તે સર્વે ખરેખરા ભાગ્યશાળીછો, મહાત્મા છો, ઉત્તમ મનુષ્યો છો અને કૃતકૃત્ય છો! (તમારૂં કાર્ય જરૂર સારૂં થવાનું છે એવા છો). તમે સર્વ બહુ સારૂં કરો છો, તમારા જેવાએ એમ કરવું તે તદ્દન યોગ્ય છે, તમે આ લોકમાં મારા ખરેખરા[1] ભાઇઓ છો."

સુલોચનને રાજ્ય-સર્વની દીક્ષા.

તે વખતે પોતાના સુલોચન કુમારને પોતાનાં સર્વ રાજ્યચિહ્નો (દંડ, છત્ર, છડિ વિગેરે) સોંપી દઇને તેને રાજ્યગાદી ઉપર સ્થાપન કરવામાં આવ્યો, રાજ્યચિહ્નો સોંપવા એનેજ ગાદી સોંપ્યા બરાબર ગણવામાં આવ્યું અને તે સિવાય બીજા પોતાને કરવાનાં કામો હતાં તે સર્વ તુરતમાં આટોપી લઇને રાજા જિનમદિરમાં આવ્યા. પછી બાકીનાં બીજાં સર્વ કાર્યો કરીને અને જગદ્‌ગુરૂ શ્રીજિનેશ્વર દેવની પૂજા કરીને સર્વેએ ગુરૂમહારાજ પાસે આવી પોતાના વિચાર ગુરૂમહારાજશ્રી પ્રબોધનરતિ આચાર્યને જણાવ્યા. ગુરૂમહારાજે બહુ મધુર શબ્દોમાં મીઠાશથી કહ્યું કે "આ બાબતમાં હવે જરા પણ વિલંબ કરી સંસારમાં રહેવું ઠીક નથી." પછી કેટલાક સુંદર શબ્દોવડે સર્વને ધન્યવાદ આપ્યો અને જેમનાં પાપો ધોવાઇ ગયેલાં હતાં એવા ગુરૂમહારાજે જૈન આગમમાં બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે સર્વને તુરતજ દીક્ષા આપી. તે વખતે સર્વનો વૈરાગ્ય વધારવા માટે અને તે પ્રમાણે કરવું [2]શાસ્ત્રાનુસાર હોવાથી આચાર્ય મહારાજે ટુંકી દેશના આપી.

આચાર્ય મહારાજની દેશના.

"આદિ અને અત વગરનો આ સસાર જેમાં જન્મમરણ વારં-
"વાર થતાં હોવાથી જે ઘણો ભયકર લાગે છે તેમાં તીર્થંકર મહા-
"રાજના મતની દીક્ષા લેવી તે પ્રાણીને માટે ઘણું મુશ્કેલ છે. એ

---

૧ નિર્મિથ્યાઃ શબ્દ અત્ર મૂળમાં છે. જેનામાથી મિથ્યાત્વનો ભાવ નાશ પામી ગયો છે તેવા.

૨ તે પ્રમાણે કરવાનો 'કલ્પ' હોવાથી વૈરાગ્યમાં સ્થિર કરવા એ ગુરૂમહારાજની ફરજ છે.

" દીક્ષા અત્યંત નિર્મળ છે અને સર્વ સાવદ્ય (પાપ બંધાવનાર) મન
" વચન કાયાના યોગોપર અંકુશ આણનાર છે. એ અત્યંત દુર્લભ
" દીક્ષા જ્યાં સુધી પ્રાણીને ઉદયમાં આવતી નથી, જ્યાં સુધી પ્રાણી
" તેનો લાભ મેળવી શકતો નથી, ત્યાં સુધી તેને અનેક પ્રકારનાં પા-
" રાવાર દુ:ખો થાય છે, ત્યાં સુધી રાગ દ્વેષ અને તેનાં ભયકર પરિ-
" ણામો તેનાપર પોતાની અસર બતાવ્યા કરે છે, ત્યાંસુધી કર્મો
" પોતાનો પ્રભાવ તેનાપર સ્પષ્ટ પણે દાખવ્યા કરે છે, ત્યાં સુધી
" જન્મ મરણના ફેરા થયા કરે છે, ત્યાં સુધી અનેક પ્રકારની આપ-
" ત્તિઓ આવ્યા કરે છે, ત્યાંસુધી અનેક પ્રકારની પીડાઓ અને
" ઉપાધિઓ થયા કરે છે, ત્યા સુધી પ્રાણી બીજા માણસો પાસે ગરીબ
" રાંક–બાપડો–બીચારો થઇને બોલે છે, ત્યાં સુધી દુર્ગતિમાં જઇ
" અનેક દુ:ખો સહન કરવાનો સભવ રહે છે, ત્યાં સુધી અનેક પ્રકા-
" રના રોગો થાય છે અને ત્યાં સુધી અનેક પ્રકારના કલેશોથી ભરપૂર
" ભયંકર સંસાર સમુદ્રને અવકાશ મળ્યા કરે છે. જ્યારે કર્મ માર્ગ
" આપે અને લોકનાથ શ્રી ભગવાન દેવની કૃપા થાય ત્યારે તિર્થંકર
" મહારાજ શ્રી જિનેશ્વર દેવની બતાવેલી દીક્ષા પ્રાણીને પ્રાપ્ત થાય છે
" અને પછી પ્રાણીનાં સર્વ પાપો ધોવાઇ જતાં જાય છે. તેથી
" પ્રાણી છેવટે જ્યાં સર્વ પ્રકારનાં આનદ નિરંતર વર્તી રહેલ છે અને
" દુનિયાના સર્વ કલેશોની જયા ગધપણ નથી એવી ઉત્તમોત્તમ
" ગતિએ પહોંચી જાય છે અને ત્યાર પછી મેં જે ભયકર ઉપદ્રવોનું
" અગાઉ વર્ણન કર્યું તેવી સંસાર સબધી સર્વ ઉપાધિઓ તેનાથી દૂર
" ચાલી જાય છે. આ સસારમા રહીને જે પ્રાણીઓ દીક્ષા ગ્રહણ
" કરે છે તેઓ ખરેખર અમૃતરસનું પાન કરે છે, તેઓને આ ભવમાં
" પણ કોઇ પ્રકારની અડચણ થતી નથી અને તેઓ સુખથી ભરપૂર
" રહે છે. ભગવાન શ્રી જિનેશ્વર દેવના મતની આવી દીક્ષા આજે
" તમને પ્રાપ્ત થઇ છે, તમે તે રાજીખુશીથી સ્વીકારી છે અને તેમ
" કરીને આ ભવસમુદ્રમાં પ્રાણીએ જે ખાસ પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે
" તે તમે પ્રાપ્ત કર્યું છે. મારે તમને ખાસ ભલામણ કરીને કહેવાનું
" એ જ છે કે હવે તમારે સર્વ પ્રમાદને છોડી દઇને એ દીક્ષા પાળવા
" માટે અને આત્માની પ્રગતિ કરવા માટે વારંવાર આખી જીદગી
" સુધી પ્રયત્ન કર્યા કરવો, કારણ કે દીક્ષા લીધી હોય છતા પણ કમ
" ભાગ્યવાળા અધમ પુરૂષો પ્રમાદ વશ થવાથી તેનો પાર પામી
" શકતા નથી. જે પ્રાણીઓ મનુષ્યોમાં ઉત્તમ હોય છે તેજ તેનો
" પાર પામે છે."

ગુરૂ મહારાજની આ પ્રમાણેની દેશના સાંભળ્યા પછી સર્વેએ એક સાથે ગુરૂમહારાજને કહ્યું "સાહેબ! આપ અમને આજ્ઞા આપો, આપનો હુકમ[1] ઉઠાવવા અમે તૈયાર છીએ."

રાજર્ષિ શત્રુમર્દનનું શંકા સમાધાન.
શુભસુંદરી અને અકુશળમાળાના પુત્રો.
સામાન્યરૂપાના વિચિત્ર બાળકોની મોટી સંખ્યા.
કર્મવિલાસના સર્વ પુત્રો અને તેના ત્રણ પ્રકાર.
સામાન્ય કર્તવ્ય પ્રેરણા અને યોગ્ય સ્પષ્ટીકરણ.

તે વખતે પોતાના મુખ ઉપર મુહુપત્તિ[2] રાખીને અત્યંત આનંદમાં આવી શત્રુમર્દન સાધુએ આચાર્ય મહારાજને સવાલ કર્યો "હે પ્રભુ! મનીષીનું ચિત્ત ઘણુ વિશાળ, મેલ વગરનું, ધીર, ગભીર, ઉદાર, દયા-તત્પર, ચિંતા વગરનુ, દ્વેષના સબંધ વગરનું, અચચળ, જગતને આનદ આપનાર અને ટુંકામાં કહીએ તો વાણીથી જેનું વર્ણન ન કરી શકાય તેવું છે. તો તેવું ચિત્ત શું બીજા કોઇનુ હોય ખરૂં? અહો! એનુ એવું સુંદર ચિત્ત જોઇને અને તેનુ વર્તન વિલોકીને અમારાં સર્વે સાંસારિક બધનો શિથિળ થઇ ગયાં અને આ ભયકર સંસારકારાગ્રહમાથી સર્વે મુક્ત થઇ ગયા! પ્રભુ! એવું ચિત્ત કોઇનું હોય ખરૂ કે નહિ તે અમને સમજાવો."

ગુરૂમહારાજ બોલ્યા "એ મનીષીની માતા શુભસુંદરીનું નામ તો તમે અગાઉ સાંભળ્યું છે. એ શુભસુદરીના જેટલાં છોકરાં છે તે સર્વેનું એવાજ પ્રકારનું નિર્મળ મન હોય છે."

રાજા પોતે તો હવે તેનું તત્ત્વ કાંઇક કાંઇક સમજી ગયો હતો તો પણ ભોળા લોકોને બોધ થવા માટે મસ્તક નમાવીને શત્રુમર્દન

---

૧ દીક્ષા લીધા પછી કોઇ પણ કાર્ય પોતાની મરજીથી કરાતુ નથી, ગુરૂમહારાજની પ્રત્યેક કાર્ય માટે અને સામાન્ય ચાલુ બાબત માટે પણ આજ્ઞા લેવી પડે છે. એ સપ્રદાય અનુસાર इच्छामो अणुसट्ठी એટલે 'આપ આજ્ઞા કરો' 'હુ આપનાથી અનુશાસન કરાવવા ઇચ્છુછુ' એમ કહી શિષ્ય દરરોજ આદેશો માગે છે. નિયંત્રણા માટે આ રિવાજ બહુ ઉપયોગી છે.

૨ મુખવસ્ત્રિકાઃ મુખની પાસે હાથમાં નાનુ વસ્ત્ર જીવદયા વિગેરે અનેક વિશાળ હેતુથી રાખવામા આવે છે તેને 'મુહુપત્તિ' કહેવામાં આવે છે. વધારે અપભ્રંશ થતા તેને 'મોમતી' પણ કહેવામા આવે છે. તેનુ પ્રમાણ ૧૬ આગળનું ચોરસ હોય છે તેને ધડ વાળીને રાખવામા આવે છે.

શુભસુંદરીનાપુત્રો.

સાધુએ ફરીને સવાલ કર્યો "ત્યારે શું મહારાજ એ શુભસુંદરીને વળી ઘણુંએ છોકરાઓ છે? અમે તો એના આ એક જ છોકરાને (મનીષીને) ઓળખીએ છીએ અને તે તેને એકનો એક જ છોકરો છે એમ જાણીએ છીએ."

ગુરૂમહારાજ તેના જવાબમાં કહેવા લાગ્યા "એ શુભસુંદરીને તો ઘણુંએ છોકરાં છે આ ત્રિભુવનમાં જે જે પ્રાણીઓ મનીષી જેવાં દેખાય છે તે સર્વ શુભસુંદરીનાં છોકરાંઓ છે એમાં જરાપણ શંકા જેવું નથી. આ દુનિયાંમાં જે પ્રાણીઓ ઉત્તમ છે–જેઓ મહા સત્ત્વવાળા પ્રાણીઓને માર્ગે ચાલનારાં છે, તેઓ–મનીષી જેવા શુભ-સુંદરીનાં જ બચ્ચાંઓ છે એમ જાણવું"

શત્રુમર્દન રાજર્ષિ—"ત્યારે મહારાજ! આપે પેલા બાળની માતા અકુશળમાળાનુ વર્ણન કર્યું તેને પણ બાળ સિવાય બીજા પુત્રો હશે?"

અકુશળમાળાના પુત્રો

ગુરૂમહારાજ—"હા, તેને પણ ઘણાં છોકરાં છે. આ ત્રિભુવનમાં અધમ ક્લિષ્ટ હલકા સ્વભાવના મનુષ્યો જે જે જ-ણાય તે તે સર્વે અકુશળમાળાનાં છોકરાઓ છે એમ સમજવુ. એ બાબત પણ શંકા વગરની છે બાળના જેવું અધમ આચરણ કરે તેટલા ઉપરથી તેમને ઓળખી લેવા કે તેઓ અકુશળમાળાના દીકરાઓ છે."

શત્રુમર્દન રાજર્ષિ—"સામાન્યરૂપાને પણ મધ્યમબુદ્ધિ જેવાં બીજા છોકરાંઓ હશે?

સામાન્યરૂપાના પુત્રો

ગુરૂમહારાજ—"અરે, એ સામાન્યરૂપાને તો ઘણાજ છોકરાઓ છે. આ દુનિયામા કેટલાંક મનીષી જેવા અત્યુત્તમ ચરિત્રવાળા હોય છે અને કેટલાક બાળ જેવા અત્યંત અધમ ચરિત્રવાળા હોય છે, તે સિવાયના બીજા બધાં પ્રાણીઓ એ મધ્યમબુદ્ધિનાજ ભાઇઓ છે એમ સમજવુ. જેઓ મધ્યમબુદ્ધિ જેવા હોઇ વિચિત્ર પ્રકારના આ ચારોને અમલમા મૂકનારા હોય છે તેવા આ ત્રિભુવનમા રહેલાં પ્રાણીઓ સામાન્યરૂપાના બાળકો છે એમ સમજવુ મનીષી અને બાળ જેવા જીવોની સાથે સરખાવતાં જો આવા મધ્યમબુદ્ધિ જેવા જીવોની ગણતરી કરવામા આવી હોય તો તે અનંતગણી વધારે થાય તેમ છે, તેથી મે તમને ઉપર જણાવ્યુ કે એ સામાન્યરૂપાને તો ઘણાજ છોકરાઓ છે."

કર્મવિલાસનો પરિવાર.

શત્રુમર્દન રાજર્ષિ—"જ્યારે એમ છે તો ભગવન્! મારા મનમાં એક વિચાર સ્ફુરે છે. આપ કહો છો તે વાતનો સાર તો એ થયો કે કર્મવિલાસ રાજાએ ત્રણ સ્ત્રીઓથી જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારનાં પ્રાણીઓ ઉત્પન્ન કર્યાં. તેવી રીતે તો આ આખુ જગત્ કર્મવિલાસ મહારાજનું કુટુંબી જ થયુ! એ વાત બરાબર છે?"

ગુરૂમહારાજ—"તમે જે કહ્યુ તે તદ્દન બરાબર છે. તમે તેનો ભાવ બરાબર સમજી ગયા છો. તમારા જેવાની બુદ્ધિ તુરત જ ખરા રસ્તાપર આવી જાય છે. એમાં હકીકત એમ છે કે સર્વ યોનિઓમાં જઘન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનાં પ્રાણીઓ હોય છે તો ખરાં, પરંતુ તેઓ પોતાના ખરા રૂપમાં મનુષ્યપણામાંજ વ્યક્ત થાય છે. મનુષ્યપણામાં તો એ આખુ કુટુબ સર્વત્ર ફેલાઇને સ્પષ્ટ જણાઇ રહ્યું છે.

કર્તવ્યોપદેશ

"હવે સમજુ માણસે શું કરવું જોઇએ તે સબધમાં સક્ષેપથી મુદ્દાની હકીકત કહી બતાવું તે તમે સાંભળો. બાળનું ચરિત્ર તદ્દન ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે, તેથી તેના જેવું આચરણ કોઇએ કરવું નહિ અને તેની સાથે વધારે સમાગમ પણ કરવો નહિ. જે પ્રાણી સુખ ઇચ્છતો હોય તેણે મનીષીના ચરિત્રનો આદર કરવો અને તેના જેવા થવા પ્રયત્ન કરવો. એમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે ઘણા ખરા જીવો બહુધા મધ્યમબુદ્ધિ જેવા હોય છે અને તેઓ જો રીતસરનુ વર્તન અને અનુષ્ઠાન કરે તો મનીષીબુદ્ધિવત (ઉત્તમ વર્ગના પ્રાણી) પ્રયત્નથી થઇ શકે છે એટલા માટે જ હે ભવ્ય પ્રાણીઓ! તમને વારવાર કહેવામાં આવ્યું હતું કે માગ વચનને અનુસરીને તમારે મનીષીના ચરિત્રનું અનુકરણ કરવું અને ખાસ પ્રયત્ન કરીને તમારે પાપમિત્રનો પરિચય છોડી દેવો; કારણ કે એ સ્પર્શનની સાથેના સબધને લીધે બાળ આખરે હેરાન હેરાન થઇ ગયો અને એનો ત્યાગ કરવાથી આ મનીષી લોકોમાં સુસ્પષ્ટ પ્રસિદ્ધ મોટાઇ મેળવીને આખરે મોક્ષને સાધનારો થયો. આ પ્રમાણે હોવાથી પોતાનુ હિત ઇચ્છનાર પ્રાણીએ પવિત્ર મિત્રો સાથે સોબત કરવી. મનમાં અત.કરણ પૂર્વક સમજવું કે એવી પવિત્ર માણસો સાથેની મૈત્રી આ ભવમાં અને પરભવમા સર્વ પ્રકારની સપત્તિઓને પ્રાપ્ત કરવાના હેતુભૂત છે. કોઇ પણ ખરાબ માણસ સાથે સોબત કરવી તે આ ભવમાં પણ દુ:ખને માટે થાય છે અને સારા માણસસાથે સોબત કરવી તે સુખને માટે થાય છે. એ બન્ને હકીકત તમે મધ્યમબુદ્ધિના સબધમા બહુ સારી રીતે જોઇ છે. જુઓ, જ્યાં સુધી એણે બાળનો

પરિચય રાખ્યો–બાળની સોબત કરી ત્યાં સુધી તે અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરવાને યોગ્ય થયો અને જ્યારથી એણે મનીષીનો પરિચય વધાર્યો અને તેની સાથેજ સોબત કરવા માંડી ત્યારથી તેને આનંદ આનંદ થવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે હકીકત સમજીને તમારે નિશ્ચય કરવો જોઇએ કે બહાર તેમજ અંદર (બહિરંગ પ્રદેશમાં તેમજ અંતરંગ પ્રદેશમાં) તમારે દુર્જનની સોબત કરવી નહિ, અને સોબત માત્ર સજ્જનની સાથે જ કરવી."[1]

આવા જિનેશ્વર દેવના શાસનના અપ્રતીમ અને અત્યત મનોહર શબ્દો સાંભળીને ઘણા પ્રાણીઓ બોધ પામી ગયા અને ધર્મ કરવા તત્પર થઇ ગયા. પછી દેવતાઓ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા, સુલોચન કુમાર રાજ્યાસનારૂઢ થઇને રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો અને આચાર્ય મહારાજ પોતાના પ્રથમના તેમજ નવીન શિષ્યોને સાથે લઇને અન્યત્રવિહાર કરી ગયા

જિનાગમમા બતાવેલા માર્ગે ઘણો કાળ ચાલીને જ્યારે અંત સમય નજીક આવ્યો ત્યારે સર્વ વિધિવડે જ્ઞાન અગ્નિથી, ધ્યાન અગ્નિથી, તપઅગ્નિથી, વીર્યના ઉપયોગ રૂપ અગ્નિથી, સર્વ પાપો બાળી નાખીને મનીષીએ શરીર રૂપ પીંજરૂ મૂકી દઇ મોક્ષ (નિર્વૃત્તિ નગર) પ્રાપ્ત કર્યું મધ્યમબુદ્ધિ અને તેના જેવા બીજા મધ્યમ પ્રકારના પ્રયાસ કરનારા રાજા વિગેરે પ્રાણીઓ હતા તેઓનાં કર્મો ઘણા ઓછા અને ઓછા થઇ ગયા અને તેવા સર્વ સાધુઓ દેવલોકે ગયા (તે હવે પછી મોક્ષે જશે) બાળના સબંધમા ભગવાને પ્રથમથી ભવિષ્ય ભાખ્યુ હતું કે તે ચાંડાળને હાથે મરીને નરકમાં પડશે એમજ બન્યુ. મુનિમહારાજનું ભવિષ્ય વચન કદિ ખોટું પડતુંજ નથી.

* * * *

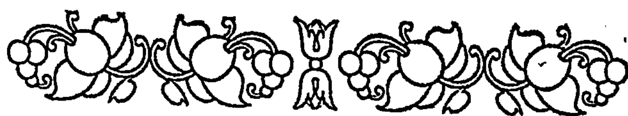
* * * * *

[2]સ્પર્શન કથાનક સંપૂર્ણ.

---

૧ આ પ્રમાણે આચાર્ય અબોધનરતિ શત્રુમર્દન વિગેરેને ઉપદેશ આપે છે. કુસંગ ન કરવાના દૃષ્ટાન્ત તરીકે આ સર્વ વાર્તા વિદુર કુમાર નંદિવર્ધન પાસે કહી રહ્યો છે—સસારનુ સ્વરૂપ બતાવતા સંસારીજીવ પોતાની સર્વ હકીકત સદાગમ સમક્ષ અગૃહિતસકેતા પ્રજ્ઞાવિશાળા અને ભવ્યપુરૂષની હાજરીમા કહી બતાવે છે

૨ આ સ્પર્શનની વાર્તા પૃ. ૩૭૪ થી શરૂ થઇ છે વિદુરે તે વાર્તા કુમાર નંદિવર્ધન સમક્ષ કહેવા માડી હતી તે અત્ર પૂર્ણ થાય છે હવે સબંધ પૃ ૩૭૩ થી ચાલુ છે.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

કનકશેખર.

સ્પર્શનની વાર્તા કુસંગથી થતા ગેરફાયદા બતાવવા માટે વિદુરે પ્રકરણ ત્રીજાથી શરૂ કરી હતી. જ્યારે વિદુરને રાજાએ નંદિવર્ધન કુમારની પાસે બીજીવાર મોકલ્યો ત્યારે તેને કુમારે પૂછ્યુ હતું કે ગઇ કાલે કેમ દેખાયો નહિ? તેના જવાબમાં પોતે એક આશ્ચર્યકારક વાર્તા સાંભળવામાં રોકાઇ જવાનું કહ્યુ એટલે કુમારે એ વાત કહેવાનું કહેવાથી વિદુરે સ્પર્શનની વાત શરૂ કરી હતી. તે વાત પૂરી થયા પછી વિદુર અને રાજકુમાર નંદિવર્ધન વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇઃ—[1]

કથાનકની કુમારપર અસર.

વિદુર—"કુમારશ્રી! મે ગઇ કાલે આ વાર્તા સાંભળી, તે જરા મોટી હોવાથી મારો તો આખો દિવસ તેમાંજ ચાલ્યો ગયો તેથી હું આપની પાસે આવી શક્યો નહી તે ક્ષમા કરશો."

નંદિવર્ધન—"ભાઇ! બહુ સારૂ કર્યું, વાર્તા બહુ મજાની છે! સાંભળતાં તેમા બહુ રસ જામે છે અને વળી સાથે બોધ પણ મળે છે. ખરેખર! પાપી મિત્રો સાથે સોબત કરવી એ બહુ ખરાબ છે. જુઓને! પેલા બાળે સ્પર્શન જેવા દુષ્ટ મિત્ર સાથે દોસ્તી કરી તો તેને આ ભવમા અને પર ભવમાં અનેક પ્રકારની પીડાઓ-ઉપાધિઓ અને દુઃખપરંપરા પ્રાપ્ત થયાં! એ દુઃખોનું કારણ એવી ખરાબ દોસ્તી-સોબત જ હતું, બીજું કાંઇ પણ નહિ"

વિદુરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે ચાલો! એક વાત તો

---

૧ હવે વાર્તા ચાલે છે તે સંસારીજીવ (નંદિવર્ધન)ની છે સંસારીજીવ પોતેજ તે કહી સભળાવે છે અને હવે જ્યા જ્યા પહેલો પુરૂષ આવે ત્યા ત્યા તે તે વખતના સંસારીજીવના ભવને અંગે તેને પોતાને ઉદ્દેશીને અગાઉ માફક છે એમ સમજવું આ પ્રસ્તાવમાં પ્રથમ પુરૂષનો હવે ઉપયોગ થાય ત્યારે તે નંદિવર્ધન માટે સમજવો.

ઠીક થઇ ! આ કુમાર કથાનો હેતુ અને આશય તથા તેનો સાર બરાબર સમજ્યો તો જણાય છે ! હવે મારે કદાચ તેને વધારે કહેવું પડશે તો તે સાંભળશે એમ લાગે છે. જોઇએ તો ખરા, શો રંગ થાય છે તે !

સમજ્યો તો ખરો, પણ પથ્થર ઉપર પાણી.
આવેશના કબજામાં, વૈશ્વાનરના તાબામાં.
વિદુરને તમાચો, વડાનો આહાર-અસર.

હવે તે વખતે મારી નજીકમાં જ (નંદિવર્ધનનો) પેલો વૈશ્વાનર મિત્ર ઊભો હતો તેણે મે (નંદિવર્ધન કુમારે) વિદુરને જે વચન કહ્યુ તે સાંભળ્યુ અને સાંભળતા જ તેને ઝટકો વાગ્યો હોય તેમ તે વિચારવા લાગ્યો કે અરે આ તો બહુ ઉંધી વાત બોલવા લાગ્યો જણાય છે ! વિદુરે તો એને બરાબર પાઠ પઢાવી દીધા ! એ તો સારી વાત ન થઇ. એ એનો વધારે પરિચય થાય તે પણ મારે માટે સારૂ નથી. એ વિદુર ઘણો બટકબોલો અને ઊંડી હકીકત સમજનારો છે અને તેથી મારૂ ખરૂ સ્વરૂપ કુમારને જરૂર જણાવી દેશે તો તો બહુ ભુંડુ થશે.

વિદુરે મનમાં વિચાર કરીને કુમારને જવાબ આપ્યો "બરાબર છે ! તમે વાત તો બરાબર સમજી ગયા જણાઓછો. વળી એક બીજી વાત તમને કહુ તે સાભળો. આ પ્રાણીની એવી ટેવ પડી ગયેલી હોય છે કે જ્યારે કોઇ પણ જગાએ તે કાઇ જુએ છે અથવા સાંભળે છે ત્યારે તે બનતા સુધી તે બાબતને પોતાની બાબતમા જોડી દઇને વિચાર કરે છે, તેથી મેં પણ એ વાર્તા સાંભળીને મારા મનમાં વિચાર કર્યો હતો કે રાજકુમાર નંદિવર્ધનને પણ કોઇ પાપી મિત્રનો સબધ ન થાય તો બહુ જ સારૂ થાય.'

નંદિવર્ધન—"એવી બાબતમાં ભદ્ર ! તારે વિચાર શામાટે કરવો પડ્યો ? મારી પાસે કોઇ પાપી મિત્રના સબધની ગધ અત્યારે છે નહિ અને ભવિષ્યમા કદિ થવાની પણ નથી"

વિદુર—"અમારી પણ આપની પાસે એજ વિજ્ઞપ્તિ છે"

આ પ્રમાણે કહીને પછી વિદુર મારા[1] કાનની નજીક આવ્યો અને જરા ધીમે ધીમે કોઇ બાજુમા ન સાંભળે તેમ કહેવા લાગ્યો "જુઓ ! ભાઇ ! એક વાત તમને કહેવાની છે પેલો વૈશ્વાનર છે તે લોકોના કહેવા

ગુપ્ત સૂચના

૧ નંદિવર્ધનના છેલ્લા પૃષ્ટપરની નોટ જુઓ.

પ્રમાણે ઘણી ખરાબ પ્રકૃતિવાળો સભળાય છે, માટે તમારે તેની બરાબર પરીક્ષા કરવી. જેવી રીતે સ્પર્શનની સોબતથી બાળને અનેક અનર્થો પ્રાપ્ત થયા તેવી રીતે એ વૈશ્વાનર આપને અનર્થનું કારણ ન થાય એ બાબત આપે ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા યોગ્ય છે.”

આવેશમાં વિવેકનું ભાન ભૂલી ગયો.

આ હકીકત સાંભળીને તદ્દન નજીકમાં રહેલા વૈશ્વાનર મિત્રે મારી સામું ઇરાદા પૂર્વક જોયું. તેના મુખ ઉપરથી હું સમજી ગયો કે વિદુરનાં વચનથી તેના મનમાં ઘણુજ દુઃખ લાગ્યું છે. અગાઉ તેણે એક સંજ્ઞા (નિશાની) મને સમજાવી રાખી હતી તેવી નિશાની સૂચનારૂપે મને તેણે (વૈશ્વાનરે) કરી અને મને ક્રૂરચિત્ત નામનુ એક વડું આપી દીધું, અને મે પણ તેજ વખતે તે વડુ ખાઇ લીધું. જેવું એ વડુ મેં ખાધું કે તુરતજ તેના પ્રભાવથી મારો અતરનો તાપ એકદમ વધવા લાગ્યો, આખા શરીરપર ગુસ્સાને લીધે પરસેવાની ઝરીઓ વળી ગઇ, આખુ શરીર ક્રોધને લીધે ચણોઠી જેવું લાલચોળ બની ગયુ, દાતો વડે હોઠ દબાઇને આવેશનો ભાવ બતાવવા લાગ્યા અને કપાળ ઉપર ક્રોધની કરચલીઓ અતિ ભયંકર દેખાવા લાગી.[1] તે વખતે મારા મિત્ર વૈશ્વાનરે આપેલા પેલા વડાના પ્રભાવથી હું એટલો બધો તેને વશ થઇ ગયો કે મેં પાપીએ વિદુરનો મારાપર એટલો પ્રેમ અને એટલી વત્સળતા હતા તેને વિસારી દીધા, તેણે જે કહ્યુ હતું તે મારા હિત ખાતર જ કહ્યુ હતું તે વાતને પણ ભૂલી ગયો, તેની સાથે ઘણા વખતનો સબધ હતો તેને ગણ્યો નહિ, તેની સાથે સ્નેહભાવ હતો તેનો ત્યાગ કરી દીધો, દુર્જનપણું સ્વીકારી લીધુ અને અત્યત આકરા અને નિર્દય વચનો વડે વિદુરનો તિરસ્કાર કરતાં[2] હું બોલ્યો—“અરે દુરાત્મા! લાજ વગરના! શું તું મને બાળ[3] જેવો ગણે છે? અને શું પેલા ન કલ્પી શકાય તેવા પ્રભાવવાળા અને મારા ઉપર અનેક પ્રકારના ઉપકાર કરનાર અતરગમાં રહેલા મારા હૃદયવત્સલ વૈશ્વાનરને તું પેલા દુષ્ટ પાપી સ્પર્શન જેવો ગણે છે?”

---

૧ જ્યારે ક્રોધ થાય છે ત્યારે શરીરનો આવોજ દેખાવ થાય છે. ક્રોધ કરનારનું નિરીક્ષણ કરવાથી તે બરાબર જોઇ શકાશે

૨ પ્રો જેકોબીએ છપાવેલા રો. એ. સોનો ખાસ ભાગ અહીં પૂરો થાય છે. હવે પ્રથમના છાપેલા ભાગનુ પૃ ૩૪૧ અહીંથી શરૂ થાય છે.

૩ સ્પર્શનના દૃષ્ટાન્તનો અધમ પાત્ર એની કથા હમણાજ પૂરી થઇ છે તે ખ્યાલમાં હશે.

વિદુરે એનો કાંઇ જવાબ આપ્યો નહિ. મને તેથી એટલે બધો ગુસ્સો ચઢયો કે તેનો ગાલ તોડી નાખે એવો એક તમાચો મેં તને લગાવી દીધો અને એક મોટું પાટિયુ ઉપાડીને તેને મારવા દોડ્યો; એટલે ભયથી તેનુ આખુ શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું અને બીકમાંને બીકમાં તે નાસવા લાગ્યો, ભાગીને તે મારા પિતાશ્રી પાસે ગયો અને તેમને સર્વ હકીકત કહી સભળાવી. તે વખતે અત્યત દિલગીરી સાથે મારા પિતાશ્રીએ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે હવે છોકરો (હુ પોતે) વૈશ્વાનર (પાપી મિત્ર)ની સોબત છોડે એમ બનવુ લગભગ તદ્દન બને તેવું લાગતું નથી. જે થાય તે ખરૂ, આપણે તો હવે એ બાબતમાં મૌન જ ધારણુ કરવું–આવો નિર્ણય મારા પિતા પદ્મરાજાએ પોતાના મનમાં કર્યો.

નંદિવર્ધનનું યૌવન.

હવે આ બાજુએ બાકીની કળાનો અભ્યાસ મેં થોડા વખતમાં પૂરો કર્યો, એટલે એક સારો દિવસ શોધી કાઢીને તે દિવસે મારા શિક્ષાગુરૂની કળાશાળામાંથી મારા પિતાશ્રી પદ્મ રાજા સમક્ષ મને લઇ જવામાં આવ્યો, મારા પિતાએ કળાચાર્યની પૂજા કરી, અનેક પ્રકારના મોટા દાનો તેને આપ્યા અને મે અભ્યાસ પૂરો કર્યો મારા પિતાએ માતાએ અને બાકીના સર્વ લોકોએ મને અભ્યાસ પૂરો કરવા માટે ધન્યવાદ આપ્યો. મારે માટે એક જૂદો રાજમહેલ તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો ત્યા 'તને સુખ આવે તેમ રહેજે' એમ કહી મારે માટે જૂદા માણસોની નિમણુક કરી આપી અને મારા ભોગ ઉપભોગ માટે જે જે વસ્તુઓ જોઇએ તે તે સર્વ પૂરી પાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.

યૌવન વર્ણન

દેવતાઓની પેઠે અનેક પ્રકારના આનદનો અનુભવ કરતો હું રાજમદિરમા રહેવા લાગ્યો અનુક્રમે ત્રણ ભુવનને [1]લોભમા નાખે તેવો સમુદ્રનો જાણે અમૃતરસ હોય, સર્વ લોકની આખોને [2]આનદ આપનાર રાત્રીને સમયે થયેલ જાણે ચદ્રનો ઉદય હોય, અનેક પ્રકારના રાગના[3] વિકારોથી વાકુ થયેલ ચોમાસાના વખતનુ જાણે મેઘધનુષ્ય

---

૧ લોભઃ શ્લેષ છે (૧) સાગર પક્ષે–આકાક્ષા, પ્રાપ્તિની ઇચ્છા, (૨) યૌવન પક્ષે–આસક્તિ

૨ આનંદ· શ્લેષ છે (૧) ચદ્રોદય પક્ષે–ખુશી, (૨) યૌવન પક્ષે–હર્ષ

૩ રાગ· શ્લેષ છે (૧) મેઘધનુષ્ય પક્ષે–રગ મેઘધનુષ્યમા ઘણા રગો સ્પષ્ટ દેખાય છે, (૨) યૌવન પક્ષે–પ્રેમ.

હોય અને કામદેવના હથિયાર રૂપ થયેલા કલ્પવૃક્ષમાંથી જાણે [1]ફુલોનો સમૂહ બહાર પડેલો હોય તેવું, કમળના વનમાં સુંદર લાલ[2] રંગવાળો જાણે સૂર્યનો ઉદય થયો હોય તેવું દેખાતું, અને મોરના વિવિધ પ્રકારના નાચ અને વિલાસનો સમૂહ હોય તેવું [3]યૌવન મને પ્રાપ્ત થયું, મારી યુવાવસ્થાનો તે વખતે આરભ થયો; મારૂ શરીર તેથી ઘણું સુંદર અને આકર્ષક થયું, મારી છાતીનો ભાગ વધારે પહોળો થયો, સાથળો બન્ને ભરાઇ ગયા, કેડનો ભાગ પાતળો થવા લાગ્યો, નિતબનો ભાગ વધારે સ્થૂળ થવા લાગ્યો, જાણે મારો પોતાનો પ્રતાપ હોય તેમ શરીરપર રોમ-બાલની પક્તિઓ ફુટી નીકળી, આંખોમાં નિર્મળપણુ આવ્યુ, બન્ને હાથો વધારે દીર્ઘ થયા અને એ જુવાનીના જોરથી કામદેવે પણ આવીને મારા અત.કરણમાં નિવાસ કર્યો.

હું મારા જૂદા રાજભુવનમાંથી બહાર નીકળીને દરરોજ સવારે બપોરે અને સાંજે વડીલોને વંદન કરવા રાજકુળમાં જતો હતો. એવી રીતે એક દિવસ હું મારા માતાપિતા પાસે સવારમાં ગયો અને તેમને બન્નેને પગે પડી નમસ્કાર કર્યા. તેઓએ મને આશીર્વાદ આપ્યો. તેમની પાસે હુ થોડો વખત બેઠો. ત્યાર પછી તેઓની રજા લઇ હું મારા રાજભુવનમાં આવ્યો અને મારા સિંહાસન ઉપર બેઠો.

કનકશેખરનું જયસ્થળ નગરે આગમન.

તે વખતે રાજકુળમાંથી એકાએક મોટો અવાજ ઉઠ્યો. એ કોળાહળ શેનો હતો તેની મને ખબર ન હોવાથી એવા અકાળે થયેલા કોળાહળ માટે મારા મનમાં કાઇક વિચાર થવા માંડ્યો અને તે કોળાહળ તરફ જવાની હું ઇચ્છા કરવા ગયો, તેવામાં તો ધવળ નામનો બળવાન્ સેનાપતિ રાજકુળમાંથી નીકળી મારી તરફ આવતો દેખાયો. તે મારી નજીક આવ્યો અને મને નમસ્કાર કરીને કહેવા લાગ્યો—

પિતાનો સદેશો.

"કુમાર ! દેવ (પદ્મરાજા) આપને આ પ્રમાણે સદેશો કહેવરાવે છે તે સાભળો. 'તું જેવો આજ સવારે (હમણા) અમારી પાસેથી નીકળીને બહાર ગયો તેવો જ એક દૂત અમારી પાસે આવ્યો અને

---

૧ ફુલઃ શ્લેષ છે (૧) કલ્પવૃક્ષ પક્ષે-પુષ્પ અને (૨) યૌવન પક્ષે-નાજુકતાનુ રૂપક.

૨ રંગઃ શ્લેષ છે જુઓ નોટ ન ૩ અગાઉના પૃષ્ઠમા

૩ યૌવનઃ જુવાની, યુવાવસ્થા. સદુપયોગ થાય તો તેનું નામ 'જોબન' કહેવાય છે; દુરૂપયોગ થાય તો તેનું નામ 'ગદ્ધાપચ્ચીશી' કહેવાય છે

તેણે જણાવ્યું કે રાજા કનકચુડનો પુત્ર કનકશેખર કુશાવર્તપુર નગરથી પોતાના પિતાએ કરેલા અપમાનને લીધે રીસાઇને નીકળ્યો છે તે અહીથી માત્ર એક ગાઉ દૂર આવેલા ચંદનવનમાં આવી પહોંચ્યો છે. માટે હવે મને યોગ્ય લાગે તેમ મારે કરવું. તે આપણે ઘેર પરોણા તરીકે આવતો હોવાથી, નજીકનો સગો હોવાથી અને મોટો માણસ હોવાથી તેને સામા તેડવા જવું સર્વ રીતે યોગ્ય છે અને જરૂરનુ છે. આ વિચાર સભામા બેઠેલા સર્વે સભ્યોને જણાવી હું પોતે તેને તેડી લાવવામાટે તેની સામે જાઉછુ અને કુમારે પણ તુરતજ સામા આવવુ.' આ પ્રમાણે કહીને મને આપને બોલાવવા માટે પિતાશ્રીએ મોકલ્યો છે. માટે આપ સાહેબ હવે જલ્દી પધારો."

મોટાના સગપણ

'પિતાશ્રીનો જેવો હુકમ'—એમ કહીને હુ પણ મારા પરિવારને લઇને ચાલ્યો અને પિતાશ્રીની સવારી ભેળો થઇ ગયો. પછી પેલા ધવળ સેનાપતિને મેં પૂછ્યુ કે 'આ કનકશેખર અમારો સગો કેવી રીતે થાય છે?' ધવળે કહ્યુ 'કુમાર સાહેબ! આપની માતા નંદા અને એ કુમારના પિતા કનકચૂડ સગા ભાઇ બહેન થાય, તેથી એ કનકશેખર આપના મામાનો દિકરો છે, તેથી તે તમારો ભાઇ થાય.'

પ્રવેશ અને આદરાતિથ્ય

આ પ્રમાણે વાત કરતાં કરતાં અમે સર્વે કનકશેખરની નજીક આવી પહોચ્યા તે મારા પિતાશ્રીને પગે પડ્યો. પછી હુ અને મારા પિતા બન્ને તેને પ્રેમથી ભેટ્યા. એક બીજાને યોગ્ય ગૌરવ અરસપરસ કર્યું. અને પછી બહુ આનદ સાથે કનકશેખરને જયસ્થળ નગરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. મારા પિતાએ અને માતાએ કનકશેખરને કહ્યું—'વત્સ! તારૂ મુખકમળ અમને બતાવીને કલ્પી પણ ન શકીએ એવો આનદ અમને કરાવવામા તે બહુ સારૂ કર્યું! આ રાજ્ય તારા પિતાનુજ છે એમ સમજવુ અને અહી રહેવામાં તારે જરા પણ સંકલ્પ કરવો નહિ.' મારા પિતામાતાનાં આવા વચન સાંભળી કનકશેખર બહુ રાજી થયો. મારા રાજ્યભુવનમાં એક સુદર પ્રાસાદ ખાલી હતો તે કનકશેખરને રહેવા સારૂ પિતાશ્રીએ આપ્યો તે ત્યા આનદથી રહ્યો. ધીમેધીમે તેને મારા ઉપર સ્નેહ વધતો ગયો અને તેને મારામાં વિશ્વાસ પણ બેસતો ગયો.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ખટપટી દુર્મુખ અને કનકશેખર.

નકશેખર આનંદથી જયસ્થળ નગરમાં મારી સાથે રહેતો હતો. તે વિશેષ સ્વસ્થ થયા પછી એક દિવસ અમે બન્ને એકલા બેઠા હતા તે વખતે મેં કનકશેખરને પૂછ્યું—"મારા સાંભળવામાં એમ આવ્યું છે કે તારા પિતાએ તારૂં અપમાન કર્યું તેથી [1]અપમાનને લઇને તારે અહીં આવવું પડ્યું છે, તો તારા પિતાએ તારૂં કેવું અને શા સારૂં અપમાન કર્યું તે હકીકત સાંભળવાની મારી ઇચ્છા છે." કનકશેખરે કહ્યું "સાંભળ—

કનકશેખરની પૂર્વ વાર્તા.
શમાવહ ઉદ્યાનમાં દત્તમુનિ.
શ્રાવકધર્મકથન અને આદર.

મારા પિતા કનકચૂડ અને મારી માતા ચૂતમંજરી મને અનેક પ્રકારના લાલન પાલન કરીને લાડ લડાવતા હતા, અને કુમાર અવસ્થાનો લાભ લેતો હું નિર્દોષપણે કુશાવર્તનગરમાં આનંદ કરતો હતો.

એક દિવસ મારા મિત્રો સાથે રમત કરતો કરતો હું શમાવહ[2] નામના બગીચામાં પહોંચી ગયો. ત્યાં સાધુઓને બેસવા યોગ્ય જગાએ રક્ત અશોક વૃક્ષની નીચે એક અત્યંત શાંત મહાત્મા–મહા ભાગ્યવાન્ મુનિમહાશયને મેં જોયા. તેઓ ક્ષીર સમુદ્રની જેવા અત્યંત ગંભીર દેખાતા હતા, મેરૂ પર્વતની જેવા સ્થિર દેખાતા હતા, સૂર્યની જેવા મહા તેજસ્વી દેખાતા હતા અને શુદ્ધ સ્ફટિક રત્નની જેવા મેલ વગરના

---

૧ અપમાનઃ અહીં અસલમા અભિમાન શબ્દ છે તેનો ભાવ 'ગર્વ' થાય; રીસાઈને અપમાનને અંગે રાજ્યવારસો મોસાળ કે ફઇને ત્યા જવાના ઘણા દાખલા બને છે અને બનેલા સાંભળ્યા છે તેને અનુસારે આ વાત સંભવે છે.

૨ શમાવહ' શમ એટલે શાંતિ–તેને લાવનાર નિજવિલસિત ઉદ્યાનમાં અનુભવ થયો હતો–આ તો શમ–પ્રશમને લાવનાર બગીચો છે.

દેખાતા હતા. તેમને જોઇને કુદરતી રીતે મને તેમના ઉપર ભક્તિ ઉત્પન્ન થઇ, એટલે હું તેમની નજીક ગયો, તેમને મે વંદન કર્યું અને પછી જીવજંતુ વગરની શુદ્ધ જમીન જોઇને હું તેની ઉપર બેઠો. મારા મિત્રો મારી સાથે રમત કરવા આવ્યા હતા તેઓ પણ મુનિમહારાજને નમસ્કાર કરીને મારી બાજુમાં વિનય પૂર્વક મસ્તક નમાવીને બેઠા.

એ સાધુ મહારાજનું નામ દત્ત હતું. તેઓએ પોતાનું ધ્યાન પૂરૂં કરીને અમને સર્વને ધર્મલાભનો આશીર્વાદ આપ્યો અને બધાઓની સાથે યોગ્ય સભાષણ કર્યું. તેઓનાં મધુર વચનપર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થવાથી મેં નમ્રપણે તેઓશ્રીને કહ્યું 'ભગવન્! તમારા દર્શનમાં ધર્મ કેવા પ્રકારનો બતાવ્યો છે?' આવો મારો પ્રશ્ન સાંભળીને અત્યંત સુંદર સ્વરથી મારા અને સર્વના મનને આનદ પમાડતાં તે મુનિમહારાજે જિનેશ્વર ભગવાનનો ધર્મ કાંઇક વિગત સાથે અમને સર્વને કહી સભળાવ્યો. એમાં પણ તેઓશ્રીએ પ્રથમ સાધુધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો અને સાર પછી વિસ્તાર પૂર્વક શ્રાવકધર્મપર વિવેચન કર્યું. તેમણે કહ્યુ કે 'શ્રાવકનો ધર્મ કલ્પવૃક્ષ જેવો છે, સમ્યગ્દર્શન[1] એ કલ્પવૃક્ષનું મૂળ છે, બાર વ્રત રૂપ એ વૃક્ષને ડાળીઓછે, શમ, સવેગ, નિર્વેદ, આસ્તિક્ય અને અનુકંપા એ વૃક્ષની નાની શાખાઓ છે, મોક્ષ એ વૃક્ષનું ફળ છે-વિગેરે' તે સાભળીને એવા પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ મેં અને મારા મિત્રોએ તરતજ ગ્રહણ કર્યો. પછી મુનિમહારાજ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા. હુ પણ ઘરે આવીને ગૃહસ્થધર્મનું પ્રતિપાલન કરવા લાગ્યો.

અતિ ઉપયોગી પ્રશ્ન.

તે દત્ત મુનિમહારાજ જેમણે મને ગૃહસ્થધર્મ આપ્યો હતો તેઓ થોડા વખત પછી ફરતા ફરતા પાછા અમારા નગરની નજીકમાં આવ્યા. ધર્મ મેળવવાની તીવ્ર ઇચ્છાથી અને અન્ય અન્ય શ્રાવકોની સોબતથી હું જરા ધર્મની બાબતમાં પ્રવીણ થઇ ગયો હતો. હું તુરતજ નગરની બહાર ઉદ્યાનમાં તેમની પાસે ગયો, તે મુનિમહારાજને વંદન કર્યું અને પછી ગુરૂમહારાજને પૂછ્યું કે 'સાહેબ! જૈન શાસનનો સાર શો છે-તેનું ખરેખરૂં રહસ્ય શું છે તે મને સમજવો.'

જૈન ધર્મનો સાર.

ગુરૂ મહારાજે ઉત્તરમા કહ્યુ—"(૧) અહિંસા (૨) ધ્યાનયોગ "(૩) રાગ વિગેરે દુશ્મનોપર અંકુશ અને (૪) સાધર્મી બંધુઓ- "પર પ્રેમ એ જૈન આગમનો સાર છે."

---

૧ સમ્યગ્દર્શન શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મપર અવિસ્ખલીત શ્રદ્ધા

સારપર વિચારણા.

ગુરૂ મહારાજનો આવો જવાબ સાંભળીને (કનકશેખર કુમાર કહે છે કે) મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે મારા જેવો પ્રાણી સર્વ પ્રકારના આરંભ સમારંભમાં પ્રવૃત્તિ કરી રહેલો છે તેને પ્રાણીની સર્વથા હિંસા ન કરવી એ તો ઘણું મુશ્કેલ કામ છે, લગભગ અશક્ય જેવું છે. ત્યાર પછી ગુરૂ મહારાજે ધ્યાનયોગ માટે ભલામણ કરી, પણ મારી જેવા જીવો તો વિષયની લાલસામાં મુંઝાઇ રહેલા હોય છે અને ધ્યાનયોગ તો સ્થિર મન હોય તોજ સાધી શકાય તેવો છે તેથી મારા જેવા માટે તો તે પણ દૂરથી દૂર-વધારે દૂર જાય છે. ત્યાર પછી ગુરૂમહારાજે રાગ વિગેરે શત્રુઓનો નિગ્રહ કરવાની વાત કરી પણ એ તો જે પ્રાણીઓ તત્ત્વપરાયણ હોય અને જરા પણ પ્રમાદ કરનારા ન હોય તેઓથી જ સાધી શકાય છે, મારા જેવાથી રાગાદિ ઉપર વિજય મેળવવાનું પણ બની શકે તેમ મને લાગતું નથી. ત્યાર પછી સ્વધર્મી (સાધર્મી) બંધુઓપર પ્રીતિ રાખવી-પ્રેમ રાખવો અને તેઓનું વાત્સલ્ય કરવું એ છેલ્લી સૂચના મહાત્મા ગુરૂમહારાજે કરી તે કદાચ મારા જેવાથી બની શકે તેવું મને લાગ્યુ. તેથી હવે મારે એ બાબતમાં મારી શક્તિ હોય તેટલો પ્રયત્ન જરૂર કરવો એમ મે નિરધાર કર્યો; કારણ જે પ્રાણી પોતાનું હિત ઇચ્છતો હોય તેણે સારભૂત બાબત સમજીને તેનું અનુષ્ઠાન કરવું જોઇએ. આ નિશ્ચય કરીને તેમજ ગુરૂ મહારાજને વારવાર વદન કરીને મારા સવેગને વધારી દેતો હું રાજમદિરમાં આવ્યો.

વિચારણાનું પરિણામ.

[1]સાધર્મીવાત્સલ્ય (કનકશેખરકૃત).

મારા પિતાશ્રીને હુ એકનો એક પુત્ર હોવાથી પોતાના જીવ કરતાં પણ મને તે વધારે ચાહતા હતા. મારા પિતાની મારા ઉપર ઘણી કૃપા હોવાને લીધે મારી જે ઇચ્છા થાય તે પૂરી પાડવાને તે શક્તિવાન હતા, છતાં પણ હું તો રાજ્યનીતિને અને વિનયને અનુ-

---

૧ સાધર્મીવાત્સલ્યઃ કોમના આગેવાન ધર્મીષ્ટ ભાવીભદ્રોએ આ વિભાગ બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે ખરૂ સાધર્મીવાત્સલ્ય કયા છે તે સમજનાર અને બતાવનાર બહુ અલ્પ હોય છે તેથી આવા ગ્રંથોમાથી તે સમજવુ વિશેષ યોગ્ય થશે યાદ રાખવુ કે આ ધર્મનો સાર છે, અત્યારે ઘણા ફાંફા મારવામા આવે છે. પણ રહસ્યને પકડવામાં ખેંચતાણ થાય છે ઉપકારી પૂર્વપુરૂષો સાચી વાત લખી ગયા છે તે સમજવી જરૂરી છે મો. ગિ. કા.

સરીનેજ કામ લેનારો હતો, કદિપણ ઉતાવળો થઇ જતો નહોતો. રાજ્યનિયમને અનુસરીને મેં એક દિવસ મારા પિતાને નમીને કહ્યું "પિતાજી! જૈનધર્મને અનુસરનારાઓનું બની શકે તેટલું વાત્સલ્ય કરવાની હું ઇચ્છા રાખું છું તો તેમ કરવા માટે આપ મને રજા આપશો." મારી સાથે પિતાજી પણ જૈનશાસન તરફ ભદ્રકભાવ[1] ધારણ કરનારા થયા હતા તેથી તેમને મારી એ પ્રાર્થના પસંદ આવી. તેઓએ જવાબમાં કહ્યું "વત્સ! આ રાજ્ય તારૂં છે, મારૂં જીવન પણ તને લઇને જ છે, તેથી તને ઇચ્છા થઇ હોય તે ખુશીથી કર, એમાં તારે મને પૂછવાની જરૂર નથી." પિતાશ્રીનો આવો અનુકૂળ જવાબ સાંભળીને મને ઘણોજ આનંદ થયો અને હું તેઓશ્રીને પગે પડ્યો અને 'ઘણી કૃપા કરી' એમ બોલતો મનમાં રાજી થવા લાગ્યો. ત્યાર પછી નવકાર મંત્રના ધારણ કરનાર મારા આખા દેશમાં ગમે તે હોય, પછી તે [2]અંત્યજ હોય કે બીજો ગમે તેવો હોય તે મારો ભાઇ છે એમ હું માનવા લાગ્યો અને તેમના તરફ ઘણા પ્રેમથી જોવા લાગ્યો, તેમને જોઇએ તેટલું ખાનપાન[3] આપીને, વસ્ત્રો આપીને, આભૂષણો આપીને, જવાહીર આપીને અને દ્રવ્ય આપીને તેઓને રાજી રાખવા લાગ્યો. વળી તે ઉપરાંત મેં આખા દેશમાં ડાંડી ટીપાવી કે 'જે કોઇ જૈનધર્મનો પાળનાર હશે તેની પાસેથી કોઇ પણ પ્રકારનો કર લેવામાં આવશે નહિ, તેમને માથેથી કરનો બોજો માફ કરવામાં આવ્યો છે.' વળી મેં ઉદ્ઘોષણા કરાવી તેમાં વિશેષ એમ પણ જણાવ્યું કે 'સાધુઓ મારા પરમાત્મા છે, સાધ્વીઓ મારી પરમ દેવીઓ છે, શ્રાવકો મારા ગુરૂ છે.'—આવી રીતે મેં સ્પષ્ટપણે સર્વ હકીકત જાહેર કરી. ત્યાર પછી તીર્થંકર મહારાજના શાસન તરફ જે કોઇ ભક્તિભાવ બતાવે

સાધર્મી પ્રેમ

તેના તરફ આનંદજળથી ભરેલી આંખોએ જોઇ તેમની બહુ બહુ પ્રકારે હું સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. તે વખત પછી જૈન ધર્મ પાળનારા સજ્જન પુરૂષો યાત્રા કરવામાં, સ્નાત્ર મહોત્સવ કરવામાં તથા મોટા

---

૧ ભદ્રકભાવ તે ધર્મ સારો છે એવી ભોળી ભાવના.

૨ અંત્યજઃ શુદ્ર—હલકા વર્ગનો મનુષ્ય. આટલા ઉપરથી એમ ધારી શકાય છે કે નમસ્કાર મંત્રનો ધારણ કરનાર ગમે તે જૈન હોય તેના તરફ બંધુભાવ રાખવાનો છે. આ વાત ખાસ વિચારવા જેવી છે. મૂળ ગ્રંથમાંજ અંત્યજ શબ્દ વાપરેલો છે.

૩ ખાનપાનઃ સાધર્મીવાત્સલ્યમાં જમણનો નિષેધ નથી જણાતો, પણ માત્ર જમણવારને સાધર્મીવાત્સલ્ય ગણવામાં આવતું ન હોતું. વળી જરૂર હોય ત્યાં ખાનપાન અપાતું—આ સર્વ પ્રકાર ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવા છે.

દાન દેવામાં વધારે પ્રમોદ (હર્ષ) લાવીને પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યો. જેઓ નવા નવા જૈન ધર્મમાં આવ્યા તેમની ભાવના પૂર્વક મે વિશેષ પ્રકારે પૂજા (સેવા) કરવા માંડી.[1] મને ધર્મમાં વિશેષ તત્પર જોઇને લોકો પણ ધર્મતત્પર વધારે વધારે થવા લાગ્યા. કહેવત છેકે 'યથા રાજા તથા પ્રજા' જેવા રાજા હોય છે તેવી રૈયત થાય છે-થતી જાય છે,

ખટપટીની જાળ;
ખળભુજંગનો ક્રમ;
રાજાના કાનમાં ઝેર.

કનકશેખર નંદિવર્ધનને પોતાની વાત આગળ ચલાવતાં કહે છે કે આવી રીતે કુમારને (મને) જૈન શાસન ઉપર અત્યંત રાગવાળો જોઇને અમારો દુર્મુખ નામનો કારભારી-અમાત્ય હતો તે કુમાર (મારી) ઉપર ઘણો દ્વેષ કરવા લાગ્યો. એ અત્યત અહિત કરનાર દુરાત્મા જે ઘણો પક્કો અને લુચ્ચો હતો તેણે પિતાજી કનકચૂડને એકાંતમાં એક વખત કહ્યું 'સાહેબ! અમે તો આપના થકી છીએ.' આ પ્રમાણે રાજા સાથે પોતાનો એકીભાવ બતાવી તેણે પોતાના હૃદયની વાત કહેવા માંડી "સાહેબ! આવી રીતે રાજ્યને નભાવવું ઘણું મુશ્કેલ થઇ પડશે એમ જણાય છે; કારણ કે કુમાર સાહેબે તો પ્રજાલોકને તદ્દન ઉદ્ધત બનાવી દીધેલા છે. લોકોને માથે જ્યાં સુધી કર આપવાની બીક હોય છે ત્યાં સુધી તેઓ હદને ઓલઘી જતા નથી, પણ જ્યારે એકવાર કર આપવાની બીકથી તેઓને મુક્ત કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ તદ્દન છુટા થઇ જાય છે અને છુટો માણસ સર્વ અનર્થોને કરે છે. જેવી રીતે અકુશ[2] વગરનો હાથી આડે અવળે રસ્તે ચાલ્યો જતો હોય તે [3]દંડના ભયથી ઠેકાણે આવે છે તેવી રીતે અંકુશ વગરના ખોટે રસ્તે જનારા લોકો દંડના ભયથી ઠેકાણે આવે છે. જ્યારે લોકો પોતાની મરજીમાં આવે તેમ આડાઅવળા વર્તે છે અને આર્ય પુરૂષોને યોગ્ય ન હોય તેવાં કામ કરે છે ત્યારે રાજાના પ્રતાપની હાનિ થાય છે અને તે તેને ઘણું હલકુ લગાડનાર થઇ પડે છે. વળી એક બીજી પણ વાત કહુ તે સાભળો: હાલ જે ઘણા લોકો જૈન

---

૧ **સેવાધર્મ.** નવીન ધર્મ સ્વીકારનારને ખાસ સગવડ કરી આપવાની જરૂર છે જેથી નવીન આવનાર ધર્મમાં સ્થીર થઈ જાય Missionary Spirit જૈનમાં કેટલો હતો તે અત્યારે ઘટતી વસ્તીના વખતમા ખાસ વિચારવા જેવું છે

૨ અંકુશઃ શ્લેષ છે (૧) હાથી પક્ષે-'આકડી,' (૨) મનુષ્ય પક્ષે-'દબાણ'

૩ દંડઃ શ્લેષ છે (૧) હાથી પક્ષે-અંકુશ-આકડી; (૨) મનુષ્ય પક્ષે-'સજા.'

મતમાં આવીને રહેલા છે અને પોતાને જૈન તરીકે કહેવરાવે છે તે બધા કુમાર સાહેબની મહેરબાની મેળવવાને માટે એ ધંધો લઇ બેઠેલા છે, બાકી કોણ જીવતો જાગતો પ્રાણી એવી રીતે આચરણ કરે! માટે સાહેબ જુઓ! જ્યારે લોકો ઉપરના કર માફ કરવામાં આવે ત્યારે તેઓ પોતાના મનમાં આવે તેવું આચરણ કરનારા થાય છે, ત્યારે પછી તમે રાજા શેના રહ્યા અને આજ્ઞા વગર રાજ્ય પણ ક્યાં રહ્યું? તેટલા માટે રાજ્યનીતિને અંગે હાલ જે અસાધારણ રસ્તો કુમારે લીધો છે તે કોઇ પણ રીતે ઠીક હોય તેમ અમને લાગતું નથી."

વિશાળ હૃદયી ભોળા પિતા

દુર્મુખની આવી વાત સાભળીને પિતાશ્રીએ તેને કહ્યું કે "જો એમ હોય તો તારે (દુર્મુખે) જાતે કુમારને મળીને આ હકીકત કુમારને જણાવવી, હું પોતે તો એ બાબતમાં કુમારને કાંઇ પણ કહી શકું તેમ નથી" આ પ્રમાણે દુર્મુખને પિતાએ જણાવી દીધું. પિતા તદ્દન સરળ હતા, પણ જે વાત સાંભળે તેની તેમનાપર તુરત છાપ પડી જતી હતી. દુર્મુખથી તેઓ દોરવાઇ ગયા.

દુર્મુખની રાજ્યનીતિ.
કનકની વિશાળ નીતિ.
ખટપટીની ઉઘાડી કકડાઈ.

કૌટિલ્ય રાજ્યતંત્ર

પિતાની રજા લઇને દુર્મુખ મારી પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો "જેવી રીતે સૂર્ય પોતાના [1]કર વડે આખા જગતનું તત્ત્વ ખેંચી લઇને તેજના જોરથી આખા ભૂમંડળને વ્યાપીને જગત્‌ની ઉપર રહે છે તેવી રીતે સૂર્યનો આકાર ધારણ કરનાર રાજા કરદ્વારા જગત્‌નું તત્ત્વ ખેંચી લઇને પોતાના પ્રતાપથી પૃથ્વીતળ પર વ્યાપીને લોકોને માથે બેસે છે, અર્થાત્ લોકોપર રાજ્ય કરના જોરથી જ કરે છે[2] જે રાજા સાધારણ લોકોને તાબે થઇ જાય છે, તેઓને વશ પડ્યો રહે છે, તેનું તે વળી રાજ્ય કેવું? અને એવા નબળા રાજાની આજ્ઞાથી ન્યાય પણ કેવો મળે? જ્યારે રાજા તરફથી [3]દંડ થવાનો

---

૧ કરઃ શ્લેષ છે (૧) સૂર્ય પક્ષે-કિરણ, (૨) રાજા પક્ષે-વેરો, (ટેક્સ).

૨ કરનો આ મુદ્દો (Principle of Taxation) તદ્દન વિચિત્ર છે રાજ્યના દૈવી હક સ્વીકારનારા આવી દલીલ કરતા હશે, પણ ઘણુંખરું તો તે દુર્મુખના મુખને શોભે તેવી જ આ દલીલ લાગે છે

૩ ગુન્હા માટે સજા

ભય લોકોને માથેથી નીકળી જાય છે એટલે પછી લોકો અંકુશ વગરના થઇ જાય છે અને પછી ખરાબ આચરણને માર્ગે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી કર લઇને અને સજા કરીને લોકોને જે રાજા પ્રથમથી જ અનુશાસન કરી શકતો નથી, જે રાજા કર અને દડદ્વારા રાજ્યનો નિભાવ કરી શકતો નથી તેણે પરમાર્થથી વાસ્તવીક રીતે ધર્મનો નાશ કર્યો છે એમ સમજવું. કુમાર! આપ અત્યારે જે રસ્તો લઇ બેઠા છો તેમાં રાજધર્મનો નાશ થાય છે માટે મે તમને જે હકીકત કહી છે તે જાણી–વિચારી–સમજીને તમારા જેવાએ ખોટું સ્વામીવાત્સલ્ય કરવું યોગ્ય નથી.”

દુર્મુખના આવા વિચારો સાંભળી કોપને લીધે મારૂં મન વિહ્વળ થઇ ગયું તો પણ ઉપર ઉપરથી મારો કોપ શમાવી દઇ આકાર ગોપવીને મેં[1] તેને જવાબ આપ્યો “આર્ય! જો હું કોઇ પાપી કે લુચ્ચા લોકો તરફ સન્માન બતાવતો હોઉં કે તેઓની પૂજા કરતો હોઉં તો તમે બોલો છો તે બોલવું યોગ્ય ગણાય, પરંતુ જે પ્રાણીઓમાં ગુણો એટલી હદ સુધી વૃદ્ધિ પામ્યા હોય છે કે જે તેને લીધે દેવતાઓને પણ પૂજનીક હોય, તેઓને જ્યારે યથેચ્છ દાનમાન વિગેરે આપવામાં આવે ત્યારે, તેઓના સંબધમાં આવું વચન બોલવું ઘટતું નથી.[2]

કુમારનું તંત્ર કરવાનુ ધોરણ

એ જિનમતને અનુસરનારા લોકો તો સ્વભાવથીજ ચોરી, પરદારાગમન વિગેરે સર્વ દુષ્ટ વર્તનોથી પાછા હઠી જઇને વગર કહ્ને પોતાથી જ સારે રસ્તે ચાલે છે–એવા મહાત્મા પુરૂષોનો દડ શામાટે કરવો? એવા મનુષ્યોને સજા કરવાની જેઓની બુદ્ધિ થાય તેઓજ ખરેખરા સજાને પાત્ર છે. જે પ્રાણીઓનુ રક્ષણ કરવાની જરૂર પડતી હોય, જેની ચોકી કરવી પડતી હોય, તેઓના માથા ઉપર કરનો બોજો નાખવો હોય તો ઉચિત ગણાય, પરતુ જૈન લોકો તો પોતાના ગુણોથીજ રક્ષાયલા છે, તેથી તેઓના ઉપર કરનો બોજો પાડવો ઉચિત નથી. રાજાઓએ તેટલા માટે તેવા લોકોનું દાસત્વ છોડીને બીજું કાંઇ પણ કરવુ ઉચિત નથી અને અમે પણ તેમજ કરીએ છીએ–મતલબ જૈન-

---

૧ કનકશેખર કુમાર નંદિવર્ધન પાસે જયસ્થળ નગરે રીસાઇને આવવાનુ કારણ કહે છે

૨ કુમાર જવાબ દેવામાં ધીમે ધીમે કેવો પ્રક્રમ થતો આવે છે તે વિચારવા યોગ્ય છે

લોકો તરફ રાજ્યે સેવા કરવી જ ઘટે છે અને તેવી રીતે હું તેઓની સેવા કરૂંછું. ત્રણ ભુવનના નાથ શ્રીજગતનાથ જેમના નાથ હોય તેઓના જે નોકર થાય તે આ દુનિયામાં ખરેખરા રાજા છે અને બાકીના સર્વ નોકરો છે. આ પ્રમાણે હોવાથી મેં અત્યાર સુધીમાં જે આચરણ કર્યું છે તેમાં રાજનીતિનુ શું ઉલ્લંઘન કર્યું છે કે જેથી તમે ઉપર જણાવ્યા તેવા આકરા શબ્દો મને કહેવા તૈયાર થઇ ગયા છો? હું જે ધર્મવાત્સલ્ય કરૂ છું તે ખોટુ છે એમ કહીને તો સાચુ કહું તો તમે તમારૂ નામ દુર્મુખ છે તે પ્રમાણે સાચેસાચુ તમારા આત્માનુ દુર્મુખપણું સ્પષ્ટ કર્યું છે!"

પ્રપંચી સરળતા.

આ પ્રમાણે મેં દુર્મુખને જવાબ આપ્યો એટલે તે મારો અભિપ્રાય સમજી ગયો, તેથી તેણે પોતાના મનમા વિચાર કર્યો કે–જૈનદર્શન ઉપર આ કુમારને અત્યત પ્રેમ લાગે છે. એના મનપર તે બાબતની ઘણીજ અસર થઇ ગઇ જણાય છે અને મારા વચનથી તે મારા ઉપર ગુસ્સે થઇ ગયા જણાય છે, તેથી હાલ એ બાબત વધારે છેડવામાં કાંઇ માલ નથી. રાજાને મેં આ બાબતમાં પ્રથમથી જ સીધા કર્યા છે તો આને પણ આગળ જતા અનુક્રમે બરાબર ઠેકાણે લાવીશ. હાલ તો એને પણ ફોસલાવું એટલે કામ કરવાની મજા આવશે–આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને દુર્મુખ બોલ્યો "શાબાશ! કુમાર શાબાશ! તમારો જૈનધર્મ ઉપર પ્રેમ તો ખરેખરો છે એમાં શક નહિ! તમારી ધર્મની બાબતમા સ્થીરતા વખાણવા લાયક છે. તમારા મનમાં ધર્મપર પ્રેમ અને સ્થીરતા કેવા છે, કેટલા છે, તેની પરીક્ષા કરવા માટે જ આ સર્વ વાત મેં ઉઠાવી હતી. અત્યારે મારા મનમાં બરાબર ખાતરી થઇ છે કે સ્થીરતાની બાબતમાં તમારૂ મન મેરૂ પર્વતને પણ હઠાવી દે તેવુ છે, તો હવે મારી વિજ્ઞપ્તિ એટલીજ છે કે મેં જે વચનો આપને (કુમારને) સભળાવ્યાં છે તે આપે મનપર લેવા નહિ અને બીજા અર્થમાં સમજવા નહિ." મે પણ તેવો જ સુકો જવાબ આપ્યો 'આર્ય! એમા તે શું કહેવુ! તમારે માટે બીજું ધારવાનુ અશક્ય જ છે.' આટલી વાતચીત કરીને દુર્મુખ મારી પાસેથી બહાર ગયો.

દુર્મુખના ગયા પછી મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે–દુર્મુખ લુચ્ચો છે અને પાપી છે, માટે એના આચરણમા અને બોલવામાં

સાચુ શું અને કેટલું છે તે કાંઇ કહી શકાય નહિ. એનું કારણ એમ છે કે પ્રથમ એણે મારી સાથે વાત કરી ત્યારે ઘણું વિચારીને કહેતો હોય તેવી રીતે સલાહ આપવા માંડી અને ત્યાર પછી જ્યારે તેણે મારો જવાબ સાંભળ્યો ત્યારે વાત ઉડાવવાનો પ્રયત્ન આદર્યો અને બાજી ફેરવી નાખી. તેથી તેનો આશય જાણવાની જરૂર છે-આ પ્રમાણે વિચારીને મારી પાસે એક ઘણો યુક્તિવાળો ચતુર નામનો ભાયાત હતો તેને આ સર્વ વાત સમજાવીને તપાસ કરવા સારૂ મોકલ્યો. એ ચતુર કેટલાક દિવસ ગયા પછી મારી પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે "સાહેબ! આપની પાસેથી નીકળીને હું દુર્મુખની પાસે ગયો, તેનો કેટલોક વિનય કરીને તેને રાજી કર્યો અને આખરે હું તેની નોકરીમા જોડાઇ તેનો અગરક્ષક[1] થયો. પછી ત્યાં શું થાય છે તે જોવા લાગ્યો. દુર્મુખે બધી જગોએથી મુખ્ય આગેવાન શ્રાવકોને પોતાની પાસે બોલાવીને તેઓને કહ્યુ 'અરે! કનકશેખર કુમાર તો ખોટા ધર્મના ઝનુનમાં આવી જઇને જાણે કોઇ ભૂત તેને વળગ્યું હોય નહિ તેમ રાજ્યનો નાશ કરવા ઊભા થયા છે. તેથી હવે પછી કુમાર તમને કાંઇ દાનમાં આપે અને રાજ્યભાગનો જે કાંઇ કર તમારી પાસે વસુલ કરવાનો રાજ્યને હક થાય, તે બન્ને દાન અને કર તમારે ખાનગી રીતે મને આપી જવાં અને એ હકીકત તમારે ભૂલે ચૂકે પણ કુમારને જણાવવી નહિ. જો એમ કરવામા તમે જરા પણ ગફલતી કરશો તો જીવનાં જશો.' દુર્મુખની આ આજ્ઞા શ્રાવકલોકોએ માથે ચઢાવી અને તેઓ અમાત્યની પાસેથી બહાર નીકળ્યા."

કનકશેખર કુમાર નંદિવર્ધન પાસે આગળ વાત જણાવતાં કહેવા લાગ્યો કે ચતુરની આ હકીકત સાભળીને મેં તે વખતે ચતુરને પૂછ્યું, "પિતાજીને આ હકીકતની ખબર પડી છે?" ચતુરે કહ્યુ "હા જી! પિતાજીને એ સર્વ હકીકતની ખબર પડી છે." ત્યારે વળી મેં પૂછ્યુ, "કોની પાસેથી એ સર્વ વાત પિતાજીએ જાણી?" ચતુરે જવાબમાં મને કહ્યું "એ દુર્મુખની પાસેથી જ સર્વ હકીકત પિતાજીએ જાણી." [2]ત્યારે વળી મે તેને વધારે પૂછ્યું "પિતાજીએ એ હકીકત સાંભળીને શું કર્યું?" ચતુરે જવાબ આપ્યો—"પિતાજીએ એ વાત સાભળીને કાઇ કર્યું નહિ, માત્ર આખ આડા કાન કર્યા" આ સર્વ હકીકત સાંભળીને મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે જો પિતાજીની આજ્ઞા વગર

---

૧ બોડી ગાર્ડ.

૨ રો. એ. સો. વાળા મૂળ પુસ્તકનું અત્ર પૃ ૩૫૨ શરૂ થાય છે.

પોતાના જોગથી જ દુર્મુખ આવું વર્તન કરતો હોત તો તો તેની ધૃષ્ટતાનું ફળ બરાબર ચખાડી આપત, પણ કોઈ અન્ય માણસ કોઇ કાર્ય કરે અને તેનો નિષેધ કરવામાં ન આવે તો તેમાં સંમતિ જ ગણાય છે એવો નિયમ હોવાથી પિતાજીએ આ બાબતમા આંખ આડા કાન કર્યા અને દુર્મુખને એવું કામ કરતાં વાર્યો નહિ તેથી પિતાજીની પણ એ બાબતમાં સમતિ જ જણાય છે. ભગવાને કહ્યુ છે કે માતા-પિતાના ઉપકારનો બદલો વળે તેમ નથી, માટે ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે પિતાજી સાથે લડવું યોગ્ય નથી અને હાલ જે કામ ચાલવા લાગ્યું છે-શ્રાવકોપર કર અને દંડની હકીકત ફરી ગોઠવાઇ છે તેને તેવા આકારમાં હુ કોઇ રીતે જોઇ શકુ તેમ નથી, તેથી અહીંથી ચાલ્યા જવું એજ સારૂ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને કોઇને પણ જણાવ્યા વગર માત્ર થોડા ખાસ મિત્રોને સાથે લઇને હું ત્યાથી નીકળી ગયો અને અહીં આવ્યો. ભાઇ નંદિવર્ધન[1] આ પ્રમાણે પિતાએ મારૂ અપમાન કર્યું છે એ વાત તારા સમજવામા આવી ગઇ હશે."

૧ જયસ્થળ નગરમા નંદિવર્ધન પાસે કનકશેખરે આ પ્રમાણે પોતાના અપમાનની કથા કહી સભળાવી તે પૃ ૫૫૪ થી શરૂ થયેલ છે આ સર્વ હકીકત સંસારીજીવ સદાગમ આગળ કહે છે તે બીજા પ્રસ્તાવથી ચાલુ છે

પ્રકરણ ૨૦ મું.

વિમલાનના અને રત્નવતી.

નંદિવર્ધન કુમારે કનકશેખરની પૂર્વવાર્તા સાંભળી સહાનુભુતિ દર્શાવતાં કહ્યુ "ભાઇ ! જણાવ્યું તેવા સયોગોમાં તે ત્યાંથી ચાલી નીકળવાનું કામ તો બહુ સારૂં કર્યું ! જેઓ પોતાનુ સ્વમાન શું છે તે સમજતા હોય તેવા પુરૂષોએ માનની હાનિ કરનારના સબધમાં વધારે વખત રહેવું કોઇ પણ રીતે યોગ્ય નથી. લોકોમાં કહેવાય છે કેઃ—

<u>સ્વમાનના વિચાર.</u>

भास्करस्तावदेवास्ते गगने तेजसां निधिः,
निर्द्धूय तिमिरं यावत्कुरुते स जनोत्सवम्।
यदा तु लक्षयत्येष तमसोऽपि महोदयम्,
तदा परसमुद्रादौ गत्वा कालं प्रतीक्षते।

"તેજનો ભડાર સૂર્ય [1]અધકારને દૂર કરીને લોકોનાં મનને ઉત્સવ કરી શકે છે ત્યાસુધીજ તે આકાશમાં રહે છે, જ્યારે તે મોટા અધકારનો ઉદય નજરે જુએ છે ત્યારે બીજા કોઇ સમુદ્રમા પેસી જઇને રાહ જુએ છે (અને વળી લાગ આવે છે ત્યારે અધકારનો નાશ કરીને પોતાના પૂર જોરમાં પ્રકાશે છે.)"

કનકશેખરને પાછા તેડવા આવેલા દૂતો.

મેં આવાં વચનો જ્યારે કનકશેખરને કહ્યા ત્યારે તે બહુ ખુશી થયો. આવી રીતે અમે સર્વ પ્રકારના આનદ અને વાર્તાવિનોદ કરતા હતા. તેવી રીતે દશ રાતદિવસ પસાર થઇ ગયા.

પછી અગ્યારમે દિવસે મારા વાસભુવનમાં અમે બન્ને બેઠા હતા તે વખતે મારા પિતાશ્રી તરફથી સદેશો લઇને એક માણુસ આવ્યો અને અમને બન્નેને પ્રણામ કરીને તેણે કહ્યું "મહારાજા સાહેબે આપ બન્ને રાજકુમારોને આજ્ઞા કરી છે કે તમારે બન્નેએ મહારાજા

---

૧ આ આખી અન્યોક્તિ છે. અંધકારનો ઉદય થાય છે ત્યારે સૂર્ય સમુદ્રમાં પેસી જાય છે અહીં અધકાર સાથે દુર્મુખ, સૂર્ય સાથે કનકશેખર, પરસમુદ્ર સાથે જયસ્થળ નગર અને રાહ જોવાની વાત સામાન્ય સમજવી.

પાસે તુરત આવવું." "જેવો પિતાશ્રીનો હુકમ!" એમ કહી અમે બન્ને પિતાશ્રીની પાસે જવા સારૂ નીકળ્યા. અમે હજુ પિતાશ્રી સન્મુખ પહોંચીએ છીએ ત્યાં તો પિતાશ્રીના સભામડપમાંથી ત્રણ પુરૂષો બહાર આવ્યા, તેઓની આખોમાંથી એટલા હર્ષનાં આસુ નીકળત-હતા કે તેના પ્રવાહથી તેઓની આખો ધોવાઇ ગઇ હતી. તેઓ કનકશેખરના પગમા પડ્યા. તેઓ કનકશેખરને શોધવા નીકળેલા પ્રધાન પુરૂષો દેખાતા હતા. મને એ હકીકત જોઇને ઘણી નવાઇ લાગી તેથી મેં પૂછ્યુ કે 'ભાઇ! આ પુરૂષો કોણ છે?' તેના જવાબમાં 'એ તો સુમતિ, વરાંગ અને કેશરી છે' એમ બોલતાં બોલતા કનકશેખરે તેઓને સ્નેહપૂર્વક ઊભા કર્યા અને તેને ભેટી પડ્યો વળી મેં ફરીને પૂછ્યુ કે 'એ કોણ છે?' તેના જવાબમાં કનકશેખર કુમારે જણાવ્યુ કે 'એતો મારા પિતાના મોટા પ્રધાનો છે.' અરસ્પરસ પ્રણામ થઇ ગયા પછી અમે સર્વે પિતાશ્રી પાસે રાજસભામાં આવ્યા અને ત્યાં બેઠા.

પદ્મરાજાએ કહેલો દૂતનો સંદેશો.

પછી મારા પિતાશ્રી પદ્મરાજાએ કનકશેખરને કહ્યુ "ભાઇ કનકશેખર! આ તારા પિતાના મત્રીઓએ મને જે વાત કરી છે તે સાંભળ. 'તેઓ જણાવે છે કે પિતાજીને (કનકચૂડરાજાને) કાંઇ પણ હકીકત જણાવ્યા વગર કુમાર (કનકશેખર) ઘરની બહાર નીકળી ગયા પછી તુરતમા જ નોકર ચાકરો પાસેથી તેઓ-શ્રીને ખબર પડીકે રાજકુમાર મદિરમાં કોઇ જગોએ દેખાતા નથી, એ હકીકત સાભળતાંજ જાણે તેઓ ઉપર કોઇએ અકસ્માત્ વજ્રનો પ્રહાર કર્યો હોય,

કનકના જવાથી માતપિતાની દશા

જાણે તેઓ દળાઇ ગયા હોય, જાણે તેઓ બીજા જ થઇ ગયા હોય, જાણે ગાંડા થઇ ગયા હોય, જાણે મૂર્છા પામી ગયા હોય, તેમ કાંઇ પણ ચેતના વગરના થઇ ગયા અને રાણી ચૂતમજરી પણ અત્યંત મુઝાઇ જઇને જાણે મરવા પડ્યા હોય અથવા તો મરીજ ગયા હોય એમ બે ઘડી તો સ્તબ્ધ થઇને પડી જ રહ્યા. ત્યાર પછી માણસોએ તેઓને કેટલાએ પવન નાખ્યો, ચંદનના વિલેપન કર્યા અને એવા એવા બીજા ઉપચારો કર્યા ત્યારે તેઓને કાંઇક ધીરજ આવી અને તેઓની મૂર્છા વળી. ત્યાર પછી 'અરેરે પુત્ર! તું ક્યા ગયો? ક્યાં ગયો?" એમ મહારાજા અને દેવી રડીરડીને બોલવા લાગ્યા અને તેઓને રડતાં જોઇને નોકર ચાકર ભાયાતો તથા આખું રાજસ્થાન રડવા લાગ્યુ, તેથી મોટી રડારોળ થઇ રહી. તે વખતે રાજાનુ કારભારી-

મંડળ મળ્યું અને તેઓએ રાજાને ધીરજ દેવા માંડી. તેઓએ કહ્યું કે–'આપ કરો છો તે કાંઇ કુમારને મળવાનો ઉપાય નથી, માટે દીલગીરી છોડી દો, ધીરજ રાખો અને કુમારને શોધવાનો પ્રયત્ન કરો.' રાજાએ તેઓનું તે વચન જરા પણ સાંભળ્યું જ નહિ અને પોતે વધારે વધારે દીલગીરી કરવા લાગ્યા.

કુમારનો પત્તો અને દુર્મુખને દેશવટો.

"'એવી હકીકત જોઇને કુમારના સેવક ચતુરે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે–રાજા એટલો બધો શોક અત્યારે કરે છે કે જો એમને એમ ચાલશે તો જરૂર એમના પ્રાણ જશે, માટે હવે એ બાબતમાં બેદરકારી રાખવી ઠીક નથી–એવો વિચાર કરીને તે તુરત જ રાજાને પગે પડ્યો અને 'કુમાર અહીંથી કારણસર બહાર ચાલ્યા ગયા છે.' એટલી હકીકત જણાવી. 'કુમાર હજુ ચોક્કસ જીવે છે'–એટલી ખાત્રી થતાંજ રાજાને ફરીવાર શુદ્ધિ આવી. પછી તેમણે ચતુરને પૂછ્યુ કે 'કુમાર શા માટે અને ક્યાં ગયો છે ?' ચતુરે ઉત્તરમાં જણાવ્યુ કે 'અહીંથી ચાલ્યા જવાનું કારણ મને કુમારશ્રીએ જણાવ્યુ નથી. બાકી જરા ચતુર (ડાહ્યો) હોવાથી મેં તે ક્યાં ગયા છે તે જાણી લીધું છે; તેટલા ઉપરથી અટકળ કરીને કહુ છું કે એ જયસ્થળ નગરે પોતાની ફોઇ પાસે ગયેલા હશે. નંદા બા (નંદિવર્ધનની માતા)ને કુમાર ઉપર બહુ પ્રેમ છે અને પદ્મરાજા પણ તેમનાપર બહુ હેત રાખે છે. કુમારની સાથે મારે વધારે પરિચય હોવાથી આટલી હકીકત હું અટકળથી ધારું છું અને મને ખાતરી છે કે જો તે અહીંથી ચાલ્યા જાય તો તેના મનને સંતોષ મળે તેવું સ્થાન નંદાબાનું રાજ્ય જ છે, સિવાય બીજી કોઇ જગાએ કુમારશ્રી જાય એમ મને લાગતું નથી.' રાજાએ તે વખતે ચતુરના વખાણ કરીને તેને ઇનામમાં મોટું દાન આપ્યુ. રાજાને તપાસ કરતાં જણાયુ કે એ સર્વ અનર્થનું કારણ પેલો દુર્મુખ મંત્રી જ છે એટલે તેના આખા કુટુંબ સાથે તેને પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂક્યો. વળી તેજ વખતે પિતાશ્રી કનકચૂડ રાજાએ તથા દેવી ચૂતમંજરીએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે 'જ્યાં સુધી આપણે કુમારનું મ્હોઢું જોઇએ નહિ ત્યાં સુધી આપણે આહાર લેવો નહિ અને શરીરે ન્હાવું ધોવું કે બીજા કાંઇ પણ સત્કાર કરવા નહિ.'

"'[1]હવે વળી તેજ દિવસે એક દૂત[2] ત્યાં (કુશાવર્તપુરમાં) આવી

---

૧ કનકચૂડના દૂતોએ પોતાને જણાવેલી હકીકત પદ્મરાજા કનકશેખર કુમાર પાસે કહી સંભળાવે છે અને નંદિવર્ધન બાજુમા બેસી સાંભળે છે.

૨ આ દૂતનું નામ વિકટ છે તે પ્રકરણ ૨૭ મા જણાશે

પહોંચ્યો. તેણે રીતસર નમસ્કારાદિનો વિવેક કરીને કનકચૂડ રાજાને વિજ્ઞપ્તિ કરી જણાવ્યું કે 'દેવ' વિશાળા નામની નગરી છે, ત્યાં નંદન નામના રાજા રાજ્ય કરે છે, તેમને પ્રભાવતી અને પદ્મમાવતી નામની બે રાણીઓ છે. તે બન્ને રાણીઓથી રાજાને બે પુત્રીઓ થઇ છે, તેઓના નામ અનુક્રમે વિમલાનના અને રત્નવતી છે. હવે એ રાજાની બે રાણીઓ પૈકી પ્રભાવતી રાણીનો ભાઇ પ્રભાકર નામનો કનકપુરનો રાજા છે, તેને બંધુસુંદરી નામની રાણી છે. તેનાથી તેને વિભાકર નામનો પુત્ર થયો છે એ ભાઇ બહેન પ્રભાકર અને પ્રભાવતીને ત્યાં અનુક્રમે વિભાકર અને વિમલાનના જન્મ્યાં તે પહેલાં તેઓ બન્નેએ એવો વિચાર કર્યો હતો કે જો આપણા બન્નેમાંથી કોઇને દીકરી થાય અને બીજાને દીકરો આવે તો એકે પોતાની દીકરી બીજાના દીકરાને દેવી. ત્યાર પછી રાણી પ્રભાવતી જેને વિશાળા નગરીના નંદનરાજા સાથે પરણાવ્યા હતા તેમને વિમલાનના નામની દીકરી થઇ અને તેના ભાઇ પ્રભાકરને વિભાકર નામનો પુત્ર થયો તેથી ઉપર જણાવેલી શરત પ્રમાણે વિભાકર અને વિમલાનનાનું જન્મ પહેલા વેવિશાળ થઇ ચૂક્યું હતુ અને વિમલાનના વિભાકરને દેવાઇ ગયેલી હતી. હવે એ વિમલાનનાએ એક વખતે બન્દી જનોના મુખેથી કુમાર કનકશેખરનું નામ સાભળ્યુ, તે સાથે બદીજનો તેના અનેક ગુણો માટે બહુ મોટેથી વખાણ કરતા હતા તે તેણે સાભળ્યા. કનકશેખર[1] કુમારના એવા વખાણ સાંભળીને વિમલાનનાને તેના ઉપર ઘણોજ રાગ ઉત્પન્ન થયો તેથી જાણે પોતાના ટોળાથી છૂટી પડી ગયેલી હરણી હોય, પોતાના સહચર (પતિ)થી વિયોગ પામેલી ચક્રવાકી[2] હોય, સ્વર્ગલોકમાથી બહાર કાઢી મૂકેલી જાણે દેવાંગના હોય, માનસ સરોવરની પાળો મૂકી દઇને દૂર ગયેલી [3]કલહસી હોય, જુગટુ રમનારી સ્ત્રી જાણે તેના સાધન વગરની થઇ ગઇ હોય, તેવી રીતે તે તદ્દન શુન્ય હૃદય-

વિશાળાથી આવેલો દૂત

---

૧ વિશાળા નગરીના દૂતો કનકશેખરના પિતા પાસે વાત કહે છે તે ચાલુ છે કનકશેખરની પાસે તેના પિતાના દૂતોએ કહેલી વાત ચતુમગળા કહી સભળાવે છે, નદિવર્ધન કુમાર હાજર છે–આખી વાર્તા સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ કહી સભળાવે છે

૨ ચક્રવાક અને તેની સ્ત્રી નિરતર સાથેજ રહે છે અને વિયોગ થાય ત્યારે મોટેથી રડ્યા કરે છે

૩ હંસો માનસ સરોવર પરજ રહે છે, ત્યાથી દૂર જાય તે તેમને ગમતુ નથી, તેઓ બીજે રહી શકતા નથી.

વાળી થઇ ગઇ અને અત્યંત મુંઝવણમાં આવી પડી હોય તેવી જણાવા લાગી; પછી તો તે વીણા પણ વગાડે નહિ, દડો ઉડાડવાની રમત કરે નહિ, શરીરપર મેંદી કે ચદનનાં ચિત્રો કાઢે નહિ, ચિત્રકળા તથા બીજી કળાઓ પર જરા પણ લક્ષ્ય આપે નહિ, શરીર ઉપર શણગાર સજે નહિ, કોઇ કાંઇ પૂછે તો તેને કાંઇ ઉત્તર આપે નહિ, દિવસ છે કે રાત છે તેનો વિચાર પણ કરે નહિ, માત્ર જાણે પોતે જોગણ (યોગિની)[1] હોય તેમ આંખોને જરા પણ હલાવ્યા ચલાવ્યા કે મટમટાવ્યા વગર કોઇને પણ અવલબન કર્યા વગર નિશ્ચળ આંખે કોઇ વસ્તુનું ધ્યાન કરીને બેસી રહેવા લાગી. આવી હકીકત જોઇને

તેમણે વર્ણવેલી વિમલાનનાની સ્થિતિ અને તેના કારણો

માણસો સર્વે ગભરાઇ ગયા, પણ આવો મોટો ફેરફાર એકદમ શા કારણે થઇ ગયો તે સમજી શક્યા નહિ તેઓ સર્વદા પ્રેમપૂર્વક તેની નજીક રહેનારા હોવાથી તેઓને વિચાર કરતાં કરતાં યાદ આવ્યું કે—કુમાર શ્રીકનકશેખરનુ નામ સાંભળ્યા પછી બહેનની આવી સ્થિતિ એકાએક થઇ આવી છે—તેટલા ઉપરથી ચોક્કસ એમ જ લાગે છે કે એ કનકશેખરે આ બહેનનુ મન ચોર્યું હશે. માટે આપણે વખત વિચારીને આ હકીકત પિતાજી નંદન રાજાને જણાવવી કે જેથી બહેનના ચિત્તને ચોરવાનો[2] ગુન્હો કરનારને એ રાજા અવશ્ય પકડી પાડી બરાબર સપાટામાં લે—(કારણ ચોરને પકડવો એ રાજધર્મ છે)—એ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેઓએ સર્વ હકીકત નંદન રાજાને જણાવી. પિતાએ વિચાર કર્યો કે—એની માએ (પોતાની સ્ત્રી પ્રભાવતીએ) તો એને જન્મ પહેલાં વિભાકર સાથે વેવિશાળ સંબધથી જોડી દીધી છે, પણ જો હાલ હુ એ દીકરીના સબધમાં કાઇ નહિ કરૂ તો એના પ્રાણ

વ્યવહાર પિતા

રહેવા પણ મુશ્કેલ છે, માટે એને કનકશેખર પાસે મોકલાવી દઉં—એ એની મેળે કનકશેખરને વરશે (પરણશે), આવી અવસ્થામાં તેના સબધમાં વખત કાઢવો ઠીક નથી, પછવાડેથી વિભાકરને સભાળી લેવાશે—આવો વિચાર કરી તેઓ તુરત જ વિમલાનના પાસે આવી કહેવા લાગ્યા 'દીકરી ! જરા ધીરી થા, દીલગીર ન થા, તું કુશાવર્તનગરે કનકશેખર પાસે જા.' એ પ્રમાણે મધુર વચનથી દીકરીને વાત કરીને

---

૧ યોગિની સાલબન કે નિરાલંબન ધ્યાન કરે છે ત્યાર આવી એકાગ્રવૃત્તિ કરે છે, સાધ્યમાં ફેર છે, પણ બાહ્ય વર્તન તો યોગની જેવુ જ છે.

૨ અહીં ચોરી અલકારિક અર્થમા સમજવાની છે.

નંદન રાજાએ તેને કુશાવર્તપુરે મોકલવાનો હુકમ કર્યો. એ વખતે વિમલાનનાની બહેન રત્નવતીએ પણ પિતાને વિજ્ઞપ્તિ કરી કે 'પિતાજી! હું મારી બહેન વિમલાનના વગર એક ક્ષણ પણ રહી શકું તેમ નથી, માટે આપ રજા આપો તો હુ પણ બહેનની સાથે જઉં. માત્ર વાત એટલી કે હુ કનકશેખરને વરીને મારી બહેનની શૉક નહિ થાઉં!

રત્નવતીનો નિર્ણય

સ્ત્રીઓમાં અરસ્પરસ ગમે તેટલો પ્રેમ હોય પણ જો તેઓને શૉક તરીકે રહેવું પડે તો સ્નેહ જરૂર તુટી જાય છે. માટે વિમલાનનાના પતિના કોઇ વહાલા મિત્રની હુ સ્ત્રી થઇશ' રત્નવતીના આવા વિચારો સાંભળી નંદનરાજાએ કહ્યુ–'દીકરી! તને ગમે તે કર મને ખાતરી છે કે મારી દીકરી પોતાની જાતે કદિ પણ અનુચિત કામ કરશે જ નહિ' રત્નવતીએ પિતાની હકીકત માથે ચઢાવી અને તે પણ વિમલાનનાની સાથે ચાલી નીકળી [1]ત્યાથી રાતદિવસ પ્રયાણ કરતાં, મહારાજ! વિમલાનના અને રત્નવતી આજે અહીં આવી પહોચ્યા છે અને નગરની બહાર બગીચામા રોકાયા છે. આ હકીકત આપ મહારાજાને નિવેદન કરવા તેમણે મને મોકલ્યો છે હવે આપ તે બાબતમાં યોગ્ય લાગે તેમ ફરમાવો'

"મહારાજા [2]કનકચૂડે આ હકીકત સાભળી એટલે એમને એક તરફથી ઘણો હર્ષ થયો અને બીજી તરફથી અત્યત ખેદ થયો. પછી ચાર પ્રધાનમાંના શૂરસેનને તેમણે આજ્ઞા કરી કે તેણે આવેલી કન્યાઓને સારો ઉતારો આપવો અને તેની યોગ્ય ખાતર બરદાસ્ત કરવી અને અમને સુમતિ વરાંગ અને કેશરીને બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યુ 'અરે પ્રધાનો! નંદન રાજાની બે દીકરીઓ આપણે ત્યા આવી રીતે કુમારને અને તેના મિત્રને વરવા માટે આવી છે તે ઘણા આનદની વાત થઇ છે, પણ અત્યારે કનકશેખર કુમારનો વિરહ હોવાથી તે વાત વિરહની અગ્નિમા જાણે વધારે ઘી હોમાતું હોય તેવી અથવા ઘા ઉપર લુણ (મીઠું) મૂકવા જેવી લાગે છે. માટે તમે ત્રણે જયસ્થળ નગરે (પદ્મરાજાની રાજધાનીએ) જાઓ. મને ખાત્રી છે કે કુમાર ત્યાજ ગયેલ છે. તમે

દૂતપ્રેષણ

---

૧ નંદનરાજાના દૂતે કનકચૂડ રાજાને એ સર્વ વાત કહેલ છે તે કનકચૂડના પ્રધાનોએ પદ્મરાજાને કહેલ છે તે સર્વ વાત કનકશેખર અને નંદિવર્ધન પાસે પદ્મરાજા તેજ શબ્દોમાં કહી સભળાવે છે

૨ મહારાજા પદ્મરાજા કનકચૂડના દૂતોએ રજુ કરેલી હકીકત કનકશેખર કુમારને આગળ જણાવતા કહે છે

મારા બનેવી પદ્મરાજાને મારી અવસ્થા કેવી થઇ છે અને કન્યાઓ (વિમલાનના અને રત્નવતી) અહીં આવેલી છે તે સંબંધી વિગતવાર સમાચાર નિવેદન કરો. મને ચોક્કસ ખાત્રી છે કે એ બન્ને કારણો સમજી જઇને પદ્મરાજા કનકશેખર કુમારને તુરતજ અહીં મોકલી આપશે. વળી તમારે પદ્મરાજાની રજા મેળવીને કુમાર નંદિવર્ધનને પણ અહીં સાથે તેડતા આવવો, કારણ કે મારા વિચાર પ્રમાણે રત્નવતીનો વર થવાને તે જ યોગ્ય છે'! કનકચૂડ રાજાનાં આવાં વચનો સાભળી (દૂતો કહે છે કે) અમે તેની આજ્ઞા માથે ચઢાવી. આ હેતુથી[1] અમે અત્રે આવ્યા છીએ,'

"કુમાર કનકશેખર[2]! આ પ્રમાણે તારા પિતાના ત્રણે દૂતોએ અમને લંબાણથી હકીકત કહી સભળાવી છે. આ પ્રમાણે હોવાથી હવે તું અહીંથી સત્વર જા. જોકે તેમ થવાથી તારો વિરહ અમને થશે તે અમારૂ હૃદય કબૂલ કરે તેમ નથી અને તેથી અમે મ્હોઢે બોલી શકીએ તેમ નથી, તોપણ જવાનું કારણ પ્રબળ હોવાથી અને હકીકત ગભીર હોવાથી અમારે દીલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે તમારે હવે જરા પણ વખત અહીં કાઢવો નહિ. અહીંથી એકદમ કુશાવર્તનગરે જવુ અને તમારે બન્નેએ સર્વ પ્રકારે કનકચૂડ રાજાના મનને આનદ ઉપજાવવો "

બન્ને કુમારોનું પ્રયાણ.

પિતાશ્રીનો એવો હુકમ સાંભળીને એમ થવાથી અમારો બન્નેનો પરસ્પર વિયોગ થશે નહિ એટલે પિતાએ આજ્ઞા પણ બહુ સારી કરી-એવુ વિચારતાં મે અને કુમાર કનકશેખરે પિતાશ્રીને કહ્યું-'જેવી પિતાશ્રીની આજ્ઞા.' એ જ વખતે પિતાશ્રીએ આનદમાં આવીને પ્રયાણ કરવા યોગ્ય ચતુરંગ સેનાને તૈયાર કરવાનો હુકમ આપ્યો અને તેના ઉપર પ્રધાન પુરૂષોની નીમણુક કરી આપી અને પ્રયાણ યોગ્ય ઉચિત મંગળો કરીને અમને બન્નેને વિદાય કર્યા. મે જ્યારે પ્રયાણ કર્યું ત્યારે મારી સાથે મારા અંતરંગ રાજ્યમા રહેલા વૈશ્વાનરે પણ મારી સાથે પ્રયાણ કર્યું. તેની સાથે વળી ગુપ્ત રૂપે પુણ્યોદય મિત્રે પણ સાથેજ પ્રયાણ કર્યું. આવી રીતે પ્રયાણ કરતાં કરતાં અમે કેટલોક રસ્તો કાપી નાખ્યો.

---

૧ દૂતોએ કહેલી હકીકત પદ્મરાજા કનકશેખર પાસે ફરી કહે છે જુઓ પૃ. ૫૬૪

૨ દૂતોએ કહેલી વાત પૂરી કરીને હવે પદ્મરાજા પોતે કનકશેખર કુમારને કહે છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

[1]રૌદ્રચિત્તે હિંસાલગ્ન.

મે ચાલતાં ચાલતાં રૌદ્રચિત્ત નામના નગરમાં આવી પહોંચ્યા. તે નગરનુ વર્ણન તેમજ તેના અધિરાજ અને તેના નજીકના પરિવારનુ વર્ણન ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. બહુ વિચારણીય હોવાથી અત્ર વિસ્તારથી તે આપવામા આવ્યુ છે.

રૌદ્રચિત્ત નગર.

હવે એક ચોરની પલ્લી જેવું રૌદ્રચિત્ત નામનુ નગર છે. તે દુષ્ટ લોકોને રહેવાનું સ્થાન છે, અનર્થ રૂપ વૈતાળોની જન્મભૂમિ છે, નરકનું દ્વાર છે અને આખા ભુવનને સંતાપનું કારણભૂત છે.

{કોઇને રેંસી નાખવા, કોઇના માથા કાપી નાખવાં, કોઇને યત્રમા પીલીને દાબી દેવા, કોઇને મારી નાખવા—આવા આવા જે ભાવો પ્રાણીઓને ભયકર સતાપ ઉત્પન્ન કરનાર છે તે ભાવ રૂપ લોકો એ રૌદ્રચિત્ત નગરમા સદાને માટે રહેતા હોવાથી એ નગરને 'દુષ્ટ લોકોને રહેવાનું સ્થાન' કહેવામાં આવ્યું છે.

કલહની વૃદ્ધિ, પ્રીતિનો છેદ, વૈરનુ સાધણુ, માબાપને અને છોકરા વિગેરેને મારવામાં નિષ્ઠુરતા વિગેરે વિગેરે અનેક અનર્થો જે લોકોમા માનવા પણ મુશ્કેલ પડે તેવા હોય છે તે કોઇ પણ જાતના આચકા વગર આ રૌદ્રચિત્ત નગરમા પ્રાપ્ત થાય છે તેટલા માટે એ નગરને 'અનર્થ રૂપ વૈતાળોની જન્મભૂમિ' કહેવામા આવ્યુ છે.

હવે તે નગરને 'નરકનું દ્વાર' શામાટે કહેવામાં આવ્યુ છે તેનુ કારણ કહેછે પોતાના પાપના બોજાથી જે પ્રાણીઓ નર-

---

૧ આની સાથે ચિત્તસૌંદર્ય નગર, શુભપરિણામ રાજા, નિષ્પ્રકપતા દેવી અને શાંતિકુમારીનુ વર્ણન સરખાવો જુઓ પૃ. ૩૬૨ થી ૩૬૭ (પ્ર ૩–પ્ર ૨)

કના ખાડામાં ઉતરી જાય છે તે પ્રથમ આ અત્યંત અધમ નગરમાં (રૌદ્રચિત્ત નગરમાં) પ્રવેશ કરે છે. નિર્મળ મનવાળા પ્રાણીઓ તેટલા ઉપરથી એમ સમજી ગયા છે કે તે નરકમાં દાખલ થવાનો માર્ગ છે અને તેટલા માટે જ તેને 'નરકનું બારણું' કહીને વર્ણવવામાં આવેલ છે.

એ રૌદ્રચિત્ત નગરમાં જે અત્યત અધમ કાર્ય કરનાર પ્રાણીઓ રહે છે તેઓ જાતેજ ભયકર દુઃખો પોતાને શરીરે હાથે કરીને વહોરી લેછે અને બીજા પ્રાણીઓને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો આપે છે તેથી એ નગરને 'આખા ભુવનને સંતાપનું કારણ ભૂત' કહેવામાં આવ્યુ છે.

વધારે વર્ણન શું કરવું? ત્રણ ભુવનમાં આ રૌદ્રચિત્તપુર જેવું કોઇ પણ ખરાબમાં ખરાબ નગર બીજું નથી.}

દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા.

એ રૌદ્રચિત્ત નગરમાં ચોરોને એકઠા કરનાર, સારા માણસોનો મોટો દુશ્મન, સ્વભાવથીજ ઊંધી પ્રકૃતિવાળો અને નીતિના રસ્તાઓનો લોપ કરનારો લગભગ ચોર જેવો દુષ્ટાભિસંધિ નામનો રાજા રાજ્ય કરે છે.

{આ દુનિયામાં માન, ક્રોધ, અહંકાર, લુચ્ચાઇ, લપટતા વિગેરે જે અતરગ રાજ્યમાં રહેલા મોટા ચોરો છે તે સર્વ એ દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજાની સેવા સ્વીકારે છે. આ પ્રમાણે અતરંગ રાજ્યમાં રહેલા ચોરોને તે રાજા સારી રીતે પોષણ (આશ્રય) આપતો હોવાથી તેને 'ચોરોને એકઠા કરનાર' કહેવામાં આવ્યો છે.

સત્ય વચન (ઉચ્ચાર), શૌચ (બાહ્ય અને અતરની પવિત્રતા), તપ, જ્ઞાન, ઇંદ્રિયસંયમ, પ્રશમ (શાતિ) વિગેરે આ લોકમાં સારા વર્તનવાળા આબરૂદાર લોકો છે તે સર્વને ઉખેડી નાખવાના કામમાં તે દુષ્ટાભિસધિ રાજા નિરતર તૈયાર રહે છે એટલા માટે તેને 'સારા માણસોના મોટા દુશ્મન' તરીકે વર્ણવવામાં આવેલો છે.

પ્રાણીઓએ બહુ વરસો સુધી ખાસ મહેનત લઇને જે કાંઇ ધર્મ ધ્યાન એકઠું કર્યું હોય, તેના શુભ પરિણામો પ્રાપ્ત કર્યા હોય, તે સર્વને એ રાજા અત્યત ભયંકર હોઇને એક ક્ષણવારમાં

બાળી નાખે છે અને ભોળા લોકો એને સંતોષ આપવાનો—એની ઇચ્છાઓ પૂરી પાડવાનો કાંઇ ઉપાય યોજી પણ શકતા નથી તેટલા માટે તેને 'સ્વભાવથીજ ઊંધી પ્રકૃતિવાળો' કહેવામા આવ્યો છે.

આ સસારમાં જ્યાં સુધી દુષ્ટાભિસધિ રાજા વચ્ચે પડી નીતિનો વિયોગ સદાને માટે કરાવતો નથી ત્યાં સુધી દુનિયામાં નીતિ ચાલે છે, પણ જ્યારે એ મહારાજા પ્રગટ થાય છે એટલે નીતિ અને ધર્મ કોઇ બીજી જગાએ જ પલાયન કરી જાય છે તેથી બુદ્ધિમાન અનુભવીઓએ તેને 'નીતિના રસ્તાઓના લોપ કરનાર' તરીકે વર્ણવેલો છે }

નિષ્કરૂણતા રાણી.

પારકી પીડાઓને નહિ જાણનારી, પાપના રસ્તાઓમાં કુશળ, ચોર લોકો ઉપર પ્રેમ રાખનારી અને પોતાના પતિ ઉપર અનુરક્ત (આસક્ત) અને અગ્નિ જેવો પ્રજ્વલિત આકાર ધારણ કરનારી (તે દુષ્ટાભિસન્ધિ મહારાજાને) નિષ્કરૂણતા નામની મહાદેવી છે.

{સદરહુ દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા લોકોને જૂદા જૂદા પ્રકારની કદર્થનાઓ ઉપજાવ્યા કરે છે. તે વખતે તેવી રીતે પીડા પામતા લોકોને જોઇને તેઓની ઉપર દયા લાવવાને બદલે આ રાણી મોટેથી હસેછે અને લોકોને પીડા પામતાં જોઇને વધારે રાજી થાય છે અને તેમ કરીને તેઓને ઉલટી વધારે પીડા ઉપજાવે છે માટે તે મહાદેવીને 'પારકી પીડાઓને નહિ જાણનારી' તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે.

આંખોનું ફોડી નાંખવું, મસ્તકનો છેદ કરવો, નાક કાન કાપી નાખવાં, ચામડી ઉતારી નાખવી, અગ તોડી નાખવા, ખેરના લાકડાની જેમ શરીરને કુટવુ—એ અને એવા એવા પ્રાણીઓને પીડા આપવાના બીજા જે જે પ્રકારો છે તે સર્વમાં એ મહાદેવીએ ઘણી ઉસ્તાદી મેળવેલી હોવાથી તે દેવીને 'પાપના રસ્તાઓમાં કુશળ' તરીકે વર્ણવવામા આવી છે.

આખા ભુવનને મોટો સંતાપ કરનાર અને પરદ્રોહ[1] વિગેરે અધમ ચેષ્ટાઓ કરનાર દુષ્ટ લોકો એ રૌદ્રચિત્ત નગરમાં રહે છે તે સર્વે ઉપર એ મહાદેવીનો ઘણો પ્રેમ છે અને તેને પોતે

૧ પરદ્રોહઃ અનિષ્ટ ચિંતવન, વૈર પૂર્વક અપકાર

પોતાના ખાસ જમાદારો બનાવે છે તેથી 'ચોર લોકો ઉપર પ્રેમ રાખનારી' તરીકે એ મહાદેવીને વર્ણવવામાં આવેલી છે.

પોતાના પતિમાં પરાયણ તે મહાદેવી દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજાને પરમાત્મા જેવો ગણે છે અને તેની તેહનાતમા રાતદિવસ હાજર રહે છે, તેનું શરીર કે તેનું પડખુ કદિપણ છોડતી નથી અને તેના બળને એકઠુ કરી આપે છે-તેટલા માટે તે મહાદેવીને 'પોતાના પતિ ઉપર અનુરક્ત' તરીકે ઉપર વર્ણવવામાં આવીછે.}

હિંસા દીકરી

એ નિષ્કરૂણતા મહાદેવીને એ રૌદ્રચિત્તપુરની હીન સમૃદ્ધિમાં ઘણો મોટો વધારો કરનારી, તે નગરમાં રહેનારા લોકોનો મોટો ચાહ મેળવનારી, માત પિતા તરફ વિનયવાળી અને રૂપમાં ઘણીજ ભયંકર આકૃતિવાળી સાક્ષાત્ જાણે કાળકૂટ ઝેરનીજ બનાવેલી હોય તેવી એક હિંસા નામની દીકરી છે.

{જ્યારથી એ દીકરીનો જન્મ થયો છે ત્યારથી રૌદ્રચિત્તપુર નગર આગળ વધવા માંડ્યું, રાજા શરીરે રૂષ્ટ પુષ્ટ થયો, મહાદેવી પણ પુષ્ટ થયાં અને લોકો પોતાનાં નિંદ્ય કર્મમાં વધારે વધારે પ્રવર્તવા લાગ્યા તેટલા માટે એ કન્યાને રૌદ્રચિત્તપુરની હીન સમૃદ્ધિમાં ઘણો મોટો વધારો કરનારી' તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે.

[1]ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, મત્સરતા, ક્રોધીપણુ, અશાંતિ વિગેરે વિગેરે એ રૌદ્રચિત્તપુરના મોટા મોટા શહેરીઓ પ્રસિદ્ધ કીર્તિવાળા અને જાણીતા હતા તેઓને મહારાજાની આ હિંસા નામની દીકરી ઘણો આનદ આપનારી જણાતી હતી; એકના ખોળામાંથી ઊઠીને બીજા શહેરીના ખોળામાં તે બેસી જતી હતી અને એક શહેરી તેને પોતાના હાથ પરથી બીજાના હાથપર આપતો હતો. આવી રીતે એક ખોળાથી બીજામા અને એક હાથથી બીજા હાથમાં જ્યારે તે જતી ત્યારે તે લોકો તેને વહાલથી ચુમ્બન કરતા હતા અને તેવી રીતે નગરજનોમાં પોતાની હોસ પ્રમાણે તે ફરતી હતી તેટલા માટે 'તે નગરમાં રહેનાર લોકોનો મોટો ચાહ મેળવનાર' તે હતી એમ કહેવામાં આવ્યુ છે.

---

૧ ઇર્ષ્યા વિગેરે એ નગરના શહેરીઓ-નગરવાસી જનોના નામો છે

દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા તેને કાંઇ પણ હુકમ કરે તેનો તે દીકરી કદિ પણ અનાદર કરતી નહોતી અને નિષ્કરૂણતા માતા જે કાંઇ ફરમાવે તેને પણ બરાબર અનુસરતી હતી, પોતાના માબાપની બની શકે તેટલી ચાકરી કરવા તે નિરતર તત્પર રહેતી હતી તેટલા માટે તેને ‘માત પિતા તરફ વિનયવાળી’ કહેવામા આવી છે.

હવે તે હિંસા પુત્રીને ‘રૂપમાં ઘણીજ ભયંકર આકૃતિવાળી’ શામાટે કહેવામાં આવી છે તેનુ કારણ કહુ છુ તે સાભળો એ દીકરીનુ નામજ એટલુ ભયકર હતુ કે તે સાભળવાથી લોકોનાં મનમાં ત્રાસ થઇ જાય તો પછી તેને જ્યારે સાક્ષાત્ નજરે જુએ ત્યારે તો તે કેટલી ભયકર લાગતી હશે તેનો ખ્યાલ તમેજ કરો. પોતાનુ માથુ નીચુ કરીને તેનાવડે પ્રાણીને ધક્કો મારી નરકરૂપ મહા ઊડા ભયકર ખાડામા તે નાખી દે છે અને ત્યાં પ્રાણીને અત્યત સતાપનુ કારણ બને છે એ સર્વ પ્રકારનાં પાપનુ મૂળ છે, સર્વ ધર્મનો નાશ કરનારી છે, એ અતરમા તાપ લાવનારી છે અને એની શાસ્ત્રકારોએ વારવાર નિંદા કરેલી છે—ઘણુ શુ કહેવું! ટુકામા કહીએ તો જેવી ભયકર આકૃતિવાળી એ હિંસા દીકરી છે તેના જેટલી ભયકર આ દુનિયામા બીજી કોઇ સ્ત્રી નથી.

તામસચિત્ત નગરનો પરિવાર.

હવે એક તામસચિત્ત[1] નામનુ નગર છે. ત્યા મહામોહ નરપતિનો દ્વેષગજેંદ્ર નામનો છોકરો રહે છે અગાઉ વાર્તામા એમ કહેવામા આવ્યુ હતું કે મારો મિત્ર વૈશ્વાનર અવિવેકિતા નામની[2] બ્રાહ્મણીનો દીકરો છે એ અવિવેકિતા બ્રાહ્મણી આ દ્વેષગજેન્દ્રની સ્ત્રી થાય છે, મતલબ મારો વૈશ્વાનર મિત્ર આ દ્વેષગજેન્દ્રનો દીકરો થાય છે હવે વાત એમ બની હતી કે મારો મિત્ર વૈશ્વાનર જ્યારે એ અવિવેકિતાના પેટમાં હતો ત્યારે કોઇ કારણને લઇને એ અવિવેકિતા દેવી પોતાના તામસ-

---

૧ અહીં રૌદ્રચિત્તપુર અને તામસચિત્ત નગરની સ્પષ્ટતા વાચનારે કરી લેવી રૌદ્રચિત્ત નગરમા હિંસાને લગતી વાતો આવશે એનો દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા ક્રૂર છે, કરૂણા વગરની નિષ્કરૂણતા રાણી છે અને હિંસા દીકરી છે એ પ્રથમ પાપસ્થાનકને ઉદ્દેશે છે તામસચિત્ત નગરમા ક્રોધ-પ્રથમ કષાય મુખ્યપણે વર્ણવે છે અને તેની સર્વ હકીકત એ નગરને અગે આવશે વૈશ્વાનર એ ક્રોધ છે અહીં હિંસા અને ક્રોધના વિષયને સાથે લીધેલ છે એ ધ્યાનમા રાખવુ.

૨ જુઓ અગાઉ પૃ ૩૪૬

ચિત્ત નગરથી નીકળીને રૌદ્રચિત્ત નગરમાં આવી હતી. એ તામસ ચિત્ત નગર કેવું છે, એ દ્વેષગજેન્દ્ર રાજા કેવો છે, તેની અવિવેકિતા રાણી કેવી છે અને તામસચિત્ત નગરથી રૌદ્રચિત્તપુર નગરમાં એ અવિવેકિતાને જવાનુ કારણુ શું બન્યું હતું તે સર્વ અમે આગળ જતાં કહીશું.[1] ભદ્રે અગૃહિતસંકેતે[2]! આ બધી હકીકતની મને તે વખતે તો જરા ખબર પણ પડી નહોતી અને મને એ વાતની ગન્ધ પણ આવી નહોતી, આ સદ્ગાગમ મહાત્માની કૃપાથી હમણા એ સર્વ હકીકત મારા સમજવામા આવી છે તે હું તને કહુંછું. વાત ઘણી આશ્ચર્ય ઉપજાવે અને વિચારમાં નાખી દે તેવી છે તેથી તે બરાબર સાભળજે અને પછી વિચારજે.

હિંસા સાથે નંદિવર્ધનનું લગ્ન.

એ અવિવેકિતા રૌદ્રચિત્ત નગરમા આવીને કેટલોક વખત રહી. તેને દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા સાથે વધારે ગાઢ પરિચય થયો. અસલમાં વાત એમ હતી આ દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજા જે પલ્લીપતિ હતો તે અવિવેકિતાના પતિ દ્વેષગજેદ્રનો ખાસ સબધી હતો તેથી તે રાણી અવિવેકિતાનો દાસ હોય તેમ વર્તતો હતો. હું જ્યારે [3]મનુજગતિ નગરીમાં આવ્યો છુ એમ એ અવિવેકિતા બ્રાહ્મણીને ખબર પડી ત્યારે તેને મારા ઉપર ઘણો પ્રેમ હોવાથી રૌદ્રચિત્ત નગરથી નીકળીને તે મારી પાસે મનુજગતિ નગરીમાં આવી પહોંચી અને જે દિવસે મારો જન્મ થયો તેજ દિવસે તેણે વૈશ્વાનર નામના પુત્રને જન્મ આપ્યો. જેમ હુ વધતો ગયો તેમ તે વૈશ્વાનર પણ મોટો થવા લાગ્યો જ્યારે વૈશ્વાનર સમજણો થયો ત્યારે પોતાના સ્નેહીઓ સબધીઓ કોણ કોણ હતા તે સર્વ હકીકત અવિવેકિતાએ તેને કહી બતાવી હતી. વૈશ્વાનર તો મારી સાથે જ રહેતો.

સબંધ-દર્શન

હવે અમે જ્યારે કુશાવર્તપુરે જવા માટે પ્રયાણ કરતા અરધેક રસ્તે આવ્યા ત્યારે મારા પ્રિય મિત્ર વૈશ્વાનરના મનમાં એવી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ કે—આ નદિવર્ધન કુમારને રૌદ્રચિત્ત નગરે લઇ જઉં અને મહેનત કરી દુષ્ટાભિસન્ધિને સમજાવી તેની હિંસા નામની

વૈશ્વાનરસાથે રૌદ્રચિત્તપુરે

૧ જુઓ પ્રસ્તાવ ચોથો, પ્રકરણ ત્રીજુ, ત્યાં દ્વેષગજેંદ્રનું પણ વર્ણન આવશે.
૨ સંસારીજીવ સદાગમ સમક્ષ પોતાની વાત અગૃહિતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે
૩ એટલે જ્યારે હું મનુષ્ય થયો ત્યારે અવિવેક અને ક્રોધ સાથે જ જન્મ્યા જુઓ પૃ ૩૪૮

દીકરીનું લગ્ન મારા તે મિત્ર સાથે કરાવી આપું. જો એ બન્નેનાં લગ્ન થઇ જાય તો મારાં સર્વ (ધારેલાં) કાર્યો કરતાં કુમાર જરા પણ આંચકો ખાય નહિ અને મારૂં કામ બરાબર સિદ્ધ થઇ જાય-આ પ્રમાણે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને તેણે મને કહ્યુ કે 'ચાલો, આપણે રૌદ્રચિત્ત નગરે જઇએ.' મે જવાબમાં કહ્યુ કે 'ભલે ! પણ કનકશેખર વિગેરેને પણ સાથે લઇએ.' વૈશ્વાનરે કહ્યુ 'એ નગરમાં તેઓ પ્રવેશ કરી શકશે નહિ, કારણ કે રૌદ્રચિત્ત નગર અતરગમાં આવેલું છે, તેથી તારા સગા સ્નેહી કે માણસો વગર માત્ર મારી મદદથીજ ત્યા તું એકલો જઇ શકીશ.' આવાં તેના વચન સાભળીને કુમાર (હું પોતે) તેનું વચન ઉત્થાપી શકતો ન હોવાને લીધે, તેના ઉપર મારો ઘણો સ્નેહ હોવાને લીધે, મારૂ મન અજ્ઞાનમાં તરબોળ થયેલુ હોવાને લીધે, તે માણસ મારો ખરેખરો દુશ્મન છે એ હકીકત હું તે વખતે સમજતો ન હોવાને લીધે, પોતાના આત્માનુ ખરૂ હિત અને અહિત શેમાં અને કયાં રહ્યુ છે તેનો મને તે વખતે વિચાર ન હોવાને લીધે અને ભવિષ્યમાં એથી કેટલા ત્રાસો અને હેરાનગતિઓ થશે તે પ્રથમથી જાણેલ ન હોવાને લીધે હે અગૃહીતસંકેતા ! હુ મારા મિત્ર વૈશ્વાનર સાથે રૌદ્રચિત્ત નગરે ગયો, ત્યાં મેં મહારાજા દુષ્ટાભિસન્ધિને જોયા, વૈશ્વાનરે તેની સાથે વાતચીત કરીને તેની કન્યા હિંસા સાથે મારા વિવાહનુ નક્કી કર્યું અને અનુક્રમે અમારાં (મારાં અને હિંસાનાં) લગ્ન થયાં. લગ્નને યોગ્ય જે ઉચિત ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ તે સર્વ તે વખતે કરવામાં આવી.

હિંસાપ્રેમી નંદિવર્ધન.
પ્રેમ વધારવાના ઉપાયો.
ઉપાયની સાધનાનાં પરિણામો.

આવી રીતે દુષ્ટાભિસન્ધિ રાજાએ મને પરણાવીને વિદાય કર્યો. ત્યાંથી વૈશ્વાનર અને હિંસા બન્નેને સાથે લઇને હુ કનકશેખર અને અમારા લશ્કર ભેગો થઇ ગયો. ત્યાં જતાં રસ્તામા અત્યત આનદમાં આવી જઇ વૈશ્વાનરે મારી સાથે વાતો કરવા માડી.

વૈશ્વાનર—"મિત્ર નંદિવર્ધન ! હુ આજે ખરેખરો ભાગ્યશાળી થયો !"

નંદિવર્ધન (હું પોતે)—"તે કેવી રીતે ?"

વૈશ્વાનર—"તું આ હિંસા દેવીને પરણ્યો તે બહુ સારૂ કામ થઇ ગયુ ! હવે તને મારી એકજ વધારે પ્રાર્થના છે કે કોઇ પણ રીતે હવે તે તારા ઉપર ઘણી પ્રેમવાળી રહે અને તે પ્રેમ ચાલુ રહે તેવી રીતે તારે નિરતર વર્તવું."

નંદિવર્ધન—" એ હિંસાદેવી મારા ઉપર ઘણી અનુરક્ત (પ્રેમવાળી) રહે તેનો ઉપાય શો છે ?"

વૈશ્વાનર—" કોઇ પણ પ્રાણીએ અપરાધ કર્યો હોય કે ન કર્યો હોય પરંતુ તેને મારી નાખવામાં તારે જરા પણ વિચાર કરવો નહિ-આડું અવળું જોવું નહિ–એ હિંસા દેવીને પોતાપર આસક્ત કરવાનો પ્રથમ ઉપાય છે."

નંદિવર્ધન—" એમ ધારો કે હિંસાદેવીનો મારા પર ઘણોજ પ્રેમ થાય અને તે મારા ઉપર આસક્ત રહે તો પછી તેનું પરિણામ શું આવે ?"

વૈશ્વાનર—" અરે ભાઇ નંદિવર્ધન ! મારા કરતાંએ એનો પ્રભાવ તો ઘણો જબરો છે ! વાત એમ છે કે જ્યારે હું પુરૂષના અંતરંગ રાજ્યમાં આવું છું ત્યારે તો પ્રાણીમાં એક લાલ રગનું તેજ આવી જાય છે તેના જોરથી તે બીજા પ્રાણીઓ ઉપર ત્રાસ[1] બેસાડી શકે છે, પરંતુ આ હિંસા જો પ્રાણી ઉપર આસક્ત થઇ ખૂબ પ્રેમથી ભેટી પડે તો તેનો પ્રભાવ ઘણો વધારે હોવાથી દર્શન માત્રથી જ તે પ્રાણીના [2]પ્રાણનો નાશ કરે છે. તેટલા માટે ગમે તેમ કરીને એ (હિંસા) તારા ઉપર વધારે પ્રસન્ન થાય એમ વર્તવા મારી વિનતિ છે."

નંદિવર્ધન—" વારૂ, એમ વર્તીશ."

વૈશ્વાનર—" ઘણી મહેરબાની !"

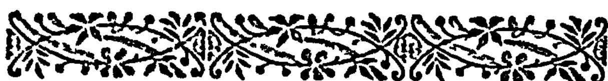
શિકારમા પ્રવૃત્તિ.

ત્યાર પછી રસ્તે ચાલતાં હરણ, સુવર, ઊંટ, સાબર (એક જાતના મૃગ), સારગ (હરણની જાત) વિગેરે જગલમાં રહેનારા અનેક જનાવરોને ઇચ્છા પ્રમાણે હું મારવા લાગ્યો. એ જનાવરોને એટલી મોટી સખ્યામાં મારવા લાગ્યો કે કોઇવાર સેંકડો અને કોઇવાર હજારોનો નાશ કરવા લાગ્યો. તેમ કરવામાં મારો હેતુ મારા દોસ્તદાર વૈશ્વાનરની શિખામણ પ્રમાણે ચાલવાનો હતો. એ પ્રમાણે કરવાથી મારી નવપરિણિત સ્ત્રી હિંસાદેવી મારી ઉપર ઘણી રાજી થઇ અને મારાપર આસક્ત ચિત્તવાળી થઇ. છેવટે વાત એટલે સુધી વધી પડી કે મને જોઇને પ્રાણીમાત્ર ત્રાસથી ધ્રુજવા લાગ્યા અને કોઇ કોઇ જીવોના તો પ્રાણ મને જોઇને જ નીકળી જવા લાગ્યા. મારા મિત્ર વૈશ્વાનરે મને હિંસાનો પ્રભાવ કહ્યોજ હતો તે પ્રમાણે દર્શન માત્રથી તે અન્યના પ્રાણનો નાશ કરશે તે વાતમાં મને હવે બરાબર વિશ્વાસ પડ્યો.

---

૧ ક્રોધથી સામા પ્રાણી ઉપર-ધાક બેસે છે

૨ હિંસાના પરિણામે પ્રાણ ચાલ્યા જાય છે.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

અંબરીષ બહારવટીઆનો નાશ અને લગ્ન.

કનકશેખર અને હું (નંદિવર્ધન) લશ્કર સાથે આગળ ચાલતાં ચાલતા કનકચૂડ (કનકશેખરના પિતા—કુશાવર્તપુરના રાજા)ના દેશના સિમાડા લગભગ આવી પહોચ્યા. ત્યાં એક વિષમકૂટ નામનો પર્વત હતો. એ પર્વત ઉપર મહારાજ કનકચૂડના મંડળને મોટો ઉપદ્રવ કરનાર અંબરીષ[1] નામના બહારવટીઆ વસતા હતા. તે બહારવટીઆઓને અગાઉ કનકચૂડ રાજાએ ઘણા પ્રકારની પીડાઓ ઉત્પન્ન કરી હતી અને તેમને બહુ ત્રાસ આપ્યો હતો. તે બાબતનું તે બહારવટીઆ ઘણુ વૈર રાખતા હતા અને તે તૃપ્ત કરવાનો પ્રસગ શોધતા હતા. તેઓને ખબર પડી કે પોતાના દુશ્મન કનકચૂડ રાજાનો પાટવી કુમાર કનકશેખર એ રસ્તે થઇને કુશાવર્તપુરે જવાનો છે એટલે તુરતજ તેઓ રસ્તો રોકીને બેઠા. અમારૂં અને એ બહારવટીઆનુ લશ્કર એક બીજાની નજીક થઇ ગયુ એટલે તુરત જ કલકલ શબ્દ કરતાં બહારવટીઆ અમારા લશ્કર પર તૂટી પડ્યા. તે વખતે અમારા લશ્કર અને બહારવટીઆના મોટા ટોળા વચ્ચે લડાઇ શરૂ થઇ.

વિષમકૂટ અંબરીષો

ભયંકર લડાઈ.

તે વખતે એક પછી એક આવી પડતાં તીરોના વરસાદથી વીંધાયલા હાથીઓના કુંભસ્થળમાથી નીકળતા શ્વેત મોતીઓના ઢગલાથી જમીનનો સર્વ ભાગ ઢંકાઇ ગયો.

તે યુદ્ધ મોટા તળાવ[2] જેવું લાગતું હતું—તે યુદ્ધરૂપ તળાવમાં

---

૧ અંબરીષનો અર્થ પસ્તાવો થાય છે તે નામના પરમાધામી છે મતલબ અધમ જાતના માણસોને આ શબ્દ લાગુ પડે છે.

૨ તળાવનું રૂપક બરાબર વિચારવા યોગ્ય છે. તેનાં કમળ, જળ અને હંસને બરાબર ઘટાવ્યા છે.

લડનારા વીર યોદ્ધાનાં પડેલાં માથાંઓ રક્ત કમળની નકલ કરી રહ્યા હતા, તેમાં લોહીરૂપ લાલ પાણી ભરેલું દેખાતું હતું અને તેમાં દંડો, અસ્ત્રો (ફેંકવાનાં હથિયારો) અને છત્રના સમૂહો હસ જેવાં દેખાતાં હતાં-એવું એ તળાવ જેવું યુદ્ધ બન્ને પક્ષ વચ્ચે ચાલતું હતું.

પ્રવરસેન બહારવટીઆની હાર.

તે વખતે બહારવટીઆઓ બહુ મોટી સંખ્યામાં હોવાથી કનકશેખર વિગેરે લગભગ હારી જવાની અણીપર આવી ગયા. પરંતુ તુરતમાંજ એ બહારવટીઆઓના ઉપરી પ્રવરસેન નામના પલ્લીપતિ સાથે મારે[1] લડાઇ ચાલી. તે વખતે મારા મિત્ર વૈશ્વાનરે મને દૂરથી સંજ્ઞા (ઇસારત) કરી એટલે તેની સૂચના પ્રમાણે મે ક્રૂરચિત્ત નામનું એક વડુ ખાઇ લીધું;[2] તેને પરિણામે મારા ચિત્તમાં જે અંદરનો સતાપ (ક્રોધ) હતો તેમાં ઘણો વધારો થઇ ગયો અને મારૂં કપાળ ભવાંઓથી ભરાઇ ગયું તેમજ આખા શરીરે પરસેવાસાથે જુસ્સો દેખાવા લાગ્યો. તે પ્રવરસેન તીરંબાજી (ધનુર્વેદ)માં ઘણોજ કુશળ હતો, તરવારથી પટ્ટાબાજી ખેલવામાં સુસપન્ન સાહસવાળો હતો, સર્વ ફેંકવાનાં હથિયારો (અસ્ત્રો)નો ઉપયોગ કરવાની કળામાં ઘણો નિપુણ હતો, શસ્ત્રવિદ્યાના ગર્વવાળો હતો અને દેવતાની તેના ઉપર કૃપા હોવાથી સર્વ રીતે બળવાન્ ગણાતો હતો. પ્રવરસેનની આટલી બધી ખ્યાતિ છતાં મારી બાજુમાં મારો મિત્ર પુણ્યોદય રહેલો હોવાથી તે પલ્લીપતિ મારી તરફ ગમે તેટલાં તીરો મારે પણ તેમાંનું એક પણ મને લાગતું નહોતું, તેનાં મંત્રેલાં શસ્ત્રો મારા ઉપર કશો પ્રભાવ બતાવી શકતાં નહિ, તેની વિદ્યા મારા ઉપર કાંઇ અસર કરી શકતી નહિ અને તેના બોલાવેલા દેવતાઓ પણ મારા સબંધમાં કાંઇ પણ કરી શકતા નહિ. આવો મારા પુણ્યોદય મિત્રનો પ્રભાવ[3] હોવા છતાં હું તો મારા મનમાં માનતો હતો કે અહો ! મિત્ર વૈશ્વાનરનો પ્રભાવ તો જુઓ ! તેની નજર માત્રથી આ મારા શત્રુઓ મારી સામે નજર નાખવાની પણ હિમત કરી શકતા નથી. મારા

વૈશ્વાનરની અસર તળે.

---

૧ નંદિવર્ધન કુમાર પોતાની વાર્તા અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ કહે છે, તે વખતે તે સંસારીજીવના નામથી ઓળખાય છે.

૨ અહીં હિંસા અને ક્રોધ બન્ને એક સાથે પોતાની અસર બતાવે છે. ક્રોધ થતાં ચિત્ત ક્રૂર થઈ જાય છે તે દરરોજના અનુભવનો વિષય છે.

૩ પુણ્યનો ઉદય પ્રાણી સમજી શકતો નથી; કા તો તે પોતાની બહાદુરી સમજે છે અથવા વિકારને શુભ ઉદયનું કારણ સમજે છે.

ઉપર તે વખતે વૈશ્વાનરનાં વડાંએ બરાબર અસર કરી તેના પરિણામે આખરે પ્રવરસેનનું ધનુષ્ય ભાંગી ગયું અને તેનાં બાકીનાં સર્વે શસ્ત્રો નાશ પામી ગયાં એટલે તે પોતાના હાથમાં ઝગમગતી તરવાર લઇને રથમાંથી નીચે ઉતર્યો અને મારી સામે આવ્યો.

હિંસાદેવીની અસર તળે.

તે વખતે મારી નવપરિણિત પત્ની શ્રીમતી હિંસાદેવી જે મારી બાજુમાં હતી તેણે મારી તરફ નજર કરી એટલે મારા પરિણામો ઘણાંજ ભયકર (રૌદ્ર) થઇ ગયાં અને મારા કાન સુધી ખેંચીને મેં અર્ધચન્દ્રજાતિનું બાણ પ્રવરસેનપર છોડ્યું, જે બાણે સામા આવતા પ્રવરસેનનું માથુ ઉડાવી દીધું. તે વખતે અમારા લશ્કરમાં આનંદનો હર્ષધ્વનિ ફેલાઇ રહ્યો, દેવતાઓએ મારા ઉપર આકાશમાંથી ફુલની વૃષ્ટિ કરી, સુગંધી જળનો વરસાદ થયો અને દુંદુભિઓ વાગવા માંડી, તેમજ ચારે તરફ 'જય જય' શબ્દનો નાદ વ્યાપી રહ્યો. પોતાનો ઉપરી મરાઇ જતાં પ્રવરસેનનું લશ્કર નાઉમેદ થઇ ગયુ અને લડાઇ બંધ કરીને તે સર્વે લશ્કર મારે શરણે આવ્યુ. મેં એ સર્વે ચોર લોકોનો સત્કાર કર્યો એટલે લડાઇ બધ થઇ, સુલેહશાંતિ પ્રકટ થઇ અને સર્વ બહારવટીઆઓએ મારી નોકરીનો સ્વીકાર કર્યો.

પુણ્યોદયનું સર્વ માન દેવીને !

મેં મારા મનમાં તે વખતે વિચાર કર્યો કે અહો ! હિંસાદેવીની શક્તિ તો ભારે જબરી જણાય છે ! જુઓ તો ખરા ! એણે હજુ મારી તરફ જરા નજર કરી ત્યાં તો આટલો બધો રસ્તો સરળ થઇ ગયો અને મારી આબરૂ આટલી બધી વધી પડી કે જેથી ચોર લોકો (દુશ્મન છતાં) પણ મારી નોકરીમાં રાજી ખુશીથી જોડાઇ ગયા ! કનકશેખરે પણ એ મારા નવીન નોકરવર્ગને યોગ્ય સન્માન આપ્યું.

કનકચૂડનો આનંદ અને મહોત્સવ.
વિમલાનના–કનકશેખર લગ્ન.
નંદિવર્ધન–રત્નવતી લગ્ન.

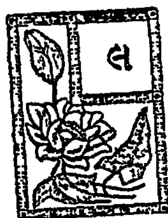
અમે ત્યાર પછી તુરતજ વિષમકુટ પર્વતથી આગળ પ્રયાણ કર્યું અને અનુક્રમે સર્વે કુશાવર્તપુરે આવી પહોંચ્યા

કનકચૂડ રાજા પોતાના પુત્ર કનકશેખરના આવી પહોચવાની ખબર પડતાં ઘણાજ આનંદમાં આવી ગયા અને મને સાથે જોઇને બહુજ સતોષ પામ્યા. આનંદને ઉજવવાને માટે રાજાએ મહોત્સવ કર્યો અને પોતાના સબંધી વર્ગનું યોગ્ય સન્માન કર્યું.

વિમલાનના અને રત્નવતીના વિવાહ માટે એક દિવસ મુકરર કરવામાં આવ્યો. અનુક્રમે તે દિવસ આવી પહોંચ્યો. લગ્નને યોગ્ય સર્વ ક્રિયાઓ કરવામાં આવી: મોટાં મોટાં દાન દેવામાં આવ્યાં, લોકોનુ યોગ્ય સન્માન કરવામાં આવ્યું, યોગ્ય પ્રકારના કુળાચારો કરવામાં આવ્યા, માન્યવર મહાપુરૂષોની યોગ્ય સેવા ચાકરી કરવામાં આવી, આખા શહેરમાં ખાવા, પીવા, ગાવા, બજાવવા અને લહેર કરવાની પ્રવૃત્તિઓ ચાલી રહી અને એવા આનદની વચ્ચે કનકશેખર વિમલાનનાને પરણ્યો અને મારાં રત્નવતી સાથે લગ્ન થયાં.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

વિભાકર સાથે મહાયુદ્ધ.

લગ્નને યોગ્ય કર્તવ્યો પૂરાં થઇ ગયાં, વિવાહનો આનદ પસાર થઇ ગયો અને તે વાતને ત્રણ દિવસ થઇ ગયા પછી વિમલાનના અને રત્નવતીએ અગાઉ કુશાવર્તનગર જોયેલુ ન હોવાને લીધે, તે પ્રદેશ ઘણો સુદર અને આકર્ષક હોવાને લીધે, જુવાનીના ઉછાળામાં નવું જોવા જાણવાનું કુતૂહળ સાધારણ રીતે સર્વમાં વધારે થતું હોવાને લીધે, તેમણે અમારામાં ઘણો વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરેલો હોવાને લીધે, અમારી રજા લઇને નગર જોવા માટે માણસોને સાથે લઇને બન્ને સ્ત્રીઓ બહાર ફરવા માટે નીકળી પડી. તેઓએ ઘણી નવાઇ જેવી હકીકતો જોઇ તેથી તેઓનાં મનમાં ઘણો આનદ થઇ ગયો. આખરે તેઓ ફરતાં ફરતાં ચૂતચૂચુક નામના બગીચામાં આવી પહોંચ્યા અને તેની અદર દાખલ થઇ ક્રીડા કરવા લાગ્યા. હું અને કનકશેખર તો તે વખતે કનકચૂડ રાજાની રાજ્યસભામાં બેઠા હતા એવામાં એકાએક મોટો કોળાહળ ઊઠ્યો અને દાસીઓ મોટેથી પોકાર કરવા લાગી. રાજસભા આથી વિચારમાં પડી ગઇ. તરતજ સભા બરખાસ્ત કરવામાં આવી તે વખતે 'કોઇ વિમલાનના અને રત્નવતીને હરી જાય છે–ઉપાડી જાય છે' એવી વાત ચાલવા લાગી.

બન્ને રાજ્યભાર્યાનુ ઓચીંતુ હરણ.

તેજ વખતે અમારૂં લશ્કર એકદમ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું અને અમે તેની[1] પુંઠ પકડી.

---

૧ કોની–તે હજુ કોઇ જાણતુ નથી.

વિભાકરનું મોટું લશ્કર.
સમરસેન દ્રુમની સહાય.
મહાયુદ્ધનું અદ્ભૂત વર્ણન.

હરણ કરના-રનો પત્તો

જે લશ્કર વિમલાનનના અને રત્નવતીને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હરી ગયું હતું તે ઘણા દિવસની કુચને લઇને થાકી ગયેલુ હોવાને લીધે અને અમારૂ લશ્કર ઘણું તેજી અને ઉત્સાહવાળુ હોવાને લીધે અમારા લશ્કરે દુશ્મનના લશ્કરની કેટલેક દૂર સુધી પુંઠ પકડી તેને (સામેના લશ્કરને) પકડી પાડ્યું. અમે દૂરથી વિભાકર રાજાના નામની બિરૂદાવળીઓ ભાટ લોકોને મુખે ઊંચેથી બોલાતી સાંભળી એટલે નિર્ધાર કર્યો કે અહો! આતો પ્રભાકર અને બંધુસુદરીનો દીકરો વિભાકર જેની સાથે પ્રભાવતીએ વિમલાનનાને જન્મ અગાઉ વરાવી દીધી હતી તેજ આવી પહોંચ્યો જણાય છે[1] પદ્મરાજા પાસે કનકચૂડના મત્રીઓ આવ્યા ત્યારે તેમણે આ વાર્તા બહુ સારી રીતે વિગતવાર જણાવી હતી. 'એ પાપી આપણી અવજ્ઞા કરીને બન્ને કુળવધૂઓનું હરણ કરી જાય છે માટે ચાલો! એની તો બરાબર ખબર લેવી જોઇએ!' હું આવો વિચાર મારા મનમાં કરતો હતો તે વખતે મારા વૈશ્વાનર મિત્રે મને સજ્ઞા કરી, એટલે તેની સૂચના અનુસાર મેં ક્રૂરચિત્ત નામનું એક વડું ખાઇ લીધું. એ વડાના પરિણામે મારી મનોવૃત્તિ ઘણી ભયકર થઇ ગઇ તેની અસર તળે હું બોલ્યો "અરે અધમ નીચ લુચ્ચા વિભાકર! પારકી સ્ત્રીઓના ચોર! બાયલા! ક્યાં ભાગતો ફરે છે! જરા માણસ થા! અને હીચકારાપણુ છોડી દઇ સામો આવ!"

ત્રિભેટો.

આવાં તિરસ્કારનાં વચન સાંભળીને ગગાનો પ્રવાહ જેમ ત્રણ[2] બાજુએથી વહન કરે છે તેમ દુશ્મનનું લશ્કર અમારી તરફ ત્રણ બાજુએથી વ્યૂહરચનાના આકારમાં ફરી વળ્યું. એ ત્રણે લશ્કરના ત્રણ નાયકો પણ

---

૧ આ હકીકત નંદન રાજાના દૂતે (વિકટે) અગાઉ કનકચૂડને જણાવી હતી અને તે સર્વ વાત કનકચૂડ રાજાના ત્રણ મંત્રીઓએ પદ્મરાજાને જણાવી હતી અને પદ્મ રાજાએ તે સર્વ વાત નંદિવર્ધન અને કનકશેખર સન્મુખ કહી સંભળાવી હતી. જુઓ પૃ. ૫૬૫

૨ પ્રયાગ પાસે ત્રિવેણી સંગમ થાય છે. ત્યા ઉત્તર તરફથી ગંગા, દક્ષિણથી યમુના અને વચ્ચે સરસ્વતી એમ ત્રણ પ્રવાહો એકઠા થાય છે તેનાપર આ ઉત્પ્રેક્ષા છે.

જૂદા જૂદા જણાવા લાગ્યા. એટલે હું પોતે, મહારાજા કનકચૂડ અને અને બધુ કનકશેખર એ ત્રણે સામેના ત્રણે સૈન્યનાયકની સાથે લડવાને તૈયાર થઇ ગયા.

અગાઉ કનકચૂડ રાજાને બન્ને કન્યાઓ આવી પહોંચી છે એ હકીકત જાહેર કરવાને જે દૂત[1] આવ્યો હતો તે આ વખતે મારી બાજુમાંજ હતો, તેને મેં પૂછ્યુ "અરે વિકટ! આ ત્રણ સરદારો આપણી સામે જૂદા જૂદા લડવા આવ્યા છે તે કોણ છે? તેમને તું ઓળખે છે?" વિકટે જવાબમાં કહ્યું "હાજી! હુ બરાબર ઓળખું છું. આ આપ

દુશ્મનના નાયકોની ઓળખાણ

સાહેબની બરાબર સામે અને દુશ્મનના લશ્કરની ડાબી બાજુએ આવી રહેલ છે તે કલિંગ દેશનો રાજા સમરસેન છે. એના જોર ઉપર જ આ મોટી લડાઇ વિભાકરે આદરી છે. એ સમરસેન પાસે લશ્કરનું બળ ઘણું મોટું હોવાથી વિભાકરના પિતા પ્રભાકરનો જાણે તે સરદાર હોય તેવી રીતે વર્તે છે. મહારાજા કનકચૂડની બરાબર સામે અને દુશ્મનના લશ્કરની વચ્ચે આવી રહેલ છે તે વિભાકરનો મામો વંગ દેશનો અધિપતિ મહારાજા દ્રુમ છે. ત્યાર પછી ત્રીજો જમણા હાથપર આવી રહેલ કનકશેખરની સામે લડવા તૈયાર ઊભેલો જણાય છે તે વિભાકર પોતે છે."

યુદ્ધ વર્ણન.

વિકટ આ પ્રમાણે ઓળખાણ આપતો હતો ત્યાં તો પરસ્પર લડાઇ શરૂ થઇ ગઇ. તીરનાં જાળાંઓ દૃષ્ટિપથને ઢાંકી દેવાં લાગ્યાં, પથના રોકાણને લીધે લડવૈયાઓ આકુળ વ્યાકુળ થવા લાગ્યા, કરોડો લડવૈયાઓ હાથીઓના કુંભસ્થળોને તોડી નાખવા લાગ્યા, હાથીઓનાં શરીરો તટનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યાં, સુંદર હાથીઓની હારો સુંદર રીતે રચાયલી દેખાવા લાગી, એ હાથીઓની હારમાં વચ્ચે આવી ગયેલા બીકણ માણસોની ચીસો સંભળાવા લાગી, મોટા કોળાહળના અવાજ પર્વતો અને દિશાઓના ખાલી ભાગોમાં ભરાઇ જવા લાગ્યા, સુંદર શસ્ત્રોને સામેથી આવતાં અટકાવવાને રાજાઓ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા, રાજાઓના જૂદા જૂદા મદને સારી રીતે અવકાશ આપે તેવો તેઓનો શત્રુસમુદાય દેખાવા લાગ્યો, જૂદા જૂદા સમુદાયનો જય આકાશમાં ચાલનારા (દેવ અને વિદ્યાધરો) દૂરથી પોકારવા લાગ્યા, પોતપોતાનો વિજય કરવાના કામમાં અત્યંત

---

૧ આ દૂતની હકીકત પૃ. ૫૫૬ માં આવે છે.

આસક્ત થયેલા સેંકડો યોદ્ધાઓથી યુદ્ધ ચાલતું જણાવા લાગ્યું, સુંદર ચપળ ઘોડાઓ મરણ શરણ થતા દેખાવા લાગ્યા, હાથમાંથી છોડેલાં તીરોના સમૂહથી રથો ભાંગવા લાગ્યા, દુશ્મનના રથો ભાગવાથી અવાજમા મોટો વધારો થવા લાગ્યો, બળવાન મહાયોદ્ધાઓ મોટેથી સિંહનાદ કરવા લાગ્યા અને તે વખતે મોટો લાલ રગનો લોહીની નદીનો પ્રવાહ ચાલવા લાગ્યો.

આવી રીતે મોટી લડાઇ ચાલતી હતી તેવામાં મોટો અવાજ કરીને દુશ્મનો અમારા ઉપર મોટા જોરથી તૂટી પડ્યા અને તેને પરિણામે અમારા લશ્કરમાં ભગાણ પડ્યુ. એ ભગાણ જોઇને દુશ્મનના લશ્કરે આનદનો અવાજ કર્યો, છતાં અમે એક ડગલુ પણ પાછા હઠ્યા નહિ. અમારી બાજુના ત્રણે નાયકો (કનકચૂડ, કનકશેખર અને હું પોતે–કુમાર નંદિવર્ધન) સામી બાજુના ત્રણે નાયકો (દ્રુમ, વિભાકર અને સમરસેન) ની સામે બરાબર તૈયાર થઇને લડવા લાગ્યા વળી તે વખતે વૈશ્વાનરે મારી તરફ એકવાર ફરીને ઇસારત કરી એટલે ક્રૂરચિત્ત નામનું એક બીજું વડું મેં ખાઇ લીધું જેને લઇને મારા પરિણામ ઘણા તીવ્ર થઇ ગયા. મારી સામે તે વખતે સમરસેન રાજા લડતો હતો તેને મેં મારી બરાબર સામે બોલાવ્યો અને આહ્વાન કરતા તેણે મારી ઉપર ફેંકવાના હથિયારોનો વરસાદ વરસાવી મૂક્યો, પરતુ મારો પુણ્યોદય મિત્ર મારી સાથે હોવાને લીધે તેનુ એક અસ્ત્ર પણ મારી ઉપર પોતાનો પ્રભાવ બતાવી શક્યુ નહિ. વળી તે વખતે રાણી હિંસાદેવીએ મારી તરફ નજર કરી તેથી મારા પરિણામ અને ભાવ ઘણાજ ભયંકર થઇ ગયા તે વખતે દુશ્મનને મારી નાખે તેવી શક્તિને[1] મેં મારા હાથમાં લીધી અને તેના વડે સમરસેનને ઘાયલ કર્યો, જેના પરિણામે સમરસેન પચત્વને પામી ગયો. સમરસેન પડ્યો એટલે તેના લશ્કરમાં મોટુ ભગાણ પડ્યું.

સમરસેન પડ્યો.

સમરસેનનું લશ્કર પાછું હઠતાજ હુ તુરત દ્રુમ તરફ વળ્યો. તે મહારાજ કનકચૂડ સાથે યુદ્ધ કરી રહ્યો હતો. તેના તરફ ફરીને હુ બોલ્યો "અરે! તને હણવા માટે પિતાજીને (વડીલને) તસ્દી આપવાની શી જરૂર છે? શિયાળ અને સિંહની લડાઇ સરખી ન કહેવાય! માટે તું મારી સામો આવી જા." મારાં આવાં વચન સાભળીને દ્રુમ રાજા

દ્રુમનો વધ.

૧ શક્તિ એક જાતનુ હથીયાર છે

મારી તરફ વળ્યો. તે વખતે વળી હિંસાદેવીએ મારી તરફ નજર કરી. તેજ વખતે દૂરથીજ તેના ઉપર મે અર્ધચંદ્ર બાણ ફેંક્યુ, જેણે તે કુમ રાજાનુ માથું ઉડાવી દીધું એટલે તેના લશ્કરમાં પણ ભગાણ પડ્યું. બબ્બે રાજાઓ ઉપર આવી રીતે મેં વિજય મેળવ્યો તેથી આકાશમાં રહેલા સિદ્ધો, વિદ્યાધરો અને બીજાઓએ જય જય શબ્દનો ઉચ્ચાર કર્યો.

વિભાકરની હાર

હવે ત્રીજી બાજુ વિભાકર હતો તે બંધુ કનકશેખરની સાથે લડતો હતો. શરૂઆતમાં અનેક પ્રકારનાં તીરોનો વરસાદ વરસાવ્યા પછી તેણે કનકશેખર ઉપર અગ્ન્યસ્ત્ર સર્પાસ્ત્ર વિગેરે મન્ત્રિત અસ્ત્રો મૂકવા માંડ્યાં, પણ તેની સામે વારુણાસ્ત્ર, ગારૂડાસ્ત્ર વિગેરે મૂકીને કનકશેખરે એ સર્વનુ યથાયોગ્ય નિવારણ કર્યું. તે વખતે પોતાના હાથમાં તરવાર લઇને વિભાકર રથમાંથી નીચે ઉતર્યો. રથમાં બેઠેલો જમીનપર ચાલનાર સાથે યુદ્ધ કરે તે વાજબી ન હોવાથી કનકશેખર પણ હાથમાં તરવાર લઇ તુરત પોતાના રથમાંથી[1] જમીન પર ઉતરી આવ્યો. પછી અનેક પ્રકારની કુશળ પટ્ટાબાજી ખેલતાં અને [2]મર્મભાગ ઉપર પ્રહાર કરવાની અનુકૂળતા શોધતાં અને સામેના પ્રહારોથી પોતાની જાતને બચાવતા તેઓની તરવાર સાથેની પટ્ટાબાજી ઘણા વખત સુધી ચાલી, છેવટે કનકશેખરે લાગ જોઇને એક ઝટકો વિભાકરના ખભા ઉપર લગાવી દીધો જેના જોરથી વિભાકર જમીનપર પડી ગયો અને તેને મૂર્છા આવી ગઇ. તે વખતે કનકશેખરના લશ્કરમાં આનદનો ધ્વનિ થઇ રહ્યો, પરતુ મહાનુભાવ કનકશેખરે તેને[3] અટકાવી દઇને વિભાકરના શરીર ઉપર પવન અને પાણી સીંચાવી મૂર્છા વાળવા પ્રયત્ન કર્યો અને કહ્યુ "અહો! રાજપુત્ર! ધન્ય છે તને! ખરેખર તેં પુરૂષપણાનો—નરપણાનો ત્યાગ કર્યો જ નહિ, દીનતા અંગીકાર કરી નહિ, તારા વડીલો—પૂર્વ પુરૂષોની સ્થિતિ વધારે ઉજ્જવળ કરી બતાવી અને તારૂ પોતાનું નામ ચંદ્રમાં લખાવી દીધુ![4] માટે ઉઠ અને લડવું હોય તો તૈયાર થા." વિભાકરે

---

૧ અગાઉ ધર્મયુદ્ધ જ ચાલતા હતા તે આ ઉપરથી જણાય છે. બેદરકારી કે બીજી કોઇ દુશ્મનની નબળાઇનો લાભ લેવો તેને હીચકારાપણુ મનાતુ હતુ. અર્વાચીન કાળના યુદ્ધમા આ સર્વ વિચારો ઉલટાઇ ગયા દેખાય છે

૨ મર્મભાગ- શરીરનો નાજુક ભાગ

૩ આ બીજી ધર્મભાવના પણ વિચારવા યોગ્ય છે. પડેલાપર પ્રહાર કરવો એ ધર્મયુદ્ધના નિયમોથી વિરૂદ્ધ છે

૪ ચદ્ર ઉપર નામ લખાવવું એટલે નામ અમર કરવું

પોતાના મનમાં કનકશેખરના દીલની મોટાઇ માટે, ગભીરપણા માટે, શૂરાતન માટે અને સુંદર વચનોચ્ચાર માટે ઘણો ઉમદા ખ્યાલ કર્યો અને પછી મોટેથી બોલ્યો "આર્ય! હવે લડવાથી સર્યું! ખરેખર, તમે મને આજે તરવારથી તો જીત્યો છે એટલું જ નહિ પણ પોતાના સુદર ચારિત્ર (વર્તન)થી પણ જીતી લીધો છે."

ખાનદાન વર્તન

આવાં સુંદર વચનો સાંભળીને કનકશેખરે વિભાકરને જાણે તે પોતાનો પરમ બધુ હોય તેમ કરીને પોતાના રથમાં બેસાડ્યો અને સુદર વચનોથી તેને બોલાવ્યો. આ પ્રમાણે થતાં લડાઇ પૂરી થઇ. દુશ્મનનું આખુ લશ્કર કનકશેખરના સેવકરૂપ થઇ ગયું. લડાઇમા શું થશે તેના વિચારથી આખા શરીરે ભયથી ધ્રુજતી વિમલાનના અને રત્નવતીને તે વખતે ત્યા લાવવામા આવ્યાં, તેઓને મધુર વાક્યોથી શાત કરવામા આવ્યાં અને

વિજયપતાકા.

મહારાજા કનકચૂડે જાતેજ તે બન્નેને તેઓના પતિના રથોમાં બેસાડ્યા. આવી રીતે વિજયપતાકા મેળવીને અમે પાછા કુશાવર્તનગરમાં પ્રવેશ કરવા તૈયાર થયા.

જીત સાથે નગર પ્રવેશ.
વિજયનું માન નંદિવર્ધનને.
નંદિવર્ધનના મનની સ્થિતિ.

સર્વથી અગાડી ઇંદ્રનીપેઠે શોભતા રાજા કનકચૂડ હાથીની અંબાડીપર બેસી પુષ્કળ દાન આપતા આપતાં પોતાના રાજમદિરમાં દાખલ થયા. તેની પછવાડે બધુ કનકશેખર આનંદમા આવી ગયેલા લોકોની હર્ષમિશ્રિત નજર નીચે થઇને પોતાના મહેલમાં ગયો. તેની પછવાડે રત્નવતીની સાથે રથમા બેસીને ધીમે ધીમે હુ મારા ઉતાગ તરફ જતો હતો તે વખતે નગરની સ્ત્રીઓમાં થતી વાતચીતના ધ્વનિ મારે કાને આવવા લાગ્યા. તેઓ આજની જયશ્રી મારા ઉપર હોંસથી આવા શબ્દોમાં જાહેર કરતી હતી: "અહો! સમરસેન અને દ્રુમ જેવા મોટા રાજાઓ જેની સામે લડી શકે તેવા સામા મલ્લો આ દુનિયામાં કોઇ નથી, તેવાઓને પણ જીતનાર આ રાજકુમાર નંદિવર્ધનને ખરો ધન્યવાદ ઘટે છે. ધન્ય છે એના શૂરવીરપણાને! ધન્ય છે એની શક્તિને! શાબાશ છે એના કુશળપણાને અને ધન્ય છે તેના ગુણોને! ખરેખગ, આ નંદિવર્ધન સાધારણ મનુષ્ય નથી પણ કોઇ દેવાંશી પુરૂષ જણાય છે! આ રત્નવતીને એની ભાર્યા (પત્ની) થવાનો વખત આવ્યો છે તે ખરેખર ભાગ્યશાળી છે અને આપણે તેને આજે આપણી નજરે જોઇએ છીએ તેથી આપણે પણ ખરેખરા ભાગ્યશાળી જ છીએ; અથવા તો આ

સાહસ કરનાર બળવાન પરાક્રમી મહાનુભાવ નંદિવર્ધને અહીં પધારીને આપણા નગરને અલંકૃત કર્યું છે, શોભાવ્યું છે, તેથી આપણું આખું નગર ભાગ્યશાળી થયું છે."

લોકોમાં આવી આવી વાતો ચાલતી હતી તે સાંભળતાં મારા મનમાં મહામોહને લઇને નીચે પ્રમાણે વિચારો વારંવાર આવવા લાગ્યા કે–અહો મારા મનને અત્યંત આનંદ આપનાર અને મારી ઉન્નતિ કરનારો, સાધારણ રીતે મળવો મુશ્કેલ, આવો સારો પ્રવાદ (લોકવાયકા–સામાન્ય અભિપ્રાય) મારા સંબંધમા લોકોમાં ચાલવા લાગ્યો છે તેનું ખરેખર કારણ મારૂં અનેક પ્રકારે હિત કરનાર મારો પરમ ઇષ્ટ મિત્ર વૈશ્વાનર જ છે તેમાં જરા પણ શંકા જેવું નથી, છતાં મારે એટલું તો માનવુ જ જોઇએ કે મારી વહાલી પત્ની હિંસાએ મારી સામે જોઇને પ્રેરણા કરી તેને લઇને જ આ સર્વ મને મળ્યું છે. ધન્ય છે મારી હિંસાદેવીના પ્રભાવને! શાબાશ છે એના મારા ઉપર આસક્તપણાને! વાહવાહ છે એ મારી પ્રિયાના કલ્યાણ કરવાના ગુણને! અને રંગછે એના સર્વત્ર ગુણગ્રાહીપણાને! ખરેખર! મારા સુજ્ઞ ઇષ્ટ પ્રિય મિત્ર વૈશ્વાનરે જેવું એ મારી વહાલી સ્ત્રીનું લગ્ન થયા પહેલાં વર્ણન કર્યું હતું તેવી જ તે ભલી અને ગુણ કરનારી નીવડી છે એમા જરા પણ શંકા જેવું નથી—અહો અગૃહીતસંકેતા[1]! ખરેખરી વાત તો એમ હતી કે આ સર્વ અનુકૂળ પરિણામ નિપજાવનાર મારો ગુપ્ત મિત્ર પુણ્યોદય હતો, પરંતુ તે વખતે પાપથી મારૂં મન ઘેરાઇ ગયેલું હોવાને લીધે પરમાર્થથી મને ખરૂં હિત કરનાર મારો મિત્ર પુણ્યોદય છે તે વાત મારા ધ્યાનમાં પણ ન આવી અને તે મે જાણવાની તસ્દી પણ ન લીધી.

[2]આવી રીતે મિત્ર વૈશ્વાનર અને પ્રિયા હિંસામાં અત્યંત આસક્ત રહી ઉપર જણાવ્યા તેવા વિચારો કરતો તેઓ તરફ હુ વધારે વધારે દોરાવા લાગ્યો અને તે સિવાય બીજી કોઇ પણ વાત જાણે જાણતો જ ન હોઉં તેમ દિનરાત પસાર કરવા લાગ્યો. આવી રીતે બજારમાં થઇને લોકોના દિલમાં થતા ચમત્કાર સાભળતો મારો રથ દરબારગઢની નજીક આવી પહોંચ્યો.

---

૧ નંદિવર્ધન સંસારીજીવ તરીકે અગૃહીતસંકેતા પાસે વાત કરતાં અત્ર તેનુ નામ લેઇ વાર્તા ચાલુ છે.

૨ નંદિવર્ધનકુમાર સંસારીજીવ તરીકે પોતાનું ચરિત્ર સદાગમ આગળ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહેતા આગળ ચલાવે છે.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

કનકમંજરી.

સુહ્મ લોકોના રાજા[1] જયવર્માની દીકરી દેવી મલયમંજરી નામની મહારાજા કનકચૂડની વહાલી રાણી હતી. એ રાણીથી મહારાજા કનકચૂડને કામદેવની પેટી જેવી એક કનકમંજરી નામની પુત્રી થઇ હતી, તે ત્રણ ભુવનના સર્વ સૌંદર્યનું જાણે મંદીર હોય તેવી સુંદર દેખાતી હતી.

તારામૈત્રક.

મારો રથ જેવો ગજગઢ તરફ આવી પહોચ્યો તેવોજ કનકમંજરીએ ગોખમાં ઊભા ઊભા મને દૂરથી જોયો અને મને જોતાજ કામદેવના બાણથી તે વિંધાઇ ગઇ. હું પણ સાધારણ રીતે ચારે તરફ જોયા કરતો હતો તેથી કુતૂહળથી એ જ ગોખ તરફ મેં નજર કરી એટલે તે અતિ આકર્ષણીય કન્યા મારી નજરે પડી. બની ગયું એવું કે મારી અને કનકમજરીની દૃષ્ટિ બરાબર મળી ગઇ, તારામૈત્રક થઇ ગયું અને ક્ષણવાર તો મારી નજર પણ ત્યાં એવી ચોટી ગઇ કે જાણે તેને ખીલાવડે જડી લીધી હોય તેમ કનકમંજરીની આંખની કીકીઓ સાથે એકરૂપ થઇ ગઇ. તેણીએ પણ આંખનું મટકું માર્યા સિવાય મારી દૃષ્ટિ સાથે પોતાની નજર મેળવી અને જાણે તે મારી દૃષ્ટિને પી જતી હોય તેમ ઊભી જ રહી તેના શરીર ઉપર આવતાં પરસેવાથી, અંગોમાં ઉપજતી ધ્રુજથી અને સ્પષ્ટ જણાતાં રોમાંચથી તેના શરીરમાં કામદેવ વ્યાપી ગયો હોય એમ ચોખ્ખુ જણાવા લાગ્યું.

---

૧ સુહ્મ॰ એક દેશના લોકોનું નામ છે. કાલિદાસ સુહ્મ માટે કહે છે કે આત્મા સરક્ષિત સુહ્મૈર્વૃત્તિમાશ્રિત્ય વૈતસીન્ (રઘુ ૪. ૩૫.) આ સુહ્મ દેશ વંગની પશ્ચિમે આવેલો હતો, તેની રાજધાની તામ્રલિપ્ત અત્યારે કોસ્યે નદીના કાંઠાપર 'તમલુક' છે તે એ હોવું જોઇએ (આપ્ટે પૃ ૧૧૯૬)

સારથિની અવલોકના.

આવી રીતે અમારી આંખો મળી અમારૂં તારામૈત્રક થયું અને તે હકીકતથી અમને આનંદ થયો તે સર્વ બાબત સારી રીતે મારો [1]સારથિ (રથ હાંકનાર) જોઇ ગયો અને તેનું રહસ્ય તેના સમજવામાં આવી ગયું. રથ હાંકનારે એ બનાવ પોતાની આંખોએ જોઇને મનમાં વિચાર કર્યો કે-અહો ! મહારાજ નંદિવર્ધન અને કુંવરી કનકમંજરીને આવી રીતે અરસ્પરસ પ્રેમ થાય તો તો તે ખરેખર રતિ અને કામદેવના સબંધ જેવો યોગ્ય ગણાય તેમ છે, પરંતુ લોકોના દેખતાં આ નંદિવર્ધન જો તેની સામે વધારે વખત એવી નજરે જોઇ રહેશે તો લોકો હલકા હોવાથી તેની ખોટી વાતો કરશે અને તેને લઇને એની હલકાઇ થશે વળી કદાચ રત્નવતીને[2] પણ એ કારણથી ઇર્ષ્યા કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. માટે મારે આ બાબતમાં બેદરકારી કરી મારા અન્નદાતાનું ખરાબ થાય તેમ થવા દેવું ન જોઇએ-આવા વિચારને પરિણામે સારથિએ ડચકારો કરી રથને એકદમ ચલાવ્યો.

મુશ્કેલીએ માર્ગ પૂરો કર્યો

મદનમંજરીને ધારી ધારીને જોતાં જાણે હું લાવણ્યરૂપ અમૃતના કાદવમાં ચોંટી ગયો હોઉં અથવા તો મારી દૃષ્ટિ કામદેવના બાણની સળીઓથી વિંધાઇ ગઇ હોય અથવા તો તેના સૌભાગ્યના ગુણોથી સીવાઇ ગઇ હોય એવું મને લાગતું હતું. એવા રસથી તેને જોઇ રહેલ મારી દૃષ્ટિને ગમે તેમ કરી મહા મુશ્કેલીએ પાછી ખેંચીને મહામુશીબતે હું મારે મંદિરે તો આવી પહોંચ્યો પણ મારૂં હૃદય તો કનકમંજરીમાં જ મૂકતો આવ્યો.

નંદિવર્ધનની વિરહ સ્થિતિ.
મનની તીવ્ર વ્યાકુળતા.
ઉંઘ વગરની રાત્રિ.

---

૧ સારથિઃ રથ હાકનાર ઘણા કુશળ હોય છે એનાં લક્ષણ બતાવતાં મત્સ્યપુરાણમાં કહ્યુ છે કે નિમિત્ત અને શુકન જાણનાર, ઘોડાની શિક્ષામા કુશળ, ઘોડાની દવામાં ઘણો પ્રવીણ, જમીન (topography)ના ભાગોથી માહિતગાર, સ્વામીભક્ત, ઘણો ઉત્સાહી, પ્રિય બોલનાર, શુરવીર અને વિદ્વાન્-સારથિમા એટલા ગુણો હોય છે કૃષ્ણનુ સારથિપણુ સુપ્રસિદ્ધ છે આ પ્રકરણમાં જ સારથિ પોતાની કુશળતા બતાવી આપશે

૨ નંદિવર્ધનની ભાર્યા, જેની સાથે હમણાજ તેના લગ્ન થયા છે અને જેનું હરણ થયુ હતુ તે.

મારે મદિરે આવીને મારૂ હૃદય શૂન્ય હોવા છતાં દિવસ યોગ્ય સર્વ કાર્યો જેમ તેમ આટોપી લઇ હું મારા ઉતારાના મદિરના ઉપરલે માળે ચઢયો. ત્યાં ગયા પછી મારા સર્વ નોકર ચાકરોને રજા આપી દીધી અને મારા પલગમાં એકલો પડી રહ્યો. તે વખતે મને એક પછી એક વિચાર કનકમંજરીના સબધમા આવવા લાગ્યા, અનેક તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા, સંકલ્પજાળ ઘુચાવા લાગી અને તેવા કલ્પનાતરંગમાં એટલો બધો હુ અટવાઇ ગયો કે મને ખબર પડી નહિ કે હું તે ગયોછું કે આવ્યોછું ! હું તે ત્યાં બેઠોછું કે અહિ બેઠો છુ ! એકલો છું કે મારા પરિવાર નોકર ચાકરો સાથે છું ! મને સમજાયું નહિ કે હુ તે ઉઘુ છું કે જાગુછુ ! કે હું તે રહુ છું કે હસુ છું ! કે આ તે સુખ થાય છે કે દુ:ખ થાય છે ! આ તે પ્રેમને માટે આતુરતા છે કે કોઇ જાતનો રોગ થયો છે ! કે આ તે મોટો ઓચ્છવ થઇ રહ્યો છે કે માથે કોઇ મોટી આપત્તિ આવી પડી છે ! અરે મને એટલી પણ ખબર ન પડી કે આતે રાત છે કે દિવસ છે ! કે હું તે ખરેખર જીવું છું કે મરણ પામી ગયો છું ! વળી મને સહજ ચેતના (consciousness) આવી ત્યારે હુ વિચારવા લાગ્યો કે અરેરે ! હવે હું ક્યાં જાઉ ? શું કરૂં ? શું સાંભળુ ? શું જોઉ ? શું બોલું ? અને કોને કહું ? આ મારા દુ:ખનો ઉપાય શું કરૂ ?

આવી રીતે મારા મનમાં અત્યંત વ્યાકુળતા થતી હતી, મે મારા સર્વે નોકરોને અદર આવવા સખ્ત મનાઇ કરી હતી અને હું જરીકવાર એક પડખે અને જરીકવાર બીજે પડખે આળોટતો હતો અને મનમાં મુંઝાતો હતો. એમ નારકીની જેમ સખ્ત દુ:ખને સહન કરતો હું આખી રાત શય્યામાં પડી રહ્યો પણ આખી રાતમા મને એક ક્ષણવાર પણ ઉંઘ આવી નહિ, મેં આંખનુ મટકુ પણ માર્યું નહિ અને તેવા દુ:ખમાં આખી રાત પસાર થઇ. પ્રભાત થતા સૂર્યનો ઉદય થયો પણ રાત્રિ જેવા જ દુ:ખમાં બીજા દિવસની સવારનો અડધો પહોર પણ પસાર થયો.

સારથિનો સીદ્ધો પ્રશ્ન.
કુમારનો ગોટાળીઓ જવાબ.
વ્યાધિનો સારથિદર્શિત ઉપાય.

તે વખતે મારો સારથિ મારા મદિરમાં આવ્યો. તે મારો ઘણો માનીતો નોકર હોવાને લીધે કોઇએ તેને મારી પાસે આવતાં અટકાવ્યો નહિ. તે મારી પાસે આવ્યો, મારે પગે પડ્યો અને જમીનપર

બેઠો; પછી હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યો—"આપ સાહેબ સારી રીતે જાણો છો કે નીચ પુરૂષોમાં ચપળતા ઘણી હોય છે, તેની ચપળતાને અનુસરીને મારે આપને કાંઇ વિનંતિ કરવાની ઇચ્છા છે તે સારી હોય કે ખરાબ હોય પણ આપ સાહેબ જરૂર તે સાંભળવા મારા ઉપર મહેરબાની કરશો." નંદિવર્ધન કુમારે (મેં) જવાબ આપ્યો "ભદ્ર! સારથિ! તારે જે કહેવું હોય તે બહુ ખુશીથી વિચારપૂર્વક કહે! તારે માટે કોઇ જાતનો વાંધો હોય જ નહિ. આટલુ સામાન્ય વિવેક-સરતુ વચન[1] બોલવાની પણ તારે જરૂર નહોતી." ત્યાર પછી અમારી બન્નેની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ—

સારથિ—"જો એમ છે તો સાહેબ! બરાબર સાંભળો. મેં આપના બીજા નોકરો પાસેથી સાંભળ્યું કે આપ સાહેબ રથમાંથી ગઇ કાલે ઉતર્યા ત્યારથી કોણ જાણે શા કારણથી ઘણા ઉદ્વેગમાં પડી ગયા છો. ઘણી ચિંતા કરો છો, નોકર ચાકરોને પોતાની પાસે આવવાની પણ આપે તદ્દન મનાઇ કરી છે અને આપ પલંગમાં પડી રહ્યા છો. કાલે તો આપે મોટો વિજય મેળવ્યો અને આજે આવી સ્થિતિ થઇ તે તો ઘણુ વિચિત્ર કહેવાય! મારે પણ સાહેબ! એવું થયું, રથના ઘોડા છોડ્યા પછી તેની સારવાર કરવામાં કાલનો બાકીનો દિવસ પસાર થઇ ગયો. રાત્રી પડી ત્યારે મારા મનમા ચિંતા થઇ કે મારા અન્નદાતાને આટલો બધો ઉદ્વેગ થઇ ગયો છે તેનું કારણ શું હોવું જોઇએ? આવા પ્રકારની ચિંતામા ને ચિંતામાં મેં ઉદ્વેગના કારણ સબંધી ઘણો વિચાર કર્યો પણ મને કાંઇ સૂજ પડી નહિ. એ જ ચિંતામાં મેં આખી રાત પસાર કરી. સવારે ઉઠીને હું અહીં આવતો હતો ત્યા તો વળી એક મોટુ કારણ[2] આવી પડ્યું ને કામ પતાવવામાં જરા વખત રોકાઇને હું આપસાહેબ સમક્ષ હાજર થયો છુ. આપના શરીરની કુશળતા ઉપર અમારા જેવાનું તો જીવતર લટકેલું હોય છે તેથી આ અધમ કિંકર (નોકર)ને મહેરબાની કરીને આપની આવી શરીરસ્થિતિ થઇ જવાનુ કારણ જણાવવાની કૃપા કરો."

આ પ્રમાણે બોલતો મારો સારથિ મારે પગે પડ્યો. તે વખતે મે મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે—આનો (સારથિનો) મારા ઉપર ખરે-

---

૧ આકૂર્ચશોભા—એટલે દાઢીની શોભા. ઠરેલા દાઢીવાળા માણસો ઠાવકુ વિવેકસરતું બોલે તે ઉપર ઉપરના વાણીના આડંબર માટે આ શબ્દ વપરાય છે અંદર વાતમાં દમ ન હોય અને માણસ દાઢી જબરી રાખે તેવા ઉપર ઉપરનો દંભ હોય તે માટે આ શબ્દ વપરાય છે 'વિવેકસરના વચન' માટે આ શબ્દ મૂળમા વપરાયલો છે.

૨ આ કારણ શુ હતુ તે સારથિ પોતેજ આગળ જણાવશે

ખરો ભક્તિભાવ છે અને એની બોલવાની કુશળતા પણ ઘણી સારી છે માટે જે હકીકત વાસ્તવિક રીતે બની છે તે એને બરાબર જણાવવી જોઈએ-છતાં મદન (કામદેવ)નો વિકાર અને તેનો પ્રભાવ વિચિત્ર હોવાથી સીધો જવાબ આપવાને બદલે મેં તેને નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યો.

નંદિવર્ધન—"ભલા સારથિ! મારા શરીરની અને મનની આવી સ્થિતિ થવાનું કારણ શું છે તે મને બરાબર સમજાતું નથી માત્ર મને એટલું યાદ છે કે બજારનો રસ્તો પૂરો કરીને રાજમાર્ગ તરફ જ્યારથી તું રથને ગાઇ કાલે લઇ આવ્યો અને ત્યાં તે રથને કેટલોક વખત ઊભો રાખ્યો ત્યારથી મારા સર્વ અવયવો તૂટી જાય છે, અંદરનો તાપ (તાવ) વધારે વધારે જોર કરતો જાય છે, રાજ્યભુવન જાણે સળગી ઊઠ્યુ હોય તેમ લાગે છે, લોકો બોલે છે તે જરા પણ ગમતું નથી, મનમાં હાયવોય થયા કરે છે, નકામી ચિંતા થયા કરે છે અને હૃદય જાણે તદન સુનુ પડી ગયુ હોય તેમ લાગે છે. અત્યારે તો મારી સ્થિતિ એવી થઇ ગઇ છે કે આ દુઃખ શું છે તે મને સમજાતું નથી અને તેનો કોઇ ઉપાય પણ મને સુજતો નથી!"

સારથિ—"જો એમજ હોય તો તો આ દુઃખ શું છે અને તેનું ઔષધ શું છે તે બન્ને મારા સમજવામાં આવી ગયાં છે. આપસાહેબે હવે એ સંબધમાં જરા પણ ચિંતા કરવી નહિ."

નંદિવર્ધન—"તે કેવી રીતે?"

સારથિ—"આપને જે દુઃખ થયું છે તેનું કારણ નજરબંધી છે, ચક્ષુદોષ છે."

નંદિવર્ધન—"મને કોની નજર લાગી છે?"

સારથિ—"આપે એને જ જોઇ છે કે નહિ તેની મને બરાબર ખબર નથી, પરંતુ રાજકુળના છેલ્લા મહેલમાં એક મોટી[1] છોકરી અડધી આડી આંખે આપ સાહેબના તરફ ઇરાદાપૂર્વક ઘણા વખત સુધી જોઇ રહી હતી તેને મેં બરાબર જોઇ હતી. એ તો વાંકી નજરે આપનાં અગ ઉપાંગ જોયાંજ કરતી હતી. તેથી જરૂર નિશ્ચય થાય છે કે આપને જે દુઃખ થયુ છે તે એ છોકરીની દૃષ્ટિનો જ દોષ છે, સાહેબ! જેઓ હલકા સ્વભાવનાં હોય છે તેઓની નજર બહુ ભયંકર અને વક્ર હોય છે."

---

૧ સારથિ ઘણો પક્કો છે એ યુક્તિસર હકીકત લઇ આવે છે એનો પ્રેમ અને વિનય વખાણવા યોગ્ય છે.

મે મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે– આ સારથિ ઘણો પક્કો (તાલીમબાજ) જણાય છે. એ મારા મનનો ભાવ બરાબર સમજી ગયો છે. એણે મારી વહાલીને ઘણા વખત સુધી બરાબર જોઇ છે તેથી તે તો ખરો ભાગ્યશાળી ગણાય તેમ છે. વળી તેણે હમણા જ મને જણાવ્યું કે મારા દુઃખનું ઔષધ પણ એને મળી ગયું છે તેથી મારા કામવિકારના તાવને દૂર કરનાર પેલી કન્યાને તે જરૂર મારે માટે મેળવી આપશે એમાં મને સદેહ લાગતો નથી. ખરેખર એણે આજે મારો જીવ બચાવ્યો છે–આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મે (નંદિવર્ધને) તેને મારા પલંગપર જોરથી બેસાડ્યો[1]. ત્યાર પછી મેં તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યુ.

નંદિવર્ધન—"વારૂ તેતલિ! તે મારા રોગનું કારણ તો ભલું શોધી કાઢ્યું! હવે તેનું ઔષધ શું કરવાનું ધાર્યું છે તે કહે."

સારથિ—"જ્યારે કોઇની નજર લાગી હોય ત્યારે તેના આ ઉપાય છેઃ એક તો વૃદ્ધ હુશિયાર ડોશીઓને બોલાવી તેમની પાસે મીઠું ઉતરાવવુ,[2] મંત્રમાં કુશળ માણસો પાસે[3] અપમાર્જન કરાવવું, રાખની રક્ષા કરવી,[4] કાંટાને શરીરપર બાંધવા, અને બીજા આનંદ ઉજાણીના પ્રસગો હાથ ધરવા. વળી લોકોમાં એવી વાત પણ કહેવાય છે કે ગમે તેવી સખ્ત ડાકણ વળગી હોય પણ જો તેને બરાબર ગાળ ગલોચથી ધમકાવી કાઢી હોય તો તેનું જોર એકદમ નરમ પડી જાય છે, માટે તે છોકરીની પાસે જઇને તેને ખૂબ આકરાં વચનો સંભળાવીને તેને સારી રીતે તુચ્છકારવી, તેને ગાળો આપવી અને તેને ધમકાવવી. તેને મારા જેવાએ કહેવું કે ' અરે અધમ પાપી સ્ત્રી! તેં અમારા પ્રભુ (શેઠ-દેવ) ઉપર વક્ર દૃષ્ટિ કરી છે અને અત્યારે ડાહી ડમરી થઇને બેસી ગઇ છે, પણ યાદ રાખજે કે અમારા પ્રભુનો એક વાળ પણ

સારથિનો આડો જવાબ

---

૧ કોઇ નોકર વર્ગના માણસને પોતાની શય્યાપર બેસાડવો તે તેને મોટામાં મોટું માન આપવા તુલ્ય ગણાતુ હતુ.

૨ **મીઠું ઉતારવું:** લવણ-લુણ અગ્નિમાં નાખીને ઉતારે છે તેથી દૃષ્ટિદોષ ચાલ્યો જાય છે એવી ઘરડાઓની માન્યતા છે.

૩ **અપમાર્જનઃ** મત્રથી અમુક બાબત દૂર ફેંકી દેવામા આવે છે, તેને વાળી ઝુડીને સાફ કરવામાં આવે છે

૪ **રાખની રક્ષાઃ** રાખ કાનની બાજુમા લગાડવામા આવે છે, તેથી લાગેલી નજર મટી જાય છે અને નવી નજર લાગતી નથી એવી વૃદ્ધોની માન્યતા હાલ પણ જોવામા આવે છે.

વાંકો થયો તો તારી જીંદગી એક ઘડિ પણ ટકનાર નથી.' આ પ્રમાણે કરશો કરાવશો એટલે આપને જે એ છોકરીની નજર લાગી છે તેનો દોષ એકદમ દૂર થઇ જશે. આપના પૂછવાથી આપના વ્યાધિનું ઔષધ મેં આપને જણાવ્યું છે."

નંદિવર્ધન (હસીને)—"હવે મશ્કરીની વાત જવા દે! ભાઇ તેતલિ! મારા દુઃખને દૂર કરવાનો ખરો ઉપાય તે જે શોધી રાખ્યો હોય તે હવે મને બરાબર કહે.

સારથિ—"સાહેબ! આપના મનમા આટલો બધો ઉદ્વેગ થતો હોય તે વખતે જો તે ઉદ્વેગનું ખરૂ ઔષધ અમને મળ્યુ ન હોય તો આપની ચિંતાના વખતમાં આપની પાસે આનદથી વાત કરવાની અમારા જેવામાં તાકાત પણ હોય ખરી! માટે આપ સાહેબ જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ. આપની ઇચ્છા સર્વ પૂર્ણ થઇ ચૂકી છે. આપસાહેબના મનમા જે ઉદ્વેગ થાય છે તે દૂર કરવા માટે જ આટલી મશ્કરી કરવાનું સાહસ વહોર્યું છે."

નંદિવર્ધન—"મારી ઇચ્છા કેવી રીતે પૂર્ણ થઇ ચૂકી છે તે મને તું હવે બરાબર જલ્દી કહે"

સારથિ—"પ્રભુ! મે અહી આવતાવેંતજ આપને કહ્યુ હતું કે હું અહીં આવતો હતો તે વખતે મને મોટું કારણ[1] આવી પડ્યું હતું તેને લઇને આજનો અડધો પહોર મારો તે કામમા પસાર થઇ ગયો.

ઇષ્ટસિદ્ધિનો સાચો માર્ગ

એ જે કારણ આવી પડ્યું હતું તે આપશ્રીની ઇચ્છાને પાર પાડવાને લગતુંજ હતું. નહિ તો એવા કામને મોટું કામ એમ મારાથી કહી જ કેમ શકાય? હકીકત એમ છે કે રાણી મલયમંજરી (કનકચૂડ રાજાની રાણી)ની ખાસ સંબધવાળી કપિંજલા નામની દાસી છે. તેને મારી સાથે ઓળખાણ છે. આજે સવારે હું હજુ તો મારી પથારીમાથી ઊઠ્યો ન હોતો ત્યા તો મારા ઘરમાં આવીને તે જોરથી પોકાર કરવા લાગી 'વત્સ! બચાવ બચાવ!!' એનાં ભયનું કારણ મારા સમજવામાં જરા પણ આવ્યું નહિ, તેથી મેં તેને (કપિંજલાને) પૂછ્યુ 'બાઈ કપિંજલા! તને કોનાથી ભય પ્રાપ્ત થયો છે?' ત્યારે તેણે જવાબમાં કહ્યું કે 'મને કામદેવ તરફથી ભય થયો છે.' મે તેને જવાબ આપ્યો 'અરે તારૂં શરીર તો ખરેખર સ્મશાનનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન કરે તેવું છેઃ સ્મશાન જેમ શિયાળના રૂદનથી ભયંકર લાગે

---

૧ જુઓ પૃષ્ટ ૫૯૨.

છે તેમ તારૂં શરીર ખડખડતાં હાડકાંના અવાજથી ભયંકર લાગે છે; સ્મશાન જેમ લપસી જવાય તેવા કાદવથી ભય લગાડે છે તેમ તારા શરીરમા એટલાં બધાં વળીઆં, કાળાં ચાઠાં અને જાળાંઓ છે કે તેથી તે સર્વને બીક લગાડે છે અને લાંબા માંસ વગરનાં મડદા જેવાં લટકતાં જાડાં સ્તનથી તે જોનારને ચીડ ઉત્પન્ન કરે તેવું છે. એવું સ્મશાન જેવું તારૂં શરીર જોઇને મને તો ખાતરી છે કે ખૂદ કામદેવ પોતે પણ બીકણ માણસની પેઠે રાડ પાડીને તારાથી તો દૂર ભાગી જાય અને તું કહે છે કે કામદેવથી તને ભય થયો છે! અરે! તને તે કામદેવથી શું ભય થવાનો હતો? એ તો તારી નજીક પણ આવે નહિ!' ત્યાર પછી કપિંજલા અને મારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાત થઇ.–

મદનમંજરીની કામવિહ્વલ સ્થિતિ.
મુંઝવણ–બાહ્ય ઉપાયની નિષ્ફળતા.
સાચો ઉપાય, મેળાપ અને ગોઠવણ.

" કપિંજલા—' અરે જુઠ્ઠા ભોળા! તું જાણી જોઇને મારા કહેવાનો ભાવાર્થ સમજતો નથી અથવા નહિ સમજવાનો ઢોંગ કરે છે! ત્યારે મારે હવે તને ચોખ્ખે ચોખ્ખુ સમજાવી દેવું પડશે. જો સાંભળ! મને કામદેવથી કેવી રીતે ભય થયો છે તે હું તને કહી સભળાવું.'

" [1]સારથિ—' હા હા! તું મને બરાબર જણાવ.'

" કપિંજલા—' જો! તું સારી રીતે જાણે છે કે મલયમંજરી નામની મારી શેઠાણી છે જે મહારાજા કનકચૂડની રાણી છે. તેને એક કનકમંજરી નામની દીકરી છે.'

(સારથિએ કનકમંજરીનું નામ દીધું, એ સાંભળતાં નંદિવર્ધનની જમણી આંખ સ્ફુરવા લાગી, હોઠ ઊંચા નીચા થવા લાગ્યા, હૃદયમાં લોહી વધારે જોરથી ચાલવા લાગ્યું તેથી તે ધડક ધડક થવા લાગ્યું, આખા શરીરપર રોમાંચ ખડાં થઇ ગયાં અને મનમાં જે ઉદ્વેગ થતો હતો તે જાણે ચાલ્યો ગયો. નંદિવર્ધને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે પોતાના મનમાં જે પ્રિયતમાએ વાસ કર્યો છે તે જ આ કનકમંજરી જણાય છે; તેથી નંદિવર્ધને બહુ ઉત્સાહમાં આવી જઇ વચ્ચે કહી દીધું 'પછી પછી–વાત આગળ ચલાવ! કપિંજલાએ તને આગળ શું કહ્યું?'

કનકમજરીના નામપર ગાંડો થયેલો નંદિવર્ધન

---

1 સારથિ આ સર્વ વાત નંદિવર્ધન પાસે કહી સંભળાવે છે તે બરાબર ધ્યાનમાં રાખવું. પછી તે વાત આગળ ચાલે છે

સારથિ નંદિવર્દ્ધનનો ભાવ સમજી ગયો તેથી તેણે પોતાના મનમાં વિચાર કર્યાં કે અહો! વહાલીના નામોચ્ચારરૂપ મંત્રનો મહિમા તો ભારે જણાય છે! ત્યાર પછી કપિંજલાએ પોતાને જે વાત કરી હતી તેનુ અનુસધાન મેળવતા સારથિએ વાત આગળ ચલાવી.)

"કપિંજલા—'ભાઇ સારથિ! એ કનકમજરી મારાં સ્તનનું પાન કરીને મોટી થઇ છે એટલે હુ તેની ધાવમાતા છું. મને તેના ઉપર એટલો બધો પ્રેમ છે કે જાણે તે મારૂ હૃદય હોય, અરે જાણે મારૂ જીવિત જ હોય અને સ્વરૂપથી જાણે મારાથી કોઇ પણ પ્રકારે જૂદી ન હોય તેવી મને તે લાગે છે. અત્યારે એ બાપડી કામદેવથી પીડાય છે. હવે એ કનક-મંજરીને જે ભય કામદેવથી થાય છે તે પરમાર્થથી મને પોતાને જ ભય છે તેથી મેં તને કહ્યુ કે 'કામદેવથી મને ભય થયો છે.' હવે મારા કહેવાનો આશય તું સમજ્યો?'

કામદેવપર નંદિ-વર્ધનનો કોપ

(કપિંજલા એ કહેલી કનકમંજરીની આવી સ્થિતિની હકીકત સાંભળતા નંદિવર્ધન એકદમ ઊભો થયો, તરવાર મ્યાનમાથી ખેંચી કાઢી અને મોટેથી બોલવા લાગ્યો 'અરે ખુની લુચ્ચા પાપી કામદેવ! હરામખોર! મારી વહાલીનો છેડો છોડી દે! જરા પુરૂષ થા! યાદ રાખજે કે હવે તારૂ જીવતર જરા વખત પણ ટકવાનું નથી.' આમ કહી તરવાર ફેરવતો નંદિવર્ધન આમ તેમ ફરવા લાગ્યો. તેને (મને-નંદિવર્ધનને) શાંત કરતો તેતલિ (સારથિ) કહેવા લાગ્યો "અરે સા-હેબ! આપ દયાળુ દેવ જ્યાં સુધી વિદ્યમાન છો ત્યાં સુધી કુમારી કનકમજરીને પાપી કામદેવ તરફથી કે બીજા કોઇ પણ તરફથી ભયની ગધ પણ આવવાની નથી એ ચોક્કસ વાત છે. આ તો કથાનક-વાર્તા માત્ર છે તેથી પછવાડે શું બન્યુ તે સર્વ આપ સાંભળો." તેતલિનાં આવાં વચન સાભળીને, નંદિવર્ધન કહે છે કે, મને જરા શાંતિ થઇ, મારી ચેતના ઠેકાણે આવી અને હુ જમીનપર બેઠો. પછી કપિંજલા અને તેતલિ વચ્ચે જે વધારે વાતચીત થઇ હતી તે આગળ ચલાવતાં સારથિ બોલ્યો.)

"સારથિ—'અરે કપિંજલા! શુ કારણને લઇને કનકમંજરી ઉપર પેલો કામદેવ આટલું બધુ જોર પછાડી રહ્યો છે?'

"કપિંજલા—જો તેતલિ! સાભળ. ગઇ કાલે વિમલાનનના અને રત્નવતીને હરણ કરવાનો બનાવ બન્યો તે તો તારા ધ્યાનમાં

હશે. ત્યાર પછી મહારાજા કનકચૂડ અને દુશ્મનો વચ્ચે મોટી લડાઇ થઇ. લડાઇમાં મહારાજા કનકચૂડ, કુમાર કનકશેખર અને નંદિવર્ધનનો જય થયો અને તેઓ જયધ્વજ સાથે નગરમાં પ્રવેશ કરતા હતા તે વખતે મને કાંઇક કુતૂહળ થવાથી હુ બજારમાં તેમને જોવા ગઇ હતી. તેમનો નગરપ્રવેશમહોત્સવ થઇ રહ્યો એટલે હું પાછી કનકમંજરીના મંદિરે આવી અને ઉપરને માળે ગઇ. ત્યાં જઇને જોઉં છું તો કનકમંજરી બારીમાં ઊભી હતી, રસ્તા ઉપર તેનું મોઢું આવી રહેલુ હતું, તેની દૃષ્ટિની હીલચાલ તદ્દન બંધ થઇ ગઇ હતી, નજર શૂન્ય થઇ ગઇ હતી અને જાણે તેને ચિત્રમાં ચિતરેલી હોય, અથવા તો પત્થરની ઘડી કાઢેલી હોય અથવા તો યોગ સાધેલી પરમ યોગિની હોય, તેમ તેનાં શરીરનાં સર્વ અગ ઉપાંગ અને અવયવોની ચેષ્ટા તદ્દન બંધ પડી ગયેલી જણાતી હતી આવી વિચિત્ર સ્થિતિમાં તદ્દન મંદ દશામાં બારીમાં ઊભી રહેલી કનકમંજરીને જોઇને આ તે એને શું થઇ ગયુ હશે? એમ વિચાર કરતાં ગભરાટમાં 'અરે પુત્રિ! કનકમંજરી!,'[1] એમ વારવાર મે તેને બોલાવી, પરતુ ઓછા નશીબવાળી મને એ કુંવરીએ કાંઇ પણ ઉત્તર આપ્યો નહિ. તે વખતે ત્યાં એક કદલિકા નામની દાસી ઊભી હતી તેને મે પૂછ્યુ 'ભદ્રે કદલિકા! શા કારણથી કુંવરી કનકમંજરીની આવી અવસ્થા થઇ ગઇ છે?' કદલિકાએ જવાબમાં કહ્યુ 'માજી! મને તો કાંઇ બરાબર ખબર પડતી નથી. માત્ર જ્યારે રસ્તા ઉપર થઇને કુમાર નંદિવર્ધન પસાર થયા અને એ કુંવરીસાહેબના જોવામાં આવ્યા તે વખતે જાણે કુંવરીસાહેબ બહુ હરખાઇ ગયાં હોય, જાણે તેમને અનેક મહામૂલ્યવાન રત્નોની પ્રાપ્તિ થઇ ગઇ હોય, જાણે તેમના શરીરપર અમૃતનુ સિંચન થયું હોય, જાણે તેમને કોઇ મોટો ઉદય પ્રાપ્ત થઇ ગયો હોય, તેમ વર્ણન ન થઇ શકે એવા રસમાં ન્હાતાં તેમને મેં જોયાં હતાં અને જ્યારે તે કુમાર તેની નજરથી દૂર થઇ ગયા ત્યારથી તેમની આવી અવસ્થા થઇ ગઇ છે.' આ હકીકત સાંભળીને જો આનો બરાબર ઉપાય કરવામાં નહિ આવે તો શોકથી વ્યાકુળ થઇને કુંવરી જરૂર મરી જશે એવા વિચારથી તુરતજ

કનકમંજરીની શરીર સ્થિતિ.

૧ બેંગાલ રો એ સો વાળી બુકનું પૃ. ૩૭૬.

[1]મેં હાહારવ કરી મૂક્યો. મારો જબરો પોકાર સાંભળીને કુવરીની માતા મલયમંજરી ત્યાં તુરતજ આવી પહોંચ્યાં. તેમણે પણ 'અરે કપિંજલા! આ શું છે? શું છે?' એમ પૂછ્યુ અને કનકમંજરીની સામું જોઇને તે પણ રડવાં લાગ્યાં. ત્યાં [2]સુગધીનો સારી રીતે વધારો થયેલો હોવાથી, કનકમજરીના હૃદયમાં પોતાની માતા ઉપર ઘણો પ્રેમ હોવાથી તેમજ તેણે વિનયગુણનો સારી રીતે અભ્યાસ કરેલો હોવાથી તેને જરા ચેતના આવી, તેણે શરીરને જરા મરડ્યું, અને બગાસાં ખાવાં માડ્યાં. પછી મલયમજરીએ કુવરીને પોતાના ખોળામા બેસાડી અને પૂછવા માંડ્યુ. 'દીકરી કનકમજરી! તને શું થાય છે?' કનકમજરીએ જવાબ આપ્યો 'માતાજી! મને બીજી કાંઇ પણ ખબર પડતી નથી. મારા શરીરને માત્ર દાહજ્વર[3] પીડા કરે છે.' અમે તો સર્વે આકુળવ્યાકુળ થઇ ગયાં હતાં તેથી તેના શરીર ઉપર ચદનતું વિલેપન કરવા લાગ્યાં, કપૂરના ઠંડા પાણીના છાંટણાયુક્ત પખાદ્વારા તેના અગ અને અવયવપર ઠડો પવન નાખવા લાગ્યાં, તેના શરીરપર ઠડો તાડછાનો પંખો લઇને ઠહક કરવા લાગ્યાં, નાગરવેલના પાનની બીડીઓમાં કપૂર નાંખીને વારવાર તેને આપવા લાગ્યાં અને બીજી અનેક પ્રકારે તેને ટાઢક કરવા લાગ્યા. તે વખતે સૂર્ય આથમી ગયો, રાત્રીનો પતિ ચન્દ્ર ઉદય પામ્યો અને ચાંદનીએ આકાશને છાઇ દીધું. તે વખતે મેં (કપિંજલાએ) માતા મલયમજરીને કહ્યુ 'બા! આ સ્થાન બધીઆર હોઇને જરા ગરમ વધારે છે, માટે કુવરીને જરા વધારે હવાવાળા ઉઘાડા સ્થાનમાં લઇ જઇએ તો વધારે સારૂં.' રાણીનો તેમ કરવાનો હુકમ થવાથી તે રાજમહેલની અગાશી જે વિશાળ હિમાચળ પર્વતની શિલાનો વિભ્રમ ઉત્પન્ન

બાહ્ય ઠંડા ઉપચારો.

---

૧ કપિંજલા દાસી આ વાત સારથિને કહે છે-સારથિ તે વાત નંદિવર્ધન કુમારને કહે છે અને સંસારી જીવ પોતાનો અનુભવ સદાગમ સમક્ષ કહે છે

૨ કનકમંજરીને સાવધ કરવા ઘણાં સુગંધી દ્રવ્યો એકઠા કરવામાં આવ્યાં હતાં, તેથી ચોપાસ સુગધ પસરી રહી હતી સુગંધથી સાવધાની આવે છે, એ એક સાવધ કરવાનો જાણીતો બાહ્ય ઉપચાર છે

૩ દાહજ્વરઃ સખ્ત તાવ, તાપ

કરે તેવી હતી અને જેમાં અમૃતના જેવો ધોળો ચાંદનીનો પ્રકાશ પડેલો શોભી રહ્યો હતો ત્યાં હાથનો ટેકો આપીને કનકમંજરીને લઇ ગયા અને ત્યાં ઘણા ઠંડાં કમળનાં પાંદડાઓની શય્યા તેને માટે તૈયાર કરાવી. તેના ઉપર તેને સુવાડીને તેના બન્ને હાથ ઉપર કમળની નાળનાં વલયો બાંધ્યાં, તેની છાતી ઉપર સિંદુવાર (નગોડ)[1] વૃક્ષના પુષ્પનો હાર બાંધ્યો, તેને સ્પર્શ કરવાને માટે એવા ઠંડા [2]મણિઓ તેની પાસે લાવવામાં આવ્યા કે જેને પાણીમાં મૂકવાથી સરોવરનું જળ પણ ઠરી જાય. ઉપરાંત, એ પ્રદેશ જ એવો સુંદર હતો કે ત્યાં બળવાન માણસોના પણ રોમાંચ ઊભા થાય અને દાંત કચકચાવે તેવો તીક્ષ્ણ ઠંડો પવન સતત વાયા કરે.—આવી સુંદર શીતળ અગાશીમાં કનકમંજરીને લાવ્યા પછી મલયમંજરીએ તેને પૂછ્યું ‘દીકરી કનકમંજરી! હવે તને ગરમીની જે પીડા થતી હતી અને દાહજ્વરની જે બળતરા થતી હતી તે કાંઇ મટી?’

“કનકમંજરીએ માતાને જવાબ આપ્યો ‘નહિ માતાજી! મટી નથી. હવે તો ઉલટું મને એમ લાગે છે કે મને જેટલી બળતરા થતી હતી તેના કરતાં અત્યંત વધારે થઇ ગઇ છે. આ પેલો ચંદ્રમા આકાશમાં લટકી રહ્યો છે તે જાણે ખેરના અગારાનો મોટો ઢગલો હોય નહિ તેમ મારી તરફ બળતી જ્વાળા ફેંકતો જણાય છે, ચંદ્રની ચંદ્રિકા મોટા ભડકા જેવી જણાય છે, આકાશમાં આવી રહેલા તારાઓ જાણે અગ્નિનાં છૂટા છૂટા હજારો અબજો તણખાઓ હોય તેવાં જણાય છે, આ કમળના દાંડાઓનું બીછાનું જાણે મને બાળી મૂકતું હોય એમ લાગે છે અને [1]સિંદુવારનો હાર મને ઊભીને ઊભી સળગાવી મૂકતો જણાય છે. અરે!

કનકમંજરીને વધારે પીડા.

---

૧ સિંદુવારઃ ભાષામા નગોડના ઝાડ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. એનું નગોડીયું તેલ થાય છે

૨ ઠંડા મણિઃ એવા રત્ન આવતાં હતાં કે જેને હાથમાં લેવાથી ઠંડક થઇ જાય, જેને સરોવરમા મૂકવાથી આખા સરોવરનું પાણી ઠરી જાય, થીજી જાય, બરફ થઇ જાય આવા ઠંડા મણિ હાલ જોવામાં આવતા નથી.

મા ! હું તને શું કહું, મારૂં આખું શરીર જાણે અગ્નિનો પિંડ હોય નહિ તેવુ સળગતું લાગે છે.'

કનકમજરીનો આવો નહિ ધારેલો જવાબ સાંભળીને મલયમંજરીએ કહ્યું 'કપિંજલા ! આ તે શું ? મારી દીકરીને આવો સખ્ત દાહજ્વર એકદમ થઇ આવ્યો તેનું કારણ કાઇ તારા ધારવામાં આવે છે?" તે વખતે મેં (કપિંજલાએ) મલયમંજરીની પાસે જઇ તેના કાનમાં કદલિકાએ મને જે વાત કરી હતી તે કહી સભળાવી.

વ્યાધિનુ કારણ

એ વાત સાંભળીને મલયમજરીએ જવાબમાં કહ્યું 'જો એમજ હોય તો પછી આ અવસરે આપણે શું કરવું યોગ્ય ગણાય?' એજ વખતે રસ્તામાં રાજમાર્ગ ઉપર કોઇએ શબ્દ કર્યો 'અરે ! એ કામ તો સિદ્ધ થયું. હવે તો માત્ર જરા વખતની જ વાર છે.'

તે વખતે આનદમાં આવીને મેં કહ્યું 'અરે બા સાહેબ ! તમે રસ્તા ઉપરથી અચાનક પોતાની મેળે નીકળી પડેલો કોઇનો શબ્દ સાંભળ્યો ?' મલયમજરીએ કહ્યું 'હા બરાબર સાભળ્યો !' મેં (કપિંજલાએ) કહ્યુ 'જો એમજ હોય તો કુવરી કનકમજરીની ઇચ્છા જરૂર પૂરી થઇ જ એમ સમજવું.' વળી અત્યારે મારી ડાબી આંખ પણ ફરકેછે, માટે મને તો એ બાબતમાં જરા પણ શકા લાગતી નથી.'

મલયમંજરીએ જવાબમાં કહ્યુ 'એમાં શકા લાવવા જેવું શુ છે? એ કામ તો જરૂર સિદ્ધ થશે.'

હવે કનકમજરીને મણિમંજરી નામની મોટી બહેન હતી, તે તે વખતે મહેલની અગાશીમા આવીને અત્યત આનંદમાં ગરકાવ થયેલી અમારી સામે બેઠી.

ભાવના સિદ્ધિનો વિષમ માર્ગ

મેં (કપિંજલાએ) મણિમંજરીને કહ્યુ 'બીજાના સુખદુ:ખની તારા મનપર જરા પણ અસર થતી જણાતી નથી તેથી તું ઘણી કઠોર જણાય છે.' તેના જવાબમાં મણિમંજરીએ કહ્યુ 'એમ શા

---

૧ 'શુકનથી શબ્દ આગળા-'એનુ આ ઉદાહરણ છે બોલનાર આને ઉદ્દેશીને બોલેલ નથી, પણ આમની ધારણાને અનુકૂળ શબ્દો બોલાયા તે લાભ સૂચવે છે.

માટે કહે છે?' મેં કહ્યું 'અરે શું તું જોતી નથી કે અમે સર્વે આટલા બધા દિલગીર અવસ્થામાં છીએ અને તું આનંદમાં ગરકાવ થઇને બેઠી છે! તને કાંઇ લાગતું પણ નથી?'

મણિમંજરી—'અરેરે! શું કરૂ? મારા હર્ષનું કારણ એટલું મોટું છે કે હુ ગમે તેટલો પ્રયત કરૂંછું છતાં હું તેને કોઇ રીતે છુપાવી શકતી નથી.'

મેં પૂછ્યું 'ત્યારે વળી એવું તે શું આનદનું કારણ છે તે તો કહે!'

મણિમંજરી—'હું આજે પિતાજીની પાસે ગઇ હતી. તેમણે મને લાડથી બોલાવીને પોતાના ખોળામાં બેસાડી. તે વખતે ભાઇ કનકશેખર[1] પણ પિતાજીની પાસેજ હતા, તેને પિતાશ્રીએ આ પ્રમાણે કહ્યુઃ—

'ભાઇ કનકશેખર! તું જાણે છે કે સમરસેન અને દ્રુમ બન્ને મહાબળવાન હતા, છતાં તેમને કુમાર નંદિવર્ધને એક સપાટામાં મારી નાખ્યા તે કાંઇ સાધારણ વાત ન કહેવાય! એટલા ઉપરથી જણાય છે કે કુમાર નંદિવર્ધન કાંઇ સાધારણ પુરૂષ નથી. એણે એથી આપણા ઉપર એટલો મોટો પાડ કર્યો છે કે આપણે કુમાર નંદિવર્ધનને તેના બદલામાં આપણી જીંદગી આપીએ તો પણ તેનો પૂરતો બદલો વળે નહિ. તેથી મારો આ પ્રમાણે વિચાર થાય છે કે મણિમંજરી અને કનકમંજરી મારી બન્ને પુત્રીઓ મને મારા જીવ કરતાં પણ વધારે વહાલી છે; એમાંથી[2] આ મણિમંજરીને તો સેનાપતિના ભાઇ શીલવર્ધન સાથે અગાઉથી આપણે આપી ચૂક્યા છીએ માટે કનકમંજરીને આપણે નંદિવર્ધન સાથે પરણાવીએ.'

કનકમજરીના વિવાહ માટે પિતાના વિચારો

'કનકશેખરે પિતાશ્રીના યોગ્ય વિચારો સાભળી જવાબમાં કહ્યું 'પિતાશ્રીએ ઘણો યોગ્ય વિચાર કર્યો છે. આપ અવસરે ઉચિત શું કરવું તે બરાબર સારી રીતે જાણો છો. માટે આપણે બહેનને નંદિવર્ધન સાથે જરૂર પર-

---

૧ આ મણિમંજરી તે કનકશેખરની બહેન થાય અને કનકચૂડ રાજાની દીકરી થાય

૨ પોતાના ખોળામાં બેઠેલી (તે વખતે).

ણાવવી.’ આ પ્રમાણે વાતચીત કરી બાપ દીકરાએ–રાજા અને કુંવરે–પોતાના મનમાં નિર્ણય કર્યો કે બહેન કનકમંજરીનાં લગ્ન કુંવર નંદિવર્ધન સાથે કરવાં.

(મણિમંજરી કપિંજલાને આગળ કહે છે કે) ‘આ પ્રમાણે પિતાજી અને ભાઇ કનકશેખર વાત કરતા હતા તે વખતે હું પિતાજીના ખોળામાંથી ઊઠી ઊભી થઇ અને અહીં આવવા લાગી. આવતા આવતા મે (મણિમંજરીએ) મનમા વિચાર કર્યો કે અહો હું ખરી ભાગ્યશાળી છું, મારે દૈવની અનુકૂળતા પણ સર્વ બહુ સારી થઇ ગઇ! પિતાશ્રીના વિચાર કરીને કાર્ય કરવાના નિર્ણયને પણ રગ છે! અને ભાઇ કનકશેખરના વિનયગુણને પણ રગ છે! હવે તો મારી બહેન કનકમજરી અને મારે આખી જીદગી સુધી સાથે રહેવાનું થશે[1] અને અમે બન્ને સાથે રહીને અનેક પ્રકારની આનદની લહેરો કરશું. આવા આવા વિચારોને પરિણામે મને એટલો બધો આનંદ થઇ ગયો છે કે તે બહાર પણ જણાઇ આવે છે. મને અત્યારે મનમા જે બહુ આનદ થઇ આવે છે તેનું કારણ કપિંજલા! હવે તારા સમજવામાં બરાબર આવ્યુ હશે.!

મણિમંજરીની આ વાત સાંભળીને માતા મલયમંજરીએ કહ્યું ‘અરે કપિંજલા! નિમિત્ત શબ્દ આપણે હમણા સાભળ્યો તેમા કાર્યસિદ્ધિ બતાવી હતી, માત્ર વખત જરા બાકી છે એમ કહ્યુ હતું તે તું યાદ કર’

મેં (કપિંજલાએ) જવાબમાં કહ્યું ‘એમાં શું શક છે? એવી દૈવી વાણી જરૂર ભવિષ્ય સૂચવનારીજ હોય છે. હવે દીકરી કનકમંજરી! તુ દીલગીરી છોડી દે, અને ધીરજ ધારણ કર. તારી ઇચ્છા છે તે બરાબર હવે સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે એમ સમજ. તને જે દાહજ્વરની બળતરા થઇ આવી છે તેનું કારણ હવે દૂર થઇ ગયું છે. પુત્રીવત્સલ પિતા કનકચૂડે તને અત્યાર અગાઉ જ તારા

---

૧ શીલવર્ધન એ નંદિવર્ધનના સેનાપતિનો ભાઇ હોવો જોઇએ. તેનુ નામ અગાઉ આવતુ નથી પણ જો નંદિવર્ધનના સૈન્યમા તે હોય તો જ મણિમંજરી અને કનકમંજરીનો અવિયોગ રહી શકે.

હૃદયને આનદ કરનાર તારા હૃદયના નાથ કુમાર નંદિવર્ધનને આપી દીધી છે.'

આ હકીકત સાંભળીને હે તેતલિ ![1] કનકમંજરીને પોતાના હૃદયમાં કાંઇક વિશ્વાસ પણ આવ્યો અને નિરાંત વળી ગઇ, તો પણ કામદેવની રીતભાત હમેશા આડી અવળી હોવાથી મારા સામું જોઇ ભવાં ચઢાવીને મને ઠપકો આપતી હોય તેમ કહેવા લાગી, 'અરેરે માડી! આવાં ખોટાં ખોટાં વચનો બોલીને મારા ઉપર ખોટું આળ શા માટે ચઢાવો છો? આવું ઢગ ધડા વગરનું–ઠેકાણા વગરનું બોલીને તમે બધાએ તો મારૂ માથું ફેરવી નાખ્યું!' મલયમંજરીની માતાએ કહ્યું 'દીકરી! એવું બોલ નહિ! વાત તદ્દન સાચી છે, બાપુ! તારે [2]એથી જૂદી હકીકતનો ખ્યાલ પણ કરવો નહિ.'

કનકમજરીનો અવિશ્વાસ

'અરે મારાં એવા નશીબ તે ક્યાંથી હોય?' એમ ધીમે ધીમે મનમાં બોલતી કનકમજરી નીચુ મોઢુ કરીને ઊભી રહી. અમે આખી રાત કનકમજરી પાસે પોતાના પતિમાં અત્યત આસક્ત સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર કહેવામાં પસાર કરી અને તેમ કરીને તેને વિનોદ ઉત્પન્ન કરવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. અરે ભાઇ તેતલિ! અત્યારે સવાર પડી છે તો પણ હજુ કનકમજરીનો દાહજ્વર શાંત થતો નથી. આથી મેં (કપિંજલાએ) મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે–આને રીતસર (પાણીગ્રહણ પ્રસંગે) નંદિવર્ધનનાં દર્શન થશે તેટલા વખતમાં તો કદાચ આ કુવરી જરૂર મરવા પડશે અથવા મરી જશે, માટે ચાલ! તેતલિને જ મળું! કુમારને તેના ઉપર સારો પ્રેમ છે તેથી તે કુમારને વિજ્ઞપ્તિ કરી શકશે અને કોઇ રીતે તેને કુમારનાં આજ જ દર્શન થાય તો તેનો બચાવ થઇ શકશે–આ પ્રમાણે વિચાર કરીને હે સારથિ[3]! હુ તારી

---

૧ સારથિ આગળ આ સર્વ વાત કપિંજલા કહે છે અને તે વાત સારથિ કુમાર નંદિવર્ધન પાસે કહી સંભળાવે છે

૨ માતાની ભાષા મિશ્ર છે કહેવાનો આશય બેવડો છે. ભોળું વચન છે

૩ કપિંજલાએ પૃ ૫૯૬ થી કનકમંજરીની શારીરિક સ્થિતિ સબંધી હકીકત સારથિને કહેવા માંડી હતી તે તુરતમાં પૂર્ણ થશે સારથિએ તે સર્વ વાત કુમાર નંદિવર્ધનને કહેવા માંડી હતી તે ધ્યાનમાં રાખવું.

સમીપે સવારના પહોરમાં આવી છું. આ પ્રમાણે હોવાથી હે તેતલિ! મે તને કહ્યુ કે કામદેવ મને મોટો ભય ઉત્પન્ન કરે છે. તેં મારી વાત તો બરાબર જાણી, હવે તું કહે તેમ કરીએ.'

મેં તેને (કપિંજલાને) જવાબ આપ્યો 'અરે! કપિંજલા! જો કે અમારા કુમારસાહેબને ઇંદ્રિયો [1]સર્વ વશ છે અને જો કે તેઓ સ્ત્રીને તૃણતુલ્ય ગણે છે કારણ કે પોતે મહા પુરૂષ છે, છતાં હુ તારી ખાતર તેમને વિજ્ઞપ્તિ કરીશ કે તેમણે પોતાનુ દર્શન આપીને રાજકુવરીના પ્રાણ બચાવવા. તારે અને કુવરીએ રતિમન્મથ નામના બગીચામાં અમારા કુમારને મળવા માટે આવવું.'

વરવધૂના મેળાપ-સ્થાનનો સકેત

કપિંજલા મારી આ હકીકત સાંભળીને બોલી 'ઘણો ઉપકાર થયો, આપનો અત કરણથી આભાર માનુ છું.'

"મહારાજ નંદિવર્ધન![2] આ પ્રમાણે કહી તે કપિંજલા મારે પગે પડી, મારો ઘણો ઘણો આભાર માન્યો અને કુવરીના મદિર તરફથી હું અહીં આવ્યો. તેથી આપશ્રીને જે વ્યાધિ થયો છે તેનુ આ ઔષધ પણ હું સાથે લેતો આવ્યો છું.[3]"

નંદિવર્ધન (હુ)—"ભલે તેતલિ! ભલે! તે બહુ સારૂ કર્યું! કેવી રીતે બોલવુ તે પણ તું સારી રીતે જાણે છે."

ચતુર સારથિને યોગ્ય ઇનામ.

આ પ્રમાણે કહીને તેના ગળામાં મેં મારો હાર કાઢી પહેરાવી દીધો અને તેના હાથમાં મારાં કડાં અને બાજુબંધ પહેરાવી દીધાં. તેતલિએ કહ્યુ "સાહેબ! આ તુચ્છ દાસ ઉપર આટલી બધી કૃપા આપ સાહેબે કરી તે ઉચિત લાગતું નથી." મેં જવાબમા કહ્યુ કે "ભાઇ

---

૧ અન્યની પાસે પોતાના શેઠની આબરૂ નોકર કેવી વધારે છે તે સારથિના દૃષ્ટાન્તથી સમજવા યોગ્ય છે ખરી વાત તે જાણતો હતો કે શેઠને પણ પરણવાની એટલી જ ગરજ છે.

૨ વાત આગળ ચલાવતાં રથકાર નંદિવર્ધન કુમારને કહે છે

૩ જુઓ પૃ. ૫૯૩ ત્યાં રથકારે કહ્યું છે કે તેને વ્યાધિનિદાન અને ઓસડ બન્ને મળી ગયા છે. અહીં તે વાત બરાબર સ્પષ્ટ થઇ.

તેતલિ! પ્રાણ બચાવનાર હુંશિયાર ચંદને તો જે આપીએ તે થોડું ગણાય! એમાં વળી ઉચિત નથી એમ કહેવાનું તે પ્રયોજન હોઇ શકે ખરૂ? માટે તારે જરા પણ બોલવું નહિ. હવે તું મારા જીવતરથી-મારા પ્રાણથી જરા પણ જુદો નથી એમ તારે સમજવું."

કનકમંજરીનું પાણિગ્રહણ.

આ પ્રમાણે તેતલિ સાથે હુ વાત કરતો હતો ત્યાં વિમલ નામનો કનકચૂડ રાજાનો અમાત્ય મારા મંદિરના દરવાજા પાસે આવી પહોંચ્યો પ્રતિહારીએ ખબર આપ્યા કે અમાત્ય વિમળ આવેલા છે. તુરત જ સારથિને મેં બાજુના આસન ઉપર બેસાડ્યો. દ્વારપાળે પછી અમાત્યને મારી પાસે રજુ કર્યો, તેણે મને યોગ્ય પ્રણામ કર્યો અને કહ્યુ "કુમારશ્રી! મહારાજા કનકચૂડે મને એક કામ માટે આપની પાસે અત્યારે મોકલ્યો છે. મારી સાથે કહેવરાવ્યુ છે કે 'મારે મારા જીવતરથી પણ વધારે વહાલી કનકમંજરી નામની દીકરી છે; મારા ઉપર કૃપા કરીને કુમારે તેની સાથે પોતાનુ વેવિશાળ સ્વીકારવું અને તેમ કરીને તેને રાજી કરવી."'

અમાત્યનાં રાજ્ય તરફનાં આવાં વચન સાંભળીને મેં તેતલિ સામું જોયું. તેણે કહ્યું. "આપ સાહેબે મહારાજા કનકચૂડની આજ્ઞા દેવના હુકમ તરીકે ઉપાડી લેવી જોઇએ; માટે આવી પ્રેમપ્રાર્થના તેમણે આપશ્રીને કરી છે તેનો આપે અવશ્ય સ્વીકાર કરવો."

મે જવાબ આપ્યો "તું જે કહે છે તે મારે કબૂલ મંજુર છે" એટલે મારો મોટો ઉપકાર માનીને વિમળ અમાત્ય ત્યાંથી વિદાય થયો. પછી તેતલિએ મને કહ્યું "હવે આપ સાહેબ રતિમન્મથ નામના બગીચામાં પધારો જો વધારે વખત જશે તો રાજકુવરી કનકમંજરીનું મન ઊંચું થશે તેમ થવું ન જોઇએ." હું (નંદિવર્ધન) તેની વાતને સંમત થયો.

રતિમન્મથ બગીચામાં સુંદરીની દશા.

ત્યાર પછી તેને સાથે લઇને હું રતિમન્મથ નામના બગીચા તરફ જવા ચાલ્યો. ઇંદ્રના નંદનવનને પણ શોભામાં હસી કાઢે તેવો તે બગીચો મેં જોયો. ત્યાં કનકમંજરીના દર્શનની આશાથી હું ચપકની હારોમાં, કેળની છાયામાં, તાડનાં મોટા મોટાં ઝાડોનાં પખાઓની નીચે, કેવડાના વિભાગોમા, દરાખના માંડવામાં, અશોકનાં વનોમા, લવલી[1]ના

આશામા નિરાશા.

[1] એક જાતનું ઝાડ

ઊંડા ભાગોમાં, નાગરવેલનાં આરામગૃહોમાં, કમળનાં સરોવરોની પાળ ઉપર અને બીજી ઘણી સુંદર જગોએ ફર્યો, વારવાર તેની તે જગોએ ગયો, પરતુ એ મૃગનયનાને મે કોઇ પણ જગોએ જોઇ નહિ. તે વખતે મારા મનમાં વિચાર આવ્યો કે-જરૂર તેતલિએ મને છેતર્યો જણાય છે ! અમાત્ય વિમળ મારી પાસે આવીને કન્યાનું પાણિગ્રહણ કરવાનું કહી ગયો તે પણ તેનો માયાપ્રપચ હોવો જોઇએ. એવી અદ્‌ભુત નવયૌવનાના દર્શન કરવા જેટલુ પણ નશીબ મારા જેવાને ક્યાથી હોય !

શોકગ્રસ્ત સુદરી.

આવા આવા અસ્વસ્થ વિચારો હું કરતો હતો તેવામા બગીચાના ઊંડા ભાગમાંથી સુદર પગનાં ઝાંઝરનો અવાજ મારા સાભળવામાં આવ્યો એ વખતે હું તેતલિની બાજુએથી ખસી જઇને જે ઉડાણમાથી તે અવાજ આવતો હતો ત્યાં ગયો તો દૂરથી વાસના ઝાડની નીચે જાણે સ્વર્ગથી ભ્રષ્ટ થઇને આવી પહોચેલી કોઇ દેવાંગના હોય, અથવા તો પોતાના ઘરમાથી બહાર કાઢી મૂકેલી મહા રૂપવંત નાગકન્યા હોય, અથવા કામદેવના વિરહથી ભયમાં આવી પડેલી સાક્ષાત્ રતિ હોય તેવી શોકમા પડેલી કનકમંજરીને મે ઊભેલી જોઇ.

સુદરીના ઉદ્‌ગારો

દૂરથી જોતાં મને જણાયું કે તે ચપળ નજરે ચાર દિશાઓ તરફ જોઇ રહી છે પણ તેના જોવામા કોઇ મનુષ્ય આવતું નથી આખરે બોલતી સભળાઇ "અહો વનદેવતાઓ ! તમે સાક્ષી રહેજો. તેતલિએ મારી ધાવમાતા પાસે કબૂલ કર્યું હતું કે મારા ઇષ્ટ હૃદયનાથને તુરત તે મારી પાસે લઇ આવશે, વળી આ રતિમન્મથ બગીચામાં મળવાનો સકેત પણ તેણેજ કર્યો હતો. એ [1]ઘરડી બિલાડીએ (કપિંજલાએ) મને ઠગીને અહીં આણી છે. હવે અહી તો તે માણસ (મારા હૃદયનાથ) મળતા નથી એટલે પોતે તેને શોધવા જવાનુ બ્હાનું કાઢીને તે ડોકરી અહીંથી છટકી ગઇ છે અને મને એકલીને અહીં મૂકીને ક્યાક ચાલી ગઇ છે તેનો પત્તો પણ લાગતો નથી મોટી ઇંદ્રજાળની રચના કરવામા ચતુર એ કપિંજલાએ મને આજે આવી રીતે ઠગી

---

૧ 'હળવુ લોહી હવાલદારનુ' એ કહેવત વિચારવા યોગ્ય છે નંદિવર્ધને પણ રથકારનો વાંક કાઢયો હતો, કનકમંજરી તો ધાવમાતા ઉપર આકરા શબ્દોની પુષ્પવૃષ્ટિ પણ કરે છે સાધનસપન્ન અને આશ્રિતોનો આ સબધ દરરોજના અનુભવનો વિષય છે.

છે. અરેરે ! હું એક તો મારા હૃદયનાથ પ્રેમમૂર્તિના વિરહથી બળી ગયેલી છું અને વળી મારા સ્નેહી સબંધીઓ મને છેતરે છે ! આવી મંદભાગ્યવાળી સ્ત્રીએ જીવતર ધારણ કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? આપ વનદેવતાઓની કૃપાથી હું એટલું માગું છું કે આવતા ભવમાં પણ એ જ હૃદયનાથ મારા પતિ થાઓ ! !” આ પ્રમાણે બોલતી તે કનકમંજરી એક રાફડા ઉપર ચઢી અને વાંસના ઝાડ સાથે દોરડું બાંધ્યું. અને તેની ઉપર પોતાની ડોકને બાંધીને લટકાવી, પછી જેવું પોતાનું શરીર લટકાવવા જાય છે ત્યાં તો ‘અરે સુંદરિ ! સાહસ કર નહિ’ એમ બોલતો હું તેની પાસે પહોંચી ગયો અને ડાબા હાથથી તેની કેડનો ભાગ પકડીને તેના પડતા શરીરને મેં થોભાવી રાખ્યું અને જમણા હાથે છરીવડે પાસ તોડી નાંખ્યો. મારી વહાલીને પછી મેં પવન નાંખ્યો અને તેને જ્યારે જરા આશ્વાસન મળ્યું ત્યારે હું બોલ્યો ‘અરે દેવિ ! આવું અઘટિત શું આદરી બેઠાં છો ? આ મનુષ્ય તમારે આધીન છે, માટે સર્વ પ્રકારના ક્લેશ દુ:ખ કે વિષાદ છોડી દો.’

કનકમંજરીને જીવિત દાન

આખરે દંપતી મેળાપ.
યોગ્ય લજ્જા અને પ્રેમ.
આશ્વાસન અને શાંતિ.

તે વખતે કનકમંજરીની આંખો કાંઇક મીચાતી અને કાંઇક ચપળ મારા જોવામાં આવી. તે મારા સામું જોઇ રહી હતી અને તેનું સ્વરૂપ જોઇએ તો જાણે તે અનેક પ્રકારના રસોને[1] એક સાથે અનુભવતી હોય, અને જાણે મહારાજ કામદેવનાં ચિહ્નો વ્યક્ત કરતી હોય તેવું લાગતું હતું અને એકંદર તેનું સ્વરૂપ એવું અગાધ જણાતું હતું કે જાણે કવિઓથી વાણીવડે તેનું વર્ણન થવું અશક્ય હતું. પોતે તદ્દન એકલી હોવાથી કાંઇક તેને બીક લાગતી હતી અને તે જ પુરૂષ છે એવા વિચારથી તેને આનંદ થતો હતો, એ અહીં આવી જગોએ પોતાની મેળે કેવી રીતે આવી પહોંચ્યા હશે તે બાબતની તેના મનમાં શંકા થયા કરતી હતી; એ ઘણા સ્વરૂપવાન છે એ વિચારથી તેના મનમાં જરા ગભરાટ થતો હતો; પોતેજ ચાલી ચલવીને અહીં આવી પહોંચી હતી તે વિચારથી તેના મનમાં

અનેક રસોમાં અવગાહન.

---

[1] અનેક પ્રકારના રસોનો અહેવાલ આની પછીના વાક્યમાં જોઇ શકાશે. કેટલા રસો મિશ્ર થાય છે તે ખાસ વિચારવા જેવું છે.

લજ્જા થતી હતી, પોતે અહીં એકાંતમાં આવી રહી છે તેના ખ્યાલથી ચારે દિશાઓમાં આંખો ફેરવતી હતી; પોતાને આ જ જંગલમાં મળવાનો સંકેત કર્યો હતો એ વિચારથી તેના મનમાં કાંઇક વિશ્વાસ પણ આવતો હતો; પોતે ફાંસો ખાઇને આપઘાત કરતી હતી તે એ જોઇ ગયા છે એ ખ્યાલથી તે મનમા ઘણી મુઝાતી હતી; તેના આખા શરીરપર થયેલા સુદર પરસેવાના જળથી તે ન્હાઇ ગઇ હતી તેથી સમુદ્રનુ મન્થન કરીને જાણે તુરતમાજ બહાર કાઢેલી [1]લક્ષ્મી હોય તેવી તે દેખાતી હતી;[2] તેના શરીર ઉપર વારવાર રોમાંચ ખડાં થતાં હતા તેથી તે કદબના પુષ્પસમૂહનું આચરણ કરતી હોય તેવી સુદર દેખાતી હતી: પ્રથમ મેળાપના સ્વાભાવિક ગભરાટને લીધે તેનાં સર્વ અવયવો એટલાં બધાં ધ્રુજતાં હતા કે જાણે પવનના જોરથી ઝાડની માંજર જેમ ડોલતી હોય તેમ તેનુ આખુ શરીર બીકથી થરથર કંપતું હતું અને તેની આંખો બંધ થઇ ગઇ હતી, તે જરા પણ હાલતી ચાલતી ન હોતી તેથી જાણે તે આનંદના દરિયામાં ડૂબી ગઇ હોય એમ લાગતું હતું.

આવી સ્થિતિમાં કનકમજરી લજ્જાના જોરથી ન સમજાય તેવા અસ્પષ્ટ અક્ષરો બોલતી દેખાઇ 'અરે! કઠોર હૃદયવાળા! મને છોડ, છોડ! તારે મારૂ કશું પણ કામ નથી.' આ પ્રમાણે બોલીને મારા હાથમાથી છટકી જવાનો તેણે પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો.

નદિવર્ધનના પ્રેમવચન

તેનો એવો પ્રયત્ન જોઇને મે તેને દુર્વા (ધરો) એકઠી થયેલી હતી તેના તકીઆ પર બેસાડી. હું તેની નજીકમા બરાબર તેની સામે બેઠો અને પછી બોલવા લાગ્યો 'અરે સુદરિ! હવે શરમ છોડી દે, ક્રોધને શાન્ત કર, હું તો તારા હુકમને તાબે છુ, તેના ઉપર તારે આટલો બધો ક્રોધ કરવો યોગ્ય નથી.' હુ એવી રીતે બોલતો હતો તે વખતે તેને કાઇક બોલવાનો વિચાર તો થયો પણ ઘણો માનસિક પ્રયત્ન કરવા છતાં શરમને લઇને તે મારી સાથે કાંઇ બોલી શકી નહિ; માત્ર તેના ગાલ જરા જરા હાલતા ચાલતા હતા તેથી મનમાં જરા તે મંદહાસ્ય કરતી હોય એમ લાગતું હતું, પણ બાહ્ય રીતે તો ડાબા હાથના અંગુઠાથી જમીનને ખણતી નીચુ મોઢું કરીને તે બેસી જ રહી વળી મે ભાષણ આગળ ચલાવ્યુ —

---

૧ દરીઆમાથી ચૌદ રત્નો દેવોએ દંતકથા પ્રમાણે કાઢયાં તેમાં પ્રથમ રત્ન લક્ષ્મી હતુ

૨ દરીઆમાથી તુરતની કાઢેલી લક્ષ્મીના આખા શરીરપર જળ હોય તે સ્વાભાવિક છે.

"અરે સુંદરિ! તું તારા મનના સંકલ્પ વિકલ્પો હવે છોડી દે. વહાલી! મારા હૃદયથી, મારા જીવતરથી, મારા પ્રાણથી પણ તું મને ઘણી જ વહાલી છે. આ ત્રણ ભુવનમાં મારા હૃદયનો તારા સિવાય બીજો કોઇ આધાર નથી. અહો કમળ જેવી આંખોવાળી! તે તારા અંતરંગના પ્રેમ રૂપ મૂલ્ય આપીને આજથી મને વેચાતો લઇ લીધો છે તેથી આજથી હું તારા પગ ધોનારો તારો નોકર છું એમ સમજ. હું તને ખાત્રી આપું છું કે હું કઠોર હૃદયવાળો નથી, માત્ર આપણી બાબતમાં કોઇ કઠોર હોય તો તે વિધિ (લેખ લખનાર અથવા નસીબ-કર્મ) જ છે કે જે હે સુલોચના! મને તારા દર્શનમાં અન્તરાય નાખ્યા કરે છે."

પોતાના અંતઃકરણમાં અત્યંત પ્રીતિ હોવાથી જ્યારે રાજકુંવરીએ મારાં આ વાક્યો સાભળ્યાં ત્યારે તે જાણે કોઇ અતિ સુંદર મીષ્ટ રસના સમુદ્રમાં ડૂબી ગઇ હોય એમ જણાવા લાગ્યું. એ કુંવરી જાણે તદ્દન બીજીજ હોય-જૂદીજ હોય તેવી થઇ ગઇ. ઘડીકમાં જાણે તેના પર અમૃતનો વરસાદ વરસ્યો હોય તેની અસર તે બતાવવા લાગી, ઘડીકમા જાણે તેને કોઇએ સુખસાગરમા ઝબોળી દીધી હોય તેની અસર બતાવવા લાગી અને ઘડીકમાં જાણે તેને મોટું રાજ્ય પ્રાપ્ત થયુ હોય તેવો આનંદ તેના ચહેરા પર બતાવવા લાગી.

મંજરીના પિતાનું આહ્વાન.
રંગમાં ભંગ અને ગમન.
મદનવિચારમાં માનેલી શાંતિ.

આવી રસાવગાઢતા ચાલતી હતી ત્યાં મને શોધવા નીકળી પડેલી કપિંજલા જૂદા જૂદા બગીચાના વિભાગમાં શોધીને અમે હતા તે વિભાગની નજીક આવી પહોંચી.

સારથિ અને કપિંજલા

પહેલા તેણે તેતલિ (સારથિ) ને જોયો એટલે તુરત જ બોલી ઉઠી "મિત્ર! ભલે પધાર્યા! પણ આપણા કુમાર ક્યા છે?" તેતલિએ જવાબમા જણાવ્યુ કે કુમાર (નંદિવર્ધન-હુ પોતે) વનના ગહન ભાગમા આવેલા બગીચામા ગયા છે. આવી વાતચીત થયા પછી તે બન્ને અમે જે જગોએ હતા તે તરફ આવવા ચાલ્યા. અમારૂં જોડલુ તેઓએ દૂરથી જોયુ એટલે તેમને બહુ જ આનંદ થયો. કપિંજલા બોલી "અહો! જે દેવે આવુ સુંદર યોગ્ય અનુરૂપ જોડલુ મેળવી આપ્યુ

તેને નમસ્કાર છે!" તેતલિ બોલ્યો "અરે કપિંજલા! કામદેવ (મન્મથ) અને રતિ એ બન્નેના જેવો આ બન્નેનો (નંદિવર્ધન અને કનકમંજરીનો) અહીં આ બગીચામાં આજે યોગ થયો તેથી આ ઉદ્યાનનું રતિમન્મથ નામ છે તે આજે બરાબર સાચા અર્થવાળુ થયું. અત્યાર સુધી એનુ નામ હતું તે તો નકામું હતું, અર્થ વગરનું હતું, જાડુ હતું." આ પ્રમાણે વાત કરતાં કરતા કપિંજલા અને તેતલિ અમે હતા તે બગીચાના વિભાગની નજીક આવી પહોચ્યા.

એમને જોઇને કનકમંજરી એકદમ ઊભી થઇ ગઇ એટલે કપિંજલાએ કહ્યુ 'દીકરી! બહેન! બેસી જા, ગભરાવાનુ કાંઇ પણ કારણ નથી.' પછી અમે ચારે સ્નેહથી ભરપૂર અને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરે તેવી વિશ્વાસની વાતો કરતાં અમૃતના સમૂહ જેવા દુર્વાના ઘાસના તકીઆપર થોડી વાર બેઠા.

કચુકી યોગન્ધર

એ પ્રમાણે અમારી આનદની વાતો ચાલતી હતી તેવામાં યોગન્ધર નામનો કન્યાના અત પુરનો દ્વારપાળ (કચુકી) ત્યાં આવી પહોચ્યો. તેણે મને પ્રણામ કરીને કનકમંજરીને બોલાવી. એટલે કપિંજલાએ કચુકીને પૂછ્યું 'ભાઇ યોગન્ધર! આવી રીતે એકદમ કુવરીને બોલાવવાનું શું કારણ છે?' જવાબમાં કચુકીએ કહ્યુ "મહારાજા સાહેબે (કનકચૂડે) સાંભળ્યુ કે બહેનને શરીરે રાત્રે સારૂ નહોતું, તેથી પ્રભાતમાજ કુંવરીને જોવા માટે તેઓ શ્રી પધાર્યા હતા કુંવરીના મંદીરમાં જોતાં ત્યાં કુવરીસાહેબ તેઓશ્રીને મળ્યાં નહિ, તેથી મહારાજા સાહેબ જરા ગુચવાયા અને મને બોલાવીને હુકમ કર્યો કે 'અરે કચુકી! તું જા અને કુવરી જ્યાં હોય ત્યાથી તેનો પત્તો મેળવીને તેને મારી પાસે લઇ આવ.' આટલા માટે હું કુવરીસાહેબને બોલાવવા આવ્યો છું." પિતાનું વચન કદિ પણ ઉલ્લઘી શકાય નહિ તેમ કનકમજરી માનતી હોવાથી મારા તરફ વારવાર વાંકી નજરે જોતી અને આળસ મરડતી વગરમને કપિંજલાની સાથે ત્યાંથી નીકળી અને મારી નજરથી દૂર થઇ.

સ્નેહ-સ્મરણો

કનકમંજરી ત્યાંથી વિદાય થયા પછી સારથિએ મને કહ્યુ "પ્રભુ! અહીં હવે વધારે વખત રહેવાની જરૂર નથી." ત્યાર પછી કનકમજરીનો બનાવટી કોપવાળો ચહેરો, "અરે કઠોર હૃદયવાળા! મને છોડ છોડ!" એવાં તેનાં વચનો, વિલાસ કરતા દાતોનાં કિર-

ણુથી રગાયલા તેના હોઠો, અતરગમાં રહેલ હર્ષને બતાવતું સ્મિત હાસ્ય કરતું તેનું આનદી મુખ, અતરગના પ્રેમને સૂચવનારૂં લજ્જાપૂર્વક પગના અગુઠાથી તેનું જમીનનું ખણવું, આડું અવળું જોવાના બહાને અત - કરણની અભિલાષાને બતાવનાર તેનું મારી સામું જોઇ લેવું અને એવી એવી બીજી મદનમંજરી સબધી બનેલી અનેક વાતો જોકે મદનના તીવ્ર દાહને વધારનાર હતી તોપણ મોહને લઇને હું તેને દાહને શમાવનાર અમૃત જેવી માનતો હોઇને તેને વારંવાર મનમાં યાદ કરતો મારા મદિરે પહોંચ્યો. દિવસને યોગ્ય મે સર્વ કામ ત્યાર પછી પતાવી દીધું.

લગ્ન.

બરાબર મધ્યાહ્ને દાસી કદલિકા મારી પાસે મારે મદિરે આવી અને મને કહેવા લાગી " પ્રભુ ! મહારાજા સાહેબ કનકચૂડે મારી સાથે કહેવરાવ્યું છે કે ' મેં આજે જોશીને બોલાવી લગ્નનો દિવસ પૂછ્યો તો જણાય છે કે આજ સાંજે લગ્ન બહુ સારૂં આવે છે ' " આવાં કદલિકાનાં વચન સાંભળીને હું રતિસમુદ્રમાં ડૂબી ગયો અને આવા વધામણીના સમાચાર લાવવા માટે મેં કદલિકાને મોટું ઇનામ આપ્યુ. થોડો વખત થયો ત્યાં તો હાથમાં કળશ લઇને સ્ત્રીઓ આવી પહોચી અને તેમણે મને સ્નાન કરાવ્યુ. પછી મગળ માટે મારે હાથે હસ્તસૂત્ર[1] બાધ્યુ. ત્યાર પછી મોટાં મોટાં દાન આપવામાં આવ્યાં, બદીખાનામાથી કેદીઓને છોડી દેવામાં આવ્યાં, નગરદેવતાનું પૂજન કરવામાં આવ્યું, વૃદ્ધ-વડીલ પુરૂષોનું યોગ્ય સન્માન કરવામાં આવ્યું, બજારમાં ખાસ શોભા કરવામાં આવી, મોટા રસ્તાઓ વાળી ઝુડીને સાફ કરવામાં આવ્યા, પ્રેમી પુરૂષોને પૂરતો સતોષ આપવામાં આવ્યો. વળી તે પ્રસંગે રાજમાતાઓ ગીતો ગાવા લાગી, અંત.પુરની દાસીઓ નાચવા લાગી, રાજ્યવલ્લભ પુરુષો વિલાસ કરવા લાગ્યા. આવા વાતાવરણમાં તે વખતે અત્યંત આનંદ સાથે હું રાજ્યભુવનમાં દાખલ થયો. કનકચૂડ મહારાજાના કુટુંબમાં મુસલતાડના[2] (સાંબેલું મારવું-અથડાવવું) વિગેરે જે જે આચારો થતા હતા તે તે સર્વે કરવામાં આવ્યા.

રાજાનો સદેશો. અને તેજ દિવસે લગ્ન

---

૧ હાલ મીંઢાળ બાધવામાં આવે છે તેને મંગળસૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

૨ મુસલતાડના: વર તથા કન્યાના કુટુબના રિવાજ પ્રમાણે આવા અનેક આચારો કરવા પ્રચલિત છે. મુસલ તાડનામા કન્યા તથા વર પરસ્પર મુસલ (સાંબેલુ) મારવાનો દેખાવ કરે છે એવીજ રીતે કોરડા મારવાનો રિવાજ પણ અન્યત્ર સાભળ્યો છે

ત્યાર પછી મને લગ્નમંડપમાં ખાસ રચેલા માતૃગૃહ (માયરા) માં દાખલ કરવામાં આવ્યો. ત્યાં મે કનકમંજરીને જોઇ. તેના અતિશય રૂપને લીધે તે ચામર ઉપાડનાર[1] સ્ત્રીઓને પણ ઝાખી પાડી દેતી હતી, ઇન્દ્રિયજન્ય વિલાસોની બાબતમાં મદનપ્રિયા રતિથી પણ વધી જાય તેવી દેખાતી હતી, તેના કેશના ગુચ્છા લાબા જણાતા હતા, તેના બન્ને સુઘટ્ટ ગોળ મટોળ સ્તનો ચક્રવાક ચક્રવાકીના જોડલાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન કરતા હતા, તેના નાકની ડાંડી બરાબર ઘાટસર માપવાળી અને યોગ્ય આકારમાં આવી રહેલી જણાતી હતી, રાતા અશોકની નવીન ફુટેલી ડાંડી જેવા આકારવાળા તેના હાથો અત્યત દીપતા હતા, તેની આખો રાતા કમળનાં પાંદડાં જેવી સુંદર દેખાતી હતી, હાથીની સુઢના આકારને ધારણ કરનાર તેની જાઘો અત્યત ખેંચાણકારક લાગતી હતી, તેના નિતબો અત્યત વિસ્તારવાળા જાડા દેખાતા હતા, તેની કેડના ભાગમાં પેટ ઉપર વાટા પડતા હતા, તેના અબોડાનાં બાલ તદન કાળા, ચીકાશદાર અને ગુચ્છાદાર હતા, તેના બન્ને પગો જાણે જમીનપર ઉગેલ કમળનુ જોડલું હોય તેવા શોભતા હતા; આવું તેનું રૂપ જોઇને મારાં વિવેકનેત્રો બંધ થઇ ગયાં; તેને લીધે મને એમ લાગ્યુ કે જાણે તે કામદેવના રસની તળાવડી છે, જાણે સુખની મોટી રાશિ છે, જાણે રતિનો નિધાન (ભડાર) છે, અને રૂપ અને આનદની ખાણ છે–આવી સુનિઓનાં મનને પણ પોતાની તરફ આકર્ષી શકે તેવી સુદર અવસ્થાનો અનુભવ કરાવતી કનકમંજરી મારા જોવામા આવી. પછી અત્યંત આનદ પૂર્વક મુખ્ય જ્યોતિષી (જોશી) ના કહેવા પ્રમાણે અમારો હસ્તમેળાપ કરવામાં આવ્યો, ચક્રો ફેરવવામાં આવ્યાં, વિધિ પ્રમાણે આચારો કરવામાં આવ્યાં, લોકોના ઉપચાર–ઉજાણી વિગેરે કરવામાં આવ્યા. એમ અત્યત આનદપૂર્વક અમારો લગ્નનો યજ્ઞ પૂર્ણ થયો પછી ખાસ વાસભુવન કે જે શોભામા દેવભુવનને પણ હસી કાઢે તેવું હતું અને જ્યા કનકમજરી રહેતી હતી ત્યા પ્રેમરૂપ અમૃતસમુદ્રમાં ડૂબકી મારતો હુ દાખલ થયો અમારો અરસ્પરસનો પ્રેમ વધતો ગયો અને તેવી રીતે અમે કેટલાક દિવસો એ વાસભુવનમાં અત્યંત આનદમાં વીતાવ્યા.

કનકમજરીનો હસ્તમેળાપ

---

૧ ચામર વીજનાર સ્ત્રીઓ હંમેશા ઘણી સુન્દર હોય છે વેશ્યા જાતિમાથી સુન્દર સ્ત્રીઓને તે કામ માટે પગાર દઇને રાખવામાં આવે છે

સુંદર ભાર્યા જે ખરેખર ઉપમા ન આપી શકાય તેવા આનંદ અમૃત રસના કૂપ જેવી છે તેની પ્રાપ્તિ થઇ! મહારાજ કનકચૂડે મણિમંજરીને પોતે જ કહ્યુ હતું કે દ્રુમ અને સમરસેન બન્ને ઘણા બળવાન્ યોદ્ધાઓ હતા છતા તેઓને રમતમાત્રમાં કુમાર નંદિવર્ધને (મે) પાડી દીધા તેટલા માટે તેની સાથે કુવરી કનકમંજરીના લગ્ન કરવાં જોઇએ–આ વાત મણિમંજરીએ કપિંજલાને કહી હતી, કપિંજલાએ સારથિને કહી હતી અને સારથિએ મને કહી હતી.[1] હવે એ દ્રુમ અને સમરસેન જેવા મહારથીઓને મેં હિંસાદેવી અને વૈશ્વાનર મિત્રના પ્રભાવથીજ મારી હઠાવ્યા એમાં જરા પણ શક નથી તેટલા માટે મને આ કનકમંજરી અપાવનાર ખરેખરા તો એ હિંસા અને વૈશ્વાનર જ છે. તેઓનો મારા ઉપર મોટો ઉપકાર છે. આવા આવા વિચાર કરતાં મારા મનમાં હિંસા અને વૈશ્વાનર ઉપર સ્નેહ વધારે વધારે વધતો ગયો.

પ્રથમ વૈશ્વાનરે શરૂઆત કરી

વૈશ્વાનર મિત્ર પર અત્યત પ્રેમ હોવાને લીધે તે મને નિરતર ક્રૂરચિત્ત નામના વડા ખાવા માટે આપતો હતો અને હુ તે દરરોજ ખાતો હતો, તેને લઇને મારામાં ચડપણાનો–કઠોરતાનો ભાવ આવવા લાગ્યો, અસહિષ્ણુતા દેખાવા લાગી, ભયકરતા જણાવા લાગી, પ્રકાશભાવ હતો તે દૂર થઇ ગયો અને ક્રૂરતા તો મને હાડોહાડ વ્યાપી ગઇ. ટુકામા કહુ તો મારૂ પોતાનુ સ્વરૂપ[2] તે વખતે લય પામી ગયુ અને હુ ખરેખરો વૈશ્વાનરરૂપ થઇ ગયો. વાત આગળ જતાં તો એટલી વધી ગઇ કે પછી મારે પેલા વડાં ખાવાની પણ જરૂર રહી નહિ હું તો સર્વદા ક્રોધથી ધમધમતો રહી જો કોઇ મારી સાથે હિતની વાતો કરે તો તેને પણ ઉધડો લઇ લઉં, અને મારા નોકર ચાકરોને પણ વાકવગર મારવા મડી જાઉં. વૈશ્વાનરે મારી આવી સ્થિતિ કરી મૂકી

શિકારનું વ્યસન

પછી હિંસાદેવીનો પ્રભાવ.

અનુક્રમે હિંસાદેવીએ પોતાનો વધારે પ્રભાવ દેખાડવા માડ્યો. મને વારવાર ભેટી ભેટીને તેણે મને શિકારનો શોખ લગાડ્યો. એને પરિણામે દરરોજ અનેક જીવોનો હુ વધ કરવા લાગ્યો. મને શિકારનુ વ્યસન[3] પડ્યુ છે એ વાતની ભાઇ કનકશેખરને ખબર પડી એટલે

---

૧ જુઓ પૃ ૫૩૯–૫૪૦

૨ અસલ સ્વરૂપે જીવ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રાદિ ગુણ રૂપ છે

૩ વ્યસનઃ ખોટી ટેવ

તેને વિચાર થયો કે અહો ! આ નંદિવર્ધનનું વર્તન તો ભારે ગોટાળીયુ જણાય છે! એમ કેમ થયું હશે ! એ નંદિવર્ધન સુંદર છે, ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે, મહા શૂરવીર છે, ભણેલો ગણેલો છે, મહારથી છે, છતાં તે મારા આનંદમાં જરા પણ વધારો કરતો નથી, કારણ કે હિંસાદેવીએ એની સાથે આલિંગન કર્યું છે અને વૈશ્વાનરના પ્રેમમાં એ પડ્યો છે, તેથી બીજા પ્રાણીઓને નિરંતર હેરાન કર્યા કરે છે અને ધર્મથી તો દૂરનો દૂર થતો જાય છે; પરંતુ મારો એ બંધુ છે તેથી મારે તેની ઉપેક્ષા કરવી ઉચિત નથી. તેના હિતનું વચન તેને કહું અને તે પ્રમાણે જો તે વર્તન કરે તો તેનું બહુ સારૂં થાય; પણ વખત છે ને એકલા કહેવાથી એ મારી શિખામણ માન્ય ન કરે, માટે મારે એને જે કાંઇ કહેવું તે પિતાશ્રીની સમક્ષ જ કહેવુ જેથી તે કાંઇ નહિ તો પિતાશ્રીની લજ્જા ખાતર પણ સીધે રસ્તે આવી જશે. માટે પિતાશ્રીની સમક્ષ તેને એવી રીતે કહું કે જેને પરિણામે તે હિંસા અને વૈશ્વાનરનો ત્યાગ કરી ગુણનો આદર કરે.

કનકશેખરના યોગ્ય વિચારો.

રાજસભામાં નંદિવર્ધન.

ક્રોધથી છરી ખેંચી કાઢવી;

અવગણના અને તિરસ્કાર.

કનકશેખરે ત્યાર પછી પોતાના પિતા મહારાજા કનકચૂડને એ વાત જણાવી દીધી. ત્યાર પછી એક દિવસ હું રાજસભામાં ગયો. કનકચૂડ રાજાએ વખત જોઇને મારાં વખાણ કર્યાં. તે વખતે કનકશેખર બોલ્યો "પિતાજી ! આપ કહો છો તેમ સર્વ રીતે [1]સ્વરૂપથી તો આ નંદિવર્ધન ભાઇ વખાણને યોગ્ય છે, માત્ર તેના સુંદર રૂપમાં મને તો એક જ વાતનો વાંધો લાગે છે અને તે એ છે કે તે સજ્જન પુરૂષો નિંદા કરે તેવાઓની સોબત કરે છે" મહારાજા કનકચૂડે પૂછ્યુ "વળી એવી તે કોની કુસોબત તેને લાગેલી છે ?" તેના જવાબમાં કનકશેખરે કહ્યું "તાત ! સ્વરૂપથી એકંદરે સર્વ પ્રકારના ઉપતાપને ઉત્પન્ન કરનાર અનેક અનર્થોનો હેતુભૂત એક વૈશ્વાનર નામનો તેને મિત્ર છે વળી મે એમ પણ સાંભળ્યું છે કે આખી દુનિયાને મોટો ત્રાસ ઉત્પન્ન કરનાર અને મોટુ પાપ બંધાવનાર હિંસા નામની અંતરંગ પત્ની સાથે પણ તેને ઘણો સબંધ છે. આ બન્નેની સાથે તે

કનકશેખરની સાચી શિખામણ

---

૧ શ્લેષ છે સ્વરૂપ-તેનું પોતાનું આત્મિક રૂપ અને વાસ્તવિક બાહ્ય રૂપ.

જ્યાં સુધી હોય ત્યાં સુધી તેનામાં ગમે તેટલા ગુણો હોય તો પણ કાસકુસુમ (શેરડીના ફુલ)ની[1] પેઠે તે સર્વ ગુણો નકામા છે." કનકચૂડ મહારાજા બોલ્યા "જો એમ હોય તો તો એ બન્ને પાપીઓનો ત્યાગ કરવો એ જ સારૂં છું. તેવા સાથે સબંધ રાખવામાં લાભ નથી, કારણ કે જે માણસ પોતાનું હિત ઇચ્છતો હોય તેણે સંબંધ એવા સાથે કરવો જોઇએ કે જે આ ભવમાં અને પરભવમાં હિત કરે અને બન્ને લોકને સુધારે. વળી સ્વહિતેચ્છુ માણસે એવી જ સ્ત્રીસાથે લગ્ન કરવું જોઇએ કે જે લોકોને આનંદ આપે અને ધર્મસાધન કરવામાં વધારે કારણભૂત બને; પરંતુ જે સ્ત્રીની ચેષ્ટા મૂળથી ખરાબ હોય તેની સાથે કદિ સંબંધ કરવો ન જોઇએ."

હું તો હમેશાં ક્રોધાગ્નિથી ધમધમેલો રહેતો હતો, તે અગ્નિમાં મહારાજ કનકચૂડ અને કુમાર કનકશેખરના વચનથી ઘી હોમાણું, એટલે મારો ક્રોધાગ્નિ વધારે સળગી ઉઠ્યો. તેના જોસથી મેં મારૂં માથું હલાવ્યું, જમીનપર હાથ પછાડ્યા, પ્રલયકાલ વખતે થાય તેવો મોટો હુંકાર કર્યો અને ભયંકર ચકળ વકળ થતી નજરે રાજા અને રાજકુંવર તરફ જોયા પછી રાજા કનકચૂડને ઉદ્દેશીને મોટેથી કહ્યું "અરે મૃતક[2]! મારા જીવતર જેવા વૈશ્વાનર અને હિંસાને તું પાપી કહેનાર કોણ થાય છે? તને એટલું પણ ભાન નથી કે કોની કૃપાથી આ રાજ તને પાછું મળ્યું છે? જો આ મારો મિત્ર વૈશ્વાનર ન હોત તો તારો બાપ પણ મહા સમર્થ બળવાન્ સમરસેનને અને દ્રુમને મારી નાખવાને કદિ પણ શક્તિવાન થાત ખરો? અરે તેઓમાંથી એકને પણ મારી હઠાવે તેવો તારી પાસે કોણ છે? તે તો તું મને બતાવ." પછી કુમાર કનકશેખરને ઉદ્દેશીને મેં કહ્યું "અરે નીચ ચડાળ! શું તું મારાથી પણ મોટો પંડિત થઇ ગયો છે કે અત્યારે મને શિખામણ દેવાને નીકળી આવ્યો છે?

શીખામણ આપનાર પર ઉગ્ર ક્રોધ

આ બનાવ નજરે જોઇને અને મારા વચન સાંભળીને રાજા કનકચૂડને તો મોટું આશ્ચર્ય થઇ આવ્યું અને કુમાર કનકશેખરે કાંઇક પોતાનું મોઢું મલકાવ્યું. તેઓના મુખ પર આવો રંગ જોઇને મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે—અહો! આ તો મને ગણતા પણ નથી! તેજ

૧ કાસકુસુમઃ શેરડીના ફુલ ધોળા હોય છે પણ કોઇ પણ ઉપયોગમાં આવતાં નથી, તદ્દન નકામા હોય છે

૨ મૃતકઃ મડદુ, બાયવાને ઉદ્દેશીને કહેવાતો શબ્દ

કનકશેખર પર ધસારો

વખતે મેં ચકમકતી છરી ખેંચી કાઢી અને મ્હોઢેથી કહ્યું "અરે ઘરમાં બેસીને વાતો કરનારા બાયલાઓ! તમે જુઓ! જગત્ વારમાં મારો અને મારા મિત્ર વૈશ્વાનરનો કેવો ચમત્કાર છે તેની વાનકી તમને હમણાજ બતાવું છું. તમારા હાથમાં તમારે જોઇએ તે હથિયાર લઇ તૈયાર થાઓ."

તે વખતે હાથમાં ઉઘાડી છરી અને મોટેથી બોલવાને લીધે ફાટી જતી જીભવાળો મને જોઇને રાજસભાના સભ્યો તો સર્વ દૂર થઇ ગયા, આઘાપાછા થઇ ગયા. મહારાજા કનકચૂડ અને કુમાર કનકશેખર તો પોતાના સ્થાનથી જરા પણ હાલ્યા ચાલ્યા નહિ. તે વખતે પુણ્યોદય હજુ મારી સાથે હોવાને લીધે અને મહારાજા કનકચૂડ તથા

કનકચૂડ કનકશેખર સાથે શત્રુતા.

કુમાર કનકશેખરનો પ્રતાપ ઘણો હોવાને લીધે તેમજ ભવિતવ્યતાનો યોગ પણ તેવા પ્રકારનો હોવાને લીધે કોઇના ઉપર ઘા કર્યા વગર હું રાજસભાસ્થાનમાંથી બહાર નીકળી ગયો અને મારે મંદિરે આવ્યો. ત્યાર પછી મહારાજા કનકચૂડે અને તેના કુમારે મારા વિષે અવગણના કરી દીધી અને હું પણ તે બન્નેને મારા દુશ્મન જેવા લેખવા લાગ્યો. અમારા વચ્ચે જે સાધારણ લોકવ્યવહાર હોવો જોઇએ તે પણ ત્રુટી ગયો.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

પુણ્યોદયથી વંગાધિપતિપર વિજય.

નકચૂડ મહારાજા અને કનકશેખર સાથે મારે લગભગ અબોલા થયા, કોઇ પણ પ્રકારનો વ્યવહાર રહ્યો નહિ અને હું તે નગર છોડી જવાનો વિચાર કરતો હતો તે દરમ્યાન તુરતમાજ મારા પિતાના નગર જયસ્થળથી દારુક નામનો દૂત આવ્યો. મેં તેને બરાબર ઓળખ્યા પછી તેણે મને વાત કહેવા માંડી. અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ.

જયસ્થળના સમાચાર

દૂત—"કુમારશ્રી! મને પ્રધાનોએ તમારી પાસે મોકલ્યો છે."

મારા મનમા તે વખતે શકા થઇ કે અરે! આ દૂતને પિતાશ્રીએ ન મોકલ્યો અને પ્રધાનોએ મારી પાસે મોકલ્યો તેનુ શું કારણુ હશે? આવી શકા મારા મનમાં થવાથી મે તેને પૂછ્યુ—"અરે! દારુક! પિતાજી તો ક્ષેમકુશળ છે ને?"

દૂત—"હાજી! પિતાજી તો કુશળ છે! વાત એમ છે કે [1]વગદેશનો યવન નામનો ગજા છે જે આપના ધ્યાનમા હશે. તેણે આવીને પોતાના મોટા બળથી આપણુા નગરની ચારે તરફ મોટો ઘેરો ઘાલ્યો છે, આપણુા ગઢની બહારનો આપણો આખો પ્રદેશ તેણે જીતી લીધો છે, આપણાં અનેક સ્થાનકો સગ કર્યાં છે અને આપણે ઘાસ અને ખોરાકનો જ્યાં સંગ્રહ કર્યાં હતો તે સ્થાનો પણ તેણે તોડી નાખ્યા છે. એ યવનરાજને હઠાવવાનો ઉપાય કોઇ પણ હાથમાં રહ્યો નહિ તેથી તમારા પિતાજી (પદ્મરાજા) ક્ષીર સમુદ્રના જેવા ગભીર હૃદયવાળા હોવા છતાં પણ થોડા ઘણુા વિહ્વળ થઇ ગયા, મત્રીઓ બધા વિષાદ પામી ગયા, પ્રધાનોના મન ઉંચાં થઇ ગયા, નગરલોકો સર્વ ત્રાસ પામી ગયા, અરે સાહેબ! કેટલી વાત કહું? હવે શું થશે એ વિચારમાં આખુ નગર દૈવને શરણે પડી ગયુ. બધા લોકો નસીબ જે કરે તે જોવાશે એવો વિચાર કરવા લાગ્યા તે વખતે મત્રીએ અને પ્રધાનોએ[2] મળીને ઘણો વિચાર કર્યા પછી નિશ્ચય કર્યો કે આ યવનરાજ જેવા મોટા શત્રુને તો કુમાર નંદિવર્ધન જ ઉખેડીને ફેકી દઇ શકે, બીજા કોઇનામા એવા પ્રકારની શક્તિ જોવામા આવતી નથી. મત્રીઓમાં પછી નીચે પ્રમાણે સલાહ[3] થઇ—

મતિધન—'હાલ જે વિચાર (નિર્ણય) ઉપર આપણે આવ્યા છીએ તે મહારાજા પદ્મરાજાને જણાવવો'

બુદ્ધિવિશાળ—'નહિ! નહિ! આ વાત મહારાજાને તો જણાવવી જ નહિ'

મતિધન—'કેમ! એમ કરવામાં શું વાધો છે?'

બુદ્ધિવિશાળ—'પદ્મરાજાને પોતાના પુત્ર ઉપર ઘણો પ્રેમ છે તેથી આવા સકટના વખતમાં પોતાનો પુત્ર અહી આવે તે વાત રાગને લીધે કદાચ તેમને (મહારાજાને) પસદ નહિ આવે,

---

૧ પૂર્વ બગાળાનો પ્રદેશ

૨ પદ્મરાજાના ચાર કાંઉસીલરો હતા તેઓના નામ અનુક્રમે મતિધન, બુદ્ધિવિશાળ, પ્રજ્ઞાકર અને સર્વરોચક હતાં

3 Pourparler.

તેટલા માટે આ હકીકત મહારાજાને ન જણાવવી એજ વધારે સારૂં છે.'

પ્રજ્ઞાકર—'અરે મતિધન! આ બુદ્ધિવિશાળે જે વાત કરી છે તે બહુ વિચારવા યોગ્ય છે અને તે વાત મને તો ખરેખરી જણાય છે એ બાબતમાં ઘણા વિકલ્પો કરવામાં શું ફળ છે? મારા વિચાર પ્રમાણે તો મહારાજાને કાંઇ પણ ખબર આપ્યા વગર ખાનગી રીતે જ દૂતને કુમારની પાસે મોકલી આપવો અને તેને સર્વ સમાચાર જણાવી તેઓશ્રીને અહીં જલ્દી તેડાવી મગાવવા, જેથી સર્વ જગોએ એકદમ શાંતિ ફેલાઇ જાય.'

મતિધન—'ભલે, એમ કરવું તે મને પણ ઠીક લાગે છે.'

મહારાજ નંદિવર્ધન! આ પ્રમાણે પ્રધાનવર્ગમાં વાતચીત થયા પછી સર્વરોચક પ્રધાને મને આપની પાસે મોકલ્યો છે."

નંદિવર્ધનનું જયસ્થળ તરફ પ્રયાણ.
વૈશ્વાનરની સતત બળવાન્ અસર.
વડાંના પ્રયોગની જરૂર ન રહી.

દૂતની આટલી વાત સાંભળી એટલે મારા શરીરમાં રહેલ વૈશ્વાનર મિત્ર જાગૃત થઇ ગયો. વળી પોતાને ઘણી સારી તક મળશે એ વિચારથી મારી હિંસાદેવી પણ ખૂબ હસી. મે મોટેથી કહ્યું "અરે લશ્કરને ઉપડવાની ભેરી વગાડો! કુચ કરવા માટે રણશીંગડુ ફુકો! [1]ચારે પ્રકારની મારી સેનાને તૈયાર કરો!" મારી આવી ઇચ્છા જાણીને મારા અધિકારીઓએ એકદમ સર્વ તૈયારી કરી દીધી. મારા તમામ લશ્કરને તૈયાર કરીને હું તેની સાથે ચાલી નીકળ્યો. મે ક્રોધને વશ થઇને મહારાજા કનકચૂડને કે કુમાર કનકશેખરને એક શબ્દ પણ કહેવરાવ્યો નહિ. માત્ર કનકમજરી ઉપર પ્રેમ હોવાને લીધે મણિમંજરી અમારી સાથે આવવા તૈયાર થઇ. અમે તો દરમજલે કુચમુકામ કરતાં ઘણા જલ્દી જયસ્થળનગરની સમીપ બહુ થોડા દિવસોમાં આવી પહોંચ્યા.

ત્યાર પછી મે વૈશ્વાનર મિત્રને કહ્યુ "મિત્ર! મારામાં હવે તો આખો વખત તેજ[2] રહ્યા જ કરે છે તેથી વડાંનો પ્રયોગ કરવાની તો

---

૧ ચાર પ્રકારની સેનાને ચતુરંગ સેના કહે છે. તેમાં હાથી, રથ, હયદળ (Cavalry) અને પાયદળ (Infantry) નો સમાવેશ થાય છે.

૨ ક્રોધ-રોષ.

મને કોઇ જરૂર પણ પડતી નથી. અગાઉ તેજ લાવવા માટે વડુ લેવું પડતું હતું. આટલો બધો ફેરફાર થઇ જવાનુ શું કારણ હશે?” વૈશ્વાનરે મને જવાબ આપ્યો “મિત્ર! કૃત્રિમતા વગરની ભક્તિને અમે તાબે થઇ જઇએ છીએ અને ખોટી ભક્તિની અમે બહુ થોડી દરકાર કરીએ છીએ. કુમારની અમારા ઉપર અત કરણુની ઊંડી ભક્તિ છે. મારા વીર્યથી થયેલા એ ક્રૂરચિત્ત નામનાં વડા જે પ્રાણીની અમારા પર ભક્તિ હોય છે તેઓનાજ ચિત્તમાં પ્રવેશ કરે છે. આવી રીતે તારા ચિત્તમા ગયેલા વડાં હવે તો તારામય થઇ ગયાં છે, તું અને વડાં એકરૂપ થઇ ગયા છો, તેથી ટુકામાં કહુ તો હવે તો મિત્ર! તું વડાના પ્રતાપથી વીર્યની બાબતમાં લગભગ તદ્દન મારા જેવો જ થઇ ગયો છે. વળી મારાં વચનને અનુસરીને આ હિંસાદેવી પણ તને સાક્ષાત્ મળી ગઇ છે અને તારા જેવી જ થઇ ગઇ છે. તારૂ શરીર વૈશ્વાનરમય અને તું પોતે હિંસામય થઇ ગયો છે. તારે હવે કોઇ પણ પ્રકારનો સદેહ રાખવો નહિ.” મે તેને જવાબ આપ્યો “એક સદેહ હજુ પણ છે......”

વંગરાજ સાથે મહાયુદ્ધ—વર્ણુન.

અમારી બે વચ્ચે આવી વાતચીત ચાલતી હતી ત્યાં તો દુશ્મનનું લશ્કર અમારી નજરે દેખાવા લાગ્યુ. એ લશ્કરે પણ અમારૂ લશ્કર દૂરથી જોઇ લીધુ. તુરત જ દુશ્મનનુ લશ્કર વ્યૂહના આકારમાં ગોઠવાઇ ગયુ અને અમારી સામે લડવા માટે સામે આવવા લાગ્યુ. અમારા લશ્કરની અને દુશ્મનના લશ્કરની વચ્ચે તે વખતે જ મોટુ તુમુળ યુદ્ધ શરૂ થયુ. રથના ઘુઘરાના મોટા અવાજોથી તે ગાજવા લાગ્યુ, હાથીઓની મોટી ગર્જનાથી વિકાળ દેખાવા લાગ્યુ, મોટા ઘોડાઓના હેષારવથી (ખોખારાથી) ધમાધમવાળુ દેખાવા લાગ્યું અને પાયદળના અવાજથી તે ભયકર દેખાવા લાગ્યુ. થોડી વારમા તો [1]રથ નીચેના ચક્રો તેમજ ધોસરાઓ ભાગી જવા લાગ્યા, મોટા મોટા મદોન્મત્ત હાથીઓ ભેદાઇ જવા લાગ્યા, ઘોડાની પક્તિઓ [2]નાથ વગરની થઇ જવા લાગી, પાયદળ લશ્કરનાં માથાઓ ધડોધડ પડવા લાગ્યાં, લશ્કર ઓછું અને આછુ થવા લાગ્યુ, આકાશમા દેવ અને દાનવો પણ નાસભાગ કરવા મડી ગયા, માથા પડ્યા છતા ધડો હાથમાં તરવાર લઇને અહીં તહીં રણક્ષેત્રમા નાચવા લાગ્યાં. આવી રીતે લ-

---

૧ ચક્રકુબરઃ શબ્દ મૂળમા છે ચક્રની નાભિ, પૈડાની વચ્ચેનો ભાગ
૨ તેની ઉપર બેસનાર ઘોડેસ્વાર રણમા મરવાને લીધે અનાથ

ડતાં લડતાં યવનરાજે અમારી સેનાને હઠાવી દીધી. તે વખતે તેના લશ્કરમાં જય શબ્દનો કોળાહળ થયો; એટલે હું એકલો તેની સામે ગયો. યવનરાજ પણ એકલો જ મારી સામે લડવાને આવ્યો. લડવાની ગડમથલમાં અમારા બન્નેના રથો એકદમ ઘણા નજીક આવી ગયા. તે વખતે ધ્રોસરાના આગળના ભાગ ઉપર ઊભા રહીને મેં એક મોટો કુદકો માર્યો અને હુ તેના રથમાં પડ્યો—પડતાની સાથેજ યવનરાજનુ માથુ મારે હાથેજ મે કાપી નાખ્યું. તે વખતે અમારૂ લશ્કર જે પાછું હઠતું જતું હતું તેણે મોટો સંતોષસૂચક જયશબ્દ કર્યો અને મારી તરફ પાછું ફર્યું.

માતાપિતા અને નાગરિકો સાથે હર્ષમેળાપ.

તે વખતે દેવતાઓ, ગાંધર્વો અને રાક્ષસો મારા પરાક્રમનું વર્ણન કરતાં સુગન્ધી જળ અને ફુલનો મારા ઉપર વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. સામી બાજુના લશ્કરના નાયકનો નાશ થયેલો હોવાને લીધે તે આખુ લશ્કર જરા પણ મુશ્કેલી વગર મારા હુકમને ઉઠાવનાર દાસપણાને પામી ગયું. મારા પિતા તથા માતા આ સમાચાર સાભળીને નગર બહાર નીકળીને મને મળવા આવ્યા, સાથે પોતાના આખા બધુવર્ગને પણ તેડતા આવ્યા અને નગરવાસી જનો પોતાના બાળકોને લઇને મને ધન્યવાદ આપવા ત્યાં હાજર થઇ ગયા.

તે વખતે રથમાંથી ઉતરીને હું પિતાજીને પગે પડ્યો. પિતાએ મારે ખભે હાથ મૂકીને મને ઊભો કર્યો અને હર્ષના આંસું વર્ષાવતાં મને પિતાજી ભેટી પડ્યા અને મારા મસ્તકને વારવાર ચુબન કરવા લાગ્યા.[1] તે વખતે મેં દૂરથી મારા માતાજીને જોયા એટલે તુરત જ હું તેમને પગે પડ્યો. તેઓ મને ભેટ્યા અને મારા મસ્તકને ચુબન કર્યું અને આંખમાં હર્ષના અશ્રુ લાવતાં તેઓ ગદ્‌ગદ્ વાણીથી મને કહેવા લાગ્યા ભાઇ ! તારી માતાનુ હૃદય તો ખરેખર વજ્રની શિલાના કટકાથી ઘડાયલું હોય એમ જણાય છે કારણ કે તારો આટલા બધા વખતથી વિયોગ થયો છતા હજુ સુધી તે સોવાર ફાટી ગયુ નથી. અહોહો ! અરે તો પ્રાણી જેમ ગર્ભાવાસમાં સપડાઇ જાય તેમ અમે

---

૧ પુત્ર અથવા નાની વયના માણસ ઉપર વાત્સલ્ય દર્શાવવા માટે તેનુ મસ્તક સુધવાની રીત અત્યારે પણ બગાળામા પ્રવર્તે છે. આ રિવાજ પહેલા સર્વત્ર પ્રચલિત હતો એમ ઘણા કથાપ્રસગોમાં જોવામા આવ્યુ છે એવીજ રીતે મસ્તકને ચુંબન કરવાનો રિવાજ પણ માન આપવાને અગે વાત્સલ્યભાવ બતાવે છે.

એવં નગરરોધમાં સપડાઇ ગયા હતા તેમાંથી અમને સર્વને તે આજે છોડાવ્યા. અહો ! મારા આયુષ્યથી[1] પણ તું વધારે જીવ !'

મારી માતુશ્રીના આવા લાગણીના શબ્દો સાંભળીને હું જરા શરમાઇ ગયો અને મેં જમીન તરફ જોયું અને સર્વે ત્યાર પછી રથમાં આરૂઢ થયા.

જીત સાથે જયસ્થળમાં પ્રવેશ.

શત્રુને એવી રીતે મારી હઠાવવાથી અને મારો મેળાપ થવાથી રાજપુરૂષો ઘણા હરખમાં આવી ગયા અને શત્રુનાશથી પોતાને થયેલો આનંદ અનેક રીતે બતાવવા લાગ્યા કોઇ દાન આપવા લાગ્યા, કોઇ અંતરની હોંસથી ગાયન કરવા લાગ્યા, કોઇ ભેરીના મોટા અવાજ સાથે આનંદપૂર્વક નાચવા લાગ્યા, કેટલાક મધુર હર્ષનાદ કરવા લાગ્યા, કેટલાક મોટેથી જય જય સ્વર કરવા લાગ્યા, કેટલાક કેસર અને સુખડનું ચૂર્ણ હાથમાં લઇને ઉડાવવા લાગ્યા, કેટલાક શ્લોકોનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા, કેટલાક અરસપરસ પ્રેમથી વળગીને પૂર્ણપાત્રોને[2] હોંસથી લઇ જવા લાગ્યા, નગરના લોકો સર્વે રાજી રાજી થઇ ગયા, કુબડા અને વામન લોકો નાચવા કુદવા લાગ્યા અને અંત:પુરના હજુરીઆઓ ઊંચા ઊંચા હાથ કરીને નૃત્ય કરવા લાગ્યા—આવી રીતે અત્યંત આનંદપૂર્વક પિતાના રાજનગરમાં (જયસ્થળ નગરમાં) મારો પ્રવેશ થયો. હું ત્યાર પછી થોડો વખત રાજસ્થાનમાં રોકાઇને પછી મારે મંદિરે ગયો

વૈશ્વાનર હિંસામાં વધારે આસક્તિ.
મનોવિકાર તળે શત્રુ મિત્રનો નિર્ણય.
પુણ્યોદય તરફ ગંભીર બેદરકારી.

મારા મંદિરમાં ગયા પછી ત્યાં દિવસને યોગ્ય સર્વે કર્તવ્યો કર્યાં. અનેક પ્રકારના અદ્ભુત બનાવો ઘણા મોટા પાયા ઉપર બનેલા હોવાથી મારા મનમાં ઘણો આનંદ થયો ત્યાર પછી આનંદમાં ને આનંદમાં કનકમંજરી સાથે રાત્રીએ શય્યામાં સુતો સુતો 'મહામોહને વશ

---

૧ મારૂં બાકીનું આયુષ્ય તને આપી દઉં જેથી તારા આયુષ્ય કરતાં પણ તેટલો વધારે જીવ—આવો ભાવ છે

૨ અત્યંત આનંદને પ્રસંગે સારા સમાચાર લાવનારને સુંદર વસ્તુઓ એક પાત્રમાં ભરી ભેટ આપવામાં આવે છે તેને 'પૂર્ણપાત્ર' કહેવામાં આવે છે આપ્તે.

થઇને હું મારા મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહો મારા મિત્ર મહાત્મા વૈશ્વાનરનો પ્રભાવ તો કાંઇ અલૌકિક જણાય છે! તેણે મને ઉત્સાહ આપ્યો અને પ્રેરણા કરી તેને લઇને મારા સબંધમાં આટલી કલ્યાણપરપરા થઇ આવી: તેને લઇને અને તેની પ્રેરણાથી હું અહી આવ્યો, મારામાં આટલુ બધું તેજ પ્રગટ થયું, મારા પિતા માતાને આટલો બધો સતોષ થયો અને મે વિજયપતાકા પ્રાપ્ત કરી! અને વળી મહાદેવી હિંસાનો પ્રભાવ પણ અજબ છે! તે તો એક નજર માત્ર કરીને ઘણી ઉતાવળથી શત્રુઓનો કચ્ચરઘાણ કરી નાખે છે! આ મહાદેવી હિંસા જેટલું પ્રત્યક્ષ ફળ આપે છે તેનાથી વધારે પ્રભાવવાળી વૃદ્ધિનુ કોઇ કારણ હોય એમ મને લાગતું નથી.' આવી રીતે વિચાર કરીને હું વૈશ્વાનર અને હિંસાદેવીમાં વધારે વધારે આસક્ત થવા લાગ્યો–અને તે વખતે મે મારા મનમાં નિર્ણય કર્યો કે–એ બન્ને (મિત્ર વૈશ્વાનર અને દેવી હિંસા) મારા ખરેખરા સગાં છે, એ મારા મોટા દેવતા છે અને તે બન્ને મારૂ ખરેખરૂ હિત કરનારા છે. એ બાબત મારા મનમાં હવે વધારે ચોક્કસ થઇ. તેથી વળી વધારે નિશ્ચય એ પણ થયો કે જે કોઇ પ્રાણી એ બન્નેની પ્રશસા કરે તેને જ મારો ખરો બધુ સમજવો અને તેજ મારો ખરો મિત્ર થઇ શકે અને જે મૂર્ખ પ્રાણી એ બન્ને ઉપર દ્વેષ રાખે તેને મારો ખરેખરો દુશ્મન સમજવો. કમનસીબે મહામોહને વશ થઇને હું તે વખતે જાણતો નહોતો કે સર્વ પ્રકારનો મને જે જે લાભ મળ્યો છે તે તે મારા પુણ્યોદય મિત્રના યોગને લીધે મળ્યો છે. આવી રીતે હિંસા અને વૈશ્વાનરમા આસક્ત થઈને અને પુણ્યોદયથી ઉલટી દિશાએ કામ કરવા માડીને હુ ધર્મમાર્ગથી–સાચા–શુદ્ધ–સરળ માર્ગથી વધારે ને વધારે દૂર થવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

દયાકુમારી.

માતપિતાના સન્માન સાથે અને નાગરિકોના પ્રેમ વચ્ચે નગરમાં પ્રવેશ કરી દિવસ આનદમાં અને વહાલી હિંસાના વિચારમાં પૂરો કર્યો. તેજ રાત્રિએ થોડું ઉંઘ્યા પછી રાત જ્યારે થોડી બાકી રહી ત્યારે મારા મનમાં પાછું પાપ પ્રગટ થયું એટલે મારા પિતાશ્રીને અને માતુશ્રીને રીતસર પ્રભાતવંદન કર્યા વગર જ હું અટવી (જંગલ) માં ચાલ્યો ગયો. આખા દિવસમાં મેં અનેક નાના મોટા પ્રાણીઓનો શિકાર કર્યો અને સંધ્યાનો વખત થયો એટલે હું મારે મંદિરે પાછો ફર્યો.

શિકારશોખ.

પિતાના વિચારો.
વિદુરની સૂચના.
નિમિત્તકનો જોસ.

લગભગ સાંજને વખતે પિતાજીએ વિદુરને પૂછ્યુ કે "ભાઇ વિદુર! આજે કુમાર આખો દિવસ કેમ દેખાયો જ નહિ? જરા તપાસ તો કર." જવાબમા વિદુરે કહ્યુ "પ્રભુ! હું મારી કુમારશ્રી સાથેની જુની દોસ્તી[1] યાદ કરીને આજે સવારે જ કુમારને મળવા ગયો હતો. ત્યાં કુમારશ્રીના નોકરવર્ગે મને જણાવ્યુ કે કુમાર તો થોડી રાત્રી બાકી હતી ત્યારના શિકાર કરવા માટે અટવીમાં ચાલ્યા ગયા હતા. ત્યારે મે કુમારના હજુરીઆઓને પૂછ્યું કે 'મૃગયા કરવાને કુમારશ્રી આજે જ ગયા છે કે દરરોજ તેવી જ રીતે જગલમાં તેઓશ્રી જાય છે?' તેના જવાબમાં મને નોકરે જણાવ્યું કે 'જે દિવસથી કુમાર અહીંથી વિદાય થઇને રસ્તામાં હિંસા દેવીને પરણ્યા ત્યારથી દરરોજ શિકાર કરવા જાય છે. જો શિકાર કરવા જતા નથી તો તેઓને જરા પણ

---

૧ વાચનારને યાદ હશે કે સ્પર્શનની આખી કથા કુમાર નંદિવર્ધન પાસે કહેનાર આ વિદુરજ હતો.

ચેન પડતું નથી અને વાત એટલે સુધી વધી ગઇ છે કે આ મૃગયા કરવાનો શોખ કુમારને પોતાના પ્રાણથી પણ વધારે વહાલો થઇ પડ્યો છે.' મહારાજ[1]! આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો! આ તો દૈવે અમને સજ્જડ ફટકો માર્યો! મારા મનમાં તે વખતે આ કહેવત યાદ આવી ગઇ: ઊંટની પીઠ ઉપર જે સમાઇ ન શકે તે તેને ગળે બંધાવવામાં આવે છે.[2] અરેરે! કુમારને પેલા પાપી મિત્ર વૈશ્વાનર સાથે યોગ થયો તેને પરિણામે અમે તો ઠાર થઇ ગયા! કારણ કે એ પાપીની દોસ્તીને પરિણામે વળી હિંસા દેવી કુમારશ્રીની ભાર્યા થઇ પડી! આ બાબતના વિચારમાં જ આજનો મારો આખો દિવસ પસાર થઇ ગયો. મહારાજ! આ કારણથી કુમાર આપની પાસે આજે આવ્યા નથી એમ જણાય છે."

વૈશ્વાનરનો ફટકો.

મહારાજ પદ્મરાજાએ વિદુરનો આવો જવાબ સાંભળી વિચારમાં પડી જઇ કહ્યું "વિદુર! આ શિકારનો શોખ મહા પાપનું કારણ છે અને તેમ હોવાથી જ અમારા વશના કોઇ પણ રાજાએ તેવો શોખ અત્યાર સુધી કર્યો નથી. માટે જો કોઇ પણ પ્રકારે કરીને એ શિકારના શોખના કારણ તરીકે રહેલી પેલી તેની હિંસા નામની સ્ત્રી છે તેને કુમારથી દૂર કરાય તો બહુ સારૂ થાય!"

વિદુરે જવાબમાં મારા પિતાજીને કહ્યું "સાહેબ! પેલા વૈશ્વાનરની પેઠે એ હિંસા દેવી પણ અતરગ રાજ્યમાં રહેતી હોવાને લીધે એકદમ આપણાથી પહોંચી શકાય તેવી નથી એ મોટી પંચાતની બાબત છે. પરંતુ સાહેબ! આજે એમ સાંભળ્યું છે કે પેલો[3] જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઓ હતો તે અહીં ફરીવાર આવેલ છે. જો આપની ઇચ્છા હોય તો તેનેજ બોલાવીને પૂછીએ કે હવે આ બાબતમાં આપણે શું કરવું ઉચિત છે." રાજાએ જણાવ્યું કે "ત્યારે તો તે નિમિત્તીઆને અહીંજ બોલાવો."

---

૧ વિદુર પદ્મરાજા પાસે વાત કરે છે.

૨ જેટલો બોજો ઊંટની પીઠપર નખાય તેટલો નાખવો, પછી વધે તો તેને ગળે લટકાવી દેવો; વૈશ્વાનરે પણ આજ રસ્તો લીધો જણાય છે. પોતે બનતું નુકશાન કર્યું અને વધારામા વળી આ હિંસા દેવીને કુમારને ગળે વળગાડ્યા (પરણાવ્યા)-આવો ભાવાર્થ છે. यत्करभस्य पृष्ठे न माति तत्कण्ठे निबध्यते એને મળતી ગુજરાતી કહેવત ધ્યાનમાં આવતી નથી.

૩ જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઆના પૂર્વવર્ણન માટે જુઓ પૃષ્ઠ ૩૬૧.

નિમિત્તીઆએ શિકારનો બતાવેલ ઉપાય.

રાજાના હુકમ પ્રમાણે વિદુર જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઆને બોલાવવા ગયો અને થોડા વખતમાં તેને બોલાવીને પાછો આવ્યો. રાજાએ (મારા પિતાએ) નિમિત્તીઆને યોગ્ય પ્રણામ કરી, યથોચિત માન આપીને તેને બોલાવવાનું કારણ કહી સમજાવ્યું. નિમિત્તીઆએ બુદ્ધિનાડીનો સંચાર બરાબર તપાસીને પછી વિચારપૂર્વક તાતને કહ્યું "મહારાજ! આ બાબતમા એક ઘણો સારો ઉપાય છે. જો એ પ્રમાણે બની આવે તો કુમારને જે સ્ત્રી ઉપર આટલો બધો પ્રેમ લાગ્યો છે તે મહા અનર્થ કરનાર હિંસા દેવી પોતાની મેળે જ દૂર નાસી જાય."

પદ્મરાજા-' એ ઉપાય શુ છે તે આર્ય! આપ અમને સમજાવો,"

નિમિત્તીઓ—' મે આપની સમક્ષ અગાઉજ કહ્યુ હતું કે સર્વ ઉપદ્રવથી રહિત, સર્વ ગુણોનુ નિવાસસ્થાન કલ્યાણપરંપરાનું કારણ અને મંદભાગીઓને મળવું મુશ્કેલ એક ચિત્તસૌંદર્ય[1] નામનું નગર છે. તે નગરમાં લોકોનું હિત કરનાર. દુષ્ટોનો નિગ્રહ કરવામા મહા ઉદ્યોગી, સારા માણસોનું પરિપાલન કરવામાં ખાસ ધ્યાન આપનાર અને કોશ તથા દંડથી સમૃદ્ધ થયેલ શુભપરિણામ[2] નામનો રાજા છે. એ રાજાને ક્ષાન્તિ નામની પુત્રીને જન્મ આપનાર નિષ્પ્રકંપતા[3] નામની દેવીનું પ્રથમ વર્ણન કર્યું હતું તેવીજ તે મહારાજાને એક બીજી ચારૂતા નામની રાણી છે. તે લોકોના હિતને કરનારી, સર્વ શાસ્ત્રના અર્થની કસોટિ જેવી, સારાં અનુષ્ઠાનોને પ્રવર્તાવનારી અને પાપથી દૂર રહેનારી છે.

ચારૂતા રાણી.

{ જ્યાં સુધી પ્રાણી એ ચારૂતા દેવીનું સમ્યગ્ પ્રકારે સેવન કરતા નથી ત્યાં સુધી જ આ સંસારમાં તેઓ સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવે છે અને ત્યાં સુધીજ તેઓ સ્વર્ગ અને મોક્ષનો સુંદર માર્ગ લઇ શકતા નથી-પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. જ્યારે પ્રાણીઓ એ મહાદેવીની વિધાનપૂર્વક સારી રીતે સેવના કરે છે ત્યારે

---

૧ ચિત્તસૌંદર્યના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૩૬૧-૨

૨ શુભપરિણામ રાજાના વિસ્તવાર વર્ણન માટે જુઓ પૃ ૩૬૨-૩.

૩ ક્ષાન્તિના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૩૬૬-૭, નિષ્પ્રકંપતાના વર્ણન માટે જુઓ પૃ. ૩૬૩-૫

તેઓ અનેક પ્રકારના કલ્યાણસમૂહને પ્રાપ્ત કરીને આખરે જરૂર મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે–આટલા માટે એ ચારૂતા દેવી **'લોકોના હિતને કરનારી'** છે એમ ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે.

આ લોકમાં અને પરલોકમાં મહાત્મા પુરૂષોને સંસારસાગરથી પાર ઉતારનાર જે જે મોટાં શાસ્ત્રો છે તે સર્વમાં બુદ્ધિશાળી તત્ત્વ વિચારકોએ આ મહાદેવીને આદરવા યોગ્ય વ્યક્તિ તરીકે વારંવાર વર્ણવેલી છે–એટલે તત્ત્વજ્ઞ સર્વ શાસ્ત્રકારો ભલામણ કરે છે કે એ દેવીનો આદર કરો. તેટલા માટે જ તે ચારૂતા દેવીને સર્વ શાસ્ત્રના અર્થની કસોટિ કરાવે તેવી કહેવામાં આવી છે, મતલબ કહેવાની એ છે કે એ દેવીની ગેરહાજરી હોય તો શાસ્ત્રની સર્વ બાબત અસદ્બુદ્ધિના સમૂહ જેવી લાગે છે. અમુક શાસ્ત્ર તત્ત્વને બરાબર બતાવે છે કે નહિ તેની કસોટિ એ દેવીની બાબતમા તે શાસ્ત્રે શું કહ્યુ છે તે પરથી થાય છે. આથી તે દેવીને **'સર્વ શાસ્ત્રના અર્થની કસોટિ જેવી'** કહેવામાં આવી છે.

લોકોમાં દાન, શીલ, તપ, ધ્યાન, ગુરૂપૂજા, શમ, દમ વિગેરે સારાં અનુષ્ઠાનો–શુભ કાર્યો ગણાય છે તે સર્વને એ મહાદેવી પોતાના બળથી પ્રગટ કરાવે છે–પ્રવર્તાવે છે; તેટલા માટે તેને **'સારાં અનુષ્ઠાનોને પ્રવર્તાવનારી'** કહેવામાં આવી છે.

આ લોકમાં કામ (વિષયેચ્છા), ક્રોધ, ભય, દ્રોહ (વિશ્વાસઘાત), મોહ, મત્સર (અદેખાઇ), વિભ્રમ (ભ્રાંતિ), શઠતા (લુચ્ચાઈ), ચાડીઆપણુ, રાગ વિગેરે જે જે પાપના હેતુઓ છે એટલે જે સર્વથી પાપ બંધાય છે તે અને આ ચારૂતાદેવી કદિ એક સાથે ત્રણ ભુવનમાં પણ રહેતા નથી તેથી એ ચારૂતાદેવીને **'પાપથી દૂર રહેનારી'** કહેવામાં આવી છે.}

દયાકુમારી.

એ શુભપરિણામ રાજાને સદરહુ ચારૂતા દેવીથી એક દયા નામની પુત્રી થયેલી છે, જે દુનિયાને આનંદનું કારણ છે, રૂપથી ઘણી જ સુંદર છે, સગા સંબંધીઓને ઘણી વહાલી છે અને આનંદપરંપરાનું કારણ હોઇને સ્રી છતાં મુનિઓના હૃદયમાં પણ નિરંતર રહેનારી છે.

{ આ સંસારભુવનમાં સર્વે ચરાચર પ્રાણીઓ હમેશા દુ:ખને અને મરણને કદિ પણ ઇચ્છતા નથી, દરેક પ્રાણી અંતઃકરણથી

ઇચ્છે છે કે તેને કોઇ પણ પ્રકારનું સ્થૂળ કે માનસિક દુઃખ ન થાઓ અને મરણ ન થાઓ. આ દયાકુમારી પ્રાણીઓનાં દુ.ખ અને મરણને અટકાવે છે તેથી અનિષ્ટને અટકાવનાર હોવાથી તે 'દુનિયાને આનંદનું કારણ છે' એવું વિશેષણ તેને આપવામાં આવ્યું છે.

એ દયાના મુખમાથી વારવાર 'ભય પામો નહિ–ભય પામો નહિ' એવા શબ્દો નિરંતર નીકળ્યા કરે છે, તેનું મુખ અત્યંત ઉત્તમ અને ચદ્રના આકારને ધારણ કરનારૂ છે, વળી તેને સદ્દાન[1] અને દુ ખત્રાણ[2] નામના ગોળમટોળ સુદર સ્તનો છે, ખૂબ વિસ્તીર્ણ અને જગત્‌ને આનંદ આપે તેવો શમ[3] નામનો કેડની નીચેનો ભાગ છે અથવા ટુકામાં કહીએ તો સામા પ્રાણીને પસદ ન પડે તેવો તેના શરીરનો કોઇ પણ ભાગ નથી તેટલા માટે મહાત્મા પુરૂષોએ તેને 'રૂપથી ઘણી જ સુંદર છે' એમ કહીને વર્ણવી છે.

ત્યાર પછી તે દયાકુમારી 'સગા સંબંધીઓને ઘણી વહાલી છે' એમ કહેવામાં આવ્યું તેનું કારણ સાંભળો. એ દયાના સગા સંબંધીઓમાં ક્ષાતિ[4] છે, શુભપરિણામ છે, ચારૂતા છે, નિષ્પ્રકપતા છે, શૌચ છે, સતોષ છે અને ધૈર્ય વિગેરે મહા ગુણો છે; તેઓને એ હૃદયમાં રહીને બહુ જ આનંદ આપ્યા કરે છે. તેટલા માટે પોતાના બંધુવર્ગને એ ઘણી આહ્લાદ કરનારી છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

સ્વર્ગલોકમાં મનુષ્યલોકમા અને છેવટે મોક્ષમાં જે કાંઇ સુખની શ્રેણી છે તે સર્વ દયાતત્પર પ્રાણીઓના હાથમા જ હોય છે તેટલા માટે તે કન્યા 'આનંદ પરંપરાનું કારણ છે' એમ કહેવામાં આવ્યું છે અને તે પ્રમાણે હોવાથી તે સ્રી છતાં પણ મહામુનિઓનાં હૃદયમાં નિરંતર રહેનારી છે એમ સમજવું.}

---

૧ સદ્દાનઃ સુદર દાનો આપવાં તે

૨ દુઃખત્રાણઃ દુ.ખથી બચાવ

૩ શમઃ શાતિ, પ્રશમ

૪ ક્ષાંતિ દયાની બહેન થાય છે, 'શુભપરિણામ' રાજા એના પિતા થાય છે, 'ચારૂતા' એની સગી માતા છે, 'નિષ્પ્રકંપતા' એની ઓરમાન માતા છે–આ સર્વ દયાનો બંધુવર્ગ છે. સંતોષ વિગેરે સાથેનું તેનુ સગપણ ચોથા પ્રસ્તાવમા જણાશે

દયાની ઉપાદેયતા

જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઓ આગળ કહે છે કે "લોકમાં દયા ખરેખર હિત કરનારી છે, દયા સર્વ ગુણોને ખેંચી લાવનારી છે, દયા ધર્મનું સર્વસ્વ છે, દયા દોષોને કાપી નાખનારી છે, હૃદયમાં થતાં સર્વ સતાપને શાંત કરવાની શક્તિને ધારણ કરનારી છે અને એ જેનામાં હોય છે તેને અનેક પ્રકારની દુશ્મનાવટની પરંપરા કદિ પ્રાપ્ત થતી નથી. એનું કેટલું વર્ણન કરવું? એ કમળની જેવી આંખોવાળી દયાકુમારી એટલા ગુણો ધારણ કરે છે કે તેનું સપૂર્ણ વર્ણન કોણ કરી શકે? મહારાજ! મારે તમને કહેવાની મતલબ એ છે કે આ દુનિયામાં હિંસાને નાશ કરવાનો એક સિવાય બીજો કોઇ પણ અન્ય ઉપાય નથી અને તે એ જ છે કે જ્યારે ધીરવીર કુમાર એ દયાકુમારી સાથે લગ્ન કરશે એટલે તુરત જ તેની પેલી દુષ્ટ ભાર્યા હિંસા નાશ પામી જશે-ભાગી જશે. જુઓ, મહારાજ! એ હિંસા તો મહાપાપી છે અને બળુ બળુ થઇ રહેલી છે ત્યારે પેલી દયાકુમારી તો મહાશુદ્ધ છે અને બરફના જેવી ઠંડી છે. એ હિંસા અને દયામાં અગ્નિ અને જળ તેટલો તફાવત છે."

દયા સાથે લગ્નની ચિંતા.

જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઆનાં આવાં વચન સાંભળીને રાજાએ પૂછ્યુ "આર્ય! ત્યારે કુમાર નંદિવર્ધન એ કન્યા સાથે ક્યારે પરણશે?"

નિમિત્તીઓ—"મહારાજ! જ્યારે શુભપરિણામ રાજા પોતાની દીકરીને તમારા છોકરા સાથે પરણાવવા ઇચ્છશે ત્યારે."

પદ્મરાજા—"ત્યારે એ શુભપરિણામ રાજા ક્યારે પોતાની દીકરી તેને આપશે?"

નિમિત્તીઓ—"જ્યારે તે રાજા કુમાર તરફ સીધો ચાલશે ત્યારે અથવા કુમારને તે શુભપરિણામ રાજા અનુકૂળ થશે ત્યારે."

પદ્મરાજા—"ત્યારે એ શુભપરિણામ રાજા કુમારને અનુકૂળ થાય એનો કાંઇ ઉપાય ખરો કે નહિ?"

નિમિત્તીઓ—"મેં તમને અગાઉ જ જણાવ્યુ છે કે એ શુભપરિણામ રાજાને અનુકૂળ કરી શકે તેવો કોઇ હોય તો તેનો ઉપરી

કર્મપરિણામ રાજા જ છે, બીજો કોઇ તે કામ કરી શકે તેમ નથી[1]; કારણ કે આ શુભપરિણામ રાજા પેલા કર્મપરિણામ રાજા ઉપર જ આધાર રાખીને રહેલો છે. માટે હાલ વિશેષ પ્રયત્ન શું કામ કરવો? જુઓ વાત એમ છે કે જ્યારે એ કર્મપરિણામ રાજાની મહેરબાની કુમાર નંદિવર્ધન પર થશે ત્યારે એના હાથ નીચેના શુભપરિણામ રાજા પોતાની કુંવરી દયાકુમારીને પોતાને હાથે જ કુમારને પરણાવશે. માટે હવે એ બાબતમાં ચિંતા કરવામાં ફળ નથી. વળી કુમારની ભવ્યતા[2] ધ્યાનમાં રાખીને નિમિત્તને જોરે અને યુક્તિના યોગથી હું એટલું પણ કહી શકું છું કે ભવિષ્યમાં કોઇ વખતે પણ જરૂર કુમાર ઉપર કર્મપરિણામ રાજાની કૃપા થશે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી. એવો જ્યારે વખત આવશે ત્યારે કર્મપરિણામ રાજા પોતાની મોટી બહેન લોકસ્થિતિને પૂછી જોશે, પોતાની સ્ત્રી કાળપરિણતિની સાથે વિચાર કરશે, પોતાના મુખ્ય સરદાર [3]સ્વભાવને તે વાત કહી જોશે, આ નંદિવર્ધન કુમારની પાસે જ રહેલી તેના સર્વ ભાવોના અંતરમાં ગુપ્તપણે વાસો કરનારી અંતરંગ ભાર્યા ભવિતવ્યતા છે તેને એ વાતની ખબર કરશે, નિયતિ (આ વસ્તુ આમ જ થવી જોઇએ એવો કુદરતી નિયમ) યદૃચ્છા વિગેરેને પૂછીને કુમારમાં વીર્ય કેટલું છે તેની ખાત્રી કરશે, એ પ્રમાણે સર્વને પૂછીને સર્વની સાથે સલાહ મેળવીને એ મહારાજા નિર્ણય કરશે કે કુમાર હવે દયાકુમારીને યોગ્ય થયો છે, અને એવો નિર્ણય કરીને પછી એ પોતે જ દયાકુમારીના કુમાર સાથે લગ્ન કરશે. આ હકીકતમાં જરા પણ સંદેહ જેવુ નથી માટે વ્યાકુળતા છોડી દો."

મૌન રહેવાની સલાહ.

પદ્મરાજા—"ત્યારે હાલ અમારે શું કરવુ?"

---

૧ જુઓ પૃ ૩૬૯-૭૦ ત્યા કર્મપરિણામ રાજા અને કાળપરિણતિ બન્ને પોતાના તાબામાં રહેનાર આ શુભપરિણામ રાજાના સંબધમા કેવી રીતે કામ લે છે તે વિગતવાર સમજાવ્યુ છે

૨ ભવ્ય પ્રાણીની મોક્ષમા જવાની યોગ્યતા છે તેને અંગે આ વાત છે અપેક્ષિત વચન છે વ્યવહાર રાશિમા આવેલા ભવ્ય પ્રાણીને એવી જોગવાઇ ચોક્કસ જ મળે એમ સમજવુ નિમિત્તીઓ ભવ્યતાના જોરથીજ જવાબ આપે છે

૩ કોઇ પણ કાર્ય થવા માટે પાચ સમવાયી કારણો જોઇએ· પુરૂષાર્થ, કર્મ, ભવિતવ્યતા, કાળ અને સ્વભાવ. આ હકીકત પર અહીં રૂપક છે. લોકસ્થિતિ એ સામાન્ય વચન છે–આજુ બાજુના સર્વ સયોગોનો સરવાળો છે પાચ કારણ માટે જુઓ પૃ. ૩૦૮ ની નોટ ન ૩.

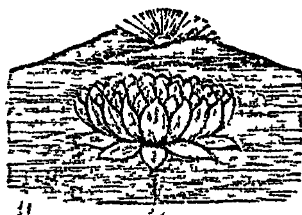
નિમિત્તીઓ—"મૌન ધારણ કરવું અને તેની (નંદિવર્ધન) તરફ ઉપેક્ષા રાખવી."

પદ્મરાજા—"એ વાત ખરી, પણ પોતાના દિકરા તરફ કાંઇ બેદરકારી રાખી શકાય? અને તે રહી શકે પણ ખરી?"

નિમિત્તીઓ—"તો તમે બીજું કરી પણ શું શકશો? જો કુમારને હાલ ઉપદ્રવ થાય છે તે બહારના-સ્થૂળ દેશમાં થતો હોત-આપણે તેને સ્પર્શ કરી શકીએ કે પકડી શકીએ તેવા કોઇ બહારના પ્રાણી તરફથી તેને હેરાનગતિ થતી હોત તો તો તમે તે સંબંધમાં બેદરકારી ન કરો તે ચાલી શકે, પણ આ તો અતરંગનો ઉપદ્રવ છે; માટે તમે હાલ એ સબંધમાં ઉપેક્ષા રાખશો તો પણ તમને કોઇ પણ પ્રકારનો ઠપકો રહેશે નહિ. અને તે સબંધમાં દરકાર કરીને તમે કાંઇ કરી શકો તેમ પણ નથી."

પદ્મરાજા—"જેવી આપની આજ્ઞા!"

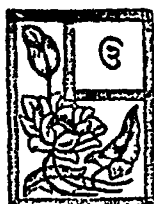
ત્યાર પછી રાજાએ જિનમતજ્ઞ નિમિત્તીઆની પૂજા કરી તેને ત્યાંથી વિદાય કર્યો.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

વૈશ્વાનરહિંસાની ભયંકર અસર તળે.

ઉપરની[1] વાતચીત થયાને કેટલાક દિવસો વ્યતીત થયા. એક વખત રાજાના મનમાં વિચાર થયો કે કુમાર નંદિવર્ધનને યુવરાજપદે[2] સ્થાપન કરવો, તે વાત તેણે પોતાના સરદારોને કરી એટલે તેઓએ સ્વીકારી લીધી. ત્યાર પછી તેને માટે સારો દિવસ મુકરર કરવામાં આવ્યો અને તે દિવસ માટે યુવરાજપદે સ્થાપન કરવાની સર્વ સામગ્રી તૈયાર કરવામા આવી. (નંદિવર્ધન કહે છે કે)

યુવરાજપદ-ની તૈયારી

મને તે માટે રાજસભામાં બોલાવવામાં આવ્યો. મારે માટે એક સુંદર ભદ્રાસન તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. તે દિવસે ત્યાં સર્વ સામંતો એકઠા થયા, નગરના આગેવાન શહેરીઓ પણ સર્વ હાજર થઇ ગયા, સર્વ પ્રકારના મંગળોપચાર કરવામાં આવ્યા, દરેક જાતની સારામા સારી ચીજો વાપરવા માટે કાઢવામાં આવી અને અંતઃપુરની સર્વ સ્ત્રીઓ વિગેરે પણ ત્યાં હાજર થઇ ગઇ.

---

૧ અહીંથી નંદિવર્ધનના ચરિત્રમા મોટો ફેરફાર થાય છે, પુણ્યોદયનુ જોર ઘટતુ જાય છે, તેની શક્તિ મંદ પડતી જાય છે પાપમાં પડેલો માણસ એક પછી એક કેટલા પાપો કરે છે તે હવે જોવાનુ છે શેકસપીયરના Macbeth ના નાટકમા આવોજ પ્રસ્તાવ બને છે એક ખૂન કર્યા પછી ઘણા ખૂનો કરવા તરફ મેક્બેથ દોરવાય છે. આગળ ચરિત્ર વાચતા મનોવિકારનુ જોર કેવું છે તે બરાબર જણાશે અને ત્યા બરાબર જોવાશે કે अधोऽध पाताना भवति विनिपातो शत मुख । નીચે પડવા માડ્યા પછી પાર વિનાનું પડવાનુ થાય છે ચરિત્ર બરાબર સમજીને ધ્યાનમા લેવાનુ છે

૨ યુવરાજપદઃ રાજાની પછી ગાદીએ બેસનાર (પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ) નુ પદ અગાઉ મહોત્સવપૂર્વક આપવામા આવતું હતુ યુવરાજ નિર્માણ થઇ જાય તેથી રાજાના મરણ વખતે અવ્યવસ્થા થતી અટકી જાય છે ઘણા રાજાઓ વાનપ્રસ્થ થતા યુવરાજને રાજપદ આપી દેતા હતા.

મદનમંજૂષાના વેવિશાળ માટે કહેણ, નજીવી બાબતમાં ક્રોધ, પ્રધાનનું ખૂન, પુણ્યોદયનું પલાયન, અનર્થપરંપરા.

એ વખતે[1] પ્રતિહારી અંદર દાખલ થઇ અને મારા પિતા મહારાજ પદ્મરાજને પગે પડી અને બન્ને હાથનો સપુટ બનાવી પોતાના કપાળે લગાડ્યો-મતલબ રાજાને પગે લાગી પ્રણામ કરી બોલી "દેવ! અરિદમન રાજાનો સ્ફુટવચન નામનો મોટો પ્રધાન આપશ્રીને મળવા માગે છે અને હાલ તે બહારના દરવાજા પર ઊભેલ છે, તેના સબધમાં દેવનો જેવો હુકમ !" રાજાએ તેને સભાસ્થાનમાં પ્રવેશ કરાવવાનો હુકમ આપ્યો એટલે સ્ફુટવચનને લઇને પ્રતિહારી અંદર આવી. દૂતે મારા પિતાને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહ્યુ "મહારાજ ! મે હમણાજ સાંભળ્યુ કે આજે અત્યારે રાજકુમાર નંદિવર્ધનને યુવરાજપદે સ્થાપન કરવાનો મહોત્સવ ચાલે છે, તેથી અત્યારે બહુ સારૂ મુહૂર્ત છે એમ ધારીને જે કામ માટે હું અહીં આવ્યો છું તેને માટે એકદમ ઉતાવળથી રાજસભામા હું દાખલ થયો છું."

પાણિગ્રહણ માટે કહેણ.

પદ્મરાજા—"એ તો બહુ સારૂં કર્યું; હવે તમારૂં અહીં આવવાનુ પ્રયોજન શું છે તે જણાવો."

સ્ફુટવચન દૂત—"આપશ્રીના સારી રીતે જાણવામાં છે કે શાર્દૂલપુરમાં પ્રભાતસ્મરણીય અરિદમન નામના રાજા છે, તેમને કામદેવની સ્ત્રી રતિના રૂપને પણ જીતી લે તેવી રતિચૂલા નામની મહારાણી છે, તે રાણીથી રાજાને એક મદનમંજૂષા નામની પુત્રી થઇ છે જે ન ચીંતવી શકાય તેવા અનેક ગુણોની પેટી હોય તેવી શોભી રહી છે. એ મદનમંજૂષાએ લોકોમાં ચાલતી નંદિવર્ધન કુમારનાં પરાક્રમની ઘણી વાતો સાંભળી તેથી તેને કુમારશ્રી ઉપર ઘણો જ પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો એટલે તેને પરણવાનો પોતાના મનમાં કુવરીએ નિશ્ચય કર્યો ત્યાર પછી પોતાનો જે અભિપ્રાય થયો તે તેણે પોતાની માતા રતિચૂલાને જણાવ્યો અને તેની માએ તે મહારાજ અરિદમનને જણાવ્યો. આ પ્રમાણે હકીકત બન્યા પછી પોતાની કુ-

---

૧ 'આદર્યાં અધવચ રહે' લીધેલો કોળીઓ હાથમાજ રહી જાય એનો આ બનાવ દાખલો છે સર્વ સામગ્રી યુવરાજપદની હાજર છતા તે વાત ગળી જાય છે અને નજીવા કારણમા ખૂનો થાય છે તે હવે જોશો.

વેવિશાળની માગણીનો સ્વીકાર.

વળી મદનમંજરી કુમારશ્રી નંદિવર્ધન વેરે આપવાના ઉદ્દેશથી મહારાજા અરિદમને મને આપની પાસે મોકલ્યો છે. હવે આ પ્રમાણેની મારી વિનતી સાંભળીને આપશ્રી તે સંબંધી યોગ્ય હુકમ ફરમાવો!"

સ્ફુટવચનના આવાં વચન સાભળી મારા પિતા પદ્મરાજાએ મતિધન મંત્રીની સામુ જોયું. મતિધન મંત્રીએ કહ્યુ 'મહારાજ! અરિદમન તો ખરેખર એક પ્રભાવશાળી મહાન્ વ્યક્તિ છે! આપશ્રીનો અને તેમનો સબંધ થાય તે સર્વ રીતે યોગ્ય છે, માટે જે માગણી સ્ફુટવચને કરી છે તેનો આપ સ્વીકાર કરો એમ મારી પણ વિનતિ છે' મંત્રીની આ પ્રમાણે સલાહ મળવાથી મારા પિતાશ્રીએ તેમ કરવાની હા પાડી અર્થાત્ વેવિશાળ કબુલ કર્યું.

<u>રંગમાં ભંગ.</u>

"તે વખતે †મેં કહ્યુ "અરે સ્ફુટવચન! અહીંથી તમારૂ શાર્દૂલપુર કેટલું દૂર!"

સ્ફુટવચન—"સાહેબ! અમારૂ શાર્દૂલપુર ૨૫૦ યોજન દૂર છે."

નંદિવર્ધન (હું પોતે)—"એ વાત ખોટી છે. તમારે એમ ન કહેવુ જોઇએ.

સ્ફુટવચન—"ત્યારે કેટલુ દૂર છે તે આપ સાહેબ પોતે જ કહો."

નંદિવર્ધન—"અઢીસો યોજનમાં એક ગાઉ[1] ઓછું.'

સ્ફુટવચન—"એમ ધારવાનું આપ પાસે શું કારણ છે?"

નંદિવર્ધન—"હું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે મે સાભળ્યુ હતું."

સ્ફુટવચન—"આપે એ હકીકત બરાબર જાણી નથી."

નંદિવર્ધન—"ત્યારે તુ કહેછે તે સાચુ અને હું કહું છું તે ખોટું એમ માનવાનું તારી પાસે શું કારણ છે?'

સ્ફુટવચન—"મે મારા પગલાથી બરાબર ગણતરી કાઢેલી છે."

નંદિવર્ધન—"મોટા આધાર રાખવા યોગ્ય માણસો હતા તેની પાસેથી મેં પણ નિશ્ચય કર્યો છે કે તું જે કહે છે તે તદ્દન ખોટું છે અને મારૂ કહેવુ તે સંબધમા છે તે બરાબર સાચું છે."

---

* અહીં બે રો એ સોસાયટીવાળી બુકનું પૃ. ૪૦૧ શરૂ થાય છે

† નંદિવર્ધને—આખી વાર્તા નંદિવર્ધન કહે છે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

૧ ગાઉને માટે ગવ્યુત શબ્દ છે બે કોસનો એક ગવ્યુત થાય છે આઠ હજાર હાથનો અથવા ૨૦૦૦ ધનુષ્યનો એક કોસ, ચાર કોસનો એક યોજન યોજન લગભગ આઠથી નવ માઇલ થવા જાય છે.

સ્ફુટવચન—"કુમારશ્રી ! આપને કોઇએ બરાબર છેતર્યા જણાય છે. મે જે માપ કર્યું છે તેમાં તલનો ત્રીજો ભાગ પણ વધારે કે ઘટાડે થઇ શકે તેવું નથી એવું એ ચોક્કસ માન છે અને મેં તે જાતે કર્યું છે. એમાં જરા પણ ફેરફાર કદિ થવો સંભવિત નથી."

પુણ્યોદય રીસાયો.

આ તો હરામખોર રાજસભામાં લોકોના દેખતાં મને જૂઠો પાડે છે—એવો મારા મનમાં વિચાર આવતાં અંતરંગમાં રહેલ વૈશ્વાનરે ઝણઝણાટી કરી, હિંસાદેવી જરા હસી અને પોતાની યોગશક્તિ મારાપર ચલાવી અને તુરતજ એ બન્નેએ મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો; તેથી જાણે પ્રલયકાળનો સાક્ષાત્ અગ્નિ જ હોઉં તેવો હું થઇ ગયો, મારૂં શરીર લાલચોળ થઇ ગયું, આંખોમાંથી અગારા નીકળવા લાગ્યા, શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું અને મ્યાનમાંથી સૂર્યકિરણના સમૂહ જેવી ભયંકર તરવાર મેં ખેંચી કાઢી. તે વખતે પુણ્યોદયે વિચાર કર્યો કે હવે આપણો વખત પૂરો થઈ ગયો, ભવિતવ્યતાના હુકમથી અત્યાર સુધી તો હું અહીં રહ્યો અને તેના હુકમનું પાલન કર્યું, પરંતુ હવે નંદિવર્ધન કુમાર મારા સંબંધને જરા પણ યોગ્ય[1] રહ્યો નથી, માટે હવે તો અહીંથી ચાલ્યા જવું સારૂ છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પુણ્યોદય નામનો મારો ખાસ મિત્ર મારી પાસેથી તે વખતે ચાલ્યો ગયો.

ખુનપર ચઢેલો નંદિવર્ધન.

મેં તો આવેશમાં આવી જઇને એક મોટી રાડ પાડી—હોકારો કર્યો અને સભાજનોની દેખતાંજ આ કર્તવ્ય છે કે નહિ તેનો જરા પણ વિચાર કર્યા વગર તરવારના એક ઝટકાથી સ્ફુટવચનના શરીરના બે ટુકડા કરી નાંખ્યા જેથી આખી સભામાં હાહાકાર થઇ રહ્યો.

સ્ફુટવચનનુ રાજસભામા ખૂન

તે વખતે મારા પિતાશ્રી પદ્મરાજા જેઓ રાજ્યાસનપર બીરાજમાન થયા હતા તેઓ "અરે અરે ! પુત્ર ! તું આ શુ કાર્ય કરી રહ્યો છે? અરે તેં બહુ ભુંડું કર્યું !" એમ બોલતા સિંહાસન પરથી ઊભા થઇ ગયા અને એકદમ મારી તરફ આવવા લાગ્યા. પિતાશ્રીને મારી તરફ

૧ પૂર્વ પુણ્ય હતુ તે વાપરી ખાધું, તેમા વધારો કર્યો નહિ, તેથી તે પૂરું થયુ એટલે સર્વ રાજસત્તા, અધિકાર અને અનુકૂળતાઓ એક પછી એક જવા લાગ્યા પાપનો અનુબંધ કરાવે તેવો 'પાપાનુબંધી પુણ્ય' નો ઉદય હોય ત્યારે આ પ્રમાણે જ થાય છે

પિતાનું ખૂન.

આવતા જોઇને મે વિચાર કર્યો કે આ (મારા પિતા) પણ એના જેવા જ દુરાત્મા જણાય છે! અને તે જ કારણને લીધે તેઓ મારા કાર્યને અકાર્ય તરીકે જણાવે છે! તેઓ જો એના પક્ષકાર ન હોત તો મારા કામને કોઇ માણસ પણ વખોડત નહિ—આમ વિચારીને ઉઘાડી તરવાર લઇને હું મારા પિતા તરફ દોડ્યો રાજસભામાં મારા અભિષેક માટે હાજર થયેલા સંખ્યાબંધ રાજપુરૂષો અને નાગરીક લોકોએ તો ચારે તરફથી હાહાકાર કરી મૂક્યો અને ચોતરફ મોટી ગડબડ થઇ ગઇ, તેમજ તેઓ સર્વ એકદમ સ્તબ્ધ થઇ ગયા. મે પણ તે વખતે મારો પુત્રધર્મ* વિસારી દીધો, પદ્મરાજા મારા પિતા થાય છે તે વાત ભૂલી ગયો, તેઓનો મારા ઉપર કેટલો બધો સ્નેહ હતો તેની પણ ગણના કરી નહિ. તેઓનો મારા ઉપર મોટો ઉપકાર હતો તે વાત પણ લક્ષ્યમાં લીધી નહિ અને હું જે અકાર્ય કરવા મંડ્યો છું તેથી મને મોટું પાપ બંધાશે તેનો પણ વિચાર કર્યો નહિ. હું તો તે વખતે વૈશ્વાનર મિત્ર અને હિંસાદેવીને એટલો બધો વશ થઇ ગયો કે જાણે હું [1]કર્મચંડાળ હોઉં તેવો બની ગયો અને પિતાજી હજુ તો કાંઇક તેવા જ પ્રકારનું વધારે બોલવા જતા હતા તેવામાં તો તરવારના એક ઝાટકાથી મેં તેઓનું મસ્તક પણ ઉડાડી દીધું

માતાની ઉપર તરવારનો પ્રહાર

તે વખતે "અરે દીકરા! દીકરા! સાહસ કરી નહિ! સાહસ કર નહિ! અરે લોકો! રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો!" એ પ્રમાણે ઘણા ઊંચા સ્વરથી કરૂણસ્વરે બોલતી મારી માતા મારા હાથમાંથી તરવાર છોડાવવા સારૂ ઉતાવળથી આવીને મારે હાથે વળગી પડી. મે તે વખતે વિચાર કર્યો કે મારા શત્રુને મારવા તત્પર થયેલા મારી ઉપર આવી મૂર્ખાઇ ભરેલી રીતે લપ્પન છપ્પન કરનાર મારી માતા પણ ખરેખર મારી દુશ્મન જ છે. આવો સાહસ ભરેલો વિચાર કરીને મારી માતાના શરીરના પણ તરવારથી બે ટુકડા મેં તે જ વખતે કરી નાખ્યા.

તે વખતે મારો સામત શીલવર્ધન જેની સાથે મારી સાળી

---

* પુત્રધર્મ: પુત્રની પિતા તરફની ફરજો

૧ કર્મચંડાળ: ચંડાળને ઘરે જન્મે તે જાતિચંડાળ કહેવાય છે, અધમ કાર્ય કરે તે કર્મચંડાળ કહેવાય છે.

શીલવર્ધન, મણિમંજરી અને રત્નવતીના ખૂન

મણિમંજરી[1] નું લગ્ન કરવામાં આવ્યું હતું તે, તથા મણિમંજરી અને મારી ભાર્યા રત્નવતી અનુક્રમે મને કહેવા લાગ્યાં 'હે ભાઇ ! હે કુમાર ! હે આર્યપુત્ર ! આ તમે શું આદરી બેઠા છો ?' આ પ્રમાણે બોલતાં મને અકાર્ય કરવાથી અટકાવવાને માટે તે ત્રણે જણા એક સાથે મારે હાથે વળગી પડ્યા. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ સર્વે દુરાત્મા (પાપી) ઓએ મારી વિરૂદ્ધ એકસરખો ઊંધો વિચાર કર્યો જણાય છે. એ વિચારથી મારો ક્રોધ વધારે ઉછળ્યો, હું વધારે ગરમ થયો અને તે ત્રણેને એક એક તરવારના ઘાથી એક સાથે જમરાજાના મંદિરે પહોચાડી દીધા.

કનકમંજરીનું ખૂન

તે વખતે આવો અઘટિત બનાવ જોઇને 'અરે આર્યપુત્ર ! આ શું ? આ શું ?' એ પ્રમાણે વિલાપ કરતી મારી સર્વથી વધારે વહાલી પત્ની કનકમંજરી ત્યાં આવી પહોચી. મે મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ અધમ સ્ત્રી આવા શબ્દો બોલે છે તેથી જરૂર તે પણ શત્રુને જ મળી ગયેલી હોવી જોઇએ. અહો ! મારૂં હૃદય[2] પણ અત્યારે તો મારૂ શત્રુ થઇ ગયેલ જણાય છે ! એ પણ કઠેકાણે વાત્સલ્યભાવ કરવા દોરવાઇ ગઇ છે તો તેના એવા મૂર્ખાઇ ભરેલા વત્સળભાવને દૂર કરવો જ જોઇએ. આ વિચારને પરિણામે કનકમંજરી ઉપર પ્રેમ હતો તે ગળી ગયો, તેનો વિરહ સહન થઇ શકશે કે નહિ તે વાત સ્મૃતિમાથી નીકળી ગઇ, તેની સાથે એકાંતમા કેવી કેવી મીઠી વાતો કરી હતી અને તેને કેવાં કેવાં વચનો આપ્યા હતા તેની હૃદયમાં સ્ફુરણા પણ થઇ નહિ, તેની સાથે અનેક પ્રકારનાં કામભોગનાં સુખો ભોગવ્યાં હતા તે સર્વ ભૂલી ગયો અને તેની ઉપર ઉપમા ન આપી શકાય તેવો પ્રેમનો બંધ હતો તે સબંધી જરા પણ વિચાર ન કર્યો. વૈશ્વાનરે મારી બુદ્ધિને તે વખતે એટલી અંધ બનાવી દીધી હતી અને મારા હૃદયમા હિંસાદેવીએ એવું પ્રબળ સ્થાન લીધુ હતું કે

---

૧ કુશાવર્તપુરના કનકચૂડ રાજાની મોટી દીકરી, કનકમંજરીની મોટી બહેન.

૨ નંદિવર્ધને હૃદયને સ્થાને કનકમંજરીને ગણી હતી અને તેનાપર તેને સર્વથી વધારે પ્રેમ હતો. યોગ એવો બન્યો કે સર્વ સબંધીઓ એક સાથે સભામા હાજર હતા અને આવેશપર ચઢેલા નંદિવર્ધનને વિચાર કરવાનો અવકાશ હતો નહિ. વૈશ્વાનરની આ અસરમા જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી, અવલોકન કરવાથી અથવા વિચારણાથી આ વાત ચોક્કસ જણાઇ આવે તેમ છે.

આગળ પાછળનો જરા પણ વિચાર ન કરતાં બાપડી કનકમંજરીને પણ તેજ વખતે મેં તરવારના ઘાથી મારી નાખી.

બીજા અનેક ભયંકર ખૂનો

એ વખતે ધમાધમમાં મારી કેડ ઉપર બાંધેલું વસ્ત્ર છૂટી ગયું અને જમીન પર પડ્યું. વળી મારૂ ઉત્તરીય વસ્ત્ર (ઓઢવાનું વસ્ત્ર) હતું તેપણ જમીનપર પડી ગયું. એને પરિણામે હુ જન્મ્યો ત્યારે હતો તેવો થઇ ગયો—મતલબ તદ્દન નાગો થઇ ગયો વળી મારા બાલ પણ છુટા થઇ ગયા તેથી જાણે સાક્ષાત્ વૈતાળ જ હોઉ તેવો હુ દેખાવા લાગ્યો. મને આવો રાક્ષસ જેવો વિચિત્ર પ્રકારનો જોઇને દૂર રમત કરતા છોકરાઓ તાણી તાણીને મશ્કરી કરતાં ખડ ખડ હસવા લાગ્યા અને તેઓએ કલકલ અવાજ કરી મૂક્યો. આથી વળી હું વધારે ગુસ્સે થયો અને એ છોકરાઓને મારવા માટે તેના તરફ દોડ્યો તે વખતે મારા ભાઇઓ બહેનો સગાસબધીઓ અને સામતો સર્વે મને એકીસાથે અટકાવવા માટે વળગી પડ્યા પરતુ યમરાજા જેમ સર્વની ઉપર એક સરખી રીતે જુએ તેમ તે સર્વને હણતો હણતો હું કેટલેક દૂર નીકળી ગયો અને રસ્તે જતા જરા પણ સામે થવાની નિશાની બતાવે તેને મારી નાખતો ગયો છેવટે મારી સામે લોકો ઘણા થયેલા હોવાથી [1]જગલી હાથીની પેઠે મને ઘણા પ્રકારે મુઝવીને મહા મુશ્કેલીએ આખરે પકડી લીધો, મારી પાસેથી ભયકર તરવાર ખુચવી લીધી અને મારા હાથોને પછવાડે લઇને મને પાચમોડીએ બાધ્યો. પછી મારા તરફ નહિ બોલવા જેવા ખરાબ વચનો બોલીને મને કેદખાનામા નાખ્યો.

એક માસ કેદખાનામાં.
અકસ્માત છુટકારો.
નગરદાહ, નાસભાગ.

લોકોને મને સખ્ત બધને બાધી કેદખાનામાં પૂર્યો અને તેનાં બારણાં મજબૂત બધ કરી દીધા પછી લોકો મને અનેક પ્રકારના દુર્વચનો સભળાવવા લાગ્યા તેનાથી સળગી જતો, ન સાભળી શકાય તેવી

---

૧ જગલી હાથીને પકડવો હોય ત્યારે તેને ખૂબ રગડાવે છે, ઘણા પ્રકારે કટાળો આપે છે અને પછી તેને યુક્તિથી ખાડામા નાખીને કે ચીપીઆઓ પગમા નાખીને પકડી લે છે.

સંતાપમાં ગરકાવ.

ભાષામાં આડું અવળુ બોલતો, કેદખાનાનાં બારણાં સાથે માથુ અફાળતો, ક્ષુધાથી પીડાતો, તૃષાથી હેરાન થતો, અંતરના સંતાપથી બળી જતો, નારકીની પેઠે અનેક પ્રકારના દુઃખ ખમતો-એજ સ્થિતિમાં એક માસ સુધી કેદખાનામાં રહ્યો. ત્યાં મને તેટલો વખત જરા પણ ઉંઘ આવી નહિ, કોઇએ મારાં બંધન જરા પણ છોડ્યાં નહિ અને મારી તરફ નજર પણ કરી નહિ. મહા દુઃખમાં એ સર્વ કાળ મેં ત્યાં પસાર કર્યો.

ભુખ્યો અને તરસ્યો.

આવી રીતે ભુખ્યો અને તરસ્યો એક માસ સુધી કેદખાનામાં રહેવાથી હું તદ્દન ક્ષીણ થઇ ગયો. એક દિવસ લગભગ મધ્યરાત્રીએ મને એક વાર અત્યંત ક્ષીણતાને પરિણામે જરા ઉંઘ આવી. તે વખતે ઉંદરે આવીને મારે હાથે તથા પગે બાંધેલાં બંધનને તોડી નાંખ્યુ તેથી હું છુટો થઇ ગયો. મેં તુરત જ કેદખાનાનાં બારણાં ઉઘાડ્યાં અને બહાર નીકળી આવ્યો. તે વખતે ખબર પડી કે મને રાજમહેલમાં જ કેદ કરવામાં આવ્યો હતો.

ક્રોધીએ આવેશમાં નગર સળગાવ્યું.

મધ્યરાત્રી હોવાથી ચોકીદાર વિગેરે સર્વ સુઇ ગયા હતા. કોઇ હાલતું ચાલતું પણ ન હોતું. મેં તે વખતે વિચાર કર્યો કે-આ આખુ રાજકુળ અને આખુ નગર અત્યારે મારૂં ખરેખરૂં દુશ્મન થઇ ગયુ છે. એ સર્વે લોકોએ મને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો દેવામાં કાંઇ બાકી રાખી નથી-આમ વિચારૂં છું તેવામાં મારા અંતરમાં રહેલા મારા વૈશ્વાનર મિત્રે ઝણઝણાટી કરી અને હિંસાએ આનંદમાં આવી જઇ ખોખારો ખાધો; એટલે એ બન્નેનું મારામાં જોર વધી ગયું. તે વખતે નજીકમાં એક અગ્નિનો કુંડ સળગી રહ્યો હતો તે મારા જોવામાં આવ્યો; એટલે મેં વિચાર કર્યો કે-અહો ! શત્રુને મારવાનો ઉપાય તો અહીં હાજર છે ! હવે એટલું જ કરવાનું છે કે એક શકોરૂં લઇને તેમાં અંગારા ભરી લઉં અને પછી તેમાંથી થોડા રાજમહેલમાં અને થોડા નગરના બીજા ભાગોમાં મૂકી દઉં; ખાસ કરીને જલદી સળગી ઉઠે તેવાં સ્થાનકો શોધીને તેમાં જ અગ્નિ લગાવી દઉં કે જેથી થોડા અંગારાથી પણ ધારેલ કામ થઇ જાય. આમ કરવાથી આખું રાજકુળ અને આખું નગર બન્ને પોતાની મેળે જ નાશ પામી જશે—આવો અધમ વિચાર કરીને મેં તે જ પ્રમાણે કર્યું. એક-

દમ સળગી ઉઠે તેવાં સ્થાનો રાજકુળમાં તથા આખા નગરમાં હું જાણતો હતો, તેને ચારે બાજુએથી મેં સળગાવી મૂક્યાં તેથી એટલી મોટી અગ્નિ સળગી ઉઠી કે હું પણ નગરમાંથી બળતો બળતો માત્ર ભવિતવ્યતાના યોગથી જ બહાર નીકળી શક્યો. હું બહાર નીકળતો હતો તે વખતે નગરના લોકોનો મોટો અરેરાટીનો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યો. સુભટ લોકો બોલવા લાગ્યા કે 'અરે દોડો, દોડો!' તેઓના મનમાં કાંઇક એવી પણ શંકા આવી કે દુશ્મનના લશ્કરે એ અતિ અધમ કાર્ય કર્યું છે. એ વખતે મારૂં શરીર તદ્દન ક્ષીણ થઇ ગયેલ હોવાને લીધે અને શરીરની ક્ષીણતાની અસર મનપર પણ થતી હોવાને લીધે આખરે હું મારી સર્વ ધીરજ ખોઇ બેઠો.[1]

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ખૂનીક્રોધીનો રખડપાટો.

આખા જયસ્થળ નગરને સળગાવી મૂક્યું તેથી મારા મનમાં પણ ભય ઉત્પન્ન થયો અને જંગલ તરફ મેં નાસવા માંડ્યું. નાસતા નાસતાં મેં મોટા જગલમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી મને બહુ પીડાઓ થઇઃ કાંટાઓથી હું વીંધાણો, ખીલાઓથી ઘાયલ થયો, રસ્તો ભુલી ગયો, ખોટે રસ્તે ચઢી ગયો, ઊંચા ઢોળાવપરથી લટકી પડ્યો, ઊંધે માથે નીચા પ્રદેશમાં પડ્યો, મારાં અંગોપાગ ભાંગીને ચૂરેચૂરાં થઇ ગયા અને મને એટલું સખત વાગ્યું કે પડ્યા પછી ઉઠવાની શક્તિપણ મારામાં રહી નહિ.

અટવીનો ત્રાસો.

ચોરની પલ્લીમાં.

એવી રીતે હું મહા અટવીમા પડેલો હતો તે વખતે ત્યા ચોરો આવ્યા. તેઓએ મને એવી અવસ્થામાં પડેલો જોયો. તેઓ મને જોઇને બોલવા લાગ્યા કે–'અરે! આ તો જાડા પાડા જેવી કાયાવાળો માણસ જણાય છે, માટે એને લઇ જઇને કોઇ સારી જગ્યાએ વેચશું

---

[1] નંદિવર્ધને આખું ગામ સળગાવ્યું તે ભાઠો થઇ ગયું હતું, એક માણસ પણ બચવા પામ્યો ન હોતો તે આગળ કથા પરથી જણાશે.

તો એનું ઘણું મૂલ આવશે; માટે ચાલો એને ઉપાડીને આપણા સ્વામી (પલ્લીપતિ) પાસે લઇ જઇએ!' ચોરોને આ પ્રમાણે બોલતાં સાંભળીને મારા મનમાં કાંઇક ઠંડો પડેલો વૈશ્વાનર (મિત્ર) એકદમ સળગી ઉઠ્યો અને હું બેઠો થઇ ગયો. એટલે ચોરોમાંના એક કહ્યું 'અરે ભાઇઓ! આનો વિચાર ખરાબ જણાય છે, તે આપણી સાથે લડવા માગેછે અથવા ભાગી જવા માગે છે, માટે એ હરામખોર પાડાને એકદમ બાંધી લો, નહિ તો એને પકડવો મુશ્કેલ થઇ પડશે.' પછી ચોરોએ મને ધનુષ્યવડે સારી પેઠે કુટ્યો, ખૂબ માર માર્યો અને પછવાડે હાથ કરીને મને પાંચમોડીએ બાંધી લીધો; હું મ્હોઢામાંથી ગાળો દીધા કરતો હતો તેથી મારૂં મ્હોઢું પણ બાંધી લીધું. પછી ત્યાંથી મને ઉપાડ્યો, મારા શરીર પર તદ્દન ફાટેલું તૂટેલું જીરણ કપડું ઓઢાડ્યું અને વારંવાર ગોદા મારતાં, ધમકી આપતાં અને દમ દેતાં

કનકપુરના સીમાડામાં

તેઓ મને કનકપુર[1] નગરની નજીકમાં આવેલી ભીમનિકેતન નામની ચોરની પલ્લીમાં લઇ ગયા. ત્યાં મને રણવીર નામના પલ્લીપતિની પાસે રજુ કરવામાં આવ્યો. પલ્લીપતિએ હુકમ આપ્યો કે—"અરે! આ માણસને બહુ સારી રીતે ખવરાવો પીવરાવો, તેમ કરવાથી જો તે પાડા જેવો જાડો થશે તો તેના પૈસા બહુ વધારે આવશે." ચોરના સ્વામીની આવી આજ્ઞા માથે ચઢાવીને એક ચોર મને પોતાને ઘરે લઇ ગયો.

ક્રોધીની કડવી જીભ.

તે ચોરે મને પોતાને ઘરે લઇ જઇને મારે મ્હોઢેથી બંધ છોડ્યા અને મને મોકળો કર્યો એટલે હું તો મ્હોઢામાંથી મમો ચચો બોલવા મંડી પડ્યો, તેથી તે ચોર મારા ઉપર ઘણો જ ગુસ્સે થયો, તેણે મને લાકડીઓથી ખૂબ ઠોક્યો, માત્ર પોતાના સ્વામીએ મને સોંપેલો હોવાથી જ મારી નાખ્યો નહિ. મારી બોલીમાં કડવાશ તો એટલી હતી કે તે સાંભળીને મને કોઇ પણ માણસ જરૂર મારી જ નાખે. માત્ર મારી કડવી બોલીને લઇને તેણે મને તદ્દન તુચ્છ ભોજન આપવા માંડ્યું. આથી હું વધારે ને વધારે ભૂખ્યો રહેતો હોવાથી તદ્દન લેવાઇ ગયો અને મારા મ્હોં ઉપર પણ દીનતા આવી ગઇ. પહેલાં

---

૧ કનકપુરઃ અગાઉ આ નગરનો રાજા પ્રભાકર હતો. વિભાકર આ નગરના રાજાનો તે વખતે વારસ હતો. વિભાકરની સાથે વિમલાનનાના સંબંધમા મોટું યુદ્ધ થયુ હતુ તે માટે જુઓ આ પ્રસ્તાવ પ્રકરણ ૨૩ મુ. પૃ ૫૮૩ થી.

તો તે તુચ્છ ભોજન[1] આપતો તે ખાવાની મેં ચોખી ના પાડી, પણ અંતે ભુખને લીધે તે પણ મે ખાવા માંડ્યું. પણ એવા કળથી વિગેરે તુચ્છ અન્નથી મારૂ પેટ કાંઇ ભરાયું નહિ તેથી નિરતર મનનો ઉદ્વેગ પણ વધવા લાગ્યો.

ભુખનાં દુ:ખમા

આવી રીતે ભુખમાં અને દુ:ખમાં મારા કેટલાક દિવસો પસાર થઇ ગયા અને હુ દુબળો થતો ગયો. એક દિવસે પલ્લીપતિ રણવીરે હું કેટલો જાડો થયોછું ? વિગેરે પ્રશ્ન મારા પાલન કરનારા ચોરને પૂછ્યા. તેના જવાબમાં તેણે જણાવ્યુ કે "સાહેબ, એનાપર મહેનત તો ઘણી કરવામાં આવે છે, પણ કોઇ રીતે એનામાં બળ વધતું નથી." ત્યાર પછી ભુખમાં અને દુ ખમાં તે ચોરને ઘેર એ જ રીતે હું ઘણો વખત રહ્યો.

રાજ્યદંડ

એક વખત ચોરો ઉપર કનકપુર નગરથી પલ્લી છોડી જવાનો હુકમ આવ્યો, જેની ખબર ચોરોને પડતાં તેઓ પલ્લીમાથી ભાગી ગયા. કનકપુરના રાજાના હુકમથી તે પલ્લીને લુંટી લેવામાં આવી–કબજે કરવામાં આવી અને જેટલાને પકડી શકાયા તેટલા ચોરોને પકડી લેવામાં આવ્યા. પકડાયલા સર્વેને કનકપુર લઇ જવામાં આવ્યા. હું પણ પકડાઇ જનારાઓમાંનો એક હતો.

વિભાકર સમક્ષ નંદિવર્ધન.
માન આપનાર પર ક્રોધ.
ઉપકાર કરનારનું ખૂન.

કનકપુરે.

મને એક ચોર તરીકે મહારાજા વિભાકર પાસે કનકપુર નગરમાં રજુ કરવામાં આવ્યો વિભાકર મને જોતાંજ કાઇક ઓળખી ગયો અને પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે અરે આ તે શું નવાઇ ! આ પુરૂષ બળેલા છાણાના ભાઠા જેવો થઇ ગયો છે અને તેના શરીરપર માત્ર હાડકાં અને ચામડી જ રહ્યા છે તોપણ તે બરાબર કુમાર નંદિવર્ધનનો આકાર ધારણ કરે છે અને જાણે તે જ હોય તેવો દે-

---

૧ કળથી તુચ્છ ભોજન તરીકે ઓળખાય છે, સર્વેથી અધમ દાણો છે અને માણસો દુકાળ જેવા પ્રસગ વગર ખુશીથી તે ખાતા નથી.

ખાય છે તેનું કારણ શું હશે ! આવો વિચાર કરીને પછી તેણે નખથી માંડીને શિખા પર્યંત મને ધારી ધારીને જોયો. એમ કરતાં તેના મનમાં ખાત્રી થઇ ગઇ કે આ તો કુમાર નંદિવર્ધન જ છે. વળી તેણે વિચાર કર્યો કે—અહીં નંદિવર્ધન કુમાર આવા આકારમાં આવે એવો સભવ પણ જણાતો નથી. પણ ખરેખર નસીબની રીતો કાંઇ ઓરજ પ્રકારની છે ! એને (કર્મને—વિધિને—નસીબને) વશ પડેલા પ્રાણીઓના સંબધમાં શું શું નથી બનતું ? જે મોટા રાજાને પગે અનેક મુગટધારી રાજાઓ નમસ્કાર કરી તેના પગની પૂજા કરે છે અને જે કાંઇપણ વચન બોલે તે પ્રત્યેકને લોકો 'જય દેવ, જય દેવ !' એવા શબ્દોથી વધાવી લે છે, તે જ રાજા તે જ ભવમાં નસીબને લઇને ભીખારીનો આકાર ધારણ કરીને અનેક પ્રકારના દુઃખ પામતો જોવામાં આવેછે—માટે આ હાડપિંજર થઇ ગયેલો પુરૂષ મને તો કુમાર નંદિવર્ધન જ લાગે છે તેમાં જરા પણ શક નથી—એવો વિચાર કર્યા પછી પોતે મારી સાથે અગાઉ જે સ્નેહભાવ[1] કર્યો હતો તે યાદ કર્યો અને તેથી આંખમાંથી ગાલ પર ઝરતાં આસુના પ્રવાહ સાથે વિભાકર સિંહાસન પરથી ઉઠીને મને ભેટી પડ્યો. તે વખતે એ બનાવની વિચિત્રતા જોઇને આખુ રાજકુળ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઇ ગયું.

આખરે ઓળખ્યો.

વિધાત્રીના લેખ

વિભાકર નરપતિએ તો મને પોતાના સિંહાસનપર અરધું આસન આપીને પોતાની સાથે બેસાડ્યો અને પછી મને પૂછ્યુ[2] "મિત્ર! આ તે શું ?" વિભાકરના પૂછવાથી મેં તેને મારૂં સર્વ ચરિત્ર કહી સંભળાવ્યુ તે સાંભળીને વિભાકર બોલ્યો "અરે ભાઇ ! તેં આ તારા માતા પિતા વિગેરેને મારી નાખવાનું તદ્દન દયા વગરનું કામ કર્યું તે

૧ વિભાકરે લડાઇનો પ્રસંગ યાદ ન કરતા સ્નેહભાવ યાદ કર્યો તે તેની મોટાઇ બતાવે છે તેના મલમપટ્ટા નંદિવર્ધને કર્યા હતા અને તેથી તેઓ વચ્ચે સ્નેહભાવ થયો હતો. જુઓ પૃ ૬૧૪ વળી નંદિવર્ધને તેને માનપૂર્વક કુશાવર્ત નગરથી વિદાય કર્યો હતો. વિભાકર સારી પ્રકૃતિનો રાજા જણાય છે. લડાઇ પ્રસગે વિભાકર રાજ્યવારસ હતો। તેના પિતા પ્રભાકર રાજા તે વખતે રાજ્ય કરતા હતા તે ધ્યાનમાં રાખવું

૨ પાપી માણસને કોઇ તેના પાપની કથા પૂછે તો તેને પોતાની ઉપર ક્રોધ આવતો નથી પણ પૂછનારપર ક્રોધ આવે છે. નંદિવર્ધનને આવા પ્રકારનો ક્રોધ હવે સર્વ પૂછનાર પર આવશે તે કથામાં જોઇશું. પાપીઓના સંબંધમાં એવું જ થાય છે.

તો કાંઇ ઠીક કર્યું નહિ. જો ભાઇ ! એ ભયંકર કામને પરિણામે તને આ ભવમાં જ આટલો તો ક્લેશ પ્રાપ્ત થયો (અને પરભવમાં શું થશે તેની તો તને ખબર પણ નથી.) એ સર્વ એ અકાર્યનું ફળ છે.” વિભાકરનાં આવાં હિતવચન સાંભળતાં જ મારા મનમાં રહેલા વૈશ્વાનર અને હિંસા જાગ્રત થઇ ગયા અને મેં વિચાર કર્યો કે ખરેખર આ વિભાકર પણ મારા શત્રુનાશના કાર્યને અકાર્ય માને છે તેથી તે પણ મારો દુશ્મન જ જણાય છે. એટલે તુરત જ તેને મારી નાખવાનો મારા મનમાં નિર્ણય થઇ ગયો. પરતુ મારૂં શરીર ઘણું દુબળું થઇ ગયેલું હોવાને લીધે, વિભાકરનો રાજ્યપ્રતાપ ઘણો મોટો હોવાને લીધે, નજીકમાં રાજપુરૂષોનો મોટો સમૂહ હાજર હોવાને લીધે, તેમજ રાજાના પહેરેગીરો અતિ નજીક હોવાને લીધે મે વિભાકર રાજાપર પ્રહાર કર્યો નહિ, પરંતુ મારૂં મ્હોડુ તદ્દન [1]અગાડી દીધું. વિભાકર મારો અભિપ્રાય સમજી ગયો. તેના ધ્યાનમાં આવી ગયું કે જે વાત ચાલે છે તે મને જરા પણ પસદ આવતી નથી તો પછી એ વાત ફરીવાર યાદ કરીને કુમાર નંદિવર્ધનને શા માટે સંતાપ આપવો ? એ વિચારને પરિણામે એ બાબતની વાતચીત વિભાકર રાજાએ બંધ કરી દીધી.

હિત કરનાર પર ક્રોધ

ત્યાર પછી તેજ વખતે વિભાકર રાજાએ પોતાના સામત અને સરદારોને આજ્ઞા કરી ‘ આ નંદિવર્ધન કુમાર મારૂં પોતાનું શરીર જ છે, મારૂં જીવતર છે, મારૂં સર્વસ્વ છે, તે મારો સગો છે, મારો ભાઇ છે, મારે પૂજવા યોગ્ય છે, એના દર્શનથી આજે મને ઘણો આનંદ થઇ ગયો છે, માટે સ્નેહીજન મળે ત્યારે આપણે જે પ્રમાણે મોટા મહોત્સવ કરીએ છીએ તે પ્રમાણે સર્વ કરાવો.’ તેઓએ રાજ્યઆજ્ઞા માથે ચઢાવી. ત્યાર પછી રાજકુળમાં મોટો આનદ પ્રસરી રહ્યો, મને વિધિપૂર્વક ન્હવરાવવામાં આવ્યો, મને દિવ્ય વસ્ત્રાભરણો પહેરાવવામાં આવ્યાં, અત્યંત સુંદર ભોજન મને જમાડવામાં આવ્યું, મારા આખા શરીરપર સુગંધી પદાર્થોનું વિલેપન કરવામાં આવ્યું, મારા શરીર પર મહા મૂલ્યવાળાં અલંકારો ધારણ કરાવવામાં આવ્યાં

નંદિવર્ધનને મોટું સન્માન

૧ કોઇ વાત ન ગમે ત્યારે મ્હોઢાને ‘ અરીઠુ ’ કરવામાં આવે છે તેવું મુખ પરથી જ કોઇ જાણી શકે કે આ ભાઇને આ વાત ગમતી નથી, એવી મ્હોની આકૃતિ તેવે પ્રસંગે થઈ જાય છે

અને છેવટે [1]વિભાકર રાજાએ પોતે પોતાને હાથે મને મનોહર સુંદર પાન આપ્યું. વિભાકર રાજાએ આટલું આટલું મારે માટે કર્યું, પરંતુ મારા મનમાં તો એમજ લાગ્યા કરતું હતું કે અહો ! આણે મને એમ કહ્યુ કે મારા માતાપિતા વિગેરેને મેં મારી નાખ્યા તે વાત ઠીક કરી નહિ; માટે લાગ આવે તો એ પાપીને મારી નાખું! આવા ભયંકર વિચારને લીધે મારૂં મન એટલું ડોળાઇ ગયુ હતું કે મને તે રાજા જાતે આટલું બધું માન આપતો હતો તેના તરફ મારૂં મન પણ ગયું નહિ. ત્યાર પછી ભોજનશાળામાથી બહાર નીકળીને અમે સર્વે બેસવાના દિવાનખાનામાં આવ્યા. ત્યાં વિભાકર રાજાના મંત્રી મતિશેખરે વાત ઉપાડી: "અરે પ્રભાતમાં નામ લેવા યોગ્ય મહારાજા પ્રભાકર[2] દેવલોક ગયા તેની તો આપને ખબર પડી હશે ?" મેં જવાબમાં માથુ ધુણાવ્યુ (જણાવ્યું કે હા, એ સમાચાર થોડા વખત પહેલાં જાણ્યા હતા). તે વખતે વિભાકરની આંખમાં આંસું આવી ગયા અને મુખેથી બોલ્યો "મિત્ર ! પિતા તો પરલોકમાં ગયા ! હવે તારે પિતાનું સ્થાન લેવું જોઇએ. તેથી આ રાજ્ય, અમે સર્વે અને આ સર્વ પ્રધાનમડળ જે પિતાની કૃપામાં લહેર કરતું હતું તે સર્વ તારા નોકર છે અને તારી સેવામાં હાજર છે એમ સમજજે. તારી મરજીમાં આવે તેવી રીતે સર્વની સાથે તું કામ લેજે !" આટલી સુંદર અને ઉદાર પ્રાર્થના વિભાકરે મને કરી, પરંતુ વૈશ્વાનરને હમેશાં કોઇ પણ પ્રકારનો ગુણ હોતો જ નથી તેથી હું તો જરા પણ આભાર માનવાને બદલે મૌન ધારણ કરીને ચુપ બેસી રહ્યો.

ઉદાત્ત ઉદારતા.

હવે એવી રીતે આનદ વિલાસમાં તે દિવસ આખો પસાર થઇ ગયો. રાત્રીની શરૂઆતમાં રાજ્યમડળ ભરાતું હતું તે પ્રમાણે ભરાઇને વિસર્જન થયું. ત્યાર પછી પોતાની પ્રેમી સ્ત્રીઓને પોતાની સાથે સુવા આવવાનો નિષેધ કરીને મારા ઉપર અત્યંત પ્રેમ હોવાને લીધે [3]વાસભુવનમાં આવેલી મહા મૂલ્યવાળી એકજ શય્યામાં વિભાકર રાજા

વિભાકરનું ખૂન

---

૧ રાજા જાતે પાન આપે તે સર્વેથી મોટું માન ગણાય છે.

૨ પ્રભાકરઃ વિભાકર રાજાના પિતા. કનકશેખર સાથે લડાઇ થઈ ત્યારે પ્રભાકર રાજા જીવતા હતા તે વખતે વિભાકર રાજવારસ-યુવરાજ હતો. જુઓ પૃ ૫૮૪

૩ વાસભુવનઃ સુવાનો ઓરડો.

મારી સાથે સુતો. અરે અગૃહિતસંકેતા ! તે વખતે હિંસા અને વૈશ્વાનરે મારા મનને એટલું ચકડોળે ચઢાવ્યુ હતું કે વિભાકર રાજા જેને મારા ઉપર આટલો બધો પ્રેમ અને વિશ્વાસ હતા તેને મેં પાપીએ રાત્રીમાં ઉઠીને નીચે પટકી પાડ્યો અને મારી નાખ્યો. ત્યાર પછી માત્ર શરીરપર એક જ વસ્ત્ર પહેરીને હુ કનકપુર નગરથી બહાર નીકળી ગયો.

કનકચૂડનો આદર.
કનકશેખરનો પ્રશ્ન.
ખૂનનો પ્રયત્ન-બચાવ.

કુશાવર્તપુરે.

ભયકર રાત્રીમાં એકલો બહાર નીકળી હું મોટી અંટવીમાં આવી ચઢ્યો. ત્યાં મેં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કર્યાં. અનેક પ્રકારના કલેશો ખમતો છેવટે હું [1]કુશાવર્તપુરે આવી પહોંચ્યો. બહાર ઉદ્યાનમાં રહ્યો ત્યાં મને કનકશેખરના નોકર ચાકરોએ જોઇ લીધો તેથી તેણે મારા આવવાના સમાચાર મહારાજા કનકચૂડને અને યુવરાજ કનકશેખરને આપ્યા. તેઓએ મનમાં વિચાર કર્યો કે નંદિવર્ધન કુમાર એકલો જ અહીં આવ્યો છે તેનું કાઇ પણ કારણ હોવું જોઇએ. તેઓ પોતાના ખાસ માણસના પરિવારને સાથે લઇને બન્ને મારી પાસે આવ્યા. ઉચિત માન અરસપરસ આપ્યુ લીધું. ત્યાર પછી હું અને કનકશેખર ઉત્સારકમાં[2] સાથે બેઠા પછી તેણે મને એકલા[3] આવવાનું કારણ પૂછયું. મને વિચાર થયો કે આને પણ મારૂ ચરિત્ર પસદ આવતું હોય એમ જણાતું નથી, માટે એવાને તે પોતાની વાત શું કામ કરવી જોઇએ? તેથી મેં કનકશેખરને કહ્યુ 'એ વાત જવા દે! એમાં કાંઇ દમ નથી.' કનકશેખરને આવો જવાબ જરા વિચિત્ર લાગ્યો તેથી વળી બોલ્યો 'અરે ભાઇ! મને પણ તારી વાત ન કહેવાય? તું શું મારાથી આટલી બધી જૂદાઇ રાખે છે?' મેં જવાબમાં કહ્યુ 'ના! એ વાત તો

---

૧ કુશાવર્તપુરઃ કનકચૂડ રાજાની રાજધાની, કનકશેખરનું ગામ—જ્યાં રહી નંદિવર્ધને લડાઇમા જીત મેળવી હતી અને કનકશેખરની બહેન કનકમંજરીને પરણ્યો હતો તે તેના મામાનું શહેર

૨ ઉત્સારકઃ એકાત ગોખલો હવેલીની બહાર રવેશ ઝુલતો હોય તેમાં ગાલીચા નાખી Balcony જેવી બેસવાની જગ્યા

૩ હજી સુધી જયસ્થળ નગરનો દાહ, કનકમંજરી તથા વેવાઇઓનાં ખૂનોની વાત કુશાવર્તપુરે પહોંચી નથી એમ જણાય છે

કહેવાનો જ નથી.' ત્યારે વળી વધારે આગ્રહ કરીને કનકશેખરે કહ્યું 'ભાઇ! તારે એ વાત તો મને કરવી જ પડશે, જ્યાંસુધી એ વાત તું મને નહિ કહે ત્યાં સુધી મારા જીવને ચેન પડે તેમ નથી.' 'મેં વાત કહેવાની ના કહી તો પણ આ હજુ સમજતો નથી અને મારા હુકમને માન આપતો નથી' એ વિચારથી વૈશ્વાનર અને હિંસા મારા મનમાં રહ્યા રહ્યા હીલચાલ કરવા મંડી ગયા. તે વખતે કનકશેખરની કેડમાંથી જમની જીભ જેવી ચમકતી તરવાર મે ખેંચી લીધી અને કનકશેખરને મારવા માટે તે ઉગામી. તે વખતે 'અરે આ શું?' એમ બોલતા કનકચૂડ મહારાજા વિગેરે સર્વે દોડતા આવી પહોંચ્યા અને મોટો કોળાહળ થઇ ગયો. તે વખતે કનકશેખરના ગુણથી ખેંચાઇ આવેલ નજીક રહેલા દેવતાએ મને થંભી દીધો અને સર્વના દેખતાં મને ઉપાડીને આકાશમાર્ગે તે દેશની હદ ઉપરના ભાગમાં લઇ મૂક્યો.

ચોરોએ ઓળખ્યો.
તેમના સવાલથી ક્રોધ.
પર્યાલોચન અને ત્યાગ.

અંબરીષ ચોરપલ્લીમાં.

દેવતાએ ત્યાંથી [1]અંબરીષ જાતિના વીરસેન વિગેરે ચોરોની પલ્લીમાં લાવી મને મૂકયો. મારા હાથમાં તરવાર રહી ગઇ છે અને તે કોઇને મારવા માટે મેં ઉગામેલી છે એવી અવસ્થામાં તેઓએ (ચોરોએ અને ચોરના નાયકે) મને જોયો અને જોતાં વેંતજ તેઓએ મને ઓળખી લીધો. તેઓ સર્વ એક વખત મારા નોકર થઇ રહ્યા હતા તેથી મને જોતાંજ એકદમ મારે પગે પડ્યા અને હકીકત શી છે એમ આતુરતાથી પૂછવા લાગ્યા. હું તેઓને કાંઇ જવાબ આપી શક્યો નહિ તેથી ચોરોને ઘણી નવાઇ લાગી. તેઓ મારે બેસવાને માટે આસન લઇ આવ્યા, પણ તેના ઉપર મારાથી બેસી પણ શકાયું નહિ. તેઓને મનમાં જરા ખોટું લાગ્યું એટલે તે વખતે દેવતાએ મને થંભી દીધો હતો તેમાંથી ચોરોપર કરૂણા કરીને (મને) છૂટો કર્યો. દેવતાએ છૂટો કર્યો એટલે મારાં અંગોપાંગ હાલવા ચાલવા માંડ્યા, જે હકીકત જોઇને ચોરોને ઘણો આનંદ થયો.

દેવતાએ બંધનમાંથી છોડ્યો.

૧ જયસ્થળથી કુશાવર્તપુરે આવતાં આ અંબરીષ ચોરો સાથે નંદિવર્ધનને લડાઇ થઇ હતી જેમા તેણે ઘણુ શુરાતન દેખાડ્યું હતુ અને સર્વ ચોરોને પોતાના નોકર બનાવ્યા હતા. જુઓ પૃષ્ઠ ૫૭૯-૫૮૨ (પ્રકરણ ૨૨.)

તેઓએ પછી મને આસનપર બેસાડ્યો અને આ સર્વ હકીકત કેમ બની આવી તે સબંધી પ્રેમપૂર્વક પૂછવા લાગ્યા. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આતો ભારે પચાત થઇ! જ્યાં જઇએ છીએ ત્યાં આવા પારકી ચિંતામાં બળનાર અને ઉપર ઉપરથી હેત-વત્સળતા બતાવનાર લોકો મળે છે અને જરા પણ સુખે બેસવા દેતા નથી. ચોરોને ફરીવાર પણ મેં જવાબ ન આપ્યો તો પણ તેઓ ફરી ફરીને તે જ હકીકત પૂછવા લાગ્યા આથી મને ઘણો કંટાળો આવ્યો. અંદર રહેલ હિંસા અને વૈશ્વાનર તે વખતે તૈયાર થઇ ગયા એટલે કેટલાક ચોરોને મેં ઠાર કરી નાખ્યા. આવો પ્રત્યક્ષ અણઘટતો બનાવ જોઇને ત્યાં તો મોટો કોળાહળ થઇ ગયો ચોરો મારી સામે ઘણી મોટી સંખ્યામા હોવાથી તેઓએ મારા હાથમાથી તરવાર લઇ લીધી. પોતાની જાતનો ભય લાગતો હોવાથી તેઓએ મને બાંધી લીધો.

પ્રેમીના પ્રશ્ન પર અંધ ક્રોધ.

હવે તે વખતે સૂર્ય અસ્ત થયો, સર્વ જગ્યાએ અંધારૂં પસર્યું. ચોરોએ એકઠા મળીને વિચાર કર્યો કે આ નંદિવર્ધને અગાઉ આપણા ઉપરી નાયક [1]પ્રવરસેનને મારી નાખ્યો હતો અને હાલમાં આપણા કેટલાક આગેવાન મુખ્ય ચોરોને મારી નાખ્યા છે તેથી જણાય છે કે તે હજુ આપણો પૂર્વ કાળનો (જુનો) દુશ્મન જ છે. આપણે તેની સર્વ હકીકત સારી છે એમ ગણીને તેના દાસ થઇને રહ્યા હતા, લોકોમાં એને આપણા સ્વામી તરીકે જણાવ્યો હતો અને એ વાત દૂર દેશાંતરમા પણ પહોંચાડી દીધી હતી, તેથી જો હવે તેને આપણે મારી નાખશુ તો દુનિયામા આપણો ઘણો અવર્ણવાદ બોલાશે, અને જેમ અગ્નિને પોટલામા બાંધી-ભારી શકાય નહિ તેમ તેને રાખવો પણ અશક્ય છે;[2] વળી અહીં રાખીને એને ગમે એટલો મારવામાં આવશે તો પણ તે અટકે તેવો તો છે જ નહિ; માટે દૂર પ્રદેશમાં લઇ જઇને એને છોડી દેવો એજ વધારે સારૂ છે એમ તેઓએ અંદર અંદર વિચાર કરીને નિર્ણય કર્યો. પછી તેઓએ મને ગાડામા નાખી

શત્રુત્વની આશંકા

---

૧ વિપમકૂટ પર લડાઇમા પ્રવરસેન નાયકને નંદિવર્ધને માર્યો હતો. જુઓ પૃ ૫૮૧ પ્રવરસેન પછી વીરસેન નાયકસ્થાને આવ્યો હતો.

૨ અગ્નિનું પોટલુ બાંધી શકાઉ નથી, તે તો પોટલામા હોય તો પણ વધતો જ જાય છે, તેમ નંદિવર્ધનને ચારે બાજુથી બાંધીને રાખવો એ પણ બને તેવું નથી એવો ભાવ જણાય છે

ગાડાં સાથે જ જકડીને બાંધ્યો અને મારા મ્હોઢા ઉપર સખ્ત વસ્ત્ર બાંધવામાં આવ્યું. એ ગાડાની સાથે મનોવેગી અને પવનવેગી બળદ જોડવામાં આવ્યા અને ગાડા સાથે કેટલાક માણસોને પણ મોકલ્યા. અમારૂ ગાડું ચાલ્યું અને રાત્રીમાં જ અમે બાર જોજન ભુમિને ઉલ્લંઘી ગયા એવી રીતે મજલ દરમજલ કુચ કરતા અમે સર્વે [1]શાર્દૂળપુર નગરી નજીક આવી પહોચ્યા. તે નગરની બહાર એક મલવિલય[2] નામનુ ઉદ્યાન હતું ત્યાં ચોરોએ મને મૂકી દીધો અને ગાડું લઇને તેઓ સર્વે પોતાના પલ્લી તરફ પાછા વિદાય થયા.

શાર્દૂલપુરને પાદરે.

[3]થોડા વખતમાં ત્યા ઠડો પવન વાવા લાગ્યો, જે પ્રાણીઓમાં જન્મથી સહજ વૈર હતું તે પણ તેઓએ છોડી દીધું, આખા જંગલમાં (ઉદ્યાનમાં) વિશાળ પૃથ્વીની લક્ષ્મી જાણે આવીને વસી હોય તેવું વિકસ્વર તે થઇ ગયુ, સર્વે ઋતુઓ જાણે એક કાળે ત્યાં સાથે જ ઉતરી આવી હોય તેવો સુંદર દેખાવ વર્તી રહ્યો, પક્ષીના ટોળેટોળાં આનદકલ્લોલ કરવા લાગ્યાં, ભમરાઓ સરલ તાલમાં મનને હરણ કરે તેવો અવાજ કરવા લાગ્યા, તે પ્રદેશમાં બહુ તાપ ન લાગે અને પ્રકાશ ઘણો થાય તેવી રીતે સૂર્ય ઉદ્યોત કરવા લાગ્યો. આવી રીતે, આખી કુદરત એવી અનુકૂળ થતી જણાઇ કે મારૂ મન પણ જરા એ બાબત તરફ ખેંચાયુ અને મારા મનમાં થતો સંતાપ કાંઇક ઓછો થયો.

૧ જે શાર્દુલપુરના અરિદમન રાજાએ સ્ફુટવચન પ્રધાનને પોતાની પુત્રી નંદિવર્ધનને આપવા સારૂ જયસ્થળ નગરે મોકલ્યો હતો તેજ આ નગર છે જુઓ પૃ. ૬૩૪

૨ મલવિલયઃ મલ એટલે અજ્ઞાનનો મેલ તેનો વિલય એટલે નાશ. સ્થાનની પવિત્રતાથી જ જ્યા અજ્ઞાનમેલનો નાશ થાય તેવી જગ્યા

૩ મહાત્મા પુરૂષોના પગલાં થાય ત્યાં કુદરત આવી રીતે અનુકૂળ થઇ જાય છે. આ મહાત્મા કોણ છે તે હાલ તુરતમા જ જોવામાં આવશે.

પ્રકરણ ૩૦ મું. *

મલવિલય ઉદ્યાનમાં વિવેક કેવળી.

મલવિલય ઉદ્યાનમા તે વખતે અનેક દેવો આવી પહોચ્યા. તેઓએ શરીરપર ધારણ કરેલા આભૂષણોની પ્રભાના પ્રવાહ વડે દિશાઓમાં પ્રકાશ પડતો હતો તેઓએ. ઉદ્યાનની જમીન સાફ કરી નાખી, સુગધી જળનો ચારે તરફ છટકાવ કર્યો, પાચે વર્ણનાં સુદર મનોહર ફૂલો ચારે તરફ પાથરી દીધાં, એક મોટી વિશાળ અને રમણીય ભૂમિકાને રત્નોથી વિભૂષિત કરી દીધી, તેના ઉપર [1]સુવર્ણકમળની રચના કરી, તેના ઉપર દેવદુષ્ય (વસ્ત્ર) નો અતિ સુદર ચદરવો બાંધ્યો, તે ચદરવાને મોતીઓની શેરો ચારે તરફ લટકાવી દીધી એવી રીતે સર્વ સુંદર રચનાઓ દેવતાએ તૈયાર કરી દીધી. પછી જાણે યથેષ્ટ [2]ફળ આપનાર હોવાથી સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ જ હોય નહિ, [3]સ્થિરતા ગુણે કરીને જાણે સાક્ષાત્ મેરૂ પર્વત જ હોય નહિ, અનેક ગુણરત્નોની[4] ખાણ હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ ક્ષીર સમુદ્ર જ હોય નહિ, શીતલેશ્ય[5] હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ ચંદ્ર જ હોય નહિ, ઘણો

વિવેક કેવળીનુ ભદ્ર આગમન

* આ અને આવતા બે પ્રકરણો સાથેજ ગણવાના છે, માત્ર સગવડ ખાતર ત્રણ પ્રકરણ પાડવામાં આવ્યા છે

૧ તીર્થંકર મહારાજને માટે દેવો સમવસરણની રચના કરે છે, સામાન્ય કેવળી માટે ઇચ્છા થાય તો ભક્તિભાવથી દેવો કમળની રચના કરે છે સામાન્ય કેવળીને સમવસરણ હોય નહિ એવો કલ્પ છે

૨ ફળઃ શ્લેષ છે (૧) કલ્પવૃક્ષ પક્ષે સ્થૂળ વસ્તુ; (૨) આચાર્ય પક્ષે મોક્ષ-સ્વર્ગ વિગેરે ફળ

૩ સ્થિરતા શ્લેષ છે (૧) મેરૂપર્વત પક્ષે-હાલે ચાલે નહિ તે ભાવ; (૨) આચાર્ય પક્ષે-ડગે નહિ તેવો નિશ્ચળ ગુણ

૪ રત્ન શ્લેષ છે (૧) સમુદ્રમાં રત્નો હોય છે; (૨) કેવળીમાં અનેક ગુણો સુપ્રસિદ્ધ છે

૫ શીતલેશ્ય શ્લેષ છે (૧) ચદ્ર પક્ષે-ઠંડાપણાનો સ્વભાવ છે જેનો; (૨) આચાર્ય પક્ષે-શીતલેશ્યા-શાંત સ્વભાવવાળા.

પ્રતાપ[1] હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ સૂર્ય જ હોય નહિ, મહા મુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થઇ શકે તેવા હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ [2]ચિંતામણિ રત્ન જ હોય નહિ, અત્યંત નિર્મળ[3] હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ સ્ફટિક રત્ન જ હોય નહિ, સર્વ સહન[4] કરવાની વિભૂતિ હોવાને લીધે જાણે સાક્ષાત્ પૃથ્વીનો ભાગ જ હોય નહિ, કોઇનું અવલંબન[5] નહિ કરતા હોવાથી જાણે સાક્ષાત્ આકાશનો પ્રદેશ જ હોય નહિ તેવા, કેવળ જ્ઞાનરૂપ સૂર્યને ધારણ કરનાર [6]વિવેક નામના આચાર્ય મહારાજ ત્યાં પધાર્યા. તેમના આવવાના માર્ગ ઉપર દેવતાઓ અત્યંત આતુરતાથી નજર નાખીને રાહ જોઇ ઊભા રહ્યા હતા. ગંધહસ્તી[7] જેમ અનેક હાથણીઓના ટોળાથી પરવરેલ હોય તેમ આ મહાધુરંધર આચાર્ય તેમના જેવા જ શાંતમૂર્તિ અનેક શિષ્યોથી પરવરેલા હતા. આચાર્ય મહારાજ ત્યાં પધાર્યા એટલે તુરત જ કનકકમળ ઉપર તેમને બીરાજમાન કરવામાં આવ્યા. ત્યાં આગળ હાથ જોડીને ઊભી રહેલી સભા તેઓશ્રીને યોગ્ય પ્રણામ નમસ્કાર-વંદના વિગેરે કરી રહી ત્યાર પછી સર્વ જમીનપર બેસી ગયા. કેવળી ભગવાન વિવેકાચાર્યે ત્યાર પછી વ્યાખ્યાન કરવાની શરૂઆત કરી.

તે વખતે ભગવાનના પ્રતાપને સહન નહિ કરી શકવાથી મારા શરીરમાથી હિંસા અને વૈશ્વાનર બહાર નીકળી ગયા અને મારાથી દૂર જઇને મારી રાહ જોવા લાગ્યા.

---

૧ **પ્રતાપ** શ્લેષ છે. (૧) સૂર્ય પક્ષે-તાપ; (૨) કેવળી પક્ષે-તેજ

૨ **ચિંતામણિ રત્ન** મળવુ મુશ્કેલ છે, આવા મહાત્માનો યોગ થવો પણ ઘણો મુશ્કેલ છે.

૩ **નિર્મળ** શ્લેષ છે: (૧) સ્ફટિક પક્ષે-જેની આરપાર જોઇ શકાય તેવું; (૨) આચાર્ય પક્ષે-મેલ-દોષ વગરના.

૪ **સર્વસહિષ્ણુતા** શ્લેષ છે: (૧) જમીનપર ગમે તેવો બોજો મૂકવામાં આવે તે તે સહન કરે છે, તેને ખોદે, કાપે, તોડે, ફોડે તો પણ તે ગુસ્સે થતી નથી, (૨) આચાર્ય સર્વ પ્રકારના પરિષહો-ઉપસર્ગો સહન કરે છે તેથી જમીન પેઠે તેમનામા પણ સર્વસહિષ્ણુતાનો ભાવ છે

૫ **અવલંબન** શ્લેષ છે· (૧) આકાશને કોઇના ટેકાનો ખપ નથી, (૨) આચાર્ય નિરાલંબન ધ્યાન કરે છે, પોતાના જોરથી જ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, કોઇના આલંબનની-ટેકાની અપેક્ષા રાખતા નથી

૬ **વિવેક** આચાર્યને અહીં લઇ આવવામાં ગ્રંથકર્તાએ ઘણી ખૂબિ કરી છે સારા ખરાબનુ જ્ઞાન એટલે **વિવેક** એ જ્ઞાનની પ્રાણીને ઘણી જ જરૂર છે અને તેના વગર સર્વ પ્રયાસ' લગભગ નકામા જેવા જ થાય છે.

૭ **ગંધહસ્તી** એવો આકર્ષક હોય છે કે તેની પછવાડે સેંકડો હાથણીઓ પ્રેમથી ફર્યા જ કરે છે ટોળાબંધ હાથણીઓનો તે પતિ હોય છે.

અરિદમન રાજાની સ્તુતિ.

હવે એ શાર્દૂલપુર નગરમાં અરિદમન નામનો રાજા હતો, તેણે લોકોને મુખેથી વિવેકાચાર્ય બહાર ઉદ્યાનમા પધાર્યા છે એવા સમાચાર સાંભળ્યા એટલે કેવળી મહારાજને વદન કરવા સારૂ તે નગર બહાર નીકળ્યો. પૂર્વે તેની જે દીકરી મદનમંજૂષાનું પાણિગ્રહણ કરવા સારૂ તેણે પોતાના પ્રધાન પુરૂષ સ્ફુટવચનને મારી પાસે મોકલ્યો હતો[1] તે કન્યા પણ તેની સાથે ત્યાં આવી હતી અને અરિદમન રાજાની રાણી અને મદનમંજૂષાની માતા રતિચૂલા પણ સાથે જ આવી હતી. અરિદમન રાજાએ રાજ્યના પાચ ચિહ્નો[2] બહાર છોડી દીધાં, કેવળી ઉપર મનમા અત્યત ભક્તિ દેખાડી અને ઉત્તરાસગ[3] ધારણ કરી સૂરિમહારાજના અવગ્રહમા તે દાખલ થયો. ત્યાર પછી સૂરિમહારાજના ચરણમા પચાંગ પ્રણામ પૂર્વક નમસ્કાર કરીને પોતાના હાથ જોડી કપાળે લગાડી મુખેથી આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.

"અજ્ઞાન રૂપ અધકારનો નાશ કરનાર હે [4]સૂર્ય! રાગ રૂપ સતાપનો નાશ કરનાર હે ચદ્ર[5]! તમને નમસ્કાર છે. હે કરૂણાસમુદ્ર! તમારા પવિત્ર પગલાનું આજે દર્શન કરાવી, સસારનો નાશ કરાવીને અમને પાપથી મુક્ત કરી દીધા છે. આજે જ ખરેખર મારો જન્મ થયો છે, આજે જ ખરેખરૂં રાજ્ય મને પ્રાપ્ત થયુ છે, મારી શ્રવણેન્દ્રિય આજે જ કૃતાર્થ થઇ છે અને આખોવડે આજે જ હુ દેખતો થયોછુ! કારણ કે સર્વ પ્રકારના સતાપો, પાપો અને અજીર્ણને રેચ આપનાર અને મારા મહાભાગ્યને સૂચવનાર આજે આપશ્રીનુ દર્શન મને થયુ છે" સર્વ પાપોનો નાશ કરનાર મહાત્મા આચાર્ય મહારાજની આવા સુદર શબ્દોમા સ્તુતિ કર્યા પછી અરિદમન રાજાએ બીજા સર્વ સાધુઓને વદના કરી અને ત્યાર પછી નિર્જીવ ભૂમિને જોઇને પોતે જમીનપર બેઠો. તે વખતે સ્વર્ગ અને મોક્ષ રૂપ વસ્તુઓને પ્ર-

---

૧ જુઓ પૃષ્ટ ૬૩૪

૨ છત્ર, ચામર, પાદુકા, છડી અને તરવાર આ પાચ રાજ્યચિહ્નો છે દેવવદનભાષ્ય ગાથા ૨૧ મીમા છડીને સ્થાને મુગટ કહેલ છે

૩ ઉત્તરાસંગઃ ખેસ જેવુ વસ્ત્ર મોટા માણસ પાસે જતી વખતે ઉત્તરાસંગ ધારણ કરવું જોઇએ એવો શિષ્ટાચાર છે

૪ સૂર્ય અધકારનો નાશ કરે છે, આચાર્ય અજ્ઞાન રૂપ અંધકારનો નાશ કરે છે

૫ ચંદ્ર તાપનો નાશ કરે છે, આચાર્ય રાગદ્વેષરૂપ સખ્ત તાપનો નાશ કરે છે

લક્ષ કરાવતા હોય તેવી રીતે આચાર્ય મહારાજે તેમજ સર્વ સાધુએ રાજાને ધર્મલાભ દીધો. ત્યાર પછી બીજા સર્વ લોકોએ આચાર્ય મહારાજને અને મુનિઓને વંદના કરી. સર્વ બેસી ગયા પછી લોકયાત્રા કરવા ઉદ્યુક્ત ગયેલા આચાર્ય મહારાજે દેશના દેવા માંડી.

વિવેક કેવળીની દેશના.

"અહો ભવ્ય પ્રાણીઓ! કોઇ પણ પ્રકારનો થાક ખાધા વગર "પ્રાણી આ સંસારઅટવિમાં ભટક્યા કરે છે. તેને સર્વજ્ઞ મહારાજે "બતાવેલ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે. એમ કહેવાનું "કારણ એ છે કે જ્ઞાનચક્ષુથી જોતાં આ સંસાર અનાદિ કાળથી "આવોને આવો વર્તે છે, લોક પણ [1]પ્રવાહથી અનાદિ છે અને જીવો "પણ અનાદિ કાળથી છે. હવે એ પ્રાણીઓને અનાદિ કાળની "રખડપટ્ટીમાં કોઇ પણ વખત સર્વજ્ઞે બતાવેલા ધર્મની પ્રાપ્તિ થઇ "હોતી નથી અને તેને લઇને તેઓ બાપડા સંસારમાં રખડ્યા જ "કરે છે અને તેમની રખડપટ્ટીનો છેડો કદિ આવતો નથી. જો તે-"ઓને કદિ પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ થઇ હોય તો પછી તેઓને સંસારમાં "રહેવાનું જ શેનું હોય? અગ્નિના મેળાપમાં તરખલાનો સંભવ કે "અસ્તિત્વ ક્યાંથી હોઇ શકે? તેટલા માટે હે રાજન્! તીર્થંકર મ-"હારાજે બતાવેલ ધર્મ આ પ્રાણીએ પૂર્વે કદિ પણ પ્રાપ્ત કર્યો નથી "એવો ચોક્કસ નિર્ણય થાય છે અને તે સંબંધમાં જરા પણ શંકા "રહેતી નથી. જેવી રીતે મત્સ્યો સમુદ્રમાં ડોળાયા કરે છે તેમ પ્રા-"ણીઓ આ અનાદિ સંસારરૂપ સમુદ્ર જે નિરંતર દુઃખથી ભરેલો છે "તેમાં ડોળાયા કરે છે, અહીંથી તહીં મત્સ્યની પેઠે ઘસડાયા કરે છે "અને નિરંતર અટવાયા કરે છે; એવી રીતે ભટકતાં જ્યારે સ્વકર્મનો "અને ભવ્યપણાનો પરિપાક થાય, મનુષ્યભવાદિ સામગ્રી મળી "આવે, સમય (કાળ)ની અનુકૂળતા થાય ત્યારે તેના ઉપર મહાક-"લ્યાણ કરનાર અચિંત્ય શક્તિવાળી પ્રભુની કૃપા થાય છે અને તેને "પરિણામે મહા મુશ્કેલીએ ભાગી શકાય તેવી [2]ગ્રંથીનો ભેદ કરીને "(ગાંઠને કાપી નાખીને) સર્વ કલેશનો નાશ કરનાર જિનેંદ્ર ભગવા-

---

૧ પ્રવાહથી અનાદિ છે એ વિચાર ઘણો તત્ત્વસૂચક છે, એમા Evolution બતાવ્યું છે અને ભાવો ફરે પણ લોકતત્ત્વ રહે એમ બતાવ્યું. પર્યાયાંતર થયા કરે છે એ વાત સમજવા જેવી છે જુઓ દ્રવ્યગુણપર્યાયનો રાસ

૨ અનાદિ મિથ્યાત્વની ગાંઠ. ગ્રંથિભેદ પર અન્યત્ર વિવેચન થઇ ગયુ છે જુઓ પૃ. ૮૬-૮૮ (પ્રથમ પ્રસ્તાવ)

‘ નના તત્ત્વનુ દર્શન પ્રાણી પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાર બાદ પ્રાણી તી-
“ ર્થંકર મહારાજે બતાવેલ સર્વ દુ:ખનો નાશ કરનાર ગૃહસ્થધર્મનો
“ અથવા સાધુધર્મનો સ્વીકાર કરે છે. આવા પ્રકારની સામગ્રી પ્રા-
“ પ્તીને મળવી ઘણી મુશ્કેલ છે અને તેટલા માટે [1]રાધાવેધનું સાધવું
“ જેમ ઘણુ જ મુશ્કેલ છે તેમ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી તે પણ ઘણી જ
“ મુશ્કેલ છે એમ વારવાર કહેવામાં આવ્યુ છે. હવે જો તમને શુદ્ધ
“ ધર્મની પ્રાપ્તિ થઇ છે તો તેને પાળવામાં બને તેટલો ઉદ્યમ કરો
“ અને એ ધર્મની જેટલે અશે પ્રાપ્તિ ન થઇ હોય તેટલે અશે મેળ-
‘ વવાને માટે હે ભદ્ર જીવો! તમે પ્રયાસ કરો.”

અરિદમનને પૂછેલા નંદિવર્ધનસંબંધી સવાલો.

એ વખતે અરિદમન રાજાએ વિચાર કર્યો કે—આ આચાર્ય ભગવાન તો કેવળજ્ઞાનરૂપ સાક્ષાત સૂર્ય છે. તેઓથી તો કોઇ પણ વાત અજાણી હોય જ નહિ, માટે આ ભગવાનને મારા મનમા જે સશય છે તે પૂછી જોઉ. અથવા તો આચાર્યમહારાજને કેવળજ્ઞાન છે તો તેઓ મારા મનમાં રહેલો સંશય પોતે પોતાથી જ જાણી શકશે અને મને જે હકીકત જાણવાની ઇચ્છા થઇ છે તે સમજી જશે અને મારા ઉપર કૃપા કરીને સર્વ હકીકત પોતે જ કહી બતાવશે રાજા આ પ્રમાણે વિચારે છે તેવામા ભવ્ય પ્રાણીઓને વિશુદ્ધ બોધ કરવાના ઉદ્દેશથી રાજાને સબોધીને કેવળી ભગવાને કહ્યુ:—

વિવેકાચાર્ય—“અરિદમન મહારાજા! તમારા મનમા જે સંદેહ છે તે વાણીથી પૂછો”

અરિદમન—“ભગવન્! હકીકત એમ છે કે આ નજીકમાં બેઠેલી મદનમંજૂષા નામની મારી દીકરી છે. તેનો સબધ પદ્મરાજાના કુમાર નંદિવર્ધન સાથે કરવા માટે થોડા વખત પહેલા અહીથી મારા એક સ્ફુટવચન નામના અધિકારીને જયસ્થળ નગરે મોકલ્યો હતો. તેને ગયાને ઘણો વખત થયા છતાં જ્યારે તે પાછો આવ્યો નહિ ત્યારે તેનું શું થયું તે સબધી તપાસ કરવાને અહીથી મેં કેટલાક માણસોને જયસ્થળ નગરે મોકલ્યા. થોડા વખત પછી એ પ્રમાણે તપાસ કરવા મોકલેલા પુરૂષોએ પાછા આવીને જણાવ્યું કે ‘એ જયસ્થળ નગર તો બળીને ભસ્મ થઇને ગયું છે અને જંગલને જેમ દવ લાગ્યો

જયસ્થળ નગરના સમાચાર

1 રાધાવેધ: આડા અવળા ફરતા ચાર ચાર ચક્રોની વચ્ચેથી નીચે તેલની કઢામાં જોઇ બાણને એવી રીતે પસાર કરવુ કે ચક્ર ઉપર રહેલ રાધા નામની પુતળીની ડાબી આંખને તે વીંધી નાખે આ પ્રયોગ ઘણો જ મુશ્કેલ છે

હોય તેમ આખુ ભાઠો થઇ ગયુ છે.[1] વળી જંગલને દવ લાગે ત્યારે જેમ તેની આસપાસનું મડળ (ચારે બાજુનો પ્રદેશ) પણ બળી જાય તેમ તે જયસ્થળ નગરની નજીકના નાનાં ગામો અને શહેરો પણ બળીને નાશ પામી ગયાં છે. તે સર્વ બળીને એનો એવો ભાઠો થઇ ગયેલ છે કે હાલ તે જાણે એક જગલ હોય તેવુંજ દેખાય છે. ત્યાં તપાસ કરવા ગયેલા મારા માણસોને એક પણ એવો માણસ ન મળ્યો કે જેને એ સર્વ હકીકત કેમ બની કે શું થઇ ગયુ તે સબંધી સમાચાર પણ પૂછી શકાય! આ પ્રમાણે હકીકત સાંભળીને મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે અહો અહો! આ તો મોટી ઉપાધિ ઉત્પન્ન થઇ! અરે પણ આ પ્રમાણે થવાનુ કારણ શું હશે? અરે શું ત્યાં તે એકદમ અચાનક ઉત્પાત થયો હશે અને તેને પરિણામે અગારાનો વરસાદ થયો હશે! અથવા તો અગાઉ ગુસ્સે થયેલા કોઇ દેવતાએ એ નગરને બાળીને ભાઠો કરી નાંખ્યુ હશે! અથવા તો કોઇ તાપસાદિકે ક્રોધમાં આવી જઇને શાપ દઇને એ નગરને બાળી મૂકયુ હશે! અથવા તો [2]ક્ષેમ અગ્નિવડે અથવા ચોરોએ તેને બાળી મૂકયુ હશે! આ હકીકતનું ખરેખરૂ સ્વરૂપ ન સમજવાથી મનમાં શોક પામતો ઘણા વખતથી હું, તે સબધી મુઝવણમા પડેલો હતો. હવે આપશ્રીના દર્શન થવાથી મારા શોકનો આજે નાશ થયો છે, પરતુ મારા મનમાં જે સદેહ ઉત્પન્ન થયો હતો તેનુ હજી પણ નિવારણ થયુ નથી, હવે આપસાહેબ મારો તે સશય દૂર કરવા કૃપા કરો."

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! આ પર્ષદાની નજીક એક પુરૂષ બેઠેલો છે જેના હાથપગ પછવાડેથી મજબૂત બાંધેલા છે, જેના મ્હોઢા ઉપર મોટો કૂચો મારવામાં આવેલો છે અને જે વાંકો વળી ગયેલો છે તેને તમે જુઓ છો?"

અરિદમન—"હા સાહેબ! એ પુરૂષને હુ બરાબર જોઉં છુ."

વિવેકાચાર્ય—"મહારાજ! જયસ્થળનગર એ પુરૂષે બાળી નાખ્યું છે"

---

૧ નંદિવર્ધને જયસ્થળમાંથી નીકળતી વખતે આગ મૂકી હતી તેનુ આવું પરિણામ આવ્યુ હતું જુઓ પૃ ૬૪૧

૨ ક્ષેમ અગ્નિઃ કેટલાક લોકો દાવાનળ સળગાવવાને 'ધર્મદીપ' કહે છે. સગાસ્નેહી મરતી વખત માને છે કે અમુક ધર્મદીપ કરશુ ધર્મદીપથી મરનારના આત્માને શ્રેય થશે એમ તેઓ માને છે. આને ક્ષેમ અગ્નિ-ધર્મદીપ કહે છે ચોરો ચોરી કરી આગ મૂકે છે અને લોકોનુ આગમાં ધ્યાન રહે ત્યા પોતે પલાયન કરી જાય છે તેવા પ્રકારનો અગ્નિ પણ અત્ર વર્ણવ્યો જણાય છે.

અરિદમન—"અહો ! સાહેબ ! એજ પુરૂષે જયસ્થળને સળગાવી દીધુ ? ત્યારે મહારાજ ! એ પુરૂષ કોણ છે ?"

વિવેકાચાર્ય—'રાજન્ ! તમે જેને જમાઇ કરવા ધાર્યો હતો તે જ આ કુમાર નંદિવર્ધન છે '

અરિદમન—' અરે સાહેબ ! એ તે શું વાત ! શું નંદિવર્ધને પોતે જ એ કામ કર્યું ? આવા પ્રકારનુ કામ એણે શા માટે કર્યું ? વળી અત્યારે તે આવી અત્યન્ત માઠી અવસ્થામા શા કારણે આવી ગયેલો જણાય છે ?"

નંદિવર્ધનની કર્મકથા

ત્યાર પછી આચાર્ય ભગવાને સ્ફુટવચન પ્રધાન જયસ્થળનગરે પદ્મરાજાની સભામા ગયો અને ત્યા નંદિવર્ધન સાથે નજીવી બાબતમા હોસાતોસી થઇ ત્યારથી માંડીને ચોરોએ બાંધી ઉપાડી શાર્દૂલપુર નગરની બહારના જગલમાં (મને) છોડી દીધો ત્યા સુધીની સર્વ વાર્તા વિગતવાર કહી સભળાવી. મારૂ આવું ચિત્ર વિચિત્ર સ્વરૂપ સાભળીને રાજાને તેમજ આખી મડળીને ઘણી નવાઇ લાગી અરિદમન રાજાએ વિચાર કર્યો કે તેનુ (નદિવર્ધનનુ) મ્હોઢુ બાંધેલુ છે તે છોડી નાખુ? અથવા તો એના હાથો છૂટા કરૂ ? અથવા તો નહિ નહિ ! હમણાજ આચાર્ય મહારાજે એનુ ચરિત્ર નિવેદન કર્યું છે, તે જોતાં એને હમણાજ છૂટો કરીશ તો અત્યારે જ તે કાંઇક નકામી ધમાધમ ઊભી કરીને કેવળી ભગવાન પાસે અમને આવી મજાની ધર્મકથા સાભળવાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થયો છે તેમાં કાંઇ વિઘ્ન ઊભું કરશે. માટે હાલ તો તે જેમ પડેલો છે તેમજ ગુરૂ મહારાજની કથા ચાલે ત્યાં સુધી તેને રહેવા દેવો એ વધારે સારૂ છે ધર્મકથાનું શ્રવણ પૂર્ણ થયા પછી તેના સબધમા ઘટતું કરવામા આવશે જે પ્રાણીનું આવું અઘોર પાપચરિત્ર છે તેના ઉપર એકદમ વધારે પડતી દયા કરી દેવી તે પણ એક રીતે તદ્દન અયોગ્ય છે હવે તો કેવળી ભગવાનને એક બીજો પણ સવાલ પૂછી લઉ.

અરિદમનના નંદિવર્ધન સંબંધી વધારે પ્રશ્નો.

અરિદમન—"મહારાજ ! અમે તો અગાઉ કુમાર નંદિવર્ધન માટે ઘણી સારી અને મોટી મોટી વાતો સાભળી હતી અને તે મહા ગુણવાન્ છે એમ જાણવામાં આવ્યું હતું. અમે તો સાભળ્યુ હતું કે તે ઘણો બહાદુર છે, કાબેલ છે, ઠરેલ છે, સમજણવાળો છે, મહાસત્ત્વવાન્ છે, દૃઢ પ્રતિજ્ઞાવાળો છે, રૂપવત છે, રાજનીતિનો જાણનાર છે,

સર્વ શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ છે, સર્વ ગુણોની લગભગ કસોટિ જેવો છે અને બહુ મોટી વિખ્યાતિ પામેલ અસાધારણ પુરૂષ છે-આવી આવી ઘણી વાતો તેના સબંધમાં અમે સાંભળી હતી, છતાં એણે આવી અત્યંત પાપયુક્ત ચેષ્ટા શામાટે કરી હશે તે કાંઇ સમજાતું નથી!"

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! એ બાપડાનો એમાં કાંઇ પણ દોષ નથી, તમે એના જે જે ગુણોનું વર્ણન કર્યું તે સર્વ ગુણોથી યુક્ત તે પોતાના [1]સ્વરૂપમાં હોય ત્યારે બરાબર વર્તે છે."

અરિદમન—"ત્યારે સાહેબ! એવા ચરિત્ર માટે જો એનો કાંઇ દોષ નથી તો તે સર્વ દોષ કોનો છે તે આપ મને કૃપા કરીને સમજાવો"

વિવેકાચાર્ય—"પેલા તેનાથી થોડે છેટે બે તદન કાળા રૂપવાળા મનુષ્યો બેઠેલા છે તેનો એ સર્વ દોષ છે."

રાજાએ પોતાની આંખો વિકસ્વર કરીને આચાર્ય તરફ પુંઠ કરીને બેઠેલા પેલા બે કાળા મનુષ્યો તરફ નજર કરી અને પછી તે બન્ને મનુષ્યોને ધારી ધારીને વારવાર જોયા.

અરિદમન—"મહારાજ! દૂરથી જોતાં તો એ બે કાળા વર્ણના મનુષ્યોમાં એક પુરૂષ દેખાય છે અને બીજી સ્ત્રી દેખાય છે."

વિવેકાચાર્ય—"તે જોયુ તે તદ્દન બરાબર છે."

અરિદમન—"મહારાજ! એ પુરૂષ કોણ છે?"

વૈશ્વાનર હિંસાનુ તાત્વિક સ્વરૂપ

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! એ પુરૂષ મહામોહ રાજાનો પૌત્ર (દીકરાનો દીકરો) થાય છે, અને દ્વેષગજેંદ્રનો પુત્ર (દીકરો) થાય છે, એની માતાનુ નામ અવિવેકિતા છે અને એનુ પોતાનુ નામ વૈશ્વાનર કહેવાય છે. એનો જ્યારે દ્વેષગજેદ્રને ઘરે અવિવેકિતાની કુક્ષીએ જન્મ થયો ત્યારે તો પ્રથમ તેનુ ક્રોધ એવું નામ આપવામાં આવ્યું હતું, પણ ત્યાર પછી એનામા જેમ જેમ ગુણો (?) વધતા ગયા તેમ તેમ તેના માબાપે જ સગા સબધીઓને બોલાવીને તેઓને સર્વને પસંદ આવે તેવુ [2]ગુણાનુરૂપ "વૈશ્વાનર" નામ સ્થાપન કર્યું."

અરિદમન—"ત્યારે સાહેબ! એ પુરૂષ સાથે બીજી સ્ત્રી બેઠેલી છે તે કોણ છે?"

---

૧ પોતાના સ્વરૂપે ચેતનમા અનંત ગુણો છે કર્મને લીધે ગુણપર આવરણ થાય છે

૨ વૈશ્વાનર એટલે અગ્નિ ક્રોધી માણસ નિરતર બળ્યાજ કરે છે, ક્રોધના ધમધમાટમા જ રહે છે અને તેનો મગજ સર્વથા તેજી જ રહે છે

વિવેકાચાર્ય—"દ્વેષગજેન્દ્રનો સબંધી એક દુષ્ટાભિસંધિ રાજા છે, તેની રાણી નિષ્કરૂણતા નામે છે, તેની એ દીકરી છે. તેનું નામ હિંસા છે."

અરિદમન—"આ નંદિવર્ધન કુમાર સાથે એ બન્નેનો (વૈશ્વાનર અને હિંસાનો) સબંધ ક્યાંથી અને કેવી રીતે થયો?"

હિંસા વૈશ્વાનર-કૃત વિપર્યાસ

વિવેકાચાર્ય—"અરે એ બન્ને કુમાર નંદિવર્ધનના અંતરંગ રાજ્યમાં મિત્ર અને સ્ત્રીપણે રહેલ છે-વૈશ્વાનર પોતાને તેના મિત્ર તરીકે જણાવે છે અને હિંસા તેની સ્ત્રી થઇને રહી છે. નંદિવર્ધને પણ પોતાનું હૃદય એ બન્નેને એટલું બધું આપી દીધું છે કે તેનો સબંધ થયા પછી અમુક બાબતમાં પોતાનો અર્થ સરે છે કે સરતો નથી તે વિચારતો નથી, અમુક બાબતમાં ધર્મ થાય છે કે અધર્મ થાય છે તેની દરકાર કરતો નથી, અમુક પદાર્થ ખાવા યોગ્ય છે કે નહિ તેનું લક્ષ્ય રાખતો નથી, અમુક પદાર્થ પીવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની વિચારણા કરતો નથી, અમુક બાબત બોલવા યોગ્ય છે કે નહિ તે જાણતો નથી, અમુક પદાર્થ કે સ્ત્રી તરફ જવા યોગ્ય છે કે નહિ તેની તુલના કરતો નથી અને અમુક કાર્ય કરવાથી પરિણામે પોતાને કેટલું હિત થશે અથવા કેટલું નુકશાન થશે તેનો વિવેક કરતો નથી-આવી સ્થિતિ થયા પછી પોતામાં કેટલાક ગુણોને અમલમાં મૂકવાની ટેવ તેણે પાડેલી હતી તેને પણ તે ભૂલી ગયો છે, અને તેનો આત્મા જાણે સર્વ દોષોનો ઢગલોજ હોય તેવો થઇ ગયો છે. એ બન્નેને હૃદયમાં ધારણ કરવાથી નંદિવર્ધન પોતાની નાની વયમાં સાથે અભ્યાસ કરનાર નિરપરાધી[1] બાળકોને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપતો હતો, અભ્યાસ કરાવનાર [2]કળાચાર્યને વારવાર દમ દેતો હતો અને હિતોપદેશ આપનાર [3]વિદુરને પણ તેણે એક વખત લાત મારી દીધી હતી. ખરાબ સંગતમાં પડવાથી બાળકાળમાં આવા ધંધા કર્યા પછી જ્યારે તે જુવાનીમાં આવ્યો ત્યારે તો એ બન્નેની સોબતથી અનેક પ્રાણીઓનો [4]ઘાણ કાઢી નાખતો હતો, મોટી મોટી [5]લડાઇઓ કરીને આખી દુનિયાને

---

૧ જુઓ પૃ. ૩૫૧ (ચાલુ પ્રસ્તાવ-પ્રક. ૧ લું)

૨ જુઓ પૃ. ૩૫૨

૩ જુઓ પૃ. ૫૫૧

૪ જુઓ પૃ. ૫૭૮

૫ વિષમકૂટપર લડાઈ માટે જુઓ પૃ. ૫૭૯, અમરસેન દ્રુમ સાથે લડાઇ માટે જુઓ પૃ. ૫૮૪-૫

મોટો સતાપ ઉત્પન્ન કરતો હતો. એ બંનેને વશ થવાથી તેણે પોતાની ઉપર અત્યત ઉપકાર કરનાર પોતાના તદ્દન નજીકના સગા સંબધીઓને પણ મારી નાખ્યા, પોતાના ઉપર પ્રેમ રાખનાર મહારાજા કનકચૂડ[1] અને કુમારશ્રી કનકશેખરની અવગણના કરી, એણે સ્ફુટવચનની સાથે અકાળે મિથ્યા વિવાદ કર્યો, કારણ વગર તેને મારી નાખ્યો, તેમજ પોતાના માતા પિતા ભાઇ બહેન[2] અને છેવટે પોતાની અત્યત પ્રિય સ્ત્રીનાં ખૂન કર્યાં, આખા નગરને સળગાવી મૂક્યું અને સ્નેહથી ભરપૂર મિત્ર[3] અને નોકરને[4] મારી નાખ્યા. આ સર્વ હકીકત તો તમે હમણાજ જાણી છે. આ સર્વ દોષસમૂહ જે અત્યારે નંદિવર્ધનમાં દેખાય છે તે સર્વનુ કારણ તેનો પેલો વૈશ્વાનર જે મિત્ર થઇને રહ્યો છે અને હિંસા જે તેની સ્ત્રી થઇને રહેલી છે તે એ જ છે. એમા આ બાપડા નંદિવર્ધન કુમારનો કાંઇ દોષ નથી; એ તો પોતાનાં અસલ સ્વરૂપે અનત જ્ઞાનનું સ્થાન છે, અનત દર્શનનું ભાજન છે, અનત વીર્યનુ પાત્ર છે, અનત સુખનુ ઠેકાણુ છે અને ન ગણી શકાય તેટલા ગુણોનુ વાસભુવન છે! એ બાપડો પોતાનું આવું સુદર આત્મસ્વરૂપ છે તેને અત્યારે જાણતો નથી અને તેને લઇને જ આવા અત્યત પાપી મિત્ર અને સ્ત્રી જેણે તેના સ્વરૂપમાં આટલો મોટો ફેરફાર કરી નાખ્યો છે તેની સોબતમાં પડી જઇને તેઓને તાબે રહે છે અને તેવી અવસ્થામાં રહીને અનેક દુ:ખપરપરાનો અનુભવ કરે છે.'

મિત્ર ભાર્યા સોબતનો સમય.

અરિદમન—"મહારાજ! અમે સ્ફુટવચન પ્રધાનને અહીંથી અમારી દીકરીને આપવા સારૂ જયસ્થળ નગરે મોકલ્યો તે પહેલાં અમે ઘણા મનુષ્યોની પાસે સાભળ્યુ હતુ કે જ્યારે એ નંદિવર્ધન કુમારનો જન્મ થયો ત્યારે પદ્મરાજાના આખા રાજકુળમાં ઘણો જ આનદ થઇ રહ્યો હતો, રાજાના ભડારમાં અને સમૃદ્ધિમા ઘણો વધારો થયો હતો અને આખા નગરને ઘણો આનદ થયો હતો. ત્યાર પછી તે નં-

---

૧ જુઓ પૃ ૬૧૭ રાજસભામા કનકશેખરનુ મોટુ અપમાન કર્યું અને પૃ ૬૨૦ મા કુશાવર્તપુર છોડતી વખતે તેમની રજા પણ ન લીધી બીજી વખત આવ્યો ત્યારે તરવાર ઉગામી જુઓ પૃ ૬૪૮.

૨ ભાઇ બહેન નદિવર્ધનને હતા એવી મૂળ કથામા હકીકત આવી નથી

૩ આ વિભાકર રાજાના પ્રસંગને લઇને છે જુઓ પૃ ૬૪૬.

૪ પલ્લીપતિ રણવીર ઉપર કરેલ આક્રમણને સૂચવે છે. જુઓ પૃ ૬૪૩. અંબરીષ ચોરોને તે વધારે લાગુ પડે છે. જુઓ પૃ ૬૪૮–૪૯

દિવર્ધન કુમાર મોટો થયો ત્યારે તે રાજ્યના પ્રધાન પુરૂષોને ઘણો આનદ આપતો હતો, તેના ગુણોની વાતો ચારે તરફ ઘણી ફેલાણી હતી અને પોતાના પ્રતાપથી તેણે આખી દુનિયાને વશ કરી લીધી હતી, શત્રુઓપર ઘણી જીતો મેળવી હતી, વિજયપતાકા પ્રાપ્ત કરી હતી, યશનો ડકો વગાડાવ્યો હતો અને તેને લઇને આ પૃથ્વીતળપર એક સિંહની જેવુ પરાક્રમ તેણે કરી બતાવ્યું હતું. છેવટે તેને સુખ-સમુદ્રમા આનદ કરતો સાંભળ્યો હતો. આવી આવી અનેક સુંદર વાતો કુમાર નંદિવર્ધનના સબધમા અમે અગાઉ સાભળી હતી. તેથી મહારાજ ! આ તેનો પાપી મિત્ર અને ક્રૂર ભાર્યા જે અત્યારે તેને આટલુ બધુ દુ ખ આપે છે તે તે વખતે તેની સાથે ન હોતા ? શું તેઓ હમણાજ તેના સબધમા આવ્યા છે ?"

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્ ! તે વખતે પણ આ મિત્ર અને ભાર્યા તો તેની સાથેજ હતા, પણ વળી તે વખતે તેનુ એટલુ બધું ઠીક કહેવાતુ હતું અને દેખાતું હતુ તેનુ એક બીજુ કારણ હતું."

અરિદમન—"સાહેબ ! તે શું કારણ હતુ ?"

પુણ્યોદયનુ સહચરત્વ

વિવેકાચાર્ય—"તે વખતે તેની સાથે એક પુણ્યોદય નામનો મિત્ર હતો જે નિરતર કુમારની સાથે રહેતો હતો. પદ્મરાજાના આખા કુટુબને આનદ થયો અને બીજું જે જે સર્વ થયુ, જેની તમે હમણા વાત કરી તે સર્વનુ કારણ એ પુણ્યોદય મિત્ર હતો. જ્યા તે હોય છે ત્યા તે પોતાના પ્રભાવથી આનદ આનદ કરી મૂકે છે અને યશવિસ્તાર ચારે તરફ ફેલાવે છે, પણ કમનશીબે વાત એવી બની કે પુણ્યોદયથી એ સર્વ સારા વાનાં થતા હતા છતા મોહને વશ પડેલ હોવાથી કુમારને તે વાતની ખબર પડતી ન હોતી, એટલુજ નહિ પણ વાત એવી ઊંધી થતી હતી કે પુણ્યોદયના પ્રતાપથી તેને જે જે લાભ થાય, તેનું સારૂં થાય, તેની આબરૂ વધે, તે સર્વ તેના વૈશ્વાનર મિત્ર અને ભાર્યા હિંસાના પ્રતાપથી થયેલ છે એમ જ તે માનતો હતો. આથી પુણ્યોદય મિત્રને ધીમે ધીમે જણાયુ કે આ ભાઇશ્રી કાંઇ તેનો ગુણ માને તેવા કે વધારે સમજણવાળા છે જ નહિ. આવા વિચારથી ધીમે ધીમે તે કુમાર ઉપરનો પ્રેમ ઓછો કરતો ગયો, તેનાથી ધીમે ધીમે દૂર થવા લાગ્યો અને જ્યારે આ નંદિવર્ધને વિનાકારણે રાજસભામાં સ્ફુટવચનનું માથુ ઉડાવી દીધુ ત્યારે તે એક દિશાએ [1]રસ્તો માપી

---

૧ જુઓ પૃ ૬૩૬-૭, ત્યા પુણ્યોદય ચાલ્યો જાય છે તેનુ વર્ણન આપ્યુ છે

ગયો અર્થાત્ તેનાથી તદ્દન છૂટો પડી ગયો. ત્યાર પછી તે પુણ્યોદય વગરનો થઇ પડ્યો, એટલે તો હિંસા અને વૈશ્વાનરે પોતાનો દોર એની ઉપર વધારે ચલાવવા માંડ્યો અને તેથી અનેક પ્રકારનાં પાપ કરાવીને તેના ઉપર અનેક અનર્થોના પ્રસગો આણ્યા."

અરિદમન—"મહારાજ ! ત્યારે આ નંદિવર્ધનને એ હિંસા અને વૈશ્વાનરની સાથે કેટલા વખતથી સબંધ થયેલો છે?"

વિવેકાચાર્ય—"એ નંદિવર્ધન કુમારને હિંસા અને વૈશ્વાનર સાથે અનાદિકાળથી પરિચય છે માત્ર પદ્મરાજાને ઘરે જ્યારે એનો જન્મ થયો ત્યારે પેલા બન્ને વધારે સ્પષ્ટ રીતે તેનામાં પ્રગટ થયાં. આગાઉ તે બન્ને છુપાઇને રહ્યા હતાં."

નંદિવર્ધનનું અનાદિ સ્વરૂપ.

અરિદમન—"ત્યારે સાહેબ! આ નંદિવર્ધન કુમાર અનાદિ[1] કાળનો છે?"

વિવેકાચાર્ય—"હા, તેમજ છે."

અરિદમન—"ત્યારે એ પદ્મરાજાના પુત્ર તરીકે શામાટે પ્રસિદ્ધ થયો છે? અનાદિકાળનો હોય તો પછી તે છે જ એમ કહેવું જોઇએ."

વિવેકાચાર્ય—"હું પદ્મરાજાનો પુત્ર છું એવું તેને મિથ્યા અભિમાન (ખોટુ આત્મજ્ઞાન) થયુ છે. એવા ખોટા અભિમાન ઉપર કોઇ પણ પ્રકારનો મદાર બાંધવો નહિ."

અરિદમન—"ત્યારે પરમાર્થથી આ નંદિવર્ધન કુમાર કોણ છે અને કોનો પુત્ર છે? તે આપ બરાબર સમજાવો."

વિવેકાચાર્ય—"અસલમાં આ નદિવર્ધન કુમાર [2]અસંવ્યવહાર નગરનો રહેનારો છે અને તેથી તે અસવ્યવહારી કુટુંબનો ગણાય છે. એનું [3]સંસારીજીવ નામ છે. કર્મપરિણામ મહારાજાના હુકમથી લોકસ્થિતિ[4] અને તન્નિયોગને અનુસરીને તેને પોતાની ભાર્યા ભવિતવ્યતા[5]

---

૧ પ્રશ્ન બે પ્રકારનો છે આત્મા તરીકે અથવા નંદિવર્ધન તરીકે . રાજાએ તો સામાન્ય પ્રશ્ન પૂછયો છે કે શુ અનાદિકાળથી આ નદિકુમાર છે?

૨ જુઓ પૃ. ૩૦૦

૩ જુઓ પૃ ૨૯૮.

૪ લોકસ્થિતિ અને તન્નિયોગ દૂતના કર્તવ્યપર પૃ ૩૦૩ પર વિવેચન થઈ ગયુ. ત્યા આપેલી નોટ પણ જુઓ પૃ. ૩૦૪

૫ જુઓ પૃ. ૩૦૮. ત્યા તેનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે

સાથે અસંવ્યવહાર નગરથી બહાર કાઢવામાં આવ્યો છે[1] ત્યારથી એ એક ઠેકાણેથી બીજે અને બીજેથી ત્રીજે રખડ્યા કરે છે. આ પ્રમાણે તમારે તેના સબંધમાં સમજવું."

અરિદમન—"સાહેબ! એ સર્વ કેવી રીતે થતું હશે અને એના સંબંધમાં કેવી રીતે થયું છે તે સર્વ વિસ્તારથી સાભળવાની મને ઇચ્છા છે તો આપ કૃપા કરીને મને તે સર્વ કહો."

વિવેકાચાર્ય—"જો તારી ઇચ્છા છે તો બરાબર સાંભળ."

પછી આચાર્ય મહારાજે મારો સર્વ હેવાલ વિસ્તારથી અરિદમન રાજા સમક્ષ કહી સભળાવ્યો. અરિદમનરાજા કેવળી આચાર્ય ભગવાનના દર્શનથી ગળી ગયેલ હોવાને લીધે, બોધ ઘણો સ્પષ્ટ અને શુદ્ધ હોવાને લીધે, ભગવાનના વચન વિશ્વાસ ઉપજાવે તેવાં હોવાને લીધે, તેનો આત્મા લઘુકર્મી હોવાને લીધે તથા થોડા વખતમાં તેનુ કલ્યાણ થવાનું હોવાને લીધે તેને (રાજા અરિદમનને) મનમા સ્ફુરણા થઇ આવી કે 'આચાર્ય મહારાજે કેવળજ્ઞાનથી નંદિવર્ધન સબધી અને તેના સસાર પરિભ્રમણ સબધી સર્વ હકીકત જાણી છે તે પ્રસગને લઇને તે બ્હાને સર્વ ભવપ્રપંચ મને બતાવવા ઇચ્છા રાખી હોય એમ જણાય છે.

ભવપ્રપંચ

આ પ્રમાણે વિશુદ્ધ આત્માને લીધે વિચાર કરી પછી તેણે ભગવાનને પૂછ્યું "સાહેબ! એ હકીકત જે પ્રમાણે મેં મારા મનમા ધારી છે તે પ્રમાણે જ છે કે બીજી કોઇ રીતે છે?"

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! તે તેજ પ્રમાણે છે. તમારી બુદ્ધિ બરાબર રસ્તાપર આવી ગયેલી છે (માર્ગાનુસારિણી[2] થઇ ગઇ છે) તેથી હવે તમારી ધારણામાં ખોટી હકીકત આવવાનો સભવ નથી."

---

૧ પૃષ્ઠ ૩૧૩ મા સંસારીજીવને અસંવ્યવહાર નગરથી બહાર કાઢવામાં આવે છે, તેનુ વર્ણન વિસ્તારથી આપવામા આવ્યુ છે

૨ 'માર્ગાનુસારી' એ જૈનનો પારિભાષિક શબ્દ છે. સમ્યકત્વપ્રાપ્તિ પહેલાં ખોટા રસ્તાપરથી સાચા રસ્તાપર આવે અને નીતિનિયમોનુ પાલન કરે તેને માર્ગાનુસારી કહેવામા આવે છે. તેના ગુણો માટે જુઓ યોગશાસ્ત્ર-કર્ત્તા શ્રીમાન્ હેમચદ્રાચાર્ય

પ્રકરણ ૩૧ મું.

ભવપ્રપંચ અને માનુષ્યધર્મદુર્લભતા.

આચાર્યશ્રી વિવેક કેવળીએ જ્યારે અરિદમનરાજાને જણાવ્યું કે તેની બુદ્ધિ માર્ગાનુસારિણી થઇ છે એટલે રાજાને ઘણો આનદ થયો, તત્ત્વ સમજવાની વિશેષ જિજ્ઞાસા થઇ અને સન્મુખભાવમા મોટો વધારો થયો. પછી રાજાએ સવાલ કર્યો "સાહેબ! આપશ્રીએ હમણા જે વાત જણાવી તે નંદિવર્ધનની ખાસ છે કે બીજા કોઇ પ્રાણીના સબધમા પણ તેવુંજ બને છે." સવાલ પૂછવા પહેલાં જ રાજાના મનમાં ભવપ્રપચનો ખ્યાલ થઇ ગયો હતો, જવાબ શું મળશે તેનું સહજ દર્શન થઇ ગયું હતુ અને વિશેષ સ્પષ્ટતાની જરૂર હતી. આ અતિ મહત્વની બાબતપર આચાર્યશ્રીએ ત્યાર પછી નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કર્યો:—

પ્રાણીઓનો ઉત્ક્રાન્તિક્રમ.
મનુષ્યપણાની દુર્લભતા.
ભવપ્રપંચની વિચિત્રતા.
શુદ્ધ ધર્મપ્રાપ્તિની દુર્લભતા.

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! આ સસારમા રહેલા સર્વ પ્રાણીઓના "સંબધમા એવાજ પ્રકારનો હેવાલ ઘણુ ખરૂ બને છે. તે આ પ્રમાણે "છે: સર્વ પ્રાણીઓ અસવ્યવહારિક રાશિમાં પ્રાયે અનાદિકાળથી "રહેતા હોય છે. પ્રાણી જ્યારે ત્યાં વસતા હોય છે ત્યારે ક્રોધ, માન, "માયા, લોભ વિગેરે આશ્રવદ્વારો[1] તેના અતરગના સગા સબધીઓ "હોય છે. વિશુદ્ધ જૈન આગમ ગ્રંથોમાં બતાવેલાં અનુષ્ઠાન કરીને "વિશુદ્ધ માર્ગપર આવી જેટલા પ્રાણીઓ કર્મથી મુક્તિ પામે છે— "સિદ્ધ થાય છે તેટલાજ પ્રાણીઓ એ અસંવ્યવહાર જીવરાશિમાંથી "બહાર નીકળે છે (વ્યવહાર રાશિમાં આવે છે) એ પ્રમાણે કેવ- "ળજ્ઞાનથી સર્વ વસ્તુઓ દેખી શકનારનું વચન છે. એ અસવ્યવહાર "રાશિમાંથી બહાર નીકળેલા જીવો એકેંદ્રિય જાતિમા અનેક પ્રકારની "વિડબનાઓ પામતા હેરાનગતી ભોગવે છે, [2]વિકલેંદ્રિયમાં નાના પ્ર-

---

૧ જે દ્વારા કર્મ આવે તે 'આશ્રવદ્વાર' કહેવાય છે

૨ બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય અને ચૌરિંદ્રિય જીવોનુ સમુચ્ચય નામ 'વિકલેંદ્રિય' છે

"કારનાં નાટકો કરેછે અને પાંચ ઇંદ્રિયવાળી તિર્યંચોની જાતિમા પરિ-
"ભ્રમણ કરે છે, ત્યાં સર્વત્ર તે અનેક પ્રકારનાં દુખો સહન કરે છે,
"જૂદા જૂદા ભવમાં સહન કરવા માટે બંધાઇ ચૂકેલાં કર્મના જાળાં-
"ઓનાં પરિણામો ભોગવતા વારવાર નવાં નવા રૂપો ભવિતવ્યતાને
"યોગે ધારણ કરે છે, અરઘટ્ટઘટ્ટી (રેટ)ના ન્યાયથી ઉપર નીચે[1] ભમ્યા
"કરે છે અને ત્યા તેઓના સૂક્ષ્મ અને બાદર પર્યાપ્ત[2] અને અપ-
"ર્યાપ્ત ઘણા રૂપો થાય છે અને વળી તેઓ કોઇ વખત પૃથ્વીનું
"રૂપ લે છે, કોઇ વખત પાણીનુ (અપ્કાયનુ)–રૂપ લે છે. કોઇ વાર અ-
"ગ્નિનુ રૂપ લે છે, કોઇ વાર વાયુનો દેહ ધારણ કરે છે, કોઇ વાર વન-
"સ્પતિનું શરીર ધારણ કરેછે કોઇ વાર બેઇંદ્રિય થાય છે, કોઇ વાર
"ત્રણ ઇંદ્રિય ધારણ કરે છે, કોઇ વાર ચાર ઇંદ્રિયો ધારણ કરે છે,
"કોઇ વાર અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય તિર્યંચ થાય છે, કોઇ વખત સંજ્ઞી
"પચેંદ્રિય તિર્યંચ થાય છે, તિર્યંચ પચેંદ્રિયમા પણ કોઇ વાર જળચારી
"(મત્સ્યાદિક) થાય છે, કોઇ વાર જમીનપર ચાલનાર સ્થળચર[3] થાય છે,
"કોઇ વાર આકાશચારી (પક્ષી)નું રૂપ લે છે–આવીરીતે જૂદાં જૂદાં
"રૂપો લઇને પ્રત્યેક સ્થાનમાં અનતી વાર ભટકે છે. આવી રીતે અનેક
"જગ્યાએ વિચિત્ર રૂપોવડે ભટકતાં ભટકતા. મહાસમુદ્રમા પડી ગયેલાને
"જેમ કદાચ રત્નદ્વીપની પ્રાપ્તિ થઇ જાય, મહારોગથી શરીર જર્જરિત થઇ
"ગયા પછી જેમ કોઇને મહા ઔષધ (રામબાણ દવા)ની પ્રાપ્તિ થઇ
"જાય, ઝેરથી મોટી મૂર્છા આવી ગયા પછી કદાચ મત્ર જાણનાર
"ગારૂડીનો જેમ યોગ થઇ જાય અથવા તો દારિદ્રથી ગભગઇ ગયેલા–ઘે-
"રાઇ ગયેલા પ્રાણીને જેમ અચાનક ચિંતામણિ રત્નની પ્રાપ્તિ થઇ જાય
"તે પ્રમાણે ઘણી મુશ્કેલીએ મળી શકે તેવો મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થઇ
"જાય છે. ત્યા પણ મોટા ધનના ભડાર ઉપર જેમ વૈતાળો લાગુ પડી
"જાય છે તેમ મનુષ્યભવમા હિંસા ક્રોધ વિગેરે વૈતાળો આ પ્રાણીને
"બહુ બહુ પ્રકારની હેરાનગતિઓ કરે છે તેને લઇને મહા મોહથી
"મહાનિદ્રામાં પડી ગયેલા મનવાળા આવા નંદિવર્ધન જેવા રંક પ્રા-

---

૧ અહીં ઉપર નીચે શબ્દ અનેક અર્થવાચક છે ઉચ્ચનીચ જાતિમાં, ઉર્ધ્વ-લોકને અધોલોકમાં, જુદા જુદા ઉચ્ચનીચ ભવોમા વિગેરે

૨ આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, શ્વાસોશ્વાસ, ભાષા અને મન એ છ **પર્યાપ્તિ** છે સ્વયોગ્ય પર્યાપ્તિ પૂરી કરનાર **પર્યાપ્તો** કહેવાય છે, પૂરી ન કરનાર **અપર્યાપ્તો** કહેવાય છે.

૩ સ્થળચરમાં પણ ચાર પગે ચાલનાર, પેટ વતીને ચાલનાર, હાથવડે ચા-લનાર–એમ જુદા જુદાં સ્વરૂપ ધારણ કરે છે

" ણીઓ તો તદ્દન હેરાન થઇ ભવ હારી જવા જેવા થઇ જાય છે,
" એટલુજ નહિ પણ કેટલાક ઊંચી હદના પ્રાણીઓ કે જેઓ તીર્થંકર
" મહારાજે બતાવેલ આ ભવપ્રપચ સારી રીતે સમજેલા હોય
" છે. જેઓનાં હૃદયમદિરમાં જિનવચનરૂપ દીપકનો પ્રકાશ પડેલ
" હોય છે, જેઓ તેને લઇને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થવો કેટલો મુશ્કેલ છે તે
" સમજતા હોય છે, જેઓ સસારસાગરને તારનાર એક ધર્મ જ છે
" એમ બરાબર જાણતા હોય છે અને જેઓ કાંઇક સવેદન થવાથી
" (સમ્યગ્જ્ઞાન યોગે) ભગવાને બતાવેલ ઉપદેશનો અર્થ પોતાના અનુભવથી
" જાણતા હોય છે અને જેઓએ પોતાના પરમ આનદનુ સ્થાન સિદ્ધ
" દશા છે એમ નિર્ણય કરેલો હોય છે તેવાઓ પણ નાના બાળકની
" પેઠે બીજાઓને ત્રાસ આપવા મડી જાય છે, ગર્વથી લેવાઇ જાય છે,
" બીજા પ્રાણીઓને છેતરવા મંડી જાય છે, પૈસા પેદા કરવાના
" પ્રસગ આવે ત્યારે રાજી રાજી થઇ જાય છે, અનેક પ્રાણીઓને મારી
" નાખે છે (મારવા પડે તેવો ધધો કરે છે અથવા લડાઇ કરે છે),
" ખોટું બોલે છે, પારકા પૈસા ઉચાપત કરે છે, ઇંદ્રિયના વિષયોનો
" ઉપભોગ કરવામાં આસક્ત બની જાય છે, મોટો સગ્રહ (પરિગ્રહ)
" એકઠો કરે છે, રાત્રીભોજન કરે છે, તેમજ વળી તેવા પ્રકારનુ
" જ્ઞાન હોવા છતા સારા શબ્દ સાભળવામાં મોહ પામી જાય છે,
" સુંદર રૂપ જોવામાં મુઝાઇ જાય છે, સારા રસવાળા પદાર્થો ખા-
" વામાં આસક્ત થઇ જાય છે, સુગધવાળા પદાર્થો સુંઘવામાં લલચાઇ
" જાય છે, સુદર સ્પર્શના પદાર્થો વસ્તુઓ કે પ્રાણીઓને પ્રેમથી ભેટી
" પડે છે, વળગી પડે છે, અને પોતાને પસદ ન આવે તેવા શબ્દ
" રૂપ રસ ગધ કે સ્પર્શવાળા પદાર્થ કે પ્રાણીપર દ્વેષ કરે છે, તેની
" સામું તિરસ્કારની નજરથી જુએ છે, તેની અવગણના કરે છે,
" પાપસ્થાનકોમાં અત:કરણને નિરતર ભ્રમણ કરાવે છે, ભાષા ઉપર
" (બોલવા ચાલવા ઉપર) કોઇ પણ પ્રકારનો અંકુશ ન રાખતાં જેમ
" મનમાં આવે તેમ બોલ્યા કરે છે, શરીરને તદ્દન ઉદ્ધત બનાવી મૂકે છે
" અને તપસ્યા કરવાથી તો દૂર નાસતા ફરે છે. આ મનુષ્યનો ભવ મો-
" ક્ષને ખેંચી લાવવામાં–મેળવી આપવામાં પ્રબળ કારણભૂત થઇ શકે
" તેવો હોવા છતા જે પ્રાણીઓ ઉપર પ્રમાણે વર્તન કરે છે તેઓ ઓછા
" નસીબવાળા અથવા વધારે સ્પષ્ટરીતે કહીએ તો કમનસીબ હોવાથી
" આ મનુષ્ય ભવ તેઓને જરા પણ ગુણકારક નથી બનતો, એટલુંજ
" નહિ પણ જેમ આ નંદિવર્ધન કુમારના સબધમાં બન્યુ છે તે પ્રમાણે
" ઉલટો અનત દુ:ખપરંપરાથી ભરપૂર સસારને વધારનાર થઇ પડે છે.

"મતલબ એ છે કે આ દુર્લભ મનુષ્યભવ એવા પ્રાણીઓને કાંઇ પણ
" લાભ કરતો નથી એટલું જ નહિ પણ ઉલટો વધારે નુકશાન કરે છે. આ
" પ્રાણીએ મનુષ્યનો ભવ સંસારપરિભ્રમણમાં રખડતાં અનેક વાર પ્રાપ્ત
" કર્યો પરંતુ તે તે ભવોમાં વિશુદ્ધધર્મનું આરાધન ન કરવાથી તેણે કાંઇ
" પણ સાધન સિદ્ધ કર્યું નહિ. આ પ્રમાણે હોવાથી ભગવાનના ધર્મની
" પ્રાપ્તિ થવી ઘણી મુશ્કેલ છે એમ અગાઉ પણ અમે જણાવ્યું હતું.[1]
' એ હકીકત આ પ્રમાણે છે તે સાંભળો—રાજન્! પદ્મરાગ ઇંદ્ર-
' નીલ અને બીજા અનેક રત્નોથી ભરપૂર રાજ્યભુવન પ્રાપ્ત થવું સહેલું
છે પણ જૈનેંદ્ર શાસનની પ્રાપ્તિ થવી તેથી પણ ઘણી મુશ્કેલ છે
' રાજ્યદંડ અને ખજાનાથી સમૃદ્ધિ (રાજલક્ષ્મી) પામેલું અને આખી
' દુનિયાપર નિષ્કંટક એકછત્ર રાજ્ય પ્રાપ્ત થવું સહેલું છે પરંતુ તીર્થંકર
' મહારાજે બતાવેલ જૈનધર્મ પ્રાપ્ત થવો તેટલો સહેલો નથી રાજન્!
" દેવગતિમાં સર્વ પ્રકારની ભોગસામગ્રીઓ વગર પ્રયાસે અને જોઇએ
' તેટલી મળી શકે છે તે એટલી બધી હોય છે કે તેનાથી ઇંદ્રિયો
" ધરાઇ જાય—એવી ભોગ સામગ્રીથી ભરપૂર દેવપણું પ્રાપ્ત થવું સહેલું
" છે, પરંતુ પરમાત્માનો વિશુદ્ધ ધર્મ પ્રાપ્ત થવો ઘણો મુશ્કેલ છે.
" આ દુનિયામાં સર્વથી વધારે ઐશ્વર્ય ઇંદ્રનું ગણાય છે કારણ કે ભો-
" ગની સગવડવાળા દેવોનો પણ તે ઉપરી છે—એવું ઇંદ્રપણું તેની
" સર્વ ઋદ્ધિ અને અધિકાર સાથે સુખે પ્રાપ્ત થઇ શકે છે પણ તેટલા
" સુખે—સહેલાઇએ તીર્થંકરનો બતાવેલો ધર્મ પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી.
" વળી હે રાજન્! રાજ્યભુવન રાજ્યપ્રાપ્તિ. દેવભોગો કે ઇંદ્રપણું
" એ સર્વ ભાવો સંસારસુખના કારણભૂત છે જ્યારે કેવળી ભગવાને
" વિશુદ્ધ જ્ઞાનપૂર્વક બતાવેલ ધર્મ મોક્ષસુખનું કારણ છે. હવે એ
" સંસારસુખ અને મોક્ષસુખ એ બન્ને પ્રકારના સુખો વચ્ચે કાચ
" અને ચિંતામણિ રત્નમાં જેટલો આંતરો છે તેટલું અંતર છે. સંસાર-
' સુખમાં કાચ જેટલો ગુણ છે ત્યારે મોક્ષસુખમાં ચિંતામણિ રત્નના
" ગુણો છે મતલબ ચિંતામણિ રત્નની જેમ તે સર્વ મનોવાંછિત આપે
" છે. જૈનધર્મની—સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ આ સંસારમાં થવી એ આવી
" દુર્લભ વસ્તુ છે ત્યારે રાજન્! જેઓ આ ધર્મપ્રાપ્તિની કિંમત પો-
" તાના હૃદયમાં બરાબર સમજતા હોય તેમણે સંસારની કઇ વસ્તુ
" સાથે તેની સરખામણી કરવી? મતલબ એ છે કે ધર્મપ્રાપ્તિ એ
" એવી ઊંચા પ્રકારની વસ્તુ છે કે આ દુનિયાની કોઇ ચીજ કે ભાવ
' સાથે તેની સરખામણી કરી શકાય નહિ. આ પ્રમાણે હકીકત

૧ જુઓ પૃ ૬૫૫ મા બતાવેલા ઉપદેશ

"હોવાથી રાજન્! મહા મુશ્કેલીએ આવો સંસારનો વિસ્તાર ગમે "તેમ કરીને ઓળગી જઇ દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થઇ શકે એવું મનુષ્ય "પણ પ્રાપ્ત કરવું તે રાધાવેધને સાધવા જેવું મુશ્કેલ છે, તેને પ્રાપ્ત "કરીને તેમ જ વળી કર્મનો નાશ કરનાર જિનેશ્વર ભગવાનનુ શાસન "પણ પ્રાપ્ત કરીને જે મૂર્ખ પ્રાણી હિંસા ક્રોધ અને તેવાંજ બીજાં "પાપોમાં આનંદ પામે છે તે મહા ઉત્તમ ચિંતામણિ રત્નને બદલે "કાચને ગ્રહણ કરેછે, [1]ચદન બાળીને તેના પાડેલા કોલસાનો વેપાર "કરે છે, મહા સમુદ્રમાં એક ખીલાને માટે મોટા વહાણને ભાંગી "નાખે છે, મહા ઉત્તમ વૈડૂર્ય રત્નને અદર પરોવેલી દોરીની ખાતર "કાપી નાખે છે, મોટી દેવઅર્પિત હાંડીને અગ્નિની ખાતર ભાંગી "નાખે છે, અજ્ઞાનના દોષને લઇને આબલીનો ઘડો રત્નની થાળીમા "ખાલી કરે છે, સોનાના હળથી જમીન ખેડીને આકોલીઆ મેળવવા "સારૂ આકડાના બી જમીનમા વાવે છે અને ચોતરફ કપૂરના કટ- "કાઓ ફેંકી દઇને કોદરાનો વેપાર એ મૂર્ખ કરે છે અને મનમાં "વળી તે બાબતમા ગૌરવ લે છે. આ પ્રમાણે માનવાનું કારણ એ છે "કે જે પ્રાણીનુ ચિત્ત હિંસા ક્રોધ વિગેરે પાપોમાં આસક્ત હોય છે "તેનાથી વિશુદ્ધ ધર્મ ગાઉનો ગાઉ દૂર જઇને જ બેસે છે, અને જે "પ્રાણીનુ મન પાપમા પરોવાયલુ હોય છે તેમજ જે એવા વિશુદ્ધ "ધર્મથી રહિત હોય છે તે મોક્ષમાર્ગના અશ સાથે પણ જોડાઇ "શકતો નથી-આ પ્રમાણે હોવાથી એવો પ્રાણી સસારની વિચિત્રતા "અને જૈનશાસનની દુ પ્રાપ્યતા જાણતાં છતા પણ આ મહા ભયંકર "સસારસમુદ્રમા સપૂર્ણ ડૂબી જાય છે અને અનેક પ્રકારની હેરાનગતિ "ભોગવે છે. પરિણામે તેનુ જ્ઞાન તદ્દન નકામું થઇ પડે છે જે પ્રમાણે "આ નંદિવર્ધનના સબધમાં બરાબર બન્યુ છે."

નંદિવર્ધનની બોધદુર્લભતા.
વૈશ્વાનરની અનંતાનુબંધી શત્રુતા.
અન્ય જીવો સાથે વૈશ્વાનરનો સંબંધ.

અરિદમન—"ત્યારે સાહેબ! આપશ્રીએ આટલો બધો વિસ્તાર- પૂર્વક સસારનો પ્રપચ કહી સભળાવ્યો તે નંદિવર્ધન સાંભળે છે અને તેણે ક્રોધ તથા હિંસાના કડવા પરિણામો જાતે પણ અનુભવ્યાં છે ત્યારે હવે તેને બોધ થયો હશે કે નહિ? તેનામા કાઇ જાગૃતિ આવી હશે કે નહિ?"

---

[1] ચંદનના લાકડાના કોલસા પાડવા એ તો મૂર્ખાઇની હદ જ થઇ અને તે પણ વળી અંગારાના વેપાર માટે હોય ત્યારે મૂર્ખતા ઉપર શિખર ચઢે છે.

પ્રકરણ ૩૨ મું.

ત્રણ કુટુંબો.

અરિદમન રાજાનો સવાલ ઘણો મુદ્દાસરનો હતો, આખી પર્ષદા સવાલનો જવાબ સાંભળવા આતુર થઇ રહી હતી, વિવેક કેવળી મહારાજ પણ અત્યારે સર્વ હકીકત સ્ફુટ કરી સમજાવવા ઉદ્યુક્ત થયા હતા અને ચારે બાજુએથી જમાવટ બરાબર થઇ હતી. વિવેક કેવળીએ તે વખતે મધુર સ્વરે ત્રણ કુટુંબની હકીકત કહી સભળાવી અને રાજાએ તે પર પ્રશ્નાવળિ કરી તેનો વિગતવાર હેવાલ નીચે પ્રમાણે છે.—

ત્રણ કુટુંબ વર્ણન.

ક્ષાંતિમાર્દવાદિ (અંતરંગ.)
ક્રોધ રાગદ્વેષાદિ (અંતરંગ.)
માતાપિતા શરીરાદિ (બાહ્ય.)

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! દરેક પ્રાણીને ત્રણ ત્રણ કુટુંબો હોય "છે તે આ પ્રમાણે. પ્રથમ કુટુંબમા ક્ષાન્તિ, માર્દવ (માનનો ત્યાગ), "આર્જવ (સરળતા–માયાનો ત્યાગ), મુક્તિ (લોભનો ત્યાગ), જ્ઞાન, "દર્શન, વીર્ય, સુખ, સત્ય, શૌચ (પવિત્રતા–બાહ્ય અને અભ્યતર), "તપ અને સંતોષ વિગેરે કુટુંબીઓ (ઘરના માણસો) હોય છે, બીજા "કુટુંબમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, મોહ, અજ્ઞાન, શોક, "ભય, અવિરતિ (વ્રત નિયમનો અભાવ) વિગેરે કુટુંબીઓ (ઘરના-"માણસો) હોય છે; અને આ શરીર, તેને ઉત્પન્ન કરનાર સ્ત્રીપુરૂષ "(માતાપિતા) અને બીજા તેવાજ પ્રકારના લોકો (ભાઇ બહેન વિગેરે) "સંબંધી તરીકે હોય છે તે ત્રીજું કુટુંબ કહેવાય છે આ ત્રણ કુટું-"બદ્વારા દરેક પ્રાણીનાં સખ્યાવગરના સગાં સબધીઓ થાય છે.

"આમા જે ક્ષાંતિ માર્દવ આર્જવ વિગેરે પ્રથમ કુટુબ કહેવામા "આવ્યું તે આ પ્રાણીનું સ્વાભાવિક કુટુંબ છે, અનાદિકાળથી તેની "સાથે રહેલુ હોય છે, તેનો કદિ છેડો આવતો નથી, સર્વથા નાશ

"થતો નથી. તે નિરતર પ્રાણીનુ હિત કરવામાં તત્પર રહે છે, તે "કોઇ વખત છુપાઇ જાય છે અને કોઇ વખત બહાર પ્રગટપણે નીકળી "આવે છે–તેવો તેનો સ્વભાવ છે, તે અતરગમાં રહે છે અને પ્રાણીને "તે મોક્ષપ્રાપ્તિ કરાવી આપે તેવી શક્તિવાળુ છે, તેનું કારણ એ છે "કે તે પોતાની પ્રકૃતિથી જ પ્રાણીને ઊંચે[1] લઈ જાય છે.

"ત્યાર પછી ક્રોધ માન વિગેરે બીજું કુટુબ પ્રાણીના સબધમાં "કહેવામા આવ્યુ તે તદ્દન અસ્વાભાવિક છે, પરતુ કમનસીબે હકી- "કત એવી બને છે કે વસ્તુસ્વરૂપ નહિ સમજનાર પ્રાણી તેને જાણે "પોતાનુ સ્વાભાવિક કુટુંબ હોય તેમ માનીને તેના ઉપર ઘણો જ "પ્રેમ રાખે છે, આ બીજા પ્રકારનુ (ક્રોધ માન રાગ દ્વેષ રૂપ) કુટુંબ "અભવ્યોના સબંધમા અનાદિકાળથી છે અને તેનો છેડો તેને કદિ- "પણ આવે તેમ નથી તેથી અનત છે [2]કેટલાક ભવ્ય પ્રાણીઓને "(આસન્નસિદ્ધિ જીવોને) તે અનાદિકાળથી છે પણ તેનો છેડો "નજીકમાં આવે તેવા સ્વભાવવાળુ હોય છે, એ કુટુબ કોઇ પણ અ- "પવાદ વગર એકાંતે પ્રાણીનુ ઘણુ જ અહિત કરનાર છે, પ્રથમ કુટુ- "બની પેઠે તે પણ કોઇ વખત છુપાઇ જાય અને કોઇ વખત બહાર "નીકળી પડે તેવા સ્વભાવવાળુ છે અને અતરગમાં રહે છે, પ્રાણીને "જેટલો બને તેટલો સસારવૃદ્ધિનો લાભ કરાવી સસારને વધારી "આપવો તે તેનો ધર્મ છે, કારણ કે પ્રાણીને ઉચકીને ઉપરથી નીચે "(ઊંધા) પટકવા એ તેનો સ્વભાવ છે.

"ત્યાર પછી પ્રાણીનુ [3]ત્રીજું કુટુબ જે ઉપર કહેવામાં આવ્યું તે "તો તદ્દન દેખીતી રીતે જ અસ્વભાવિક છે, તે તો થોડા વખત પહેલા "શરૂ થયેલુ હોય છે અને થોડા વખત પછી તેની સાથેના સબધનો "છેડો આવનાર હોય છે અને તેથી તેનુ અસ્તિત્વ તદ્દન અસ્થિર "હોય છે, તે કોઇ પણ રીતે ચોક્કસ કે સ્થિર રહી શકતું નથી, ભવ્ય "પ્રાણીને કોઇ વખત તે કુટુબ હિત કરે છે અને કોઇ વખત અહિત

---

૧ ઉચ્ચગતિમાં, ઉચ્ચ ભાવમા, આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા

૨ સર્વ ભવ્યો મોક્ષ જવાના નથી, જેમને સામગ્રીનો સદ્ભાવજ થવાનો નથી, એવા અભવ્યની કોટે વળગેલાને જાતિભવ્ય કહેવામા આવે છે આથી અહી 'કેટ-લાક ભવ્ય' એવા શબ્દ વાપર્યા છે

૩ આ ત્રીજા કુટુબમા પ્રાણીનુ શરીર માબાપ તથા સગાસબધી કુટુબી અન્ય માણસોનો સમાવેશ થાય ના તો ઘટવધ થયા કરે મરણ વખતે સબધનો એકદમ છેડો –

"પણ કરે છે. તેનો ઉત્પત્તિ અને વિનાશ ધર્મ છે અને તે બહિરંગ "પ્રદેશમાં જ વર્તતું હોય છે. ભવ્ય પ્રાણીને તે સસાર અથવા મોક્ષનું "કારણ થાય છે ત્યારે અભવ્ય પ્રાણીને માત્ર સંસારનું જ કારણ થાય "છે. આ બાહ્ય કુટુંબ ઘણે ભાગે ઉપર જણાવેલા ક્રોધ માનવિગેરે "બીજા કુટુંબને પોષનાર અને ટેકો આપનાર હોવાથી ઘણે ભાગે તો "સસારવૃદ્ધિનુ જ કારણ બને છે, કદાચ કોઇ ભાગ્યવાન્ પ્રાણી ક્ષાંતિ "માર્દવ વિગેરે પ્રથમના કુટુંબને અનુસરે છે તો ત્રીજું બાહ્ય કુટુંબ "તેને સહાય પણ કરે છે. એ પ્રમાણે બને છે ત્યારે આ ત્રીજું બાહ્ય "કુટુંબ મોક્ષનુ કારણ પણ કહેવાય છે. રાજન્! આ પ્રમાણે હોવાથી "બીજા પ્રકારના કુટુંબના એક અગભૂત તરીકે રહેલો વૈશ્વાનર સર્વ "સંસારીજીવોનો મિત્ર થઇને રહે છે અને તે જ કારણથી હિંસા સર્વ "સસારીજીવોની સ્ત્રી થાય છે. આ બાબતમાં જરા પણ સદેહ કરવા "જેવુ નથી."

પ્રથમ કુટુંબજ દબાયલી સ્થિતિમાં.
તેના અનાદરનાં કારણોપર વિવેચન.
બીજા કુટુંબનો સહચાર સ્નેહ સંબંધ.

અરિદમન—"મહારાજ! આપે ક્ષાંતિ માર્દવાદિ પ્રથમ કુટુંબના સબંધમાં કહ્યુ કે તે પ્રાણીને સ્વાભાવિક કુટુંબ છે, પ્રાણીનું હિત કરનાર છે અને તેને મોક્ષમાં લઇ જવાનું કારણ બને છે; એમ છે ત્યારે પ્રાણીઓ એ કુટુબનો બહુ પ્રેમપૂર્વક કેમ આદર કરતા નહિ હોય? વળી મહારાજ! પેલુ ક્રોધમાન રાગદ્વેષ વિગેરે બીજું કુટુબ જેના સબંધમાં આપે જણાવ્યું કે તે પ્રાણીને તદ્દન અસ્વાભાવિક છે, એકાંતે તેનુ અહિત કરનાર છે અને સસારની વૃદ્ધિનુ કારણ છે—એ પ્રમાણે છે, છતાં પ્રાણીઓ ઘણા પ્રેમપૂર્વક એવા અધમ કુટુબની પોષણા શામાટે કરતાં હશે?"

અંતરંગ કુટુંબ અનાદર પોષણના કારણો

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! પ્રાણીઓ હિત કરનાર કુટુંબને કેમ "બરાબર આદરતા નથી અને અહિત કરનારની વિશેષ પોષણા શા "માટે કરે છે તેનું કારણ તું બરાબર સાંભળ. હકીકત એવી છે કે "ક્ષમાશાંતિવિગેરે પ્રથમ કુટુંબ અને ક્રોધરાગાદિ બીજા કુટુબ "વચ્ચે અનાદિકાળથી વૈર ચાલ્યા કરે છે. બન્ને કુટુબો અતરંગ મ "નોરાજ્યમાં રહેલા છે, પણ એ લડાઇમાં બીજા અધમ કુટુંબવડે "પ્રથમનુ સારૂં કુટુંબ ઘણે ભાગે હારેલું જ રહે છે આવી રીતે

"અનાદિ સંસારમાં બીજું કુટુંબ વધારે જોર મેળવી જાય છે અને "પ્રથમનું કુટુંબ દબાઇ ગયેલી સ્થિતિમાં રહે છે; એને લઇને એ "પ્રથમનું કુટુંબ એટલું છુપાઇ જાય છે કે ભયથી તે પોતાનું દર્શન "પણ પ્રાણીને કરાવી શકતું નથી; આથી તેનું સ્પષ્ટ દર્શન પ્રાણીને "થતું નથી. હવે એવી રીતે એ અદ્ભુત અંતરંગ કુટુંબનાં દર્શન પણ "ન થવાને લીધે તેનામાં કેટલા અને કેવા ગુણો છે તે આ પ્રાણીના "જાણવામાં પણ આવતું નથી અને એ પ્રમાણે થવાથી પ્રાણીનો તેના "ઉપર પૂર્ણ આદરભાવ થતો નથી. આવું કુટુંબ પોતાના અંતરંગ "રાજ્યમાં વર્તતું હોય છે. છતાં જાણે તેવું કોઇ કુટુંબ પોતામાં વસતું "જ નથી એમ પ્રાણી માને છે. વાત એટલે સુધી વધી પડે છે કે "અમારા જેવા અંતરંગમાં રહેલા વિશુદ્ધ કુટુંબના ગુણોનું વર્ણન કરે "છે તો તેની પણ કાંઇ ગણના કરવામાં આવતી નથી. આની સાથે "વળી એવું બને છે કે તે બીજા પ્રકારનું અધમ કુટુંબ પેલા પ્રથમ "પ્રકારના વિશુદ્ધ અંતરંગ કુટુંબને અનાદિ સંસારમાં મારી હઠાવી "તેના ઉપર વિજયપતાકા મેળવે છે અને તેને પરિણામે પોતાનો "દોર વધારે મજબૂતપણે ચલાવી પ્રાણીને દૃઢપણે વળગી રહે છે "અને પ્રગટપણે પ્રત્યક્ષ થઇ તેનું ધણીરણી થઇ પડે છે-તેવી "સ્થિતિમાં સ્પષ્ટ થાય છે. આથી પ્રાણીના દર્શન એ બીજા અધમ "કુટુંબની સાથે દરરોજ થાય છે. દરરોજ સાથે રહેવાથી પ્રાણીને "તેના ઉપર પ્રેમસંબંધ વધારે વધારે થતો જાય છે, તેને જોઇને "પ્રાણીને મનમાં સંતોષ-આનંદ થાય છે, તેના ઉપર ઘણો વિશ્વાસ "ઉત્પન્ન થાય છે અને તેની સાથે ગાઢ દોસ્તી સંબંધ ઉત્પન્ન થાય "છે. આવી રીતે એ ક્રોધ તથા રાગ દ્વેષના સમૂહવાળા બીજા અધમ "કુટુંબ ઉપર પ્રાણીની નિરંતર આસક્તિ વધતી જતી હોવાને પરિ- "ણામે એનામાં જે અનેક દોષો હોય છે તે પ્રાણી જોઇ શકતો નથી "અને પ્રેમને લઇને તેનામાં જે ગુણો નથી હોતા તે પણ તેનામાં "છે એવો મિથ્યા આરોપ કરે છે. આ કારણને લઇને ખોટા પ્રેમને "પરિણામે પ્રાણી એ દ્વિતીય અધમ કુટુંબની પોષણા વધારે ને "વધારે કરતો જાય છે વળી તે અંતઃકરણપૂર્વક માને છે કે આ "અધમ કુટુંબ જ પોતાનું ખરેખરૂં સગું છે, તેથી તેના ઉપર "પરમ પ્રેમપૂર્વક બંધુબુદ્ધિ તે પ્રગટ કરે છે અને અમારા જેવા (સા- "ધુઓ-વિશુદ્ધ ઉપદેશકો) જો કદિ તે કુટુંબના દોષો તેની પાસે "પ્રકાશમાં મૂકે છે તો ઉલટો અમારા જેવાને તે પોતાના દુશ્મન "ગણે છે."

અંતરંગ કુટુંબ ગુણદોષજ્ઞાનની જરૂર.

અરિદમન—" ક્ષાંતિ માર્દવાદિ વિશુદ્ધ અંતરગ કુટુંબ અને ક્રોધ રાગાદિ અતરગ અધમ કુટુંબમાં રહેલા ગુણદોષોને બીચારા પ્રાણીઓ સ્પષ્ટરીતે જાણે તો બહુ સારૂ થાય ! એથી એ બન્ને કુટુંબમાં રહેલો તફાવત પણ તેઓના ધ્યાનમાં આવે."

વિવેકાચાર્ય—" એથી વધારે સારૂં બીજું શું હોઇ શકે ? જે પ્રાણી પોતાનુ સર્વથા કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તેણે અવશ્ય આ પહેલા અને બીજા પ્રકારના કુટુંબના ગુણદોષનું સવિશેષ જ્ઞાન કરવું જ જોઇએ. અમે પ્રાણીને ધર્મકથા કરવામા-ઉપદેશ આપવામા આ જ મુદ્દો ધ્યાનમા રાખીએ છીએ.[1] જૂદી જૂદી ઉપદેશ પદ્ધતિથી પ્રાણી બન્ને અતરગ કુટુંબોને ઓળખે એ જ અમારા જેવા ઉપદેશકોનુ સાધ્ય હોય છે. વાત એવી છે કે જ્યા સુધી પ્રાણીમા બરાબર યોગ્યતા આવતી નથી ત્યા સુધી એ બન્ને કુટુંબ વચ્ચેનો તફાવત પ્રાણી કોઇ પણ રીતે જાણી શકતો નથી, અને જે પ્રાણીઓ અયોગ્ય હોય છે તેના સંબધમાં અમે પણ ઉપેક્ષા કરીએ છીએ. વળી જો સર્વે પ્રાણીઓ આ અંતરગમાં રહેલા બન્ને કુટુંબોના ગુણદોષો જાણી શકે-જાણી જાય તો આ સસારનો મૂળથીજ ઉચ્છેદ થઇ જાય. કારણકે બન્ને કુટુંબના ગુણ-દોષજ્ઞાનને પરિણામે બીજા અધમ કુટુંબનો તિરસ્કાર કરી તેને મારી હઠાવી સર્વ પ્રાણીઓ મોક્ષે જ ચાલ્યા જાય."

અરિદમન—" સર્વ પ્રાણીઓને એ બન્ને અંતરગ કુટુંબોના ગુણ-દોષનુ જ્ઞાન થવુ અથવા કરાવવું એ ન થઇ શકે તેવી બાબત છે તેથી એ ચિતા આપણે શું કામ કરવી જોઇએ ? અમે તો આપ સાહેબની કૃપાથી એ બન્ને અતરગ કુટુંબના ગુણદોષો જાણી ગયા છીએ, સમજી ગયા છીએ, તેથી અમારૂં કાર્ય તો સિદ્ધ[2] થઇ ગયું છે વ્યવહારમા કહે છે કે **બુદ્ધિમાન માણસમાં જેટલી શક્તિ હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેણે બનતો પર ઉપકાર કરવો જોઇએ અને પરોપકાર કરવાની પોતામાં જો શક્તિ ન હોય તો પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં બનતો આ-દર કરવો જોઇએ.**"

---

૧ આ કથા પણ એ જ ઉદ્દેશથી રચાયલી છે અને આખા જૈનશાસનનુ રહસ્ય પણ એજ છે કે **સ્વને ઓળખો અને પરનો ત્યાગ કરો.** એના વિવેચનમાં શાસ્રવિસ્તાર છે ભા દ

૨ રાજા એમ સમજે છે કે જે જ્ઞાન બીજાને અશકય છે તે તેને થઇ ગયુ તેથી હવે તે તો જરૂર મોક્ષ જવાનો છે આટલી વાત પરથી રાજાના મનમાં નિર્ણય થઇ ગયા જણાય છે

જ્ઞાન સાથે વર્તનની જરૂરીઆત.

વિવેકાચાર્ય—" રાજન્! એકલું જ્ઞાન કાર્યસિદ્ધિ માટે પૂરતું નથી."

અરિદમન—" જો બીજી પણ કોઇ બાબતની જરૂરીઆત હોય તો આપસાહેબ તે ફરમાવો."

વિવેકાચાર્ય—" તે ઉપરાંત (જ્ઞાન ઉપરાંત) બીજી બે બાબત કરવાની છે, અને તે શ્રદ્ધાન (આસ્થા) અને અનુષ્ઠાન (ક્રિયા–વર્તન–ચારિત્ર) છે આ બેમાંથી તમારામાં શ્રદ્ધાન તો છે. એટલે જે વાર્તા કહી તે સત્ય છે એવી પ્રતીતિ તમારા મનમાં છે. હવે તમારે તે પ્રમાણે અનુષ્ઠાન કરવાની જરૂર છે એ જ્ઞાનના વિષયને વ્યવહાર વર્તનમાં મૂકવાની જરૂર છે. એમ કરશો એટલે તમારાં સર્વ મનોવાંછિત સિદ્ધ થશે એમાં જરા પણ સંદેહ જેવું નથી. રાજન્! તમારે એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે અનુષ્ઠાન કરવામાં તમારે ઘણાં નિર્દય[1] કામ કરવા પડશે."

અનાદિ કુટુંબો વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ.
સામસામે લગાડેલા યોધાઓ અને શસ્ત્રો.
યુદ્ધમાં નિર્દય સંહાર અને પરિણામ.

અરિદમન—" મહારાજ! એ કામ કેવા પ્રકારનાં છે?"

વિવેકાચાર્ય—" એ કામ એવા પ્રકારનાં છે કે જેવાં કામ અમારા સર્વ સાધુઓ નિરંતર કર્યાજ કરે છે.'

અરિદમન—" સાધુઓ જે કામ નિરંતર કરે છે તે સાંભળવાની મને ઇચ્છા છે તો આપ કૃપા કરીને મને સર્વ કહો."

વિવેકાચાર્ય—" રાજન્! સાંભળો! આ સાધુઓને બીજા " અધમ કુટુંબ સાથે ઘણા વખતથી–અનાદિકાળથી સ્નેહ સંબંધ " લાગેલો હોય છે; તેઓ તેની અધમતા સમજ્યા પછી જાતે અત્યંત " ભયંકરપણું ધારણ કરી એ અધમ કુટુંબને પહેલા વિશુદ્ધ કુટુંબ " સાથે રાત દિવસ સંઘટ્ટ કરાવે છે, લડાવે છે અને બન્ને વચ્ચે મોટો " સંહાર જમાવે છે. એ બીજા પ્રકારનું કુટુંબ જેનો દાદો મહામોહ " નામનો છે અને જેનાથી એ કુટુંબ જન્મ્યુ છે, પ્રગટ થયું છે, તેને " આ સાધુઓ જ્ઞાનને પરિણામે જ્ઞાનવડે જ હણે છે તેથી તેઓ ખરે- " ખરા નિર્દય[2] ગણાય છે. એ અધમ કુટુંબના સર્વ તંત્ર ચલાવનાર ' મહા બળવાન રાગ નામનો સરદાર છે તેના આ સાધુઓ 'વૈરાગ્ય'

---

૧ આ નિર્દય શબ્દ બીજા અંતરંગ કુટુંબના વિનાશને અંગે વાપર્યો છે.

૨ મહામોહની નજરે

" નામના યત્રવડે ચૂરેચૂરા કરી નાખે છે. વળી એ રાગની સાથે જ
" જન્મેલો તેનો દ્વેષ નામનો ભાઇ છે તેને એ નિર્દય સાધુઓ 'મૈત્રી'
" નામના તીરવડે દૂરથી હણી નાખે છે. વળી એ અધમ કુટુંબમાં
" વસનારા દ્વેષગજેંદ્રના પુત્ર ક્રોધને એ દયાવગરના સાધુઓ 'ક્ષમા'-
" નામની કરવતવડે વહેરી નાખે છે, જે વખતે ક્રોધ મોઢેથી રાડો પાડે
" છે. વળી દ્વેષગજેન્દ્રને માન નામનો બીજો છોકરો છે જે ક્રોધ (વૈશ્વા-
" નર)નો ભાઇ થાય છે; તેને 'માર્દવ' (માનત્યાગ, નમ્રતા) નામના
" ખડ્ગ (તરવાર)થી મારીને એ નિર્દય સાધુઓ પોતાના હાથ પણ
" ધોતા નથી. વળી તેને માયા નામની એક છોકરી છે તેને એ
" નિર્દય સાધુઓ 'આર્જવ' (સરળતા) નામની લાકડીવડે સારી
" રીતે કૂટે છે અને લોભ નામના તેના એક સગા ભાઇને તો તેઓ
" 'મુક્તિ' (નિર્લોભતા–લોભત્યાગ) નામના કુહાડાથી એવો મારે છે
" કે તેના ટુકડેટુકડા થઇ જાય છે. વળી એ દયાવગરના મુનિઓ
" સર્વ પ્રકારના સ્નેહ કરાવવામા તત્પર કામ (સ્પર્શેંદ્રિય વિષય)ને તો
" બન્ને હાથ વચ્ચે લઇને ચાંચડની પેઠે ચોળી નાખે છે. તેઓ અત્યંત
" આકરી 'સદ્ધ્યાન' નામની અગ્નિથી પોતાનાં સર્વ શોક સબંધને
" બાળી દે છે અને એજ કુટુંબના માણુસ ભયને તેઓ જરા પણ દયા
" બતાવ્યા વગર 'ધૈર્ય' નામના બાણવડે દૂરથીજ વીંધી નાખે છે. એ
" કુટુંબમાં વળી હાસ્ય, રતિ અને જુગુપ્સા[1] નામના કુટુંબીઓ વસે
" છે તેમજ અરતિ નામની એક કઇબા પણ વસે છે; તે સર્વને એ
" સાધુઓ અત્યત નિર્દયપણે વિવેકપૂર્વક જૂદા જૂદા ઉપાયો તેમજ
" શસ્ત્રો તેમની સામે કામે લગાડીને મારી હઠાવે છે. વળી ત્યાં પાંચ[2]
" ઇંદ્રિયો નામના ભાઇ ભાડુઓ રહેલા હોય છે તેમને એ નિર્દય
" સાધુઓ પોતાના હાથમાં 'સતોષ' નામનું મુદ્દગર લઇને ખડોખડ
" કરી મૂકે છે. આવી રીતે એ અતરંગ અધમ કુટુંબમાં બીજા પણ
" જે કોઇ સગાવહાલાંઓ કે સબધીઓ હોય છે તે પ્રત્યેકને શોધી
" શોધીને તેની સામે યોગ્ય શસ્ત્રો ધારણ કરી સર્વને એ સાધુ નિર્દય-
" પણે મારી હઠાવે છે અને જમીનપર પટકી પાડી ભોંભેગા કરે છે.
" આવી રીતે બીજા અધમ કુટુબના માણસોને ત્રાસ આપવાની સા-
" થે જ વળી એ સાધુઓ પ્રથમના વિશુદ્ધ કુટુંબના પ્રેમાળ સગાવહા-

૧ જુગુપ્સાઃ તુચ્છકાર, તિરસ્કાર, કટાળો, વિષ્ટાની ગંધ આવતાં સાધારણ માણસના મગજમા જે વૃત્તિ થાય છે તે

૨ પાંચ ઇંદ્રિયોઃ સ્પર્શ, રસ, ગંધ, દર્શન અને શ્રવણ.

"લાંઓના બળમાં પુષ્ટિમાં તેમજ તેજમાં વધારો કર્યા કરે છે. [1]આવી
"રીતે પ્રથમનું કુટુંબ ઘણું પુષ્ટ થતું જતું હોવાને લીધે અને બીજા
"કુટુંબના સુદામ માણસો હિંમત હારી જઇ નમાલા થઇ જતા હોવાને
"લીધે એ બીજા પ્રકારનુ અધમ કુટુંબ સાધુઓ ઉપર પોતાનો દોર
"વધારે પડતી રીતે ચલાવી શકતું નથી વળી રાજન્! એ સાધુ-
"ઓને તપાસ કરતાં ખબર પડી ગઇ હોય છે કે તેઓનુ ત્રીજું
"બાહ્ય કુટુંબ છે તે બીજા અતરગ અધમ કુટુબને પુષ્ટિ આપનાર છે
"એટલે એ સાધુઓએ ત્રીજા કુટુબનો (સસારી મા, બાપ, સ્ત્રી, પુત્ર,
"ભાઇ, બહેન વિગેરેનો) સર્વથા ત્યાગ જ કરી દીધો હોય છે. જ્યાં સુધી
"ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો સર્વથા ત્યાગ કરવામા આવે નહિ ત્યાં સુધી પ્રાણી
"બીજા અંતરગ કુટુંબ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી તેટલા
"માટે હે રાજન્! જો તમારી પ્રબળ ઇચ્છા આ સસારને મૂકી દે-
"વાની થઇ હોય તો મે તમને ઉપર કહી બતાવ્યુ તેવુ અત્યત નિર્દય
"કામ કરવાનું તમે શરૂ કરો. તેમા આટલી વાત ધ્યાનમા રાખજો કે
"એક પણ બાજુએ વધારે પડતી રીતે ઢળ્યા વગર પોતાના અત-
"રાત્માને મધ્યસ્થ રાખી જે નિર્દય કાર્યો કરવાને માટે મેં જણાવ્યું
"છે તે કરવાની પોતાની શક્તિ છે કે નહિ તેનો બરાબર વિચાર
"કરજો મેં ઉપર જે અત્યત નિર્દય કર્મો બીજા અતરગ કુટુંબને ન-
"બળા પાડવા માટેના જણાવ્યા છે તે કેટલેક અંશે આ ઘાતકી સાધુઓ
"પોતાના અભ્યાસના બળથી કરે છે, બાકી બીજા દયાળુ ભાઇઓ[2]
"સસારમાં આનદ પામનારા હોય છે તેઓને આવા કર્મના સબધમાં
"વિચાર કે ચિંતવન કરવું પણ બની શકે તેવું નથી તો પછી તેનાં
"આચરણની વાતજ શી કરવી? તેઓ એવા કર્મને વ્યવહાર આકા-
"રમાં કદિપણ મૂકી શકતાજ નથી

"રાજન્! અહીં ત્રીજા બાહ્ય કુટુબનો ત્યાગ કરવાની વાત કરી,
"બીજા અતરગમા રહેલ અધમ કુટુબનો ઘાત કરવા ભલામણ કરી
"અને પ્રથમના અતરગમા રહેલ વિશુદ્ધ કુટુંબની પોષણા કરવાનો
"ઉપદેશ આપ્યો એ ત્રણે બાબત બરાબર ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે
"અને એના ઉપર ખાસ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય છે. એનુ પરિજ્ઞાન કરીને
"અને એના ઉપર શ્રદ્ધા લાવીને તે પ્રમાણે કરવામાં પોતાના વીર્યનો
"ઉપયોગ કરી અનેક મહાત્મા મુનિઓ આ સસારપ્રપચથી મુક્ત

---

૧ અહીં બે રો એ સોમાયટી વાળી બુકનુ પૃ ૪૨૬ ગઠ થાય છે.

૨ સસારરામક જીવો

"થઇ ગયા છે, સર્વ વિરોધી ભાવોથી દૂર થઇ ગયા છે અને પોતાના "સ્વાભાવિક રૂપમાં આવી જઇ મોક્ષમાં રહ્યા રહ્યા આનંદ કરે છે. "આ પ્રમાણે હોવાથી રાજન્! જે કર્મની અહીં વ્યાખ્યા કરી અને "જેને માટે ઉપદેશ આપ્યો તે કરવામાં જરા કઠણ તો છે પણ "પરિણામે ઘણાં સુંદર છે. આ પ્રમાણે હકીકત છે. હવે તમને યોગ્ય "લાગે તેમ કરો."

અનંત બાહ્યકુટુંબ સંબંધ.
મહા મોહની રમત.
ત્યાગ પહેલાં તૈયારી.

અરિદમન—"સાહેબ! આપે જણાવ્યું કે પ્રથમના બન્ને અંતરંગ કુટુંબો આ અનાદિ સંસારમાં અવિચ્છિન્ન પ્રવાહવાળા છે એટલે જેનો પ્રવાહ કદિ અટકતો નથી તેવા છે અને ત્રીજા કુટુંબને માટે આપશ્રીએ જણાવ્યું કે તેનો તો ઉત્પત્તિ અને વિનાશ વખતોવખત થયા કરે છે; ત્યારે સાહેબ! આ જે ત્રીજું કુટુંબ છે તે તો દરેક ભવે નવું નવું થયા કરતું હશે?"

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! એ ત્રીજું બાહ્ય કુટુંબ છે તે દરેક ભવમાં પ્રાણીને નવું નવું થયા જ કરે છે."

અરિદમન—"મહારાજ! જો એમ હોય તો આ અનાદિ સંસારમાં પ્રાણીએ અનંતાં કુટુંબોને અત્યાર અગાઉ પ્રાપ્ત કરીને છોડી દીધેલાં હોવા જોઇએ."

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! તું કહેછે તેમજ છે. આ પ્રાણીએ બાહ્ય કુટુંબી તો અનતાં કર્યાં અને છોડી દીધાં એ બાબતમાં જરા પણ સંશય જેવું નથી. હકીકત એવી છે કે આ સંસારમાં રખડપાટો કરનારા સર્વ જીવો લગભગ મુસાફર જેવા છે, મુસાફરની જેમ દરેક ભવમાં આ પ્રાણી નવાં નવાં કુટુંબો સાથે સંબંધ જોડે છે અને પાછો જેમ કપડાં બદલે તેમ તેમને છોડી દઇને બીજા બીજા દેહોમાં—શરીરોમાં ફરી ફરીને સંચાર કરે છે."

અરિદમન—"જો સાહેબ! એમ છે તો તો એ ત્રીજા કુટુંબ ઉપર સ્નેહ સબંધ કરવો તે મહામોહની રમત જેવું છે. એવા અલ્પકાળ રહેનારા કુટુંબનો ત્યાગ જ્યારે જરૂર થવાનો જ છે ત્યારે તેનાપર પ્રેમ—સ્નેહસબંધ કેવી રીતે અને શામાટે કરવો? છતાં મમતાભાવ રહે છે તેથી તેમા મહામોહનો (અજ્ઞાન દશાનો) હાથ હોવો જોઇએ."

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! તમે બરાબર હકીકત જાણી છે. મહામોહ (અત્યંત અજ્ઞાન) વગર કોણ ડાહ્યો માણસ એવા પ્રકારની ચેષ્ટા કરે?"

અરિદમન—"મારે આપને એક બીજો પણ સવાલ પૂછવાનો છે. ધારો કે કોઇ પ્રાણી પોતાનામાં બીજા અધમ અંતરંગ કુટુંબને મારી હઠાવવાની શક્તિ છે કે નહિ એ સંબંધના ગોટાળામાં પડી જાય અને તેથી કરીને તે અધમ કુટુંબનો નાશ કરવાને શક્તિમાન થાય નહિ તેવો પ્રાણી કદાચ ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ કરે તો તેને તેથી શું ફળ થાય? આપે ઉપર જણાવ્યો તેવો મુક્તિપ્રાપ્તિનો લાભ તેને થાય કે નહિ તે આપ મને વિવેચનપૂર્વક જણાવો."

વિવેકાચાર્ય—"રાજન્! જે પ્રાણી બીજા અધમ અંતરંગ કુટુંબને મારી હઠાવતો નથી તે કદિ ત્રીજા સંસારી બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ કરે તો તેથી તેને માત્ર આત્મવિડંબના જ થાય છે. ત્રીજા કુટુંબનો ત્યાગ કરી આકુળવ્યાકુળપણું છોડી દઇ જે પ્રાણી બીજા અધમ કુટુંબને મારી હઠાવે છે તેનોજ ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ સફળ છે અને જો તેમ ન થાય તો તે તદ્દન નકામો અને નિષ્ફળ છે એ[1] ધ્યાનમાં રાખવું."

૧ સંસાર ત્યાગ કરી પાછા બીજા આકારમાં કષાય કે નોકષાયો કરવા તે શાસ્ત્રકારની વિવેકદૃષ્ટિએ આત્મવિડંબના છે એ બાબત બહુ સમજવા યોગ્ય છે. ઘણીવાર માત્ર બાહ્યત્યાગમા જ પરિપૂર્ણતા માનવામા આવે છે તેમણે આ વિવેક ધ્યાનમા રાખવો ત્યાગવગર મુક્તિ નથી પણ આત્માને છેતરવા જેવું પાપ નથી. ત્યાગભાવનો દાવો કરનાર પાસેથી લોકો વિશુદ્ધ અંતરંગ આચરણની અપેક્ષા રાખે તે તદ્દન સ્વાભાવિક છે

પ્રકરણ ૩૩ મું.

અરિદમનનું ઉત્થાન.

અરિદમન રાજાએ કેવળી મહારાજ વિવેકાચાર્ય પાસે સર્વ હકીકત સાંભળી, ત્રણ કુટુંબનાં સ્વરૂપ કર્તવ્યો અને અસર જાણ્યા, તેમના વિશેષ જ્ઞાનની મહત્તા વિચારી, જ્ઞાન સાથે વર્તનની આવશ્યકતા ધ્યાનમાં લીધી, બાહ્ય કુટુંબની અનિત્યતા બરાબર ખ્યાલમાં લીધી અને જાતે સહૃદય હોવાથી ત્યાગના નિર્ણય પર આવી ગયો. નિર્ણયપર આવતાં પહેલા બધી હકીકત બરાબર સમજવા તેણે પ્રયત્ન કર્યો હતો. વિવેક કેવળી અને તેની વચ્ચે ત્યાર પછી સભા સમક્ષ નીચે પ્રમાણે વાતચીત થઇ.

તત્ત્વજ્ઞાનની આવશ્યકતા અને જરૂર.
અરિદમન રાજાનો ત્યાગ નિર્ણય.
પ્રધાન પુરૂષોનું કાળોચિત કર્તવ્ય.

અરિદમન—"આપના પ્રસંગથી આ સંસારનો પ્રપંચ ઘણો ભયંકર છે અને સંસારસમુદ્ર તરવો ઘણો મુશ્કેલ છે એ હકીકત મે જાણી, આ સંસારયાત્રામાં મહા મુશ્કેલીએ મળી શકે તેવા મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ કરી, મોક્ષ—મુક્તિ સર્વ પ્રકારના આનંદથી ભરપૂર છે એમ તત્ત્વશ્રદ્ધાનપૂર્વક સમજાણુ પડી, એ મોક્ષને અપાવનાર શ્રી જિનેંદ્ર ભગવાનનુ શાસન જ છે એવી પણ ખબર પડી, આપ જેવા પરોપકારી મહાત્માનો પ્રસંગ થવાથી ત્રણે કુટુંબનુ સ્વરૂપ અને હેતુ-ફળ વિગેરે બરાબર સમજવામાં આવ્યાં—આવા સંયોગો પ્રાપ્ત થયા પછી કોણ આત્મહિત ઇચ્છનાર ડાહ્યો માણસ પોતાના ખરેખરા બંધુ તરીકે થઇ રહેલા પ્રથમ અંતરંગ કુટુંબનું પોષણ બરાબર ન કરે? વળી કયો ડાહ્યો માણસ સર્વ આત્મશુદ્ધિને વિઘ્ન કરનાર, સર્વ દુઃખોને આણી આપનાર, શત્રુ તરીકે કાર્ય કરનાર બીજા અંતરંગ કુટુંબને મારી ન હઠાવે અને ત્રીજું બાહ્ય સંસારી કુટુંબ જેનો ત્યાગ કરવામાં ઘણું સુખ

છે અને જેનો ત્યાગ ન કરવાથી દુઃખના દરિયા આવી પડે છે તેનો ત્યાગ ક્યો ડાહ્યો માણસ ન કરે ?"

વિવેકાચાર્ય—"જે પ્રાણીને સંસારનો ભય લાગ્યો હોય અને જેના સમજવામાં સાચું તત્ત્વ આવી ગયું હોય તેણે એ ત્રણે કામો અવશ્ય કરવા યોગ્ય છેઃ (પ્રથમ અંતરંગ કુટુંબનો સ્વીકાર–બીજા અંતરંગ કુટુંબપર વિજય અને ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ.)"

અરિદમન—"ત્યારે સાહેબ! જેણે ખરૂ તત્ત્વ જાણ્યું ન હોય તેવા પ્રાણીને આપે કહ્યું તે પ્રમાણે પ્રગતિ કરવાનો કાંઇ અધિકાર આ સર્વજ્ઞશાસનમાં છે કે નહિ?"

વિવેકાચાર્ય—"નહિ, રાજન્! બીલકુલ નહિ"

રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે–મેં તો ગુરૂમહારાજ પાસેથી તત્ત્વ જાણ્યું છે અને તેના ઉપર મારી શ્રદ્ધા પણ બરાબર ચોંટી છે તેથી ગુરૂમહારાજે જે કામ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તે કરવાનો અધિકાર મને પ્રાપ્ત થયો જણાય છે–આમ વિચારતા રાજાને તે વખતે વીર્યોલ્લાસ થયો, અંતરાત્માની પ્રસન્નતા થઇ અને તેથી તે ગુરૂમહારાજ કેવળી ભગવાન વિવેકાચાર્યને પગે પડ્યો અને હાથ જોડી આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો "મહારાજ! આપસાહેબની આજ્ઞા હોય તો આપશ્રીએ હમણા જે અત્યંત નિર્દય કામ કરવાની વાત કહી છે તે કામ કરવાની મારી ઇચ્છા છે!"

વિવેકાચાર્ય—"મહાવીર્ય[1]! તમારા જેવાએ તેમ કરવું યોગ્ય જ છે. તમે તત્ત્વ જાણ્યું છે અને તમને તેની ઉપર રૂચિ થઇ છે, તેથી તે બાબતમાં મારી પૂરેપૂરી સંમતિ છે."

તે વખતે રાજા અરિદમને પોતાની બાજુમાં રહેલ વિમળ મંત્રી ઉપર પોતાની નજર કરી[2], એટલે વધારે નમ્રતા બતાવીને 'ફરમાવો સાહેબ' એમ મંત્રીશ્વર બોલ્યા

અરિદમન—"આર્ય! મારે રાજ્ય, સગાસંબંધી અને શરીરનો સંગ છોડી દેવો છે, આ આચાર્ય મહારાજના ઉપદેશ પ્રમાણે રાગદ્વેષ વિગેરે કુટુંબીઓને મારી હઠાવવા છે, જ્ઞાન વિગેરે અંતરંગ વિશુદ્ધ કુટુંબની નિરંતર પોષણા કરવી છે અને સર્વજ્ઞશાસનની દીક્ષા લેવી છે તેથી આ વખતે જે કરવા યોગ્ય હોય તે સર્વ જલ્દી કરો.'

૧ મહાવીર્ય પ્રબળ આત્મશક્તિને પ્રગટ કરી શકનાર
૨ જાણે તેને કાંઇ કહેવું છે એવો ભાવ બતાવનારી મુખમુદ્રા

બુદ્ધિશાળી પ્રધાનનો અર્થસૂચક પ્રેરક જવાબ

વિમળમતિ—"જેવો દેવનો હુકમ ! પરંતુ સાહેબ ! મારે એકલાએજ આ વખતે જે ઉચિત કરવાનું હોય તે કરવાનું છે એમ નથી પણ આ આપનું અંતઃપુર છે તેની અંદર રહેનાર સર્વેએ (રાણીઓ તથા કામકાજ કરનાર માણસોએ), આ આપનો સામંત વર્ગ છે તેમણે, તેમજ આપનો બીજો રાજ્યવર્ગ છે તેમણે અને સક્ષેપમાં કહું તો આ આખી સભાએ આ વખતને ઉચિત કામ કરવાનુ છે."

રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો કે મેં તો આ મત્રીને એવો હુકમ કર્યો હતો કે મારે દીક્ષા લેવાનો વિચાર છે તેથી તેને યોગ્ય જિનસ્નાત્ર, જિનપૂજા, દાન, મહોત્સવ વિગેરે જે કરવા યોગ્ય હોય તે સર્વ કરો તેના જવાબમા આ શું બોલે છે ? એના બોલવામાં કોઇ ઊંડો ભાવાર્થ હોય એમ જણાય છે. આમ વિચારીને રાજાએ મત્રીને કહ્યું "અત્યારે જે જે કામો કરવાનાં છે તે તે સર્વ તારેજ કરવાનાં છે, તે કરવાં તે તારા અધિકારનો વિષય છે અને તું તે સર્વ કરી શકે તેટલી શક્તિવાળો છે, ત્યારે પછી તે ગણાવ્યા તે સર્વ બીજાં આ સમયને ઉચિત વળી બીજુ તે શું કરવાનાં હતાં ?"

વિમળમતિ—"સાહેબ ! આપસાહેબે જે કરવાનો આરભ કર્યો છે તેવું જ કાંઇ કરવું એ અમારે સર્વેને પણ આ વખતે ઉચિત ગણાય તેથી તે અમારે સૌએ મળીને કરવુ જોઇએ, બીજું કાંઇ નહિ. કારણ ન્યાય તો સર્વને માટે સરખો જ હોવો જોઇએ. ભગવાન આચાર્ય મહારાજે હમણા જ આપણને સર્વને સમજાવ્યું છે કે સર્વ જીવોના દરેકના ત્રણ ત્રણ કુટુંબ હોય છે. એ પ્રમાણે છે તેથી અમારે સર્વેએ પણ આ વખતને ઉચિત આપની ધારણા પ્રમાણે કરવું જોઇએ-એટલે કે પ્રથમ અતરગ કુટુબ ક્ષમા માર્દવ આર્જવ વિગેરેની પોષણા કરવી જોઇએ, બીજા અંતરગ કુટુબ રાગદ્વેષનો વિનાશ કરવો જોઇએ અને ત્રીજા બાહ્ય કુટુંબનો ત્યાગ કરવો જોઇએ."

અરિદમન—"જો તમે કહો છો તે સર્વ પણ એ વાતને અંગીકાર કરતા હોય તો ઘણુ સારૂ !"

વિમળમતિ—"આપ જે કર્તવ્ય કરવાના છો તે સર્વને શાંતિ આપનાર છે તેથી તેઓ સર્વ તે આદરે તેમાં સવાલ જ શો છે?"

પ્રધાનનો આવો જવાબ સાભળીને તે સભામાં જે ભારેકર્મી

લઘુકર્મી લોકોએ રાજા સાથે સાથ.

જીવો હતા તેઓ પોતાના મનમાં ભયથી કંપવા લાગ્યા કે રખેને આ મંત્રી તેમને પરાણે દીક્ષા અપાવી દેશે; આથી બાપલા જેવા નિર્બળ પ્રાણીઓ બાપથી થરથરવા લાગ્યા, નીચ પ્રકૃતિના જીવો હતા તે ત્યાંથી નાસી જવા લાગ્યા, વિષયમાં અત્યંત આસક્ત પ્રાણીઓ હતા તે મુઝાઇ ગયા, જેઓ પોતાના મોટા કુટુંબની જાળમાં ફસાઇ ગયેલા હતા તેને પરસેવાની ઝરીઓ આવી ગઇ, પણ જેઓ લઘુકર્મી હતા તેઓ બહુ રાજી થયા અને જેઓ ધીર અને શાંત પ્રકૃતિવાળા સમજુ પ્રાણીઓ હતા તે પ્રધાનના વચનપર વિચાર કરી તેને અનુસરવા સંબંધી યોગ્યાયોગ્યતાનો ખ્યાલ કરવા લાગ્યા. એવા લઘુકર્મી ધીર પ્રકૃતિવાળા પ્રાણીઓએ પ્રગટપણે કહ્યું કે “જે પ્રમાણે મહારાજાનો હુકમ થાય તે પ્રમાણે કરવા અમે સૌ તૈયાર છીએ. આવો સર્વ પ્રકારની સામગ્રીનો પૂરો લાભ મળ્યા છતા એવો કોણ મૂર્ખ હોય કે જે આવો સારો અવસર છોડી દે?” રાજા આવાં વચનો સાંભળી પોતાના મનમા ઘણો રાજી થયો.

પ્રમોદવર્ધનમાં મહોત્સવ.

પછી ત્યા નજીકમા પ્રમોદવર્ધન નામનુ જિનમદિર હતું ત્યા રાજા અને બીજા સર્વ ગયા. ત્યાં એ અત્યત વિશાળ દેરાસરમા રહેલાં જિનબિંબોને સ્નાન કરાવવા આવ્યુ એટલે પ્રભુનો જન્માભિષેક કરવામાં આવ્યો. પછી પ્રભુની સુંદર પૂજા કરવામા આવી, અનેક પ્રકારનાં સુંદર દાન આપવામા આવ્યા, કેદીઓને કેદખાનામાથી છોડાવ્યા અને એવાં એવાં સમયોચિત સર્વ કામો કરવામાં આવ્યા એ અરિદમન રાજાને શ્રીધર નામનો પુત્ર હતો તેને નગરમાંથી ત્યાં બોલાવવામા આવ્યો અને રાજાએ પોતાનુ રાજ્ય તેને સોંપી દીધુ. જૈન શાસ્ત્રમા બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે વિવેકાચાર્યે સર્વને (રાજા અને તેના સાથવાળાને) દીક્ષા આપી. ત્યાર પછી આ સસારના પ્રપચપર વિશેષ ખેદ આવે અને મોક્ષપ્રાપ્તિ કરવાની ઇચ્છામાં વધારો થાય તેવા પ્રકારની દેશના આચાર્ય મહારાજે આપી. પછી દેવતાઓ વિગેરે દેશના સાભળવા માટે અને જ્ઞાની આચાર્યને વદન કરવા માટે આવ્યા હતા તે સર્વ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

દીક્ષા

પ્રકરણ ૩૪ મું.

નંદિવર્ધન મરણ-ઉપસંહાર.

ઉપર જણાવેલ રીતે અરિદમન રાજાનો સંસારત્યાગ થઇ ગયો; તેનો પ્રકૃતિવર્ગ અને અંતઃપુર તેમાં સામેલ થયા, સ્વરૂપદર્શન પ્રત્યક્ષ થયું, અનુકરણ કરવા યોગ્ય બનાવો મારી સામે બન્યા અને અગૃહીતસંકેતા[1] વિવેકાચાર્યે જ્ઞાની મહારાજે અમૃત જેવાં વચનો કહ્યાં તેની એક જરા પણ અસર મારા ઉપર થઇ નહિ. થોડા વખતમાં જ પેલો વૈશ્વાનર મિત્ર અને હિંસાદેવી દૂર ગયા હતા તે પાછા મારી નજીકમાં આવ્યા અને બન્નેએ મારા શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો. અરિદમન રાજા દીક્ષા લેવાના હતા તેથી સર્વ મનુષ્યોને બંધનથી છૂટા કરવાનો હુકમ તેમણે રાજપુરૂષોને આપ્યો હતો તેથી તેઓએ મને પણ બંધનથી મુક્ત કર્યો. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ સાધુએ (વિવેકાચાર્યે) મને લોક મધ્યે નાહક વગોવ્યો. એવા વિચારથી મારા મનમાં તેમના ઉપર ઘણો ઘમઘમાટ થયો અને આવી રીતે જે સ્થાને લોકમાં વગોવણી થઇ હોય ત્યાં રહેવામાં લાભ શું એમ માનતો હું ત્યાથી વિજયપુર નગર તરફ જવાને ચાલી નીકળ્યો અને તે નગર તરફનો કેટલોક રસ્તો ઓળગી પણ ગયો.

ભારેકર્મી નંદિવર્ધન.

ધરાધર સાથે લડાઇ-નંદિવર્ધનનું મરણ.

હવે એ વિજયપુર નગરના શિખરી નામના રાજાનો એક ધરાધર નામનો પુત્ર હતો. તેના ઉપર પણ વૈશ્વાનર અને હિંસાએ મારી પેઠે ઘણો જ દોર ચલાવેલો હોવાથી પિતાએ તે ધરાધરને પોતાના દેશથી બહાર કાઢી મૂક્યો હતો. એ ધરાધર પણ મને મુસાફરીમાં એક જંગલમાં બરાબર સામે મળ્યો. મેં તેને વિજયપુર નગરનો રસ્તો પૂછ્યો પરંતુ તે વખતે તેના મનમા ઘણી વ્યાકુળતા હોવાથી મારૂં

---

૧ સંસારીજીવ પોતાપર વીતેલી સર્વ વાર્તા સદાગમ સમક્ષ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને કહે છે.

વચન તેના સાંભળવામાં આવ્યુ નહિ. મેં મારા મનમાં વિચાર કર્યો કે આ ભાઇસાહેબ મારી તરફ કાંઇક અવગણનાની-બેદરકારીની નજરથી જુએછે એ વિચારની સાથે જ મારા શરીરમા રહેલ હિંસા અને વૈશ્વાનર ઉછળી પડ્યા એટલે તેની કેડમાથી મેં છરી (જુમીઓ) ખેંચી લીધી. તેનામાં રહેલ વૈશ્વાનર પણ એકદમ જાગૃત થઇ જતા તેણે પણ પોતાની તરવાર ખેંચી. અમે બન્નેએ એક બીજાને એક જ વખતે સખ્ત ઝટકા માર્યા અને બન્નેના શરીરો ઘાયલ થયાં.

એ વખતે એક ભવમા વેદી શકાય તેવી જે ગોળી મારી અને તેની પાસે હતી તે બન્નેની એકસાથે જીર્ણ થઇ ગઇ-પૂરી થઇ ગઇ. તે વખતે ભવિતવ્યતાએ અમને બન્નેને એકેક નવી નવી ગોળી આપી.

છઠ્ઠી નારકીએ નંદિવર્ધન.

હવે એક પાપિષ્ઠનિવાસ[1] નામની નગરી છે તેમા એક બીજાની ઉપરાઉપર સાત પરાઓ છે. એ નગરમા પાપિષ્ઠ નામના કુળપુત્રો જ રહેછે, બીજા કોઇનો તે નગરીમાં નિવાસ થતો નથી. ભવિતવ્યતાએ આપેલી ગોળીની શક્તિથી મને અને ધરાધરને એ પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના તમસ્[2] નામના છઠ્ઠા પાડામાં લઇ જવામાં આવ્યો અને ત્યાં રહેનાર કુળપુત્રનુ રૂપ આપીને ત્યાના રહેનાર તરીકે અમને સ્થાપન કર્યા ત્યાં ગયા પછી અમારી બેની વચ્ચે વૈર ઘણુ જ વધી ગયું. એક બીજાને અનેક પ્રકારે પીડા ઉપજાવતા વારવાર માર ખાતા અમે ત્યાં બાવીશ સાગરોપમ[3] સુધી રહ્યા અને મોટા દુઃખના દરિયામાં ડૂબી ગયા.

સંસારપરિભ્રમણ.

એટલો વખત પૂરો થયો ત્યારે વળી ભવિતવ્યતાએ અમને બન્નેને એક નવી ગોળી આપી અમને [4]પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં પાછી લઇ

---

૧ પાપિષ્ઠનિવાસ. સાત નરકનુ સમુચ્ચય નામ છે એનુ વર્ણન ચોથા પ્રસ્તાવમા આવશે

૨ તમસ્ સાત નારકીને સાત પાડા-મોહોલ્લાનુ રૂપ આપવામા આવ્યુ છે તમસ્ નામની છઠ્ઠી નારકી છે

૩ સાગરોપમમાં અસખ્ય વરસો આવે છે એના સમયના માન માટે જુઓ કર્મગ્રંથ ચોથો આ ગ્રથની પૃ ૮૨ ની નોટમા પણ કાંઇક હકીકત આપી છે

૪ નારકી મરીને વળતે જ ભવે નારકી થાય નહિ, અન્યગતિમા જઇ આવી પાછો નારકી થઇ શકે એવો નિયમ છે

આવી અને ત્યાં ગોળીના પ્રભાવથી અમારૂં બન્નેનું ગર્ભજ સર્પ (એરૂ) નું રૂપ થયું. ત્યાં પણ પૂર્વના વૈરને લીધે પરસ્પર અમારે બન્નેને મોટું વૈર ચાલ્યા કર્યું.

એવી રીતે લડતાં લડતાં અમને આપેલી ગોળી જીર્ણ થઇ ગઇ; એટલે પાછો નવી ગોળીનો પ્રયોગ કરીને ભવિતવ્યતા અમને બન્નેને એ પાપિષ્ઠનિવાસ નગરના ધુમ્રપ્રભા[1] નામના પાંચમા પાડામાં લઇ ગઇ. અમે ત્યાં પણ અરસપરસ ખૂબ લડ્યા અને મહા દુ:ખમાં અમારા સત્તર સાગરોપમ પસાર થયા. ત્યાં અનેક પ્રકારની પીડાઓનો મારે અનુભવ કરવો પડ્યો.

ત્યાંથી વળી ભવિતવ્યતા અમને પચાક્ષનિવાસ નગરમાં લઇ આવી અને ગોળીના પ્રયોગથી અમારૂ બન્નેનુ સિંહનુ રૂપ બનાવ્યું. સિંહ તરીકે પણ અમે ઘણું લડ્યા.

એવી રીતે લડતા લડતાં આખરે અમે જ્યારે સિંહનું રૂપ છોડી દીધું (મરણ પામ્યા) એટલે વળી પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના પંકપ્રભા[2] નામના ચોથા પાડામાં અમને ભવિતવ્યતા લઇ આવી. ત્યા અમે બન્ને ક્રોધને સારી રીતે માર્ગ આપવા લાગ્યા. એવી રીતે અરસ્પરસ કુટાતાં ટીપાતા અમારા દશ સાગરોપમ ત્યાં પસાર થયા જે દરમ્યાન વાણીથી કહેવુ પણ મુશ્કેલ પડે તેવું દુ ખ અમે હાથે કરીને સહન કર્યું.

વળી ત્યાંથી ઉપાડીને અમને બન્નેને ભવિતવ્યતાએ બાજપક્ષીનું રૂપ આપ્યુ. અમારા બન્નેમા રહેલો વૈશ્વાનર તે વખતે એટલો બધો ઉછળી પડ્યો કે અમારે મોટી મોટી લડાઇઓ થઇ.

વળી ભવિતવ્યતા નવીન ગોળીનો પ્રયોગ કરીને પાપિષ્ઠનિવાસ નગરીના વાલુકાપ્રભા[3] નામના ત્રીજા પાડામાં અમને લઇ આવી. ત્યાં પણ અમે અનેક પ્રકારે એક બીજાને તાડના તર્જના કરતા હતા, એ ઉપરાંત ત્યાં ક્ષેત્રની પણ ઘણી પીડાઓ થઇ, વળી પરમાધામી[4] દેવતાઓએ ત્યાં અમને ઘણો ત્રાસ આપ્યો એવી અનેક પીડાઓ ખમતા અમારા સાત સાગરોપમ ત્યા પસાર થયા.

---

૧ સર્પ પાંચમી નરક સુધી જ જાય છે. ધુમ્રપ્રભા પાચમી નારકી છે.

૨ સિંહ ચોથી નરક સુધી જ જાય છે પંકપ્રભા ચોથી નારકી છે

૩ પક્ષી ત્રીજી નરક સુધી જ જાય છે વાલુકાપ્રભા ત્રીજી નારકી છે

૪ પ્રથમની ત્રણ નારકીમા એક અધમ જાતના અસુરો જેને 'પરમાધામી' કહેવામાં આવે છે તેઓ નારકોને બહુ દુ:ખ આપે છે, અન્યને દુ:ખી જોઇ તેઓને તેમા બહુ આનંદ આવે છે એ દેવો ચોથી નારકીથી હોતા નથી, છતાં ઉપરની નારકીમા ક્ષેત્રવેદના અને અન્યોન્યકૃત વેદના ઉત્તરોત્તર વધતી જ જાય છે

ત્યાર પછી વળી એક નવીન ગોળી આપીને ભવિતવ્યતા અમને પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં લઈ આવી અને અમને તેણે નોળીઆનું રૂપ આપ્યું. ત્યાં પણ અમે હેરાન થયા તો પણ એક બીજા પરનો અમારો પ્રેમ અને ક્રોધ જરા પણ ઓછા થયા નહિ. નોળીઆ તરીકે પણ એક બીજાને પરસ્પર ઘાતો મારતા અને પ્રહાર કરતા અમે અમારા શરીરને લોહીલોહાણ બનાવી દેતા હતા.

એમ કરતા કરતા અમને આપેલી ગોળીઓ જીર્ણ થઇ એટલે વળી નવીન ગોળી તેણે (ભવિતવ્યતાએ) અમને આપી. વળી ત્યાંથી તે ગોળીના પ્રભાવથી પાપિષ્ઠનિવાસ નગરના શર્કરાપ્રભા[1] નામના બીજા પાડામાં ભવિતવ્યતા અમને લઇ આવી. ત્યાં વળી અમારૂં બન્નેનું નારકી ભયંકર રૂપ કરવામાં આવ્યું. અમે પણ એક બીજાનો ટોટો પીસતા હતા અને પરમાધામી દેવતાઓ પણ અમને અનેક પ્રકારના ત્રાસ આપતા હતા તેમજ ક્ષેત્રની વેદના પણ પારાવાર હતી, તેને અનુભવતાં અમે મહા મુશીબતે ત્રણ સાગરોપમનો કાળ ત્યાં પૂર્ણ કર્યો.

આવી રીતે એક વખત પંચાક્ષનિવાસ નગરમાં અને એક વખત પાપિષ્ઠનિવાસ નગરમાં અહીંથી ત્યાં અને ત્યાંથી અહીં ધકેલા ખાતા અને એવા ધગધગ સાથે વેર ખેડતાં ભવિતવ્યતાના યોગે મે અનેક નવાં નવા રૂપો ધારણ કર્યા. અહો ભદ્રે અગૃહીતસંકેતે! એક ગોળી પૂરી થાય કે વળી કુતૂહળથી એક બીજી ગોળી કર્મપરિણામ રાજા તરફથી મને આપવામાં આવે અને ભવિતવ્યતા પણ એ ગોળી માટે એવી યોજના કરે કે મને[2] અસંવ્યવહાર નગર સિવાય બીજા સર્વ નગરોમાં વારંવાર રખડવું પડે. આવી રીતે ઘાણીમાં જેમ તલ અહીંથી તહીં અને તહીંથી અહીં કુટાયા કરીને પીલાયા કરે તેમ એક (અસંવ્યવહાર) નગર સિવાય સર્વત્ર રખડતાં પછડાતા મારો અનંત કાળ ગયો.

---

1 ભુજપરિસર્પ બીજી નરક સુધી જાય છે. શર્કરાપ્રભા બીજી નારકી છે. સાત નારકીઓના નામ નીચે પ્રમાણે છે ઘમા, વંશા, સેલા, અંજણા, રિઠા, મઘા અને માઘવતી. તેઓના ગોત્રના નામ નીચે પ્રમાણે અનુક્રમે છે. (૧) રત્નપ્રભા (૨) શર્કરાપ્રભા. (૩) વાલુકાપ્રભા (૪) પંકપ્રભા. (૫) ધૂમપ્રભા (૬) તમઃપ્રભા. (૭) તમસ્તમ પ્રભા

2 પ્રાણી અસંવ્યવહાર નગરથી નીકળ્યા પછી પાછો નિગોદમાં જાય તો પણ તે વ્યવહારી કહેવાય છે, કારણ કે તેનો વ્યવહાર ચાલુ છે

પ્રજ્ઞાવિશાલાની ચિંતવના

આ પ્રમાણે સંસારીજીવ બોલતો હતો ત્યારે પ્રજ્ઞાવિશાલાએ વિચાર કર્યો કે એ ક્રોધ (વૈશ્વાનર) તો ઘણા ભયકર (આકરા) રૂપ વાળો જણાય છે! અને હિંસા તો વળી તેનાથી પણ વધારે ભયકર જણાય છે! દાખલા તરીકે આ મહા ભયંકર સસારસમુદ્ર એ સંસારીજીવે[1] ઘણી મુશ્કેલીએ પાર ઉતરીને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કર્યો તોપણ પાછા એ વૈશ્વાનર હિંસાને તાબે પડી જઇને તેણે સ્વતઃ જણાવ્યાં તેવાં મહા ભયકર કર્મો કર્યાં, ભગવાનના વચનને પણ યોગ્ય માન આપ્યું નહિ, મનુષ્યનો આખો ભવ હારી ગયો, ઉલટી મોટી વૈર (દુશ્મનાઇ) ની શ્રેણીઓ ઊભી કરી દીધી, પરિણામે સસારસાગરમાં અનેક પ્રકારની વિડબના પામ્યો, અનેક દુઃખસમૂહનો હાથે કરીને સ્વીકાર કર્યો. એ હિંસા અને વૈશ્વાનરની શત્રુતા અનુભવથી સિદ્ધ છે અને આગમ (શાસ્ત્ર) માં વારવાર બતાવવામાં આવી છે એ બરાબર જણાયા છતાં પણ પ્રાણીઓ જાણે પોતાના જ શત્રુ હોય (આત્મવૈરી હોય) તેમ વળી પાછા તે જ ક્રોધ કરે છે અને તે જ હિંસા દેવીનું અનુવર્તન કરેછે. જેઓ આ પ્રમાણે જાણતા છતા એમ જ કર્યા કરે છે તે બાપડા જરૂર નંદિવર્ધનના જેવીજ અનર્થપરપરા પામે છે અને પામશે. આ વિચારથી મારા મનમાં ઘણો ખેદ થાય છે.

* * * * *

---

૧ નંદિવર્ધને.

શ્વેતપુરમાં આહેર; પુણ્યોદયનું સહચરત્વ.

સંસારીજીવ અગૃહીતસંકેતાને ઉદ્દેશીને સદાગમ સમક્ષ ભવ્યપુરૂષ અને પ્રજ્ઞાવિશાલાની હાજરીમાં પોતાની વાર્તા આગળ ચલાવતાં બોલ્યો ભદ્રે! અગૃહીતસંકેતે! એવી રીતે અનંત કાળ અનેક જગ્યાએ રખડાવીને એક વખત ભવિતવ્યતા મને શ્વેતપુર નામના નગરમાં લઇ ગઇ અને મને આહેરનું રૂપ આપ્યું. એ રૂપ ધારણ કર્યું તે વખતે પેલો વૈશ્વાનર મિત્ર હતો તે[1] છુપાઇ ગયો અને હું કાઇંક શાંત રૂપવાળો થયો. તેથી મને કાઇંક દાન દેવાની બુદ્ધિ કુદરતી રીતે જ ઉત્પન્ન થઇ. જોકે વિશિષ્ટ પ્રકારના વર્તન (શીલ)ની પ્રક્રિયા ત્યાં કરવામાં આવી નહિ, ખાસ મોટા પ્રકારના સંયમનું અનુકરણ કરી શક્યો નહિ તો પણ [2]ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાયથી હું ત્યાં કાઇંક મધ્યમ ગુણવાળો થયો. મને આવી રીતે સુધરેલો જોઇ ભવિતવ્યતા મારી ઉપર પ્રસન્ન થઇ તેથી તેણે મારા પૂર્વના દોસ્તદાર પુણ્યોદયને પાછો જાગૃત કર્યો અને મને સહચર (મિત્ર) તરીકે આપ્યો. વળી તેણે મને ઉઘાડી રીતે કહ્યું "આર્યપુત્ર! તમે હવે સિદ્ધાર્થપુર નગરે સીધાવો અને ત્યાં આનંદથી રહેજો. આ પુણ્યોદય તમારી સાથે ત્યાં આવશે અને તમારા મિત્ર અને સેવક તરીકે કામ કરશે" મેં મારી મક્કમ વિચારની ભાર્યાનું વચન સ્વીકાર્યું. તે વખતે એક ભવમાં ચાલે તેવી ગોળી[3] જીર્ણ થઇ જવાથી ભવિતવ્યતાએ મને એક બીજી આખા ભવ સુધી ચાલે તેવી નવીન ગોળી આપી.

* * * * *

---

૧ વૈશ્વાનરનું છુપાવું: અહીં ક્રોધનો નાશ થયો નથી પણ ઉદયમાં બંધ થયો, સત્તામાં પડ્યો રહ્યો તેથી તે છુપાઈ ગયો એમ કહ્યું ક્રોધનો સર્વથા ઉદયમાંથી નાશ દશમે ગુણસ્થાનકે થાય છે અને સત્તામાંથી બારમે નાશ થાયછે.

૨ ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાય: નદિમાં વડાતા પીટાતા પથ્થર જેમ ગોળ થઇ જાય છે, કોઇ નદીના ગોળમટોળ પથ્થરને ઘડવા જવું નથી—તેને 'ઘર્ષણઘૂર્ણન ન્યાય' કહે છે એવી રીતે પ્રાણી પણ વિકાસક્રમમાં અથડાતાં પછડાતાં ઠેકાણે આવતો જાય છે એવા વિકાસમાં વખત ઘણો જ (અનંતો) જાય છે

૩ ગોળી: એક ભવમાં વેદવા યોગ્ય કર્મનો સમૂહ

અંતિમ નિવેદન.

भो भव्याः प्रविहाय मोहललितं युष्माभिराकर्ण्यता-
मेकान्तेन हितं मदीयवचनं कृत्वा विशुद्धं मनः ।
राधावेधसमं कथञ्चिदतुलं लब्ध्वापि मानुष्यकं,
हिंसाक्रोधवशानुगैरिदमहो जीवैः पुरा हारितम् ॥

"અહો ભવ્ય પ્રાણીઓ! તમારૂં સર્વનું એકાન્તે હિત થાય તેવું "વચન કહું છું તે તમે મોહની ચેષ્ટાઓ છોડી દઇને મનને વિશુદ્ધ ક- "રીને બરાબર સાંભળો. આ મનુષ્યપણું જેની પ્રાપ્તિ થવી રાધાવેધ "સાધવાની પેઠે ઘણી મુશ્કેલ છે તે અનેક મુશીબતોને પરિણામે "મેળવીને પ્રાણી હિંસા અને ક્રોધને વશ પડીને અગાઉ ઘણી વખત "હારી ગયો છે—મુશ્કેલીએ મેળવેલ મનુષ્યપણાનો કાંઇ પણ લાભ "મેળવી શક્યો નથી.

अनादिसंसारमहाप्रपञ्चे,
क्वचित्पुनः स्पर्शवशेन मूढैः ।
अनन्तवारान् परमार्थशून्यै-
र्विनाशितं मानुषजन्म जीवैः ॥

"વળી આ અનાદિ સસારના મોટા પ્રપંચમાં કોઇ વાર પ્રાણીને "મનુષ્યપણું પ્રાપ્ત થયુ હશે અને સરવાળે તો અનેકવાર મળ્યુ હશે "તોપણ સ્પર્શનને વશ પડીને તેને મૂર્ખ અને રહસ્ય નહિ સમજનાર "પ્રાણીએ નકામું બનાવી દીધુ છે.

एतन्निवेदितमिह प्रकटं ततो भो-
स्तां स्पर्शकोपपरतापमतिं विहाय ।
शान्ताः कुरुध्वमधुना कुशलानुबन्ध-
महाय लंघयथ येन भवप्रपञ्चम् ।

"ઉપર પ્રમાણે હકીકત સ્પષ્ટ રીતે બતાવવામાં આવી છે તેથી "સ્પર્શન (સુખ), કોપ (ક્રોધ) અને પરતાપ (હિંસા) ની બુદ્ધિ છોડી "દઇને હવે તમે શાંત થાઓ અને પુણ્યબંધ કરો કે જેથી તમે આ "સંસારનો પ્રપંચ શિઘ્ર ઓળખી શકો.

इत्युपमितभवप्रपञ्चायां कथायां क्रोधहिंसास्पर्शे-
न्द्रियविपाकवर्णनस्तृतीयः प्रस्तावः।

ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથામાં ત્રીજા પ્રસ્તાવમાં ક્રોધ, હિંસા
અને સ્પર્શેન્દ્રિયના વિપાકનું વર્ણન કર્યું.

इति तृतीयः प्रस्तावः।

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya-Sagar Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Shah Kuverji Anandji, for Jain Dharmaprasarak Sabha, Bhavnagar